A. c. 932.

346

Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ Γ΄

3

1931

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΑΡΧΕΙΩΝ

2 29

1931

Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ
ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ
ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ
3

Ἐκ τῶν ἐν τῷ προκειμένῳ τρίτῳ τόμῳ τῶν «Λαογραφικῶν Συμμείκτων» περιλαμβανομένων πραγματειῶν, ὅσαι δὲν εἶχον ἀναθεωρηθῆ καὶ συμπληρωθῆ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως διακρίνονται διὰ προτασσομένου εἰς τὸν τίτλον αὐτῶν ἀστερίσκου *, ἐντὸς δὲ διπλῶν ἀγκυλῶν [[. . . .]] ἔχουσι τεθῆ αἱ ἐκ τῶν ἀνεκδότων σημειωμάτων τοῦ συγγραφέως παρεμβληθεῖσαι νεώτεραι προσθῆκαι. Εἰς δύο δ' ἐκ τῶν ἀναθεωρηθεισῶν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως διατριβῶν, αἵτινες παρέστη ἀνάγκη νὰ συμπληρωθῶσι διὰ βραχέων, αἱ προσθῆκαι ἐτέθησαν εἰς τὸ τέλος των (σ. 23 καὶ 162), ὅπως μὴ διαταραχθῆ ἡ τάξις τοῦ κειμένου.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Σελίδες

1. *Μετεωρολογικοί μῦθοι* .... 1— 63
Α'. Ἀστραπὴ καὶ κεραυνὸς 2—23. Β'. Τελώνια 23—26. Γ'. Βροχὴ 26—30. Δ'. Ἶρις 31—35. Ε'. Καταιγίδες 35—41. Ϛ'. Ἄνεμοι 41—50. Ζ'. Ἀνεμοστρόβιλος 51—62. Η'. Σίφωνες 62—63.

2. *Αἱ ἀσθένειαι κατὰ τοὺς μύθους τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ* .... 64—100
Παρεκβολικαὶ σημειώσεις 90—100.

3. *Ἡ λυσσόμυγα* .... 101—104

4. *Μαγικαὶ τελεταὶ πρὸς πρόκλησιν μαντικῶν ὀνείρων περὶ γάμου* .... 105—147
Α'. Κατάδεσμος τῆς Μοίρας 106—108. Β'. Ἀρμυροκουλλοῦρα 109—113. Γ'. Τὸ μακαρόνι τῶν Ἀπόκρεων 113—116. Δ'. Κόλλυβα τοῦ Ψυχοσαββάτου 116—117. Ε'. Ἄλλα πράγματα ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον 117—120. Ϛ'. Σπορὰ σίτου ἢ κολλύβων 121—126. Ἐπίμετρον 144—147.

5. *Πυρομαντεία καὶ ἐμπυροσκοπία παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ* .... 148—162

6. *Παλαιογραφικὴ σταχυολογία ἐκ τῶν μαγικῶν βιβλίων* .... 163—178
Χάρτης 165—169. Γραφικὸν μέλαν καὶ χρώματα 169—173.

7. *Ἐπιστολὴ περὶ πεντάλφας* .... 179—183

8. *Παρατηρήσεις περί τινων δημοσιευμάτων ἀναφερομένων εἰς τὸν βίον καὶ τὰ ἔθιμα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ* .... 184—201
Ἡ βράκα 184—189. Οἱ δικηγόροι ἐν Κρήτῃ κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα 189—190. Τὰ ἔθιμα τοῦ θέρους καὶ τῆς σπορᾶς 191—197. Συρτὸς καὶ τράττα 198. Τὰ ἔθιμα τῆς πρωτοχρονιᾶς 198—201.

9. *Τὰ πρὸ Χριστοῦ Χριστούγεννα* .... 202—205

10. *Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν* .... 206—221
Συμπληρωματικαὶ σημειώσεις 215—221.

11. *Δοξασίαι περὶ ὀμφαλοῦ* .... 222—225

12. *Ἀρκαδικαὶ προλήψεις καὶ δοξασίαι* .... 226—231

13. *Ὁ γάμος παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἕλλησιν* .... 232—322
Παρεκβολικὴ σημείωσις 307—312. Συμπληρωματικαὶ σημειώσεις 313—322.

14. *Τὰ κατὰ τὴν τελευτὴν* .... 323—362
Συμπληρωματικὴ σημείωσις 360—362.

Προσθῆκαι καὶ διορθώσεις .... 363—365

Πίναξ τῶν κυριωτέρων συντετμημένων λέξεων 366

Πίναξ ὀνομάτων καὶ πραγμάτων .... 367—393

ΜΕΤΕΩΡΟΛΟΓΙΚΟΙ ΜΥΘΟΙ*

Ἐκ πάντων τῶν φυσικῶν φαινομένων τὰ μετεωρολογικὰ ἐνεποίησαν πάντοτε τὴν μεγίστην ἐντύπωσιν εἰς τὴν φαντασίαν τοῦ λαοῦ καὶ παρέσχον ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν καὶ διάπλασιν ποικιλωτάτων μύθων· καὶ εἶναι λίαν εὔληπτον τοῦτο, ὅταν ἀναλογισθῶμεν μεθ' ὁπόσου φόβου καὶ μεθ' ὁποίου ἐνδιαφέροντος θ' ἀπέβλεπον οἱ ἄνθρωποι τῶν παναρχαιοτάτων μάλιστα χρόνων εἰς τὰς ἀτμοσφαιρικὰς μεταβολάς. Αἱ ἐκ τούτων βλάβαι ἦσαν ἄμεσοι, ἀπροφύλακτοι δὲ καὶ ἀπροστάτευτοι κατὰ τῆς πάλης τῶν στοιχείων ἐκαραδόκουν τὴν ἔκβασιν ταύτης μετ' ἀγωνίας, ἣν οὐδὲ νὰ φαντασθῶμεν δυνάμεθα ἡμεῖς, οἵτινες πολλαχῶς ἀσφαλιζόμενοι ὁμοιάζομεν μᾶλλον πρὸς τὰ ἐντὸς ὑαλοστεγῶν κήπων κατὰ πάσης κλιματικῆς ἐπηρείας προφυλασσόμενα φυτά. Αἱ καταιγίδες ὁτὲ μὲν ἀποφέρουσιν εὐλογίαν, γονιμότητα τοῦ ἐδάφους, ὁτὲ δὲ καταστροφὰς καὶ πλημμύρας· ὁ δὲ ὄχι μόνον περὶ τῆς περιουσίας του ἀλλὰ καὶ περὶ ἑαυτοῦ φοβούμενος ποιμὴν ἢ γεωργὸς ἢ ναυτιλλόμενος ἐθεοποίει τὰς φοβερὰς δυνάμεις τῆς φύσεως ἢ ὕστερον ἀπέδιδε ταύτας εἰς τὴν ἐνέργειαν ἀγαθῶν ἢ κακοποιῶν δαιμονίων ὄντων· καὶ ταῦτα ἐλάτρευσεν ἐξ εὐγνωμοσύνης ἢ φόβου, εἴτε χάριτας ἀποτίνων αὐτοῖς εἴτε διὰ μειλιγμάτων πειρώμενος ν' ἀποτρέψῃ τὴν ὀργήν των. Ἐν γένει δὲ ὁ μυκηθμὸς τῆς καταιγίδος, ἡ σμαραγὴ τοῦ κεραυνοῦ, ὁ μυστηριώδης ἐν δάσει συριγμὸς τοῦ ἀνέμου πληροῦσιν ἀδημονίας καὶ ἀορίστου τινὸς τρόμου τὴν ψυχὴν καὶ τοῦ τολμηροτάτου καὶ παντὸς δεισιδαίμονος φόβου ἀπηλλαγμένου ἀνδρός. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες οὐχὶ ἀνδρεῖον, ἀλλὰ μαινόμενον ἐθεώρουν τὸν μὴ φοβούμενον «βροντὰς ἢ ἀστραπὰς ἢ ἄλλο τι τῶν ὑπὲρ ἄνθρωπον φοβερῶν» [1]).

Ἕνεκα τούτου τὰ ἀτμοσφαιρικὰ φαινόμενα ἦσαν πηγὴ ἀνεξάντλητος μύθων, ἀλλ' αἱ τροποποιήσεις καὶ μεταβολαί, ἃς οἱ τοιοῦτοι μῦθοι ὑπέστησαν ἐν τῇ παρόδῳ τῶν χρόνων, ἐπισκοτίζουσι καὶ δυσδιάκριτον καθιστῶσι τὴν ἀρχικὴν καὶ κυρίαν ἔννοιαν αὐτῶν. Ἁγνότερον καὶ ἀμιγέστερον ξένων στοιχείων ἀνευρίσκομεν τὸν πρῶτον μυθικὸν πυρῆνα ἐν τῇ ζώσῃ γλώσσῃ, ἥτις βρίθει εἰκονικῶν ἐκφράσεων πρὸς δήλωσιν τῶν διαφόρων τῆς ἀτμοσφαίρας μεταβολῶν· καὶ τινὲς μὲν τούτων προέρχονται ἀμέσως ἐκ τοῦ ἀείποτε ἀκμαίου μυθολογικοῦ πνεύματος τοῦ λαοῦ, ἀπαύγασμα οὖσαι τῶν ἐκ τῆς φύσεως ἐντυπώσεων αὐτοῦ, αἵτινες διὰ τὴν τροπικὴν διατύπωσιν αὐτῶν εὐχερέστατα μὲν

*) Ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἐν Παρνασσῷ 1880 τ. Δ' σ. 585—608. 665—678. 762—773.

1) *Ἀριστοτέλ.* Ἠθικ. μεγ. Α' κ' 2 σ. 1190 b 16. Βλ. καὶ *Roscher* die Gorgonen u. Verwandtes, Lpz. 1879 σ. 39.

μεταπίπτουσιν εἰς μύθους, πάντοτε δὲ δυσκόλως δύνανται ἀπὸ τούτων νὰ διακριθῶσιν. Ἀλλ᾽ αἱ πλεῖσται τῶν τοιούτων ἐκφράσεων διετηρήθησαν ἔκπαλαι ἐν τῇ γλώσσῃ, ἀποκρυσταλλωθεῖσαι ἐν αὐτῇ, διότι ὄχι μόνον ὁ λαὸς παντελῶς ἐλησμόνησε τὴν πρώτην αὐτῶν μυθολογικὴν σημασίαν, ἀλλὰ καὶ ὄχι σπανίως ἀναζητοῦντες ματαίως αὐτὴν ἐν τῇ κλασσικῇ ἀρχαιότητι ἀνευρίσκομεν εἰς ἐποχὴν παλαιοτάτην.

Ἐπιχειροῦντες τὴν περισυναγωγὴν καὶ ἔρευναν τῶν δημωδῶν μύθων καὶ δοξασιῶν τοῦ καθ᾽ ἡμᾶς λαοῦ περὶ τῶν μετεωρολογικῶν φαινομένων, οὐδὲ κατ᾽ ἐλάχιστον ἀξιοῦμεν ὅτι κατωρθώσαμεν νὰ ἐξαντλήσωμεν τὸ θέμα τοῦτο. Αἱ παρατηρήσεις ἑνὸς καὶ μόνον εἶναι ἀνεπαρκέσταται, ἐκ προγενεστέρων δ᾽ ἐργασιῶν ἄλλων ὀλίγιστα ἠδυνήθημεν νὰ ὠφεληθῶμεν, διότι δὲν κατεβλήθη ἔτι ἡ ἀπαιτουμένη φροντὶς πρὸς συλλογὴν τοιαύτης ὕλης [1]). Ἐλπίζομεν δ᾽ ὅμως ὅτι δυνατὸν νὰ παράσχωμεν ἀφορμὴν εἰς εὐρυτέρας τοιαύτας μελέτας, δι᾽ ὧν ὄχι μόνον θὰ καταδειχθῇ ἡ σχέσις τῶν περὶ φύσεως δημωδῶν ἰδεῶν πρὸς τὰς τῶν ἀρχαίων, ἀλλὰ καὶ αὗται ἐν πολλοῖς διὰ τῶν δημωδῶν θὰ διευκρινηθῶσιν.

Α΄. ΑΣΤΡΑΠΗ ΚΑΙ ΚΕΡΑΥΝΟΣ

Διαίρεσις ἀστραπῆς.—Φυσικαὶ παρατηρήσεις.—Τελώνιο.—Ἀστραπόβολα.—Πῶς γίνεται ἡ ἀστραπή.—Ὁ θεὸς διώκει τὸν διάβολον.—Ἐπίθεσις τοῦ ἀρχαγγέλου κατὰ διαβόλου.—Ὁ θεὸς ἢ ὁ ἅγιος Ἠλίας διώκουσι δράκοντα.—Ἀστραπὴ κυνηγεῖ τὰ φίδια.—Κόρη ἀστραπῆς.—Ἀστραπὴ ὡς μάστιξ.—Ὡς ἀκόντισμα.—Βροντὴ ὡς καλπασμὸς ἵππου τοῦ θεοῦ.—Ὡς γάμος τέκνων αὐτοῦ.—Ὡς ἀσκοὶ κυλινδούμενοι.—Ὡς κυνήγιον νεκρῶν κλπ.—Ἀστροπελέκια.

Ὁ λαὸς τὸ φαινόμενον τῆς ἀστραπῆς διαιρεῖ εἰς τρία, εἰς *ἀστραπή*, *ἀστροπελέκι* καὶ *μπουμπουνητό*. Ἡ ἀστραπὴ λέγεται καὶ *φωτιά*, ὡς π. χ. ἐν τῇ κατάρᾳ «Ἀστροπελέκι καὶ φωτιὰ νὰ σὲ κάψῃ!» [2]) σπανίως δ᾽ ὅμως τὸ *μπουμπουνητὸ* βροντή [3]). Ἡ διάκρισις αὕτη παρέμεινεν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος, διότι καὶ Ἕλληνες καὶ Ρωμαῖοι διῄρουν τὴν ἀστραπὴν εἰς βροντήν, στεροπὴν (ἀστραπὴν) καὶ κεραυνόν, ὅθεν καὶ τὰ ὀνόματα τῶν κατασκευαζόντων τὸν κεραυνὸν Κυκλώπων· Βρόντης, Στερόπης, Ἄργης (πρβλ. ἀργῆτα κεραυνός) [4]).

---

1) Ἐλάχιστα ἔχει συλλέξῃ ὁ *B. Schmidt* (das Volksleben der Neugriechen I. σ. 29—34), πλείονα δὲ πάντων τῶν ἄλλων σχετικῶς ὁ Γ. Κρέμος ἐν κρίσει περὶ τῆς ἡμετέρας Νεοελληνικῆς μυθολογίας δημοσιευθείσῃ ἐν *Νέᾳ Ἑλλάδι* ἀρ. 35 (26 Ὀκτωβρίου 1874).

2) Ἐνίοτε πρὸς ἐπίτασιν ἀναφέρονται ἀμφότεραι αἱ λέξεις· «Ἀστραπή, φωτιὰ νὰ πέσῃ εἰς τὴν ἄπιστη καρδιά» κλπ. Σύνηθες δὲ καὶ τὸ *θεοτική* ἢ *θεϊκιὰ φωτιά*, «Ἀπὸ τὸν οὐρανὸ φωτιά» (Γύπαρις Β΄ στ. 320 σ. 214 Σάθα). Ἐν Ἀλμαλὶ τῶν Μαλγάρων ἡ ἀστραπὴ λέγεται *τσακμάκισμα* (Λαογρ. ἀρχεῖον).

3) Τὸ ῥῆμα *μπουμπουνίζει* (λέξις πεποιημένη) καὶ *βροντᾷ*. Ἐν Ἠπείρῳ *μπουμπουνίζει* =βροντᾷ καὶ *μπουμπουναριὰ* ἡ βροντή (Ζωγρ. ἀγὼν Α΄ σ. 4). Ἐν Σάμῳ *μπουμπνίζ'*, *μπουμπν'τό*, τὸ (*Ζαφειρίου* περὶ τῆς Σαμίας διαλέκτου σ. 70). Ἐν Κεφαλληνίᾳ «ἐβόγγυξε (=ἐγόγγυσε, ἐβρόντησε) τὸ Κορῶνι» (ἡ βροντὴ ἠκούσθη εἰς τὴν τοποθεσίαν Κορῶνι) (Παρνασσὸς τ. Α΄ σ. 681 σημ. 2).

4) Βλ. *Roscher* ἔνθ. ἀν. σ. 104—106. *Κ. Σίττλ*, εἰς Ἡσιόδ. Θεογον. 140. Ὁ Ἀπελ-

Κατὰ τὰς παρατηρήσεις τῶν ναυτικῶν τῆς Ἑλλάδος, ἡ τέφρα ἕλκει τὸν κεραυνόν· διὰ τοῦτο οἱ πλοίαρχοι φροντίζουσι νὰ ῥίπτωσι πάντοτε εἰς τὴν θάλασσαν τὴν ἐν τῷ πλοίῳ *στάκτην*, ὅπως μὴ κεραυνωθῶσιν [1]. Συναφὴς εἶναι ἡ πρόληψις τῶν Τηνίων, ἀποφευγόντων ἐν καιρῷ καταιγίδος νὰ κάθηνται παρὰ τὴν ἑστίαν ἢ ἐν τῷ μαγειρείῳ [2]. Ἐν Κύπρῳ δὲ τὰ ἠλεκτρικὰ φαινόμενα καλοῦσι περιληπτικῶς διὰ μιᾶς λέξεως *Τελώνιο* [3], καὶ λέγουσιν ὅτι τοῦτο διώκει τὸ δεῖνα ἢ δεῖνα πρᾶγμα, ζῷον ἢ δένδρον κτλ. Ὅταν δ' ἐνσκήπτῃ καταιγὶς νομίζουσιν *ἄσχημον* τὸ ἵστασθαι παρὰ τὰς θύρας τῶν οἰκιῶν, φοβούμενοι τὴν προσέγγισιν Τελωνίου, πολλάκις δὲ ῥίπτουσιν ἔξω πρὸς ἀποτροπὴν ἀξίνας ἢ ἄλλα σιδηρᾶ σκεύη. Τὰ κατοικίδια δὲ ζῷα καὶ ἰδίως τὴν γάταν φροντίζουσι ν' ἀπομακρύνωσι τῶν κλινῶν καὶ στρωμάτων. Καθ' ὁδὸν εὑρισκόμενος ὁ Κύπριος ἐν ὥρᾳ καταιγίδος κατέρχεται ἀπὸ τοῦ ἵππου καὶ συμβαδίζει μετ' αὐτοῦ ἐν ἀποστάσει. Τὸ μάλλινον ἔνδυμα ἀφαιρεῖ ἀπὸ τῆς ῥάχεως αὐτοῦ καὶ ἐν ἀνάγκῃ προτιμᾷ νὰ καταφύγῃ εἰς σπήλαια καὶ βράχους ἢ ὑπὸ δένδρα, πιστεύων ὅτι ταῦτα κατατρέχει τὸ Τελώνιο [4]. Ἐν δὲ τῇ Λέσβῳ πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ κεραυνοῦ οἱ χωρικοὶ καρφώνουσιν εἰς τὸ ὑπέρθυρον τῆς κατοικίας των ἔνδοθεν ῥύγχος χοίρου ἢ θέτουσιν εἰς τὴν ἑστίαν τὴν κάτω σιαγόνα χοίρου· κατ' ἔτος δὲ ἀνανεώνουσι τὸ ῥύγχος ἢ τὴν σιαγόνα μὲ τὰ τοῦ σφαζομένου νέου χοίρου [5].

Ὡς οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες καὶ οἱ Ρωμαῖοι ἐθεώρουν ἱεροὺς τοὺς ἀστραποβλήτους τόπους [6], οὕτω καὶ ὁ ἡμέτερος λαὸς τρέφει δεισιδαίμονα φόβον πρὸς αὐτούς. Εἰς τοὺς ὑπὸ κεραυνοῦ διερρωγότας βράχους, τοὺς ὁποίους καλεῖ *ἀστραπόβολα*, πιστεύει ὅτι ἐνοικεῖ δύναμις ἰαματική, διὸ εἰς τὰς ῥωγμὰς αὐτῶν εἰσάγουσιν ἐν Πελοποννήσῳ ἀσθενῆ ἢ καχεκτικὰ παιδία ὅπως θεραπευ-

---

λῆς, κατὰ τὸν Πλίνιον (N. H. 35, 96) «pinxit et quae pingi non possunt, tonitrua, fulgetra, fulgura, quae Bronten, Astrapen, Ceraunobolian appellant». Εἴτε προσωποποιΐας τῆς ἀστραπῆς ἀπεικόνισεν, εἴτε αὐτὸ τὸ φαινόμενον (πρβλ. *Baumeister* Denkmäler τ. II. σ. 870 α), ἐκ τῆς μαρτυρίας ταύτης συνάγεται σαφῶς ἡ εἰς τρία διάκρισις τῆς ἀστραπῆς.

1) *Καραγιάννη* Δεισιδαιμονίας δοκίμιον σ. 269.

2) «Ὅταν βροντᾷ κι' ἀστράφτει δὲν κάν' νὰ στέκεσαι 'ς τ πόρτα ἢ νὰ κάθησαι 'ς τ κουζίνα ἢ 'ς τ τζάκι». (Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Ἀδαμ. Ἀδαμαντίου).

3) Ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι *τελώνια* καλοῦνται δαιμόνια, ἰδίως αἱ εἰς δαιμόνια ἐκπεσοῦσαι ψυχαὶ τῶν ἀβαπτίστων νηπίων (βλ. *Πολίτου* Παραδόσεις σ. 1234) καὶ τὰ ἠλεκτρικὰ φλόγια, τὰ ἐν ὥρᾳ τρικυμίας προπάντων ἐπιφαινόμενα ἐπὶ τῶν ἄκρων τῶν ἱστίων ἢ ἐπὶ τῶν κεραιῶν, περὶ ὧν κατωτέρω γίνεται ἐκτενέστερος λόγος.

4) *Λουκᾶ* Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις σ. 125—126.

5) *Georgeakis et Pineau* Le folk-lore de Lesbos σ. 341. Ἡ ἀποτροπὴ τοῦ κεραυνοῦ διὰ τοῦ ῥύγχους ἢ τῆς σιαγόνος τοῦ χοίρου ἐνθυμίζει τὸ μέσον τῆς ἀποτροπῆς ἐν τοῖς πλοίοις τῶν τελωνίων διὰ τῶν γρυλλισμῶν χοίρων (*Πολίτου* Παραδόσεις ἀρ. 274 σ. 148).

6) *Ἡσύχ.* λ. ἐνηλύσιος. Ἐτυμολ. μέγ. σ. 341, 5. *Ἀρτεμίδωρ.* Β' 9 σ. 93,8 Hercher. *Usener* Kleine Schriften τ. IV σ. 477 κέ. *Pauly* Real—Encycl. λ. bidental τ. 1, 2 σ. 2377. *Pauly—Wissowa* τ. III σ. 429—431. *Daremberg—Saglio* Dictionnaire des antiquités I σ. 709. *Wissowa* Religion u. Kultus der Römer σ. 107. *Gruppe* Gr. Mythologie σ. 727.

θῶσιν [1]). Ὁ φλοιὸς καὶ τὸ ξύλον κεραυνοβλήτου δένδρου νομίζονται ὡς ἀλεξητήρια κακῶν ἢ ὡς ἔχοντα τὴν ἰδιότητα νὰ θεραπεύωσι δεινὰς νόσους [2]). Παρομοία δοξασία περὶ τοῦ ξύλου τῶν τοιούτων δένδρων φέρεται καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς [3]).

Περὶ τῆς γενέσεως τῆς ἀστραπῆς φέρεται μὲν ἐν Ἀθήναις ἡ παράστασις, ὅτι εἶναι οἱ σπινθῆρες οἱ ἐξαλλόμενοι ἐκ τῆς συγκρούσεως κινουμένων ἀστέρων [4]), ἀλλ' αὕτη εἶναι ἄγνωστος εἰς τοὺς πλείστους, κοινοτέρα δὲ καὶ συνηθεστάτη εἶναι εἰς τὸν λαὸν ἡ παράστασις ὅτι ὁ θεὸς διὰ τῆς ἀστραπῆς διώκει καὶ κατακαίει τοὺς διαβόλους. Ἐν Ἀραχόβῃ τῆς Λεβαδείας πιστεύουσιν, ὅτι διωκόμενοι οἱ διάβολοι καταφεύγουσιν εἰς μεγάλα δένδρα, διὸ βλέποντες κεραυνόβλητα δένδρα λέγουσι· «κάποιον διάβολον ἔκαψε» ἢ «κάποιος διάβολος ἤτανε» [5]). Ἐν δὲ τῇ Ἀκαρνανίᾳ ὅτι καταφεύγουσιν εἰς τὰ σώματα γάτων, ὅθεν ὅταν ἀστράπτῃ ἀποδιώκουσι τῆς οἰκίας τὰ ζῷα ταῦτα, ὅπως μὴ ἐφελκύσωσι τὸν κεραυνὸν «γιατὶ μπαίνει ὁ διάουλους μέσα τους καὶ τοὺς κυνηγάει ἡ ἀστραπή» [6]). Κατὰ αἰτωλικὰς δοξασίας τὴν ἀστραπὴ τὴν ῥήχνει ὁ θεὸς ἐκεῖ ποῦ χορεύουν πολλοὶ διάβολοι (Σαϊτάνηδες) γιὰ νὰ τοὺς κάψῃ, καὶ καμιὰ φορά, ὅταν ἐπιτυχαίνῃ κανένα Σεϊτάνη, πέφτει αἷμα μαζὶ μὲ τὴν βροχήν [7]). Κατὰ ἠπειρωτικὴν δὲ δοξασίαν, ὁ Ἀστροπέλεκας, ἡ προσωποποιΐα τοῦ κεραυνοῦ,

---

1) Ἡ δεισιδαίμων αὕτη συνήθεια ἀνάγεται εἰς τὴν κατηγορίαν τοῦ μαγικοῦ τρόπου τοῦ *τρυποπεράσματος*, ἤτοι τῆς διὰ φυσικῆς ἢ τεχνικῆς ὀπῆς βράχων ἢ σχισμάδων δένδρων διόδου πρὸς ἴασιν ἀσθενειῶν ἢ ἀποτροπὴν κακῶν. (Βλ. Λαογραφ. ϛ' 311).

2) Κατὰ Μάιον τοῦ 1892 κεραυνὸς ἐνσκήψας εἰς τὴν πλατεῖαν Κάνιγγος ἐν Ἀθήναις κατέκαυσε μίαν κυπάρισσον, πολλαὶ δ' ἐκ τούτου ἐκυκλοφόρησαν δεισιδαίμονες δοξασίαι, ἀναγραφόμεναι εἰς τὰς ἀφηγουμένας τὸ συμβὰν ἀθηναϊκὰς ἐφημερίδας. «Ἡ κυπάρισσος τῆς πλατείας τοῦ Κάνιγγος, σχισθεῖσα ὑπὸ τοῦ κεραυνοῦ, ἔπαθε τῶν παθῶν της τὸν τάραχον. Τὴν ἀπεφλοίωσαν σχεδὸν ὁλόκληρον οἱ περίοικοι, ἠλιθίως πιστεύοντες ὅτι ὁ κεραυνόπληκτος φλοιὸς τῆς ἀτυχοῦς κυπαρίσσου θεραπεύει ἀσφαλῶς καὶ ταχέως τὴν ἐπιληψίαν» (Καιροὶ 10 Μαΐου 1892)· «παῖδες δὲ πολλοὶ ἀναρριχηθέντες ἐπὶ τῆς κυπαρίσσου ἀπέσπων τὰ ἀποκοπέντα ξύλα καὶ τὸν φλοιὸν ὡς τίμιον ξύλον» (Ἀκρόπολις 9 Μαΐου). «Καὶ οἱ ἁπλοϊκοὶ ἐκεῖνοι ἄνθρωποι ἔσκαπτον τὸ χῶμα διὰ ν' ἀνεύρωσι τὸν ἠλεκτρικὸν σπινθῆρα· ἐνῷ ἄλλοι ἔκοπτον ἐκ τοῦ ξύλου τῆς κυπαρίσσου διὰ νὰ κάμουν φυλακτό, θεωροῦντες αὐτὸ ὡς ἔχον τὴν ἰδιότητα τοῦ ἀλεξικεραύνου» (Ἐφημερὶς 9 Μαΐου 1892).

3) Γερμανία· Βορείου Θυριγγίας: «Ein Stück Holz aus einem vom Blitze getroffenen Baume schützt vor allerhand Krankheit.» (Zeitschrift d. Ver. f. Volksk. 1899 σ. 232). Μαγικὴ δύναμις ξύλου ἀστραποβλήτων δένδρων: *Wuttke* der deutsche Volksaberglaube § 11. *J. W. Wolf* Beiträge zur deutschen Mythologie I σ. 67. Ἐν Hamoir τῆς ἐπαρχίας Λιέγης (ἐν Βελγικῇ) φυλάττουσιν ἐν τῇ οἰκίᾳ ὡς ἀλεξητήριον σχίζαν ἀστραποβλήτου δένδρου. (Bulletin de Folklore 1898 τ. III σ. 4).

4) Παραδόσεις ἀρ. 259 σ. 140: «Τἄστρα τρέχουν κ' ἐκεῖ ποῦ τρέχουν σκουντρᾷ τὸ ἕνα τὸ ἄλλο· ἀπὸ τοῖς σπίθαις ποῦ βγάζουν γίνεται ἀστραπή, καὶ τὰ πελεκούδια ποῦ πέφτουν, τὰ κομμάτια τους εἶναι τἀστροπελέκια». Πῶς γίνονται ἡ ἀστραπὴ καὶ ἡ βροντὴ κατὰ τὰς παραστάσεις τῶν Ἑλλήνων τῶν μέσων χρόνων ἐκθέτει ἡ Παναγιώτου πρὸς ἀζυμίτην ἔλεγξις ἐν *Vassiliev* Anecdota graeco-byzant. 1893 σ. 184.

5) *B. Schmidt* das Volksleben der Neugriechen σ. 33.

6) Κατ' ἀνακοίνωσιν Εὐστ. Σταΐκου ἰατροῦ (1882).

7) Παρὰ Δ. Λουκοπούλου.

πηδάει μὲ βρόντους καὶ ῥεκάσματα καὶ βρουχισμοὺς ἀπὸ κορφοβοῦνι σὲ κορφοβοῦνι καὶ ἀπὸ λογγιὰ σὲ λογγιὰ κυνηγῶντας τὸν Πειρασμό [1]).

Ἀντίστοιχοι πρὸς τὰς παραστάσεις ταύτας εἶναι οἱ πολυπληθεῖς τῆς ἀρχαιότητος μῦθοι περὶ γιγαντομαχιῶν καὶ τιτανομαχιῶν, περὶ τοῦ γοργοφόνου Περσέως κλπ. Ζακυνθία δέ τις παράδοσις φαίνεται ὡς ἀπήχησις τῶν περὶ γιγαντομαχίας μύθων μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ἀντὶ τοῦ Διὸς ὁ Θεὸς «τσακώνει τὰ ἀστροπελέκια του καὶ τὰ ῥήχνει ʼς τοὺς γίγαντες». Ἡ παράδοσις αὕτη, καίτοι οὐδεὶς τῶν πολλῶν Ζακυνθίων οὓς ἠρώτησα τὴν εἶχεν ἀκούσῃ, φαίνεται ἀκραιφνὴς δημώδης καὶ δὲν πρέπει νὰ συγκαταλεχθῇ μετὰ τῶν τριῶν ἄλλων ἐν τῇ αὐτῇ συλλογῇ ζακυνθίων δημοτικῶν ᾀσμάτων, ἐν οἷς ἀναφέρονται λέμβος τοῦ Χάρωνος καὶ ἀπηχήσεις τῶν περὶ Στυγὸς καὶ Κερβέρου μύθων [2]). Τοῦτο δὲ συνάγομεν ἐκ τῆς ἐν αὐτῇ ἀναφερομένης ἀκολούθου λεπτομερείας, ἥτις οὐδαμῶς δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐπίνοια Ζακυνθίου λογίου, ἔχουσα τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα λαϊκῆς ἀντιλήψεως. «Ἕνας ἀπʼ αὐτούνους τοὺς γίγαντες δὲν ἔχασε τὸ θάρρος· ἔκοψε πολλὰ καλάμια, τὰ ἔδεσε καὶ ἔκαμε ἕνα μακρύο μακρύο ραβδὶ καὶ ἐπάσχιζε νὰ φτάσῃ μʼ αὐτὸ τὸν οὐρανό· καὶ μὰ τὴν ἀλήθεια δὲν τοῦ ἔλειπε πολὺ νὰ τὸ φτάσῃ. Τότες ξάφνου τὸ βρίσκει ἕνα ἀστροπελέκι ποῦ τοῦ ἔστειλε ὁ Θεός, καὶ τὸν ἔκαμε στάχτη» [3]).

Μῦθοι περὶ διώξεως τοῦ διαβόλου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ φέρονται καὶ παρʼ ἄλλοις λαοῖς. Κατὰ τὰς σκανδιναυικὰς καὶ γερμανικὰς παραδόσεις ὁ Thor διώκει τοὺς γίγαντας, ὁ Wotan τοὺς καταχθονίους. Ὅταν δὲ βροντᾷ, λέγουσιν ἐν Σκάνῃ τῆς Σουηδίας πῶς ὁ Θὸρ κτυπᾷ τοὺς Τρόλλ [4]). Κατὰ τὰς πολωνικὰς δοξασίας, ὁ Θεὸς ἢ αὐτὸς ἢ διὰ τῶν ἀρχαγγέλων καὶ τοῦ ἁγίου Γεωργίου πυροβολεῖ διὰ τῆς ἀστραπῆς τὸν διάβολον, ὅστις διὰ νὰ σωθῇ προσπαθεῖ νὰ κρυβῇ εἰς ἀνθρώπους, εἰς ζῷον ἢ εἰς δένδρα [5]). Κατὰ τοὺς Ἐσθωνοὺς ἡ βροντὴ γίνεται ἐκ τῆς διώξεως τοῦ διαβόλου ὑπὸ τοῦ θεοῦ, ὅστις τὸν καταφθάνει καὶ τὸν

---

1) *Κρυστάλλης* ἐν Παρνασσῷ τ. ΙΕ΄ σ. 664—5.

2) *B. Schmidt* Griech. Sagen usw. σ. 176. 178. Ταῦτα ἔλαβεν ὁ S. παρὰ λογίου Ζακυνθίου καὶ εὐλόγως ἐκφράζει ἀμφιβολίας περὶ τῆς γνησιότητος αὐτῶν.

3) *Schmidt* αὐτ. σ. 131. *Πολίτου* Παραδόσεις ἀρ. 127 σ. 67. Ἡ ἀνάβασις εἰς τὸν οὐρανὸν διὰ καλαμίων ἢ στελέχους κολοκύνθης ἀναφέρεται καὶ εἰς πολλὰ ἑλληνικὰ παραμύθια, φαίνεται δʼ οὖσα λείψανον παλαιοτάτων παραστάσεων τῶν κατὰ φύσιν λαῶν περὶ ἀναβάσεως ἀνθρώπων εἰς τὸν οὐρανόν. Περὶ τούτων διελάβομεν ἐν Παραδ. σ. 747—9. Τῶν δὲ ἀρχαίων μύθων περὶ γιγαντομαχίας ἴχνη ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς χιακήν τινα παράδοσιν περὶ ὀγκώδους λευκοῦ βράχου ἔξω τῆς νοτιωτάτης τῆς Χίου ἄκρας, τοῦ Βενέτικου· τὸν βράχον τοῦτον λέγουσιν ὅτι τὸν ἔρρηξε ὁ Σαμψὼν γιὰ νὰ χτυπήσῃ τὸ θεό, καὶ ἔπεσε ʼς τὴ θάλασσα. (Κατʼ ἀνακοίνωσιν Α. Κ. Χούμη ἐκ Σύρας. Παραδόσ. ἀρ. 112). Ἀντὶ ἀρχαίου λησμονηθέντος ὀνόματος ὁ γίγας ἔλαβε τὸ ὄνομα τοῦ γνωστοτάτου ἀνδρειωμένου τῆς ἑβραϊκῆς μυθολογίας Σαμψών.

4) *Grimm* deutsche mythologie τ. III σ. 68. Οἱ Τρόλλ, κατὰ τὰς σουηδικὰς δοξασίας, ὀρρωδοῦσι καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα τῆς βροντῆς. (Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1900 σ. 195. 196).

5) Revue des trad. popul. 1895 X σ. 421. Hessische Blätter f. Volksk. 1904 III σ. 125—6,

κατασυντρίβει, διὰ τοῦτο διαρκούσης τῆς καταιγίδος ἀφήνουσιν ἀνοικτὰ θύρας καὶ παράθυρα, ἵνα μὴ ὁ διωκόμενος διάβολος καταφύγῃ εἰς τὴν οἰκίαν καὶ πέσῃ εἰς αὐτὴν ὁ κεραυνός, διότι ὁ θεὸς πάντοτε τὸν φθάνει [1]). Οἱ Βασκίροι (Μογγόλοι τῆς Ῥωσίας) πιστεύουσιν, ὅτι ὁ κεραυνὸς προέρχεται ἐκ τῶν μαστιγώσεων ἀγγέλου κατὰ τοῦ διαβόλου· εἰς τὸ ἄκρον τῆς μάστιγος εἶναι λίθος, ὅστις πίπτων κατὰ γῆς ἐκπέμπει σπινθῆρας ἐκ τῆς συγκρούσεως [2]). Οἱ δὲ Λάπωνες ὅτι ὁ θεὸς τῆς βροντῆς Aijeke ἀσχολεῖται ἰδίως εἰς δίωξιν μάγων καὶ φαντασμάτων, οὓς τοξεύει διὰ τῆς ἴριδος, ἢ ὅτι ὁ θεὸς τῆς βροντῆς καταδιώκει μάγον, ὃν ἐξελαύνει τοῦ οὐρανοῦ [3]), ἢ ὁ Thor ἢ ὁ Thordoen καταδιώκει ἢ φονεύει μάγους [4]).

Ἀντὶ τοῦ θεοῦ διώκει τὸν διάβολον ὅπλον ἔχων τὸν κεραυνόν, κατὰ δοξασίας ἐπικρατούσας εἰς τὴν Θρᾴκην καὶ ἐνιαχοῦ τῆς Μακεδονίας, ὁ προφήτης Ἠλίας. Ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ τοῖς περιχώροις οἱ Ἕλληνες, ὅταν βροντᾷ, φαντάζονται ὅτι ὁ ἅγιος Ἠλίας τρέχει εἰς τοὺς οὐρανοὺς μὲ τὸ ἁμάξι του. Ἐν Καρυαῖς τῆς θρᾳκικῆς ἐπαρχίας Καβακλῆ (τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας), ὅταν βροντᾷ καὶ ἀστράπτῃ, λέγουσιν ὅτι ὁ Προφήτης (ἐννοοῦντες τὸν Ἠλίαν) «περιδιαβάζ μὲ τὸ ἅρμα του» [5]). Ἐν Σωζοπόλει πιστεύουσιν ὅτι «ὁ Ἅη Λιᾶς σὲ εἰκοσιτέσσερις ὥραις τριγυρνᾷ dόγ κόσμο μὲ τὸ ἅρμα dου κι' ὅdας βροντᾷ καὶ στράφτῃ, κυνηγᾷ διαβόλους» [6]). Ἐν Ἀλμαλὶ τῶν Μαλγάρων λέγουσιν ὅτι ὅταν τρέχῃ ὁ ἅγιος Ἠλίας εἰς τὸν οὐρανὸν μὲ τὸ ἁμάξι του, παράγεται ὁ κρότος τῆς βροντῆς *(μπουμπνίζει)*, καὶ ὅτι ὁ ἅγιος κυνηγεῖ τοὺς διαβόλους ποῦ τρέχουν νὰ κρυφτοῦν κάτω ἀπὸ μεγάλα δένδρα καὶ ἀπὸ βράχους· τοὺς κυνηγεῖ μὲ τὴν *ἀστραπόπετρα*, ποῦ ὁμοιάζει ὡσὰν σκεπάρνι καὶ εἶναι πυρωμένη καὶ μαυρισμένη ἀπὸ καπνούς [7]). Οἱ δ' Ἕλληνες τῆς Ἀδριανουπόλεως ὅταν ἀστράπτῃ καὶ βροντᾷ, φαντάζονται ὅτι διέρχεται τοὺς οὐρανούς, ἐπιβαίνων ἅρματος συρομένου ὑπὸ τεσσάρων πυριπνόων ἵππων, ὁ *πρoυφήτης Ἠλίας*, καὶ ἐκ μὲν τῆς κινήσεως τῆς μάστιγος αὐτοῦ παράγονται αἱ ἀστραπαί, ἐκ τῆς τοῦ ἅρματος αἱ βρονταὶ καὶ ἐκ τῆς συγκρούσεως τοῦ ἅρματος πρὸς λίθους ὁ κεραυνός [8]).

Ἡ δοξασία περὶ διώξεως τοῦ διαβόλου ὑπὸ τοῦ προφήτου Ἠλίου φέρεται παρηλλαγμένη ἐνιαχοῦ τῆς Μακεδονίας, διότι τὴν Λάμιαν ἀντὶ τοῦ διαβόλου κυνηγεῖ ὁ προφήτης καὶ θέλει νὰ τὴν φονεύσῃ, διὰ νὰ μὴ καταστρέφῃ τὰ

---

1) *Grimm* ἔνθ. ἀν. τ. III σ. 490 δεισιδ. 61. Κατὰ τοὺς Μικρορώσους ἀστράπτει ὅταν ὁ ἀρχάγγελος Μιχαὴλ κυνηγῇ ἕνα διάβολον καὶ τὸν κτυπᾷ. (Zeitschrit f. österr. Verein τ. VII σ. 15).

2) Revue des trad. popul. 1909 τ. 24 σ. 130.

3) *Castrén* Finnische Mythologie σ. 49.

4) Αὐτ. σ. 48.

5) *Μιλτ. Κ. Λουλουδοπούλου* Ἀνέκδοτος συλλογὴ ἠθῶν, ἐθίμων κτλ. τῶν Καρυῶν, ἐν Βάρνῃ 1903 σ. 131.

6) Κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Δ. Παπαϊωαννίδου ἐκ Σωζοπόλεως.

7) Ἀνακοίνωσις Κωνσταντινίδου (Λαογραφικὸν ἀρχεῖον ἀρ. 156,70).

8) Λαογραφικὸν ἀρχεῖον ἀρ. 34.

σπαρτὰ τῶν ἀνθρώπων. Τὴν κυνηγεῖ δὲ μὲ τὸ πύρινον ἅρμα του, καὶ βάλλει κατ' αὐτῆς βέλη πύρινα, τὰ ὁποῖα πίπτουσιν εἰς τὴν γῆν ὡς πυρωμέναις πέτραις [1]). Ἐν Μάνῃ δὲ τὴν αἰτίαν τῆς βροχῆς, τῆς ἀστραπῆς καὶ τῆς βροντῆς ἀποδίδουσιν εἰς ἐπίθεσιν τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ κατὰ τοῦ διαβόλου, ὅστις τολμᾷ νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς τὸν οὐρανόν. Ἀπάνου 'ς τὸν οὐρανό, λέγουσιν, εἶναι ἕνας λάκκος καὶ πάει κάπου κάπου ὁ λυκοφαϊμένος νὰ ποτίσῃ τὸ μουλάρι του. Τόνε βλέπει ὁ Μιχαὴλ Ἀρχάγγελος, βοήθειά μας, ποῦ τὸν ἔβαλεν ὁ θεὸς ὄργα [2]) νὰ τόνε φυλάῃ, καὶ τόνε κρούει κανονιαῖς. Οἱ κανονόμπαλαις χτυποῦσι τὸ λάκκο, τσιλαγριᾷ τὸ νερό, καὶ πέφτει 'ς τὴ γῆς. Ἡ βροντὴ ποῦ ἀκοῦμε εἶναι ὁ σμπάρος τοῦ κανονιοῦ, ἡ ἀστραπὴ εἶναι ἡ λάψη καὶ ἡ βροχὴ εἶναι τὸ νερὸ τοῦ λάκκου ποῦ πέφτει 'ς τὴ γῆς [3]).

Ἡ δοξασία αὕτη τῶν Μανιατῶν, πρὸς ἣν πολλὴν παρουσιάζει ὁμοιότητα ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα πολωνικὴ περὶ πυροβολισμοῦ τοῦ διαβόλου ὑπὸ τῶν ἀρχαγγέλων, φαίνεται συναφὴς πρὸς τὴν κατὰ τοὺς μέσους χρόνους κρατοῦσαν περὶ ἀγγέλων ἐχόντων ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς βροντῆς καὶ τῆς ἀστραπῆς καὶ τῶν ἄλλων μετεωρολογικῶν φαινομένων [4]). Ἡ δὲ περὶ διώξεως τῆς Λαμίας ὑπὸ τοῦ προφήτου Ἠλίου φαίνεται, ὡς παρατηροῦμεν ἀλλαχοῦ (Παραδόσεις σ. 838), ἐπιχωριάζουσα μᾶλλον εἰς τοὺς βουλγαροφώνους κατοίκους τῆς Μακεδονίας. Διότι διὰ τοῦ ἀκραιφνοῦς ἑλληνικοῦ ὀνόματος Λαμίας δηλοῦσιν οὗτοι τὸν δράκοντα, πρὸς ὃν οὐδὲν κοινὸν ἔχει ἡ Λάμια τῶν ἀρχαίων μύθων, οὔτε τῶν νεοελληνικῶν παραδόσεων καὶ ᾀσμάτων, οὔτε τῶν παραμυθίων, πλὴν ὀλίγων ἐξαιρέσεων, αἵτινες φαίνεται ὅτι ἔσχον πολλὴν ῥοπὴν εἰς τὴν διάπλασιν τῶν δοξασιῶν τῶν βουλγαροφώνων τῆς Μακεδονίας κατοίκων καὶ τῶν Βουλγάρων [5]). Καὶ εἰς δημώδη βουλγαρικὰ ᾄσματα ὁ ἅγιος Ἠλίας παρίσταται

---

1) *Πολίτου* Παραδόσεις ἀρ. 260 σ. 140. 838 κέ.

2) Ἐπίτηδες πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον.

3) Ἀπ' ὅλα δι' ὅλους (περιοδικὸν Ἀθηνῶν) 1904 σ. 159. *Πολίτου* Παραδόσεις σ. 844.

4) Ἀγγέλους τεταγμένους ἐπὶ τὴν βροντὴν καὶ τὴν ἀστραπὴν ἀναφέρουσιν αἱ Ἐπερωτήσεις Βαρθολομαίου (ἐν *Vassiliev* Anecdota graecobyzant. σ. 18). Ἐν Σολωμονικῇ (κῶδιξ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος τῆς Ἱστ. καὶ ἐθνολογ. ἑταιρείας φ. 6 α) ἀναφέρεται ἄγγελος τῆς ἀστραπῆς· «Ὁ ὄγδοος ἄγγελος καλεῖται Ἐμπηεήλ· εἶναι τῆς ἀστραπῆς, καὶ γράφον τὸ ὄνομα αὐτοῦ εἰς χαρτίν, καὶ οὐ φοβᾶσαι ἀπὸ ἀστραπήν». Τὸ δ' Ἰατροσόφιον ἐν τῷ ὑπ' ἀρ. 2316 κώδ. τῆς Ἐθν. βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων φ. 432α (παρὰ *Legrand* Bibliothèque grecque vulgaire τ. II σ. XXI) ὀνομάζει τὸν ἄγγελον Φλογοθεήλ, ὡς ἔχοντα ἐξουσίαν ἐπὶ βροντῆς καὶ χαλάζης, ὃν ὁ ἐπικαλούμενος, ὅταν βροντᾷ ἢ ἀστράπτῃ ἢ χαλαζώνῃ, σώζεται.

5) Κατά τι μακεδονικὸν παραμύθιον (τῶν Βασιλικῶν τῆς Χαλκιδικῆς), ἡ Λάμια εἶναι ἕνα μεγάλο θεώρατο θηριὸ τετράποδο μὲ τρία κεφάλια, μὲ νύχια ἀγκαθωτά, καὶ δύο φτερά, ποῦ ἔφταναν ἀπὸ ἐδῶ κι' ὡς κάτω 'ς τὸν κάμπο τὸ ἕνα. (*Abbott* Macedonian Folklore σ. 354. 353). Κατὰ τοὺς βουλγαροφώνους τῆς Μακεδονίας κατοίκους, ἡ Λάμια εἶναι τεράστιον θηρίον, ἔχον γαστέρα τὰ πάντα χωνεύουσαν. Κατὰ δὲ τοὺς Βουλγάρους, ἡ Λάμια ἔχει κεφαλὴν σκύλου μὲ ὀξεῖς ὀδόντας, τέσσαρας πόδας μὲ ὄνυχας αἰχμηροὺς καὶ μακρὰν οὐράν, ἀπολήγουσαν εἰς κέρας βοὸς ἢ βουβάλου. Γίνεται δ' ἡ Λάμια, ἂν κεφαλὴ ὄφεος τυχαίως ἀποκοπεῖσα ἐμπέσῃ εἰς παρατυχὸν κέρας· μετὰ τεσσαράκοντα ἔτη συμφύεται ἡ κεφαλὴ μετὰ τοῦ κέρατος καὶ γίνεται ἡ Λάμια. (*Strauss* die Bulgaren σ. 163).

διώκων Λάμιαν [1]), κατὰ δὲ τὰς βουλγαρικὰς δοξασίας ὁ ἅγιος Ἠλίας περιέρχεται τὸν οὐρανόν, ἐποχούμενος χρυσοῦ ἅρματος, καὶ ἀναζητῶν ὅπως τὸν φονεύσῃ τὸν δράκοντα, τὸν τρώγοντα τὰ γεννήματα εἰς τοὺς ἀγρούς· εὐθὺς δ' ὡς ἴδῃ αὐτόν, βάλλει κατ' αὐτοῦ, προσπαθοῦντος νὰ κρυβῇ εἰς μεγάλα δένδρα, πύρινα βέλη, τοὺς κεραυνούς· αἱ δὲ ἀστραπαὶ αἱ μὴ συνοδευόμεναι ὑπὸ βροντῶν, δὲν εἶναι κεραυνοί, ἀλλὰ προέρχονται ἐκ τοῦ πυρὸς τοῦ ἐκπεμπομένου ἐκ τῶν ρωθώνων τῶν ἵππων τοῦ ἁγίου καὶ ἐκ τῆς λάμψεως τῆς λόγχης αὐτοῦ [2]).

Βουλγαρική τις παράδοσις ἀναφέρει φόνον ὑπὸ τοῦ ἁγίου Ἠλία δράκοντος ἀποστεροῦντος μίαν πόλιν τοῦ ὕδατος, ἀπαιτοῦντος δ' ἑκάστοτε ὡς φόρον μίαν παρθένον [3]). Ἀλλ' ἡ παράδοσις αὕτη οὐδὲν ἔχει τὸ κοινὸν πρὸς τὸ φαινόμενον τῆς ἀστραπῆς, ὑπαγομένη εἰς τὸν κύκλον τῶν μύθων περὶ δρακοντοκτονίας καὶ σωτηρίας παρθένου ἐκτεθειμένης εἰς βορὰν τοῦ δράκοντος, ὧν πολυπληθεῖς φέρονται παραλλαγαὶ καὶ παρ' ἡμῖν καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς καὶ ὧν ἀρχαῖος μὲν τύπος εἶναι οἱ μῦθοι περὶ Ἡρακλέους καὶ Ἡσιόνης καὶ περὶ Περσέως καὶ Ἀνδρομέδας, νεώτερος δὲ τὸ συναξάριον τοῦ ἁγίου Γεωργίου. Ἡ δοξασία δ' ὅμως ἡ ταυτίζουσα τὸν ἅγιον Ἠλίαν μετὰ μετεωρολογικῶν φαινομένων ἐπικρατεῖ μέχρι τοῦ νῦν ἀκμαία παρὰ τοῖς σλαβικοῖς καὶ ἄλλοις λαοῖς, οἵτινες κατὰ πᾶσαν πιθανότητα παρέλαβον ταύτην μετὰ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας παρὰ τῶν Ἑλλήνων. Εἰς σερβικὰ ᾄσματα ἀποκαλεῖται gromovnik Ilija (ὁ κεραυνοβόλος Ἠλίας), ἡ ἀστραπὴ καὶ ὁ κεραυνὸς εἶναι εἰς χεῖρας αὐτοῦ καὶ τιμωρεῖ δι' αὐχμοῦ τοὺς ἁμαρτωλοὺς λαούς [4]). Εἰς σερβικὰ καὶ βουλγαρικὰ ᾄσματα ἀναφέρεται ὅτι ἕκαστος τῶν ἁγίων ἔλαβε μερίδα ἐκ τῶν ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἁγίου Ἠλία ἐδόθησαν, κατὰ μὲν τὸ σερβικὸν ᾆσμα, ἀστραπὴ καὶ κεραυνός [5]), κατὰ δὲ τὸ βουλγαρικόν, τὰ θερινὰ νέφη καὶ αἱ θεριναὶ βρονταί [6]). Οἱ Βλάχοι πιστεύουσιν ὅτι μὲ τὴν ἀστραπὴν καὶ τὴν βροντὴν κυνηγεῖ ὁ ἅγιος Ἠλίας τὸν διάβολον, καὶ κεραυνώνει γάτους καὶ σκύλους, εἰς τοὺς ὁποίους συνήθως οὗτος προσπαθεῖ νὰ κρυβῇ [7])· κατ' ἄλλας παραδόσεις ὁ ἅγιος Ἠλίας κυνηγεῖ τὸν δράκοντα [8]), κατὰ δὲ τοὺς Βλάχους τῆς Τρανσυλβανίας ὁ ἅγιος εἶναι ὁ ὀργίλος κύριος τῆς βροντῆς καὶ τοῦ κεραυνοῦ [9]). Οἱ Ἀλβανοὶ λέγουσιν, ὅτι ὁ Δράκος (dράνγκοι) κρατῶν εἰς χεῖρας τὴν ἀστραπὴν μάχεται πρὸς τὴν Κουτσ'έdρ, πτερωτὴν τεραστίαν δράκαιναν [10]). Καὶ

1) *Rosen* Bulgarische Volksdichtungen σ. 36.

2) *M. Arnaudoff* Die bulgarischen Festbräuche, Leipzig 1917 σ. 75 Bulgarische Bibliothek IV).

3) *Lydia Schischmánoff* Légendes religieuses bulgares ἀρ. 44 σ. 87 κέ.

4) *Grimm* deutsche mythologie σ. 158 (144 δ' ἐκδ.).

5) *Talvj* Volkslieder der Serben, 2ας ἐκδ. σ. 128—129. Νέας ἐκδ. 1853 I σ. 57.

6) *Rosen* Bulgarische Volksdichtungen, Lpz. 1878 σ. 35.

7) *Schott* Walachische Märchen, 1845 σ. 375. Revue des trad. popul. 1898 σ. 532—3.

8) *Strauss* die Bulgaren σ. 156—7.

9) *W. Schmidt* das Jahr und seine Tage σ. 13—16.

10) *Jul. Pisko* ἐν Verhandl. d. Berl. Gesellschaft f. Anthropologie 1894 σ. 561—2.

τὰ ἐν Καυκάσῳ ἡμιχριστιανικὰ ἔθνη λατρεύουσι τὸν Ἠλίαν ὡς κύριον τῆς βροντῆς καὶ μακαρίζουσι πάντα κεραυνόβλητον, νομίζοντες ὅτι ὁ ἅγιος τὸν παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ [1]). Καὶ αὐτοὶ οἱ Μωαμεθανοὶ εἰς τὰς δεήσεις των ἐπικαλοῦνται πρὸς ἀποτροπὴν θυελλῶν τὸ ὄνομα τοῦ Ἠλία [2]).

Ἡ δοξασία ὅτι ἡ ἀστραπὴ καὶ ὁ κεραυνὸς παράγονται ἐκ τῆς ἐν τῷ οὐρανῷ γινομένης διώξεως τοῦ διαβόλου ἢ δράκοντος ὑπὸ τοῦ ἁγίου Ἠλία εἶναι ἑλληνικὴ τῶν μέσων χρόνων, διαπλασθεῖσα ἐξ ἀφετηρίας τῶν βιβλικῶν διηγήσεων περὶ τοῦ προφήτου ὡς ἔχοντος ἐξουσίαν ἐπὶ τοῦ ὑετοῦ [3]) καὶ ἀναληφθέντος εἰς οὐρανοὺς ἐν ἅρματι πυρός. Κατὰ τὴν Ἀποκάλυψιν τῆς ὁσίας Ἀναστασίας, ὁ ἅγιος Ἠλίας κρατεῖ ἐν τῷ οὐρανῷ τὰς πύλας τοῦ ὕδατος, ὅταν δ' ἀνοίγωνται αὗται κατέρχεται ἐπὶ τῆς γῆς ὁ ὑετός [4]). Καὶ ἡ μὲν δοξασία αὕτη συνάπτεται πιθανῶς πρὸς τὸ τῆς Γραφῆς περὶ προκλήσεως ὑπὸ τοῦ προφήτου Ἠλίου ὑετοῦ μετὰ μακρὰν ξηρασίαν. Ἡ δ' ἑτέρα περὶ διώξεως δράκοντος ὑπὸ τοῦ ἁρματηλάτου προφήτου, ἐκπηγάζουσα ἐκ τῆς ἑλληνικῆς παραστάσεως τῆς βροντῆς ὡς ὀχήματος θεοῦ [5]) καὶ συναπτομένη πρὸς τὸν μῦθον περὶ τοῦ πυρίνου ἅρματος τοῦ προφήτου, ἐπεκράτει ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοὺς μέσους χρόνους. Τοῦτο βεβαιοῦται ἐκ τῆς μαρτυρίας θεολογικοῦ συνταγματίου [6]), ζητοῦντος ν' ἀνασκευάσῃ τὸν φερόμενον λόγον «ὅτι ὁ προφήτης Ἠλίας ἐστὶν ἐν τῷ ἅρματι βροντῶν καὶ ἀστράπτων ἐν ταῖς νεφέλαις καὶ ὅτι δράκοντα διώκει» [7]).

---

1) *Klaproth* Reise in den Kaucasus τ. II σ. 601—606=*Grimm* σ. 145.—Παρὰ τοῖς Ὀσσήταις τοῦ Καυκάσου. (*Erman.* Archiv z. Kunde Russlands τ. III σ. 429=*Klemm* Allgem. Culturgeschichte τ. IV σ. 85).

2) Οἱ Κιρκάσιοι τῆς Κασπίας. (*Olearius* Reiseschr. 1647 σ. 522—523=*Grimm* ἔνθ. ἀν.)

3) Βασιλ. Γ' ιζ' 1. ιη' 41—45. Πρβλ. *Λουκ.* Δ' 25. *Ἰακώβ.* ἐπ. ε' 17.

4) Apocalypsis Anastasiae, ed. Homburg σ. 10,4. 11,1.

5) Βλ. *Ἡσύχ.* λ. ἐλασίβροντα· «δοκεῖ ὄχημα τοῦ Διὸς ἡ βροντὴ εἶναι». Ἀπεικόνισις ἐν γιγαντομαχίᾳ ἁρματηλάτου Διός (*M. Mayer* die Giganten u. Titanen σ. 391 κἑ.). Καὶ οἱ γερμανικοὶ λαοὶ ἐφαντάζοντο τὸν θεὸν τῆς βροντῆς ὡς ἐποχούμενον καὶ τὸν κρότον αὐτῆς ὡς κρότον τοῦ ἅρματος. (*Grimm* deutsche mythologie 4ης ἐκδ. σ. 138—9. τ. III σ. 62). Καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἰνδοί. (*Mannhardt* German. Mythen σ. 120 κἑ.)

6) Τὸ περιέχον τὸ συνταγμάτιον τοῦτο χειρόγραφον, ἄγνωστον πότε γραφέν, εὑρίσκετο ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς ἐν Λέσβῳ μονῆς τοῦ Λειμῶνος, ἐξ αὐτοῦ δ' ἐδημοσίευσε περικοπάς τινας ὁ Διονύσιος Χαρικλῆς ἐν τῇ σμυρναϊκῇ ἐφημερίδι Σμύρνῃ (ἔτ. Β' ἀρ. 68 τῆς 8 Αὐγ. 1871), σημειῶν ἁπλῶς ὅτι ἐν τῷ χειρογράφῳ περιέχονται ἐν εἴδει διαλόγου μεταξὺ Ἐπιφανίου προβάλλοντος ἀπορίας καὶ Ἀνδρέου λύοντος ταύτας ποικίλαι περὶ φυσικῶν φαινομένων δοξασίαι τῶν βυζαντινῶν. Ἐν τῷ λεπτομερεστάτῳ καταλόγῳ τῶν χειρογράφων τῆς μονῆς τοῦ Λειμῶνος τοῦ Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως (Μαυροκορδάτειος Βιβλιοθήκη, Παράρτημα τοῦ περιοδικοῦ τοῦ ἐν Κ/πόλει ἑλληνικοῦ φιλολογικοῦ συλλόγου τ. ΙΕ'—ΙΖ', Ἐν Κ/πόλει 1884—1886) τὸ χειρόγραφον τοῦτο δὲν ἀναφέρεται, πιθανῶς ἀπολεσθέν.

7) «ΕΠΙΦΑΝΙΟΣ εἶπεν. Ἆρα ἀληθεύουσιν οἱ λέγοντες ὅτι ὁ προφήτης Ἠλίας ἐστὶν ἐν τῷ ἅρματι βροντῶν καὶ ἀστράπτων ἐν ταῖς νεφέλαις καὶ ὅτι δράκοντα διώκει; ΑΝΔΡΕΑΣ. Μὴ γένοιτο! ἐσχάτης ἀνοίας τοῦτό ἐστι καὶ ἀκοῇ (χ. ἀκοή) παραδέξασθαι· ἄνθρωποι φρενοβλαβεῖς ἐξ οἰκείας διανοίας ταῦτα συνεγράψαντο, ὥσπερ ὅτι καὶ στρουθία ὁ Χριστὸς ἐνώπιον τῶν Ἰουδαίων ἐκ πηλοῦ διέπλαττεν, εἰς τὸν ἀέρα ἐπέρριπτε καὶ ἐπέταντο, καὶ χιὼν

Ἄλλοι δὲ παλαιότεροι βυζαντινοὶ συγγραφεῖς μνημονεύουσι μὲν τὴν δημώδη δοξασίαν περὶ διώξεως δράκοντος ὑπὸ τῆς ἀστραπῆς ἢ περὶ καταδιώξεως τοῦ διαβόλου ὑπὸ τοῦ κεραυνοῦ, χωρὶς ὅμως ν' ἀναφέρωσι τὸν Ἠλίαν ὡς τὸν ἐξακοντίζοντα τὸν κεραυνόν. Ὅθεν ἐκ τούτων συνάγεται, ὅτι κοινοτάτη μὲν ἦτο ἡ παράστασις τῆς ἀστραπῆς ὡς διωκούσης καὶ κατακαιούσης δράκοντα ἢ τὸν διάβολον, ἀλλ' ἐπίσης γνωστὴ εἰς τὸν λαὸν κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἡ δοξασία ἡ ἀποδίδουσα τὴν δίωξιν εἰς τὸν ἅγιον Ἠλίαν, καὶ μεγάλως διαδεδομένη, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς διατηρήσεως αὐτῆς παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ μέχρι τῆς σήμερον καὶ ἐκ τῆς μεταδόσεως καὶ εἰς ἄλλους λαούς.

Πρῶτος δὲ καθ' ὅσον γινώσκομεν μνημονεύει τὴν δημώδη ταύτην δοξασίαν ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς (Η' αἰών), ἐν συνταγματίῳ περὶ δρακόντων, ἐν ᾧ προσπαθεῖ ν' ἀνασκευάσῃ αὐτήν, ἐπαγόμενος φυσικὸν λόγον τῆς γενέσεως τῆς βροντῆς [1]). Μετὰ δὲ τὸν Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνὸν ἀναφέρει τὴν δοξασίαν ὁ Ψελλὸς (ΙΑ' αἰών), πολεμῶν τὴν ἑτέραν ὅτι ὁ κεραυνὸς καταφλέγει δαίμονας, ἤτοι τὴν παρὰ τῷ λαῷ μέχρι τοῦ νῦν φερομένην περὶ κατακεραυνώσεως διαβόλων ὑπὸ τοῦ θεοῦ. Τὸ χωρίον περιέχεται ἐν τῇ Συνόψει αὐτοῦ «περὶ τοῦ τῆς ἀστραπῆς πυρὸς καὶ βροντῆς καὶ κεραυνῶν»· ἐπειδὴ δ' ἐν οὐδενὶ ἑτέρῳ ἀντιγράφῳ τοῦ αὐτοῦ συνταγματίου εὑρίσκεται εἰμὴ μόνον ἐν τῷ ὑπ' ἀρ. 287 ἑλληνικῷ κώδικι (φ. 28α– 29α) τῆς ἐν Μονάχῳ δημοσίας βιβλιοθήκης, κώδικι κατὰ τὴν ΙΕ' ἑκατονταετηρίδα γεγραμμένῳ, δύναταί τις

ἄλευρος ἐχρημάτιζεν· ὥσπερ γὰρ ταῦτά ἐστι ψεῦδος, οὕτως καὶ αὐτὰ ψεῦδος καθεστήκασι· καὶ ὁπόσα οἱ αἱρετικοὶ νοθεύσαντες ἀλλόκοτα ἐδογμάτισαν... Ἠλίας οὖν εἰς οὐρανοὺς οὐκ ἀνέβη, μὴ γένοιτο, οὔτε ἐπὶ ἅρματος καθέζεται· χάριν δὲ ἔχει ἐπὶ τοῦ ὑετοῦ, τοῦ παρακαλεῖν τὸν θεόν, ὅπως ἐν καιρῷ ἀνύδρῳ δώσει τῇ γῇ ὑετόν... Περὶ δὲ τοῦ καίειν δράκοντα ἡ ἀστραπή, οὐκ ἀμφιβάλλω, ἀληθὲς γάρ ἐστιν, ἀλλ' οὐχ ὁ ἅγιος Ἠλίας ὁ ἀστράπτων ἐστίν, ἀλλ' ὁ ἄγγελος κυρίου ὁ εἰς τοῦτο τεταγμένος [βλ. ἀνωτέρω σ. 7 σημ. 4]· δράκων δὲ γίνεται οὕτως, θεωρεῖ ὁ δαίμων κτλ.».

1) Ἐδημοσιεύθη ἐν *Migne* Patr. gr. τ. 94 σ. 1601. Ἀντιγράφομεν τὸ συνταγμάτιον τοῦτο ἐκ τοῦ ὑπ' ἀρ. 308 περγαμηνοῦ κώδικος τοῦ ΙΒ' αἰῶνος, παρασημειοῦντες τὰς παρὰ Migne διαφόρους γραφάς. «***Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ*** *Περὶ δρακόντων*. Μυθολογοῦσι δὲ καὶ τοῦτο, ὅτι ὑπὸ βροντῆς διώκεται ὁ δράκων· ἀναλαμβάνεται δὲ εἰς ἀέρα, καὶ θανατοῦται. Ἐγὼ δὲ τοῦτο ἀκούσας ἐγέλασα. Πῶς ποτὲ μὲν ἀνθρωπόμορφον καὶ λογικὸν ποιοῦσι, ποτὲ δὲ ὄφιν, ποτὲ δὲ Θεῷ ἀντιτασσόμενον καὶ ὑπὸ Θεοῦ διωκόμενον ; Ὄντως σφαλερὸν ἡ ἀμάθεια. Μέγιστα γὰρ βλαπτόμεθα ἐκ τοῦ μὴ ἀναγινώσκειν τὰς ἱερὰς [Migne : θείας] βίβλους, καὶ ἐρευνᾶν αὐτάς, κατὰ τὸν τοῦ Κυρίου λόγον. Ἀλλ' ὁ μὲν στρατιώτης λέγει, ὅτι στρατιώτης εἰμὶ καὶ οὐ χρείαν ἔχω ἀναγνώσεως· ὁ δὲ γεωργὸς τὴν γεωργικὴν προφασίζεται καὶ οἱ καθ' ἑξῆς τὸ αὐτό, καὶ ἐσμὲν πάντες ἐλλιπεῖς. Ἡ δὲ βροντὴ δράκοντα οὐ διώκει, ἀλλ' αἱ βρονταὶ γίνονται ἐκ τοῦ νέφους, ὁπόταν τὸ νέφος νοτισθὲν ἐξ ὑγρότητος, ἐλαυνόμενον δὲ ὑπὸ τοῦ πνεύματος, ἤτοι τοῦ ἀνέμου, ὀγκωθῇ. Ἐλθόντος γὰρ ἔνδον [κῶδ. ἐνδὸν] τοῦ πνεύματος καὶ ῥήξαντος [κῶδ. ῥῆξαν] αὐτό, ἀποτελεῖται ὁ ἦχος. Καὶ ἡ μὲν ἄνωθεν κραυγὴ [Μ. κραγγὴ] λέγεται βροντή· τὸ δὲ ὑπὸ τοῦ πνεύματος βιαζομένου κατενεχθὲν [Μ. καὶ κῶδ. βιαζόμενον κατενεχθέντος] ἐπὶ τῆς γῆς λέγεται κεραυνός. Ὅθεν προσπεσὼν εἴτε δώματι εἴτε δένδρῳ διαρρήσει καὶ σχίζει ταῦτα· εἰ δὲ ἀνθρώπῳ εἴτε ἄλλῳ τινὶ ζώῳ, φόνον ποιεῖ· διότι καὶ ἀνθρώπους καὶ ἕτερα ζῷα πολλάκις βλέπομεν ὑπὸ βροντῆς θανατούμενα καὶ οὐ δράκοντας».

νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι παρενεβλήθη ὑστερώτερον, καὶ τοῦτο τοσοῦτο μᾶλλον, ὅσον ἐν τῷ αὐτῷ χειρογράφῳ φέρονται (φ. 32α—33α) τὰ περὶ βροντῆς καὶ κεραυνῶν κεφάλαια ὡς ἐν ἑτέροις χειρογράφοις. Ὁ βυζαντινὸς οὗτος συγγραφεὺς δέχεται ὡς ἀκριβὲς τὸ φαινόμενον τῆς διώξεως δράκοντος ὑπὸ τοῦ κεραυνοῦ καὶ ἐκθέτει τὴν φυσικὴν δῆθεν αἰτίαν τούτου [1]).

Ἡ δοξασία ἦτο γνωστὴ καὶ εἰς τὸν μικρὸν προγενέστερον τοῦ Ψελλοῦ Μιχαὴλ τὸν Ἀτταλειάτην, ὅστις ῥητῶς τὴν ἀναφέρει ὡς δημώδη [2]), ἐπίσης καὶ

---

1) «Περὶ βροντῆς... [φ. 28α] Δαίμονες δὲ ἥκιστα ὑπὸ πυρὸς καίονται· οὐ γὰρ ὑπόκεινται σῶμα. Ὁ δὲ τερατολόγος Πρόκλος, ταῖς Χαλδαϊκαῖς ὑποτυπώσεσιν ἐπεξηγούμενος ἔφη τινὰς τῶν δαιμόνων κολάζεσθαι [κῶδ. κολακεύεσθαι]· καὶ ἔστι τὸ γένος δαιμόνων, τόν τε ἀδαμάντινον λίθον φοβούμενον καὶ τὸ κουράλιον καὶ τὸ ἀνδροφόνον ξίφος καὶ *τὸν κεραυνόν*· ἀλλ' οὐδείς, οὐδὲ τῶν πάνυ ληρούντων, σωματικὸν γένος δαιμόνων ὑπέστησεν [κῶδ. ὑπέστησαν]· ἀλλὰ ταῦτα μὲν τῷ μύθῳ δοτέον καὶ τῇ σκηνῇ· περὶ δὲ τῶν δρακόντων λεκτέον τ' ἀληθές. Ὅτι <τὸ> τῶν δρακόντων γένος ξηρόν τε τὴν φύσιν ἐστὶν καὶ διαιρεῖται [κῶδ. διαιρεῖ] τὰ σώματα εἴ τις [κῶδ. εἰ] ψαύσει αὐτῶν ἔνθεν καὶ εὐπρηστός ἐστιν δι' ἣν ἔχει ξηρότητα καὶ πρὸς κατάφλεξιν ἐπιτήδειος [κῶδ. ἐπιτήδιος]· πεφόβηται γοῦν διὰ ταῦτα τὸν κεραυνὸν καὶ ἀλώμενον φέρεται διαέριον ἐπὶ στεγανοὺς τόπους καὶ καταξήρους, καὶ μάλιστα περὶ λίμνας καὶ φρέατα, ἅτε ὤν, ὡς ἔφθην εἰπών, διὰ τὴν ξηρότητα εὔπρηστος. Καὶ ἀπὸ διαστάσεως τῷ κεραυνίῳ πυρὶ καταφλέγεται· διὸ ἔνθεν δὴ δράκων φανῇ συρίζων καὶ διώκων, ἐκεῖσε δὴ ἀποσκήπτων ὁ κεραυνὸς τὰ παρακείμενα μέρη νέμεται [κῶδ. γίνεται]. Πολλάκις δὲ καὶ δράκοντος ἄτερ <οἱ> λεγόμενοι [κῶδ. λεγόμενον] ἀρασμοὶ [ἀραγμοί;] καὶ συριγμοὶ καὶ γρυλισμοὶ ἐξακούονται· τὸ γὰρ ἀέριον τοῦτο πῦρ ἐπιπίπτον τοῖς γεώδεσι τούτοις σώμασι, εἰ μὲν ἐφ' ὑγρὰν ἐκπέσειται οὐσίαν, σίζει ὥσπερ ἀποσβεννύμενον· εἰ δ' ἐπὶ ξηράν, εἰ μὲν μανοτέραν [κῶδ. μαινοτέραν], χοιρογρύλλου ἦχον ἀποτελεῖ, χωροῦντος τοῦ πνεύματος διὰ βάθους καὶ τὸν τοιοῦτον ἦχον ἀποτελοῦντος, εἰ δ' ἐπὶ ῥευστὴν καὶ στερρὰν [κῶδ. στεράν] τὸν λεγόμενον ἀρασμὸν ἀποτελεῖ, ὅς δὴ πεποιωμένος ψόφος ἐστί, καὶ τὴν ὀνομασίαν εἴληχεν ἀπὸ τῆς τῶν ὀδόντων συγκρούσεως, σκληροὶ γὰρ καὶ οὗτοι ὄντες πρὸς ἀλλήλους ἀντιτυποῦντες ἀράσσουσιν [κῶδ. ἀρράσσουσιν]. Ὅσοι δὲ φασι τῶν ἐντετυχηκότων ταῖς τοιαύταις καύσεσιν, ὅτι χοῖρον γρυλίζοντα ἢ μηκάζον [κῶδ. μυκάζον] αἰπόλιον ἢ βοῦν μυκώμενον [κῶδ. μυκόμενον] ἢ ὅσα δὴ τερατολογοῦσιν, ἑαυτῶν καὶ τῶν ἀκροατῶν καταψεύδονται. Οὐδὲν γὰρ τούτων τεθέανται, ὡς ὁ παρ' Εὐριπίδῃ Ὀρέστης, ἀλλ' ὁ φόβος αὐτοῖς τὰς τοιαύτας μορφώσεις εἰδωλοποίησεν.

«*Ἱστορία περὶ τῶν δρακόντων.*

«Τὸ ὀλεθριώτατον τῶν δρακόντων γένος χειρὶ μὲν ἀνθρωπίνῃ καὶ ἀκμῇ ξίφους ἥκιστα κτείνεται [κῶδ. κτίνεται]· φοβερὸν γάρ ἐστι οὐ μόνον τῷ [κῶδ. τὸ] μαχεσθῆναι, ἀλλ' ἤδη καὶ θεαθῆναι· οὐκοῦν τούτῳ τῷ τρόπῳ τὰ πολλὰ διαφθείρεται, σκηπτοῦ αὐτοῖς οὐρανόθεν καταρρηγνυμένου ἐκ θείας δυνάμεως, ἢ σχισμαῖς γῆς ἢ πυθμέσι [κῶδ. πυγμαῖσι] πελαγῶν ἐγκαταρταρούσης καὶ ἐκποντούσης αὐτούς. [φ. 29α] Οὕτω γοῦν ἐπεὶ [κῶδ. ἐπὶ] ὀφεώδης καὶ δρακοντώδης ἡ ἁμαρτία, οὐ μόνον ὅτι δάκνει θανατηρὰ καὶ ὀλέθρια, ἀλλ' ὅτι καὶ δι' ὄφεως ἐξ ἀρχῆς τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει παρεισεφθάρη [κῶδ. παρεισεφθάρει] τῷ ταλαιπώρῳ, δικαίως κατὰ [κῶδ. καὶ] τοὺς ὄφεις καὶ δράκοντας ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἐξολοθρεύεται, φλεγομένη μὲν τῷ θείῳ πρηστῆρι [κῶδ. πριστῆρι] τοῦ πνεύματος, τοῖς δὲ τοῦ Ἰορδάνου ῥείθροις ἐγκαταπονουμένη».

2) *Μιχαὴλ Ἀτταλειάτ.* σ. 311, 16 Bonn: «οἱ δὲ ἰδιῶται μέγιστον ἑρπετὸν δρακοντῶδες ἀντέλεγον τὴν αἰτίαν τῶν τοιούτων εἰσάγειν παθῶν, ἁρπαζόμενον μὲν ὑπὸ ἀοράτου τινὸς δυνάμεως, ὄνυξι δὲ καὶ δυνάμει τῆς ἐν αὐτῷ τραχύτητος καὶ τῶν ἑλιγμῶν τὰ προστυχόντα διαρρηγνύειν, ὅπου δηλαδὴ τύχῃ τὰς ἀντιπτώσεις καὶ ἀντισπάσεις αὐτοῦ προσερείδειν καὶ ἀντιβαίνειν τοῖς ἕλκουσι».

εἰς τὸν κατὰ τὸν ΙΒ′ αἰῶνα ζήσαντα Μιχαὴλ τὸν Γλυκᾶν[1]), ὅστις συνάπτων πρὸς ταύτην καὶ ἄλλην δημώδη δοξασίαν, ὅτι ὁ κεραυνὸς διώκει τὸν δαίμονα, παραδέχεται ὅτι δὲν εἶναι «οὗτος ὁ λόγος ἀπόβλητος»[2]).

Ἀπηχήσεις δὲ τῆς δοξασίας ταύτης φαίνονται αἱ θρησκευτικαὶ διηγήσεις περὶ κατακαύσεως δρακόντων ὑπὸ ἀστραπῆς δεήσει ἁγίων, οἷον τοῦ Ἀποστόλου Φιλίππου[3]) ἢ τοῦ ὁσίου Ἀγαπητοῦ[4]) ἢ καὶ δι᾽ ἀστραπῆς ἐκτοξευομένης ἐξ ἱερᾶς εἰκόνος, ὡς ἀναφέρει ἡ πελοποννησιακὴ παράδοσις περὶ φόνου τοῦ ἐν τῷ Μεγάλῳ Σπηλαίῳ δράκοντος[5]).

Ἐκ τῆς δοξασίας δὲ περὶ διώξεως δράκοντος ὑπὸ τῆς ἀστραπῆς προῆλθεν ἡ ἄλλη δοξασία, ὅτι «ἡ ἀστραπὴ κυνηγᾷ τὰ φίδια», ἥτις πάλιν μετέπεσεν εἰς τὴν ἐπίσης κοινοτάτην πρόληψιν, ὅτι «τὸ βόλι κυνηγᾷ τὰ φίδια». Πιστεύουσι δηλ. ὅτι ὁ πυροβολῶν ὄφιν πάντως ἐπιτυγχάνει αὐτόν· ἐν Κύπρῳ ἀναφέρουσι τοῦτο μόνον εἰς τὴν ἰοβολωτάτην κουφήν, λέγοντες ὅτι καὶ ἂν μὲ κλειστοὺς ὀφθαλμοὺς πυροβολήσῃς αὐτήν, θὰ τὴν ἐπιτύχῃ ἡ σφαῖρα[6]). Οἱονεὶ δὲ ἀναπαράστασις τῆς ἐν τῷ οὐρανῷ διώξεως τοῦ δράκοντος ὑπὸ τοῦ κεραυνοῦ εἶναι τὸ ἐν Ἠπείρῳ συνηθιζόμενον κωδώνισμα τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ἡ πομπὴ δηλ. παίδων κατὰ τὴν αὐγὴν τῆς 25 Μαρτίου εἰς τοὺς κήπους, τὰς ἀμπέλους, τοὺς ἀγροὺς μετ᾽ ᾀσμάτων καὶ κωδωνισμῶν πρὸς ἐκδίωξιν τῶν ὄφεων καὶ τῶν ἄλλων ἑρπετῶν[7]).

---

1) *Γλυκᾶς* σ. 115, 2 Bonn: «τοιοῦτον δὲ γένος (δρακόντων) *ὁποῖον ἄρα φημίζουσιν οἱ πολλοί*, μέχρι καὶ τήμερον γεγραμμένον οὐχ εὕρομεν· οὐ γὰρ ἐπὶ τούτῳ τὸ ἀστραπαῖον ἄνωθεν καταρρήγνυται πῦρ, ἐπὶ τῷ τοὺς τοιούτους δράκοντας ἐμπιπρᾶν... πεφόβηται οὖν διὰ ταῦτα (ὁ δράκων, ἤτοι ὁ μέγιστος ὄφις) τὸν κεραυνόν, καὶ ἀλλόμενος ἔστινότε δι᾽ ἀέρος φέρεται, τόπους τε καθύγρους ἐπιζητεῖ καὶ ἐπὶ λίμνας καταφεύγει· οἶδε γὰρ ὅτι διὰ τὴν ἐνοῦσαν αὐτῷ ξηρότητα καὶ ἀπὸ διαστήματος τῷ κεραυνίῳ πυρὶ καταφλέγεται».

2) Αὐτ. σ. 116.

3) Ἀστραπὴ πυρὸς κατατυφλώνει καὶ ἀποξηραίνει δράκοντα καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ ὄφεις, δεήσει τοῦ ἀποστόλου Φιλίππου. (Πράξεις θ′ Φιλίππου περὶ τοῦ ἀναιρεθέντος δράκοντος ἐν Analecta Bollandiana τ. IX σ. 246—8).

4) Μάγος τις ἐδείκνυε δράκοντα δῆθεν ἐναέριον φερόμενον, δι᾽ οὗ ἐφόβιζε τὸ πλῆθος, ἀλλὰ δι᾽ εὐχῶν τοῦ ὁσίου Ἀγαπητοῦ «βρονταὶ μὲν συνεχεῖς κατερρήγνυντο, ἀστραπαὶ δὲ φρικώδεις αὐτῶν ἐξετρίβοντό καὶ τὸν φαινόμενον ἐκεῖνον θῆρα σὺν τῷ μάγῳ διελικμήσαντο». (Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου Ἀγαπητοῦ 7 ἐκ κώδικος τοῦ ΙΑ′ αἰῶνος, ἐν *Papadopoulo-Kerameus* Varia graeca sacra σ. 117). Ἄλλο θαῦμα τοῦ αὐτοῦ ὁσίου ἦτο ἡ ἀποτέφρωσις «βροντῶν γενομένων καὶ συνεχῶν ἀστραπῶν» δεινοῦ ὄφεως, ὃν εἶχεν ἐν γαστρὶ γυνή τις. (Αὐτ. σ. 127—8).

5) *Πολίτου* Παραδόσ. σ. 215. 976.

6) *Λουκᾶς* ἐν Πανδώρᾳ τ. ΙΘ′ σ. 158.—Οἱ Σέρβοι ἀποδίδουσι βαθυτέραν θρησκευτικὴν ἔννοιαν εἰς τὸν φόνον ὄφεως, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς ῥήσεως. «Καὶ ὁ ἥλιος ἀκόμα χοροπηδᾷ καὶ χαίρεται, ὅταν κανεὶς σκοτώνῃ τὸ φίδι, καὶ λέγει· Πῶς σκοτώνει τὸ δράκο τὸ μυρμηγκάκι μου!» (*Vuk Stephanovitsch Karadschitsch* Volksmärchen der Serben, Berlin 1854 σ. 335). Οἱ χωρικοὶ τῆς Σύρου πιστεύουσιν ὅτι ὁ φονεύων ὄφιν ἐξαγνίζει τὰς ἁμαρτίας τῆς ἡμέρας ἐκείνης. (Παρὰ Α. Κ. Χούμη).

7) *Ν. Γ. Μυστακίδου* Τὸ κωδώνισμα τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ ἐφημερίδι Φωνὴ τῆς Ἠπείρου 1 Ὀκτωβρ. 1904 ἀρ. 591 σ. 4. Πιστεύουσι ὅτι ἂν τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἀκουσθῇ

Δημώδη θρησκευτικά βιβλία τῶν μέσων χρόνων ἐμφαίνουσιν ὅτι πλὴν τῶν δοξασιῶν τούτων καὶ ἄλλαι τινὲς μυθολογικαὶ παραστάσεις τῆς ἀστραπῆς καὶ τοῦ κεραυνοῦ ἐφέροντο παρὰ τῷ λαῷ, μὴ διατηρηθεῖσαι, καθ' ὅσον γινώσκομεν, μέχρι τῆς σήμερον. Πρῶτον μὲν ὅτι οἱ κεραυνοὶ εἶναι πύρινοι λίθοι, ὡς καὶ σήμερον ἀκόμη τοὺς φαντάζεται ὁ λαός, δι' ὧν οἱ ἐπὶ τῆς βροντῆς καὶ οἱ ἐπὶ τῆς ἀστραπῆς τεταγμένοι ἄγγελοι βάλλουσι τοὺς δαίμονας καὶ κατακαίουσιν αὐτούς [1]). Ἔπειτα δὲ ὅτι ἡ ἀστραπὴ εἶναι ὁ διάβολος, ὅστις κρεμασθεὶς ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἐν νεφέλαις, καταπίπτει ἐπὶ τῆς γῆς κατὰ πρόσταγμα αὐτοῦ [2]).

Ἡ ἀρχικὴ μυθολογικὴ παράστασις, ἐξ ἧς προῆλθον αἱ δοξασίαι περὶ διώξεως δράκοντος ἢ τοῦ διαβόλου ὑπὸ τοῦ κεραυνοῦ, εἶναι ἡ αὐτὴ ὁπόθεν ἐξεπήγασαν οἱ παλαιότατοι μῦθοι περὶ δρακοντοκτονιῶν, οἷοι ὁ βεδικὸς περὶ τοῦ φόνου τῶν ὄφεων (Ahi, Vritra, Çushna) ὑπὸ τοῦ Ἴνδρα ὅπλον ἔχοντος τὴν ἀστραπὴν καὶ πολλοὶ ἀρχαῖοι ἑλληνικοὶ μῦθοι, ὧν ἀπηχήσεις διεσώθησαν εἰς συναξάρια, παραμύθια, παραδόσεις καὶ δημώδη ᾄσματα [3]).

Ἐκ τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων ἀξιοσημείωτον προπάντων εἶναι ἕν, εἰς τὸν ἀκριτικὸν ἀναγόμενον κύκλον, φερόμενον δ' εἰς πολλὰς παραλλαγάς, ἐν τῷ ὁποίῳ πρὸς Δράκον ἀντιτάσσεται γυνή, ἡ ὁποία λέγεται κόρη τῆς ἀστραπῆς καὶ ἐγγόνη τῆς βροντῆς, ἀστράπτουσα καὶ κατακαίουσα τοὺς δράκους [4]). Τοῦ

βροντή, δὲν ἐξέρχονται ὄφεις. Ἡ ἐπῳδὴ ἣν ᾄδουσιν οἱ παῖδες λέγει: Φευγᾶτε (ἢ Ἐβγᾶτε) φίδια καὶ κουστέραις, γιατ' ἦρθε τοῦ Βαγγελισμοῦ, καὶ θὰ σᾶς κόψουν τὸ κεφάλι, νὰ τὸ ῥήξουν 'ς τὸ ποτάμι.

1) Ἐπερωτήσεις Βαρθολομαίου ἐν *Vassiliev* Anecd. Graecobyzantina 1893 σ. 18—19: «Καὶ ἕτεροι ἄγγελοι ἐπὶ τὴν βροντὴν καὶ τὴν ἀστραπήν. Καὶ ὅτε πνεῦμα βούλεται ἐξ ἡμῶν (τῶν δαιμόνων) ἐξελθεῖν εἴτε διὰ γῆς εἴτε διὰ θαλάσσης, οὗτοι οἱ ἄγγελοι πυρίνους ἀποστέλλουσι λίθους καὶ ἅπτουσιν ἡμῶν τὰ μέλη».

2) Περὶ τῆς ἀντιλογίας τοῦ διαβόλου Α' ἐν *Vassiliev* ἔνθ. ἀν. σ. 7. «Καὶ ὁ κύριος ἐκέλευσεν αὐτὸν (τὸν ἐν νεφέλαις κρεμασθέντα διάβολον), ὥσπερ ἀστραπὴν κατελθεῖν [κῶδ. κατελεῖναι] αὐτόν».—Αὐτ. Β' σ. 9: «Καὶ ἐκέλευσεν αὐτὸν ὁ Κύριος κατενεχθῆναι ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ὡς ἀστραπὴ πεσόντος τοῦ διαβόλου ἐπὶ τῆς γῆς...»

3) Βλ. τὴν πραγματείαν ἡμῶν Τὰ δημώδη ἑλληνικὰ ᾄσματα περὶ τῆς δρακοντοκτονίας τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἐν Λαογραφίᾳ τ. Δ' σ. 185—235 καὶ Παραδόσεις σ. 971 κέ.

4) Ἀναγραφὴν τῶν παραλλαγῶν τοῦ ᾄσματος βλ. ἐν Λαογραφίᾳ τ. Δ' σ. 182. Πρόσθες *Passow* 508. 509. Κατὰ τὰς διαφόρους ταύτας παραλλαγὰς ἡ κόρη εἶναι τῆς ἀστραπῆς παιδί, τῆς βρονταριᾶς ἢ τῆς βροντῆς ἐγγόνι, ἢ ἔχει τοὺς γονεῖς οὐρανίωνας καὶ ἀδελφοὺς κυρίους τῆς ἀστραπῆς καὶ τῆς βροντῆς (*Passow* 510, Τραπεζοῦντος) ἢ πατέρα ἔχει τὴν ὁμίχλην καὶ μητέρα τὴν νεφέλην, αὐτὴ δὲ εἶναι ὁ κεραυνὸς (τὸ ἀστραπόβολο, ὁποῦ τοὺς δράκους καίγω, ἠπειρωτική, *Ἀραβαντιν.* ἀρ. 449 σ. 270). Κεραυνὸς λέγεται ἡ κόρη καὶ ἐν ἄλλαις παραλλαγαῖς· ἀστροπέλεκο, ἐν κερκυραϊκῇ (*Κοντοῦ* Ἄσματα δημοτικὰ Κερκύρας σ. 12)· ἀστραπόβολος, ἐν θεσσαλικῇ (*Πολίτου* Παραδόσεις σ. 993)· ἀστραπόβολο, ἐν γορτυνιακῇ (*Λάσκαρη* ἢ Λάστα σ. 411)· δρακοπέλεκας, ἐν θρᾳκικῇ (*Λουλουδοπούλου* Συλλογὴ σ. 62)· βροντῆρι, ἐν στερεοελλαδικῇ (*Ἰατρίδου* Συλλογὴ δημοτ. ᾀσμ. σ. 66). Ἐν ἀνεκδότῳ παραλλαγῇ χιακῇ (Καρδαμύλων παρὰ Στ. Βίου) δὲν ἀναφέρεται γυνὴ ἀντίπαλος τοῦ δράκοντος, ἀλλ' αὐτὸς ὁ ἥρως Γιαννάκης εἶναι «τῆς ἀστραπῆς παιδὶν καὶ τῆς βροντῆς ἀγγόνιν καὶ τῆς ἀνεμοταραχῆς εἶναι τρισέγγονόν της». Ὁμοίως καὶ ἐν ἀνεκδότῳ κερκυραϊκῇ (Ἀργυράδων παρὰ Μαλβίνας Σαλβάνου [[ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογραφ. Η' 533, 9.]]) προσέρχεται μὲν ὁ Γιάννης πρὸς τὸν δράκοντα μετὰ τῆς κόρης, ἀλλ' ἀπειλῶν αὐτὸν λέγει ὅτι εἶναι τἀστραπομέλεκο ποῦ καίει τοὺς δρακόδους καὶ μάννα ἔχει τὴν ἀστραπὴν καὶ πατέρα τὸ *βρόδος*.

ᾄσματος τούτου ὑπάρχει καὶ ἀλβανικὴ παραλλαγὴ (τῆς Κάτω Ἰταλίας), ἀναφέρουσα ἀντὶ δράκοντος τὴν ἀντίστοιχον ἀλβανικὴν *Κλυσ'έδραν*· «ποιά εἶν' ἡ γενιά σου, κόρη; ἐρωτᾷ ἡ Κλυσ'έδρα.—Εἶμαι κόρη τῆς Σελήνης καὶ πατέρα ἔχω τὸν Ἥλιο, κ' ἐγὼ εἶμαι ἡ ἀστραπὴ τοῦ οὐρανοῦ ποῦ πέφτω 'ς τὰ βουνὰ καὶ 'ς τοὺς κάμπους»[1]).

Ἄλλου δὲ δημοτικοῦ ᾄσματος, εἰς πλείστας παραλλαγὰς φερομένου[2]), μία μόνον παραλλαγή, ἠπειρωτική, ἀναφέρει «γιὸν τῆς ἀστραπῆς»·

κ' ἐγὼ εἶμαι ὁ γιὸς τῆς ἀστραπῆς, θ' ἀστράψω νὰ σὲ κάψω.

Οὗτος εἶναι ὁ ἀντρειωμένος γιὸς τῆς χήρας, ἀντίπαλος δὲ αὐτοῦ εἶναι ἡ Λάμια, ἡ ὁποία «φοβήθηκε τὴν ἀστραπὴ» καὶ τὸν ἀφῆκεν ἐλεύθερον[3]). Ἔχομεν οὕτως, ὡς ἐν τῇ μακεδονικῇ παραδόσει καὶ ταῖς βουλγαρικαῖς, τὴν ἀστραπὴν ἀντιτασσομένην κατὰ Λαμίας.

Εἰκονικαὶ ἐκφράσεις περὶ ἀστραπῆς καὶ βροντῆς ἐν τῇ γλώσσῃ, ὑποκρύπτουσαι μυθολογικὰς παραστάσεις ἢ παρέχουσαι ἀφετηρίαν πρὸς διάπλασιν μύθων, δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν αἱ ἀκόλουθοι.

Α'. *Ἀστραπὴ ὡς βέλος.* Οἱ ναυτικοὶ παρ' ἡμῖν παρομοιάζουσι τὰς βολὰς τῆς ἀστραπῆς πρὸς πληγὰς δόρατος. «Ὁ θεὸς ρίχτει ἀστραπαῖς σὰν κονταριαῖς» λέγουσι[4]). Καὶ κατὰ τὴν μακεδονικὴν παράδοσιν αἱ ἀστραπαὶ εἶναι σαγίτταις πύριναις, ποῦ τὰς ρίχτει ὁ ἅγιος Ἠλίας διὰ νὰ σκοτώσῃ τὴν Λάμιαν, καὶ πέφτουν ὕστερα 'ς τὴ γῆν σὰν πυρωμέναις πέτραις. Ἡ παράστασις τοῦ κεραυνοῦ ὡς βέλους ἢ λόγχης τοῦ Διὸς εἶναι συνηθεστάτη εἰς τοὺς ἀρχαίους ἑλληνικοὺς μύθους[5]). Ἐν ταῖς Βέδαις ἡ ἀστραπὴ παρίσταται ὡς βέλος[6]). Καὶ παρὰ τοῖς σημιτικοῖς λαοῖς ἀνευρίσκονται ὅμοιαι παραστάσεις· κατά τινα ταλμουδικὸν μῦθον ὁ λίθος τῆς Λιλίθ καταπίπτει εἰς τὴν γῆν ἐν σχήματι βέλους μετὰ τῆς ἀστραπῆς[7]).

Β'. *Ἀστραπὴ ὡς μάστιξ.* Ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, οἱ Ἀδριανουπολῖται φαντάζονται ὅτι αἱ ἀστραπαὶ παράγονται ἐκ τῆς κινήσεως τῆς μάστιγος τοῦ προ-

---

1) *Rada* Rapsodie d'un poema albanese, raccolte nelle colonie del Napoletano. Firenze 1866 σ. 71—2, βλ. καὶ σ. 35. Κόρη τῆς φύσεως καὶ τῆς βροντῆς ἀναφέρεται καὶ ἐν τῷ ἐστωνικῷ Kalewipoeg. (Revue des trad. popul. τ. IX σ. 14).

2) *Πολίτου* Ἐκλογαὶ ἀρ. 90.

3) *Χασιώτου* Συλλογὴ τῶν κατὰ τὴν Ἤπειρον δημ. ᾀσμάτων σ. 138.—Οὔτε δ' ὅμως ὁ γιὸς τῆς ἀστραπῆς, οὔτε «τοῦ βρόντου ἡ θυγατέρα» (*Passow* ἀρ. 509) ἐξεπήγασαν ἢ ἔχουσί τι κοινὸν πρὸς τοὺς «υἱοὺς βροντῆς» τοῦ εὐαγγελίου (*Μάρκ.* γ' 17), ὡς ὑποθέτει ὁ Σίττλ (εἰς Ἡσιόδ. Θεογον. 140).

4) *Κυπριανὸς* ἐν Φιλίστορι τ. Α' σ. 242.

5) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ *Roscher* die Gorgonen σ. 78 κέ. *Schwartz* die Poet. Naturanschauungen τ. II σ. 97 κέ. Βλ. καὶ τοῦ αὐτοῦ Prähistorisch-anthropolog. Studien σ. 322.

6) Archiv f. Religionswissenschaft 1898 σ. 130.

7) *Gruppe* Griech. Mythol σ. 773.

φήτου Ἠλία. Ὁ Ζεύς, κατὰ τὴν ὁμηρικὴν ῥῆσιν [1]), ἱμάσσει ἤτοι πλήττει διὰ κεραυνῶν τὴν γῆν. Ὡς εἰκόνα δὲ τῆς ἀστραπῆς ἐξηγοῦσί τινες μετὰ πολλῆς πιθανότητος τὴν ἐχιδνήεσσαν ἱμάσθλην τῶν Ἐρινύων [2]). Ἀστραπὴ δ' εἶναι καὶ ἡ χρυσῆ μάστιξ τοῦ Ἴνδρα ἐν βεδικῷ ὕμνῳ [3]). Εἰς γερμανικὰς παραδόσεις ἀναφέρεται ὁ μὲ τὴν κυανῆν μάστιγα κυνηγῶν τὸν διάβολον [4]) ἢ πυρίνη γυνὴ ἐν καταιγίδι κρατοῦσα μάστιγα εἰς τὴν χεῖρα [5]).

Γ'. *Βροντὴ ὡς κρότος πετάλων ἵππου.* Ὅταν βροντᾷ ἐν Ἀραχόβῃ τῆς Λεβαδείας λέγουσι· «Ὁ Θεὸς καλλιγών' τἄλουγό τ » ἢ «Βροντοῦν τὰ πέταλα ἀπ' τἄλουγο τοῦ Θιοῦ» [6]). Ἡ παράστασις τῆς βροντῆς ὡς κρότου τῶν πετάλων ἵππου εἶναι συνήθης καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους καὶ εἰς ἄλλους λαούς. Ὁ Ὁράτιος ἀναφέρει τοὺς tonnantes equos τοῦ Διός [7]), κατὰ δὲ τοὺς ἑλληνικοὺς μύθους ἵππος τοῦ Διὸς ἦτο ὁ Πήγασος, φέρων εἰς αὐτὸν τὸν κεραυνόν [8]). Ὁ Schwartz [9]) παραθέτει εἰκόνας γερμανῶν ποιητῶν, παριστώντων τὴν βροντὴν ὡς καλπασμὸν ἵππων ἢ ὡς κρότον ὁπλῶν καὶ ἱππείων πετάλων. Οἱ Ἀλταϊκοὶ Τάταροι καὶ οἱ Τελεῦται πιστεύουσιν ὅτι ὁ Θεός, ὃν φαντάζονται ὡς πολιὸν ἱππέα, ἔχει πολλοὺς ἵππους, καὶ ὅταν ἱππεύῃ ὁ μὲν ποδοβολητὸς προξενεῖ τὴν βροντήν, οἱ δὲ ἀπὸ τῶν πετάλων σπινθῆρες τὴν ἀστραπήν [10]).

Δ'. *Βροντὴ ὡς γαμήλιοι κρότοι.* «Ὁ Θεὸς παντρεύει τὸ ὑγιό του», λέγουσιν ἐν Ζακύνθῳ ὅταν ἀστράπτῃ καὶ βροντᾷ [11]), ἐν Σύμῃ δὲ «ὁ Θεὸς παντρεύγει τὴν κόρη του» [12]). Οἱ ἐν τῷ οὐρανῷ κρότοι δηλ. παρομοιάζονται πρὸς τοὺς κατὰ τὴν τέλεσιν γάμου κρότους τῶν πυροβολισμῶν, γάμοι δ' ἐν οὐρανοῖς ὑποτίθεται ὅτι γίνονται ἐν τῇ οἰκογενείᾳ τοῦ θεοῦ.

Ε'. *Βροντὴ ὡς κρότος κυλιομένων πραγμάτων.* «Ὁ Θεὸς κυλάει τἀσκιά του εἰς τὸν οὐρανὸ» (ἐν Κύπρῳ)· ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος· «ὁ Θεὸς κυλάει τὰ πιθάρια του» [13]). Ἐν Ἀμφίσσῃ τὰ παιδία ἐπιφωνοῦσιν, ὅταν βροντᾷ· «Ρῆξι

---

1) Ἰλ. Β 782.

2) *Rapp* ἐν *Roscher's* Lex. d. Mytholog. τ. I σ. 1314.

3) Rig veda, trad. Langlois VI, 3, 2, 11. *Mannhardt* German. Mythen σ. 120.

4) *Grimm* deutsche mythologie σ. 148 δ' ἐκδ.

5) *Laistner* Nebelsagen σ. 45. — Καὶ ῥωμουνικὴ τις παροιμία: «Φεύγει σὰν νὰ τὸν κυνηγοῦν μὲ πύρινη μάστιγα» (*Zanne* Proverbele românilor τ. II ἀρ. 5287) ἐννοεῖ πιθανώτατα τὴν ἀστραπήν.

6) *B. Schmidt* Volksleben d. Neugriechen σ. 33.

7) *Horat.* Carm. I 34, 7.

8) *Ἡσιόδ.* Θεογον. 286. Σχόλ. Ἀριστοφ. Εἰρ. 723.

9) *W. Schwartz* die Poet. Naturanschauungen τ. II σ. 132 κέ. Ursprung der Mythologie σ. 166.

10) *Klemm* Allgem. Culturgesch. τ. III σ. 86.

11) *B. Schmidt* ἔνθ. ἀν. σ. 32.

12) Ζωγράφ. ἀγὼν Α' 215. Ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει τῆς πραγματείας ταύτης εἶχον ἀναγράψῃ ἄλλως τὴν φράσιν «ὁ θεὸς παντρεύει ταῖς θυγατέρες του» καὶ προσέθετον ὅτι κα πυροβολοῦσι κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ γάμου· ταῦτα δὲ κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ Συμαίου καθηγητοῦ Ἀντωνίου Οἰκονόμου. Ἀλλ' ὁ Δημοσθ. Χαβιαρᾶς ἐν τῷ Ζωγραφείῳ ἀγῶνι διορθώνει καὶ βεβαιώνει, ὅτι δὲν συνηθίζουσι νὰ πυροβολῶσι.

13) *Myriantheus* die Açvins σ. 141 κέ.

παπποῦ, τὰ καρύδια σου!» Οἱ ἀσκοὶ τοὺς ὁποίους φαντάζονται ὅτι κυλίει ὁ θεὸς εἶναι ἐκεῖνοι, ἐξ ὧν ἐκχέεται ὁ ὄμβρος, τὰ ὀμβροφόρα νέφη. Καὶ κατὰ τὴν ἀστείαν ἐξήγησιν, τὴν ὁποίαν ὁ Ἀριστοφάνειος Σωκράτης ἐξευρίσκει τῆς αἰτίας τῆς βροντῆς, ἀφετηρίαν ἔχων πιθανῶς δημώδη ἀντίληψιν, αἱ νεφέλαι «βροντῶσι κυλινδόμεναι» [1]). Αἱ δ' ἐπιφωνήσεις τῶν Ἀμφισσέων παίδων ὑπενθυμίζουσι τὴν παρομοίωσιν τῶν Γάλλων τοῦ Ποατού, οἵτινες λέγουσιν, ὅταν βροντᾷ, ὅτι ὁ θεὸς ἀνακατώνει τὰ καρύδια του [2]). Ἐπίσης πολλαχοῦ τῆς Γαλλίας φαντάζονται ὅτι ἡ βροντὴ προκαλεῖται ἐκ τῆς παιδιᾶς τοῦ κυνδαλισμοῦ (jeu des quilles) ἢ τῆς σφαιροβολίας, παιζομένης ἐν τοῖς οὐρανοῖς ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἢ τῶν ἀγγέλων ἢ τοῦ ἀποστόλου Πέτρου [3]). Τὰς αὐτὰς δὲ παραστάσεις ἀπαντῶμεν καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς [4]).

ϛ'. *Ἔρις νεκρῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς.* «Κυνηγάει ὁ παππούλης σου τὴν κυροῦλα σου» (ὁ πάππος τὴν μάμμην), λέγουσιν ἐν Πελοποννήσῳ αἱ μητέρες πρὸς τὰ παιδία ἐρωτῶντα περὶ τοῦ αἰτίου τῆς βροντῆς. Ἐν Βελβεντῷ δὲ τῆς Πιερίας: «Κρούει ἡ θιὸς d μπάμπου» ἢ «τ θιοῦσσα» [5]) (=Κτυπᾷ ὁ θεὸς τὴν γραῖαν μάμμην, ἢ τὴν γυναῖκά του θεάν). Ἡ παιδικὴ αὕτη ἐξήγησις εἶναι πιθανῶς λείψανον παναρχαίας μυθολογικῆς παραστάσεως, καθ' ἣν οἱ τεθνεῶτες προσήρχοντο ἐπίκουροι εἰς τὸν θεὸν τῆς βροντῆς. Ἐν τοῖς Βέδαις οἱ Μαροὺτ (οἱ ἄνεμοι) καὶ πνεύματα τεθνεώτων συνοδεύουσι τὸν Ἴνδραν. Πρὸς τοὺς μύθους τούτους, οὓς διὰ μακρῶν ἐξετάζει, συγκρίνει ὁ Mannhardt γερμανικοὺς περὶ τῆς μαινομένης στρατιᾶς (des wuthenden Heeres) [6]). Οἱ δὲ Βούλγαροι πιστεύουσιν, ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς γεννηθέντων νηπίων, καταλείπουσαι τὸ κοιμώμενον σῶμα, τρέχουσι πρὸς βοήθειαν τοῦ ἁγίου Ἠλία, διώκοντος Λάμιαν [7]).

Τὸν νεκρὸν πάππον, ὡς αἴτιον τῆς βροντῆς, ἀναφέρουσι παίζουσαι καὶ Γαλλίδες μητέρες ἐν Μορβάν, λέγουσαι ὅτι κινεῖται καὶ ἀναζητεῖ τὰ ὑποδήματά του [8]). Ἀλλαχοῦ δὲ συνηθέστερον ἀναφέρονται ἔριδες ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Ἐν Dinan τῆς Γαλλίας ὅταν βροντᾷ λέγουσιν ὅτι ὁ διάβολος δέρει τὴν γυναῖκά του [9]), ἀλλαχοῦ δὲ ὅτι ὁ Βαραβᾶς δέρει τὴν γυναῖκα του ἢ τὴν κρημνί-

---

1) *Ἀριστοφάν.* Νεφ. 375.

2) *L. Pineau* Le Folk-lore du Poitou, Paris 1892 σ. 521.

3) Ἐν Dinan, ὁ θεὸς παίζει σφαίραν. (Revue des trad. popul. 1902 τ. 17 σ. 139). Ὁ θεὸς παίζει κύνδαλα, quilles, ἐν Λιμουζίνῃ (αὐτ. σ. 341)· ἐν Βαλλωνίᾳ τῆς Βελγικῆς (αὐτ. σ. 85), ἐν Ille-et-Vilaine ὁ Χριστὸς (αὐτ.).

4) Παρὰ Γερμανοῖς: *Schwartz* Ursprung der Mythologie, Berlin 1860 σ. 5. 85. Der heutige Volksglaube u. der alte Heidentum, Berlin 1862 σ. 77 κἑ. ἐν Zeitschrift des Vereins f. Volksk. τ. VII σ. 5 κἑ. —Παρὰ Πολωνοῖς (Κουγιαδία): Hessische Blätter f. Volksk. 1904 τ. III σ. 123.

5) Ἀρχεῖα νεωτ. ἑλλην. γλώσσης Α' β' σ. 86.

6) *Mannhardt* Germanische Mythen σ. 41 κἑ.

7) *Rosen* Bulgar. Volksdichtungen σ. 36.

8) Revue des trad. popul. 1897 τ. XII σ. 495.

9) Αὐτ. 1902 τ. 17 σ. 139. Ἐν Πεδεμοντίῳ, ὅτι ὁ διάβολος ὁδηγεῖ τὴν γυναῖκά του εἰς ἅμαξαν 'l diaô a mena fômma 'n carossa. (Archivio per le tradiz. popol. 1900 σ. 205).

ζει ἀπὸ τὸ παράθυρον [1]). Οἱ ἰθαγενεῖς τῶν νήσων Tonga πιστεύουσιν ὅτι παράγεται βροντὴ καὶ ἀστραπή, ὅταν ἐρίζωσι πρὸς ἀλλήλους οἱ θεοί [2]).

Ζ'. *Βροντὴ ὡς γογγυσμός.* Ἐν Κεφαλληνίᾳ λέγουσιν «ἐδόγγυξε τὸ Κορῶνι» (ἀκρωτήριον τῆς νήσου) ἀντὶ ἐβρόντησεν [3]).

ΑΣΤΡΟΠΕΛΕΚΙΑ.—Ὁ κεραυνὸς λέγεται *ἀστροπελέκι* [4]), σπανιώτερον δὲ *ἀστραποπελέκι* [5]), ἢ *ἀστροπελέκιο* [6]), ἢ *ἀστροπέλεκο* (τὸ), ἢ *ἀστροπέλεκας* (ὁ) [7]), ἢ *ἀστραπόβολο* (τὸ), ἢ *ἀστραπόβολος* (ὁ) [8]), ἢ *ἀστραπόπετρα* [9]). Ἡ σύνθεσις τῆς λέξεως (ἐκ τοῦ ἀστραπὴ καὶ πέλεκυς [10]), τοῦ ἀστραπὴ καὶ πέτρα καὶ βάλλω) φανερώνει ὅτι ὁ λαὸς φαντάζεται τὸν κεραυνὸν ὡς πέλεκυν, λίθον, ἢ βλῆμα. Ὄντως δὲ ὁ κεραυνὸς θεωρεῖται ὡς βέλος, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, διὸ καὶ περιφραστικῶς λέγεται «τοῦ θεοῦ τὸ βόλι» [11]). Εὑρίσκεται δὲ ἐπὶ τῆς γῆς ἐν σχήματι λιθίνου πελέκεως ἢ σκεπάρνου ἢ ὡς μαῦρον στρογγύλον πετράδιον. Πιστεύουσι δ' ὅτι τὸ βλῆμα τοῦ κεραυνοῦ, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν ἀθηναϊκὴν παράδοσιν εἶναι πελεκοῦδι (ἀπόκομμα) ἄστρου, ἀφοῦ ἐκ τῆς συγκρούσεως ἄστρων προέρχεται ἡ ἀστραπή, πίπτει ἐπὶ τῆς γῆς ὡς λίθος ἄμορφος, εἰσχωρῶν ἐντὸς αὐτῆς εἰς βάθος τεσσαράκοντα ὀργυιῶν· καὶ ὅτι παραμένων κεχωσμένος ἐπὶ

---

1) Revue des trad. popul. 1894 τ. 9 σ. 332. 1902 τ. 17 σ. 86.

2) *Klemm* Allgem. Culturgesch. τ. II σ. 359.

3) Βλ. ἀνωτέρω σ. 2 σημ. 3.

4) «Πέφτουν ἀστροπελέκια»=ἀστράπτει. «Ἀστροπελέκι καὶ φωτιὰ νὰ σὲ κάψῃ!» συνήθης κατάρα. «Νὰ μὲ κάψουν τὰ δώδεκ' ἀστροπελέκια!» ὅρκος ἐν Ἀθήναις. Ἡ λέξις εὔχρηστος ἀπὸ τῶν μέσων χρόνων. Βλ. *Ἀνν. Κομνην.* Γ' 10 σ. 177. *Ducange* Glossar. Graecit. λ. ἀστροπελέκη (ἀστροπελεκεῖν, γρ. ἀστροπελέκιν). *Ἀστροπελέκι* ἐν τῇ τραγῳδίᾳ Ζήνωνι (πρ. Γ' στ. 24. 61. 274 παρὰ *Σάθᾳ* Κρητ. θέατρον σ. 50. 51. 60 καὶ ἀλλαχοῦ). Γύπαρις πρ. Β' στ. 255 παρὰ *Σάθᾳ* σ. 212.

5) Ἐν Κερκύρᾳ καὶ ἀλλαχοῦ. Ἐν δημοτικῷ ᾄσματι, ποιηθέντι ἴσως ἐν Κερκύρᾳ, παρ' *Ἀραβαντιν.* Συλλογ. σ. 12. Ἐν Μελενίκῳ τῆς Μακεδονίας *ἀστραπουπελέκι* (Ἀθην. τ. ΚΕ' σ. 295). Ἐν Κύπρῳ *στραοπελέτζ'ι* (Λαογραφ. Ε' 620). Ὁ τύπος *στραποπελέκιν* (στραβοπελέκιν) εὑρίσκεται ἐν μεσαιωνικῷ γλωσσαρίῳ. (*Ducange* λ. στραπή).

6) «Ἀστροπελέκιο καὶ φωθιὰ νὰ πέσῃ νὰ σὲ κάψῃ!» ἐν κρητικῷ κωμαστικῷ διστίχῳ. (*Φραντζεσκάκη* Ἀριάδνη σ. 37).

7) Ἐν Ἠπείρῳ. Κατ' ἀναφορὰν δὲ πρὸς τὴν δοξασίαν περὶ διώξεως δράκοντος ὑπὸ τῆς ἀστραπῆς ὁ κεραυνὸς λέγεται εἰς θρᾳκικὸν δημοτικὸν ᾆσμα *δρακοπέλεκας* (*Λουλουδοπούλου* Συλλογὴ σ. 69).

8) Τὸ *ἀστραπόβολο* (ἐν Πάτραις, Ἀκαρνανίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ), ὁ *ἀστραπόβολος* ἐν ᾄσματι τῆς Μαγνησίας. (*Πολίτου* Παραδόσεις σ. 993).

9) Ἐν Μαλγάροις (Λαογραφ. ἀρχ. ἀρ. 156). Ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ (Δ 1685) *πέτρα τς ἀστραπῆς*, ἀλλ' ἐν τῷ αὐτῷ ποιήματι φέρεται πολλάκις καὶ τὸ σύνθετον ἀστροπελέκι.

10) Ὁ *Κοραῆς* (Ἄτακτα τ. Δ' 37) ἐτυμολογεῖ ἀπὸ τοῦ ἀστράπτω καὶ πέλεκυς. Ἀλλαχοῦ δ' ὅμως (Πλούταρχ. τ. Γ' σ. λθ') ἐξηγεῖ ὀρθότερον τὴν λέξιν «ὁ μετ' ἀστραπῆς ἢ ἐξ ἀστραπῆς πέλεκυς». Ὁ *Perrot* (Histoire de l'art τ. VI σ. 118) ὑπολαβὼν ὅτι εἶναι σύνθετος ἡ λέξις ἀπὸ τοῦ ἄστρον, μεταφράζει pierre astrale.

11) Ἐν πελοποννησιακῇ κατάρᾳ. (*Λελέκου* Ἐπιδόρπιον σ. 207). Ἄλλη περίφρασις ἐν ὁμοίᾳ κατάρᾳ (αὐτ. σ. 208): «Νὰ σὲ βαρέσῃ ἡ μαύρη στάλα».

τεσσαράκοντα ἡμέρας ὡριμάζει, ἤτοι σχηματίζεται ἐντελῶς καὶ εἶτα ἀνέρχεται ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας εἰς τὸ σημεῖον ὅπου ἐβυθίσθη. Ἐν τῇ γῇ προσκτᾶται θαυμασίας δυνάμεις, ὧν ἕνεκα οἱ εὑρίσκοντες τοιοῦτον λίθον τὸν ἔχουσιν ὡς φυλακτὸν (περίαπτον, φυλακτήριον), πιστεύοντες ὅτι φέρει εὐτυχίαν εἰς τὸν κάτοχον καὶ ὅτι διαλύει τὰς μαγγανείας καὶ ἀποτρέπει πᾶν κακόν [1]· προπάντων δὲ προφυλάσσει ἀπὸ τοῦ κεραυνοῦ [2]· ἰαματικὰς ἰδιότητας ἔχει καὶ τὸ νερόν, εἰς ὃ ἐμβαπτισθῇ τοιοῦτος λίθος [3]. Ἀλλὰ τὰς δυνάμεις ταύτας χάνει, εὐθὺς ὡς οὐρήσῃ ἐπ' αὐτοῦ ὁ διάβολος, ὅστις σπεύδει πρὸς τοῦτο ἅμα ὡς ἀναφανῇ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς ὁ λίθος, μόνον δ' ἂν προφθάσῃ κανεὶς νὰ τὸν πάρῃ «πρὶν τὸν μαγαρίσῃ ὁ Σεϊτάνης», εἶναι φυλακτό [4].

Θεωροῦνται ὡς κεραύνιοι λίθοι λίθινοι πελέκεις προϊστορικοὶ τῆς λιθίνης περιόδου ἢ ἀκωκαὶ βελῶν, ὧν εὑρίσκονται πολλοὶ καὶ ἐν Ἑλλάδι [5]. Σπανιώτατα δ' ἐκλαμβάνονται ὡς ἀστροπελέκια καὶ τεμάχια καρτίου κρυστάλλου (quarz) καθὼς καὶ μέλανα λεῖα στρογγύλα πετράδια.

Ἡ δοξασία αὕτη εἶναι ἀρχαιοτάτη· οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ὑπελάμβανον τὴν ἀστραπὴν ὡς πηγὴν γενέσεως καὶ ὑπέθετον ὅτι αὕτη παράγει τὰ ὕδνα [6] καὶ τοὺς μαργαρίτας [7]. Τἀστροπελέκια ἐκάλουν κεραυνίας λίθους, ὡς τοιαύτας δ' ἐθεώρουν προϊστορικοὺς λιθίνους πελέκεις ἢ ἀερολίθους [8]. Εἰς τούτους δ' ἀπέδιδον βεβαίως τὰς αὐτὰς θαυμασίας δυνάμεις, ἃς ἀποδίδει εἰς τἀστροπελέκια νῦν ὁ λαός, καὶ ἔκαμνον χρῆσιν αὐτῶν εἰς καθάρσεις [9], ἢ τοὺς εἶχον ὡς περίαπτα. Εἷς πέλεκυς τῆς νεολιθικῆς περιόδου εὑρεθεὶς ἐν Ἀργολίδι, ἀποκεί-

---

1) Ἡ δεισιδαιμονία ἐπικρατεῖ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος· ἐνιαχοῦ δ' ἔχουσι τὰς κεραυνίας λίθους καὶ ὡς προβασκάνια. Ταῦτα καὶ ἄλλοι παρετήρησαν. Βλ. *Perrot* ἔνθ. ἀν. σ. 123. *Σακελλαρίου* Κυπριακὰ τ. Α' σ. 771 (ἔνθα περὶ τῶν ἐν Κύπρῳ δεισιδαιμονιῶν). Ἀστροπελέκια, νεολιθικοὶ λίθινοι πελέκεις, ὡς φυλακτήρια κατὰ πυρκαϊᾶς, ἐν Σύμῃ: *R. M. Dawkins* ἐν Essays and Studies pres. to W. Ridgeway σ. 170.

2) Αἰτωλικὴ δεισιδαιμονία.

3) *Πολίτου* Παραδόσεις σ. 140 (Μακεδονία). Ἀλμαλὶ Μαλγάρων.

4) Αἰτωλικὴ δοξασία. (Λαογραφ. ἀρχεῖον ἀρ. 148).

5) Περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι εὑρημάτων ὅπλων καὶ ἐργαλείων τῆς λιθίνης περιόδου βλ. *A. Dumont* ἐν Revue archéologique 1867 τ. 15 σ. 358. *Γ. Φίνλεϋ* Περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδ προϊστορικῆς ἐποχῆς, Ἀθ. 1867. *Th. Heldreich* ἐν Verhandl d. Berl. Gesellschaft f. Anthropologie 1873 σ. 111 κέ. *Perrot* ἔνθ. ἀν. σ. 107. 114 κέ.

6) Εἰς τοὺς ὑπὸ H. Martin (βλ. κατωτέρω) μνημονευομένους συγγραφεῖς πρόσθες καὶ *Πλουτάρχ.* Συμποσ. Α' 2 σ. 664. *Εὐτεκνίου* παράφρ. τῶν Ὀππιαν. ἁλιευτ. Β 10 σ. 117 Lehrs.

7) Πρόσθες ἐπίσης εἰς τοὺς ὑπὸ H. Martin μνημονευομένους συγγραφεῖς καὶ *Τζέτζ.* Χιλιάδ. ΙΑ' 160. *Φιλῇ* Ζ. ἰδιότ. 1882—5· «Ὑγρὸν δὲ ῥυὲν τῷ στομάχῳ τῆς πίννης, | εἰς ἀστραπῆς ἔλλαμψιν εὑρέθη λίθος. | Κινούμενον δὲ τῇ καθειρχθείσῃ ζέσει, | εἰς μαρμαρυγὴν ὀργανοῦται μαρμάρου» [γρ. μαργάρου]. Καὶ παρ' ἡμῖν ὁμοίως πιστεύεται ὅτι ἡ πίννα ἐνέχει ἐνίοτε μαργαρίτην.

8) Βλ. *H. Martin* La foudre et le feu St. Elme dans l'antiquité ἐν Revue archéologique 1865 τ. 12 σ. 293. *Daremberg et Saglio* Dictionnaire des antiquités λ. Securis.

9) *Πορφύρ.* β. Πυθαγ. 17.

μενος δ' εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις Ἐθνικὸν ἀρχαιολογικὸν μουσεῖον, ἔχει ἀβραξακικὴν ἐπιγραφὴν καὶ παράστασιν μυήσεως ἢ ἄλλης τινὸς θρησκευτικῆς τελετῆς, ἕτερος δ' ὅμοιος πρὸς τοῦτον ἀπόκειται ἐν τῷ βρεταννικῷ μουσείῳ [1]). Ἄλλος δὲ λίθινος πέλεκυς μὲ παράστασιν τοῦ Αἰῶνος καὶ μαγικὴν ἐπιγραφὴν εὑρίσκεται ἐν τῷ αὐλικῷ φυσιογραφικῷ μουσείῳ τῆς Βιέννης [2]). Ἐπίστευον δ' ὅτι τὰ τοιαῦτα περίαπτα προφυλάττουσιν ἀπὸ τοῦ κεραυνοῦ, ὡς συνάγεται ἔκ τινος ὁδηγίας πρὸς κατασκευὴν αὐτῶν [3]). Καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ὁμοίως ἐθεωροῦντο οἱ κεραύνιοι λίθοι ὡς πολύτιμοι, χρησιμεύοντες ἴσως ὡς περίαπτα [4]).

Συνέχεον δ' οἱ ἀρχαῖοι καὶ τοὺς ἀερολίθους πρὸς τὸν κεραυνόν [5]), πολλοὶ δὲ συγγραφεῖς τοῦ Β' μ. Χ. αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς ἀναφέρουσιν ὅτι ὁ κεραυνὸς ἐνσκήπτει ἐνίοτε ὡς λίθος ἢ θεῖον [6]). Καὶ εἴς τινας τῶν ἀρχαίων μύθων ὑπεμφαίνεται πιθανῶς ἡ παράστασις τοῦ κεραυνοῦ ὡς λίθου καταπίπτοντος ἐκ τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὴν γῆν ἢ ὡς ἔχοντος τὸ σχῆμα πελέκεως. Οἱ λίθοι τοὺς ὁποίους καταπίνων ἐξήμει ἔπειτα ὁ Κρόνος, κατά τινα εὔστοχον ἑρμηνείαν τοῦ μύθου, εἶναι αὐτὸς ὁ κεραυνός, ὁ καταπίπτων ἐκ τοῦ οὐρανοῦ προσωποποιουμένου ἐν τῷ Κρόνῳ [7]). Τοιαύτην ἔννοιαν ἔχει, κατ' ἄλλην τινὰ ἑρμηνείαν, καὶ ὁ μῦθος περὶ γεννήσεως τῆς Ἀθηνᾶς ἐκ τῆς κεφαλῆς τοῦ Διός, ἤτοι τῆς ἀστραπῆς ἐκ τῆς ἐν τῷ οὐρανῷ νεφέλης, καὶ τὰ διιπετῆ παλλάδια ἐν ἀρχῇ ἦσαν κεραύνιοι λίθοι [8]). Τοιοῦτοι δὲ λίθοι πρέπει ἴσως νὰ θεωρηθῶσιν καὶ ὁ ἐν Μαντινείᾳ εὑρεθεὶς καὶ φέρων τὴν ἐπιγραφὴν *Διὸς κεραυνο˜* [9]) καὶ ὁ ἀκαρνανικὸς τῆς Ἀθανᾶς

---

1) *A. Dumont* ἐν Revue archéologique 1869 σ. 299—300. Εἰκόνα τοῦ λίθου βλ. παρὰ *Perrot* ἔνθ. ἀν. σ. 123.

2) Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ *R. Wünsch* ἐν Archiv f. Religionswiss. 1909 τ. 12 σ. 32 κἑ.

3) «Περίαπτον δὲ πρὸς κεραυνὸν ἕξεις, ἐὰν λίθον κεραύνιον ἐπιγράψας ἔχῃς ἐν τῇ οἰκίᾳ ἀφία ἀφρόξ». (*Τιμόθ. Γαζαῖος* ἐν Hermes τ. III σ. 30). Ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω ὁ κεραύνιος λίθος προφυλάσσει ἀπὸ τοῦ κεραυνοῦ καὶ κατὰ τὴν σημερινὴν αἰτωλικὴν δοξασίαν. Τὴν αὐτὴν δύναμιν ἀποδίδουσιν εἰς αὐτὸν καὶ ἐν Γαλλίᾳ (Revue des tradit. popul. 1906 τ. 21 σ. 2. 3. 4. 171)· ἐν Γερμανίᾳ (Verhandlungen der Berl. Gesellschaft f. Anthropologie 1893 σ. 558 κἑ. 1894 σ. 197. Zeitschrift des Vereins f. Volksk. 1899 τ. IX σ. 232. *Wuttke* deutscher Volksaberglaube § 111. Hessische Blätter f. Volksk. 1912. τ. XI σ. 221. *Usener* ἐν Rhein. Mus. τ. 60 σ. 19=Kl. Schriften τ. IV σ. 487. *Andree* Ethnographische Parallelen u. Vergleiche. Neue Folge σ. 32)· ἐν Ἰταλίᾳ, ἐν Δανίᾳ (Revue de l'histoire des religions 1912 τ. 61 σ. 269. 270)· ἐν Πολωνίᾳ (αὐτ. σ. 34), ὡς ἐπίσης καὶ οἱ Λέτται (*Mannhardt* ἐν Zeitschrift f. Ethnologie 1875 σ. 294), οἱ Ἐσθωνοὶ (*Adree* ἔνθ. ἀν. σ. 35), οἱ Ἰνδοὶ (αὐτ. σ. 37), οἱ Ἰαπωνοὶ (αὐτ. σ. 39) καὶ οἱ μαῦροι τῆς Χρυσῆς ἀκτῆς ἐν Ἀφρικῇ (αὐτ.).

4) Ἄννα ἡ Κομνηνὴ (Γ' 10 σ. 177) ἀναφέρει δῶρον Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ εἰς τὸν ῥῆγα Ἀλαμανίας: «ἀστροπελέκιν δεδεμένον μετὰ χρυσαφίου».

5) *Martin* ἔνθ. ἀν.

6) *Martin* αὐτ. 1866 τ. XIII σ. 4 κἑ. Πρβλ. καὶ *Ἰωάνν. Ἀντιοχ.* ἀπ. 82 ἐν Müller FHG τ. IV σ. 575.—Τοῦτο ἐπαναλαμβάνουσι πολλοὶ συγγραφεῖς τοῦ μεσαίωνος καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων. (*Martin* ἔνθ. ἀν. τ. XII σ. 6—7).

7) *M. Meyer* ἐν *Rocher* Lex. d. Mythol τ. II σ. 1525.

8) *Dummler* ἐν *Pauly-Wissowa* Real-Encycl. τ. II, 2 σ. 1989.

9) *Fougères* Mantinée σ. 222. *Usener* ἐν Rhein. Mus. τ. 60 σ. 1 κἑ.=Kl. Schriften τ. IV σ. 471 κἑ.

Διός, καὶ οἱ μνημονευόμενοι ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ζεὺς Καππώτας παρὰ τὸ Γύθειον, καὶ ὁ ἐν Δελφοῖς λίθος, ὃν ἐλέγετο ὅτι ἐξήμεσεν ὁ Κρόνος [1]. Φαίνεται δὲ πολὺ πιθανὴ ἡ εἰκασία, ὅτι τὰ διιπετῆ παλλάδια ἦσαν κεραύνιοι λίθοι, τὴν δὲ λατρείαν τούτων δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν μέχρι τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων [2]. Παρατηροῦμεν προσέτι, ὅτι ὁ τρίτος τῶν κατασκευαζόντων τὸν κεραυνὸν Κυκλώπων, ὁ Ἄργης, ἡ προσωποποιΐα τοῦ κεραυνοῦ, ὀνομάζεται ὑπὸ Ρωμαίων ποιητῶν Πυράκμων ἢ Ἄκμων, ἄκμων δ' ἐσήμαινε πιθανῶς ἐν ἀρχῇ τὸν κεραύνιον λίθον [3]. Τὸ ἔμβλημα τοῦ Λαβρανδέως Διὸς ὁ διπλοῦς πέλεκυς, ἴσως ἐδήλου τὸν κεραυνόν, ἡ δὲ λατρεία αὐτοῦ, ἐν Καρίᾳ ἐπιχωριάζουσα, ἴσως ἐν παλαιοτάτοις χρόνοις ἦτο ἑλληνική [4]. Πολλὰ δ' ὑπάρχουσι τεκμήρια ὅτι καὶ ἡ παλαιοτάτη ρωμαϊκὴ λατρεία τοῦ Iuppiter Feretrius ἢ lapis ἦτο τοῦ κεραυνίου θεοῦ, τὸ δ' ἔμβλημα αὐτοῦ ὁ πυρίτης λίθος ἦτο τοῦ κεραυνοῦ σύμβολον [5].

Καὶ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς προσομοιάζουσι τοὺς κεραυνίους λίθους πρὸς πελέκεις [6], ἐξ οὗ ἐμφαίνεται, ὅτι κυρίως ὡς τοιούτους ἐθεώρουν τοὺς λιθίνους πελέκεις. Οἱ Γερμανοὶ ἐπίσης Donneraxt (πέλεκυν βροντῆς) καλοῦσι τὸν κεραύνιον λίθον· καὶ ὁ πέλεκυς παρὰ τοῖς ἀρχαιοτέροις ἐθεωρεῖτο ὡς σύμβολον τοῦ θεοῦ τῆς βροντῆς Thunar (Thôrr) [7]. Εἶναι δὲ παρὰ τοῖς Γερμανοῖς κοινόταται αἱ τοιαῦται δοξασίαι, πλὴν δὲ τῆς λέξεως Donneraxt καὶ ἄλλαι εἶναι ἐν χρήσει πρὸς δήλωσιν τῶν κεραυνίων λίθων, ὡς Donnerstein (λίθος βροντῆς), Donnerkeil (σφὴν βροντῆς) καὶ πλεῖσται ἄλλαι [8]. Καὶ ἄλλοι δὲ πολλοὶ

---

1) *Dummler* ἔνθ. ἀν.

2) Βλ. *A. Reinach* ἐν Revue de l'histoire des religions 1909 τ. 60 σ. 331 κἑ.

3) *Roscher* Lex. d. Mythol. τ. II σ. 1677. Εἰς τὴν σανσκριτικὴν açman σημαίνει ἀμφότερα, κεραυνὸν καὶ λίθον. (*A. Pictet* Origines indoeuropéennes τ. I σ. 149—150. III σ. 448—9, 2ας ἐκδ.).

4) *Roscher* αὐτ. τ. II σ. 1776. Die Gorgonen σ. 78 κἑ. Τὸ ἔμβλημα τοῦ διπλοῦ πελέκεως εὑρέθη καὶ ἐν τοῖς ἀνακτόροις τῆς Κνωσσοῦ, καὶ ἐκ τῆς λέξεως λάβρυς σημαινούσης τὸν πέλεκυν ἐτυμολογοῦσι καὶ τοῦ λαβυρίνθου τὸ ὄνομα καὶ τὴν ἐπίκλησιν τοῦ Λαβρανδέως Διός. (Πρβλ. καὶ *Evans* ἐν Annual of the British School at Athens 1899—1900 σ. 32 κἑ.) Πέλεκυν φέρει καὶ ὁ Ζεὺς Δολιχηνὸς παρὰ τοῖς Κομμαγηνοῖς. (*Roscher* Lex. I σ. 1193). Τινὲς εἰκάζουσιν ὅτι καὶ ἡ τοῦ Διὸς Καταιβάτου λατρεία ἔχει ἀναφορὰν πρὸς τὸν κεραυνόν. (Αὐτ. τ. II σ. 1000—1. *Fougères* Mantinée σ. 223. *Usener* Kl. Schriften IV σ. 488 κἑ.).

5) Βλ. *Roscher* τ. II σ. 674 κἑ. *Wissowa* Religion u. Kultus der Römer, Münch. 1902 σ. 103. *Helbig* die Italiker in der Poebene σ. 93. 94.

6) Σώτακος παρὰ *Plin.* N. H. 38, 9, 135 (ἓν εἶδος αὐτῶν, τὸ ἐρυθρόν, λέγει προσόμοιον πρὸς πελέκεις: similes esse securibus).

7) *Grimm* deutsche mythologie 4ης ἐκδ. σ. 149. *Mannhardt* Germanische Mythen σ. 13. 109 κἑ. *Usener* σ. 489 κἑ.

8) *Grimm* ἔνθ. ἀν. σ. 149 κἑ. τ. III σ. 67. Deutsches Wörterbuch. λ. donnerkeil, donneraxt. *J. W. Wolf* Beiträge zur deutschen Mythologie 1852 τ. I σ. 67. *Mannhardt* ἔνθ. ἀν. σ. 10 κἑ. 109. *Bartels* Beiträge zur Steinbeil-Aberglauben in Nord-Deutschland ἐν Verhandl. d. Berl. Gesellschaft f. Anthropologie 1893 σ.

λαοὶ τῆς Εὐρώπης, τῆς Ἀσίας, τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ἀμερικῆς ἔχουσιν ἐν τιμῇ τοὺς λίθους, τοὺς ὁποίους νομίζουσιν ὡς προερχομένους ἐκ τοῦ κεραυνοῦ, καὶ συνάπτουσι πολλὰς δεισιδαιμονίας πρὸς τούτους [1]· τοιούτους δὲ πλὴν τῶν προϊστορικῶν λιθίνων πελέκεων καὶ βελῶν ὑπολαμβάνουσι καὶ ἀερολίθους [2]) καὶ βελεμνίτας [3]). Οἱ Γάλλοι τοὺς κεραυνίους λίθους καλοῦσι pierres de foudre ἢ pierres du tonnerre (πέτρας κεραυνοῦ ἢ πέτρας βροντῆς) [4]), οἱ Ἄγγλοι thunderstones (πέτρας βροντῆς) ἢ thunderaxes (πελέκεις βροντῆς) [5]), οἱ Ὀλλανδοὶ dondersteen (πέτρας βροντῆς) ἢ donderkloot (σφαίρας βροντῆς), οἱ Ἱσπανοὶ piedras de rayo (ἀστραπόπετραις) [6]), οἱ Λέττοι Perkuno akmun (πέτρας τοῦ Περκοὺν ἢ τῆς βροντῆς) [7]), καὶ τὰ ὀνόματα ταῦτα ἐμφαίνουσιν, ὅτι καὶ παρὰ τοῖς λαοῖς ἐκείνοις ἐπικρατοῦσιν αἱ αὐταὶ παραστάσεις περὶ τοῦ κεραυνοῦ ὡς καταπίπτοντος εἰς τὴν γῆν ἐν σχήματι λιθίνου βέλους ἢ πελέκεως. Αἱ δοξασίαι αὗται εἶναι κοιναὶ καὶ εἰς τοὺς Ἰταλοὺς [8]), τοὺς σκανδιναυικοὺς λαοὺς [9]), τοὺς Ἰρλανδοὺς [10]), τοὺς Βοημοὺς [11]), τοὺς Νοτίους Σλάβους [12]),

---

558—564. *Andree* ἔνθ. ἀν. σ. 32. Hessische Blätter f. Volksk. 1902 σ. 11. 1912 σ. 221. *Seligmann* der böse Blick τ. II σ. 25.

1) Βλ. *R. Andree* ἔνθ. ἀν. σ. 29—41 (Der Donnerkeil). Τὴν μονογραφίαν τοῦ *Ch. Blinkenberg* The Thunderweapon in Religion and Folklore (Cambridge 1911) δὲν ἠδυνήθην νὰ ἴδω, γινώσκω δὲ ταύτην ἐκ κρίσεως τοῦ A. Reinach ἐν Revue de l'histoire des religions 1912 τ. 66 σ. 269—274.

2) Revue des tradit. popul. 1902 σ. 140. 341.

3) *Grimm* Deutsches Wörterbuch λ. donnerkeil. Verhandlungen d. Berl. Gesellsch. 1893 σ. 562 κέ. Revue des tradit. popul. 1893 σ. 304. 1901 σ. 601 κέ. 606—7. *Seligmann* der böse Blick τ. II σ. 25.

4) Revue des tradit. popul. 1893 σ. 249. 1896 σ. 47. 1902 σ. 140. 1906 σ. 1 κέ. 169. 171. Bulletins de la Société d'Anthropologie de Paris 1887 τ. X σ. 402 κέ. *Andree* σ. 36. *Saint-Yves* Talismans tombés du ciel ἐν Revue des sciences ethnographiques et sociales 1909 σ. 175—192. Δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθην νὰ μελετήσω τὴν μονογραφίαν τοῦ *Em. Cartaillac* L' âge de pierre dans les souvenirs et superstitions populaires, Paris 1877.

5) *E. B. Tylor* Early history of mankind σ. 223.

6) *Andree* σ. 36.

7) *Mannhardt* ἐν Zeitschrift f. Ethnologie 1875 σ. 291.—Ὅμοιαι ὀνομασίαι συνηθίζονται καὶ εἰς ἀσιατικοὺς λαούς· οἱ Μαλαῖοι καλοῦσι τοὺς κεραυνίους λίθους batu gontur (πέτρας ἀστραπῆς), οἱ δὲ Ρετζάγκ τῆς Σουμάτρας Ἀνὰκ πιτὰς (παιδιὰ ἀστραπῆς) (*Andree* σ. 38).

8) La Calabria τ. XII σ. 8. *Andree* σ. 36. *Ant. de Nino* Usi abruzzesi τ. II σ. 36. *Gius. Bellucci* La gradina nell' Umbria, Perugia 1903 σ. 34. Τοῦ αὐτοῦ, il feticismo primitivo in Italia, Perugia 1907 σ. 19. 72. 76.

9) Revue de l'hist. des religions 1912 τ. 66 σ. 269.

10) Ἐν Ἰρλανδίᾳ προϊστορικὰ βέλη πιστεύουσιν ὅτι εἶναι κεραυνοὶ βαλλόμενοι ὑπὸ ἐξωτικῶν κατὰ ἀνθρώπων καὶ ζῴων, καλοῦνται δὲ saigead (σαγίτται) : *Andree* σ. 35.

11) Verhandl. d. Berl. Gesellsch. f. Anthropologie 1894 σ. 197.

12) *Andree* σ. 34. Ὀνομάζουσι τὰ λίθινα προϊστορικὰ βέλη strelica (σαΐττίτσα) ἢ nebesca strelica (οὐρανοῦ σαΐττίτσα).

τοὺς Οὔγγρους [1]. Οἱ Φίννιοι καλοῦσι τοὺς κεραυνοὺς λίθους τοῦ Οὔκκο, θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῦ ἀνέμου [2]. Καὶ οἱ Τοῦρκοι ὀνομάζουσι *ἰλdιρὶμ τάσ'ι* ἤτοι κεραύνια κύπελλα τἀστροπελέκια [3]. Παρετηρήθησαν δ' αἱ τοιαῦται δοξασίαι καὶ παρὰ τοῖς Ἰακούταις τῆς Σιβηρίας [4] καὶ παρὰ πολλοῖς ἄλλοις λαοῖς τῆς Ἀσίας [5], καθὼς καὶ παρὰ τοῖς μαύροις τῆς Ἀφρικῆς [6] καὶ παρά τισι λαοῖς αὐτόχθοσι τῆς Ἀμερικῆς [7].

Ὄχι μόνον δ' ἡ παράστασις τοῦ κεραυνοῦ ὡς λιθίνου ὅπλου εἶναι κοινὴ εἰς λαοὺς διαφορωτάτους, ἀλλὰ καὶ αἱ συναπτόμεναι πρὸς αὐτὸν δεισιδαίμονες δοξασίαι. Εὐνόητος ὡς ἐκ τῆς ὑποτιθεμένης προελεύσεως αὐτῶν εἶναι ὁ δεισιδαίμων σεβασμὸς πρὸς τὰ ἀστροπελέκια καὶ αἱ ἀποδιδόμεναι εἰς αὐτὰ μαγικαὶ δυνάμεις. Ἀνωτέρω ἔγινε λόγος περὶ τῆς θρησκευτικῆς σημασίας τῶν κεραυνίων λίθων παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ περὶ τῆς χρήσεως αὐτῶν ὡς περιάπτων ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς πιθανώτατα χρόνους, καθὼς καὶ περὶ τῆς ἀποδιδομένης εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ ὑπὸ ἄλλων λαῶν δυνάμεως πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ κεραυνοῦ. Ὡς περίαπτα ἐχρησίμευον λίθινοι πελέκεις, ἐκλαμβανόμενοι ὡς κεραύνιοι λίθοι, καὶ παρὰ τοῖς Ρωμαίοις ἢ τοῖς Τυρρηνοῖς [8]. Ἐξηκολούθησε δ' ἡ τοιαύτη χρῆσις αὐτῶν καὶ παρὰ νεωτέροις λαοῖς [9]. Ἀποδίδουσι δ' εἰς αὐτοὺς προπάντων ἰαματικὰς ἰδιότητας [10], τὰς ὁποίας μεταδίδουσιν εἰς τὸ ὕδωρ ὅπου τοὺς ἐμβαπτίζουσι, διότι πολλοὶ λαοὶ ὡς ὁ ἡμέτερος πιστεύουσιν ὅτι τὸ τοιοῦτο ὕδωρ θεραπεύει τοὺς πάσχοντας, πίνοντας ἢ νιπτομένους δι' αὐτοῦ [11].

Καὶ ἡ δοξασία τοῦ ἡμετέρου λαοῦ περὶ εἰσχωρήσεως τοῦ κεραυνοῦ εἰς μέγα βάθος ἐντὸς τῆς γῆς καὶ βαθμιαίας ἔπειτα ἀνόδου αὐτοῦ εἰς τὴν ἐπιφά-

---

1) Archiv f. Religionswissenschaft 1899 σ. 329.

2) *Castrén* Finnische Mythologie σ. 42. 43.

3) *Perrot* Histoire de l'art τ. VI σ. 120.

4) Matériaux pour l'histoire de l'homme 1877 σ. 254. Bulletins de la Société d'Anthropologie de Paris 1887 τ. X σ. 405.

5) *Schulenburg* ἐν Verhandl. d. Berl. Gesellschaft f. Anthropol. 1894 σ. 559. *Andree* σ. 37—39.

6) *Andree* σ. 39—40. *Klemm* Allgemeine Culturgeschichte τ. III σ. 359.

7) *Andree* σ. 40—1. Revue des tradit. popul. 1905 σ. 138—140.

8) *Gius. Bellucci* Amuletti italiani antichi e contemporanei σ. 19. *Καββαδίου* Προϊστορικὴ ἀρχαιολογία σ. 20.

9) Ἰταλία: βλ. τὰς ἐν τῇ προηγουμένῃ σελίδι σημ. 8 ἀναγραφομένας μαρτυρίας. Γαλλία: Revue des trad. popul. 1906 τ. 21 σ. 4. Ἀλλαχοῦ: *Andree* σ. 32 κἑ. *Seligmann* der böse Blick II 25.

10) *Andree* ἔνθ. ἀν. Revue des trad. pop. 1906 τ. 21 σ. 4. 5. 6. 168—172. τ. 6 σ. 36.

11) Ἰρλανδία, ὁ κεραύνιος λίθος ἐμβαπτίζεται εἰς νερόν, τὸ ὁποῖον πίνουν οἱ ἄρρωστοι. (*Andree* σ. 35). Ἐν Ἀσίᾳ οἱ Σὰν καὶ οἱ Καχύαι (πρὸς βορρᾶν τῆς Βίρμας) τὸ ὕδωρ εἰς ὃ ἐνεβάπτισαν λίθινα ἐργαλεῖα δίδουσι πρὸς πόσιν εἰς ὠδινούσας ὡς ὠκυτόκιον. (Αὐτ. σ. 37). Πολλοὶ λαοὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰνδικοῦ πελάγους ἐμβαπτίζουσιν ὁμοίως ἀστροπελέκια εἰς ὕδωρ καὶ δίδουσι τοῦτο πρὸς πόσιν εἰς ἀσθενεῖς. (Αὐτ. σ. 38).

νειαν ἀνευρίσκεται καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς. Ἐν Γαλλίᾳ πιστεύουσιν ὅτι μετὰ τῆς ἀστραπῆς καταπίπτουσι λίθοι, εἰσχωροῦντες εἰς τὴν γῆν μέχρι βάθους ἐννέα ποδῶν (ἐν Γιρόνδῃ) ἢ ἑπτὰ (ἐν Ἀδεϋρῶν) καὶ ἔπειτα ἀνέρχονται ἕνα πόδα κατ' ἔτος μέχρις οὗ ἐξέλθωσιν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν [1]. Κατὰ τοὺς Σλάβους τῆς Μοραβίας ἀπὸ τὰ βάθη τῆς γῆς ὁ κεραυνὸς ἀνέρχεται εἰς τὴν ἐπιφάνειαν μετὰ ἑπτὰ ἔτη [2], καὶ κατὰ τοὺς Λέττους μετὰ ἑπτὰ ἡμέρας [3]. Οἱ δὲ Ἰταλοὶ (τῆς Καλαβρίας) λέγουσιν, ὅτι βυθιζόμενος ἑπτὰ σπιθαμὰς εἰς τὸ ἔδαφος, ἀνέρχεται κατὰ μικρὸν ἕκαστον ἔτος καὶ φθάνει εἰς τὴν ἐπιφάνειαν μετὰ ἑπτὰ ἔτη [4]. Τὴν αὐτὴν δοξασίαν ἔχει καὶ ἀσιατικὸς λαός, οἱ Βιρμαῖοι, οἵτινες λέγουσιν ὁμοίως ὅτι ὁ κεραυνὸς βυθιζόμενος ἀνέρχεται ὕστερον εἰς τὴν ἐπιφάνειαν, ὅπου θέτουσιν ἀγγεῖον, ἵνα ἐν καιρῷ εἰσέλθῃ εἰς αὐτό [5]. Οὕτω βλέπομεν ὅτι ὡς ὁ ἑλληνικὸς καὶ οἱ ἄλλοι λαοὶ οἱ συμμεριζόμενοι τὴν δοξασίαν ταύτην ὁρίζουσιν ἕνα τῶν ἱερῶν ἀριθμῶν (ἑπτά, ἐννέα ἢ τεσσαράκοντα) πρὸς ὑπολογισμὸν τοῦ βάθους, εἰς ὃ εἰσχωρεῖ ὁ κεραυνός, καὶ τοῦ χρονικοῦ διαστήματος τῆς παραμονῆς αὐτοῦ εἰς τὰ ἔγκατα τῆς γῆς.

[[***Προσθήκη.*** Σχετικὴ πρὸς τὰ ἀνωτέρω ἐν σ. 9 κέ. ἐκτιθέμενα περὶ ἀστραπῆς καὶ κεραυνοῦ ὡς παραγομένων ἐκ τῆς διώξεως τοῦ διαβόλου ἢ δράκοντος εἶναι καὶ ἡ ἀκόλουθος ἐν Πόντῳ δοξασία: «ὁ *ρδάκων* (δράκων), πελώριος ὄφις, τετράπους, πτερωτός, κατοικεῖ συνήθως εἰς τὰς βρύσεις, ἐνίοτε δὲ καὶ εἰς τὰς λόχμας τῶν δασῶν καὶ τοὺς βράχους, πάντοτε δὲ ὑπὸ τὴν γῆν. Ὁ ἄνθρωπος οὐδέποτε βλέπει αὐτόν, εἰμὴ μόνον σπανίως τεθνεῶτα, ὅταν φονευθῇ διὰ κεραυνοῦ ὑπὸ τοῦ θεοῦ, πρὸς ὃν διάκειται ἐχθρικῶς. Διότι πᾶσα πτῶσις κεραυνοῦ ἐν τῇ δημώδει φαντασίᾳ ἀφορᾷ εἰς τὸν φόνον δράκοντος, αἱ δὲ ραγδαῖαι βροχαὶ καὶ αἱ πλήμμυραι τῶν ποταμῶν εἰς τὸ νὰ μεταφέρωσι τὸ πτῶμα αὐτοῦ εἰς τὴν θάλασσαν». (Παρὰ Α. Παπαδοπούλου 1908)]] [6].

---

* Β΄. ΤΕΛΩΝΙΑ [7]

Τελώνια (Διόσκουροι, Φλὸξ ἁγίου Ἔλμου). Φθοροποιὰ καὶ δυσοίωνα (Ἑλένη). —Παναγία.—Τελώνια, διάττοντες ἀστέρες.

Τὰ ἠλεκτρικὰ φλόγια, τὰ ἐν ὥρᾳ τρικυμίας ἐπιφαινόμενα ἐν πλοίοις ἐπὶ τῶν ἄκρων τῶν ἱστίων ἢ ἐπὶ τῶν κεραιῶν, ἀποκαλοῦσιν οἱ ναῦται *Τελώνια* [8] καὶ ἐκλαμβάνουσιν ὡς οἰωνοὺς ἀπαισίους, προαγγέλους κεραυνῶν καὶ τρικυμίας,

---

1) Revue des trad. populaires 1906 τ. 21 σ. 2.
2) *Andree* σ. 33.
3) Αὐτ. σ. 34.
4) Αὐτ. σ. 37.
5) Αὐτ. σ. 37.
6) [[Πρβλ. καὶ Λαογρ. Ε', 222,2]].
7) [[Πρβλ. καὶ *Πολίτου* Παραδ. σ. 860—863]].
8) Οὕτω καλοῦνται συλλήβδην πολλὰ δαιμονικὰ ὄντα, ἰδίως δὲ τὰ ἐν τῷ ἀέρι διαιτώμενα καὶ τὰς ἐκεῖθεν διερχομένας ψυχὰς τελωνοῦντα· ὅπόθεν καὶ ἡ λέξις.

ἐπιφέροντας παντοίας συμφοράς. Μεταξὺ ἄλλων πιστεύουσιν ὅτι διαφθείρουσι μὲν τὸ πλοῖον, καταστρέφουσι δὲ τοὺς ἱστοὺς καὶ τρώγουσι τοὺς ναύτας [1]). Τούτου δ' ἕνεκα ἐπείγονται ἅμα ἐπιφανέντα ν' ἀπελάσωσι καὶ ἐξαγίσωσι, εἴτε διὰ δεήσεων καὶ θυμιαμάτων, εἴτε διὰ παντοειδῶν μαγγανειῶν· ὅθεν ἐξορκίζουσι ταῦτα διὰ σολομωνικῶν λογίων, καὶ προσπαθοῦσι νὰ φοβήσωσι πυροβολοῦντες, ἢ κρούοντες σκεύη χαλκᾶ, ἢ ἄλλως θορυβοῦντες [2]).

Τὸ φαινόμενον τοῦτο, ὅπερ ἔμενεν ἀνεξήγητον μέχρι τῆς [[προ]]παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος [3]), ἀπεδίδετο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων εἰς τοὺς Διοσκούρους, οἵτινες τιμώμενοι ὡς Ἄνακες ἢ Σωτῆρες ἐπήρχοντο ἀρωγοὶ τοῖς ἐν θαλάσσῃ κινδυνεύουσιν, καὶ ὡς τοιοῦτοι συνεχέοντο πολλάκις τοῖς Καβείροις τῶν Σαμοθρακίων μυστηρίων [4]). Ἐν δεινῷ κλύδωνι, κινδυνεύοντες περὶ τῶν ἐσχάτων, ἐπεκαλοῦντο οἱ ναυτιλλόμενοι τοὺς Διοσκούρους. Εἰσακουομένης δὲ τῆς δεήσεως, ἐπεφαίνοντο οὗτοι σωτηρίας προάγγελοι, ὡς δύο φλόγια, ἐπ' ἄκροις ἱστίοις ἢ κάλῳς ἢ δοράτων αἰχμαῖς [5]). Ἡ ἀρχὴ δὲ τῶν τοιούτων παραστάσεων ἀνευρίσκεται ἐν τοῖς ἰνδικοῖς μύθοις περὶ τῶν ἀπὸ τῆς τρικυμίας λυτρούντων θεῶν τῶν ἀνέμων Açvins οἵτινες καὶ ἐν ἄλλοις ὁμοιάζουσι τοῖς Διοσκούροις [6]). Τὰ ἠλεκτρικὰ ταῦτα φλόγια εἰσὶ γνωστὰ ἐν τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ ὑπὸ τὸ ὄνομα φλὸξ τοῦ ἁγίου Ἔλμου (γαλ. le feu St. Elme, ἰταλ. il fuoco di Santo Elmo, γερμ. Sanct Elms Feuer) ἀπὸ τοῦ προστάτου τῶν πλεόντων ἁγίου μάρτυρος Ἐράσμου (λατ. Erasmus, Ermus, ἰτ. Ermo, Elmo), καὶ οὐχὶ ἐκ τῆς Ἑλένης, ὡς ἀπιθάνως πολλοὶ παραδέχονται [7]).

---

1) *Καραγιάννη* Δεισιδαιμονίας δοκίμιον σ. 245.

2) *Καραγιάννης* αὐτ. *Σκ. Βυζαντίου* Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς Ἑλλ. λ. Τελώνιον. *Κ. Ζ. Μάτσα* Περὶ τῆς ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ ἠλεκτρικῆς ἐν Ἐφημ. τῶν Φιλομαθῶν 1857 ἔτ. ΙΕ' σ. 1157. [[Νεοελλ. ἀποτρεπτικὰ βλ. Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1897 σ. 359]].

3) Τὸ φαινόμενον ἐπειράθησαν νὰ ἐξηγήσωσι καὶ οἱ Ἐλεᾶται· ὁ Ξενοκράτης (περὶ τὰ μέσα τῆς ϛ' ἑκατ. π. Χ.) ἐθεώρει ταῦτα νεφύδρια ἀπαστράπτοντα ἐξ ἰδιαζούσης τινὸς κινήσεως. (*Πλουτάρχ.* π. τῶν ἀρεσκ. φιλοσόφοις Β', 18 καὶ παρ' *Εὐσεβ.* Εὐαγγ. Προπαρ. ΙΕ', 49. *Στοβ.* ἐκλ. φυσ. Α' σ. 514).

4) *Preller* Gr. Myth. 2 σ. 107 [[δ' ἐκδ. σ. 323 κἑ.]].

5) *Preller* αὐτόθι σ. 105 κἑ. *Piper* Das St. Elmsfeuer, Berlin 1851. (Ἀπόσπασμα ἐκ τῶν Poggendorffs Annalen der Physik u. Chemie τ. 82). Τοῦ αὐτοῦ Mythol. der christl. Kirche. 1851. § 53 τ. I, 2 σ. 411—433. *Th. Martin* La foudre et le feu St. Elme dans l'antiquité ἐν Revue arch. 1866 τ. 13, σ. 168 κἑ. *Welcker* Gr. Götterlehre. II, 429—435. *Maury* Hist. des religions de la Grèce ant. τ. I σ. 211. *Creuzer* Religions de l'antiquité ; trad. Guignaut τ. II σ. 307. *Schweigger* Einleitung in die Mythologie auf dem Standpunkt der Naturwissens. 1836 σ. 286 κἑ. καὶ ἐν *Ersch u. Gruber* Allgem. Encycl. Α' τ. 25 σ. 409 κἑ. [[Βλ. καὶ *Roscher's* Lex. IV, 1254—6]].

6) Βλ. *Myriantheus* Die Açvins. München 1876 σ. 155—182. «Die Vorstellung von dem Sturm und die Açvins als Retter aus demselben». [[Εὐοίωνα θεωροῦνται τὰ τελώνια παρὰ τοῖς Ἄραψι (Rev. d. trad. popul. 1902 σ. 457), τοῖς Ἱσπανοῖς κατὰ τὸν Ιϛ' αἰῶν. καὶ τοῖς Κινέζοις (αὐτ. 1899 σ. 437)· προσέτι παρ' Ὀλλανδοῖς, οἵτινες ὀνομάζουσιν αὐτὰ «φωτιαῖς εἰρήνης», ὡς ἐπιφαινόμενα εἰς τὸ τέλος τῆς τρικυμίας (αὐτ. τ. 9 σ. 121)]].

7) *Piper* Myth. σ. 432.

Ἡ μετάπτωσις τῆς σημασίας τοῦ φαινομένου ἀπὸ αἰσίας εἰς δυσοίωνον καὶ φθοροποιὸν ἐξηγεῖται καὶ ἐκ τῆς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις συνυπαρχούσης δοξασίας περὶ τῆς Ἑλένης, ὡς ἐκαλεῖτο τρίτον φλόγιον μετὰ τῶν ἄλλων ἐπιφαινόμενον. Ἐνῷ τὰ δύο φλόγια ἐθεωροῦντο σωτηρίας προάγγελα, τρία ὁμοῦ ἐπιφαινόμενα ἐνομίζοντο ὀλέθρια καὶ καταστρεπτικά. Ἡ τοιαύτη δοξασία ἀναφέρεται ὑπὸ μεταγενεστέρων σχετικῶς συγγραφέων, καὶ ἠγνοεῖτο πιθανῶς ὑπὸ τῶν παλαιῶν [1]).

Ἀλλὰ καὶ ὡς σωτήριον ἀναφέρεται τὸ φαινόμενον ἔν τινι συναξαρίῳ περιεχομένῳ ἐν τῇ *Ἁμαρτωλῶν Σωτηρίᾳ*, ἔνθα τοὺς Διοσκούρους παρίσταται ἀντικαθιστῶσα ἡ Παναγία· τὸ συναξάριον τοῦτο διηγεῖται ὅτι καταληφθέντες ποτὲ ὑπὸ δεινοτάτου κλύδωνος ἔν τινι πλοίῳ ἐπεκαλοῦντο εἰς μάτην πάντας τοὺς ἁγίους· εὐθὺς ὅμως ὡς ἐδεήθησαν εἰς τὴν Παναγίαν «βλέπουσιν εἰς τὸ κατάρτι μίαν *μεγάλην λαμπάδα μὲ τόσον φῶς*, ὁποῦ ἐφώτιζεν ὅλον τὸ πλοῖον καὶ ἐδίωξε τὸ σκότος τῆς νυκτός, κατεπράυνε τὰ ἄγρια κύματα, καὶ ἔγινε θαυμασίως γαλήνη εἰς ὅλην τὴν θάλασσαν· καὶ ὅταν ἐξημέρωσεν, εὑρέθησαν εἰς τὸν λιμένα ὁποῦ ἐποθοῦσαν νὰ φθάσωσιν» [2]). Ἂν καὶ τὸ ψυχωφελὲς συμπίλημα τοῦ Κρητὸς μοναχοῦ Ἀγαπίου τοῦ Λάνδου ἦν προσφιλὲς τῷ ἑλληνικῷ λαῷ ἀνάγνωσμα ἀπὸ τῆς δεκάτης ἑβδόμης μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς παρούσης [3]) ἑκατονταετηρίδος, ἡ διήγησις αὕτη οὔτε ἐκ δημώδους τινὸς παραδόσεως ἐλήφθη, οὔτε διετηρήθη, καθ' ὅσον τοὐλάχιστον εἰξεύρομεν, παρὰ τῷ λαῷ. Αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς ποιεῖται ῥητῶς μνείαν τῆς πηγῆς, ὁπόθεν ταύτην ἠρύσθη· «Γράφει ὁ Βικέντιος εἰς τὸν καθρέπτην τῶν ἱστορικῶν»· εἶναι δὲ τὸ γνωστὸν βιβλίον τοῦ Vicentii Bellovacensis· περιέχεται δ' ἐπὶ λέξει σχεδὸν καὶ ἐν τῷ De miraculis S. Mariae (κεφ. 28) τοῦ ἐν τῷ μοναστηρίῳ Priflingen παρὰ τὸ Regensburg κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα ζήσαντος ἱερέως Πόθου [4]). Ἀλλὰ καὶ γερμανική τις ἔμμετρος διήγησις τοῦ αὐτοῦ θαύματος σῴζεται, κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα ποιηθεῖσα [5]).

Ὁ Δουκάγγιος ἐν τῷ Γλωσσαρίῳ αὐτοῦ (λ. Τελώνια) παρατίθησι περικοπὰς ἀνεκδότου Ἀστρονομικοῦ κανόνος (κῶδ. 3004 παρισινῆς βιβλ.), ἄγνωστον τίνος ἐποχῆς, ἐν αἷς ὁ ἀνώνυμος συγγραφεὺς πειρᾶται ν' ἀναιρέσῃ τὴν δημώδη προφανῶς θεωρίαν, ὅτι οἱ διᾴττοντες ἀστέρες εἰσὶ τελώνια. «Τὰ φαινόμενα ἄστρα καὶ πίπτουσιν· τινὲς λέγουσιν ὅτι ἀστέρες εἰσίν· *ἄλλοι δὲ λέγουσιν ὅτι τελώνιά εἰσιν πονηρά*. Οὔτε ἀστέρες εἰσίν, οὔτε τελώνια, ἀλλὰ ἀποκόμματά εἰσιν τοῦ οὐρανίου πυρός»· καὶ κατωτέρω· «Ἀστέρες δὲ οὐδέποτε πίπτουσιν,

---

1) Σωσίβιος παρὰ Σχολ. Εὐριπ. Ὀρέστ. 1637 «ὅτι καὶ ἡ Ἑλένη τοῖς χειμαζομένοις κατὰ θάλασσαν ἐπήκοός ἐστι, κατὰ Εὐριπίδην σεσημείωται· ὁ μέν τοι Σωσίβιος ἔμπαλιν οἴεται οὐκ εὐμενῶς αὐτὴν ἐπιφαίνεσθαι». *Plin.* Nat. H. 2, 101. Mythogr. lat. 2, 132 (*Preller* 2 σ. 106). Πρβλ. Stat. Thebaid. 2, 791—793. Porphyrion ad Hor. Carm. I, III, 2. (*B. Schmidt* Volksl. σ. 174). [[*Ἰω. Λυδὸς* π. σημ. 5 Hase]].

2 Ἁμαρτωλῶν Σωτηρία Μέρ. Γ' κεφ. 63. Βεν. 1857 σ. 389.

3) [[παρελθούσης]].

4) *Bern Pez* ven. Agnetis Blanbekin vita et revelationes. Access. Pothonis liber de miraculis S. Dei genitricis Mariae. Viennae, 1731 8ον σ. 363—365.

5) *Piper* Myth. I, 2 σ. 425.

εἰ μὴ ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ· τότε γὰρ καὶ ἀστέρες πεσοῦνται, ὁμοίως καὶ τὰ τελώνια πνεύματα πεσοῦνται ἐν τῷ πυρὶ ⟨τῷ⟩ αἰωνίῳ». Ἡ σχέσις τῆς δοξασίας ταύτης μετὰ τῆς καθ' ἡμᾶς περὶ τελωνίων εἶναι κατάδηλος. Οἱ Διόσκουροι ἀπεκαλοῦντο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καὶ ἀστέρες· «Διόσκουροι καὶ ἀστέρες οἱ τοῖς ναυτιλλομένοις φαινόμενοι» (Ἡσύχ.)· «εἶδον δὲ καὶ Διοσκούρους ἐπὶ νεὼς ἀστέρας λαμπροὺς ἰθύνοντας τὴν ναῦν χειμαζομένην» [1]· ἀστέρες ὅμως οὐχὶ ἀληθινοί, ἀλλὰ μᾶλλον φλόγια ἀστράσι προσόμοια [2]). Σημειωτέον ὅτι καὶ ὁ ἀστερισμὸς τῶν Διδύμων μόνον παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις καὶ πάλιν οὐχὶ παρ' ἅπασι τοῖς ἀστρονόμοις φέρει τὸ ὄνομα τῶν Διοσκούρων [3]).

---

* Γ΄. ΒΡΟΧΗ

Βρέχει ὁ Θεός.—Καταρράκται τοῦ οὐρανοῦ.—Σεῖσμα οὐρανοῦ.—Κόσκινον.—Ἀσκοὶ κλπ.

Ἐκ τῶν ἐκφράσεων τῆς κοινῆς γλώσσης πρὸς δήλωσιν τῆς ἐννοίας τοῦ βρέχειν, αἵτινες ἐπήγασαν προδήλως ἐξ ἀρχαιοτάτων μυθολογικῶν παραστάσεων, εἰξεύρομεν μόνον τὰς ἀκολούθους.

Α΄. *Βρέχει ὁ Θεός.*

Ἡ συνηθεστάτη ἔκφρασις, ἣ παράβαλλε τὸ *ὕει ὁ Ζεὺς* [4]) τῶν παλαιῶν, «Βρέχει ὁ Θεός», «ἔρρηξεν [5]) ὁ Θεὸς ἕνα νερό [6])». Ἡ ῥαγδαία βροχὴ καλεῖται *θεοποντιὰ* ἢ οὐδετέρως *θεοπόντι*, τὸ δ' ὄμβριον *θεϊκὸ* ἢ *θεοτικὸ* νερό [7]), πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τοῦ φρεατιαίου ἢ πηγαίου *(πηγαδήσιο, βρυσήσιο)*.

Ὅταν ἀνομβρία μαστίζῃ τὴν χώραν, ἀπευθύνουσι τῷ Θεῷ παρακλήσεις καὶ λιτανείας, ἵνα πέμψῃ βροχήν. Ἀρχαϊκὸν δ' ὅλως χαρακτῆρα φέρει τὸ ἔθιμον τῆς Περπερούνας [8]), περὶ οὗ ἐν ἐκτάσει διαλαμβάνομεν ἐν τῷ περὶ λατρείας τμήματι τῶν ἡμετέρων περὶ τοῦ βίου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ μελετῶν [9]).

---

1) *Μάξιμ. Τύρ.* ΙΕ', 7. Βλ. καὶ ἄλλα χωρία παρὰ *Preller* Gr. Myth. II, σ. 106.

2) «Quasi stellae velo insidentes» (*Senec.* Nat. Qu. I, 1, 11). Πρβλ. *Πλούταρχ.* π. τῶν ἀρεσκ. φιλοσ. Β', 18. «Ξενοφάνης τοὺς ἐπὶ τῶν πλοίων φαινομένους οἷον ἀστέρας». *Preller* ἔνθ. ἀν.

3) *Preller* ἔνθ. ἀν.

4) [[Βλ. *Gruppe* Mythologie σ. 1101, 5]].

5) Ἡ λέξις ῥήχνω ἢ ῥήγνω παράγεται ἀναμφιβόλως ἐκ ῥίζης *ϱαγ* (Πρβλ. ῥηγνύω, ῥαγίζω) καὶ οὐχὶ ἐκ τοῦ ῥίπτω (κοινῶς ῥίφτω, ῥίχτω).

6) Ἀντὶ τοῦ ὕδωρ ὁ λαὸς λέγει πάντοτε νερό. «Ναρὰ κρηναῖα ποτά» ἐν ἀποσπ. Σοφοκλέους (Ἐτυμολ. μεγ. σ. 577, 43. «Ναρὸν τὸ ὑγρόν... καὶ ἴσως ἡ συνήθεια τρέψασα τὸ α εἰς ε λέγει νερόν». Πρβλ. καὶ Νηρηΐς, Νηρεύς, νηρίτης).

7) Πρβλ. «τὸ ἐκ Διὸς ὕδωρ» (*Θεοφρ.* 2, 6, 5. *Schmidt* Volksl. I, 29).

8) Ἐν τοῖς ᾄσμασι τοῖς ψαλλομένοις, ἐνῷ περιάγεται ἡ Περπεροῦνα, ἐπαναλαμβάνεται συχνάκις ἡ δέησις «Θιέ μου, βρέξε μιὰ βροχή».

9) [[Πλὴν τοῦ ἐν Νεοελλην. Ἀναλέκτοις Α', 368—374 ἄρθρου, οὐδὲν ἄλλο περὶ Περπερούνας ἔγραψεν ὁ συγγραφεύς]].

Ἡ ἀνομβρία εἶναι ἔνδειξις θείας ὀργῆς. Ἐν ἠπειρωτικῷ ᾄσματι λέγει τις, ἀποτρέπων ἀπὸ ἀνοσίου πράξεως·

Τσώπα —
γιατὶ μᾶς 'κούει ὁ θεός, τρεῖς χρόνους δὲ σταλάζει,
γιατὶ μᾶς 'κούει κ' ἡ μαύρη γῆς, τρεῖς χρόνους δὲν ἀνθίζει κλπ. [1])

ἔνθα τὸ *σταλάζει* (οὐδὲ σταλαγμὸν ὕδατος ῥίπτει) κατ' ἐπίτασιν ἀντὶ τοῦ βρέχει.

Ἐν κρητικῷ διστίχῳ φέρονται τὰ ἑξῆς·

Ἐγὼ ἀγαπῶ σε, μὰ τὸ ναὶς [2]) *ὁ Κύριος τὸ κατέχει,*
ἐκεῖνος ἀποῦ συννεφιᾷ κι' ἀποβροντᾷ καὶ βρέχει [3]).

«Ὁ παλαιὸς Ζεὺς αὐτότατος, ὡς *νεφεληγερέτης, ὑψιβρεμέτης* καὶ *ὑέτιος*» [4]).

Β'. *Ἡ βροχὴ κατέρχεται ἐξ ὀπῶν ἐν τῷ οὐρανίῳ θόλῳ.* Ἴσως ἡ δοξασία αὕτη ἐπήγασεν ἐκ τῶν ἐν τῇ Βίβλῳ ἀναφερομένων καταρρακτῶν τοῦ οὐρανοῦ [5]). Τινὲς τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τῆς βίβλου βασιζόμενοι διετείνοντο ὅτι τὸ στερέωμα ὑποβαστάζει στρῶμα ὕδατος, καὶ ὅτι ἔχει ὀπὰς καὶ καταπακτάς, ἐξ ὧν τὸ ὕδωρ ἐκρέει καὶ πίπτει εἰς ὑετόν, ὅταν ὁ Θεὸς θέλῃ [6]).

Γ'. Ἐκ τοῦ ἀκολούθου κρητικοῦ ᾄσματος φαίνεται, ὅτι ὁ οὐρανὸς ὑποτίθεται ὡς λεκάνη ἢ δεξαμενὴ πλήρης ὕδατος, ἧς σειομένης σχηματίζονται τὰ νέφη, καταπίπτοντα εἰς βροχὴν ἢ χιόνα.

Νἆχεν ἡ γῆς πατήματα [7]), *κι' ὁ οὐρανὸς κερκέλια* [8]),
νὰ πάθιουν [9]) *τὰ πατήματα, νά πιανα τὰ κερκέλια,*
νἀνέβαινα στὸν οὐρανό, νὰ διπλωθῶ νὰ κάτσω,
νὰ παίξω σεῖσμα τοὐρανοῦ, νὰ βγάλῃ μαῦρα νέφη,
νὰ βρέξῃ χιόνι καὶ νερό, κι' ἀτίμητο χρυσάφι [10]).

Σημειωτέα καὶ ἡ τελευταία φράσις περὶ χρυσῆς βροχῆς· ἐκ τοιαύτης μυθολογικῆς παραστάσεως διεπλάσθησαν ἱκανοὶ ἀρχαῖοι μῦθοι. (Νέφη ὡς χρυσὸς ἢ θησαυρός, Ζεὺς ὡς χρυσῆ βροχὴ κλπ.).

Δ'. *Ἡ βροχὴ πίπτει διὰ κοσκίνου.* «Τὸ ῥήχνει μὲ τὸ κόσκινο», (ὑπονο-

1) *Χασιώτ.* σ. 62 ἀρ. 15.

2) Μὰ τὸ ναί. Ὁ Pashley παρανοήσας γράφει μὰ τὸν ἕξ!

3) *Pashley* Travels in Crete I σ. 249. *Passow* Δίστιχ. ἀρ. 242 σ. 506. [[*Φραντζεσκάκη* Ἀριάδνη σ. 21 (ἀντὶ ἀποβροντᾷ : ἀποῦ βροντᾷ)]].

4) *Schmidt* Volksl. d. Neugr. σ. 30.

5) Γένεσ. Ζ', 11. Η', 2. Ψαλμ. ΟΖ', 27. Βλ. καὶ *Schleusner* Novus Thes. Vet. Test. τ. 3 σ. 91. 251. 252.

6) *Letronne* Des opinions cosmographiques des pères de l'église, ἐν Revue des deux Mondes 1834 τ. 1 σ. 616—617. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς Νεοσηλανδοὺς τὸ ὕδωρ κατέρχεται ἐξ οὐρανοῦ διὰ χαράδος ἢ ὀπῆς (*Tylor* Civilis. primitive τ. II σ. 92).

7) Βαθμίδας 8) Κρίκους 9) Ἐπάτουν.

10) *Jeannaraki* Kret. Volkslieder σ. 150 ἀρ. 159. [[*Πολίτου* Ἐκλ. ἀρ. 120]].

εἶται τὸ νερό). «Ὁ Θεὸς τὸ ῥήχνει μὲ τὸ ῥεμμόνι» [1]), ὁπόθεν καὶ ἡ παροιμία· «τὸ ῥεμμόνι τοῦ Θεοῦ ἔχει μεγάλαις τρύπαις». Ἐν Παρνασίδι μυθολογοῦσιν ὅτι ὁ ἄνεμος Βορρᾶς κρατεῖ κόσκινον, δι' οὗ κατασκευάζει καὶ *ῥεμμονίζει τὸ χαλάζι*· ὁ δὲ Νότος ἔχει *ἀσκιά*, ἅτινα διὰ τῶν Νεφελῶν (Σύγνεφα) ῥίπτει εἰς τὴν θάλασσαν, πληροῖ ὕδατος, κομίζει εἰς τὰ ἄνω εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐκεῖθεν ἔκ τινος ὡρισμένου μέρους κενοῖ ταῦτα διὰ διαφόρων κοσκίνων ἐπὶ τῆς γῆς, οὕτως ὥστε, ὅταν μὲν κατέρχηται λεπτὴ βροχή, *ψιλὴ βροχή*, *ψαχάδα* (ψεκάς) [2]), τότε μεταχειρίζεται τὴν *σῆτα* [3]), ὅταν δὲ βρέχῃ, μεταχειρίζεται τὸ κόσκινον, καὶ ὅταν καταπίπτῃ ὑετὸς πολὺς τὸ *ῥεμμόνι*, δῆλον ὅτι τὸ μέγεθος ἑκάστης σταγόνος ἐστὶν ἀνάλογον τῶν ὀπῶν τῶν διαφόρων κοσκίνων. Τέλος ἐπὶ ῥαγδαίου ὄμβρου λέγουσιν ὅτι ὁ Νότος κενοῖ τοὺς ἀσκοὺς αὐτοῦ ἐντελῶς [4]).

Τοιαῦται ἰδέαι ἐπεκράτουν παρὰ τοῖς ἁπλοϊκωτέροις καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὡς δείκνυσι τὸ τοῦ Ἀριστοφάνους «διὰ κοσκίνου οὐρεῖν» [5]). Αὕτη δέ, ὡς καὶ αἱ ἄλλαι ἐν ταῖς Νεφέλαις γελοῖαι θεωρίαι περὶ ὑετοῦ καὶ βροντῆς δὲν εἶναι κωμικαὶ ἐπίνοιαι τοῦ ποιητοῦ, ὥς τινες ὑπέλαβον, ἀλλὰ διακωμῳδούμεναι δημώδεις προλήψεις, πράγματι ὑφιστάμεναι. Διότι αἱ πλεῖσται τούτων, ὡς καὶ παρακατιόντες θὰ ἴδωμεν, σώζονται μέχρι τοῦδε παρὰ τῷ ἡμετέρῳ λαῷ, ἄλλαι μὲν κατὰ γράμμα πιστευόμεναι, ἄλλαι δὲ διατηρηθεῖσαι ἐν ἀστείαις ἐκφράσεσι μόνον.

Ἐκ βυζαντινῶν συγγραφέων βλέπομεν ὅτι ἡ περὶ κοσκίνου τῆς βροχῆς δοξασία ἐξηκολούθει ὑφιστάμενη ἐν Ἑλλάδι καὶ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους. Παρὰ Θεοδωρήτῳ (Περὶ προνοίας Α', σ. 32) περιγράφεται ὁ Θεὸς «οἱόν τινι *κοσκίνῳ* διαιρῶν τῶν νεφῶν τὰς ὠδῖνας». Ἰδιαιτέρας προσοχῆς δ' ἄξιόν ἐστι τὸ ἑπόμενον χωρίον τοῦ Ψελλοῦ, ἐν ᾧ φαίνεται συνταύτισις τῶν ἰδεῶν περὶ ὀπῶν τοῦ οὐρανοῦ (σ. 27) καὶ κοσκίνου. «Τοσοῦτος γὰρ αὐχμὸς σοφίας ἐπὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς βίου ἐγένετο, καὶ οὕτω πάντες τὴν τοῦ ἀμαθεστάτου ταύτην ἐπιστήμην κοινῶς συνηλάθησαν, ὥστε *τοὺς πολλοὺς οἴεσθαι* μὴ καὶ τὸν ὑετὸν ἐκ τῶν νεφῶν καταρρήγνυσθαι, ἀλλά, κατὰ τὸ Ἐρατοσθένους *κόσκινον, διατετρῆσθαι τὸν οὐρανόν, κἀκεῖθεν ταῖς χερσὶν ἀποθλίβοντα τὸ ὕδωρ διηθεῖν»* [6]).

Τὸ κόσκινον εἶναι σύμβολον νέφους [7]), τοῦτο δὲ προδήλως καταφαίνεται καὶ ἔκ τινος δημοτικοῦ ᾄσματος, ἐν ᾧ ἐκ νέφους καὶ οὐχὶ ἐκ κοσκίνων ἀναφέρεται ὅτι προέρχονται τὰ διάφορα τῆς βροχῆς καὶ τῆς χαλάζης εἴδη.

---

1) Ῥεμμόνι (ἐκ τοῦ ῥήγνυμι, ῥῆγμα;) εἶδος κοσκίνου μεγάλας ἔχοντος ὀπάς. Ἐν Πελοποννήσῳ ὀρημόνι.

2) Τὸ ῥῆμα *ψαχαδιάζει*, ὅπερ καὶ *ψιχαλίζει* λέγεται. (Ἐκ τοῦ ψὶξ ψιχός).

3) Σῆτα (ἐκ τοῦ σήθω ἴσως) λεπτότατον κόσκινον. Πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος λέγεται κρησάρα (ἀρχ. κρησέρα).

4) Νέα Ἑλλὰς ἀρ. 35.

5) *Ἀριστοφ*. Νεφ. 373.

6) *Ψελλοῦ* Πρὸς μαθητὰς ἀμελοῦντας σ. 150—151 Boissonade. Τὸ ὄνομα τοῦ Ἐρατοσθένους καὶ τὸ λογοπαίγνιον ἀναφέρονται βεβαίως ἐπιδείξεως χάριν.

7) Βλ. καὶ *L. Laistner* Nebelsagen, Stuttg. 1879 σ. 51. 233.

Γιὰ ἰδὲς τί μαῦρο σύγνεφο, πὄρχετ' ἀχ' τὸ μπουγάζι,
βαστάει χιόνι καὶ βροχὴ καὶ φτερωτὸ χαλάζι·
τὸ χιόνι ῥήχνει 'ς τὰ βουνὰ καὶ τὴ βροχὴ 'ς τοὺς κάμπους,
κι' αὐτὸ τὸ πετροχάλαζο 'ς τὴ μέση τῆς θαλάσσους[1]).

Οὐχὶ ἄσχετα τῇ παραστάσει ταύτῃ φαίνονται τὰ μυθολογήματα περὶ τοῦ τῶν Δαναΐδων πίθου ἢ κοσκίνου (;)[2]). Πρβλ. Πλάτ. Πολιτ. ΙΑ', 362. «Τοὺς ἀνοσίους ἐν ᾅδου κοσκίνῳ ὕδωρ φέρειν ἀναγκάζουσι»· καὶ τὴν ἀρχαίαν παροιμίαν «κοσκίνῳ ὕδωρ ἀντλεῖν». — Ἀνάλογα ἀπαντῶμεν καὶ ἐν τῇ ἰνδικῇ μυθολογίᾳ. «Οἱ Ἀσβὶν κατέχεον τὸ ὕδωρ ἀπὸ τοῦ πετάλου τοῦ κραταιοῦ ἵππου, ὡς ἀπὸ ἠθμοῦ kâratarât»[3]). Κατὰ τὸν Macpherson, ὁ Pidju Pennu, ὁ θεὸς τοῦ ὑετοῦ παρὰ τοῖς Kshonds, «ἀναπαυόμενος ἐν οὐρανῷ καταχέει τὰ ὕδατα διὰ κοσκίνου»[4]). Ὁμοιόταται ταῖς ἑλληνικαῖς εἰσὶν ἑλβετικαί τινες ἐκφράσεις περὶ βροχῆς. Ἐπὶ πολλοῦ ὄμβρου λέγουσιν ἐν Ἑλβετίᾳ «es schütte mit allen Kübeln und Gelten», ἐπὶ δὲ λεπτῆς βροχῆς «es rinnt durch Seiher, Sieb und Korb»[5]). Ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀλταϊκοῖς λαοῖς δὲν ἦσαν ξέναι τοιαῦται παραστάσεις. Ἐν τῷ φιννικῷ ἔπει Καλεβάλᾳ ἀναφέρεται ὅτι ἡ θεότης Untar ἀπὸ τῶν ὑψίστων τοῦ οὐρανοῦ μερῶν καταχέει ἐπὶ τὴν γῆν *διὰ κοσκίνου* δρόσον[6]).

Ε'. *Βρέχει κενουμένων ἄνωθεν ἀσκῶν.* Ἐπὶ ῥαγδαίου ὑετοῦ λέγουσι: «Τὸ ῥήχνει μὲ τ' ἀσκί»[7]) ἢ «μὲ τ' ἀσκιὰ» ἢ «μὲ τὸ 'σκόπουλο» (Γαλαξείδιον). «Ὁ Θεὸς τὸ ῥήχνει μὲ τὸ δερμάτι» (ἀσκόν, ἐν Ἀραχόβῃ)[8]). Ἀνωτέρω δ' ἐποιησάμεθα λόγον περὶ τῶν μυθολογουμένων ἀσκῶν τῆς βροχῆς τοῦ Νότου.

Ἐκ τῆς παραστάσεως τῶν νεφῶν ὡς ἀσκῶν ἢ δερμάτων. Πρβλ. τὸν ἀσκὸν τοῦ Αἰόλου καὶ τὰς προσφιλεῖς ἀρχαίοις ποιηταῖς παρομοιώσεις νεφῶν ἐρίοις[9]), τὴν τοῦ Διὸς αἰγίδα κλπ. Ἐν τοῖς Βέδαις ἀναφέρονται ἀσκοὶ προσδεδεμένοι εἰς τὸ ἅρμα τοῦ θεοῦ τοῦ ὑετοῦ Parjanya, ἐπίσης δ' εἰκὼν νέφους ἐστὶν ὁ ἡδέος ποτοῦ μεστὸς ἀσκός, ὃν φέρουσιν οἱ Açvins[10]). Ἀνάλογοι παραστάσεις ἀπαν-

---

1) *Χασιώτης* σ. 173 ἀρ. 3.

2) [[Πρβλ. καὶ *V. Henry* ἐν Revue d. Et. gr. V, 286]].

3) *Myriantheus* Die Açvins, München, 1876 σ. 152.

4) *Macpherson* India σ. 357 παρὰ *Myriantheus* αὐτ. σ. 153.

5) *Rochholz* Naturmythen 55.

6) Καλεβάλα ρουν. XIX, στ. 137—142. XLII, 338—344. Παρὰ *Castrén* Finn) Myth. σ. 67—68.

7) [[Βλ. Π.Π. λ. ῥήχνω 6]].

8) [[Ἐν Κύθνῳ λέγουσι «βρέχει ἀπὸ σταμνιοῦ» (Ἐφ. Φιλομ. 1862 σ. 1925), ἐν δὲ Σάμῳ «ἔδριχι ἀποὺ σταμνιοῦ» (*Ζαφειρίου* Σαμ. διάλ. σ. 69), ἀλλ' ἐν τῇ φράσει ταύτῃ δὲν πρόκειται περὶ μυθολογικῆς εἰκόνος, ἀλλὰ περὶ ἁπλῆς παρομοιώσεως]].

9) Βλ. ἐν ἐκτάσει *Mannhardt* Roggenwolf u. Roggenhund. Danzig, 1866 σ. 51—52. *Schwartz* Naturansch. II σ. 1—2.

10) *Myriantheus* σ. 135 κἑ. Πρβλ. *Max Müller* Essays. Lpz. 1869 τ. II σ. 159 παρὰ *Schwartz* II, 1. Ἔν τισι χωρίοις τοῦ Βέδα καλεῖται τὸ ὀμβροφόρον νέφος «μέλαν δέρμα», ἀλλαχοῦ δὲ τῆς αὐτῆς ἱερᾶς βίβλου «ὀμβροδότειρα καὶ γονοποιὸς δορά».

τῶσι καὶ παρὰ σημιτικοῖς ἔθνεσιν [1]).

ϛʹ. Ἐπὶ συνεχοῦς καὶ ἀδιαλείπτου βροχῆς οἱ χυδαιότεροι λέγουσιν ἀστεϊζόμενοι «κατουράει ὁ Θεός»· ἐν Ἀραχόβῃ μάλιστα προστιθέασι «μὲ τὸ κόσκινον» [2]). Ἐν Μεσσηνίᾳ ὁ τοιοῦτος καιρὸς καλεῖται «Κατουρλιᾶς» καὶ ἀλλαχοῦ «Κατουρλῆς» [3]).

Αἱ ἐκφράσεις αὗται δὲν προῆλθον ἁπλῶς ἐκ βαναύσου παρομοιώσεως, ἀλλὰ πιθανῶς ἐκ παναρχαιοτάτης δοξασίας, βαθμηδὸν ἀπολεσάσης τὴν ἑαυτῆς σημασίαν καὶ εἰς ἀστειότητα μεταπεσούσης. Παρὰ τοῖς Καμτσαδάλοις πιστεύεται ὅτι οἱ ὄμβροι καὶ ἡ χάλαζα εἰσὶν οὖρα τῶν θεῶν τοῦ ἀέρος [4]). Γνωστὸν δ' ὅτι ὁ Στρεψιάδης παρ' Ἀριστοφάνει ἀφελῶς ὁμολογεῖ ὅτι συνεμερίζετο τὴν ἰδέαν ταύτην·

καί τοι πρότερον τὸν Δί' ἀληθῶς ᾤμην διὰ κοσκίνου οὐρεῖν.

Ὅμοιαι ἐκφράσεις εἰσὶ συνήθεις καὶ ἐν Γερμανίᾳ καὶ Γαλλίᾳ [5]).

---

1) Le livre de Job κεφ. 38 σ. 171, traduction Renan: «Qui incline les urnes du ciel?» ἔνθα ὁ μεταφραστὴς σημειοῖ ὅτι καὶ Ἄραβες καὶ Ἑβραῖοι φαντάζονται τὰ ὀμβροφόρα νέφη ὡς *ἀσκοὺς* ἢ στάμνους πλήρεις ὕδατος.

2) Νέα Ἑλλὰς ἀρ. 35. Βλ. καὶ *B. Schmidt* Volksl. Neugr. σ. 31. «Ἄξιον σημειώσεως ὅτι ἐν Ἀραχόβῃ ἀντὶ τοῦ βρέχει (;) λέγουσι καὶ *κατουράει ὁ Θεός*· ἐπὶ πολλοῦ δὲ καὶ διηνεκοῦς ὄμβρου συνήθεις εἰσὶ φράσεις τοιαῦται· 'Τσούρ, τσούρ, τσούρ, κατουρῶντας ὁ Θεὸς μᾶς σάπει'». Τὸ «κατουράει ὁ Θεός» ὅμως ἐν Ἀραχόβῃ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ὡς καὶ τὴν δευτέραν φράσιν, λέγουσι μόνον ἐπὶ διηνεκοῦς βροχῆς.

3) [[Ἐν Ἀθήναις «κατουρλόκαιρος»· κατ' ἀνακοίνωσιν Μαριάννης Καμπούρογλου]].

4) *Schwartz* ἐν Zts. f. Ethnologie 1875 σ. 403. *Meiners* ἐν Götting. hist. Magazin. Hannover, 1787 τ. I σ. 119 παρὰ *Schwartz* Naturan. I, 260.

5) Ἱκανὰς τούτων περισυνήγαγεν ὁ *Mannhardt* (Roggenwolf u. Roggenhund σ. 10). Ἐν Ἄνω Παλατινάτῳ λέγουσιν ἐπὶ πολλοῦ ὄμβρου· «Πάλιν κατουροῦν ἐκεῖ ἀπάνω»; nu pissen sie da oben all wieder (*Schönweth* Aus der Oberfalz III, 20). Ὁ ἅγιος Μεδάρδος, ἐπειδὴ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς του πολλάκις βρέχει, ἀποκαλεῖται ἐν Τιρόλῳ Heubrunzer (*Zingerle* Sitten, Bräuche, Meinungen 101, 763). Ὁμοίως ἐν Πικαρδίᾳ: «Saint Médard est un grand pissard». (*Reinberg-Düringsfeld* Wetter im Sprichwort σ. 141). Ἂν κατὰ τὴν 13 Ἰουλίου βρέχῃ, λέγουσιν ἐν Κολωνίᾳ: «Margriht hät en de Nösz gepess» (Ἡ Μαργαρίτα ἐκατούρησε τὰ καρύδια). Ἀλλαχοῦ δὲ τοῦ Ῥήνου, ἂν βρέξῃ κατὰ τὴν 10 Ἰουνίου, «Margarete pisst in die Nüsse». Πιστεύουσι δὲ ἐν μὲν τῇ πρώτῃ περιστάσει ὅτι ἡ βροχὴ θὰ διαρκέσῃ τέσσαρας ἑβδομάδας, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ ὅτι 15 ἡμέρας καὶ θὰ καταστρέψῃ τὰ κάρυα (*Reinsberg* αὐτ. 146. 154). Ἐν τῇ κομητείᾳ Mark ἡ αὐτὴ πρόληψις ἀναφέρεται εἰς τὴν ἑορτὴν τῆς ἁγίας Μαγδαληνῆς (22 Ἰουνίου): «Sünte Magdalena pisset in de Nuete» (*Woeste* Volksüberlief. σ. 61). Βλ. προσέτι *Wolf* Beitr. z. deutschen Myth. II σ. 103. *Schwartz* Der heutige Volksglaube σ. 77 κέ. Ursprung d. Mythol. σ. 7 κέ. Naturansch 1864 τ. I σ. 138. 258 κέ., ὅστις ἀναγνωρίζει σχέσιν τῶν ἰδεῶν τούτων πρὸς τοὺς ἀρχαίους μύθους περὶ γενέσεως τοῦ Ὠρίωνος καὶ περὶ τῆς γονῆς τοῦ Μίνωος, [[καὶ Prähist. Stud. σ. 344]].

* Δ'. ΙΡΙΣ [1])

Ἶρις εὔνους τοῖς ἀνθρώποις.—Ὕβρεις (ὑπερβαίνειν· δακτυλοδεικτεῖν).—Γεωργικὰ προμηνύματα.—Χρυσὸς εἰς τὴν βάσιν τῆς Ἴριδος.—Ὀνομασίαι (τόξον, ζώνη).

Ἡ Ἶρις, κατὰ τοὺς δημώδεις μύθους, ἔχει τὰς ἰδιότητας ἐμψύχου ὄντος· εἶναι εὔνους τοῖς ἀνθρώποις, τοῖς ζώοις καὶ τοῖς φυτοῖς, ἀλλὰ καὶ τιμωρεῖ ἀμειλίκτως πάντα τολμήσοντα νὰ ὑβρίσῃ αὐτήν. Διηγοῦνται ὅτι ἔζη ἄλλοτε ἓν παλληκάρι, τὸ ὁποῖον ἦτο τόσον ἀνδρειωμένον καὶ τόσον ὑπερήφανον, ὥστε ἐτόλμησε καὶ αὐτὴν τὴν Ἴριδα νὰ ὑπερπηδήσῃ· εὐθὺς ὅμως ὡς *ἐδρασκέλισεν* αὐτὴν ἀπὸ ἥρωος κρατίστου ἐγένετο γυνὴ εὐειδὴς μέν, ἀλλ' οὕτως ἀλαπαδνή, ὥστε οὐδὲ τοῦ ἐλαχίστου τῶν ἀνθρώπων τὴν ὕβριν ἐδύνατο ν' ἀποκρούσῃ. Διότι ὅστις *ἀδρασκελίσῃ* τὴν Ἴριδα μεταβάλλει πάραυτα φύσιν, ἀπὸ ἀνδρὸς εἰς γυναῖκα μεταμορφούμενος καὶ ἀπὸ γυναικὸς εἰς ἄνδρα [2]). Ἡ αὐτὴ δοξασία ἐπικρατεῖ καὶ παρὰ Σέρβοις [3]) καὶ Ἀλβανοῖς [4]).

Τὸ *ἀδρασκέλισμα* θεωρεῖται ὑβριστικόν, διότι ὑπάρχει πρόληψις ὅτι ἐπιφέρει ὄλεθρον. Παρ' ἡμῖν παρατηρεῖται ἡ πρόληψις αὕτη εἰς πολλὰς περιστάσεις τοῦ βίου· ἂν ὑπερπηδήσῃ τις κάλαμον ἁλιευτικόν, ἢ ἄλλο οἱονδήποτε ἐργαλεῖον, πρέπει νὰ ἐπιστρέψῃ ἐπὶ τὰ βήματά του, διότι ἄλλως οὐδὲν τελεσφορεῖ· ὑπερπηδῶν δ' ἔγκυον «ἀνοίγει τὸν δρόμον εἰς τὰς Νεράιδας» ἢ καθίστησιν ἐπικίνδυνον τὸν τοκετόν· ἡ γυνὴ σπεύδει ἀμέσως νὰ φωνάξῃ «ξαδρασκέλα με, γιατὶ δὲν κάνει» [5]). Τὰ παιδία, «*ἂν δρασκελισθοῦν* δὲν μεγαλώνουν»· ἐν Κύπρῳ δὲ ὁ διασκελιζόμενος πτύει πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ κακοῦ [6]). Ἡ πρόληψις ὑπάρχει καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς [7])· ἐν Γερμανίᾳ: «παιδίον, οὗ ἄνω ἐπήδησαν, δὲν μεγαλώνει» [8]). Τὸ αὐτὸ πιστεύουσι καὶ οἱ Βοημοί [9]), κατὰ δὲ τοὺς Ἐσθωνοὺς οὐ μόνον παρακωλύεται ἡ ἀνάπτυξις τοῦ παιδός, ἀλλὰ καὶ δύσμορφον τοῦτο γεννᾶται [10]) Οἱ Ἄραβες νομίζουσιν ὅτι ὁ διερχόμενος καταλείπει τῷ ἐκτάδην κειμένῳ τὰς ἑαυτοῦ ἀσθενείας καὶ πρέπει νὰ ὑπερπηδήσῃ καὶ οὗτος ἐκεῖνον, ἵνα ἐξουδετε-

---

1) [[Πρβλ. καὶ *Πολίτου* Παραδ. σ. 845—852]].

2) Ν. Ἑλλ. ἀρ. 35. [[*Πολίτου* Παραδ. ἀρ. 263. Ἐν Ἀϊδὰν Καλαμπάκας πιστεύουσιν ὅτι ἂν κατορθώσῃ τις νὰ *διέλθῃ κάτωθεν* τῆς Ἴριδος, θὰ μεταβάλῃ φύσιν. Κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Ι. Περιστέρη (1908)]].

3) *Wuk Stephanovich* ἐν λ. duga παρὰ *Grimm* D. M. σ. 695 (611). Κατὰ τὸν *Hanusch* (Slaw. Myth. σ. 273) εἶναι τοῦτο ἴσως λείψανον τῆς ἰνδικῆς θεωρίας περὶ τῆς ἐν ἀρχῇ ἑνότητος τῶν γενῶν (;).

4) *Hahn* Alb. St. III, 138. Κόρη ὑπερπηδῶσα τὴν Ἴριδα μεταμορφοῦται εἰς παῖδα καὶ μεταπηδῶσα ἀναλαμβάνει τὴν προτέραν φύσιν.

5) Βύρων τ. Α' σ. 572. Βλ. καὶ *Ploss* Das Kind I σ. 9 [[γ' ἐκδ. 1911 σ. 31]].

6) *Λουκᾶς* σ. 130.

7) [[Revue des trad. popul. τ. 6 σ. 45]].

8) *Grimm* D. M. τ. III σ. 436 abergl. 45.

9) *Grohmann* Aberglauben aus Böhmen ἀρ. 798.

10) Αὐτ. σ. 488 διαιρ. ἐσθωνικὴ 26. Βλ. καὶ *Boeckler* παρὰ *Andree* Ethnogr. Parallelen σ. 34.

ρώσῃ τὸ κακόν [1]). Παράδοξος δ' ἡ πρόληψις, καθ' ἣν οἱ διασκελισθέντες ὑπὸ γάτας νεκροὶ γίνονται βρικόλακες [2]), ἧς ἀνάλογος ἐπικρατεῖ ἐν Μεσσηνίᾳ, καθ' ἣν «ὅταν κυλιέται γαϊδούρα, ὅποιος πηδήσῃ ἀπὸ πάνου της δὲν λυώνει».

Τὴν πρόληψιν περὶ τοῦ μὴ δακτυλοδεικτεῖν τὴν Ἶριδα [3]) εὑρίσκομεν καὶ παρὰ τοῖς Γερμανοῖς. Οὐδεὶς πρέπει νὰ δακτυλοδεικτῇ τὴν Ἶριδα καὶ τοὺς ἀστέρας [4]). Ὁ Θεὸς τιμωρεῖ τοῦτο (Harz) [5]), σκώληξ καταδιβρώσκει τὸν δάκτυλον (Κάτω Αὐστρία) [6])· οὕτω δεικνυμένη ἡ Ἶρις ὠχριᾷ καὶ ἀμαυροῦται τὸ φῶς αὐτῆς (Meiningen) [7]). «Ὁ στρέφων τοὺς ὀδόντας κηπουρικοῦ κτενὸς ἢ τὸν δάκτυλον πρὸς τ' ἄνω, *βγάνει τὰ μάτια* τοῦ Θεοῦ, χάνεται δὲ καὶ τὸ οὐράνιον τόξον» [8]). Καὶ παρὰ τοῖς Σίναις ἔτι θεωρεῖται ἀνόσιον τὸ δακτυλοδεικτεῖν τὴν Ἶριδα [9]).

Ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῆς Ἴριδος νομίζουσιν οἱ χωρικοὶ ὅτι ἐξάγουσιν ἀλάθητα προμηνύματα [10]) οὐ μόνον περὶ τοῦ καιροῦ, ἀλλὰ καὶ περὶ μελλούσης εὐφορίας ἢ ἀφορίας. «Ἔστησεν 'ποὺ τὸ πωρνὸν ζωνάριν; πάαιννε 'ς τὸ ζευγάριν. Ἔστησεν τὸ δεῖλι; κόψε τὰ ζευλοράμματα»· λέγει τις παροιμία κυπριακή [11]). Ἐπιφαινομένη δηλαδὴ τὴν πρωΐαν ἡ Ἶρις προαγγέλλει εὐδίαν, τὴν δείλην δὲ κακοκαιρίαν. Τὰ χρώματα αὐτῆς σχετίζονται μετὰ τῆς συγκομιδῆς τῶν καρπῶν· κυρίως δὲ τρία χρώματα διακρίνουσι· καὶ ἂν μὲν ὑπερτερῇ τὸ ἐρυθρόν, ἄφθονος ἔσται ἡ τοῦ οἴνου παραγωγή, ἂν τὸ λευκὸν ἡ τοῦ σίτου καὶ ἂν τὸ πράσινον ἡ τοῦ ἐλαίου [12]). Τὰς αὐτὰς παρατηρήσεις ποιοῦσι

---

1) *Wrede* Reise in Hadhramant. Braunschweig, 1870 σ. 265 παρὰ *Andree* ἔνθ. ἀν.

2) Ἐκλαμβάνονται ἴσως αἱ γάται ὡς μάγισσαι μεταμεμορφωμέναι, καθὼς καὶ ἐν ταῖς γερμανικαῖς παραδόσεσι. [[Πρβλ. καὶ *Πολίτου* Παραδ. ἀρ. 963]].

3) Ἡ αὐτὴ πρόληψις ἀναφέρεται περὶ τοῦ Φεγγαριοῦ· ἀλλὰ περὶ ταύτης ἀλλαχοῦ. [[Βλ. Λαογρ. Σύμμ. Β', 171 κἑ.]].

4) *Grimm* D. M. σ. 695 (611).

5) Zeitschrift f. deutsche mythol. u. sittenk. τ. 1 σ. 202.

6) Αὐτ. τ. IV σ. 148.

7) Haupt's Zts. f. deutsches Alterth. τ. III σ. 363.

8) *Grimm* D. M. III σ. 455 ἀρ. 597.

9) *Chi-King* ex lat. P. Lacharme intepr. Jul. Mohl. σ. 242 παρὰ *Grimm* σ. 695 (611). [[Μαρτυρίας περὶ τῆς προλήψεως ταύτης καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς βλ. ἐν Revue des trad. populaires 1897 σ. 553. 1901 σ. 385—6. 1905 σ. 397. Hess. Blätter f. Volksk. XI, 220. Volkskunde τ. 17 (1905) (=Volkskundl. Zeitschriftenschau 1905 σ. 71—2). Καὶ ἐν τοῖς νόμοις τοῦ Μανοῦ ἀπαγορεύεται τὸ δακτυλοδεικτεῖν τὴν Ἶριδα. Les lois de Manou, trad. *Strehly*. Par. 1892 σ. 104—5=Rev. d. trad. popul. 1907 σ. 17)]].

10) [[Καὶ παρ' ἀρχαίοις ἐθεωρεῖτο σημεῖον πολέμου ἢ κακοκαιρίας. *Stengel* Kultusalt. σ. 38. Ἰλ. Ρ 548· πρβλ. καὶ Σχόλ. Ἀριστοτέλ. Μετεωρολ. σ. 132 Ideler. *Σουΐδας* ἐν λ. Ἶρις· «τῆς ἴριδος τὸ χλωρὸν ἀέρος σημαντικόν, τὸ πυρρὸν πνευμάτων, τὸ δὲ μελανίζον ὑδάτων». Βλ. καὶ *Roscher* Lex. λ. Iris σ. 320 κἑ.]].

11) *Λουκ.* σ. 133. [[ΙΙΙ. λ. ζωνάρι 1. Βλ. καὶ Ἶρις 1. σελένη 1. δόξα (ἶρις) 2, τόμ. Δ' σ. 515 κἑ.]].

12) Αὐτ. σ. 134. Ἐν Παρνασίδι καὶ Φωκίδι τὴν μὲν τοῦ οἴνου παραγωγὴν ἐμφαίνει τὸ

καὶ οἱ Ἀλβανοί [1]). Ἔχουσιν ἀρά γε ταῦτα σχέσιν τινὰ πρὸς τὰς ἀρχαιοτάτας μυθολογικὰς παραστάσεις περὶ τοῦ οὐρανίου ποτοῦ (soma, νέκταρ, ἀμβροσία), περὶ οὐρανίου ὕδατος, μέλιτος, γάλακτος, οἴνου κλπ. ἐν ταῖς νέφεσιν; Ὅπως ἂν ᾖ ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην λίαν περίεργόν ἐστι τὸ ἑπόμενον χωρίον τοῦ Ἀριστοτέλους (Ζ. ἱστ. Ε', 22) «μέλι δὲ τὸ πῖπτον ἐκ τοῦ ἀέρος· καὶ μάλιστα ἐν ταῖς τῶν ἄστρων ἐπιτολαῖς, καὶ *ὅταν κατασκήψῃ ἡ ἶρις*».

Ἡ Ἶρις παρίσταται ὡς ὀλβοδότειρα καὶ ἐν ἑτέρᾳ δοξασίᾳ, καθ' ἣν ὑπὸ τὴν βάσιν αὐτῆς ἐγκρύπτεται χρυσοῦν νόμισμα βυζαντίων αὐτοκρατόρων, ἐξ ἐκείνων ἃ ὁ λαὸς ἀποκαλεῖ *Κωσταντινᾶτα* [2]), καὶ οἷς θαυμασίους ἀποδίδωσιν ἰδιότητας [3]). Ὁ εὐτυχήσας νὰ εὕρῃ τοιοῦτο Κωσταντινᾶτο, εὗρε πηγὴν ἀνεξάντλητον εὐδαιμονίας καὶ πλούτου. Ἐν Κύπρῳ καλοῦνται ταῦτα Τζήμιας [4]). [[Ἀλλὰ καὶ πᾶν ἀντικείμενον ἀνευρισκόμενον δι' ἐκσκαφῆς εἰς τὸ μέρος ὅπου στηρίζεται ἡ μία ἄκρα τοῦ τόξου τῆς Ἴριδος ὑπὸ τοῦ εὐτυχήσαντος νὰ εὑρεθῇ ἐκεῖ, πιστεύεται ἀλεξίκακον [5])]].

Καὶ ἐν Γερμανίᾳ ἐπίσης πιστεύει ὁ λαὸς ὅτι ὑπὸ τὴν βάσιν τῆς Ἴριδος εὕρηται χρυσῆ κλεὶς ἢ θησαυρός [6]). Παραπλήσιαι δ' εἰσὶ καὶ ἕτεραι γερμανικαὶ δοξασίαι, ὅτι σίδηρος ῥιφθεὶς εἰς τὸ μέρος ἔνθα ἡ Ἶρις ἅπτεται τῆς γῆς μεταβάλλεται εἰς χρυσὸν (Alpbach Τιρόλου) [7]) ἢ ὅτι πῖλος ὑπεράνω τῆς Ἴριδος ῥιφθεὶς καταπίπτει πλήρης χρυσοῦ (ἐν Καρινθίᾳ) [8]). Αἱ παραστάσεις αὗται κρατύνουσιν ἴσως τὴν γνώμην μυθολόγων τινῶν, συνταυτιζόντων τὴν Ἴριδα τῷ κέρατι τῆς Ἀμαλθείας.

κυανοῦν, τὴν δὲ τοῦ ἐλαίου τὸ κίτρινον χρῶμα. [[Ἐν Νάξῳ τὸ κόκκινον χρῶμα δεικνύει ἀφθονίαν ὄξους, ἐν δὲ Λακκοβικίοις Μακεδονίας, κατ' ἀνακοίνωσιν Ι. Πρωΐου, τὸ καστανοκίτρινον ἀφθονίαν σίτου. Ἐν Κύθνῳ ὁμοίως τὴν ἐπερχομένην συγκομιδὴν εἰκάζουσιν ἐκ τοῦ χρωματισμοῦ τῆς ἴριδος. (Ἐφημερ. φιλομαθῶν 1858 σ. 374). Περὶ τῶν χρωμάτων τῆς ἴριδος ὡς προγνωστικοῦ τῆς συγκομιδῆς παρ' ἄλλοις λαοῖς βλ. Revue des trad. populaires τ. VI σ. 45. τ. IX σ. 218. Archivio per le tradiz. popolari 1899 σ. 123. Am Urquell I, 73]].

1) *Hahn* Alb. St. III σ. 138.

2) [[Χρυσᾶ κοῖλα νομίσματα (monnaies gauloises) εἶναι γνωστὰ ἐν Γερμανίᾳ ὑπὸ τὸ ὄνομα «Regenbogen-Schüsselchen», διότι, κατὰ παλαιὰν παράδοσιν, ἀνευρίσκονται κυρίως μετὰ θύελλαν, καθ' ἣν στιγμὴν ἐπιφαίνεται ἡ ἶρις. Ὑπόμνημα *P.-Ch. Robert* ἀναγνωσθὲν ἐν τῇ Acad. des Inscr. et belles lettres, 18 Ἰουν. 1884]].

3) [[Περὶ τῶν θαυμασίων ἰδιοτήτων τῶν *κωσταντινάτων* βλ. ὅσα λέγονται ἐν Λαογρ. Συμμ. Β', 69 κέ.]].

4) *Λουκᾶς* σ. 134. Ὁ Λουκᾶς νομίζει ὅτι ἡ λέξις αὕτη εἶναι ἡ αὐτὴ καὶ ἡ ἀρχαία *κημός*. Τοῦτο φαίνεται ἡμῖν λίαν πιθανόν, διότι οἱ Κύπριοι τὸ κ πρὸ τῶν φθόγγων ε καὶ ι προφέρουσιν ὡς tsch· κημὸς δέ, κατὰ Φώτιον, ἐσήμαινε καὶ γυναικεῖον προκόσμημα.

5) [[*Σακελλαρίου* Κυπρ. 1890 Α', 710 κέ. Μαρτυρίας περὶ ἀναλόγων δοξασιῶν παρ' ἄλλοις λαοῖς, πλὴν τῶν ἀμέσως κατωτέρω παρὰ Γερμανοῖς, βλ. ἐν Rev. des trad. popul. 1895 σ. 595. 1897. σ. 513. 1901 σ. 385. 1902 σ. 141]].

6) *Grimm* D. M. σ. 694—695 (611). Βλ. καὶ τ. III σ. 455 ἀρ. 598.

7) Zts. f. deutsche Mythol. τ. I σ. 237.

8) Αὐτ. τ. III σ. 29.

Αἱ δημώδεις ὀνομασίαι τῆς Ἴριδος προῆλθον ἐκ παραστάσεων ταύτης ὡς τόξου καὶ ζώνης· αἱ παρ' ἄλλοις λαοῖς ἀπαντῶσαι μυθολογικαὶ εἰκόνες, δακτυλίου, παρυφῆς, κέρατος, γεφύρας κλπ. εἰσὶν ἄγνωστοι τῷ ἑλληνικῷ λαῷ.

Α'. *Τόξον*. «Τὸ οὐράνιον τόξον» ὑπὸ τῶν λογιωτέρων· «τὸ τόξο τσῆ Παναγίας» ἐν Ζακύνθῳ [1]· «δοξάρι τσῆ καλογριᾶς» ἢ «τσῆ γριᾶς» ἐν Κεφαλληνίᾳ [2]) καὶ κατὰ δημώδη ἐτυμολογίαν «δόξα τοῦ οὐρανοῦ» [3]) [[καὶ ἁπλῶς «δόξα» [4])]].

Ἡ ὀνομασία «τόξον» ἢ «οὐρανοῦ τόξον» ἀπαντᾷ παρὰ μεταγενεστέροις μόνον Ἕλλησι συγγραφεῦσιν [5]).

Ὅμοιαι ὀνομασίαι ἐν ἄλλαις γλώσσαις.—Λατ. arcus, γαλλ. arc en ciel, γερμ. Regenbogen, σλαδιστὶ nebeska duha (οὐράνιον τόξον) [6]), λιθουανιστὶ kilpinnis dangaus (τόξον οὐρανοῦ) [7]), ὀστιακιστὶ pai-jôgot (βροντῆς τόξον) [8]), λαπωνιστὶ ajan joska (τόξον θεοῦ βροντῆς) [9]), ἰακουτιστὶ kustuk (τόξον) [10]), ἰνδιστὶ (;) τόξον τοῦ θεοῦ Ῥάμα (;) [11]).

Β'. *Ζώνη*. «Κυεραζώνη» (;) [12]), «Ζωνάριν», «ζουνάρι». «Τὸ ζωνάρι τσῆ Παναγίας» (Ζάκυνθος. Τραπεζοῦς) [13]), «τὸ ζωνάριν τῆς ἁγίας Ἑλένης» (Κύπρος) [14]), «τῆς καλόγριας τὸ ζουνάρι» (Πελοπόννησος).

Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ οὐδὲν ἀνάλογον ἀπαντῶμεν [15])· ἴσως ἡ ζώνη τῆς

---

1) *Schmidt* Volksl. I, 36.

2) Νεοελλην. ἀνάλεκτα τ. Β' σ. 196.

3) *Κοραῆ* Ἄτακτα Δ' σ. 264.

4) [[Εἰς τὰ ἐν Παραδ. σ. 848 σημ. 2 σημειούμενα, πρόσθες ὅτι καὶ ἐν Ἀϊδὰν Καλαμπάκας καλεῖται *δόξα*, ὁσάκις δ' ἀναφαίνεται, οἱ βλέποντες λέγουσι «δόξα, κύριε, δόξα σοι!». Κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Ι. Περιστέρη 1908]].

5) Βλ. *Ducange* Gloss. graecit. καὶ *Stephani* Thes. ἐν λ.—Ὁ *Schwartz* (Ursprung der Mythol. σ. 101—104. 142. 175. 208) προσπαθεῖ ν' ἀποδείξῃ ὡς παραστάσεις τῆς Ἴριδος *ἅπαντα* σχεδὸν τὰ ἐν ἑλληνικοῖς μύθοις ἀναφερόμενα τόξα θεῶν τε καὶ ἡμιθέων!

6) *Hanusch* Slaw. Myth. σ. 273.

7) Αὐτ.

8) *Pott* Die Benennungen des Regenbogens ἐν Zts. f. vergl. Sprachforschung τ. II σ. 427.

9) *Castrén* Finn. Mythol. σ. 48. 49.

10) Αὐτ. σ. 313.

11) *Ward* Hindoos τ. I σ. 140 παρὰ *Tyrol* Civil. prim. [[Ὡς τόξον παρὰ διαφόροις ἄλλοις λαοῖς βλ. Rev. d. trad. pop. 1906 σ. 102]].

12) Οὕτω παρὰ *Σομαβέρᾳ*, ἴσως κατὰ παραφθοράν. Κυρᾶς ζώνη; Βλ. καὶ *Κοραῆ* Ἄτακτα τ. Δ', σ. 264—265, ὅστις οὐχὶ πάνυ πιθανῶς διορθοῖ Κεραζώνη, ἐξηγῶν τοῦτο διὰ τοῦ κέρας καὶ ζώνη.

13) *Schmidt* σ. 36. *Σάββα Ἰωαννίδου* Ἱστορία καὶ στατιστικὴ Τραπεζοῦντος. Λεξιλόγιον ἐν λ. ζωνάρι. Ἐν τῷ Ἄνω Παλατινάτῳ θεωρεῖται ἡ Ἶρις ὡς παρυφὴ τῆς ἐσθῆτος τῆς Παναγίας (*Schönwerth* Aus der Oberpfalz II σ. 129).

14) *Λουκᾶς* σ. 133. Ἡ ἁγία Ἑλένη λατρεύεται ἰδιαζόντως ἐν Κύπρῳ, ὡς οἰκοδομησαμένη ἐκκλησίας, δωρησαμένη τεμάχια τοῦ ξύλου τοῦ σταυροῦ καὶ πολλαχῶς εὐεργετήσασα τὴν νῆσον.

15) Μόνον παρὰ βυζαντινῷ τινι, ἐκ τῆς συνηθείας βεβαίως παραλαβόντι τὴν λέξιν, ἀνα-

βασιλίσσης τῶν Ἀμαζόνων Ἱππολύτης καὶ ὁ τῆς Ἀφροδίτης κεστὸς δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς μυθολογικαὶ παραστάσεις τῆς Ἴριδος [1].

Ἡ Ἶρις παρὰ Λιθουανοῖς καλεῖται ἐπίσης Laumês josta (ζώνη τῆς κοινῆς πάντων τῶν θεῶν μητρὸς Lauma ἢ Laima) [2], καὶ dangaus josta (ζώνη οὐρανοῦ) [3], τουρκιστὶ giboh kiemeri (οὐρανοῦ ζώνη) [4], παρὰ τοῖς ἀφρικανοῖς Gallas: zabata wacayo (ζώνη τοῦ οὐρανοῦ, ἢ τοῦ θεοῦ) [5].

---

* Ε΄. ΚΑΤΑΙΓΙΔΕΣ [6]

Χαλασμὸς κόσμου.—Μάλλωμα τῶν συννέφων μὲ τὴ θάλασσα.—"Ανεμος μαλλώνει, δέρνει τὰ βουνά.—Ἀνέμων πάλη.—Πάλη στοιχειῶν.—Νεράϊδων.—Δρακόντων.—Γαδάρων.—Δράκοντες προξενοῦντες τρικυμίας.

Ἐν ἀρχῇ ἐποιησάμεθα μνήμην τοῦ τρόμου, μεθ' οὗ οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι ἀπέβλεπον εἰς τὰς καταιγίδας, ὧν ἠγνόουν τὴν ἔκβασιν, φοβούμενοι πολλάκις μὴ ἀπολήξωσιν εἰς τελείαν τοῦ κόσμου καταστροφήν. Ὡς ἀπηχήματα τῶν παλαιτάτων ἐκείνων μυθικῶν ἰδεῶν διεσώθησαν ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ λαοῦ μεμονωμέναι τινὲς φράσεις, ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον παριστᾶσαι τὰς δεινὰς καταιγίδας ὡς ὄλεθρον καὶ ἀφάνισιν τοῦ παντός· οὕτω λέγουσιν ὁσάκις ἐπιγένηται χειμὼν καὶ βρονταὶ σκληραί: «*Γίνεται χάση κόσμου, χαλασμὸς κόσμου,*

γινώσκεται· «Ἶρις, τόξον, ζώνη περὶ τὸν οὐρανόν». (Lex. mss. cod. Colberteo 6076 παρὰ *Ducange* λ. τόξον).

1) Βλ. *Schwartz* Naturansch. II 191 καὶ σ. 190 ἔνθα παρατίθησι δύο χωρία γερμανῶν ποιητῶν ὀνομαζόντων τὴν Ἴριδα «Gürtel des Friedens» καὶ «Gürtel der Iris». [[Κατὰ νεωτέρας γερμανικὰς παραδόσεις ἡ Ἶρις εἶναι δακτύλιος οὐρανοῦ, δι' οὗ ἀνέρχονται οἱ νεκροὶ καὶ κατέρχονται οἱ ἄγγελοι (*Simrock* D. M. § 16 σ. 32)· περὶ τῆς Ἴριδος ὡς δακτυλίου οὐρανοῦ ἐν Σουηδίᾳ βλ. Rev. d. trad. pop. 1895 σ. 595]].

2) *Grimm* 345. 695. Ὁ *Hanusch* (ἔνθ. ἀν. 273) γράφει Laumis josta.

3) *Grimm* σ. 695 (612).

4) *Pott* ἔνθ. ἀν. σ. 430. Καμάρι καὶ παρ' ἡμῖν ἡ δερματίνη ζώνη, ἣν κατάσαρκα περιβάλλονται οἱ ὁδοιπόροι φυλάττοντες ἐν ταύτῃ χρήματα. Πρβλ. «καμάραι, ζῶναι στρατιωτικαί». (Ἡσύχιος).

5) *Pott* σ. 430. [[Εἰς τὰ ἐν Παραδ. σ. 851—2 περὶ γ' ὀνομασίας τῆς Ἴριδος ὡς *καμάρας* πρόσθες καὶ ταῦτα: Κατ' εἰκασίαν τοῦ *Bergk* (ἐν N. Jahrb. f. Philol. u. Pädag. 1860 τ. 81 σ. 406) ἡ ἀρχαία δοξασία περὶ Ἴριδος κομιζούσης ὕδωρ Στυγὸς βάσιν ἔχει παράστασιν ταύτης ὡς γεφύρας θεῶν. Κατὰ ταῦτα διορθοῖ στίχον Βαβρίου (72,1)· «Ἶρις ποτ' *οὐρανίου πορφυρῇ* κῆρυξ» εἰς «Ἶρις ποτ' *οὐρανοῦ γέφυρα* καὶ κῆρυξ». Ἐν τῇ σκανδιναυικῇ μυθολογίᾳ Bifrost γέφυρα συνδέουσα οὐρανὸν καὶ γῆν. (*Simrock* D. M. § 16 σ. 32). Κατὰ τοὺς Σκανδιναυοὺς ἡ Ἶρις εἶναι ὁδὸς τῶν θεῶν (Rev. d trad. pop. 1825 σ. 596) ἢ τῶν ψυχῶν (αὐτ. σ. 595—6)· ἡ τελευταία αὕτη δοξασία ὑπάρχει καὶ ἐν Σουηδίᾳ (αὐτ.).—Εἰς δὲ τὰς ἐν Παραδ. σ. 844 καὶ σημ. 4. 5 καὶ 6 παρατιθεμένας μαρτυρίας περὶ ἀναρροφήσεως ὕδατος ὑπὸ τῆς Ἴριδος πρόσθες καὶ *Schwartz* Nat. II, 193, ὡς καὶ Globus LXIII, 258=*W. Schultz* ἐν *Pauly-Wissowa* Real Encycl. Β' 1, 74 κέ., ἔνθα ἀναφέρονται ἀνάλογοι δοξασίαι περὶ Ἴριδος καὶ διάφοροι ἄλλαι]].

6) [[Πρβλ. καὶ *Πολίτου* Παραδ. σ. 852—3. 1115—6]].

χαλᾷ, χάνεται ὁ κόσμος»· καὶ παροιμίαι: *«χάση κόσμου, χαρὰ θεοῦ»* [1]), ἐπὶ γαλήνης ἐπερχομένης εὐθὺς μετὰ καταιγίδα· *«ὁ κόσμος συντελεύεται, κ' ἡ* γριὰ χειροχτενίζει» (Κυθήρων)· «ὁ κόσμος ἐχαλιότανε κ' ἡ γριὰ ἐξεροχτενιζότανε» (Πελοπόννησος). Μεταφορικῶς δὲ λέγουσιν ἐν Θήρᾳ: «Τὰ συντέλεια τοῦ κόσμου καὶ οἱ ἀπαναστασίαις» ἐπὶ μεγάλης ὀχλοβοῆς καὶ ταραχῆς [2]).

Ἐξ ὁμοίων παραστάσεων διεπλάσθη, ὥς τινες φρονοῦσι, τὸ περὶ ἀφανίσεως τοῦ κόσμου (Weltuntergang) μυθολογικὸν σύστημα τῶν ἀρχαίων Γερμανῶν [3]). Παρατολμοτέρα δὲ φαίνεται ἡμῖν τοὐλάχιστον ἡ συνταύτισις τοῖς μύθοις περὶ τοῦ Διός, καταπιόντος τὴν Μῆτιν, περὶ τῆς ἐπικειμένης ἐκθρονίσεως τοῦ Διὸς ὑπὸ υἱοῦ αὐτοῦ ἐκ τῆς Θέτιδος, καὶ ἐν γένει περὶ κινδύνου τῶν οὐρανίων θεῶν, κινδύνου ὅμως, οὗ ἀπηλλάγησαν, διότι ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν ἤδη χρόνων οἵ τε θεοὶ ἐθεωροῦντο ἀθάνατοι καὶ αἰώνιοι καὶ ἡ τοῦ παντὸς διάταξις ἀΐδιος.

Συνήθης ἐστὶν ἡ παράστασις τῆς καταιγίδος ὡς ἔριδος ἢ πάλης τῶν νεφῶν ἢ ἀνέμων πρὸς τὴν θάλασσαν ἢ τὰ ὄρη. Ἔν τινι δημοτικῷ ᾄσματι, ἐπιτιμῶσι νέφη τὴν θάλασσαν καὶ κελεύουσιν αὐτὴν νὰ παύσηται χειμαζομένη·

Τρία κομμάτια σύγνοφα 'ς τὸν οὐρανὸ σουρμένα,
τό 'να βαστάει ψιλὴ βροχή, τἄλλο στρωτὸ χαλάζι,
τὸ τρίτο τὸ καλύτερο τὴ θάλασσα μαλλώνει κλπ. [4]).

Ὁ ἄνεμος *πολεμᾷ* ἢ *δέρνει* τὰ βουνά· «Μὴν ἄνεμος τὰ πολεμᾷ (τὰ βουνά), μηνὰ βροχὴ τὰ δέρνει;» [5]) καὶ ἐν ἑτέροις δημοτικοῖς ᾄσμασι·

Καὶ βγῆκα νύχτα 'ς τὰ βουνά, βουνὰ καὶ κορφοβούνια,
μ' ἀκοῦ' τὸν ἄνεμο καιρὸ μὲ τὰ βουνὰ μαλλώνει [6]).

—Σηκώνομαι πολὺ ταχύ, δυ' ὥραις ὅσο νὰ φέξῃ,
'κούγω τὸν ἄνεμο καὶ ἀχᾷ, τὰ ἔλατα καὶ τρίζουν,
μὲ τὰ βουνὰ ἐμάλλωνε, μὲ τὰ βουνὰ μαλλώνει [7]).

Κοινότατοι δὲ πάντων οἱ μῦθοι περὶ πάλης τῶν Ἀνέμων πρὸς ἀλλήλους [8]).

---

1) Νεοελλ. ἀνάλ. Α' σ. 146, ἀρ. 133. [[Πίν. λ. κόσμος 67. Πρβλ. καὶ τ. Γ' σ. 243 κἑ. βρέχω 3]].

2) [[«Συντέλεια κοσμική» ἐπὶ καταιγίδος: *Λέων γραμματ.* σ. 280 Bonn]].

3) *Schwartz* Naturansch. II σ. 169—171 (Gewitter—Weltuntergang).

4) *Λελέκου* Δημ. Ἀνθολογία σ. 41.

5) *Passow* ἀρ. 409 σ. 291. Πρβλ. *Λελέκ.* σ. 27. Πολλάκις παρίσταται ἡ ἀστραπὴ ὡς μάστιξ· «χειμερίη μάστιξ» (*Νόνν.* Διονυσ. ΛΖ', 397 κἑ.) «μάστις κακή» μεταφορικῶς παρ' Ὁμήρῳ. Ὁ Ζεὺς μαστίζει τὸν Τυφωέα (Ἰλιάδ. Β, 781 κἑ., *Ἡσιόδ.* Θεογον. 857 «πληγῆσιν ἱμάσσας»). Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 14 κἑ. Ἐν ἐκτάσει δὲ *Schwartz* Naturansch. II σ. 110. Ursprung der Mythol. σ. 12. 33. 62. 97. 119 κἑ. 161. 225. 260. 261.

6) *Λελέκ.* σ. 49.

7) Αὐτ. σ. 58.

8) [[Ἐν καρπαθιακῇ παραλλαγῇ τοῦ ᾄσματος τοῦ Κὺρ Βοριᾶ: «Ἐννι' ἄνεμοι μαλλώνασι ποιὸς νὰ πρωτοφυσήξῃ». (Ζ. Ἀγ. Α', 339,3)]].

Ἐν Ἰωαννίνοις νομίζουσιν ὅτι κατὰ τὴν παραμονὴν τῶν Θεοφανίων παλαίουσιν οἱ Ἄνεμοι, ὁ δὲ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Θεοφανίων πνέων θεωρεῖται νικητὴς καὶ κύριος τοῦ πεδίου τῆς μάχης [1]). Οἱ ἄνεμοι, κοινῶς προσέτι *καιροί* καλούμενοι, παλαίουσι μάλιστα ἐν ὥρᾳ χειμῶνος, ὁ δὲ κατισχύσας θὰ πνέῃ διαρκῶς καὶ λάβρος καθ' ἅπαν τὸ ἔτος· λέγουσι δ' ἐπὶ τοιαύτης περιστάσεως, *τὸ πῆρε, ἢ ἐνίκησεν ὁ Βοριᾶς, ὁ Νότος* κλπ., ἀκρίτων δὲ ὄντων τῶν ἀνέμων, ἡ πάλη θεωρεῖται ἀμφίρροπος καὶ λέγουσιν *οἱ Καιροί, ἢ ὁ Καιρὸς δέρνεται*. Ἐν Ἀραχόβῃ (ἐν τῇ νῦν ἐπαρχίᾳ Λεβαδείας), διηγοῦνται μῦθον περίεργον περὶ τῆς ἀντιζηλίας τῶν Ἀνέμων· ὁ Κατεβατός, ὁ χαλεπώτατος πάντων ἐν Ἀραχόβῃ, ἠλαζονεύσατό ποτε πρὸ τῶν ἄλλων ἀνέμων, τοῦ Σορόκου, τοῦ Λίβα, τοῦ Νότου καὶ τοῦ Μέγα, περὶ τῶν ἀνακτόρων αὐτοῦ, ἰσχυριζόμενος ὅτι ταῦτα ἦσαν τὰ κάλλιστα ἐν τῷ κόσμῳ, λαμπρότερα καὶ τῶν τοῦ Ἡλίου αὐτοῦ, καὶ ὅτι ἐν αὐτοῖς ὠχυρωμένος *οὐδένα τῶν Ἀνέμων φοβεῖται*, διότι καὶ ἡ θέσις ἐφ' ἧς ἔκτισεν αὐτὰ εἶναι ἀπόρθητος. Τοιοῦτο ἀνάκτορον ἤγειρέ ποτε ὁ Κατεβατὸς ἐν ὥρᾳ χειμῶνος ἐπὶ κορυφῆς τοῦ Παρνασσοῦ ἐκ κρυστάλλων παμμεγίστων καὶ χαλάζης καὶ χιόνος· εἶτα δὲ «ἐβγῆκε καὶ τὸ διαλάλησε», πνέων πανταχοῦ γῆς· ἀλλ' ὁ Νότος λεῖος καὶ κατὰ σμικρὸν πνεύσας κατέτηξε τὸ λαμπρὸν ἀνάκτορον καὶ οὐδὲ ἴχνος ἀπέμεινεν αὐτοῦ, εἰμὴ τὰ δάκρυα τοῦ Κατεβατοῦ ῥέοντα ποταμηδόν [2]).

Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Λατίνοις ποιηταῖς καὶ ἰδίως παρ' Ὁρατίῳ ἀπαντῶσιν ἐκφράσεις, ἐξ ἀναλόγων ἰδεῶν ἀπορρέουσαι [3]). Ἐν Mosel πιστεύουσιν ὅτι κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Ματθία παλαίουσιν οἱ ἄνεμοι, ὁ δὲ νικητὴς θὰ πνέῃ καθ' ἅπαν τὸ ἔτος [4]). Πόσον δὲ φυσικὴ ἐστιν ἡ τοιαύτη παράστασις δείκνυσιν ἡ ὁμοιοτάτη τῶν Νεοσηλανδῶν παράδοσις περὶ πάλης τῶν Ἀνέμων, ἰδίως δὲ περὶ καταδιώξεως τοῦ Δυτικοῦ ἀνέμου ὑπὸ τοῦ Ἀνατολικοῦ [5]).

Οἱ Ἄνεμοι καλοῦνται καὶ *Στοιχειά*, ἡ δ' ἔρις αὐτῶν πρὸς ἀλλήλους *πάλεμα στοιχειῶν*· οὕτω δὲ καλοῦσιν οἱ περὶ τὸν Παρνασσὸν οἰκοῦντες τοὺς ἐπὶ τοῦ ὄρους τούτου ἐν ὥρᾳ χειμῶνος συναπτομένους φοβεροὺς ἀγῶνας τῶν Ἀνέμων. Κατὰ τὰς παραδόσεις τῶν Ἀραχοβιτῶν, ὁ Κατεβατός, ὁ δεινῶς ἐπαγίζων ἀπὸ τῶν κορυφῶν τῶν ὑψουμένων ὑπὲρ τὰς πηγὰς τοῦ ποταμοῦ Πλειστοῦ

---

1) *A. Mommsen* Griech. Jahreszeiten I σ. 9.

2) Βλ. Νέαν Ἑλλάδα ἀρ. 35. [[*Πολίτου* Παραδ. ἀρ. 265]].

3) *Schwartz* Nat. II σ. 62—63. *Horat.* Od. I, 9, 9 κἑ. (ventos deproeliantes). I, 3, 12 κἑ. (Africum decertantem Aquilonibus). I, 1, 15 (Luctantem Icariis fluctibus Africum). *Lucret.* VI, 96 κἑ. (Aetheriae nubes contra pugnatibu' ventis). *Ovid.* Met. V, 285 (victoque Aquilonibus Austro etc.).

4) *N. Hocker* Aberglauben von der Mosel ἐν Zeitschr. f. deutsche Mythol. u. Sittenk. I σελ. 240.

5) *Schirren* Die Wandermythen der Neuseeländer. Riga 1856 σ. 85. [[Δοξασίας περὶ πάλης ἀνέμων ἐν Γαλλίᾳ βλ. ἐν Rev. d. trad. popul. 1903 σ. 375. 430. Περὶ δὲ τῆς λ. *ἀνεμομαχίας*, ἧς μνεία γίνεται ἐν Παραδ. σ. 852 κἑ., βλ. καὶ *Kalitsunakis* Mittel- u. neugr. Erklärungen bei Eustathius σ. 8 § 20]].

(τανοῦ Μάννα), ὁ ἀπελαύνων τὰ νέφη τῶν ἐναντίων ἀνέμων πέραν τῆς Κίρφιδος πρὸς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον, εἶναι ὁ κράτιστος τῶν Καιρῶν, καθ' οὗ οὐδεὶς τῶν ἄλλων δύναται ἐπ' ἐλπίδι ἐπιτυχίας ν' ἀντιπαλαίσῃ. Οὗτος ἐν ὥρᾳ χειμῶνος *παλεύει* μὲ τὰ ἄλλα *Στοιχειὰ* ἐπὶ τῶν κορυφῶν τοῦ Παρνασοῦ· ὅταν δὲ μάχωνται οἱ Καιροὶ αὐτοῦ, ὁ Παρνασὸς *σειέται*, *μουγκρίζει*, στένει ὑπὸ τοὺς στιβαροὺς τῶν παλαιστῶν πόδας, *σκεπάζεται μὲ χιόνια*, ἀδυνατῶν νὰ ὑπομείνῃ τὴν λυσσώδη τῶν ἀντιμαχομένων μανίαν. Ἀλλὰ τέλος νικητὴς ἀναδείκνυται πάντοτε ὁ Κατεβατός, ὅστις κάθηται πλέον εἰς τὸ *κρουσταλλένιο παλάτι* αὐτοῦ καὶ ἀναπαύεται· ἡ παγερὰ αὐτοῦ ἀναπνοὴ καλεῖται *Ἀπόγειο*, ὀλέθριον πρὸ πάντων κατὰ τὸν Μάρτιον. Αἱ παραδόσεις αὗται διατηροῦνται ζωηρότατα καὶ γενικῶς πιστεύονται παρ' ἁπάντων τῶν περιοίκων τοῦ Παρνασοῦ. Διηγοῦνται δέ, ὅτι περὶ τὰ τέλη τῆς [[προ]]παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος μοναχός τις ἐκ τῆς μονῆς τοῦ ὁσίου Λουκᾶ, Γερόθεος καλούμενος, ἐπεθύμησε νὰ ἴδῃ τὸ παλάτιον τοῦ Κατεβατοῦ καὶ τῶν Στοιχειῶν τὸ πάλεμα καὶ τὸ φοβερὸν Ἀπόγειο· παραλαβὼν δὲ τροφὰς καὶ ξύλα καὶ εἴ τι ἄλλο αὐτῷ ἀναγκαῖον, ἀνῆλθεν εἰς τὸν Παρνασὸν μηνὶ Νοεμβρίῳ καὶ ἐκλείσθη ἔν τινι σπηλαίῳ, κειμένῳ πρὸς τὸ βορειοδυτικὸν τῆς ἀκροτάτης τοῦ ὄρους κορυφῆς, ἥτις Λυκέρι καλεῖται. Ἐκεῖ ἔζησε μέχρι τῶν μέσων Μαρτίου καὶ εἶδεν ὅσα νὰ ἴδῃ ἐπόθει· καίτοι ὅμως καὶ σιτία εἶχεν ἱκανὰ καὶ καύσιμα ξύλα, ἀλλ' ἡ βοὴ τῶν παλαιόντων Καιρῶν, ὁ κτύπος καὶ ὁ ποδοβολητὸς αὐτῶν, αἱ βρονταί, αἱ ἀστραπαὶ τοῦ οὐρανοῦ, τὸ μούγκρισμα τοῦ Παρνασοῦ τὸν ἐφόβησαν οὕτως, ὥστε ἀφεῖλον αὐτὸν πᾶσαν ῥώμην, τὸ δὲ Ἀπόγειο τοῦ Μαρτιοῦ κατεμάρανεν αὐτὸν καὶ *ἐρρούφηξε τὸ αἷμά του*, ὥστε εἶδε φανερὰ τὸν Χάρον προσερχόμενον καὶ ἱστάμενον πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ σπηλαίου· τότε δὲ ἔγραψεν ἐπὶ μιᾶς τῶν πλευρῶν τοῦ σπηλαίου ταῦτα·

Εἶδα τὸ πάλεμα στοιχειῶν, εἶδα καὶ τὸ παλάτι
κι' ἄλλο δὲν ἐφοβήθηκα σὰν τοῦ Μαρτιοῦ τ' ἀπόγειο.

Τὸ σπήλαιον τοῦ μοναχοῦ δείκνυται ἔτι, ἡ δὲ τῶν πλευρῶν αὐτοῦ μελανία λέγουσιν ὅτι προῆλθεν «ἀπὸ τὴ φωτιὰ τοῦ κακομοίρη τοῦ Γερόθεου» [1]).

Ἐντεῦθεν ἐν δημοτικοῖς ᾄσμασι ποιητικαὶ παρομοιώσεις τοῦ ἐν μάχῃ ταράχου πρὸς πάλην στοιχειῶν·

Κἂνε βουβάλια σφάζονται, κἂνε στοιχειὰ παλεύουν.
Μηδὲ βουβάλια σφάζονται, μηδὲ στοιχειὰ παλεύουν [2]).

---

1) Νέα Ἑλλὰς ἀρ. 35. Βλ. καὶ *B. Schmidt* Griech. Maerchen, Sagen usw. Lpz. 1877 σ. 144—145. [[*Πολίτου* Παραδ. ἀρ. 264. Βλ. καὶ τὴν σημείωσιν αὐτ. σ. 852—3. Ἀνάλογος πρὸς τὴν παράδοσιν ταύτην εἶναι καὶ ἑτέρα ἐπιχωριάζουσα ἐν Ἄνω Καρυαῖς Μεγαλοπόλεως· «Στὸ Πύργο παλαιὰ ἐκάθησε τὸ χειμῶνα ἕνας καλόγερος. Τοῦ ἔδωκαν ψωμί, κρασί, ἀπ' οὗλα, γιὰ νὰ περάσῃ τὸ χειμῶνα. Τὴν ἄνοιξη πόλειωσαν τὰ χιόνια, ἐπῆγαν καὶ τὸν ηὗραν πεθαμένον καὶ ηὗραν καὶ μιὰ σημείωση πὄλεγε· Δὲν πέθανα οὔτε ἀπὸ πεῖνα, οὔτε ἀπὸ κρύο, ἀλλὰ *ἀπὸ τὴ βουὴ τῶν ἀνέμων*. Ποιὸς ξέρει τί βουὴ γίνεται ἐκεῖ τὸ χειμῶνα ἀπὸ τοὺς ἀνέμους!» Κατ' ἀνακοίνωσιν Π. Κωνσταντινοπούλου]].

2) ***Passow*** ἀρ. 257 σ. 191. Ἐν ἄλλοις ᾄσμασι ἀντὶ στοιχειῶν, ἀναφέρονται θεριά (αὐτ. ἀρ. 3 σ. 6. *Ἀραβαντινοῦ*, Συλλ. δημ. ᾀσμ. Ἀθ. 1880 ἀρ. 32 σ. 28).

Ἀλλὰ βαθμηδὸν ἡ συνταύτισις τῶν Ἀνέμων μὲ τὰ Στοιχειὰ ἐλησμονήθη καὶ ὁ λαὸς διηγεῖται μύθους περὶ παλέματος Στοιχειῶν, ἅτινα φαντάζεται ὄντα δαιμονικὰ ἰδίας ὅλως φύσεως, οὐδὲν κοινὸν ἔχοντα πρὸς τοὺς ἀνέμους, καταλαβόντα δὲ τὴν θέσιν τῶν ἀρχαίων δαιμόνων (genii loci)[1]. Ἀναμφιλέκτως ὅμως καὶ οἱ οὐσιωδῶς ἀλλοιωθέντες μῦθοι οὗτοι ἐκ μετεωρολογικῶν ἀπέρρευσαν, οὐχὶ σπανίως δ' ἔν τισι τούτων ἀναγνωρίζομεν εὐχερῶς ἴχνη τῶν ἀρχικῶν παραστάσεων. Ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μυθολογοῦνται παλαίοντα τὰ Στοιχειὰ δύο τόπων πρὸς ἄλληλα καὶ τὸ κατισχῦσαν εὐεργετεῖ τοὺς ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ ὑπαγομένους ἀνθρώπους, οὓς προστατεύει, καὶ κακοποιεῖ τοὺς προστατευομένους τοῦ ἀντιπάλου. Κατά τινα παράδοσιν τῶν κατοίκων τῆς Παρνασίδος, τὸ Στοιχειὸ τοῦ Καστριοῦ (Δελφῶν) καὶ τὸ τῆς Ἀραχόβης διαπαλαίουσιν ἀλλήλοις παρὰ τὴν πηγὴν *Χτουργιαρού*, οὐ μακρὰν τῆς πολίχνης ταύτης, καὶ ἂν νικήσῃ τὸ Ἀραχοβίτικο, θνήσκουσι Καστριῶται, ἂν δ' ἡττηθῇ, Ἀραχοβῖται[2]. Ἀλλαχοῦ τῆς Στερεᾶς μυθολογεῖται ὅτι ἓν Στοιχειὸ τῆς θαλάσσης παλαίει πρὸς Στοιχειὸ χιλιετοῦς πλατάνου, καὶ ὅτι ἀποθνήσκουσι πολλοὶ κάτοικοι ἐκ τοῦ πλησίον τῆς φωλεᾶς τοῦ ἡττηθέντος χωρίου[3]. Ὁμοία παράδοσις ὑπάρχει καὶ ἐν Μάνῃ (ἐν δήμῳ Καρδαμύλης), διάφορος κατὰ τοῦτο μόνον, ὅτι ἀντὶ Στοιχειῶν ἀναφέρονται Νεράιδες. Κατὰ τὴν παράδοσιν ταύτην αἱ Νεράιδες διαιροῦνται εἰς *Βουνήσιαις* (πρβλ. τὰς ὀρεάδας Νύμφας τῶν ἀρχαίων) καὶ εἰς *Θαλασσιναῖς* (πρβλ. τὰς Νηρηΐδας). Αἱ Βουνήσιαις τρέφουσιν ἀδιάλλακτον πρὸς τὰς θαλασσινὰς μῖσος, ἑκάστην δ' ἑσπέραν Σαββάτου (*Σαββατόβραδο*) κατέρχονται τῶν ὀρέων, αἱ δὲ θαλασσιναὶ ἀναδύουσι τῆς θαλάσσης, καὶ συγκροτοῦσι μάχην κατ' ἀλλήλων· ἂν ἡ ἔκβασις τῆς μάχης ἀποβῇ ὑπὲρ τῶν Βουνήσιων, εὐεργετοῦσιν αὗται παντοιοτρόπως ὅντινα ὀρεινὸν ἀπαντήσωσι καθ' ὁδὸν ἐπιστρέφουσαι· τοὐναντίον δὲ κακοποιοῦσι τὰ μέγιστα τοὺς νησιώτας καὶ τοὺς παρὰ τὴν θάλασσαν οἰκοῦντας, οὓς κακὴ μοῖρα ἤθελε ῥίψει εἰς τὸν δρόμον των· τὰ αὐτὰ πράττουσι νικῶσαι καὶ αἱ θαλασσιναί, εὐεργετοῦσαι μὲν τοὺς νησιώτας καὶ τοὺς ἐπιθαλαττίους, κακοποιοῦσαι δὲ τοὺς ὀρεινούς[4].

Ὡς ἐν τῇ παραδόσει ταύτῃ Νεράιδες καταλαμβάνουσι τὴν θέσιν τῶν Στοιχειῶν, ἐν ἑτέραις ταῦτα ἀντικαθιστῶσι Δράκοντες, οἵτινες ἐν τοῖς δημώδεσι μύθοις οὐχὶ σπανίως συγχέονται πρὸς τὰ Στοιχειά. Ἐπὶ τοῦ Ζαγοριακοῦ ὄρους ὑπάρχουσι πολλαὶ λίμναι, ὧν ἡ μεγίστη καλεῖται *Δρακολίμνη*. Ὁ Δράκος ταύτης πολεμεῖ καθ' ἑτέρου τῆς κάτω λίμνης[5], ἐκσφενδονίζουσι δὲ κατ' ἀλλήλων

1) Περὶ τῶν Στοιχειῶν ἐν γένει διαλαμβάνομεν ἐκτενῶς ἐν ἰδίῳ κεφαλαίῳ τῆς ἡμετέρας Νεοελληνικῆς μυθολογίας [[σ. 126—151. Βλ. καὶ Παραδόσεις σ. 1051—1164. Εἰδικῶς δὲ περὶ τῆς συνταυτίσεως τῶν ἀνέμων μὲ τὰ στοιχειὰ αὐτ. σ. 1115 κέ. Καὶ ἐν τῇ βουλγαρικῇ γλώσσῃ στοιχειὰ καὶ βήχρα (ἀνεμοστρόβιλος) εἶναι συνώνυμα. (*Dozon* Chants popul. Bulgares σ. 352)]].

2) *Schmidt* Volksl. I σ. 189. [[*Πολίτου* Παραδ. ἀρ. 490]].

3) *Passow* Carm. popul. σ. 634 (Index verb. λ. στοιχεῖον). [[*Πολίτου* ἔνθ. ἀν. ἀρ. 491]].

4) [[*Πολίτου* ἔνθ. ἀν. ἀρ. 659]].

5) *Λαμπρίδου* Ζαγοριακὰ σ. 13—14. [[*Πολίτου* ἔνθ. ἀν. ἀρ. 492]].

βράχους ὑπερμεγέθεις καὶ σύμπασα ἡ πέριξ χώρα σείεται ἐκ τῆς τρομερᾶς πάλης [1]).

Ὁ ἀρχικὸς πυρὴν εὕρηται καὶ ἐν ἄλλοις μύθοις περὶ ἀγώνων φανταστικῶν ὄντων, περὶ συγκρούσεων ψυχῶν τεθνεώτων ἐν τῷ ἀέρι ἢ πλησίον τῶν τάφων των, ἀλλ' οὑτωσὶ ἠλλοιωμένος καὶ συγκεκερασμένος, ὥστε ἄκαιρον θὰ ἦτο νὰ διαλάβωμεν περὶ τούτων ἐνταῦθα. Ἀρκούμεθα δὲ ν' ἀναφέρωμεν μόνον ὅτι ὁ περὶ πάλης Στοιχειῶν μῦθος, βαθμηδὸν τροποποιούμενος, κατήντησε νὰ μεταπέσῃ ἐπὶ τέλους εἰς δεισιδαιμονίαν, καθ' ἣν ἡ ἔρις ὄνων προμηνύει βροχήν· «Ὅταν δυὸ γαϊδάρ' μαλλώνουν, θὰ βρέξῃ» [2]). Ἕνεκα τούτου πολλάκις, βλέποντες ἐρίζοντας ἐπὶ γελοίαις ἀφορμαῖς δύο ἄνδρας, ἀναφωνοῦσι «θὰ βρέξῃ!» ὑβρίζοντες πλαγίως αὐτοὺς καὶ χλευαστικῶς ὑπονοοῦντες ὅτι ἡ ἔρις αὐτῶν, ὡς ἡ τῶν ὄνων, εἶναι προάγγελμα βροχῆς.

Ἡ περὶ πάλης μυθολογικὴ παράστασις ἀπαντᾷ ἐν τοῖς μετεωρολογικοῖς μύθοις πολλῶν λαῶν. Τοιαύτη ἡ ἔννοια τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν μύθων περὶ τῆς ἔριδος τῶν Λαπιθῶν πρὸς τοὺς Κενταύρους, οἵτινες κατὰ τὰς πειστικωτάτας τῶν νεωτέρων ἑρμηνειῶν εἰσὶ προσωποποιήσεις τῶν ἀνέμων καὶ τῶν καταιγίδων [3]). Κατὰ τὰς δοξασίας τῶν Ῥώσων χωρικῶν τὰς ἀπὸ τῶν θυελλῶν καταστροφὰς προξενοῦσιν οἱ Ljeschi (Στοιχειὰ τῶν δασῶν), οἵτινες παλαίοντες ἐκσφενδονίζουσι κατ' ἀλλήλων βράχους καὶ κορμοὺς δένδρων [4]). Ἐν Βεστφαλίᾳ οἱ χωρικοὶ λέγουσιν ἐπὶ καταιγίδων, «use Herrgott Kift» [5]). Παρὰ τὸ Altbunglau τῆς Βοημίας, ἐπὶ σφοδρᾶς καταιγίδος καὶ ἀντιπνοῆς ἀνέμων λέγουσιν ὅτι οἱ πονηροὶ ἄγγελοι παλαίουσι πρὸς ἀλλήλους· παρὰ δὲ τὸ Aussig πιστεύουσιν ἐπίσης ὅτι ἡ χάλαζα προέρχεται ἐκ τῶν θρυμμάτων μυλιῶν λίθων, οἵτινες σφενδονιζόμενοι ὑπὸ πονηρῶν πνευμάτων ἐριζόντων ἐν τῷ ἀέρι, καὶ συγκρουόμενοι ἀλλήλοις κατασυντρίβονται εἰς μύρια θρύμματα [6]). Τέλος ἡμιάγριοί τινες λαοὶ δοξάζουσιν ὅτι αἱ ἀστραπαὶ καὶ αἱ βρονταὶ προέρχονται ἐκ τῆς συμπλοκῆς πτηνῶν ἐν τῷ ἀέρι [7]).

Ἔν τινι παρίῳ παραμυθίῳ τῆς ἀνεκδότου συλλογῆς μου (γραφέντι παρὰ τοῦ κ. Ζαννῆ Κρίσπη) [8]), ὁ ἥρως Κοντογιαννάκης ὁ Σπιθολιόντας πορευόμε-

1) *Χασιώτης* ἐν Χρυσαλλίδι τ. Δ' σ. 19. Οὐχὶ ἄσχετον τοῖς τοιούτοις μύθοις εἰκάζομεν ὅτι εἶναι καὶ τὸ ἑπόμενον χωρίον τῆς Ἐσθήρ, ἀποκρύφου βιβλίου τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης· «καὶ τοῦτο ἦν αὐτοῦ τὸ ἐνύπνιον· καὶ ἰδοὺ φωνὴ καὶ κραυγὴ θορύβου, βρονταὶ καὶ σεισμός, τάραχος ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ ἰδοὺ δύο δράκοντες, καὶ προσῆλθον ἀμφότεροι παλαίειν. Καὶ ἐγένετο αὐτῶν φωνὴ καὶ ἐταράσσετο πάντα ἀπὸ τῆς κραυγῆς τῆς φωνῆς ταύτης». (Ἐσθὴρ Α', 5—7. Libri apocryphi V. T. ed. Fritzsche σ. 31).

2) [[*Πολίτου* Παροιμ. λ. μαλλώνω 19. Πρβλ. καὶ λ. γουροῦνι 6 (τ. Δ' σ. 105)]].

3) Βλ. ἐν ἐκτάσει *Mannhardt* Wald- u. Feldkulte τ. II σ. 96 κέ.

4) Αὐτ. I σ. 139.

5) *Wolf* Beiträge z. deutsch. Mythol. I, 63.

6) *Grohmann* Aberglauben aus. Böhmen σ. 93 ἀρ. 183. 184.

7) *Bastian* Die Rechtsverhaeltnisse σ. 260 σημ.

8) [[Τὸ παραμῦθι τοῦτο εὑρίσκεται νῦν ἐν τῷ Λαογραφικῷ Ἀρχείῳ κατακεχωρημένον ὑπ' αὔξ. ἀρ. 584—ΣΠ. 57, 2]].

νος πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ ῥοπάλου του, βλέπει εἰς ἓν μέρος «ἕνα δράκο πελώριο, καὶ ἤτανε 'ς τὴν ἀκρογιαλιά, εἶχε τὰ χέρια του μέσ' 'ς τὸ γιαλό, ἐτάραζε τὴ θάλασσα καὶ ἔκανε τρικυμίαις 'ς τὸν κόσμο». Ὁ ἀδελφὸς τούτου, δράκος φοβερώτερος, διαμένων εἰς μέρος ἀπέχον δρόμον ἑνὸς ἔτους, «ἐξερρίζωνε τσοὶ ποταμοὶ καὶ τσοὶ λίμναις»· ἕτερος δὲ ἀδελφός, ἐξ ἴσου μακρὰν οἰκῶν «ἔπιανε τὰ βουνά, τὰ ἔδαζε ἀπάνω 'ς τὸ ἕνα τὸ ἄλλο, τὰ σκοντροῦσε καὶ ἄλλα τέτοια πράγματα», ὡς ὁ Ὦτος καὶ ὁ Ἐφιάλτης παρ' Ὁμήρῳ, οἱ τὴν Ὄσσαν ἐπὶ τοῦ Πηλίου ἐπισωρεύοντες. Ἂν ταῦτα ὦσιν ὅλως μονήρη ἢ τοὐναντίον σχετίζονται ἄλλοις, ἀγνώστοις ἡμῖν μύθοις τοῦ λαοῦ, δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐξιχνιάσωμεν.

---

* Ϛ'. ΑΝΕΜΟΙ

Ὀνομασίαι ἀνέμων.—Προσωποποίησις ἀνέμων.—Ἐπιτίμησις αὐτῶν.—Ἀνθρωποφάγοι.—Μάννα ἀνέμων.—Ἄρρενες καὶ θήλεις ἄνεμοι.—Ἐρωτήσεις.—Ἄνεμοι προξενοῦντες βροχὴν καὶ χάλαζαν. — Ὁ κὺρ Βοριᾶς. — Νότος.—Κατεβατός.—Πτέρυγες ἀνέμων.

Οἱ ἄνεμοι καλοῦνται νῦν ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἀδιαφόρως Ἄνεμοι, Καιροί, Ἀέρηδες [1]· οἱ ὀκτὼ δὲ κυριώτεροι [2]) καλοῦνται ὑπὸ τῶν ναυτικῶν ἰδίᾳ διὰ τῶν ἰταλικῶν αὐτῶν ὀνομάτων, ἀπὸ τῶν χρόνων ἴσως, καθ' οὓς ἤρξαντο ἐπικρατοῦντες τοῦ Αἰγαίου οἱ Ἐνετοί [3]. Τὸ παλαίτατον παράδειγμα τῆς ἀντικαταστάσεως των ἑλληνικῶν δι' ἰταλικῶν λέξεων εἶναι πιθανῶς ἐπιγραφή τις ἐπὶ εἰκόνος τῶν τεσσάρων κυρίων ἀνέμων ἐν πύλῃ τῆς ἐν Ἄθωνι μονῆς τοῦ Βατοπεδίου, ἥτις ἀναγράφει ὡς ἑξῆς τὰ ὀνόματα τούτων· «Ζέφυρος, Βορέας, Πουνέντις, Νότος» [4]. Ἔν τινι ἑλληνικῷ χειρογράφῳ ἀστρολογικῆς ὕλης, γραφέντι κατὰ

---

1) *Ἀέρηδες* καλεῖται ἐν Ἀθήναις τὸ ὡρολόγιον τοῦ Κυρρήστου, ἐν ᾧ τἀνάγλυφα τῶν ἀνέμων. Ἡ λέξις *ἀέρας* εἶναι μᾶλλον εὔχρηστος τῆς λέξεως ἀνέμου ἐπὶ τῆς σημασίας ταύτης.

2) «Οἱ γιόχτω ἀνέμοι» ἐν κρητικῷ δημοτικῷ ᾄσματι (*Jeannaraki* Ἆσμ. Κρητ. ἀρ. 60, σ. 84).

3) Οὐχὶ ἐκτὸς τοῦ προκειμένου θεωροῦμεν τὴν καταγραφὴν ἐνταῦθα τῶν παρὰ τοῖς ἡμετέροις ἐν χρήσει ξενικῶν ὀνομάτων τῶν ἀνέμων. α') Κύριοι ἄνεμοι: 1) Τραμοντάνα, τραμουντάνα, τρεμουντάνα (ἰταλ. tramontana, βορρᾶς). 2) λεβάντες, λεβάντης, λεβαντίνι (levante, ἀπηλιώτης, ἀνατολικός). 3) νότος, ὤστρια (noto, austro). 4) πονέντες, πονέντης, πουνέντης (ponente, ζέφυρος, δυτικός). β') Ὑποδιαιρέσεις: 1) Γραῖκος, γραῖγος, γραῖος (greco, καικίας, βορειοανατολικός). 2) σιρόκος, σορόκος (sirocco, εὖρος, νοτιοανατολικός). 3) γαρμπῖνος, γαρμπής (garbino, λίψ, νοτιοδυτικός). 4) μαΐστρος, μαέστρος, μαϊστραλάκι (maestrale, Σκίρων, βορειοδυτικός).—γ') Εἰδικώτεραι ὑποδιαιρέσεις: 1) Γραιγοτρεμουντάνα (ΒΒΑ). 2) γραικολεβάντε (ΑΒΑ). 3) σιρόκο λεβάντε (ΑΝΑ). 4) ὤστρια σιρόκο (ΝΝΑ). 5) ὤστρια γαρμπή (ΝΝΔ). 6) πονέντε γαρμπή (ΔΝΔ). 7) πονέντε μαΐστρο (ΔΒΔ). 8) μαΐστρο τραμοντάνα (ΒΒΔ).

4) *Didron* Manuel d'iconographie chrétienne grecque et latine 1845 σ. 170. Ὁ Didron παραλείπει νὰ σημειώσῃ τι περὶ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἐγράφη ἡ εἰκὼν αὕτη, ἴσως ὅμως δὲν εἶναι μεταγενεστέρα τῆς ΙΕ' ἑκατονταετηρίδος. Σημειωτέα καὶ ἡ παρανόησις τῆς λέξεως Πουνέντης (ἀνατολικὸς ἄνεμος ἀντὶ δυτικοῦ), ὑπεμφαίνουσα ὅτι οἱ ἐν Ἄθωνι δὲν εἶχον ἔτι προσοικειωθῇ πρὸς τὰ ξενικὰ ὀνόματα τῶν ἀνέμων,

τὴν ΙΕ' ἢ Ις' ἑκατονταετηρίδα, ἐκτὸς τοῦ Νότου, οἱ λοιποὶ ἄνεμοι ἀναφέρονται ἰταλιστί· «Λεβάντες, σωρόκος, *νοτία*, γαρμπής, πουνέντες, μαΐστρος, τραμουντάνα, γρέος» [1]· ἔνθα ἡ ὀνομασία τοῦ νότου ἐλήφθη ἐπίσης ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ, διότι καὶ ἰταλιστὶ ὁ ἄνεμος οὗτος καλεῖται ἐνίοτε noto.

Παρὰ δὲ τοῖς μὴ ναυτικοῖς εἰσὶν ἔτι εὔχρηστα ἑλληνικὰ τῶν ἀνέμων ὀνόματα, ἰδίως δὲ τὰ τοῦ *Βοριᾶ* καὶ τοῦ *Νότου* (*Νότος*, *Νοτιᾶς* ἀρσ., *Νοτιά*, *Νοθιά* θηλ.), ἅτινα ὑπερισχύσαντα ἀκούονται συχνότερον τῶν ἰταλικῶν τραμουντάνας καὶ ὤστριας· σπανιώτερον δὲ λέγεται καὶ ὁ Λεβάντες *Ἀνατολικός*, ὡς ἐν τῷ δημοτικῷ ᾄσματι,

Ἄρχετ' ὁ Νότος τὸ νερό, κι' ὁ κὺρ Βοριᾶς τὸ χιόνι,
κι' ὁ σκύλος Ἀνατολικὸς ῥήχνει τὸ κουκοσάλι [2].

Ἐπίσης καλοῦσι *Λίβαν* (λίβας, ἐκ τοῦ λίψ, λιβὸς) κυρίως τὸν ἐκ Λιβύης πνέοντα καυστικώτατον ἐκεῖνον ἄνεμον, ὅστις ἐν Ἀφρικῇ καλεῖται Σιμούν, ὑπὸ δὲ τῶν Ἰταλῶν sirocco. Ἕτερα ἑλληνικὰ ὀνόματα ἀνέμων εἶναι ὁ *Μπάτης* [3], ἡ μετὰ μεσημβρίαν ἐκ τῆς θαλάσσης εἰς τὴν ξηρὰν πνέουσα αὔρα. *Κατεβατός* (πρβλ. καταιβάτης), ὁ ἐκ τοῦ Παρνασσοῦ πνέων ἄνεμος, ἐν Ἀραχόβῃ καὶ τοῖς πέριξ [4], *Θρακιᾶς* [5], βορειοβορειοανατολικός, ὁ ἐκ τῆς Θράκης πνέων, ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Θρασκίας, ὁ *Μέγας* [6] (ἐν ἐπαρχίᾳ Λεβαδείας) κλπ. [7]. Ἐν γένει δὲ συχνότατα ὁ ἄνεμος ὀνομάζεται ἀπὸ τοῦ τόπου ὁπόθεν πνέει, καὶ τὰ τοιαῦτα ὀνόματά εἰσι πολυάριθμα, ποικίλλοντα κατὰ τὰ διάφορα χωρία· ὁμοίως καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἔλεγον *Φοινικίας*, *Σκίρων* κλπ.

Περὶ τοῦ ἀνέμου λέγουσι συνήθως ὅτι *φυσᾷ* (πνέει, ἐπιπνεῖ), εἰσὶν ὅμως ἐν χρήσει καὶ φράσεις ἐνέχουσαι ἀρχικῶς μυθολογικήν τινα ἔννοιαν· ὡς *μουγκρίζει ὁ ἄνεμος* [8]· *βογκάει* (στενάζει) [9], *σηκώθη* [10], *ἔπεσεν ὁ ἀέρας*, [[ἢ ὁ ἀνε-

1) Κῶδιξ 93 τῆς βιβλιοθήκης τοῦ ἐν Ἐρλάγγῃ Πανεπιστημίου (φ. 13α).

2) *Jeannaraki* ἀρ. 279 σ. 216.

3) Ἐκ τοῦ ἐμβαίνω, ἐμβάτης, ὅθεν ἐμβατεύω· ἡ λέξις οὐχ εὕρηται ἐπὶ τῆς σημασίας ταύτης παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. [[Βλ. ἐτυμολογίαν τῆς λ. καὶ ἐν *Ulrichs* Reisen u. Forschungen in Griech. I, 12]].

4) Ὁ λαὸς λέγει «τὰ βουνὰ *κατεβάζουν* (ἢ *χύνουν*) τὸν ἀέρα» ἐπὶ σφοδροῦ ἀνέμου.

5) [[*Θρασκιᾶς* ἐν Σέρραις (Φιλίστωρ Γ' σ. 131)· *χειμαστής* δὲ ἐν Μακεδονίᾳ (αὐτ. σ. 227). *Ἀγριμόχολο*, κατὰ τὸν *Βαλαωρίτην* (Ποίημ. 1891 Β', 339. 1907 Γ', 256) «αἰφνίδιος, ὁρμητικώτατος βορειοανατολικὸς ἄνεμος, ἐπικίνδυνος ἐν θαλάσσῃ καὶ καταστρέφων τοὺς καρποὺς τῆς γῆς». *Λιοβόρι*, βορειοανατολικὸς «πνιγηρὸς καὶ καυστικός» (αὐτ. 412 (313))]].

6) Μέγας ἄνεμος ἐλέγετο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ὁ χαλεπός. «Ζέφυρος μέγας» (Ὀδυσσ. ξ, 458).

7) [[*Καράγιαλης*, ὁ ἀρκτικοδυτικὸς ζέφυρος ἐν Λιβαρτζίῳ. (Ἐφημερὶς Φιλομαθῶν 1858 σ. 440)]].

8) Βλ. καὶ *Passow* ἀρ. 29. Περὶ ὁμοίων φράσεων ἄλλων ἐθνῶν, πρὸς δὲ περὶ τῆς μυθολογικῆς παραστάσεως τοῦ ἀνέμου ὡς θηρίου μυκωμένου βλ. *Schwartz* Naturan. II σ. 54. 67 κἑ. πρβλ. καὶ 59 κἑ.

9) «Καὶ ὁ Βοριᾶς *ἐφρούσκωσε*, βαριὰ *φυσᾷ*, *βογκάει*». (*Ἰατρίδ.* Συλλογὴ δημοτ. ᾀσμ. σ. 19). Πρβλ. *Schwartz* Naturan. II σ. 70 (Wind stöhnt).

10) Βλ. Ὀδ. γ, 176· «ὦρτο οὖρος». Ἰλ. Ψ, 212 «ὀρέοντο (Βορέας καὶ Ζέφυρος)». «ἐνόρουσαν ἄελλαι». (*Κόϊντ. Σμυρν.* ΙΔ', 251).

μος [1])]], *παίρνει* ὁ καιρὸς τὰ σύγνεφα [2]) κλπ.

Ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ἀναφέρεται ὅτι, γενομένης ποτὲ τρικυμίας, ὁ Ἰησοῦς «ἐγερθεὶς *ἐπετίμησε τοῖς ἀνέμοις* καὶ τῇ θαλάσσῃ, καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη· οἱ δὲ ἄνθρωποι ἐθαύμασαν, λέγοντες, ποταπός ἐστιν οὗτος, ὅτι καὶ οἱ *ἄνεμοι* καὶ ἡ θάλασσα *ὑπακούουσιν αὐτῷ ;»* [3]) Τοιαῦται ἀποστροφαὶ πρὸς τοὺς ἀνέμους, ὑπεμφαίνουσαι προσωποποίησιν τούτων, ἀπαντῶσι συχνότατα ἐν τῇ δημώδει ποιήσει. Ἔν τινι βαυκαλήματι ἡ μήτηρ κελεύει τοὺς ἀνέμους νὰ παύσωνται πνέοντες. «Καὶ σεῖς, ἄνεμοι, σιγᾶτε» [4]). Ἡ αὐτὴ ἐπιτίμησις ἀναφέρεται ἐν γαμηλίῳ τινὶ ᾄσματι, ψαλλομένῳ ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν χορῶν, τοῦ περὶ τὴν νύμφην καὶ τοῦ περὶ τὸν γαμβρόν·

Πάψατε, ἀέρες, πάψατε, ποὺ φέρνουνε τὴ νιόνυφη [5]).

Ἐν ἑτέρῳ γαμηλίῳ θεσσαλικῷ ᾄσματι ἱέραξ ὑποτίθεται ὁ προσκαλῶν τοὺς ἀνέμους νὰ σιγήσωσι χάριν τοῦ γάμου·

Ἀπὸ τὰ τρίκορφα βουνὰ
γεράκι ἔσυρε λαλιά·
—«Πάψετ', ἀέρες, πάψετε
ἀπόψε κι' ἄλλη μιὰ βραδειὰ κτλ.» [6]).

Ὁμοιότατον τῷ τελευταίῳ τούτῳ ᾄσματι εἶναι καί τι φιννικόν [7]), ἡ γνώμη ὅμως ἐπιφανοῦς μυθολόγου, ὅτι τὸ ἐνταῦθα ἀναφερόμενον γεράκι κέκτηται σπουδαίαν μυθολογικὴν σημασίαν, σχετιζόμενον ταῖς παραστάσεσι τοῦ ἀνέμου ὡς ἱέρακος ἢ ἀετοῦ [8]) ἢ ἁπλῶς ὡς πτερωτοῦ, φαίνεται ἡμῖν οὐχὶ λίαν βάσιμος. Ἐκ μόνου τοῦ προκειμένου ᾄσματος τοὐλάχιστον οὐδὲν τοιοῦτο δύναται νὰ ὑπονοηθῇ, διότι συχνάκις ἐν τοῖς ἡμετέροις δημοτικοῖς ᾄσμασι ὑποτίθενται

---

1) [[Ἀρχεῖα νεωτ. ἑλλην. Α', α', 8. Ἐν Ῥουμλουκίῳ *ἐκόπασε*· ἀλλαχοῦ δὲ τῆς Μακεδονίας *στάθηκεν* ἢ *ἐσταμάτησεν* ὁ ἀέρας (αὐτ. 42)]].

2) «Πάρε, καιρέ, τὰ σύννεφα, καὶ σύ, Βοριᾶ, τὰ λόγια, | κι' ἀμέτε τα τῆς μάννας μου νὰ λέῃ μοιρολόγια». (Πανδώρα τ. ΙΒ' σ. 522). Πρβλ. Ἰλ. Ψ, 214 «νέφεα κλονέοντε (Βορέας καὶ Ζέφυρος)». «Βορέου νέφεα κλονέοντος». (*Ἡσιόδ.* Ἔργ. 553). «νέφος... πνοιῇσιν ἐλαυνόμενον Βορέαο». (*Κόϊντ. Σμυρν.* Η', 46—47). «νέφη... ἐλαυνόμενα προτέρωσε Ἠὲ νότοιο βίῃ, ἠὲ θρῃκὸς Βορέαο». (*Θεοκρίτ.* ΚΕ', 89 κέ.). *Schwartz* Nat. II σ. 56—57.

3) *Ματθ.* Η', 26. 27. *Μάρκ.* Δ', 39. 41. *Λουκ.* Η', 24. 25.

4) Βύρων τ. Β' σ. 189.

5) *Λελέκ.* Ἀνθ. σ. 144.

6) *Fauriel* II σ. 236. *Sanders* Volksl. Neugr. σ. 104. 105. *Μανούσου* Τραγούδια ἐθνικὰ Β' σ. 100—101. *Passow* σ. 457. *Wachsmuth* das alte Griech. im neuen σ. 88. *Tomaseo* Canti popol. III σ. 92. [[Ἐν ἑτέρῳ γαμηλίῳ ᾄσματι Καταφυγίου Ὀλύμπου «ἡ μάννα τοῦ γαμπροῦ μὲ τοὺς ἀνέμους μάλλωνε» καὶ τοὺς κελεύει νὰ παύσωσι πνέοντες. (Ἑστία 1883 τ. ΙΕ' σ. 359). Περὶ μαγικῶν μέσων πρὸς κατευνασμὸν τῶν ἀνέμων παρ' ἀρχαίοις βλ. *Gruppe* Mythol. σ. 835]].

7) Βλ. *Grimm* D. Myth. σ. 601 (528 δ' ἐκδ.).

8) *Grimm.* αὐτ. σ. 526—528 (δ' ἐκδ.).

πτηνὰ ὁμιλοῦντα ἢ ἐνεργοῦντα, καὶ ταῦτα μὴ προσυπαρχούσης βαθείας τινὸς μυθολογικῆς ἐννοίας.

Ἀνωτέρω [1]) εἴδομεν ὅτι οἱ ἄνεμοι Βορρᾶς καὶ Νότος, προσωποποιούμενοι, ἀπεργάζονται, κατὰ τὰς παραδόσεις τῶν κατοίκων τῆς Παρνασίδος, τὴν βροχὴν καὶ τὴν χάλαζαν. Κατὰ δὲ τὸ κρητικὸν ᾆσμα, οὗ παρέθεμεν δύο στίχους (σ. 42), ὁ Νότος φέρει τὴν βροχήν, ὁ *κὺρ Βοριᾶς* χιόνα καὶ ὁ *σκύλος Ἀνατολικὸς* χάλαζαν [2]). Προσωποποιήσεις πάντων τῶν ἀνέμων, ζώντων ὡς ἐν οἰκογενείᾳ, ἀναφέρονται ἐν δημώδεσι παραμυθίοις. Ἐν τῇ «Ντόνᾳ Κλίνᾳ», παραμυθίῳ θηραϊκῷ τῆς ἀνεκδότου συλλογῆς Ν. Πεταλᾶ [3]) ὁ ἥρως τρέχων πρὸς ἀναζήτησιν τῆς ἐξωτικῆς συζύγου αὐτοῦ, ἀφικνεῖται ἐπὶ τέλους εἰς τὴν κατοικίαν τῶν Ἀνέμων, ἔνθα εὑρὼν τὴν γραῖαν μητέρα αὐτῶν ἐρωτᾷ, ἂν εἰξεύρῃ ποῦ εὑρίσκεται ἡ σύζυγός του. Ἡ δὲ μήτηρ τῶν ἀνέμων τῷ ἀποκρίνεται «πῶς, αὐτὴ τὴ βασίλισσα *μήδ' ὁ παπποῦς μου, μηδ' ἡ λαλά μου* δὲν τὴ ξέρει, ὄχι ἐγώ· παρὰ ἔχω δώδεκα παιδιά, *θηλυκὰ καὶ σερνικά*, καὶ εἶναι *οἱ καιροί*, καὶ περιμένω νἄρθουνε τώρα νὰ φᾶνε καὶ νὰ τσ' ἀρωτήξω, ἴσως αὐτοὶ ποῦ 'ναι κοσμογυρισμένοι καὶ ξέρουνε. Μονάχα, παιδί μου, ποῦ θὰ σὲ κρύψω;» Σκεπάζεται μὲ τὴν καπότα του, (ἥτις καθιστᾷ ἀοράτους τοὺς φέροντας)·—«Μὲ βλέπεις;» Λέει, —«Ὄχι». Ἔρχεται ἡ *θυγατέρα της ἡ Νοθιά*. Τσῆ 'χε ἕτοιμο φαεῖ, καθίζει, τρώει, πίνει, ξεκουράζεται· τὴν ἀρωτᾷ, τίποτε. Ἤρθανε ὅλαις οἱ *θηλυκαίς, Τραμουντάνα*... καὶ δὲν ἠξέρανε πρᾶμα. Ἤρθανε καὶ οἱ *ἀρσενικοί*, τίποτε· ἦρθε κι' ὁ *Βοριᾶς*, τίποτε· ἦρθε κι' ὁ Σορόκος ποῦ τσῆ λειπε τρία χρόνια· λέει, —«Ἴχι, μητέρα, *ἀνθρωπινὸ κρέας*». Λέει,—«Καὶ δὲν ξέρεις παιδί μου, πῶς *δὲν ἔρχεται κανείς*;» Τρώει, πίνει, ἐκεῖ ποῦ ἠξεκουράζουντα, πάει αὐτὴ μὲ τὰ χάδια. —«Ἀπὸ τὴ *λαλιά σου*, παιδί μου, ἤκουσα γιὰ μιὰν βασίλισσα, ποῦ τήνε λένε Ντόνα Κλίνα, νὰ μοῦ πῇς, τήνε ξέρεις σύ;»—«Ὤ! λέει, μητέρα μου, τί θέλεις νὰ ξέρῃς; ποῦ ἐγὼ τήνε μισῶ. Ἀπὸ 'κεῖ ἔρχομαι». Μετὰ πολλὰς δὲ παρακλήσεις, ὁ Σορόκος ἀναδέχεται νὰ φέρῃ ἐκεῖ τὸν ἥρωα τοῦ παραμυθίου, ὅστις προπορεύεται τοῦ ἀνέμου, τῇ βοηθείᾳ ὑποδημάτων μαγικῶν.—Καίτοι ἀμφίβολον, ἂν τὰ ἐν τῷ παραμυθίῳ τούτῳ ἀναφερόμενα περὶ τῶν Ἀνέμων εἶναι γνήσια ἑλληνικά, ἐπειδὴ ὁμοιότατα ἐπεισόδια ἀπαντῶσι καὶ ἐν παραμυθίοις ἄλλων λαῶν [4]),

---

1) Βλ. ἀνωτ. σ. 28.

2) [[Κατά τι καρπάθιον ᾆσμα· «Χύνει ὁ Βοριᾶς μὲ τὸ νερό κι' ὁ Νότος μὲ τὸ χιόνι, | χύνει τὸ γραιολέβαντο τὸ σταυρωτὸ χαλάζι». (Ζ. Ἀγ. Α', 339)]].

3) Ἡ συλλογὴ αὕτη εὕρηται παρὰ τῇ ἐπιτροπῇ τῶν Νεοελληνικῶν ἀναλέκτων τοῦ φιλολογικοῦ συλλόγου Παρνασσοῦ. [[Ἄγνωστον τί ἀπέγινεν ἔκτοτε]].

4) Κατά τι ρωμουνικὸν παραμύθιον τῆς Τρανσυλβανίας, θέλων νὰ εὕρῃ τις τὴν Ῥουσουλίνα, ἐρωτᾷ τὴν ἁγίαν Κυριακήν· αὕτη προσκαλεῖ τὰς μελίσσας αὐτῆς (ἡμέρας;)· ἐκ τῶν τριάκοντα αἱ εἴκοσι καὶ ἐννέα οὐδὲν ἐγίνωσκον· μετ' οὐ πολὺ ὅμως φθάνει ἡ τριακοστή, ἐρχομένη ἐκ τῆς κατοικίας τῆς Ῥουσουλίνας, ὅπου καὶ ὁδηγεῖ τὸν ζητοῦντα. (Ausland 1856 σ. 500).—Ἐν παραμυθίῳ τῆς Σιλεσίας ἀναφέρεται, ὅτι εἷς ζητῶν τὴν εἰς περιστερὰν μεταμορφωθεῖσαν ἀδελφήν του, ὁδοιπορεῖ καὶ φθάνει ἐπὶ τέλους εἴς τινα κατοικίαν, ὅπου ὑποδέχεται αὐτὸν ἡ *μήτηρ τοῦ Ἀνέμου*, ἔρχεται κατόπιν ὁ *Ἄνεμος*, θέλει νὰ φονεύσῃ τὸν ξένον,

οὐχ ἧττον ἄξια παρατηρήσεως εἰσὶ τὰ ἐν αὐτῷ μυθολογήματα, ἰδιαίτατα δὲ τὰ ἐν τῷ ἑλληνικῷ μόνον ἀναφερόμενα. Κοινὸν μεταξὺ ἀλλήλων τά τε εὐρωπαϊκὰ ταῦτα καὶ τὸ ἑλληνικὸν ἔχουσι τὸ ἀνθρωποφάγον τῶν Ἀνέμων, παριστανομένων ἀπαραλλάκτως, ὡς ἐν ἄλλοις παραμυθίοις οἱ Γίγαντες, οἱ Δράκοντες, ὁ Ἥλιος, αἱ Λάμιαι κλπ. Ὁ Σορόκος εἰσερχόμενος ὀσφραίνεται ὀσμὴν ἀνθρωπίνου κρέατος, καὶ μόλις διὰ τῶν θωπειῶν τῆς μητρὸς πείθεται νὰ μὴ καταβροχθίσῃ τὸν ὑπὸ ταύτης ἀποκρυβέντα ἄνθρωπον, καὶ νὰ παράσχῃ αὐτῷ τὴν συνδρομήν του [1]). Ἐπίσης ἐν πᾶσι τοῖς παραμυθίοις τούτοις ἀναφέρεται μήτηρ ἀνέμων, ἐν τῷ ἑλληνικῷ μάλιστα καὶ πάππος καὶ μάμμη [2]). Οἱ παλαιοὶ Ἕλληνες ἐμυθολόγουν ὅτι οἱ τέσσαρες κύριοι ἄνεμοι μητέρα εἶχον τὴν Ἠώ, γεννήσασαν αὐτοὺς ἐκ τοῦ Ἀστραίου [3]), οἱ δὲ σφοδροὶ καὶ καταστρεπτικοί, οὓς ἐπροσωποποίουν ἀποκαλοῦντες Ἅρπυιας, τὴν Ὠκεανίδα Ἠλέκτρην καὶ πατέρα τὸν Θαύμαντα [4]). Κατὰ δὲ τὸν Ῥίγ Βέδαν μήτηρ τῶν Ἀνέμων (Μα-

---

ἡ μήτηρ κατευνάζει αὐτόν. Ἀλλ' οὐδὲν δύναται ὁ Ἄνεμος, ὁ δ' ἀδελφὸς μόνον ἐν τῇ ὑπὸ τούτου ὑποδειχθείσῃ κατοικίᾳ τοῦ Ἡλίου ὁδηγεῖται δεόντως περὶ ἀνευρέσεως τῆς ἀδελφῆς. (Zeitschrift f. deutsche myth. u. sittenk. I σ. 311 κέ).—Ἐν ἑτέρῳ ἐνετικῷ, γυνὴ ἀναζητοῦσα τὸν σύζυγόν της μεταβαίνει εἰς τὴν κατοικίαν τοῦ Ἑσπέρου, ὑπὸ τούτου δὲ παραπέμπεται εἰς τὸν Ἥλιον καὶ ὑπὸ τούτου εἰς τὸν τὰ πάντα εἰδότα Ἄνεμον. Ἐν τῇ κατοικίᾳ τοῦ Ἀνέμου κρύπτεται κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτοῦ, ὅπως μὴ οὗτος τὴν φάγῃ καὶ εἶτα πληροφορεῖται ἐπακριβῶς περὶ τοῦ μέρους, ἐν ᾧ εὑρίσκετο ὁ σύζυγος. (Jahrbuch f. roman. u. engl. Liter. τ. VII σ. 251—252). Ὅμοια εἶναι καὶ γερμανικὰ παραμύθια (*Kuhn u. Schwartz* Maerk. Sagen σ. 282 κέ. Ἄνεμος, Ἥλιος καὶ Σελήνη. Πρβλ. *Grimm* Kindermaerchen εἰς ἀρ. 88 καὶ 127). Πάντα δὲ τὰ τοιαῦτα παραμύθια δύνανται νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς κύκλον εὐρύτερον, ἐν ᾧ ἐρωτήσεις πρὸς τὸν Ἥλιον, τὴν Σελήνην, τὰ Ἄστρα, τοὺς Ἀνέμους κλπ. [[Ἀνάλογα καὶ παραμύθια τῆς Ἄνω Βρετάνης. Εἰς ἓν ἀναφέρεται κατοικία τῶν Ἀνέμων εἰς κορυφὴν ὄρους (ὅπου ἑπτὰ καλύβαι καὶ εἷς πύργος), ἐπίσης δὲ καὶ πάλη πρὸς τὸν βορειοανατολικὸν ἄνεμον. (Rev. d. trad. pop. 1894 σ. 182—3). Ἐν ἑτέρῳ ἄνεμος ὁδηγεῖ πρὸς ἀνεύρεσιν ζητουμένης γυναικὸς (αὐτ. 1901 σ. 122), ἐν τρίτῳ δὲ τὸν ἐρωτῶντα νὰ εὕρῃ τὴν σύζυγόν του οἱ κόρακες παραπέμπουσιν εἰς τὸ παλάτιον τῶν Ἀνέμων, ὁ δὲ ἀρχηγὸς τούτων τὸν μεταφέρει ἐπὶ τῶν νώτων του εἰς τὸ παλάτιον τῶν Ὡρῶν (αὐτ. 1894 σ. 271). Ὁ μέγας Ἄνεμος δωρεῖ θαυμάσια πράγματα εἰς τὸν προσελθόντα εἰς τὴν κατοικίαν τῶν Ἀνέμων γεωργὸν καὶ ζητοῦντα ἐπανόρθωσιν τῶν ζημιῶν, ἃς οὗτος τῷ ἐπροξένησεν (αὐτ. 1896 σ. 518—9). Μήτηρ ἀνέμων ἀναφέρεται ἐν ἑτέρῳ παραμυθίῳ. (Mélusine I, 130.131)]].

1) Περὶ τῆς ἀδηφαγίας τῶν ἀνέμων βλ. *Grimm* D. M. σ. 602. *Schwartz* Heutiger Volksgl. σ. 27. Ὁ Αἴολος μετὰ τῶν τέκνων του παρίσταται ἐν Ὀδυσσείᾳ (κ) εὐωχούμενος διαρκῶς· οἱ Ἄνεμοι δαίνυνται εἰλαπίνην παρὰ τῷ Ζεφύρῳ ἐν Ἰλιάδι (Ψ, 201).

2) [[Μάννα τοῦ Βοριᾶ ἀναφέρεται καὶ εἰς δημώδη ᾄσματα. Βλ. *Πολίτου* Ἐκλ. ἀρ. 149]].

3) *Ἡσιόδ.* Θεογον. 378 κέ. «Ἀργέστην, Ζέφυρον, Βορέην τ' αἰψηροκέλευθον Καὶ Νότον». Ἴσως ὅμως Ἀργέστης εἶναι ἐπίθετον τοῦ Ζεφύρου (ἀργέστην Ζέφυρον) καὶ οὐχὶ ὁ ἄνεμος Εὖρος. [[Γενικῶς περὶ τῶν ἀνέμων παρ' ἀρχαίοις βλ. *Ukert* Über die Windscheiben u. Winde der Griechen u. Römer ἐν Zeitschr. f. d. Alterthumswissenschaft 1841 ἀρ. 15 σ. 124 κέ. *Gruppe* Mythol. σ. 834 κέ. *Pauly-Wissowa* Real- Lex. I, 2176 κέ. *Roscher* Lex. I, 803 κέ.]].

4) *Ἡσιόδ.* Θεογ. 265 κέ.

ρούτ) ἦν ἡ Νεφέλη ἢ Ἀγελάς (Priçni) [1]. Τὸ ἑλληνικὸν παραμύθιον, διαφέρον κατὰ τοῦτο τῶν εὐρωπαϊκῶν, ἀναφέρει πολλοὺς Ἀνέμους καὶ οὐχὶ ἕνα· μάλιστα διαιρεῖ τούτους εἰς ἄρρενας καὶ θήλεις, κατὰ τὸ γένος τῶν ὀνομάτων αὐτῶν [2]· παρὰ τὴν ἰταλικὴν Τραμοντάνα, ἀναφέρεται καὶ ὁ ἑλληνικὸς Βοριᾶς, ὁ δὲ Νότος μεταβάλλεται εἰς κόρην Νοθιά [3]. Κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν μυθολογίαν ἐκτὸς τῶν ἀρρένων ὑπῆρχον καὶ θήλεις, προσωποποίησις τῶν μαλακῶν αὐρῶν, *ἆηται*, *θυῖαι*, aurae, οὐχὶ σπανίως ἀναφερόμεναι ὑπὸ τῶν ποιητῶν καὶ ἀπεικονιζόμεναι ἐπὶ τῶν μνημείων τῆς τέχνης, ὡς γυναῖκες ἔχουσαι ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν δίκην ἱστίου κολπουμένην ἐσθῆτα ἢ πέπλον [4]. Ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ (κ) ἀναφέρονται ἓξ υἱοὶ καὶ ἓξ θυγατέρες τοῦ ταμίου τῶν Ἀνέμων Αἰόλου, σφόδρα ὅμως ἀμφιβάλλεται ἂν διὰ τούτων ἐννοοῦνται οἱ ἄνεμοι καὶ αἱ αὖραι.

Ἐκ τῶν ἀνέμων κυριώτατος θεωρεῖται ὁ Βορρᾶς [5], καὶ οὗτος προσωποποιεῖται καὶ συχνότερον τῶν λοιπῶν ἀναφέρεται ἐν τοῖς δημοτικοῖς ἰδίως ᾄσμασιν. Ἐνίοτε μετὰ τοῦ Βορρᾶ ἀναφέρεται καὶ ὁ Νότος, ὁ καταχέων βροχὴν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐνῷ ἐκεῖνος *ῥεμμονίζει* τὸ χαλάζι. Τούτους ἀμφοτέρους ὑπελάμβανον καὶ οἱ ἀρχαῖοι ὡς τοὺς κυριωτάτους τῶν ἀνέμων· «ἐπὶ τῶν πνευμάτων λέγεται τὰ μὲν βόρεια, τὰ δὲ νότια, τὰ δ' ἄλλα τούτων παρεκβάσεις», κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη [6]. «Εἰσὶ δέ τινες, οἵ φασιν δύο τοὺς κυριωτάτους ἀνέμους, βορέαν καὶ νότον, τοὺς δὲ ἄλλους κατὰ μικρὰν ἔγκλισιν διαφέρειν» [7]. Ἐν Ἰλιάδι ὁ Ἀχιλλεὺς εὔχεται ἐπικαλούμενος τὸν Βορέαν καὶ τὸν Ζέφυρον καὶ ὑπισχνούμενος αὐτοῖς θυσίας [8]· ἐκ πάντων δὲ τῶν ἀνέμων μόνοις τῷ Βορρᾷ καὶ τῷ Ζεφύρῳ ἀνήγειρον ἰδίᾳ βωμούς [9].

---

1) Rig-Veda Ὕμν. 37, 9 καὶ ἀλλ. μεταφρ. Benfey ἐν Orient u. Occident τ. I σ. 388.

2) [[Κατὰ ναυτικὴν παροιμίαν Καστελλορίζου «Ἐ Βοριᾶς εἶν' ἄντρας το' ἐ Νοτιὰ γυναῖκα»· ἀλλ' ἐνταῦθα ἡ διάκρισις τοῦ γένους «δηλοῖ τὴν δύναμιν τῆς πνοῆς καὶ τοῦ ψύχους τοῦ πρώτου καὶ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ δευτέρου» (Λαογρ. Β', 690,5)]].

3) Οὕτω καὶ ἐν τῷ χειρογράφῳ τῆς Ἐρλάγγης «Νοτία» (βλ. σ. 42). Ἐν Πελοποννήσῳ *νοτιὰ* καλεῖται ἡ ὑγρασία, ἣν ἐπιφέρει πνέων ὁ καιρὸς Νοτιᾶς· (ἐκ τούτου καὶ ῥῆμα νοτίζω, νοτισμένος).

4) «Aurae velificantes sua veste». *Plin.* 36, 29. Πρβλ. *Stephani* Compte rendu. St. Petersb. 1862 σ. 11 κέ. Ὁμοίως Αὖραι ἐποχούμεναι κύκνων (*Gerhard* D. u. Forschungen 1858 τ. 119, 2. 120, 3) παρὰ *Preller* Griech. Mythol. τ. I σ. 388 γ' ἐκδ.

5) [[Ἐν Ἄνω Βρετάνῃ ὁ Βορρᾶς καπετάνιος τῶν ἀνέμων. (Rev. d. trad. popul. VII, 520)]].

6) *Ἀριστοτέλ.* Πολιτ. Δ', 3, 4.

7) *Στράβ.* 29. Βλ. καὶ *Isid.* Orig. 13, 11. «Ex omnibus autem ventis duo cardinales sunt: Septentrio et auster».

8) Ἰλιάδ. Ψ, 195.

9) *Maury* Hist. des religions de la Grèce, τ. I. σ. 167. *Preller* Gr. Myth. I σ. 389. (Ναοὶ καὶ βωμοὶ τοῦ Βορέου ἐν Ἀθήναις παρὰ τὸν Ἰλισόν, ἐν Μεγάλῃ πόλει καὶ ἐν Θουρίοις). [[Περὶ τῆς σπουδαιότητος τοῦ Βορρᾶ ἐν ταῖς νήσοις μάλιστα τοῦ Αἰγαίου καὶ τοῦ θεοῦ τῶν Θηραίων Βορεαίου βλ. Arch. f. Religionswiss. 1898 σ. 302]].

Ὁ Πίνδαρος ἀποκαλεῖ τὸν Βορέαν *βασιλέα ἀνέμων* [1], ὁ δὲ καθ' ἡμᾶς λαὸς *Κὺρ Βοριᾶ* [2]· ἐνίοτε οἱ ναυτικοὶ ἐπονομάζουσιν αὐτὸν καὶ *Γέρο*· «*Γέρο Βοριᾶ ἀρμένιζε καὶ Νότο παλληκάρι*» παραγγέλλει ναυτικὴ τις παροιμία [3]. Οὕτω καὶ οἱ Φρείσιοι (Friesen) ἐπονομάζουσι τὸν βορειοδυτικὸν ἄνεμον Uald (γέροντα) [4] καὶ old (γέροντα) ἐν γένει οἱ ναυτικοὶ τῆς Ἄρκτου, ὁπόταν ἀτάκτως πνέων ἐξαπατᾷ τοὺς ναυτιλλομένους [5].

Ὁ Βοριᾶς νομίζεται ὀξὺς [6] καὶ ὀργίλος [7], πικρός [8], δεινῶς κολάζων τοὺς περιφρονοῦντας τὴν δύναμιν αὐτοῦ. Ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ψάλλεται τὸ ᾆσμα περὶ τοῦ Κὺρ Βοριᾶ, τοῦ βυθίσαντος τὸ πλοῖον ὑπερόπτου πλοιάρχου [9]. Μίαν τῶν παραλλαγῶν τοῦ ᾄσματος τούτου, πελοποννησιακήν, ἐδημοσιεύσαμεν ἐν τοῖς Νεοελληνικοῖς ἀναλέκτοις [10].

Ὁ κὺρ Βοριᾶς παράγγειλε οὔλων τῶν καραβιῶνε.
—«Καράβια, ποῦ εἶστε 'ς τὸ γιαλό, οὔλα λιμάνι πιάστε.»
Τοῦ κὺρ Ἀνδριᾶ τὸ κάτεργο δὲ θέλει γιὰ νὰ πιάσῃ.
—«Δὲ σὲ φοβοῦμαι, κὺρ Βοριᾶ, 'ς τὸ νοῦ μου δὲ σὲ βάνω,
τ' ἔχω ἀντέναις προύντζιναις, κατάρτια ἀσημένια,
ἔχω μεταξωτὰ παννιά, τῆς Μάλτας τὰ μετάξια,
ἔχω τοὺς ναύταις διαλεκτούς, κι' ἀτός μου παλληκάρι·
ἔχω καὶ τρία μουτσόπουλα, γνωρίζουν τοὺς ἀέρες·
τὄνα γνωρίζει τὸ γαρμπή, τἄλλο τὸ λεβαντίνι,
τὸ τρίτο τὸ καλύτερο τὸν κὺρ Βοριᾶ γνωρίζει.

---

1) *Πινδαρ.* Πυθ. Δ' 181 (322).

2) Καὶ παρὰ Γερμανοῖς ἐνίοτε: «Herr Nord». (*Holmbaum* παρὰ *Schwartz* Nat. II σ. 77). [['Επίσης dominos προσηγόρευον κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ τὸν Ἥλιον καὶ τὴν Σελήνην. Βλ. *Roscher's* Lex. II, 1768 κἑ., ὅπου ἀναγράφονται μαρτυρίαι περὶ νεωτέρων καὶ ἀρχαίων ὁμοίων ἐπικλήσεων]].

3) [[Βλ. Παρ. Γ', 206 λ. Βοριᾶς 1 καὶ τὴν αὐτ. ἀναγραφομένην ἑρμηνείαν αὐτῆς, πρὸς ἣν πρβλ. καὶ τὴν ἐξήγησιν τῆς ἰδίας παροιμίας ὑπὸ ναυτικοῦ ἐν Λαογρ. Β', 690, 4. Βλ. καὶ Ναυτικὴν μετεωρολογίαν περὶ ἀνέμων ἐν Νέᾳ Ἐφημερίδι 18 Ἰαν. 1893]].

4) *Mannhardt* Germ. Myth. σ. 143.

5) *Schwartz* Naturan. II σ. 78.

6) [[Ἐν Κερασοῦντι «ἀψὺς Βοριᾶς». (*Σίττλ* Εἰς Ἡσιόδ. Θεογ. 379)]].

7) [[Ἐν χιακῷ ᾄσματι ὁ Βοριᾶς μαλλώνει μὲ ἄστρα, μὲ τὸ φεγγάρι. (*Πολίτου* Ἐκλ. ἀρ. 149)]].

8) «Φύσα βαριά, πικρὲ Βοριᾶ, γιὰ νἄγριέψ' ἡ λίμνη» (*Ἀραβαντ.* Δημ. ᾆσμ. Ἠπείρ. σ. 11). [[Ἐν καρπαθίῳ ᾄσματι λέγεται «Ψεύτης ὁ Βοριᾶς καὶ κομπωτὴς (ἀπατεών) ὁ Νότος» (*Wescher-Μανωλακάκη* Δωρικὸν ψήφισμα Καρπάθου σ. 83), «ντελῆ Βοριᾶς» καὶ «ταπεινὸς Νότος» ἐν ἠπειρωτικῷ (Ζ. Ἀγ. Α', 171 ἀρ. 326), ἐν ἑτέρῳ δ' ὅμως ᾄσματι «δελῆς» ἀποκαλεῖται ὁ Νότος (Ἡμερολ. Φιλανθρ. Καταστημάτων. Κ/πολ. 1905 σ. 275)]].

9) [[Ἀναγραφὴν τῶν παραλλαγῶν βλ. *Πολίτου* Ἐκλ. ἀρ. 88. Εἰς ταύτας πρόσθες: Λαογρ. Ε', 155, 35. 179, 1. ϛ', 560, 13. 636, 4. Η', 53, 34. 203, 5. Ἑστία ΚΖ', 353, ἀσήμαντον παραλλαγὴν ἐν *Σταματάκη* Τερψιχόρῃ σ. 9, καὶ λεσβιακὴν ἐν γαλλικῇ μεταφράσει ἐν *Georgeakis et Pineau* Le Folk-lore de Lesbos σ. 249 κἑ.]].

10) Νεοελλ. Ἀνάλ. τ. Α' σ. 89.

Ἀνέβα, βρὲ ναυτάκι μου, 'ς τὸ μεσανὸ κατάρτι,
ξαγνάντεψε τριγύρω σου, τὸ τί καιρὸς λαλάει».
Παιζογελῶντ' ἀνέβαινε, κλαίγοντα κατεβαίνει, [1]
κι' ὥστε νὰ τὸν ρωτήσουνε νὰ τοὺς τὸ μολογήσῃ,
γιόμισ' ἡ θάλασσα παννιά κι' ὁ ἄμμος παλληκάρια, κλπ.

Καθ' ἑτέραν παραλλαγὴν τοῦ αὐτοῦ ᾄσματος τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος,

Βαρὺς Βοριᾶς ἐφύσησε, φόβος τῶν καραβιῶνε,
κι' ὅσα καράβια τ' ἄκουσαν, ἄραξαν σὲ λιμνιῶνα·
κι' ἕνα καράβι κρητικὸ 'ς τὸ νοῦν του δὲν τὸ βάνει·
—«Δὲ σὲ φοβοῦμαι, βρὲ Βοριᾶ, κτλ.» [2]

Κατά τινα τέλος κρητικὴν παραλλαγὴν ὁ Βοριᾶς ἀναγγέλλει οὐχὶ εἰς τὰ πλοῖα, ἀλλ' ἀνὰ τὰ ὄρη εἰς τὰς ποίμνας, ὅτι θὰ πνεύσῃ λάβρος, καὶ βοσκὸς ἀλαζὼν εἶναι ὁ ὑπ' αὐτοῦ τιμωρούμενος·

Ὁ κὺρ Βοριᾶς ἐμήνυσε μαντάτα 'ς τσοὶ μαδάραις,
—«Τὰ ζᾶ μαζώνετε, βοσκοί, καὶ νὰ χιονίσῃ θέλω κτλ.» [3]

Ἐν ᾄσματι, τοῦ ἀκριτικοῦ πιθανῶς κύκλου, ὁ Βοριᾶς ὑποτίθεται ὀργιζόμενος, διότι ἰταμῶς προσεκλήθη ὑπὸ νεάνιδος νὰ πνεύσῃ λεῖος καὶ μαλακός·

Ἐκεῖ ποὔλεγε κ' ἔκλαιγε, ἕνας βοριᾶς σηκώθη.
—«Ἀγάλι' ἀγάλια, κὺρ Βοριᾶ, μὴν πάρῃς τὸ λινάρι κλπ.»
Κι' ὁ κὺρ Βοριᾶς, σὰν τ' ἄκουσε, πολὺ τοῦ κακοφάνη
καὶ πέρασε πολὺ πολύ, τῆς πῆρε τὸ λινάρι κτλ. [4].

Ἐν γένει ὁ Βορρᾶς περιγράφεται ὡς ἄγριος ἀνήρ, πελώριος, δύσκολος, πάντοτε *γουρλώνων* τὰ μάτια, τὰ πάντα βίᾳ πράττων [5]. Παραπλήσιαί εἰσι καὶ αἱ ἀπεικονίσεις τοῦ ἀνέμου τούτου ἐπὶ καλῶν ἀγγείων, ἀττικῆς τέχνης, ἐφ' ὧν ἀπεικονίσεις τῆς ἁρπαγῆς τῆς Ὠρειθυίας· ὁ Βορρᾶς παρίσταται ἐν τούτοις ἄγριον βλέπων, αὐχμηροκόμης καὶ μεγαλοπτέρυγος [6]. Τὸ βίαιον τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ διδάσκει καὶ ὁ αἰσώπειος μῦθος περὶ ἔριδος τοῦ Βορέου πρὸς τὸν Ἥλιον [7].

---

1) Ὁ στίχος οὗτος ὁμοιάζει, κατὰ σύμπτωσιν ἀναμφιβόλως, ἑτέρῳ βρετανικοῦ (τῆς Γαλλίας) ᾄσματος, καθ' ὃ νέος τις ἀκόλουθος, διαταχθεὶς νἀναβῇ εἰς κωδωνοστάσια καὶ ἴδῃ τίς κρούει τοὺς κώδωνας, «Ἀναβαίνων ἐτραγῴδει φαιδρῶς· καταβαίνων ἔτρεμε σφοδρῶς»· διότι οἱ κώδωνες ἐκρούοντο αὐτομάτως, ἐκ θαύματος. (*Villemarqué* Chants popul. de la Bretagne 1846, τ. II σ. 53).

2) *Ἰατρίδου* Συλλ. δημ. ᾀσμ. σ. 19.

3) *Jeannaraki* ἀρ. 107, σ. 110.

4) Βύρων τ. Β' σ. 435—436.

5) Ν. Ἑλλ. 35.

6) Βλ. *Preller* Gr. Myth. I, 387 (370).

7) Αἰσ. μυθ. 306 καὶ σ. 201 Κοραῆ. 82, 82 b Halm. [[Πρβλ. καὶ *Chauvin* Bibl. arabe III, 35, 34]].

ὃν γινώσκει ὁ λαὸς εἴτε ἐκ παραδόσεως, εἴτε ἐκ διδασκαλίας. Ὁ Βορέας καὶ Ἥλιος ἤρισάν ποτε περὶ δυνάμεως, ἀπεφάσισαν δὲ νἀπονείμωσι τὴν νίκην ἐκείνῳ ὅστις ἤθελε δυνηθῇ *νἀρπάξῃ τὴν κάπαν* τοῦ χωρικοῦ· πρῶτος *ἐφύσηξεν* ὁ Βορρᾶς ἀπὸ πρωΐας μέχρι μεσημβρίας· ἀλλ᾽ οὐδὲν κατώρθωσε, διότι ὅσῳ σφοδρότερον *ἐφύσαε*, τόσῳ ὁ χωρικὸς *ἐμάζευε τὴν κάπαν του*, μέχρις ὅτου ἀποκαμὼν ὁ Βορέας κατέπαυσε πνέων. Περὶ μεσημβρίαν ἤρξατο ὁ Ἥλιος,προσλάμπων τὸ πρῶτον μετρίως· ὁ χωρικὸς *ἀμόλαε τὴν κάπαν του* βαθμηδόν, καὶ ἐπιταθέντος τοῦ καύματος *τὴν ἔβγαλεν* ὅλως διόλου. Ὁ Ἥλιος ἐνίκησε καὶ ἔκτοτε ὁ Βορρᾶς δὲν ἐρίζει πλέον πρὸς αὐτόν [1]).

Κατά τι παραμύθιον θηραϊκὸν τῆς ἀνεκδότου συλλογῆς Ν. Πεταλᾶ [2]), ὁ *Κὺρ Βοριᾶς* κατοικεῖ μετὰ τῆς *μητρός του μαγίσσης εἰς παλάτιον*, ἔνθα εὕρηται καὶ τὸ *ἀθάνατο νερό*· ὑπάρχει ἐν τῷ παλατίῳ *ἡλιακόν*, ὁπόθεν βλέπει τις ὅλον τὸν κόσμον καὶ ὅλα τὰ βασίλεια, ἀλλὰ τοσοῦτον ὑψηλόν,ὥστε καὶ μέχρι τοῦ μέσου τῶν κλιμάκων μόνον ἀνερχόμενός τις καταλαμβάνεται ὑπὸ φόβου ἀκατασχέτου. Μία Βασιλοποῦλα μεταβαίνει ἐκεῖ, εἰς ἄνδρα μετημφιεσμένη πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ ἀθανάτου νεροῦ, ἡ δὲ μάννα τοῦ Βοριᾶ τὴν παρουσιάζει αὐτῷ ἀπαραλλάκτως ὡς καὶ ἐν ἄλλοις ὁμοίοις παραμυθίοις, ὑποσχεθέντι προηγουμένως ὅτι δὲν θὰ τὴν κακοποιήσῃ· ὁ κὺρ Βοριᾶς ὑποπτεύεται ὅτι εἶναι κόρη, περὶ τούτου ὅμως βεβαιοῦται μετὰ τὴν ἀναχώρησιν αὐτῆς· ἀσθενεῖ βαρέως, καὶ *περιστέρια μαγικά*, ἁρπάσαντα τὴν κόρην ἐκ τοῦ παλατίου αὐτῆς, τὴν φέρουσιν εἰς τὴν κατοικίαν τοῦ Βοριᾶ. Τότε αὐτὸς ἀνερρώσθη, καὶ ἀπὸ *ἀγρίου ἀνδρὸς* μετεμορφώθη εἰς ὡραῖον βασιλόπουλον, διότι ἡ Μοῖρά του ὥρισε νἀνακτήσηται τὴν μορφὴν ταύτην, εὐθὺς ὡς εὑρεθῇ νέα πρόθυμος νὰ τὸν ὑπανδρευθῇ.—Σημειωτέον, ὅτι ἐν τῷ προκειμένῳ παραμυθίῳ ὁ κὺρ Βοριᾶς οὐδαμῶς παρίσταται ὡς προσωποποίησις τοῦ Ἀνέμου· ὁ ἀρχικὸς μῦθος ἠλλοιώθη οὐσιωδῶς, οὕτω δὲ μεταπλασθὲν τὸ παραμύθιον ἀνάγεται εἰς τὸν κύκλον ἐκεῖνον τῶν παραμυθίων, ὧν πλεῖστα εὕρηνται παρὰ διαφόροις λαοῖς, καθ᾽ ὃν ὁ ἥρως καταδικασθεὶς νὰ φέρῃ μορφὴν ὑποδεεστέρου ὄντος ἀναλαμβάνει τὴν προτέραν περικαλλῆ, μετὰ τὴν ἐκπλήρωσιν ὡρισμένων τινῶν τύπων.

Ὁ Νότος [3]), ὁ ἀναφερόμενος ἐνίοτε ὡς σύντροφος τοῦ Βοριᾶ, περιγράφεται ἥμερος καὶ οὐδέποτε βιαίως ἐργαζόμενος, ἀλλὰ πάντοτε ἠρέμα [4])· διότι ὁ ἄνεμος οὗτος ἐν Ἑλλάδι πρᾴος πάντοτε ἀπὸ τῆς θαλάσσης πνέων, μαλακύνει μὲν τὴν τοῦ χειμῶνος δριμύτητα, κατατήκει δὲ τὰς χιόνας καὶ τὸν παγετόν. Ἐν τῇ δημώδει παροιμίᾳ, ἧς ἐμνήσθημεν ἀνωτέρω, ὁ Νότος ὀνομάζεται *παλληκάρι* [5])·

---

1) Ν. Ἑλλ. 35. [[Ἑτέραν παραλλαγὴν τοῦ μύθου ἐκ Λειβησίου τῆς Λυκίας βλ. ἐν Παραδ. σ. 854 κἑ. Ἀντίστοιχοι τοῦ αἰσωπείου μύθου εἶναι ῥωσικὴ παράδοσις (Ἑστία 1876 Α΄, 45) καὶ ῥωμουνικὸς μῦθος τῆς Βουκοβίνας (Zeitschr. d. Ver. f. Volkskunde 1899 σ. 179—180), καθ᾽ οὓς τὸ κρύο, ἡ ζέστη καὶ ὁ ἄνεμος ἐρίζουσι, νικᾷ δ᾽ ὁ τελευταῖος]].

2) [[Ἐδημοσιεύθη ἐν Παρνασσῷ Ζ΄, 555—559]].

3) [[Βλ. γενικῶς περὶ Νότου *Roscher's* Lex. III, 469 κἑ.]].

4) [[Ἄλλους χαρακτηρισμοὺς τοῦ Νότου βλ. ἀνωτέρω σ. 47 σημ. 8]].

5) [[Ἀντιθέτως ὁ Σορόκος ὀνομάζεται γέρος ἐν ἄλλῃ παροιμίᾳ: «Μαῦρα εἶν᾽ τὰ νέφη

διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῇ ζωγραφίᾳ τῆς μονῆς τοῦ Βατοπεδίου, τῇ ἀπεικονιζούσῃ τοὺς τέσσαρας κυρίους ἀνέμους, ὁ Νότος μόνος παρίσταται νέος καὶ ἀγένειος, ἐνῷ οἱ λοιποὶ γέροντες καὶ πωγωνοφόροι [1].

Ἀνωτέρω ἐν τοῖς περὶ Καταιγίδων ἐμνημονεύσαμεν μύθους τινὰς περὶ τοῦ Κατεβατοῦ, τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἀνέμου τῶν Ἀραχοβιτῶν (ἐν ἐπαρχίᾳ Λεβαδείας). Ὁ Κατεβατὸς οὗτος εἶναι γέρων πολιόθριξ, ἄγριος· κατοικεῖ ἐπὶ τοῦ Παρνασσοῦ εἰς *κρουσταλλένιο παλάτι*. Ὅταν μετὰ τὴν πάλην πρὸς τοὺς ἄλλους Καιρούς, νικητὴς ἀναδεικνύμενος, ἀναπαύηται καθήμενος ἐν τῷ παλατίῳ του, διὰ μόνης τῆς ἀναπνοῆς αὐτοῦ παράγει τὰς καταιγίδας καὶ τὸν πάγον· τὸ *Ἀπόγειο*, ἡ περὶ τὸν Μάρτιον μάλιστα πνέουσα παγετώδης αὔρα εἶναι ἡ ἀναπνοὴ τοῦ Κατεβατοῦ. Παραπλησίαν εἰκόνα τοῦ δαίμονος τοῦ Ἀνέμου εὑρίσκομεν καὶ ἐν τῇ σκανδιναυικῇ μυθολογίᾳ. Κατὰ τὴν Ἔδδαν, ἐν τῇ βορειοτάτῃ ἄκρᾳ τοῦ οὐρανοῦ κάθηται γίγας, Hraeswelgr (πτωματοδόρος) καλούμενος. Ἔχει οὗτος μορφὴν ἀετοῦ, καὶ ὅταν προσπαθῇ νὰ πετάσῃ, πνέει ἄνεμος ἐκ τῆς κινήσεως τῶν πτερύγων αὐτοῦ [2].

Ἡ βυζαντινὴ γραφικὴ ἀπεικόνιζε τοὺς ἀνέμους διὰ κεφαλῶν φυσιγνάθων [3], αἵτινες ἐκφυσῶσιν ἀνέμους· αἱ κεφαλαὶ αὗται φέρουσι καὶ δύο μεγάλας πτέρυγας, εἰς ἔνδειξιν τῆς ταχύτητος τοῦ ἀνέμου [4]. Ὡς κεφαλαὶ πτερωταὶ φυσῶσαι ἁπλῶς ἐκ τοῦ στόματος ἢ εἰς κέρας παρίσταντο οἱ ἄνεμοι ἐν μνημείοις τῆς χριστιανικῆς τέχνης, πρὸ πάντων μέχρι τοῦ Θ' αἰῶνος [5]. Ἔκτοτε αἱ παραστάσεις αὗται μέχρι τοῦ ΙϚ' αἰῶνος κατέστησάν πως ποικιλώτεραι [6]. Ἐν τῷ ὡρολογίῳ Κυρρήστου οἱ ὀκτὼ ἄνεμοι ἀπεικονίζονται πτερωτοὶ καὶ ὁλόσωμοι. Πτέρυγας ἀνέμων ἀναφέρουσι καὶ Ἕλληνες ποιηταί [7], πτερωταὶ δ' ἦσαν αἱ θεότητες τῶν Ἀνέμων τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας, οἱ Ἄνεμοι, οἱ Βορεάδαι, αἱ Ἅρπυιαι, ὁ Ἑρμῆς [8]. Παρὰ τῷ ἡμετέρῳ ὅμως λαῷ, καθ' ὅσον τοὐλάχιστον εἰξεύρομεν, τοιαύτη παράστασις περὶ πτερύγων ἀνέμων ἐστὶν ἄγνωστος.

τοῦ Βοριᾶ, τὰ κόκκινά εἶν' τοῦ Νότου, καὶ τὰ βαθιὰ τὰ κόκκινα τοῦ *γέρου* τοῦ Σιρόκου». (Π. Π. λ. νέφη 2). «Χαϊδεμένος» λέγεται ἐξ ἄλλου ὁ πονέντες ἐν ἠπειρωτικῷ ᾄσματι (*Ἀραβαντ.* σ. 34 ἀρ. 39), εἰς ἕτερον δὲ ἐκ Καρυᾶς Κορινθίας (Λαογραφ. Ἀρχεῖον, ᾆσμ. ἀρ. 1315) διὰ τοῦ αὐτοῦ ἐπιθέτου προσαγορεύεται ὁ μαΐστρος]].

1) *Didron* ἔνθ. ἀν.

2) Damisaga 18. *Simrock* Deutsche Mythol. § 16 σ. 31 δ' ἐκδ.

3) [[Πρβλ. καὶ *Γεώργιον Πισίδην* (Wiener Studien 1891 τ. XIII σ. 2)· «οὐ γὰρ τοσοῦτον ἐξαπλώσει τὰς *γνάθους*, | σφύζων ὁ βορρᾶς κτλ.»]].

4) *Didron* ἔνθ. ἀν.

5) *Piper* Mythol. der christl. Kunst I, 2 σ. 440—443. *Grimm* D. M. σ. 525 δ' ἐκδ.

6) *Piper* σ. 443—457. [[Ἐν γένει περὶ τῆς παραστάσεως τῶν ἀνέμων κατὰ τοὺς μέσους χρόνους βλ. *Unger* ἐν *Erch u. Gruber* Allg. Encyclop. Α' τ. 84 σ. 459]].

7) Βλ. *Νόνν.* Διον. Β', 181. Πτέρυγες ἀνέμων ἀναφέρονται καὶ ἐν τῇ ἑβραϊκῇ μυθολογίᾳ (*Piper* αὐτ. σ. 438) ὡς καὶ ἐν τῇ γερμανικῇ. (Πρβλ. *Simrock* D. M. σ. 33 § 16 δ' ἐκδ. *Grimm* D. M. σ. 526—528 δ' ἐκδ.).

8) Βλ. καὶ *Roscher* Hermes der Windgott σ. 35. *Schwartz* II σ. 47—49.

* Ζ΄. ΑΝΕΜΟΣΤΡΟΒΙΛΟΣ

Ἀνεμοστρόβιλος. Ἀνεμογαζοῦδες· ἀνεμικαί.—Κακοποιὰ πνεύματα ἐν ἀνεμοστροβίλῳ.—Διάβολος ἄνεμος.—Νεράιδες ἐν ἀνεμοστροβίλῳ.—Νεράιδες χορεύουν.—Προσκύνησις καὶ προσαγόρευσις κατὰ τὴν δίοδον ἀνεμοστροβίλου.—Προσφοραὶ καὶ μελίγματα.—Συνέπαρμα· ἄνεμος ψυχοπομπός.—Ἄρπυιαι.—Νυμφικὴ πομπὴ ἐναέριος.—Μανικὴ στρατιά.

Ἡ ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ ταραχή, ἣν προκαλοῦσιν ἀντίπνοα πνεύματα, ἀποκαλεῖται διὰ λέξεων τῆς ἰδιώτιδος, αἵτινες ἀπαντῶσι παρὰ βυζαντινοῖς συγγραφεῦσιν, *ἀνεμοτάραξις* ἢ *ἀνεμοταραχή*, συνηθέστατα δὲ διὰ λέξεως κοινοτάτης, ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος νῦν ἀκουομένης, *ἀνεμοζάλη*, ᾗ παραβλητέαι αἱ ἀρχαῖαι *ζάλη* ἢ *ζάλος*, τὸ ῥῆμα *ζαλάω* καὶ τὸ ἐπίθετον *ζαλόεις*. Ἰδιαίτατα δὲ ἡ τῶν ἀνέμων συστροφή, ἡ παρὰ τῶν ἀρχαίων καὶ *στρόβιλος* (καὶ ποιητικῶς *στρόβος* ἢ *στρόμβος*), καλεῖται *ἀνεμοστρόβιλος*, κατὰ παραφθορὰν δὲ *ἀνεμοστρόβιλας*, *ἀνεμοστρόφιλας*, *ἀνεμοστρούβιλος*, *ἀνεμοστρούφιλος*, *ἀνεμορρούφουλας*, *ἀνεμορρούφουλος*, *ἀνεμοστρίφτουλας* [1]). Ὁ Δουκάγγιος ἐν τῷ Γλωσσαρίῳ παρατίθησιν ἓν μόνον παράδειγμα ἑνὸς τῶν ἀνωτέρω τύπων ἐκ Θεοφυλάκτου τοῦ ἱεροδιακόνου· «φορτοῦνα μεγάλη ἐσηκώθη μὲ *ἄνεμον* δυνατὸν καὶ *ἀνεμοστρόφιλον* καὶ ἐσύντριψε τὰ μονόξυλά τους».

Κοινῶς πιστεύεται ὅτι ὁ ἀνεμοστρόβιλος προέρχεται ἐκ δαιμονικῆς δυνάμεως καὶ ὅτι δι᾿ αὐτοῦ κακοποιὰ πνεύματα μεταβαίνουσιν ἀπὸ τόπου εἰς τόπον [2]). Ἐν Γορτυνίᾳ, τά τε ἐν τούτῳ πνεύματα καὶ αὐτὸς ὁ ἀνεμοστρόβιλος ὀνομάζονται *ἀνεμογαζοῦ*, πληθ. *ἀνεμογαζοῦδες* [3]). Ἐν δὲ Μακεδονίᾳ, *ἀνεμικαίς* [4]). Ἐν Κορινθίᾳ, ὅπου τὴν στρογγύλην δίνην ἀνέμου καλοῦσι *σαγανάκια* (πινάκια), νομίζουσιν ὅτι ἀκούουσιν εὐκρινῶς ἐν τῷ ἀνεμοστροβίλῳ τὰς φωνὰς καὶ τὴν ταραχήν, ἣν ποιοῦσιν οἱ δαίμονες· συγκαταλέγουσι δὲ καὶ τὸν ἀνεμοστρόβιλον μεταξὺ τῶν συρμῶν *(οἱ συρμοί)* [5]), ὡς ἀποκαλεῖται ἡ δίοδος Στοιχειῶν

---

1) Οἱ τρεῖς τελευταῖοι τύποι ἐν Κεφαλληνίᾳ. Βλ. Νεοελλην. ἀνάλ. τ. Β΄ σ. 161. [[Εἰς τὴν ἐν Παραδ. σ. 856—7 πληρεστέραν ἀναγραφὴν τῶν ὀνομασιῶν τοῦ ἀνεμοστροβίλου πρόσθες ὅτι ἐν Ζουπανίῳ Ἀνασελίτσης καλεῖται *ἀνεμουχυρίδα* (Λαογρ. Ἀρχ.)]].

2) [[Ἐν σημειώσει τοῦ ἔτους 1746 ὁ ἀνεμοστρόβιλος καλεῖται *ἀερικόν*· «ἐκατέβηκεν ἀερικὸν καὶ ἐξερρίζωσεν 5 ρίζαις συκιαῖς... καὶ ἐκατέβην ὡσὰν σπαθὶν δίστομον, ὡσὰν φωτιὰ καὶ ἔκαυσεν πάντα». (*Κανελλάκη* Χιακὰ ἀνάλ. σ. 379)]].

3) *Π. Παπαζαφειροπούλου* Γλωσσάριον ἐν Βύρωνι τ. Β΄ σ. 8. [[Περισυναγωγὴ σ. 383 κἑ.]]. Καὶ μεταφορικῶς καλεῖται ἀνεμογαζοῦ, «ἄτακτον καὶ ἀνήσυχον παιδίον, στρεφόμενον συνεχῶς, ὡς ὁ ἄνεμος». Ἡ ἐτυμολογία τῆς λέξεως μοὶ εἶναι ἄγνωστος. [[Βλ. εἰκασίαν περὶ ἐτυμολογίας τῆς λ. ἐν Παραδ. σ. 856]].

4) *Χαρισ. Μεγδάνου* ὁ λύχνος τοῦ Διογένους, ἢ ἠθικοὶ χαρακτῆρες, 1818 σ. 262. [[Πρβλ. καὶ *Πολίτου* Τὰ ὀνόματα τῶν Νεράιδων καὶ τῶν Ἀνασκελάδων ἐν Λεξ. Ἀρχείῳ Ε΄, 24 καὶ ἰδιαιτέρου ἀποσπάσματος σ. 8]].

5) Ἡ λέξις εὕρηται παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐπὶ ἀναλόγου σημασίας· «συρμῷ ἀνέμου» (*Ἀντίπατρος ὁ Σιδώνιος* ἐν Ἀνθολ. Παλ. VII, 498, 4)· «νιφετῶν συρμούς» (*Ἀντίπατρος* αὐτ. VII, 8, 4)· «χαλαζήεντα συρμόν» (*Λεωνίδας* αὐτ. VI, 221, 1)· «Πρηστήρων ἐξαισίους συρμούς» ([*Πλάτων*] Ἀξίοχ. σ. 370 c)· «τοῦ δὲ χειμῶνος ἐπίτασιν λαμβάνοντος ἐπεγεννήθη

ἢ φαντασμάτων, ἢ τὰ μέρη ὅπου ταῦτα ἐπιφαίνονται, καὶ νομίζουσιν ὅτι ἡ κατάρα *πιάνει* (εἰσακούεται) καὶ παραχρῆμα πληροῦται, ἐκφωνουμένη καθ' ἣν ὥραν πνέει ἀνεμοστρόβιλος. Κατά τινα κορινθιακὴν παράδοσιν, μήτηρ κατηρᾶτο μίαν φορὰν τὸ παιδίον της· καὶ μία κακὴ γειτόνισσα, ὅτε κατόπιν ἐπέρναγαν μὲ τὸν ἀνεμοστρόβιλον τὰ ἐξωτικά, τῆς ἐφώναξεν ἀμέσως· «Γειτόνισσα, γειτόνισσα, ἂν θέλῃς τώρα νὰ καταρασθῇς τὸ παιδί σου, ποῦ εἶναι συρμοὶ καὶ θὰ πιάσῃ ἡ κατάρα σου!—Μπᾶ ποῦ νὰ πέσουν τὰ μάτια σου καλύτερα, ὄχι νὰ καταρασθῶ ἐγὼ τὸ παιδί μου!» ἀπεκρίθη ἡ μητέρα· καὶ τὰ μάτια τῆς κακῆς γειτόνισσας ἐχύθησαν ἀμέσως ἐκείνην τὴν στιγμήν [1]).

Ἕνεκα τῆς δοξασίας ταύτης, ὅτι ὁ Διάβολος προξενεῖ τοὺς ἀνεμοστροβίλους [2]), ἡ λέξις *ἄνεμος* εἶναι πολλάκις ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ λαοῦ ταυτόσημος τῷ Διάβολος [3]). Ἐν Κωμηλίῳ Λευκάδος ὁ Διάβολος καλεῖται *ἀνεμορπὴ* (ῥιπὴ ἀνέμου) καὶ *ἄνεμος* [4])· «εἶναι τ' ἀνέμου καὶ τοῦ γυιοῦ του» λέγουσι παροιμιακῶς ἐν Λευκάδι [5]) πρὸς δήλωσιν πονηροτάτου ἀνθρώπου. Ἡ γνωστοτάτη παροιμία «Ἀνεμομαζώματα, ἀνεμοσκορπίσματα» λέγεται καὶ «Ἀνεμομαζώματα, διαβολοσκορπίσματα» ἢ «Διαβολομαζώματα κτλ.». Ἡ δὲ κατάρα «Νὰ σὲ πάρῃ ὁ διάβολος» λέγεται ὑπό τινων εὐφημότερον «Νὰ σὲ πάρῃ ὁ ἄνεμος! [6])»

πνευμάτων μέγεθος μετὰ πολλῆς χαλάζης, ὥστε τοῦ *συρμοῦ* κατὰ πρόσωπον ὄντος ἀναγκασθῆσαι καθίσαι τὴν δύναμιν ἅπασαν» (*Διόδωρ. Σικελ.* ΙΔ', 28). Τὸν κατὰ πρόσωπον συρμόν, ὅταν μάλιστα συνοδεύηται ὑπὸ νιφετοῦ ἢ χαλάζης, καλοῦσιν ἐν Θεσσαλίᾳ, Φθιώτιδι, Φωκίδι, Παρνασσίδι, ἴσως δὲ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, *τὸ φιό* (ὄφιν).

1) Παρὰ Ι. Σταμούλη. [[*Πολίτου* Παραδ. ἀρ. 271]].

2) [[Περὶ τῆς παρουσίας δαίμονος ἐντὸς τοῦ ἀνεμοστροβίλου βλ. *Πολίτου* ἔνθ. ἀν. ἀρ. 272 καὶ τὴν σημ. εἰς ἀρ. 268. Διάβολος ὡς ῥεῦμα σφοδροῦ ἀνέμου ἐν Κεφαλληνίᾳ: Παρνασσός ΙΖ', 438]].

3) Πρβλ. τὸ ἀρχαῖον Τυφῶν ἢ Τυφώς· «ἀνέμου συστροφὴ ἢ πυρός» (Σχολ. Ἀριστοφ. Ἱππ. 571). Ὁ δεινὸς ὀφιόπους δαίμων, ὁ κατὰ τῶν θεῶν πολεμήσας, συνεταυτίσθη μετὰ τοῦ ἀνέμου, πρὸ πάντων τοῦ στροβιλώδους· καὶ ἔφορος τούτου ἐλέγετο (Σχολ. Ἀριστοφ. Βάτρ. 847). [[Περὶ τῆς λ. ἄνεμος ὡς ταυτοσήμου τῷ Διαβόλῳ βλ. καὶ τὰ ἐν τῷ ἀνεκδότῳ Γ' τόμῳ τῶν Παραδόσεων (Διάβολος)]].

4) Κ. Π. Σύλλογος Η', 456. Ἐν Κεφαλληνίᾳ λέγουσιν *ἀνεμορπὴ* καὶ *ἀνεμορριπὴ* καὶ φράσεις· «αὔρα» ἢ «πήαινε 'ς τὴν ἀνεμορπή» (χάσου, ἀφανίσου)· «ποῦ 'ς τὴν ἀνεμορπὴ ἤσουνε»; (Νεοελλ. Ἀναλ. τ. Β' σ. 161. Πρβλ. καὶ σ. 412).

5) Κ. Π. Σύλλ. Η', 395 ἀρ. 7. [[Π. Π. Β', 263 ἄνεμος 8]]. Πρβλ. τὴν ἀρχαίαν παροιμίαν «Ἀνέμου παιδίον· ἐπὶ τῶν εὐμεταβόλων καὶ κούφων» [[Βλ. Π. Π. αὐτ.]]. Ἐσφαλμένως ἐν πολλοῖς τῶν ἀπογράφων καὶ ἔν τισιν ἐκδόσεσι φέρεται «πεδίον» ἀντὶ παιδίου. Πρβλ. *Πολυδευκ.* Α', 196 «εἴποι ἂν αὐτὸν (ἵππον) Ὅμηρος αὔρας ἢ ἀνέμου παῖδα», τὸν ταχύποδα δηλαδὴ ἵππον.

6) [[Κατ' ἐξεζητημένην ἐκδοχήν, παρὰ Μαριάννης Καμπούρογλου, ἡ ἔννοια τῆς κατάρας ταύτης εἶναι «νὰ γίνῃς τόσῳ λεπτός, ὥστε νὰ δύναται νὰ σὲ σηκώσῃ ὁ ἄνεμος». Ἄλλαι ὅμοιαι κατάραι καὶ φράσεις Ἠπείρου: «*Πήγαινε 'ς τὸν ἄνεμο*, ἀντὶ 'ς τἀνάθεμα.—*Σ' ἀνέμ' ἡ μάννα*='ς τ' ἀνάθεμα.—*Δὲν πᾶς κατ' ἀνέμ' μάννα;—Τί ἄνεμο κάμετε ἔτσι;*» (Ζ. Ἀγ. Α', 34 α). «*Πῆγε κατ' ἀνέμου μάννα*» (*Ἀραβαντινοῦ* Γλωσσάρ. σ. 48). Βλ. καὶ Π. Π. Β', 264 λ. ἄνεμος 11. Πρβλ. *Kalitsunakis* Mittel- u. neugriechische Erklärungen bei Eustathius σ. 10]].

(μερικοὶ προσθέτουσι «Καὶ νὰ σ' ἀλέσῃ ὁ μύλος![1]»). Ἐκ τῶν Λατίνων πατέρων τῆς ἐκκλησίας Γρηγόριος ὁ Πάπας ὁ Διάλογος ἀποκαλεῖ τὸν δαίμονα ventus urens καὶ aquilo[2]) καὶ οἱ Γερμανοὶ ἀναλόγους μεταχειρίζονται λέξεις[3]) καὶ τὰς ὑπὸ τοῦ ἀνεμοστροβίλου προξενουμένας ζημίας ἐθεώρουν διαβολικὸν ἔργον, Teufelswerk[4]). Καθ' ὅλου δ' εἰπεῖν παρ' ἅπασι τοῖς εὐρωπαϊκοῖς λαοῖς φέρεται ἡ δοξασία ὅτι ἐν τῷ ἀνεμοστροβίλῳ οἰκοῦσι πονηρὰ καὶ κακοποιὰ πνεύματα· κατὰ τὰς παραδόσεις γαλλικῶν τινων τόπων, οἱ ἀνεμοστρόβιλοι ἐγκλείουσι δαίμονας καὶ μάγους[5]). Αἱ γερμανικαὶ δοξασίαι εἰσὶ ποικίλαι καὶ πολυπληθεῖς· ἐν τῷ ἀνεμοστροβίλῳ περιάγεται κολαζομένη ἡ θυγάτηρ τῆς Ἡρῳδιάδος[6]). Ἐν Κάτω Ῥήνῳ νομίζεται ὅτι κάθηται ἐν αὐτῷ κακὴ μάγισσα[7]), ἐν Lechrain ὅτι πολλαὶ μάγισσαι[8]). Ἐν Βεστφαλίᾳ λέγουσι περὶ ἀνεμοστροβίλου: «Da fliegen die Buschjungfer»[9]). Ὅταν ἄνεμος πνέῃ ἐπὶ τῶν σπαρτῶν, λέγουσιν ἐν Γερμανίᾳ· «Die Kornmutter geht über die Getreide»[10]). Κατὰ τὸν Mannhardt, ὁ στρόβιλος, ἡ θύελλα καὶ ἡ καταιγὶς εἰσὶν ἐν τῇ δημώδει μυθολογίᾳ παραστάσεις ἐξωτερικῆς ἐνεργείας τοῦ αὐτοῦ δαιμονίου, ὅπερ ἐν ἠρέμῳ καταστάσει νομίζεται ἐνσεσαρκωμένον ἐν τοῖς δένδροις τῶν δασῶν[11]). Οἱ Λιέσσοι, πνεῦμα τῶν δασῶν κατὰ τὰς προλήψεις τῶν Ῥώσων ὑποτίθενται ἔστιν ὅτε πνέοντες μετὰ τοῦ ἀνεμοστροβίλου[12]). Ἑτέρας παραπλησίας δοξασίας Γερμανῶν, Δανῶν, Σουηδῶν καὶ Βοημῶν ἀναφέρει ὁ αὐτὸς συγγραφεύς[13]). Οἱ Σουηδοὶ νομίζουσιν ὅτι ὁ προηγούμενος καταιγίδος ἀνεμοστρόβιλος εἶναι Τρὸλλ καταδιωκομένη ὑπὸ τῆς βροντῆς[14])· ἐν δὲ γερμανικοῖς καὶ σκανδιναυικοῖς μύθοις ἀναφέρεται καταδίωξις τῶν Τρόλλ, τῶν Holzfräulein, τῶν Λευκῶν γυναικῶν κλπ. ὑπὸ τοῦ ἀγρίου κυνηγοῦ, τοῦ Oden κλπ. Ἀνάλογος εἶναι ὁ ἑλληνικὸς μῦθος περὶ καταδιώξεως τῶν Ἁρπυιῶν ὑπὸ τῶν πτερωτῶν υἱῶν τοῦ Βορέου[15]). Κατὰ τοὺς σλαβικοὺς μύθους ὁ ἀνεμοστρόβιλος νομίζεται χορὸς τοῦ πονηροῦ πνεύματος· κλείουσι δὲ ἐπιμελῶς ἐν ταῖς καλύ-

---

1) [[Βλ. Π. Π. Δ', 387 λ. διάβολος 68]].
2) *Gregor. Magn.* I, 247, 570.
3) Βλ. *Grimm* D. M. σ. 951—2. Πρβλ. καὶ σ. 262. 599.
4) *Schwartz* Naturan. II, 74—5.
5) Βλ. *Monnier* Tradit. popul. comparées 1854 σ. 28—30. [[Κατά τινα δοξασίαν τῆς Λαγκεδόκης ἐν τῷ ἀνεμοστροβίλῳ ἐγκρύπτεται δαίμων ἀόρατος· διὰ νὰ φανῇ δὲ πρέπει νὰ πυροβοληθῇ τις ἀκριβῶς εἰς τὸ μέσον. (Rev. d. trad. popul. 1891 σ. 549)]].
6) Zeitschrift f. deutsche myth. u. sittenk. τ. I σ. 102. *Grimm* D. M. σ. 262.
7) *Kuhn* Westf. Sagen II, 93.
8) *Leoprechting* Lechrain σ. 15, 101.
9) *Montanus* Die deutschen Volksfeste. Iserlohn, 1854. II σ. 103.
10) *Mannhardt* Wald- u. Feldkulte I, 611. Τοῦ αὐτοῦ Korndämonen σ. 2. 19.
11) *Mannhardt* Wald- u. Feldk. I, 149.
12) Αὐτ. I, 139.
13) Αὐτ. I, 149.
14) Αὐτ. I, 128.
15) Αὐτ. τ. II σ. 95.

δαις πάντα τὰ ἀνοίγματα, ἵνα μὴ εἰσδύσῃ τὸ κακόν [1]· κατὰ δὲ τὰς δοξασίας τῶν Βοημῶν, ἐν τῷ ἀνεμοστροβίλῳ ὑπάρχει ὁ διάβολος ἢ μία μάγισσα [2]· οἱ δὲ Ρωμοῦνοι τῆς Τρανσυλβανίας πιστεύουσιν ὅτι ἐν τῷ ἀνεμοστροβίλῳ χορεύει τὸ πονηρὸν πνεῦμα [3]. Τέλος οἱ χωρικοὶ τῆς ἐν Γαλλίᾳ Βρετανίας καὶ Πικαρδίας λέγουσιν, ὅταν πνέῃ ἀνεμοστρόβιλος· «ὁ περιπλανώμενος Ἰουδαῖος περᾷ» [4].

Ἐκ πάντων δὲ τῶν πονηρῶν πνευμάτων κατ' ἐξοχὴν εἰς τὰς Νεράιδας ἀποδίδωσιν ὁ καθ' ἡμᾶς λαὸς τὴν γένεσιν τοῦ ἀνεμοστροβίλου [5]. Ἐν Γορτυνίᾳ λέγοντες *Ἀνεμογαζοῦδες* καὶ ἀλλαχοῦ *Ἀνεμικαὶς* τὰ ἐν τῷ ἀνεμοστροβίλῳ δαιμόνια, ὡς ἀνωτέρω ἐρρήθη, ἐννοοῦσι κυρίως Νεράιδας. Ἡ αὐτὴ καθαρῶς δοξασία διετηρήθη καὶ παρά τισι κελτικοῖς λαοῖς· οὕτως οἱ Βρετανοὶ ἐν Γαλλίᾳ νομίζουσιν ὅτι ὁ ἀνεμοστρόβιλος ἐγκλείει Fées [6] καὶ οἱ Ἰρλανδοὶ Ἔλφ [7]· παρὰ δὲ Γερμανοῖς, παραφθαρείσης τῆς ἀρχικῆς ἰδέας, ἀντικαθιστῶσι ταύτας μάγισσαι (Hexen), ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω. Ἐν Ζακύνθῳ, ὁσάκις πνέῃ ἀνεμοστρόβιλος, λέγουσι *«χορεύουνε οἱ Ἀνεράιδες»*· τοὺς δὲ κύκλους, οἵτινες χαράσσονται ἐν τῇ κόνει ἢ ἐν τῇ ἄμμῳ ἐκλαμβάνουσιν ὡς ἴχνη τῶν ποδῶν τῶν Ἀνεράιδων [8]. Οἱ παλαιότεροι Γερμανοὶ ἐπίστευον ὁμοίως ὅτι ἐν τῷ ἀνεμοστροβίλῳ χορεύει ἡ Ἡρωδιάς [9]· ἐν Innthal τῆς Τιρολίας ὁ ἀνεμοστρόβιλος καλεῖται Hexentanz (χορὸς μαγισσῶν), διότι ὀρχοῦνται ἐν αὐτῷ αἱ μάγισσαι [10]. Ἀνωτέρω ἐμνήσθημεν ὁμοίων σλαβικῶν καὶ ῥουμουνικῶν μύθων· κατά τινα δὲ πολωνικὴν δοξασίαν, ὅταν πνέῃ ἀνεμοστρόβιλος, ὀρχεῖται τὸ πονηρὸν πνεῦμα [11].

Ὅπως μὴ ἐξοργισθῶσιν αἱ Νεράιδες, ὀφείλει ἕκαστος κατὰ τὴν δίοδον ἀνεμοστροβίλου νὰ πέσῃ πρηνὴς κατὰ γῆς, μέχρι οὗ παρέλθῃ τὸ κακόν [12]. Τὰ

---

1) *Hanush* Slawische Mythologie σ. 185.

2) *Grohmann* Sagen aus Böhmen σ. 111.

3) *W. Schmidt* das Jahr u. seine Tage σ. 16.

4) *P. L(acroix) Jacob* bibliophile, Curiosités de l'histoire des croyances populaires au moyen âge. 1859 σ. 119.

5) [[Παραδόσεις περὶ Νεράιδων ἐν τῷ ἀνεμοστροβίλῳ ἀναγράφονται ἐν *Πολίτου* Παραδ. σ. 856 ἐν τῇ σημειώσει εἰς τὴν ὑπ' ἀρ. 268 παράδοσιν. Βλ. καὶ τὴν ὑπ' ἀρ. 266]].

6) *Nore* Coutumes etc. des provinces de France σ. 216—7. Ἐν Béarn τῆς Γαλλίας πιστεύουσιν ὅτι αἱ Fées διεγείρουσιν ἢ κατευνάζουσι καταιγίδας (αὐτ. σ. 125). [[Πρβλ. καὶ *M. Mac Phail* Folklore from the Hebrides ἐν Folk-Lore 1896 σ. 402= Rev. d. l'hist. des Relig. 38, 258. Περὶ vent follet βλ. RTP. 1900 σ. 643 σημ.]].

7) *Nore* σ. 216—7. *Grimm* Irische Elfenmärchen σ. X. Deutsch. Myth. σ. 599.

8) *Schmidt* Volksl. σ. 124.

9) *Grimm* D. M. σ. 262 σημ.

10) *Zingerle* Sitten u. Gebräuche des Tiroler Volks. Innsbruck 1857. [[Καὶ ἐν Κουγιαδίᾳ τῆς Πολωνίας πιστεύουσιν ὅτι μάγισσα χορεύει ἐν τῷ ἀνεμοστροβίλῳ. (Hessische Blätter f. Volksk. 1904 σ. 116—7]].

11) *Woycicki* παρὰ *Grimm* D. M. σ. 599.

12) [[Διαφόρους τρόπους πρὸς ἀποτροπὴν τῆς ἐκ τοῦ ἀνεμοστροβίλου βλάβης βλ. *Πολίτου* Παραδ. σ. 857—8]].

παιδία κωλύουσιν ἐπιμελῶς ἀπὸ τοῦ νὰ ἐξέλθωσιν ἐκ τῆς οἰκίας ἤ, ὁσάκις τοῦτο εἶναι ἀδύνατον, καθίζουσι ταῦτα χαμαί. Κατά τινα ἠπειρωτικὴν παράδοσιν μία μητέρα ἐθέριζε μὲ τὴν κόρην της· τότε ἐσηκώθη ἕνας μεγάλος ἀνεμοστρόβιλος καὶ ἡ μητέρα ἔσκυψε, ὅσῳ ποῦ πέρασε· ἡ κόρη ὅμως δὲν ἤθελε νὰ σκύψῃ. Τὴν ἐπῆραν λοιπὸν οἱ Νεράιδες καὶ τὴν ὑπῆγαν εἰς ἓν βουνὸν καὶ τὴν ἐκράτησαν μαζί τους [1]). Οἱ Ἰρλανδοὶ πιστεύουσιν ὅτι Ἔλφ μετοικοῦσι καὶ δι' ἀνεμοστροβίλου μεταβαίνουσιν εἰς τὰς νέας αὐτῶν κατοικίας, διὰ τοῦτο προσκλίνουσι πρὸ τοῦ ἀνεμοστροβίλου οἱ ἀπαντῶντες [2]). Ἐν τοῖς Βοσγίοις ὄρεσι ὑπάρχουσι μέρη, ὧν ὑπεράνω διέρχεται χορεία μουσικῶν (Mouhiheuken), ἣν ἐπικίνδυνον εἶναι νὰ συναντήσῃ τις· ὅπως μὴ τὸν κατασπαράξωσιν, ὀφείλει νὰ πέσῃ πρηνής [3]). Παραπλήσια ἐποίουν ἐνιαχοῦ τῆς Γερμανίας οἱ χωρικοί, ὁσάκις ἐνόμιζον ὅτι ἤκουον κατὰ τὴν νύκτα διερχομένην τὴν ἀγρίαν θήραν (die wilde Jagd)· ὤφειλον νὰ κατακλιθῶσιν τὸ πρόσωπον πρὸς τὴν γῆν ἐστραμμένον ἔχοντες, ὅπως μὴ κακοποιήσῃ αὐτοὺς ὁ ἄγριος κυνηγός· ἦν δ' ὁ ἄγριος κυνηγὸς αὐτὸς ὁ ὕπατος τῶν γερμανικῶν μύθων θεὸς Wuotan, ἡ δὲ καὶ παρὰ τοῖς ἐκχριστιανισθεῖσι Γερμανοῖς περισωθεῖσα δεισιδαιμονία ἦν ἴσως λείψανον τῆς παλαιᾶς λατρείας τοῦ θεοῦ τούτου· τανῦν ἐν Βοημίᾳ πίπτουσιν ἐπίσης πρηνεῖς, ὁσάκις νομίζουσιν ὅτι ὑπεράνω τοῦ φυλλώματος τῶν δασῶν ἀκούουσι τοὺς καλπασμοὺς τῶν ἵππων καὶ τὰς ὑλακὰς τῶν κυνῶν τῶν φανταστικῶν θηρευτῶν, καὶ μένουσιν ἐν τῇ αὐτῇ θέσει μέχρις οὗ ἐπέλθῃ ἡσυχία, ἐμφαίνουσα τὴν ἀπομάκρυνσιν τῆς ἀγρίας θήρας [4]).

Ἐκτὸς δὲ τῆς ὑποκλίσεως πρὸ τοῦ ἀνεμοστροβίλου, συντελεστικωτάτας πρὸς ἀποτροπὴν τῶν ἀπὸ τούτου δεινῶν ἡγοῦνται ἐπῳδάς τινας, ἃς εὐφήμῳ τῷ στόματι καὶ μικρᾷ φωνῇ ἀπαγγέλλουσιν [5]). Ἐν Ἀθήναις καὶ μάλιστα πλησίον τοῦ λόφου τῶν Νυμφῶν, διερχομένου ἀνεμοστροβίλου, αἱ γραῖαι κύπτουσι χαμαὶ τὴν κεφαλὴν αὐτῶν, ἐπιφωνοῦσαι· *Μέλι καὶ γάλα 'ς τὸ δρόμο σας!* [6]) Τούτου ἕνεκα καὶ τὰ ἐξωτικὰ πολλάκις ἐν Μακεδονίᾳ κατ' εὐφημισμὸν καλοῦνται *Γλυκὰ καὶ μελιτένια* [7]). Ἐν Κεφαλληνίᾳ, ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Σάμης, ἀπαγγέλλουσι μακροτέραν ἐπῳδήν, ἐν ᾗ ἀναφέρεται καὶ ἡ σχέσις τῶν Νεράιδων πρὸς τὸν

---

1) *Hahn* Gr. u. alban. Märchen ἀρ. 81 τ. II σ. 80. [[*Πολίτου* Παραδ. ἀρ. 750]].

2) *Grimm* Irische Elfenm. σ. X. Βλ. καὶ *Résie* Histoire des sciences occultes τ. I σ. 463.

3) Usages et superstitions dans les Vosges ἐν Magasin pittoresque 1866 σ. 135.

4) *Grohmann* Sagen aus Böhmen σ. 77. 80.

5) Ἐν Κορινθίᾳ πολλάκις διαβαίνοντος τοῦ ἀνεμοστροβίλου ἐπιφωνοῦσι πτύοντες· «Σκατὰ 'ς τὰ γένεια σου!» καταρώμενοι καὶ ὑβρίζοντες οὕτω τὸν ἐν τῷ ἀνέμῳ διάβολον.

6) *Πιττάκης* ἐν Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι 1852 σ. 647. Βλ. καὶ *Wachsmuth* das alte Griech. im neuen σ. 31. 56. [[ἑλλην. μεταφρ. Γαλανοῦ, Κεφαλλ. 1868 σ. 23]]. *Σ. Καρπαθίου* ὁ Καρπάθιος· κωμῳδία [[Ἀθ. 1862]] σ. 31 [[1886 σ. 39 καὶ ἐν ἀναδημοσιεύσει ἐν «Αὐγῇ Δωδεκανησιακῇ» Ἀθηνῶν 15 [γρ. 1] Αὐγ. 1928 ἀρ. 186 : «οἱ καλοτσυράδαις, ποῦ *μπαμπάκι 'ς τὴ στράτα τώνε*»]].

7) *Χαρισ. Μεγδάνου* Λύχνος Διογένους σ. 263. [[Βλ. καὶ *Πολίτου* Τὰ ὀνόματα τῶν Νεράιδων καὶ τῶν Ἀνασκελάδων ἐν Λεξ. Ἀρχείῳ Ε', 28 καὶ ἰδιαιτέρου ἀποσπάσματος σ. 12]].

Ἀλέξανδρον, περὶ ἧς ἀλλαχοῦ ποιούμεθα λόγον [1]). *«Χαιράμεναις, καλόκαρδαις! Μέλι καὶ γάλα 'ς τοῦ βασιλέα τὴν τάβλα! 'Σ τὴν ψυχὴ τοῦ βασιλέως τοῦ Ἀλεξάνδρου, κακὸ μὴ μοῦ κάμετε!»* [2]) Πολλαχοῦ τῆς Μακεδονίας, ἐγειρομένης σφοδρᾶς θυέλλης, ἧς πρόξενοι νομίζονται Νεράιδες, ψιθυρίζουσι πρὸς καταστολὴν ταύτης· *Μέλι καὶ γάλα* (τρίς)· *κάπ' ἀπ' ἐδῶ πέρασεν ὁ βασιλεὺς Ἀλέξανδρος· ζῇ καὶ βασιλεύει* (τρίς) [3]). Ἐπὶ τῶν Πιερίων ὀρέων ὑπάρχει μέγα σπήλαιον, ἐν ᾧ, ὡς οἱ ποιμένες καὶ οἱ χωρικοὶ τῶν πέριξ δοξάζουσι, κατοικοῦσιν *ἐξωτικαί*· οὐδεὶς τολμᾷ νὰ πλησιάσῃ εἰς αὐτό, οὐδὲ νὰ ἀποκόψῃ δένδρον ἐκ τῶν ἐγγὺς δασῶν· ὁσάκις δ' αἱ γυναῖκες τῶν παρακειμένων χωρίων βλέπουσιν ἐγειρομένας θυέλλας ἐν ταῖς πέριξ κορυφαῖς, ὅπως ἐξορκίσωσι τὰ φοβερὰ πνεύματα, ἀναφωνοῦσι *Μέλι καὶ γάλα!* [4]) Αἱ ἐπῳδαὶ αὗται ὑποδεικνύουσιν ὅτι ἐν ἐποχῇ παλαιοτέρᾳ προσέφερον πράγματι ταῖς Νύμφαις, αἷς ἀπέδιδον τὴν αἰτίαν τῶν θυελλῶν, προσφορὰς ἐκ μέλιτος καὶ γάλακτος. Ἐν οἰκείῳ τόπῳ θὰ διαλάβωμεν ἐκτενῶς περὶ τῶν συνειθιζομένων ἔτι προσφορῶν πεμμάτων καὶ μέλιτος καὶ γάλακτος πρὸς ἐξιλασμὸν τῶν Νεράιδων ἢ τῶν Μοιρῶν [5]). Ἀλλὰ καὶ ἐν ὁμοίαις περιπτώσεσιν, ἐπὶ ἀνεμοστροβίλου, ὡς βεβαιοῖ ὁ Θεοτόκης ἐν τῷ περὶ Κερκύρας συγγραμματίῳ του, συνείθιζον οἱ χωρικοί, τοὐλάχιστον κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ, πρὸ 60 [6]) περίπου ἐτῶν, νὰ προσφέρωσιν εἰς τὰς Νεράιδας *μέλι καὶ γάλα*, ὁσάκις, κατὰ τὴν γνώμην εἰδημόνων γυναικῶν, διήρχοντο διὰ τοῦ μέρους, ἐν ᾧ οἱ προσάγοντες τὴν προσφορὰν εὑρίσκοντο, ὅπερ ἄκρῳ ποδὶ μόλις θίγουσιν· ἐνομίζετο δὲ ὅτι προήγγειλε πάντοτε τὴν δίοδον αὐτῶν αἰφνίδιος στρόβιλος κονιορτοῦ, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον σφοδρός [7]). Καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες συνείθιζον ἐνίοτε νὰ θύωσιν ἄρνα μέλαιναν τῷ Τυφῶνι, πρὸς ἀποτροπὴν τῶν καταιγίδων. Τὸ ἔθος τοῦτο ὑπαινίσσεται καὶ ὁ Ἀριστοφάνης καὶ πλατύτερον ἀναφέρουσιν οἱ Σχολιασταὶ αὐτοῦ [8]).

---

1) Βλ. *Πολίτου* ὁ περὶ Γοργόνων μῦθος σ. 8 κἑ. [[Ἀλέξανδρος ὁ μέγας κατὰ τὰς δημώδεις παραδόσεις ἐν *Σκόκου* Ἐθν. ἡμερολ. 1889 σ. 37—40. Πρβλ. καὶ τὰς σημειώσεις εἰς Παραδ. ἀρ. 651. 652 ἐν τῷ ἀνεκδότῳ Γ' τόμῳ]].

2) *Schmidt* Volksl. σ. 125.

3) *Ἰω. Μιχαὴλ* Μακεδονικὰ σ. 29. [[*Πολίτου* Παραδ. ἀρ. 652. Βλ. καὶ *Γουσίου* Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 79]].

4) *Pouqueville* Voyage de la Grèce τ. III σ. 88. [[*Πολίτου* Παραδ. ἀρ. 684]]. Τὸ σπήλαιον εἶναι ἴσως τὸ αὐτὸ καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ *Heuzey* (Le mont Olympe et l' Acarnanie σ. 204) ἀναφερόμενον, ὡς κείμενον ἐπὶ τοῦ ὄρους «Φλάμπορο» δύο ὥρας κάτωθεν τῆς κορυφῆς. Οἱ χωρικοὶ νομίζουσιν ὅτι ὁ πλησιάζων εἰς αὐτὸ ἐξίσταται τῶν φρενῶν. Ἴσως ἦν τὸ πάλαι ἱερὸν ταῖς Πιερίσι Μούσαις, ὧν εὔκολος ἡ μετάπτωσις εἰς Νεράιδες, ἀφοῦ καὶ αἱ Μοῦσαι ἦσαν ἐκ τοῦ γένους τῶν Νυμφῶν. (Πρβλ. καὶ *Schmidt* Volksl. σ. 125).

5) [[Ἐν τῷ ἀνεκδότῳ Γ' τόμῳ τοῦ Παραδόσεων]].

6) [[100]].

7) *Théotoky* Détails sur Corfou. Corfou 1826 σ. 123.

8) Σχολ. Ἀριστοφ. Βατρ. 847. «ἄρν' ἄρνα μέλαιναν: Ὡς τοιαύτης γενομένης θυσίας τῷ Τυφῶνι ἐπὶ τῷ λῆξαι καταιγίδας. Τοιαῦτα γὰρ ἔθυον τῷ Τυφῶνι, *ὁπότε στροβιλώδης ἐκινήθη ἄνεμος*, τῶν γὰρ τοιούτων οὗτός ἐστιν ἔφορος· εἰκότως δὲ μέλαιναν καὶ οὐ λευκήν, ἐπειδὴ καὶ ὁ Τυφὼς μέλας».

Ἀπαράλλακτον δ' ἔθιμον διατηρεῖται μέχρι τοῦ νῦν ἐν Καρινθίᾳ (Kärnten) καὶ ἔν τισιν ἄλλαις γερμανικαῖς χώραις. Σφοδροῦ ἀνέμου πνέοντος, πρὸ πάντων κατὰ τὰ δωδεκαήμερα, πρὸς ἐξιλασμὸν τοῦ ἀνεμοστροβίλου, θέτουσι πρὸ τῶν θυρῶν ἐν ὀστράκοις ᾠῶν ἢ ἐν μικροῖς πινακίοις γάλα ἢ ἄλλα ἐδέσματα· ταῦτα δὲ πολλάκις ἡ οἰκοδέσποινα τίθησι οὐχὶ πρὸ τῆς θύρας, ἀλλ' ἐπί τινος δοκοῦ, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον προεξεχούσης μικρὸν κατὰ τὴν γωνίαν τῆς στέγης[1]).

Τὸν μὴ οὕτω τιμῶντα καὶ ἐξορκίζοντα τὸν ἀνεμοστρόβιλον αἱ Νεράιδες, ἢ οἱονδήποτε ἄλλο δαιμόνιον ἐν αὐτῷ ἐγκρύπτεται, συναρπάζουσι καὶ εἰς ἀπωτάτους μεταφέρουσι τόπους. Ἀνωτέρω παρέθεμεν τοιαύτην τινὰ ἠπειρωτικὴν παράδοσιν, ἐν δὲ τῷ περὶ Νεράιδων κεφαλαίῳ τῆς Νεοελληνικῆς ἡμῶν μυθολογίας[2]) ποιούμεθα ἐκτενέστερον λόγον περὶ τοῦ *συνεπάρματος* γυναικῶν πρὸ πάντων ἢ κορασίων ἢ παίδων ὑπὸ Νεράιδων. Ἰδίως δὲ ὁ ἀνεμοστρόβιλος ἢ καὶ ὁ ἄνεμος ἁπλῶς ἁρπάζουσι καὶ ἀπώτατα μετακομίζουσι. Ἀνωτέρω παρέθεμεν τὴν κατάραν «Νὰ σὲ πάρῃ ὁ ἄνεμος!» ἐντονωτέρα ταύτης εἶναι ἡ ἐν Κεφαλληνίᾳ συνειθιζομένη «*Ἀνεμορρούφουλος κι' ἀνεμοκάπνιστος*» (ἔνθα ὑπονοεῖται «Νὰ γίνῃς» ἢ «Νὰ σ' ἀκούσω ἀνεμορρούφουλον» κλπ.)[3]). Κατά τι θηραϊκὸν ἀνέκδοτον παραμύθιον Βασιλοποῦλα, φοβουμένη τὸν πατέρα της, ἀναβαίνει εἰς ἡλιακὸν καὶ περιτριγυρίζει, φωνάζουσα· «Ἀέρα μου, ἀνεμοστρόφιλά μου, ἔλα νὰ μὲ πάρῃς!—Ἔρχεται ἕνας ἀνεμοστρόφιλος, σηκώνει τὸ παιδὶ καὶ τὸ παίρνει, πάει 'ς τὴν ἄβυσσο... ὁ ἄνεμος ὑπῆε καὶ τὄρρηξε 'ς τὴν ἔρημο, σὲ μιὰ βασιλικὴ αὐλή»[4]). Οἱ ἀπροσδοκήτως βλέποντές τινα ἐρωτῶσιν ἐνίοτε αὐτόν, «Ποιὸς ἀέρας σ' ἔφερε;—ποιὸς ἀέρας σ' ἔρρηξε ἐδῶ;» τοιαῦται δὲ φράσεις ἀπαντῶσιν ἐν παλαιοῖς γαλλικοῖς ποιήμασι «quel vent vos quie?» «quel vent vos maine?» «quel vent vos mene et quel oré?»[5]). Μὲ τὴν φράσιν ταύτην παίζει δημῶδές τι ἀνέκδοτον, καθ' ὃ εἷς λαχανοκλόπος, καταληφθεὶς ἐπ' αὐτοφώρῳ τὴν νύκτα ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου τοῦ κήπου καὶ ἐρωτηθεὶς «Πῶς εὑρέθης ἐδῶ;» ἀπεκρίθη· «*Ἀέρας μ' ἔρρηξε.*—Καλά, καὶ τὰ λάχανα τί θέλουνε, ποῦ εἶναι ξεκωλωμένα;—Ἐπιάσθηκα ἀπ' αὐτά, νὰ μὴ πέσω.—Ἀμμὴ αὐτά, ποῦ εἶναι 'ς τὸ σακκοῦλι, πῶς εὑρέθησαν ἐκεῖ μέσα;—Αὐτὸ δὰ θαμάζομαι κ' ἐγώ!»[6]).

Ἡ δοξασία, ὅτι ὁ ἄνεμος ἀναρπάζει ἔστιν ὅτε ἀνθρώπους[7]) δὲν εἶναι βε-

1) Germania 1866 τ. XI σ. 75, ἔνθα καὶ πολλοὶ συγγραφεῖς ἀναφέρονται, μαρτυροῦντες περὶ τῆς διαδόσεως τοῦ ἐθίμου ἀνὰ τὴν λοιπὴν Γερμανίαν.

2) [[Βλ. τὰς σημειώσεις περὶ Νεράιδων εἰς τὸν ἀνέκδοτον Γ' τόμον τῶν Παραδόσεων]].

3) Νεοελλ. ἀνάλ. Β' σ. 161. 412.

4) Ἡ Γουροῦνα καὶ ὁ τριπόδης. Ἀρ. 18 τῆς ἀνεκδότου συλλογῆς Πεταλᾶ.

5) Παρὰ *Grimm* D. M. δ' ἔκδ. τ. III σ. 179.

6) Τὸ ἀνέκδοτον τοῦτο παρενέβαλεν εἰς τὸ ποίημά του, *Στράτην Καλοπίχειρον*, ὁ Στέφανος Κουμανούδης· ἀλλὰ πολλῷ πρότερον, περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ΙΔ' ἑκατονταετηρίδος, ἐστιχούργησεν αὐτὸ καὶ ὁ βυζαντῖνος Μανουὴλ ὁ Φιλῆς. (*Man. Philae* Carmina ed. Miller σ. 213). [[Βλ. Π. Π. Α', 338 λ. ἀέρας 12. Πρβλ. καὶ λ. πιάνω 25]].

7) [[Βλ. *Πολίτου* Παραδ. ἀρ. 503 σ. 283 κέ. καὶ τὴν σημ. σ. 1138]].

δαίως έντελῶς ἀβάσιμος· οἱ νεώτεροι μετεωρολόγοι ἀναφέρουσιν ἱκανὰ παραδείγματα ἀνθρώπων, οἵτινες ὑπὸ δεινοῦ τυφῶνος καταληφθέντες ἀνυψώθησαν μέχρι δύο μέτρων ὑπὲρ τὸ ἔδαφος, καὶ μετὰ ταχύτητος καταπληκτικῆς μετηνέχθησαν εἰς τόπους πόρρω ἀπέχοντας[1]). Ἀλλ᾽ ἐκτὸς τῶν σπανιωτέρων τούτων καὶ παραδοξοτέρων φαινομένων, καὶ μόνη ἡ καθημερινὴ παρατήρησις τοῦ ἀνέμου καὶ ἰδίως τοῦ ἀνεμοστροβίλου, ἀναρπάζοντος καὶ ἐν ἀκαρεῖ παρασύροντος μακρὰν κουφότερα πράγματα, ἤρκει νὰ παράσχῃ ἀφορμὴν εἰς τὴν διάπλασιν ἱκανῶν μύθων παρὰ τοῖς πρώτοις ἀνθρώποις. Οἱ τοιοῦτοι μῦθοι διετυπώθησαν ὁριστικῶς βραδύτερον, ὁπότε ἐμορφώθησαν αἱ περὶ ψυχῆς ἰδέαι, καθ᾽ ἃς ἡ οὐσία ταύτης ἦν ἡ αὐτὴ καὶ ἡ τοῦ ἀνέμου, καὶ ὧν ἕνεκα διὰ τῶν αὐτῶν λέξεων ἀμφότερα ἐδηλοῦντο (*πνεῦμα, anima, animus*). Ἐντεῦθεν καὶ οἱ ἄνεμοι ὑπελαμβάνοντο ψυχοπομποὶ δυνάμεις[2]) καὶ ἐκ τούτου ἐξηγεῖται, διατὶ ἐν τῇ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ ὁ Ἑρμῆς, ὅστις ἐν ἀρχῇ ἦν πιθανῶς προσωποποίησις τοῦ ἀνέμου, μετέπεσεν, ἴσως πολλῷ πρὸ τοῦ Ὁμήρου, εἰς θεὸν ψυχοπομπόν. Προδήλως δὲ ἡ συνταύτισις τῶν ἀνέμων ταῖς ψυχοπομποῖς θεότησι καταφαίνεται ἐν τοῖς περὶ Ἁρπυιῶν μυθολογήμασιν[3]). Αἱ Ἅρπυιαι ἦσαν ἅμα καὶ αἱ πτερωταὶ θύελλαι, καὶ δαίμονες τοῦ ταχέως ἐπερχομένου θανάτου[4]). Ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ ὁ Τηλέμαχος καὶ ὁ Εὔμαιος λέγουσιν ὅτι τὸν Ὀδυσσέα «ἀκλειῶς Ἅρπυιαι ἀνηρείψαντο»[5]). Ἀλλαχοῦ τῆς Ὀδυσσείας αἱ Ἅρπυιαι ταὐτίζονται καθ᾽ ὁλοκληρίαν ταῖς θυέλλαις· ἡ Πηνελόπη εὔχεται ν᾽ ἀναρπάσῃ αὐτὴν θύελλα, ὡς ἀνήρπασε τὰς Πανδαρέου κούρας·

ἢ ἔπειτά μ᾽ ἀναρπάξασα θύελλα
οἴχετο προφέρουσα κατ᾽ ἠερόεντα κέλευθα,
ἐν προχοῇς δὲ βάλοι ἀψορρόου Ὠκεανοῖο.
Ὡς δ᾽ ὅτε Πανδαρέου κούρας ἀνέλοντο θύελλαι...
τόφρα δὲ τὰς κούρας Ἅρπυιαι ἀνηρείψαντο[6]).

---

1) Βλ. *Zurcher et Marcollé* Trombes et cyclones. Paris, 1876 σ. 121—122. 60. Τῶν αὐτῶν Les météores. 4η ἐκδ. P. 1875 σ. 132 κέ. 135.

2) Βλ. *Roscher* Hermes der Windgott. Lpz. 1878 σ. 54 κέ. [[*Gruppe* Mythol. σ. 846 κέ.]]. Περὶ τῆς σχέσεως τοῦ ἀέρος καὶ ψυχῶν βλ. *Roscher* ἔνθ. ἀν.—Ἀλλαχοῦ τῆς ἡμετέρας Νεοελληνικῆς μυθολογίας (ἐν τοῖς κεφαλαίοις περὶ Δημώδους ψυχολογίας καὶ περὶ Διαβόλου) θὰ διαλάβωμεν ἐκτενέστερον περὶ τῆς σχέσεως ταύτης. [[Τὰ κεφάλαια ταῦτα δὲν ἐγράφησαν, αἱ σχετικαὶ ὅμως σημειώσεις θὰ περιληφθῶσιν εἰς Παραδ. τ. Γ']].

3) [[Περὶ Ἁρπυιῶν ὡς ψυχοπομπῶν βλ. *Roscher's* Lex. I, 1844 κέ.]].

4) Βλ. *Luynes* Mémoire sur les Harpyes ἐν Annali del Instit. di cor. arch. Roma 1845 τ. XVII σ. 1 κέ. *Gerhard* ἐν Arch. Ztg. τ. I σ. 94. *Preller* Griech. Myth. I σ. 458 (436). II 331. *Mannhard* Wald- u. Feldk. τ. II σ. 91 κέ. Αἱ Ἅρπυιαι, παρ᾽ *Ἀπολλωνίῳ τῷ Ῥοδίῳ* (Β, 276), ἔρχονται εἰς τὸν Φινέα «ἠΰτ᾽ ἄελλαι ἀδευκέες». Πρβλ. καὶ *Vergil*. Aen. XII, 855· «Illa (Megaira) volat, celerique ad terram turbine fertur».

5) Ὀδ. α, 241. ξ, 371. Περὶ τῶν τοιούτων φράσεων βλ. καὶ *Roscher* Hermes d. Windgott σ. 30 κέ.

6) Ὀδύσσ. υ, 63 κέ.

Ἐν Ἰλιάδι ἀναφέρεται ἁπλῶς θύελλα ἀνέμου, ἄνευ σχέσεως πρὸς τὰς Ἅρπυιας· ἡ Ἑλένη καταρᾶται ἑαυτήν·

Ὥς μ' ὄφελλ' ἤματι τῷ, ὅτε με πρῶτον τέκε μήτηρ
οἴχεσθαι προφέρουσα κακὴ ἀνέμοιο θύελλα
εἰς ὄρος ἢ εἰς κῦμα πολυφλοίσβοιο θαλάσσης [1]).

Ταῦτα δ' εἰσὶν ὁμοιότατα τῇ πολλάκις μνημονευθείσῃ δημώδει κατάρᾳ «Νὰ σὲ πάρῃ ὁ ἄνεμος!» [2]), ἡ καὶ ἀνάλογος ὑπάρχει ἀρχαία παροιμία· «ἀνέμοις παραδοῦναι» (ventis dare aliquid) [3]). Αἱ Ἅρπυιαι ἀπεικονίζοντο παρὰ τῶν ἀρχαίων ὁτὲ μὲν ὡς πτηνά, ὁτὲ δὲ ὡς πτερωταὶ γυναῖκες [4]), ὡς ἐν τῷ γνωστῷ μνημείῳ τῶν Ἁρπυιῶν ἐν Λυκίᾳ. Νῦν δ' ἐν Ἠπείρῳ αἱ *ξουθειαὶς* ἢ *ξωθειαὶς* (ἐξωτικαίς, Νεράιδες) νομίζονται «ἐναέρια σώματα, ἢ μεταμορφούμενα *μανικὰ πουλία*» [5]). Ἄξιον σημειώσεως τοῦτο, ἀποδεικνύον ὅτι αἱ Ἅρπυιαι, αἵτινες παρὰ τῶν ἀρχαίων ἐσχετίζοντο πολλαχῶς ταῖς Νύμφαις [6]), συνταυτίζονται μὲ τὰς Νεράιδας, οὐ μόνον διὰ τῆς ἀναφορᾶς αὐτῶν πρὸς τὰς θυέλλας, ἀλλὰ καὶ στενώτερον, ἐν Ἠπείρῳ διατηρηθείσης τῆς παραστάσεως αὐτῶν ὡς ὀρνίθων.

Τὰς δοξασίας περὶ *συνεπάρματος* ὑπὸ ἀνεμοστροβίλου, ἢ ὑπὸ τῶν ἐν αὐτῷ δαιμόνων ἀνευρίσκομεν καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς. Ἐν τῷ Παλατινάτῳ πιστεύεται ὅτι ὁ ἄνεμος ἁρπάζει ἀνθρώπους καὶ φέρει αὐτοὺς μακράν, 200 ὡρῶν δρόμον [7]). Ἡ Polednice, μεσημβρινὸν δαιμόνιον τῶν Βοημῶν, ἁρπάζει ἐν ἀνεμοστροβίλῳ λεχώνας, ἂν ἐξέλθωσι τῶν οἰκιῶν αὐτῶν [8]). Κατά τι σερβικὸν παραμύθιον, τρεῖς δράκοντες ἀναρπάζουσιν, ὡς ἀνεμοστρόβιλος, τρεῖς ὡραίας βασιλοπούλας χορευούσας. Ὁ ἥρως ἀδελφός των, ἱππεύων πτερωτὸν ἵππον, λυτρώνει αὐτάς, παλαίσας κατὰ τῶν δρακόντων καὶ νικήσας αὐτούς. Οἱ δράκοντες εἶναι ἀνθρωπόμορφοι, ἀλλ' ἐξερεύγονται φλόγας ἀπὸ τοῦ στόματος [9]).

Ἐνδιαφέρουσα λίαν φαίνεται ἡμῖν σφακιωτική τις παράδοσις, ἐν ᾗ προδήλως ἡ ἐν τοῖς ὄρεσι κατὰ τὴν νύκτα ἐνσκήπτουσα θύελλα παρίσταται ὡς νυμφικὴ πομπή [10]). «Μία φόλα (φορὰ) μοῦ ἔκαμε νάκλι (διήγησιν, λ. τουρκ.) ἕνας ἄνθρωπος, ὅπως ἤσασι παγωμένοι δύο ἄνθρωποι 'ς τὰ ψηλότερα βουνά, ὅπου

---

1) Ἰλ. Ζ, 345. Πρβλ. *Ἀπολλών. Ῥόδ.* Δ, 1112· «Ἤ αὐτήν με ταχεῖαν ὑπὲρ πόντοιο *φέροιεν* ἐνθένδ' εἰς Ἰαωλκὸν *ἀναρπάξασαι ἄελλαι*».

2) [[Ἐν καρπαθίᾳ κατάρᾳ· «Νὰ σὲ πάρουν οἱ δώεκ' ἀνέμοι». (Ζ. Ἀγ. Α', 336). Ἐν ἑτέρᾳ προστίθεται· «καὶ νὰ σ' ἀνεμουρίσουν» (αὐτ. σ. 369). Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 52 σημ. 6]].

3) *Roscher* ἔνθ. ἀν. σ. 39 καὶ τοὺς συγγραφεῖς εἰς οὓς παραπέμπει.

4) Βλ. *O. Jahn* Archaeolog. Beiträge σ. 101 κἑ.

5) *Χασιώτης* ἐν Χρυσαλλίδι τ. Γ', σ. 9.

6) Πρβλ. *E. Curtius* ἐν Gerhard's Denkmäler u. Forschungen 1855 ἀριθ. 73 σελ. 8. *Schmidt* Volksl. σ. 126.

7) *Schönwerth* Aus der Oberpfalz II 112. *Mannhardt* Wald- u. Feldk. II 93.

8) *Grohmann* Sagen aus Böhmen σ. 113.

9) *Wuk Steph. Karadschitsch* Volksmärchen der Serben ἀρ. 5.

10) [[Πρβλ. καὶ τὴν ὑπ' ἀρ. 267 παράδοσιν ἐν *Πολίτου* Παραδ. σ. 144]].

κατοικοῦσιν ἀγρίμια· καὶ ἐκεῖ ἀκούσασι τραβάλιον (θόρυβον, λ. ἰταλ. travaglio) πολύ, καὶ ἐθαρρέψασιν ὅπως νὰ ἦσαν ἄνθρωποι διὰ νὰ φορτώσωσι χιόνι, διὰ νὰ τὸ πάγουσι 'ς τὰ Χανιά. Καὶ ἀπῆς ἐσιμώσασι κοντύτερα, γροικοῦσι βιόλαις καὶ λύραις καὶ ρογήσιμα παιγνίδια· διὰ τοῦτο, ἐγνώρισαν καὶ αὐτοί, ὅπως δὲν ἦσανι ἄνθρωποι, ἀρρὰ ἦσαν δαιμονικὸ συνέδριο· καὶ τοὺς θωροῦσι καὶ περνοῦσιν ἀπὸ κοντὸ διάστημα ἀπὸ ἐκεῖ ἀποῦ ἐκάθοντο, μὲ ρογιορογῆς [1]) φορέματα καὶ ἄρροι μὲ ψαρὰ ἄρογα, ἄρροι μὲ ρογήσιμα, καὶ τοὺς ἔδειξεν ὅπως ἦσασι καὶ γυναῖκες καὶ ἄνδρες, πεζοὶ καὶ καβαλλάροι, πλῆθος πρᾶμα· καὶ οἱ ἄνδρες ἦσασιν ἄσπροι ὡς τὰ περιστέρια, καὶ αἱ γυναῖκες πορρὰ ὡραίαις, ὡς αἱ ἀχτῖνες τοῦ ἡλίου· εἴδασι καὶ ἐβαστοῦσαν ἕνα πρᾶμα, ὡς καθὼς καὶ βαστοῦνι τὸν ἀποθαμένον νεκρόν. Μεταύτως ἀποφάσισαν καὶ αὐτοὶ νὰ τοὺς βαρέσουσι καμμίαν μπαρουτιά, ἀπῆς ἐμπρὸς περάσανι· εἶχαν καὶ ἕνα τραγοῦδι ἀκουσμένο καὶ ἐλέγασιν, ὅπως

Νύφην πά' νὰ πάρωμε, νύφην κύραν
ἀπ' τὸ Κρημνισμένο, νύφη μοναχήν·

καὶ ἀποφασίσασι καὶ τσοὶ ἐπαίξασι μιὰ μπαρουθιά· διὰ ταύτως καὶ αὐτοὶ ἐφωνάξασι, οἱ προσθινοί, μιὰ φωνή· «τί εἶναι;» καὶ οἱ ὀπισινοὶ ἀποκριθήκανι, «Τὸν γαμπρό μας ἐσκοτώσασι, τὸν γαμπρό μας ἐσκοτώσασι», καὶ ἔκλαιγαν, καὶ ἐφωνιάξασι καὶ ἐφύγασι» [2]).

Παρόμοιαι παραστάσεις τῆς θυέλλης ὡς γάμου ἢ νυμφικῆς πομπῆς ἀπαντῶσιν ἐν τῇ μυθολογίᾳ πολλῶν λαῶν, γερμανικῶν πρὸ πάντων καὶ σλαβικῶν. Ἐν Masuren λέγουσιν ἐπὶ ἀνεμοστροβίλου, ὅτι «ὁ διάβολος ὀχεῖται πρὸς γάμον» [3]). Ἐν Βοημίᾳ πιστεύουσιν, ὅτι ἐν τῷ ἀνεμοστροβίλῳ ἐποχεῖται ἡ νύμφη, ἣν ὁ διάβολος ἁρπάζει ἐκ τῆς γῆς [4]). Οἱ Λιέσοι τῶν ρωσικῶν μύθων ἁρπάζουσι γυναῖκας καὶ νυμφεύονται ταύτας. Ὁπόθεν δὲ ἡ θορυβώδης πομπὴ τοῦ γάμου αὐτῶν διέρχεται, ἐγείρεται σφοδρὰ καταιγίς. Ἂν εἰς τὸν δρόμον των ἐπιπροσθήσῃ χωρίον, πολλαὶ οἰκίαι καταστρέφονται, ἂν δάσος, πολλὰ δένδρα ἐκριζοῦνται. Ἐν δὲ τῇ διοικήσει Ἀρχαγγέλου, ὁ ἀνεμοστρόβιλος θεωρεῖται χορὸς τοῦ Λιέσι μετὰ τῆς νύμφης του [5]). Ἐν Γερμανίᾳ τέλος ὁ ἀνεμοστρόβιλος, ὅστις προηγεῖται καταιγίδος, καλεῖται συνήθως «Ἀνέμου νύμφη» (Windsbraut, Windsprût) [6]), ἐνίοτε δὲ ἡ «ὀχουμένη γυνὴ» (Das fahrende Weib) [7]). Ἴσως δ' οὐχὶ ὅλως ἄσχετος ταῖς τοιαύταις παραστάσεσιν ἐστὶ καὶ

1) Λογιῶν λογῆς, παντοειδῆ· σημειωτέον ὅτι ἐν Σφακίοις τὸ λ μεταβάλλεται πολλάκις εἰς ρ.

2) *Pashley* Travels in Crete τ. II σ. 232—234. Βλ. καὶ *Ἀντωνιάδου* Κρητηΐδα σ. 119—120. [[*Πολίτου* Παραδ. ἀρ. 694 σ. 408]].

3) *Töppen* Aberglauben aus Masuren β' ἐκδ. σ. 34. Παρὰ *Mannhardt* Wald- u. Feldk. τ. II σ. 96.

4) *Grohmann* Aberglauben aus Böhmen σ. 35. 95.

5) *Mannhadt* αὐτ. τ. ΙΙ σ. 148.

6) *Grimm* D. Myth. σ. 525—526. [[*Schwartz* Prähistor. Studien σ. 17 κἑ.]].

7) *Grimm* αὐτ.

ὁ ἀρχαῖος ἀττικὸς μῦθος περὶ ἁρπαγῆς τῆς Ὠρειθυίας ὑπὸ τοῦ Βορέου [1]. Ἡ κρητικὴ παράδοσις ἀναφέρει ὅτι οἱ ἰδόντες τὴν νυμφικὴν τῶν δαιμόνων πομπὴν ἐπυροβόλησαν καὶ ἀπέκτειναν τὸν γαμβρόν. Τοιαῦτα ἐπεισόδια ἀναφέρονται συχνότατα ἐν ταῖς γερμανικαῖς καὶ σλαβικαῖς παραδόσεσι περὶ τῆς νυκτερινῆς ἀγρίας θήρας· ὁ βλέπων ταύτην διερχομένην πυροβολεῖ καὶ φονεύει μίαν μάγισσαν [2], ἢ ἀναρρίπτει μάχαιραν καὶ πίπτει αὕτη αἱματοσταγής. Κατὰ τὰς βοημικὰς παραδόσεις, ὅταν πυροβολήσῃ τις κατὰ τῆς ἀγρίας θήρας, ἀκούεται μεγάλη βοὴ καὶ ταραχὴ καὶ καταπίπτει νεκρὰ μία γλαύξ [3]. Ἐν γένει δὲ ἐν τοῖς μύθοις καὶ ταῖς παραδόσεσι πολλῶν λαῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων ἀναφέρονται τοξεύματα ἢ πυροβολισμοὶ κατὰ τῶν νεφῶν, ἢ τοῦ οὐρανοῦ ἢ τῶν οὐρανίων σωμάτων [4]· ἀλλὰ ταῦτα διάφορον ἔχουσιν ἑκάστοτε ἔννοιαν καὶ ἐκ διαφόρων ἰδεῶν πολλάκις ἀπορρέουσι.

Ἡ περὶ νυμφικῆς πομπῆς παράδοσις δύναται ν' ἀναχθῇ εἰς τὸν γενικώτερον κύκλον τῶν πολυαρίθμων, ἀνὰ πᾶσαν σχεδὸν τὴν Εὐρώπην διαδεδομένων παραδόσεων περὶ τῆς *μανικῆς στρατιᾶς* ἢ περὶ τῆς *ἀγρίας θήρας* (La mesnie furieuse; le grand veneur κλπ. γαλλ.—Das wuthende Heer; die wilde Jagd γερμ.). Ἦσαν δ' αἱ παραδόσεις αὗται ἀρχικῶς μυθικαὶ ἴσως παραστάσεις τῆς εἰς τὰ δάση ἐνσκηπτούσης θυέλλης, ἔκπαλαι ἀναμιγεῖσαι μετ' ἄλλων μυθολογικῶν στοιχείων. Ἐν Γερμανίᾳ συνεδέοντο στενώτατα τῇ λατρείᾳ τοῦ Ὀδίνου [5], ἀλλ' οὐ σμικρὰν ἔσχον πρὸς αὐτὰς ῥοπὴν αἱ χριστιανικαὶ ἰδέαι, διότι νῦν ἀντὶ θεῶν ἢ ἡρώων ἀναφέρονται ἐν ταῖς γερμανικαῖς παραδόσεσιν, ὡς ἀποτελοῦντες τὴν μανικὴν στρατιὰν ἢ ὡς συνθηρευταὶ τοῦ ἀγρίου κυνηγοῦ διάβολοι, μάγισσαι, φάσματα, νεκροί, ἀβάπτιστα παιδία κλπ. [6]. Ἴσως ὁ πρῶτος πυρὴν τοῦ μύθου πρέπει νἀναζητηθῇ ἐν τοῖς Βεδικοῖς ὕμνοις περὶ διώξεως τῶν πονηρῶν δαιμόνων ὑπὸ τοῦ Ἴνδρα συνοδευομένου ὑπὸ τῆς στρατιᾶς τῶν Μαρούτ (ἀνέμων), ἐν ᾗ καὶ πνεύματα τεθνεώτων. Βεβαιότατον ὅμως ὅτι οἱ παλαιοὶ Ἕλληνες εἶχον ὅμοια μυθολογήματα [7]. Τούτων κυριώτατα

---

1) [[Πρόσθες καὶ τὰς μαρτυρίας περὶ παραστάσεως τοῦ ἀνεμοστροβίλου ὡς γαμηλίου πομπῆς ἐν *Πολίτου* Παραδ. σ. 855 σημ. εἰς ἀρ. 267]].

2) *Mone* Anzeiger τ. IV σ. 309.

3) *Grohmann* Sagen aus Böhmen σ. 78.

4) Βλ. ἐν ἐκτάσει *Rochholz* Deutscher Glaube τ. I σ. 44 κἑ. [[Πρβλ. καὶ κατωτέρω σ. 63 σημ. 2]].

5) *Simrock* D. Myth. § 71 σ. 191. δ' ἐκδ.

6) Αὐτ. σ. 192—193. Ἐν γένει περὶ τῶν παραδόσεων τούτων βλ. *Simrock* § 71—73. *Grimm* D. M. σ. 807—902. *F. Liebrecht* des Gervasius Otia σ. 173—211 (La mesnie furieuse). *Kuhn* ἐν Haupt's Zeitschrift f. Deutsch. Alterthum τ. VI σ. 117 κἑ. *Grohmann* Sagen aus Böhmen σ. 74—86 (Βοημικαὶ παραδόσεις περὶ ἀγρίας θήρας). [[*Schwartz* Prähist. Stud. σ. 11 κἑ. Rev. d. trad. popul. 1894 σ. 411 κἑ. 1905 σ. 177—186. Διάφορα ὀνόματα τῆς μανικῆς στρατιᾶς αὐτ. 1902 σ. 504 κἑ. Περὶ τῆς δοξασίας τοῦ ἀγρίου κυνηγοῦ παρὰ Πομμερανοῖς βλ. *Brunk* ἐν Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1903 σ. 179—192]].

7) Βλ. ἐν ἐκτάσει *Dilthey* Die Artemis und die wilde Jagd ἐν Rhein. Museum f. Philologie N. Σ. 1870 τ. XXV σ. 321 κἑ.

εἰσὶ τὰ περὶ Ὠρίωνος διώκοντος τὰς Πλειάδας, ἢ συνθηρεύοντος μετὰ τῆς Ἀρτέμιδος [1]). Ὁ δὲ καθ' ἡμᾶς λαὸς διηγεῖται πολλὰς παραδόσεις ἐμμέσως ἢ ἀμέσως σχετιζομένας ταῖς περὶ «μανικῆς στρατιᾶς», ὧν τὰς πλείστας, ἰδίως δὲ τὰς διαλαμβανούσας περὶ ἀγώνων φασμάτων, ψυχῶν τεθνεώτων καὶ τελωνίων πρὸς ἄλληλα, θὰ ἐξετάσωμεν ἐκτενέστερον ἐν τῷ περὶ Δημώδους ψυχολογίας κεφαλαίῳ τῆς Νεοελληνικῆς ἡμῶν μυθολογίας [2]). Ἐνταῦθα περιοριζόμεθα ν' ἀναγράψωμεν λακωνικήν τινα παράδοσιν, διότι αὕτη ἀναφέρει καὶ περίεργον λεπτομέρειαν καταδεικνῦσαν τὴν σχέσιν τοῦ καρκίνου πρὸς τὰ τοιαῦτα μυθολογήματα: Ἐν Τρινάσῳ, γέρων τις, φυλάττων ἀγρὸν ἀραβοσίτου, ἤκουσε περὶ τὸ μεσονύκτιον μέγαν θόρυβον καὶ εἶδε πολλοὺς ἱππεῖς· ὅτε ἐπείσθη, ὅτι δὲν ἦσαν ἄνθρωποι, ἐτράπη εἰς φυγήν, ἀλλὰ κατεδίωξεν αὐτὸν *ἕνας μεγάλος κάβουρας*, ὁ ὁποῖος τὸν κατέφθασεν εἰς τὸ χωρίον, ἡμίσειαν ὥραν ἀπέχον τοῦ ἀγροῦ, καὶ τὸν ἐδάγκασεν, ὅτε ἐπάτησε τὸ κατώφλιον τῆς οἰκίας αὐτοῦ· ἐκ τοῦ δήγματος ἠσθένησεν ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ὁ γέρων, προσβληθεὶς ὑπὸ πυρετοῦ [3]). Κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἑλληνικοὺς μύθους ὁ ἄγριος θηρευτὴς Ὠρίων θνήσκει δηχθεὶς ὑπὸ σκορπίου [4]), ὡς δ' ὁ τὰ μάλιστα διαδεδομένος χιακὸς μῦθος ἀναφέρει, ἐδήχθη ὅτε ἀπεπειράθη νὰ βιάσῃ τὴν συγκυνηγὸν Ἀρτέμιδα [5]). Ἀλλὰ καὶ ἔν τισι γερμανικαῖς παραδόσεσιν ὑπεμφαίνεται σχέσις τοῦ καρκίνου ἢ σκορπίου πρὸς τὴν ἀγρίαν θήραν [6]).

*Η΄. ΣΙΦΩΝΕΣ

Διάβολος προξενεῖ σίφωνας.—Λάμια.—Δεισιδαίμονες τρόποι πρὸς ἀποτροπὴν τῶν σιφώνων.—Σύννεφα ῥοφοῦσι νερόν.

Τὸ φαινόμενον τοῦ θαλασσίου σίφωνος [7]), φοβερώτερον μὲν ἀλλ' ἧττον γνωστὸν τῶν τυφώνων, ἀποδίδουσιν ἐπίσης εἰς δαιμονικὴν ἐπήρειαν, πιστεύοντες ὅτι ὁ Διάβολος προξενεῖ αὐτό [8]), ἐνιαχοῦ δέ, ὅτι αἱ Νεράιδες, καὶ ἰδίως ἡ βασίλισσα αὐτῶν, ἡ «Λάμια τοῦ πελάγου». Ἐν Ἤλιδι ἀναφέρουσιν εἰς τὴν Λάμιαν τὴν αἰτίαν τῶν σιφώνων καὶ παντὸς ἀνεμοστροβίλου, ὑπολαμβάνουσι

1) Πρβλ. *Preller* Gr. Myth. I σ. 367 (351). 371—372 (355).

2) [[Βλ. Παραδ. τ. Γ' σημειώσεις εἰς κεφ. ΛϚ']].

3) Παρὰ Πουλίκου Ν. Πουλικάκου ἐκ Τρινάσου. [[Βλ. *Πολίτου* Παραδ. ἀρ. 888 σ. 543]].

4) Κατά τινα δημώδη πρόληψιν ὁ καρκῖνος ἀφεθεὶς εἰς τὴν ξηρὰν μεταβάλλεται εἰς σκορπίον· ἐν γένει δ' ἐν πολλοῖς ἀναγνωρίζει ὁ λαὸς σχέσιν τοῦ καρκίνου πρὸς τὸν σκορπίον.

5) Βλ. *Preller* Gr. Myth. II σ. 371—372 (355) καὶ τοὺς συγγραφεῖς, εἰς οὓς παραπέμπει. Ἴσως ὁ μῦθος εἶναι μεταγενέστερος καὶ ἀστρονομικός, ἐπινοηθεὶς ἐκ τῆς παρατηρήσεως, ὅτι ὁ Σκορπίος ἐπιτέλλει, ὅτε ὁ Ὠρίων πλησιάζει εἰς τὴν δύσιν αὐτοῦ.

6) Πρβλ. *Simrock* D. Myth. § 73 σ. 201—202.

7) Κοινῶς σίφουνας· λέγουσι προσέτι «σιφουνικὸ» τὴν ὑπὸ σφοδροῦ συνοδευομένην ἀνέμου ῥαγδαίαν βροχήν, καὶ «σιφουνιάζουν» ἢ «σιφουνίζουν» ἐπὶ ὑγρῶν ὑφασμάτων, ἅτινα ξηραίνει ὁ ἄνεμος.

8) Βλ. καὶ *Schmidt* Volksl. I σ. 178.

δὲ ταύτην δυσμενῆ τοῖς ναυτιλλομένοις καὶ ἐν γένει τρομεράν [1]). Ὁσάκις δὲ πλοῖόν τι κινδυνεύει ἐκ σίφωνος, πυροβολοῦσι κατ' αὐτοῦ διὰ τηλεβόλων, ἢ διὰ τῶν πλατυστόμων *τρομπονίων*, ὅπως διαρρήξωσιν αὐτόν [2])· καὶ τοῦτο μὲν εἶναι ὀρθότατον καὶ ἀπεδείχθη πολλάκις λίαν τελεσφόρον [3]). Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα μετέπεσεν εἰς δεισιδαιμονίαν καὶ πολλοί, ἀγνοοῦντες τὸν φυσικὸν λόγον αὐτοῦ, διαβλέπουσιν ἐν αὐτῷ μόνον εἶδος ἀπειλῆς κατὰ τοῦ ὑπερφυοῦς φαινομένου καὶ ἀντὶ πυροβολισμῶν ἐπίσης συντελεστικὸν νομίζουσιν, ὅτι εἶναι, ἂν ἐμπήξωσι τὴν αἰχμὴν μαχαίρας ἐπὶ ἑνὸς τῶν ἱστῶν τοῦ πλοίου [4]). Οἱ δὲ παρὰ τὴν νότιον τοῦ Εὐξείνου ἀκτὴν οἰκοῦντες Ἕλληνες, ὅταν ἴδωσι σίφωνα (κοινῶς *ζίφον*) λαμβάνουσι μάχαιραν καὶ ποιοῦσι τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ, λέγοντες· «ἀναστήτω ὁ Θεὸς κλπ.» ἢ «ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος κλπ.» καὶ οὕτω νομίζουσιν ὅτι τὸν κόπτουσι [5]).

Πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐξηγοῦσι τὸ φαινόμενον τοῦ σίφωνος, λέγοντες ὅτι εἶναι νέφη κατερχόμενα ὅπως ἀντλήσωσι τὸ ἀναγκαῖον αὐτοῖς πρὸς βροχὴν ὕδωρ. Ἐν Κύπρῳ πιστεύουσιν, ὅτι μετὰ τὴν βροχὴν τὰ σύννεφα καταβαίνουν εἰς τὴν ἀκροθαλασσιά, διὰ νὰ ῥουφήξουν νερόν· καὶ ἐκεῖ ποῦ σταθοῦν, καταπίνουν ὅ,τι εὕρουν, ἢ ἄνθρωπος εἶναι ἢ ζῷον, καὶ πέτραις ἀκόμα. Πολλαὶ γραῖαι ἀκούουσι μάλιστα εἰς ἀπόστασιν πολλῶν ὡρῶν τὸν φοβερὸν κρότον, τὸν ὁποῖον οὕτω προξενοῦσι [6]). Αἱ ἰδέαι ὅμως αὗται προῆλθον μᾶλλον ἐξ ἀτελοῦς καὶ ἐπιπολαίου παρατηρήσεως τοῦ φαινομένου, καὶ οὐχὶ ἐκ δεισιδαιμονίας [7]).

---

1) *Wachsmuth* das alte Griechenland σ. 30—31.

2) [[Πρβλ. Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1897 σ. 359. Ἐν Γαλλίᾳ νομίζουσιν ὅτι ἀποτρέπεται ἡ καταιγίς, ὅταν πυροβολήσῃ τις κατὰ τῆς νεφέλης διὰ σφαίρας ἡγιασμένης. (Bullet. de la Societé anthropol. de Paris 1877 X, 408). Περὶ ἀπειλῶν καὶ πληγῶν φυσικῶν φαινομένων βλ. *Rohde* Psyche⁴ II, 28, 2]].

3) Πρβλ. *Fonvielle* Eclairs et tonneres. Paris, 1874 σ. 77 κἑ.

4) *Pègues* Histoire du volcan de Santorin σ. 543. [[Ὁμοίας δοξασίας ἄλλων λαῶν βλ. Arch. per le tradiz. popol. 1899 σ. 457—8. Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1912 σ. 117. (Πρβλ. καὶ αὐτ. 1897 σ. 358, 5). Διὰ μαχαίρας μάγισσαι καταπαύουσι θυέλλας. (Αὐτ. 1897 σ. 188)]].

5) Πανδώρ. τ. ΙΓ' σ. 505. [[*J. G. Piddington* ἐν Folk-Lore 1905 σ. 190—1. Περὶ κοψίματος τοῦ σίφωνος μὲ μαχαῖρι βλ. καὶ αὐτ. 1896 σ. 144. 145. 1899 σ. 163. 168. 1907 σ. 331. 1896 σ. 300 (ἐν Ἰρλανδίᾳ). Rev. d. trad. popul. 1902 σ. 474, 349. *Cortils y Vieta* Ethologia de Blánes σ. 79, 44. Περιγραφὴν σίφωνος καὶ τῶν πρὸς ἀποτροπὴν αὐτοῦ γινομένων ὑπὸ τῶν ναυτικῶν βλ. ἐν διηγήματι *Καρκαβίτσα* Λόγια τῆς πλώρης 1899 σ. 14 κἑ. 6' ἐκδ. 1919 τ. Α' σ. 8 κἑ.]].

6) *Myriantheus* Die Açvins σ. 141. [[*Πολίτου* Παραδ. ἀρ. 261 σ. 141. 844. Ἐν Ἀγρινίῳ, κατ' ἀνακοίνωσιν Εὐστ. Σταΐκου, πιστεύουσιν ὅτι τὰ σύννεφα «κατεβαίνουν 'ς τὴ λίμνη καὶ παίρνουν νερὸ καὶ πάλι ἀνεβαίνουν». Πρβλ. καὶ τὰ περὶ ἀναρροφήσεως ὕδατος ὑπὸ τῆς Ἴριδος, ἀνωτέρω σ. 35 σημ. 5]].

7) Πρβλ. *Marcollé et Zurcher* Les météores 4η ἐκδ. σ. 124. «Les trombes font presque toujours entendre un bruit assourdissant, un sifflement étrange, qui augmente ou diminue suivant que le terrain au dessus duquel elles passent est plus ou moins humide».

*ΑΙ ΑΣΘΕΝΕΙΑΙ

ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΜΥΘΟΥΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ*

Α΄.

Αἴτια ἀσθενειῶν: Σκουλήκι. Θεός, διάβολος, μάγοι.—Θεραπεία αὐτῶν ὑπὸ τῆς θείας ἀντιλήψεως.—Ξόρκια.—Μεταβίβασις τῆς νόσου εἰς δένδρα, εἰς ζῷα, εἰς ἀνθρώπους.—Δίωξις αὐτῆς εἰς ἐρήμους τόπους.—Πράξεις πρὸς ἀποσόβησιν ἐπιδημικῶν νόσων.

Ἐν τῇ βραχείᾳ ταύτῃ μελέτῃ περὶ τῶν ἀσθενειῶν ἐν τοῖς μύθοις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ θὰ περιορισθῶμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν ἐκείνων μόνον τῶν γνωστῶν ἡμῖν προλήψεων, ὅσαι ὁπωσδήποτε συνδέονται πρὸς μυθικὰς παραστάσεις· διότι ἡ ἔρευνα τῶν τῆς δημώδους ἰατρικῆς καὶ τῆς μαγικῆς θεραπείας ἀποτελεῖ θέμα ἴδιον, περὶ οὗ ἐπιφυλασσόμεθα νὰ διαλάβωμεν ἄλλοτε [1]).

Ὁ κοινὸς λαός, ἀγνοῶν ὡς εἰκὸς τοὺς φυσιολογικοὺς νόμους καὶ ἀδυνατῶν νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν παθολογικῶν φαινομένων, ἀποδίδωσι τὴν γένεσιν τῶν νόσων εἰς διαφόρους ξένας ἐπηρείας, εἰς δυνάμεις ἐκτὸς τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ἐνεργούσας. Ἐξ ἀναλογίας δὲ κρίνων, ὑποθέτει ὅτι ἡ τῆς ἀσθενείας αἰτία εἶναι σκώληξ ἢ σκώληκες [2]) εἰσχωρήσαντες ἔξωθεν εἰς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα, ἐπειδὴ βλέπει ὅτι οἱ σκώληκες λυμαίνονται καὶ διαφθείρουσι τοὺς καρποὺς καὶ τὰ θάλλοντα δένδρα. Αὕτη δὲ φρονοῦμεν, ὅτι εἶναι ἡ ἀρχικὴ καὶ ἁπλουστάτη ἀντίληψις περὶ τῶν αἰτίων τῶν νόσων παρὰ πᾶσι τοῖς κατὰ φύσιν λαοῖς. Ἐν Ἑλλάδι πιστεύεται κοινῶς ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὅτι σκώληξ προξενεῖ πολλὰς ἀσθενείας, μάλιστα δὲ τὴν ὀδονταλγίαν [3]). Συνήθεις δ' εἰσὶν αἱ φράσεις *τὸν τρώει τὸ σκουλήκι, μοῦ μπῆκαν τὰ σκουλήκια*, λεγόμενα καὶ ἐπὶ ἠθικῶν βασάνων· παραπλησία δὲ ταύταις εἶναι καὶ ἡ φράσις

---

* Ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρίας 1883 τ. Α' σ. 1—30.

1) [[Περὶ τοῦ θέματος τούτου ἐν γένει βλ. *M. Bartels* Ueber die Krankheits—Beschwörungen ἐν Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1895 σ. 1 κέ. *Roschers* Lex. III, 457 κέ. λ. Νόσος. *Hastings* Encycl. of Relig. a. Ethics τ. IV λ. disease and medicine]].

2) [[Γενικῶς περὶ τῆς δοξασίας ταύτης βλ. *Roscher* ἐν Rheinisches Museum τ. 53 σ. 181 καὶ τὰς αὐτόθι μαρτυρίας. *Höfler* ἐν Arch. f. Religionswiss. 1899, 2 σ. 98 κέ. 109. 138. Βλ. καὶ *Köhler* Kl. Schriften III, 551—2]].

3) [[Βλ. ἐπῳδὰς ἐν *Λελέκου* Ἐπιδ. σ. 203. Λαογρ. Ε', 613, 8]].

μ' ἔφαγαν τὰ φίδια[1]). Ὅτι ὁμοία τις πρόληψις ἐπεκράτει καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν ἐξάγομεν ἐκ τῆς ἑπομένης ἑλληνικῆς ἐπῳδῆς κατὰ τοῦ λειχῆνος (impetigo), ἣν ἀναφέρει ὁ Πλίνιος:

Φεύγετε, κανθαρίδες, λύκος ἄγριος αἷμα[2]) *διώκει*[3]).

Οἱ τῆς ἐπῳδῆς ταύτης ποιούμενοι χρῆσιν ἐπίστευον βεβαίως, ὅτι ὁ λειχὴν προέρχεται ἐκ κανθαρίδων ἑδρευουσῶν ὑπὸ τὸ δέρμα. Τὴν εἰκασίαν δὲ ταύτην πιστοῦσιν αἱ δοξασίαι τῶν πλείστων λαῶν περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν νόσων. Ἐν Labruguière τοῦ Montagne noire τῆς Γαλλίας, ἅμα τις ἀσθενήσῃ βαρέως ἐξορκίζουσι τὸ δένδρον ἀκτέαν (sambucus ebulus) νὰ βγάλῃ τὰ σκουλήκια ἀπὸ τὸ μέρος ποῦ ξέρει, ἄλλως τὸ ἀπειλοῦσιν, ὅτι θὰ τοῦ κόψωσι τὰ πόδια[4]). Διότι ὑποτίθεται ὅτι τὰ δένδρα βλάπτουσι διὰ τῶν ἐν αὐτοῖς παρασίτων ἐντόμων, ὡς διδάσκει παλαιά τις λιθουανικὴ πρόληψις[5]). Σκώληκες, ψυχαί, κάμπαι, φρῦνοι καὶ τὰ τοιαῦτα[6]), εἰσδύοντα εἰς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα προξενοῦσι διαφόρους ἀσθενείας, πρὸ πάντων ὀξεῖς πόνους. Οἱ Γερμανοὶ καλοῦσι Wurm (σκώληκα) πολλὰς ἀσθενείας· ὡς Finger-wurm, Haut-wurm, Knochen-w., Leder- w., Shwanz- ἢ Sterz-w., Tollwurm (ἐπὶ τῆς λύσσης τῶν κυνῶν)[7]). Schabe γερμανιστὶ καλεῖται ἡ σίλφη καὶ δερματική τις ἀσθένεια[8]). Ὁ Mannhardt ἀναφέρει καὶ ἄλλας ὁμοίας λέξεις, ὡς Fleischwurm, Beinwurm, Markwurm, Haarwurm κλπ.[9]). Πολλοὶ δὲ συγγραφεῖς ποιοῦνται λόγον περὶ τῆς προλήψεως ταύτης, τὰ μάλιστα διαδεδομένης παρὰ τοῖς γερμανικοῖς λαοῖς. Ἀρκούμεθα δὲ νὰ παραπέμψωμεν εἰς τούτους καὶ διὰ τὰς ὁμοίας προλήψεις τῶν Ἀγγλοσαξώνων[10]). Ἰδίᾳ ἐν Γερμανίᾳ ἀποδίδεται

---

1) [[Πρβλ. καὶ τὸ δημῶδες δίστιχον: «Ὅσο περνάει ὁ καιρὸς τὸ φίδι μεγαλώνει | καὶ μοῦ ρουφᾷ τὸ αἷμά μου, τὸ στῆθός μου πληγώνει». Ἀνάλογος καὶ ἡ φράσις «τὄχω σαράκι 'ς τὴν καρδιά» (βλ. Π. Π. λ. καρδιά 65)]].

2) Δ Γ. ὅμμε.

3) *Plin.* N. H. XXVII, 11 § 75. Κατὰ τὸν Πλίνιον, τρίβεται λίθος κοινὸς παρὰ τοὺς ποταμοὺς εὑρισκόμενος, ἐφ' οὗ βρύον ξηρὸν καὶ λευκόν, μετ' ἄλλου λίθου καὶ ἀνθρωπίνου σιέλου· καὶ ὁ λίθος ἐκεῖνος προστρίβεται τῷ πάσχοντι μέλει τοῦ σώματος, ἐπιλεγομένης τῆς κατὰ τῶν κανθαρίδων ἐπῳδῆς. Τὸ ἐπὶ βράχων παρὰ τὰς πηγὰς φυόμενον ξηρὸν καὶ λευκόφαιον βρύον καλεῖται κοινῶς *λειχῆνα*, τοῦτο δ' ἀποξεόμενον ἐν Μάνῃ ἐπιτίθεται ἐπὶ τῶν λειχήνων πρὸς θεραπείαν.

4) *De Nore* Coutumes etc. des provinces σ. 102.

5) Παρὰ *Mannhardt* Wald- u. Feldkulte. 1875 I σ. 12. 13.

6) [[Ὡς ἄνεμος ἢ ὡς ζωΰφιον μικρὸν εἰσερχομένη εἰς τὴν μύτην τῶν ἀνθρώπων θανατώνει αὐτοὺς ἡ Πανώλης, κατὰ τὴν ὁμολογίαν τῆς ἰδίας ἐν μύθῳ αἰτιολογικῷ ἐν *Κ. Δαπόντε* Μῦθοι ἐκ τῆς ἱστορικῆς γεωγραφίας φ. 153 β κέ. παρὰ *Legrand* Bibl. gr. vulg. III, 262—6]].

7) *Sanders* Wörterbuch d. deutschen Sprache. Lpz 1865 II ἐν λ. Wurm.

8) *Sanders* ἐν λ.

9) *Mannhardt* I σ. 13.

10) *Grimm* D. Myth. σ. 1109. 1112. 1115. 1122. 1183 γ' ἐκδ. (σ. 968. 970. 971. 973. 979. 1032 τ. III σ. 341 δ' ἐκδ.) Kuhn Zeitschrift f. vergl. Sprachf. XIII σ. 63—

ἡ ὀδονταλγία εἰς σκώληκα, καὶ ἐπῳδαὶ ὑπάρχουσι, δι᾽ ὧν ἐκφέρονται παράπονα εἰς δένδρον, ἀπιδέαν ἢ ἐλάτην, ὅτι τρεῖς σκώληκες δάκνουσι τὸν πονοῦντα [1]). Ἀλλὰ καὶ παρὰ λαοῖς μὴ εὐρωπαϊκοῖς ἀπαντᾷ ἡ αὐτὴ πρόληψις. Ἐν Παλαιστίνῃ πιστεύεται ὅτι σκώληκες ἀδηφάγοι προξενοῦσι τὰ κοιλιακὰ νοσήματα [2]). Οἱ Μανδουρουῦτοι τῆς Βρασιλίας δοξάζουσιν ὅτι αἱ πλεῖσται ἀσθένειαι προέρχονται ἐκ σκώληκος, ὃν ἐξάγει ὁ γόης ἰατρός, ἐκμυζῶν τὸ ἀλγοῦν μέρος [3]). Οἱ Κιχαῖοι τῆς Μέσης Ἀμερικῆς ἀποδίδουσιν ἐπίσης τὴν ὀδονταλγίαν εἰς σκώληκα. «Εἰξεύρομεν νὰ ἐξάγωμεν τοὺς σκώληκας ἐκ τῶν ὀδόντων... διότι σκώληξ εἶναι ὁ προξενῶν σοι τὰς ἀλγηδόνας»· ἔλεγε γόης τις πρὸς πάσχοντα ἐξ ὀδονταλγίας ἀρχηγὸν τῶν Κιχαίων [4]). Ταῦτα δὲ πάντα πείθουσιν ἡμᾶς ὅτι ἐν ἀρχῇ ἡ περὶ γενέσεως τῶν νόσων ἰδέα διεπλάσθη ἴσως, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, ἐξ ἀναλογίας πρὸς τὰ δένδρα καὶ τοὺς καρπούς, διότι ἀδύνατον βεβαίως νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι παρ᾽ ἀλλήλων παρέλαβον ταύτην οἱ λαοὶ τῆς Εὐρώπης καὶ οἱ ἰθαγενεῖς ἄγριοι τῆς Ἀμερικῆς.

Ἀλλ᾽ ἡ ἀρχικὴ αὕτη ἰδέα, καίτοι τοσαῦτα μέχρι τοῦ νῦν διετηρήθησαν ἴχνη αὐτῆς, μετεβλήθη κατόπιν, πᾶσαι δ᾽ αἱ περὶ ἰατρικῆς δεισιδαιμονίαι συγκεφαλαιοῦνται ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας εἰς τρεῖς θεμελιώδεις δοξασίας· πρῶτον ὅτι ἡ ἀσθένεια ἐπέρχεται ἐξ ἐχθρᾶς τῷ ἀνθρώπῳ ὑπερφυσικῆς δυνάμεως, καὶ δι᾽ ὑπερφυσικοῦ ἐπίσης τρόπου πρέπει νὰ πολεμηθῇ· δεύτερον ὅτι ὁ ἄνθρωπος συνδέεται διὰ μυστηριωδῶν δεσμῶν μετὰ τῆς φύσεως, ὁπόθεν ἐξήρτηνται ἥ τε ὑγίεια καὶ αἱ ἀσθένειαι αὐτοῦ· καὶ τρίτον ὅτι ἡ ἀσθένεια εἶναί τι συγκεκριμένον, ἐχθρικόν, εἰσχωροῦν εἰς τὸ σῶμα καὶ ἐκεῖθεν ἐκδιωκόμενον, ἢ καὶ μεταδιδαζόμενον εἰς ἄλλους [5]). Τὰς διαφόρους ταύτας φάσεις τῆς δεισιδαιμονίας, ἃς ἀνευρίσκομεν καὶ ἐν ταῖς προλήψεσι καὶ δοξασίαις τοῦ καθ᾽ ἡμᾶς λαοῦ, θὰ ἐξετάσωμεν διὰ βραχέων ἐν τοῖς ἑπομένοις.

Κατὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας ἡ ἀσθένεια προήρχετο ἐξ ὀργῆς ἢ φθόνου θεοῦ. «Στυγερὸς δὲ οἱ ἔχραε δαίμων», λέγει ὁ Ὅμηρος [6]), ὅστις ἀλλαχοῦ εἰς

---

74. 131—151. *Wuttke* Abergl. 2α ἐκδ. § 231. 526 σ. 161. 329. *Grohmann* Aberglauben aus Böhmen I σ. 147 κἑ. 153. *Mannhardt* ἔνθ. ἀν. *F. Liebrecht* Zur Volkskunde σ. 79.

1) *Mannhardt* σ. 14—15.

2) *Ewald* Gesch. d. Volkes Israel 2ας ἐκδ. 1858 τ. VII σ. 332 παρὰ *Mannhardt* σ. 13.

3) Globus 1871 τ. XX σ. 201.

4) *Brasseur de Bourbourg* Popol—Vuh. Ouvrage original des indigènes de Guatemala. Paris, 1861 σ. 41. [[Περὶ σκώληκος ὡς προξένου τῆς ὀδονταλγίας παρ᾽ ἄλλοις λαοῖς βλ. Rev. d. trad. pop. X, 243. XX, 447, τῆς μηνιγγίτιδος αὐτ. XIII, 269. Εἰς σκώληκα ἀποδίδουσι τὰς ἀσθενείας καὶ οἱ Ἰνδοὶ Νοῦτκα τῆς ΒΔ. Ἀμερικῆς. (Verhandl. d. Berl. Gesellsch. für Anthrop. 1892 σ. 315—6)]].

5) Βλ. *J. Möller* Zur Geschichte des Aberglaubens in der Heilkunde. Königsberg, 1872 σ. 9.

6) Ὀδ. ε, 396.

τὸν Δία ἀποδίδωσι τὴν τῶν νόσων αἰτίαν· «νοῦσον Διὸς μεγάλου» [1]. Ὁ Ἀπόλλων ἐν Ἰλιάδι ἐπήνεγκε διὰ τῶν βελῶν αὐτοῦ τὸν λοιμόν· «νοῦσον ἀνὰ στρατὸν ὦρσε κακήν» [2]· ὑπὸ δὲ τοῦ σημερινοῦ λαοῦ πιστεύεται, ὅτι τὴν ἀσθένειαν ἀποστέλλει πολλάκις ὁ θεὸς πρὸς τιμωρίαν τῶν ἁμαρτανόντων: «ὁ θεὸς τοῦ 'δωσε (τοῦ 'στειλε) τὴν ἀρρώστια» [3]· ὑπάρχει δὲ καὶ κατάρα, «Κακὴ ἀρρώστια νὰ σοῦ δώσῃ ὁ θεός!» Συνηθέστερον ὅμως ἀποδίδοται ἡ ἀρχὴ τῶν νόσων, καὶ μάλιστα τῶν αἰφνιδίων, εἰς τὸν Διάβολον, τὸν ἐχθρὸν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Περὶ τῆς προλήψεως ταύτης διελάβομέν τινα ἐν ἄλλῳ τόπῳ [4], ἐνταῦθα δὲ περιοριζόμεθα εἰς τὴν ἀναγραφὴν περιεργοτάτης δοξασίας τῶν

---

1) Ὀδ. ι, 411.

2) Ἰλιάδ. Α, 10. [[Βλ. προσέτι *Ἱπποκράτ.* περὶ ἱερῆς νούσου 1· «ἀλλ' ἄνθρωποι βίου δεόμενοι πολλὰ καὶ παντοῖα τεχνέονται καὶ ποικίλλουσι ἔς τε τἆλλα πάντα καὶ ἐς τὴν νοῦσον ταύτην, ἑκάστῳ εἴδεϊ τοῦ πάθεος *θεῷ τὴν αἰτίαν προστιθέντες*». Ἄλλας μαρτυρίας περὶ θεῶν ὡς προξενούντων τὰς νόσους παρ' ἀρχαίοις βλ. *Roscher* ἐν Rh. Museum τ. 53 σ. 169—170. 194. 200 καὶ *Roscher's* Lex. III, 454. 464 κέ.]].

3) Ἐν Ἀθήναις (παρὰ Μαριάννης Γρ. Καμπούρογλου) καὶ ἀλλαχοῦ. [[Ἐν ἰατροσοφίῳ τῆς ΙϚ' ἑκατ. ὁ θεὸς ὀργιζόμενος πέμπει τὴν ἐπιληψίαν· «ὁ δὲ λαὸς ὠνόμασεν αὐτὸ (τὸ πάθος τῆς ἐπιληψίας) ἡ κρυφὴ νοῦσος, διὰ τὴν κρυφότητα αὐτῆς καὶ τῶν αἰτιῶν αὐτῆς, λέγοντες ὅτι ἐὰν ὀργισθῇ ὁ θεὸς κατά τινος τοῦ πλάσματος αὐτοῦ διεγείρει τοῦτο τὸ πάθος». (Ἑλλην. κώδ. LXX φ. 36 α τῆς ἐν Μονάχῳ δημοσίας Βιβλιοθήκης). Ἐπίσης ἅγιοι πρὸς τιμωρίαν προξενοῦσιν ἀσθενείας. (Ἑβδομὰς Α', 52). Ἀναλόγους γαλλικὰς δοξασίας βλ. Rev. d. trad. pop. 1895 σ. 599. Πρβλ. καὶ αὐτ. σ. 228]].

4) Βλ. τῆς ἡμετέρας Μελέτης περὶ τοῦ βίου τῶν νεωτ. Ἑλλήνων Α', 2 σ. 428—441. [[Πρόσθες καὶ τὰς ἑξῆς μαρτυρίας: *Θεοφ. Ἰωάννου* Μνημ. ἁγιολογικὰ σ. 376 (Ζ' ἑκατ.). Βλ. καὶ σ. 401. 403. «ἐνεργηθεὶς ὑπὸ πνεύματος ἀκαθάρτου ἔπασχε τὴν κεφαλὴν κακῶς καὶ πάντα τὰ μέλη» (αὐτ. σ. 441). «ἐπλήγη τὴν χεῖρα αὐτοῦ σὺν ὅλῳ τῷ βραχίονι αὐτοῦ ὑπὸ δαίμονος καὶ εἶχεν αὐτὴν ὠγκωμένην κτλ.» (αὐτ. σ. 443). «ἐλέησον τὸν δοῦλόν σου ὁδεῖνα ἀπὸ τὸ δαιμονιακὸν σκίον ὅπου ἔχει» (Περὶ τοῦ ἀδελφικοῦ ἐκ κώδ. βενετ. τῆς ΙϚ'—ΙΖ' ἑκατ. ἐν *Vassiliev* Anecd. graeco-byz. σ. 336). «Φεῦγε δαιμονικὸν συναπάντημα... Φεῦγε, διάβολε ὁ βαστάζων τὸ ῥεῦμα (=τὴν κεφαλαλγίαν) κτλ.» (Ἰατροσόφιον 2316 φ. 320 б ἐν *Legrand* Bibl. gr. vulg. II, 19). «Τότε ὁ ἀπόστολος ἀπεκρίθη· ἐξομολόγησαι, ἀκάθαρτε δαῖμον, τούτους πάντας τοὺς κατακειμένους ἐνθάδε ὑπὸ βαρέων νοσημάτων, τίς ἐστιν ὁ καταβλάπτων αὐτούς; ἀπεκρίθη ὁ δαίμων· ὁ ἄρχων ἡμῶν διάβολος, οὗτος ὅς ἐστιν δεδεμένος, ἐκεῖνος ἡμᾶς πέμπει πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, ἵνα βλάπτοντες πρῶτον τὰ σώματα αὐτῶν καὶ οὕτως εἰς τὰς ψυχὰς προσχωροῦμεν ὅταν ὑμῖν θυσιάζουσιν» (Μαρτύριον Βαρθολομαίου ἐν *Tischendorf* Acta apocrypha σ. 253). Ἐν εὐχῇ εἰς πυρέσσουσαν, ἐκ βιενναίου κώδ. τῆς ΙΕ' ἑκ. παρὰ *Vassiliev* ἔνθ. ἀν. σ. 326, ἐξορκίζονται πᾶσαι αἱ ἀσθένειαι, ὁθενδήποτε καὶ ἂν προέρχωνται: «ἢ δαιμονικὸν φασματικὸν ἢ καλὶς τῶν ὀρέων, μὴ ὀνοσκελιακὸν ἢ νεραΐδων, μὴ τῶν ἐν ζόφῳ ἀέρων πετωμένων καὶ ἤλθατε ἀδικῆσαι τὴν δούλην τοῦ θεοῦ».

Μαρτυρίας περὶ τῆς δοξασίας τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ ὅτι ὁ διάβολος ἢ πονηρὰ πνεύματα προξενοῦσι τὰς ἀσθενείας βλ. Ἑστία ΙΖ', 317. ΚΠ Σύλλ. ΙΘ', 139—140. *Κανελλάκη* Χιακ. ἀνάλ. σ. 369. Ἁρμονία 1902 σ. 604. *Σαλβάνου* Μελέτη περὶ τοῦ γλωσσ. ἰδιώμ. Ἀργυράδων σ. 19 λ. ἀνάdιο. Πρβλ. καὶ τὰς σημειώσεις εἰς τὰς παραδόσεις περὶ Νεράιδων καὶ γενικῶς περὶ δαιμονίων ἐν τῷ ἀνεκδ. Γ' τόμῳ τῶν παραδόσεων.—Ἐν ἀπῳδῇ Μάνης *Ἄνεμος* φέρει τὴν ἀσθένειαν, ἡ ὁποία μπαίνει ἀπὸ *τρούπες* τοῦ σώματος (Λαογρ. Ε', 611, 3). Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 65 σημ. 6]].

Ἀκαρνάνων· κατ' αὐτὴν ὅποιος μετρᾷ τὰ ἄστρα βγαίνει *βαρβερίτσαις* (ἀκροχορδόνας) εἰς τὰ χέρια του· αὐταῖς ἰατρεύονται μὲ δύο τρόπους· ἢ καίουν ἐπάνω τους ἦσκα· ἢ εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἐκφωνουμένου τοῦ «ἐξαιρέτως τῆς Παναγίας ἀχράντου κλπ.» τὰς τρίβουν ἐπιλέγοντες: *ξερέτω ξερέτω!* (παρετυμολογοῦντες τὴν λέξιν ἐκ τοῦ ξηραίνω)· καὶ ξηραίνονται αἱ βαρβερίτσαις· καὶ τότε τρίζουν τὰ ὑαλία τῶν παραθύρων τῆς ἐκκλησίας, διότι φεύγουν οἱ διάβολοι ποῦ εἶναι μέσα εἰς αὐταῖς [1]). Εἶναι δ' ἡ πρόληψις περὶ τῆς δαιμονικῆς ἐπηρείας κοινὴ παρ' ἅπασι τοῖς λαοῖς τοῦ κόσμου [2]).

Ἐκτὸς ὅμως τοῦ δαίμονος καὶ οἱ θεράποντες αὐτοῦ, οἱ μάγοι καὶ γητευταί, οὐ μόνον προξενοῦσιν ἀσθενείας, ἀλλὰ κέκτηνται καὶ τὴν δύναμιν τοῦ θεραπεύειν αὐτάς [3]). Περὶ ἀσθενῶν λέγεται πολλάκις ὅτι ἔπαθον *ἀπὸ μάγια* καὶ προστρέχουσιν οἱ δεισιδαίμονες εἰς τοὺς μάγους καὶ τὰς μαγίσσας ὅπως τύχωσιν ἰάσεως. Ἡ πρόληψις ἦν τὰ μάλιστα διαδεδομένη ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοὺς μέσους χρόνους, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν κανόνων τῆς ἐκκλησίας. Ὁ Βαλσαμὼν (ΙΒ' ἑκατοντ.) ἐν ἑρμηνείᾳ τοῦ κδ' κανόνος τῆς ἐν Ἀγκύρᾳ συνόδου γράφει: «Ἐπεὶ οὖν τινες νοσηλευόμενοι, καὶ νομίζοντες ἀπὸ φαρμακειῶν (Δ. Γ. μαγειῶν) πάσχειν... μετεκαλοῦντο γόητας εἰς τοὺς οἴκους αὐτῶν, ἐφευρεῖν ἐπαγ-

1) Ἡ πρόληψις αὕτη μοὶ ἀνεκοινώθη ὑπὸ Εὐστ. Σταΐκου, ἰατροῦ ἐν Ἀγρινίῳ.

2) Βλ. Μελέτης κτλ. σ. 431—434. Καὶ ἐκτὸς τῶν ἀναφερομένων ἐκεῖ συγγραφέων *Mannhardt* I σ. 22—23. *Grimm* Deutsche Myth. σ. 1106 (965 καὶ τ. III σ. 336 δ' ἐκδ.) *J. Lubbock* Die Entstehung der Civilisation κεφ. 5 σ. 185 κτλ. [[Πρόσθες καὶ *Rosenstein* Ueber Aberglauben u. Mysticismus in der Medicin. Berl. 1866 σ. 5 κἑ. (ἐν Sammlung gemeinverst. wissensch. Vorträge I, 11). *Andree* Ethnogr. Parall. σ. 1 κἑ. *Roscher* Das von der Kynanthropie handelnde Fragment des Marcellus v. Side σ. 35. 42. *Höfler* Krankheits-Dämonen ἐν Arch. f. Religionswiss. 1899, 2 σ. 86 κἑ. *Gruppe* Gr. Mythol. σ. 848. *Weicker* der Seelenvogel σ. 3 κἑ. *Samter* Geburt, Hochzeit u. Tod σ. 59. *Abt* Apologie d. Apulejus σ. 276—7. Βλ. καὶ Hess. Blätter. f. Volksk. 1902 τ. I σ. 136, ἔνθα καὶ περὶ ἐξελάσεως δαιμόνων.—Περὶ τῆς δοξασίας ταύτης παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις βλ. *Maspero* Hist. anc. des peuples d' Orient I, 215. Κατὰ τοὺς Βαβυλωνίους οἱ κακοὶ δαίμονες ἔφερον τὰς ἀσθενείας, ἕκαστος δ' αὐτῶν ἰδίαν νόσον ἐπροξένει. (*Roschers* Lex. II, 2353). Ἐν Μαρόκκῳ πιστεύουσιν ὅτι οἱ ἐπιληπτικοὶ καταλαμβάνονται ὑπὸ τοῦ διαβόλου (schitân) ἢ ὑπὸ τελωνίων (djnûn) καὶ διὰ τοῦτο καλοῦνται medjnûn ἤτοι κατοικημένοι ὑπὸ τελωνίων. Ἀποδιώκονται δὲ τὰ τελώνια διὰ καπνίσματος ἢ ἀναγνώσεως ἰσχυρῶν ῥήσεων τοῦ Κορανίου ὑπὸ τῶν Tolba. Δι' ἄλλας τινὰς ἀσθενείας εὔχρηστεῖ ἡ λέξις medrûb ἤτοι *κτυπημένος* (ἐννοεῖται ὑπὸ τῶν τελωνίων). (Verhandl. d. Berl. Gesellsch. f. Anthrop. 1886 σ. 674). Καὶ οἱ Βούλγαροι τὴν αἰτίαν τῶν ἀσθενειῶν ἀποδίδουσιν εἰς δαιμονικὴν ἐπήρειαν (*Strausz* Die Bulgaren σ. 155), ὁμοίως καὶ οἱ Νότιοι Σλάβοι εἰς τὰ πονηρὰ πνεύματα (Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1891 σ. 150)]].

3) [[Αἱ ἀσθένειαι προέρχονται ἐκ γοητείας κατὰ τὰς δοξασίας τῶν Μαύρων τῆς Ἀμερικῆς (*Waitz* Anthopol. II, 188 κἑ.), ἐκ γοητειῶν καὶ πονηρῶν πνευμάτων κατὰ τὰς τῶν Ὀττεντότων (αὐτ. 343), κατὰ τὰς ἰνδικὰς δοξασίας (αὐτ. III, 213 κἑ.). Περὶ τῆς προλήψεως ὅτι δαίμονες προξενοῦσι τὰς ἀσθενείας πεμπόμενοι ὑπὸ γοήτων βλ. *Wirth* Danae σ. 138. Κατά τινα ἄλλην πρόληψιν, ἐκτὸς τοῦ διαβόλου, πρόξενοι ἀσθενειῶν δυνατὸν νὰ εἶναι καὶ ἄνθρωποι ἀφιερωμένοι εἰς αὐτόν, μεταμορφούμενοι δὲ εἰς μαῦρον γάτον (*Cortils y Vieta* Ethologia de Blánes σ. 84—5)]].

γελλομένους ἐν αὐτοῖς τὰς μαγείας, ἐξ ὧν δῆθεν κατεκλίθησαν οἱ νοσηλευόμενοι, καὶ καθάραι τὸ ἀπὸ τούτων μῦσος... ὥρισαν οἱ πατέρες ἐπὶ πενταετίαν τούτους ἐπιτιμᾶσθαι» [1]). Ὅμοια λέγει καὶ Ματθαῖος ὁ Βλάσταρης (ΙΔ' ἑκατ.)· «ὁ δ' κδ' τῆς ἐν Ἀγκύρᾳ Συνόδου, ἐπὶ πενταετίαν ἐπιτιμᾷ, οἳ δὴ ταῖς τῶν ἐθνῶν συνηθείαις ἀλογίστως ἀκολουθοῦντες, εἰς τοὺς ἑαυτῶν οἴκους μάντεις εἰσάγουσιν ἐπὶ ἀναιρέσει δῆθεν μαγειῶν καὶ φαρμακειῶν, ὡς ἂν τοῦ τοιούτου μύσους ἐκκαθάραι τὸν οἶκον ὑπισχνουμένους· οἷα κλινοπετεῖς ἑαυτοὺς ἐκ τούτων ὑποπτεύοντες γεγονέναι, καὶ νόσῳ χρονίᾳ κατεργασθῆναι» [2])· καὶ ἀλλαχοῦ: «αἱ μὲν γὰρ γοητεῖαι, δαιμόνων ἔχουσιν ἐπικλήσεις κακοποιῶν, περὶ τοὺς τάφους ἐπᾳδομένας, ὥστε τινὰ παρεθῆναι τὰ μέλη τυχόν, καὶ διὰ βίου κατακλιθῆναι, καὶ ἀδίωτον αὐτῷ τὸν βίον γενέσθαι» [3]). [[Τὴν ἐπιληψίαν αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς Θεόδωρος ὁ Λάσκαρις ἀπέδιδεν εἰς «μαγγανείας» καὶ πολλοὶ κατηγορήθησαν ἐπὶ μαγγανείᾳ [4])]].

Ἀλλ' οἱ εὐσεβέστεροι ἐκ τοῦ θεοῦ καὶ τῶν ἁγίων προσδοκῶσι τὴν θεραπείαν τῶν νόσων, καὶ ζητοῦσι ν' ἀποσοβήσωσι τὸ κακὸν διὰ δεήσεων καὶ *διαβασμάτων* [5]), ἤτοι τῆς ἀναγνώσεως εὐχῶν καὶ ἐξορκισμῶν ὑπὸ τῶν ἱερέων, καὶ διὰ λιτανειῶν, ὅταν ἡ νόσος εἶναι ἐπιδημική. Εἰς πολλοὺς δὲ τῶν ἁγίων ἀποδίδοται ἡ δύναμις τοῦ ἰᾶσθαι ἰδίαν ἕκαστον νόσον [6]). Ὡς κατωτέρω θὰ ἴδωμεν, τὸν ἅγιον Χαραλάμπη καὶ τὸν ἅγιον Βησσαρίωνα ἐπικαλοῦνται προστάτην κατὰ τοῦ λοιμοῦ, τὴν δ' ἁγίαν Μαύραν καὶ τὴν ἁγίαν Βαρβάραν κατὰ τῆς εὐλογίας [7]). Ἐν Οἰτύλῳ τῆς Λακωνίας δοξάζουσιν ὅτι ὁ ἅγιος Ἀλέξιος, οὗ ἐπικαλοῦνται τὴν ἀρωγὴν ἐν ἐπιδημίαις, ἐπιφαίνεται ἐν τῷ οὐρανῷ κρατῶν δαλὸν ἐν χειρὶ καὶ ἀποδιώκων τὸ μόλυσμα [8]). [[Ὁ δὲ ἅγιος Ἰωάννης πιστεύεται πολ-

---

1) Σύνταγμα κανόνων· ἐκδ. Ῥάλλη καὶ Ποτλῆ τ. Γ' σ. 67.

2) Αὐτ. τ. ϛ' σ. 357—358.

3) Αὐτ. σ. 359—360. Κατὰ τὰς προλήψεις τῶν Γερμανῶν, αἱ μάγισσαι βράζουν, μαγειρεύουν ἀσθενείας. (*Grimm* D. M. τ. III, σ. 337. δ' ἐκδ. 1878).

4) [[«Μήνιμα εἶναι τὸ πάθος ὁ πάσχων ἐκ μαγγανείας δαιμόνιον ὑπελάμβανε». (*Παχυμέρ*. Α' 12 σ. 32 Bonn). Μεταγενεστέραν μαρτυρίαν περὶ τῆς προλήψεως ὅτι οἱ μάγοι προκαλοῦσι τὰς ἀσθενείας βλ. ἐν εὐχῇ κατὰ τῶν ἀσθενειῶν ἐκ βιενναίου κώδ. τῆς ΙΕ' ἑκατ.: «μή τις ἐπαοιδὸς φθόνῳ εἰργάσατο ἢ περιποιήσατο ἢ ἀπὸ φαρμάκου ἢ φθόνου ἢ ζήλου». (*Vassiliev* Anecd. graeco-byz. σ. 325. Ἐξορκίζονται δ' αἱ ἀσθένειαι ν' ἀπέλθωσιν ἐπὶ τὰς τῶν ποιησάντων κεφαλάς· «μήτε ξένος ἐποίησεν... μὴ *φαρμακοπάοιδος*, μὴ γυλοῦ ἢ στρίγγος ἢ στρίγγα ἢ φθονερὸς ἄνθρωπος». (Αὐτ. σ. 326). Καὶ νῦν ἐν Λέσβῳ, ὅταν ἀδιαθετῇ τις, νομίζει ὅτι τὸν ἐμάγευσαν· καίουν τότε *βάγια* ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸν καπνίζουν. (*Georgeakis et Pineau* Le Folk-Lore de Lesbos σ. 345)]].

5) [[Ἐν Νάξῳ αἱ τοιαῦται δεήσεις λέγονται *θεοτικά*. (Ζ. Ἀγ. Α', 439 β). Ἐν Λέσβῳ τὸ διάβασμα γίνεται ὑπὸ ἱερέως ἐν μοναστηρίοις (*Rouse* ἐν Folk-Lore 1896 σ. 147—8)]].

6) [[Πρβλ. καὶ εὐχολόγιον τῆς Ιϛ' (;) ἑκατ. ἐν ΚΠ. Συλλ. ΑΓ', 78]].

7) [[Περὶ τῆς ἁγίας Βαρβάρας ὡς προστάτιδος κατὰ τῶν λοιμικῶν νόσων βλ. *Wirth* Danae σ. 110. 111. Ὡς βοηθὸς εἰς *δεδεμένους* παρίσταται ἡ ἁγία Βαρβάρα ἐν Ἰατροσοφίῳ χειρογρ. 2316 φ. 363 α παρὰ *Legrand* Bibl. gr. vulg. I σ. XXIII]].

8) *Yemeniz* La Magne et les Maïnotes ἐν Revue des deux Mondes 1865 τ. 56 σ. 27.

λαχοῦ ὅτι θεραπεύει τὸν πυρετόν [1]), κατὰ δὲ τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς αὐτοῦ παύει ἡ πανώλης [2]). Κατά τινα κερκυραϊκὴν παράδοσιν ὁ ἅγιος Σπυρίδων παρίσταται διώκων τὴν Πανώλη, ἐμφανιζομένην ὑπὸ μορφὴν θηρίου, καὶ τύπτων αὐτὴν διὰ τοῦ σταυροῦ[[3]). Ὁμοίως καὶ ἡ ἁγία Παρασκευὴ θεωρεῖται προστάτις κατὰ τῆς πανώλους καὶ τῆς χολέρας [4])]]. Ἄξιον ἰδίας μνείας εἶναι, ὅτι πολλάκις ἀποδίδονται ἰαματικαὶ χάριτες εἰς ἁγίους ἕνεκα παρετυμολογίας τοῦ ὀνόματος αὐτῶν [5]). Ὁ Ἅγιος Βήσσουνας ἐν Κύπρῳ θεραπεύει τὸν βῆχα, ὁ ἅγιος Ἄκουφος (Ἰάκωβος) αὐτόθι τὴν κώφωσιν, ὁ ἅγιος Ἐλευθέριος καταπαύει τὰς ὠδῖνας τοῦ τοκετοῦ, ἤτοι δίδει καλὴ λευτεριά, ὁ ἅγιος Θεράπων ἐν Λέσβῳ θεραπεύει παντοειδεῖς ἀσθενείας.

Τοῦ ὀνόματος ἁγίων, τοῦ Θεοῦ, τοῦ Χριστοῦ, τῆς Παναγίας γίνεται ἐπίκλησις καὶ ἐν ταῖς ἐπῳδαῖς, ἀναμὶξ μετὰ μαγικῶν λογίων καὶ ξενοφώνων λέξεων, αἷς ἰδιάζουσα προσάπτεται δύναμις. Περὶ τῶν τοιούτων ἐπῳδῶν ἐκτενῶς θὰ διαλάβωμεν ἐν τῷ περὶ Μαγείας μέρει τῆς ἡμετέρας μελέτης περὶ τοῦ βίου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ [6]). Ἐνταῦθα παρατίθεμεν ἁπλῶς μίαν ἀθηναϊκὴν *(ξόρτσι 'σὲ κωλικόπονο)*, ἐν ᾗ προσωποποιεῖται μὲν ἡ νόσος, παρίσταται δ' ὁ Χριστὸς διώκων αὐτήν.

Ἀγαθὸς ὁ νοικοτσούρης,
πονηρὴ ἡ νοικοτσουρά,
κούκκους (κουκκιὰ) *ἐμαγέρευε,*
λάδι παρατσήνονε (ἐκένου),
κλήματα τὰ στρώματα,
πέτρα τσεφαλώματα.
Ἔβγα πόνο, ἔβγα στρόφο,
ὁ Χριστὸς σὲ κυνηγάει
μὲ τὸ ἀργυρὸ μαχαίρι
καὶ μὲ τὸ χρυσό του χέρι [7]).

---

1) [[Ἐν Λέσβῳ (*Georgeakis et Pineau* Le Folk-Lore de Lesbos σ. 349), διότι ὅταν τοῦ ἔκοβαν τὸ κεφάλι ἔτρεμε (*Rouse* ἐν Folk-Lore 1896 σ. 147). Ἐν Μήλῳ δὲ ἀποκαλεῖται *Ῥιγολόος* ὡς θεραπεύων τοὺς πάσχοντας ἐκ ῥίγους ἤτοι πυρετοῦ (Ἐφημ. Φιλομαθῶν 1872 σ. 2527), νηστεύουσι δὲ διὰ νὰ μὴ τοὺς πιάνῃ θέρμη (*Ukert* Bilder v. Griechenl. Darmstadt 1833 σ. 159)]].

2) [[*Ukert* αὐτ. Ὄχι βεβαίως τοῦ ἁγ. Ἰωάννου τοῦ *Λιοτροπιοῦ*, ἀλλὰ τοῦ *νηστευτῆ*]].

3) [[*Πολίτου* Παραδ. ἀρ. 910. Καὶ ὁ ἅγιος Τιμόθεος ἐκυνήγησε τὴν Πανοῦκλα νὰ τὴν σκοτώσῃ· διὰ τοῦτο τὸ μοναστῆρι τῆς Πεντέλης, ποῦ τό κτισε, δὲν τό πιανε ἡ Πανοῦκλα. (*Καμπούρογλου* Ἱστ. τῶν Ἀθην. Β', 221)]].

4) [[*Πολίτου* Παραδ. ἀρ. 909. 912]].

5) [[Πρβλ. τ. Β' σ. 311—316]].

6) [[Τὸ μέρος τοῦτο, ἐκτὸς μεμονωμένων τινῶν κεφαλαίων (βλ. καὶ κατωτέρω), δὲν ἐγράφη ἐν τῷ συνόλῳ του]].

7) Παρὰ Μαριάννης Γρ. Καμπούρογλου. Ὁ *Λουκᾶς* (Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις σ. 54—55) ἐδημοσίευσεν ὁμοίαν κυπριακὴν ἐπῳδήν, ἀλλ' ἀτελεστέραν τῆς ἀθηναϊκῆς, λέγων ὅτι γίνεται χρῆσις αὐτῆς ἐπὶ καρδιακῶν πόνων·

Ἀγαθὸς ὁ νοικοκύρης,
πονηρ' ἡ νοικοκυρά,

Τῇ ἐπῳδῇ ταύτῃ συνδέεται ὁ ἑπόμενος μῦθος, δι' οὗ ἐξηγοῦνται τἀσυνάρτητα λόγια αὐτῆς. Ὅταν εὑρίσκετο ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐδῶ κάτω εἰς τὴν γῆ, ἐγύριζε τὸν κόσμο σὰν φτωχός, διὰ νὰ ἴδῃ τὴν καρδιὰ τοῦ καθενός, ποῖος ἦτο καλός, ποῖος κακός. Τότε ἔζη ἓν ἀνδρόγυνον καὶ ὁ ἄντρας ἦτο καλός, ἡ γυναῖκα ὅμως κακή. Ἀπὸ αὐτὸ τὸ σπίτι ἐπέρασε καὶ ὁ Χριστὸς καὶ κατάλαβε πῶς ἡ γυναῖκα δὲν ἦτο καλή, γιατὶ τὴν εἶδε διαστρεμμένη. Ἐμπῆκε λοιπὸν μέσα καὶ τὴν παρακάλεσε νὰ μείνῃ, γιατὶ ἦταν ξένος καὶ φτωχός. Ἐκείνη ἐμουρμούρισε κομμάτι, μὰ ὕστερα τί νὰ γίνῃ, τὸν ἔβαλε 'ς τ' ἀχοῦρι. «Κάθησε, τοῦ λέει, ὡς ποῦ νἄρθ' ὁ ἄντρας μου, γιατὶ δὲν ἔχω ποῦ νὰ σὲ βάλω»· ἐκάθησε λοιπὸν ὁ Χριστός, καθὼς τοῦ εἶπε. Ἐκείνη τὴν ὥρα μία γειτόνισσα ἔφερε τῆς νοικοκυρᾶς ἕνα πιάτο κουκκιὰ καλομαγερεμμένα. Ὕστερα ἀπὸ λίγο ἦρθε καὶ ὁ ἄντρας καὶ ἡ νοικοκυρὰ τοῦ τὰ εἶπε, πῶς ἦρθε ἕνας φτωχὸς καὶ τὸν ἔβαλε 'ς τὸ ἀχοῦρι.—«Εὐλογημένη», τῆς λέει ὁ ἄντρας της, «ξένος ἄνθρωπος ἦτανε, δὲν τὸν ἔβανες μέσα 'ς τὸ σπίτι;»—«Μπά! ποῦ θὰ βάλω τέτοιον ἄνθρωπο 'ς τὸ τραπέζι μου!» λέει ἐκείνη. «Νὰ ποῦ μᾶς ἔφεραν λίγα κουκκιά, τοῦ τὰ βαίνουμε, τρώει». Τί νὰ κάμῃ ὁ ἄντρας της, γιὰ νἀποφύγῃ τὴν γρύνια, τὴν ἄφησε· κ' ἐκείνη ἔκαιγε λάδι νὰ ζωματίσῃ πιλάφι. Λοιπὸν τοῦ ἔδωσε τοὺς κούκκους καὶ ἕνα κομμάτι ψωμί. Ἀφοῦ ἔφαγε καλὰ καλά, λέει, ποῦ νὰ κοιμηθῇ. Λέει ἡ γυναῖκα.—«Ἐκεῖ 'ς τὰ κλήματα, τοῦ βαίνουμε καὶ μία πέτρα προσκέφαλο».—«Ὄχι, γυναῖκα», τῆς λέει ὁ ἄντρας της· «δὲν κάνει!»—«Δὲν πειράζει, δὲν πειράζει!» λέγει ὁ Χριστός. Καὶ ἔτσι ξαπλώθη ἀπάνω 'ς τοῖς ξεραῖς κληματόβεργαις. Τὴν νύκτα ὅμως τὴν ἔπιασεν ἕνας κωλικόπονος τὴ γυναῖκα· (ἐννοεῖται πῶς ὁ Χριστὸς ἔκαμε τὸ θαῦμα). Ἄκουσ' ὁ ξένος ποῦ μπαινόβγαινε κόσμος πολὺς γιὰ νὰ τὴν προφθάσουν, λέει·—«Τί ἔχετε; ἀνησυχία ἀκούω· κάτι μπαινοβγαίνετε· τί εἶναι;» —«Νὰ ἡ γυναῖκά μου δὲν μπορεῖ», λέγει ὁ νοικοκύρης, «καὶ ἔγινε καβοῦλα ἀπὸ τὸν πόνο. Δὲν εἰξέρω τί νὰ κάμω· πάει νὰ ξεψυχήσῃ».—«Νἄρθω νὰ ἰδῶ κ' ἐγώ· ξέρω ἕνα ξόρτσι, καὶ ἔχω πολλαῖς γιατρεμμέναις»· λέει ὁ ξένος. —«Ἔλα, καλὲ ἄνθρωπε, καὶ σὺ νὰ ἴδῃς μήπως μπορέσῃς νὰν τὴ γιατρέψῃς· ἦρθαν τόσαις γει-

---

φάκον ἐμαείρευε,
λάρδον παραχένωσε,
πέντ' ἐλιαῖς εἰς τὸ σκουτέλλιν,
καὶ κορδὶν (τεμάχιον) *ψουμὶν καμένον,*
καὶ κρομμύδιν σαπημένον.
Φύγε πόνε τῶν ἀντέρων,
κι' ὁ Χριστὸς σὲ κατατρέχει
μὲ τὸ δίστομον μαχαίριν,
καὶ μὲ τὴν χρυσῆν του λόγχην.

Προδήλως ὅμως καὶ ἡ ἐπῳδὴ αὕτη εἰς τὸν αὐτὸν ἀναφέρεται μῦθον. [[Ἀτελεστέραν ἀθηναϊκὴν παραλλαγὴν τῆς ἐπῳδῆς μετὰ τοῦ συναφοῦς μύθου ἐδημοσίευσεν ἡ δεσπ. Γεωργία Ταρσούλη ἐν τῷ περιοδ. «Οἰκογενείᾳ» τῆς 29 Ἰουν. 1928 σ. 657. Ἑτέραν παραλλαγὴν βλ. ἐν Κρητ. Ἀστέρι Γ', 398 (πρβλ. Λαογρ. Α', 365). Ὁμοίαν δ' ἐπῳδὴν Σαρδηνίας βλ. ἐν Arch. per le tradiz. popol. 1902 σ. 147 κέ.]].

τόνισσαις καὶ δὲν μπόρεσαν». Τότε πῆγε ὁ Χριστός, ἔκαμε τὸ ξόρτσι, ἐγιάτρεψε τὴ γυναῖκα, καὶ ἔγινε ἄφαντος. Κατάλαβαν οἱ ἄλλοι πῶς ἦτανε ὁ Χριστός. Ἀπὸ τότε ἡ γυναῖκα ἐκείνη ἔγινε καλύτερη [1]).

Σκοποῦσι δ' αἱ ἐπῳδαὶ τὴν ἀποδίωξιν τῆς νόσου ἀπὸ τοῦ σώματος τοῦ νοσοῦντος καὶ τὴν μεταβίβασιν αὐτῆς εἰς ἄλλα ἀντικείμενα, ὡς ζῷα, δένδρα, βράχους ἢ βουνὰ καὶ ἐνίοτε ἀνθρώπους [2]). Εἰς τὰς ῥωγμὰς βράχων διερρωγότων ὑπὸ τοῦ κεραυνοῦ *(ἀστραπόβολα)* ἐναποθέτουσιν ἐν Πελοποννήσῳ ἀσθενῆ ἢ καχεκτικὰ παιδία, πιστεύοντες ὅτι οὕτω θεραπεύονται, καταλειπομένης εἰς αὐτὰ τῆς νόσου [3]). Ἐν Ἀθήναις διήρχετο ὁ νοσῶν διὰ τῆς παρὰ τὸ παναθηναϊκὸν στάδιον σύριγγος, ἐν ᾗ ἐναπέμενεν ἡ νόσος καὶ ἐξήρχετο ἐκεῖνος ὑγιὴς ἐκ τοῦ ἄλλου ἄκρου [4]). Ἀλλαχοῦ δὲ τῆς Ἑλλάδος ἐξαρτῶσιν εἰς δένδρα ἢ εἰς λίθους παρὰ τὰς πηγὰς ῥάκη ἐξ ἐνδυμάτων τοῦ ἀσθενοῦς, ὅπως ἰαθῇ οὗτος, ἐγκαταλείπων εἰς τὰ δένδρα τὴν νόσον, ἢ εἰς τὸ ῥεῦμα, ὅπερ θὰ συμπαρασύρῃ αὐτὴν εἰς τὴν θάλασσαν [5]). Ἐν Κρήτῃ δύο πρωτότοκοι παρθένοι, αἵτινες πρέπει νὰ ὀνομάζωνται Μαρίαι, δένουν μίαν κλωστὴν εἰς τὸν λαιμὸν τοῦ πάσχοντος ἐκ πυρετοῦ, καὶ μετ' ὀλίγον τὴν λύουν, ἐξέρχονται τοῦ χωρίου καὶ ἐνῷ ἡ μία δένει τὴν κλωστὴν εἰς ἓν δένδρον, ἡ ἄλλη τὴν ἐρωτᾷ «εἶντα δένεις;—Τὴ θερμασιὰ τοῦ δεῖνος», ἀποκρίνεται ἡ ἄλλη, καὶ ἐπαναληφθείσης τρὶς τῆς ἐρωτήσεως καὶ τῆς ἀποκρίσεως, φεύγουσι [6]). Παρομοίας δεισιδαιμονίας εὑρίσκομεν καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς [7]). Συγγενὴς δ' ἐστὶ καὶ ἡ ἀρχαία δοξασία περὶ μεταδόσεως τῆς νόσου εἰς χαραδριόν, ὅστις ἐπίστευον, ὅτι ἀνιπτάμενος εἰς αἰθέρια ὕψη διεσκέδαζεν αὐτήν. «Ὅταν γάρ, φασίν, ἀρρωστίᾳ τις περιπέσῃ, ἄγουσιν ἐνώπιον αὐτοῦ τὸν χαραδριόν, καὶ εἰ προσχῇ τῷ νοσοῦντι καὶ ὁ νοσῶν αὐτῷ, *καταπίνει* τὴν νόσον ὁ χαραδριὸς αὐτοῦ καὶ ἀνίπταται εἰς τὸν αἰθέρα τοῦ ἡλίου, κἀκεῖ τὴν νόσον τοῦ ἀνθρώπου διασκεδάζει· εἰ δὲ μὴ προσχῇ, γινώσκουσιν ὅτι τελευτήσει ὁ κάμνων» [8]).

Συνηθέστερον ὅμως ἀποπέμπεται διὰ τῶν ἐπῳδῶν ἡ νόσος εἰς τόπους ἐρήμους καὶ ἀπατήτους, ὅπου οὐδένα θὰ δυνηθῇ πλέον νὰ βλάψῃ [9]). Ἐν ἐπῳδῇ

---

1) Παρὰ Μαρ. Γρ. Καμπούρογλου.

2) [[Περὶ μεταβιβάσεως τῆς νόσου εἰς ἄλλα ἀντικείμενα βλ. παρεκβολικὴν σημείωσιν Α]].

3) [[Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 3 κἑ. Περὶ διόδου δι' ὀπῆς βλ. παρεκβολικὴν σημείωσιν Β]].

4) [[Βλ. τ. Β' σ. 292]].

5) [[Βλ. παρεκβολικὴν σημείωσιν Γ]].

6) *Χουρμούζη* Κρητικὰ σ. 27. [[Ἀνάλογον συνήθειαν ἐν Καρπάθῳ βλ. ἐν Β' τόμῳ τῶν Λαογρ. Συμμείκτων σ. 214. Πρβλ. καὶ τὰς παρεμφερεῖς συνηθείας ἐν Βελγικῇ καὶ τῶν Ρώσων αὐτ. σ. 215. Γενικῶς περὶ τῆς συνηθείας ταύτης βλ. *Wolters* ἐν Arch. f. Religionswiss. 1905 τ. VIII Παράρτημα σ. 17, περὶ δὲ τῆς σχέσεως τῶν τοιούτων συνηθειῶν πρὸς τὴν τῆς παραδόσεως τοῦ κεκλωσμένου νηματίου, τοῦ *Μάρτη*, εἰς φυτὸν ἢ ζῷον βλ. Λαογρ. Σύμμ. τ. Β' σ. 217]].

7) *Grimm* D. Myth. σ. 1118 κἑ. (975 κἑ. δ' ἐκδ.). *Mannhardt* I σ. 20 κἑ.

8) *(Εὐσταθ. Ἀντιοχ.)* εἰς ἑξαήμ. παρὰ *Migne* Patr. gr. τ. 18 σ. 744. Πρβλ. καὶ *(Ἐπιφαν.)* φυσιολ. 23. [[Φυσιολόγον ἐκδ. Karnajev ἐν Byz. Zeitschr. 1894 σ. 36. Βλ. καὶ *Γλυκᾶ* Α' σελ. 83 Bonn]]. *Αἰλιαν.* Ζ. ἱστ. ΙΖ', 13.

9) [[Βλ. παρ' ἀρχαίοις· *Wünsch* Zur Geisterbannung im Altertum ἐν Fest.

ἀθηναϊκῇ κατὰ τῆς βασκανίας (ξόρτσι γιὰ τὸ μάτι), παρίσταται ὁ Χριστὸς μετὰ τῶν ἁγίων Ἀναργύρων λέγων πρὸς τὸν *χαλκᾶ*, ἤτοι τὸν διάβολον· «Νὰ πᾶς 'ς τὰ ὄρη 'ς τὰ βουνά, 'ς τῆς θάλασσας τὰ βάθη· ἐκεῖ κουλλούρα δὲ δανείζεται, καὶ ἀλόχτερας δὲ φωνάζει κτλ.»[1]). Ἐν ἑτέρᾳ ὁμοίᾳ ἐπῳδῇ· «Νὰ φύγῃς ἀπὸ τοῖς ἑβδομῆντα δύο φλέβες[2]) τοῦ κοριτσιοῦ, καὶ ἁρμούς του ὅλους καὶ νὰ πάρῃς τὰ βάθη τῆς θάλασσας καὶ νὰ μετρήσῃς τὴν ἄμμο τῆς θάλασσας καὶ τοῦ δεντρῶνε τὰ φύλλα καὶ νὰ γυρίσῃς πίσω. Φύγε ἀπὸ τοῖς ἑβδομῆντα δύο φλέβες τοῦ κοριτσιοῦ, νὰ πᾷς 'ς τὰ ὄρη, 'ς τὰ βουνά, 'ς τὰ κάρκαρα, πίσων τὸν ἥλιο, ποῦ σσιοῦλος δὲ βαυίζει, νὰ φᾷς ἀπὸ τὸ κρέας του, νὰ πιῇς ἀπὸ τὸ αἷμά του καὶ νὰ γιουρίσῃς 'ς τοῖς ἑξῆντα ἐννέα ταὐγούστου»[3]). Ἐν Κρήτῃ ἐπὶ βασκανίας ὡσαύτως λέγουσιν ὅμοια ἐν τῇ ἐπῳδῇ· «φύγε ἀπὸ τὰς ἑβδομῆντα δύο φλέβες τοῦ παιδιοῦ μου (δεῖνος) καὶ ἄμε 'ς τὰ ὄρη, 'ς τὰ βουνά, ποῦ πετεινὸς δὲν κράζει καὶ σκύλος δὲ γαβγίζει, νὰ βρῇς τἄγριο θεριό, νὰ πιῇς ἀπ' τὸ αἷμά του, νὰ φᾷς ἀπ' τὸ κρέας του»[4]). Οἱ γόητες ἐν Κύπρῳ λέγουσι καὶ ταῦτα ἐξορκίζοντες νόσον τινὰ τῶν ἵππων, καλουμένην ὑπὸ τῶν Κυπρίων *ζηληκούρτιν*. «Κόβγω ταῖς ἑβδομῆντα δυό 'μιση φλέβες ἀπὸ πυρὸς φαρμάκιν, ἀπὸ θεοῦ τὴν δύναμιν, κόβγω το καὶ πετάσω το εἰς τὴν θάλασσαν, νὰ μὴν ἔχῃ νὰ ὁρίσῃ πλέον ἐπάνω του»[5]). Τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἐνέχει καὶ ἡ ἀπευχὴ *Μπᾶ 'ς τἄγρι' ὄρη !* ἣν λέγουσι πρὸς ἀποτροπὴν κακῶν ἐν Πελοποννήσῳ, καὶ αἱ κεφαλληνιακαὶ εὐχαί: «Νὰ φύγῃ ἡ ἀρρώστια νὰ πάῃ 'ς τὰ βουνὰ καὶ 'ς τὰ λαγκάδια»· καὶ «Νὰ πάῃ ἡ

---

schrift zur Jahrhundertfeier d. Universität Breslau im Namen der Schlesischen Gesells. f. Volksk. 1911 σ. 25]].

1) Παρὰ Μαριάννης Γρ. Καμπούρογλου.

2) [[72 συνήθως αἱ ἀσθένειαι (βλ. καὶ *Vassiliev* Anecd. graeco-byz. σ. 325, ἐκ κώδ. τῆς ΙΕ' ἑκατ.) καὶ 72 αἱ φλέβες τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ καὶ 72 ½ (βλ. τὴν κυπριακὴν ἐπῳδὴν παρὰ Λουκᾷ ἀμέσως κατωτέρω), ἢ καὶ 70 (ἐν εὐχολογίῳ τῆς ΙϚ' ἑκατ. : ΚΠ. Συλλ. ΑΓ', 78 β). 77 ½ κατά τινα σλαβικὴν δοξασίαν ἐν Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1899 σ. 302, ἔνθα βλ. καὶ ὅσα λέγονται περὶ τῆς μαγικῆς ἐννοίας τοῦ κλασματικοῦ ἀριθμοῦ]].

3) [[Ὁμοία εἶναι καὶ ἐπῳδὴ τῶν Βοσνίων καὶ Ἑρζεγοβίνων κατὰ τοῦ *Οὐδαράκ*, τοῦ ῥευματικοῦ πόνου. «Φεῦγα μακριά, Οὐδαράκ, ἀπὸ τοὺς 88 ἁρμούς, ἀπὸ τοῖς 77 φλέβες, ἀπὸ τὸ κεφάλι, τὸ λαιμό, τὰ χέρια καὶ τὰ πόδια. Σήκω 'ς τὰ ὕψη τ' οὐρανοῦ, 'ς τὰ βάθη τῆς θάλασσας, 'ς τὰ μάκρη τῆς γῆς, πάνω ἀπὸ 100 χωράφια καὶ ἄλλα τόσα δάση, πάνω ἀπὸ ἐννιὰ βουνὰ 'ς τὴν ἐρημία, ὅπου σκύλος δὲν βαδίζει καὶ κερὶ δὲν καίει». (Zeitschr. f. Österreich. Volksk. V, 208)]].

4) *Χουρμούζης* ἔνθ. ἀν. [[Ἀποπομπὰς τῆς νόσου εἰς τὰ ὄρη βλ. ἐν Ἰατροσοφίῳ ἀρ. 2316 σ. 320 β παρὰ *Legrand* Bibl. gr. vulg. II, 19. Ὁμοίως αὐτ. σ. 17—18 (εἰς τὸ ὄρος Ἀραράτ). Ἐκ κώδικος τῆς ΙΕ' ἑκατ. ἐν *Vassiliev* ἔνθ. ἀν. σ. 326. Ἐκ βενετικοῦ κώδικος τῆς ΙϚ'—ΙΖ' ἑκατ. βλ. ὁμοίως αὐτ. σ. 333—4. «Ὁρκίζω σε, κάμπα, κατὰ τὸν θεὸν τὸν ζῶντα κτλ. ... σήκω τὸν λαόν σου καὶ ὕπαγε ἄνω εἰς τὰ ὑψηλὰ ὄρη, ἐκεῖ νὰ εὕρῃς τὴν καθημερινή σου τροφὴν». Ὁμοίως καὶ ἐν εὐχολογίῳ ΙϚ' (;) ἑκατ. ἐν Κ. Π. Συλλ. ΑΓ' 79 β. Πρβλ. καὶ κατωτέρω, παρεκβολικὴν σημείωσιν Α]].

5) *Λουκᾶ* Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις σ. 56.

ἀρρώστια ὅθε κόκορας δὲ λαλεῖ [1]), καμπάνα δὲ σημαίνει, κουλουροῦλα μικροῦ παιδιοῦ δὲ βλογάει» [2]). Τὴν ἀρχαιότητα τῶν τοιούτων ἰδεῶν μαρτυρεῖ ἐπῳδή τις ἰνδικὴ ἐν τῇ Ἀθαρβασαμχίτᾳ, εἰς γυναῖκα στεῖραν. «Τὸ καταστῆσάν σε ἄγονον ἀποδιώκομεν ἀπὸ σοῦ. Τὸ στέλλομεν μακράν, πολὺ μακρὰν ἀπὸ σοῦ εἰς ἄλλον τόπον» [3]). Κατὰ τὰς φιννικὰς δοξασίας αἱ ἀσθένειαί εἰσι δαίμονες, προερχόμενοι ἐκ τῆς τρώγλης τῆς ἀλώπεκος, ἐκ τοῦ φωλεοῦ τοῦ λέοντος, ἐκ τῶν κόλπων τῆς γῆς, ἐκ τῆς ἀμμώδους ἐρήμου, ἐκ τελμάτων καὶ πηγῶν, ἐκ πεδίων μαχῶν καὶ τάφων, ἐκ ψιλῶν χαλκῶν ὀρέων καὶ ἐξ ἐρήμων νώτων πελάγους, ἐκ τῶν ὁρίων τῶν νεφῶν, ἐκ τῆς περιοχῆς μάγων, ἐκ τοῦ βασιλείου τοῦ ἄρχοντος τῶν νεφῶν· ὁ δὲ ἐξορκιστὴς ἀποστέλλει αὐτοὺς ὅθεν ἦλθον [4]).

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ ἀποδιώξεως ἀσθενειῶν ἀπὸ τῶν πασχόντων ἀτόμων· ὅταν ὅμως ὁ κίνδυνος εἶναι μέγας καὶ ὁλόκληρον χωρίον ἢ πόλιν ἀπειλῇ ἐπιδημία, τότε οἱ κάτοικοι προσφεύγουσιν εἰς τελετὰς πρὸς ἀποσόβησιν τοῦ κακοῦ, φερούσας προδήλως τύπον ἀρχαϊκώτατον. Πρὸς ἀποσόβησιν ἐπιδημιῶν καὶ ἰδίᾳ τῆς πανώλους πιστεύουσιν ἐν Κορινθίᾳ ὅτι δέον δίδυμα μοσχάρια νὰ χαράξωσι διὰ τοῦ ἀρότρου γραμμὴν περὶ τὴν πόλιν ἢ τὸ χωρίον [5]). Ἐν δὲ τῷ χωρίῳ Δαμαλᾷ, τῇ ἀρχαίᾳ Τροιζῆνι, διηγοῦνται τὴν ἑπομένην παράδοσιν περὶ τῆς μετωνυμίας τοῦ χωρίου, μαρτυροῦσαν, ὅτι ὑπῆρχε καὶ ἐκεῖ ὁμοία συνήθεια. «Ἐλυμαίνετό ποτε τὸ χωρίον δεινὴ πανώλης· ἄνθρωποι καὶ ζῷα ἀπέθνησκον καὶ ἐν γένει ἡ δυστυχία κατέλαβε τὸν τόπον, χωρὶς νὰ φαίνηται οὐδεὶς τρόπος σωτηρίας. Κατ᾽ αὐτὴν τὴν ἐποχὴν μία δάμαλις ἐγέννησε δίδυμα τέκνα, ἅτινα ἐντὸς τεσσαράκοντα ἡμερῶν ἠδυνήθησαν ζευχθέντα νἀροτριώσωσιν ἱκανὸν διάστημα γῆς. Ἐσυλλογίσθησαν λοιπὸν νὰ περιφέρωσι τὰ δαμάλια εἰς τὸ χωρίον καὶ ἔπειτα νὰ τὰ σφάξωσιν ἐν τῷ μέσῳ αὐτοῦ· τοῦθ᾽ ὅπερ καὶ ἐγένετο, καὶ ἡ πανώλης ἀπὸ ἐκείνης τῆς ἡμέρας κατέπαυσεν ὁλοτελῶς. Οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου εὐγνωμονοῦντες εἰς τὰ σώσαντα αὐτοὺς δαμάλια, ὠνόμασαν ἐξ αὐτοῦ τὸ χωρίον Δαμαλᾶν» [6]).

Ἐν Ἀθήναις ὑπάρχει παράδοσις, ὅτι «εἰς τὸ δεύτερο θανατικό, ἀνήμερα τοῦ ἁγίου Χαραλάμπου, (ἤτοι τῇ 10 Φεβρουαρίου 1792) ἐμάζωξαν σαράντα μονοστέφαναις, αἱ ὁποῖαι προσέφεραν ἓν ποσὸν χρηματικόν, καὶ μὲ αὐτὸ ἔκαμαν ἓν ἀλετράκι, καὶ ἓν κακκάδι ἀργυροῦν, ἐπῆραν καὶ δύο μοσχαράκια δίδυμα, τὰ ὁποῖα τὰ ἔζευξαν εἰς τὸ ἀλέτρι καὶ ἔφεραν τρεῖς γύρους τὴν χώραν καὶ

---

1) [[Πρβλ. καὶ *Wuttke* Der Deutsche Volksaberglaube 56]].

2) Νεοελλ. Ἀνάλ. τ. Β' σ. 415.

3) Atharvasamhita III, 23, 1 ἐν *Weber's* Indische Studien τ. V σ. 223.

4) *Mannhardt* I σ. 22—23. [[Νόσοι ἀπὸ ἀστέρων, μετεωρολογικῶν φαινομένων, «ἀπὸ σεισμοῦ ἢ κτύπου καὶ συμπτωμάτων», ἀπὸ ὀρέων καὶ ἄλλων τόπων. (*Vassiliev* Anecd. gr.-byz. σ. 325)]].

5) Παρὰ Ι. Σταματούλη. [[Περὶ ἀροτριάσεως περιφερικῆς ὡς ἀποτρεπτικοῦ κατὰ τῶν ἀσθενειῶν βλ. τὸν ἀνέκδοτον Γ' τόμον τῶν Παραδόσεων]].

6) *Μ. Π. Λάμπρου* Ἐκδρομὴ εἰς τὴν Γέφυραν τοῦ διαβόλου· ἐν Καζαμίᾳ Κορομηλᾶ 1868 σ. 115—116. [[*Πολίτου* Παραδ. ἀρ. 907]].

μετὰ ταῦτα ἔγραψαν τὰς ἀσθενείας ὅλας καὶ τὰς ἔθεσαν εἰς τὸ κακκαβάκι καὶ μετέβησαν εἰς τὸν δρόμον τοῦ Πειραιῶς, ὅπου ἤδη ὑπάρχει τὸ πηγάδι καὶ ὁ σταθμός[1]), ἔσκαψαν ἕνα λάκκον, ἔσφαξαν τὰ μοσχάρια καὶ ἔχωσαν ὅλα, ἀλέτρι, κακκαβάκι μὲ τὰς ἀσθενείας, ὡς καὶ τὰ μοσχάρια, καὶ τὰ ἐσκέπασαν, θέτοντες καὶ μίαν κολώναν, τὴν ὁποίαν ἔβγαλαν οἱ Γερμανοί, ὅτε ἔκαμαν τὸν δρόμον Πειραιῶς τῷ 1835. Αὗται αἱ σαράντα μονοστέφαναις ἔγνεσαν βαμβάκι, τὸ ἔκαμαν παννὶ μονομερὶς [2]) καὶ κατεσκεύασαν ποκαμισάκι τοῦ ἁγίου Χαραλάμπου, καὶ τὸ κρέμασαν τοῦ ἁγίου καὶ τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν τὸ ἔκοψαν εἰς τεμάχια, καὶ μοιράσθη εἰς ὅλους, τὰ ὁποῖα ἔκαμαν φυλακτά» [3]). Ἡ ἐπὶ τοῦ βόθρου ἀνεγερθεῖσα στήλη ἐξήχθη ἐκεῖθεν ἐν ἔτει 1835, ὡς διαλαμβάνει ἡ ἀνωτέρω σημείωσις, κατὰ δὲ τὸν κ. Δ. Γρ. Καμπούρογλουν εὑρέθη ὑπ' αὐτὴν ὁ λέβης, καὶ τὰ *μαντολόγια*, ἅτινα παρερρίφησαν ὡς ἄχρηστα. Ἦσαν δὲ τὰ μαντολόγια ἐκεῖνα τεμάχια παντὸς πράγματος ἤτοι ὑφασμάτων, χάρτου, διαφόρων μετάλλων, ὀπωρῶν, ξύλων, ᾠῶν, ἀνθράκων καὶ ἰδίως νημάτων. Ἐκτὸς δὲ τῆς ἐν τῇ ὁδῷ Πειραιῶς στήλης, διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν, πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ πρώτου λοιμοῦ τῷ 1789, ἐτέθη, ὡς σημειοῖ ὁ κ. Καμπούρογλους καὶ τὸ παρὰ τὸν λόφον τοῦ Μουσείου, πρὸς νότον τῆς Ἀκροπόλεως κολονάκι. Ὑπῆρχε δὲ καὶ τρίτον ὅμοιον στηλίδιον κατὰ τὴν ἀπ' αὐτοῦ ὀνομασθεῖσαν συνοικίαν Κολονάκι, εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Λυκαβηττοῦ. Μέχρι τοῦδε σώζεται πρόληψις, ὅτι ἕνεκα τῆς καταστροφῆς τοῦ στηλιδίου ἐκείνου ἐν ἔτει 1835 ἔπαθε δεινῶς ἡ τῆς πόλεως ὑγίεια, διότι ἐξεχύθησαν εἰς τὴν πόλιν πᾶσαι αἱ ἀσθένειαι, κεκλεισμέναι οὖσαι ἄχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου ἐντὸς τοῦ λέβητος, καὶ ὅτι, ἂν καταστραφῇ καὶ τὸ παρὰ τὸ Μουσεῖον μόνον σωζόμενον Κολονάκι, δυστυχία εἰς τὰς Ἀθήνας!

---

1) Εἰς θέσιν Πλατὺ φρέαρ πλησίον τοῦ καταστήματος τοῦ φωταερίου.

2) [[Περὶ τῆς μαγικῆς δυνάμεως τοῦ *μονομερήτικου πουκάμισου* βλ. Λαογρ. Ζ', 497. 499. Πρβλ. καὶ τὴν παράδοσιν αὐτ. σ. 472 ἀρ. 11. Κατὰ τὴν ναξιακὴν παράδοσιν ἀρ. 278 ἐν *Πολίτου* Παραδ. σ. 152 κἑ. ἡ δύναμις τοῦ μονομερήτικου παννιοῦ εἶναι τοσαύτη, ὥστε δύναται τοῦτο νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς τὴν ζωὴν καὶ μαρμαρωμένην κόρην. Ἐὰν ἐνδυθῇ διὰ τοιούτου παννίου νεογέννητον παιδίον πατρός, οὗτινος ἀποθνήσκουσι μικρὰ τὰ τέκνα, πιστεύεται ὅτι τοῦτο θέλει ἐπιζήσει (*Γ. Αἰνιᾶνος* Φιλολογ. σημειώσεις ἐν Ἐφημ. Φιλομαθῶν 1859 Ζ', 994 [ἐκ τῆς Ἀθηνᾶς Ναυπλ. 1831 σ. 78]. Πρβλ. καὶ Ζ. Ἀγ. Α', 47—8. *Πολίτου* Παραδ. σ. 864 κἑ.). Βλ. καὶ *Carnarvon* Reminiscences σ. 150. Μαρτυρίαν ὅτι ἡ δοξασία αὕτη ὑπῆρχε καὶ παρ' ἀρχαίοις βλ. ἐν *Ἡροδότ.* Β', 122· «φᾶρος δὲ αὐτημερὸν ἐξυφήναντες οἱ ἱρέες κτλ.». Ὁμοίας δοξασίας ἄλλων λαῶν βλ. ἐν Rev. d. trad. pop. 1899 σ. 583—4. Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1912 σ. 317. Κατὰ τοὺς Ῥωμούνους τῆς Τρανσυλβανίας ἀποτρέπεται ἡ πανώλης ἐὰν 9 γραῖαι, ἢ ἐνιαχοῦ 7 Μαρίαι, κατασκευάσωσιν ἐν μιᾷ νυκτὶ καὶ μόνῃ τῆς Τρίτης τῆς ἑβδομάδος ὑποκάμισον λεγόμενον τῆς πανούκλας (chimeza ciumei)· τοῦτο φοροῦσιν εἰς ἀνδρείκελον, ὅπερ κρεμῶσιν εἰς τὸ ἄκρον τοῦ χωρίου· ἢ τὸ φορεῖ ὁ ἀσθενής, ὅστις πρέπει νὰ κοιμηθῇ φορῶν αὐτὸ τὰς ὑπολοίπους ὥρας τῆς νυκτός, καθ' ἣν κατεσκευάσθη. (*J. Teutsch* ἐν Sitzungsberichte d. anthropol. Gesellsch. in Wien 1907 σ. 13)]].

3) *Θ. Β. Βενιζέλου* Περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σ. 121. *Δ. Γρ. Καμπούρογλους* ἐν Ποικίλῃ Στοᾷ 1883 σ. 355—356.

Ἐπανορθῶν δὲ τὰ ὑπὸ τοῦ Βενιζέλου ἀναφερόμενα, ὁ κ. Καμπούρογλους σημειοῖ, ὅτι κατὰ τὰς πληροφορίας, ἃς αὐτὸς ἔλαβε, τὰ μοσχαράκια δὲν ἐσφάζοντο, ἀλλ᾽ ἐθάπτοντο ζῶντα μετὰ τοῦ λέβητος καὶ τῶν ἐντὸς αὐτοῦ *μαντολογίων*[1]). Ὅμοια ἠκούσαμεν καὶ ἡμεῖς ἐν Ἀθήναις· ὅτι ὅταν χολέρα ἢ πανοῦκλα ἐπλησίαζον εἰς τὴν πόλιν, ἔπαιρναν ἓν ἀλέτρι, μονοημερὶς κατασκευασθέν, καὶ δύο μοσχάρια, τὰ ὁποῖα νὰ μὴ ἦσαν ἀκόμη βαλμένα εἰς τὸν ζυγόν, καὶ μὲ αὐτὰ ἐζευγάρωναν γύρω τὴν πόλιν· τὰ μοσχάρια δὲ ἐθάπτοντο ζῶντα μετὰ τοῦ ἀρότρου· ὅτι προσέτι ὁσάκις ἦτο φόβος λοιμικῆς, κατεσκευάζετο μονοημερὶς παννί, ἤτοι ὑπὸ διαφόρων κορασίων ἐκλώθετο καὶ ὑφαίνετο ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ, καὶ δι᾽ αὐτοῦ εἰς λωρίδα κοπτομένου περιεζώννυον τὴν πόλιν[2]). Ὁ καθηγητὴς Κ. Ζησίου, εἰς ὃν ὀφείλομεν τὰς πληροφορίας ταύτας, ἀνεκοίνωσεν ἡμῖν καὶ παράδοσιν παραπλησίαν τῇ ὑπὸ τοῦ κ. Καμπούρογλου ἀναφερομένῃ, περὶ τοῦ πῶς ἐπλήθυναν αἱ ἀσθένειαι εἰς τὰς Ἀθήνας. Εἶχαν παλαιὰ πιάσει ὅλας τὰς ἀσθενείας καὶ τὰς εἶχον βάλει σὲ μεταξωτὰ παννάκια καὶ αὐτὰ τὰ εἶχαν δέσει μὲ μετάξι. Τὰς ἔβαλαν εἰς ἕνα λεβέτι καὶ τὰς ἔχωσαν εἰς τὸ Μποῦρτζι, πλησίον τοῦ Νικοδήμου. Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν ἐκρήμνισαν μέρος τοῦ τείχους τῆς πόλεως καὶ τὸ Μποῦρτζι, εὑρέθη τὸ λεβέτι, καὶ ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι δὲν εἴξευραν τί εἶχαν μέσα τὰ παννιά, τὰ ἔλυσαν καὶ ἔτσι ἐσκόρπισαν αἱ ἀσθένειαι[3]). Αἱ τοιαῦται δεισιδαίμονες προφυλάξεις εἰσὶ προφανῶς λείψανα παλαιτάτων καθαρσίων τελετῶν, ἡ δ᾽ ἐν λέβητι παράχωσις τῶν ἀσθενειῶν[4]) ἕλκει τὴν ἀρχὴν ἐκ τῶν βυζαντιακῶν τελεσμάτων, περὶ ὧν οὐ τοῦ παρόντος[5]). Τὴν δ᾽ ἀρχαιότητα τῶν τοιούτων τελετῶν μαρτυρεῖ ἀριδήλως πρὸς τοῖς ἄλλοις ἡ διατήρησις αὐτῶν παρὰ πολλοῖς λαοῖς τῆς Εὐρώπης. Ἐν Ρωσίᾳ ἐν ἐπιδημίαις, καὶ ἰδίᾳ ἐν λοιμῷ κτηνῶν, πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ κακοῦ ἀροτριῶσι τὴν περιφέρειαν τοῦ χωρίου νύκτωρ· τὸ ἄροτρον σύρουσι γυναῖκες καὶ ἡ πρᾶξις αὐτῶν συνοδεύεται ὑπὸ πολλῶν ἱεροτελεστιῶν[6]). Ὁ Grimm παρατίθησι διήγησιν ἔκ τινος χρονικοῦ τῆς ΙΖ´ ἑκατονταετηρίδος, καθ᾽ ἣν εἷς χωρικὸς ἐν Βενδικῇ, κομίσας τὴν Πανώλη μέχρι τῆς εἰσόδου τοῦ χωρίου του, καὶ λαβὼν παρ᾽ αὐτῆς ὡς ἀνταμοιβὴν τὴν ὑπόσχεσιν ὅτι οὐδὲν θὰ πάθῃ ἡ οἰκογένειά του, ἂν περιέλθῃ κατάγυμνος κύκλῳ τὴν οἰκίαν του καὶ καταχώσῃ τὴν λαβὴν τῆς χύτρας παρὰ τὸ κατώφλιον, ἐκεῖνος περιῆλθεν ὅλον τὸ χωρίον καὶ κατέχωσε τὴν λαβὴν τῆς χύτρας εἰς τὸ ἄκρον τῆς γεφύρας, τῆς φερούσης εἰς τὸ χωρίον· οὕτω δ᾽ ἠναγκάσθη ὁ Λοιμὸς νὰ ἀπάρῃ ἐκεῖθεν[7]).

---

1) *Δ. Γρ. Καμπούρογλους* ἔνθ. ἀν. σ. 356—7.

2) [[Περὶ τοῦ περισχοινίσματος γίνεται λόγος ἐν τῷ ἀνεκδότῳ Γ´ τόμῳ τῶν Παραδόσεων]].

3) [[*Πολίτου* Παραδ. ἀρ. 901]].

4) Ἡ εἰς τὴν γῆν κατάχωσις ἀσθενειῶν, ἢ λέβητος πρὸς ἀποτροπὴν ἀσθενείας, ἦν γνωστὴ καὶ τοῖς Γερμανοῖς (*Grimm* D. Myth. σ. 1121 κέ. 1139. (978.993 δ´ ἐκδ.). [[Εὐρύτερος λόγος περὶ τοῦ ἐθίμου τούτου γίνεται ἐν τῷ ἀνεκδότῳ Γ´ τόμῳ τῶν Παραδόσεων]].

5) [[Περὶ τελεσμάτων βλ. τ. Α´ σ. 48—57]].

6) *Mannhardt* Wald- und Feldkulte I σ. 561—567.

7) *Grimm* σ. 1138—9 (992—3 δ´ ἐκδ.).

Πολλαχοῦ δὲ τῆς Γερμανίας ἐν ἐπιδημίαις καὶ ἐν λοιμῷ κτηνῶν ἐθάπτοντο ζῶντα δάμαλις ἢ μόσχος ἢ ταῦρος [1]. Ἐν Γερμανίᾳ δέ, ἐν Δανίᾳ, ἐν Αγγλίᾳ, ἐν Γαλλίᾳ ἦν ἄλλοτε κοινοτάτη ἡ συνήθεια τῆς περιφεροῦς ἀροτριάσεως τοῦ χωρίου, πρὸς εὐφορίαν τῶν καρπῶν τῆς γῆς. Ἐζεύγνυντο δὲ εἰς τὸ ἄροτρον γυναῖκες, γυμναὶ ἐνίοτε, ἢ μείρακες γυναικεῖα φέροντες ἐνδύματα [2]. Πρὸς ταῦτα πολλὰς ἐνέχει ὁμοιότητας τὸ Amburbium ἢ Amburbiale τῶν Ρωμαίων, πομπὴ περὶ τὴν πόλιν ἐν μεγάλοις κινδύνοις, ἧς τελευταῖον παράδειγμα ἀναφέρεται ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Αὐρηλιανοῦ. Ἐν τῇ πομπῇ ταύτῃ συμπεριήγοντο καὶ τὰ πρὸς θυσίαν ζῷα, ἅτινα ἐθάπτοντο ἐκτὸς τῆς πόλεως [3]. Παραπλήσια τῇ ἀμβουρβίῳ θυσίᾳ ἦσαν τὰ τελούμενα παρὰ Ρωμαίοις κατὰ τὰς κτίσεις τῶν πόλεων. «Ὅθεν πόλιν ἀπ' ἀρχῆς κτίζοντες, ὅσον ἂν μέλλωσι τόπον ἀνοικοδομεῖν, ἐπίασιν ἀρότρῳ, βοῦν ἄρρενα καὶ θήλειαν ὑποζεύξαντες... ὡς τὴν ἀρουμένην πᾶσαν ἱερὰν καὶ ἄσυλον ἐσομένην», λέγει ὁ Πλούταρχος [4]. Ἀλλαχοῦ δὲ ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς λεπτομερῶς περιγράφει τὰ κατὰ τὴν κτίσιν τῆς Ρώμης. «Ὁ δ' οἰκιστὴς ἐμβαλὼν ἀρότρῳ χαλκῆν ὕνιν, ὑποζεύξας δὲ βοῦν ἄρρενα καὶ θήλειαν αὐτὸς μὲν ἐπάγει περιελαύνων αὔλακα βαθεῖαν τοῖς τέρμασι· τῶν δ' ἑπομένων ἔργον ἐστὶν ἃς ἀνίστησι βώλους τὸ ἄροτρον καταστρέφειν εἴσω καὶ μηδεμίαν ἔξω περιορᾶν ἐκτρεπομένην. Τῇ μὲν οὖν γραμμῇ τὸ τεῖχος ἀφορίζουσι, καὶ καλεῖται κατὰ συγκοπὴν πωμήριον, οἷον ὄπισθεν τείχους ἢ μετὰ τεῖχος. Ὅπου δὲ πύλην ἐμβαλεῖν διανοοῦνται, τὴν ὕνιν ἐξελόντες καὶ τὸ ἄροτρον ὑπερθέντες διάλειμμα ποιοῦσιν. Ὅθεν ἅπαν τὸ τεῖχος ἱερὸν πλὴν τῶν πυλῶν νομίζουσι» [5]. Τὰ αὐτὰ ἀναφέρουσι συντομώτερον ὅ τε Ὀβίδιος [6] καὶ ὁ Οὐάρρων, ὅστις τυρρηνικὸν λέγει τὸ θρησκευτικὸν τοῦτο ἔθος.

Αἱ μέχρι τοῦδε διατηρούμεναι παρὰ τῷ λαῷ συνήθειαι αὗται ὑποδεικνύουσιν, ὅτι καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν ἦσαν κοιναὶ καὶ ἐκ τούτων παρελήφθησαν. Ῥητὴ μαρτυρία περὶ ἀροτριάσεως διὰ μόσχων ἢ περιαγωγῆς μόσχων πρὸς ἀποτροπὴν νόσων παρ' οὐδενὶ ἀπαντᾷ τῶν παλαιῶν συγγραφέων. Κρίνοντες ὅμως ἐξ ἀναλογίας τῶν ὁμοίων ρωμαϊκῶν συνηθειῶν, καθὼς καὶ τῆς ἐν Τανάγρᾳ περιφορᾶς κριοῦ ἐν κύκλῳ τοῦ τείχους, καὶ τῆς περιαγωγῆς ἀλεκτρυόνος πρὸς προφύλαξιν τῶν ἀμπέλων, περὶ ὧν κατωτέρω, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι δὲν ἦσαν ἄγνωστοι καὶ τοῖς Ἕλλησι. Τὴν δ' εἰκασίαν ταύτην κρατύνει, φρονοῦμεν, τὸ ἐν τῷ μουσείῳ τῆς Ἀκροπόλεως ἀποκείμενον ἀρχαϊκὸν ἄγαλμα δαμαλοφόρου ἀνδρός· ἡ τοιαύτη παράστασις θεωρεῖται μοναδική, διότι εἶναι ἄγνωστον τοῖς ἀρχαιολόγοις πήλινόν τι εἰδώλιον τῆς πλουσίας συλλογῆς τοῦ Τιμ. Φιλήμονος, ἐν Ἀθήναις εὑρεθὲν καὶ ὁμοιότατον τῷ δαμαλοφόρῳ τῆς Ἀκροπόλεως. Τούτου δὲ τοῦ δαμαλοφόρου πολλαὶ προϋ-

---

1) *Grimm* D. M. III σ. 348 δ' ἐκδ.
2) *Mannhardt* ἔνθ. ἀν. I σ. 553 κἑ. κεφ. 6 § 13. Das Pflugumziehen.
3) Βλ. *Pauly* Real-Encycl. I, 1 σ. 852 (1864). *Preller* Röm. Myth., 1 σ. 372 κἑ.
4) *Πλουτάρχ.* κεφάλ. καταγρ. ρωμ. 27 σ. 271.
5) *Πλουτάρχ.* Ρωμύλ. 11.
6) *Ovid.* Fast. IV, 825.

τάθησαν ἑρμηνεῖαι. Εὐθὺς ὡς εὑρέθησαν τὰ δύο πρῶτα τεμάχια αὐτοῦ, ὁ ἐπιφανὴς ἀρχαιολόγος Ἐρρῖκος Βρούν ἐδημοσίευσε περιγραφὴν αὐτοῦ ἐν τῷ Δελτίῳ τοῦ ἐν Ρώμῃ ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου, καὶ ἀπεφάνθη ὅτι ἀπεικονίζει Ἀπόλλωνα τὸν Νόμιον ἢ τὸν Ἑρμῆν [1]). Τῇ γνώμῃ τούτου συμφωνεῖ ὁ Conze, παραδεχόμενος ὅτι ἀμφότεροι ὅ τε Ἀπόλλων καὶ ὁ Ἑρμῆς, ὡς προστάται τῶν ποιμνίων λαμβανόμενοι ἐδύναντο νἀπεικονισθῶσι φέροντες ἐπ' ὤμων τὸ ζῷον, ὡς καλοὶ ποιμένες [2]). Ὁ Στεφάνη ἐλλείψει κρείσσονος ἑρμηνείας παραδέχεται μετὰ δισταγμοῦ, ὅτι ὁ δαμαλοφόρος παρίστησιν Ἑρμῆν [3]), ὁ δ' Ὄφερβεκ ἐν τῇ τελευταίᾳ ἐκδόσει τῆς Ἱστορίας τῆς πλαστικῆς λέγει, ὅτι πολλαὶ ἀντιρρήσεις ὑπάρχουσι κατὰ τῆς τοιαύτης ἑρμηνείας [4]). Τέλος ὁ Μιλχαῖφερ διαρρήδην ἀποφαίνεται, ὅτι τὸ ἄγαλμα δὲν εἰκονίζει θεόν, ἀλλὰ θυτῆρα φέροντα ἐπ' ὤμων τὸ ἱερεῖον [5]). Ἀλλ' οἱ ἐνδοιασμοὶ τῶν ἀρχαιολόγων ἐξελέγχονται ἀδικαιολόγητοι, ἂν συσχετισθῇ ἡ παράστασις τοῦ δαμαλοφόρου ἀνδρὸς τῇ τοῦ κριοφόρου Ἑρμοῦ καὶ ἂν ἐπισταμένως μελετηθῇ τίς ἡ τούτου ἔννοια. Τὸν κριοφόρον Ἑρμῆν ἀπεικονίζουσι πολλὰ μνημεῖα τῆς ἀρχαιότητος μέχρις ἡμῶν περισωθέντα [6]), εἶναι δὲ κοινῶς παραδεδεγμένον, ὅτι ἡ παράστασις αὕτη ἀναφέρεται εἰς τὴν ἰδιότητα τοῦ θεοῦ ὡς νομίου ἢ ἐπιμηλίου [7]). Πρὸς ὑποστήριξιν ὅμως τῆς τοιαύτης ἰδέας οὐδεμίαν μαρτυρίαν ἀρχαίου συγγραφέως ἔχουσι νὰ παρουσιάσωσιν οἱ ἀρχαιολόγοι, ἀρκοῦνται δ' εἰς τὸν λόγον ὅτι φέρων ὁ θεὸς ἐπ' ὤμων ἢ ὑπὸ τὴν μασχάλην κριὸν ὑπεμφαίνει τὴν προστασίαν ἣν παρέχει εἰς τὰ ποίμνια. Ἀλλ' ὡς οὐδ' ὁ τοῦ Κανάχου Ἀπόλλων, ὁ φέρων ἐν χειρὶ νεβρόν, ὑποδείκνυσι διὰ τούτου ὅτι ὁ θεὸς εἶναι προστάτης τῶν ἐλάφων, οὕτω καὶ ὁ κριοφόρος Ἑρμῆς εἶναι ἄτοπον νὰ ὑποληφθῇ ὡς νόμιος, διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι φέρει κριόν. Φέρει δὲ τοῦτον ἐπὶ τῶν ὤμων ἢ ὑπὸ τὴν μασχάλην, διότι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἔφερον τοὺς κριοὺς οἱ ποιμένες [8]). Ὅθεν δέον νἀναζητήσωμεν μὴ ἀλλαχοῦ ὑπολανθάνει ἡ ἔννοια τῆς τοιαύτης παραστάσεως. Καὶ δὴ παρὰ Παυσανίᾳ εὑρίσκομεν ἐξήγησιν τῆς παραστάσεως τοῦ ἐν Τανάγρᾳ τῆς Βοιωτίας ἀγάλματος τοῦ κριοφόρου Ἑρμοῦ, ὃν ἐποίησεν ὁ Κάλαμις. «Τοῦ μὲν (Ἑρμοῦ τοῦ κριοφόρου) ἐς τὴν ἐπίκλησιν λέγουσιν, ὡς ὁ Ἑρμῆς σφίσιν ἀποτρέψαι νόσον λοιμώδη περὶ τὸ τεῖχος κριὸν περιενεγ-

---

1) Bulletino dell' Instit. 1861 σ. 86—87. Ἀλλὰ τὴν πρώτην ἑρμηνείαν ἀπέρριψε βραδύτερον, παραδεχθεὶς ὅτι τὸ ἄγαλμα παρίστησι δαμαλοφόρον Ἑρμῆν. (Βλ. Verzeichniss d. Museums von Gypsabgüssen in München. 1877 σ. 5 ἀριθ. 29).

2) *Conze* ἐν Archäol. Zeitung σ. 171.

3) Ἐν Compte rendu de l'acad. imp. arch. 1869 σ. 98.

4) *Overbeck* Gesch. d. griech. Plastik. 3 Aufl. 1881. I σ. 118.

5) *A. Milchhöfer* Die Museen Athens. 1881 σ. 55.

6) Βλ. κατάλογον τούτων ἐν *Müller* Handbuch d. Arch. § 381, 2. *Welcker* Gr. Götterlehre I σ. 438. *Preller* Gr. Myth. I σ. 326 (341 γ' ἐκδ.) καὶ πρὸ πάντων *Stephani* ἐν Compte rendu 1869 σ. 96 κέ.

7) Βλ. πρὸς τοῖς ἄλλοις *Gerhard* Auserl. Vasenb. I, 92, 2. σ. 70 κέ. *Decharme* Mythologie de la Gr. σ. 153—4. *Preller* Gr. Myth. I σ. 341 γ' ἐκδ.

8) Πρβλ. *Calpurn.* Ecl. V, 41.

κῶν καὶ ἐπὶ τούτῳ Κάλαμις ἐποίησεν ἄγαλμα Ἑρμοῦ φέροντα κριὸν ἐπὶ τῶν ὤμων· ὃς δ' ἂν εἶναι τῶν ἐφήβων προκριθῇ τὸ εἶδος κάλλιστος, οὗτος ἐν τοῦ Ἑρμοῦ τῇ ἑορτῇ περίεισιν ἐν κύκλῳ τοῦ τείχους ἔχων ἄρνα ἐπὶ τῶν ὤμων»[1]). Ἐκ τούτου βλέπομεν, ὅτι ἡ παράστασις δὲν ἀνεφέρετο εἰς τοὺς μύθους περὶ τοῦ θεοῦ, ἀλλ' εἰς τὴν λατρείαν αὐτοῦ, καὶ δὴ εἰς ἔθος παραπλήσιον τῷ μέχρι τοῦδε διατηρηθέντι παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ, καὶ κατὰ τοῦτο διαφέροντι ὅτι δὲν ἐγίνετο ἀροτρίασις καὶ τὴν θέσιν τῶν μόσχων ἐπεῖχε κριός. Ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλαις θρησκευτικαῖς συνηθείαις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων γίνεται εἰς καθαρμοὺς χρῆσις κριοῦ ἢ τοῦ δέρματος αὐτοῦ, γνωστότατον δ' εἶναι τὸ *Διὸς Κώδιον* ἐν τῇ ἑορτῇ τῶν Σκιροφορίων ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν τῇ τοῦ Διὸς Ἀκταίου ἐν Πηλίῳ[2]). Ἐκ τούτων δὲ συνάγομεν ὅτι ἡ ἐκδοχὴ τοῦ κριοφόρου Ἑρμοῦ ὡς νομίου, εἰς ἁπλᾶς εἰκασίας στηριζομένη, μὴ βεβαιουμένη δὲ ὑπὸ ἀρχαίας τινὸς μαρτυρίας, εἶναι σφαλερά, καὶ ὅτι ἡ παράστασις τοῦ κριοφόρου Ἑρμοῦ ἀναφέρεται μᾶλλον εἰς τὴν ἰδιότητα αὐτοῦ ὡς *ἀλεξικάκου*[3]).

Τὴν αὐτὴν ἔννοιαν πιθανῶς ἐνεῖχε καὶ ἡ παράστασις τοῦ δαμαλοφόρου Ἑρμοῦ, συσχετιζομένη ἴσως θρησκευτικῇ τινι συνηθείᾳ περιφορᾶς μόσχου, ἧς οὐδεμία μνεία εὕρηται παρὰ τοῖς ἀρχαίοις συγγραφεῦσιν, ἀλλ' ἧς τὴν ὕπαρξιν συνάγομεν ἐκ τῶν σημερινῶν συνηθειῶν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος. Οὐκ ἄσχετα δὲ τούτοις εἰσὶ καὶ τὰ πρὸς προφύλαξιν τῶν ἀμπέλων τελούμενα τὸ πάλαι, ἅπερ ὁ Παυσανίας περιγράφει ὡς ἕπεται: «ἄνεμος ὁ Λίψ βλαστανούσαις ταῖς ἀμπέλοις ἐμπίπτων ἐκ τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου τὴν βλάστην σφῶν ἀφαυαίνει. Κατιόντος οὖν ἔτι τοῦ πνεύματος ἀλεκτρυόνα τὰ πτερὰ ἔχοντα λευκὰ διελόντες ἄνδρες δύο ἐναντίοι περιθέουσι τὰς ἀμπέλους ἥμισυ ἑκάτερος τοῦ ἀλεκτρυόνος φέρων»[4]).

Β'.

Προσωποποιία νόσων.—Εὐφημισμός.—Πυρετός, Γαστέρα, Πανώλης, Χολέρα, Εὐλογία[5]).

Ἐν τοῖς ἀνωτέρω εἴδομεν, ὅτι κατὰ τὰς δημώδεις δοξασίας ἡ ἀσθένεια παρουσιάζεται ὡς ἐνέργεια ἐχθρικοῦ τῷ ἀνθρώπῳ ὑπερφυσικοῦ ὄντος, ἢ ὡς θεία τιμωρία. Ἐκ τοιαύτης ἰδέας εὔκολος ἦν ἡ μετάβασις εἰς προσωποποιίαν τῶν νόσων· ἑκάστη τούτων προσλαμβάνει ἰδίαν ὑπόστασιν, ἐμφανιζομένη ὡς ὂν

---

1) *Παυσαν.* Θ', κδ', 2.

2) Βλ. *Preller* Demeter u. Persephone σ. 247 κέ. *Gerhard* Gr. Myth. I § 192, 2. 193, 4. 204, 3.

3) Τὸ ἐπίθετον *ἀλεξίκακος* ἀποδίδωσι τῷ Ἑρμῇ *Παλλαδᾶς ὁ Ἀλεξανδρεὺς* ἔν τινι ἐπιγράμματι. (Ἀνθολ. Θ', 441).

4) *Παυσαν.* Β', κδ', 2. Βλ. καὶ *Roscher* Hermes der Windgott. Lpz. 1878 σ. 73 κέ. *Schwartz* Die poetischen Naturanschauungen II, σ. 159 κέ. (Berl. 1879).

5) [[Ἐκτενέστερος περὶ πάντων τούτων λόγος γίνεται ἐν τῷ ἀνεκδότῳ Γ' τόμῳ τῶν Παραδόσεων (Κεφ. ΛΔ'. Ἀσθένειαις)]].

αὐτοτελὲς καὶ αὐτόβουλον. Ἐν τῷ Ἀθάρβᾳ Βέδᾳ τῶν παλαιῶν Βραχμάνων αἱ ἐπῳδαὶ φαίνονται σκοποῦσαι νὰ μεταβιβάσωσιν εἰς ἄλλον λαὸν ξένον τὸν πυρετόν. Ὁ δὲ θεός, ἐν οἷς καθίστησιν εὐτυχῆ τὸν ἄνθρωπον μένει θεὸς καὶ κατοικία αὐτοῦ πιστεύεται ὁ οὐρανός· ἐν οἷς δὲ τιμωρεῖ καὶ βασανίζει αὐτόν, ὡς ἐν ταῖς νόσοις, ἐμφανίζεται ὡς τέρας ὀλέθρου, ὡς δαιμόνιον [1]). Ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ὑπεμφαίνεται προσωποποιία τοῦ πυρετοῦ: «Καὶ ἐπιστὰς ἐπάνω αὐτῆς, *ἐπετίμησε τῷ πυρετῷ*, καὶ ἀφῆκεν αὐτήν» [2]). Ἐν τῷ Ἀθάρβᾳ Βέδᾳ ἀποθεοῦται ὁ *τάκμαν*, πυρετός, ὃν ἐπικαλοῦνται ὡς θεὸν (haritasya deva)· ὁ ἰνδὸς ἰατρὸς Suçruta ἀποκαλεῖ αὐτὸν βασιλέα τῶν νόσων [3]). Ἐν τῇ Θεογονίᾳ τοῦ Ἡσιόδου προσωποποιοῦνται αἱ νόσοι ὡς τέκνα τῆς Ἔριδος·

Αὐτὰρ Ἔρις στυγερὴ τέκε μὲν Πόνον ἀλγινόεντα,
Λήθην τε Λιμόν τε καὶ Ἄλγεα δακρυόεντα [4]).

Ἐν δὲ τοῖς Ἔργοις καὶ Ἡμέραις ἀναφέρεται ὅτι ἀνοιχθέντος τοῦ πίθου τῆς Πανδώρας ἐξεχύθησαν τὰ κακά·

νοῦσοι δ' ἀνθρώποισιν ἐφ' ἡμέρῃ ἠδ' ἐπὶ νυκτὶ
αὐτόματοι φοιτῶσι, κακὰ θνητοῖσι φέρουσαι [5]).

Πολλαὶ φράσεις τῆς κοινῆς ἑλληνικῆς γλώσσης περὶ ἀσθενειῶν ὑποδεικνύουσι προσωποποιίαν αὐτῶν· συνηθέστατον εἶναι τὸ ῥῆμα *πιάνω*· «τὸν ἔπιασεν ἡ ἀρρώστια, ἡ θέρμη» [6])· ὁ ἀποπληκτικὸς ἢ ὁ παράλυτος λέγονται *πιασμένοι*. Εἰς τὴν αὐτὴν σημασίαν ἐποιοῦντο οἱ ἀρχαῖοι χρῆσιν τοῦ αὐτοῦ ῥήματος [7]), οἱ Γερμανοὶ τοῦ angreifen, οἱ Γάλλοι ἐνίοτε τοῦ prendre. Εἰκονικωτάτη δ' ἐστὶ καὶ ἡ χρῆσις τοῦ ῥήματος τρώγω: «μὲ τρώει τὸ σκουλῆκι, μ' ἔφαγε ἡ ἀσθένεια, μ' ἔφαγαν τὰ πάθη»· καὶ ἐν κυπριακῇ κατάρᾳ. *Νὰ σὲ φάῃ ἡ βλαγγάρα !* (νόσος ἡπατική) [8]). Ἀσθένειά τις ὀνομάζεται *φάγουσα* (φαγέδαινα), εἶναι δὲ καὶ κατάρα κεφαλληνιακή, *φάουσα νὰ σοῦ φάῃ τὸ στόμα* [9]). Ἐπὶ τῶν ἐπιδημικῶν ἢ ἐνδημικῶν νόσων λέγουσι *περπατάει· περπατάει ἡ ἀστρακιά, ἡ βλογιά*, κτλ. Καταφανὴς εἶναι ἡ προσωποποιία ἐν ταῖς ἐπῳδαῖς *(ξόρκια)*. Μηλία τις ἐπῳδὴ κατὰ τοῦ *γαστέρα*, κοιλιακοῦ νοσήματος καλουμένου οὕτως ἐκ τῆς ἕδρας αὐτοῦ, ἔχει ὡς ἕπεται·

---

1) *A. de Gubernatis* Storia popolare degli usi funebri σ. 21.
2) *Λουκ.* Δ', 39.
3) *Gubernatis* σ. 20. 21.
4) *Ἡσιόδ.* Θεογον. 226.
5) Ἔργ. καὶ Ἡμ. 102.
6) Θέρμη ὁ πυρετός. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις θέρμη καὶ θέρμα. (*Ζωναρᾶς* ἐν λ.. *Φρύνιχ.* Ἐπιτ. 331 καὶ Lobeck αὐτ.). «σκέψαι δέ μου | τὸ μέτωπον, εἰ θέρμην ἔχουσα τυγχάνω». (*Φερεκράτης* παρὰ Ζωναρᾷ. Ἀπόσπ. 158 ἐκδ. Th. Kock. 359 Meineke).
7) Λαμβάνει πόνος κτλ. «Παρθένον πῦρ ἔλαβε»· «γυναῖκα ῥῖγος ἔλαβε». (*Ἱπποκράτης*).
8) *Λουκᾶ* Φιλολ. ἐπισκ. σ. 138.
9) Νεοελλ. ἀνάλ. τ. Β' σ. 412. Βλ. καὶ *Καισαρίου Δάποντε* Ἱστορικὸν κατάλογον ἐν *Σάθα* Μεσαιων. Βιβλιοθ. τ. Γ' σελ. 192.

Γαστήρ, Γαστέρα τρομερέ,
τρομερὲ καὶ φοβερέ!
Κάτω 'ς τὸ γιαλό, κάτω 'ς τὸ περιγιάλι
εἶναι τρία σκουτελάκια·
τὄνα μέλι, τἄλλο γάλα, τἄλλο τἄντερα τ' ἀνθρώπου,
φάε μέλι, φάε γάλα, κι' ἄφες τἄντερα τ' ἀνθρώπου [1].

Εἰς τὴν ἰδέαν τῆς προσωποποιίας τῶν νόσων ἀναφέρεται καὶ ὁ εὐφημισμός· αἱ νόσοι κατονομάζονται πολλάκις οὐχὶ διὰ τοῦ κυρίου ὀνόματος, ἀλλὰ δι' ἄλλου κολακευτικοῦ, ὅπως φανῶσιν εὐμενεῖς τῷ κάμνοντι. Ἐντεῦθεν ἡ ὀνομασία *εὐλογία* [2]. Ἡ ἐπιληψία καλεῖται ἐν Κεφαλληνίᾳ τὸ *γλυκὺ* ἢ τὸ *καλό* [3], ὁ κωλικόπονος τῶν παίδων τὸ *γλυκύ*, ἢ *τὸ γλυκύ του*, ἀπόστημα δέ τι τῆς χειρὸς δεινὸν ὀνομάζεται ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος *καλαγκάθι*· ὁ λοιμὸς ἐπεκαλεῖτο ἄλλοτε *συγχωρεμένη*, πολλὰ δὲ νοσήματα ὀνομάζονται ἀορίστως *ἀμελέτητα*. Ὁμοίως οἱ Γερμανοὶ ἀπέφευγον ἄλλοτε νὰ καλῶσι τὰς νόσους διὰ τοῦ ἀληθοῦς αὐτῶν ὀνόματος καὶ εὐφήμως ἔλεγον αὐτὰς τὸ *καλὸ* (das Gute), τὸ *εὐλογημένο* (das Gesegnete), τὸ *μακαρισμένον* (das Selige) [4], ἢ τὰ προξενοῦντα ταύτας δαιμονικὰ ὄντα ἀγαθὰ καὶ εὐμενῆ (die gute holde) καὶ *καλὰ παιδιὰ* (die gute Kinderen) [5].

Κυρίως ὅμως προσωποποιοῦνται ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ αἱ τρεῖς δεινόταται νόσοι, ἡ Πανώλης, ἡ Χολέρα καὶ ἡ Εὐλογία, περὶ ὧν πολλαὶ φέρονται μυθικαὶ διηγήσεις. Ταύτας ἀποκαλοῦσι περιληπτικῶς ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, χρώμενοι εὐφημισμῷ, Εὐλογημένας καὶ Καλονομάτους καὶ Μελιταριάς [6]. Μυθολογοῦνται δὲ ἀδελφαί, μελανείμονες, συμπορευόμεναι ἢ βοηθοῦσαι ἀλλήλαις. Ἐν τοῖς ἑπομένοις θέλομεν περιλάβει ἰδίᾳ τὰς περὶ ἑκάστης τούτων δοξασίας.

---

1) Νεοελλ. ἀνάλ. τ. Α' σ. 332. Ὁ ἐν Πετρουπόλει ὁμογενὴς Γαβριὴλ Δεστούνης πραγματευόμενος ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς ῥωσικῆς ἀκαδημίας τῶν ἐπιστημῶν περὶ ἐπιγραφῶν τινων ἐν μεταλλείοις, ἃς ἐπὶ ματαίῳ ἀπεπειράθησαν νὰ ἑρμηνεύσωσι πρὸ αὐτοῦ, ἀπέδειξε πάνυ εὐφυῶς διὰ συνδυασμοῦ καὶ ἀντιπαραβολῆς τῶν ἐπιγραφῶν τούτων, ὅτι περιέχουσι τὴν ἑπομένην ἑλληνικὴν ἐπῳδήν· «Ὑστέρα μελανή, μελανωμένη, ὡς ὄφις εἰλύεσαι καὶ ὡς δράκων συρίζεις καὶ ὡς λέων βρυχεῖσαι (καὶ ἄλλως: βρυχᾶσαι) καὶ ὡς ἀρνίον κοιμοῦ (καὶ ἄλλως: καὶ ὡς ἀρνὸς κοιμεῖσαι)». Εἶναι δ' ἡ ὑστέρα ἴσως ὑστερικόν τι πάθος ἐκ τῆς ἕδρας αὐτοῦ κληθὲν οὕτως, ἀπαραλλάκτως ὡς ὁ γαστέρας τῆς μηλίας ἐπῳδῆς, καὶ ὡς αἱ ἀσθένειαι *βουβὼν* καὶ *κέρατα* (*Πολυδ.* Δ, 202. 205) τῶν ἀρχαίων (*Destunis* Ratzbor spornoi greyeskoi napiçi, itzobraschennoi na osbmi pamyatnikach. St. Petersbourg).

2) Βλ. ὅσα περὶ τῆς λέξεως ταύτης ἐγράψαμεν ἐν Ἑστίᾳ Ἰαν. 1883 [[=Λαογρ. Σύμμ. Α', 70—71]].

3) Νεοελλ. ἀν. τ. Β' σ. 190. 408.

4) *Grimm* D. M. σ. 1106 (966 δ' ἐκδ.).

5) Αὐτ. σ. 1109 (968).

6) Ἐθνικὸν ἡμερολόγιον Μ. Π. Βρετοῦ. 1863 σ. 55.

Πανώλης. Ἡ νόσος αὕτη καλεῖται κοινῶς *Πανοῦκλα*[1]) καὶ ἐνιαχοῦ *Σκορδοῦλα*[2]) (ἐκ τοῦ σκορδινάομαι;)[3]), κατ' εὐφημισμὸν δὲ ὑπό τινων καὶ *εὐλογημένη*[4]). Ἡ προσωποποιία αὐτῆς ὑπεμφαίνεται ἐν ταῖς κατάραις· *Νὰ σὲ κόψῃ ἡ Σκορδοῦλα!*[5]) *Κακὴ Πανοῦκλα! Πανοῦκλα νὰ σὲ κόψῃ! Ξωρκισμένη κι ἀχαλίνωτη νὰ ἦναι!*

Οἱ περὶ Πανώλους μῦθοι ἐλησμονήθησαν σχεδὸν καθ' ὁλοκληρίαν ἢ ἀναφέρονται νῦν εἰς τὴν Εὐλογίαν καὶ τὴν Χολέραν, διότι τὸ τελευταῖον ἐνέσκηψεν ἡ Πανώλης εἰς τὴν Ἑλλάδα πρὸ πεντηκονταετίας καὶ πλέον[6]), ὥστε παρῆλθε χρόνος ἱκανός, ὅπως ἐξαλειφθῇ ἀπὸ τῆς μνήμης τῆς παρούσης γενεᾶς. Διὰ τοῦτο τοὺς εἰς αὐτὴν ἀναφερομένους μύθους θὰ περισυναγάγωμεν ἐκ παλαιοτέρων μαρτυριῶν.

Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλλατίου (ΙΖ' ἑκατ.) ἐπιστεύετο ὅτι τὸ φάσμα τῆς Πανώλους ἐπεφαίνετο ἐν ἡμέρᾳ, καὶ ἐν μεσημβρίᾳ ἀκόμη, ἀλλ' ἐν ἀγροῖς καὶ ἐν τριόδοις καὶ ἐν ἀμπελῶσιν, οὐδέποτε δ' ἐν οἰκουμένοις τόποις· ἂν ἐπρόφθανε νὰ τῇ ὁμιλήσῃ ὁ ἰδών, αὕτη ἠφανίζετο· ἂν ὅμως πρώτη ἡ Πανώλης προσεφώνει αὐτῷ, ἀπέθνῃσκεν οὗτος[7]). Κατά τινα διήγησιν, ἀναγραφομένην παρὰ Delancre, ἐν ἔτει 1682 δαίμονες ἢ πονηρὰ πνεύματα ἔκρουον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Ῥώμῃ καὶ ἐν Παρισίοις τὰς θύρας τῶν οἰκιῶν, ἐδήλου δὲ τοῦτο ὅτι θἀποθάνωσι τοσοῦτοι ἐξ ἐκείνης τῆς οἰκίας, ὅσα ἦσαν τὰ κτυπήματα[8]). Ὁ γράψας ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης [[ΙΘ']] ἑκατονταετηρίδος τὸ μυθιστόρημα «Ἀναστάσιον, ἢ ἀπομνημονεύματα Ἕλληνος» ὑποτίθησιν ἀφηγούμενον τοῦτον τὰ ἑπόμενα περὶ τῆς ἐπιδημίας τοῦ λοιμοῦ, ἅτινα ὡς σημειοῦται, ἐλήφθησαν ἐκ νεοελληνικῆς δεισιδαιμονίας. «Πολλοὶ δεσμῶται εἶδον τὴν ἀπεχθῆ μάγισσαν, ἥτις ἐστὶ πρόδρομος τῆς Πανώλους, ἱπταμένην ἐπὶ πτερύγων νυκτερίδος ὑπεράνω τῆς ἡμετέρας εἱρκτῆς, ἀριθμοῦσαν δ' ἐπὶ τῶν ὀνύχων τῶν δακτύλων της ὅσους διενοεῖτο νὰ θανατώσῃ· ἤκουσαν δ' αὐτὴν ἐν τῇ σιγῇ τῆς νυκτὸς καλοῦσαν αὐτοὺς ἐξ ὀνόματος καὶ κρούουσαν τὴν θύραν των, ἢ ἀποτυποῦσαν πελιδνὰς κηλῖδας ἐπὶ τῶν τοίχων τῆς εἱρκτῆς»[9]). Ἑτέραν παράστασιν ἀναφέρει ὁ Guys τῆς Πανώλους ὡς εἰδεχθοῦς φάσματος, ἐπερχομένου νύκτωρ καὶ δι' ἀνεξαλείπτου στίγματος σημειοῦντος τὰς οἰκίας, εἰς ἃς διανοεῖται νὰ εἰσέλθῃ. Οἱ εἰδότες τὸ θανατηφόρον τοῦτο σημεῖον ἀνακοινοῦσι

---

1) Λέξις τῆς παρηκμακυίας λατινικῆς panucula (*Ducange* Glossarium med. et inf. lat. 2α ἔκδ. ἐν λ.) παραγομένη ἐκ τοῦ panus.

2) Βλ. *Ducange* Gloss. med. et inf. graec. ἐν λ. Σκουρδοῦλα. *Κοραῆ* Ἄτακτ. Β' σ. 200.

3) Κατὰ τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ Κοραῆ. Πιθανώτερον ἐκ τοῦ *σκόρδου*, ἧς λέξεως γίνεται χρῆσις ἐν ἀπευχαῖς κατὰ τῆς βασκανίας.

4) *Κοραῆς* αὐτ. Δ' σ. 144.

5) *Ν. Γ. Πολίτης* ἐν Νεοελλ. Ἀν. Β' σ. 380.

6) [[πρὸ ἑκατονταετίας]].

7) *Allatii* de quorund. graec. opinat. § 12 σ. 142.

8) *P. Delancre* Incrédulité et mécréance du sortilège. Tract. 7 p. 37

9) *Th. Hope* Anastase κεφ. 6 Trad. Defauconpret 1844 σ. 81.

τοῖς δυστυχέσι κατοίκοις τὸν ἐπικρεμάμενον κίνδυνον καὶ παροτρύνουσιν αὐτοὺς νὰ φύγωσιν, ἀλλὰ ματαίως, διότι ἐκεῖνοι ἀπιστοῦντες ὑφίστανται τὸ μοιραῖον τέλος [1]. Ὁ Μακεδὼν Χαρίσιος Μεγδάνος σημειοῦται ἑτέραν δοξασίαν, καθ' ἣν τρεῖς γραῖαι φέρουσι τὸν λοιμόν· ἔχουσι δ' αὗται ῥάβδους, δι' ὧν τύπτουσι τοὺς ἐγγεγραμμένους εἰς τὰ κατάστιχά των καὶ ὑπάγουσιν ὅπου προσετάχθησαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ [2]. Ἐν ἄλλῃ πάλιν δοξασίᾳ ἀναφέρονται ἐπίσης τρεῖς γραῖαι φοβεραὶ διατρέχουσαι ὁμοῦ πόλεις καὶ χωρία, ὅπως ἐρημώσωσιν αὐτά. Ἡ μία τούτων ἔχει μέγα κατάστιχον, ἡ ἄλλη ὀξυτόμον ψαλίδα καὶ ἡ τρίτη σάρωθρον. Εἰσέρχονται δὲ καὶ αἱ τρεῖς εἰς τὰς οἰκίας, καὶ ἡ μὲν πρώτη ἐγγράφει εἰς τὸ κατάστιχον τὸ ὄνομα τοῦ θύματος, ἡ δευτέρα τοῦ κόπτει διὰ τῆς ψαλίδος τὴν ζωὴν καὶ ἡ τρίτη τὸν σαρώνει [3]. Τέλος κατά τινα ἄλλην παράστασιν ἡ Πανώλης εἶναι τυφλὴ γυνὴ διατρέχουσα τὰς πόλεις ἀπὸ οἰκίας εἰς οἰκίαν καὶ θανατοῦσα ὅσους ἐγγίζει· ἀλλ' ἐπειδὴ ὡς τυφλὴ βαδίζει ψηλαφῶσα τοὺς τοίχους τῶν οἰκιῶν, ἀδυνατεῖ νὰ ἐγγίσῃ τοὺς εὑρισκομένους ἐν τῷ μέσῳ τῶν δωματίων [4]· ἢ εἶναι γραῖα μελανείμων, ἥτις τὴν νύκτα διὰ τῆς φαρμακώδους πνοῆς αὐτῆς θανατοῖ τοὺς ἐν ταῖς οἰκίαις [5].

Ὅτε πρὸ πεντηκονταετίας [6] περίπου ἐνέσκηψε πανώλης ἐν Αἰγίνῃ, ἀπέθανον ἐκ τῆς νόσου ἀμφότεραι αἱ ὡραῖαι θυγατέρες τῆς Ἀθηναίας Λαντέζαινας Ἑλένη καὶ Αἰκατερίνη καλούμεναι. Ὁ θάνατος τῶν δύο ἀδελφῶν ἐλύπησε πάντας, ὡς μαρτυρεῖ καὶ τὸ ᾀδόμενον τότε ᾀσμάτιον :

Ἐλέγκω καὶ Κατήγκω
κ' οἱ δυὸ πεθάνανε,
οἱ ξένοι κ' οἱ δικοί τους
τὰ μαῦρα βάλανε.

Μία γειτόνισσά των, ὀνόματι Μπελεγρίνα, διηγεῖτο ὅτι εἶδεν ἀπὸ τὸ παράθυρό της δύο μαυροφόραις καὶ κτυπήσανε δύο κτυπήματα εἰς τὴν πόρτα τῆς Λαντέζαινας. Ὕστερα λέει ἡ μία· «Πᾶμε ἀπὸ δῶ τὸν ἀνήφορο.—Μπᾶ! μπᾶ! τῆς λέει ἡ ἄλλη, μὴ καϊμένη, γιατὶ θὰ βγῇ ἡ ἁγία Παρασκευὴ μὲ τὴ ῥόκα της νὰ μᾶς κτυπήσῃ». Ἔτσι τραύηξαν ἀπὸ ἄλλο δρόμο. Κατάλαβε ἡ Μπελεγρίνα πῶς ἐννοοῦσαν τὴν ἐκκλησιὰ τῆς ἁγιᾶς Παρασκευῆς ποῦ ἦταν εἰς αὐτὴ τὴ γειτονιά· γιατὶ ἡ ἁγία Παρασκευὴ εἶναι ἀρβανίτισσα καὶ κυνηγάει τὴν

1) *Guys* Voyage littéraire en Grèce. 1766 τ. II σ. 46.
2) *Χ. Μεγδάνου* Ὁ λύχνος τοῦ Διογένους. Ἠθικοὶ χαρακτῆρες. 1818 σ. 264. [[*Πολίτου* Παραδ. ἀρ. 904]].
3) *Fauriel.* Chants populaires de la Grèce. 1825. τ. II σ. LXXXIII. Ἐκ τούτου *Fr. Thiersch* Ueber die neugr. Poesie. 1828 σ. 28. *Grimm* D. Myth. σ. 1136 (991 δ' ἐκδ.) Βλ. καὶ Ἑπτάλοφον Νέαν τ. Β' σ. 723. [[Παραδ. ἀρ. 905]].
4) *Fauriel* αὐτ. [[Παραδ. ἀρ. 902]].
5) *Guys* ἔνθ. ἀν. τ. I σ. 154. [[Παραδ. ἀρ. 903]].
6) [[ἑκατονταετίας]].

Πανοῦκλα. Ἔτσι δὲν ἀπέθανε κανένας ἀπὸ τὴ γειτονιὰ ποῦ ἦταν ἡ ἐκκλησία τῆς ἁγίας Παρασκευῆς [1]).

Κατὰ τῆς Πανώλους ἐπικαλοῦνται τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἁγίου Χαραλάμπους, ὅστις ἀπεικονίζεται πατῶν ὑπὸ τοὺς πόδας του τὴν νόσον, ἐν σχήματι εἰδεχθοῦς γυναίου, καπνοὺς ἐξερευγομένου ἐκ τοῦ στόματος [2]). Τὸ συναξάριον ὅμως τοῦ ἁγίου ἀποδίδωσι τὴν κατὰ τῆς πανώλους ἰαματικὴν δύναμιν εἰς μόνον τὸ λείψανον αὐτοῦ: «ἰατρεύει (τὸ λείψανον) νόσους πολυειδεῖς τῶν μετὰ πίστεως καὶ πόθου προσιόντων· ἐξαιρέτως δὲ φυλάττει ἀμολύντους καὶ ἀνεπηρεάστους ἀπὸ τὴν λοιμικὴν νόσον, ἤγουν ἀπὸ τὴν πανοῦκλαν, ἐκείνους ὁποῦ μὲ πόθον καὶ πίστιν ἀδίστακτον φέρουν ταύτην τὴν ἁγίαν κάραν εἰς τὰς πόλεις καὶ τὰς χώρας των, καὶ εἰς τὰ ὀσπίτια τους, καὶ μὲ εὐλάβειαν τὴν κατασπάζονται, κάμνοντες πρῶτον ἁγιασμόν» [3]). Ἡ αὐτὴ θαυματουργὸς δύναμις ἀποδίδοται ἐν Θεσσαλίᾳ, ἰδίως ἐν Λαρίσσῃ, καὶ εἰς τὸν ἅγιον Βησσαρίωνα, ὅστις, κατὰ τὸ συναξάριον αὐτοῦ, «πολλάκις ἐφάνη διώκων τὴν δυσώνυμον πανοῦκλαν, φανεῖσαν μὲ ἀλλοκότους μορφάς» [4]).

1) Παρὰ Μαρ. Γρ. Καμπούρογλου. [|Παραδ. ἀρ. 909]|.

2) Οὕτως ἀπεικονίζεται πάντοτε ὁ ἅγιος Χαραλάμπης, προχείρως δὲ δύναταί τις νὰ ἴδῃ τὴν εἰκόνα ταύτην ἐν τῇ Ἀκολουθίᾳ τοῦ Ἁγίου τῇ ἐν Βενετίᾳ ἐκδοθείσῃ (1799 καὶ 1805). Ἀνάλογοι ταύτῃ εἰσὶν αἱ εἰκόνες ἁγίων καταπατούντων δράκοντα ἢ τὸν διάβολον ἐν τῇ ἁγιογραφίᾳ τῶν τε ἀνατολικῶν καὶ τῶν δυτικῶν. (Βλ. καὶ *Maury* Essai sur les légendes pieuses σ. 136). Ἀρχικὸς δὲ τύπος τῶν τοιούτων εἰκόνων ἐστὶν ἴσως ἡ αἰγυπτιακὴ παράστασις τοῦ Ὥρου, καταπατοῦντος κροκοδείλους.

3) Ἀκολουθία τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους. Ἐνετ. 1799 σ. 31.

4) Ἀκολουθία ἑορτάσιμος τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βησσαρίωνος, ἀρχιεπισκόπου Λαρίσσης. Ἐν Βενετίᾳ 1846 σ. 52. Βλ. καὶ σ. 46. «Διὰ τοῦτο καθὼς λόγου χάριν ἔδωκεν ὁ Θεὸς εἰς μὲν τὸν ἅγιον Ἀρτέμιον τὸ νὰ ἰατρεύῃ τὰ ζῶα· εἰς δὲ τὸν ἅγιον Τρύφωνα τὸ νὰ διώκῃ τὰ βλαπτικὰ ζῳΰφια ἀπὸ τοὺς κήπους καὶ εἰς ἄλλους ἁγίους ἄλλο, ἔτσι ἔδωκεν ἐξαίρετον χάρισμα καὶ εἰς τὸν ἅγιον τοῦτον καὶ πατέρα ἡμῶν Βησσαρίωνα, τὸ νὰ διώκῃ τὴν θανατηφόρον καὶ πανωλέθριον ἀσθένειαν τῆς κοινῶς λεγομένης πανούκλας, καὶ διὰ μέσου τῆς σεβασμίας αὐτοῦ καὶ παντίμου κάρας νὰ γίνεται πανταχοῦ τοῦ πάθους τούτου ἰατρὸς ταχύτατος, καὶ μέγας ἀντιλήπτωρ καὶ βοηθός· καὶ τοῦτο τὸ βλέπομεν νὰ γίνεται μὲ τὴν δοκιμήν, καθ' ἑκάστην ἡμέραν εἰς πολλοὺς καὶ διαφόρους τόπους. Διότι εἰς ὁποιον τόπον ἤθελεν ἀκολουθήσῃ ἡ βρωμερὰ αὕτη καὶ θανατηφόρος πληγὴ καὶ ἤθελε προσκαλεσθῇ μετ' εὐλαβείας ἡ θαυματουργὸς αὕτη καὶ πάντιμος κάρα τοῦ ἁγίου τούτου Βησσαρίωνος, εὐθὺς ὅπου ἐκτελέσουν ἁγιασμὸν μὲ αὐτὴν καὶ νὰ παρακαλέσουν τὸν Θεὸν διὰ τοῦ ἁγίου μὲ πίστιν θερμὴν καὶ μὲ ἀναστεναγμοὺς καὶ δάκρυα, ὢ τῆς θαυμαστῆς καὶ μεγίστης τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος χάριτος, εὐθὺς λέγω καὶ ἐν τῷ ἅμα παύει ἡ φθορὰ τῆς ἀσθενείας αὐτῆς. Καὶ ὄχι μόνον εἰς τοὺς τόπους τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἠπείρου θαυματουργεῖ ἡ ἁγία αὐτοῦ κάρα, καὶ ἡ ἁγία του σιαγών, καὶ προσκαλεῖται διὰ τὴν τοιαύτην τῆς πανούκλας ἀσθένειαν, καὶ δι' ἄλλας ἀκόμη πληγὰς καὶ νόσους, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν περίφημον καὶ μεγαλόπολιν Οὐγκροβλαχίαν, εἰς ὁποίαν ποτὲ ἔχομεν παράδοσιν, ὅτι ἐπῆγεν ἐν τῇ ζωῇ του ὁ ἅγιος». Καὶ σ. 49. «Ὅταν τὰ τζεφτιλίκια τῶν ἡγεμόνων μολύνωνται ἀπὸ τῆς πανούκλας, οἱ ἴδιοι σουμπασάδες παρακινοῦσι τοὺς χριστιανοὺς καὶ φέρουσι τὴν ἁγίαν κάραν, καὶ ὀνομάζουσι τὸν ἅγιον Βησσαρίωνα διώκτην τῆς πανούκλας, καὶ συνερίζονται ποῖος νὰ πάρῃ πρῶτος τὴν ἁγίαν κάραν, νὰ ψάλῃ ἁγιασμὸν εἰς τὸ τζεφτιλίκι του. Καὶ πρῶτοι οἱ ἀσεβεῖς τάζουσι νὰ δώσουν σιτάρι εἰς τὸ μοναστήριον καὶ δίδωσι καὶ παρακινοῦσι νὰ δώσουν καὶ οἱ Χριστιανοί».

Τοῦ Λοιμοῦ προσωποποιία δὲν ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων. Ὁ Welcker οὐχὶ ὀρθῶς εἰκάζει ὅτι ἄγαλμά τι εὑρεθὲν ἐν Δήλῳ ἀπεικονίζει τὸν Λοιμόν, ἐν μορφῇ γυναικός [1]· ἀλλ' εἰς τὴν πλάνην ταύτην ὑπέπεσε μὴ ἰδὼν αὐτοῖς ὄμμασι τὸ ἄγαλμα ἐκεῖνο, ὅπερ νῦν ἀπόκειται ἐν τῇ πρώτῃ αἰθούσῃ δεξιᾷ τῆς εἰσόδου τοῦ ἐν Ἀθήναις ἀρχαιολογικοῦ μουσείου· εἶναι δ' ἐπιτύμβιον μνημεῖον ἀτελές, ἀπεικονίζον ἴσως Σφίγγα, ἐν βαθείᾳ λύπῃ στηριζομένην ἐπὶ κάλπιδος [2]). Ἀλλ' ἴσως δὲν ἦτο ἄγνωστος ἡ τοιαύτη προσωποποιία τοῖς παλαιοῖς καὶ δὴ ὡς θηλείας δαίμονος. Ἡ πολλάκις μετὰ τοῦ λοιμοῦ ταυτιζομένη Λιμός, προσωποποιεῖται ἐν τῇ ἡσιοδείῳ Θεογονίᾳ (στ. 227), ὡς δ' ἀναφέρει ὁ Ἀθήναιος, «ἔστιν ἐν τῷ Ἀπολλωνίῳ παρὰ τὸν τοῦ Ἀπόλλωνος θρόνον διὰ γραφῆς ἀπομεμιμημένος Λιμός, ἔχων γυναικὸς μορφήν» [3]). Ἡ Λιμὸς (Fames) τάσσεται ὑπὸ τοῦ Βεργιλίου ἐν τῇ εἰσόδῳ τοῦ Ταρτάρου [4]), ὑπὸ δὲ τοῦ Ὀβιδίου μυθολογεῖται γύναιον εἰδεχθέστατον τὴν ὄψιν, ἐν Καυκάσῳ διαιτώμενον [5]). Ἀμφότερα δὲ τὰ χώριστα κακά, ὅ τε λοιμὸς καὶ ὁ λιμός, ἐμυθολογοῦντο ἴσως ὡς δαίμονες τῶν περὶ τὸν Ἀπόλλωνα [6]). Ὅτι δὲ ὡς θήλεια δαίμων θὰ παρίστατο ὁ λοιμός, μαρτυρεῖ ἐκτὸς τῆς λέξεως λιμός, ἥτις συνήθως εἶναι θηλυκοῦ γένους, καὶ ἡ διὰ λέξεων γένους θηλυκοῦ ἐπίσης ὀνομασία τοῦ λοιμοῦ, οἷαι λοίμη [7]), λοιμώδης νόσος (νοῦσος) ἢ φθορά [8]), λοιμέη νεαρή [9]), λοιμική [10]) κλπ. Καὶ ἐν τῇ λατινικῇ γλώσσῃ αἱ πρὸς δήλωσιν τοῦ λοιμοῦ λέξεις εἶναι θηλυκοῦ γένους (pestis, lues, pestilentia).

Ἀλλ' ἂν ἄγνωστοί εἰσιν ἡμῖν αἱ περὶ τῆς λοιμικῆς νόσου μυθολογικαὶ ἰδέαι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἐκ τῶν βυζαντίνων ἱστορικῶν ὅμως διδασκόμεθα ὅτι ἀπὸ τοῦ Ϛ' αἰῶνος μ. Χ. καὶ ἐντεῦθεν αἱ αὐταὶ περίπου ταῖς σημεριναῖς ἐπεκράτουν προλήψεις καὶ δοξασίαι περὶ τῆς νόσου παρὰ τοῖς Ἕλλησι. Περιγράφων τὸν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἐνσκήψαντα μέγαν λοιμὸν ὁ Προκόπιος ἐκτίθησιν τὰς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου διαδεδομένας ἰδέας περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς διαδόσεως τοῦ κακοῦ. «Δευτέρῳ δὲ ἔτει», λέγει, «ἐς Βυζάντιον μεσοῦντος τοῦ ἦρος ἀφίκετο, ἔνθα καὶ ἐμοὶ ἐπιδημεῖν τηνικαῦτα ξυνέβη. Ἐγίνετο δὲ ὧδε. *Φάσματα δαιμόνων* πολλοῖς ἐς πᾶσαν ἀνθρώπου

---

1) Ἐν Rheinisches Museum f. Philologie, 1833 τ. II.

2) [[Τὸ ἐν λόγῳ μνημεῖον εὑρίσκεται νῦν εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 92 κλειστὴν καὶ μὴ προσιτὴν εἰς τὸ κοινὸν αἴθουσαν, ὑπ' ἀριθ. εὑρετηρίου 1661. (Πρβλ. *Καστριώτου* Γλυπτὰ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου ἀρ. 1661). Εἰκονίζει δὲ Ἅρπυιαν]].

3) *Ἀθην.* Γ', σ. 452 b.

4) *Vergil.* Aen. VI, 276.

5) *Ovid.* Metam. VIII, 798 κέ.

6) *Mariana* de rebus hispanicis (ε' ἑκατ.). *Welcker* Griech. Götterl. I σ. 459.

7) Ἡσύχ.

8) Βλ. Θησαυρὸν *Ἐρρ. Στεφάνου* ἐν λ. Προσέτι *Ἱπποκράτ.* διαιτ. ὀξ. 8. *Γαλην.* τ. ΙΖ' σ. 667 Kühn. *Ἀγαθίαν* Ε', 10.

9) *Ἱπποκράτ.* Παραγγελ. I σ. 85 Kühn.

10) «νοῦσος ἡ καλουμένη λοιμική». *Ἱπποκράτ.* Ἐπιστ. 1. III, 769 K.

ἰδέαν ὤφθη, ὅσοι τε αὐτῆς παραπίπτοιεν, *παίεσθαι ᾤοντο πρὸς τοῦ ἐντυχόντος ἀνδρός*, ὅπη παρατύχοι τοῦ σώματος, ἅμα τε τὸ *φάσμα ἑώρων* καὶ τῇ νόσῳ αὐτίκα ἡλίσκοντο. Κατ' ἀρχὰς μὲν οὖν οἱ παραπεπτωκότες ἀποτρέπεσθαι αὐτὰ ἐπειρῶντο, τῶν τε ὀνομάτων ἀποστοματίζοντες τὰ θειότατα καὶ τὰ ἄλλα ἐξοσιούμενοι, ὡς ἕκαστός πη ἐδύνατο, ἤνυον μέντοι τὸ παράπαν οὐδέν, ἐπεὶ κἂν τοῖς ἱεροῖς οἱ πλεῖστοι καταφεύγοντες διεφθείροντο. Ὕστερον δὲ οὐδὲ τοῖς φίλοις καλοῦσιν ἐπακούειν ἠξίουν, ἀλλὰ καθείρξαντες αὐτοὺς ἐν τοῖς δωματίοις, ὅτι δὴ οὐκ ἐπαΐοιεν προσεποιοῦντο, καίπερ ἀρασσομένων αὐτοῖς τῶν θυρῶν, *δειμαίνοντες δηλονότι μὴ δαιμόνων τις ὁ καλῶν εἴη*. Τισὶ δὲ οὐχ οὕτως ὁ λοιμὸς ἐπέσκηψεν, ἀλλ' ὄψιν ὀνείρου ἰδόντες ταὐτὸ τοῦτο πρὸς τοῦ ἐπιστάντος πάσχειν ἐδόκουν, ἢ λόγου ἀκούειν προλέγοντος σφίσιν *ὅτι δὴ ἐς τῶν τεθνηξομένων τὸν ἀριθμὸν ἀνάγραπτοι εἶεν*» [1]). Παρόμοια φέρονται καὶ περὶ τοῦ ἐν ἔτει 747, τετάρτῳ δὲ τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ Εἰκονομάχου, ἐπισκήψαντος λοιμοῦ. Νικηφόρος ὁ Πατριάρχης ἐν τῇ Συντόμῳ ἱστορίᾳ ἀπὸ τῆς Μαυρικίου βασιλείας λέγει ταῦτα: «Ἐπετείνετο δὲ τὰ τῆς φθορᾶς μάλιστα περὶ τὸ Βυζάντιον. Τεράστια δ' οὖν καὶ δείματα ἐξαπίνης ἐφαίνετο· *τύποι σταυροειδεῖς* ἔν τε ταῖς τῶν ἀνθρώπων στολαῖς καὶ τῶν ἱερῶν ἐσθημάτων *ἐπανέτελλον, ταῖς θύραις τε ὡσαύτως καὶ τοῖς τῶν θυρῶν σταθμοῖς*, ἃ δὴ φαινόμενα φρίκην μεγάλην καὶ ἀπορίαν πᾶσιν ἐνέτικτεν *ὡς παραχρῆμα τὸν ὄλεθρον μηνύοντα ἔσεσθαι*. Ὥσπερ δὲ ἐξεστηκότες τῷ δέει οἱ ἄνθρωποι καὶ φαντασιούμενοι ἐδόκουν αὐτοῖς *ὡς ξένοις τισὶ συνοδεύειν καὶ εἰδεχθέσιν ἀνθρώποις*, καὶ εἶτα ὡς γνωρίμους δῆθεν τοῖς ἐντυγχάνουσι *προσαγορεύοντες*, καὶ τὰ πρὸς τὴν ὁδὸν ὡμιλημένα ἑτέροις ἔπειτα ἀφηγούμενοι καὶ ἄλλοις φάσμασί τισιν ἐκδειματούμενοι εὗρουν [ἑώρων] ξίφεσιν ἀλλήλους [ἄλλους;] τινὰς βάλλοντας» [2]). Παρὰ Γεωργίῳ δὲ τῷ Κεδρηνῷ φέρονται ταῦτα περὶ τοῦ αὐτοῦ λοιμοῦ: «τῇ δὲ ιε' ἤρξαντο ἐν τῇ βασιλίδι πόλει αἴφνης ἀοράτως γίνεσθαι ἔν τε τοῖς τῶν ἀνθρώπων ἱματίοις καὶ ἐν τοῖς τῶν ἐκκλησιῶν ἐπίπλοις *σταυρία ἐλαιώδη πλεῖστα*. Ἐγένετο οὖν ἐντεῦθεν τοῖς ἀνθρώποις λύπη καὶ ἀθυμία πολλὴ τῇ τοῦ τοιούτου σημείου ἀπορίᾳ... Ἐγένοντο δὲ καὶ φαντασίαι, ὡς πολλοὺς τῶν ἀνθρώπων ἐν ἐκστάσει γινομένους νομίζειν ξένοις τισὶ καὶ βριαροῖς προσώποις *συνοδεύειν*, καὶ τοὺς ἀπαντῶντας αὐτοῖς ὡς δῆθεν φίλους *προσαγορεύοντας καὶ διαλεγομένους*. Σημειούμενοι δὲ τὰ παρ' αὐτῶν λαλούμενα ἔσχατον ἐξηγοῦντο γινόμενα. Ἑώρων δὲ τοὺς αὐτοὺς *εἰς οἴκους εἰσερχομένους*, καὶ τοὺς μὲν τοῦ οἴκου κρεμῶντας, τοὺς δὲ *ξίφει τιτρώσκοντας*. Συνέβαινε δὲ τὰ πλεῖστα τῶν παρ' αὐτῶν λεγομένων γίνεσθαι οὕτως καθὼς ἦδον» [3]). Τούτοις παραβλητέα ὅσα περὶ τοῦ εἰς τοὺς Ἀβάρους ἐπὶ Χαγάνου ἐπιφοιτήσαντος λοιμοῦ λέγει Θεοφύλακτος ὁ Σιμοκάττης: «ἐβάλλετο ὑπὸ στρατευμάτων ἀγγέλων, καὶ φανερὰ μὲν ἦν ἡ πληγή, ἀόρατος δὲ ἡ παράταξις» [4]).

---

1) *Προκοπ.* Ἱστ. Α', 6', 22 σ. 251 Bonn.

2) *Νικηφ.* *ΚΠ.* σ. 70 Bonn.

3) *Γεωργ. Κεδρην.* τ. Β' σ. 8 Bonn.

4) *Θεοφ. Σιμοκάττ.* Ζ', 15 σ. 298 Bonn.

Ταῦτα ἀποδεικνύουσιν, ὅτι αἱ περὶ Πανώλους μυθολογικαὶ παραστάσεις καὶ προλήψεις τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ διετηρήθησαν σχεδὸν ἀμετάλλακτοι ἔκπαλαι, τοὐλάχιστον ἀπὸ τῆς ΣΤ' μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος. Ἀλλ' ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην νόσον εἰς τὴν Πανώλη ἀναφέρουσι ποικίλους μύθους καὶ πολλὰ ἄλλα ἔθνη, ἀρχαῖα καὶ νέα, ἄρια καὶ μή. Ὅτι καὶ οἱ σημῖται τῆς ἀρκτῴας Ἀφρικῆς ἐπροσωποποίουν τὸν λοιμὸν μαρτυρεῖ ἡ ὑπὸ τοῦ Αὐγουστίνου μνημονευομένη καρχηδονικὴ παροιμία [1]). Ἐκ τῶν ἐν Ἀσίᾳ σημιτῶν οἱ Χαλδαῖοι ἐπροσωποποίουν τήν τε Πανώλη καὶ τὸν Πυρετόν [2]). Ἐν δὲ τῇ βαβυλωνικῇ καὶ ἀσσυριακῇ μυθολογίᾳ ἡ Ναμτάρ, προσωποποιία τῆς Πανώλους, λέγεται θεράπαινα τῆς «μεγάλης κυρίας τῆς γῆς», τῆς βασιλίσσης τοῦ Ἅδου, καὶ ἐπιφέρει παντοίας νόσους [3]). Ἐκ τῶν ἀλταϊκῶν λαῶν προσωποποιοῦσιν αὐτὴν ἐπίσης οἱ Φίννιοι [4]). Φιννικὸν ᾆσμα ἐξορκίζει αὐτὴν νὰ φύγῃ εἰς τὰ χαλύβδινα ὄρη, εἰς τὴν σκοτεινὴν ἄρκτον [5]). Πάντα δὲ τὰ σλαβικὰ ἔθνη ἔχουσι πολυπληθεῖς μύθους περὶ τῆς νόσου, ἥτις συνήθως μυθολογεῖται παρθένος, ὀχουμένη ἐπὶ διτρόχου ἁμάξης [6]). Οἱ Σέρβοι δοξάζουσιν, ὅτι ἡ Kuga εἶναι γυνή, ἥτις κεκαλυμμένη διὰ λευκοῦ πέπλου πορεύεται εἰς τὰς κατοικίας τῶν ἀνθρώπων· πολλοὶ εἶδον αὐτὴν καὶ ἔνιοι μάλιστα τὴν μετήνεγκον ἐπ' ὤμων ἀπὸ ἑνὸς εἰς ἄλλον τόπον. Ἐν καιρῷ ἐπιδημίας δὲν τολμῶσι νἀποκαλέσωσιν αὐτὴν διὰ τοῦ ἀληθοῦς ὀνόματός της Kuga, ἀλλὰ κατ' εὐφημισμὸν τὴν λέγουσι Kuma (κουμπάρα). Αἱ Κοῦγαι (πληθυντικῶς) διαιτῶνται ἐν τῇ θαλάσσῃ, ἀλλ' ὁ Θεὸς ἀποστέλλει αὐτὰς εἰς τὴν γῆν, ὅταν οἱ ἄνθρωποι ἁμαρτάνωσιν, ἢ διανοῶνται πονηρά [7]). Κατὰ δὲ τοὺς Βουλγάρους, ἡ Πανώλης εἶναι γραῖα, ὑπακούουσα εἰς τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ [8]). Ὡς διηγεῖται δημῶδες βουλγαρικὸν ᾆσμα, ἡ Πανώλης ἀπήντησέ ποτε διαβάτην, εἰς ὃν ἀνήγγειλεν ἐρωτηθεῖσα ὅτι εὑρίσκεται ἐγγεγραμμένος εἰς τὸ κατάστιχόν της, ἀλλὰ καμφθεῖσα ἐκ τῶν δεήσεών του τῷ ἐχορήγησε τριῶν ἡμερῶν ζωήν, ἵνα ἀποχαιρετίσῃ τὴν οἰκογένειάν του [9]). Καὶ οἱ Ρῶσοι μυθολογοῦσι πολλὰ περὶ τῆς λευχείμονος Πανώλους (Dzhuma) [10]). Ἐν τῇ πολωνικῇ Λιτθωνίᾳ ἡ παρθένος λοιμικὴ (morowa dziewica) παρίσταται λευχείμων, πύρινον στέφανον ἔχουσα ἐπὶ κεφαλῆς καὶ κυματίζουσα αἱματόφυρτον ὕφασμα, ἐρημοῦσα δὲ τοὺς τόπους, ὅπό-

---

1) *Augustin.* de verbo apostolico 168· «Punicum enim proverbium est antiquum· *numum vult Pestilentia? Duos illi da et ducat se*».

2) *Fr. Lenormant* La magie chez les Chaldéens. 1874 σ. 34. 47.

3) *Fr. Lenormant* Les premières civilisations τ. II σ. 89.

4) *Castrén* Finn. mythologie σ. 173.

5) *Schröter* 60 παρὰ *Grimm* D. M. σ. 1141 (994).

6) *Hanusch* Slav. Mythol. σ. 322.

7) *Vuk Stephanovitch* Wörterbuch λ. Kuga. Serb. Volksl. I, 149 σημ. παρὰ *Grimm* D. M. σ. 1140 (944). *Dora d' Istria* Les poésies serbes ἐν Revue des deux mondes 1865, τ. 55 σ. 523.

8) *Rosen* Bulgarische Volksdichtungen. Lpz. 1878 σ. 37.

9) Αὐτ. ἀρ. 28.

10) *Woycicki* I, 51. 127. 130—133. 159—163 παρὰ *Grimm* D. M. σ. 1137—8 (992).

θεν ἤθελε διαβῇ [1]). Ποικίλοι εἰσὶν ἀφ' ἑτέρου οἱ μῦθοι γερμανικῶν ἐθνῶν· ἡ Πανώλης ἐπιφοιτᾷ ἐν εἴδει νεφέλης, ἢ κυανοῦ ἀτμοῦ [2])· ὡς γυνὴ ἐξορκίζεται εἰς ὀπὴν τῆς ἐν τῷ νεκροταφείῳ φιλύρας [3]), ὑπὸ μορφὴν δὲ ἀνδρὸς ζητεῖ παρὰ χωρικοῦ νὰ τὴν μεταφέρῃ ἐπὶ τοῦ ἁμαξίου του εἰς τὸ χωρίον [4]). Κατὰ δὲ τοὺς σουηδικοὺς μύθους ἡ Πανώλης ἐπιφαίνεται ὡς παῖς κάλλιστος τὸ εἶδος κρατῶν ἐν χειρὶ κνῆστρον, καὶ τότε δὲν ἀποθνήσκουσιν ὅλοι· εἰς τὸ χωρίον ὅμως, εἰς ὃ μετὰ ταῦτα πορεύεται, ἀκολουθεῖται ὑπὸ τῆς λοιμικῆς παρθένου, ἥτις σαρώνει διὰ σαρώθρου πρὸ τῆς πύλης τοῦ χωρίου, ἐρημουμένου τότε, διότι ἅπαντες οἱ κάτοικοι θανατοῦνται [5]). Κατὰ δὲ τοὺς νορβηγικούς, παρουσιάζεται ἡ Πανώλης εἰς τὰ χωρία ὡς γραῖα πελιδνὴ τὴν ὄψιν, ὁτὲ μὲν ἔχουσα εἶδος δικράνου, ὁτὲ δὲ σάρωθρον· ἐν τῇ τελευταίᾳ περιπτώσει οὐδεὶς τῶν κατοίκων σῴζεται [6]). Ὥστε ἔν τε τοῖς σουηδικοῖς μύθοις καὶ τοῖς νορβηγικοῖς ἀνευρίσκομεν τὸ σάρωθρον τῆς Πανώλους τῶν ἑλληνικῶν, ἐκ τῆς αὐτῆς ἴσως μεταφορᾶς πλασθέν. Ἐν ᾄσματι τῆς γαλλικῆς Βρετανίας ἡ Πανώλης παρίσταται ὡς λευχείμων γυνή [7]). Οἱ δὲ Ρωμοῦνοι τῆς Τρανσυλβανίας παριστᾶσιν αὐτὴν ὁτὲ μὲν ὡς εἰδεχθῆ γραῖαν, ὁτὲ δὲ ὡς παρθένον ἐπὶ ἅρματος ὑψηλοῦ ἐποχουμένην, περιστοιχιζομένην δὲ ὑπὸ μυρίων φοβερῶν μορφῶν [8]). Τέλος οἱ Ἀλβανοὶ ἀπαραλλάκτως τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ φαντάζονται τὴν Πανώλη γυναῖκα τυφλήν [9]).

Χολέρα. Αἱ τῆς χολέρας μυθολογικαὶ παραστάσεις συγχέονται ἢ ταυτίζονται ταῖς τῆς Πανώλους. Ἐνταῦθα ἀναφέρομεν ἕνα μῦθον, ὃν ἠκούσαμεν ἐν Λαμίᾳ. «Εἰς τὰ 1854 ἕνας στρατιώτης, Δῆμο τὸν ἔλεγαν, ἐπήγαινεν ἀπὸ τὴν Φοῦρκα εἰς τὴν Λαμίαν. Ἀπάνω εἰς τὸ μεσημέρι ἀπαντᾷ εἰς τὸν δρόμο μίαν γριὰ ἄσχημη, τῆς ὁποίας τὰ ἄσπρα μαλλιὰ ἔπεφταν πρὸς τὸ στῆθος, μὲ μακριὰ καὶ ξερὰ βυζιά. Τοῦ εἶπε πῶς εἶναι ἡ Χολέρα, καὶ τὸν ἐπαρακάλεσε νὰ τὴν πάρῃ 'ς τὸν ὦμό του καὶ νὰ μὴ φοβηθῇ ἂν ἰδῇ ἀνθρώπους νὰ πέφτουν ἀπὸ τἄλογα, αὐτὸς μόνον ἕνα σφάχτη 'ς τὴν καρδιὰ θὰ κούσῃ, ἀλλὰ γιὰ μία στιγμή. Ἐπῆγε ἐκεῖνος εἰς τὴ Λαμία καὶ ἐκεῖ τὴν ἄφησε καὶ ἐγύρισε 'ς τὸ χωριό του, ὅπου διηγήθη τί τοῦ συνέβη, ἀλλὰ δὲν τὸν ἐπίστευαν. Ὅτε ἐγύρισε πίσω 'ς τὴ Λαμία, εἶδεν ἀνθρώπους νὰ πέφτουν, τραυάει παραπάνω, τὸν

1) *Grimm* αὐτ.

2) *Grimm* D. M. σ. 1135 (990) τ. III σ. 317. Εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Γρίμμ συγκρινόμενον τῇ δοξασίᾳ ταύτῃ χωρίον τοῦ *Λουκιανοῦ* (Ἀλεξ. 36) πρόσθες καὶ *Γεώργ. Κεδρην.* I σ. 452 Bonn· «ἀπὸ γὰρ τῆς γῆς καὶ τῆς θαλάσσης ἀτμοί τινες ἀνῄεσαν, καὶ πρὸς τούτοις ἄνεμοι καὶ αὖραι τῶν ποταμῶν καὶ λιμνῶν ἀναθυμιάσεις ἀπέπνεον, ὡς νομίζειν νεκρῶν ἰχῶρας εἶναι τὰς δρόσους. Συνεχεῖς οὖν ἐκ τούτου λοιμοὶ τὴν γῆν συνεῖχον».

3) *Grimm* αὐτ.

4) *Grimm* σ. 1138 κἑ. (993).

5) *Afzelius* IV, 179 παρὰ *Grimm* σ. 1139 (993).

6) *Grimm* σ. 1140 (994).

7) *Villemarqué* I, 46—51. *Grimm* σ. 1136 (991).

8) *W. Schmidt* Das Jahr u. seine Tage σ. 30—31.

9) *Hahn* Alban. Studien I σ. 163.

πιάνει ἕνας σφάχτης, ἀλλὰ τοῦ πέρασε» [1]). Τὴν Χολέραν τὰ δημώδη ρωμουνικὰ ᾄσματα περιγράφουσιν ὡς γραῖαν ἀνόδοντον, κάτισχνον, ὀφεοπλόκαμον [2]). Ὁ δὲ μῦθος περὶ μεταφορᾶς αὐτῆς ἐπ' ὤμων εἶναι κοινὸς καὶ ἄλλοις λαοῖς. Κατά τινα ρωσικὴν παράδοσιν, ἡ Πανώλης ἐμφανίζεται εἰς ἕνα, λέγει αὐτῷ νὰ μὴ φοβῆται καὶ κελεύει νὰ τὴν φέρῃ ἐπ' ὤμων καὶ νὰ περιέλθῃ πάσας τὰς πόλεις καὶ πάντα τὰ χωρία. Ἐνῷ δὲ πάντες θνήσκουσι, μόνος ὁ τῆς Πανώλους φορεὺς μένει ὑγιής. Ἐλεῶν δὲ τοὺς ἕνεκα αὐτοῦ πάσχοντας πίπτει εἰς τὸν Προῦθον, ὅπως τὴν ἀποπνίξῃ, ἀλλὰ πνίγεται μὲν αὐτός, ἐκείνη δὲ κούφη ἀνίπταται εἰς τοὺς αἰθέρας [3]). Ἐν νορδηγικῷ μύθῳ ἀντὶ πορθμείων δωρεῖται θάνατον τῷ διαπεραιώσαντι αὐτὴν ἔν τινι ποταμῷ [4]). Καὶ ἐν ᾄσματι τῆς γαλλικῆς Βρετανίας ζητεῖ ἡ Πανώλης νὰ διαπορθμεύσῃ αὐτὴν εἰς μυλωθρὸς εἰς τὴν ἀντιπέραν τοῦ ποταμοῦ ὄχθην [5]). Τέλος ἐν τῇ παλαιᾷ γερμανικῇ παραδόσει, ἧς καὶ ἀνωτέρω ἐμνήσθημεν, ἡ Πανώλης ἐν μορφῇ ἀνδρὸς μεταβαίνει εἰς τὸ χωρίον, ὅπερ διανοεῖται νὰ ἐρημώσῃ, ἐπὶ ἁμαξίου χωρικοῦ, εἰς ὃν δωρεῖται τὴν ζωήν [6]).

Εὐλογία. Ἡ Εὐλογία εἶναι νόσος ἄγνωστος τοῖς ἀρχαίοις, ἧς τὸ ὄνομα ἀναφέρεται τὸ πρῶτον ὑπὸ συγγραφέων τοῦ ΙΑ' καὶ τοῦ ΙΒ' αἰῶνος [7]). Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται ἡ συνταύτισις αὐτῆς μετὰ τῆς Πανώλους ἐν τοῖς νεοελληνικοῖς μύθοις. Κατὰ τὸν Φωριέλ, αἱ γυναῖκες ὑποθέτουσιν αὐτὴν ὡς γυναῖκα τρομερὰν τοῖς νηπίοις [8]). Κατ' ἄλλην δοξασίαν ἡ *Συχωρεμένη* μοιράζει τὰς εὐλογίας καὶ εἶναι ἐπικίνδυνος ἰδίως εἰς τοὺς παῖδας [9]). Ἰδίως ὅμως φαντάζονται ὅτι τὴν νόσον προξενεῖ τριὰς γυναικῶν, ἐξ οὗ καὶ ἡ φράσις *περπατοῦν οἱ Βλογιαῖς*, πρὸς δήλωσιν ἐπιδημίας τῆς εὐλογίας. Ἄλλοι πάλιν λέγουσιν ὅτι αἱ ἐπιφαινόμεναι ἐν τῇ ἐπιδημίᾳ τρεῖς μελανείμονες γυναῖκές εἰσιν αἱ ἀδελφαὶ νόσοι Πανώλης, Χολέρα καὶ Εὐλογία. Κατὰ τὴν ἐνσκήψασαν ἐν Ἀθήναις προπέρυσι [[1881]] καὶ πέρυσι [[1882]] εὐλογίαν πολλὰ γύναια διηγοῦντο, ὅτι εἶδον τὴν *Βλογιὰ* ἢ τοῖς *Βλογιαῖς*, ὡς μίαν ἢ τρεῖς μαυροφόραις γυναῖκες. Εἷς ἁμαξηλάτης διηγεῖτο οὐ πρὸ πολλοῦ ὅτι περὶ μέσας νύκτας, ἐνῷ διήρχετο διὰ τῆς ὁδοῦ Ἀθηνᾶς, τὸν προσεκάλεσε μία γυνὴ μελανείμων ἐκ τοῦ μέρους ὅπου εἶναι κατακεχωσμένον τὸ ἐκκλησίδιον τῆς ἁγίας Μαύρας, τῆς προστάτιδος ἁγίας κατὰ τῆς Εὐλογίας. Ἐπιβᾶσα δὲ τῆς ἁμάξης διέταξεν αὐτὸν νὰ τὴν φέρῃ εἰς τὸ Φανάρι τοῦ Διογένους (τὸ χορηγικὸν μνημεῖον τοῦ

---

1) Παρὰ Α. Σάββα [[Παραδ. ἀρ. 911. Πρβλ. καὶ ἀρ. 570. Βλ. καὶ τὴν σημ. αὐτ. σ. 1229 κέ.]].

2) *Alexandri* Chants populaires de la Roumanie 1855 σ. 90.

3) *Woycicki* I, 51 παρὰ *Grimm* D. M. 1137 (992). *Hanusch* Slav. Mythol. σ. 322—323.

4) *Grimm* D. M. σ. 1140 (994).

5) *Villemarqué* ἔνθ. ἀν. παρὰ *Grimm* D. M. σ. 1136 (991).

6) *Grimm* 1138 (993).

7) Βλ. ὅσα ἐδημοσιεύσαμεν ἐν Ἑστίᾳ Ἰαν. 1883 [[=Λαογρ. Σύμμ. Α', 70—71]].

8) *Fauriel* Chants pop. de la Gr. τ. 1 σ. LXXXIV.

9) Ἑπτάλοφος Νέα τ. Β' σ. 723.

Λυσικράτους)· ὅτε δ' ἔφθασεν ἐκεῖ, εἶδε μετὰ τρόμου, ὅτι ἐκ τῆς ἁμάξης κατῆλθον τρεῖς μαυροφόραι γυναῖκες, ἀντὶ μιᾶς, καὶ ἔσπευσε νὰ φύγῃ ἐκεῖθεν χωρὶς νὰ ζητήσῃ τὸ ἀγώγιον. Τὴν ἄλλην ἡμέραν ἀνεφάνησαν κρούσματα εὐλογίας ἐν τῇ συνοικίᾳ Πλάκας, ὅπου αἱ γυναῖκες κατῆλθον τῆς ἁμάξης [1]. Ἄλλοι διηγοῦντο ὅτι εἶδον τοῖς *Βλογιαῖς* νύκτα εἰς τὴν *Σπηλιὰ τοῦ γέρου*, πρὸς ἄρκτον τοῦ λόφου τῶν Μουσῶν, παρὰ τὸ ἀρχαῖον Βάραθρον. Μία γραῖα ἐβεβαίου πέρυσιν [[1882]] ὅτι εἶδε εἰς ἐκεῖνο τὸ μέρος δύο γυναῖκες ἀσπροφόραις καὶ ὄχι μαυροφόραις, αἱ ὁποῖαι ἐσκέπτοντο ποῖον δρόμον θὰ πάρουν, καὶ ἐτραύηξαν ὕστερα κατὰ τὴν Κασίδα. Συνεπέρανε δὲ πῶς θὰ ἦσαν ἡ Βλογιὰ καὶ ἡ Χολέρα, διότι δὲν ἐπέρασαν πολλαὶ ἡμέραι καὶ ἠκούσθη βλογιὰ εἰς ἐκείνην τὴν συνοικίαν [2]. Ἐν γένει δὲ πολυαρίθμους ὁμοίας διηγήσεις ἐπανελάμβανον οἱ δεισιδαιμονέστεροι ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ παρελθὸν [[1882]] καὶ τὸ προπαρελθὸν θέρος [[1881]], ὅτε ἡ νόσος ἐλυμαίνετο τὴν πόλιν.

Ὡς ὁ ἅγιος Χαραλάμπης τὴν Πανοῦκλαν, ἡ ἁγία Βαρβάρα πιστεύεται ὅτι διώκει τὴν Εὐλογίαν. Τὰ ἐν τῇ Ἀττικῇ παρεκκλήσια, τὰ ἐπ' ὀνόματι τῆς ἁγίας ταύτης ἀφιερωμένα, συνεχῶς ἐπληροῦντο κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος [[1882]] πλήθους, τελοῦντος παρακλήσεις πρὸς ἀπαλλαγὴν ἐκ τῆς νόσου. Καὶ ἡ ἁγία Μαύρα ἔχει τὴν ἰδίαν χάριν· θεραπεύει δὲ οὐ μόνον τὴν Εὐλογίαν, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν ἐν γένει φλυκταινώδη νόσον. Ὅμως τιμωρεῖ διὰ τῶν αὐτῶν νόσων τοὺς μολύνοντας δι' ἐργασίας τὴν ἑορτὴν αὐτῆς, τῇ 3 Μαΐου [3].

ΠΑΡΕΚΒΟΛΙΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Α΄

[[Ἡ δοξασία περὶ μεταβιβάσεως τῆς νόσου εἰς ἕτερα ἀντικείμενα, ἔμψυχα ἢ ἄψυχα, πρὸς ἣν σχετίζονται οἱ φαρμακοὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ οἱ ἀποπομπαῖοι τράγοι τῶν Ἑβραίων, ἀπαντᾶται καὶ παρὰ τοῖς νεωτέροις λαοῖς [4].

---

1) [[Παρ. ἀρ. 915]].

2) [[Αὐτ.]].

3) *Mommsen* Athenae Christ. σ. 140. Καὶ ἐν Ζακύνθῳ ἡ ἁγία Μαύρα θεωρεῖται προστάτις κατὰ τῆς Εὐλογίας. (*Schmidt* Das Volksleben d. Neugr. I σ. 38). Ἀλλ' ὡς ἠκούσαμεν, καὶ ἐν Ζακύνθῳ τὴν ἁγίαν Βαρβάραν γνωρίζουσιν ὡς προστάτιδα κατὰ τῆς Εὐλογίας· καὶ εἰς αὐτὴν ποιοῦσι λιτανείας, ἂν ἐπιδημία καταστῇ ἡ νόσος. Σῴζεται μάλιστα ἐν μιᾷ οἰκίᾳ ὁ ὄνυξ τῆς Ἁγίας, καὶ σωρηδὸν προστρέχουσιν εἰς προσκύνησιν τοῦ τιμαλφοῦς λειψάνου, ὁσάκις ἐπίκειται κίνδυνος εὐλογίας. Τῆς δὲ ἁγίας Μαύρας ἓν μόνον ἐκκλησίδιον ὑπάρχει καθ' ἅπασαν τὴν νῆσον, εἰς τὸ χωρίον «Φαγιά» τοῦ δήμου Μεσογαίων.

4) Γενικῶς περὶ τῆς ἀποπομπῆς νόσου βλ. *Rosenstein* Über Aberglauben und Mysticismus in der Medizin. Berlin 1866 (ἐν Sammlung gemeinv. wissensch. Vorträge I, 11). *Wünsch* Zur Geisterbannung im Altertum ἐν Festschrift zur Jahrhundertfeier d. Univ. Breslau im Namen der schlesischen Gesellschaft für Volkskunde 1911 σ. 9—32. *Pauly-Wissowa* Real-Lex. I, 35—48. 53, ἔτι δὲ *Μέγαν* ἐν Λαογρ. Ζ' σ. 508—519).

Τὸ κακὸν μεταβιβάζεται εἰς ἐρήμους τόπους, ὄρη, θάλασσαν, εἰς φυτὰ ἢ ζῷα [1]), ἔτι δὲ καὶ εἰς ἀνθρώπους. Ἐπιτυγχάνεται δὲ τοῦτο ἢ διὰ μαγικῶν πράξεων, ἢ δι' ἐπῳδῶν, ἢ δι' ἀμφοτέρων.

Πολὺ συχνὴ εἶναι ἡ ἀποπομπὴ εἰς ὄρη καὶ ἄλλα ἔρημα καὶ ἀπομεμακρυσμένα μέρη [2]). Ἐν ἐξορκισμῷ τοῦ «ἀδελφικοῦ», ἐκ κώδ. βενετικοῦ τοῦ ΙϚ'—ΙΖ' αἰ. (παρὰ *Vassiliev* Anecd. graeco-byz. σ. 337), ὁ Χριστὸς ἐξορκίζει τοὺς προξένους τοῦ ἀδελφικοῦ δαίμονας καὶ τὴν μάνναν των «ἔπαρε τὰ παιδιά σου καὶ ἄγωμε εἰς τὰ ἄγρια ὄρη», ἐνῷ ἀντιθέτως ἀπαγορεύεται εἰς θεραπευτὴν νὰ ὑπάγῃ εἰς τὰ ὄρη· «καὶ ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς εἶπεν· ὁρκίζω σας ὅτι νὰ μὴν ὑπάγετε εἰς τὸ ὄρος, ἀλλὰ ἀπέλθετε εἰς τὸν δοῦλον τοῦ θεοῦ ὁ δεῖνα νὰ κόψετε τὸν πόνον τοῦ ὀμματίου» (ἐξορκισμὸς εἰς πονόμματον, αὐτ.). Ἐν ἰατροσοφίῳ 2316 φ. 320 β παρὰ *Legrand* Bibl. gr. vulg. σ. 19 ἡ κεφαλαλγία διώκεται εἰς ἐρήμους τόπους· «καὶ σὺ ῥέμμαν, ἀγριόρεμμαν, ἔξελθε καὶ ἀναχώρησε ἀπὸ τὸν δοῦλον τοῦ θεοῦ δεῖνα καὶ ἄγωμε εἰς τὰ ἄγρια ὄρη ἔνθα σημαντηρίου φωνὴ οὐκ ἀναβαίνει».

Ἐν νεοελληνικῇ ἐπῳδῇ πέμπεται ἡ *λούγκα* (ἐξοίδημα τῆς μασχάλης) «στὴν Πόλη, στ' ἄγρια βουνὰ ποῦ δὲν λαλοῦν κοκόρια οὔτε γεννιέται νύφη καὶ γαμπρὸς» (Παρνασσὸς ΙΕ' σ. 556), τὸ ἀερικὸ «σὲ ὄρι, σὲ βουνό, σὲ ῥιζιμιὸ λιθάρι», ἡ θέρμη «'ς τὸ χορτάρι» (αὐτ. σ. 557), τὸ κριθαράκι «'ς τὸ πηγάδι» (αὐτ. σ. 556). Ἐν ἐπῳδῇ Λεχαινῶν (;) ἡ ῥουσούμπελη «'ς τ' ἄγρια ὄρη 'ς τὰ βουνὰ» (*Καρκαβίτσα* Ἡ Λυγερή, ἔκδ. β' 1920 σ. 3), τὸ μάτιασμα «σὲ μέρη ἀκατοίκητα, σὲ ῥιζιμιὰ λιθάρια», ὁ πονόμματος «'ς τὰ βάθη τῆς θάλασσας» [3]) (αὐτ. σ. 4) ἢ «'ς τὸν πάτο τῆς θάλασσας» (Ἑβδομὰς Α' σ. 88), τὸ μάτιασμα «κεῖ ποῦ κατακάθησε ὁ ἥλιος, σὲ μέρη ἀκατοίκητα σὲ ῥιζιμιὰ λιθάρια» (αὐτ. σ. 80), ὁμοίως «'ς τὰ ἀκατοίκητα μέρη» τὸ ἀνεμοπύρωμα (αὐτ. σ. 88). Καὶ ἐν ἐπῳδῇ τῶν Ρωμούνων τῆς Τρανσυλβανίας τὸ ἕλκος ἀποπέμπεται εἰς μακρινοὺς τόπους· «Ἕλκος συνετόν, φύγε, φύγε ἀπὸ τὰ μηνίγκια, ἀπὸ τὸ πρόσωπον, ἀπὸ τὴν κεφαλήν, ἀπὸ τὰς ἶνας τῆς καρδίας, ἀπὸ τὰς 99 γωνίας τῆς καρδίας! Πήγαινε πέραν ἀπὸ τὴν ἄσπρη θάλασσαν, πέραν ἀπὸ τὴν μαύρην θάλασσαν, πέραν ἀπὸ τὴν κόκκινη θάλασσαν, πέραν ἀπὸ τὴν πράσινην θάλασσαν, πέραν ἀπὸ τὴν ξανθὴν θάλασσαν, πέραν ἀπὸ τὴν κυανῆν θάλασσαν! φύγε εἰς ξένας χώρας, ὅπου ὁμιλοῦνται ξέναι γλῶσσαι, διότι ἐδῶ δὲν σὲ χωρεῖ ὁ τόπος κτλ.». (*W. Schmidt* Das Jahr u. seine Tage σ. 37). Ὁμοία καὶ ἑτέρα ἐπῳδὴ κατὰ τῆς βασκανίας (αὐτ.) [4]).

---

1) Εἰς τὴν πίστιν τῆς μεταβιβάσεως τῆς ἀσθενείας εἰς ζῷα στηρίζεται πιθανῶς ἡ τῶν Αἰγυπτίων δεισιδαιμονία, περὶ ἧς ὁ *Διόδωρος* Α', 83.

2) Βλ. συμπληρωματικῶς καὶ ἀνωτέρω σ. 73 καὶ σημ. 4. Σχετικῶς δὲ πρὸς τὴν ἀπευχὴν *Μπᾶ 'ς τ' ἄγρια ὄρη* βλ. Νεοελλ. ἀνάλ. Β', 371 κἑ.

3) Δοξασία περὶ μεταβιβάσεως εἰς τὴν θάλασσαν, καλογηρικῶς ἐπηνθισμένη, ὑπολανθάνει ἐν τῇ διηγήσει θαύματός τινος τοῦ ὁσίου Θεοδώρου ἐν *Θεοφ. Ἰωάννου* Μνημ. ἁγιολογ. σ. 442.

4) Ἀποπομπὴν κάμπης εἰς τὰ ὄρη βλ. ἀνωτέρω σ. 73 σημ. 4.

Μὲ τὴν εἰς ἀπομεμακρυσμένον τόπον ἀποπομπὴν συνδέεται τὸ ἐν Λακκοδικίοις ἔθιμον, καθ' ὃ οἱ παῖδες τὴν Κυριακὴν τῆς Τυρινῆς, ἀφοῦ ἑτοιμάσωσι πυράν, ἣν θὰ ὑπερπηδήσωσιν, εἰς τὸ ἀνώτερον μέρος τῆς κωμοπόλεως ῥίπτουσι λίθους διὰ σφενδόνης ἐπιλέγοντες· «δπ πάει ἡ σαγίττα, κι' ὁ ψύλλος καταπόδι» (*Γουσίου* Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα, σ. 41).

Πλὴν τῆς ἀποπομπῆς εἰς ἐρήμους τόπους, τὸ κακὸν μεταβιβάζεται ἐπίσης εἰς δένδρα ἢ φυτὰ ἐν γένει [1]). Ἐν Λέσβῳ τῇ 24 Ἰουνίου λούονται περιεζωσμένοι μὲ λυγιαῖς, ἃς ἀποσπῶντες ἔπειτα ῥίπτουσιν εἰς τὴν θάλασσαν ἐπιλέγοντες «μὲ τοῖς λυγιαῖς νὰ φύγουν καὶ οἱ ἀρρώστιαις μου» (*Georgeakis et Pineau*, Le Folk-Lore de Lesbos σ. 309).

Παρὰ τοῖς Ἀθιγγάνοις μεταβιβάζεται ὁ πυρετὸς εἰς δένδρον διὰ νὰ εἶναι τοῦ λοιποῦ ἡ κατοικία του (Schweiz. Archiv f. Volksk. 1911 σ. 151). Ἐν Στυρίᾳ μεταβιβάζεται ἡ ἀσθένεια εἰς δένδρον διὰ καθηλώσεως ἐνδύματος ἢ ἀπορριμμάτων τοῦ σώματος τοῦ ἀσθενοῦς (Zeitsch. f. Österr. Verein III σ. 53), ὁμοίως παρὰ Κροάταις (αὐτ. τ. III σ. 212). Μεταβίβασιν τῆς νόσου ἢ θεραπείαν διὰ καρφώματος πρὸ πάντων εἰς δένδρα βλ. ἐν Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1915 σ. 213. Ἐπίσης μετάδοσιν πυρετοῦ εἰς δένδρον βλ. ἐν Rev. des trad. pop. VII, 1892 σ. 192, καὶ ἄλλων ἀσθενειῶν ἐν Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1909 σ. 174—5. 1897 σ. 68. 69. 70—72. 166. 167. 168, δέσιμο εἰς δένδρον αὐτ. σ. 212, εἰς φυτὰ αὐτ. 1907 σ. 124. Rev. d. trad. pop. 1899 σ. 457 κέ. Ὁμοίας συγγρικὰς συνηθείας ἐν Archiv f. Religionswiss. 1899 σ. 355.

Ὁμοίως μεταβιβάζεται ἡ ἀσθένεια ἢ τὸ κακὸν ἐν γένει εἰς ζῷα [2]). Ἐν ἰατροσοφίῳ τοῦ 1384 φ. 242 β, παρὰ *Legrand* Bibl. gr. vulg. II, 11, ἡ στένωσις μεταβιβάζεται εἰς χελιδόνας· «Χελιδόνια τρία πιάσε καὶ φτύσε εἰς τὸ στόμαν τοῦ πουλίου καὶ πέ· ' ἔπαρε τὴν στένωσίν μου ' καὶ δέσε εἰς τὸ ποδάρι τοῦ πασαενὸς κόκκινο μετάξι καὶ ἄφες τα καὶ ἂς πᾶσιν καὶ ὅταν τὰ δένῃς, πέ· ' δένω ἐδῶ τὴν στένωσίν μου '». Ἐν δ' εὐχῇ εἰς τὴν ἐπιληψίαν ἐκ νεαπολιτικοῦ κώδικος τοῦ 1495 παρὰ *Vassiliev* ἔνθ. ἀν. σ. LXVIII, ὁ Χριστὸς ἐξορκίζει τὸ γλυκὺν (τὴν ἐπιληψίαν), ὃ συναντᾷ «ὁρκίζω σε ἵνα μὴ εἰσέλθῃς εἰς τὸν δοῦλον τοῦ θεοῦ ὁ δεῖνα, ἀλλ' ἵνα ὑπάγῃς εἰς ὄρος, ὅπου εἶναι *ἔλαφος* δικέριος, ἐξακέριος, ἵνα σεύῃς [γρ. ᾽σέβῃς] εἰς τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ καὶ φάγε καὶ πιὲ ἐκεῖ, τὸν κόσμον ἀγάλλου». Ἐν Λέσβῳ, ὅταν περνάῃ γέρανος, λέγουσι· πάρε τὴν ἀρρώστια μου καὶ τὴν τεμπελιά μου καὶ πήγαινέ την σὲ μακρινὸ τόπο! (*Georgeakis et Pineau* ἔνθ. ἀν. σ. 336). Ἐν Ἠπείρῳ, ὅταν τὸ βρέφος ἀλγῇ τὴν κοιλίαν, θέτουσι τὰ κωλοπάνια του ἐπὶ τοῦ οὐδοῦ τῆς θύρας, διὰ νὰ πατήσωσιν αὐτὰ τρεῖς πρωΐας αἱ ὄρνιθες καὶ καταπαύσῃ ὁ πόνος (Ζ. Ἀγ. Α' σ. 15). Ἴσως ἡ αὐτὴ δοξασία ὑπολανθάνει εἰς τὴν ἐν Γκιου-

---

1) Πρβλ. καὶ τὴν παροιμίαν· «Τὸ κρῖμα ἂς πάῃ 'ς τὸ κλῆμα» (*Κανελλάκη* Χιακὰ Ἀνάλ. σ. 306).

2) Πρβλ. καὶ τὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐκ τῶν παροιμιῶν, ἐν FHG. II, 188 ἀπ. 280 Müller. Βλ. καὶ *Abt* Die Apologie des Apulejus σ. 173.

μουλτζίνῃ πρόληψιν, ὅταν ἔχωσι τυλώματα εἰς τὰς χεῖρας, νὰ τρίβωσιν αὐτὰς «'ς τὰ καπούλια 'ς ἕνα ἄλουγου, ποῦ νὰ κάδουν ἀπὰν τρεῖς νουματοί», πιστεύοντες ὅτι οὕτω θὰ ἰαθῶσι (Λαογρ. Β' σ. 410, 40).

Καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς ἀπαντῶμεν ἀναλόγους συνηθείας. Τὴν ἀσθένειαν μεταδιδάζουσιν εἰς σκύλον (Rev. d. trad. pop. 1892 σ. 89). Ἐν Tarn τῆς Γαλλίας ἀπαλλάσσονται τοῦ βηχὸς πτύοντες εἰς τὸν λάρυγγα ζῶντος βατράχου (αὐτ. 1899 σ. 106). Παρὰ τοῖς κατοίκοις τοῦ Πετροσαβόδκα παρὰ τὰς ὄχθας τῆς Ὀνέγας λίμνης, ὅταν ψυχομαχῇ φθισικὸς θέτουσιν ἐπὶ τοῦ στήθους του μαῦρον γάτον, ὃν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀσθενοῦς φέρουσιν εἰς δάσος καὶ προσδέσαντες εἰς δένδρον τὸν ἀφίνουσιν, ὅπως ἀποθάνῃ τῆς πείνης ἢ καταβρωθῇ ὑπὸ θηρίων· πιστεύουσι δὲ ὅτι ἡ ἀσθένεια μεταδοθεῖσα εἰς τὸν γάτον μένει οὕτως εἰς τὸ δάσος (αὐτ. 1896 σ. 250). Ἡ ἀσθένεια μεταδιβάζεται εἰς ζῷον, τὸ ὁποῖον θὰ φάγῃ τὸ κόκκαλον, δι' οὗ ἔτριψαν τὸ πάσχον μέρος, κατὰ πρόληψιν ἐν Creusé τῆς Γαλλίας (αὐτ. 1894 σ. 580). Εἰς πολλὰς ἐπαρχίας τῆς Ἄνω Βρετάνης θεωροῦσιν ἀποτελεσματικὸν νὰ θέτωσι τράγον ἐντὸς ἀνθυγιεινῶν στάβλων, νομίζοντες ὅτι οὕτως ἀποτρέπονται αἱ ἀσθένειαι (αὐτ. 1895 σ. 580).

Ἀνάλογος πρὸς τὰ ἀνωτέρω εἶναι καὶ ἡ ἐν Βρανδεμβούργῳ συνήθεια, καθ' ἣν ὁ ἔχων ἀκροχορδόνας κλέπτει τεμάχιον κρέατος, ὅπερ ἐπιθέτει εἰς ταύτας καὶ τὸ ρίπτει διὰ νὰ τὸ φάγωσιν οἱ κύνες (Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1891 σ. 192). Ἔτι συνηθίζουσι νὰ ρίπτωσιν εἰς ἄλλον κύνα ψωμίον, δι' οὗ ἐσπογγίσθη ἡ ἐκ δήγματος κυνὸς πληγή, ὅπως βεβαιωθῇ, ἂν ὁ δήξας ἐλύσσα (*Drexler* ἐν Wochenschr. f. Klass. Philol. 1898 σ. 976—7). Παρεμφερὴς εἶναι καὶ ἡ συνήθεια τοῦ ρίπτειν εἰς μυρμηκιὰν τὸ ψωμίον, δι' οὗ ἔτριψαν τὸν ἀλγοῦντα ὀδόντα (Zeitsch. des Ver. f. Volksk. 1891 σ. 193).

Καὶ εἰς ἄλλον ἄνθρωπον μεταδιβάζεται ἐπίσης ἡ ἀσθένεια. Οὕτως ἐν Λακκοβικίοις, ὅταν τινὸς ὁ ποὺς μουδιάσῃ, τότε πρέπει νὰ πτύσῃ τρὶς τὸν πόδα του καὶ νὰ πέμψῃ τὸ μούδιασμα εἰς ἔγκυον γυναῖκα (*Γουσίου* ἔνθ. ἀν. σ. 74). Ἐν Ζακύνθῳ, ὁμοίως ἐπὶ τῆς αὐτῆς παθήσεως λέγουσι· «ξεμούδιασε ποδάρι μου κι' ἄμε στὴν γγαστρωμένη» (Ἀπ' ὅλα δι' ὅλους Ἀκροπόλεως 1904 σ. 756), ἐπειδὴ δὲ πιστεύουσιν αὐτόθι ὅτι ὁ σκορδινώμενος (ἀνακλαδιζόμενος) ἐπ' ἄλλου, ρίπτει ἐπ' ἐκείνου τὴν ἰδίαν νωθρότητα, πρὸς ἀποφυγὴν τούτου λέγουσι τῷ σκορδινωμένῳ· ἀπάνω σου ἡ κακομοιριά (αὐτ. ἀρ. 50 σ. 816). Ἐν χωρίοις τῆς Ἤλιδος γόησσαί τινες κατὰ τὸ 1829 διετείνοντο ὅτι ἐθεράπευον τὰ κατ' ἐπανάληψιν ἀσθενοῦντα ζῷα διὰ τῆς μεταδιβάσεως τῆς νόσου εἰς τὰ ἴδια αὐτῶν σώματα (Ἑστία 10 Αὐγούστου 1895 ἐν ἄρθρῳ Τὰ δῶρα τῆς Ἐλευθερίας).

Καὶ ἂν λάβῃ τις τὸ καταληφθὲν ὑπὸ τοῦ νοσοῦντος ἐν ὡρισμένῳ μέρει ἀντικείμενον συμπαραλαμβάνει καὶ τὸ κακόν, διὸ καὶ τὰ καθάρματα ἐγκαταλείπονται συνήθως εἰς τρίστρατα, ἵνα οὕτω μεταδιβασθῇ ἡ ἀσθένεια εἰς ξένον ἄνθρωπον[1]). Ἐν Καστανιᾷ τῆς Κορινθίας, κατ' ἀνακοίνωσιν Ι. Κωστοπούλου

1) Περὶ τῆς ἐγκαταλείψεως εἰς τριόδους διαφόρων ἀντικειμένων εὐρύτερος λόγος γίνε-

(1888), «ἅμα ἔχῃς σπειριὰ (ἐξανθήματα), βλογιὰ καὶ ὅ,τι ἄλλο, νὰ πάρῃς ἕνα ραβδὶ ὄμορφο, νὰ κόψῃς τάλιες καὶ νὰν τοῖς ἀλείψῃς μὲ ὄμπυο καὶ αἷμα καὶ νὰν τὸ ἀφήσῃς σ' ἕνα σταυροδρόμι καὶ ὅποιος τὸ πάρῃ τὸ ραβδί, παίρνει τὴν πανοῦκλα». Εἰς συναφεῖς ἰδέας στηρίζεται καὶ ἡ ἑξῆς πρόληψις· «ἅμα ἔχῃς ψεῖρες καὶ ψύλλους, τὶς μεγάλες ἀπόκριες τὸ βράδυ νὰ πάρῃς ἕνα δαυλὶ καὶ νὰ φωνάξῃς τοῦ γείτονά σου καὶ νὰ τοῦ εἰπῇς· πάρ τὴ γουροῦνα μὲ τὰ γουρνόπλα, ἐγὼ τὴν ξεχείμασα, ἐσὺ νὰ τὴν ξεκαλοκαιριάσῃς» (αὐτόθεν). Ἐν Périgord θεραπεύουσι τὸν διαλείποντα πυρετὸν δι' ἀποθέσεως ᾠοῦ εἰς σταυροδρόμιον, ὁ δὲ πρῶτος διαβάτης, ὅστις θὰ πάρῃ τοῦτο, ἀπαλλάσσει τὸν πάσχοντα ἀπὸ τοῦ πυρετοῦ (Rev. d trad. pop. 1895 σ. 230 πρβλ. καὶ 1897 σ. 161), ἐν δὲ Ἑρζεγοβίνῃ τὸ ὕδωρ, δι' οὗ ἐνίφθη παιδίον πάσχον, χέουσιν εἰς τρίστρατα, διὸ καὶ ἀποφεύγουσι τὴν διὰ τριόδων δίοδον τὴν νύκτα (αὐτ. 1892 σ. 27). Σχετικὴ εἶναι καὶ ἡ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Μεξικανοῖς μετάδοσις τοῦ πυρετοῦ δι' ὁμοιώματος κυνὸς ἐκ ζύμης, ὅπερ ἐξέθετον ἐπὶ θάμνου τινός· ὁ διαβαίνων ἐκεῖθεν ἐλάμβανε τὴν νόσον (*Waitz* Anthrop. IV, 165).

Ὡς καθάρματα χρησιμεύουσι καὶ παλαιὰ ἐνδύματα καιόμενα μετὰ τὴν εἰς ταῦτα μεταβίβασιν τῆς νόσου. Ἐν Λιβισίῳ, ἀφοῦ ἤλειφον τὰ διασκελισμένα βρέφη διὰ τριῶν ᾠῶν, «...ἐνέδυον εἶτα αὐτὰ παλαιὰ ἐνδύματα, ἅτινα μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἔκαιον ἐν τριόδῳ...». (Ξενοφάν. Δ' σ. 179).

Διαδοχικὴν μεταβίβασιν τῆς ἀσθενείας ἀπαντῶμεν ἐν ἐξορκισμῷ «εἰς μόρουν ζῴων ἢ ἀνθρώπου»· «Ὁ Κυίλιος εἶχεν μόρουν καὶ ἔδωσέ το τοῦ χριστιανοῦ καὶ ὁ χριστιανὸς τὸ δίδει ἐν τῇ θαλάσσῃ καὶ ἡ θάλασσα τοῦ ποταμοῦ καὶ ὁ ποταμὸς τὸ δίδει τῶν ἀκρωτηρίων καὶ ηὕρηκα τοῦ ὄρους ὅλον κλπ.» (ἐκ βενετ. κωδ. τοῦ ΙϚ'—ΙΖ' αἰ. παρὰ *Vassiliev* ἔνθ. ἀν. σ. 335).

Ἔτι καὶ ὁλοκλήρου χωρίου αἱ ἀσθένειαι διώκονται εἰς ἄλλο (βλ. Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1891 σ. 155). Πρβλ. καὶ τὴν ἀρχαίαν παροιμίαν «εἴ τι κακὸν εἰς Πύρραν» (*Ζηνόβ.* 302 καὶ Leutsch αὐτ. *Πλουτ.* Παρ. Ἀλ. 109)]].

Β'

[[Εὐρύτατα διαδεδομένη εἶναι ἡ συνήθεια τῆς διόδου δι' ὀπῆς, φυσικῆς ἢ τεχνητῆς, εἴτε πρὸς θεραπείαν ἀπὸ παντοίων νόσων ἰδίᾳ τῶν παιδίων, εἴτε ὡς προληπτικὸν κακῶν καὶ ἀποτρεπτικὸν δαιμόνων [1]). Ἐν Ἀθήναις κατὰ τὴν

ται ἐν τῷ ἀνεκδ. Γ' τόμῳ τῶν Παραδόσεων ἐν συναφείᾳ πρὸς τὰ περὶ μειλιγμάτων εἰς Νεράιδας.

1) Περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς συνηθείας ταύτης βλ. ὅσα λέγονται ἐν Λαογρ. Συμμ. Β', 292. Πρβλ. καὶ τὰ τοῦ *Gruppe* (Gr. Myth. σ. 779) περὶ βράχων ὡς ἕδρας πνευμάτων. Γενικῶς δὲ περὶ τῆς συνηθείας ταύτης, πλὴν τῶν ἐν Λαογρ. Συμμ. Β', 292, 6 ἀναφερομένων συγγραφέων, βλ. καὶ *Dieterich* Mithrasliturgie [2] σ. 160. *Reinach* Cultes, mythes et religions III, 406 κέ. *Frazer* The golden Bough [3] VII, 1 σ. 213. *Μέγαν* ἐν Λαογρ. Ζ', 499 κέ.

ἀφήγησιν τοῦ *Bartholdy* (Voyage en Grèce 1809 τ. II σ. 57—8) ἔσυρον ὑπὸ τὸ φῶς τῆς σελήνης τὰ καχεκτικὰ ἢ ἀσθενῆ παιδία διὰ κοιλώματος ἢ στενῶν τινων διόδων τοῦ ἄνωθεν τοῦ λόφου τῆς Πνυκὸς βράχου. Διὰ τετρυπημένων μονολίθων ἐν Κύπρῳ διέρχονται ἐνίοτε οἱ παῖδες ἰάσεως χάριν (*Σακελλαρίου* Κυπριακὰ Α' σ. 79). Ὁμοίαν συνήθειαν ἀναφέρει ὁ *Ukert* (Bilder von Griechenland. Darmstadt 1833 σ. 157—8) γινομένην ἐν σεληνοφωτίστῳ νυκτί, καὶ ἡ *Ohnefalsch-Richter* ἐν Πάφῳ (Cypr. Bib. Homer σ. 170). Ἐπίσης θέσις τις παρὰ τὴν Τραπεζοῦντα, θεωρουμένη τάφος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα, καλεῖται Τελικλῆ τάσι (=τρυπημένη πέτρα) καὶ φέρουσιν ἐκεῖ συνήθως τὰ νεογνὰ διὰ νὰ μὴ βασκαίνωνται (*Ἰωαννίδου* Ἱστορ. καὶ Στατιστ. Τραπεζοῦντος σ. 39). Δίοδον δι' ὀρύγματος ἐντὸς τῆς γῆς ἀναφέρει καὶ ὁ *Ι. Νικολάου* (Ἡ Ὀδησσὸς σ. 241—2).

Ἐν Θράκῃ συνήθης εἶναι ἡ δίοδος δι' ὀπῆς, τὴν ὁποίαν ἀνοίγουσιν εἰς τὰ μεταξὺ δύο χωρίων σύνορα. Διὰ ταύτης διέρχονται καχεκτικὰ παιδία, ὡς ἐπίσης ὁλόκληρος ὁ πληθυσμὸς χωρίου ἐν καιρῷ ἐπιδημίας, ἔτι δὲ καὶ τὰ ζῷα ἐν ἐπιζῳοτίᾳ. Σχετικὰς παραδόσεις βλ. παρὰ *Μέγᾳ* (Παραδόσεις περὶ ἀσθενειῶν ἐν Λαογρ. Ζ' σ. 500—1). Συναφὴς πρὸς ταῦτα εἶναι ἡ διὰ μέσου τοῦ χωρίου δίοδος. Κατὰ παράδοσιν ἐκ Παλαιοχωρίου τοῦ δήμου Γλυπτίας, τὰ μαρκαλισμένα ἀπὸ τὸν Καλλικάντζαρον γίδια τὰ πέρασαν κι' ἀπὸ τὸ χωριὸ μέσα γιὰ νὰ μὴ ψοφήσουν (Λαογρ. Β' σ. 479).

Ἐπίσης πολλαχοῦ συνηθίζεται ἡ δίοδος διὰ δένδρων πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ ἀσθενείας. Οὕτως οἱ Ἕλληνες τῆς Βάρνης περῶσι τὸν ἀσθενῆ δι' ὀπῆς ἀνοιγομένης εἰς δρῦν (*Ι. Νικολάου* ἔνθ. ἀν. σ. 241—2). Ἐν Γκιουμουλτζίνῃ (Κομοτινῇ) τῆς Θράκης τὰ πάσχοντα ἐκ κοκκύτου παιδία «τὰ περνοῦν ἀπὸ μία τρύπια καρυδιά» (Λαογρ. Β' 421, 39). Ὁμοίως ἐν Κῷ, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ, κατὰ τὸν *Bent* (The Cyclades σ. 457—8) θεωρεῖται θεραπευτικὸν μέσον ἡ διὰ δένδρου δίοδος. Περὶ δὲ τοῦ συνηθεστάτου ἐν Θράκῃ περάσματος τῶν καχεκτικῶν παιδίων ἀπὸ τὶς *σφῆνες* (συγκλίνοντας κλάδους δένδρων) βλ. *Μέγαν* ἔνθ. ἀν. σ. 501—502, ὅπου καὶ ἀνάλογα ἐξ ἄλλων τόπων.

Ἡ μαγικὴ αὕτη συνήθεια εἶναι καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς πολὺ διαδεδομένη. Ἐν Ἄνω Βρετάνῃ διέρχονται οἱ ἀσθενεῖς διὰ τριῶν δρυῶν πλησίον ἀλλήλων φυτευομένων πιστεύοντες ὅτι ἐκ τῆς δυσκολίας καὶ προστριβῆς πίπτει ἡ νόσος (Rev. d. trad. pop. 1892 σ. 104). Δι' ὀπῆς δένδρου περῶσι καὶ ἐν Προβηγκίᾳ τὰ ἀσθενῆ παιδία (*Beranger Férand* Contribution aux superstitions populaires des Provençaux ; le passage d' un enfant malade à travers un trou d' arbre ἐν Bulletin de la Société d' Anthropol. 1892 4e serie τ. I φ. 4). Ὁμοίως ἐν Σουηδίᾳ καὶ Μεσημβρινῇ Ρωσίᾳ (Rev. d. trad. pop. 1894 σ. 494) καὶ ἐν Emmenthal τῆς Ἑλβετίας διὰ δένδρου διέρχεται ὁ ἀσθενὴς (Schweiz. Archiv f. Volksk. 1911 σ. 4—5). Παρ' Ἰνδοῖς ἔτι συνηθίζεται ἡ διὰ κοιλότητος δένδρου δίοδος (Revue de l' hist. d. relig. 1898 τ. 38 σ. 252).

Ἄλλοτε τὸ στενὸν μέρος, δι' οὗ διέρχονται, εὑρίσκεται εἰς ἐκκλησίαν (παράθυρον ἢ ἄλλη δίοδος) λαμβανούσης οὕτω τῆς πράξεως θρησκευτικὸν μᾶλλον χαρακτῆρα. Ἐν Κῷ διέρχονται διὰ στενοῦ παραθύρου ἐκκλησίας (*Rouse* ἐν

Folklore 1899 σ. 181). Ἐν Κωνσταντινουπόλει τὰ καχεκτικὰ καὶ ῥαχιτικὰ παιδία διαβιβάζουν πρὸς θεραπείαν δι' ὀπῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Μιχαήλ. (*Carnoy et Nicolaïdes* Folklore de Constantinople σ. 143). Ἡ διάβασις διὰ στενῆς διόδου ἐν τῷ μητροπολιτικῷ ναῷ τοῦ Ripon ἐν Ἀγγλίᾳ ἐχρησίμευεν ὡς ἁγνείας πεῖρα, γενικῶς δὲ πιστεύεται ὅτι ἡ διερχομένη διὰ τῆς διόδου ταύτης ἐξασφαλίζει διὰ παντὸς τὴν πίστιν τοῦ συζύγου της (Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1906 σ. 317).

Συναφὴς εἶναι καὶ ἡ κάτωθεν τοῦ ἐπιταφίου ἢ ἁγίων εἰκόνων δίοδος [1]), ὡς δεικνύει καὶ ἡ λέξις ἔτι «τρυποπέρασμα» σημαίνουσα ἐν Κυθήροις τὴν σταυροειδῶς γινομένην διάβασιν τοῦ πάσχοντος ὑπὸ τὰς εἰκόνας, ὅπως ἰαθῇ· «ἐτρυποπέρασε τὸν ἐπιτάφιον» (Πανδώρα ΙΘ', 20). Σχετικὴ πρὸς ταῦτα εἶναι καὶ ἡ γερμανικὴ συνήθεια, καθ' ἣν παιδίον ἀσθενὲς περιάγεται τρὶς περὶ τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἑκάστοτε φυσῶσιν εἰς τὴν κλειδαρότρυπα (*Wuttke* D. Volksaberglaube [3] § 198 σ. 143).

Ἐκτὸς τῆς διόδου δι' ὀπῆς βράχου, γῆς, ὀπῆς ἐκκλησίας, δένδρων, τοῦ περάσματος τοῦ ἐπιταφίου, ἅτινα εἶναι καὶ τὰ συνηθέστερα, ἀπαντῶμεν ἔτι τὴν διὰ τάφου ἢ ὑπὸ τὴν χεῖρα νεκροῦ διάβασιν, ὡς ἐν τῇ μικρᾷ νήσῳ Laesö τῆς Δανίας (Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1906 σ. 317 κέ.), ὑπὸ τὴν γαστέρα ζῴου, ὄνου ἢ ἄλλου (Revue de l'hist. des relig. 1898 τ. 38 σ. 259. 262 καὶ *Reinach* ἔνθ. ἀν. σ. 408), ἔτι δὲ καὶ δι' ἐνδύματος (*Μέγας* ἔνθ. ἀν. σ. 472, 11). Ἀλλὰ καὶ μόνον τὰ εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀνήκοντα πράγματα, οἷον ἐνδύματα, περῶσιν. Οὕτως ἐν Σύμῃ τὰ *προσκελλημένα* (τὰ δι' ὧν διῆλθε ξένος) ροῦχα βρέφους διαπερῶσι διὰ κρίκου θύρας, ἵνα μὴ βλάψωσι τὸ παιδίον (Ζ. Ἀγὼν Α' σ. 212).

Ἐν Λακκοβικίοις τῆς Μακεδονίας μετὰ τὴν ἀγορὰν τοῦ ἐκτεθέντος πρὸς πώλησιν νεογεννήτου, ἧς μνεία γίνεται ἐν Λαογρ. Γ' σ. 689 (βλ. καὶ κατωτέρω *Ἀρκαδικαὶ προλήψεις καὶ δοξασίαι*), «ἐκ τεσσαράκοντα πρωτοστεφάνων γυναικῶν συναθροίζουσιν ἀνὰ ἕνα ἀργυροῦν παρᾶν, δι' ὧν κατασκευάζουσιν ἀργυροῦν στέφανον καὶ δι' αὐτοῦ διαπερῶσι τὸ βρέφος». (*Γουσίου* Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 75). Μετὰ τὴν βάπτισιν τὰ παιδία τὰ περνοῦν ἀπὸ μίαν τρύπια πέτρα ἐν Haute Saône τῆς Γαλλίας (Rev. d. trad. pop. 1906 σ. 224), οἱ δὲ Γάλλοι πρόσφυγες ἐν Ὁμβούργῳ τῆς Γερμανίας διὰ κουφάλας δένδρου (αὐτ. σ. 64). Σχετικῶς πρὸς τὴν ἐν τῇ συνηθείᾳ ταύτῃ ἐνυπάρχουσαν σημασίαν τῆς νέας τρόπον τινὰ γεννήσεως τοῦ διερχομένου βλ. καὶ *Liebrecht* Zur Volkskunde σ. 350 καὶ 397. Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1892 σ. 49—50. 1906 σ. 318. 1907 σ. 470. 1910 σ. 147. 150. 156. 167 κέ. καὶ *Μέγαν* ἔνθ. ἀν. σ. 502, 2.

Εἰδήσεις ἐν γένει ἀναφερομένας εἰς τὴν συνήθειαν τῆς διόδου δι' ὀπῆς παρὰ διαφόροις λαοῖς βλ. ἐν Mélusine VIII, ἀρ. 8 στ. 174—9. ἀρ. 9 στ.

---

1) Περὶ τῆς διόδου ὑπὸ ἱερὰ πράγματα, τάφους ἁγίων, λειψανοθήκας κτλ. βλ. *Reinach* Cultes, mythes et religions III, 408, ἔνθα οὗτος δίδει καὶ ἐξήγησιν τῆς συνηθείας ταύτης, καὶ *H. Gaidoz* Un vieux rite médical, Paris 1892.

201—8. ἀρ. 11 στ. 247—254. ἀρ. 12 στ. 282—5. Revue de l'hist. d. relig. 1898 τ. 37 σ. 463. Rev. d. trad. pop. 1899 σ. 453 κέ. 477—8. 529 κέ. 1906 σ. 64 (ἐν Ὀμβούργῳ). 224 (τὰ παιδία ἀπὸ τρύπια πέτρα). La Calabria 1895, VII σ. 41 (Καλαβρίας Ἰταλική). Zeitschr. d. Ver. f. Volks. 1892 σ. 81—2. 1913 σ. 288—293 (Γερμανικαί). Am Urquell τ. III σ. 9—10. 66. *Grimm* D. M. 975 κέ. III 343. *Liebrecht* Des Gervasius v. Tilbury otia imperialia σ. 236. 241. 243. 246. ἀρ. 197. 270. 289. 290. 331]].

Γ΄

[[Ἀπόρροια τῆς περὶ μεταδιδάσεως τῆς ἀσθενείας δοξασίας εἶναι καὶ ἡ εἰς δένδρα ἢ λίθους παρὰ πηγὰς ἢ ἐκκλησίας ἢ ἁγιάσματα ἀπόθεσις ἐνδυμάτων ἢ τεμαχίων τούτων ἢ τέλος καὶ ἀπορριμμάτων τοῦ σώματος, ὅπως ἐγκαταλειφθῇ οὕτως ἐκεῖ ἡ νόσος. Ἡ συνήθεια αὕτη εἶναι εὐρύτατα διαδεδομένη οὐ μόνον παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ ἀλλὰ καὶ πλείστοις ἄλλοις [1]).

Ὁ *Bartholdy* (Voyage en Grèce II, 57—8) ἀναφέρει συνήθειαν ἐν Ἀθήναις, καθ' ἣν ἀφοῦ διήρχοντο οἱ ἀσθενεῖς διὰ τοῦ παρὰ τὸν Ἄρειον Πάγον κοιλώματος, ἄφηνον ἐκεῖ τεμάχιον ἐκ τῶν ἐνδυμάτων αὐτῶν. Ὁμοίως δὲ καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς ἁγίας Μαρίνης, ἐπὶ τοῦ λόφου τῶν Νυμφῶν, ἔφερον τὰ ἀσθενῆ παιδία, μετὰ δὲ τὸ πέρας τῆς λειτουργίας ἀφήρουν τὰ ἐνδύματα αὐτῶν, τὰ ὁποῖα ἀπέρριπτον ἔξω καὶ ἐνέδυον ταῦτα διὰ καινουργῶν, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ *Breton* (Athènes 1862 σ. 317), ὅστις τὴν συνήθειαν ταύτην θεωρεῖ διατηρηθεῖσαν ἐκ τῶν ἀρχαίων χρόνων. Προσθέτει δὲ ὅτι τὸ ἔδαφος πέριξ τῆς ἐκκλησίας ἦτο κεκαλυμμένον ἐκ τοιούτων ῥακῶν. Ὁ *Mathieu* (La Turquie et ses différents peuples 1857 II, 108) ἀναφέρει τὴν συνήθειαν τῆς ἀναρτήσεως ὑπὸ ἀσθενῶν ῥακῶν, ἀντιπροσωπευόντων τὰς ἀσθενείας αὐτῶν, παρὰ ἁγιάσματα καὶ εἰς κλάδους δένδρων. Ἐν Σαμοθράκῃ εἰς ἐξωκκλήσια ἢ ἐρείπια τούτων εἶδεν ὁ *Conze* ῥάκη ἐξ ἐνδυμάτων ἀσθενῶν, ἀποτεθειμένα ἐκεῖ πρὸς θεραπείαν (Reise auf den Inseln des thrakischen Meeres σ. 54). Ἐν Δωδώνῃ ἐγκαταλείπουσι πρὸς θεραπείαν τρίχας τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀσθενοῦς, ὄνυχας ἢ παλαιόν τι ἔνδυμα (*Χασιώτης* ἐν Χρυσαλλίδι τ. Γ' σ. 10). Ὅμοιον ἔθιμον ἀναρτήσεως ῥακῶν εἰς τὰ Καστανοχώρια τῆς Ἠπείρου

---

1) Γενικῶς περὶ τῆς συνηθείας ταύτης βλ. *R. Andree* Ethnogr. Parallelen σ. 58—62 (Lappenbäume). *Edm. Doutté* Magie et religion dans l' Afrique du Nord σ. 436 κέ. *Schwartz* ἐν Zeitschr. f. Ethnologie 1881 σ. 160 κέ. Indog. Volksglaube σ. 32 κέ. *Peschel* Völkerkunde σ. 261—3. *Sidney-Hartland* Pin-wells and rag-bushes ἐν Folklore 1893 τ. 4 σ. 451—470. *H. v. Wlislocki* Die Lappenbäume im magyarischen Volksglauben ἐν Mitteil. d. Anthropol. Gesellsch. in Wien 1895 σ. 17 κέ. *K. Weinhold* ἐν Abhandl. d. Berl. Akad. (Philol.-hist. Classe) 1898 σ. 65 κέ. *Samter* Geburt, Hochzeit u. Tod, Lpz. u. Berl. 1911 σ. 204. *J. Pley* De lanae in antiquorum ritibus usu. (RGVV. XI, 2) Giessen 1911 σ. 55 κέ. 87 κέ. 90. 106 κέ.

(*Λαμπρίδου* Ἠπειρ. μελετήματα Δ' σ. 24). Αἱ γυναῖκες τῆς Ἄρτης συνηθίζουσι νὰ προσκομίζωσι τὰ πάσχοντα αὐτῶν τέκνα εἰς ἀρχαίαν τινὰ ἀψῖδα, *δόξαν* ὑπὸ τῶν ἐντοπίων καλουμένην, καὶ εὑρισκομένην ἔναντι τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου (νῦν Ἁγ. Θεοδώρας) ἐλπίζουσαι ὅτι θὰ ἰαθῶσι ταῦτα, «ἐὰν ρίψωσιν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ὀπισθοφανῶς ἓν ἐκ τοῦ σώματος τῶν πασχόντων μικρὸν ἔνδυμα» (*Σεραφεὶμ* Δοκίμιον ἱστορ. τινος περιλήψεως τῆς Ἄρτης σ. 319). Ἐν Γκιουμουλτζίνῃ τῆς Θράκης «δένουν καὶ ἕνα κομματάκι παννὶ» εἰς τὴν «τρύπια καρυδιά», ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐπέρασαν παιδία πάσχοντα ἀπὸ κοκκύτην (Λαογρ. Β' 410. 421, 39). Εἰς τὸ ἁγίασμα τοῦ Προδρόμου παρὰ τὸ Κατ'ρλὶ τῆς Βιθυνίας οἱ προσερχόμενοι χριστιανοὶ «ἀφήνουσι μέρος τῶν τριχῶν τῆς κεφαλῆς, ὅπως ἀπαλλαγῶσι πολυχρονίου πυρετοῦ» (*Π. Γ. Μακρῆ* Τὸ Κατιρλὶ σ. 43). Ἀναλόγους συνηθείας ἀναφέρει ὁ *Μέγας* (Λαογρ. Ζ', 500—1. 503).

Εἴς τινα μέρη τῆς Κύπρου ἀναρτῶσιν ἀπὸ τετρυπημένων μονολίθων «ράκη τῶν ἐνδυμάτων των, οἱονεὶ διὰ τῆς ἀναρτήσεως τῶν ρακῶν ἐγκαταλείποντες ἐκεῖ τὴν ἑαυτῶν ἀσθένειαν» (*Σακελλαρίου* Κυπριακὰ² Α', 79). Ἀνάρτησιν ρακῶν ὑπὸ τῶν ἀσθενῶν εἰς δένδρα ἐν Κύπρῳ ἀναφέρει καὶ ἡ *Ohnefalsch-Richter* (Sitten u Gebräuche auf Cypern σ. 39). Ἐν τῷ χωρίῳ Πυργίῳ τῆς Χίου, ἐγκαταλείπουσι τὰ παλαιὰ ἐνδύματα ἀσθενοῦς παιδίου ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐνδύοντες αὐτὸ καινουργῆ (*Κανελλάκη* Χιακὰ Ἀνάλεκτα σ. 362). Ἐν Λέσβῳ δὲ οἱ ἀσθενεῖς κρεμῶσιν ἀπὸ τῶν κλάδων δένδρων, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται πλησίον ἐκκλησίας καὶ διὰ τοῦτο θεωροῦνται ἱερά, τὸ ὑποκάμισόν των ἢ τὴν ζώνην των ἐλπίζοντες ὅτι οὕτω ἀφήνουσιν ἐκεῖ τὴν ἀσθένειαν αὐτῶν. Ὅταν δὲ πάσχωσιν ἐκ πυρετῶν, ἀναρτῶσι τὰ ἐνδύματά των εἰς δένδρον παρὰ τὸ παρεκκλήσιον τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου [1]) (*Georgeakis et Pineau* Le Folk-Lore de Lesbos σ. 349), ὁ δὲ ἅγιος Θεράπων ὀνομάζεται ὑπὸ τῶν ἐντοπίων τσαdζαλιάρς (τζάτζαλου=ράκος) διὰ τὰ ἀφιερούμενα εἰς αὐτὸν ράκη ὑπὸ τῶν ἐκ πυρετοῦ πασχόντων (*Kretschmer* Der heutige Lesbische Dialekt σ. 428). Ὁ Ἀργύρης Ἐφταλιώτης (ἐν Ἐθν. Ἀγωγῇ 1899 σ. 331) περισυλλέγων τινὰ ἐξ ὅσων περὶ Μυτιλήνης ἔγραψεν ὁ *Rouse* [2]) ἐπάγεται ὅτι κατὰ τὸ πλεῖστον ἐπὶ λυγαριᾶς ἀναρτῶνται οὐ μόνον ράκη, ἀλλὰ «κι' ἀλάκερες φορεσιές, μὰ κι' ἀδράχτια καὶ σκόρδα». Ὁ αὐτὸς (Νησιώτικες ἱστορίες 1894 σ. 31) ἀναφέρει καὶ ἀγριελαίαν παρὰ τὸ ἐξωκλήσιον τῶν ἁγ. Ἀναργύρων «γεμάτη κουρέλια ποῦ τὰ δένουν οἱ μαννάδες γιὰ ν' ἀφήσουν ἐκεῖ τὶς ἀρρώστιες τῶν παιδιῶν τους». Ἐν Ἄνδρῳ (Νοτίῳ), φέρουσι τὰ ἀσθενῆ παιδία εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Ἀρτέμιδος (;) ὅπου ἀλλάσσουν τὰ ἐνδύματα αὐτῶν καὶ τὰ ἐνδύουν καινουργῆ (*Bent* Researches among the Cyclades ἐν Journal of Hellenic Studies 1884 τ. 5 σ. 46) [3]).

---

1) Ὁ ἅγιος Ἰωάννης πιστεύεται ὅτι θεραπεύει τὸν πυρετόν· βλ. ἀνωτέρω σ. 69—70.

2) Folklore 1896 VII, 149—151. Εἰκὼν δένδρου παρ' ἐξωκλήσιον ἐν Μεσοτόπῳ (αὐτ. πίναξ I a, σ. 150) κρόμμυα εἰς δένδρα (αὐτ. σ. 150 προσφορὰ εἰς τὸν Ἅγιον Εὐδόκιμον).

3) Ὁ *Frazer* (Pausanias III, 448) εὑρίσκει εἰς τὴν συνήθειαν ταύτην ἴχνη λατρείας τῆς Ἀρτέμιδος παιδοτρόφου.

Καὶ ἄλλοι λαοὶ διὰ τοῦ αὐτοῦ μαγικοῦ τρόπου ἐπιζητοῦσι ν' ἀπαλλαγῶσι τῆς νόσου. Παρὰ τοῖς Σλάβοις μετακομίζονται αἱ ἀσθένειαι ἀπὸ ἑνὸς χωρίου εἰς ἄλλο ἐντὸς τορβᾶ, ὅστις κρεμᾶται εἰς δένδρον τοῦ χωρίου τούτου καὶ ὁ κομιστὴς φεύγει τάχιστα (Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1891 σ. 155—6). Ἐπίσης καὶ μόνον ῥάκος ἂν φέρωσιν ἀπὸ τοῦ χωρίου, ὅπου ἡ ἀσθένεια, εἰς τὸ ἄλλο, μεταδίδεται τὸ κακὸν (αὐτ. σ. 156). Ἐν Οὐγγαρίᾳ πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς νόσου οἱ ἀσθενεῖς ἀναρτῶσι ῥάκη τῶν ἐνδυμάτων αὐτῶν εἰς δένδρα παρὰ ἰαματικὰς πηγὰς ἢ σπήλαια (Mitteil. d. anthrop. Gesellsch. in Wien 1895 σ. 17, ὅπου καὶ γενικῶς περὶ τῆς συνηθείας ταύτης), ἀπαλλάσσεται δὲ τῆς κεφαλαλγίας ὁ λούων τὴν κεφαλὴν εἴς τινα πηγήν, τὸν πῖλον του δ' ἀναρτῶν εἰς δένδρον παρὰ ταύτην (αὐτ.). Ὁμοίως ἐνιαχοῦ τῆς Οὐγγαρίας συγγενὴς τοῦ πάσχοντος ἐκ πυρετοῦ λαμβάνει τὴν σινδόνην τοῦ ἀσθενοῦς πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, ἐκδυόμενος δὲ περιτυλίσσεται διὰ ταύτης καὶ τρέχει εἰς ὄρος, ὅπου ἀναρτᾷ ταύτην εἰς δένδρον ἐπιλέγων: "Ἄκουσε βουνὸ (ἢ δένδρο), ἄκουσε· ὁ N. N. τινάζει τὴν κακὴ θέρμη, πάρ' την ἀπ' αὐτὸν καὶ δός την 'ς ἐκεῖνον ποῦ ἀκούει τὴ φωνή μου (αὐτ. σ. 18). Καὶ κατὰ τὰς Μαγυαρικὰς δοξασίας ἀσθένειαί τινες θεραπεύονται, ἂν ἐπίδεσμος ἢ ῥάκος, δι' οὗ ἐκαλύφθη τὸ πάσχον μέλος, ἀναρτηθῇ εἰς δένδρον (αὐτ.). Εἰς διάφορα μέρη τῆς Σκανδιναυΐας ἀναρτῶσι κλωστὰς ἢ ἄλλο τι ἐκ τῶν ἐνδυμάτων τοῦ ἀσθενοῦς, ἀπὸ τοῦ κλάδου δένδρου (Zeitschr. d. Ver. f. Volks. 1897 σ. 44). Καὶ οἱ Ἰνδοὶ ἀναρτῶσι ῥάκη εἰς δένδρα ἢ παρὰ πηγὰς πρὸς θεραπείαν (Rev. de l' hist. d. relig. τ. 39 σ. 320).

Ἐπίσης ὡς ἀποτρεπτικὸν ἀσθενειῶν ἢ καὶ γενικῶς δαιμόνων θεωρεῖται ἡ ἐγκατάλειψις εἴς τινα τῶν ἀνωτέρω τόπων ἐνδυμάτων ἢ ῥακῶν αὐτῶν. Οὕτως οἱ Ταμιάνσκυ τῶν Βασκίρων συνηθίζουσι ν' ἀναρτῶσι ῥάκη εἰς δένδρα, διὰ νὰ προφυλάξωσιν ἀπὸ καταστροφὴν ἐκ μαγγανειῶν (Rev. d. trad. pop. 1909 σ. 131). Ἐν δὲ Οὐγγαρίᾳ τὰ πρὸς θεραπείαν χρησιμεύσαντα ῥίπτουσιν ἢ ἀναρτῶσι πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου εἰς δένδρον πρὸς ἀποτροπὴν ἀσθενείας (*H. v. Wlislocki* ἐν Mitteil. d. anthrop. Gesellsch. in Wien 1895 σ. 18—19). Ἐν Κλαυδιουπόλει, ἂν ὁ νεκρὸς ἐπιφαίνηται συχνάκις καθ' ὕπνους εἰς τοὺς οἰκείους, περιτυλίσσουσι χῶμα ἐκ τοῦ τάφου του εἰς ῥάκος τῶν ἀπολειφθέντων ἐν τῷ οἴκῳ ἐνδυμάτων του καὶ τὸ ἀναρτῶσιν εἴς τι παρὰ τὸν τάφον δένδρον (αὐτόθι σ. 19), καὶ οἱ Μαγυάροι τῆς Τρανσυλβανίας συνηθίζουσι τῶν ἐν τῇ ξένῃ ἀποθανόντων τὰ ἐνδύματα ἢ νὰ κατορύσσωσιν εἰς ὄρη ἢ ν' ἀναρτῶσιν εἰς δένδρον, ὅπως μὴ ὁ νεκρὸς ἐπιστρέφων προχωρήσῃ περαιτέρω τοῦ ὁρίου ἐκείνου καὶ ἐνοχλῇ τοὺς ἐπιζῶντας οἰκείους (αὐτ.), τῶν δένδρων θεωρουμένων κατὰ τὸν Wlislocki ὡς κατοικητηρίων τῶν περιπλανωμένων ψυχῶν (αὐτ. σ. 19). Ἐν Ἑλλάδι μαρτυρίας περὶ μαγικῆς δυνάμεως τῶν εἰς τὰ δένδρα ἀναρτωμένων ῥακῶν δὲν ἔχομεν ἄλλας πλὴν τῶν τοῦ *Bartholdy* καὶ *Ukert*, αἵτινες ὅμως φαίνεται ὅτι προέρχονται μᾶλλον ἐξ ὑποκειμενικῆς ἑρμηνείας τῶν συγγραφέων. Καὶ κατὰ μὲν τὸν πρῶτον (Voy. en Grèce II, 58) συναντᾷ τις πανταχοῦ δένδρα μὲ ῥάκη ἀνηρτημένα, εἰς τὰ ὁποῖα ἀπέδιδον μαγικὴν δύναμιν. Ὁ δὲ *Ukert* (Bilder von Griechenland. Darmstadt

1833 σ. 156) ἀναφέρει δένδρα μετὰ ῥακῶν, τὰ ὁποῖα συναντᾷ τις πολλαχοῦ ἐκλαμβάνει δὲ ταῦτα ὡς χρησιμεύοντα πρὸς μαγγανείας.

Ὡς ἀναθήματα ἁπλῶς ἀναρτῶνται ῥάκη ἐνδυμάτων ἐν Κύπρῳ εἰς μυρίκας καὶ συκᾶς ὑπὸ τῶν γυναικῶν πρὸς εὐτοκίαν (*Ohnefalsch-Richter* Griechische Sitten und Gebräuche auf Cypern σ. 33. 34). Ὁ δὲ Παχώμιος Ρουσάνος (ΙϚ′ ἑκατ.) ἀναφέρει ὅτι «ἐν ταῖς κρήναις καὶ πηγαῖς... καὶ βοστρύχους καὶ ἕτερ᾽ ἅμματα αἱ γυναῖκες ἀνατιθέασιν ὡς οἱ Ἕλληνες» (Δελτ. Ἱστ. Ἐτ. Α′, 108) [1]. Καὶ οἱ Ἰρλανδοὶ ὁμοίως συνηθίζουσι ν᾽ ἀφιερῶσι ῥυπαρὰ ῥάκη εἰς τὰς ἱερὰς πηγὰς (*Bastian* Der Mensch I, 179)]].

---

1) Ὁ *Βαλαβάνης* ἀναγράφων ἐν Ἀρχ. νεωτ. ἑλλ. Α′ γ′ 13 τὴν συνήθειαν τῶν Ποντίων ν᾽ ἀναρτῶσι ῥάκη ἀπὸ τῶν βάτων περὶ τὰ ἁγιάσματα, παρατίθησι καὶ χωρίον τοῦ *Παυσανίου* (Β′, ια′, 6) μνημονεύοντος ἄγαλμα τῆς Ὑγείας, τὸ ὁποῖον «οὐκ ἂν ἴδοις ῥᾳδίως· οὕτω περιέχουσιν αὐτὸ κόμαι τε γυναικῶν, ἃς κείρονται τῇ θεῷ, καὶ ἐσθῆτος βαβυλωνίας τελαμῶνες». Γενικῶς περὶ τοιούτων ἀφιερωμάτων παρ᾽ ἀρχαίοις βλ. *Hock* Gr. Weihegebräuche σ. 19 κἑ.

Η ΛΥΣΣΟΜΥΓΑ

Ἐν Ἄργει μερικαὶ γραῖαι τὴν 14 Ἰουνίου, ἑορτὴν τοῦ προφήτου Ἐλισσαίου (ἁγίου Λισσαίου ὡς τὸν λέγουν) ἐξέρχονται εἰς τοὺς ἀγροὺς καὶ συλλέγουσιν ἀπὸ τοὺς θάμνους καὶ τὰ φυτὰ ἓν ἔντομον πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, διότι μετὰ τὴν ἀνατολὴν πετᾷ καὶ δυσκόλως γίνεται ἡ συλλογή του· τὸ ὀνομάζουσι δὲ λ υ σ σ ό μ υ γ α. Διὰ τῆς λ υ σ σ ό μ υ γ α ς ταύτης πιστεύουν ὅτι θεραπεύεται ἡ νόσος λύσσα. Ἀφοῦ δὲ συλλέξῃ ὅσας εὕρῃ ἢ ὅσας θέλῃ ἡ συλλέκτρια, κάθεται εἰς ἓν μέρος καὶ λέγει τὸ «Πάτερ ἡμῶν»· εἰς ἑκάστην δὲ λέξιν τούτου κόπτει ἀνὰ μίαν κεφαλὴν τοῦ ἐντόμου, τὴν ὁποίαν καὶ ἀπορρίπτει, διότι μόνον τὸ σῶμα χρησιμοποιεῖται πρὸς θεραπείαν τῆς νόσου. Ἂν δὲ τύχῃ τὰ συλλεχθέντα ἔντομα νὰ εἶναι περισσότερα τῶν λέξεων τοῦ «Πάτερ ἡμῶν» τότε ἐπαναλαμβάνεται τοῦτο ἐξ ἀρχῆς. Κατόπιν τὰ θέτει ὅλα μαζὶ εἰς ἓν μικρὸν σακκουλάκι διὰ νὰ ξηρανθοῦν, καὶ τὰ μεταχειρίζεται εἰς τὸ διάστημα τοῦ ἔτους, ὁσάκις τύχῃ ἀνάγκη πρὸς θεραπείαν ἀνθρώπου ἢ ζῴου, δηχθέντος ὑπὸ λυσσῶντος κυνός.

Εἰς τὸν ἀσθενῆ δίδεται τὸ ἥμισυ τοῦ σώματος τῆς λυσσόμυγας τριμμένον εἰς κόνιν ἐντὸς ποτηρίου ὕδατος, τὸ ὁποῖον ὁ λυσσόδηκτος θὰ πίῃ εἰς τρεῖς φοράς, ἡμέραν παρ' ἡμέραν. Ὀλίγην ὥραν μετὰ ἑκάστην λῆψιν αὐτοῦ αἰσθάνεται μεγάλην στενοχωρίαν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀνακουφίζεται ὅταν οὐρήσῃ, τὸ οὖρον δὲ αὐτὸ εἶναι ἀναμεμιγμένον μὲ αἷμα, ἐν τῷ ὁποίῳ λέγεται, ὅτι φαίνονται καὶ μικροὶ σκώληκες.

Κατόπιν ὁ ἀσθενὴς αἰσθάνεται μεγάλην διάθεσιν πρὸς ὕπνον καὶ κοιμᾶται ἐπὶ πολλὰς ὥρας, ἀφοῦ ἐξαντλήσῃ τὸ νερὸ μὲ τὴν λυσσόμυγα. Ἂν δὲ πράγματι ἔχῃ δηχθῇ ἀπὸ λυσσῶντα κύνα, θὰ παρουσιασθοῦν κάτωθεν τῆς γλώσσης του τρεῖς ἕως τέσσαρες φυσαλλίδες πλήρεις μαύρου αἵματος, τὰς ὁποίας τοῦ κόπτουν μὲ ξυράφι. Εἶναι δὲ τότε ἀνάγκη νὰ πίνῃ ἐπὶ μίαν ἑβδομάδα, καθημερινῶς ἕνα ποτῆρι πλῆρες ἀπὸ ζωμὸν σ π α ρ α γ γ ό ρ ι ζ α ς, β α τ ό ρ ι ζ α ς καὶ κ α λ α μ ό ρ ι ζ α ς, αἱ ὁποῖαι βράζονται ὁμοῦ εἰς τὸ ἴδιον δοχεῖον. Μετὰ δὲ τὴν θεραπείαν ταύτην εἶναι ἀπαραίτητον ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας νὰ τρώγῃ ὁ ἀσθενὴς καθαρὰν τροφὴν καὶ ν' ἀποφεύγῃ τ' ἁλμυρά. Τῆς λυσσόμυγας ὁλόκληρον τὸ σῶμα τριμμένον εἰς κόνιν δίδεται εἰς τὰ ζῷα (κύνας, βόας, ἵππους, πρόβατα κτλ.) ὅταν ἔχουν ταῦτα δηχθῇ ὑπὸ ἄλλων λυσσώντων ζῴων, συγχρόνως δὲ μὲ ἕνα καρφὶ πυρακτωμένον τὰ καίουν εἰς τὸ μέτωπον, εἰς τὴν πάλα, ὡς λέγουν οἱ Ἀργεῖοι τὸ μέτωπον.

---

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογραφίᾳ 1912 τ. Γ' σ. 507—510.

Πάντα τ' ἀνωτέρω ἔγραψα ὡς τὰ ἤκουσα ἀπὸ τὴν ἐν Ἄργει Βασιλικὴν Χρυσικοπούλου μαῖαν, γνωστὴν ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Ἀντριανούλαινα ἡ μαμμή, ἡ ὁποία εἰς πολλοὺς ἔδωκε τὴν λυσσόμυγα καὶ εἶδαν καλό, ὡς λέγει. Τὸν τρόπον τῆς συλλογῆς καὶ τῆς θεραπείας ἔμαθε ἀπὸ τὴν νενέ της γριὰ-Κορόζαινα, ἥτις ἐπὶ τουρκοκρατίας ἐθεράπευσε καὶ ἕνα Ἀγᾶ ἀσθενήσαντα ἐκ λύσσης· οὗτος μετὰ τὴν θεραπείαν του «τῆς ἔδωκε μιὰ φοῦχτα γρόσια, καὶ ἔβγαλε καὶ διαταγὴ 'ς τοὺς Τούρκους νὰ μὴ κάνουν ποτὲ κονάκι 'ς τῆς Κορόζαινας τὸ σπίτι».

Π. Δ. Σεφερλῆς

Ὡς ἀναγκαῖον συμπλήρωμα τῆς ἀξιολογωτάτης ἀνακοινώσεως αὐτοῦ, ὁ κ. Σεφερλῆς συναπέστειλε καὶ ἔντομά τινα τῶν χρησιμευόντων πρὸς θεραπείαν τῆς λύσσης, ἵνα ἐξετασθῶσιν. Ὑπέβαλον δὲ ταῦτα εἰς τὸν φίλον συνάδελφον καθηγητὴν τῆς ζωολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ν. Χ. Ἀποστολίδην, ὁ ὁποῖος προφρόνως ὑπείκων εἰς τὴν παράκλησίν μου ἐξηκρίβωσε τὸ εἶδος αὐτῶν, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς ἑπομένης ἐπιστολῆς:

Φίλτατέ μοι

Τ' ἀποσταλέντα μοι πρὸς καθορισμὸν ἔντομα εἶναι κολεόπτερα: ἐκ τούτων δύο ἀνήκουσιν εἰς τὸ γένος Lydus trimaculatus Fabr. καὶ ἓν εἰς τὸ γένος Mylabris floralis Pall.—Fusstini Panz.

Κοινὰ ὀνόματα εἰς ταῦτα δὲν γνωρίζομεν καὶ μεγάλως θὰ εὐχαριστηθῶ ἂν μὲ πληροφορήσητε εἰς ποῖον μέρος ὀνομάζονται Λ υ σ σ ό μ υ γ α ι ς.

Ἡ Mylabris floralis ὡς ἐνέχουσα ποσότητά τινα κανθαριδίνης χρησιμοποιεῖται δι' ἐκδόρια, ἰδίᾳ ἐν Πελοποννήσῳ, ἐνθυμοῦμαι μάλιστα καὶ περίπτωσίν τινα δηλητηριάσεως γενομένης ἐν Τριπόλει τὸ 1893 διὰ τῆς δόσεως κόνεως Mylabris, ἐν ᾗ ἀνεῦρον, κατὰ παράκλησιν τοῦ κ. Δαμβέργη τοῦ ἀναλύσαντος τὴν κόνιν, τεμάχια τῶν ἐλύτρων Μυλαβρίδος λίαν καταφανῆ.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 15 Δεκεμβρίου 1910

Μετ' ἀγάπης καὶ τιμῆς
Ν. Χ. Ἀποστολίδης

Πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος οἱ λεγόμενοι *ξελυσσαχτῆδες* [1]) ἐπαγγέλλονται ὅτι δύνανται νὰ θεραπεύωσι τὴν λύσσαν [2]) καὶ σήμερον ἀκόμη προστρέχουσιν εἰς αὐτοὺς οἱ λυσσόδηκτοι, ὅσοι ἀδυνατοῦσι νὰ ἔλθωσιν εἰς Ἀθήνας, ὅπως ὑπο-

1) [[Ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Καλαβρύτων λέγονται *λυσσαρᾶτοι* καὶ *λυσσαρίναις* (Λαογρ. Ϛ', 257)]].

2) [[Ἐν Κύπρῳ ἀντὶ ἄλλης θεραπείας γίνεται ὁ λεγόμενος «*σκυλόγαμος*». Περὶ τοῦ ἐθίμου τούτου βλ. *Ohnefalsch-Richter* Griech. Sitten u. Gebräuche auf Cypern σ. 246 κἑ.]].

βληθῶσιν εἰς τακτικὴν θεραπείαν ἐν τῷ Λυσσιατρείῳ. Ἀλλὰ συνήθως τὸ φάρμακον αὐτῶν τηροῦσι μυστικόν, γενικῶς δ' ὅμως πιστεύεται ὅτι τοῦτο εἶναι βοτάνη τις, καλουμένη *λυσσόχορτο* [1]). Ὅτι δ' ὅμως ἀντὶ βοτάνης γίνεται, ὡς ἐν Ἄργει, καὶ ἀλλαχοῦ χρῆσις πρὸς θεραπείαν τῆς κόνεως ἐντόμων, μανθάνομεν ἐκ σημειώσεως, ἣν ἡ διεύθυνσις τοῦ περιοδικοῦ συγγράμματος *Ἑστίας*, ἔθεσεν εἰς τὸ διήγημα τοῦ Δ. Βικέλα «ὁ λυσσασμένος», ἐν ᾧ ἐμνημονεύετο τὸ *λυσσόχορτο*, ὡς μυστικὸν τῶν καλογήρων τῆς Φανερωμένης. «Τὸ φάρμακον τῶν μοναχῶν τῆς Σαλαμῖνος κατὰ τῶν λυσσοδήκτων, λέγει ὁ γράψας τὴν σημείωσιν ταύτην (πιθανῶς ὁ Θ. Χελδράιχ), εἶναι μῖγμα κόνεων ἐκ τῶν κολεοπτέρων ἐντόμων *μυλαβριδῶν* (Mylabris) καὶ τῆς ῥίζης τοῦ φυτοῦ cynanchum erectum, ἀνήκοντος εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν *ἀσκληπιαδῶν*... ὅπερ κοινῶς λέγεται *ψόφιος* ἢ *λυσσόχορτο*» [2]). Ὁ Χελδράιχ ἐπίσης λέγει ἀλλαχοῦ [3]) ὅτι ἡ ῥίζα τῆς κιονούρας τῆς ὀρθοφυοῦς (κοινῶς *ψόφιος*), ἣν ταὐτίζει πρὸς τὸ *κύναγχον* τοῦ Διοσκορίδου, «εἶναι ἓν τῶν συστατικῶν τοῦ ὑπὸ τῆς ἐν Σαλαμῖνι μονῆς τῆς Φανερωμένης παρασκευαζομένου φαρμάκου πρὸς τὴν λύσσαν». Ἀλλ' ἡ ὀνομασία *λυσσόχορτο* εἶναι κοινὴ καὶ εἰς ἄλλα φυτά, ὡς δ' ἀσφαλῶς συνάγεται ἐκ ταύτης, τὰ φυτὰ ταῦτα πιστεύει ὁ λαὸς ὅτι θεραπεύουσι τὴν λύσσαν. Ἐν τῷ ὄρει Χελμῷ *λυσσόχορτο* λέγεται ἡ Digitalis ferruginea L. [4]). Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ Ν. Μανδραπήλια λοχαγοῦ (1891), τὸ λυσσόχορτο εἶναι βότανον εὑρισκόμενον ἐν Λεβαδείᾳ, ἐν Κάτω Τσέρεση καὶ Ἀπάνω Τσέρεση, ἐν ῥεύματι πλησίον τοῦ Ζεμενοῦ. Ἐν Ἀρεοπόλει τῆς Μάνης ὀνομάζεται *σκυλίτσα*, διότι τὸ ἄνθος του ὁμοιάζει πρὸς στόμα σκύλου· ὁ καρπός του, ὅμοιος πρὸς φασόλιον, κοπανίζεται, γίνεται κόνις καὶ δίδεται ὀλιγίστη εἰς τὸν πάσχοντα. Τὰ δὲ φύλλα του δίδονται εἰς τὰ ζῷα διὰ νὰ μὴ τὰ πιάνῃ ἡ λύσσα. Ὁμοιάζουν δὲ τὰ φύλλα μὲ τοῦ κισσοῦ καὶ τριβόμενα ἔχουν λεπτὴν ὀσμὴν μόσχου.—Τοῦ φυτοῦ Psoralea bituminosa L. φέρονται παρὰ Langkavel [5]) ὀνόματα *λυσσομάμουδον*, *λυσσαμαμοῦδιν*, *λυσσαμάμουδον*, ἐξ ὧν ὑπεμφαίνεται ὅτι ὑπῆρχε δοξασία ὅτι χρησιμεύει πρὸς θεραπείαν τῆς λύσσης, ἢ ὅτι ὁμοιάζει πρὸς τὸ ἔντομον δι' οὗ θεραπεύεται ἡ λύσσα.

Καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς διάφορα φυτὰ ὑπετίθεντο ἔχοντα ἰαματικὴν δύναμιν πρὸς τὴν λύσσαν. Τὸ *ἄλυσσον* αὐτὸ τὸ ὄνομα ὑποδεικνύει ὡς θεραπεῦον τὴν λύσσαν. «Δοκεῖ δέ, λέγει ὁ Διοσκορίδης (π. ὕλης ἰατρ. Γ 105 τ. Ι σ. 444 Kuhn), καὶ λύσσαν κυνὸς ἴασθαι συγκοπὲν ἐδέσματι καὶ δοθέν» [6]). Ὅμοια ὀνόματα ἔχουσι καὶ ἄλλαι γλῶσσαι. Γαλλιστὶ passerage

1) [[Ἐν ἀθηναϊκῷ λεξιλογίῳ ἀναφέρεται καὶ «*λυσσοκόκκαλο*, ἰατρικὸν κατὰ τῆς λύσσης» (Δίπυλον 1912 σ. 46), οὐδὲν ὅμως πέραν τούτου μᾶς πληροφορεῖ ὁ συντάκτης αὐτοῦ]].

2) Ἑστία 1877 τ. Δ' σ. 774.

3) Ἐγκυκλοπαιδ. λεξικὸν [[Μπάρτ]] λ. κύναγχον (τ. Δ' σ. 888).

4) *Σπ. Μηλιαράκης* ἐν Ἐπιστημ. Ἐπετηρ. Πανεπιστ. Δ' σ. 302.

5) *Langkavel* Botanik d. späteren Griechen σ. 3.

6) Ὁ Διοσκορίδης ἀναφέρει τοῦτο ὡς δημώδη δοξασίαν· διότι ἀλλαχοῦ (περὶ ἰοβόλ. 2 τ. ΙΙ σ. 60 κέ.) διαλαμβάνων περὶ τῆς θεραπείας τῆς λύσσης ἀποφεύγει νὰ μνημονεύσῃ τὰ δεισιδαίμονα θεραπευτικὰ μέσα.

(ἀρχ. γαλλ. passeraige) ἢ chasserage λέγεται τὸ λεπίδιον τὸ πλατύφυλλον (Lepidium latifolium L.) [1], καὶ passerage de jardin τὸ κάρδαμον (Lepidium sativum L.) [2]. Ἐν τῇ Βαλλωνικῇ διαλέκτῳ yèp d'arèdj = λυσσόχορτο λέγεται τὸ ἄλυσσον τὸ πετραῖον (Alyssum saxatile L.) [3]. Ἱσπανιστὶ yerba de la rabia (λυσσόχορτο) τὸ Alyssum calycinum L., τὸ αὐτὸ δὲ ἀραβιστὶ modhib el keleb ἤτοι τὸ ἀπομακρύνον τὴν λύσσαν [4].

Ἐν Ἄργει, ὡς ἀναφέρει ἡ ἀνωτέρω ἀνακοίνωσις, πρὸς θεραπείαν τοῦ λυσσοδήκτου κόπτουσι διὰ ξυραφίου τὰς πλήρεις αἵματος φυσαλλίδας, αἵτινες παρουσιάζονται ὑπὸ τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ. Τοῦτο ἀναφέρεται πιθανώτατα εἰς τὴν ἀρχαίαν δοξασίαν [5]) ὅτι σκώληξ ὑπὸ τὴν γλῶσσαν τοῦ λυσσῶντος κυνὸς ἦτο ὁ προξενῶν τὴν νόσον· διετηρεῖτο δ' ἡ δοξασία αὕτη καὶ κατὰ τοὺς ὕστερον χρόνους [6]. Ὁ Βυζαντινὸς Δημήτριος ὁ Πεπαγωμένος προσπαθῶν νὰ παραστήσῃ εὐλογοφανὲς τὸ πρᾶγμα λέγει, ὅτι ἐν τῷ κάτω μέρει τῆς γλώσσης τοῦ λυσσῶντος κυνὸς γίνεται εἶδος εἰς ἐκτύπωμα σκώληκος, ὅμοιον νεύρῳ λευκῷ, ὅπερ πρέπει ν' ἀποκοπῇ ἐκ τῆς γλώσσης, ὅπως θεραπευθῇ ὁ κύων [7].

---

1) *Eug. Rolland* Flore populaire, Par. 1899 τ. II σ. 118.

2) Αὐτ. σ. 115. Ὁ *Littré* (Dictionn. de la langue française λ. passerage) φέρει συνταγὰς ἐκ Γάλλων συγγραφέων τοῦ ΙϚ' αἰῶνος, ἐχούσας καὶ τὴν βοτάνην ταύτην ὡς συστατικὸν φαρμάκων τῆς λύσσης.

3) Bulletin de Folklore, Liège 1893 τ. II σ. 119.

4) *Rolland* ἔνθ. ἀν. σ. 98.

5) *Plin.* N. H. 29, 5, 32.

6) *Grimm* Deutsche Mytholog. 4 ἐκδ. σ. 973.

7) Κυνοσόφιον 9 (ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Αἰλιανοῦ ὑπὸ Hercher τ. II σ. 590).

ΜΑΓΙΚΑΙ ΤΕΛΕΤΑΙ

ΠΡΟΣ ΠΡΟΚΛΗΣΙΝ ΜΑΝΤΙΚΩΝ ΟΝΕΙΡΩΝ ΠΕΡΙ ΓΑΜΟΥ*

Ι

Ἡ περιέργεια, ἡ παρορμῶσα εἰς προσπαθείας πρὸς πρόγνωσιν τῶν μελλόντων, εἶναι συναίσθημα κοινότατον εἰς τοὺς πλείστους ἀνθρώπους, εὐνόητον δ' ὅμως εἶναι ὅτι τὸ συναίσθημα τοῦτο ζωηρότατον ἐκφαίνεται παρὰ τοῖς ἀγάμοις, καὶ μάλιστα παρὰ τοῖς κορασίοις, ἅτινα φλέγονται ὑπὸ τοῦ πόθου νὰ γνωρίσωσι τὸν ἐπικλωσθέντα εἰς αὐτὰ ὑπὸ τῆς μοίρας σύντροφον τοῦ βίου. Περὶ τῶν παρθένων, τῶν ὁποίων ἐπροχώρησεν ἡ ἡλικία, λέγει ὁ Ἀριστοφάνης ὅτι διέρχονται τὰς ὥρας των μαντευόμεναι περὶ γάμου:

τῆς δὲ γυναικὸς μικρὸς ὁ καιρός, κἂν τούτου μὴ 'πιλάβηται
οὐδεὶς ἐθέλει γῆμαι ταύτην· ὀττευομένη δὲ κάθηται[1]).

Σήμερον ἡ μαντικὴ περὶ γάμου πολυπραγμοσύνη δὲν περιορίζεται μόνον μεταξὺ τῶν ὡρίμων παρθένων — βεβαίως δὲ καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τὸ αὐτὸ θὰ συνέβαινεν — ἀλλὰ καὶ ἄλλαι νεάνιδες, πολλάκις δὲ καὶ νεανίαι προσφεύγουσιν εἰς παντοειδῆ χρηστήρια, νομίζοντες ὅτι θὰ δυνηθῶσιν οὕτω νὰ διακρίνωσι ἀμυδρόν τι σημεῖον εἰς τὰ ἄδηλα σκότη τοῦ μέλλοντος, καὶ νὰ πορισθῶσιν ἔστω καὶ ἀτελῆ καὶ ἀσαφῆ πρόγνωσιν τοῦ μεγίστου καὶ σπουδαιοτάτου προβλήματος τοῦ βίου των. Εἶναι δὲ τοῦτο ὁ γάμος, εἰς τὸν ὁποῖον φρονοῦσιν ὅτι ἀποκορυφοῦται ἡ ἐν τῷ βίῳ εὐτυχία ἢ δυστυχία, διὸ καὶ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ γλώσσῃ ὁ γάμος καὶ ἡ μοῖρα συνταυτίζονται. Διότι τὰ κοράσια προπάντων διὰ τοιούτων μαντικῶν ἐνεργειῶν ζητοῦν *νὰ ἰδοῦν ἢ νὰ μάθουν τὴ μοῖρα τους*, νὰ ἐξιχνιάσουν δηλαδὴ ὁποῖός τις θὰ εἶναι ὁ μέλλων σύζυγός των.

Τὸ συνηθέστατον καὶ κοινότατον εἶδος τῆς τοιαύτης μαντικῆς εἶναι τὸ τῶν κληδονισμῶν, ὅπερ κατὰ ποικίλους τρόπους ἀσκεῖται, κατ' ἐξοχὴν δὲ διὰ τῶν κατὰ τὰς θερινὰς τροπὰς τοῦ ἡλίου ἁπανταχοῦ σχεδὸν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἐν χρήσει μαντικῶν ἐνεργειῶν, αἵτινες διετήρησαν τὸ ἀρχαῖον ὄνομα τοῦ *κλήδονα*. Ὑπάρχουσι δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ εἴδη μαντικῆς δι' ὧν πιστεύουσιν ὅτι δύνανται νὰ ἐπιτύχωσι προγνώσεις περὶ γάμου· ταῦτα νομίζουσιν ὅτι εἶναι μὲν ἐν παντὶ καιρῷ ἀσφαλῆ καὶ πιστά, ἀλλ' ὅτι ἐναργέστερον ὑποδηλώνουσιν εἰς τοὺς μαντευομένους τὸ μέλλον ἐν τακταῖς ἡμέραις, οἷον κατὰ τὰς θερινὰς

---

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογραφίᾳ 1911 τ. Γ' σ. 3—50.

1) *Ἀριστοφ.* Λυσιστρ. 596—7 καὶ Σχολ. αὐτ.

τροπὰς τοῦ ἡλίου ἢ τὰς χειμερινὰς (κατὰ τὴν παραμονὴν τῶν Χριστουγέννων ἢ τῆς πρώτης τοῦ ἔτους), ἢ περὶ τὴν ἐαρινὴν ἰσημερίαν, ἢ εἰς ἄλλας τινὰς ἐπισήμους ἑορτασίμους ἡμέρας.

Ὅλως δὲ ἰδιάζουσαν τάξιν εἰς τὰ εἴδη ταῦτα τῆς μαντικῆς ἔχει ἡ περὶ γάμου ὀνειρομαντεία· διότι ἐνῷ ἐκεῖνα συνίστανται εἰς ὀρθὴν παρατήρησιν καὶ ἑρμηνείαν σημείων, κατὰ τρόπον τυπικόν, κεκανονισμένον ὑπὸ τῆς παραδόσεως, ἡ τοιαύτη ὀνειρομαντεία συνίσταται εἰς μαγικὰς τελετὰς πρὸς πρόκλησιν ὀνείρων. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι μαγικαὶ τελεταὶ συνηθίζονται καὶ εἴς τινα τῶν ἄλλων εἰδῶν τῆς μαντικῆς, οἷον εἰς τὴν τοῦ *κλήδονα*, ἡ ἔκθεσις τοῦ περιέχοντος τὰ σύμβολα ἀγγείου εἰς τὴν ἐπήρειαν τῶν ἄστρων καὶ ἡ πλήρωσις αὐτοῦ *μὲ ἀμίλητο νερό*· ἀλλ' εἰς ταῦτα αἱ μαγικαὶ τελεταὶ εἶναι παραπληρώματα ἐπουσιώδη καὶ πάρεργα, ἐνῷ εἰς τὴν ὀνειρομαντείαν ἀποτελοῦσι τὸ κύριον συστατικὸν αὐτῆς. Διαφέρει δὲ μεγάλως ἡ τοιαύτη ὀνειρομαντεία τῆς συνήθους, τῆς συνισταμένης δηλ. εἰς τὴν ἐξήγησιν τῆς ἐννοίας τοῦ ὀνείρου, διότι εἰς τὴν περὶ γάμου ὀνειρομαντείαν σημαντικὴ θεωρεῖται μόνη ἡ διὰ τῶν μαγικῶν τελετῶν ἐπιτυγχανομένη ἐμφάνισις τοῦ ὀνείρου, τοῦτο δὲ εἶναι αὐτόδηλον.

Περιγραφὴν τῶν μαντικῶν περὶ γάμου συνηθειῶν, τῶν ἐπιχωριαζουσῶν ἐν Τριπόλει τῆς Ἀρκαδίας καὶ ἐν Βούρβουρα τῆς Κυνουρίας ἀπέστειλαν ἡμῖν οἱ κ. κ. Ν. Κ. Ἀλεξόπουλος καὶ Ἐπαμ. Γ. Παππαμιχαήλ. Δημοσιεύοντες ἐν συμπληρώματι τὰς περιέργους ταύτας ἀνακοινώσεις, ἐνομίσαμεν ἀναγκαῖον διὰ τὴν σπουδαιότητα τοῦ θέματος νὰ περισυναγάγωμεν πάσας τὰς εἰδήσεις περὶ τῶν τοιούτων δεισιδαιμόνων συνηθειῶν τοῦ ἡμετέρου λαοῦ, τὰς γνωστὰς ἐκ προηγουμένων δημοσιεύσεων ἢ ἐκ πληροφοριῶν ἡμῶν, ἐπισυνάπτοντες πρὸς διαφώτισιν αὐτῶν καί τινας ἡμετέρας παρατηρήσεις.

Α΄. ΚΑΤΑΔΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΜΟΙΡΑΣ

Ἐν Αἰγίνῃ πρὸς πρόκλησιν τοῦ μαντικοῦ ὀνείρου γίνεται *τὸ κάλεσμα* ἢ *προσκάλεσμα* ἢ *δέσιμο τῆς Μοίρας*. Μοῖρα δ' ἐννοεῖται ἡ *μεγάλη Μοῖρα*, ἡ μόνη ἔχουσα τὴν φροντίδα καὶ ἐπιμέλειαν τῆς ἐκτελέσεως τῶν ὑπὸ τῶν Μοιρῶν προορισθέντων, ἥτις καὶ θεωρεῖται ὡς ἡ κοινὴ τῶν ἀνθρώπων Μοῖρα, ἢ ὡς λέγουσιν οἱ Αἰγινῆται «ἡ μοῖρα ὅλων μας», «ποῦ κρατάει 'ς τὸ χέρι τοῖς τύχαις μας» [1]). Ἡ νεᾶνις, ἡ ζητοῦσα νὰ μάθῃ ποῖος θὰ εἶναι ὁ μέλλων σύζυγός της, ἐν καιρῷ νυκτὸς πρὸ τοῦ ὕπνου περιζώνεται *χρυσομάντηλο*, τοῦ ὁποίου τὰ δύο ἄκρα δένει ἀποπίσω μὲ τρεῖς κόμβους ἐπιλέγουσα :

'Σ τὴ Μόλιβο, 'ς τὴ Κόλυβο [2]),
'ς τὴ Τουρλομαρμαροπηγή,
ἐκεῖ εἶν' οἱ Μοίραις τῶ Μοιρῶ,

---

1) *Π. Ἡσιώτου* Ὁ κακομοιραμένος καὶ αἱ περὶ Μοιρῶν δόξαι παρὰ τῷ αἰγινητικῷ λαῷ. Ἀθ. 1888 σ. 19.

2) Ἄλλως: Κόλοβο. Παραφθορὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ὀλύμπου.

ἐκεῖ εἶναι κ' ἡ δική μου.
Ἂν κάθεται, νὰ σηκωθῇ,
κι' ἂν εἶν' ὀρθή, νὰ δράμῃ,
νἄρθῃ ἀπόψε νὰ μοῦ εἰπῇ,
ποιὸν ἄντρα θελὰ πάρω.

Εὐθὺς δὲ μετὰ τὴν ἐπῳδὴν κατακλίνεται καὶ προσδοκᾷ «νὰ ἴδῃ ὄνειρο, ποῦ θὰ φανιστῇ ἡ Μοῖρα της νὰ τῆς εἰπῇ τὸν ἄντρα ποῦ θὰ πάρῃ» [1]).

Καὶ ὁ μὲν κατάδεσμος τῆς Μοίρας δύναται νὰ γίνῃ ἐν παντὶ καιρῷ. Τὴν δ' ἑσπέραν τῆς Καθαρᾶς Δευτέρας ἡ νέα δένει ἐπίσης ὄπισθεν τὸ *χρυσομάντηλο* μὲ τρεῖς κόμβους, καὶ δένουσα ἕκαστον κόμβον ἐπιλέγει:

Ἁγία Δευτέρα βγαίνοντας,
ἁγία Τρίτη μπαίνοντας,
ἁγία Τετράδ' ἀληθινή,
ὁποῦ σὲ στέλνω νὰ διαβῇς·
μήτε νὰ φᾷς, μήτε νὰ πιῇς,
μήτε μ' ἄντρα νὰ κοιμηθῇς,
τὴ Μοῖρα μου νὰ πᾷς νὰ βρῇς,
νἄρθῃ ἀπόψε νὰ μοῦ εἰπῇ
τὸ ποιὸν ἄντρα θελὰ πάρω.

Καὶ κατακλίνεται διὰ νὰ ἴδῃ τὸ ὄνειρον περὶ τοῦ μέλλοντος συζύγου της [2]).

Ἐν δὲ τῇ Κεφαλληνίᾳ τὴν πρωΐαν τῆς παραμονῆς τῆς ἑορτῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου (24 Ἰουνίου) βάνει ὅποια ἐπιθυμεῖ νὰ ἴδῃ ποῖον θὰ πάρῃ ἄνδρα μία σπαλέττα μαύρη κατάσαρκα εἰς τὴ ζώση της καὶ τὴ δένει πρῶτα κόμπο καὶ καθὼς τὴ δένει λέει:

Στὴν Ὄλυμπο, 'ς τὴν Κόλυμπο,
'ς τὴν κολυμπήθρα τ' οὐρανοῦ,
ποὺ κεῖ 'ν' οἱ Μοίραις οἱ πολλαῖς,
ἐκεῖ ναι κ' ἡ δική μου,
ποὺ φαίνουνε, ξυφαίνουνε
καὶ τὰ χρυσὰ χρυσώνουνε,
ν' ἀφήσουνε τὸ ὕφασμα,
τὸ ξύφασμα,
καὶ τὰ χρυσὰ χρυσώματα,
νὰ πὰ νὰ παραδείρουνε,
τὸν ἄντρα μου νὰ μὄβρουνε,
νὰ ἀόνε φέρουν νὰ ἀόνε ἰδῶ
'ς τὸν ὕπνο μου ἀπόψε.

---

1) *Π. Ἠρειώτου* Συμβολὴ εἰς τὰ τοῦ βίου τῶν νεωτ. Ἑλλήνων. Ἀθ. 1890 σ. 13–4. Ἐκ τούτου *Alb. Thumb* ἐν Zts. d. Vereins f. Volkskunde 1892 τ. II σ. 286–7.

2) *Ἠρειώτου* Συμβολὴ σ. 12–3 = *Alb. Thumb* αὐτ. σ. 290–1.

Ἔπειτα κάμνει καὶ δεύτερον κόμβον καὶ ἐπαναλαμβάνει τὴν ἐπῳδήν, καὶ τρίτον ἐπίσης. Τὴν δὲ νύκτα προτοῦ κατακλιθοῦν λύει τὴν σπαλέττα καὶ τὴν θέτει ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν της εἰς σχῆμα στεφάνου καὶ ἐπαναλαμβάνει τὸ δέσιμον τῶν τριῶν κόμβων καὶ τὴν ἐπῳδήν. Οὕτω θὰ ἴδῃ εἰς τὸ ὄνειρόν της ἕνα ἄνδρα, ὅστις θὰ εἶναι ὁ μέλλων σύζυγός της [1]).

Ὅμοιος κατάδεσμος συνηθίζεται καὶ ἐν Σύμῃ ὡς συνάγεται ἐκ τῆς κάτωθι ἐπῳδῆς, ἥτις ὡς δημοτικὸν ᾆσμα παρεμβάλλεται εἰς συλλογὴν συμαϊκῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων.

Δευτέρα μου μπαίνω τα,
καὶ τρίτη μου βγάλλω τα·
τετράδη μου ἐρκούμενη
καὶ καλοδεξούμενη,
νὰ μὲ πάρῃς, νὰ μὲ ῥήξῃς
κάτω 'ς τὸδ δαφνοποταμό.
Ἄ 'δῶ τοῖς μοίραις τῶμ μοιρῶ,
τοῖς μοίραις τῶμ μοιράδω,
ἄ 'δῶ κ' ἐγὼ τὴμ μοῖραμ μου,
κι' ὅποιος μοῦ μέλλει νὰ τὸδ δῶ,
ποῦ χει ἄσπραις, ποῦ χει μαύραις, (ἐνν. μοίραις)
καὶ λούννουνται καὶ πλύννουνται
καὶ μοσκοσαπουνίτζουνται·
μ' ἐγὼ μηὲ λούννομαι, μηὲ πλύννομαι,
μηὲ μοσκοσαπουνίτζομαι,
ἀδ δὲν ἰδῶ τὴμ μοῖραμ μου,
τί ἄνδραθ θέλ' ἄ πάρω [2]).

Εἰς τοιαύτην δὲ μαγικὴν τελετὴν καταδέσμου τῶν Μοιρῶν ἀνήκει καὶ ἡ γνωστὴ ἐπῳδή, ἡ μὲ ἀσημάντους παραλλαγὰς ὑπὸ πολλῶν ἀναφερομένη:

'Στὸν Ὄλυμπο, 'ς τὸν Κόλυμπο,
'ς τὰ τρία ἄστρα τ' οὐρανοῦ,
ὁποῦ 'ν' οἱ μοίραις τῶ μοιρῶ,
ἐκεῖ ναι κ' ἡ δική μου,
ἄς ἔρθῃ τώρα νὰ μὲ ἰδῇ [3]).

---

1) Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον ἀριθ. 220 (ἀνακοίνωσις τῆς δεσποινίδος Α. Μαρκέτου).

2) Κ. Π. Σύλλογος τ. ΙΘ' σ. 229,19. Δευτέρα τρίτη καὶ τετράδη τῶν πρώτων στίχων εἶναι αἱ ἡμέραι τῆς καθαρᾶς ἑβδομάδος. Ἐν τῇ αἰγινητικῇ ἐπῳδῇ τὸ νόημα εἶναι σαφέστερον.

3) *Wordsworth* Athens and Attica σ. 228. *Πιττάκης* ἐν Ἐφημ. ἀρχαιολ. 1852 σ. 653 (= Ἐφημ. Φιλομαθῶν 1860 σ. 1195). *Passow* Carm. popul. ἀρ. 574 6 (ἐκ τοῦ Wordsworth καὶ ἐκ παραλλαγῆς τοῦ Ἐρρ. Οὐλερίχου). *Heuzey* Le mont Olympe et l' Acarnanie σ. 139 (= *Tozer* Rasearches in the Highlands of Turkey τ. II σ. 24). *B. Schmidt* Volksleben d. Neugriechen σ. 219. *Πολίτου* Νεοελλ. μυθολογία Β' σ. 228. *Thumb* ἐν Zts. d. Ver. f. Volksk. 1892 τ. II σ. 287—9. *Drexler* ἐν *Roscher* Lex. d. Mythol. τ. III σ. 858. *Lawson* Modern Greek Folklore σ. 128. Βλ. καὶ *J. J. Ampère* ἐν Revue des deux mondes 1 Ἰουλ. 1844 σ. 40.

Β'. ΑΡΜΥΡΟΚΟΥΛΛΟΥΡΑ

1. *Τρίπολις*. Βλ. εἰς τὸ ἐπίμετρον τὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ Ν. Ἀλεξοπούλου.

2. *Βούρβουρα Κυνουρίας*. Βλ. ὁμοίως τὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ Ἐπ. Γ. Παππαμιχαήλ.—Βλ. καὶ Ἐθνικὴν ἀγωγὴν 1901 τ. Δ' σ. 46.

3. *Σαρατζᾶ (χωρίον τῆς Κορώνης)*, κατ' ἀνακοίνωσιν πρός με Δ. Σ. Χρυσικοπούλου δημοδιδασκάλου (1888). "Οποιος ἀνύπαντρος θέλει νὰ μάθῃ ποιὸν ἢ ποιὰν θὰ πάρῃ καὶ πῶς θὰ τὸν λένε, νὰ φτειάσῃ μίαν ἁρμυροκουλλοῦρα. Γιὰ νὰ τὴ φτειάσῃ πρέπει νὰ κλέψῃ τρεῖς κουταλιαῖς ἀλεῦρι ἀπὸ τρεῖς πρωτοστέφαναις γυναῖκες, ποῦ νὰ ἔχουν τὸ ἴδιο ὄνομα οἱ ἄντρες των (τὸ καλύτερο εἶναι νὰ λέγωνται Γιάννηδες), νὰ πάρῃ τρεῖς κουταλιαῖς ἅλας καὶ τρεῖς κουταλιαῖς νερό, νὰ τὰ ζυμώσῃ κορίτσα [1]), καὶ νὰ ψήσῃ αὐτὴ τὴν κουλλοῦρα 'ς τὴ γωνιά. Τὴν Καθαρὴ Δευτέρα θὰ νηστέψῃ οὔλη τὴν ἡμέρα καὶ τὸ βράδυ θὰ φάγῃ οὔλη τὴν ἁρμυροκουλλοῦρα ξερή. Καὶ 'ς τὸν ὕπνο του θὰ ἰδῇ τὸν ἄντρα ἢ τὴν γυναῖκα ποῦ θὰ πάρῃ καὶ θ' ἀκούσῃ τ' ὄνομά του.

4. *Τριφυλία*. «"Οταν μία κόρη θέλῃ νὰ μάθῃ ποῖον ἄνδρα θὰ ὑπανδρευθῇ, φυλάττει τὴν Καθαρὴ Δευτέρα, ὅτε γίνονται τὰ *κούλουμα*, καὶ δὲν πίνει νερὸν ὅλην τὴν ἡμέρα. Τρώγει ὅμως ὅσον ἠμπορεῖ ἀπὸ τὰ σαρακοστιανὰ φαγητά, τὰ ὁποῖα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶναι ἁλμυρὰ καὶ φέρουν δίψαν. "Οποιος λοιπὸν τὴν νύχτα τῆς φανῇ εἰς τὸν ὕπνο της πῶς παρουσιάζεται εἰς αὐτὴν καὶ τῆς προσφέρει κρύον καὶ δροσερὸν νερόν, αὐτὸς θὰ εἶναι ὁ καλός της». (Δελτ. ἱστορ. καὶ ἐθνολ. ἑταιρ. 1883 τ. Α' σ. 679).

Αὐτόθι ἐπίσης τὴν Καθαρὴ Δευτέρα κατασκευάζουσι τὴν ἁρμυροκουλλούραν ἀναμιγνύοντες ἓν κοχλιάριον ἅλατος, ἓν ὕδατος καὶ ἓν ἀλεύρου. Οἱ τρώγοντες ἐκ ταύτης δὲν πίνουσι καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν νερόν, κατακλινόμενοι δὲ διψῶντες βλέπουσι καθ' ὕπνους ἢ ὅτι εἰσέρχονται εἰς οἰκίαν τινὰ ζητοῦντες νὰ πίωσιν ἢ ὅτι προσφέρει τις εἰς αὐτοὺς νερὸν καὶ ἐκ τοιούτων ὀνείρων μαντεύονται τίς θὰ εἶναι ὁ μέλλων ἢ ἡ μέλλουσα σύζυγος αὐτῶν. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Σ. Δ. Κωνσταντοπούλου, φοιτητοῦ 1917).

5. *Σοποτὸν Καλαβρύτων*. «"Οσα κορίτσια θέλουνε νὰ ἰδοῦν ποῖον ἄντρα θὰ πάρουνε, νηστεύουνε ἀπὸ τὸ βράδυ τῆς Τυρινῆς ὡς τὴγ Καθαρὴ Τετράδη. Τότε μαζώνουνε ἀλεύρια ἀπὸ τρεῖς πρωτοστέφαναις καὶ ζυμώνουνε τὴν ἁρμυροκουλλοῦρα, ποῦ ναι μισὴ ἀλεῦρι καὶ μισὴ ἁλάτι. "Επειτα τὸ βράδυ τὴν τρῶνε καὶ τὴ νύχτα ποῦ θὰ διψάσουνε, ὅποιον ἰδοῦνε νὰ τοὺς δώκῃ νερὸ 'ς τὸν ὕπνο τους, αὐτὸς θά ναι ὁ ἄντρας ποῦ θὰ πάρουνε» [2]).

6. *Ἀθῆναι*. «Γραῖα συγγενὴς ἐπήγαινε τὴν ἑσπέραν τῆς τελευταίας Κυριακῆς τῶν Ἀπόκρεων εἰς τρία σπίτια *μονοστέφανα καὶ ἀπρίκατα* [3]) καὶ ζη-

---

1) Καὶ ὅταν τύχῃ δηλ. ὁ μαντευόμενος νὰ εἶναι ἀνὴρ ἢ χήρα, τὴν *ἁρμυροκουλλοῦρα* ἀπαιτεῖται νὰ ζυμώσῃ παρθένος.

2) Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀνδρ. Κ. Κωνσταντινοπούλου, δημοδιδασκάλου 1888 (Βλ. Λαογραφ. Γ' 511).

3) Οἶκοι ἐν τοῖς ὁποίοις ᾤκουν ἀνδρόγυνα ἅπαξ στεφανωθέντα (ἀποτελούμενα δηλ ἐξ ἀνδρὸς καὶ γυναικός, ὧν οὐδέτερος εἶχεν ἔλθῃ εἰς δεύτερον γάμον) καὶ οὓς δὲν εἶχον ταράξῃ πένθη.

τοῦσα ἐλάμβανε ἀπ' αὐτῶν ἀλεῦρι καὶ ἁλάτι, ἅτινα ἔφερεν εἰς τὴν ἐν ὥρᾳ γάμου κόρην. Αὕτη δὲ ἤντλει μόνη της *ἀμίλητο νερὸ* ἐκ τοῦ φρέατος τῆς οἰκίας της. Κατόπιν ἐζύμωνε τὸ προσφερθὲν ἀλεῦρι καὶ ἁλάτι, ὅσον καὶ ἂν ἦτο, καὶ κατεσκεύαζε μικρὸν στρογγύλον πλακοῦντα, ὃν ἔψηνεν εἰς τὸ *μανταλίδι τῆς παραφωτίας* τοῦ σπιτιοῦ... Τὸ οὕτω κατασκευαζόμενον *ἁρμυροκούλλουρο* ἔκοπτεν εἰς δύο τεμάχια, καὶ τὸ μὲν ἥμισυ ἔτρωγε τὸ βράδυ, χωρὶς νὰ φάγῃ ἄλλο τι, τὸ δὲ ἄλλο ἥμισυ τὸ ἔθετεν κάτω τοῦ προσκεφαλαίου της τὴν ὥραν τοῦ ὕπνου, λέγουσα, ἀφοῦ πρῶτον ἐξεδύετο καὶ ἔκαμνε τὴν προσευχήν της· *Ἔλα, Μοῖρα τῶν Μοιρῶν καὶ ἡ δική μου Μοῖρα καὶ πές μου ποιὸν ἄντρα θὲ νὰ πάρω· ἢ νὰ τὸν δῶ 'ς τὸν ὕπνο μου ἢ ν' ἀκούσω τ' ὄνομά του*»[1]).

7. *Αἴγινα*. «*Τὸ ἁρμυροκούλλουρο*. Τὴν Καθαρὰν Δευτέραν ἡ νέα, ἡ θέλουσα νὰ προμαντεύσηται τὴν μέλλουσαν τύχην της, περιέρχεται τρία σπίτια *μονοστέφανα* καὶ ζητεῖ *νερό, ἁλάτι* καὶ *ἀλεῦρι*, ἰδίως *πλάσῃ* ἐξ ἐναπολειφθέντων ἐκ τῶν κατὰ τὴν Τυροφάγον παρασκευασθέντων *μακαρουνίων*. Ταῦτα πάντα μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὴν οἰκίαν της θέτει ἐντὸς σκεύους προσέχουσα ὥστε τὸ ἅλας νὰ εἶναι πλέον τοῦ δέοντος. Τὸ σκεῦος τοῦτο τοποθετεῖ ἐπὶ τοῦ κατωφλίου τῆς θύρας τῆς εἰς τὸν οἶκόν της εἰσόδου ἤ, ὡς λέγουσιν, *'ς τὸ ἔμπα κ' ἔβγα τῆς πόρτας τοῦ σπιτιοῦ*, ζυμώνει ὅλα ὁμοῦ τὰ ἐν αὐτῷ μὲ πίσω τὰ χέρια καὶ κατασκευάζει *κουλλοῦρι*, ὃ ψήνει ἐπὶ πυρᾶς ἣν ἀνάπτει *'ς τὸ τρίστρατο*. Τὸ κουλλοῦρι τοῦτο, ὡς ἐκ τοῦ ἐν αὐτῷ ἐμπεριεχομένου πολλοῦ ἅλατος εἶναι λίαν ἁλμυρόν, καλεῖται *ἁρμυροκούλλουρο*, καὶ τρώγει μικρὸν προτοῦ νὰ κατακλιθῇ ἡ νέα χωρὶς νὰ πίῃ νερόν, ἂν καὶ ὑπερβολικὴ ἐπιθυμία τούτου διεγείρεται ὡς ἐκ τῆς ἁλμυρότητός του. Πιστεύεται δὲ ὅτι *θὰ φανιστῇ* 'ς τὸν ὕπνο της νὰ τῆς δώσῃ νερὸ νὰ πίῃ»[2]).

8. *Ἰωάννινα*. «Κατὰ τὴν νύκτα τῆς Καθαρᾶς Δευτέρας αἱ νέαι τρώγουν ἄρτον ζυμωμένον ἐξ ἴσου ποσοῦ ἀλεύρου καὶ ἴσου ἅλατος. Περιμένουν δὲ νὰ ἴδωσι καθ' ὕπνον ὅταν θὰ διψάσουν, τίς θὰ ταῖς δώσῃ νερόν, καὶ ἐκεῖνον, ὡς πιστεύουν, θὰ λάβουν σύζυγον»[3]).

9. *Θεσσαλονίκη*. «Ἐν Θεσσαλονίκῃ τὴν ἑσπέραν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Κλήδονα παίρνουν ἀπὸ ἑπτὰ φούρνους ἀπὸ μνιὰ φοῦχτα ἀλεῦρι καὶ ζυμώνουν τὴν ἁρμυροκουλλοῦρα. Τὴν ψήνουν 'ς τοὺ τηγάν' καὶ τὴν τρώγουν χωρὶς νὰ πίουν νερόν· πιστεύουν ὅτι ὅποιος παρουσιασθῇ εἰς τὸν ὕπνον των καὶ τοὺς δώσῃ νὰ πίουν θὰ εἶναι ὁ σύζυγός των»[4]).

Ἀλλαχοῦ δὲ τῆς Μακεδονίας (ἐν Βεροίᾳ) ἡ ὀνειρομαντεία κατὰ τὴν αὐτὴν

---

1) *Δ. Γ. Καμπούρογλους* ἐν *Εἰρ. Ἀσωπίου* Ἀττικ. ἡμερολ. 1896 σ. 328. Τὰ αὐτὰ ἐπαναλαμβάνονται μετὰ μικρῶν μεταβολῶν ἐν Ἱστορίᾳ τῶν Ἀθηναίων τ. Γ' σ. 19—20. Ἐντεῦθεν ἀτελὴς περίληψις παρὰ *J. G. Lawson* Modern Greek Folklore 1910 σ. 303. Ὁ Καμπούρογλους οὐδὲν λέγει περὶ τοῦ ἀναμενομένου ὑπὸ τῆς νέας ὀνείρου, ἀλλ' ἴσως παρέλιπε τοῦτο ὡς ὑπονοούμενον ἐκ τῆς ἐπῳδῆς.

2) *Π. Ἠρειώτου* Συμβολὴ σ. 14 = *Alb. Thumb* ἔνθ. ἀν. σ. 291.

3) Ἑστία 1892 Α' σ. 100.

4) Λαογρ. Γ', 512.

ἡμέραν συμφύρεται μετὰ ὑδατομαντείας καὶ κατοπτρομαντείας. «Τὴ γιορτὴ τ' Ἁγιαννιοῦ τρώει τὸ κορίτσι ἕνα ἁρμυροκούλλουρο καὶ τὴ νύχτα, ὅταν θὰ ξυπνήσῃ ἀπὸ τὴ δίψα της, κοιτάζει 'ς τὸ κανάτι ποῦ φωτίζεται μονάχα ἀπ' τὴν καντήλα τοῦ εἰκονίσματος, καὶ βλέπει, ἂν ἔχῃ ἄδολη ψυχή, τὸ πρόσωπο ἐκείνου ποῦ θὰ τὸν πάρῃ ἄντρα» [1].

10. *Ἀπείρανθος Νάξου.* Τὸ *ἁρμυροπιτάρι* (ὡς ὀνομάζεται ἡ ἁρμυροκουλλοῦρα ἐν Ἀπειράνθῳ, ἐκ τοῦ ἁλμυρὸς καὶ πίτα) κατασκευάζεται μὲ πολλὰς μαγικὰς διατυπώσεις. Κατὰ τὴν ἑσπέραν τῆς παραμονῆς τοῦ *Κληδόνου* (24 Ἰουνίου) νέος ἐξ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι θὰ λάβωσι μέρος εἰς τὸ ἁρμυροπιτάρι, μεταβαίνει εἰς φρέαρ διὰ νὰ φέρῃ ἐντὸς μικροῦ ὑελίνου δοχείου τὸ καλούμενον *ἀμίλητο νερό*. Ὁ νέος οὗτος ὀφείλει νὰ μὴ ἐκστομίσῃ μηδὲ λέξιν, μηδὲ τὸν χαιρετισμὸν ν' ἀποδώσῃ, ἂν τυχὸν τὸν χαιρετίσῃ τις τῶν ἀπαντώντων. Ἂν δ', ὡς δὲν εἶναι σπάνιον νὰ συμβῇ, προβῶσί τινες πειράζοντες αὐτὸν μέχρι τοῦ νὰ τὸν δείρωσι, πρέπει νὰ ὑπομείνῃ καὶ τὸν δαρμὸν ἀγογγύστως. Ἐπιστρέφων δ' ἐκ τοῦ φρέατος μὲ τὸ ἀμίλητο νερό, διέρχεται πρὸ τριῶν ἐκκλησιῶν «γιὰ ν' ἁγιαστῇ τὸ νερό». Ἔπειτα μεταβαίνει εἰς τὴν οἰκίαν, ὅπου θὰ γίνῃ τὸ ἁρμυροπιτάρι, ἐν ᾗ πολλοὶ νέοι καὶ νεάνιδες, προπάντων δὲ ἐκ τῶν ἐν ὥρᾳ γάμου, ἀναμένουσι σιωπηλοὶ καὶ οὗτοι νὰ φθάσῃ τὸ ἀμίλητο νερό. Τὴν ἄντλησιν καὶ τὴν μεταφορὰν τοῦ ὕδατος ἀναλαμβάνει συχνάκις ἀντὶ νέου καὶ νεᾶνις ἐκ τῶν μαντευομένων. Ὅταν τὸ ἀμίλητο νερὸ κομισθῇ, ἀμέσως χύνουσιν αὐτὸ ἐντὸς λεκάνης καὶ διὰ μιᾶς *τριχιᾶς* (κρησέρας, σήττας) κοσκινίζει εἷς τῶν παρισταμένων ἄλευρον, κρατῶν τὴν τριχιὰν εἰς τὰ ὄπισθεν, ὥστε νὰ μὴ βλέπῃ, καὶ κινῶν αὐτὴν τρὶς παλινδρομικῶς ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερά.

Κατόπιν δ' ἐμβάλλουσιν ἐντὸς τῆς αὐτῆς λεκάνης ἴσην πρὸς τὸ ἄλευρον ποσότητα ἅλατος, καὶ ἀρχίζουσι νὰ *ἀνακατώνουν* (νὰ φυρῶσι) τὰ ἐν τῇ λεκάνῃ μέχρις ὅτου *πήξουν*, δηλαδὴ καταστῶσι μία ὁμοιομερὴς μᾶζα. Τὴν ζύμην ταύτην θέτουσιν ἐντὸς τηγανίου μετὰ τῆς ἀναγκαιούσης ποσότητος ἐλαίου καὶ τηγανίζουσιν αὐτήν. Ἔπειτα διαμοιράζουσι μεταξύ των τὸ ἁρμυροπιτάρι τοῦτο καὶ λαμβάνει ἕκαστος μικρὸν τεμάχιον, τὸ ὁποῖον τρώγει. Σημειωτέον δὲ ὅτι καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς κατασκευῆς καὶ τῆς διανομῆς τοῦ ἁρμυροπιταριοῦ ἀπαγορεύονται αἱ ὁμιλίαι. Ἀφοῦ δ' ἕκαστος φάγῃ τὸ τεμάχιον ποῦ ἔλαβε, ἐξέρχονται πάντες ἐκ τῆς οἰκίας ἐν ᾗ κατεσκευάσθη τὸ ἁρμυροπιτάρι εἰς τὴν αὐλήν, ὅπου πρέπει νὰ ὑπάρχῃ *κρεβατίνα* (κληματαριά, ἀναδενδράς)· ταύτης τὴν ῥίζαν ὁ εἷς μετὰ τὸν ἄλλον ἐκ τῶν φαγόντων ἁρμυροπιτάρι σείει διὰ τῶν χειρῶν ἐπᾴδων:

> *Ἐὼ σῶ τὸ κλῆμα* (= ἐγὼ σείω τὸ κλ.)
> *καὶ τὸ κλῆμα νὰ σείσῃ τὴ 'ῆς* (= τὴν γῆν)
> *κ' ἡ 'ῆς* (= ἡ γῆ) *νὰ σείσῃ τὴν ἀαπῶ,*
> *νά ῥθῃ νὰ μοῦ δώσῃ νερὸ νὰ πιῶ.*

---

1) Λαογρ. ϛ', 476.

Μετὰ ταῦτα ἕκαστος ἀπέρχεται εἰς τὰ ἴδια δρομαίως καὶ κατακλίνεται μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ ἴδῃ κατὰ τὰ νυκτερινὰ ὄνειρά του νὰ τῷ προσφέρῃ ὕδωρ ἡ νέα ἢ ὁ νέος ὅστις ἔγινεν αἰτία νὰ ὑποβληθῇ ἑκουσίως εἰς τὴν βάσανον τῆς δίψης, τὴν ὁποίαν ἐπέτεινε τὸ ἁρμυροπιτάρι [1]).

11. *Μῆλος*. «Κατὰ τὴν 25 Νοεμβρίου, ἑορτὴν τῆς ἁγίας Αἰκατερίνης, λαμβάνουσιν (αἱ νεάνιδες) τρεῖς δράκας ἀλεύρου καὶ τρεῖς ἅλατος ἀπὸ τρεῖς γυναῖκας, αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ εἶναι ὑπανδρευμέναι, ἀλλὰ *μονοστέφαναις*, δηλ. ἅπαξ μόνον ὑπανδρευμέναι. Ἐκ τοῦ ἅλατος καὶ τοῦ ἀλεύρου κατασκευάζει ἡ κόρη πλακοῦντα, ὃν φαγοῦσα κατακλίνεται, ἐπικαλουμένη τὴν ἁγίαν Αἰκατερίνην διὰ τῶν ἑξῆς:

Ἅγια μου Κατερίνα μου,
ντετόρου θυγατέρα,
[ἄμε] 'ς τὴν ἄρουρα 'ς τὴν κάρουλα,
'ς τὴ Μαρμαροχρουσοπηγή,
ποῦ ναι οἱ Μοίραις τοῦ Μοιρῶ,
καὶ λούγονται καὶ νίβγονται,
κι' ἀσημοκορδονίζουνται·
κι' ἂν κ' ἐμένη ἡ δική μου,
κι' ἂν εἶναι ἄξια καὶ καλή,
πές της νἄρχη νὰ μὲ βρῇ.

Καθ' ὕπνους βλέπει, ὡς εἶναι ἑπόμενον, ἀφοῦ φάγῃ τὸν πλακοῦντα ἁλατισμένον μὲ τὸ παραπάνω, ὅτι διψᾷ καὶ ὅτι εὑρίσκεται πλησίον ποταμῶν κα φρεάτων... Ὅν τινα δὲ ἤθελεν ἴδῃ ὅτι τῇ προσφέρει ὕδωρ, οὗ ἡ μορφὴ εἶναι γνωστὴ ἢ καὶ ἄγνωστος εἰς αὐτήν, τοῦτον θέλει νυμφευθῇ» [2]).

---

1) Αὐτ. Γ', 512.

2) Νεοελλ. Ἀνάλεκτα 1872 Α' σ. 335. Ἐκ τούτου *Ν. Γ. Πολίτου* Νεοελλ. μυθολογ. σ. 230—1. *Alb. Thumb* ἔνθ. ἀν. σ. 291—2. Ἡ *J. Th. Bent* (The Cyclades, Lond. 1874 1885 σ. 49) ἀναφέρει, ὅτι ὁμοία συνήθεια ἐπιχωριάζει καὶ ἐν Κιμώλῳ. Ἐνδέχεται μὲν καὶ εἰς τὴν γείτονα τῆς Μήλου Κίμωλον αἱ νεάνιδες νὰ ζυμώνωσι κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς ἁγίας Αἰκατερίνης τὴν ἁλμυροκουλλοῦραν ὡς αἱ Μήλιαι, τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν ταύτης προσδοκῶσαι. Ἀλλ' ὅμως δὲν ἀμφιβάλλομεν ὅτι δὲν παρατήρησε τοῦτο ἐν Κιμώλῳ αὐτὴ ἡ συγγραφεύς, ἀλλὰ παραλαβοῦσα ἐκ τῶν Νεοελληνικῶν ἀναλέκτων τὰ περὶ τῆς ἐν Μήλῳ συνηθείας τὰ μετέθεσεν εἰς Κίμωλον, μεθ' ὅλην τὴν βεβαίωσιν αὐτῆς ὅτι γράφει ἐξ αὐτοψίας. Δυστυχῶς ὄχι μόνον εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ εἰς προηγούμενα ἐν ἀγγλικοῖς περιοδικοῖς λαογραφικὰ ἄρθρα τῆς αὐτῆς συγγραφέως ἔχομεν παραδείγματα ἐθίμων καὶ δοξασιῶν, τὰ ὁποῖα βεβαιώνει ὅτι ἐπιχωριάζουσιν εἰς νήσους τῶν Κυκλάδων, ἃς ἐπεσκέφθη, ἐνῷ τὰ περὶ τούτων παρέλαβεν ἐκ δημοσιευμάτων, ἀναφερομένων εἰς ἄλλους τόπους. Ὡς ἐκτίθενται παρ' αὐτῆς τὰ περὶ τῆς ἁλμυροκουλλούρας γίνεται κατάδηλον ὅτι μεταφράζει ἐκ τῶν Νεοελληνικῶν ἀναλέκτων, παρανοοῦσα πολλά, προσθέτουσα δὲ καί τινας λεπτομερείας, αἵτινες εὐχερῶς ἐλέγχονται ὡς πεπλασμέναι. Λέγει δηλ. ὅτι εἶχε τὴν εὐτυχίαν νὰ ἴδῃ εἰς μίαν οἰκίαν *μερικὰ κορίτσια* ἀσχολούμενα εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ λεγομένου πλακοῦντος τῆς ἁγίας Αἰκατερίνης καὶ ὅτι οὗτος κατασκευάζεται μὲ τρεῖς δράκας ἀλεύρου καὶ τρεῖς ἅλατος, ἐκ τῶν ὁποίων πείθουσι *μίαν γραῖαν μονοστέφανη* νὰ κατασκευάσῃ τὸ

10. *Σάμος*. Ἐπὶ τῆς ἀνθρακιᾶς τῆς πυρᾶς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου (24 Ἰουνίου) αἱ ἄγαμοι ψήνουν τὴν ἁρμυροκουλλοῦραν, ζυμωμένην μὲ ἄλευρον καὶ ἀφθονώτατον ἅλας. Ἀφοῦ δὲ φάγουν αὐτήν, πλαγιάζουν, χωρὶς νὰ πίουν τίποτε καθ' ὅλην τὴν νύκτα. Πιστεύουν δὲ ὅτι τὸ ὄνομα ἐκείνου, ποῦ θὰ ἴδουν εἰς τὸν ὕπνον των νὰ τοὺς δώσῃ νερόν, θὰ εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ ἀνδρὸς ποῦ θὰ πάρουν [1]).

Γ'. ΤΟ ΜΑΚΑΡΟΝΙ ΤΩΝ ΑΠΟΚΡΕΩΝ

Τὴν ἁλμυροκουλλοῦραν ἀντικαθιστᾷ πολλάκις μακαρόνι ὑποκλεπτόμενον ἐκ τοῦ συμποσίου κατὰ τὴν ἑσπέραν τῆς τελευταίας ἡμέρας τῶν Ἀπόκρεων. Ἐνιαχοῦ δὲ συνδυάζεται τῆς ἁλμυροκουλλούρας καὶ τοῦ μακαρονίου ἡ ἐνέργεια, ἢ ἐπιπασσομένου ἀφθόνου ἅλατος τὸ μακαρόνι ἀναπληρώνει τὴν ἁλμυροκουλλοῦραν.

1. *Χωρία Τριπόλεως*. Βλ. τὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Ν. Κ. Ἀλεξοπούλου. —Ἐν Τριπόλει δὲ καὶ ἐγὼ ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ βεβαιωθῶ πρὸ ἐτῶν (1866) ὅτι αἱ ἀνύπανδροι ἐν τῷ συμποσίῳ τὴν ἑσπέραν τῆς Κυριακῆς τῆς Τυροφάγου προσεπάθουν νὰ κρύψωσιν εἰς τὸν κόλπον των ἓν μακαρόνιον ἐκ τῶν τριῶν πρώτων περουνιῶν, πιστεύουσαι ὅτι κατορθώνουσαι τοῦτο θὰ ἔβλεπον καθ' ὕπνον τὸν μέλλοντα σύζυγόν των.

2. *Λάστα* (τοῦ δήμου Μυλάοντος τῆς Γορτυνίας). «Τὸ βράδυ (τῆς Κυριακῆς τῆς Τυρινῆς) ὅποιος ἤτανε ἀνύπαντρος ἢ ἀνύπαντρη ἔκρυβε μακαροῦνι ἀπὸ τὴ πρώτη χαψιὰ ποῦ θὰ βανε 'ς τὸ στόμα του καὶ τὰ βανε 'ς τὸ προσκέφαλό του καὶ τότε 'ς τ' ὀνειρό του ἤγλεπε ποιὸν ἢ ποιὰ θὰ πάρῃ ὁ καθένας ὡς ἄντρα ἢ γυναῖκα» [2]).

3. *Βούρβουρα* Κυνουρίας. Βλ. εἰς τὸ ἐπίμετρον τὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Ἐπ. Γ. Παππαμιχαήλ.—Βλ. προσέτι Ἐθνικὴν ἀγωγὴν 1901 τ. Δ' σ. 46 : «Τὴν Καθαρὴ Δευτέρα δὲν τρώει μπουκιὰ ὄγοια κρύψῃ τὸ μακαροῦνι. Τὸ βράδυ μονάχα τρώει τὴν ἁρμυροκουλλοῦρα... καὶ κοιμᾶται μὲ τὸ μακαροῦνι δεμένο 'ς τὸ μαντῆλι της. Καὶ τὴ νύχτα γλέπει 'ς τὸν ὕπνο της ποιόνε θὰ πάρῃ. Ἡ μάννα μου εἶδε πῶς τῆς ἔδωκ' ἕνα στατεράκι ὁ πατέρας μου».

φύραμα. Λέγει δὲ ταῦτα ἀγνοοῦσα, ὅτι πρώτιστος ὅρος τῆς ἐπιτυχίας θεωρεῖται ἡ μυστικὴ ἐνέργεια, ὅτι οὐδέποτε ἡ μαντευομένη θὰ κατεσκεύαζε τὴν ἁρμυροκουλλοῦραν ἐπὶ παρουσίᾳ ἄλλων καὶ μάλιστα ξένων, διότι θὰ ἦτο βεβαία ὅτι θὰ ἐματαιοπόνει, ὅτι συνήθως μία μόνη νεᾶνις κατασκευάζει τὴν ἁρμυροκουλλοῦραν δι' ἑαυτήν, ὅτι ἡ μονοστέφανος, γραῖα ἢ νέα ἀδιάφορον, δίδει τὸ πρὸς κατασκευὴν τῆς ἁρμυροκουλλούρας ἄλευρον καὶ τὸ ἅλας. Ἀλλ' ὅμως δὲν πρέπει νὰ θαυμάζωμεν περὶ τῶν τοιούτων προσθηκῶν καὶ παρανοήσεων, ἀφοῦ ὀλίγῳ πρότερον ἐν σ. 27, μίαν παράδοσιν μακεδονικήν, ἣν ἐδημοσίευσα ἐν Νεοελλ. μυθολογ. σ. 129, παραλαβὼν ἐκ τοῦ *Ἑλληνικοῦ πανθέου* τοῦ Χαρισίου Μεγδάνου, μεταφυτεύει εἰς τὴν Σίφνον, διὰ νὰ φανῇ ὅτι τὴν γινώσκει ἐξ ἰδίας παρατηρήσεως, ἀλλ' οὕτω παρανοεῖ αὐτήν, ὥστε τὸν Μακεδόνα ἱερέα Μεγδᾶνον ὑπολαμβάνει ὡς δένδρον καὶ δὴ μεγάλην καὶ παλαιὰν ἐλαίαν (a big old olive tree called Megdanos).

1) *Ἐπ. Ι. Σταματιάδου* Σαμιακὰ τ. Ε' σ. 382.

2) *Λάσκαρη* ἢ Λάστα σ. 39.

4. *Ἄργος*. «Μόλις ἀνατείλῃ ἡ ἡμέρα τῆς Τυροφάγου, ὅσαι νεάνιδες ἐπιθυμοῦν νὰ δοκιμάσουν τὴν τύχην των, φοροῦσιν ἀνάποδα τὰ ὑποδήματά των· ἀπὸ τῆς μεσημβρίας δὲ μέχρι τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου δὲν ἐπιτρέπεται... οὐδὲ ψιχίον ἄρτου νὰ θέσωσιν εἰς τὸ στόμα των. Καὶ τὴν ἑσπέραν, ἀφοῦ καθήσουν εἰς τὴν τράπεζαν, λαμβάνουν, χωρὶς νὰ τὰς ἴδῃ κανείς, ἕνα μακαρόνι, τὸ ὁποῖον θέτουν ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν των τὴν ὥραν τῆς κατακλίσεως, λέγουσαι: *Ὅποιος εἶναι τῆς μοίρας μου καὶ τοῦ ῥιζικοῦ μου νὰ ἔρθῃ νὰ τὸ φάμε μαζί*. Τὴν πρωΐαν τῆς Καθαρᾶς Δευτέρας ἐγείρονται πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου καὶ ἐξέρχονται εἰς τὴν θύραν καὶ εἰς τὸ παράθυρον καὶ ἐκεῖνον τὸν ἄγαμον, τὸν ὁποῖον ἴδουν πρῶτον διερχόμενον, θεωροῦσιν ὡς μέλλοντα σύζυγόν των» [1]).

5. *Κορινθία*. Αἱ ἄγαμοι νεάνιδες παρασκευάζουσι τὴν *ἁρμυροκουλλοῦραν*, ὑποκλέπτουσαι τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῶν Ἀπόκρεων τὴν πρώτην μπουκιὰν ἐξ ἁπάντων τῶν φαγητῶν. Τρώγουσι δὲ ταύτην, ἐπιρρίπτουσαι ἄφθονον ἅλας, καὶ πρὸς τούτοις δὲν πίνουσιν ὕδωρ, οὕτω δὲ βλέπουσι καθ' ὕπνους τὴν μοῖράν των. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Ι. Π. Σταματούλη 1874).

6. *Καλαμάτα*. Ἐς τὸ τραπέζι τῆς Κυριακῆς τῆς Τυρινῆς τὸ βράδυ ὅποιος ἀνύπανδρος θέλει νὰ ἰδῇ τὴ μοῖρα του ἀφήνει νὰ πέσῃ ἕνα μακαροῦνι 'ς τὴν ποδιά του, χωρὶς νὰ τὸ ἰδῇ μάτι. Ἅμα τελειώσῃ τὸ φαγεῖ, φυλάει τὸ μακαροῦνι καὶ χωρὶς νὰ τὸ πάρῃ μάτι, τὸ κρύβει ὕστερα ἀποκάτω ἀπὸ τὸ προσκέφαλό του. Ἐκείνη τὴ νύχτα ἡ νιὰ θὰ ἰδῇ 'ς τὸν ὕπνο της μ' ὅποιο τρόπο τὸ νιὸ ποῦ θὰ πάρῃ, ἢ ὁ νιὸς τὴ νιά. Ἢ τὸν πρῶτο νιὸ ποῦ ἀπαντήσῃ τὴν ἄλλη μέρα, ἐκεῖνος θὰ εἶναι ὁ ἄντρας της [2]).

7. *Τριφυλία*. Εἰς τὰ ἀλβανόφωνα χωρία τῆς Τριφυλίας τὴν ἑσπέραν τῆς Κυριακῆς τῆς Τυροφάγου ὑποκλέπτει ὁ ἐπιθυμῶν νὰ μαντευθῇ περὶ γάμου ἓν μακαρόνιον ἐκ τῆς πρώτης περονιᾶς τοῦ πινακίου του τῶν μακαρονίων, χωρὶς νὰ ἐννοηθῇ ἀπὸ τοὺς ἄλλους, τὸ θέτει ἐπὶ τρεῖς συνεχεῖς νύκτας εἰς τὸ προσκεφάλαιόν του καὶ κατορθώνει κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ ν' ἀποκαλύψῃ τὴν μέλλουσαν ἢ τὸν μέλλοντα σύζυγον. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Σ. Δ. Κωνσταντοπούλου, φοιτητοῦ 1918).

8. *Αἴγινα*. «Τὸ Σάββατον τῆς Τυροφάγου ἡ νέα κατὰ τὸ δεῖπνον τὴν πρώτην περουνιά, ἣν λαμβάνει νὰ φάγῃ ἀπὸ τὰ πρὸς τοῖς ἄλλοις φαγητοῖς παρατεθειμένα ἐν τῇ τραπέζῃ μακαρούνια, δέει εἰς τὸ ἄκρον τοῦ μανδυλίου της λέγουσα: *Σὲ δένω, Μοῖρα μου, ὅποιος εἶναι κεῖνος ποῦ θὰ πάρω νάρθῃ ἀπόψε 'ς τὸν ὕπνο μου καὶ νὰ μοῦ δώσῃ νερὸ νὰ πίω*. Εἶτα ἐξακολουθεῖ νὰ τρώγῃ χωρὶς κατὰ τὸ δεῖπνον ὡς καὶ μετὰ ταῦτα νὰ πίνῃ νερόν. Πιστεύεται δ' ὅτι ἡ μοῖρά της θὰ συνεργήσῃ, ὥστε ἐκεῖνος, ὃν μέλλει νὰ λάβῃ σύζυγον

---

1) *Χρ. Α. Καραγιάννη* Ἀργολικὸν ἡμερολόγιον τοῦ ἔτους 1900. Ἔτ. Α' σ. 24—5.

2) Ἐξ ἰδίων παρατηρήσεων. Κατ' ἀνακοίνωσιν δὲ Ι. Γ. Λυμπέρη, φοιτητοῦ, ἡ μαντευομένη νέα ἀφοῦ κρύψῃ τὸ μακαρόνι ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν της, περιμένει νὰ ἴδῃ τὸν μέλλοντα σύζυγον νὰ περάσῃ νὰ τὴν χαιρετίσῃ.

θὰ φανιστῇ 'ς τὸν ὕπνο της νὰ τῆς δώσῃ νερὸ νὰ πιῇ [1]).

Ἡ παραμονὴ τοῦ ἔτους θεωρεῖται ἀλλαχοῦ ὡς προσφορωτέρα πρὸς τὴν μαγικὴν ταύτην ἐνέργειαν, καὶ προκαλοῦσι τὸ μαντικὸν ὄνειρον διὰ τῆς πρώτης μπουκιᾶς εἴτε τῆς βασιλόπιττας εἴτε οἱουδήποτε ἄλλου φαγητοῦ.

9. *Ἀθῆναι.* «Τὸ μεσονύκτιον τῆς παραμονῆς τοῦ νέου ἔτους αἱ παρθένοι τὴν πρώτην *μπουκιά*, ἣν ἔθετον εἰς τὰ χείλη αὐτῶν, ἀνέσυρον καὶ τὴν ἐφύλαττον μετὰ προσοχῆς. Καθ' ἣν δὲ στιγμὴν ἡτοιμάζοντο ὅπως κοιμηθῶσι τὴν ἔθετον ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον, καὶ ἀτενίζουσαι πρὸς τὰ ἔξω... (ἔλεγον):

Ὦ Γεννάρη Καλαντάρη,
καὶ καλὰ καλαντισμένε,
ἐκεῖ 'ς τὴ Γέννα ποῦ θὰ πᾷς καὶ κεῖ ποῦ θὰ γυρίσῃς,
ἐκεῖ 'ν' οἱ Μοῖραις τῶν Μοιρῶν καὶ ἡ δική μου Μοῖρα·
ἂν εἶναι πλούσια καὶ καλή, πές της νἄρθῇ νὰ μ' εὕρῃ,
ἂν εἶναι καὶ πεντάφτωχη, πάλι νἄρθῇ νὰ μ' εὕρῃ.

Ἀφοῦ ἀπήγγελλε τοῦτο τρὶς ἡ κόρη, ἐκοιμᾶτο· ὅταν δὲ ἔβλεπεν ὄνειρον καὶ ἐξύπνα, ἐλάμβανε τὸ ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν της τεμάχιον ἄρτου καὶ ἀνοίγουσα τὸ παράθυρον ἐπέτα αὐτό» [2]).

10. *Σαράντα ἐκκλησιαὶ* Θρᾴκης. Τὴν παραμονὴν τοῦ νέου ἔτους «τὰ κοράσια κρύπτουν ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν των τὴν πρώτην βοῦκαν τοῦ δείπνου καὶ ὅντινα νέον ὀνειρευθοῦν, πιστεύουν ὅτι ἐκεῖνον θὰ πάρουν» [3]).

11. *Κωνσταντινούπολις* (;). «Ἐπιμελῶς αἱ παρθένοι ἐκράτουν ἐκ τῆς πίττας των τεμάχιον, ὅπερ τὴν νύκτα ἔβαλλον ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον τῆς κλίνης αὐτῶν ἐπὶ τῇ πεποιθήσει ὅτι ὁ ἅγιος Βασίλειος θὰ ἐδείκνυεν αὐταῖς τὴν νύκτα ἐν κατόπτρῳ, ὅπερ ἐτοποθέτουν κατέναντι τῆς κλίνης αὐτῶν, τοὺς μέλλοντας κυρίους τῶν τυχῶν αὐτῶν» [4]).

12. *Μακεδονία.* Αἱ ἄγαμοι νεάνιδες τὴν παραμονὴν τοῦ νέου ἔτους ὑποκλέπτουσι τεμάχιον τῆς βασιλόπιττας καὶ τὸ κρύπτουσιν εἰς τὸν κόλπον των, προσέχουσαι πολὺ νὰ διαλάθωσι πάντας. Προτοῦ δὲ νὰ κατακλιθῶσιν ἐπιλέγουσιν: *Ἅη Βασίλη θαματουργέ, ὅ τι εἶναι νὰ φανῇ.* Ἔπειτα θέτουσι τὸ τεμάχιον ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν των, καὶ κατακλίνονται μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι θὰ ἴδωσιν ἀψευδὲς ὄνειρον [5]).

Ἐν Θεσσαλονίκῃ δὲ τὴν παραμονὴν τοῦ ἁγίου Βασιλείου αἱ ἐν ὥρᾳ γάμου, ὅταν κατὰ τὴν ἑσπέραν θὰ διανεμηθῇ ἡ βασιλόπιττα, προσπαθοῦσι νὰ θέσωσιν εἰς τὸ στόμα των ἑκάστη τὴν πρώτην μπουκιὰν καὶ ἀμέσως νὰ τὴν

---

1) *Π. Ἠρειώτου* Συμβολὴ σ. 13 = *Alb. Thumb* ἐν Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1892 τ. II σ. 291.

2) *Δ. Γρ. Καμπούρογλου* Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων Ἀθ. 1889 τ. Α' σ. 283.

3) Θρᾳκικὴ ἐπετηρὶς 1897 σ. 195.

4) *Σ. Ι. Β[ουτυρᾶς]* ἐν Νεολόγου ἑβδομαδιαίᾳ ἐπιθεωρήσει 1891 τ. Α' σ. 152.

5) *Abbott* Macedonian Folklore σ. 79. Ὁ Abbott ἀναφέρει καὶ διήγησίν τινα περὶ θαυμαστῆς ἐκπληρώσεως ἀπροσδοκήτου ὀνείρου.

ἐξαγάγωσι, χωρὶς νὰ γίνῃ τοῦτο ἀντιληπτὸν ὑπὸ τῶν ἄλλων. Κατὰ τὴν νύκτα δὲ τὴν μπουκιὰν αὐτὴν θέτει ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν της μαζὶ μὲ ἀσημικό, καὶ περιμένει νὰ ἐμφανισθῇ εἰς αὐτὴν ἐν ὀνείρῳ ὁ μέλλων σύζυγος. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Θ. Ι. Ἀθανασοπούλου, καθηγητοῦ).

13. *Ἀδριανούπολις*. Τὸ αὐτὸ γίνεται τὴν παραμονὴν τῆς πρωτοχρονιᾶς καὶ ἐν Ἀδριανουπόλει. Αἱ νεάνιδες ἐκβάλλουν τὴν πρώτην μπουκιὰν τῆς βασιλόπιττας ἀπὸ τὸ στόμα των ἀμέσως, χωρὶς νὰ τὴν μασήσουν καὶ χωρὶς νὰ ἐννοηθοῦν ἀπὸ κανένα καὶ τὴν θέτουν ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν των, νομίζουν δὲ ὅτι οὕτω θὰ ἴδουν ὄνειρον περὶ τοῦ γάμου των. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀθ. Στ. Κουμανούδη 1870). Κατ' ἄλλην δὲ ἀνακοίνωσιν αἱ νεάνιδες ἐξηγοῦσαι τὸ ὄνειρον ποῦ εἶδον τὴν νύκτα ἐκείνην, συνάγουσι τὸ ἐπάγγελμα τοῦ μέλλοντος συζύγου των ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ προσώπου ποῦ ἐνεφανίσθη εἰς αὐτὰς καθ' ὕπνους [1]).

Δ'. ΚΟΛΛΥΒΑ ΤΟΥ ΨΥΧΟΣΑΒΒΑΤΟΥ

1. *Μακεδονία*. Ἡ ἐπιθυμοῦσα νὰ ἴδῃ καθ' ὕπνους τὸν μέλλοντα σύζυγόν της τὴν καθαρὰν ἑβδομάδα νηστεύει, μηδόλως ἁπτομένη τροφῆς (;), τὴν δὲ Παρασκευὴν προτοῦ κατακλιθῇ τρώγει κόλλυβα. Τὴν πρώτην μπουκιὰν ἐκβάλλει κρυφίως καὶ θέτει ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν της ἐπιλέγουσα: «καλή μου Μοῖρα, ἀξίωσέ με νὰ ἰδῶ καὶ νὰ γνωρίσω ἀπόψε τὸν ἄνδρα ποῦ μὲ ὥρισες, μὲ τὴν βοήθειαν καὶ τοῦ θαυματουργοῦ ἁγίου Θεοδώρου» [2]).

2. (*Ἀδήλου τόπου*). Ἀνώνυμος χρονικογράφος περιγράφων τὰ κατὰ τὸν ἑορτασμὸν τοῦ ψυχοσαββάτου ἐν τοῖς νεκροταφείοις Ἀθηνῶν ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ *Ἐφημερίδι* τῆς 22 Φεβρουαρίου 1887, ἀναφέρει ὅτι τὴν νύκτα τῆς παραμονῆς τοῦ ψυχοσαββάτου, καθ' ὃ τελεῖται καὶ ἡ μνήμη τῶν ἁγίων Θεοδώρων, αἱ εἰς ὥραν γάμου ἐναπέθετον δράκα κολλύβων ὑπὸ τὰ προσκεφάλαιά των, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι εἶχον τὴν θαυμασίαν δύναμιν νὰ παρουσιάζωσιν εἰς αὐτὰς καθ' ὕπνους τοὺς μέλλοντας νυμφίους. Ἀναφέρει δὲ ὅτι ἐφέρετο καὶ δημῶδες ᾆσμα, ὑπαινισσόμενον τὴν ἐπὶ τῶν Μοιρῶν ἐπιρροὴν τοῦ ἁγίου. Τὸ ᾆσμα δὲ τοῦτο εἶναι προφανῶς ἡ ἐπῳδή, τὴν ὁποίαν ἔλεγον αἱ μαντευόμεναι προτοῦ κατακλιθῶσιν:

Ἅη μ' Θόδωρε καλέ,
καὶ καλὲ καὶ ταπεινέ,
ἀπ' τὴν ἔρημο περνᾷς
καὶ τοῖς Μοίραις χαιρετᾷς·
ἂν δῇς κ' ἐμὲ τὴ Μοῖρα μου,
νά μοῦ τὴ χαιρετήσῃς [3]).

---

1) Λαογραφ. ἀρχεῖον ἀρ. 34, 103.

2) *Ἰω. Μιχαὴλ* Μακεδονικὰ σ. 27. Τὴν ἐπῳδὴν παρέφρασεν ὁ συγγραφεὺς εἰς καθαρεύουσαν γλῶσσαν.

3) Ἐν ἑτέρᾳ ἐφημερίδι τῶν Ἀθηνῶν, τῇ *Ἀκροπόλει* τῆς 27 Ἰουνίου 1911, ἐδημοσιεύθη πληρεστέρα παραλλαγὴ τῆς ἐπῳδῆς ταύτης. Ἀορίστως ἀναγράφεται ἐν τῇ ἐφημερίδι ταύτῃ ὅτι «'ς τὰ χωριὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας» τὴν παραμονὴν τοῦ Ἅη Γιάννη τοῦ Κλή-

Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ συνηθίζεται νὰ θέτωσι κόλλυβα ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν των αἱ νεάνιδες, χωρὶς νὰ τρώγωσι προηγουμένως ἐκ τούτων, πρὸς πρόκλησιν τοῦ ὀνείρου. Τοῦτο γινώσκομεν ὅτι γίνεται ἐν Καλαμάτᾳ τῆς Μεσσηνίας, ἐν Τιρνάβῳ τῆς Θεσσαλίας, ἐν Ἀμοργῷ καὶ ἐν Χίῳ.

3. *Καλαμάτα*. Ἡ νέα κρύβει ὑπὸ τὸ προσκέφαλόν της κόλλυβα τῶν ἁγίων Θεοδώρων, βεβαία ὅτι θὰ παρουσιασθῇ εἰς αὐτὴν καθ' ὕπνους ὁ μέλλων σύζυγος. (Ἐξ ἰδίας παρατηρήσεως).

4. *Τίρναβος*. Οἱ ἄγαμοι νέοι ἢ νέαι θέτουσιν ὀλίγους κόκκους σίτου ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν των τὴν παραμονὴν τοῦ νέου ἔτους ἢ τοῦ Σαββάτου τῶν ἁγίων Θεοδώρων, ὅπως ὀνειρευθῶσι τὸ μέλλον ταῖρι των. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Χ. Ι. Φόρου, φοιτ. φιλ.).

5. *Ἀμοργός*. Αἱ νεάνιδες λαμβάνουσι κόλλυβα τεθνεῶτος, τὰ θέτουν ὑπὸ τὸ προσκέφαλόν των τὴν νύκτα τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου (24 Ἰουνίου) καὶ θὰ ἐμφανισθῇ εἰς αὐτὰς καθ' ὕπνους ὁ μέλλων σύζυγός των [1]).

6. *Χίος*. «Αἱ νέαι θέλουσαι νὰ γνωρίζωσι τίς ὁ μέλλων αὐτῶν σύζυγος, θέτουσι καθ' ἣν ὥραν κατακλίνονται ἐννέα σπειρία κόλλυβα ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον αὐτῶν, πιστεύουσαι ὅτι, ὅταν ἐγερθῶσι, θὰ μάθωσι τὸν πόθον των» [2]).

Ε'. ΑΛΛΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ ΥΠΟ ΤΟ ΠΡΟΣΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

1. *Γαμήλια κοφέτα* (Τρίπολις). Βλ. τὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Ν. Κ. Ἀλεξοπούλου.

2. *Ἀποκτενίδια, κτένιον, καθρέπτης* (Αἴγινα). Τὴν ἑσπέραν τῆς παραμονῆς τοῦ νέου ἔτους ἡ νέα κτενίζεται καὶ τὰ *ἀποχτενίδια της μὲ ἕνα χτένι* καὶ

δονα τὸ ἀπόγευμα «ἀφοῦ μαζευθοῦν πολλὰ κορίτσια, παίρνουν ἀπὸ τρία σπίτια *μονοστέφανα* ἀπὸ μιὰ κλωστὴ *μπερσίμι*» (ἐστριμμένη μεταξωτὴ κλωστή, τουρκ. ἰμπρισ'ίμ). «Τοῖς πλέκουν καὶ τοῖς δένουν 'ς τὸ κάτω πόδι τοῦ κρεβατιοῦ. Τὸ βράδυ, ὅταν πέσουν 'ς τὸ κρεβάτι, λέγουν τὴν ἑξῆς εὐχὴ 'ς τὸν Ἅη Γιάννη:

Ἅη Γιάννη μου καλέ,
ἅγιε καὶ θαματουργέ,
αὐτοῦ ποῦ πᾷς καὶ λειτουργᾷς,
καὶ τοῖς Μοίραις ἀπαντᾷς,
ἂν δῇς καὶ τὴ δική μου,
τὴ χρυσὴ καὶ ἀργυρή μου,
χαιρέτα μού τηνε πολλά,
ἂν κάθηται νὰ σηκωθῇ,
ἂν στέκεται νὰ περπατῇ,
ἀπόψε νάρθῃ νὰ μ' εὑρῇ,
ὅποιος εἶναι γιὰ νὰ πάρω
νὰ [μοῦ] τὸν φέρῃ, νὰ τὸν δέσῃ,
'ς τοῦ κρεβατιοῦ μου τὸ ποδάρι.

Ἔπειτα κοιμοῦνται καὶ ὁ μέλλων σύζυγος φαίνεται καθ' ὕπνους δεμένος ἀπὸ τοῖς μεταξωταῖς κλωσταῖς 'ς τὸ πόδι τοῦ κρεβατιοῦ».

1) *Ν. Γ. Γάσπαρη* Ἡ νῆσος Ἀμοργὸς σ. 75.

2) *Κανελλάκη* Χιακὰ ἀνάλεκτα σ. 365.

ἕνα καθρέφτη θέτει ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον τῆς κλίνης της, εἶτα περιζώνεται χρυσομάντηλον, οὗ τὰ δύο ἄκρα δένει ὄπισθέν της μὲ τρεῖς κόμβους, λέγουσα ὅταν δένῃ ἕκαστον: *Σὲ δένω Μοῖρα μου, νἄρθῃς ἀπόψε 'ς τὸν ὕπνο μου νὰ μοῦ εἰπῇς ποῖον θὰ πάρω, καὶ ἂν δὲν ἔρθῃς δὲ σὲ λύνω.* Κατόπιν κατακλίνεται *γιὰ νὰ ἰδῇ ὄνειρο, ποῦ θὰ φανισθῇ ἡ Μοῖρα της νὰ τῆς εἰπῇ τὸν ἄντρα ποῦ θὰ πάρῃ* [1]).

3. *Κάτοπτρον* (Μακεδονία). Ἡ νεᾶνις τὴν ἑσπέραν τῆς παραμονῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου (24 Ἰουνίου) εἰσέρχεται εἰς τὸν κοιτῶνα της ἔχουσα καθρέπτην, καὶ ἀφοῦ ἐκδυθῇ, ἱσταμένη πρὸ αὐτοῦ λέγει:

Παίρνω τὸν καθρέφτη καὶ τὸ θεὸ περικαλῶ,
ὅποιος εἶναι τῆς τύχης μου ἀπόψε νὰ τὸν διῶ.

Θέτει ἔπειτα τὸν καθρέφτην ὑπὸ τὸ προσκέφαλόν της καὶ κατακλίνεται προσδοκῶσα τὸ μαντικὸν ὄνειρον [2]).

Ἐπίσης αὐτόθι τὴν ἑσπέραν τοῦ νέου ἔτους θέτουσιν ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν των καθρέπτην καὶ *διαλυστῆρα* (κτένα) ὁμοῦ μὲ τεμάχια τῆς πίττας τῆς πρωτοχρονιᾶς, χωρὶς νὰ τὰς ἐννοήσῃ τις· «κι' ὅποιουν νειριφτοῦν, ἰκείνους θὰ τσοῖ πάρ'» [3]).

4. *Ἀγρία κυνάρα* (Ζάκυνθος). Ἡ ἄγαμος τὴν παραμονὴν τῆς πρωτοχρονιᾶς θέτει ὑπὸ τὸ προσκέφαλόν της *ἀγριαγκυνάραν* (cynara cardunculus). Ἂν τὸ πρωῒ εὑρεθῇ ἀνοιγμένη, εἶναι σημεῖον ὅτι ἡ νέα θὰ νυμφευθῇ ἐντὸς τοῦ ἔτους. (Κατὰ πληροφορίαν Ζακυνθίου).

5. *Κύαμοι* (Τριφυλία). «Ὅταν δύο κόραι θέλουν νὰ μάθουν, ἂν ἐκεῖνος ποῦ εἶναι τῆς τύχης των νὰ πάρουν ἄνδρα θὰ εἶναι χῆρος ἢ παλληκάρι... ἀλλάζουν τὴν ἡμέραν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ῥιγανᾶ, εἰς τὰς 24 τοῦ Ἰουνίου, ἡ μία μὲ τὴν ἄλλην τέσσαρα κουκκιά, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ δύο εἶναι ξεφλουδισμένα. Ὕστερα ἡ καθεμία βάλλει τὰ δύο κουκκιὰ ποῦ πῆρε ἀπὸ τὴν ἄλλη (τὸ ἓν ἐννοεῖται ξεφλουδισμένον καὶ τὸ ἄλλο ἀξεφλούδιστον) ἀποκάτω ἀπὸ τὸ προσκέφαλον τῆς φίλης της. Πλαγιάζουν λοιπὸν καὶ ὅποιαν ὥραν ἀνανοηθοῦν ἀπὸ τὸν ὕπνον των, χώνουν τὸ χέρι ἀποκάτω ἀπὸ τὸ προσκέφαλον καὶ ἐκβάλλουν τὸ πρῶτον κουκκὶ ποῦ θὰ πιάσουν. Ἂν τύχῃ νὰ εἶναι αὐτὸ τὸ ξεφλουδισμένο, τοῦτο σημαίνει πῶς θὰ πάρῃ χῆρον, ἂν ὅμως τὸ ἄλλο τότε θὰ εἰπῇ πῶς θὰ πάρῃ παλληκάρι» [4]).

6. *Κύαμοι* (Σάμος). Τὴν νύκτα τοῦ Ἄη Γιαννιοῦ ἡ κόρη, ἀφοῦ *μελετήσῃ* ἤτοι μνημονεύσῃ κατὰ νοῦν ἐκεῖνον ποῦ ἐπιθυμεῖ νὰ ὑπανδρευθῇ, θέτει ὑπὸ τὸ προσκέφαλόν της τρία κουκκιά, τὸ ἓν μετὰ τοῦ φλοιοῦ, τὸ ἄλλο ἡμίκοπον καὶ τὸ τρίτον ξεφλουδισμένον. Ὅταν δὲ σηκωθῇ τὸ πρωΐ, λαμβάνει κατὰ τύ-

---

1) *Ἠρειώτου* Συμβολὴ εἰς τὰ τοῦ βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων σ. 13 = *Alb. Thumb* ἐν Zeitschrift d. Ver. f. Volksk. 1892 σ. 293.

2) *Abbott* Macedonian Folklore σ. 50.

3) Λαογραφ. Γ', 512.

4) Δελτ. Ἱστορ. ἑταιρ. τ. Α' σ. 679—680.

χην μὲ κλειστοὺς ὀφθαλμοὺς ἓν ἀπὸ τὰ τρία κουκκιά. Ἂν εἶναι τὸ μετὰ τοῦ φλοιοῦ, προοιωνίζεται ὅτι τὸ *μελέτημά της* θὰ γίνῃ, ἂν τὸ ξεφλουδισμένον ὅτι δὲν θὰ ὑπανδρευθῇ καὶ ἂν τὸ ἡμίκοπον ὅτι θὰ νυμφευθῇ χῆρον [1]).

7. *Κύαμοι* (Κέρκυρα). Τὴν νύκτα τοῦ ἁγίου Ἰωάννου ἀποθέτουν τὰ κοράσια ὑπὸ τὸ προσκέφαλόν των τρία κουκκιά, τὸ ἓν μὲ ὅλον τὸν ἔξω φλοιόν, τὸ ἄλλο μὲ τὸν μισὸν καὶ τὸ τρίτον ξεφλουδισμένον. Καὶ ὅταν ἐξυπνήσουν λαμβάνουν κατὰ τύχην ἓν τούτων, καὶ ἂν μὲν εἶναι τὸ πρῶτον, σημαίνει ὅτι ὁ σύζυγος ποῦ θὰ ὑπανδρευθοῦν θὰ εἶναι πλούσιος, ἂν τὸ δεύτερον μετρίας καταστάσεως καὶ ἂν τὸ ξεφλουδισμένον πτωχός. Ἀλλαχοῦ ἀντὶ κουκκίων θέτουν τρία ἀμύγδαλα. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀθ. Στ. Κουμανούδη, 1872).

8. *Σάπων* (Σάμος). Ἡ νεᾶνις τρεῖς ἡμέρας πρὸ τῆς ἑορτῆς τῶν ἁγίων Θεοδώρων τὴν πρώτην ἑβδομάδα τῆς Μεγάλης τεσσαρακοστῆς θέτει ὑπὸ τὸ προσκέφαλόν της προτοῦ κατακλιθῇ σάπωνα ἀμεταχείριστον, *διὰ νὰ πλύνῃ τὰ ῥοῦχα του* ἐκεῖνος, ποῦ θὰ ἐμφανισθῇ εἰς τὸν ὕπνον της [2]).

9. *Ἀδήλου τόπου.* Ἡ νεᾶνις τρώγει τὴν Καθαρὰν Δευτέραν μόνον ἓν τεμάχιον ἀπὸ τὴν ἁρμυροκουλλοῦραν, τὴν δὲ λοιπὴν διαιρεῖ εἰς τρία μέρη, τὰ ὁποῖα δένει ἕκαστον μὲ ταινίαν διαφόρου χρώματος, ἐρυθράν, μέλαιναν καὶ κυανῆν. Τὰ κομμάτια ταῦτα θέτει ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν της καθ' ὅλην τὴν νύκτα, τὴν δὲ πρωΐαν λαμβάνει ἓν αὐτῶν κατὰ τύχην. Ἡ ἐρυθρὰ ταινία δηλοῖ ὅτι θὰ ὑπανδρευθῇ παλληκάρι, ἡ μαύρη χῆρον καὶ ἡ κυανῆ ξένον, δηλαδὴ ἐξ ἄλλου χωρίου καταγόμενον. Ἔπειτα πρὸς συμπλήρωσιν καὶ δι' ἄλλων λεπτομερειῶν τῆς μαντείας στέκεται εἰς τὴν ἐξώθυραν καὶ προσέχει εἰς τὰς τυχαίας ὁμιλίας τῶν γειτόνων ἢ τῶν διαβατῶν καὶ τὸ πρῶτον ὄνομα, ἐπάγγελμα, τέχνην ἢ ἄλλο τοιοῦτο ποῦ θ' ἀκούσῃ ὑπολαμβάνει ὡς τὸ τοῦ μέλλοντος συζύγου [3]).

Παραπλήσιον τρόπον τῆς χρήσεως τῆς ἁλμυροκουλλούρας περιγράφει ὁ Guys. «Ἡ κόρη ἡ ἐπιθυμοῦσα νὰ μάθῃ τὴν τύχην της δὲν τρώγει πρὸ τοῦ ὕπνου εἰμὴ πίτταν πολὺ ἁλατισμένην καὶ δὲν πίνει ἀπολύτως τίποτε. Ἔπειτα θέτει ὑπὸ τὸ προσκέφαλόν της τρία κουβάρια κλωσταῖς, ἄσπρον, μαῦρον καὶ κόκκινον. Ἐκεῖνος δὲ ὅστις θὰ τῆς δώσῃ καθ' ὕπνους νὰ πίῃ θὰ εἶναι ὁ σύζυγός της. Ἐγερθεῖσα τοῦ ὕπνου τυχαίως λαμβάνει ἓν κουβάρι. Ἂν εἶναι τὸ μαῦρον σημαίνει ὅτι θὰ εἶναι χῆρος, ἂν τὸ ἄσπρον γέρων, καὶ ἂν τὸ κόκκινον νέος καὶ πλούσιος ὡς τὸν ἐπιθυμεῖ [4]).

---

1) *Ἐπ. Ι. Σταματιάδου* Σαμιακὰ τ. Ε' σ. 390—1.

2) Αὐτ. σ. 391.

3) *J. C. Lawson* Modern Greek Folklore 1911 σ. 303—4.

4) *Guys* Voyage littéraire en Grèce 3ης ἐκδ. Par. 1783 τ. I σ. 158. Ὁ *F. A. Ukert* (Gemälde von Griechenland, Darmstadt 1833 σ. 152) ἐπαναλαμβάνει τὰ αὐτὰ μὲ τινας σπουδαίας διαφοράς: «Ἡ ἐπιθυμοῦσα νὰ μάθῃ ποῖον ἄνδρα τῆς ὥρισεν ἡ τύχη ζυμώνει κἀτὰ τὰς ὁδηγίας μάντιδος (;) μίαν πίτταν μὲ ἀρωματικὰ βότανα (;) καὶ χωρὶς νὰ πίῃ τίποτε τὴν τρώγει πρὸ τοῦ ὕπνου. Ἀμέσως δὲ πλαγιάζει, ἀφοῦ πρότερον ἀναρτήσῃ ἀπὸ τὸν λαιμόν της σακκίδιον μὲ τρία ἄνθη (;) λευκὸν ἐρυθρὸν καὶ κίτρινον. Τὸ πρῶτον δέ, τὸ ὁποῖον ἐγερθεῖσα τοῦ ὕπνου τυχαίως ἐξαγάγῃ, φανερώνει τὸν ἄνδρα ποῦ θὰ

10. *Ἀντίδωρον τῆς Μεγάλης Πέμπτης.* Ἐν Ζακύνθῳ αἱ νεάνιδες θέτουσι τὸ ἀντίδωρον τῆς Μεγάλης Πέμπτης ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν των «ὅπως ἴδωσι κατ' ὄναρ τὴν μέλλουσαν τύχην αὐτῶν» [1]). Ἐν Πάτραις δὲ ὅταν λάβωσιν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τὸ ὕψωμα τῆς Μεγάλης Πέμπτης «τὸ μελετᾶνε» δι' ἓν πρόσωπον, ὅπερ ὅταν θὰ κοιμηθῇ θέτει τὸ ὕψωμα τοῦτο ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν του, βέβαιον ὅτι θὰ ἴδῃ καθ' ὕπνους τὸν μέλλοντα σύζυγον. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Θ. Ι. Ἀθανασοπούλου, καθηγητοῦ).

11. *Κέλυφος αὐγοῦ.* Ἐν Ζακύνθῳ «πολλαὶ γυναῖκες φυλάττουσι τὸ κέλυφος τοῦ ᾠοῦ τῆς Κυριακῆς τῆς Τυροφάγου, ὅπερ θέτουσι κατὰ τὴν νύκτα τοῦ Μεγάλου Σαββάτου ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον παρθένου, ὅπως αὕτη ὀνειρευθῇ τὴν μέλλουσαν τύχην αὐτῆς» [2]).

12. *Ἐπῳδὴ εἰς τὴν Σελήνην.* Εἰς Κοντοβάζαιναν τῆς Γορτυνίας, «ἂν ἡ μαντευομένη κατορθώσῃ νὰ ἴδῃ σελήνην δύο ἡμερῶν [3]), ῥίπτει κάτι τι ἐπάνω της καὶ ἀτενίζουσα τὴν σελήνην λέγει :

Καλὸ 'ς τὸ νιὸ φεγγάρι
καὶ τ' ἄξιο παλληκάρι
κι' ὅποιος εἶναί τῆς τύχης μου
νὰ ῥθῇ ἀπόψε 'ς τὸν ὕπνο μου.

Λαμβάνει ἀπὸ τοῦ ἐδάφους τὸ ἀπορριφθέν, θέτει ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον καὶ κοιμωμένη βλέπει τὸ ζητηθέν». (Ἀνακοίνωσις Θ. Ι. Ἀθανασοπούλου, καθηγητοῦ). Λαογρ. Η' 566

13. *Φύλλα συκῆς.* «Εἰς τὸ Καβατζίκι, χωρίον τῆς ἐπαρχίας Αἴνου τῆς Θράκης, κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ *Κληδόνου* θέτουν κάτω ἀπὸ τὰ προσκέφαλά τους οἱ νέοι καὶ οἱ νέαις φύλλα συκιᾶς καὶ σὰ μαραθοῦν, εἶναι σημεῖον ὅτι δὲν θὰ τοὺς βρῇ ὁ χρόνος, ἂν ὄχι, εἶναι σημεῖον ὅτι θὰ νυμφευθοῦν» [4]).

14. *Σύμβολα τοῦ κλήδονα* (Κρήτη). Ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον τῆς νεάνιδος τίθενται κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τὰ εἰς τὸν κλήδονα χρησιμοποιηθέντα σύμβολα, οὕτω δὲ βλέπει καθ' ὕπνους αὕτη τὸν μέλλοντα σύζυγον καὶ καθ' ὅλου τὰ μέλλοντα [5]).

πάρῃ, τὸ λευκὸν νέον, τὸ ἐρυθρὸν μεσόκοπον καλόβολον καὶ ἄξιον καὶ τὸ κίτρινον χῆρον. Καὶ τὰ ὄνειρα, τὰ ὁποῖα θὰ ἴδῃ κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην νύκτα ἔχουσι σημασίαν, καὶ ἐξ αὐτῶν μανθάνει, ἂν ὁ γάμος θὰ εἶναι εὐτυχισμένος, ἂν ὁ γαμβρὸς θὰ εἶναι πλούσιος ἢ ὄχι». Ὁ Ukert δὲν ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, παραλαμβάνει δὲ τὰς εἰδήσεις ἐκ παλαιοτέρων περιηγητῶν, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω ἂν ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶχε καὶ ἄλλην πηγὴν πλὴν τοῦ βιβλίου τοῦ Guys.

1) *Δ. Χ. Ζώης* ἐν Ἐκκλησιαστ. ἀληθείᾳ, Κ)πολ. 1902 σ. 417.

2) Αὐτ.

3) Ἐξ οὗ καὶ τὸ ῥητόν: «χαρὰ 'ς ἐκείνη ποῦ θὰ ἰδῇ δυὸ νημερῶν φεγγάρι».

4) Λαογρ. Γ' 510.

5) Κρητικὸς λαὸς 1909 σ. 138.

ϛ΄. ΣΠΟΡΑ ΣΙΤΟΥ Ή ΚΟΛΛΥΒΩΝ

1. *Χωρία Τριπόλεως*. Βλ. τὴν ἀνακοίνωσιν Ἀλεξοπούλου.

2. *Βούρβουρα* τῆς Κυνουρίας. Βλ. τὴν ἀνακοίνωσιν Παππαμιχαήλ.

3. *Κορινθία*. Τὸ ψυχοσάββατον τῶν ἁγίων Θεοδώρων ἡ νεᾶνις ὑποκλέπτει πρώτη σῖτον ἀπὸ τὰ κόλλυβα τριῶν *Γιαννιῶν* (γυναικῶν τῶν ὁποίων ὁ σύζυγος ὀνομάζεται Ἰωάννης), καὶ σπείρει ταῦτα κρυφίως εἴτε εἰς τὸ δῶμα τῆς οἰκίας της εἴτε εἰς τὸν κῆπον, ἐπᾴδουσα:

Ἐγὼ σπέρνω καὶ σκαλίζω,
μόν᾿ ὁ θεριστής μου λείπει·
ἂν ἐρθῇ νὰ τὸ θερίσῃ,
τὸ βρακὶ νὰ μὴ μοῦ λύσῃ.

Ἐνῷ δὲ ᾄδει, ἀφήνει ἴδιόν τι πρᾶγμα ἐκ τῆς ἐνδυμασίας της καὶ μαχαιρίδιον ἢ ψαλίδιον, διὰ νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τὸν προσδοκώμενον θεριστὴν ὡς δρέπανον. (Κατ᾿ ἀνακοίνωσιν Ι. Π. Σταματούλη 1876).

4. *Δῆμος Οἰνοῦντος* τῆς Λακεδαίμονος. «Τὸ ἑσπέρας τῆς παραμονῆς τῶν ἁγίων Θεοδώρων αἱ κόραι κλέπτουσι σῖτον ἀπὸ τὰ κοφίνια τριῶν Γιάνναινων καὶ τὴν αὐτὴν ἑσπέραν, ὡς καὶ τὰς δύο ἑπομένας, μεταβαίνουσιν εἰς τὸν ποταμόν, λαμβάνουσαι μεθ᾿ ἑαυτῶν καὶ ἕνα *πρῶτο παιδί*. Ἐκεῖ θέτουσι μικρὰς σανίδας καὶ ἀποτελοῦσι γέφυραν, διὰ τῆς ὁποίας διέρχεται ἑκάστη μὲ κεκλεισμένους τοὺς ὀφθαλμούς, καθ᾿ ὃν χρόνον ὁ παῖς τῆς λέγει· *Καλησπέρα, μπάρμπα Θόδωρε, τί σπέρνεις, τί θερίζεις;* καὶ ἐκείνη ἀπαντᾷ:

[Σπέρνω] τὸ σιτάρι, τὸ κριθάρι,
τὸ σπειρὶ τὸ λινοκόκκι.
[Κάτου] ᾽ς τὴν ἔρημο, ᾽ς τὴν Ἔλυμπο,
᾽ς τὴν ἐφτακολουμπήθρα,
ποῦ ν᾿ οἱ Μοίραις καὶ μοιραίνουν,
καὶ τὰ ῥιζικὰ καὶ κρένουν,
ποῦ ναι καὶ πλένει ἡ Μοῖρα μου,
λούζεται, χτενίζεται,
στραβομαντηλίζεται.
Πέ της νἄρθῃ νὰ ποῦ εἰπῇ,
ἂν παντρευτῶ.

Κατὰ τὴν νύκτα βλέπουσι καθ᾿ ὕπνους τὸν μέλλοντα σύζυγον.

Ἡ σπορὰ γίνεται καὶ ὡς ἑξῆς. Κατὰ τὴν νύκτα τῶν ἁγίων Θεοδώρων αἱ κόραι παραλαμβάνουσαι μεθ᾿ ἑαυτῶν ἐπὶ τῶν ὤμων μικρὸν παῖδα μεταβαίνουσι κατὰ τὸ μεσονύκτιον εἰς ἓν σταυροδρόμι. Ἐκεῖ δίδουσι σῖτον εἰς τὸν μικρὸν καὶ τὸν διατάσσουσι νὰ σπείρῃ, καθ᾿ ὃν δὲ χρόνον σπείρει, ἐρωτῶσι λέγουσαι *τί σπέρνεις;* Καὶ ἐκεῖνος ἀπαντᾷ:

[Σπέρνω] τὸ σιτάρι, τὸ σμιγάδι,
τὸ σπειρὶ μαργαριτάρι.
'Σ τοῖς Ἕλληνες, 'ς τοῖς Μέλληνες,
'ς τοῖς μαρμαρένιαις βρύσαις,
εἶν' οἱ Μοίραις καὶ μοιραίνουν
καὶ τὰ ῥιζικὰ καὶ κρένουν.
Εἶναι καὶ μένα ἡ Μοῖρα μου,
λούζεται, χτενίζεται,
στραβομαντηλίζεται.
Τὴν παρακαλῶ πολὺ
νἄρθῃ νύκτα 'ς τ' ὄνειρό μου,
νὰ μοῦ πῇ τὸ ῥιζικό μου.

Κατ' ἄλλους, ἡ σπορὰ γίνεται ἐντὸς τῆς οἰκίας ὑπὸ κόρης, ἥτις λέγει:

Κάτου 'ς τὴν ἁγιὰ 'Ερήνη,
καὶ 'ς τὴν ἅγια Κατερίνη
ἔσπειρα σπειρὶ σιτάρι,
καὶ σπειρὶ μαργαριτάρι,
κι' ὄγοιος εἶν' τῆς τύχης μου,
νἄρθῃ νὰ μὲ πάρῃ»[1].

5. *Σαρατζᾶ* τῆς Κορώνης. Τοῦ ἁγίου Θεοδώρου νὰ πάρῃς στάρι κόλλυβα ἀπὸ τὴν ἐκκλησιὰ καὶ νὰ σπείρῃς 'ς τὸ χωράφι σου, ἀφοῦ πρῶτα τὸ φράξῃς γύρω μὲ τὸ ζουνάρι σου. Καὶ μέσα ἐκεῖ νὰ καρφώσῃς ἕνα μαχαῖρι· καὶ νὰ ἔχῃς καὶ ἕνα κανάτι νερὸ καὶ νὰ τὸ ποτίσῃς. Καὶ τὴν ἄλλην ἡμέρα νὰ πάρῃς τὸ ζουνάρι καὶ τὸ μαχαῖρι. Καὶ ὅ,τι ἔχεις νὰ ἰδῇς γιὰ τὴν παντρειά σου, θὰ τὸ ἰδῇς τὸ βράδυ, ὕστερα ἀπὸ τρεῖς ἡμέραις. Ἂν ὅμως τὸ γέννημα βλαστήσῃ καὶ φαγωθῇ ἀπὸ κανένα ζῷο, εἶναι σημεῖο θανάτου. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Δ. Σ. Χρυσικοπούλου, δημοδιδασκάλου 1888).

6. *Χωρία Τριφυλίας.* Κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἁγίων Θεοδώρων, συνερχόμενοι καθ' ὁμάδας οἱ μαντευόμενοι σπείρουσιν ἕκαστος ἀνὰ ἐννέα κόκκους κριθῆς εἰς ἕνα τόπον, περιφράσσοντες τὸ σπαρὲν διὰ τῆς ζώνης των καὶ ἐπᾴδοντες τοὺς ἑπομένους στίχους ἐκ τῆς γνωστῆς ἐπῳδῆς:

Λούζουνται, χτενίζουνται,
σταυρομαντηλίζουνται,
νά ρθῃ ἡ Μοῖρα βράδυ,
νὰ θερίσου τὸ σιτάρι.

Ἐκεῖνος λοιπὸν ἢ ἐκείνη, τὸν ὁποῖον ἴδῃ ὁ μαντευόμενος καθ' ὕπνους νὰ θερίζῃ τὴν κριθήν, θὰ εἶναι ὁ μέλλων σύζυγος (Κατ' ἀνακοίνωσιν Σ. Δ. Κωνσταντοπούλου, φοιτητοῦ).

---

1) *Φαίδ. Κουκουλὲ* Οἰνουντιακὰ σ. 130.

7. *Σοποτὸν Καλαβρύτων*. «Τὴμ παραμονὴ τῶν Ἁγίων Θεοδώρων ὅσα κορίτσια θέλουνε νὰ ἰδοῦνε ποιὸν ἄντρα θὰ πάρουνε, στέλνουνε μιὰ γυναῖκα, ὄχι χήρα, 'ς τὴν ἐκκλησιὰ καὶ κλέφτει λίγα κουκκιὰ ἀπὸ τοῖς *βαντιέραις*[1]) τῶ Θοδωρήδωνε[2]) καὶ πηγαίνουνε τὸ βράδυ σὲ ῥιζιμιὸ λιθάρι καὶ φέρνουνε ἀπὸ τὴ βρύση ἕνα ποτῆρι νερὸ ἀμίλητο καὶ ῥήνει ἡ καθεμιὰ μέσα ἢ σκουλαρίκι ἢ δαχτυλίδι ἢ ἄλλο ἀσημικό. Ἔπειτα ἡ καθεμιὰ βάνει τὸ ζουνάρι της χάμου 'ς τὸ ῥιζιμιὸ καὶ ἀνάμεσα βάνουνε τὸ ποτῆρι μὲ τὸ νερὸ καὶ μὲ τ' ἀσημικά. Καὶ τότε ἀπάνου σπέρνουνε τὰ κουκκιὰ καὶ λένε: *Σιτάρι σπέρνω, κριθάρι θερίζω, ὅποιος εἶν' τῆς τύχης μου καὶ τοῦ ῥιζικοῦ μου νὰ ῥθῇ νὰ τὸ θερίσουμε*. Τοῦτο τὸ λένε τρεῖς φοραῖς καὶ 'ς τὸν ὕπνο τους θὰ ἰδοῦνε ποιὸν θὰ πάρουνε»[3]).

Αὐτόθι δὲ ἡ αὐτὴ μαγικὴ τελετὴ γίνεται καὶ κατ' ἄλλον μικρὸν παραλλάσσοντα τρόπον, κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ Θ. Ι. Ἀθανασοπούλου· «Εἰς τὸν ἑσπερινὸ τῶν ἁγίων Θεοδώρων στέλνουν τὰ κορίτσια μία γυναῖκα πρωτοστέφανη ποῦ νὰν τὴ λένε Μαρία καὶ τὸν ἄντρα της Θοδωρῆ καὶ κλέφτει κρυφὰ μερικὰ κόλλυβα καὶ τὰ δίνει 'ς τὰ κορίτσια ποὺ τὴν ἔστειλαν. Τὸ βράδυ τὰ κορίτσια, τὰ ὁποῖα θὰ εἶναι ἢ τρία ἢ πέντε, παίρνουν μαζί τους κ' ἕνα παιδὶ ἀρσενικὸ καὶ μοιράζουνται μαζὶ μὲ τὸ παιδὶ τὰ κόλλυβα. Ἅμα νυχτώσῃ καλά, παίρνουν ἕνα πιάτο μὲ νερὸ καὶ ἕνα δρεπάνι καὶ πηγαίνουν ὅλα τὰ κορίτσια καὶ τὸ παιδὶ 'σὲ ῥιζιμιὸ λιθάρι. Βάνουν κάτου τὸ πιάτο μὲ τὸ νερὸ καὶ τὸ δρεπάνι καὶ ἕνα ἕνα σπέρνει τὴν ἀναλογία του τὰ κόλλυβα καὶ κατόπιν κάνει πῶς θερίζει μὲ τὸ δρεπάνι καὶ λέει:

Κριθάρι σπέρνω, σιτάρι θερίζω,
κι' ὅποιος εἶν' τῆς μοίρας μου
νὰν τὸν ἰδῶ 'ς τὸν ὕπνο μου.

Αὐτὸ τὸ κάνουν μὲ τὴ σειρὰ τὰ τρία ἢ τὰ πέντε κορίτσια καὶ τὸ παιδί. Ὕστερα βγάνει κάθε κορίτσι τὸ ἀσημικό του ἢ ὅ,τι ἄλλο ἔχει ἀπάνου του καὶ τὰ ἀφήνουν ἀπάνου 'ς τὸ ῥιζιμιό. Τὴ νύχτα βλέπουν 'ς τὸν ὕπνο τους ποιὸν θὰ πάρουν. Τὸ πρωΐ πηγαίνουν καὶ παίρνουν τ' ἀσημικά, τὸ πιάτο καὶ τὸ δρεπάνι»[4]).

8. *Ἀθῆναι*. «Εἰς ἓν μέγα κάνιστρον, τοποθετημένον ἔξω τοῦ ἱεροῦ τῆς ἐκκλησίας, τὴν παραμονὴν τῶν ἁγίων Θεοδώρων, ἐξεκένου ὁ ἱερεὺς ὅλα τὰ

---

1) *Βαντιέρα*=δίσκος. Ἡ λ. εὔχρηστος καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Πελοποννήσῳ (ἴσως ἐκ τοῦ ἰταλ. ventriera=κεμέρι, ζώνη πρὸς φύλαξιν χρημάτων).

2) Δηλονότι ἀπὸ κόλλυβα ἑορταστικὰ καὶ ὄχι νεκρώσιμα, ἀπὸ κόλλυβα ποῦ ἔφερον εἰς τὴν ἐκκλησίαν Θεόδωροι ἐπὶ τῇ ἐπωνύμῳ ἡμέρᾳ αὐτῶν.

3) Λαογραφ. Γ', 511.

4) Αὐτ. Γ', 685. Ὁ ἀνακοινώσας παρατηρεῖ, ὅτι πολλάκις τὰ προκαλούμενα ὄνειρα δὲν ὑποδηλοῦσι σαφῶς τὸν μέλλοντα σύζυγον, ἀλλ' εἶναι καὶ τελείως ἄσχετα πρὸς τὸ θέμα τοῦ γάμου· ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει καταφεύγουσιν εἰς ὡρισμένας γυναῖκας, αἵτινες ἐξηγοῦσαι τὰ ὄνειρα προλέγουσιν ὄχι τίς θὰ εἶναι ὁ μέλλων σύζυγος, ἀλλ' ὁποῖος, δηλ. ἂν θὰ εἶναι πλούσιος ἢ πτωχός, νέος ἢ γέρων ἢ χῆρος, ἀρτιμελὴς ἢ ἀνάπηρος καὶ τὰ ὅμοια.

πινάκια, τὰ περιέχοντα τὰ ἑσπερινὰ κόλλυβα, τὰ ὁποῖα τότε ἐλέγοντο *κουκκιά*. Αἱ γραῖαι μὲ τρόπον ἔκλεπτον ὀλίγα κουκκιὰ (τὸ κλέψιμον τοῦτο ἐπεβάλλετο πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς μαγείας) καὶ τὰ ἔφερον πρὸς τὴν ἐν ὥρᾳ γάμου κόρην. Αὕτη δὲ τὸ βράδυ ἀνήρχετο εἰς τὸ *λιακωτό*, ἢ ἂν δὲν ὑπῆρχε τοιοῦτο εἰς τὴν κουκκοῦλα τοῦ φούρνου, ἐλάμβανε μεθ' ἑαυτῆς μικρὸν καθρέπτην καὶ ἕνα μαστραπᾶν μὲ ἀμίλητο νερό, ἔδενε τὴν ζώνην της *ἀναλυτὰ εἰς τοὺς γοφοὺς* αὐτῆς, καὶ ἀτενίζουσα πρὸς τὸν οὐρανὸν κατεβίβαζεν αὐτὴν βραδέως ἕως ὅτου ἔπιπτε χαμαὶ καὶ ἐσχημάτιζε στέφανον. Τοῦτο διεσκέλιζε τότε τρίς, ὄχι ὅμως ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ κόμπου· εἰς τὸν κόμπον δ' ἐπάνω ἀπέθετε τὸν καθρέπτην καὶ πρὸ αὐτοῦ τὸν μαστραπᾶν μετὰ τοῦ ὕδατος. Ἐντὸς τοῦ στεφανοειδοῦς ζωναρίου ἔσπερνε τὰ κουκκιὰ περιστροφικῶς, λέγουσα τρίς: *Ἔλα, μοῖρα μου καὶ ῥιζικὸ δικό μου, νὰ μοῦ φανερώσῃς ποιὸν ἄντρα θενὰ πάρω*. Μεταβαίνουσα δ' εὐθὺς καὶ κατ' εὐθεῖαν εἰς τὸν κοιτῶνά της ἐκοιμᾶτο χωρὶς νὰ ἐκστομίσῃ ἄλλην λέξιν» [1]).

9. *Αἴγινα*. «Κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Θεοδώρου ἡ νέα, ἡ τὴν μέλλουσαν τύχην της θέλουσα νὰ προγνωρίσῃ, προσέρχεται εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ λαμβάνει ἀπὸ τὰ κόλλυβα, ἃ . . . διανέμονται. Περὶ δὲ τὸ μεσονύκτιον τῆς ἑορτῆς ταύτης . . . εἰσέρχεται ἡ νέα εἰς ἀνθοκήπιον [2]), ἐκλέγει κατάλληλον ἐν αὐτῷ τόπον καὶ εἶτα ἔχουσα τὸ πρόσωπον ἐστραμμένον πρὸς ἀνατολὰς περιζώννυται χρυσομάνδηλον, οὗ τὰ δύο ἄκρα δέει ὄπισθέν της μὲ τρεῖς κόμπους, λέγουσα· *Σὲ δένω, Μοῖρα μου, νἄρθῃς ἀπόψε 'ς τὸν ὕπνο μου νὰ μοῦ εἰπῇς ποιὸν θὰ πάρω* (δηλ. σύζυγον), *καὶ ἂν δὲν ἔρθῃς, δὲ σὲ λύνω*»· μεθ' ὃ ἀφήνει τὸ χρυσομάνδηλον καὶ πίπτει χαμαὶ οὕτω δεδεμένον. Τὸ χρυσομάνδηλον πεσὸν οὕτω χαμαὶ ἔχει φυσικῶς σχῆμα κύκλου, ἐν δὲ τούτῳ τῷ κύκλῳ σπείρει τὰ κόλλυβα καὶ παρ' αὐτῷ θέτει δρέπανον. Εἶτα ἐν σιγῇ καὶ οὐδαμοῦ περὶ ἑαυτὴν παρατηροῦσα σπεύδει καὶ εἰσέρχεται εἰς τὸν οἶκόν της καὶ κατακλίνεται ἀμέσως, *γιὰ νὰ ἰδῇ ὄνειρο, ποῦ θὰ φανιστῇ ἡ Μοῖρα της νὰ τῆς εἰπῇ τὸν ἄντρα ποῦ θὰ πάρῃ*.—Πιστεύεται δὲ ὅτι ἂν καθ' ἣν στιγμὴν σπείρει τὰ κόλλυβα ἴδῃ αὐτὴν ἄλλη τις κατὰ τύχην καὶ εἴπῃ *Σὺ σπέρνεις κ' ἐγὼ νὰ ἰδῶ τὸ ὄνειρο*, θὰ ἴδῃ αὕτη τοῦτο καὶ οὐχὶ ἡ σπείρασα» [3]).

10. *Θεσσαλονίκη*. Ἐν Θεσσαλονίκῃ ἡ μαντευομένη διὰ τῆς σπορᾶς τοῦ σίτου εἶναι ἀπαραίτητον νὰ εἶναι ἀρραβωνισμένη ἢ νὰ ἔχῃ ἀγαπητικόν. Γίνεται δ' ἡ μαγικὴ αὕτη πρᾶξις ὡς ἑξῆς. Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἑορτῆς τοῦ Κλή-

---

1) *Δ. Γρ. Καμπούρογλους* ἐν *Ἀσωπίου* Ἀττικῷ ἡμερολογίῳ ΚΕ' 1896 σ. 328—9, *τοῦ αὐτοῦ* Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων τ. Γ' σ. 20.

2) «Ἐν ἐλλείψει τοιούτου ἀναβαίνει ἡ νέα εἰς ἡλιακὸν κλίβανον, οὗ τὸ στόμιον νὰ ᾖ τετραμμένον πρὸς ἀνατολάς, τοποθετεῖ κυκλοτερῶς ἀνθοδοχεῖον μετ' ἀνθέων καὶ εἰσέρχεται ἐντὸς τοῦ ὑπ' αὐτῶν σχηματισθέντος κύκλου πρὸς ἐπιτέλεσιν τοῦ ἄνω περιγραφομένου ἔργου της. Ἐν ἐλλείψει δὲ καὶ τοιούτου κλιβάνου ἐκλέγει κατάλληλον παρὰ τὴν οἰκίαν της τόπον καὶ πράττει ὡς ἄνω». (Σημείωσις Π. Ἡρειώτου).

3) *Π. Ἡρειώτου* Συμβολὴ σ. 11—2=*Thumb* ἐν Zts. d. Ver. f. Volksk. 1892 τ. II σ. 289—290.

δονα, ἡ μαντευομένη ἀγοράζει ἀπὸ τὸν παντοπώλην *(ἀμίλητα* ὅμως) «ἕνα δικάρ στάρ» ἤτοι σῖτον ἀντὶ πέντε παράδων. Ἐπανελθοῦσα δ' εἰς τὴν οἰκίαν της παίρνει ἕν πιάτον καὶ *'ς τοὺμ πάτου τ ἀπλών' μπαμπάκ'*, ἐπ' αὐτοῦ δὲ θέτει σποράδην ἑπτὰ κόκκους σίτου καὶ χύνουσα εἰς τὸ πινάκιον ὀλίγον ὕδωρ, τοποθετεῖ αὐτὸ ἐπάνω εἰς τὸ ντουλάπι. Ἐκεῖ τὸ ἀφήνει μέχρι τῶν ἁγίων Ἀποστόλων (30 Ἰουνίου) ἤτοι ἐπὶ μίαν ἑβδομάδα. Τότε δὲ παρατηρεῖ τί ἀπέγινεν ὁ σῖτος. Ἂν μὲν ἡ βλάστησις ἔχει μαρανθῇ, εἶναι σημεῖον ὅτι ὁ ἀρραβὼν θὰ διαλυθῇ (θὰ χαλάσ) ἢ ὅτι «ἔρουτας δὲν ἔπιασι»· ἂν ἡ βλάστησις βαίνῃ κατ' εὐθεῖαν πρὸς τ' ἄνω, ὁ ἀρραβωνιστικὸς ἢ ὁ ἐρώμενος εἶναι ἀδιάφορος· ἢ ἂν «τὰ φιντάνια εἶνι μπιρδιμένα, τότις οὑ γάμους θὰ γίνῃ» ἢ «ἀγαπιοῦντι» (εἶναι σημεῖον ἀμοιβαίου ἔρωτος)[1]).

Ἡ μαγικὴ αὕτη ἐνέργεια, μὴ σκοποῦσα τὴν πρόκλησιν ὀνείρου, ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς εἰς τὸ ἀρχαῖον θρησκευτικὸν νόμιμον τῶν Ἀδώνιδος κήπων καθὼς καὶ ἡ ἐν Σέρραις συνηθιζομένη σπορὰ σίτου ἐν πινακίοις κατὰ τὴν μεγάλην ἑβδομάδα, περὶ ἧς κατωτέρω θὰ γίνῃ λόγος· μετέβαλε δὲ χαρακτῆρα διὰ τοῦ συμφυρμοῦ μαντικῶν σκοπῶν μεταπεσοῦσα εἰς μαγικὴν ἐνέργειαν. Τὸν αὐτὸν δὲ χαρακτῆρα ἔχει καὶ ἡ κεφαλληνιακὴ συνήθεια τοῦ νὰ σπείρωσι τὴν 24 Ἰουνίου σπόρους εἰς μικρὰ ἀγγεῖα, οἱ ὁποῖοι ἂν τὴν 30 Ἰουνίου βλαστήσουν, προμηνύουν ὑπανδρείαν, ἂν δὲ τὰ βλαστήσαντα γέρνουν, ἀτυχῆ τὸν γάμον [2]).

11. *Κοζάνη*. Ἐν Κοζάνῃ τὴν ἑσπέραν τῆς παραμονῆς τῶν ἁγίων Θεοδώρων, τὴν παρασκευὴν τῆς Καθαρᾶς Ἑβδομάδος, αἱ νεάνιδες δὲν τρώγουσιν, κρύπτουσι δὲ εἰς τὸν κῆπον τῆς οἰκίας των τρεῖς κόκκους σίτου καὶ κοιμῶνται ἀμέσως. Τὴν δὲ νύκτα πιστεύουσιν ὅτι ἀφεύκτως ὁ ἅγιος Θεόδωρος θὰ δείξῃ εἰς αὐτὰς τὸν μέλλοντα σύζυγον[3]).

12. *Σάμος*. Τὴν παραμονὴν τῆς ἑορτῆς τῶν ἁγίων Θεοδώρων μετὰ τὴν ἀπόλυσιν τοῦ ἑσπερινοῦ παίρνουν ἀπὸ τὰ διανεμόμενα τότε κόλλυβα. Ἐπειδὴ δὲ πᾶσαι αἱ οἰκογένειαι προσφέρουσι κατ' ἐκείνην τὴν ἑορτὴν κόλλυβα, αἱ μὲν εἰς τιμὴν τοῦ ἁγίου, ἂν τις τῆς οἰκογενείας ἑορτάζει, ὀνομαζόμενος Θεόδωρος, αἱ δὲ διὰ τὰς ψυχὰς τῶν ἀποθαμένων των, προσέχουν τὰ κόλλυβα νὰ εἶναι ἀπὸ τὰ ἑορταστικά· διότι ἂν τύχῃ νὰ εἶναι ἀπὸ τὰ προσφερόμενα ὑπὲρ τῶν νεκρῶν, πιστεύουν ὅτι θὰ ἴδουν εἰς τὸν ὕπνον των ἀποθαμένους. Ἀπὸ τὰ κόλλυβα αὐτὰ ἐκλέγουν 36 ἢ 40 κόκκους, τοὺς ὁποίους θέτουν εἰς κόκκινον μανδήλιον (διότι τὸ κόκκινον χρῶμα σημαίνει ταχύτητα) καὶ τὸ μανδήλιον ζώνουν εἰς τὴν μέσην των. Προτοῦ νὰ πλαγιάσουν ἐκβάλλουν τὸ μανδήλιον ἐκ τοῦ κάτω μέρους τοῦ σώματος διὰ τῶν ποδῶν, καὶ τὸ ἐκθέτουν ὅλην τὴν νύκτα εἰς τὸ δῶμα τῆς οἰκίας διὰ νὰ *ξαστρισθῇ*· πλησίον αὐτοῦ θέτουν κόκκους σίτου, τοὺς ὁποίους ἐζήτησαν καὶ ἔλαβον ἀπὸ ἑπτὰ κοράσια *πρωτογόνατα* ἤτοι

---

1) Λαογραφ. Γ', 512.
2) Ausland 1869 σ. 14.
3) Λαογραφ. ἀρχ. ἀρ. 160, 149, 16.

πρωτότοκα, ὀνομαζόμενα Μαρίας καὶ μετὰ τῶν κόκκων τοῦ σίτου ψαλίδιον καθρέπτην καὶ μαχαῖρι μαυρομάνικο, καὶ λέγουν ἐνῷ τὰ θέτουν:

Ἅγιε Θόδωρε καλέ μου,
στρατηλάτη καὶ πεζέ μου,
εἰς τοὺς δρόμους ὁποῦ πᾶς
καὶ ταῖς Μοίραις ἀπαντᾷς,
πάντησε καὶ τὴ δική μου,
καὶ διπλὰ χαιρέτα μού την,
καὶ τὸ βράδυ στεῖλέ μού την,
τὸ σταράκι ὁποῦ σπείρα
νὰ θερίσουμε μαζί.

Ἄλλαι ἀντὶ νὰ ἐκθέσουν εἰς τὸ δῶμα, θέτουν κυκλοτερῶς ὑπὸ τὸ προσκέφαλόν των τὸ μανδήλιον ἐπᾴδουσαι τὴν αὐτὴν ἐπῳδήν. Ὅ,τι δὲ ὄνειρον ἴδουν τὸ λέγουν εἰς τὰς ὀνειροκριτρίας τῆς συνοικίας διὰ νὰ μάθουν τὴν ἐξήγησίν του. Εἰς τὰ χωρία δὲν θέτουν τὰ κόλλυβα εἰς τὸ μανδήλιον οὐδὲ τὰ ζώνονται, ἀλλὰ ἁπλῶς ὑπὸ τὸ προσκέφαλον, καὶ κυκλοτερῶς θέτουν τὸ μανδήλιον περὶ αὐτάς, καὶ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κύκλου καθρέπτην καὶ μαχαίριον [1]).

13. *Σκίαθος* (;). Τὴν δεισιδαίμονα συνήθειαν τῆς σπορᾶς τῶν κολλύβων πρὸς πρόγνωσιν τοῦ μέλλοντος συζύγου συνύφανεν ὁ Ἀλέξ. Παπαδιαμάντης εἰς τὴν ὑπόθεσιν διηγήματός του «Ἅγια καὶ πεθαμένα», δημοσιευθέντος ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ ἐφημερίδι Ἀκροπόλει τῆς 11 Φεβρουαρίου 1896 [2]). Ἀφορμηθεὶς πιθανώτατα ἐκ παρατηρήσεως τῶν συνηθιζομένων ἐν τῇ πατρίδι του Σκιάθῳ, ἐδάσισε τὴν διήγησιν εἰς τὴν ἐπικρατοῦσαν ἴσως ἐκεῖ δοξασίαν, ὅτι ἂν τὰ κόλλυβα δὲν εἶναι *ἅγια* ἤτοι ἑορτάσιμα, ἀλλὰ *πεθαμένα* ἤτοι προσφερόμενα ὑπὲρ τῆς ψυχῆς νεκροῦ, ἡ μαντευομένη κόρη βλέπει καθ' ὕπνους μορφὰς νεκρῶν.

II

Αἱ συνήθειαι αὗται δὲν ἐπιχωριάζουσι μόνον ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις, ἀλλὰ παρατηροῦνται παραπλήσιαι καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης.

Ἐν Nantes τῆς Γαλλίας αἱ ἐπιθυμοῦσαι νὰ γνωρίσωσι τὸν μέλλοντα σύζυγόν των ἄγαμοι τὴν *πρώτην Παρασκευὴν* τοῦ μηνὸς προτοῦ νὰ κατακλιθῶσι

1) *Ἐπ. Ι. Σταματιάδου* Σαμιακὰ τ. Ε' σ. 391—2. Ἀτελεστέρα περιγραφὴ τοῦ ἐθίμου ἐν *Ε. Ι. Κ[ρητικίδου]* Σαμιακὰ ἔθιμα, Ἑρμούπολ. 1875 σ. 56—7· ὅτι παρθένοι προμηθεύονταί τινα κόλλυβα ἐκ τῶν προσαγομένων εἰς τὰς ἐκκλησίας κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς ἑορτῆς τῶν ἁγίων Θεοδώρων εἰς μνήμην τῶν νεκρῶν ἢ εἰς τιμὴν τοῦ ἁγίου, ἀνερχόμεναι δ' εἰς τὸ δῶμα τοῦ οἴκου των καὶ σχηματίζουσαι διὰ τῆς ζώνης ἢ τοῦ μανδηλίου κύκλον, σπείρουσι τὸν ἐκ τῶν κολλύβων σῖτον ἐπᾴδουσαι: «Ἅγιε Θεόδωρέ μου καὶ καλέ μου | καὶ καλὰ προστάτευσέ με, | π' ἀπαντᾷς ταῖς μοίραις, | ἀπάντηξε καὶ τὴν δική μου, | νὰ τῆς πῇς νὰ ῥθῇ τὸ βράδυ | νὰ θερίσωμε τὸ στάρι». Κατακλίνονται δὲ προσδοκῶσαι νὰ ἴδωσι καθ' ὕπνους τὸν μέλλοντα σύζυγον.

2) [[Ἀνεδημοσιεύθη ἐν τῷ τόμῳ «Ἡ Μάγισσες» τῆς ἐκδ. Φέξη 1912 σ. 29—39]].

θέτουσι πρῶτον τὸν πόδα εἰς τὸ ξύλον τῆς κλίνης καὶ ἔπειτα εἰς τὸ στρῶμα, ἐπιλέγουσαι τυπικὴν *δέησιν* εἰς τὸν Θεὸν ἢ τὴν Παναγίαν, νὰ παρουσιάσῃ εἰς τὸν ὕπνον των ἐκεῖνον, ποῦ θὰ πάρουν ἄνδρα [1]). Ὅθεν μόνη μαγικὴ πρᾶξις εἶναι ἡ ἐπίθεσις τοῦ ποδός, τὴν δ' ἐπῳδὴν ἢ τὸν κατάδεσμον ἀντικατέστησεν ἡ προσευχή, ὡς καὶ ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος· ὁρίζεται δὲ τακτὴ ἡμέρα εἰς τὴν μαντείαν ἡ πρώτη Παρασκευὴ ἑκάστου μηνός. Ἀλλὰ καὶ ὅταν τὸ πρῶτον ἴδωσι νέαν σελήνην, νομίζουσιν αὐτόθι πρόσφορον τὸν καιρὸν πρὸς ὀνειρομαντείαν, καὶ ἀναμένουσι τὴν ἐμφάνισιν καθ' ὕπνους τοῦ μέλλοντος συζύγου των, ἐπᾴδουσαι πρὸ τῆς κατακλίσεως :

Croissant
beau croissant,
fais moi voir, en mon dormant,
celui que j'aurai en mon vivant [2]).

Καὶ ἐν Gryon (τοῦ Vaud τῆς Ἑλβετίας) ἄλλοτε κατὰ τὴν νύκτα τῶν Χριστουγέννων ἡ μαντευομένη νεᾶνις ἔπρεπε νὰ ἐξέλθῃ γυμνὴ τῆς οἰκίας καὶ σταθεῖσα εἰς τὴν γωνίαν αὐτῆς νὰ εἴπῃ πρὸς τὴν σελήνην ταῦτα :

Lune, ô belle lune, dis-moi dans mon dormant
quel amant j' aurai dans mon vivant.
S' il a des chevaux qu' il les amène ;
s' il n'en a point, qu' il vienne quand même.

Θὰ ἴδῃ δὲ καθ' ὕπνους ἐκεῖνον ἢ ἐκείνην ποῦ θὰ λάβῃ σύζυγον [3]).

Πρὸς τὴν συνήθειαν ταύτην ἀντιστοιχεῖ ἡ ἐν Κοντοβαζαίνῃ ἐπῳδὴ εἰς τὴν νέαν σελήνην (ἀνωτέρω Ε' 12 σ. 120) καὶ ἡ τοῦ Βούρβουρα τῆς Κυνουρίας, ὅπου μαντεύονται ὅταν ἴδωσι τὴν πρώτην σελήνην τοῦ Ἰανουαρίου, προτάσσοντες τῆς ἐπῳδῆς πρὸς κατάδεσμον τῆς Μοίρας ἐπίκλησιν τῆς σελήνης. Συναφὴς δὲ εἶναι καὶ ἡ ἀθηναϊκὴ κατὰ τὴν παραμονὴν τοῦ νέου ἔτους ἐπίκλησις τοῦ μηνὸς Γεννάρη. (Βλ. ἀνωτέρω Γ' 9 σ. 115).

Ἐπίκλησις μηνὸς γίνεται καὶ ἐν Chédigny τῆς Τουραίνης, ὅπου αἱ παρθένοι ἐγείρονται μετὰ τὸ μεσονύκτιον τῆς πρώτης τοῦ Μαρτίου καὶ προβάλλουσαι εἰς τὸ παράθυρον λέγουσιν :

Je te salue, Mars,
dis moi, dans mon dormant,
l'homme que j'aurai dans mon vivant

καὶ κατακλίνονται καὶ πάλιν, ὅπως ἴδωσι καθ' ὕπνον ἐκεῖνον, ποῦ θὰ νυμφευθῶσιν [4]). Τῆς δὲ σελήνης τοῦ Ἰανουαρίου ἡ ἐπίκλησις πρὸς ἐμφάνισιν καθ'

---

1) Revue des trad. popul. 1900 σ. 582.
2) Αὐτ.
3) Schweizerisches Archiv f. Volkskunde 1917 τ. 21 σ. 225.
4) Rev. d. trad. pop. 1904 σ. 430.

ὕπνους τοῦ συζύγου συνηθίζεται μέχρι τοῦδε ἐν Ἀγγλίᾳ ὑπὸ τῶν μαθητριῶν, συνοδευομένη ὑπὸ μαγικῶν τινων τελετῶν. Ἡ μαθήτρια δηλ. πατοῦσα ἐπὶ λίθου ἔμπροσθεν δένδρου ἐπᾴδει·

New Moon, new Moon, I hail thee
by all the virtue in thy body,
grant this night that I may see
him who my true love is to be[1]).

Ἐν Γερμανίᾳ κατὰ τὴν νύκτα τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου (30 Νοεμβρ.), ὅτε πολυτρόπως ἀσκεῖται ἡ περὶ γάμου μαντική, συνηθίζεται καὶ μόνον διὰ προσευχῆς πρὸς τὸν ἅγιον καὶ τριπλῆς κρούσεως διὰ τοῦ ποδὸς ἢ εἰδικώτερον διὰ τοῦ μεγάλου δακτύλου τοῦ ποδὸς τοῦ κάτω μέρους τῆς κλίνης νὰ ζητῶσιν αἱ νεάνιδες τὴν καθ᾽ ὕπνους ἐμφάνισιν τοῦ μέλλοντος συζύγου[2]). Ἐν δ' Ἑλβετίᾳ (Emmenthal) τὴν ἑσπέραν τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου ἡ νεᾶνις χωρὶς νὰ καληνυκτίσῃ κανένα μεταβαίνει *ὀπισθοβατοῦσα* εἰς τὸν κοιτῶνά της καὶ κατακλίνεται, ἀφοῦ προσευχηθῇ εἰς τὸν ἑορταζόμενον ἅγιον νὰ τῆς παρουσιάσῃ ἐν ὀνείρῳ τὸν μελλόνυμφόν της ὅπου δήποτε εὑρίσκεται[3]). Ἄλλαι μαγικαὶ πράξεις τῶν μαντευομένων κατὰ τὴν νύκτα τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου ἢ καὶ κατ᾽ ἄλλας ἑορτὰς ἐν γερμανικαῖς χώραις εἶναι ἡ ἀναστροφὴ τῆς κλίνης καὶ τῶν στρωμάτων καὶ ἐνιαχοῦ ἡ ἐπίκλησις τοῦ διαβόλου πρὸ τῆς κατακλίσεως[4]).

Συχνότατα ἰδιάζουσα σημασία ἀποδίδεται καὶ εἰς τὴν τροφὴν τὴν λαμβανομένην πρὸ τῆς κατακλίσεως τῶν μαντευομένων. Οἱ Ἀτσίγγανοι τῆς Ἑλβετίας πιστεύουν, ὅτι τὰ ὄνειρα τῆς νυκτὸς τοῦ Πάσχα ἀναγκαίως πληροῦνται, ἂν τὴν νύκτα πρὸ τοῦ ὕπνου φάγουν ὀψάρια[5]). Ἐν Ἐμμενθὰλ τῆς Ἑλβετίας τὴν παραμονὴν τοῦ ἁγ. Ἀνδρέου ἢ τὴν παραμονὴν τῶν Χριστουγέννων ἡ νεᾶνις παραθέτει ἐπὶ τῆς τραπέζης ἄρτον καὶ τυρόν, κατακλινομένη δὲ βλέπει

---

1) *T. Parker Wilson* School Superstitions ἐν τῷ Royal Magazine Σεπτ. 1900 παρὰ *Abbot* Macedonian Folklore σ. 51, ὅστις ἀναφέρει ὅτι καὶ ἄλλαι παραλλαγαὶ τῆς ἐπικλήσεως ταύτης τῆς σελήνης εὑρίσκονται ἐν Memoirs of the American Folklore Society τ. IV σ. 117 κέ.

2) *Ploss* Das Weib[7] τ. I. σ. 585 (9ης ἐκδ. σ. 662). *Wuttke* Der deutche Volksaberglaube[3] § 360 σ. 249. Revue des trad. popul. τ. IV σ. 32. Τὴν μονογραφίαν τοῦ *A. Treichel* (St. Andreas als Heiratsstifter. Eine Umfrage, Leiden, Hamburg 1897) δὲν ἠδυνήθην νὰ ἴδω, γινώσκω δ' αὐτὴν ἐκ τῆς ἀναλύσεως παρὰ *Zíbrt* Literatura kulturně - historická a ethnografická 3. σ. 11—3.

3) Schweizerisches Archiv f. Volkskunde 1911 σ. 3. Αὐτόθι μνημονεύονται καὶ ἄλλαι μαντεῖαι περὶ γάμου συνηθιζόμεναι ἐν Emmenthal κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς πρωτοχρονιᾶς. Περὶ παρομοίου ἐθίμου ἐν Delémont τῆς Ἑλβετίας καὶ ἐν Franche-Comté τῆς Γαλλίας βλ. Schweizerisch. Volkskunde 1911 σ. 13—4 (Λαογραφ. Γ', 332), καὶ περὶ ἄλλου παλαιοτέρου ἐθίμου ἐν Βέρνῃ κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγ. Μιχαὴλ βλ. Schweiz. Archiv f. Volksk. 1917 σ. 42.

4) *Wuttke* ἔνθ. ἀν. § 360. 361. Περὶ ὁμοίων συνηθειῶν ἐν Λιέγῃ, Ἀντβέρπῃ κλπ. τῆς Βελγικῆς βλ. Revue des trad. popul. τ. IX. σ. 496. X σ. 15.

5) Schweizerisches Archiv f. Volkskunde 1910 σ. 269.

καθ' ὕπνους τὸν γαμβρόν [1]). Ἡ παράθεσις αὕτη τῶν τροφῶν ἐπὶ τῆς τραπέζης γίνεται βεβαίως πρὸς ξενίαν τοῦ ἀναμενομένου, ὡς παρ' ἡμῖν ἡ παράθεσις τραπέζης κατὰ τὴν τρίτην νύκτα ἀπὸ τῆς γεννήσεως παιδίου πρὸς ὑποδοχὴν τῶν Μοιρῶν. Ὅτι δὲ τοιοῦτος εἶναι ὁ σκοπὸς καταφαίνεται ἐκ παρομοίων συνηθειῶν ἄλλων γερμανικῶν χωρῶν. Ἐν τῇ βορείῳ καὶ τῇ μέσῃ Γερμανίᾳ ἡ μαντευομένη κλείεται τὴν παραμονὴν τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου ὅταν νυκτώσῃ εἰς τὸν κοιτῶνά της, ἐκδύεται, λαμβάνει δύο ποτήρια, τῶν ὁποίων τὸ ἓν γεμίζει μὲ ὕδωρ τὸ δ' ἕτερον μὲ οἶνον καὶ θέτει αὐτὰ ἐπὶ ἐστρωμένης τραπέζης. Ὁ μέλλων σύζυγος θὰ ἐπιφανῇ, ἢ καθ' ὕπνους ἢ συχνότερα ὡς φάντασμα, καὶ θὰ πίῃ ἀπὸ ἓν ποτήριον, ἂν μὲν πίῃ οἶνον θὰ εἶναι πλούσιος, ἂν δ' ὕδωρ πτωχός [2]). Ἐν Θυριγγίᾳ ἡ νεᾶνις στρώνει τὸ μεσονύκτιον τῆς ἑορτῆς τοῦ ἁγ. Ἀνδρέου τράπεζαν, ἐφ' ἧς ἐπιθέτει μαχαίριον καὶ περόνιον καὶ ἀνοίγει τὸ παράθυρον· καὶ τότε ἐπιφαίνεται πρὸ αὐτῆς ὁ γαμβρός. Ἐν τῷ Ἄνω Παλατινάτῳ ἡ κόρη στρώνει τὴν τράπεζαν διὰ λευκοῦ τραπεζομανδήλου ὑπ' αὐτῆς τῆς ἰδίας ὑφανθέντος, θέτει ἐπ' αὐτῆς ἓν ποτήριον οἴνου καὶ ἄλλο ὕδατος καὶ περιμένει εἰς τὴν γωνίαν· ἔρχεται ὁ ἀναμενόμενος καὶ ἂν μὲν πίῃ τὸν οἶνον εἶναι πλούσιος, ἂν δὲ τὸ ὕδωρ πτωχός, καὶ ἂν φανῇ σαβανωμένος καὶ ἀνατρέψῃ τὰ ποτήρια καὶ ἀντ' αὐτῶν θέσῃ κλεψύδραν, θ' ἀποθάνῃ πρὸ τοῦ γάμου [3]).

Πολλαχοῦ δ' ὅμως τὴν τροφὴν ὀφείλει νὰ φάγῃ ἡ μαντευομένη, εἶναι δ' ἡ τροφὴ αὕτη παραπλησία πρὸς τὴν *ἁλμυροκουλλοῦραν* ἢ τὸ μακαρόνι τῶν Ἀπόκρεων, καὶ δὴ κατὰ τὸν αὐτὸν περίπου τρόπον ἐνιαχοῦ παρασκευαζομένη. Ἐν Ἐμμενθὰλ τῆς Ἑλβετίας τὴν παραμονὴν τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου ζυμώνουσι τὰ κοράσια πίττας, ἐπαιτήσασαι ὁμοῦ τὸ πρὸς κατασκευὴν αὐτῶν ἄλευρον ἐκ τριῶν οἰκιῶν, τὴν δὲ νύκτα ἀναμένουσι τὴν καθ' ὕπνον ἐμφάνισιν τοῦ μέλλοντος συζύγου. Ἄλλος δὲ τρόπος μαντείας εἶναι ὁ ἑξῆς. Τὴν παραμονὴν τῶν Χριστουγέννων κατὰ τὸ ἰουλιανὸν ἡμερολόγιον ἡ ἐπιθυμοῦσα νὰ μάθῃ τὴν μοῖράν της νεᾶνις λαμβάνει ἓν κοχλιάριον ὕδατος, ἓν κοχλιάριον ἀλεύρου καὶ ἓν ἅλατος καὶ ζυμώσασα ταῦτα ἀνάποδα ἤτοι μὲ ἐστραμμένην τὴν ῥάχιν πρὸς τὸ φύραμα, ψήνει τὴν ζύμην καὶ τρώγει τὴν κατασκευασθεῖσαν πίτταν. Τὴν νύκτα διψᾷ, ὡς εἰκός, ὁ δὲ μέλλων σύζυγος αὐτῆς θὰ ἐμφανισθῇ καὶ θὰ τῆς δώσῃ νὰ πίῃ [4]). Πολλαχοῦ τῆς Γερμανίας τρώγουσιν αἱ νεάνιδες τὴν νύκτα τῆς παραμονῆς τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου ἢ τῶν Χριστουγέννων ἁλίπαστον ῥέγκαν, καὶ πιστεύουσιν ὅτι σύζυγός των θὰ γίνῃ ὁ νέος, ὅστις θὰ παρουσιασθῇ εἰς τὸν

---

1) Αὐτ. 1911 σ. 3.

2) *Wuttke* § 360.

3) Αὐτ. § 361.

4) Schweizerisches Archiv f. Volksk. 1911 σ. 3. Αὐτ. 1917 τ. 21 σ. 236 περὶ ὁμοίου ἐθίμου ἐν Gryon (Vaud). Τὴν ἑσπέραν τῶν Χριστουγέννων νεᾶνις ζητεῖ ὀλίγον ἄλευρον καὶ ἅλας ἀπὸ τρεῖς χήρας, γεμίσασα δ' ἐκ τούτων μίαν δακτυλήθραν καὶ ἀναμίξασα μὲ νερὸν τρώγει φύραμα καὶ βλέπει καθ' ὕπνους τὸν μέλλοντα σύζυγον.

ὕπνον των καὶ θὰ ταῖς δώσῃ νὰ πίωσιν [1]. Ἐν Θυριγγίᾳ τὸ μεσονύκτιον τῆς ἑορτῆς τοῦ ἁγίου Ματθία, τῆς παραμονῆς τῶν Χριστουγέννων καὶ τῆς τοῦ νέου ἔτους ἡ νεᾶνις τρώγει τρεῖς μικρὰς πίττας, τὰς ὁποίας κατεσκεύασε μὲ τρεῖς δακτυλήθρας ὕδατος, ἀλεύρου καὶ ἅλατος, καὶ ἐν ὀνείρῳ θὰ ἴδῃ τὸν μέλλοντα σύζυγόν της νὰ τῆς προσφέρῃ ποτήριον ὕδατος [2].

Ἐν Βοημίᾳ ἐνιαχοῦ αἱ ἄγαμοι διὰ νὰ γνωρίσωσι τὸν μέλλοντα ἄνδρα των κατασκευάζουν πίτταν μὲ παντοειδεῖς σπόρους, ἁλατίζουσαι αὐτὴν μὲ ἡγιασμένον ἅλας. Τὴν νύκτα παίρνουν εἰς τὰ σκοτεινὰ ἓν μαχαίριον, ὑπάγουν εἰς τὸν κῆπον ὁλόγυμνοι, θέτουν κατὰ γῆς τὴν πίτταν καὶ γονατίζουσαι τὴν κόπτουν. Τότε ἐπιφαίνεται ὁ προσδοκώμενος· ἂν ὅμως ἡ μαντευομένη δὲν εἶναι παρθένος, ἀντὶ τούτου ἐπιφαίνεται ὁ διάβολος, ὅστις τὴν παίρνει [3]. Ὅθεν βλέπομεν, ὅτι ὁ κύριος σκοπός, δι' ὃν κατασκευάζεται ἡ πίττα, δὲν εἶναι τῆς προκλήσεως τοῦ μαντικοῦ ὀνείρου διὰ τῆς βρώσεως αὐτῆς, ἀλλ' ὅτι αὕτη χρησιμοποιεῖται διὰ τῆς ἀποθέσεως αὐτῆς ἐπὶ τῆς γῆς ὡς προσφορὰ πιθανῶς ἢ μαγικὸν μέσον ἐπικοινωνίας πρὸς τοὺς ὑποχθονίους δαίμονας. Πρὸς ἄλλον δ' ἐπίσης καὶ δὴ ὅλως διάφορον σκοπὸν χρησιμεύει καὶ ἡ πίττα, τὴν ὁποίαν κατασκευάζουσι τὰ κοράσια ἐν Βουλγαρίᾳ κατὰ τὴν πρώτην καὶ τὴν τελευταίαν ἑβδομάδα τῆς Μεγάλης τεσσαρακοστῆς, ὡς συμπλήρωμα μαντικῶν περὶ γάμου συνηθειῶν [4].

Πολλάκις δὲ μέρος τῆς ὑποκλεπτομένης ἢ λάθρα κατασκευαζομένης τροφῆς ἢ καὶ τὸ ὅλον δὲν τρώγεται ὑπὸ τῆς μαντευομένης, ἀλλὰ τίθεται ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον αὐτῆς, ὅπως εἶναι τελεσφορωτέρα ἡ ἐνέργεια. Εἴδομεν ὅτι τὸ ἥμισυ τῆς ἁλμυροκουλλούρας ἔθετον ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον αἱ νεάνιδες ἐν Ἀθήναις (βλ. ἀνωτέρω Β' 6 σ. 110), ἢ τεμάχιον αὐτῆς (Ε', 9 σ. 119). Ἐπίσης τὸ μακαρόνιον τῶν Ἀπόκρεων ἁπανταχοῦ σχεδὸν τῆς Ἑλλάδος, ὅπου ἐπιχωριάζει τὸ ἔθιμον, ὡς καὶ τεμάχιον τῆς βασιλόπιττας κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς πρωτοχρονιᾶς (Γ' 11. 12. 13 σ. 115—6) καὶ τὰ κόλλυβα τοῦ ψυχοσαββάτου καὶ ἄλλα πράγματα.

Ἡ συνήθεια αὕτη εἶναι διαδεδομένη εἰς πολλὰς χώρας τῆς Εὐρώπης. Ἐν Βουλγαρίᾳ τὴν πρώτην καὶ τὴν τελευταίαν ἑβδομάδα τῆς Μεγάλης τεσσαρακοστῆς ἡ νεᾶνις θέτει ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν της τὴν πρώτην δακνιὰν ἐξ ἑκάστου φαγητοῦ τοῦ δείπνου, καὶ ἐκεῖνος ποῦ θὰ φάγῃ μετ' αὐτῆς καθ' ὕπνον θὰ εἶναι ὁ μέλλων σύζυγος [5]. Τὸ αὐτὸ γίνεται καὶ κατὰ τὴν νύκτα τῶν Χριστουγέννων [6]. Ἐν Σιλεσίᾳ τὴν παραμονὴν τῆς πρωτοχρονιᾶς ἀγοράζει ἡ νέα ἓν μῆλον χωρὶς νὰ παζαρεύσῃ, τὸ θέτει ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν της,

1) Φραγκοφούρτη. Χόφ: (*Wuttke* § 352). Erzgebirge (αὐτ. 360). Fröhden (Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1899 σ. 442).

2) *Wuttke* § 352.

3) Revue d. trad. popul. 1903 σ. 95.

4) *Ad. Strausz* die Bulgaren σ. 345.

5) *Ad. Strausz* αὐτ.

6) Αὐτ. σ. 353. *Arnaudoff* Die bulgarischen Festbräuche 1917 σ. 5.

δαγκάνει αὐτὸ ἀκριβῶς τὰ μεσάνυκτα, καὶ ἔπειτα κοιμωμένη βλέπει κατ' ὄναρ τὸν ἐρώμενον [1]). Ἐν Σουαβίᾳ τὴν ἑσπέραν τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου ἡ νέα ἐπαιτεῖ παρὰ γραίας μῆλον, τρώγει ἀκριβῶς εἰς τὰς 12 τῆς νυκτὸς τὸ ἥμισυ, τὸ δ' ἄλλο ἥμισυ θέτει ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν της, οὕτω δ' ἐπιφαίνεται εἰς αὐτὴν κοιμωμένην ὁ μέλλων σύζυγος [2]). Ἐν Σερβίᾳ ἡ νεᾶνις ἀγοράζει ἑνὸς δηναρίου μίνθην, ἄνθη σφενδάμνου καὶ κύτισον, περιτυλίσσει ταῦτα εἰς παννίον, τὸ ὁποῖον θέτει ὑπὸ τὸ προσκέφαλόν της πρὸ τῆς κατακλίσεως, ἐπιλέγουσα τρίς: «Κύτισε, ποιὸν θὰ μοῦ μελετήσῃς;» πιστεύει δ' ὅτι οὕτω πράττουσα θὰ ἴδῃ εἰς τὸν ὕπνον της τὸν μέλλοντα σύζυγόν της [3]). Ἐν Σαρδηνίᾳ, σχεδὸν ἀπαραλλάκτως ὡς γίνεται καὶ ἐν Τριφυλίᾳ, αἱ νεάνιδες κρύπτουσι τὴν νύκτα τῆς παραμονῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου (24 Ἰουν.) ὑπὸ τὸ προσκέφαλόν των τρία κουκκιά, τὸ ἓν ἀξεφλούδιστον, τὸ ἄλλο μισοξεφλουδισμένον καὶ τὸ τρίτον ξεφλουδισμένον· τὴν δὲ πρωΐαν εὐθὺς ὡς ἐξυπνήσουν θέτουν τὴν χεῖρα ὑπὸ τὸ προσκέφαλον καὶ λαμβάνουσι τὸ πρῶτον τυχόν· ἂν εἶναι τὸ ἀξεφλούδιστον ὁ μέλλων σύζυγός των θὰ εἶναι πλούσιος, ἂν τὸ μισοξεφλουδισμένον μετρίας καταστάσεως καὶ ἂν τὸ ξεφλουδισμένον πτωχός. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς κληρομαντείας ἀσκοῦσιν αὐτόθι καὶ κατ' ἄλλον τρόπον. Κατὰ τὴν αὐτὴν νύκτα ἡ νεᾶνις λαμβάνει τρία κυδώνια ἢ τρία μῆλα, διακρίνουσα ἕκαστον αὐτῶν διὰ τοῦ ὀνόματος ἑνὸς νέου, τοῦ Πέτρου λ. χ., τοῦ Σαλβατόρου ἢ τοῦ Γιάννη, τοῦ Γκαβίνου ἢ τοῦ Κωνσταντίνου· τὰ κρύπτει ὑπὸ τὸ προσκέφαλον, τὴν δὲ πρωΐαν ἐξάγει τυχαίως ἓν μῆλον καὶ τὸ δαγκάνει. Ἐγερθεῖσα δὲ τῆς κλίνης παρατηρεῖ τὸ δαγκαμένον μῆλον, καὶ ἂν εἶναι τὸ μῆλον τοῦ Πέτρου θὰ νυμφευθῇ ἄνδρα ὀνομαζόμενον Πέτρον, ἢ Γιάννην ἂν οὕτως ὠνόμασε τὸ μῆλον καὶ οὕτω καθεξῆς [4]).

Πρὸς τὴν ἐν Τριπόλει συνηθιζομένην πρόκλησιν μαντικῶν ὀνείρων περὶ γάμου διὰ τῆς ἀποκρύψεως γαμηλίων κοφέτων ὑπὸ τὸ προσκέφαλον ὁμοία εἶναι ἡ τῶν Ἀγγλίδων παρθένων συνήθεια νὰ θέτωσι τεμάχιον τοῦ γαμηλίου πλακοῦντος ὑπὸ τὸ προσκέφαλον διὰ νὰ ἴδωσιν οὕτως ὄνειρον περὶ τοῦ μέλλοντος συζύγου [5]). Τῆς δὲ παρ' ἡμῖν ἀποκρύψεως τῶν κολλύβων ἀντίστοιχος εἶναι ἀλλαχοῦ ἡ χρῆσις διαφόρων σπόρων πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν. Ἐν Γερμανίᾳ ἐν μὲν τῷ Voigtland τὴν νύκτα τῶν Ἀπόκρεων τὰ κοράσια θέτουν λιναρόσπορον ὑπὸ τὸ προσκέφαλόν των, καὶ ἐπιφαίνεται εἰς αὐτὰ καθ' ὕπνους ὁ ἐρώμενος ἢ στυγνὸν γερόντιον, τοῦτο δὲ εἶναι σημεῖον θανάτου [6]). Ἐν δὲ τῷ Angerberg τὴν νύκτα τοῦ ἁγίου Ἰωάννου ἡ νεᾶνις διαχύνει κατὰ γῆς οἱονδήποτε σπόρον ἐπιλέγουσα:

---

1) Wuttke § 352 σ. 244.
2) Αὐτ.
3) *Fr. S. Krauss* Slavische Volksforschungen, Lpz. 1908 σ. 169.
4) Archivio per lo studio delle tradiz. popol. 1898 τ. 17 σ. 465.
5) *Abbott* Macedonian Folkore σ. 80.
6) *Wuttke* § 352 σ. 244.

Ich streue meinen Samen
in Abrahams Namen,
diese Nacht mein Feinslieb
im Schlafe zu erwarten,
wie er geht und steht,
wie er auf der Gasse geht!

(Τό σπόρο μου σκορπίζω | 'ς τ' ὄνομα τ' Ἀβραάμ, | ἀπόψε τόν καλό μου | 'ς τόν ὕπνο ἀ προσμένω, | πῶς εἶναι καί πῶς στέκεται, | πῶς περπατεῖ 'ς τό δρόμο) [1].

Ἐν Αὐστρίᾳ τὴν νύκτα τοῦ ἁγίου Θωμᾶ ἡ νέα ἐπιπάσσει ἐπὶ τῆς κόμης λιναρόσπορον ἐπιλέγουσα:

Ich säe meinen Samen
in St. Thomas Namen;
in St. Thomas Garten
will ich meinen Bräutigam warten.

(Τό σπόρο μου τόν σπέρνω 'ς τ' ὄνομα τ' ἅη Θωμᾶ· 'ς τ' ἅη Θωμᾶ τόν κῆπο τόν ἀρραβωνιαστικό μου θά καρτερῶ).

καὶ ἀναμένει τὴν ἐμφάνισιν αὐτοῦ ἐν ὀνείρῳ [2]. Ἐνίοτε διὰ συμβολικῆς πράξεως ἀντικαθίσταται ἡ ἐνέργεια τῆς σπορᾶς. Οὕτως ἐν Ὀλδεμβούργῳ κάμνει πρὸς τὰ ὀπίσω κίνησιν, ὡς νὰ ἔσπερνε λιναρόσπορον, καὶ ἀναμένει νὰ μάθῃ καθ' ὕπνους τὴν μοῖράν της [3].

Ὡς δὲ παρ' ἡμῖν θέτουσιν ὑπὸ τὸ προσκέφαλον ἀγρίαν κυνάραν ἢ ἀναρτῶσιν ἀπὸ τοῦ τραχήλου κατακλινόμεναι θυλακίσκον μὲ ἄνθη, οὕτω καὶ ἐν ἄλλαις χώραις μεταχειρίζονται βοτάνας καὶ ἄνθη καὶ στεφάνους. Ἐν τῷ γερμανικῷ Τιρόλῳ πιστεύουσιν, ὅτι ἂν τὰ κοράσια θέσωσι τὴν νύκτα τοῦ ἁγίου Ἰωάννου ὑπὸ τὸ προσκέφαλόν των τετράφυλλον τριφύλλιον, θὰ ἴδωσιν ἐν ὀνείρῳ τὸν μέλλοντα ἐρώμενον. Ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Πρωσσίᾳ, ἐν Σιλεσίᾳ καθὼς καὶ ἐν Σουηδίᾳ κατὰ τὴν αὐτὴν νύκτα θέτουν ὑπὸ τὸ προσκέφαλον στέφανον κατεσκευασμένον ἐξ ἀνθέων ἐννέα εἰδῶν, ὅπως ἴδωσιν ὄνειρα ἐπαληθεύοντα. Ἐν Neumark πλέκουσιν αἱ νεάνιδες ἐν σιωπῇ μεταξὺ τῆς 11 καὶ τῆς 12 ὥρας τῆς αὐτῆς νυκτὸς παρόμοιον στέφανον, βέβαιαι ὅτι θὰ ἐμφανισθῇ καθ' ὕπνον εἰς αὐτὰς ὁ μέλλων σύζυγος. Ἐν δὲ τῷ Voigtland ῥίπτουσιν κατὰ τὴν μεσημβρίαν τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἀπὸ τοῦ παραθύρου ἢ τῆς θύρας ἔξω στέφανον ἐξ ἐννέα ἀνθέων, τὴν δὲ νύκτα βλέπουσιν ἐν ὀνείρῳ τὸν γαμβρόν [4].

Ἐπίσης καὶ ἄλλων πραγμάτων, ὡς παρ' ἡμῖν, γίνεται χρῆσις πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν.

Ἐν Βαυαρίᾳ ὁ ζητῶν νὰ μάθῃ τὸ μέλλον του θέτει τὴν νύκτα τῆς παρα-

---

1) *Ploss* das Weib[3] τ. 1 σ. 585 (9ης ἐκδ. σ. 662).
2) *Wuttke* ἔνθ. ἀν.
3) Αὐτ.
4) Αὐτ.

μονῆς τῆς πρωτοχρονιᾶς ὑπὸ τὸ προσκέφαλόν του ἡγιασμένον τι πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον ἀφεύκτως θὰ προκαλέσῃ μαντικὸν ὄνειρον ἀσφαλές [1]). Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον ἐνέχει ἡ χρῆσις κατόπτρου, προελθοῦσα πιθανώτατα ἐκ συμφυρμοῦ τῆς ὀνειρομαντείας μεθ' ἑτέρου εἴδους μαντικῆς, τοῦ τῆς κατοπτρομαντείας. Εἴδομεν ἀνωτέρω (Ε' 2. 3 σ. 117 κέ.) ὅτι ἐν Αἰγίνῃ μὲν τίθεται κάτοπτρον ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον, ἐν Μακεδονίᾳ δ' ἡ νεᾶνις ἐκδυθεῖσα ἵσταται πρὸ τοῦ κατόπτρου λέγουσα ἐπῳδὴν καὶ εἶτα τὸ θέτει ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον. (Πρβλ. καὶ Β' 9 σ. 111). Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιστάσεις ταύτας παρατηρεῖται, ὅτι οὐδὲν ἄλλο τῆς κατοπτρομαντείας ὑπελείφθη ἴχνος, πλὴν τοῦ ὀργάνου τῆς μαντικῆς. Ἀλλ' ἐν Κρήτῃ συνηθίζεται μέχρι τοῦδε ἡ κατοπτρομαντεία ἐν συνδυασμῷ μετὰ τῆς ὑδατομαντείας· τὴν ἡμέραν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου (24 Ἰουνίου) αἱ νεάνιδες ῥίπτουσι μετὰ τὸν *κλήδονα* εἰς φρέαρ ὀλίγον ἀπὸ τὸ ἀμίλητο νερό, δι' οὗ γίνεται ἡ μαντικὴ τοῦ κλήδονα, καὶ μία ἐξ αὐτῶν ἱσταμένη παρὰ τὸ χεῖλος τοῦ φρέατος κρατεῖ εἰς τὴν χεῖρα κάτοπτρον, ἐστραμμένον πρὸς τὸν ἥλιον οὕτως, ὥστε αἱ ἀντανακλώμεναι ἀκτῖνες αὐτοῦ νὰ προσπίπτουσιν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ὕδατος· προσηλώνουσα δὲ τὰ βλέμματα εἰς τὸ φρέαρ βλέπει τὸ ἴνδαλμα τοῦ μέλλοντος συζύγου της, διακρίνουσα τὸ ἀνάστημα, τὸ ἔνδυμα καὶ αὐτὸ τὸ ἐπιτήδευμά του, πρὸς τούτοις δὲ μαντεύεται ἐκ τοῦ φρέατος ἂν θὰ ὑπανδρευθῇ ἢ ἂν θ' ἀποθάνῃ ἐντὸς τοῦ ἔτους [2]).

Τὸ αὐτὸ φαινόμενον παρατηρεῖται καὶ εἰς παραπλησίας συνηθείας ἄλλων λαῶν· ὁτὲ μὲν ἡ ὀνειρομαντεία μόνον ἴχνος τῆς κατοπτρομαντείας διατηρεῖ τὴν ἄσκοπον χρῆσιν τοῦ κατόπτρου, ὁτὲ δ' εἰς τὴν κατοπτρομαντείαν παρενείρονται καὶ πράξεις εἰς τὴν περὶ γάμου ὀνειρομαντείαν συνηθιζόμεναι, καὶ ἄλλοτε συμφύρεται μετὰ τῆς ὑδατομαντείας, ἢ αὕτη ἀντικαθιστᾷ τὴν ὀνειρομαντείαν κατὰ τὰς τακτὰς εἰς ταύτην ἡμέρας καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τελουμένη. Ἐν Nantes τῆς Γαλλίας νεάνιδες διὰ νὰ ἴδωσι καθ' ὕπνους τὸν μέλλοντα σύζυγόν των θέτουσι τὴν πρώτην Παρασκευὴν τοῦ μηνὸς ὑπὸ τὸ προσκέφαλόν των κάτοπτρον, ἐφ' οὗ σταυρὸς ἐκ δάφνης [3]). Ἐν Σκωτίᾳ αἱ νεάνιδες ἵστανται πρὸ τοῦ κατόπτρου, κρατοῦσαι κηρίον καὶ *τρώγουσαι μῆλον* ἢ κτενίζουσαι τὴν κόμην των, ἐπιφαίνεται δὲ εἰς τὸ βάθος τοῦ κατόπτρου ὁ

---

1) Zeitschrift d. Ver. f. Volksk. 1898 σ. 400.

2) Κρητικὸς λαὸς 1909 σ. 137—8. Ὡς ἀναφέρει ὁ Μ. Π. Βρετὸς (*Vreto* Mélanges néohelléniques. Ath. 1856 σ. 48) τὴν παραμονὴν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου μετὰ τὸν ἑσπερινὸν κλείονται τὰ κοράσια εἰς τὸν κοιτῶνά των ἢ εἰς καμίαν ἀποθήκην καὶ εἰς τὸ σκότος κυτάζουσιν ἕνα καθρέπτην. Ἂν ἡ μοῖρά των εἶναι νὰ ὑπανδρευθῶσιν ἐντὸς τοῦ ἔτους, θὰ ἴδωσιν εἰς τὸν καθρέπτην τὴν μορφὴν τοῦ μέλλοντος συζύγου των. — Κατ' ἀνακοίνωσιν δὲ τοῦ Ἀθ. Στ. Κουμανούδη (1872) ἐν Ἀδριανουπόλει τοῦ ἁγίου Ἰωάννου ἡ μαντευομένη περὶ γάμου, καλυπτομένη διὰ κοκκίνου ὑφάσματος, κύπτει ἐπὶ φρέατος καὶ ἐμβλέπει εἰς κάτοπτρον, τὸ ὁποῖον κρατεῖ εἰς τὴν χεῖρα, ἐνῷ ταὐτοχρόνως φίλη της ἀναγινώσκει ὑπὲρ τὴν κεφαλήν της τοὺς χαιρετισμοὺς τῆς Παναγίας, διὰ νὰ μὴ ἁρπασθῇ ἀπὸ τὰ δαιμόνια ποῦ εἶναι εἰς τὸ πηγάδι. Οὕτω δὲ βλέπει εἰς τὸν καθρέπτην τὴν σκιὰν τοῦ μέλλοντος συζύγου της.

3) Revue d. tradit. popul. 1900 σ. 583.

μέλλων σύζυγος [1]). Ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Πρωσσίᾳ πιστεύουσιν ὅτι τὸ μεσονύκτιον ἀκριβῶς τῆς πρώτης τοῦ ἔτους ἐμφανίζεται εἰς τὸ κάτοπτρον τὸ ἴνδαλμα τοῦ μέλλοντος συζύγου. Ἐν Ἔσσῃ δὲ καὶ ἐν Ὀλδεμβούργῳ ἡ νεᾶνις κρατοῦσα εἰς ἑκατέραν χεῖρα φῶς ἵσταται πρὸ τοῦ κατόπτρου, ἐκφωνεῖ τρὶς τὸ ὄνομά της καὶ βλέπει τὴν εἰκόνα τοῦ ἐρωμένου. Τὸ αὐτὸ δὲ δύναται νὰ πράξῃ καὶ ὁ ἄγαμος νέος. Ἐν Αὐστρίᾳ κατὰ τὴν νύκτα τοῦ ἁγίου Θωμᾶ λαμβάνουν ἓν κάτοπτρον καὶ ἓν φῶς καὶ ἐξέρχονται εἰς τὸ ὕπαιθρον, τὸ μεσονύκτιον δ' ἀκριβῶς βλέπουν εἰς τὸ κάτοπτρον τί κάμνει κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν ὁ ἐρώμενος [2]). Ἐν Σουαβίᾳ δοξάζουσιν, ὅτι ἂν κατὰ τὸ μεσονύκτιον τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου ἐμβλέψῃ ἡ νεᾶνις εἰς φρέαρ, θὰ ἴδῃ τὸν μέλλοντα σύζυγόν της, ἀλλὰ ταὐτοχρόνως καὶ τὸν διάβολον. Καὶ ἄλλαι ὅμοιαι μαντεῖαι γίνονται ἀλλαχοῦ τῆς Γερμανίας εἰς φρέατα ἢ πηγάς [3]).

Εἰς ἄλλην κατηγορίαν θρησκευτικῶν δοξασιῶν πρέπει νὰ καταλεχθῶσιν αἱ συνήθειαι τῆς σπορᾶς τῶν κολλύβων. Ἡ πρᾶξις αὕτη ἔχει ἁπλῶς συμβολικὸν χαρακτῆρα, ἀφοῦ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον σπείρεται βεβρασμένος σῖτος, καίτοι δὲ πολλαὶ ἄλλαι μαγικαὶ τελεταὶ συμπλέκονται πρὸς αὐτήν, φαίνεται δ' ὅμως βέβαιον, ὅτι ἡ κυρία καὶ ἀρχικωτάτη τούτων εἶναι ἡ πρᾶξις τῆς σπορᾶς, αἱ δὲ ἄλλαι ἐκ διαφόρων λόγων προστεθεῖσαι ὕστερον δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἐπουσιώδη συμπληρώματα αὐτῆς. Διότι αἱ μαγικαὶ τελεταὶ παραλλάσσουσιν, ἄλλοτε ἄλλαι γινόμεναι κατὰ τὰς περιστάσεις ἢ τοὺς τόπους, ὅπου ἐπιχωριάζει ἡ συνήθεια τῆς σπορᾶς, αὕτη δ' ὅμως πάντοτε ἀποτελεῖ τὸ κέντρον τῶν τελετῶν ἐκείνων. Καὶ τὸν σκοπὸν δὲ τῆς συνηθείας τῆς σπορᾶς ἑκασταχοῦ διάφορον ὑπολαμβάνουσι, πολλάκις δ' οὗτος οὐδὲν κοινὸν φαίνεται ἔχων πρὸς τὴν μαντικήν, ὅθεν γίνεται δῆλον, ὅτι πρόκειται περὶ περιλείμματος ἀρχαίων θρησκευτικῶν νομίμων, τῶν ὁποίων ἐλησμονήθη ὁ λόγος.

Ὁ Frazer [4]) περισυνέλεξε παραδείγματά τινα ὁμοίων συνηθειῶν τῆς Ἰνδικῆς, τῆς Βαυαρίας καὶ τῆς Σαρδηνίας καθὼς καὶ ἀναλόγων τῆς Σικελίας καὶ τῆς Πρωσσίας. Εἰς ταῦτα προσθέτομεν καὶ τὰ ἑπόμενα, εἰς τὰ ὁποῖα παρατηρεῖται μείζων ὁμοιότης πρὸς τὰς ἑλληνικὰς συνηθείας, μάλιστα δὲ τὴν ζακυνθίαν τῆς διὰ τῆς ἀγρίας κυνάρας μαντείας (Ε' 4 σ. 118) καὶ τὴν θρακικὴν τῆς διὰ φύλλων συκῆς (Ε' 13 σ. 120). Ἐν Ἐμμενθὰλ τῆς Ἑλβετίας κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου κόπτουσιν ἀμάραντον (; Böhnele=Sedum refluxum) καὶ ἐμβάλλουν δύο κλάδους αὐτοῦ εἰς ξηρὸν μέρος, μελετῶντες πρόσωπον πρὸς τὸ ὁποῖον ἔχουν συμπάθειαν. Ἂν οἱ κλάδοι πιάσουν, θὰ γίνῃ γάμος. Ἐκ τοῦ ἀμαράντου, τὸν ὁποῖον κόπτουν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου, βλέπουν

---

1) *Abbot* Macedonian Folklore σ. 50.

2) *Wuttke* § 355 σ. 246.

3) Αὐτ. § 356.

4) *Frazer* The golden Bough 2 ἐκδ. τ. II σ. 124 κἑ. (Le rameau d' or, traduit par Stiebel et Toutain τ. III σ. 154 κἑ.). *Frazer* Adonis Attis Osiris σ. 140 κἑ. Πρβλ. *Mary Hamilton* Greek Saints and their Festivals 1910 σ. 144 κἑ. *R. Wünsch* Das Frühlingsfest der Insel Malta σ. 53 κἑ.

καὶ ἂν θὰ ζήσουν ἢ θ' ἀποθάνουν κατὰ τὸ τρέχον ἔτος. Ὁ κλάδος πρέπει ν' ἀποτεθῇ εἰς ξηρὸν μέρος, καὶ ἂν μείνῃ χλοερὸς θὰ ζήσουν, ἂν δὲ ξηρανθῇ θ' ἀποθάνουν [1]). Ἐν Βαυαρίᾳ τὴν ἡμέραν τῆς ἁγίας Βαρβάρας (4 Δεκεμβρίου) αἱ νεάνιδες λαμβάνουσι κλάδους κερασέας ἢ ἀκταίας, καὶ ἐμβάλλουσιν αὐτοὺς κατ' οἶκον εἰς τὸ ὕδωρ, συνάπτουσαι πρὸς τὸν κλάδον εὐχήν τινα, ἂν δὲ μέχρι τῶν Χριστουγέννων ὁ κλάδος ἐξανθήσῃ, ἡ εὐχὴ θὰ πληρωθῇ [2]). Αἱ γερμανικῆς καταγωγῆς νεάνιδες τῶν Sette comuni τῆς Βικεντίας φυτεύουσιν τὴν νύκτα τοῦ ἁγίου Ἰωάννου εἰς ἀγγεῖον γεμᾶτον μὲ χῶμα τρία φασόλια, εἰς ὧν ἕκαστον ἐπιβάλλουσι τὸ ὄνομα νέου ἀρεστοῦ εἰς αὐτάς, ἐλπίζουσαι ὅτι θὰ νυμφευθῶσιν ἐκεῖνον, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα φέρει τὸ πρῶτον βλαστῆσαν φασόλιον [3]). Ἐν Σαρδηνίᾳ τὴν παραμονὴν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου αἱ ἄγαμοι νέαι λαμβάνουν pubúnzula (εἶδος ἀγρίας κυνάρας), τὴν ὁποίαν ἀποφυλλίζουν καὶ φυτεύουν εἰς τὸν κῆπον. Τὴν δὲ πρωΐαν τῆς ἑορτῆς μόλις ἐξημερώσῃ ρίπτουν εἰς τὴν δημοσίαν ὁδὸν γαρύφαλλον, ἢ καὶ ἄλλο ἄνθος, νομίζουσαι ὅτι ὁ μέλλων σύζυγός των θὰ ἔχῃ τὸ ὄνομα ἐκείνου, ὅστις σηκώσῃ τὸ ἄνθος. Ἔπειτα μεταβαίνουσι εἰς τὸν κῆπον, διὰ νὰ ἴδωσι τί ἀπέγινεν ἡ pubúnzula· καὶ ἂν μὲν ἐβλάστησε, προοιωνίζονται αἰσίαν τὴν τύχην των, ἂν δ' ἐμαράνθη κακήν. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον μαντεύονται καὶ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς ἁγίας Ἀγάθης καὶ τοῦ ἁγίου Νικολάου [4]). Αἱ δὲ Πολωνίδες κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου σπείρουν λινάριον, διὰ νὰ τὰς ἀξιώσῃ ὁ ἅγιος νὰ ἴδουν εἰς τὸν ὕπνον των τὸν ἄνδρα ποῦ θὰ πάρουν [5]).

III

Εὐστόχως παρετήρησεν ὁ Frazer, ὅτι ἡ κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ θερινοῦ ἡλιοτροπίου σπορὰ ἐν ἀγγείοις καὶ ταχεῖα βλάστησις σπόρων σίτου καὶ κριθῆς, ἀντιστοιχοῦσα ἀκριβῶς πρὸς τὸ ἀρχαῖον θρησκευτικὸν νόμιμον τῶν Ἀδώνιδος κήπων, δύναται νὰ καταλεχθῇ εἰς τὰς παγκοίνους κατὰ τὰς θερινὰς τροπὰς τοῦ ἡλίου τελετάς, τῶν ὁποίων σκοπὸς ἐν ἀρχῇ ἦτο ἡ ὑποβοήθεια τῆς ἐπιδόσεως τῆς βλαστήσεως καὶ ἰδίᾳ τοῦ θερισμοῦ. Τῷ ὄντι δὲ αἱ συνήθειαι, τὰς ὁποίας ἀναφέρει ὁ Frazer, καὶ ἐκεῖναι ὅσας συμπληρωτικῶς ἀνεγράψαμεν ἀνωτέρω, καθὼς καὶ αἱ τῆς σπορᾶς σίτου ἢ κολλύβων παρ' ἡμῖν, ἔχουσι σαφῆ τὸν χαρακτῆρα πράξεων τῆς συμπαθητικῆς μαγείας, ὁποῖαι προσιδιάζουσιν εἰς λαοὺς ταπεινοτάτην ἔχοντας τὴν θρησκευτικὴν ἀντίληψιν. Τοιαῦται συνήθειαι, ὧν ὁ πρῶτος λόγος ἦτο ἡ διὰ μιμικῶν παραστάσεων ἐπίτευξις τῆς ἀσφαλοῦς ἐπαναλήψεως παραπλησίων φαινομένων ἐν τῷ φυσικῷ κόσμῳ, ριζωθεῖσαι ἕνεκα τῆς μακρᾶς χρήσεως, ἐξηκολούθησαν διατηρούμεναι

1) Schweizerisches Archiv f. Volksk. 1911 σ. 5.
2) Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1898 σ. 398.
3) Archivio delle tradiz. popolari 1898 σ. 37.
4) Αὐτ. σ. 463—4.
5) Αὐτ. σ. 464.

ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει ἐπὶ πολὺν χρόνον, μεθ' ὅλας τὰς μεταβολὰς τὰς ὁποίας ἐπέφερεν εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἰδέας ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις. Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ἀνήκουσι καὶ πολλὰ τῆς λατρείας τοῦ Ἀδώνιδος, ἥτις ἐκ τῆς Συρίας καὶ τῆς Φοινίκης διὰ τῆς Κύπρου εἶχεν ἤδη εἰσαχθῇ εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα π. Χ. Εἰς πολλὰς ἑλληνικὰς πόλεις κατὰ τὰ Ἀδώνια, εἴτε κατὰ τὸ ἔαρ ἤγετο ἡ ἑορτὴ αὕτη, εἴτε κατὰ τὸ μέσον θέρος, εἴτε κατὰ τὸ φθινόπωρον, ἦτο ἱερὸν πένθος, διὰ τὸν ἀφανισμὸν τοῦ θεοῦ, ἐγίνετο πρόθεσις εἰδώλων αὐτοῦ, ὡς εἰς τὰς ἐκφορὰς τῶν νεκρῶν, καὶ ἐμιμοῦντο αἱ γυναῖκες τὰ ἐν ταῖς ταφαῖς γινόμενα, κοπτόμεναι καὶ θρηνοῦσαι, καθωσίουν δὲ καὶ ἐπιταφίους τῷ Ἀδώνιδι τοὺς οὕτω λεγομένους Ἀδώνιδος κήπους· ἦσαν δ' οὗτοι σῖτος ἢ κριθὴ ἢ ἄλλοι σπόροι, εἰς κεράμεια ἢ ἄλλα ἀγγεῖα σπειρόμενοι καὶ ταχέως ἀναθάλλοντες μέχρι χλόης [1]).

Πρῶτος ὁ Brugsch καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Maury ὑπέδειξαν τὴν ὁμοιότητα πρὸς τ' Ἀδώνια τελετῶν τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν μεγάλην Παρασκευὴν [2]). Τὴν δ' ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἐκκλησίᾳ τελετὴν τοῦ ἐπιταφίου ὁ C. Wachsmuth [3]) συγκρίνει πρὸς τὰ γινόμενα ἐν τοῖς Ἐλευσινίοις μυστηρίοις [4]). Ἀλλ' ὡς παρετήρησαν ὁ R. Wünsch [5]) καὶ ὁ Frazer [6]) καταφανεστέρα μᾶλλον εἶναι ἡ ὁμοιότης τῶν τελετῶν τοῦ ἐπιταφίου ἔν τε τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ καὶ τῇ δυτικῇ πρὸς τὴν ἑορτὴν τῶν Ἀδωνίων, ἐν οἷς ἐγίνετο ἡ ἐκφορὰ θανατωθέντος καὶ μέλλοντος ν' ἀναστηθῇ θεοῦ, καὶ ἅτινα ἐν Συρίᾳ μάλιστα ἤγοντο κατὰ τὴν αὐτὴν καὶ τὸ χριστιανικὸν πάσχα ὥραν τοῦ ἔτους. Ἓν δ' ἐπὶ πλέον λείψανον τῶν ἀρχαίων Ἀδωνίων φαίνεται ὅτι εἶναι καὶ οἱ Ἀδώνιδος κῆποι.

Αἱ συνήθειαι τῆς σπορᾶς ἐν ἀγγείοις, ἃς ἀνωτέρω ἐμνημονεύσαμεν, ἐν ἄλλαις ἡμέραις γινόμεναι, δὲν φαίνονται ἔχουσαι ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὰς τελετὰς τοῦ ἐπιταφίου, ὥστε νὰ θεωρηθῶσιν ὡς συνδιατηρηθεῖσαι ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μετὰ τῶν ἄλλων ἱερῶν νομίμων τῶν Ἀδωνίων καὶ ἀναποσπάστως μετὰ της συνηθείας τῆς ἐκφορᾶς τοῦ νεκροῦ ἀνέκαθεν συνδεόμεναι. Ἀλλ'

---

1) Συναγωγὴν τῶν ἀρχαίων μαρτυριῶν καὶ τὰς ἐπικρατούσας νῦν γνώμας περὶ τῆς σημασίας τῆς λατρείας τοῦ Ἀδώνιδος βλ. ἐν *G. Greve* de Adonide, Lips. 1877 σ. 32 κέ. *W. Mannhardt* Wald- u. Feldkulte 2te Aufl. τ. II σ. 273 κέ. *Dümmler* ἐν *Pauly-Wissowa* Real-Encycl. τ. I σ. 387 κέ. *Frazer* ἔνθ. ἀν. *Farnell* the Cults of the Greek States τ. II σ. 644 κέ. *M. P. Nilson* Griechische Feste, Leipz. 1906. σ. 384 κέ.

2) *Brugsch* die Adonisklage u. das Linoslied, Berlin 1852 σ. 5. *Alfred Maury* Hist. des religions de la Grèce antique, Par. 1859 τ. III σ. 221.

3) Das alte Griechenland im neuen, Bonn 1864 σ. 26 κέ.

4) Εὐστοχώτερον ὁ ἡμέτερος *Δ. Φίλιος* (Ἐλευσίς, Ἀθ. 1906 σ. 47) παραβάλλει τὴν λατρείαν τῶν παθῶν τοῦ Χριστοῦ καθ' ὅλην τὴν μεγάλην ἑβδομάδα, ἥτις μυστικὸν δρᾶμα δύναται νὰ ὀνομασθῇ, πρὸς τὴν ἐν τοῖς Ἐλευσινίοις ἐπὶ τὸ δραματικώτερον ἀναπαράστασιν τοῦ περὶ τὴν Δήμητρα καὶ Κόρην μύθου.

5) Das Frühlingsfest der Insel Malta σ. 49 κέ. Εἰκασίαν περὶ ὁμοιότητος τῶν Ἀδωνίων πρὸς τὸν ἐπιτάφιον τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς ἐξήνεγκε καὶ ἡ *Dora d' Istria* (Excursions en Roumelie et en Morée 1863 τ. II σ. 142).

6) Adonis Attis Osiris σ. 155 κέ.

οὐδὲν ἧττον ὑπάρχουσιν ἐνδείξεις τινὲς ἐξ ὧν συνάγεται ὅτι πιθανώτατα ὑφίστατο ἐξ ἀρχῆς συνάφεια τῶν συνηθειῶν τούτων πρὸς ἀλλήλας. «Ἐν Σικελίᾳ, λέγει ὁ Frazer [1]), οἱ Ἀδώνιδος κῆποι σπείρονται ἔτι καὶ νῦν κατὰ τὴν ἄνοιξιν καὶ κατὰ τὸ θέρος, ὁπόθεν δυνάμεθα ἴσως νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι καὶ ἐν Σικελίᾳ ἤγετο τὸ πάλαι ἐαρινὴ ἑορτὴ τοῦ θανόντος καὶ ἀναστηθέντος θεοῦ, ὡς ἐν Συρίᾳ [2]). Μικρὸν πρὸ τοῦ Πάσχα αἱ Σικελαὶ γυναῖκες σπείρουσι σῖτον, φακῆν καὶ καναρίου σπόρον εἰς πινάκια, τὰ ὁποῖα θέτουν εἰς σκοτεινὸν μέρος καὶ τὰ ποτίζουν ἡμέραν παρ' ἡμέραν. Οἱ σπόροι βλαστάνουσι ταχέως· τὰ δὲ βλαστάρια περιδένουν μὲ ἐρυθρὰς ταινίας καὶ καταθέτουν τὰ πινάκια εἰς τοὺς ἐπιταφίους, τοὺς ὁποίους κατὰ τὴν μεγάλην Παρασκευὴν κατασκευάζουν μὲ ὁμοιώματα τοῦ τεθνεῶτος Χριστοῦ εἰς τὰς καθολικὰς καὶ ἑλληνικὰς ἐκκλησίας, ἀπαραλλάκτως ὡς οἱ Ἀδώνιδος κῆποι ἐτίθεντο ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ νεκροῦ Ἀδώνιδος. Ἡ συνήθεια δὲν ἐπιχωριάζει ἐν Σικελίᾳ μόνον, ἀλλὰ παρετηρήθη καὶ ἐν Κοσέντζᾳ τῆς Καλαβρίας, ἐν τῇ δαλματικῇ νήσῳ Lesina [3]) καὶ πιθανὸν καὶ εἰς ἄλλους τόπους. Τὸ ὅλον δ' ἔθιμον, ἤτοι ἐπιτάφιοι μετὰ πινακίων βεβλαστημένων σπόρων εἶναι πιθανῶς ἐξακολούθησις τῆς λατρείας τοῦ Ἀδώνιδος ὑπὸ διάφορον ὄνομα».

Καὶ παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῷ λαῷ ὑπάρχουσι συνήθειαι, ἀμετάλλακτον διατηροῦσαι τὸν τύπον τῶν Ἀδώνιδος κήπων. Ἐν Μεσσηνίᾳ αἱ γυναῖκες κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ Πάσχα καὶ ὕστερον κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνας συνηθίζουσι νὰ θέτωσι σπόρους σίτου ἢ κριθῆς ἢ φακῆς ἢ κέγχρου ἐπὶ μικρῶν πινακίων ὀλίγον ὕδωρ ἐχόντων· καθὼς ἐπίσης καὶ ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας πορωδῶν κανατίων πεπληρωμένων ὕδατος. Οἱ σπόροι οὗτοι ποτιζόμενοι ἐν τοῖς κανατίοις ἐκ τοῦ διηθουμένου ὕδατος καὶ ἐν τοῖς πινακίοις ἐκ τοῦ ἐν αὐτοῖς ὕδατος ταχέως εἰς ὀλίγας ἡμέρας ἐκβλαστάνουσιν, ἀλλὰ καὶ ταχέως ἡ ἐκβλαστήσασα χλόη μαραίνεται. Τῆς συνηθείας ταύτης, ἥτις ὡς παρετήρησα ἐπικρατεῖ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, οὐδένα ἄλλον σκοπὸν δύνανται νὰ φέρωσιν ἐρωτώμεναι αἱ φυτεύουσαι τοὺς σπόρους εἰς τὰ κανάτια καὶ τὰ πινάκια εἰμὴ τὸν στολισμὸν διὰ χλόης τῆς οἰκίας. Εἶναι δὲ φανερόν, ὅτι ἐξευρέθη ὁ λόγος οὗτος, διότι ὁ ἀληθὴς τῆς συνηθείας σκοπὸς ἐλησμονήθη. Ἄλλως δὲ καὶ ἐν ταῖς ἀρχαίαις Ἀθήναις ἤδη ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος ἐκαλλιεργοῦντο οἱ Ἀδώνιδος κῆποι ὄχι μόνον χάριν τῆς ἑορτῆς, ἀλλὰ καὶ ἁπλῶς χάριν παιδιᾶς,

---

1) *Frazer* Adonis σ. 153. *Τοῦ αὐτοῦ* Golden Bough [2] τ. II σ. 130. (Le rameau d'or τ. III σ. 160). Τὰ σικελικὰ ἔθιμα τῆς σπορᾶς σίτου κατὰ τὸ Πάσχα μνημονεύει καὶ ἀνώνυμος ἐν τῷ περιοδικῷ Ausland 1873 σ. 782.

2) Ὅτι καὶ ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Ἑλλάδι καθόλου τὰ Ἀδώνια ἤγοντο ἐπίσης κατὰ τὴν ἐαρινὴν ὥραν εἰκάζει ὁ *G. Greve* de Adonide σ. 45.

3) Ἐν αὐτῇ τὴν 24 Ἰουνίου θέτουν εἰς πινάκιον σπόρον, τὴν παραμονὴν τοῦ ἁγίου Πέτρου (28 Ἰουνίου) τὸν ποτίζουν εἰς τὰ σκοτεινά, τὴν δὲ παραμονὴν τῆς ἁγίας Ἐλισάβετ (2 Ἰουλίου) τὸν παρατηροῦν καὶ ἂν ἐβλάστησε πολύ, τὸ θεωροῦν σημεῖον πλούτου κατὰ τὸ ἔτος, ἂν δ' ὀλίγον πτωχείας. (*Düringsfeld* Ethnologische Curiositäten, Leipzig 1879 σ. 29—30).

ὡς ῥητῶς μαρτυροῦσιν ἀρχαῖοι συγγραφεῖς [1]).

Ὅτι δ' ὅμως ἡ συνήθεια αὕτη ἐν ἀρχῇ ἦτο θρησκευτικὸν νόμιμον, καὶ δὴ συναφὲς πρὸς τὴν ἑορτὴν τοῦ ἐπιταφίου, συνάγεται ἀριδήλως ἐκ τῶν γινομένων ἐν Σέρραις τῆς Μακεδονίας. Ἐκεῖ μίαν ἑβδομάδα περίπου πρὸ τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς αἱ γυναῖκες θέτουσιν ἐπὶ πινακίων μετ' ὀλίγης ποσότητος ὕδατος σπόρους σίτου καὶ κριθῆς, καὶ ὅταν οὗτοι βλαστήσωσι, κόπτουσι συμμέτρως τὰς κορυφάς των, ὅπως ἀποτελεσθῇ κανονικὸν ἐπίπεδον σχῆμα. Τὴν δὲ νύκτα κατὰ τὴν περιαγωγὴν τοῦ ἐπιταφίου τοποθετοῦσι τὰ πινάκια ἐπὶ τραπεζίου ἢ ἐπὶ καθέδρας πρὸ τῶν θυρῶν τῶν οἰκιῶν, μετὰ θυμιατηρίου καὶ ἀνημμένης λαμπάδος, πρὸς δὲ καὶ εἰκόνος τῆς σταυρώσεως τοῦ Χριστοῦ, κατὰ προτίμησιν κεντητῆς, διὸ πολλαὶ οἰκογένειαι φιλοτιμοῦνται νὰ ἔχωσι τοιαύτην κεντημένην εἰκόνα [2]).

Πῶς ἔγινεν ἡ μετάπτωσις τοῦ θρησκευτικοῦ νομίμου τῶν Ἀδώνιδος κήπων εἰς μαντικὴν ἐνέργειαν ἐξηγεῖ ἐπαρκῶς ὁ Frazer [3]). Μετατραπέντος δὲ τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ εἰς μαντικόν, συνεφύρησαν μετὰ τῆς σπορᾶς καὶ στοιχεῖα ἄλλα τῆς μαντικῆς, καὶ δὴ τῆς ὀνειρομαντείας, ἀμιγὲς δὲ διετηρήθη τὸ νόμιμον ἐν τῇ συνηθείᾳ τῶν Σερρῶν καὶ τῆς Σικελίας καὶ Καλαβρίας καὶ ἀμυδρά τινα διεσώθησαν ἴχνη αὐτοῦ μόνον ἐν τῇ χάριν παιδιᾶς ἢ διακοσμήσεως ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος γινομένῃ καλλιεργίᾳ τῆς ταχυβλάστου χλόης.

Τῶν δὲ ἄλλων μαντικῶν περὶ γάμου συνηθειῶν ἀδύνατον θὰ ἦτο νὰ διαγνώσωμεν τὸν λόγον καὶ ν' ἀναζητήσωμεν τὴν ἀρχὴν αὐτῶν, ἂν ἐγινώσκομεν μόνας τὰς παρὰ τοῖς ἄλλοις εὐρωπαϊκοῖς λαοῖς κρατούσας καὶ εἰς τούτων τὴν ἐξέτασιν ἤμεθα ἠναγκασμένοι νὰ περιορισθῶμεν. Διότι τοσαῦτα παρουσιάζουσιν αὗται χάσματα, ὥστε ἀδύνατον εἶναι ν' ἀποκατασταθῇ ἡ συνοχὴ αὐτῶν, καθὼς δ' εἶναι ἐλλιπεῖς καὶ ἀτελεῖς, πολλὴν ἐνέχουσιν ἀσάφειαν καὶ εἶναι παντελῶς ἀκατανόητοι, φαίνονται δὲ μᾶλλον ὡς ἄμορφα καὶ δυσδιάγνωστα σπαράγματα ἀρχαιοτέρων μαγικῶν πράξεων. Ἀλλὰ διὰ τῆς ἀντιπαραβολῆς τῶν ἑλληνικῶν συνηθειῶν πρὸς ἀλλήλας καὶ πρὸς τὰς τῶν ἄλλων λαῶν συμπληροῦνται καὶ διαφωτίζονται πᾶσαι. Οὕτω δὲ πλήρεις ἐξεταζόμεναι ἀποκαλύπτονται ὡς μαγικαὶ τελεταὶ σκοποῦσαι τὸν κατάδεσμον δαίμονος, ὅπως ἐξαναγκάσωσιν αὐτὸν νὰ πέμψῃ μαντικὰ περὶ γάμου ὄνειρα.

Τοιαύτην ἔχουσαι σημασίαν εἶναι φανερὸν ὅτι φέρουσι τὸν τύπον ἀρχεγόνων θρησκευτικῶν ἰδεῶν καὶ φαίνονται παλαιότεραι τῶν μαντικῶν τρόπων τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος. Ἡ διὰ καταδέσμου θεοῦ ἢ ἥρωος ὀνειρομαντεία δυσαρμόστει βεβαίως πρὸς τὰς περὶ θεῶν δόξας τῶν ἀρχαίων, ἀσεβὴς δὲ καὶ ἀντικειμένη ἄντικρυς πρὸς τὴν πίστιν περὶ τῆς φύσεως τῶν θεῶν θὰ ὑπελαμβάνετο πᾶσα προσπάθεια σκοποῦσα νὰ καταναγκάσῃ αὐτοὺς ὅπως πράξωσί τι

---

1) *Πλάτ.* Φαῖδρ. 276 B. *Ἑρμείας* παρὰ Σχολ. Πλάτ. αὐτ. Bast.

2) Κατ' ἀνακοίνωσιν τῶν κ. κ. Στίλπωνος Π. Κυριακίδου δ. φ. καὶ Γ. Τέγουτζια τελειοφ. τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἐκ Σερρῶν.

3) The Golden Bough [2] τ. II σ. 128—9 (γαλλ. μεταφρ. τ. III σ. 158).

καὶ ἄκοντες. Οὐδ' ἡ ὁπωσδήποτε πρόκλησις μαντικῶν ὀνείρων, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τοὺς αἰτητικοὺς οἰωνισμοὺς (auguria ἢ auspicia impetrativa ἢ impetrita) τῶν Ρωμαίων, δι' ὧν προεκαλεῖτο ἡ ἐκδήλωσις τῆς θελήσεως τῶν θεῶν, ἀναφέρεται ῥητῶς ὡς γνωστὴ κατὰ τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν ρωμαϊκὴν ἀρχαιότητα. Τῶν διαφόρων εἰδῶν, εἰς ἃ διέκρινον τὰ ὄνειρα οἱ ἀρχαῖοι, τὰ μὲν ἄλλα ἐθεωροῦντο ἀσήμαντα καὶ ἐνυπνιώδη, δύο δὲ μόνον τούτων ἐνομίζοντο ὅτι προεσήμαινον τὸ μέλλον, τὰ ὄνειρα καὶ οἱ χρηματισμοὶ (oracula). Ταῦτα δὲ πιστευόμενα θεόπεμπτα καὶ διὰ τοῦτο ἀληθινά, ἦσαν ἀπροσδόκητα, ἐξ ἀδήλου αἰτίας προσπίπτοντα.

Δύσκολον δ' ὅμως εἶναι νὰ δεχθῶμεν ὅτι αἱ μαγικαὶ τελεταὶ τοῦ καταδέσμου, κατὰ μείζονα δὲ λόγον αἱ τῆς προκλήσεως μαντικῶν ὀνείρων, εἶναι ὑστέρων χρόνων ἐπιγενήματα, πιθανώτερον δ' εἶναι ὅτι τοιαῦται ἀρχαιότροποι συνήθειαι δὲν ἦσαν ἄγνωστοι εἰς τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα, ἀλλ' ὑφιστάμεναι ἔκπαλαι, ἐλάνθανον δυσδιάγνωστοι διὰ τὰς ἐπενεχθείσας εἰς αὐτὰς μεταβολάς, αἵτινες ἐκρίθησαν ἀναγκαῖαι διὰ νὰ προσαρμοσθῶσι πρὸς τὴν ἐπιγενομένην θρησκευτικὴν μόρφωσιν καὶ περικαλυφθῇ ἡ ἀρχαιοπινὴς αὐτῶν τραχύτης καὶ ἀπρέπεια. Πῶς δὲ ἄλλως δύναται νὰ ἐξηγηθῇ, εἰμὴ ὡς ἔχον ἐξίτηλον μὲν ἀλλ' εὐδιάκριτον τὸν χαρακτῆρα τοῦ καταδέσμου, τὸ τοσοῦτο εὐρέως κατὰ τὴν ἀρχαιότητα διαδεδομένον θρησκευτικὸν ἔθος τῆς ἐγκοιμήσεως ἐν ἱεροῖς χθονίων θεῶν ἢ ἡρώων, δι' ἧς προεκαλοῦντο ὄνειρα καὶ δὴ καὶ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἐν τῷ ἱερῷ ἐνοικοῦντος θεοῦ; [1]) Ὁ ἐγκοιμώμενος προπαρεσκευάζετο διὰ τῆς ἐκτελέσεως θρησκευτικῶν τινων νομίμων, εἰς τὰ ὁποῖα ἀπεδίδετο σκοπὸς ἐξαγνισμοῦ καὶ προσελκύσεως τῆς εὐνοίας τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ τὰ ὁποῖα οὐδὲν ἄλλο ἐν ἀρχῇ ἦσαν εἰμὴ μαγικοὶ τρόποι πρὸς ἐξαναγκασμὸν αὐτοῦ. Ἔν τισι δὲ ἱεροῖς φαίνεται ὅτι τὰ δι' ἐγκοιμήσεως ἐπαγόμενα ὄνειρα ἦσαν πλὴν τῶν ἰαματικῶν καὶ μαντικά, ὡς περὶ τοῦ Ἀμφιαρείου τοῦ Ὠρωποῦ συνάγεται ἐκ τῶν λόγων τοῦ Παυσανίου (Α′ λδ′ 5) καὶ τοῦ Φιλοστράτου (β. Ἀπολλων. Β′ 37, 90).

Ὅτι δὲ τὰ κατὰ πρόκλησιν ὄνειρα δὲν ἦσαν ἄγνωστα εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας καταφαίνεται ἐκ τῆς ὀνομασίας ἑνὸς εἴδους ὀνείρων, τὰ ὁποῖα ὁ Ἀρτεμίδωρος (Α′ 6 σ. 13) καλεῖ *αἰτητικά*· καίτοι οὗτος δὲν φαίνεται ἔχων σαφῆ ἔννοιαν τῆς σημασίας τοῦ ὀνόματος καὶ συγχέει τὰ ὄνειρα ταῦτα πρὸς τὰ *μεριμνηματικά*, «τὰ ἐπιφαινόμενα τοῖς φροντίζουσι περί τινος», ἅτινα ὡς ἁπλῶς «ὑπομνηστικὰ τῶν ὄντων» ἐνύπνια οὐδεμίαν εἶχον σημασίαν διὰ τὴν πρόγνωσιν τοῦ μέλλοντος, ἀλλ' ὅμως ἀναμφισβήτητον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὅτι αἰτητικὰ ἦσαν τὰ διὰ μαγικῆς ἐνεργείας προκαλούμενα ὄνειρα [2]). Τοῦτο ἀρι-

---

1) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ *Deubner* de incubatione σ. 5 κἑ. 8 κἑ.

2) Ἄλλως δ' ὁ Ἀρτεμίδωρος φαίνεται ὅτι δὲν ἠγνόει τὴν διὰ μαγικῆς ἐνεργείας πρόκλησιν μαντικῶν ὀνείρων, ὡς συνάγεται ἐκ βιβλ. Δ′ κεφ. 2 (σ. 204—5) τῶν Ὀνειροκριτικῶν αὐτοῦ, ὅπου ἐλέγχει ὡς ἀσεβεῖς καὶ ἀλυσιτελεῖς καὶ παραλόγους τὰς προσπαθείας πρὸς ἐξαναγκασμὸν τῶν θεῶν, ὅπως πέμψωσιν ὄνειρον. «Γελοῖον γὰρ ἂν εἴη ἀνθρώπων μὲν τοὺς σπουδαίους τοῖς μετ' ἀνάγκης αἰτοῦσι καὶ βιαίως μηδὲν παρέχειν, τοῖς δὲ ἐπιεικέσι χαρίζεσθαι, θεοὺς δὲ πρὸς βίαν αἰτουμένους τι ὑπακούειν».

δήλως συνάγεται ἐκ τῶν παλαιῶν μαγικῶν βιβλίων, εἰς τὰ ὁποῖα ἀπὸ τοῦ Β' ἴσως αἰῶνος μ. Χ. εἶχον ἀποταμιευθῆ παντοειδῆ στοιχεῖα τῶν ἀξέστων θρησκευτικῶν παραστάσεων τοῦ ὄχλου, ἅτινα, συνεσταλμένα πρότερον καὶ ἀφανῆ, ἀνέθαλον καὶ προήχθησαν εἰς ἀκμὴν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς πνευματικῆς καταπτώσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ. Εἰς τοὺς μαγικοὺς παπύρους, ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *ὀνειραιτητόν*, ἀναγράφονται πολλαὶ ὁδηγίαι περὶ τῶν τρόπων τοῦ αἰτεῖν ὄνειρον [1]). Καὶ εἰς τὰ μαγικὰ βιβλία τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ, ἅτινα ἐξ ἐκείνων ἔχουσι τὴν ἀρχήν, εὑρίσκομεν ἐπίσης τοιαύτας ὁδηγίας. Ἐν Σολωμονικῇ τοῦ ΙϚ' αἰῶνος ὑπάρχουσιν ὁδηγίαι ὄχι μόνον πρὸς πρόκλησιν ὀνείρου εἰς τὸν ἐνεργοῦντα μάγον, ἀλλὰ καὶ πρὸς ὀνειροπομπίαν εἰς ἄλλους [2]).

Φανερὸς ὁ χαρακτὴρ τοῦ καταδέσμου διετηρήθη εἰς πολλὰς σημερινὰς συνηθείας (Βλ. ἀνωτέρω Α', Γ' 8, Ε' 2, Ϛ' 4—9, 12 σ. 106 κέ., 114, 118, 121—124, 125 κέ.). Προκαλεῖται τὸ ὄνειρον δι' ἐξαναγκασμοῦ τῆς Μοίρας, ὅπως πέμψῃ αὐτό, ἡ δὲ τελετὴ λέγεται *κάλεσμα* ἢ *προσκάλεσμα* καὶ *δέσιμο τῆς Μοίρας*. Ἡ ἐνεργοῦσα δένει κόμβους εἰς τὸ μανδήλιόν της, σύμβολον τοῦ δεσμοῦ τῆς Μοίρας, καὶ ἐπιλέγει: «Σὲ δένω, Μοῖρα μου κλπ.». Ἡ ἐπῳδή, τῆς ὁποίας δημοσιεύομεν πολλὰς παραλλαγάς, εἶναι αὐτὴ ἡ ἐπᾳδομένη καὶ κατὰ τὴν προσφορὰν μειλιγμάτων εἰς τὰς Μοίρας. Καλοῦνται δ' αἱ Μοῖραι, διότι αὗται πιστεύονται ὅτι εἶναι ἔφοροι τῶν γάμων ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων [3]).

Συνηθέστατα δ' ὅμως ὁ κατάδεσμος γίνεται διὰ παραγγελίας εἰς τὸν ἑορτάζοντα ἅγιον, ἢ εἰς τὴν προσωποποιίαν τοῦ μηνὸς Ἰανουαρίου, ὅτε γίνεται ἡ μαγικὴ τελετή, ἢ εἰς τὰς προσωποποιουμένας ἡμέρας τῆς Καθαρᾶς ἑβδομάδος, ἢ εἰς τὴν σελήνην· οὗτοι παρακαλοῦνται συναντήσαντες τὰς Μοίρας νὰ πέμψωσιν αὐτάς. Εἰς τὰς συνηθείας τῶν ἄλλων λαῶν τῆς Εὐρώπης τὰ ἴχνη τοῦ καταδέσμου ἔγιναν ἐξίτηλα, ἀντικατασταθείσης τῆς ἐπῳδῆς διὰ προσευχῆς. Ὁ τοιοῦτος δ' ἔμμεσος ἐφελκυσμὸς τῶν Μοιρῶν εἶναι περίλειμμα τῆς ἀρχαίας μαγείας. Εἰς τοὺς μαγικοὺς παπύρους ἐπαναλαμβάνονται πολλάκις ἐν ἐπῳδαῖς οἱ ἑπόμενοι τυπικοὶ στίχοι:

Ἣν γαίης κευθμῶνα μόλῃς νεκύων ἐνὶ χώρῳ,
πέμψον μάντιν ἐξ ἀδύτων τὸν ἀληθέα λίτομαί σε [4]).

Πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν μαγικῶν τελετῶν ἐθεωρεῖτο ἀναγκαία ἡ τήρησις θρησκευτικῶν τινων νομίμων, ὧν τὰ πλεῖστα διετηρήθησαν σποράδην ἐν ταῖς ση-

---

1) Βλ. περισυνειλεγμένα τὰ χωρία τῶν μαγικῶν παπύρων παρὰ *Deubner* ἔνθ. ἀν. σ. 30 κέ.

2) Κῶδ. Ἐθν. Βιβλ. Ἀθηνῶν ἀρ. 1265 φ. 36α· «Ἂν θέλῃς νὰ ἰδῇς εἰς τὸν ὕπνον σου τὴν ἀγαπᾷς πῶς συγγένεται μετὰ σοῦ». φ. 37α· «Περὶ ὀνείρου εἰς ἐκείνην ὁποῦ ἀγαπᾷς».

3) Περὶ τῆς σχέσεως τῶν Μοιρῶν πρὸς γαμηλίους θεότητας βλέπε τὰς παρατηρήσεις τοῦ *B. Schmidt* (Das Volksleben d. Neugr. σ. 516 κέ.). Καταφανεστέρα δὲ γίνεται ἡ ἐκδοχὴ τῶν Μοιρῶν ὡς ἐφόρων τοῦ γάμου ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ αὐτῶν πρὸς τὴν Ἀφροδίτην, τὴν πρεσβυτάτην τῶν Μοιρῶν (βλ. *Preller-Robert* Griech. Mytholog.[4] I σ. 358). Περὶ τῆς Ἀφροδίτης ὡς γαμηλίας θεᾶς βλ. *Farnell* Cults of the Greek States τ. II σ. 656 κέ.

4) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ *Deubner* de incubatione σ. 31.

μεριναῖς συνηθείαις. Ἐν τοῖς ἑπομένοις ἐξετάζομεν ἰδίᾳ ἓν ἕκαστον τῶν νομίμων τούτων.

Α΄. *Ἐπικοινωνία πρὸς τοὺς ὑπὸ τὴν γῆν χθονίους θεοὺς διὰ προσψαύσεως ἢ ἄλλης οἱασδήποτε κινήσεως τοῦ ἐδάφους.* 1. Ὁ ἐγκοιμώμενος κατεκλίνετο κατὰ γῆς πρὸς πρόκλησιν τοῦ ἰαματικοῦ ὀνείρου [1]).—2. Οἱ ἐπικαλούμενοι τοὺς καταχθονίους θεοὺς ἔψαυον ἢ ἔτυπτον τὴν γῆν διὰ τῶν χειρῶν ἢ τῶν ποδῶν [2]).—3. Ἡ Πυθία ἐν Δελφοῖς χρησμῳδοῦσα ἔσειε τὴν πλησίον τοῦ μαντικοῦ τρίποδος δάφνην [3]). Τὸ δελφικὸν δὲ νόμιμον ὡς ἄριστα ὑπομνηματίζει ἡ ἐπῳδὴ τῶν κορασίδων τοῦ Βούρβουρα, αἵτινες σπείρουσαι πλησίον κλήματος σῖτον πρὸς πρόκλησιν τοῦ μαντικοῦ ὀνείρου, σείουσι διὰ τῆς ἑτέρας χειρὸς τὸ κλῆμα, ἐπᾴδουσαι: «Γὼ κουνάω τὸ κλῆμα, | καὶ τὸ κλῆμα τὴ γῆ, | κ' ἡ γῆς τὴ *Μοῖρα μου κτλ.*» καὶ ἡ τῶν Ἀπειρανθίων τῆς Νάξου (Β΄ 10 σ. 111). Παρηλλαγμένον κάπως διετήρησαν τὸ νόμιμον οἱ λευκοὶ Τζιγγάνοι τῆς Δερβέντας. «Ὅταν μία κόρη θέλει νὰ μάθῃ πῶς ὀνομάζεται ὁ ἀγαπητός της ἢ ἐκ τῶν μνηστήρων της ἐκεῖνος ποῦ θὰ πάρῃ ἄνδρα, σηκώνεται τὴν ἡμέραν τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἀπὸ τὴν κλίνην της πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου καὶ ὑπάγει εἰς ἕνα φράκτην, ἀπὸ τὸν ὁποῖον κρεμᾶται μὲ τὰς δύο της χεῖρας καὶ λέγει: Κουνῶ τὸ φράχτη τοῦτον, ὁ φράχτης τὴ θάλασσα, ἡ θάλασσα τὸν πολυαγαπημένον μου· ἂς ἔλθῃ ἐδῶ καὶ ἂς μοῦ εἰπῇ τὸ ὄνομά του. Καὶ νομίζει τότε ὅτι ἀκούει φωνὴν λέγουσαν τὸ ὄνομα» [4]). Περὶ δὲ τῶν ἐν Τρανσιλβανίᾳ Τζιγγάνων ὁ von Wlislocki διηγεῖται, ὅτι τὴν παραμονὴν τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου ἢ τῆς πρωτοχρονιᾶς μία νεᾶνις σείει ἓν δένδρον, ἐνῷ ἄλλαι ἐν χορῷ τραγουδοῦν: «Πέφτει, πέφτει τὸ φύλλο κάτω, | ποῦ εἶν' ἐκεῖνος π' ἀγαπῶ; | Ἄσπρε σκύλε, γαύγισε, | χρυσῆ μ' ἀγάπη, ἔλα γρήγορα 'ς ἐμένα». Καὶ ἂν ἀκουσθῇ ἐφ' ὅσον διαρκῇ τὸ ᾆσμα σκύλου ὑλακή, θεωρεῖται σημεῖον, ὅτι ἡ μαντευομένη νεᾶνις θὰ νυμφευθῇ ἐντὸς τοῦ ἔτους [5]). Πολλαχοῦ τῆς Γερμανίας τὴν νύκτα τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου (ἐν δὲ τῇ Ἀνατολικῇ Πρωσσίᾳ τὴν παραμονὴν τῆς πρωτοχρονιᾶς) ὑπάγουν τὰ κοράσια ἐν σιωπῇ κατὰ τὰ μεσάνυκτα εἰς τὸν κῆπον καὶ κουνοῦν τὸν φράκτην, λέγοντα ὡρισμένας τινὰς ἐπῳδάς, οἷον «Φράχτη σὲ κουνῶ, ἅγιε Ἀνδρέα σὲ παρακαλῶ, κάμε νὰ γαυγίσῃ τὸ σκυλάκι τοῦ πολυαγαπημένου μου» [6]). Ὅμοιαι συνήθειαι ἐπιχωριάζουσιν ἐν Φραγκωνίᾳ κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Θωμᾶ, καὶ ἐν Erzgebirge κατὰ τὰ Χριστούγεννα [7]). Τοῦ αὐτοῦ δὲ νομίμου ἀμυδρὰ ἀπήχησις δύναται νὰ θεωρηθῇ καὶ

---

1) Οὐδὲν κοινὸν πρὸς ταῦτα φαίνεται ἔχουσα ἡ κατὰ γῆς κατάκλισις τῶν ἀνιπτοπόδων *χαμαιευνῶν* ἱερέων τοῦ Διὸς ἐν τῇ παλαιοτάτῃ λατρείᾳ τῆς Δωδώνης.

2) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ *Rohde* Psyche [3] τ. I σ. 119—120. *Samter* Geburt, Hochzeit u. Tod, Lpz. 1911 σ. 18—20.

3) *Ἀριστοφ.* Πλοῦτ. 203 καὶ Σχολ. αὐτ.

4) *Fr. S. Krauss* Slavische Volksforschungen, Lpz. 1908 σ. 168—9.

5) *v. Wlislocki* παρὰ *Ploss* Das Weib [7] τ. I σ. 586 (9ης ἐκδ. σ. 663).

6) *Wuttke* der deutsche Volksaberglaube [3] § 367.

7) Αὐτ. § 365.

ἡ τριπλῆ κροῦσις διὰ τοῦ ποδὸς τοῦ κάτω μέρους τῆς κλίνης ὑπὸ τῆς μαντευομένης Γερμανίδος κατὰ τὴν νύκτα τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου (βλ. ἀνωτέρω σ. 128) καὶ ἡ ἐπίθεσις τοῦ ποδὸς εἰς τὸ ξύλον τῆς κλίνης ἐν Νάντῃ (σ. 127), ἡ ἐν Ἀγγλίᾳ θέσις τοῦ ποδὸς ἐπὶ λίθου πλησίον δένδρου (σ. 128). Ἐπίσης ὡς παρετηρήσαμεν καὶ ἡ ἀπόθεσις ὑπὸ τῶν Βοημίδων κατὰ γῆς τῆς πίττας, ἣν γονατίζουσαι κόπτουσιν (σ. 130).

Β'. *Νηστεία.* Εἰς τοὺς δι' ἐγκοιμήσεως χρηστηριαζομένους κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐπεβάλλετο νηστεία [1]). Ἐν τῷ παρὰ τὸν Ὠρωπὸν Ἀμφιαρείῳ «οἱ ἱερεῖς τὸν χρησόμενον σίτου τ' εἶργον μίαν ἡμέραν καὶ οἴνου τρεῖς, ἵνα διαλαμπούσῃ τῇ ψυχῇ τῶν λογίων σπάσῃ» [2]). Οἱ Ἰουδαῖοι καββαλισταὶ συμβουλεύουσι τὸν βουλόμενον νὰ μάθῃ τὸ μέλλον, νὰ κοιμηθῇ μετὰ τριήμερον νηστείαν εἰς νεκροταφεῖον, ὅπου θὰ τῷ ἀποκαλυφθῇ ὑπὸ τῶν ψυχῶν τῶν τεθνεώτων [3]). Καὶ οἱ ἰθαγενεῖς τῆς Ἀμερικῆς νομίζουσιν ὅτι διὰ τῆς νηστείας δύνανται νὰ προκαλέσωσι προφητικὰ ὄνειρα [4]).

Παρ' ἡμῖν συνηθεστάτη εἶναι ἡ ἀποχὴ πάσης τροφῆς καὶ ποτοῦ, ὡς προπαρασκευὴ τῆς προκλήσεως τῶν μαντικῶν περὶ γάμου ὀνείρων. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀληθές, ὡς ὑπελήφθη, ὅτι καθόλου ὁ ἑλληνικὸς λαὸς πιστεύει ἀναγκαίαν τὴν νηστείαν πρὸς ἐπιτυχίαν ἀγαθῶν ὀνείρων [5]).

Γ'. *Σιωπή.* Ὅπως παρατηρήσῃ τοὺς οἰωνοὺς ὁ Ρωμαῖος ἄρχων ἠγείρετο τῆς κλίνης του περὶ μέσας νύκτας ἐν σιωπῇ ἄκρᾳ, τὸ δὲ silentium, ἤτοι τὸ ἀδιατάρακτον, ἦτο ἀναγκαῖος ὅρος τῆς ἐπιτυχίας τῶν οἰωνισμῶν [6]). Εἰς τοὺς μαγικοὺς παπύρους ἀναγράφονται παραγγελίαι εἰς τὸν μαντευόμενον νὰ μὴ ὁμιλῇ κατὰ τὴν ἐγκοίμησιν: «κοιμῶ μηδενὶ δοὺς ἀπόκρισιν» [7]). Τοιαῦται παραγγελίαι ἐπαναλαμβάνονται καὶ ἐν τῇ Σολωμονικῇ: «καὶ ὅταν ὑπάγῃς νὰ θέσῃς (=πλαγιάσῃς, κοιμηθῇς) μὴν μιλήσῃς» [8]).

Εἶναι γνωστότατον ὁπόση σημασία ἀποδίδεται παρ' ἡμῖν εἰς τὸ *ἀμίλητο νερὸ* κατὰ τὴν μαντείαν τοῦ *κλήδονα*, εὑρίσκομεν δὲ τὸ ἐν σιωπῇ ἀντλούμε-

---

1) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ *Deubner* ἔνθ. ἀν. σ. 14 κἑ.

2) *Φιλοστράτ.* Β. Ἀπολλων. Β' 37, 90.

3) *F. Nork* Real-Wörterbuch f. Bibelforscher τ. II σ. 18.

4) *Carver* Travels σ. 285. *Charlevoix* Voyage de l'Amerique septentr. σ. 300 παρὰ *Nork* ἔνθ. ἀν.

5) Ὁ *Kieseling* (Der Somnambulismus unserer Zeit σ. 28 παρὰ *Deubner* ἔνθ. ἀν σ. 15) γράφει: «Die Griechen bereiten sich noch jetzt, wie ehemals, durch Fasten zu, um glückliche Träume zu haben». Ταῦτα παραλαμβάνει αὐτολεξεὶ ἐκ τῆς γερμανικῆς μεταφράσεως τῆς περιηγήσεως τοῦ Guys, ἀλλ' ἐπλανήθη ἀποδώσας γενικωτέραν ἔννοιαν εἰς τοὺς λόγους τοῦ περιηγητοῦ. Διότι ὁ *Guys* (Voyage littér. de Grèce 3e éd. 1783 τ. I σ. 158) προτάσσει τούτους εἰς τὴν ἀναγραφὴν τοῦ ἐθίμου τῆς ἁρμυροκουλλούρας (βλ. ἀνωτέρω σ. 119) καὶ εἶναι φανερόν, ὅτι εἰς τὸ ἔθιμον τοῦτο καὶ μόνον ἀναφέρονται.

6) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ *Wissowa* ἐν *Pauly-Wissowa* Real-Encyclopädie λ. Auspicium τ. II σ. 2586. *Σπ. Βάση* Ρωμαίων πολιτεία σ. 159.

7) Βλ. τὰ χωρία παρὰ *Deubner* de incubatione σ. 29. 31.

8) Ἐθν. Βιβλ. Ἀθηνῶν κῶδ. 1265 φ. 36 β.

νον καὶ κομιζόμενον ὕδωρ τοῦτο ἐν χρήσει καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς, οἷον τοῖς Σαρδονίοις (aqua muta). Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς τελετὰς πρὸς πρόκλησιν μαντικῶν ὀνείρων παραγγέλλεται ἐνίοτε ἡ σιωπή. Ἐν Αἰγίνῃ, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω (σ. 124), ἡ κόρη εἰσέρχεται εἰς τὸν οἶκόν της ἐν σιγῇ καὶ κατακλίνεται. Ἐν δ' Ἐμμενθάλ (σ. 128) ἀποσύρεται χωρὶς νὰ καληνυκτίσῃ κανένα.

Δ'. *Δάφνη*. Κατὰ τὸν Φουλγέντιον (Myth. I, 13) κλάδος δάφνης παρὰ τὴν κεφαλὴν τοῦ κοιμωμένου συντελεῖ ὅπως βλέπῃ ἀγαθὰ ὄνειρα. Ὅτι δὲ τοιαύτη δοξασία ἐπεκράτει κατὰ τὴν ἀρχαιότητα πιστοῦται ἐκ πολλῶν χωρίων τῶν μαγικῶν παπύρων περὶ αἰτήσεως ὀνείρων [1]).

Συναφεῖς πιθανώτατα πρὸς τὴν δοξασίαν ταύτην εἶναι ἡ ἐν Νάντῃ συνήθεια (ἀνωτέρω σ. 133) νὰ θέτωσιν αἱ νεάνιδες ὑπὸ τὸ προσκέφαλόν των σταυρὸν ἐκ δάφνης, καὶ αἱ γερμανικαὶ καὶ σουηδικαὶ (σ. 132) τοῦ νὰ θέτουν στέφανον ἀνθέων.

Ε'. *Μειλίγματα*. Οἱ ἐγκαθεύδοντες προσέφερον εἰς τὸν θεὸν πέλανον, πλακοῦντας, μάζας, μαγίδας κττ. [2]). Τὴν θέσιν τῶν μειλιγμάτων τούτων, ὧν τὸ κύριον συστατικὸν ἦτο ἄλευρον ἢ ἄλφιτα, ἐπέχει κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὰς παρ' ἡμῖν μαντικὰς συνηθείας ἡ *ἁρμυροκουλλοῦρα* καὶ τἄλλα παραπλήσια βρώματα. Ὅτι ταῦτα ἐν ἀρχῇ δὲν ἦσαν προωρισμένα πρὸς βρῶσιν συνάγεται ἐκ τῶν γενομένων πολλαχοῦ καὶ παρ' ἡμῖν καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς, ὅπου εἴτε ἀπέχουσιν ὅλως τῆς βρώσεως τούτων, εἴτε θέτουσιν μέρος αὐτῶν ὑπὸ τὸ προσκέφαλον τῆς κλίνης ἢ ὁπουδήποτε (βλ. ἀνωτέρω σ. 130—1). Εὐνόητος δ' εἶναι ὁ λόγος τῆς μεταβολῆς τοῦ ἀρχικοῦ προορισμοῦ τῶν παρασκευασμάτων τούτων. Ἀφοῦ ἡ ἔννοια τῆς προσφορᾶς ἐλησμονήθη, καὶ ἄσκοπος πλέον ὑπελαμβάνετο ἡ ἀπόκρυψις βρωμάτων ἐν τῇ κλίνῃ, ἐκρίθη ὡς ἐξυπηρετοῦσα θετικώτερον τὸν σκοπὸν τῆς προκλήσεως ὀνείρων ἡ βρῶσις τούτων ἄνευ πόσεως ὕδατος ἢ οἴνου, ὅπερ ἀναγκαίως θὰ προεκάλει ὄνειρα δίψης καὶ κατασβέσεως αὐτῆς. «Ἀεὶ δὲ ἀγαθὸν τὸ διψῶντα πίνειν... Τὸ μὲν γὰρ διψᾶν οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ ἐπιθυμεῖν, τὸ δὲ πίνειν παῦλαν τῆς ἐπιθυμίας ἔχει, ὅπερ ἐστὶν ἐπιτυχεῖν» λέγει ὁ ὀνειροκρίτης [3]). Οὕτω δ' ἐξησφαλίζετο καὶ ἡ ἔκβασις τῆς μαγικῆς ἐνεργείας, τεθέντος ὅτι ὁ μέλλων σύζυγος θὰ ἐμφανισθῇ καθ' ὕπνους εἰς τὴν διψῶσαν, ὅπως καταπαύσῃ τὴν δίψαν αὐτῆς. Κατὰ μικρὸν δὲ προσηρμόζετο ὡς ἔνεστι πλειότερον εἰς τὸν νέον σκοπὸν ἡ προπαρασκευὴ τῆς μαντείας, ἁλατιζομένου περισσῶς τοῦ βρώματος, οὕτως ὥστε ἐπεκράτησεν ἐνιαχοῦ νὰ ἐκλέγωνται ὡς προσφορώτατοι ἁλίπαστοι τροφαί, οἷον ἐν Τριφυλίᾳ τὰ σαρακοστιανὰ ἐδέσματα καὶ ἐν Γερμανίᾳ αἱ ῥέγκαι (σ. 109. 129).

Ἡ διὰ κυάμων μαντεία, ἡ ἐν Τριφυλίᾳ καὶ Σάμῳ συνηθιζομένη (Ε' 5. 6. 7), οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὴν ὀνειρομαντείαν, εἰμὴ τὴν χρῆσιν παραπλη-

---

1) *Deubner* αὐτ. σ. 33.
2) Αὐτ. σ. 42 κέ.
3) *Ἀρτεμίδωρ.* Α' 56 σ. 56.

σίων τινῶν τρόπων, οἷον τὴν ἀπόκρυψιν ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον τῆς κλίνης κυάμων καὶ τὸν πρὸ τῆς μαντείας ὕπνον, ἂν καὶ δὲν παρίσταται χρεία ὀνείρου. Ἀνάγεται δ' εἰς ἄλλο εἶδος μαντικῆς, τὸ διὰ κυάμων, εἰς τὸ ὁποῖον πρέπει ν' ἀναζητήσωμεν καὶ τὸν λόγον τῆς διὰ κυάμων κληρώσεως τῶν ἀρχόντων ἐν ταῖς ἀρχαίαις Ἀθήναις [1]).

Πρὸς τὴν σπορὰν τῶν κολλύβων συνάπτεται εἰς τὴν συνήθειαν τοῦ Βούρβουρα καὶ τοῦ δήμου Οἰνοῦντος (ϛ' 4 σ. 121) ἡ δίοδος ῥεύματος δι' αὐτοσχεδίου γεφύρας. Ἡ ἔννοια τῆς συνηθείας ταύτης εἶναι δυσδιάγνωστος. Παρομοία δὲ συνήθεια ἐπικρατεῖ καὶ ἐν Βουλγαρίᾳ πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς προκλήσεως μαντικοῦ ὀνείρου. Τὴν πρώτην (ὡς καὶ παρ' ἡμῖν) καὶ τὴν τελευταίαν ἑβδομάδα τῆς πρὸ τοῦ Πάσχα τεσσαρακοστῆς, τὰ κοράσια πορεύονται τὴν ἑσπέραν εἴς τι ῥεῦμα, ἐκεῖ δὲ κατασκευάζουσι διὰ κλάδων μικρὰς γεφύρας, καὶ δι' ἄλλης ὁδοῦ ἐπιστρέφουσιν εἰς τὴν οἰκίαν των. Πιστεύουσι δὲ ὅτι θὰ νυμφευθῇ ἑκάστη αὐτῶν ἐκεῖνον, ὃν θὰ ἴδῃ καθ' ὕπνους διερχόμενον διὰ τῆς γεφύρας, ἣν κατεσκεύασεν [2]).

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

Α'

ΑΡΚΑΔΙΚΑΙ ΜΑΝΤΕΙΑΙ

Ἡ ἁρμυροκουλλοῦρα

Ἔν τισι χωρίοις τῆς Τριπόλεως τῆς Ἀρκαδικῆς ἐπιχωριάζει ἔθιμον, οὗτινος ἡ ἀναγραφὴ εἶναι ἀξία λόγου, ἀποβλέπει δὲ τοῦτο εἰς τὴν καθ' ὕπνους ἐμφάνισιν τῆς μελλούσης συμβίας ἢ μέλλοντος συμβίου. Προκαλεῖται δὲ ἡ ἐμφάνισις ὧδε: Τὴν ἑσπέραν τῆς Κυριακῆς τῆς Τυροφάγου ὁ βουλόμενος νὰ μάθῃ ποία θὰ εἶναι ἡ μέλλουσα αὐτοῦ συμβία ἤ, ἂν εἶναι παρθένος, ποῖος θὰ εἶναι ὁ μέλλων αὐτῆς σύζυγος λαμβάνει τόσον ἄλευρον ὅσον καὶ ἅλας τ. ἔ. ὅσον χωρεῖ ἡ δρὰξ (μιὰ χούφτα), ἀναμειγνύει μεθ' ὕδατος καὶ ψήνει ἐπὶ τῆς ἑστίας, μετὰ ταῦτα κατεσθίων τὸ μεῖγμα κατακλίνεται. Ἄς φαντασθῇ ἕκαστος πόσον ὑποφέρει ὁ τοῦτο ποιῶν ἐκ τῆς δίψης καθ' ὅλην τὴν νύκτα. Πρὸ τῆς κατακλίσεως προσεύχεται, παρακαλῶν τὸν θεὸν νὰ προσφέρῃ εἰς τοῦτον ὕδωρ καθ' ὕπνους ὁ μεθ' οὗ ἢ μεθ' ἧς μέλλει νὰ ζήσῃ. Ἀδύνατον εἶναι νὰ μὴ ἴδῃ κατ' ὄναρ πρόσωπόν τι πρὸς τὸ ὁποῖον ἀναμφηρίστως θὰ ἔχῃ στρέψει τὸν νοῦν αὐτοῦ ἢ ἄλλο προσομοιάζον πρὸς αὐτό. Ἀπὸ τῆς ἑπομένης λοιπὸν πρωΐας ἀρχίζει ἡ συμπάθεια ἰσχυροτέρα πρὸς τὸ κατ' ὄναρ ἐμφανισθὲν πρόσωπον, ἡ ἐκμυστήρευσις τοῦ γεγονότος τούτου μετὰ θάρρους

---

1) Χρῆσις τῶν κυάμων ἐν τῇ μαντικῇ: Πρβλ. *Ζηνόβ.* Α' 25. Περὶ ἀρχαίων δεισιδαιμονιῶν περὶ κυάμων βλ. *Pauly-Wissowa* Real-Encyclopädie I, 53. III, 619. 620.

2) *Ad. Strausz* die Bulgaren σ. 345.

ἀρχίζει νὰ γίνηται πρὸς φίλον τινὰ ἢ συγγενῆ, ἅμα δὲ καὶ διαδίδεται ἐν ὡρισμένῳ κύκλῳ. Τοιουτοτρόπως ἡ φήμη φθάνει καὶ μέχρι τῶν ὤτων τοῦ ἀμεσωτέρου προσώπου, τὸ ὁποῖον ὁμοίως ἀρχίζει νὰ στρέφῃ τὴν προσοχὴν αὐτοῦ πρὸς τὸν οὕτως τοιαῦτα μαντεύσαντα περὶ αὐτοῦ ἢ περὶ αὐτῆς, ὁπότε καὶ τὸ πρὸς ἀλλήλους ἐνδιαφέρον ζωπυρεῖ ἀμφοτέρους, αἱ δὲ μετ' οὐ πολὺ ἀρξόμεναι περὶ τοῦ συνοικεσίου διαπραγματεύσεις ἐπειδὴ πραγματοποιοῦνται, πιστεύεται τὸ περὶ ἁρμυροκουλλούρας γινόμενον παρὰ τῶν ἁπλοϊκῶν ὡς ἀληθέστατον.

Τὸ μακαρόνι τῶν Ἀπόκρεων.

Τὴν ἑσπέραν τῆς Κυριακῆς τῆς Τυροφάγου οἱ ἄγαμοι οἵ τε ἄρρενες καὶ αἱ παρθένοι διὰ τὸν αὐτὸν ὡς ἀνωτέρω σκοπὸν ἀποκρύπτουσι χωρὶς ὑπὸ τῶν ἄλλων συνδαιτυμόνων νὰ ὀφθῶσι μακαρόνιον. Τοῦτο κατὰ τὴν κατάκλισιν θέτουσιν ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον αὐτῶν, προσευχόμενοι ἅμα νὰ ἔλθῃ τὴν νύκτα καθ' ὕπνους ὁ μελλόνυμφος ἢ ἡ μελλόνυμφος νὰ συμφάγωσι τὸ μακαρόνιον. Προσέρχεται πρόσωπόν τι κατ' ὄναρ καὶ τοῦτο εἶναι ἐκεῖνο πρὸς τὸ ὁποῖον στρέφεται ἡ καρδία ἑκατέρου εἴτε ἄρρην εἴτε παρθένος εἶναι. Γίνεται δὲ ἀκριβῶς ὅ,τι ἀνωτέρω ἀναφέρομεν, ἵνα μὴ ἐπαναλαμβάνωμεν τὰ αὐτά, ὁ πρὸς ἀλλήλους δεσμὸς ἀποβαίνει πρὸς συμβίωσιν σφιγκτότερος καὶ ἡ ἕνωσις ἀμφοτέρων πραγματοῦται.

Γαμήλια κοφέτα.

Ἐν Τριπόλει ἐπιχωριάζει καὶ τοῦτο τὸ ἔθιμον: κατὰ τὴν τέλεσιν τῆς στέψεως ῥίπτουσιν εἰς τοὺς νεονύμφους κομφέτα· ὁ μέλλων ἢ ἡ μέλλουσα νὰ μάθῃ μετὰ ποίου ἢ ποίας θὰ συνάψῃ γάμον λαμβάνει ἐκ τῶν ἐπὶ τῆς νύμφης ῥιπτομένων κομφέτων. Τὴν νύκτα ὁ κατακλιθησόμενος ἢ ἡ κατακλιθησομένη θέτει ἓν ἢ πολλὰ ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον αὐτοῦ, κατ' ὄναρ θὰ ἴδῃ ἐκείνην μὲν ἂν εἶναι νέος, ἐκεῖνον δὲ ἂν εἶναι παρθένος μεθ' οὗ ἢ μεθ' ἧς θέλει συζήσει.

Σπορὰ σίτου ἐκ τοῦ συχώριου τοῦ ψυχοσαββάτου.

Τὸ τελευταῖον ψυχοσάββατον ἤτοι τὸ Σάββατον τῶν Ἁγίων Θεοδώρων ὁ βουλόμενος ἢ ἡ βουλομένη νὰ μάθῃ ποία θὰ εἶναι ἡ μέλλουσα αὐτοῦ σύζυγος, ἂν εἶναι νέος, ἢ ποῖος θὰ εἶναι ὁ μέλλων αὐτῆς σύζυγος, ἂν εἶναι παρθένος, λαμβάνει σῖτον προωρισμένον διὰ συγχώριο, καθ' ἣν στιγμὴν οὗτος διανέμεται εἰς τὸ κοινὸν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀπὸ τριῶν πινακίων ἀνηκόντων εἰς τρεῖς γυναῖκας, τῶν ὁποίων οἱ σύζυγοι ἐπάναγκες εἶναι νὰ φέρωσι τὸ ὄνομα Ἰωάννης. Ὁ λαβὼν ἢ ἡ λαβοῦσα δὲν ἐπιτρέπεται νὰ φάγῃ μηδὲ νὰ μαρτυρήσῃ εἰς οὐδένα, ὅτι ἔλαβε τοιοῦτον σῖτον (συχώριο). Τὴν ἑσπέραν τῆς αὐτῆς ἡμέρας λαμβάνει πρὸ τῆς κατακλίσεως ὁ μέλλων ἢ ἡ μέλλουσα νὰ μαντευθῇ τὴν ἑαυτοῦ ἢ ἑαυτῆς ζώνην καὶ ἓν δρέπανον καὶ μεταβαίνει εἴς τι μέρος ἀπόκρυφον. Ἐν τούτῳ χαράσσει αὔλακας διὰ τῆς αἰχμῆς τοῦ δρεπάνου, ἄνωθεν δὲ τούτων σπείρει τὸν ληφθέντα σῖτον, ὃν καλύπτει διὰ χώματος. Ἄνωθεν πάλιν τοῦ σπαρέντος σίτου θέτει τὴν ζώνην καὶ τὸ δρέπανον καὶ λέγει ὁστισδήποτε, ἂν εἶναι παρθένος, ἢ οἱαδήποτε, ἂν εἶναι νέος, εἶναι τῆς τύχης μου,

ἂς ἔλθῃ κατ' ὄναρ νὰ θερίσωμεν. Φεύγει εἶτα ἐκεῖθεν καὶ μεταβαίνει εἰς τὴν οἰκίαν, ἵνα κοιμηθῇ. Καθ' ὕπνους θὰ ἴδῃ πρόσωπόν τι ἔχον ταῦτα ἢ ἐκεῖνα τὰ χαρακτηριστικά, ἅμα δὲ φανερώνει τοῦτο καὶ τὸ βαπτιστικὸν αὐτοῦ ὄνομα. Τοῦτο τὸ πρόσωπον θὰ εἶναι ὁ μέλλων γαμβρὸς ἢ ἡ μέλλουσα νύμφη, κατὰ τὴν δοξασίαν τῶν ταῦτα ποιούντων.

Ἐν Τεγέᾳ τῇ 4 Νοεμβρίου 1910.

Ν. Κ. Ἀλεξόπουλος
Δ. Φ. Σχολάρχης

Β'

ΠΩΣ ΟΝΕΙΡΙΑΖΟΝΤΑΙ ΤΑ ΚΟΡΙΤΣΙΑ ΤΟΝ ΑΝΤΡΑ ΠΟΥ ΘΑ ΠΑΡΟΥΝ

(Βούρβουρα τῆς Κυνουρίας)

Πῶς σπέρνουν τὰ κορίτσια τὸ σιτάρι τῶν Ἅη Θεοδώρων γιὰ νὰ ἰδοῦν τὸν καλό τους ποῦ θὰ πάρουν ἄντρα.

Τὰ κορίτσια παίρνουν σιτάρι ἀπὸ Γιαννοῦ πρωτοστέφανη νὰ ζῇ ὁ ἄντρας της.

Τὴν πρώτη βραδειὰ παίρνουν ἕνα παιδὶ νὰ ζοῦν οἱ γοναῖοι του, καὶ ἅμα σουρουπώσῃ καλὰ πηγαίνουν εἰς τὴ βρύση. Τὰ κορίτσια κάθουνται γύρω 'ς τὴν ἀράδα. Τὸ παιδὶ ἔρχεται 'ς τὴν πρώτη καὶ τὴ ρωτάει: «Τί σπέρνεις, τί θερίζεις;» Τὸ κορίτσι σπέρνει ἕνα-ἕνα σπειρὶ καὶ λέει:

Τὸ σιτάρι, τὸ σμιγάδι,
τὸ σπειρὶ τὸ λινοκόκκι.
Κάτου 'ς τοὺς Ἕλληνες
'ς τοὺς Μέλληνες,
'ς τοῖς μαρμαρένιες βρύσες,
ποῦ 'ν' οἱ Μοῖραις καὶ μοιραίνουν,
καὶ τὰ Ῥιζικὰ καὶ κραίνουν,
ποῦ εἶν' καὶ μένα ἡ Μοῖρα μου,
λούζεται, χτενίζεται
καὶ κατσικοπλέεται.
Νἄρθῃ βράδυ νὰ μὲ ἰδῇ,
νὰ τὸν ἰδῶ,
νὰ μοῦ εἰπῇ
καὶ νὰ τοῦ εἰπῶ.

Ὕστερα τὸ παιδὶ ρωτάει τὸ δεύτερο κορίτσι καὶ λέει τὰ ἴδια, ὕστερα 'ς τὸ ἄλλο ὡς ποὺ νὰ τὸ σπείρουν οὖλες.

Τὴ δεύτερη βραδειὰ τὸ σπέρνουν τὸ σιτάρι ὅπως καὶ 'ς τὴ βρύση σὲ ριζιμιὸ λιθάρι.

Τὸ τρίτο βράδυ τὸ σπέρνουν 'ς τὸ κλῆμα· παιδὶ τότε δὲ χρειάζεται. Κάθε

κορίτσι μὲ τὴν ἀράδα πιάνει μὲ τὸ ἕνα χέρι τὸ κλῆμα καὶ τὸ κουνάει, μὲ τὸ ἄλλο σπέρνει τὸ σιτάρι καὶ λέει :

Γὼ κουνάω τὸ κλῆμα,
καὶ τὸ κλῆμα τῆ γῆ,
κ' ἡ γῆς τὴ Μοῖρα μου.
Κάτου 'ς τοὺς Ἕλληνες
(κτλ. ὡς ἀνωτέρω).

Τὸ τέταρτο πηγαίνουν νὰ ἰδοῦν ποιὰ θὰ περάσῃ οὔλη της τὴ ζωὴ μὲ τὸν ἄντρα της καὶ ποιὰ θὰ χηρέψῃ. Πηγαίνουν 'ς ἕνα χαιτάκι, βάνουν τὸν κόπανο γιὰ γιοφύρι καὶ μία-μία κλεῖ τὰ μάτια της, πιάνει μὲ τὸ κάθε της χέρι τὰ μεγάλα δάχτυλα τῶν ποδαριῶν της καὶ περνάει πέρα. Ἂν περάσῃ καλά, θὰ ζήσῃ οὔλη της τὴ ζωὴ μὲ τὸν ἄντρα της. Ἂν σκοντάψῃ ἢ δὲν μπορέσῃ νὰ περάσῃ καὶ πέσῃ, θὰ χηρέψῃ.

Πῶς ἀλλιῶς μπορεῖ τὸ κορίτσι νὰ ὀνειρευθῇ τὸν ἄγουρο ποῦ θὰ πάρῃ ἄντρα.

Τὸ πρῶτο φεγγάρι τοῦ Γεννάρη βγαίνει ἔξω καὶ λέει :

Τοῦ Γεννάρη τὸ φεγγάρι,
τὸ καλὸ τὸ παλληκάρι,
πᾶσα μῆνα γεννημένο,
πᾶσ' αὐγὴ χαιρετημένο.
Κάτου 'ς τοὺς Ἕλληνες
(κτλ., ὡς ἀνωτέρω).

Τοῖς τυρινὲς ἀπόκριες τὸ βράδυ, ἅμ' ἀρχινήσουν νὰ τρῶνε τὰ μακαρούνια, τὰ κορίτσια κρύβουν ἕνα μακαροῦνι χωρὶς νὰ τὰ δοκηθῇ κανένας. Ἂν τὰ δοκηθοῦν, δὲ βλέπουν τίποτε. Τὸ μακαροῦνι τὸ δένουν 's τὸ τσεμπέρι τους καὶ κοιμοῦνται ἢ τὸ ξαστρίζουν, κ' ὕστερα τὸ βάνουν ἀποκάτου 's τὸ προσκέφαλό τους.

Τὴν καθαρὴ Δευτέρα καλᾶνε τὰ κορίτσια τρεῖς παντρεμένες πρωτοστέφανες ποῦ νὰ ζοῦν τὰ γονικά τους. Ἡ μία βάνει μία πλοχέρα ἀλεῦρι, ἡ ἄλλη μία πλοχέρα ἀλάτι καὶ ἡ τρίτη τὸ νερὸ καὶ ζυμώνουν τὴν ἁρμυροκουλλοῦρα. Τὰ κορίτσια ἅμα τὴν ψήσουν, τὴν τρῶνε καὶ οὔτε ἄλλο τίποτε τρῶνε τὴν ἡμέρα ἐκείνη, οὔτε νερὸ πίνουν. Τὸ βράδυ ὅποιο παλληκάρι ἰδοῦν ὅτι τοὺς δώσῃ νερό, ἐκεῖνο θὰ πάρουν.

'Επ. Γ. Παππαμιχαὴλ

ΠΥΡΟΜΑΝΤΕΙΑ ΚΑΙ ΕΜΠΥΡΟΣΚΟΠΙΑ

ΠΑΡΑ ΤΩι ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΛΑΩι *

Ἐν Ἀργαλαστῇ τῆς Μαγνησίας, κατ' ἀνακοίνωσιν, ἡ ὁποία δημοσιεύεται κατωτέρω, *ὅταν κουβετιάζῃ ἡ φωτιὰ* ἐπιλέγουσι πρὸς ἀποτροπὴν ἐπῳδήν τινα [1]. Πρὸς ἐξήγησιν τῆς συνηθείας ταύτης δὲν κρίνομεν ἄσκοπον νὰ σημειώσωμέν τινα περὶ τῶν δοξασιῶν, τῶν ἀναφερομένων εἰς τοὺς ἐκ τῶν καιομένων ἀνθράκων ἢ ξύλων ἀκουομένους κρότους, καὶ νὰ ἐξετάσωμεν ἂν αἱ δοξασίαι αὗται διετήρησαν λείψανά τινα τῆς ἀρχαίας μαντικῆς.

Λέγουσιν ὅτι *ἡ φωτιὰ κουβεντιάζει* ἤτοι ὁμιλεῖ [2], ὅταν τὰ καιόμενα ξύλα ἢ τὰ κάρβουνα κροταλίζωσιν ἢ ὅταν χλωροὶ δαυλοὶ ἐμβαλλόμενοι εἰς τὸ πῦρ σίζωσιν ἐκ τοῦ μὴ καιομένου ἄκρου αὐτῶν. Ὑπολαμβάνουσι δὲ τοὺς ἀκουομένους κρότους ὡς ἀπηχήσεις μακρινῶν λόγων καὶ πιστεύουσι κοινῶς, ὅτι εἶναι τοῦτο σημεῖον εἴτε κακολογίας τοῦ οἰκοδεσπότου ἢ τινος τῶν περὶ τὴν πυρὰν καθημένων, γινομένης ἔξω τῆς οἰκίας κατὰ τὴν αὐτὴν ὥραν, ἢ ἁπλῶς λόγων περὶ τῶν ἐν τῇ οἰκίᾳ, ἄδηλον δ' ὅμως ἂν εὐμενῶν ἢ δυσμενῶν.

Τοιαῦται δοξασίαι ἐπικρατοῦσιν εἰς πολλὰς ἑλληνικὰς χώρας, ἐξ ὅσων δὲ περὶ αὐτῶν γινώσκομεν δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ὅτι εἶναι πανελλήνιοι. Ἐν Ἀθήναις καὶ πολλαχοῦ τῆς Πελοποννήσου ἐβεβαιώθην περὶ τούτου ἐξ ἰδίων παρατηρήσεων, ὅτι ὁ ροῖζος τῶν ἀνημμένων ἀνθράκων καὶ ὁ σισμὸς τῶν χλω-

---

* Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογραφίᾳ 1912 τ. Γ' σ. 345—357.

1) Λαογραφ. Γ' 495. Ἀνακοίνωσις Γ. Θ. Χατζιώτη, καθηγητοῦ. «Ὅταν κουβετιάζῃ ἡ φωτιὰ» ἐπιλέγουσι: «Φίλος νὰ λέγῃ, ἐχτρὸς νὰ σκάσῃ».

2) *Κουβεντιάζω* ῥ. ἀπὸ τοῦ *κουβέντα* (ἡ)=ὁμιλία. Ἡ λ. αὕτη ἐκ τοῦ λατ. conventus, ἐν τοῖς μέσοις χρόνοις φερομένη ὑπὸ τοὺς τύπους *κουβέντος, κομβέντος, κομβέντον, κόμβενδον* κττ., διετήρησε τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐν τῇ λατινικῇ, τῆς συνόδου, συνελεύσεως. Ἀλλὰ εἰς τὴν δημώδη ἐνίοτε ἔχει τὴν σημασίαν ταύτην, οἷον ἐν τῷ τυπικῷ στίχῳ τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων: «πὄχουν οἱ κλέφταις μάζωξη, πὄχουν *κρυφὴ κουβέντα*». Εἰς τὴν κουτσοβλαχικὴν ἡ λ. πλησιάζει πρὸς τὸν νεοελληνικὸν τύπον *κουβέντᾶ* (ρωμουνιστὶ cuvînt), ἐπίσης καὶ εἰς τὴν ἀλβανικὴν *κουβένdι*=ὁμιλία, διάλογος. Παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς διετήρησεν ὁμοίως καὶ τὴν πρώτην σημασίαν αὐτῆς· δὲν ἀναγράφεται μὲν αὕτη ἐν τοῖς λεξικοῖς τοῦ G. Meyer καὶ τοῦ Χριστοφορίδου, ἀλλ' ὡς ἐνθυμοῦμαι οὕτως ἐκάλουν οἱ Μιρδῖται τὰς ἐνόπλους συνελεύσεις αὐτῶν κατὰ τὴν συγκρότησιν τοῦ ἀλβανικοῦ συνδέσμου *(λίγας)* ἐν ἔτει 1878.

ρῶν δαυλῶν θεωροῦνται ὡς σημεῖον λόγων περὶ τῶν ἐν τῇ οἰκίᾳ, διαμειβομένων ἐκτὸς ταύτης [1]). Ἀλλ' ὑποτίθεται ὅτι συνηθέστερον ὁ λόγος εἶναι δυσάρεστος, καταλαλία ἢ συκοφαντία ἢ ὕβρεις. Εἰς τὰ Λεβέτσοβα τῆς Λακεδαίμονος «ὅταν ἡ φωτιὰ πετάῃ σπίθαις, εἶναι σημεῖον ὅτι κακὰ λόγια λέγονται κατὰ τῆς οἰκογενείας» [2]), καὶ εἰς τὴν Κύπρον ὁμοίως ὅταν ἡ πυρὰ ἀρχίσῃ νὰ ἐκβάλλῃ φλόγας καὶ κροτεῖ, ὁ κρότος θεωρεῖται σημεῖον *κακογλωσ'ᾶς* καὶ νομίζουσιν ὅτι δυσφημεῖται ἡ οἰκογένεια, εἰς τῆς ὁποίας τὴν οἰκίαν ἀνήφθη ἡ πυρά [3]). Ἐν Πλαγιᾷ τῆς Βονίτσης, ὅταν *ἡ φωτιὰ φυσᾷ* λέγουν ὅτι κάπου μᾶς κακολογοῦν [4]). Ἐν Ἠπείρῳ ὁ σισμὸς δᾳδὸς ἢ δαυλοῦ εἶναι σημεῖον καταλαλίας [5]), ἐπίσης καὶ ὁ ροῖζος τῶν φλογῶν δεικνύει ὅτι *κάπου σὲ ἀναβάλλουν* [6]). Ἀλλ' ὅτι ἐν Ἠπείρῳ πιστεύουσιν, ὅτι ἐνδέχεται νὰ μηνύωσι τὰ τοιαῦτα σημεῖα καὶ εὐμενεῖς λόγους, καταδεικνύεται ἐκ τῶν ἐπιλεγομένων καὶ ἐκεῖ ἐπῳδῶν, τὰς ὁποίας ἀναγράφομεν κατωτέρω. Εἰς τὰ Λακκοβίκια τοῦ Παγγαίου (ἐν Μακεδονίᾳ) ἡ συρίζουσα φλὸξ ὁμοίως πιστεύεται ὅτι σημαίνει κακολογίαν [7]), ὡς ἐπίσης καὶ ἐν Ἀδριανουπόλει [8]).

Τὰ ἐκ τῆς πίστεως εἰς τὸ ἀσφαλὲς τοῦ μαντεύματος γεννώμενα συναισθήματα εἶναι πρῶτον μὲν ἡ περιέργεια ἂν εὐμενὴς ἢ δυσμενὴς εἶναι ὁ γινόμενος λόγος καὶ ἡ ἐπιθυμία ἀποκαλύψεως τοῦ κακολογοῦντος· δεύτερον δὲ ἡ προσπάθεια ὅπως διὰ μαγικῶν τρόπων κατασιγάσωσιν ἢ βλάψωσι τὸν ἐχθρόν.

Περὶ τοῦ πρώτου γινώσκομεν ὅτι ἐν Λέσβῳ, ὅταν ἀκουσθῇ ὁ δαυλὸς σίζων ἐν τῇ ἑστίᾳ, λέγουν *Σώπα!* Καὶ ἂν μὲν ὁ ἦχος ἀμέσως καταπαύσῃ, πιστεύουν ὅτι ἐχθρὸς ἐκακολόγει, εἰδεμὴ ὅτι φίλος λέγει καλά [9]). Εἰς δὲ τὸ Ρεκοῦνι τοῦ τέως δήμου Λαγκαδίων τῆς Γορτυνίας διὰ νὰ μάθωσι τίς ὁ κακολογῶν, ὅταν ἀκούσωσι φύσημα δαυλοῦ, ἀναφέρουσι τὰ ὀνόματα ἐκείνων, περὶ ὧν ἔχουσιν

---

1) Ὁ *Δ. Καραγιάννης* (Δεισιδαιμονίας δοκίμιον, ἐν Σμύρνῃ 1872 σ. 133) γράφει, ὅτι ἂν ἐκ τῶν καιομένων ξύλων ἀκουσθῇ φύσημα διὰ τὴν ὑγρότητα αὐτῶν, πιστεύουσιν ὅτι λόγος γίνεταί που περὶ ἡμῶν. Καίτοι δὲν ὁρίζει τὸν τόπον, ὅπου ἐπιχωριάζει ἡ δοξασία, φαίνεται ὅτι ἀναφέρεται εἰς τὴν ἰδιαιτέραν πατρίδα του, ἥτις ἴσως εἶναι ἡ Ἀργολίς. Ὁ δὲ *Lawson* (Modern Greek Folklore, Cambridge 1910 σ. 328), ἄνευ μνείας τῆς πηγῆς ὁπόθεν παραλαμβάνει, ἀναφέρει ὡς κοινὴν ἐν Ἑλλάδι δοξασίαν, ὅτι ὁ τριγμὸς τῶν ἀνθράκων ἐν τῇ πυρᾷ προμηνύει ὅτι θὰ ληφθῶσι καλαὶ εἰδήσεις ἢ θὰ ἔλθῃ φίλος. Εἰς ταῦτα παρατηρεῖται σύγχυσις, ἐκ σφάλματος τῆς μνήμης ἴσως, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Εἰς Βούρβουρα τῆς Κυνουρίας πιστεύουν, «ὅταν σφουράῃ ἡ φωτιὰ πῶς τότε κάτι λέει γιὰ τὸ σπίτι ὅποιος τοῦ σπιτιοῦ λείπει 'ς τὴν ξενιτειά». (Κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Ι. Μαντζουράνη, καθηγητοῦ).

2) Κατ' ἀνακοίνωσιν Ν. Ι. Γεωργούλη, φοιτητοῦ τῆς φιλολ. (1913).

3) Λαογραφ. Δ' 738.

4) Κατ' ἀνακοίνωσιν Εὐστ. Α. Λάζαρη, δημοδιδασκάλου (1888).

5) Ζωγράφ. ἀγὼν Α' 14.

6) Αὐτ. σ. 193. 198: «Ὄντα βοάῃ ἡ φωτιά, κάποιος μᾶς κρένει ἢ μᾶς ζηλεύει». (Λαογραφ. ἀρχεῖον ἀρ. 36 σ. 291, 7 καὶ ἀρ. 51 σ. 94).

7) *Γουσίου* ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 72 καὶ ἐξ ἀνακοινώσεως Ι. Πρωΐου (1892).

8) Λαογραφικὸν ἀρχεῖον ἀρ. 34, 139.

9) *Georgakis et Pineau* Folklore de Lesbos σ. 352

ὑπόνοιαν, πιστεύοντες ὅτι τὸ φύσημα θὰ παύσῃ ὅταν ἐκφωνηθῇ τὸ ὄνομα τοῦ ἐνόχου [1]). Ὁμοίως καὶ ἐν Εὐρυτανίᾳ [2]). Εἰς δὲ τὴν Σκοτεινήν, χωρίον τοῦ τέως δήμου Ἀλέας τῆς Ἀργολίδος, ὅταν ἐν τῇ ἑστίᾳ τὰ χλωρὰ ξύλα *κάνουν φύσημα*, οἱ ἀκούοντες αὐτὰ ἔνοικοι λέγουν ὅτι «κάποιος τοὺς μελετάει» ἢ «τοὺς ἀναφέρει» ἐκ τῶν εἰς τὰ ξένα εὑρισκομένων συγγενῶν ἢ οἰκείων, καὶ διὰ νὰ μάθουν τίς οὗτος, μνημονεύουσιν ὀνομαστὶ πάντας τοὺς ἀπόντας· εὑρίσκουν δὲ ὅτι «ἐκεῖνος εἶναι ποῦ τοὺς μελετάει», ὅταν συγχρόνως μὲ τὴν ἐκφώνησιν τοῦ ὀνόματος παύσῃ καὶ ὁ σισμὸς τῶν καιομένων ξύλων [3]).

Πρὸς ἀποτροπὴν δὲ τοῦ κακοῦ ἐν Πελοποννήσῳ λέγουν ἐπῳδὴν ὁμοίαν πρὸς τὴν ἐν Ἀργαλαστῇ συνηθιζομένην κατὰ τὴν μνημονευθεῖσαν ἀνακοίνωσιν τοῦ Χατζιώτη:

Ἂν εἶναι φίλος νὰ χαρῇ κι' ἂν εἶν' ὀχτρὸς νὰ σκάσῃ [4]).

Ἐπίσης καὶ ἐν Ἠπείρῳ [5]). Ἐν Λευκάδι, ὡς καὶ ἐνιαχοῦ τῆς Πελοποννήσου, συμπληρώνουσι τὴν ἐπῳδὴν διὰ δευτέρου στίχου καταρώμενοι τὸν κακολογοῦντα τυχὸν γείτονα:

κι' ἂν εἶναι κακογείτονας, κακὴ φωτιὰ ν' τὸν κάψῃ [6]).

---

1) Κατ' ἀνακοίνωσιν Μ. Παπαπολυχρονίου, δημοδιδασκάλου, διὰ τοῦ γυμνασιάρχου Κωνστ. Κασιμάτη (1894).

2) Κατ' ἀνακοίνωσιν Στυλ. Βίου, καθηγητοῦ: «Ἄμα κρέν' ἡ φουτχιά, κάπγιους σὶ τρώιτι (=σὲ κατηγορεῖ, θέλει τὸ κακό σου), κι' ἄμα θέλ'ς νὰ τοὺν καταλάβ'ς ποιός εἶν, νὰ μιλιτᾷς τὰ οὐνόματα ποῦ γνιάισι (= ποῦ ὑποπτεύεσαι), κι' ἄμα πάψ ἡ φουτχιά, κειός π θὰ κρέν'ς ἄλου κουβά, κειός σὶ τρώιτι».

3) Λαογραφ. Δ' 308.

4) Ἐξ ἰδίων παρατηρήσεων. — Ὁ *Δ. Καραγιάννης* ἔνθ. ἀν. παραφράζει τὴν ἐπῳδὴν ὡς ἑξῆς: «Ἂν μὲν φίλος ἂς χαρῇ, ἂν δ' ἐχθρὸς ἂς σκάσῃ». Ἐν Δημητσάνῃ τῆς Γορτυνίας «ὅταν ἡ φωτιὰ 'ς τὸ τζάκι βουίζῃ (ἢ κουβεντιάζῃ) πιστεύουν ὅτι εἶναι σημεῖον πὼς κάποιος μᾶς γλωσσοτρώει καὶ λένε:

Ἂν εἶναι φίλος ἂς χαρῇ, κι' ἂν εἶν' ἐχτρὸς ἂς σκάσῃ,
κι' ἂν εἶν' κακὴ γειτόνισσα, τὰ μάτια νὰ τῆς βγοῦνε».

(Κατ' ἀνακοίνωσιν Π. Κωνσταντινοπούλου, ἐπιθεωρητοῦ τῆς δημ. ἐκπαιδεύσεως). Καὶ ἐν Λάστᾳ τῆς Γορτυνίας ἐπιλέγουσι τὴν αὐτὴν ἐπῳδήν:

Ἂν εἶσαι φίλος νὰ χαρῇς, κι' ἂν εἶσ' ὀχτρὸς νὰ σκάσῃς,
κι' ἂν εἶσαι ἄνθρωπος κακός, νὰ σκάσῃς νὰ πλαντάξῃς.

(Λαογραφ. Ε' 406). Εἰς τὰ χωρία τῆς Μεγαλοπόλεως, πιστεύοντες ὅταν τὰ καιόμενα ξύλα κροταλίζωσιν, ὅτι «κάποιος τοὺς κουβεντιάζει», ἐπιλέγουσι πρὸς ἀποτροπήν: «Ὅποιος μᾶς κουβεντιάζει γιὰ καλό, καλὸ 'ς τὸ σπίτι του νὰ ἔχῃ, κι' ὅποιος μᾶς κουβεντιάζει γιὰ κακό, κακὸ νὰ βγάλῃ 'ς τὸ λαιμό». (Κατ' ἀνακοίνωσιν Δ. Α. Τσιρίμπα, φοιτητοῦ 1918).

5) Ζωγράφ. ἀγὼν Α' 198: «Ἂν εἶσαι φ. νὰ χαρῇς κι' ἂν εἶσ' ὀ. νὰ σκάσῃς». Παραπλησίαν ἐπῳδὴν λέγουν ἐν Ἠπείρῳ καὶ ὅταν βλέπουν ἀράχνην περιπατοῦσαν, εὑρισκόμενοι ἐν ἀμφιβολίᾳ ἂν εἶναι αἴσιος ἢ ἀπαίσιος οἰωνός· «Ἂν εἶσαι φίλος νὰ σταθῇς, κι' ἂν εἶσ' ὀχτρὸς νὰ φύγῃς» (αὐτ.).

6) Κ. Π. Σύλλογ. τ. Η' σ. 423. Καὶ ἐν Κεφαλληνίᾳ, νομίζοντες ἀπαίσιον τὸν κροταλισμόν, ἐπιλέγουσιν;

Ὁμοίως καὶ ἐν Σύμῃ προσθέτουσιν εἰς τὴν ἐπῳδὴν δεύτερον στίχον παλιλλογοῦντες:

Ἂν εἶσαι φίλος νὰ χαρῇς, ἂν εἶσ' ὀχτρὸς νὰ σκάσῃς
κι' ἂν εἶσαι καταναλιστής, νὰ σκάσῃς, νὰ πλαντάξῃς [1]).

Ἐνιαχοῦ δ' ἐπεκτείνουσι τὴν μαντικὴν ταύτην κατά τινα ἀναλογίαν καὶ ἐπὶ σωματικῶν παθήσεων, διεγειρουσῶν τὸ συναίσθημα καύσεως. Ἐν Ἠπείρῳ ὅταν σὲ *καίῃ ὁ λαιμὸς* χωρὶς νὰ φάγῃς τίποτε, λέγουν πῶς «κάποιος σὲ κρένει» [2]). Ἐν Δημητσάνῃ «ὅταν τὸν τρώῃ κανένα ὁ λαιμός του εἶναι σημεῖον πῶς κάποιος τὸν γλωσσοτρώει. Καὶ πρὸς ἀποτροπὴν καρφώνουν μιὰ βελόνα 'ς τὸ πάτωμα ἢ 'ς τὸν τοῖχο καὶ ἔτσι καρφώνουν τὸν ἐχτρό» [3]).

Αἱ δοξασίαι αὗται εἶναι κοιναὶ καὶ εἰς ἄλλους λαούς. Ἐν Παλέρμῳ τῆς Σικελίας ὅταν κροτῇ ἢ βομβῇ ἡ πυρά, πιστεύουν ὅτι μακρινὸν πρόσωπον ὁμιλεῖ δι' αὐτούς [4]). Οἱ Βλάχοι τῆς Βουκοβίνας τὸν κρότον τῶν ἀνθράκων ἐν τῇ ἑστίᾳ ὑπολαμβάνουν ὡς σημεῖον ὅτι κακολογεῖται ὁ οἰκοδεσπότης καὶ πρὸς ἀποτροπὴν ἀναδεύουν τοὺς ἄνθρακας μὲ τὴν πυράγραν [5]). Πολλαχοῦ τῆς Γερμανίας ὁ κρότος τῶν ἀνθράκων ἐξηγεῖται ὡς σημαίνων κακολογίαν καὶ ἔριδας, πρὸς ἀποτροπὴν δὲ πτύουν ἐπὶ τῆς πυρᾶς ἢ ῥίπτουν εἰς αὐτὴν ἅλας διὰ νὰ πάθῃ ὁ κακολογῶν [6]). Ἔριδας δ' ἐν τῇ οἰκίᾳ σημαίνει κατὰ τὰς δοξασίας τῶν Βουλγάρων [7]).

Πλὴν δὲ τούτων καὶ ἄλλα προγνωστικὰ συνάγουσιν ἐκ τῆς παρατηρήσεως τοῦ πυρός. Ἐν Τήνῳ λέγουσιν «ὅταν πετᾷ ἡ φωτιὰ σπίθαις, ξένος θὰ σ' ἔλθ'» [8]). Ἐν Πλαγιᾷ τῆς Βονίτσης, ὅτι ὅταν ὁ φοῦρνος *λαλῇ*, προμηνύει τὴν ἔλευσιν

Ἂν εἶσαι φίλος νὰ καῇς, ἂν εἶσ' ἐχτρὸς νὰ σκάσῃς,
ἂν εἶσαι κακοθελητὴς νὰ μὴ συφτάσῃς νὰ φτῃς.

(Κατ' ἀνακοίνωσιν Π. Ι. Σταθάτου, φοιτητοῦ 1915).—Ἐν Λευκίμῃ τῆς Κερκύρας, προστίθεται καὶ τρίτος στίχος εἰς τὴν ἐπῳδήν, ὁ δὲ δεύτερος ἄλλην ἔχει κατάραν:

κι' ἂν εἶναι κακογείτονας, τὰ μάτια του νὰ βγοῦνε,
τὰ σπίτια του νὰ πέσουνε, νὰ ξεθεμελιωθοῦνε.

(Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ διδάκτορος Γερ. Σαλβάνου 1917).

1) Ζωγράφ. ἀγὼν Α' 214. Ἐν Σύμῃ λέγουν ὅτι ἡ φωτιὰ *σπᾷ* ἢ *κομματίζει* ἐπὶ τῶν κρότων τῶν ἀνθράκων.

2) Λαογραφ. ἀρχεῖον ἀρ. 36 σ. 291, 17.

3) Κατ' ἀνακοίνωσιν Π. Κωνσταντινοπούλου 1919.

4) *G. Pitrè* Usi e costumi, credenze e pregiudizi del popolo Siciliano τ. IV σ. 458. Ἀλλαχοῦ τῆς Σικελίας ὅταν κροτῇ ἡ φωτιὰ καὶ ὁ λύχνος ἀναπτόμενος κουβεντιάζῃ (parla), χύνουν ἐπάνω πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ κακοῦ ἁγιασμὸν (αὐτ. σ. 457).

5) Zeitschrift d. österreich. Ver. f. Volksk. τ. III. σ. 118, 198. Ἐπίσης ὑπολαμβάνουν ὅτι προμηνύουν ἄνεμον ἢ καταιγίδα (αὐτ. σ. 118, 197).

6) *Wuttke* der deutsche Volksaberglaube 3ης ἐκδ. § 294 σ. 211. Βλ. καὶ *Kuhn u. Schwartz* Norddeutsche Sagen σ. 463 (ὅτι ἐν Stendal σημαίνουν ἔριδας).

7) *Ad. Strausz* die Bulgaren σ. 282.

8) Κατ' ἀνακοίνωσιν Στυλιανῆς Καραλῆ, δημοδιδασκάλου (1888).

φίλου. Ἐν Ρεκοῦνι τῆς Γορτυνίας, ὅτι ὅταν ἐκ τῆς πυρᾶς ἀναπηδήσῃ μετὰ κρότου ἄνθραξ, ἀναμένεται *μουσαφίρης* [1]). Καὶ ἐν Γερμανίᾳ ὁμοίως ἐπικρατεῖ ἡ δοξασία, ὅτι ὅταν σπινθηρίζῃ τὸ πῦρ ἐν τῇ ἑστίᾳ προμηνύεται ἐπίσκεψις, καθὼς ἐπίσης καὶ ὅταν τρίζῃ τὸ πῦρ ἐν τῇ θερμάστρᾳ ἢ πέσουν ἔξω τῆς θερμάστρας ἄνθρακες [2]). Ἐν Οὐκρανίᾳ σημεῖον ἐπισκέψεως θεωρεῖται ὁ σπινθηρισμὸς τῆς ἑστίας [3]), ἐν δὲ τῇ Κάτω Νορμανδίᾳ τὸ φύσημα τοῦ καιομένου χλωροῦ δαυλοῦ [4]).

Παρατηροῦσι δὲ καὶ τὴν πύρωσιν τοῦ τρίποδος (κοινῶς *σιδεροστιᾶς* ἢ *πυροστιᾶς*), ὅταν ἐξάγεται ἐκ τῆς ἑστίας, καὶ μαντεύονται ἐκ τῆς σπινθηροβολίας αὐτοῦ. Εἰς τὰ Λεβέτσοβα τῆς Λακεδαίμονος «ὅταν εἰς τὴν σιδεροστιὰν μένουν μικραῖς σπίθαις, εἶναι σημεῖον ὅτι κάποιος μουσαφίρης θὰ ἔλθῃ» [5]). Ἐν Πλαγιᾷ τῆς Βονίτσης σπινθῆρες ἐκπεμπόμενοι ἐκ τοῦ τρίποδος κατὰ τὴν ἐξαγωγὴν αὐτοῦ ἐκ τῆς πυρᾶς, ἕνεκα ἀναφλέξεως τῆς καπνιᾶς του, προμηνύουσιν εἴσπραξιν χρημάτων. Τὸ αὐτὸ πιστεύουσι καὶ ἐν Λακκοβικίοις τῆς Μακεδονίας (κατ' ἀνακοίνωσιν Ι. Πρωΐου). Ἐν Ἠπείρῳ «ὄντα σκαντζιλιθρίζ' ἡ πυρουστιά, σημαίνει πῶς μετράει ὁ νοικοκύρης τὰ γρόσια του 'ς τὰ ξένα» [6]). Ἐν Εὐρυτανίᾳ ὁμοίως θεωρεῖται προμήνυμα εἰσπράξεως χρημάτων, ἀφθόνων ἂν οἱ σπινθῆρες πέσωσιν ἐντὸς τῆς ἑστίας, ἀλλὰ ταχέως δαπανηθησομένων ἂν πέσωσιν ἐκτός· ἀλλ' ἐπίσης πιστεύεται ὅτι εἶναι σημεῖον ὅτι ὑπάρχουσιν ἐχθροὶ τῆς οἰκογενείας [7]). Ἐν Ἀδριανουπόλει ἡ σπινθηροβολία τοῦ ἐπὶ τοῦ τρίποδος τηγανίου ἢ τῆς χύτρας προμηνύει εὐτυχίαν, ἂν δ' ὑπάρχῃ ἐν τῇ οἰκίᾳ νεᾶνις ἐν ὥρᾳ γάμου, ἀφεύκτως θὰ γίνῃ ἀρραβὼν καὶ γάμος μετὰ πλουσίου νέου [8]). Τοὐναντίον δὲ ἐν Φαναρίῳ τῆς Θεσσαλίας πιστεύουν, ὅτι «ἂν ἡ πυροστιὰ ὅταν εἶναι 'ς τὴ φωτιὰ ἔχῃ σπίθαις πῶς σημαίνει ἀσθένειαν ἢ χρέος» [9]). Ἐν Πελοποννήσῳ δὲ ὑπολαμβάνεται ὡς σημεῖον κακολογίας, ἤτοι ταυτίζεται πρὸς τὸ ἐκ τῶν κρότων τῶν ἀνθράκων μάντευμα. Εἰς τὰ Βούρβουρα τῆς Κυνουρίας «ἅμα ἀνάψῃ ἡ σιδεροστιὰ ἢ ἡ τέντζερη καὶ καίονται, κατακρένουν οἱ ἀποξινοὶ τὸ σπίτι» [10]). Εἰς Ρεκοῦνι τῆς Γορτυνίας, θεωρεῖται ὡς σημεῖον ὅτι

---

1) Ὁ *Lawson* ἔνθ. ἀν. σ. 328 σημειώνει, ὅτι ἂν σπινθῆρες ἢ στάχτη πέσουν ἐκ τῆς ἑστίας εἰς τὸ ἔδαφος, θεωρεῖται σημεῖον ἐνοχλήσεων καὶ ἐπικειμένων κακῶν. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν μαρτυρεῖται ἄλλοθεν, οὐδὲ βεβαιώνει ἂν ἐξ ἰδίας παρατηρήσεως τὸ γινώσκει.

2) *Wuttke* ἔνθ. ἀν.

3) Revue des tradit. popul. τ. VI σ. 648.

4) Αὐτ. τ. IX σ. 560.

5) Κατ' ἀνακοίνωσιν Ν. Ι. Γεωργούλη, φοιτ.

6) Λαογραφ. ἀρχεῖον ἀρ. 36 σ. 291, 9 καὶ ἀρ. 51 σ. 94.

7) «Ἅμα βλέπς 'ς bαρουστιὰ κάτ σπίθις, εἶνι λιπτά, κι' ἂν βγαίννι ὄξου, εἶνι μὲν λιπτά' ἀλλὰ θὰ φύδγνι, γιατὶ κάπγιους θὰ σ' τὰ πάρ, ἢ κάπ θὰ νὰ τὰ δώκς τζιριμέ. Ἅμα πάλ' δὲ βγαίννι ὄξου, θὰ πάρς πουλλὰ λιπτά. Ἄλλ λένι πούς εἶνι οὐχτροί». (Ἀνακοίνωσις τοῦ καθηγητοῦ Στυλ. Βίου, παρὰ Κ. Βαστάκη ἐκ Δολιανῶν τῆς Εὐρυτανίας).

8) Λαογραφ. ἀρχ. ἀρ. 34 σ. 139.

9) Κατ' ἀνακοίνωσιν Λάμπρου Βαμπούλη, φοιτ. (1912).

10) Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ καθηγητοῦ Κ. Ι. Μαντζουράνη.

«μᾶς γλωσσοτρώγουν». Εἰς τὴν Λάσταν δὲ τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας «ὅταν ἡ σιδεροστιὰ ἢ ἡ τσουκάλα (χύτρα) σπινθηροβολοῦν, καιομένης τῆς ἐπ' αὐτῶν λιγνύος ἐκ τοῦ κάτωθεν πυρός, λέγουν ὅτι κάποιος μᾶς γλωσσοτρώει (μᾶς κακολογεῖ) καὶ καταρῶνται: Νὰ φᾶν τὰ νύχια τους, ἢ Νὰ βγοῦν τὰ μάτια τους»[1]). Καὶ εἰς τοὺς Ἀργυράδες τῆς Κερκύρας «ὅποdας βλάλουμε τὸ dαδά μας ἀπὸ τὴ στιὰ κι' ἀπετάει ἀποκατωθιὸ μοναχός του σπίθαις-σπίθαις, λέμε πῶς μᾶς κατακρένουνε οἱ ὀχτροί μας»[2]).—Παραπλήσιοι δοξασίαι φέρονται καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς. Ἐν Ἰσνέλῳ τῆς Ἰταλίας, ἂν εἰς τὴν καπνιὰν τῆς χύτρας, ἐπὶ τῆς πυρᾶς εὑρισκομένης, ἐπιφαίνονται λαμπροὶ σπινθῆρες, ἐξηγοῦνται ὅτι σημαίνουσι προσεχῆ καὶ ἀσφαλῆ ἐπάνοδον ἀποδημοῦντος, ἂν δ' ἀμυδροί, ἔξοδον ἢ δυστυχίαν[3]). Ἐν Γερμανίᾳ (Erzgebirge) ἂν εἰς τὴν χύτραν κατὰ τὴν ἐξαγωγὴν αὐτῆς ἐκ τῆς πυρᾶς μείνωσι προσκεκολλημένοι ἄνθρακες, ὑποτίθεται ὅτι προμηνύουσι προσεχῆ ἐπίσκεψιν[4]).

Καὶ ἡ ἀναλαμπὴ λύχνου ἢ κηρίου θεωρεῖται ὡς προαγγέλλουσα συμφοράν, κατὰ δοξασίαν, ἣν ἀναφέρει ὁ Lawson (ἔνθ. ἀν.), μὴ σημειῶν ποῦ ἐπιχωριάζει αὕτη[5]). Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς ἀναφέρει καὶ ἑτέραν διὰ τοῦ πυρὸς μαντικήν, δυστυχῶς ἐπίσης ἄνευ δηλώσεως τοῦ τόπου, ὅπου ἐπικρατεῖ, ἢ τοῦ ἀνακοινώσαντος περὶ ταύτης. Εἰς τὸν τρόπον τοῦτον τῆς μαντικῆς προσφεύγουσιν οἱ ἀρραβωνισμένοι. Ἐπὶ ἀνημμένου ἄνθρακος τῆς ἑστίας, ὡς λέγει, ἐπιθέτουσι δύο φύλλα βασιλικοῦ· καὶ ἂν μὲν ταῦτα μείνωσιν ἀσάλευτα καὶ καῶσιν ἀψοφητί, εἶναι σημεῖον ὅτι τὸ ἀνδρόγυνον θὰ διανύσῃ ἐν ἁρμονίᾳ τὸν βίον· ἂν δὲ σπινθηροβολήσωσι, δὲν θὰ διέλθωσιν ἄνευ συγχύσεων καὶ ἐρίδων τὸν ἔγγαμον βίον αὐτῶν ὁ ἀνὴρ καὶ ἡ γυνή, τοὺς ὁποίους ἐκπροσωποῦσι τὰ φύλλα τοῦ βασιλικοῦ, καὶ ἂν τέλος καῶσι μετ' ἰσχυροῦ κρότου καὶ ἐκπηδήσωσιν ἐκ τοῦ ἄνθρακος, τοῦτο φανερώνει ἀσυμφωνίαν χαρακτήρων καὶ δεικνύει ὅτι ὁ μελετώμενος γάμος εἶναι ἀνάρμοστος.

Κατὰ τὸν αὐτὸν περίπου τρόπον μαντεύονται πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος εἰς τακτὴν ἡμέραν, τὴν παραμονὴν τοῦ νέου ἔτους, ὅτε ἐκ παλαιᾶς συνηθείας, ἀπὸ τῶν πρώτων βυζαντινῶν χρόνων διατηρηθείσης, δοκιμάζουσι παντοιοτρόπως τὴν τύχην των. Ὁ τρόπος οὗτος τῆς μαντείας ἔχει ἴδιον ὄνομα, ἐν Κύπρῳ μὲν *Ἄη Βασίλης* καλούμενος ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἑορταζομένου τὴν πρώτην τοῦ ἔτους ἁγίου Βασιλείου, ἐν Παγγαίῳ δὲ *Χαρβασίλα* (ἀπὸ τῆς ἐπιφωνήσεως τῶν παίδων γειὰ χαρά, γειὰ Βασίλη), ἐν Θράκῃ δὲ *σοῦρβα*, ὡς καλεῖται πολλαχοῦ τῆς Μακεδονίας (καὶ *σούρουβα*) ἡ νὺξ τῆς πρωτοχρονιᾶς

1) Λαογραφ. Ε' 407.

2) Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ διδάκτορος Γερασ. Σαλβάνου (1917).

3) Archivio per le tradiz. popolari 1898 σ. 322.

4) *Wuttke* ἔνθ. ἀν.

5) Μαντικὴν ἀπὸ τῆς φλογὸς τῶν λύχνων ἀναφέρει καὶ ὁ Ψελλὸς ἐν τῷ περὶ ὠμοπλατοσκοπίας καὶ οἰωνοσκοπίας συνταγματίῳ, ὅπερ ἐδημοσίευσα ἐν Παρθενῶνι 1872 τ. Β' σ. 1097: «καὶ περὶ τὰς μύξεις δὲ τῶν λύχνων ἐὰν συναθροίζωνται μύκητες χειμῶνα σημαίνουσιν».

καὶ ὁ κατ᾽ αὐτὴν ἀγυρμὸς τῶν παίδων. Περὶ τῆς ἐτυμολογίας τῆς λέξεως ταύτης νομίζομεν ἀναγκαῖον νὰ διαλάβωμέν πως πλατύτερον.

Ὁ Gustav Meyer [1]) τὸν τύπον *σούρουβα* (τά), ὃν εὗρεν εἰς τὴν μελέτην τοῦ Μπουντώνα περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τοῦ Βελδεντοῦ καὶ τῶν περιχώρων αὐτοῦ [2]), σημαίνοντα τὴν νύκτα τῆς πρωτοχρονιᾶς [3]), καταλέγει μεταξὺ τῶν σλαβικῶν λέξεων, ἃς παρέλαβεν ἡ ἑλληνική, καὶ ἀναφέρει ἐκ τῆς βουλγαρικῆς τὰς λ. *σούραβα γιοδούνα* καὶ *σούρβα γιοδούνα* καὶ *σούρβακ*, σημαινούσας τὸ νέον ἔτος· ἐνδοιάζων δ᾽ ὅμως παρατηρεῖ ὅτι ἡ λ. εἶναι μονήρης καὶ ἄδηλος. Ἀλλ᾽ ὁ Abbott [4]) ἀδιστάκτως θεωρεῖ τὴν λέξιν βουλγαρικήν, σημαίνουσαν τὸν κλῶνα. Ἀπορῶ πῶς διέφυγε τὸν Meyer [5]) ἡ ἀληθὴς ἐτυμολογία τῆς λ. ἐκ τοῦ λατινικοῦ sorbum· ἡ σοῦρδα ἢ σουρδιὰ καὶ ἐν τῇ ποντικῇ διαλέκτῳ *οὖβα* (ἑλλ. οὖα, ὄα) εἶναι ἡ Sorbus domestica L. [6]). Ἔλαβε δ᾽ ἡ πρώτη τοῦ ἔτους τὸ ὄνομα *σούρβα* ἢ *τὰ σούρουβα*, διότι μετὰ τὸ τέλος τῆς λειτουργίας τὴν ἡμέραν ταύτην (ἐνιαχοῦ, ὡς ἐν Βιζύῃ τῆς Θράκης, τὴν παραμονὴν τῶν Θεοφανίων, ἴσως δὲ καὶ ἐν Βελδεντῷ θὰ γίνεται ἢ θὰ ἐγίνετο τοῦτο, ὡς δεικνύει τῆς ἡμέρας ἡ ὀνομασία *τὰ σούρουβα*) ποιοῦσιν ἀγυρμόν, κρατοῦντες κλάδους *σουρβιᾶς* (*τοῖς σουρβιαῖς*) δι᾽ ὧν *σουρβίζουν* (κτυποῦσι) τοὺς ἐντυγχάνοντας ἐπιφωνοῦντες «Σοῦρβα, σοῦρδα! γερὸ κορμί, γερὸ σταυρί, ὅλο γειὰ καὶ δύναμη καὶ τοῦ χρόν᾽ γεροί» [7]). Σοῦρδα δὲ λέγονται προσέτι καὶ

1) Neugriechische Studien II σ. 50.

2) Ἀρχεῖα τῆς νέας ἑλληνικῆς Α', 2 σ. 106.

3) Οὕτως ὁ Meyer, καὶ ταύτην ἀληθῶς τὴν σημασίαν ἔχει πολλαχοῦ τῆς Μακεδονίας. Ἀλλ᾽ ὁ Μπουντώνας, οὗ τὴν μαρτυρίαν ἐπικαλεῖται, λέγει ὅτι ἐν Βελδεντῷ σημαίνει τὴν πρὸ τῆς παραμονῆς τῶν Θεοφανίων νύκτα.

4) Macedonian Folklore σ. 81.

5) Ὁ *Meyer* Neugr. St. III 62 γινώσκει τὰ ὀνόματα *σοῦρβα* καὶ *σουρβιά* (ἡ) καὶ ὀρθῶς ἐτυμολογεῖ αὐτὰ ἐκ τῆς λατινικῆς ἢ ἐκ τῆς ἰταλικῆς (sorba). Ἀλλὰ δὲν διέκρινεν ὅτι τὰ *σούρουβα* εἶναι ἄλλος τύπος τούτων καὶ εἴκασεν ὅτι εἶναι σλαβικῆς προελεύσεως· διότι μόνον τὴν ἐν Βελδεντῷ χρῆσιν γινώσκων δὲν ἦτο δυνατὸν ἕνεκα τῆς διαφορᾶς τῆς σημασίας νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ταὐτότητα τῶν λέξεων.

6) Βλ. *Σπ. Μηλιαράκην* ἐν Ἐπιστημ. ἐπετηρίδι τοῦ Πανεπ. Δ' σ. 269. Ὁ *Langkavel* Botanik der späteren Griechen σ. 8. 9 ἀναφέρει ὀνόματα *σοῦρβα* καὶ *σοῦλβα* τῆς μεσπιλιᾶς (Mespilus germanica L.) καὶ *σοῦρβον* καὶ *σουρβία* τῆς Sorbus domestica L.

7) *Βιζυηνὸς* ἐν Ἑστίᾳ 1883 τ. ΙϚ' σ. 670 (Βιζύη). Ἐνιαχοῦ τῆς Μακεδονίας οἱ παῖδες τύπτουσι τοὺς ἐντυγχάνοντας μὲ χλωροὺς κλάδους κρανείας ἢ ἐλαίας, ἐπιφωνοῦντες: «Σοῦρδα, σοῦρδα, καὶ τοῦ χρόνου γεροὶ σὰν τὴ σοῦρδα» (*Abbott* ἔνθ. ἀν. σ. 80—1). Ἐν Λακκοδικίοις τοῦ Παγγαίου, οἱ παῖδες μετὰ τὸ τέλος τῆς λειτουργίας ποιοῦσιν ἀγυρμὸν κρατοῦντες κλάδους ἐλαίας καὶ ᾄδοντες τὸ ᾆσμα τοῦ Ἁγίου Βασιλείου, πρὸ δὲ τῆς λειτουργίας, ὅταν σημάνωσιν οἱ κώδωνες, περιέρχονται τὴν κωμόπολιν κρούοντες διὰ ξύλων καὶ ῥοπάλων τὰς θύρας πασῶν τῶν οἰκιῶν καὶ κράζοντες συνάμα: «Γειά, χαρὰ κι᾽ Ἄη Βασίλης, πολλὰ σιτάρια, πολλὰ κριθάρια, πολλὰ πιδούδια» (*Γουσίου* ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 37—8=*Abbott* σ. 80). Ἐν Ῥοδολίβῃ τοῦ Παγγαίου νέοι κρατοῦντες κοντὰ ῥόπαλα περιέρχονται ἀπὸ τοῦ μεσονυκτίου μέχρι τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, κρούοντες τὰς θύρας καὶ ἐπιλέγοντες ῥυθμικῶς πρὸ ἑκάστης οἰκίας· «Χαρβασίλα, τουμασίλα, πουλὺ σιτάρ, πουλὺ κριθάρ, πουλὺ μπιρκέτ [ἀφθονία, λ. τουρκ.], γιοὺ χαρά, γειὰ Βασίλη, μάλαμα κι᾽ ἀσήμι

οἱ κλάδοι τῆς σουρβιᾶς, ὧν οἱ ὀφθαλμοὶ πρὸς μαντείαν τίθενται εἰς τὴν ἑστίαν, ὡς θὰ εἴπωμεν κατωτέρω. Τὸν τρόπον τοῦτον τῆς μαντικῆς ἔχουσι καὶ οἱ Βούλγαροι. Τὴν παραμονὴν τῆς πρωτοχρονιᾶς κόπτονται τόσοι κλάδοι κρανείας, ὅσοι εἶναι οἱ ἐν τῷ οἴκῳ, καὶ ὁ οἰκοδεσπότης ῥίπτει εἰς τὸ ὄνομα ἑκάστου ἀνὰ ἕνα κλάδον εἰς τὴν ἑστίαν λέγων: «Ἂν θὰ περάσῃ γερὸς τὸν καινούριο χρόνο, θὰ βροντήξῃ». Καὶ ἂν μὲν ὁ κλάδος τρίξῃ, ἐκεῖνος ὃν ὠνομάτισε θὰ περάσῃ καλά, εἰ δὲ μὴ δὲν θὰ διέλθῃ ὑγιὴς τὸ ἔτος, καὶ ἂν ὁ κλάδος ὅλος καῇ ἀψοφητί, θ' ἀποθάνῃ [1]). Ὅθεν πιθανώτατον φαίνεται ὅτι οἱ Βούλγαροι παραλαβόντες τὴν συνήθειαν παρὰ τῶν Ἑλλήνων συμπαρέλαβον καὶ τὸ ὄνομα, τὸ ὁποῖον ἐν τῇ γλώσσῃ των σημαίνει μόνον τὴν πρωτοχρονιάν, ὄχι δὲ καὶ τὸ δένδρον καὶ τοὺς κλάδους αὐτοῦ, ὡς ἐν τῇ ἑλληνικῇ.

Διὰ κλάδων τῆς σουρβιᾶς μαντεύονται ἐν Θράκῃ· ἐν Βιζύῃ τὴν παραμονὴν τῶν Θεοφανίων θέτουσιν εἰς τὴν ἑστίαν ἐκ τοῦ κλάδου ἕνα ὀφθαλμὸν *(σοῦρβο)* ἐπ' ὀνόματι ἑνὸς μέλους τῆς οἰκογενείας καὶ ἐκ τοῦ τρόπου τῆς ἀναφλέξεως αὐτοῦ προοιωνίζονται περὶ τοῦ μέλλοντος. Καλλίστην περιγραφὴν τοῦ ἐθίμου ἔχει ὁ Βιζυηνὸς ἐν τῷ διηγήματί του «Ποῖος ἦτον ὁ φονεὺς τοῦ ἀδελφοῦ μου». Ἓν τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας φέρει *μιὰ σουρβιά*. «Ἕνα μεγάλο κλωνὶ γεμᾶτο σφιχτὰ καὶ πράσινα μάτια». Μὲ αὐτὸ θὰ ἴδοῦν ὅλοι τὴν τύχην των. Κάθηνται 'ς τὸ παραγῶνι καὶ χωρίζουν τὴ φωτιὰ σὲ δυὸ μεριαῖς. Ἐκεῖνος ποῦ ἔφερε τὴ σουρβιὰ ἀρχίζει νὰ βάζῃ τὰ σοῦρβα 'ς τὴ μέση, «πὰ 'ς τὴν καυτερὴ τὴν πλάκα», ὀνοματίζων τὸ καθέν. Ἂν τὸ σοῦρβον βροντήξῃ καὶ πηδήξῃ καὶ ἐβγῇ ἀπ' τὴ στιά, εἶναι καλὸν σημεῖον. Ἂν δ' ὅμως καπνίσῃ μόνον καὶ μαυρίσῃ καὶ μείνῃ 'ς τὸν τόπο, εἶναι σημεῖον θανάτου [2]). Ἐν Λακκοδικίοις μαντεύονται τὴν παραμονὴν τῆς πρωτοχρονιᾶς διὰ φύλλων ἐλαίας, ὄχι δὲ περὶ ὑγείας καὶ ζωῆς ἀλλὰ περὶ ἀγάπης. «Μετὰ τὸ δεῖπνον κάθηνται πάντες πέριξ τῆς ἑστίας καὶ θέτουσιν ἐπὶ ἡσύχου πυρᾶς ἀνὰ δύο φύλλα ἀγριελαίας, ἥτις ὀνομάζεται *χαρβασίλα*. Ὁ θέτων ἐπὶ τῆς πυρᾶς τὰ φύλλα ταῦτα λέγει κατὰ διάνοιαν, ὅτι τὸ ἓν φύλλον παριστᾷ τὸν δεῖνα νέον καὶ τὸ ἕτερον τὴν δεῖνα παρθένον. Εἶτα παρατηρεῖ, ἂν τὰ φύλλα ταῦτα πηδήσωσι

κὶ χρουσὸ προυζύμ» καὶ ᾄδοντες εὐχετικὰ ᾄσματα, ἀνθ' ὧν φιλοδωροῦνται παρὰ τοῦ οἰκοδεσπότου (Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀγγέλου Παπακωνσταντίνου, φ. φ.). Ἐν Σιατίστῃ τῆς Μακεδονίας τὴν νύκτα τῆς παραμονῆς περιέρχονται τὰς ὁδοὺς θορυβοῦντες μετημφιεσμένοι φέροντες κώδωνας, καλούμενοι *μπουμπουσάρια* (*Πολίτου* Παραδόσεις σ. 1274 καὶ κατ' ἀνακοίνωσιν Ι. Δ. Σαχίνη). Τὰ κτυπήματα τῶν ἐντυγχανόντων διὰ χλωρῶν κλάδων, συνηθιζόμενα καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ δὴ καὶ εἰς ἄλλας ἑορτάς, ἀνάγονται εἰς ἄλλην κατηγορίαν ἐθίμων, κοινῶν καὶ τοῖς ἀρχαίοις καὶ ἄλλοις πολλοῖς λαοῖς. Περὶ τούτων ἴσως διαλάβωμεν ἐν ἄλλῃ εὐκαιρίᾳ διὰ μακρῶν. [Βλ. Λαογραφ. Ϛ' 325 κέ.=Λαογρ. Σύμμ. Β' σ. 302 κέ.].

1) *Ad. Strausz* die Bulgaren σ. 331. Ὁ *Arnaudoff* (die bulgarischen Festbräuche, Leipzig 1917 σ. 14) ἀναφέρει ὡς βουλγαρικὴν δῆθεν τὴν ἐν Ξάνθῃ ἐπικρατοῦσαν συνήθειαν κατὰ τὴν νύκτα τῶν Χριστουγέννων νὰ μαντεύωνται ῥίπτοντες κράνα εἰς τὴν πυράν, καὶ προοιωνιζόμενοι ὑγείαν μὲν ἂν ἀνοίξουν προτοῦ καοῦν, ἂν δὲ καοῦν προτοῦ ἀνοίξουν ἀσθένειαν.

2) Ἑστία 1883 τ. ΙϚ' σ. 670.

καὶ πλησιάσωσιν ἄλληλα, συμπεραίνουσιν ὅτι ὁ νέος καὶ ἡ παρθένος, οὓς παριστῶσι τὰ φύλλα τῆς *χαρβασίλας*, ἀνταγαπῶνται, τοὐναντίον δέ, ἂν ἑκάτερον φύλλον λάβῃ ἀντίθετον διεύθυνσιν. Ἂν δὲ πάλιν ἀμφότερα τὰ ἐπὶ τῆς πυρᾶς φύλλα καῶσι, συμπεραίνει ὅτι ἡ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπη εἶναι μεγίστη»[1]. Ἀλλαχοῦ τῆς Μακεδονίας ἀντὶ φύλλων ἐλαίας θέτουν δύο *κράνα* ἐπ' ὀνόματι ἑνὸς νέου καὶ μιᾶς νέας· καὶ ἂν μὲν τὸ ἕτερον τῶν κράνων καῇ καὶ ἐκπηδήσῃ ἐκ τοῦ πυρός, συνάγουσιν ἐκ τούτου ὅτι ὁ εἷς τοῦ ζεύγους συμπαθεῖ πρὸς τὸν ἄλλον, ἂν δ' ἀμφότερα ἀναφλεχθῶσι καὶ ἐκπηδήσωσιν ὅτι ἡ συμπάθεια εἶναι ἀμοιβαία, καὶ ὅτι εἶναι ἀδιάφοροι ἂν δὲν ἀναφλεχθῶσι τὰ κράνα[2].

Εἰς ἄλλα μέρη τῆς Μακεδονίας μαντεύονται κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον διὰ κόκκων σίτου. Εἰς τοὺς Γριντᾶδες τῶν Χασίων τὴν ἡμέραν τῶν Χριστουγέννων καὶ τὴν πρωτοχρονιὰν «βάζομεν ἕνα κόκκον σιτάρι εἰς τὸ φκυάρι τῆς ἑστίας καὶ κανονίζομεν διὰ ποιὸν θὰ βάλωμε. Βάζομεν τὸ φκυάρι μὲ τὸν κόκκον τοῦ σιταργιοῦ εἰς τὴν φωτιὰν ἐπάνω καὶ ἂν τὸ σιτάρι δὲν πριτσίσῃ, νὰ κάμῃ πρίτσ, θὰ ζήσῃ ὁ ἄνθρωπος· ἂν δὲν πριτσίσῃ καὶ σκάσῃ μόνον καὶ κάμῃ πίφ, καὶ δὲν κουνηθῇ ἀπὸ τὸν τόπον του, θὰ πεθάνῃ ὁ ἄνθρωπος αὐτός»[3]. Εἰς τὸ Λιτόχωρον τὴν παραμονὴν τῆς πρωτοχρονιᾶς γίνεται τὸ λεγόμενον *πήδημα τῆς τύχης*· εἰς τὴν πυρὰν τῆς ἑστίας ῥίπτεται εἷς κόκκος σίτου ἐπ' ὀνόματι ἑκάστου μέλους τῆς οἰκογενείας, καὶ ἂν μὲν ὁ κόκκος διασπασθῇ καὶ ἀναπηδήσῃ πρὸς τὴν πυράν, τὸ πήδημα εἶναι δυσοίωνον, προμηνῦον ἀπώλειαν τῆς περιουσίας καὶ καταστροφήν, ἂν δὲ πρὸς τὰ ἐκτός, σημαίνει ἀπομάκρυνσιν τοῦ οἰωνιζομένου, ἀγαθὴν μὲν καὶ εὐτυχῆ πρὸς τὰ δεξιὰ μετατοπισθείς, κακὴν δὲ καὶ ὀλεθρίαν πρὸς τἀριστερά· ἂν δὲ δὲν σαλεύσῃ ὁ κόκκος ἀλλὰ καῇ ἐπὶ τῆς αὐτῆς θέσεως, εἶναι σημεῖον θανάτου ἢ δεινῆς νόσου[4]. Εἰς δὲ τὴν Βέρμπιανην κατὰ τὴν πρωΐαν τῆς πρώτης τοῦ ἔτους ῥίπτει ἕκαστον μέλος τῆς οἰκογενείας εἰς τὸ πῦρ τῆς ἑστίας ἀνὰ ἕνα κόκκον σίτου διὰ νὰ δοκιμάσῃ τὴν τύχην του· θεωρεῖται δὲ τυχηρότερος ἐκεῖνος, τοῦ ὁποίου ὁ κόκκος κροτήσῃ περισσότερον[5]. Διὰ κόκκων σίτου μαντεύονται τὴν παραμονὴν τῆς πρωτοχρονιᾶς καὶ αἱ βλαχόφωνοι ἄγαμοι νεάνιδες τῆς Πίνδου[6].

---

1) *Γούσιος* ἔνθ. ἀν. σ. 49=*Abbott* σ. 78.

2) *Abbott* σ. 78—9.

3) Λαογρ. Ϛ' 132—3. Τοὺς ἐκραγέντας κόκκους συνάγει ἡ οἰκοδέσποινα καὶ τὸ πρωὶ τοὺς ῥίπτει εἰς πηγάδι διὰ νὰ μὴ τοὺς φάγῃ ἢ πατήσῃ κανείς (αὐτ.).

4) Παρνασσὸς 1882 Ϛ' 398.

5) Λαογραφ. Δ' 409.

6) Λαογραφ. Ϛ' 169—171. Καθαρίζουσαι διὰ τῆς πυράγρας ἓν τετράγωνον μέρος τῆς ἑστίας ἐντὸς τῆς πυρᾶς ῥίπτουσι δύο κόκκους σίτου δι' ἑκάστην, μαντευόμεναι ἐκ τῆς ἀναπηδήσεως καὶ τῆς κατευθύνσεως τῶν κόκκων περὶ τοῦ μέλλοντος συζύγου, καὶ περὶ τοῦ καταλλήλου ἢ ἀσυμβιβάστου τοῦ συνοικεσίου. Καθ' ὅμοιον δὲ τρόπον μαντεύονται καὶ ὁσάκις θέλουν νὰ γνωρίσουν τὸν τόπον τῆς καταγωγῆς τοῦ μέλλοντος συζύγου, μεταχειριζόμενοι ἕνα κόκκον ἀραβοσίτου ἀντὶ δύο, καὶ ἐκ τῆς διευθύνσεως ἣν λαμβάνει εἰκάζοντες τὸν τόπον· ἂν ἐκπηδήσῃ ἐκτὸς τῆς ἑστίας, ὁ μέλλων σύζυγος θὰ κατάγεται ἐξ ἄλλου χωρίου, ἂν δ' ἀπανθρακωθῇ ὅπου ἔπεσε, ἐκ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἡ μαντευομένη.

καὶ οἱ Βούλγαροι τὴν νύκτα τῶν Χριστουγέννων [1]).

Ἐν Τιρνάβῳ τῆς Θεσσαλίας ἀντὶ κόκκων σίτου ῥίπτουσιν εἰς τὴν πυρὰν τὴν παραμονὴν τῆς πρωτοχρονιᾶς μαντευόμενοι κόκκους ἅλατος, ἐπ᾽ ὀνόματι ἑκάστου μέλους τῆς οἰκογενείας. Καὶ ἂν μὲν ἐκπηδήσῃ θεωροῦσιν εὐοίωνον, μηνῦον ὑγείαν, ἂν δὲ μὴ σημεῖον μέλλοντος θανάτου, ὅτι «δὲν θὰ τὸν εὕρῃ ὁ χρόνος» [2]).

Ἐν Κύπρῳ τὴν παραμονὴν τοῦ νέου ἔτους μαντεύονται διὰ φύλλων ἐλαίας. Κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ Σακελλαρίου «ἐκ τῶν κλάδων τῆς ἐλαίας κόπτοντες τὰ φύλλα συναθροίζουσιν αὐτὰ καὶ καθήμενοι περὶ τὴν φωτιὰν παίζουσι τὸν Ἄην Βασίλην, ἤτοι ῥίπτουσιν ἀλληλοδιαδόχως εἰς τὴν φωτίαν ἕκαστος φύλλον ἐλαίας, καὶ λέγοντες

Ἄη Βασίλη βασιλιᾶ,
ποῦ ξουσιάζεις τὸν τουνιάν,
τσ᾽αὶ δεῖξε τσ᾽αὶ φανέρωσε
ἂμ μ᾽ ἀγαπᾷ ὁ δεῖνα (ἡ δεῖνα)

παρατηροῦσι μετὰ προσοχῆς τὰς ἐντὸς αὐτῆς κινήσεις αὐτοῦ· διότι νομίζουσιν ὅτι ἐκ τῆς ζωηρᾶς κινήσεως ἐξάγεται συμπέρασμα ζωηρᾶς ἀγάπης, ἐκ δὲ τῆς ἀσθενοῦς, ἀσθενοῦς ἀγάπης, καὶ ἐκ τῆς ἄνευ κινήσεως ὁλοκαυτώσεως αὐτοῦ, παντελοῦς ἐλλείψεως ἀγάπης. Τἀποτελέσματα δ᾽ αὐτοῦ συνοδεύονται μετ᾽ ἀναλόγων ἐνδείξεων χαρᾶς ἢ ἀθυμίας ἐκ μέρους τῶν ἐνδιαφερομένων, γελώτων δὲ καὶ εἰρωνείας καὶ θορύβου ἐκ μέρους τῶν συνδιασκεδαζόντων» [3]). Ἐν Σύμῃ

---

1) *Arnaudoff* ἔνθ. ἀν.—Ἐν Πύργῳ δὲ καὶ Βάρνῃ τὴν ἡμέραν τοῦ ἁγίου Ἰγνατίου (Δεκεμβρίου 20 ἢ Ἰανουαρίου 29) ψήνουσι διὰ τὸν πρῶτον ἐπισκέπτην κόκκους ἀραβοσίτου, καὶ ἂν οἱ περισσότεροι ἀνοίξουν, θὰ ἐκκολαφθοῦν ἀπὸ τὰ αὐγὰ τῆς κλώσσης ἀλέκτορες, ἂν δ᾽ ὀλίγοι ὄρνιθες (αὐτ. σ. 16).

2) Κατ᾽ ἀνακοίνωσιν Χριστοφόρου Ι. Φόρου, καθηγητοῦ. Ἐν Γκιουμουλτζίνᾳ τῆς Θρᾴκης ῥίπτουσι τρεῖς κόκκους ἅλατος εἰς τὸ πῦρ οἱ πάσχοντες ἐκ κεφαλαλγίας. Ἂν *πατλαδίσουν* (ἂν σπάσουν) οἱ κόκκοι, συνάγουσιν ὅτι θὰ παρέλθῃ ἡ κεφαλαλγία.

3) *Ἀθ. Σακελλαρίου* Κυπριακά, Ἀθ. 1890 τ. Α´ σ. 716. Τὸ ἔθιμον περιγράφει καὶ ἀνώνυμος Κύπριος ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ ἐφημερίδι Ἑστίᾳ τῆς 1 Ἰανουαρίου 1897 σ. 1, ὁπόθεν περίληψις ἐν Revue des tradit. popul. 1897 σ. 242. Ἕτερος δ᾽ ἐν Κρητικῷ ἀστέρι τ. Α´ σ. 89 (30 Ἀπριλ. 1907). Κατ᾽ ἀνακοίνωσιν τοῦ ἐν Λεμεσῷ Ξ. Π. Φαρμακίδου, οἱ συνερχόμενοι εἰς ἑσπερίδας τὴν παραμονὴν τῆς πρωτοχρονιᾶς εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον συγγενεῖς. Κάθηνται δὲ πάντες περὶ τὸ πύραυνον *(φουκοῦν)*, κρατοῦντες ἀνὰ χεῖρας κλῶνον ἐλαίας. Ἐκ τούτου ἀποκόπτων ἕκαστος φύλλα θέτει ταῦτα ἀνεστραμμένα, ἐπᾴδων τὴν ἐπῳδήν. Καὶ ἂν μὲν τὸ φύλλον τῆς ἐλαίας θερμαινόμενον ἀναπηδήσῃ καὶ ἀνατραπῇ μετὰ κρότου, θεωρεῖται ὡς ἔνδειξις, ὅτι ὁ ὀνομασθεὶς ἐν τῇ ἐπῳδῇ ἀγαπᾷ τὸν μαντευόμενον, ἂν δὲ τοῦτο δὲν συμβῇ, ὅτι δὲν τὸν ἀγαπᾷ. Ἡ μαντεία ἐπαναλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ τρὶς ἢ καὶ πλέον πρὸς μείζονα βεβαίωσιν. Πάντως δ᾽ ἐκεῖνος, τοῦ ὁποίου ζητεῖται νὰ γνωσθῶσι τὰ συναισθήματα, πρέπει νὰ εἶναι συγγενὴς τοῦ μαντευομένου, διότι εἰς τὰς οἰκογενειακὰς συναθροίσεις θεωρεῖται ἀπρεπὴς ἡ πολυπραγμοσύνη περὶ ἐρωτικῶν σχέσεων. Ἀνακοίνωσις δὲ τοῦ Κυπρίου ἐπίσης Χρ. Γ. Παντελίδου, συντάκτου τοῦ Ἱστορικοῦ λεξικοῦ, προσθέτει εἰς ταῦτα καὶ τὴν λεπτομέρειαν ὅτι κατὰ τὴν ἑσπερίδα τῆς παραμονῆς τοῦ Ἁγίου Βασιλείου αἱ γυναῖκες καίουσι φύλλα ἐλαίας ἐκκλησιασθείσης, ἐξ ἐκείνης δηλ. τὴν ὁποίαν λαμβάνουσι κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Βαΐων, καὶ ἐπιλέγουσι τὴν ἐπῳδὴν Ἄη Βασίλη βασιλιᾶ κτλ

ἐπίσης δι' ἐλαίας γίνεται ἡ μαντεία τὴν παραμονὴν τοῦ νέου ἔτους. Αἱ μεμνηστευμέναι «ρίπτουν ἐπὶ τοῦ πυραύνου ἐλαίας κλῶνον χλωρὸν αὐθημερὸν κοπέντα· ἐὰν κροτῇ, οἰωνίζονται ὅτι ἀνταγαπῶνται. Τοῦτο πράττουσι καὶ ἄλλοι ἄγαμοι καὶ ἔγγαμοι ἀμφοτέρων τῶν φύλων, ὁρίζοντες θέμα τι, τοῦ ὁποίου λαμβάνουσι θετικὴν ἀπάντησιν, ὅταν τὰ φύλλα κροτήσωσιν, ἀρνητικὴν δὲ ὅταν καῶσιν» [1]. Ἐν Τραπεζοῦντι παιδία συνήθως εἶναι τὰ μαντευόμενα διὰ φύλλων ἐλαίας ἐν οἰκογενειακῇ συναθροίσει κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς πρωτοχρονιᾶς ἂν τ' ἀγαπᾷ ἐκεῖνος, τὸν ὁποῖον ὠνομάτισαν ἐπιθέτοντες τὸ φύλλον ἐπὶ τῆς πυρᾶς· ἡ μετὰ κρότου ῥῆξις τοῦ φύλλου θεωρεῖται καὶ ἐνταῦθα σημεῖον ἀγάπης, ἡ δὲ ἄψοφος καῦσις ἀδιαφορίας [2]. Ἐν Λέσβῳ δὲ κατὰ τὴν αὐτὴν ἑσπέραν τὰ κοράσια θέτουν εἰς τὸ πῦρ πρινάριον καὶ ἐκ τοῦ κρότου αὐτοῦ καιομένου μαντεύονται περὶ τοῦ μέλλοντος συζύγου των, καὶ περὶ ὅλων ἐν γένει τῶν ἐνδιαφερόντων αὐτὰ ζητημάτων, ἂν λ. χ. ἡ φοράδα θὰ γεννήσῃ πουλάρι καὶ τὰ παρόμοια [3]. Παραπλήσιος μαντικὸς τρόπος εἶναι ὁ συνειθιζόμενος ὁποτεδήποτε καὶ ὄχι ἐν τακτῇ ἡμέρᾳ ἐν Γκιουμουλτζίνᾳ διὰ τῆς καύσεως καρυοφύλλου εἰς τὴν φλόγα τῆς λαμπάδος τῆς Ἀναστάσεως [4].

Τῶν ἄλλων λαῶν οἱ Βούλγαροι μόνοι, ὡς ἀνωτέρω εἴδομεν, γινώσκουσι τὸ εἶδος τοῦτο τῆς μαντικῆς, πιθανώτατα παρὰ τῶν Ἑλλήνων παραλαβόντες. Διετηρήθησαν δ' ὅμως παρά τισι συνήθειαί τινες προϋποθέτουσαι τὴν ἐπικράτησιν ἐν τῷ παρελθόντι τοιούτων δοξασιῶν. Παρὰ τοῖς Λέτταις κατὰ τοὺς γάμους των ὁ γαμβρὸς καὶ ἡ νύμφη ἀνάπτουσι πῦρ ἐκ ξύλων σημύδας· ἂν ἀθορύβως καῶσι τὰ ξύλα εἶναι σημεῖον ὅτι ἐν ὁμονοίᾳ θὰ διέλθωσι τὸν βίον, ἂν δὲ τρίζοντα καὶ σπινθηροβολοῦντα προοιωνίζονται διχόνοιαν καὶ ἔριδας [5]. Ἐν τοῖς περιχώροις τοῦ Μὲτς ἐκ τοῦ τρόπου τῆς καύσεως κόκκων σίτου ῥιπτομένων εἰς τὸ πῦρ κατὰ τὸ δωδεκαήμερον μαντεύονται ὁποία θὰ εἶναι ἡ τιμὴ τοῦ σίτου [6]. Ἐν Οὐαλίᾳ προοιωνίζοντο τὸ μέλλον ἐκ τοῦ κρότου τῶν εἰς τὴν πυρὰν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου ῥιπτομένων καρυδίων [7]. Καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ

1) Ζωγράφ. ἀγὼν Α' 213.

2) Ἀστὴρ τοῦ Πόντου, Τραπεζ. 1886 τ. Β' σ. 46. Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ Ἰω. Βαλαβάνη (Λαογραφ. ἀρχεῖον ἀρ. 141 σ. 53) οἱ παῖδες, ἐνίοτε δὲ καὶ πρεσβύτεροι κοινωνοῦντες τῆς παιδιᾶς κατὰ τὴν ἑσπέραν τῶν Καλάνδων, ῥίπτουσι φύλλα ἐλαίας βρέχοντες τῷ σιέλῳ ἐπὶ τοὺς ἄνθρακας ἐπὶ τῷ ὀνόματί τινος ἑκάστοτε. Καὶ ἂν μὲν τὸ φύλλον μετὰ ψόφου πολλάκις ἀναπηδᾷ, σημεῖον τῆς παρ' ἐκείνου ἢ πρὸς ἐκεῖνον ἀγάπης, τὸ ἀνάπαλιν δὲ ἂν μὴ ἀναπηδήσῃ ἀλλὰ μεθ' ἁπλοῦν φύσημα καταφλεχθῇ.

3) Folklore 1896 τ. VII σ. 146. Ἐν Ῥόδῳ γίνεται χρῆσις τοῦ τρόπου τούτου τῆς μαντικῆς πρὸς ὑπολογισμὸν τοῦ μεγέθους τοῦ κακοῦ, ἐξ οὗ ἠπειλήθη ὁ βασκανθείς. Διότι πρὸς θεραπείαν τῆς βασκανίας γίνεται κάπνισμα διὰ φύλλων κλάδου ἐλαίας, ἐκ τῶν εὐλογηθέντων ἐπ' ἐκκλησίας κατὰ τὴν μεγάλην ἑβδομάδα· ἐκ τῶν κρότων δὲ τῶν καιομένων φύλλων συνάγεται ἡ ἔντασις τοῦ κινδύνου, ἐξ οὗ ἀπηλλάγη ὁ καπνιζόμενος.

4) Λαογραφ. Β' 410, 46.

5) Archiv f. Religionsw. 1899 τ. II σ. 3. 10.

6) Revue des trad. popul. 1896 τ. XI σ. 93.

7) Revue de l' hist. des religions 1898 τ. 38 σ. 337.

ἐπίσης ἦτο ἐν χρήσει μαντικὴ διὰ καρυδίων κατὰ τὴν παραμονὴν τοῦ ἁγίου Μάρκου (25 Ἀπριλίου) [1].

Ἡ προέλευσις τῶν τοιούτων δοξασιῶν εἶναι μὲν δυσδιάγνωστος, ἐπειδὴ αἱ γνώσεις ἡμῶν περὶ τῆς ἀρχαίας μαντικῆς πολλὰ ἔχουσι χάσματα, οὐδὲν ἧττον βασιζόμενοι ἐπί τινων ἐνδείξεων δυνάμεθα μετὰ πιθανότητος νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι διετηρήθησαν ἐν αὐταῖς λείψανα μαντικοῦ εἴδους τῆς ἀρχαιότητος. Καὶ ἐν πρώτοις τὸν τρόπον τῆς ἐκ τῶν κρότων μαντικῆς ἀνευρίσκομεν εἰς τὸ *πλαταγώνιον*, τὴν παιγνιώδη ἐρωτικὴν μαντείαν τῶν ἀρχαίων. Ἐκάλουν δ' οὕτω τὴν παιδιάν, καθ' ἣν ἐπέθετον φύλλα τοῦ φυτοῦ τηλεφίλου, δηλ. μήκωνος ἢ ἄλλου τινὸς φυτοῦ [2]) ἐπὶ τοῦ ἀντίχειρος καὶ τοῦ δείκτου τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς συνηνωμένων εἰς σχῆμα κύκλου καὶ ἐπέκρουον διὰ τῆς παλάμης τῆς ἑτέρας χειρός· ἂν δ' ἐκ τοῦ κτυπήματος παρήγετο κρότος δυνατὸς ἐσημαίνοντο ὅτι ἀγαπῶνται, τὸ ἀνάπαλιν δὲ ἂν τὸ φύλλον διερρηγνύετο ἀψοφητί [3]). Ὁ τρόπος οὗτος ἦτο πιθανώτατα γνωστὸς καὶ εἰς τοὺς Ρωμαίους [4]), διετηρήθη δ' ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοὺς μέσους χρόνους [5]) καὶ νῦν ἀκόμη εἶναι παρ' ἡμῖν πανταχοῦ κοινὸς καὶ συνήθης [6]). Ἀλλὰ καὶ εἴς τινας ἄλλους λαοὺς δὲν εἶναι ἄγνωστος [7]). Καὶ ἕτερος παραπλήσιος παιγνιώδης τρόπος μαντικῆς περιγραφόμενος ὑπὸ τοῦ Πολυδεύκους [8]) διατηρεῖται ἐπίσης παρ' ἡμῖν, ἀλλ' ἁπλῶς ὡς παιδιά, χωρὶς ν' ἀποδίδεται εἰς αὐτὸν μαντικὴ σημασία [9]).

---

1) The Book of the Days τ. I σ. 550 παρὰ *Abbott* σ. 80. Ἐν Worcestershire ὅταν κλάδος τοῦ πρίνου τῶν Χριστουγέννων ἀναφλέγεται μετὰ κρότου, θεωρεῖται εὐοίωνον, τοὐναντίον δὲ δυσοίωνον (Folk-lore 1909 σ. 343).

2) Κατὰ τὸν Σχολιαστὴν τοῦ Θεοκρίτου (Γ' 29) τηλέφιλον εἶναι τὸ φύλλον τῆς μήκωνος, ἄλλοι δὲ βοτάνην ἑτέραν λέγουσιν. Ὁ *Kaibel* ἐν Hermes 1901 σ. 606—7 ὑποστηρίζει ὅτι τηλέφιλον δὲν εἶναι φυτὸν ἀλλὰ τὸ ὄνομα τῆς παιδιᾶς.

3) *Πολυδ.* Θ' 127. Βλ. καὶ *Σουίδ.* λ. πλαταγώνιον. *Θεοκρ.* Γ' 29 καὶ Σχολ. αὐτ.

4) Crepitaculum λατινιστὶ ἐλέγετο τὸ πλαταγώνιον, τὸ κρόταλον τῶν παίδων, ἀλλ' ἴσως ὡς ἐν τῇ ἑλληνικῇ τὸ πλαταγώνιον, εἶχε καὶ τὴν σημασίαν τῆς παιγνιώδους μαντείας.

5) Κατὰ τὸν Ϛ' αἰῶνα μ. Χ. ἀναφέρεται ἡ διὰ τοῦ τηλεφίλου μαντεία ἐν ἐπιγράμματι τοῦ Ἀγαθίου (Ἀνθολ. Ε' 295), ἡ δὲ μέχρι τοῦ νῦν διατήρησις ὑποδεικνύει πιθανὴν καὶ κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ τὴν ὕπαρξιν τῆς μαντείας, καὶ δὲν πρέπει ἴσως νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἡ μνεία τοῦ τηλεφίλου ὀφείλεται εἰς ἀρχαιότροπον ζῆλον τοῦ ποιητοῦ.

6) Βλ. *Γρηγ. Παλιουρίτου* τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων, Ἑλληνικὴ ἀρχαιολογία 1815 τ. Β' σ. 192. *Πολίτην* ἐν Πανδώρᾳ 1867 τ. ΙΗ' σ. 158. Ἐν Ἠπείρῳ ἡ παιδιὰ λέγεται *χτυπαριαῖς* καὶ γίνεται διὰ φύλλων μήκωνος. Πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος γίνεται διὰ φύλλων μήκωνος, ῥόδου, μορέας, περικλυμένου καὶ πλατέων φύλλων ἐν γένει.

7) Διὰ τοῦ μήκωνος ἐν Ὀμβρικῇ (La Calabria 1902 τ. XIV σ. 27). Διὰ φύλλου ῥόδου ἐν Παρισίοις. (Rev. des tradit. popul. 1896 τ. XI σ. 25 : Le secret des amours est dans le bruit sonore ou plat produit par la feuille d' une rose arrondie entre le pouce et l' index).

8) *Πολυδ.* Θ' 128 : «καὶ μὴν καὶ τὸ κρίνον διπλοῦν ὂν καὶ διάκενον ἔνδοθεν ἐμφυσήσαντες ὡς ὑποπλῆσαι πνεύματος, πρὸς τὰ μέτωπα ῥηγνύντες ἐσημαίνοντο τὰ παραπλήσια τῷ κτύπῳ».

9) Κροταλίζουσιν ἐπὶ τοῦ μετώπου σήμερον ἀντὶ κρίνων φύλλα ῥόδου ἢ μήκωνος.

Πρὸς δὲ τὴν κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς πρώτης τοῦ ἔτους ἐκ τοῦ κρότου τῶν καιομένων ἐν τῇ ἑστίᾳ φύλλων ἢ σπόρων μαντικὴν ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς ἡ δοξασία τῶν ἀρχαίων Ρωμαίων, οἵτινες ἀπὸ τοῦ τριγμοῦ τῶν κατὰ τὴν πρώτην Ἰανουαρίου καιομένων ἐπὶ τῶν βωμῶν κλάδων ἐσημαίνοντο εὐτυχὲς τὸ ἔτος[1]).

Ὁ Lawson [2]) ἐπικαλούμενος τὴν μαρτυρίαν τοῦ Σουίδου (λ. οἰώνισμα) ἀνάγει τὰς σημερινὰς διὰ τοῦ πυρὸς μαντικὰς συνηθείας εἰς τὸ οἰκοσκοπικὸν λεγόμενον εἶδος τῆς ἀρχαίας μαντικῆς, συνταυτίζων ταύτας πρὸς τὸ παρὰ Σουίδᾳ παράδειγμα τοῦ εἴδους τούτου «εἰ τρισμὸς ἐγένετο ξύλων». Ἂν τοῦτο ἦτο ἀκριβὲς οὐδεμία θὰ ὑπῆρχεν ἀμφιβολία περὶ τῆς προελεύσεως τῶν σημερινῶν δοξασιῶν. Ἀλλ' ἀτυχῶς τὸ πόρισμα τοῦ Lawson ὀφείλεται εἰς παρανόησιν τοῦ χωρίου τοῦ Βυζαντινοῦ λεξικογράφου. Ἡ πολύτιμος μαρτυρία περὶ τῶν εἰδῶν τῆς ἀρχαίας μαντικῆς εὑρίσκεται ὄχι μόνον εἰς τὸ λεξικὸν τοῦ Σουίδου, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν σχολιαστὴν τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ Νόννον [3]) καὶ τὸν χρονογράφον Γεώργιον τὸν μοναχὸν (τὸν Ἁμαρτωλόν) [4]). Φαίνεται δ' ὅτι οὔτε ὁ Σουίδας, οὔτε ὁ κατὰ ἕνα αἰῶνα παλαιότερος αὐτοῦ χρονογράφος ἀντέγραψαν τὸ σχόλιον τοῦ κατὰ τὸν Ϛ' αἰῶνα ζήσαντος Νόννου, ἀλλ' ὅτι καὶ οἱ τρεῖς ἤντλησαν ἐκ παλαιοτέρας τινὸς πηγῆς. Συνάγομεν δὲ τοῦτο ἐξ ἐπουσιωδεστέρων τινῶν διαφορῶν τῶν κειμένων καὶ ἐκ τῆς παραλείψεως ὑπὸ τοῦ Νόννου παραδειγμάτων τινῶν, ἐν οἷς καὶ τὸ τοῦ τρισμοῦ τῶν ξύλων. Εἶναι δ' ὁ τρισμὸς τῶν ξύλων ὄχι ὁ τρισμὸς τῶν καιομένων ἐν τῇ ἑστίᾳ ξύλων, the cracling of logs on the fire, ὡς ὑπέλαβεν ὁ Lawson, ἀλλ' οἱ κρότοι, οἱ ἀκουόμενοι ἐν τῇ οἰκίᾳ ἐκ τῆς διαστολῆς ἢ οἱουδήποτε ἄλλου λόγου τῶν ξύλων, τῶν ἐπίπλων, τῶν θυρῶν, τῶν παραθύρων, τῆς στέγης κττ. Τοὺς κρότους τούτους καθὼς καὶ τοὺς κρότους οἵτινες φαίνονται προερχόμενοι ἐκ τῶν λίθων τῶν τοίχων ἢ ἐκ τῶν κεράμων ἐξακολουθεῖ καὶ ἡ σημερινὴ δεισιδαιμονία νὰ θεωρῇ ὡς προμηνύοντας τὸ μέλλον. Ὅτι τοιαύτην ἔννοιαν ἔχει τὸ χωρίον ἐκεῖνο τοῦ Σουίδου εἶναι αὐτόδηλον· ἀλλ' ὡς ἐκ περισσοῦ ἐπιβεβαιώνει τοῦτο καὶ ἡ *Ὁμολογία* τοῦ ἁγίου Κυπριανοῦ, ἐν ᾗ ὑποτίθεται λέγων ὁ ἅγιος ὅτι ὅτε ἦτο μάγος, πλὴν τῶν ἄλλων μαγικῶν τεχνῶν ἐγίνωσκε «καὶ φωνὴν τρισμοῦ *παντὸς ξύλου καὶ λίθου*» [5])· πρὸς δὲ καὶ ἡ ἐπικὴ παράφρασις τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Κυπριανοῦ ὑπὸ τῆς Αὐγούστης Εὐδοκίας, ἥτις τὴν ῥῆσιν ἐκείνην τῆς Ὁμολογίας παραφράζει διὰ τοῦ ἑξῆς στίχου:

βόμβους δουρατέων σανίδων, πετρῶν δὲ θ' ὁμοίως [6]).

Ὅθεν οὐδὲν κοινὸν ἔχουσι τὰ ἀπὸ τῶν καιομένων ξύλων ἢ ἀνθράκων

---

1) *Tibul.* II, 5, 81. *Ovid.* Fast. I, 75.

2) Modern Greek Folklore σ. 327. 328.

3) Εἰς Γρηγορ. Ναζιανζ. κατὰ Ἰουλιανοῦ Α' 72 τ. 36 στ. 1024 Migne.

4) *Γεωργίου μοναχοῦ* Χρονικὸν σ. 53 Muralt, τ. I σ. 75 De Boor. (Ἀπόσπασμα τούτου τὸ πρῶτον ἐδημοσιεύθη παρὰ *Cramer* Anecdota graeca Oxon. τ. IV σ. 240).

5) *Bollandi* Acta SS. Septemb. τ. VII σ. 222.

6) *Εὐδοκίας* περὶ τοῦ ἁγ. Κυπριανοῦ Β' 68 Ludwich.

προμηνύματα πρὸς τὸ οἰκοσκοπικὸν εἶδος τῆς ἀρχαίας μαντικῆς. Ἀλλ' ὅτι καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐμαντεύοντο ἐκ τῶν κρότων τούτων οὐδόλως εἶναι ἀπίθανον. Ρωμαῖοι ποιηταὶ ἀναφέρουσι μαντικὰς παρατηρήσεις, πλὴν τοῦ κρότου τῶν ἐπὶ τῶν βωμῶν καιομένων κλάδων, καὶ ἐκ τοῦ πταρμοῦ ἤτοι τοῦ ἀποσπινθηρισμοῦ τῆς φλογὸς τῶν λύχνων [1]. Ῥητῶς δ' ὁ Ἀριστοτέλης μνημονεύει δεισιδαίμονας δοξασίας περὶ τοῦ ἐν τῇ φλογὶ γινομένου ψόφου, «ὃν καλοῦσι οἱ μὲν τὸν Ἥφαιστον γελᾶν, οἱ δὲ τὴν Ἑστίαν, *οἱ δ' ἀπειλὴν τούτων*» [2]. Ψόφον δ' ἐννοεῖ, ὡς ἐκ τῶν ἐπαγομένων καταφαίνεται, τὸν ἐκ τῶν ῥηγνυμένων ἐν τῷ πυρὶ ξύλων, ὅστις ὑπολαμβάνεται ὑπό τινων ὡς σημεῖον ἀπειλῆς θεοτήτων τοῦ πυρός, ἀπαίσια τουτέστι προμηνύων. Ἀτελέστατα γινώσκομεν τὰ τῆς ἀρχαίας ἐμπυροσκοπίας, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ὀλίγων γνωστῶν ἡμῖν δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν συνάφειάν τινα τῶν σημερινῶν δοξασιῶν πρὸς τὰ «ἔμπυρα σήματα». Οἱ Ἰαμίδαι ἐν Ὀλυμπίᾳ, ἴσως δὲ καὶ οἱ Πυρκόοι ἐν Δελφοῖς, ἐμαντεύοντο προπάντων «ἐκ τῆς τοῦ πυρὸς ἀναδόσεως». Κοινῶς δ' ἐθεωρεῖτο αἴσιον σημεῖον ἡ μεγάλη καὶ λαμπρὰ φλὸξ [3]· ἡ δὲ βραδεῖα ἄνευ φλογὸς καῦσις τοῦ ἱερείου ἐνομίζετο προάγγελος μεγάλων κακῶν, ὡς σήμερον ἡ μὴ ἀνάφλεξις μετὰ κρότου τῶν ῥιπτομένων εἰς τὴν ἑστίαν κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς πρωτοχρονιᾶς σούρβων. Διδακτικὴ δ' εἶναι ἡ σύγκρισις τῶν παρατηρήσεων τοῦ Τειρεσίου ἐν Σοφοκλ. Ἀντιγ. 1006 κέ. (ἐπὶ σποδῷ μυδῶσα κηκὶς μηρίων ἐτήκετο κἄτυφε κλπ.) πρὸς τὴν διήγησιν τοῦ Βιζυηνοῦ ἐν τῇ Ἑστίᾳ (1883 τ. ΙϚ' σ. 670) περὶ τῆς διὰ σούρβων μαντείας. Τὸ σοῦρβον τοῦ μελλοθανάτου ἀδελφοῦ του, ὡς λέγει, «ἔμεινε πὰ 'ς τὴν πλάκα ποῦ τό βαλε, σιγανὸ καὶ ἀκίνητο, ὥστε ποῦ ἐμαύρισε κ' ἐκάπνισε κ' ἔγειρεν ὀλίγο καὶ ἐκάηκε». Ἐν τῷ χωρίῳ τῶν Εὐριπίδου Φοινισσῶν στ. 1269 κέ., εἰς ὃ περιλαμβάνονται σχεδὸν πάντα ὅσα περὶ τῆς ἀρχαίας ἐμπυροσκοπίας ἠξεύρομεν, ἀναφέρεται ὅτι οἱ μάντεις «ἐμπύρους - ῥήξεις ἐνώμων», ἐπεσκόπουν δηλ. τὰς ῥήξεις τῶν καιομένων ἐν τῷ πυρὶ μελῶν τοῦ ἱερείου, κατὰ τὴν ὀρθοτάτην ἑρμηνείαν τοῦ Δ. Ν. Βερναρδάκη, βασιζομένην καὶ εἰς τὰς ἐξηγήσεις τῶν ἀρχαίων σχολιαστῶν, τὰς ὁποίας πολλοὶ τῶν ἄλλων ἐκδοτῶν ἀπορρίπτουσιν ἢ παρερμηνεύουσιν. Ἐκ παρατηρήσεων δὲ τῶν ῥήξεων, εἴτε τῶν ἐν τῇ ἑστίᾳ ξύλων εἴτε τῶν ἐν αὐτῇ τιθεμένων φύλλων ἢ κλάδων, συνίστανται καὶ αἱ σημεριναὶ μαντικαὶ δοξασίαι καὶ μαντικαὶ ἐν τακτῇ ἡμέρᾳ συνήθειαι. Καὶ ἡ μὲν παρατήρησις τῶν κρότων τῶν καιομένων ξύλων δυνατὸν καὶ ὡς πυρομαντεία νὰ ὁρισθῇ, ἀλλ' ἡ κατὰ τὴν παραμονὴν τοῦ νέου ἔτους ἐκ τοῦ τρόπου τῆς καύσεως τῶν ἐπὶ τούτῳ ἐμβαλλομένων εἰς τὴν πυρὰν φύλλων μαντικὴ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐμπυροσκοπία [4].

---

1) *Propert.* IV, 3, 60. *Ovid.* Heroid. XIX 151—2 «sternuit et lumen - et nobis prospera signa dedit».

2) *Ἀριστοτέλ.* Μετεωρολ. Β' 9 σ. 369.

3) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ *Stengel* Opferbräuche der Griechen, Berlin 1910 σ. 98.

4) Ὅτι καὶ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐσυνηθίζετο ἐν Ἑλλάδι ὅμοιος τρόπος μαντικῆς ἐμφαίνει τὸ κεφάλαιον τοῦ νομοκάνονος, τὸ ὁποῖον ἐδημοσιεύσαμεν ἐν Λαογραφ. Δ' 386,3, ὅπου γίνεται λόγος περὶ γυναικῶν, αἵτινες «ῥίκτουσιν εἰς τὴν ἑστίαν τὸ ῥαβδί».

Εἰς τὴν ἐμπυροσκοπίαν καταλέγεται καὶ ἡ τοσοῦτον παρ' ἡμῖν συνήθης ὠπλατοσκοπία, περὶ τῆς ὁποίας ἰδιαίτερος λόγος θὰ γίνῃ προσεχῶς.

[[*Προσθήκη*. Ἐν συνεχείᾳ τῶν ἀνωτέρω ἐν σ. 157—8 μαρτυριῶν περὶ μαντικῆς διὰ φύλλων ἐλαίας, πρόσθες ὅτι καὶ ἐν Ἠπείρῳ «κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πρωτοχρονιᾶς κόπτουσι κλάδους ἐλαίας, οὓς κρεμῶσιν ἔξωθεν τῆς θύρας τῶν οἰκιῶν, εἰσάγοντες αὐτοὺς ἐντὸς τῆς οἰκίας τὸ ἑσπέρας μετὰ τὸ δεῖπνον· καθαρίζουσι τὸ κέντρον τῆς γωνίας» (ἐστρωμένης συνήθως μὲ πλάκας), «ἀφοῦ καθαρίσωσι τὸ κέντρον τῆς πλακός, ἐκλέγουσιν ἐκ τῶν κλάδων τῆς ἐλαίας τὰ νεώτερα τῶν φύλλων, θέτοντες πρῶτον ἓν ἐξ αὐτῶν ἐπὶ τῆς κεκαθαρισμένης πλακὸς πρὸς τιμὴν τοῦ ἁγίου Βασιλείου καὶ λέγουσιν: Ἄη Βασίλης ἔρχεται, Γεννάρης ξημερώνει, χρόνους πολλούς». Ἂν δὲν ἀνατιναχθῇ τὸ φύλλον, ταράσσονται πάντες θεωροῦντες τοῦτο κακὸν οἰωνόν· «ἐξακολουθοῦντες ῥίπτουσι δεύτερον ἐλαιόφυλλον ἐν ὀνόματι τοῦ *κεφαλονοικοκύρη* (οἰκογενειάρχου) καὶ οὕτω διαδοχικῶς ῥίπτουσι κατὰ σειράν, τουτέστι κατὰ τὴν ἡλικίαν ἑνὸς ἑκάστου ἓν ἐλαιόφυλλον δι' ἕκαστον μέλος τῆς οἰκογενείας, εἶτα ἀφοῦ ῥίψωσι κατ' ὄνομα δι' ὅλα τὰ ἄρρενα μέλη, ἄρχονται νὰ ῥίπτωσι καὶ διὰ τὰ θήλεα, ἀρχόμενοι ἐκ τῆς μάμμης, ἂν ὑπάρχῃ», εἰδεμὴ ἀπὸ τὴν Μεγάλην (τὴν πρεσβυτέραν τὴν ἡλικίαν) καὶ οὕτω καθεξῆς δι' ὅλα τὰ θήλεα μέλη. Ἔπειτα διὰ τὰ κατοικίδια ζῷα, θέτοντες πολλοὺς κλάδους ὁμοῦ ἐπὶ τῶν ὁποίων ῥίπτουσι μπρούσιαν, λέγοντες «μπρούσια ἀρνιά, μπρούσια κατσίκια κλπ. μπρούσια γρόσια.—Εἰς πολλὰ ὀρεινὰ ἢ ψυχρὰ μέρη τῆς Ἠπείρου, μὴ ἔχοντες ἐλαίας... ἀντικαθιστῶσι τὰ ἐλαιόφυλλα μὲ κόκκους σίτου» [1]]].

Πρβλ. ΠΠ. Γ' 977 (ὁρίσμω 41).

---

1) Ὁ Πύρρος, ἐφημ. Ἀθ. 29 Δεκεμβρ. 1905.

*ΠΑΛΑΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΣΤΑΧΥΟΛΟΓΙΑ

ΕΚ ΤΩΝ ΜΑΓΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ*

Α'.

Διὰ τῶν δημοσιεύσεων καὶ τῶν ἐρευνῶν τοῦ Leemans, τοῦ Parthey, τοῦ Wessely καὶ τοῦ Dieterich περὶ τῶν ἑλληνικῶν μαγικῶν παπύρων διεφωτίσθη ἱκανῶς ἡ μελέτη σημαντικῆς περιόδου τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἢ ἀκριβέστερον τῶν ἐκτροπῶν τῆς ἑλληνικῆς διανοίας. Τὰ παράδοξα δ' ἐκεῖνα ἀποβλαστήματα τῶν χρόνων, καθ' οὓς τὸ ἀστάθμητον καὶ σαλευόμενον θρησκευτικὸν αἴσθημα, ἀμοιροῦν ἐμπέδων ῥιζῶν, ἐπεζήτει ἔρεισμα ἐν πάσαις ταῖς γνωσταῖς τότε θρησκείαις, δημιουργοῦν οὕτω τερατώδη θεοκρασίαν, καὶ καθ' οὓς τὴν ἐπιστημονικὴν ζήτησιν ἐθόλου ὁ ὁσημέραι ὀγκούμενος φορυτὸς τῆς δεισιδαιμονίας, εἶναι οὐχ ἥκιστα μελέτης ἄξια καὶ διὰ τὴν ῥοπήν, ἣν ἔσχον εἰς τὰς μετὰ ταῦτα τύχας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Ἡ ἐπήρεια τῶν μαγικῶν παπύρων καὶ τῶν συγγενῶν αὐτοῖς βιβλίων εἶναι ἀνεπίδεκτος ἀμφισβητήσεως κατὰ τοὺς βυζαντιακοὺς χρόνους, παρατείνεται δὲ καὶ μέχρι τῶν χρόνων ἡμῶν, διότι ἐν αὐτοῖς δυνάμεθα ν' ἀναζητήσωμεν τὴν ἀρχὴν καὶ νὰ εὕρωμεν τὴν ἐξήγησιν προλήψεων καὶ δοξασιῶν, διατηρουμένων ἀνεπιγνώστως παρά τε τῷ καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῷ καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς, συμφώνως πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ Edw. Tylor κληθέντα νόμον τῆς ἐπιβιώσεως (survival in culture). Καίτοι δὲ δὲν ἐγένοντο ἡμῖν γνωσταὶ βυζαντιακαὶ διασκευαὶ τῶν βιβλίων ἐκείνων, ὅμως οὐδόλως ἐπιτρέπεται ν' ἀμφιβάλλωμεν ὅτι ὑπῆρχον τοιαῦται ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς, διότι τὰ περισωθέντα *Ἰατροσόφια* καὶ αἱ *Σολομωνικαὶ* προϋποθέτουσιν ἀναγκαίως παλαιότερα πρότυπα. Τὰ μὲν *Ἰατροσόφια*, ὧν τὸ ἀρχαιότατον τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Σταφίδα τῷ 1384 ἀντιγραφέν, δημοσιευθὲν δ' ὑπὸ τοῦ Em. Legrand [1]), δημώδη ὄντα ἐγχειρίδια πρακτικῆς ἰατρικῆς καὶ δεισιδαίμονος θεραπείας, εἶναι συντεταγμένα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν βιβλίων, ἅτινα πρὸ τῶν χρόνων ἔτι τοῦ Γαληνοῦ συνέθετον «γόητες ἄνθρωποι, ἐκπλήττειν τὸν πολὺν ὄχλον ἔργον πεποιημένοι». Αἱ δὲ *Σολομωνικαὶ* ἐπήγασαν ἐξ αὐτῶν τῶν μαγικῶν παπύρων. Εὐνόητον ὅμως εἶναι ὅτι ἀμφότερα τὰ εἴδη ταῦτα τῶν βιβλίων, προω-

---

* Ἐδημοσιεύθη ἐν Byzantinische Zeitschrift 1892 τ. I σ. 555—571.

1) Bibliothèque grecque vulgaire τ. II.

ρισμένα πρὸς χρῆσιν χυδαίων καὶ ἀπαιδεύτων ἀνθρώπων, καὶ τούτου ἕνεκα προσαρμοζόμενα ἑκάστοτε κατὰ τὰ ἐνόντα πρὸς τὰς θρησκευτικὰς δοξασίας αὐτῶν καὶ εἰς γλῶσσαν προσιτὴν αὐτοῖς παραφραζόμενα, πολλὰς ὑπέστησαν σὺν τῷ χρόνῳ μεταβολάς, καταφανεῖς γινομένας ἐκ πολλῶν τεκμηρίων, μάλιστα δ᾽ ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν σῳζομένων ἀπογράφων πρὸς ἄλληλα.

Ἀλλὰ περὶ τῆς σχέσεως τῶν μαγικῶν βιβλίων τῶν ἐσχάτων βυζαντιακῶν χρόνων πρὸς τοὺς μαγικοὺς παπύρους καὶ περὶ τῆς ῥοπῆς, ἣν ἔσχον εἰς τὴν διάπλασιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς δεισιδαιμονίας ἐν Ἑλλάδι θὰ διαλάβωμεν ἐν πλάτει ἐν ἰδίᾳ μελέτῃ, συνεκδοθησομένῃ μετά τινων κειμένων τῶν βιβλίων ἐκείνων [1]). Τῆς δὲ παρούσης σκοπὸς εἶναι ἡ ὑπόδειξις τῶν βοηθημάτων, ἅτινα παρέχουσιν ἡμῖν ταῦτα πρὸς διαφώτισιν παλαιογραφικῶν τινων ζητημάτων.

Ἡ κυριωτάτη ἰδέα ἡ ἐπιπνέουσα τὰ μαγικὰ βιβλία, ἡ τὴν βάσιν αὐτῶν οὕτως εἰπεῖν συγκροτοῦσα, εἶναι ἡ δύναμις τοῦ λόγου. Διὰ τοῦ λόγου, τοῦ προφορικοῦ ἢ τοῦ ἐγγράφου, ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ ἐξουσιάσῃ τῶν ὑπὲρ ἄνθρωπον ἀγαθοποιῶν ἢ κακοποιῶν δυνάμεων καὶ νὰ καταστήσῃ ταύτας ὑπηρετικὰς τῶν θελημάτων αὐτοῦ. Ἕνεκα δὲ τῆς τοιαύτης δοξασίας δὲν ἐθεωρεῖτο ἀδιάφορος ὁ τρόπος, καθ᾽ ὃν διετυποῦτο ἐξωτερικῶς ὁ λόγος, μάλιστα δ᾽ ὁ γραπτός, ἀλλ᾽ ἀναγκαία ἐκρίνετο ἡ μετὰ πολλῆς προσοχῆς ἐκλογὴ τῆς ὕλης καὶ τῶν ὀργάνων πρὸς γραφὴν τοῦ λόγου, ὅπως μὴ ἐξ ὀλιγωρίας μειωθῇ πως ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ. Ὅθεν τὰ βιβλία ἐκεῖνα περιεῖχον ἀκριβεῖς ὁδηγίας περὶ τοῦ καταλληλοτάτου χάρτου καὶ τοῦ προσφορωτάτου γραφικοῦ μέλανος καὶ καλάμου πρὸς γραφὴν μιᾶς ἑκάστης ἐπῳδῆς ἢ ἀρᾶς ἢ ἐξορκισμοῦ, καὶ περὶ τοῦ τρόπου τῆς κατασκευῆς αὐτῶν. Ἡ εὐλάβεια δὲ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὁδηγιῶν ἐκείνων, ὑπὸ δεισιδαίμονος πόθου πλήρους ἐπιτυχίας τῶν μαγγανειῶν ὑπαγορευομένη, εἶναι ἐχέγγυος τῆς ἀμεταλλάκτου διατηρήσεως τῆς τεχνικῆς ἐμπειρίας καὶ ἐν χρόνῳ καθ᾽ ὃν εἶχεν ἐκλίπῃ πλέον ἐν τῷ κοινῷ βίῳ ἡ ἄσκησις τῆς τέχνης τῆς κατασκευῆς τοιούτων γραφικῶν ὀργάνων. Οὐδεμία δ᾽ ἀμφιβολία ὅτι ἀσφαλεῖς ἦσαν αἱ ὁδηγίαι καὶ σύμφωνοι πρὸς τὰ διδάγματα τῆς τέχνης, ἀφοῦ πρακτικὸν εἶχον σκοπόν, τὴν τελειοτάτην κατασκευὴν τῶν πρὸς γραφὴν χρησίμων.

Ὅθεν εὐπρόσδεκτοι λίαν φαίνονται ἡμῖν αἱ ἐν τοῖς μαγικοῖς βιβλίοις περὶ γραφικῶν ὑλῶν καὶ ὀργάνων εἰδήσεις, καὶ τὴν ἀξίαν αὐτῶν ἐπιτείνει ἡ σπάνις τῶν ἀλλαχόθεν περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος συναγομένων. Ἰδίᾳ περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι κατεργασίας τῶν μεμβρανῶν καὶ περὶ τῶν δερμάτων, ἐξ ὧν αὗται κατεσκευάζοντο, ἐλάχιστα γινώσκομεν [2]), πρὸς λύσιν δὲ τῶν ἀποριῶν ἡμῶν εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ προσφεύγωμεν εἰς τὰς μαρτυρίας ἀράβων συγγραφέων καὶ

---

1) [[Ἡ μελέτη αὕτη δὲν ἐγράφη]].

2) Αἱ μόναι περὶ τούτων εἰδήσεις εἶναι αἱ περιεχόμεναι ἐν ἐπιστολῇ τοῦ Μαξίμου Πλανούδη, δημοσιευθείσῃ ὑπὸ *Σ. Π. Λάμπρου* (ἐν Δελτίῳ τῆς Ἱστορ. καὶ ἐθνολογ. ἑταιρίας τῆς Ἑλλάδος τ. Β΄ σ. 62—64), ἐξ ἧς μανθάνομεν ὅτι περιεχρίοντο ἐνίοτε αἱ μεμβράναι δι᾽ ᾠοῦ, ὅτι ἐπωλοῦντο κατὰ μέτρα καὶ ὅτι προετιμῶντο αἱ λεπταὶ τῶν παχειῶν.

μοναχῶν τῆς δυτικῆς καὶ τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης [1]). Τὰ μαγικὰ βιβλία ὅμως παρέχουσιν ἡμῖν δαψιλεῖς εἰδήσεις περί τε τῶν παντοίων εἰδῶν τοῦ χάρτου καὶ τῆς κατασκευῆς αὐτοῦ, καθὼς καὶ περὶ τῆς κατασκευῆς κονδυλίων καὶ γραφικοῦ μέλανος ποικιλωτάτων χρωμάτων.

Τὰ βιβλία, ἐξ ὧν ἠρύσθημεν τὰς εἰδήσεις ταύτας, εἶναι τὰ ἑπόμενα.

Α'. Χάρτινος κῶδιξ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης ὑπ' ἀρ. 1265, γεγραμμένος πιθανῶς ἐν Κύπρῳ, περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙϚ' αἰῶνος. Εἶναι κολοβός, ἀποτελούμενος ἐκ φύλλων 62, σχήματος 4ου, βρίθει δ' ἀνορθογραφιῶν. Περιέχει τὴν κοινῶς λεγομένην Σολομωνικήν.

Β'. Χάρτινος κῶδιξ τῆς ἐν Μονάχῳ δημοσίας βιβλιοθήκης (Cod. gr. LXX) εἰς φύλλον, τοῦ ΙϚ' αἰῶνος, περιέχων Ἰατροσοφικόν, ἀπὸ δὲ τοῦ 240 μέχρι τοῦ 253 φύλλου Σολομωνικήν, ἢ ὡς ἐν τῷ κώδικι ἐπιγράφεται αὕτη· «*Ὑγρομαντεία. Τὸ κληδίον τῆς πάσης τέχνης τῆς ὑγρομαντείας· εὑρεθὲν ὑπὸ διαφόρων τεχνίτων καὶ τοῦ ἁγίου προφήτου Σολομῶντος*». Αἱ ἀνορθογραφίαι ἐν αὐτῷ εἶναι εὐάριθμοι, ἡ δὲ καθαρωτέρα γλῶσσα αὐτοῦ ἐλέγχει ὅτι ἀντεγράφη ἐκ διασκευῆς τῆς Σολομωνικῆς παλαιοτέρας τῆς προηγουμένης.

Γ'. Χάρτινος κῶδιξ τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἀποκείμενος ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἑταιρίας τῆς Ἑλλάδος. Εἶναι κολοβός, ἐκ φύλλων 42 ὀγδόου σχήματος, γεγραμμένος ὑπ' ἀνδρὸς παντελῶς ἀπαιδεύτου εἰς γλῶσσαν χυδαίαν καὶ σόλοικον.

ΧΑΡΤΗΣ [2]).

Οἱ μαγικοὶ πάπυροι μνημονεύουσι ποικίλας ὕλας, καταλλήλους πρὸς γραφὴν τῶν ἐπῳδῶν [3])· εἰσὶ δ' αὗται:

α') *Μετάλλινα ἐλάσματα*: πέταλον χρυσοῦν· χρυσῆ λεπίς· λεπὶς ἀργυρᾶ· πέταλον ἀργυροῦν· σιδηροῦς κρίκος· λαμνίον κασσιτέρινον· πλὰξ κασσιτέρινος· λάμνα ἐκ ταινίου [4])· πλάτυμμα μολυβοῦν.

β') *Ὑφάσματα*: βύσσινον ῥάκος· ὀθόνιον καθαρόν.

γ') *Διφθέραι*: πιττάκιον ἱερατικόν.

δ') *Φύλλα κλπ.*: καλπάσου φύλλον· φύλλα δάφνης· φύλλα μυρσίνης.— Ῥίζα πασιθέα ἢ ἀρτεμισία (Dieterich σ. 815).

---

1) *Gardthausen* Gr. Paläographie σ. 40.

2) Περὶ τῶν ὑλῶν ἐφ' ὧν ἔγραφον οἱ ἀρχαῖοι βλ. *Blümner* Gewerbe u. Künste I 325. *Gardthausen* ἔνθ. ἀν. σ. 20 κέ. (Πλὴν τοῦ παπύρου καὶ τῶν μεμβρανῶν ἀναφέρονται μετάλλινα πέταλα, ὄστρακα, ὀστᾶ, ξύλιναι σανίδες, φλοιός, φύλλα φοίνικος ἢ ἐλαίας, χάρτης).

3) Βλ. καὶ *Dieterich* Papyrus magica Musei Lugd. Batavi (=Jahrb. f. class. Phil. Suppl. τ. XVI σ. 788—799).

4) Λάμνα τὸ λατ. lamina (ἡ λέξις εἶναι εὔχρηστος καὶ ἐν τῇ δημώδει). Ταίνιον δ' εἶναι ἀναμφιβόλως τὸ λατ. stannum (γαλλ. étain=κασσίτερος) ἤτοι οὐχὶ κασσίτερος, ἀλλ' ἀργυρομιγὴς μόλυβδος (plomb d' oeuvre, Werkblei), ὡς ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἐν τῷ παπύρῳ γινομένης διακρίσεως τούτου ἀπὸ τοῦ κασσιτέρου.

ε') *Ὄστρακα*: ὄστρακον ἀπὸ θαλάσσης· ᾠὸν ὄρνιθος (Dieterich σ. 799).

ς') *Ὄστρακα* (κεράμεια): ταρίχου ὄστρακον [1]).

Ἐν δὲ τοῖς ὑπὸ Ém. Legrand ἐκδοθεῖσιν ἀποσπάσμασιν Ἰατροσοφίων ἀναφέρονται αἱ ἑπόμεναι μόνον:

α') *Ὕαλος*: «σκεῦος γυάλινον» (σ. 9. 23).

β') *Ἄρτος*: «προσφορὰ λειτουργημένη» (σ. 10).

γ') *Φύλλα*: πρασόφυλλα ἢ σκοροδόφυλλα (σ. 9)· δάφνης φύλλον (σ. 10. 11. —Βλ. καὶ *[Γαληνοῦ]* περὶ εὐπορίστων Β', 27 τ. 14 σ. 489 Kuhn. Γ' σ. 526 Κ.)· φύλλον ἐλαίας (σ. 11. 20).

δ') *Χάρτης*: χαρτὶν (σ. 12. 21. 33).

Πολυπληθέσταται ὅμως εἶναι αἱ ἀναγραφόμεναι ἐν ταῖς Σολομωνικαῖς. Καὶ δή:

α') *Μετάλλινα ἐλάσματα*: «μαχαῖριν» (Α' φ. 14 β). «μολύβιν» (Α' φ. 14 β. 37 β. 38 β. 48 β) «κασσίδερος» (= κασσίτερος Α' φ. 38 β). «πέταλον ἀλόγου» (Α' φ. 36 α).

β') *Ὕαλος*: «γυαλίν» (Α' φ. 39 α).

γ') *Ὑφάσματα*: «πανὶν μεταξωτὸν» (Α' φ. 39 β). «πανὶν λινόν» (Α' φ. 40 α).

δ') *Φύλλα κλπ.*: φύλλα κισσοῦ (Α' φ. 37 β. 38 β). φύλλα δάφνης (Α' φ. 40 α. 41 β. 45 β). μῆλον (Α' φ. 38 α δίς. 40 α. Βλ. καὶ *[Γαλην.]* ἔνθ. ἀν. σ. 546).

ε') *Ὀστᾶ*: «πλευρὰ ἀνθρώπου ἀρσενικοῦ δεξιά» (Α' φ. 39 α).

ς') *Ὄστρακα*: «καινούργον κεραμίδιν» (Α' φ. 14 β). «ἕνα κεραμίδιν» (Α' φ. 40 α)· «γαστρὶν ὠμόν» (Α' φ. 36 β. 37 α. 41 β).

ζ') *Χάρτης*: «χαρτὶν βαμπάκινον» (Α' φ. 38 β)· «χαρτὶν πανπάκινον» (Γ' φ. 10 β)· «ροκκοχάρτιν» [2]) (Α' φ. 37 β)· «χαρτὶν ἄσπρον» [3]) (Α' φ. 36 β. 37 β).

η') *Μεμβράναι*: Αἱ Σολομωνικαὶ ἀναφέρουσι μεμβράνας ἐκ δερμάτων παντοίων ζῴων κατεσκευασμένας, ἐφ' ὧν πρέπει νὰ γράφωνται οἱ μαγικοὶ λόγοι. Σημειωτέον δ' ὅτι μέχρι τοῦδε ἐγινώσκομεν μόνον ὅτι πρὸς κατασκευὴν μεμβρανῶν ἐγίνετο χρῆσις δερμάτων συνηθέστατα μὲν προβάτων καὶ μόσχων, ἐνίοτε δ' αἰγῶν καὶ χοίρων, καὶ ἐν ἐξαιρετικαῖς περιπτώσεσι δορκάδων, ἐλε-

---

1) Ὁ Dieterich ἑρμηνεύει ἐσφαλμένως τὴν λέξιν: «Τάριχος hic interpretandum mumie quod nos diximus», ὅθεν καὶ τὰ πορίσματα, ἅτινα ἐντεῦθεν συνάγει δὲν εἶναι ἀκριβῆ. («Notissimum est semper permultum ualuisse in re magica quae a mortuis desumpta essent»). Τὰ ταρίχους ὄστρακα εἶναι ἁπλῶς τὰ θραύσματα τῶν κεραμίνων ἀγγείων, εἰς ἃ ἐνετίθεσαν τάριχος. Πρβλ. *Δημοσθ.* πρὸς Λάκριτον 34 «μαρτυρεῖ... ἐνθέσθαι Ἀπολλόδωρον εἰς τὴν ναῦν... ταρίχους κεράμια ἕνδεκα ἢ δώδεκα».

2) Ἀγνοῶ τὴν σημασίαν τῆς λέξεως· ρόκα ἢ ροῦκα λέγεται κοινῶς τὸ εὔζωμον (eruca sativa DC.), ρῶκας δὲ καλοῦσί τινες τῶν βυζαντινῶν τὰς σκελίδας τοῦ σκορόδου. Ἀλλὰ προδήλως ἡ σύνθεσις δεικνύει ἡμῖν ὅτι οὔτε περὶ φύλλων εὐζώμου οὔτε περὶ σκελίδων σκορόδου πρόκειται ἐνταῦθα, διότι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὀνομασθῶσι ταῦτα χάρτης. Μήπως πρέπει νὰ γραφῇ ρακοχάρτιν, ἤτοι χάρτης ἐκ ρακῶν κατεσκευασμένος;

3) Ὁ προσδιορισμὸς ἄσπρος νομίζομεν ὅτι ἁρμόζει μᾶλλον εἰς χάρτην ἢ εἰς μεμβράναν.

φάντων καὶ ὄφεων καὶ ὅτι αἱ λεπτόταται μεμβράναι κατεσκευάζοντο ἐκ δερμάτων ἀγεννήτων ἢ θνησιγενῶν ἀρνίων [1]). Καὶ ἐν ταῖς Σολομωνικαῖς συχνάκις γίνεται ἡ διάκρισις τῶν μεμβρανῶν, σκοπουμένου τοῦ τρόπου τῆς κατασκευῆς αὐτῶν, εἰς παρθένους ἢ καθαρὰς καὶ εἰς ἀγεννήτους, ἤτοι ἐκ δέρματος ἀγεννήτων ζῴων κατεσκευασμένας.

1) *Ἀγέννητον χαρτίν*: Α΄ φ. 14 α. 22 α. 33 α. 36 α («εἰς ἀγέννητον» καὶ ἀμέσως κατωτέρω «εἰς χαρτὶν ἀγέννητον»). φ. 35 β («γράψον... εἰς ἀγέννητον»). φ. 55 α (ὁμοίως). Ἐπίσης «ἐλάφινον ἀγέννητον», «βοϊνὸν» ἢ «βοὸς ἀγέννητον», περὶ ὧν κατωτέρω.

2) *Χαρτὶν παρθένον ἢ καθαρόν*: «χ. παρθένον» (Α΄ φ. 13 β. Β΄ φ. 248 β). «χ. καθαρὸν» (Α΄ φ. 37 β. Γ΄ φ. 18 β). «χαρτὶν καθαρὸν καὶ παρθένον» (Βλ. (κατωτέρω).

3) *Μεμβράνα ἐκ δέρματος βοὸς ἢ μόσχου*: «χαρτὶν βοϊνὸν ἀγέννητον» Α΄ φ. 13 α. Β΄ φ. 248 α)· «χάρτης ἀγεννήτου βοὸς καθαρός» (Γ΄ φ. 18 β).

4) — *ἐκ δέρματος αἰγὸς ἢ τράγου*: «χαρτὶν τράγου» (Α΄ φ. 13 α)· «χαρτὶ τράγινον» (Β΄ φ. 248 α)· «χαρτὶν τράου» (Γ΄ φ. 11 β)· «χαρτὶν κερατίου ἤγουν κατζίκας» (Γ΄ φ. 10 α). Περὶ κατασκευῆς μεμβράνης ἐκ δέρματος ἐριφίου βλέπε κατωτέρω· ὁμοίως καὶ περὶ κατασκευῆς μεμβράνης.

5) — *ἐκ δέρματος ἀρνίου.*

6) — *ἐκ δέρματος ἀντιλόπης ἢ ἐλάφου*: «χαρτὶν ζαρκάδος» (Α΄ φ. 39 β)· «χαρτὶν γαζέλλιον ἤγουν ἐλαφινόν» (Α΄ φ. 38 β)· «χ. γαζέλιον» (Α΄ φ. 38 α. 38 β)· «γαζέλλινον χαρτίν» (Α΄ φ. 39 β)· «ἐλάφινον χαρτίν» (Α΄ φ. 39 β)· «χαρτίν... ἐλαφίου ἀγέννητον» (Α΄ φ. 13 β)· «χαρτὶν ἐλαφινὸν ἀγέννητον» (Β΄ φ. 248 β).

7) *Μεμβράνα ἐκ δέρματος κυνός*: «χαρτὶν κυνὸς» (Β΄ φ. 248 β)· «σκύλλινον χαρτίν» (Γ΄ φ. 11 β)· «χαρτὶν τοῦ κεῖονος [sic]... Ἀκόμη τὸ χαρτὶν θενὰ τὸ βαπτίζῃς κάθε χρόνον τὴν [ἡμέρ]αν τῶν φώτων· καὶ νὰ λέγῃς: Βαπτίζω σε, πλανεμένον δέρμα τοῦ κύονος [sic] τοῦ ἀγεννήτου κτλ.» (Α΄ φ. 42 α).

8) — *ἐκ δέρματος ἵππου*: «γράφε... εἰς δέρμα ἵππου» (Β΄ φ. 248 β)· «γράψε ταις εἰς... δέρμαν ἵππου (ἄλογον)» (Γ΄ φ. 10 α). Ἐκ τούτων ὅμως δὲν ἐμφαίνεται σαφῶς ἂν ἐννοοῦσιν οἱ γράψαντες δέρμα ἵππου μεταπεποιημένον εἰς μεμβράναν ἢ ἁπλῶς διφθέραν. Τοῦτ' αὐτὸ εἰρήσθω καὶ περὶ τῶν ὑπ' ἀρ. 10 καὶ 11.

9) — *ἐκ δέρματος κονίκλου*: «χαρτὶν κουνελίου» (Α΄ φ. 13 β. Γ΄ φ. 10 β. 11 β).

10) — *ἐκ δέρματος φώκης*: «γράψον δὲ εἰς φώκιαν» (Α΄ φ. 13 α)· «γράψε ἐπάνω εἰς φώκης ἢ γυπὸς δέρμα» (Β΄ φ. 248 α)· «γράψον αὐταῖς εἰς φώκας πετζὶν γῆ γεὶς ἄλλον» [2]) (Γ΄ φ. 11 α).

11) — *ἐκ δέρματος γυπός*: «ἔπαρον γυπὸς δέρμα καὶ γράψον» (Α΄ φ. 14 α(. «γυπὸς δέρμα» (Α΄ φ. 13 β. Β΄ φ. 248 α).

---

1) *Gardthausen* σ. 40. 41. 43.

2) Ἐν τῷ χειρογράφῳ: «γιγηγαλον».

12) — *ἐκ δέρματος ἀνθρώπου*; «χαρτὶν κεταρίου (;) ἀνθρωπίνου» (Α′ φ. 13 β)· «χάρτης κοιταρίου (;) ἀνθρώπου» (Β′ φ. 248 β).

Αἱ δ' ὑπὸ τῶν Σολομωνικῶν Α′ καὶ Γ′ παρεχόμεναι ὁδηγίαι πρὸς κατασκευὴν χάρτου ἐξ ἀγεννήτου ζῴου καὶ χάρτου καθαροῦ καὶ παρθένου, ἤτοι ἐξηγνισμένου ἔχουσιν οὕτω :

[Α′ φ. 15 α] *«Διὰ νὰ κάμῃς χαρτὶν ἀγέννητον. Ἐν ταῖς ἑρμηνείαις, ὅπου λέγει νὰ γράφῃς εἰς ἀγέννητον χαρτίν, ἐτούτη εἶναι ἡ ἑρμηνεία του. Ὅταν οὖν τὸ ζῷον εἶναι ἔγκυον ἤγουν ἐγγαστρωμένον καὶ σφαγῇ, ἔπαρε τὸ ἀγέννητον ἐκεῖνο· καὶ φυλάγου μὴν πέσῃ κάτω εἰς τὴν γῆν. Καὶ ὅταν τὸ γδέρνῃς λέγε τὰ ὀνόματα ταῦτα: Σ ε ν υ χ ρ ί, Ἐ λ ω ΐ, Ἐ λ ω ΐ, Ῥ ω ΐ, Ἔ σ ω θ ε ν, Ἐ μ μ α ν ο υ ή λ. Καὶ ἀφ' οὗ τὸ γδάρῃς, ὕπαγε εἰς τὸν ποταμὸν ἢ εἰς ὕδωρ τρεχάμενον, καὶ πλῦνον καὶ ξῦσον καλῶς. Καὶ λέγε ταῦτα: «Ῥ ι γ ε ή λ, Ῥ α σ α φ α ή λ, Μ ο ρ ώ θ, ἅγιοι ἄγγελοι, καθαρίσατε τὸ παρὸν δέρμα, τοῦ εἶναι ἕτοιμον καὶ καθαρὸν εἰς ὅ τι μέλλω γράφειν ἐν αὐτῷ, νὰ εἶναι εὔτυχον καὶ ἀληθινόν». Καὶ τότε ἔπαρον ἕνα τζουκάλιν κινοῦργον καὶ καθαρὸν καὶ ἀσβέστην καθαρόν, καὶ πάσσησον· καὶ λέγε οὕτως: «Ἐ ρ λ ο ά χ, Β ο ρ χ α ν ό ν, Ἐ λ ί, Ἐ λ ι ώ ν, τὸ ἀτίμητον καὶ μέγα ὄνομα τοῦ μεγάλου βασιλέως, φέρε τὸ παρὸν δέρμα ἀγέννητον τοῦ εἶναι ἕτοιμον εἰς πᾶν πρᾶγμα, ὃ μέλλω γράφειν εἰς αὐτό». Καὶ ἀφ' οὗ στεγνώσῃ γράψε πάνω εἰς τὸν λαιμὸν τὰ σημεῖα ταῦτα.* [ἕπονται 7 καβαλιστικὰ σημεῖα, κατὰ τὸ ἐν τῇ αὐτῇ Σολομωνικῇ στεγανογραφικὸν ἀλφάβητον τοῦ ἀγγέλου Μιχαὴλ δηλοῦντα τὰ γράμματα ΛΕΜΤΟΜ ?].

[Γ′ φ. 12 β] *«Ἰ δ ο ὺ γ ρ ά φ ο μ ε ν κ α ὶ φ α ν ε ρ ώ ν ο μ ε ν ὅ τ ι π ῶ ς γ ί ν ο ν τ α ι τ ὰ χ α ρ τ ί α π ο ῦ χ ρ ε ι ά ζ ο ν τ α ι ε ἰ ς π ά ν τ α τ α ῖ ς δ ο υ λ ε ι α ῖ ς. Ἐν ταῖς ἑρμηνείγαις ὁποῦ λέγει νὰ γράφῃς εἰς ἀγέννητον χαρτίν, ἐτούτην εἶναι γὴ ἑρμηνεία αὐτῆς. Ὅταν εἶναι τὸ ζῷον ἐγγαστρωμένον, πρικοῦ νὰ γεννήσῃ νὰ σφαγῇ· ἔπαρον τὸ ἀγέννητον ἐκεῖνο καὶ φυλάγου νὰ μὴν πέσῃ κάτω εἰς τὴν ῎ῆν [1]). Καὶ ὅταν τὸ γδέρνῃς λέγε [2]) τὰ ὀνόματα αὐτά: Σ ε ν υ χ φ ί, Ἐ λ ω γ ί, Ἰ λ ω γ ί, Ῥ ω γ ί, Ἔ σ ω θ ο ν, Ἐ μ μ α ν ο υ ή λ. Καὶ νὰ τοὺ γδάρῃς, καὶ πᾶνε εἰς τὸν ποταμόν, εἰς νερὸν τρεχάμενον καὶ πλῦνέ το καὶ ξῦσέ το καλά. Πλύνοντάς το λέγε τὰ ὀνόματα τοῦτα: «Ῥ ο υ ε ή λ, Ῥ α σ α φ α ή λ, Μ ο ρ α θ ι, Ἅ γ ι γ ο ι ἄ γ γ ε λ ο ι [3]), κ α θ α ρ ί σ ε τ ε τ ὸ π α ρ ὸ ν δ έ ρ μ α ν, τοῦ εἶναι [4]) ἕτοιμον καὶ καθαρὸν εἰς τὸ μέλλω γράφειν [5]) ἐν αὐτῷ, νὰ γεῖναι εὔτυχον καὶ ἀληθινόν».* [φ. 13 α]. *Καὶ τότες ἔπαρον ἕνα τζουκάλιν καινούριον καὶ καθαρὸν ἄπιαστον καὶ ἀσβέστην [6]) καθαρὸν καὶ πάστρεψε [7]) τὸ δέρμαν. Καὶ πάλε ὕπαγε εἰς τὸν ποταμὸν καὶ πλῦνέ το, καὶ πλύνοντάς το λέγε τὰ ὀνόματα αὐτά: «Ἐ ρ λ ο υ ά χ, Β ο ρ χ α ν ο ύ ν, Ἐ λ ω γ ί, Ἐ λ ι ώ ν, τὸ ἀτίμητον καὶ μέγαν ὄνομα τοῦ μεγάλου βασιλέας, φέρετε τὸ παρὸν δέρμαν ἀγέννητον τοῦ εἶναι ἕτοιμον εἰς*

---

1) Χειρ. κατα ηετιν ην. 2) Χ. λεγ. 3) Χ. αγηγι ανγγελη. 4) Χ. νατουινη. 5) Χ. μελογραφον. 6) Χ. ωζβεστην. 7) Χ. παστρψε.

πᾶσαν πρᾶγμαν ὃ μέλλω γράφειν [1]) ἐν αὐτῷ». Καὶ σὰν στεγνώσῃ γράψε ἀπάνω [2]) εἰς τὸν λαιμόν του τὰ σημεῖα ταῦτα. [ἕπονται τὰ αὐτὰ καβαλιστικὰ σημεῖα].

Διὰ νὰ κάμῃς καθαρὸν χαρτίν. Ὅταν μέλλῃς νὰ κάμῃς καθαρὸν καὶ παρθένον χαρτὶν πρέπει νὰ εἶναι τὸ ζῷον ἀρσενικόν, ἢ ἔριφον ἢ ἀρνίον ὁποῦ νὰ βυζάνῃ· καὶ σφάξε το μὲ τὴν ῥηθεῖσαν μάχαιραν τῆς τέχνης. Λέγε καὶ ταῦτα τὰ ὀνόματα: «Ὀλαΐ, Ἀλμαΐ, Ἀνευρνευτόν, Ἰωτζαθ, Σεμπορφυράν, Ἰαού, Ἰαναρού, Ἀρούθ, Μαρουκατά, Τὰκατά, Ἀδωναΐ, Ἰεουλσόν, Ἐναού, Ἰά, Ἰά, τετραγράμματον καὶ Σοφάρ, ἅγιον ὄνομα καὶ δυνατὸν καὶ φοβερόν, καθάρισον ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας καὶ [φ. 15 β] ἀκαθαρσίας τοῦ ζῴου τούτου τὸ δέρμαν, τοῦ εἶναι ἀληθὲς καὶ καλόν [3]), εἴτι καὶ ἂν γράψω εἰς αὐτὸ νὰ εἶναι στερεόν. Ἀμήν». Ἅμα δὲ καὶ γδάρε αὐτό, καὶ καθάρισε καὶ πλῦνέ το νερὰ ζ' καὶ λέγε τὰ ἄνωθεν γεγραμμένα ὀνόματα· καὶ ἤργασέ το εἰς ἀσβέστην καὶ γράφε».

Ἐδῶ φανερώνω διὰ νὰ κάμῃς καθαρὸν χαρτίν. Ὅταν μέλλῃ νὰ κάμῃς καθαρὸν χαρτὶν καὶ παρθένον πρόσεχε νὰ γεῖναι τὸ ζῶο ἀρσενικόν, ἢ ἐρίφιον ἢ ἀρνίον, νὰ βυζάνῃ ἀκόμη· καὶ σφάξε το μὲ τὸ εἰρημένον μαχαῖριν τῆς τέχνης, καὶ ὅταν τὸ σφάξῃς λέγε τὰ ὀνόματα αὐτά: «Ὀλαγί, Ἐλμαγί, Ἀνερνσετόν, Ἰωτζάθ, Σεμπορφυράν, Ἰαού, Ἰαναρού, Ἀβούθ, Μαρκαια, Τακατά [4]), Γιεσουάλ, Ἠναού, Ἰά, Ἰά, τετραγράμματον ἅγιον ὄνομα καὶ φοβερὸν καὶ δυνατόν, καθαρίσατε τοῖς ἀκαθαρσίγαις τοῦ ζῴου τούτου, τὸ δέρμα του νὰ γεῖναι ἀληθινὸν καὶ καλό, εἴτι νὰ γράψω εἰς αὐτὸν νὰ γεῖναι στερεωμένον» [φ. 13 β]. Καὶ πλῦνε αὐτὸ καὶ καθάρισέ το· καὶ πλῦνέ το μὲ νερὰ ἑπτά, καὶ λέγε τὰ ἄνωθεν γεγραμμένα ὀνόματα καὶ ἄργισέ το εἰς ἀσβέστην καὶ γράψον εἴ τι θέλεις».

Ὡς ἐκ τῆς ἀντιπαραθέσεως τῶν δύο τούτων κειμένων καταφαίνεται (ὁ ἐν Μονάχῳ κῶδιξ δὲν περιέχει τοιαύτας ὁδηγίας) ὁ τρόπος τῆς κατασκευῆς εἶναι ὁ αὐτός, μικρὰν δέ τινα διαφορὰν μόνον παρουσιάζει τὸ τῆς Ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἑταιρίας χειρόγραφον, προστιθὲν ὅτι μετὰ τὸ ἐπίπασμα τῆς ἀσβέστου ἐν τῇ χύτρᾳ πρέπει τὸ δέρμα νὰ καθαρισθῇ καὶ νὰ πλυθῇ καὶ αὖθις εἰς ῥέον ὕδωρ.

ΓΡΑΦΙΚΟΝ ΜΕΛΑΝ ΚΑΙ ΧΡΩΜΑΤΑ

Πολυάριθμοι εἶναι αἱ περισωθεῖσαι ἐν μεσαιωνικοῖς χειρογράφοις συνταγαὶ πρὸς κατασκευὴν γραφικοῦ μέλανος καὶ χρωμάτων χρησίμων εἰς γραφὴν [5]).

---

1) Χειρ. ομελο γραφο. 2) Χ. ααπανο. 3) Χ. καλός. 4) Χ. τκατα.
5) Βλ. *Wattenbach* Das Schriftwesen des Mittelalters ἐκδ. β' σ. 197 κἑ.

Οὐδὲν ἧττον δὲν ἀμοιροῦσιν ἐνδιαφέροντος αἱ ἐν τοῖς μαγικοῖς βιβλίοις, μάλιστα διὰ τὰς ὁριζομένας ἐνίοτε παραδόξους μίξεις ὑλῶν. Ἤδη ἐν τοῖς μαγικοῖς παπύροις εὑρίσκομεν ὁδηγίαν πρὸς κατασκευὴν «Τυφωνίου μέλανος» (στήλ. III στίχ. 23—26 παρὰ Dieterich σ. 799). Ἰδιαιτέρας δὲ μνείας ἄξιαι εἶναι αἱ παντελῶς ἀσυνήθεις ὗλαι, ὧν ὤφειλον νὰ ποιῶνται χρῆσιν οἱ μάγοι. Ἐν ταύταις δὲ τὴν πρώτην τάξιν κατέχει τὸ αἷμα. Οἱ μαγικοὶ πάπυροι παραγγέλλουσι τὸν βουλόμενον νὰ αἰτήσῃ ὄνειρον νὰ γράψῃ εἰς βύσσινον ῥάκος αἵματι ὀρτυγίου εἰκόνα Ἑρμοῦ (στήλ. V στ. 5 σ. 802 Dieterich). Γραφὴν δι' αἵματος μνημονεύει καὶ τὸ ἕτερον τῶν ὑπὸ Legrand ἐκδοθέντων Ἰατροσοφίων (σ. 22. 23). Αἱ δὲ Σολομωνικαὶ ἀναγράφουσι πάντοτε καὶ τὸ ζῷον ἐξ οὗ πρέπει νὰ ληφθῇ τὸ αἷμα· οὐχὶ σπανίως ἀναφέρεται ἀνθρώπινον αἷμα : «γράψον αὐτὸ μὲ αἷμαν ἀν[θρώπου]». (Α' φ. 14 α) «μὲ τὸ αἷμαν τῆς μούττης σου». (Α' φ. 39 α) «μὲ τὸ αἷμαν τοῦ δακτυλίου σου τοῦ μικροῦ». Τὰ δ' ἄλλα ζῷα, πλὴν τῶν μνημονευομένων ἐν τοῖς κατωτέρω δημοσιευομένοις ἀποσπάσμασιν, εἶναι τὰ ἑξῆς :

Αἴλουρος. «μετὰ αἵματος αἰλούρου ἤγουν κάτου» (Α' φ. 39 α).

Μῦς. «γράψον μὲ αἷμαν ποντικοῦ» (Α' φ. 36 α).

Περιστερά. «γράψον μὲ αἷμαν περιστερᾶς λευκῆς» (Α' φ. 38 β. Βλ. καὶ φ. 39 β). «μὲ ζαφαρᾶν καὶ μὲ αἷμαν περιστερᾶς ἄσπρης» (Α' φ. 37 β).

Ἀλέκτωρ καὶ ἀλεκτορίς. «Γράψον... μὲ αἷμαν ὄρνιθας ἄσπρης καὶ πετεινοῦ ἄσπρου καὶ μίξε τὰ ἀμφότερα [τὰ] αἵματα τῶν ζῴων» (Α' φ. 37 β).

Βοῦς. Ὅπως τὸ βόειον αἷμα καταστῇ κατάλληλον πρὸς μαγικὰς γραφὰς ὤφειλεν ὁ μάγος νὰ σφάξῃ αὐτὸς τὸ ζῷον, ἐπιλέγων ἐπῳδήν τινα (Α' φ. 15β).

Πρὸς ἐρυθρὰν γραφὴν ὁρίζεται οὐχὶ σπανίως καὶ ἡ χρῆσις κινναβάρεως, σαφῶς δὲ διαγράφεται τίνες γραμμαὶ ἐνίων σχημάτων πρέπει νὰ γράφωνται διὰ μέλανος καὶ τίνες ἐρυθραί (Γ' φ. 19 α). Ἄλλαι δ' ὗλαι πρὸς γραφὴν ἀναφέρονται συχνάκις ἐν μὲν τοῖς μαγικοῖς παπύροις ἡ σμύρνα (στήλ. IV, 2. 16. V, 5. VI, 4. XI, 26), ἐν δὲ ταῖς Σολομωνικαῖς ὁ ζαφορᾶς ἢ ζαφορὰ (carthamus tinctorius L.), ἥτις ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω ἐμιγνύετο ἐνίοτε μετὰ αἵματος περιστερᾶς (Α' φ. 37 β. 38 β. 39 α. 40 α. 45 β). Ἀμφίβολον δὲ ἂν ἡ ζαφορὰ καὶ ὁ πολλαχοῦ ἐπίσης ἀναγραφόμενος κρόκος [1]) δηλοῦσι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα· διότι ἔν τινι χωρίῳ τῆς Σολομωνικῆς ἀναγινώσκομεν : «μὲ ἄσπρον αὐγοῦ ἤγουν κρόκον» [2]) (Α' φ. 39 α).

---

1) «γράψον τὰ κάτωθεν μὲ κρόκον καὶ μελισσόφυλλον» (Α' φ. 39 α. Μελισσόφυλλον εἶναι τὸ φυτὸν melissa altissima Sibth.). «γράψε μὲ μόσχον καὶ κρόκον καὶ ῥοδόσταμαν» (Α' φ. 22 α). «γράψε... μετὰ μόσχου με[τὰ] κρόκου καὶ δὲν φοβᾶσαι ἂς εἶναι καὶ μὲ ῥοδόσταμαν» (Α' φ. 23 α). «μετὰ μόσκον καὶ κρόκον καὶ ῥοδόσταμον καὶ κινναβάρεως» (Γ' φ. 19 α).

2) Ὁ λαὸς οὐδέποτε συγχέει τὸ λεύκωμα (ἄσπρον ἢ ἀσπράδι) καὶ τὸν κρόκον (κοινῶς κορκὸς ἢ κροκὸς ἢ κρόκος) τοῦ ᾠοῦ. Ἀκατανόητος δὲ φαίνεται ἡ τοιαύτη σύγχυσις τοῦ βιβλιογράφου, ἀφοῦ μάλιστα οὐδεμία ὑπῆρχεν ἀνάγκη ἑρμηνείας τῆς κοινοτάτης λέξεως «ἄσπρον αὐγοῦ». Πιθανὸν ὅμως ὅτι ἡ λέξις κρόκος σημαίνει καὶ ἐν τῇ Σολομωνικῇ τὴν βοτάνην, παρενόησε δ' αὐτὴν ὁ βιβλιογράφος, μὴ διατηρηθεῖσαν ἐν τῇ ὁμιλουμένῃ.

Πλὴν τούτων αἱ Σολομωνικαὶ ὁρίζουσιν ἴδιον μίγμα πρὸς γραφὴν τῶν καβαλιστικῶν χαρακτήρων ἑκάστου τῶν ἑπτὰ πλανητῶν, ἡ δ' ἐν τῇ Ἱστορικῇ ἑταιρίᾳ ἀποκειμένη προστίθησι καὶ ὁδηγίας πρὸς κατασκευὴν ἰδίου γραφικοῦ μέλανος δι' ἕκαστον πλανήτην πρὸς γραφὴν τῶν ἐπῳδῶν, ὁσάκις πρόκειται ἐξορκισμὸς τῶν ἀγγέλων τῶν κυριευόντων τῶν πλανητῶν καὶ τῶν ὑποτεταγμένων αὐτοῖς δαιμόνων. Καὶ ἐν πρώτοις παραθέτομεν ὧδε τὴν ἐν τοῖς τρισὶ χειρογράφοις ἀναγραφὴν τῶν μιγμάτων.

[Α' φ. 13 α] *Ταῖς χαρακτήραις τοῦ Κρόνου κάμε ταις μὲ τὴν σκουρίαν τοῦ μολύβδου καὶ μὲ ξεῖδιν, καὶ κάπνισον τεάφιν καὶ γράψε εἰς χαρτὶν τράγου ταύτας.*	[Β' φ. 248 α] *Τὰς χαρακτῆρας τοῦ Κρόνου ποίησε μετὰ τῆς σκουρίας τοῦ μολύβδου καὶ μετὰ ὄξους, καὶ κάπνιζε τειάφιν αὐτάς· γράψε δὲ αὐτὰς εἰς χαρτὶ τράγινον.*	[Γ' φ. 12 α] *Οἱ χαρακτῆρες τοῦ Κρόνου κάμε ται[ς] οὕτως· ἔπαρε σκουριὰν τοῦ μολυβίου καὶ ξεῖδιν καὶ γράψε ταις εἰς χαρτὶν τράου καὶ κάπνισέ ταις μὲ δειάφιν.*
Ταῖς χαρακτήραις τοῦ Διὸς κάμε ταις μὲ ἀργυρίου σκουρίαν καὶ με τὰ [ῥοδο]στάματος . . .	*Τὰς χαρακτῆρας τοῦ Διὸς ποίησε μετὰ ἀργυρίου σκουρίας καὶ μετὰ ῥοδοστάματος . . .*	[φ. 11 α] *Τ[οῦ] Ζεῦ οἱ χαρακτῆρες γράψον* [ἀφέθη χῶρος κενός, ὅπως προστεθῶσιν ἔπειτα αἱ ὁδηγίαι].
Τὰς χαρακτῆρας τοῦ Ἄρεως γράψε μετὰ [κιννα]βάρεως καθαρᾶς καὶ μετὰ ῥοδοστάματος . . .	*Τὰς χαρακτῆρας τοῦ Ἔαρος γράψε μετὰ κινναβάρεως καθαρᾶς καὶ ῥοδοστάματος . . .*	[φ. 10 β] *Ταῖς χαρακτήραις τοῦ Ἄρεως γράψον μὲ κιννάβαριν καθαρὸν καὶ μὲ ῥοδόνσταμον . . .*
Τὰς χαρακτῆρας τοῦ Ἡλίου γράψ[ον μετὰ χρυσίον καὶ] μετὰ ἀρσενίκιον [φ. 13 β] *σλ . . [σχιστόν;] καὶ ὕδατος . . .*	[φ. 248 β] *Τὰς χαρακτῆρας τοῦ Ἡλίου γράφε μετὰ χρυσίου ἢ μετὰ ἀρσενικοῦ σχιστοῦ καὶ ὕδατος.*	[φ. 10 α] *Τοὺς χαρακτῆρες τοῦ γηλίου γράψε τους μετὰ χρυσὸν ἢ μετὰ* [Χειρ. *ημερα*] *ἀρσενίκιον σχιστὸν* [Χειρ. *χρσον*] *καὶ ὕδατος . . .*
Τῆς Ἀφροδίτης γράψον μὲ αἷμαν νυκτερίδος [Χειρ. *κυκερίδος*] *ἢ μετὰ λαζουρίου ἀδόλου* [Χειρ. *ἄδωλον*] *καὶ ῥοδόσταμαν . . .*	*Τῆς Ἀφροδίτης αἱ χαρακτῆραι ὑπάρχουσι καὶ γράφε αὐτὰς μετὰ αἵματος νυκτερίδος ἢ μετὰ λαζουρίου ἀδόλου καὶ ῥοδοστάματος . . .*	[φ. 11 β] *Τῆς Ἀφροδίτης οἱ χαρακτῆρες γράφονται οὕτως: ἔπαρον γαῖμα νυκτερίδος ἢ μὲ λαζοῦριν ἄδολον καὶ ῥοδόσταμον.*
Τῆς Σελήνης γράψον μὲ κρόκον καὶ μόσχον καὶ ῥοδόσταμαν μετὰ αἵματος ἀνθρώπου . . .	[ἐλλείπει]	[φ. 10 β] *Ταῖς χαρακτήραις γράψον μὲ κρόκον* [Χειρ. *κρονον*] *καὶ μόσκον καὶ ῥοδόσταμον καὶ μετὰ γαῖματος ἀνθρώπου . . .*

Τοῦ Ἑρμοῦ γράψον μὲ αἷμαν βοὸς ὄνου ἢ προβάτου ἢ μετὰ γυάρεως [= ὑδραργύρου] *καὶ ὕδατος . . .*	*Τοῦ Ἑρμοῦ χαρακτῆραι γράφονται μετὰ αἵματος βοὸς ἢ ὄνου ἢ προβάτου ἢ μετὰ ἰαρίου* [=ὑδραργύρου] *καὶ ὕδατος . . .*	[φ. 11 α] *Τοῦ Ἑρμῆ οἱ χαρακτῆρες γράψον μὲ γαῖμα βόου ἢ ὄνου ἢ προβάτου . . .*

Αἱ δ' ὁδηγίαι πρὸς κατασκευὴν γραφικοῦ μέλανος ἑκάστου τῶν ἑπτὰ πλανητῶν ἔχουσιν ὡς ἑξῆς :

[Γ' φ. 10 β] *Ἰ δ ο ὺ κ α ὶ τ ὸ μ ε λ ά ν ι*[1] *τ ο ῦ Ἡ λ ί ο υ. Τὴν ὥραν ὅπου κυριεύει ὁ Ἥλιος μὲ χρυσὸν νὰ γράψῃς. Λάβε*[2] *ἄκραν χρυσίου*[3] *ἢ μετὰ ὀλίγου δυαργύρου καὶ τρίψε τα ἐπιμελῶς καὶ βάλ' τα εἰς φωτίαν, ἕως ὅπου νὰ φύγῃ ὁ δυράγυρος καὶ ὕστερις σύμμιξον καὶ ζουμὶ ἡλιοβοτάνου καὶ γράφε ἐν τῇ ἰδίᾳ ὥρᾳ τοῦ γηλίου.*

Ἰ δ ο ὺ κ α ὶ τ ὸ μ ε λ ά ν ι τ ῆ ς Σ ε λ ή ν η ς. Τὸ μελάνι τῆς Σελήνης γίνεται μὲ τὸ ζουμὶ τῆς ἐλιᾶς καὶ ὀρεοπάρπαρον[4] *καὶ κάμφουραν καὶ γαῖμα λαοῦ*[5]*, τρίψας καὶ ἑνώσας αὐτὰ καὶ ποῖσον μελάνιν καὶ γράφε εἰς τὴν ὥραν ὅπου κυριεύει ἡ Σελήνη . . .*

[φ. 11 α] *Ἰ δ ο ὺ κ α ὶ τ ὸ μ ε λ ά ν ι τ ο ῦ Ἄ ρ ε ω ς. Τὸ μελάνι τοῦ Ἄρεως, εἰς τὴν ἰδίαν ὥραν ὅπου κυριεύει τρίψον κιννάβαριν*[6]*, βερζὶν καὶ κυνόγλωσσον*[7] *καὶ κομμίδιν ἐλᾶς καὶ γράψε εἴτι θέλεις εἰς τὴν ὥραν τοῦ Ἄρη . . .*

Ἰ δ ο ὺ τ ὸ μ ε λ ά ν ι τ ο ῦ Ἑ ρ μ ῆ. Τὸ μελάνι τοῦ Ἑρμῆ γίνεται περὶ καθαρὸν καὶ ἀρχετὸν[8] *σιλεημάνι (;) καὶ ὀλίγην πηουνία*[9] *καὶ γαῖμαν πετεινοῦ· ταῦτα πάντα ποίγησον μελάνι ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ Ἑρμῆ καὶ γράφε . . .*

[φ. 11 β] *Ἰ δ ο ὺ κ α ὶ τ ὸ μ ε λ ά ν ι τ ο ῦ Ζ ε ύ ς. Τὸ μελάνι τοῦ Ζεὺς ἴνεται*[10] *οὕτως· ἔπαρον λαζοῦριν καὶ μικροῦ ἰκτίς (;) ἀριστολογίας*[11] *καὶ χολὴν ἰχθύος· αὐτὰ πάντα*[12] *τρίψον ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ Ζεὺς καὶ γράψον εἴ τι θέλεις . . .*

Ἰ δ ο ὺ κ α ὶ τ ὸ μ ε λ ά ν ι τ ῆ ς Ἀ φ ρ ο δ ί τ η ς. Τῆς Ἀφροδίτης τὸ

---

1 Χειρ. μελατη.

2) Χ. λαβον.

3) Χ. χρισουτου.

4) Ὀρεοπάρπαρον εἶναι ἡ βοτάνη ἡ ἄλλως καλουμένη ῥέον βάρβαρον (rheum Emodi Wall. ἢ rheum rhaponticum L.).

5) Χ. λαον = αἷμα λαγωοῦ.

6) Χ. καναβαριν.

7) Χ. κυνοχλοσον.

8) = ἀρκετόν.

9) = παιωνίαν (Paeonia corallina Retz).

10) Χ. ηνετε (=γίνεται).

11) Λαζοῦριν εἶναι πιθανῶς τὸ σίλφιον· ἀλλ' ἡ ἑπομένη βοτάνη μοὶ εἶναι ἄγνωστος· ἴσως εἶναι ἡ aristolochia parvifolia Sibth.

12) Χ. παντα παντα.

μελάνι γίνεται οὕτως: γαῖμα περιστερᾶς καὶ κόρκον[1]) *καὶ ῥοδόσταμον καὶ ἀλογοβότατον μὲ τραγούρας*[2]) *καὶ μόσκον ἄκρατο*[3]), *σμίξον τῇ ἰδίᾳ ὥρᾳ τῆς*[4]) *'Αφροδίτης καὶ γράφε εἴ τι θέλεις . . .*

[φ. 12α] *'Ιδοὺ καὶ τὸ μελάνι τοῦ Κρόνου. Τὸ μελάνι τοῦ Κρόνου εἶναι τοιούτως: Ἔπαρον κικούδια . . .* ['Αφέθη χῶρος πρὸς συμπλήρωσιν].

Ἐκ τῶν ἄλλων χειρογράφων ἐλλείπουσιν αἱ ὁδηγίαι αὗται. Ἐν δὲ τῷ Α' καὶ τῷ Γ' ὑπάρχει καὶ ἡ ἑπομένη συνταγὴ πρὸς κατασκευὴν ἐξ ἀσβόλου μελάνης χρησίμου κατὰ τὴν λεκανομαντείαν.

[Α' φ. 41 α] «*καὶ ἔπαρον καὶ μούζην ἀπὸ τεγάνιν σιδερένον ἀμίλητον*[5]): *καὶ βάλε μέσα λάδιν· καὶ ἀνακάτωσον μὲ τὴν μούζην νὰ γένῃ μελάνιν. Καὶ τότες ἀπὸ τὸ αὐτὸ γράψε εἰς τὴν παλάμην τοῦ κορασίου τὴν κάτωθεν· καὶ γράψον καὶ εἰς τὴν μύτην της ταῦτα τὰ ὀνόματα*».

[Γ' φ. 41 α] «*καὶ ἔπαρον λάδι καθαρὸν καὶ μουντζοῦρα ἀπὸ*[6]) *τηγανίου ἀποκάτω· καὶ βάνε τὸ λάδιν μὲ τὴν μουτζοῦραν καὶ κάμε το μελάνι. Καὶ γράψε τὴν χαρακτῆρα εἰς τὴν παλάμην τῆς κόρης*»[7]).

Β'.

Ἐν τῷ Journal of the Hellenic Studies (1890 XI σ. 286 κέ.) ὁ T. W. Allen ἐδημοσίευσε διδακτικωτάτην μελέτην περὶ ταχυγραφικῶν σημείων ἐν ἑλληνικῷ κώδικι τῆς Βατικανῆς βιβλιοθήκης (Regina 181), γεγραμμένῳ τῷ 1364. Ἡ ἐν τῷ κώδικι τούτῳ χρῆσις ταχυγραφικῶν σημείων, εἰς ἄκρον ἐνδιαφέρουσα διὰ τὸ καινοφανές τινων ἐξ αὐτῶν, εἶναι ἀνώμαλος· διότι τοιαύτη χρῆσις γίνεται μόνον πρῶτον μὲν ἐν ὀλιγίστοις χωρίοις τοῦ κειμένου, ἐν οἷς ὁ βιβλιογράφος παρὰ τὸ σύνηθες γράφει ταχυγραφικῶς συλλαβάς τινας καὶ γράμματα· ἔπειτα ἐν τέλει τοῦ βιβλίου, ἐν πίνακι περιέχοντι ταχυγραφικὰ σημεῖα καὶ τὴν ἑρμηνείαν αὐτῶν καὶ τελευταῖον ἐν δυσὶ μακραῖς σημειώσεσιν, οὐδεμίαν σχέσιν ἐχούσαις πρὸς τὸ κείμενον, γεγραμμέναις δ' ἐν

---

1) Χ. κορνον.

2) Τὸ μὲν ἀλογοβόταvον μοὶ εἶναι ἄγνωστον· ἐν δὲ ταῖς ἑπομέναις δυσὶ λέξεσιν ὑποθέτω ὅτι ὑποκρύπτεται παρεφθαρμένον τὸ ὄνομα τοῦ μανδραγόρου, ὅστις καὶ ματραγοῦρα καὶ μεντραγοῦρα λέγεται κοινῶς.

3) Χ. ακροτο.

4) Χ. ετη ηδια οροτις.

5) Χ. ἀμήλλοτον· νομίζομεν ὅτι οὕτω πρέπει νὰ διορθωθῇ, διότι συχνότατα ἐν ταῖς παρασκευαῖς τῆς λεκανομαντείας ἀναφέρονται πράγματα ἀμίλητα, ὅσα δηλαδὴ ὀφείλει νὰ λάβῃ τις σιωπῶν.

6) Χ. επι.

7) Ἐν πᾶσι τοῖς χωρίοις τῶν Σολομωνικῶν, ἅτινα παρεθέσαμεν, διωρθώσαμεν τὰς ἀνορθογραφίας καὶ τὴν πλημμελῆ στίξιν τῶν χειρογράφων. Αἱ δι' ἀραιῶν γραμμάτων μεταγραφόμεναι φράσεις εἶναι ἐν χειρογράφοις ἐρυθραί.

τῷ κενῷ χώρῳ ἀμφοτέρων τῶν σελίδων τοῦ μεταξὺ τοῦ πίνακος καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ βιβλίου φύλλου (φ. 13).

Τῶν σημειώσεων τούτων, ἃς κρίνει σπουδαιοτάτας ὑπὸ παλαιογραφικὴν ἔποψιν, ὁ Ἄγγλος ἐκδότης δημοσιεύει δυστυχῶς τὴν πρώτην μόνον, ἐν πανομοιοτύπῳ καὶ ἐν μεταγραφῇ. Διότι ἡ ἑτέρα, βραχυτέρα μὲν τῆς πρώτης κατὰ τἆλλα δ' ὁμοία, ἐπαρουσίαζε πολλῷ μείζονας δυσκολίας, ὡς λέγει. Ὁμολογεῖ δ' ὅτι ἐν μέρει μόνον ἐδυνήθη νὰ ἐννοήσῃ ταύτην, καὶ προστίθησιν ὅτι ὡς εἰκάζει ἐκ τῆς ἐπαναλήψεως τῶν λέξεων χάρτης, χαρακτῆρες, δέρμα, περιέχει αὕτη ὁδηγίας πρὸς ἀντιγραφὴν ψαλμῶν τινων. Τὴν κατανόησιν ὅμως τῆς σημειώσεως ταύτης ἐδυσχέρανε μᾶλλον ἡ πλημμελὴς ἀνάγνωσις λέξεών τινων, διότι, ὡς ἐκ τῆς κατωτέρω ἀντιπαραθέσεως τῆς ἡμετέρας μεταγραφῆς πρὸς τὴν τοῦ ἐκδότου καταφαίνεται, τὸ κείμενον δὲν εἶναι δυσλήπτον.

Journal σ. 292.	Ἡμετέρα ἀνάγνωσις [1]).
ἀπὸ δε τὸν νς̄ ψαλμὸν ἕως τον ξδ	*Ἀπὸ δὲ τὸν νς' ψαλμὸν ἕως τὸν ξδ'*
ψαλμὸν σὺν τόνδε [?] τας	*ψαλμὸν σὺν τόνδε τὰς*
χαρακτήρας ὀφελοῦν· διανα κατα θ̄βε	*χαρακτήρας ὀφελοῦν. Δια να καταβά-*
βαλεις ἀνο̄ν	*λεις ἄνθρωπον*
να [?] μηδεν ἔχει στόμαν, να σοῦ	*νὰ μηδὲν ἔχει στόμαν, νὰ σοῦ ἀπηλο-*
ἀπηλογηθῇ ἀμεναστεκε	*γηθῇ· ἀμε να στέκ[η]*
ὥσπερ βοὺς ἐμπροστάσου· ἢ ἄνδρας	*ὥσπερ βούς ἐμπροστά σου· ἢ ἄνδρας*
ἡ γυναίκας.	*ἢ γυναίκα .†*
γράψε τοὺς ψαλμοὺς. ημε[ρα] β̄α εἰς	*γράψαι τοὺς ψαλμούς· ἡμέρα Β'. εἰς*
ἔλαφινα δέρματα· καὶ	*ἔλαφινα δερμ[ά]τι[α] καὶ*
δήπλωσον το χαρτὴν· καὶ ἀπάνω τοῦ	*δήπλωσον το χαρτήν· καὶ ἀπάνω τοῦ*
χαρτὴν τή?δε τας χαρα	*χαρτὶν τάσδε τὰς χαρα*
κτίρας· καὶ πνησον[?] τὸ χαρτην ξυ-	*κτίρας· καὶ κάπνησον τὸ χαρτην ξυ*
λαλῶ· καὶ λούν παν·	*λαλώη καὶ λ . . . . πάν.*
καὶ τίλεξ$^{τ}_{ε}$ (? τυλίξετε) μετα μεταξοτοῦ·	*καὶ τίλεξέ τ[ο] μετα μεταξοτοῦ. Καὶ*
καὶ βαστα το εις κριτίριον	*βάστα το εἰς κριτίριον*
καὶ να θαυμασεις : τήδε[?] τῶ Ἡ[?]	*καὶ νὰ θαυμάσεις. Τάσδε εἶναι ἡ χα-*
χαρακτήρω.	*ρακτήρες .†*

1) Ἐν στίχ. 2. Τὰ γράμματα θδε εἶναι διαγεγραμμένα ἐν τῷ χειρογράφῳ.

στ. 3. Ἐν τῇ τελευταίᾳ λέξει τὸ ἐκληφθὲν ὑπὸ τοῦ Allen ὡς ε τῆς καταλήξεως εἶναι ἡ ὀξεῖα τῆς πρώτης συλλαβῆς.

στ. 7. Ἀντὶ «καὶ πνησον» ἀναγινώσκεται σαφῶς «καὶ κάπνησον».

στ. 9. Ἐπίσης σαφῶς ἀναγινώσκεται ἡ τελευταία φράσις. Τὸ ταχυγραφικὸν σημεῖον τοῦ *τας* ἐπαναλαμβάνεται καὶ ἐν τέλει τοῦ 1 στίχου καὶ ἐν στ. 6, πρὸς δὲ τούτοις ἐν τῷ 7—8 στίχῳ τοῦ πανομοιοτύπου πίνακος τῶν ταχυγραφικῶν σημείων, ὃν ἐκ τοῦ αὐτοῦ κώδικος ἐδημοσίευσεν ὁ Allen. Ἐν τῷ αὐτῷ δὲ πίνακι, ἐν στ. 11—12, ἑρμηνεύεται ὡς δηλοῦν «*εἶναι*» τὸ ταχυγραφικὸν σημεῖον, ὅπερ ὁ Allen ἀναγινώσκει «*τῶ*». Καὶ τὸ ὑπὲρ τὸ τελευταῖον *ρ* ταχυγραφικὸν σημεῖον δὲν εἶναι *ω* ἀλλ' *ες*, ὡς φαίνεται ἐκ στ. 7—8 τοῦ αὐτοῦ πίνακος.

ἤτοι διορθουμένων τῶν ἀνορθογραφιῶν καὶ τῆς στίξεως: «*Ἀπὸ δὲ τὸν κς΄ ψαλμὸν ἕως τὸν ξδ΄ ψαλμὸν σὺν τῶνδε τὰς χαρακτῆρας ὠφελοῦν. Διὰ νὰ καταβάλῃς ἄνθρωπον νὰ μηδὲν ἔχῃ στόμαν νὰ σοῦ ἀπηλογηθῇ, ἀμὲ νὰ στέκῃ ὥσπερ βοῦς ἐμπροστά σου, ἢ ἄνδρας ἢ γυναῖκα* (δηλαδὴ εἴτε ἀνὴρ εἶναι οὗτος εἴτε γυνή), *γράψε τοὺς ψαλμοὺς ἡμέρᾳ Δευτέρᾳ εἰς ἐλάφινα δερμάτια, καὶ δίπλωσον τὸ χαρτίν· καὶ ἀπάνω τοῦ χαρτίν [γράψε] τάσδε τὰς χαρακτῆρας· καὶ κάπνισον τὸ χαρτὶν ξυλαλόη· καὶ ; καὶ τύλεξέ το μετὰ μεταξωτοῦ· καὶ βάστα το εἰς κριτήριον καὶ νὰ θαυμάσῃς ! Τάσδε εἶναι οἱ χαρακτῆρες*».

Ἡ γλῶσσα τῆς σημειώσεως εἶναι σόλοικος βεβαίως, ἀλλ᾽ ὁ γινώσκων τὴν δημώδη κατανοεῖ εὐχερέστατα τὴν ἔννοιαν αὐτῆς, καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως βλέπει ὅτι πρόκειται οὐχὶ περὶ ὁδηγιῶν πρὸς γραφὴν τοῦ ψαλτηρίου, ἀλλὰ περὶ μαγικῶν μέσων πρὸς ἀποστόμωσιν ἀντιπάλων καὶ καθυπερτέρησιν ἐν δικαστικοῖς ἀγῶσιν. Ὡς ἐκ περισσοῦ δ᾽ ἐπιμαρτυροῦσι τοῦτο καὶ οἱ ἀμέσως μετὰ τὸ κείμενον ἐν πέντε στίχοις προσγραφόμενοι «χαρακτῆρες», καβαλιστικὰ σημεῖα συνηθέστατα ἐν τοῖς μαγικοῖς βιβλίοις. Ἐν ἑνὶ μάλιστα τῶν σημείων τούτων, τῷ πρώτῳ τοῦ 11 στίχου, εἶναι ἐγγεγραμμένα ταῦτα: «ο δυνας δέννεται ἐδῷ» (ὁ δεῖνας δένεται ἐδῶ), ἐξ ὧν καθίσταται δῆλον ὅτι τὸ κατὰ τὰς ὁδηγίας τῆς σημειώσεως κατασκευαζόμενον περίαπτον ὑπάγεται εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν λεγομένων καταδέσμων. Ὅθεν ἐν τῷ Βατικανῷ χειρογράφῳ ἔχομεν τὸ παλαιότατον τῶν γνωστῶν ἀποσπασμάτων Σολομωνικῆς, διότι τὰ ἐν τῷ Ἰατροσοφίῳ τοῦ Σταφίδα εἶναι κατὰ εἴκοσιν ἔτη νεώτερα, ὁ δὲ χρόνος τῆς συντάξεως κεφαλαίων τινῶν τῆς εἰς τὸν Γαληνὸν ἀποδιδομένης συγγραφῆς «περὶ εὐπορίστων» εἶναι ἄγνωστος.

Ἡ χρῆσις μαγγανειῶν πρὸς ματαίωσιν τοῦ ἐπηρεασμοῦ τῶν ἀρχόντων καὶ παντὸς ἰσχυροῦ καὶ πρόσκτησιν τῆς ἐξ αὐτῶν εὐνοίας ὑπαγορεύεται συχνότατα ὑπὸ τῶν Σολομωνικῶν. Εἶναι δὲ καὶ τοῦτο τεκμήριον ἀρκούντως θλιβερὸν τῆς κοινωνικῆς καταπτώσεως καὶ τῆς ἠθικῆς ἐξαχρειώσεως ἐν τοῖς χρόνοις, καθ᾽ οὓς πάμπολλοι ὑπῆρχον οἱ πιστεύοντες ὅτι ἡ δικαιοσύνη δὲν ἐζυγοστάτει τὴν πλάστιγγα αὐτῆς πρὸς τὸ δίκαιον, ἀλλ᾽ ἐδεκάζετο διὰ βίας ἢ χάριτος· καὶ οἱ ἀδυνατοῦντες νὰ ἐπηρεάσωσιν αὐτὴν ἄλλως ἐπεζήτουν νὰ ἐπιτύχωσι τοῦτο διὰ τῆς δεισιδαίμονος πίστεως αὐτῶν εἰς τὴν ἐπέμβασιν ὑπερφυσικῶν δυνάμεων. Αἱ Σολομωνικαὶ ὑποδεικνύουσι τὴν εὔθετον ὥραν πρὸς τοιαύτας μαγγανείας: «*εἰς τὴν ἕκτη τῆς σελήνης εἶναι καλὸν νὰ ποιγήσῃς δέματα περὶ κριτηρίου*» (Γ΄ φ. 1 α. Α΄ φ. 5 β). Ἡ 8η ὥρα τῆς Τετάρτης εἶναι καλὴ «*εἰς τὸ ποιῆσαι περὶ κριτηρίου*» (Β΄ φ. 241 β). Ἄλλαι δ᾽ ὧραι σημειοῦνται ὡς κατάλληλοι πρὸς παρουσίασιν ἐνώπιον βασιλέων, δεσποτῶν, αὐθεντῶν. Συνηθέσταται ἐπίσης εἶναι καὶ αἱ ὁδηγίαι πρὸς «γλωσσόδημα» τοῦ ἐχθροῦ· μία δὲ τούτων εἶναι ὁμοιοτάτη πρὸς τὴν ἐν τῷ Βατικανῷ χειρογράφῳ.

[Α΄ φ. 44 α] «*Εἰς γλωσσόδημαν . . . . Καὶ γράψον εἰς τοὺς ψαλμ[οὺς] ρα΄ ρς΄ καὶ ταῖς χαρακτήραις· καὶ γράψον τὸ πρωτόπεμπτον τῆς σελήνης· καὶ κάπνισον [τὸ] χαρτ[ὶν] ἄμπαριν. καὶ τότε βάλε τὸ χαρτὶν εἰς μεταξωτὸν πα-*

νὶν πράσινον· καὶ βάσταζο, καὶ ἄμε εἰς ἀφεντείας καὶ εἰς ἄρχοντας καὶ εἰς ἐπισκόπους, καὶ ὅ τι θέλῃς γίνεται». Ἕπονται οἱ χαρακτῆρες, ὧν τινες εἶναι ὅμοιοι τοῖς ἐν τῷ Βατικανῷ χειρογράφῳ.

Ἐν τῇ ὁδηγίᾳ ταύτῃ παρεντίθενται καὶ ἐδάφια ψαλμῶν (ψαλμ. νζ', 8. 9 κλπ.), διότι ἐκ τῶν ἱερῶν βίβλων τὸ ψαλτήριον ἐθεωρεῖτο ὡς παρέχον τελεσφορώτατα βοηθήματα εἰς μαγγανείας. Καὶ ἐν ἄλλαις ἐπῳδαῖς παρεντίθενται συχνότατα περικοπαὶ ψαλμῶν, τὸ δ' ὑπ' ἀρ. 2316 Ἰατροσόφιον τῆς Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων ὁρίζει εἰς τίνος εἴδους μαγγανείαν εἶναι ὠφέλιμος ἕκαστος ψαλμός [1]).

Προκειμένου λόγου περὶ τοῦ χειρογράφου τοῦ Βατικανοῦ δὲν κρίνομεν ἄσκοπον νὰ σημειώσωμεν διαφοράς τινας ἀναγνώσεως τῶν χωρίων τοῦ κειμένου, εἰς ἃ ἐφηρμόσθη μερικῶς τὸ ταχυγραφικὸν σύστημα, διότι ἀναμφιβόλως μόνον δι' ὀρθῆς ἀναγνώσεως δύναται νὰ διευκρινηθῇ ἡ χρῆσις τῶν ταχυγραφικῶν σημείων. Τὰ χωρία ἐκεῖνα, ἅτινα μεταγράφει ὁ Allen, εἶναι τέσσαρα. Καὶ τῶν μὲν δύο τελευταίων ἡ μεταγραφὴ ἐγένετο ὀρθῶς (πλὴν μιᾶς λέξεως ἐν τῷ τρίτῳ, ἥτις πρέπει νὰ γραφῇ *ἀντιδόσεις* καὶ οὐχὶ *ἀντίδοσις*)· εἰς δὲ τὰ δύο πρῶτα εἰσεχώρησαν λάθη, διαφθείροντα τὴν ἔννοιαν.

Ἐν τῷ πρώτῳ ὁ Allen ἀναγινώσκει: *«τοῖς ὑπὸ τρυγόνος ? δειχθεῖσι παραχρῆμα μὲν περιωδυνίαι ἄρχονται συμβαίνειν σπασμοί τε συνεχεῖς κλπ.».* Θεὶς δ' ἐρωτηματικὸν σημεῖον ἀντὶ τῆς τετάρτης λέξεως τοῦ κειμένου, παρατηρεῖ ταῦτα: «In No. I. the fourth word, θεε, has no very apparent meaning, at least I have not been able to hit on one to suit it». Ἀλλ' ἀκριβῶς ἡ παράλειψις τῆς λέξεως ἐκείνης καθίστησιν ἀκατάληπτον τὸ χωρίον, διότι παραλογωτάτη ἄλλως θὰ ἐφαίνετο ἡ περιφραφὴ ὀλεθρίων δῆθεν συμπτωμάτων τοῦ δήγματος ἀθωοτάτου πτηνοῦ, τῆς τρυγόνος. Καθ' ἡμᾶς τὸ χωρίον πρέπει ἀναμφισβητήτως ν' ἀναγνωσθῇ οὕτω: *«τοῖς ὑπὸ τρυγόνος θ α λ α σ σ ί α ς δηχθεῖσι»*, καίτοι τὸ πρῶτον ἐνταῦθα εὕρηται ταχυγραφικὴ παράστασις τῆς λέξεως θαλασσίας, καθ' ὅσον γινώσκομεν. Ὁ λόγος εἶναι περὶ τῆς τρυγόνος, τοῦ ἰχθύος (trygon pastinaca L.), οὗ τὸ κέντρον ἐπίστευον ὅτι ἐπιφέρει τὸν θάνατον εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ ξηραίνει τὰ δένδρα, μυθολογοῦντες ὅτι καὶ ὁ Τηλέγονος ὅπλον ἔχων τοιοῦτο κέντρον τρώσας ἀπέκτεινε τὸν πατέρα αὐτοῦ Ὀδυσσέα [2]).

Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ χωρίῳ ὁ Allen ἀναγινώσκει: *«καὶ ἐπὶ τῶν ἐχεοδήκτων ἐροῦμεν ἔτι δὲ ἠρτισμοὶ [? ἀρτισμοὶ] ἀψινθίων. ἐλελισφάκου ἢ θείου ξυνόζει· καὶ αὐτὴ δὲ ἀναπινυχθῆσα[?] κατεσθεῖσα[?] τῆς ἰδίας γίνεται πληγῆς ἴαμα».* Ταῦτα νομίζομεν ἀναγνωστέα οὕτω: *«καὶ ἐπὶ τῶν ἐχεοδήκτων*

---

1) *Legrand* Bibl. gr. vulg. II σ. 20 κέ.

2) Βλ. *Νικάνδρ.* Θηρ. 828 κέ. *Ὀππιαν.* Ἀλ. Β', 484 κέ. *Παρθεν.* Ἐρωτ. 3. Πρβλ. *Ἀριστοτ.* Ζ. Ἱστ. Θ', 25, 2.

ἐροῦμεν. ἔτι δὲ ἀρτίσκοι [? ἀρτυσμοί ?] ἀψινθίων ἐλελισφάκου ἢ θείου ξὺν ὄξει. Καὶ αὐτὴ δὲ ἀναπτυχθεῖσα καὶ ἐπιτεθεῖσα τῆς ἰδίας γίνεται πληγῆς ἴαμα» ἤτοι: ἁρμόζει ἐπὶ τούτῳ (τῷ δήγματι τῆς τρυγόνος) ὅσα καὶ ἐπὶ τῶν ἐχεοδήκτων ἐροῦμεν· ἔτι δὲ σκευασία (ἂν εἶναι ὀρθὴ ἡ ἀνάγνωσις ἀρτίσκοι· ταυτόσημον δὲ θὰ ἦτο καὶ τὸ ἀρτυσμοί) ἀψινθίου καὶ ἐλελισφάκου ἢ θείου μετ' ὄξους· καὶ αὐτὴ δὲ ἡ τρυγὼν ἀναπτυχθεῖσα (=ἀνοιχθεῖσα, σχισθεῖσα) καὶ ἐπιτεθεῖσα ἐπὶ τοῦ δήγματος θεραπεύει αὐτό [1]). Ἡ θεραπεία τῶν νόσων διὰ τῶν προξενησάντων αὐτὰς αἰτίων εἶναι πρᾶγμα συνηθέστατον ἐν τῇ δημώδει ἰατρικῇ. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Γαληνὸς δὲν ἀπαξιοῖ ν' ἀναφέρῃ παραδείγματά τινα τοιούτων φαρμάκων, ἐν οἷς καὶ τὰ τοῦ δήγματος τῆς μυγαλῆς καὶ τοῦ ἔχεος, ὁμοιότατα τῷ ὑπὸ τοῦ Βατικανοῦ κώδικος ὑποδεικνυομένῳ [2]).

Ἐν τῷ αὐτῷ χωρίῳ, ἀμέσως κατωτέρω, ὁ μὲν Allen ἀναγινώσκει: *«Τοῖς δὲ ὑπο τ[ο]ν γαλης δεχθεῖσι· κύκλω μεν προς τον τόπον τοῦ δήγμ$_{α}$τος φλεγμονή· φλυκτὶς δὲ ἐπανίσταται μέλαινα μεστὴ ἰχῶρος ὑδατώδους καὶ τὰ πλησίον ἔπειτα πελιοῦται· ῥωγάσης τε τῆς φλυκταίδος νομὴ ἀναλαμβάνει παρα πλήσίον των ἀπὸ των ἐρπ$_{υ}$τρῶν»*. Ἡμεῖς δὲ ἀναγινώσκομεν: *«τοῖς δὲ ὑπὸ μυγαλῆς δηχθεῖσι [3]) κύκλῳ μὲν πρὸς τὸν τόπον τοῦ δήγματος φλεγμονή· φλυκτὶς δὲ ἐπανίσταται μέλαινα μεστὴ ἰχῶρος ὑδατώδους καὶ τὰ πλησίον ἔπειτα πελιοῦται· ῥαγείσης [4]) τε τῆς φλυκταίνης . . . (χρῶμα ;) [5]) παραλαμβάνει [6])*

1) Τὴν σαφῶς ἀναγινωσκομένην ἐν τῷ κώδικι μετοχὴν «ἀναπτυχθεῖσα» ὁ Ἄγγλος ἐκδότης ἄγνωστον τίνος ἕνεκα λόγου μεταγράφει «ἀναπινυχθῆσα», δημιουργῶν λέξιν ἀνύπαρκτον. Ἐν δὲ τῇ ἑπομένῃ λέξει εἰκάζομεν ὅτι ἀντὶ τῆς συλλαβῆς «κὰ» ὑπάρχουσι τὰ ταχυγραφικὰ σημεῖα τὰ δηλοῦντα τὸν σύνδεσμον «καὶ» καὶ τὴν πρόθεσιν «ἐπί»· μὴ ἔχοντες ὅμως πρὸ ὀφθαλμῶν πανομοιότυπον τῆς σελίδος ἀδυνατοῦμεν νὰ βεβαιώσωμεν τοῦτο, καθὼς καὶ ἂν ὑπάρχῃ *σ* ἐν τῇ τρίτῃ συλλαβῇ. Πάντως ὅμως μόνη ἡ μετοχὴ ἐπιτεθεῖσα ἁρμόζει.

2) Περὶ τῆς θηριακῆς 10 τ. XIV σ. 246 Kuhn: «καὶ τῆς μυγαλῆς τὰ δήγματα καὶ αὐτὰ ἀναιροῦνται, ὑπ' αὐτῆς πάλιν τῆς μυγαλῆς τριβομένης καὶ ἐπιτιθεμένης ἀνωδύνως θεραπεύεται. Ὁμοίως δὲ αὐτοὶ οἱ ἐχιόδηκτοι ἀπαλλάσσονται τοῦ κινδύνου, εἴ τις λειώσας τὰ σώματα ἐπιθείη αὐτοῖς τοῖς τραύμασιν».—Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ, περὶ εὐπορίστων Β', 28 τ. XIV σ. 490 Κ. *Λουκιαν*. Φιλοφ. 7. 8.

3) Τὸ χειρόγραφον ἔχει «ὑπὸ υ̤ γαλης δειχθεισι»· αἱ ὑπὸ τὸ υ δύο στιγμαὶ δηλοῦσι ταχυγραφικῶς τὸ *μ*. Ἐπλανήθη δ' ὁ Allen ἐκλαβὼν ταύτας ὡς τὸ ταχυγραφικὸν σημεῖον τοῦ *τ*, διότι πρὸς δήλωσιν τοῦ *τ* τίθενται αἱ στιγμαὶ συνηθέστατα ὑπεράνω τοῦ ἑπομένου γράμματος, ἐνίοτε ἑκατέρωθεν αὐτοῦ, οὐδέποτε δ' ὑποκάτω.

4) Ὁ παρὰ τῷ Allen τύπος ῥωγάσης εἶναι ἀνύπαρκτος· ἄλλως δὲ τὸ ὑπὲρ τὸ *ρ* ταχυγραφικὸν σημεῖον δύναται νὰ ἀναγνωσθῇ καὶ ὡς *α*.

5) Τὴν ἀνάγνωσιν φλυκταίδος οὐδαμῶς ἐπιδοκιμάζομεν, οὐ μόνον διότι πλάσσεται οὕτω τερατώδης τύπος, ἀλλὰ καὶ διότι οὐδέποτε ἐσήμαινε *δος* τὸ μετὰ τὴν δίφθογγον *αι* ταχυγραφικὸν σημεῖον. Μᾶλλον φαίνεται ἀνῆκον τοῦτο εἰς τὴν ἑπομένην λέξιν, πρὸς ἧς τὴν ἀποκατάστασιν ἀπαραίτητος εἶναι αὐτοψία τοῦ κώδικος. Ἀλλ' ἀναμφιβόλως ἡ ἔννοια ἀπαιτεῖ τὴν λέξιν χροιὰ ἢ χρῶμα.

6) Αὕτη εἶναι ἡ ἀκριβὴς ἀνάγνωσις. Εἰς τὸ γνωστὸν καὶ ἄλλοθεν ταχυγραφικὸν σημεῖον τοῦ *αρά* προσετέθη καὶ τὸ τοῦ *π*.

παραπλήσιον τῷ ἀπὸ τῶν ἑρπετῶν» [1]).

Τῆς μυγαλῆς τὰ ἰοβόλα δήγματα καὶ ἀντίδοτα αὐτῶν ἀναφέρουσιν ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἄλλοι ἀρχαῖοι συγγραφεῖς [2]). Περιγραφὰς δὲ τῶν συμπτωμάτων τῆς ἀπὸ τῶν τοιούτων δηγμάτων δηλητηριάσεως, ὁμοιοτάτας τῇ παρούσῃ, εὑρίσκομεν ἐν τοῖς Θηριακοῖς τοῦ Νικάνδρου (στ. 237 κέ. τῆς ἐχίδνης. — στ. 271 κέ. τοῦ κεράστου).

---

1) Ἀδυνατοῦμεν ν' ἀποφανθῶμεν ἂν εἶναι ἀσφαλὴς ἡ παρὰ τῷ Allen ἀνάγνωσις ἐρπύτρων, ἀφοῦ μάλιστα δι' ἐρωτηματικοῦ σημείου δεικνύει ὅτι ἀμφίβολον εἶναι τὸ υ τῆς δευτέρας συλλαβῆς.

2) *Ἀριστοτ.* Ζ. ἱστ. Η', κγ' 3. *Νικάνδρ.* Θηρ. 815—16. *Γαλην.* ἔνθ. ἀν. *Ἀριστοφ.* περὶ ζῴων ἐπιτομὴ Β' 375—6 σ. 109 ἐκδ. Σ. Λάμπρου.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΕΡΙ ΠΕΝΤΑΛΦΑΣ*

Ἀξιότιμε φίλε,

Δὲν γνωρίζω κατὰ τίνα τρόπον νὰ δικαιολογηθῶ πρὸς ὑμᾶς διὰ τὴν τόσον μακρὰν σιωπήν μου, καὶ αἰσθάνομαι ὅτι ἔχω ἀνάγκην ὅλης τῆς φιλικῆς σας ἐπιεικείας ὅπως μὴ παρεξηγήσητε αὐτήν.

Ὅτε ἔλαβον τὴν πρώτην ἐπιστολήν σας ἐπελήφθην τῆς συναγωγῆς τῆς ὕλης, περὶ τῆς χρήσεως παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ τοῦ *πενταγράμμου*. Ἀλλ' ἡ μεγάλη ἀφθονία τοῦ ὑλικοῦ καθίστα ἀναγκαῖον πολὺν χρόνον, καὶ πάλιν ἐγίνωσκον ὅτι καίτοι κατὰ τὸ πλεῖστον εἶχον συνειλεγμένον τὸ ὑλικὸν τοῦτο, ἡ συναγωγὴ δὲν θὰ ἦτο πλήρης. Ἀληθῶς δὲ τὸ σύμβολον τοῦτο ἀπὸ τῶν παλαιοτάτων χρόνων γνωστὸν καὶ σύνηθες εἰς τὰς ἐπῳδάς, τὰ περίαπτα καὶ πάσας ἐν γένει τὰς ἐγγράφους μαγικὰς πράξεις, εἶναι ἐγκατεσπαρμένον ἀφθόνως εἰς τοσαῦτα παντοειδῆ καὶ διάφορα ἀλλήλων χειρόγραφα, ὥστε πλήρης καὶ συστηματικὴ συναγωγὴ τῆς ὅλης ὕλης ἦτο δυσχερεστάτη, καὶ αὐτὴ δὲ ἡ μεθοδικὴ κατάταξις αὐτῆς ἀπῄτει νέας ἑκάστοτε ἐρεύνας καὶ μελέτας. Διὰ τοῦτο ἠναγκάσθην νὰ διακόψω τὸ ἀρξάμενον ἔργον, βιαζόμενος ἐξ ἄλλων ἀσχολιῶν, ἡ δὲ ἐπελθοῦσα οὕτω ἀναβολή, βραδύνασα τὴν ἐκτέλεσιν φιλικῆς ὑποχρεώσεως, μὲ καθίστα ἀτολμότερον, διότι ὅσον μείζων ἦτο ἡ βραδύτης, τοσοῦτο μείζονες εὐλόγως θὰ ἦσαν καὶ αἱ ἀξιώσεις περὶ ἐξαντλήσεως τοῦ θέματος.

Καὶ σήμερον ἀκόμη εὑρίσκομαι εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν μὴ ἔχων νὰ προσαγάγω ὑμῖν ἀκριβῆ μελέτην περὶ τοῦ ζητουμένου. Ἀλλ' ὅπως μὴ παραταθῇ ἐπὶ πλέον ἡ ἀναβολή, περιορίζομαι νὰ σᾶς ἀναφέρω ὀλίγα μόνον παραδείγματα, ἐπιφυλασσόμενος ἂν νομίζετε ἀναγκαῖον καὶ ἄλλα νὰ σᾶς ἀποστείλω, ὅταν θὰ μοῦ γράψητε.

Τὸ signum Salomonis, τὸ τῶν Ἑλλήνων πεντέγραμμον ἢ πεντάγραμμον ἢ πεντάλφα (ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῇ κατὰ θηλυκὸν γένος ἡ πεντάλφα) ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, ὡς ἐκ τοῦ Λουκιανοῦ μανθάνομεν, σύμβολον τῶν Πυθαγορείων, ὑπὸ τούτων ὑγίεια μεταξὺ τῶν ὁμοδόξων καλούμενον [1]).

---

* [[Ἡ ἀνέκδοτος αὕτη ἐπιστολή, ἀποσταλεῖσα περὶ τὰ τέλη τοῦ 1908 πρὸς τὸν πορτογάλλον λόγιον José Leite de Vasconcellos, ὅστις εἶχε ζητήσει πληροφορίας περὶ τοῦ Signum Salomonis ἐν ἑλληνικοῖς χειρογράφοις, ἐκρίθη ὅτι ἔδει νὰ περιληφθῇ ἐν τοῖς «Λαογραφικοῖς Συμμείκτοις» ὡς ἀποτελοῦσα συνοπτικὴν πραγματείαν περὶ τῆς πεντάλφας]].

1) Βλ. *Λουκιαν.* περὶ τοῦ ἐν τῇ προσαγορ. πταίσματος 5 καὶ Σχολ. αὐτ. *Σχολ.* Ἀριστοφ. Νεφ. 609. Πρβλ. *Lobeck*, Aglãophamus σ. 1346.

Ἐν τοῖς μνημείοις τῆς ἑλληνικῆς τέχνης ἀπαντῶμεν τὸ πρῶτον, καθ' ὅσον ἐγὼ τοὐλάχιστον γινώσκω, τὸ πεντέγραμμον ἐν ἀγγειογραφίᾳ τοῦ Ἀριστονόφου ἢ Ἀριστονόθου, ἐν ἀγγείῳ εὑρεθέντι ἐν Caere καὶ ἔχοντι ἀπεικονισμένην ἐπὶ τῆς μιᾶς μὲν ὄψεως τὴν τύφλωσιν τοῦ Πολυφήμου ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσέως, ἐπὶ δὲ τῆς ἑτέρας ναυμαχίαν· ἐπὶ τῆς παραστάσεως ταύτης, ἐν τῷ κενῷ χώρῳ μεταξὺ τῶν δύο νεῶν, ὡς παραπληρώματα εἶναι κεχαραγμένα δύο πεντεγράμματα [1]). Εὑρίσκομεν δ' ἐπίσης τὸ αὐτὸ σύμβολον καὶ ἐν νομίσμασι γαλατικοῖς καὶ δὴ τῆς Μασσαλίας, τῶν Ὑελητῶν (Velia τῆς Λευκανίας), τῶν Πτολεμαίων, τῆς πόλεως Nocera [2]), τῆς ἐν Μυσίᾳ Πιτάνης [3]).

Παρὰ τῶν Ἑλλήνων παρέλαβον τὸ σύμβολον καὶ οἱ Γνωστικοί, ἀποδίδοντες μαγικὴν δύναμιν εἰς αὐτό [4]).

Τινὲς ἐξήνεγκον τὴν γνώμην ὅτι ἦτο γνωστὸν καὶ εἰς τοὺς Δρυΐδας [5]). Καὶ αὐτὸς ὁ Grimm [6]) παραδέχεται τοῦτο, λέγων ὅτι τὸ πεντέγραμμον ἦτο Πυθαγόρειον σύμβολον, ἀλλ' ἅμα καὶ δρυϊδικόν. Ἀλλ' ἄπορον μοὶ φαίνεται πῶς ὁ τελευταῖος ἐκδότης τῆς Γερμανικῆς μυθολογίας δὲν ἐπανώρθωσε τὴν πεπλανημένην ταύτην γνώμην, ἀφοῦ καὶ αὐτὸς ὁ Grimm ἐν τῷ λεξικῷ αὐτοῦ [7]) ἐξελέγχει ὡς ἐσφαλμένην τὴν κοινῶς παραδεδεγμένην ἐτυμολογίαν τοῦ drude ἀπὸ τοῦ druide. Φανερὸν δ' ὅτι ἡ γνώμη αὕτη ἀφορμᾶται ἐκ παρετυμολογίας. Τὸ πεντέγραμμον ἐκ τῆς ὁμοιότητος αὐτοῦ πρὸς τοὺς ὀρνιθείους πόδας δαιμόνων τινῶν τῶν γερμανικῶν μύθων καλεῖται γερμανιστὶ alpfuss, alpkreuz καὶ drudenfuss ἢ drutenfuss, τοῦτο δὲ τὸ τελευταῖον ὄνομα ὑπέθεσαν σχετιζόμενον πρὸς τοὺς δρυΐδας. Περιττὸν δὲ νὰ σημειωθῇ, ὡς γνωστό-

---

1) Monumenti del Istituto τ. IX πίν. 4. Annali del Istit. 1869 σ. 157. Wiener Vorlegeblätter 1885 πίν. I, 8.

2) *Head* Historia nummorum τ. I σ. 136 τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως Σβορώνου.

3) Αὐτ. τ. II σ. 67. Βλ. καὶ *Eckhel* Doctr. num. I, 63 *Rasche* Lex. Nummorum ἐν λ. Pentagon. Πρβλ. προσέτι *Imhof-Blummer* Monnaies grecques σ. 258 (Πιτάνης· τύπος· ἀσπὶς στρογγύλη μετὰ πεντάλφας). σ. 119 (σύμβολον εἰς νόμισμα ἀργυροῦν Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου). σ. 378, 36 (σύμβολον εἰς νόμισμα Ταρσοῦ). *Ἀχ. Ποστολάκα* Κατάλογος ἀρχαίων νομισμάτων, Ἀθ. 1868 σ. 58 ἀρ. 593 (Λευκάδος). *L. Müller* Numismatique d' Alexande le grand ἀρ. 341. 357. 379 (ἑξάγωνα). 235a (πεντάλφα). Ὁ αὐτὸς ἐν σ. 167 παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς: «Le pentagone se trouve comme signe sur les monnaies de bronze au nom de Philippe qui appartient à la Grèce, sur les drachmes d' Alexandre... sur les monnaies de Lysimaque aux types d' Alexandre associé au même emblème et sur les monnaies de Lysimaque aux mêmes types. La présence du pentagone comme type accessoire sur les autonomes de Cypsèle et de la Chersonèse renvoie aussi à cette partie de Thrace». Βλ. προσέτι *Σβορώνου* Νομίσμ. Πτολεμ. σ. σιθ' (σύμβολον). Σύμβολον πεντάγωνον ἐν κέρματίῳ Ἀθηνῶν: *Σβορῶνος* ἐν Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1884 σ. 11. Ὑελητῶν: *Carelii* Numm. Italiae veteris, Lips. 1850 πίν. 138, 31.

4) *Gorlä* Dactylioth. I n. 121. II, 429.

5) *A. G. Lange* Der Drudenfuss ἐν Vermischte Schriften σ. 152—162.

6) Deutsche Mythol.[4] σ. 356 σημ. 4.

7) Deutsches Wörterbuch τ. II (1860) σ. 1453 λ. drude.

τατον, ὅτι ὡς οἱ ἄλλοι λαοὶ τῆς Εὐρώπης καὶ οἱ Γερμανοὶ πιστεύουσιν ὅτι τὸ σημεῖον τοῦτο ἔχει μαγικὴν δύναμιν [1]).

Παρετηρήθη τὸ πεντέγραμμον καὶ ἐπὶ χριστιανικῶν ἐπιτυμβίων στηλῶν [2])· ὁμοίως καὶ ἐπὶ ἑβραϊκῆς ἐπιτυμβίου ἐπιγραφῆς τοῦ Ϛ' ἴσως αἰῶνος [3]).

Ἐν τῇ οἰκίᾳ, τῇ ἀποκαλυφθείσῃ πρό τινος ἐν Δήλῳ κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς γαλλικῆς σχολῆς, ὅπου τὸ μωσαϊκὸν τοῦ Διονύσου, παρετήρησα εἰς τοῖχον ἀριστερὰ τοῦ περιστύλου grafitto τοῦ συμβόλου, σχῆμα κανονικοῦ πεντεγράμμου περίπου ἔχον. Δὲν δύναμαι δ' ὅμως νὰ βεβαιώσω ὅτι τὸ σύμβολον τοῦτο ἐχαράχθη προτοῦ καλυφθῇ ἡ οἰκία ὑπὸ τῆς ἐπιχώσεως, ἤτοι κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, διότι πλησίον ταύτης εὑρέθη ἀσβεστοκάμινος νεωτέρα.

Καὶ ἐν τῷ σημερινῷ χωρίῳ Γέροντα, ἐν τῷ ναῷ τοῦ Διδυμαίου Ἀπόλλωνος (παρὰ τὴν Μίλητον) παρετήρησα ἐπίσης κεχαραγμένον ἐπὶ τῆς ἀνωτάτης βαθμίδος τῆς κλίμακος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ, παρὰ τὸν γωνιαῖον κίονα, τὸ ἐν τῷ παρατιθεμένῳ σχήματι σημεῖον· τὸ χάραγμα ἔχει μῆκος ἀπὸ τῆς γωνίας τῆς κορυφῆς μέχρι τῆς ὑποτεινούσης 0,041 μ., ἡ δ' ὑποτείνουσα 0,049.

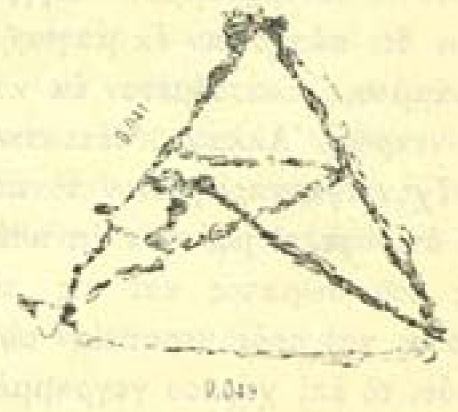

Οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι καὶ πάμπολλα ἄλλα τοιαῦτα μνημεῖα θὰ εὑρίσκωνται ἀλλαχοῦ. Διότι τὰ μαγικὰ βιβλία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ βρίθουσιν ὁδηγιῶν περὶ χαράξεως τοῦ σημείου τούτου πρὸς πολυειδεῖς χρήσεις, εἴτε ὡς ἀποτροπαίου, εἴτε πρὸς ἴασιν καὶ θεραπείαν ἐν περιάπτοις, εἴτε πρὸς ἄσκησιν τῆς δαιμονικῆς ἐπηρείας αὐτοῦ ἐπὶ κακῷ.

Ἡ κυριωτάτη χρῆσις αὐτοῦ εἶναι πρὸς κατασκευὴν τῆς σφραγῖδος τοῦ Σολομῶντος, τῆς παρεχούσης εἰς τὸν κάτοχον ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν δαιμονίων. Τὸ ἀπόκρυφον βιβλίον *Διαθήκη τοῦ Σολομῶντος* ποιεῖται μνείαν ταύτης· «Ἡ δὲ γλυφὴ τῆς σφραγῖδος τοῦ δακτυλίου τῆς πεμφθείσης ἐστὶ *πεντάλφα* αὕτη» [4]). Ἐν χειρογράφῳ Σολομωνικῇ ὁρίζεται ὡς σφραγὶς Σολομῶντος πεντάγραμμον μετὰ μαγικῶν ἐπιγραφῶν [5]). Ἡ αὐτὴ σφραγὶς λέγεται ὑπὸ τοῦ μαγικοῦ βιβλίου καὶ δακτύλιος τῆς τέχνης, ὃν φέρει ὁ μάγος κατὰ τὰς ἐπικλήσεις δαιμόνων ἢ ἐν ἄλλαις σπουδαίαις ἐνεργείαις αὐτοῦ, φέρει δ' ἐπὶ τῆς σφενδόνης τὸ πεντάγραμμον μετὰ 12 ὀνομάτων γεγραμμένων ἐντὸς αὐτοῦ ἢ πέριξ [6]). Ἐκ

---

1) Βλ. *Grimm* Deutsches Wörterbuch λ. Drudenfuss καὶ τοὺς αὐτ. ἀναφερομένους συγγραφεῖς. *Wuttke* Deutsch. Volksaberglaube 3ης ἐκδ. § 244. 246.

2) Ἐν ἐπιγραφῇ τοῦ 457: βλ. *Fabretti* X, 486. Τὴν παραπομπὴν δὲν ἐξήλεγξα παραλαβὼν ἐκ τοῦ ἀμέσως κατωτέρω ἀναφερομένου συγγράμματος, οὐδ' ἐξήτασα τὸ ζήτημα περὶ τῆς παρὰ τοῖς παλαιοτέροις Χριστιανοῖς χρήσεως τοῦ συμβόλου.

3) Revue archéologique 1860, II, 346.

4) Διαθήκη τοῦ Σολομῶντος παρὰ *Migne* Patr. gr. τ. 122 στ. 1317.

5) Κῶδ. Ἐθν. Βιβλιοθ. 1265 τοῦ ΙΕ' ἢ ΙϚ' αἰ. φ. 33 α. Κῶδ. Ἱστορ. καὶ Ἐθνολογ. Ἑταιρ. τοῦ ΙΗ' αἰ. φ. 32 α.

6) Κῶδ. Ἐθν. Βιβλιοθ. φ. 16 α. Ἱστορ. Ἑταιρ. φ. 21 α.

τῶν ἑλληνικῶν μαγικῶν βιβλίων, ὧν τὴν πρώτην ἀρχὴν καὶ γένεσιν δυνάμεθα νὰ ἀναγάγωμεν μέχρι τῶν μαγικῶν παπύρων [1]), παραλαβόντες ἴσως οἱ Μουσουλμᾶνοι χαράττουσι τὸ πεντάγραμμον ἐπὶ δακτυλίων, οὓς καλοῦσι δακτυλίους Σολομῶντος [2]). Καὶ καθόλου καὶ εἰς ἄλλας χρήσεις χαράττουσι τὸ πεντάγραμμον οἱ μουσουλμανικοὶ λαοί, οἷον οἱ Μαροκινοὶ ἐν περιάπτοις [3]).

Καὶ ἐν τῷ ἑλληνικῷ δὲ λαῷ εἶναι σφόδρα διαδεδομένη ἡ χρῆσις περιάπτων ἐχόντων τὸ πεντάγραμμα, συνήθως μετ᾽ ἄλλων στοιχείων, σπανιώτερον δὲ μόνον. Οἱ φέροντες περίαπτον μετὰ πεντάλφας πιστεύουσιν ὅτι εἶναι *σιδεροκέφαλοι*, ἀπηλλαγμένοι δηλαδὴ τοῦ κινδύνου οἱασδήποτε νόσου. Ἐν Ῥόδῳ αἱ γυναῖκες φοροῦσι τριγωνικὰ περίαπτα ἐξ ἀργύρου, ἐφ᾽ ὧν εἶναι ἐγκεχαραγμένον τὸ πεντάγραμμον. Ἐγγραφόμενον εἰς χάρτην φέρεται ὑπὸ τῶν φοβουμένων ὅτι πάσχουσιν ἐκ μαγικῆς ἐπηρείας *(ἀπὸ μάγια)*. Ἐνιαχοῦ σχῆμα πενταγράμμου, πλασσόμενον ἐκ κηροῦ, τίθεται ἐπὶ τοῦ στόματος τῶν ἐκφερομένων νεκρῶν. Ἀλλαχοῦ θέτουσιν ἐπὶ τοῦ στήθους τοῦ νεκροῦ τεμάχιον κεράμου ἔχον ἐγκεχαραγμένον τὸ πεντάγραμμον. Ἐπὶ χάρτου γραφόμενον πιστεύεται ὅτι ὠφελεῖ μάλιστα ἐπιτιθέμενον ἐπὶ τοῦ πάσχοντος ἐξ ἐρυσιπέλατος μέλους τοῦ σώματος καὶ εἰς τὸ πρήξιμον τῶν παρωτίδων *(μαγουλήθραις)*. Ὁμοίως καὶ πρὸς θεραπείαν τῶν πασχόντων ἐκ πυρετῶν πιστεύουσιν ὅτι χρησιμεύει τὸ ἐπὶ χάρτου γεγραμμένον πεντάγραμμον· εἶναι δὲ παράδοξος ἡ θεραπευτικὴ χρῆσις αὐτοῦ, διότι καίοντες τὸν χάρτην ῥίπτουσι τὴν τέφραν εἰς ὕδωρ, ὅπερ πίνει ὁ πάσχων [4]). Σπανίως χαράσσεται καὶ σήμερον τὸ πεντάγραμμον ἐπὶ ἐπιτυμβίων στηλῶν, ἣν συνήθειαν ἀνευρίσκομεν, ὡς ἀνωτέρω ἐρρήθη, καὶ εἰς παλαιοτέρους χρόνους. Ἐπίσης γράφεται ἐπὶ τῆς θύρας νεοδμήτου οἰκίας, πρὸς ἀποτροπὴν βεβαίως τῶν κακῶν. Πρὸς κακὴν δ᾽ ἐπήρειαν χαράσσεται ἐπὶ δένδρου, ὅπερ πιστεύεται ὅτι ξηραίνεται. Καὶ ἐν τῇ πλακοστρωσίᾳ ἐνίοτε ἐκκλησιῶν (οἷον ἐν τῇ Μητροπόλει Ἀθηνῶν, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Μεγάλου σπηλαίου) ἀπαντᾶται τὸ πεντάγραμμον ὡς κεντρικὸν κόσμημα.

Αἱ συνήθειαι αὗται καὶ δεισιδαίμονες δοξασίαι τοῦ καθ᾽ ἡμᾶς λαοῦ ἐξηγοῦνται ἐκ τῶν ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς μαγικοῖς βιβλίοις ὁδηγιῶν, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος. Αἱ πλεῖσται δ᾽ ἴσως ἔκπαλαι ἐπιχωριάζουσαι παρὰ τῷ λαῷ παρελήφθησαν ἐκ τῆς ἀπὸ στόματος παραδόσεως εἰς τὰ βιβλία ταῦτα.

Παραδείγματά τινα τῆς χρήσεως τοῦ πενταγράμμου ἐκ τῶν μαγικῶν βιβλίων:

Α΄. *Πρὸς κατασκευὴν περιάπτων.* Τὸ περίαπτον τοῦ προσκαλοῦντος τοὺς δαίμονας μάγου πρέπει νὰ ἔχῃ πεντάγραμμον ἐντὸς κύκλου, γεγραμμένον ἐπὶ

---

1) Βλ. ὅσα ἔγραψα ἐν Byz. Zeitschrift I, 555 [[=ἀνωτέρω σ. 163]].

2) *Reinaud* Description des monuments musulmans du cabinet du duc de Blacas. Par. 1818 τ. II σ. 54—55.

3) Verhandl. d. Berl. Gesellsch. f. Anthropol. 1886 σ. 675.

4) Περὶ τῆς τοιαύτης χρήσεως καὶ τῆς ἐννοίας αὐτῆς βλ. *Pradel* Griechische Gebete, Beschwörungen u. Rezepte. Giessen 1907 σ. 128—9.

περγαμηνῆς κατεσκευασμένης ἐκ δέρματος ἀγεννήτου βοός [1]). Πρέπει δ' οὗτος νὰ φέρῃ χειρόκτια ἔχοντα ἐπιγεγραμμένα τέσσαρα πενταγράμματα [2]).

Ἐν τοῖς Ἰατροσοφίοις (ἐγχειριδίοις δημώδους ἰατρικῆς μετὰ μαγικῶν συνταγῶν) αἱ ὁδηγίαι πρὸς κατασκευὴν περιάπτων συχνότατα ἀναφέρουσι τὴν ἔγγραφὴν ἐν αὐτοῖς ἑνὸς ἢ δύο ἢ πλειόνων πενταγράμμων [3]). Ὁμοίας ὁδηγίας περιέχουσι καὶ αἱ Σολομωνικαί.

Β΄. *Πρὸς εὐόδωσιν ἔργων.* Σημείωσις πενταγράμμου ἐν μαγικαῖς εὐχαῖς [4]).

Πρὸς ἐξόρυξιν θησαυροῦ ὁ μάγος πρέπει νὰ ἔχῃ κηρίον, εἰς τὸ ὁποῖον νὰ εἶναι ἐγγεγραμμένον πεντάγραμμον· ἄλλο πεντάγραμμον πρέπει νὰ κρατῇ ὡς φυλακτήριον ὁ συνοδεύων αὐτὸν παῖς [5]).

Γ΄. *Εἰς καταδέσμους.* «. . . καὶ πιάνει βήσαλον (=τεμάχιον κεράμου) ἑλληνικὸν καὶ γράφει πεντάλφαν εἰς τὰς δύο μερεὰς (=μέρη) καὶ σκύπτει καὶ χώνει τὸ βήσαλον» (ἐκ χειρογράφου τοῦ ΙϚ΄—ΙΖ΄ αἰῶνος ἐν *Vassiliev* Anecdota graeco-byzantina σ. 337). «Ποίησον καὶ κασιτήριον πλάκαν καὶ χάραξον ἐν αὐτῇ μὲ τοῦ σιδήρου πάντων σου τῶν ἐχθρῶν τὰ ὀνόματα, εἶτα ἐντύλιξον καὶ σφράγισον μετὰ πέντε ἄλφων ἄνωθεν» (ἐκ χειρογράφου τοῦ ἔτους 1345, αὐτ. σ. 345).

Ἂν ἐπιθυμῆτε καὶ ἄλλα παραδείγματα, προθύμως θέλω σᾶς ἀποστείλῃ.

Δέξασθε κτλ.

---

1) Σολομωνικὴ Ἱστορ. καὶ Ἐθνολογ. Ἑταιρ. φ. 17 β.

2) Αὐτ. φ. 18 α.

3) Βλ. *Ν. Γ. Πολίτην* ἐν Πανδώρᾳ 1867 τ. ΙΗ΄ σ. 178 κέ. Βλ. προσέτι τὰ ἐκδοθέντα ἰατροσόφια ὑπὸ *Legrand* Bibl. gr. vulg. τ. II.

4) Βλ. *Pradel* ἔνθ. ἀν. σ. 15, 6.

5) Σολομωνικὴ Ἐθν. Βιβλιοθ. φ. 26 β.

* ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

ΠΕΡΙ ΤΙΝΩΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ

ΑΝΑΦΕΡΟΜΕΝΩΝ ΕΙΣ ΤΟΝ ΒΙΟΝ ΚΑΙ ΤΑ ΕΘΙΜΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ

Η ΒΡΑΚΑ*

Γ. Ἰακ. Καλαϊσάκη Ἡ βράκα. (Ἐν τῷ περιοδικῷ ***Ἀθῆναι,*** *μηνιαῖον παράρτημα 1908 σ. 1481—1488).*

Ἡ συστηματικὴ ἐξέτασις τῶν ἐνδυμάτων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, συνισταμένη εἰς ἀκριβῆ ἀναγραφὴν καὶ περιγραφὴν τούτων καὶ εἰς ἐξερεύνησιν τῆς γενέσεως ἑκάστου αὐτῶν καὶ τῶν ἱστορικῶν λόγων καὶ ἐπηρειῶν, ἐξ ὧν ἐπῆλθον κατὰ καιροὺς μεταβολαὶ τοῦ σχήματος αὐτῶν, ὑστερεῖ δυστυχῶς παρ' ἡμῖν παρὰ πᾶσαν τὴν σπουδαιότητα, ἣν ἀπὸ πολλῶν ἀπόψεων ἐνέχει. Μία δὲ μόνον μέχρι τοῦδε τοιαύτη μελέτη ἐξεδόθη, ἡ περὶ τοῦ φεσίου, ἐν τῇ *Ἑστίᾳ* ὑπὸ τοῦ ἀοιδίμου Ἀντ. Μηλιαράκη δημοσιευθεῖσα, ἐν ᾗ μετὰ πολλῆς ἀκριβείας ἐξετάζονται τὰ διάφορα ἐν χρήσει κατὰ καιροὺς σχήματα τοῦ καλύμματος τούτου τῆς κεφαλῆς, τῇ βοηθείᾳ προπάντων ἀπεικονίσεων αὐτοῦ ἐν παλαιοτέραις καὶ συγχρόνοις προσωπογραφίαις [1]). Πολύτιμον δ' ὕλην καὶ βάσιν ἀσφαλεστάτην πρὸς τοιαύτας μελέτας παρέχει καὶ ἡ ὑπὸ τῆς Ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος καταρτιζομένη ἐν τῷ μουσείῳ αὐτῆς συλλογὴ τῶν κατὰ τόπους ἑλληνικῶν ἐνδυμασιῶν.

Ὅθεν λίαν εὐπρόσδεκτος εἶναι ἡ συμβολὴ τοῦ Καλαϊσάκη περὶ τῆς *βράκας*, περιέχουσα ἀξιολογωτάτας εἰδήσεις (ἐν σ. 1487—8) περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν φέρουσι τὸ ἔνδυμα τοῦτο ἐν Κρήτῃ χριστιανοὶ καὶ μουσουλμᾶνοι, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, καὶ λεπτομερῆ περιγραφὴν αὐτοῦ. Ἀλλὰ πάσης περιγραφῆς ἐνδυμάτων ἀναγκαιότατον συμπλήρωμα εἶναι αἱ εἰκόνες, σαφεστέραν καθιστῶσαι καὶ τὴν ἀκριβεστάτην περιγραφήν, ἡ δὲ προκειμένη πραγματεία δὲν συνοδεύεται δι' εἰκόνων.

Τῶν περὶ τῆς βράκας τῶν σημερινῶν Κρητῶν εἰδήσεων προέταξεν ὁ Κ. μακρὰν εἰσαγωγὴν ἀρχαιολογικήν, δυστυχῶς παντελῶς ἄχρηστον, διότι ἄπειρος ὢν τῶν φιλολογικῶν μεθόδων συγχέει πηγὰς καὶ βοηθήματα, συμφύρων ἀρχαίους συγγραφεῖς μετὰ νεωτέρων ὑπομνηματιστῶν, ἀνακριβῶς ἢ πλημμελῶς παρα-

---

* Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογραφίᾳ 1910 τ. Α' σ. 661—7.

1) Ἑστία 1893 Β' σ. 113—5. 141—2. 145—8.

πέμπει, καὶ ἐσφαλμένως ἀντιγράφει χωρία. Ὁ συγγραφεὺς γινώσκει μὲν τὸ ἄρθρον braccae τοῦ Saglio ἐν *Daremberg et Saglio* Dictionnaire des antiquités τ. I σ. 746 — 7 καὶ τὸ ἄρθρον *ἀναξυρίδες* τοῦ Mau ἐν *Pauly-Wissowa* Real-Encyclopädie τ. I σ. 2100, ἀλλὰ τῶν ἄρθρων τούτων, ἐν οἷς εὐσυνόπτως ἐκτίθενται αἱ γνωσταὶ ἡμῖν περὶ τῶν βαρβαρικῶν ἐκείνων ἐνδυμάτων εἰδήσεις, δὲν κάμνει τὴν προσήκουσαν χρῆσιν. Διὰ μακρῶν δὲ διαλαμβάνει περὶ τῶν ἀναξυρίδων, ἐνῷ αὗται ἐκαλοῦντο μὲν συνήθως ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις καὶ *βράκες*[1], ἀλλ' οὐδὲν ἄλλο ἔχουσι κοινὸν πρὸς τὰς σημερινὰς βράκας, εἰμὴ ὅτι ἦσαν, ὡς ὁ Ἡσύχιος ἑρμηνεύει, «ποδῶν ἐνδύματα».

Ὀρθῶς, ἑπόμενος εἰς τὰς ἑρμηνείας τῶν νεωτέρων λεξικῶν, σημειώνει ὅτι ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ λέξις *βράκος*, ἡ εὑρισκομένη εἰς ἀπόσπασμα τῆς Σαπφοῦς καὶ εἰς τὸν Θεόκριτον, ἐσήμαινε πολυτελὲς γυναικεῖον ἔνδυμα, ὅθεν ἦτο παντελῶς διάφορον τῆς βράκας. Ἀλλ' ὁ στίχος τῆς Σαπφοῦς: «οὐκ ἐπισταμένα τὰ βράκε' ἕλκην ἐπὶ τῶν σφύρων», δὲν ἔχει τι κοινὸν πρὸς τὴν δημώδη παροιμίαν «δὲν ἠξεύρει νὰ δέσῃ τὰ βρακιά του», ἣν ἀναφέρει ὁ Κ., διότι καὶ ἡ ἔννοια τοῦ στίχου καὶ ἡ εἰκών, δι' ἧς ἡ ἔννοια ἐκφράζεται, εἶναι ὅλως διάφορα. Ἡ ποιήτρια ὁμιλεῖ περὶ ἀπειροκάλου χωρικῆς ἀγνοούσης ν' ἀνασύρῃ ἐπιχαρίτως τὴν ἐσθῆτα[2].

Καὶ περὶ τῶν ἀναξυρίδων τῶν Γαλατῶν, αἵτινες bracae μὲν ὑπὸ τῶν Ρωμαίων, βράκαι δὲ ἢ βράκες ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐλέγοντο, ὁμιλεῖ ὁ Κ. ὑπολαμβάνων, ὅτι τὸ γαλατικὸν τοῦτο φόρημα εἰσήχθη ἐπὶ τῆς ρωμαϊκῆς κατακτήσεως εἰς Κρήτην, καὶ ἔπειτα, «ὅτε ἀπηγορεύθη ἐν Ἰταλίᾳ καὶ μετετοπίσθη εἰς τὸν Εὔξεινον πόντον, δὶς καὶ πάλιν τῷ ἠνοίχθη ἐκεῖθεν ὁ δρόμος διὰ τὴν Κρήτην κατὰ τὰς δύο ἐπιδρομὰς τῶν Σταυροφόρων εἰς τὴν νῆσον». Ταῦτα εἶναι ἀβάσιμα καὶ ἀπίθανα. Αἱ βράκες τῶν Γαλατῶν, ἃς καὶ Ρωμαῖοι εἰς τὰς βορείους χώρας ἐφόρουν, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἀναγλύφων τῆς στήλης τοῦ Τραϊανοῦ καὶ τῆς πύλης τοῦ Κωνσταντίνου ἐν Ρώμῃ, δὲν ὁμοιάζουσι τὸ παράπαν πρὸς τὰς σημερινὰς βράκας. Ὡς αἱ ἀσιατικαὶ ἀναξυρίδες, καὶ αἱ γαλατικαὶ βράκες ἦσαν ἔνδυμα ποδῶν, τὴν γενικωτέραν δὲ ταύτην σημασίαν εἶχε κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἡ λέξις *βρακίον*, ταύτην δὲ καὶ μέχρι τῆς σήμερον διατηρεῖ, πλὴν τῆς εἰδικωτέρας σημασίας, ἤτοι τοῦ θυλακοειδοῦς ἐνδύματος τῶν ποδῶν τῶν Κρητῶν καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων.

Ἡ γαλατολατινικὴ λέξις braca ἢ bracca (πληθ. bracae), ἐκ τῆς κελτικῆς vraca πιθανῶς παραγομένη[3], κατ' ἀρχὰς μὲν ἐδήλου αὐτὸ τὸ οὕτως ὀνομα-

---

1) *Ἡσυχ.* λ. ἀναξυρίδες. *Σουίδ.* λ. ἀναξυρίδες. Ἐτυμ. Μ. λ. ἀναξυρίδες.

2) Καὶ ὁ *Σκ. Βυζάντιος* (Λεξ. τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλλ. λ. βρακί) ἀπὸ τοῦ ῥακίου ἐτυμολογῶν τὴν λ. βρακί, θεωρεῖ ἀνάλογον πρὸς τὴν σαπφικὴν ῥῆσιν τὴν δημώδη παροιμίαν. Ὁ δὲ *H. Mathieu* (La Turquie et ses différents peuples τ. II σ. 86) ἀνενδοιάστως ἀποφαίνεται, ὅτι οἱ βράκες τῶν Ἑλληνίδων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὁμοιάζουσιν πρὸς τὰ βράκεα τῶν γυναικῶν τῆς ἀρχαίας Μυτιλήνης, ὧν μνημονεύει ἡ Σαπφώ. Ἐπίσης καὶ ἡ *Dora d'Istria* (Αἱ γυναῖκες ἐν τῇ Ἀνατολῇ, Βιβλ. V ἐπιστ. 6, μετάφρασις Αἰμιλίας Σκουζὲ τ. Α' σ. 331).

3) Βλ. *Suchardt* ἐν Zeitschrift f. roman. Philologie 1879 τ. IV σ. 148. *Diez* Etymologisches Wörterbuch d. romanischen Sprachen λ. braca. *Körting* La-

ζόμενον γαλατικὸν ἔνδυμα. Ἀλλ' ὕστερον προσέλαβεν ἴσως εὐρυτέραν σημασίαν λεγομένη καθ' ὅλου ἐπὶ τῶν ἐνδυμάτων τῶν ποδῶν. Ὅθεν καὶ αἱ παραλαβοῦσαι ἐκ τῆς λατινικῆς τὴν λέξιν γλῶσσαι δεικνύουσι τὴν μεταβολὴν ταύτην τῆς σημασίας· οἷον ἰταλ. braca, πληθ. brache (σικελ. vrachi), ἱσπαν. καὶ πορτογαλ. bragas, γαλλ. braye, braies, ῥωμαν. brăcie (=βρακοζώνα), ἀλβαν. βρέκ'τ' (πληθ. =ἐσώβρακα)[1]. Εἰς τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς τῶν μέσων χρόνων, παρὰ τοῖς ὁποίοις εἶναι συχνοτάτη ἡ χρῆσις τῆς λέξεως καὶ τῶν παραγώγων αὐτῆς[2], οὐδὲν παράδειγμα εὑρίσκομεν ἔχον τὴν ἰδιαιτέραν σημασίαν τῆς θυλακοειδοῦς βράκας· σαφῶς δὲ φαίνεται ἡ γενικωτέρα σημασία τῆς λέξεως καὶ εἰς τὸ ἐπίθετον *βρακᾶτος*, λεγόμενον ἐπὶ πτηνῶν ἐχόντων πτιλωτὰ σκέλη[3].

Εἶναι ἀμφίβολον, ἂν οἱ Βυζαντινοὶ ἐγίνωσκον τὰς θυλακοειδεῖς βράκας. Ἔν τινι χωρίῳ τοῦ Νικηφόρου τοῦ Γρηγορᾶ ἀναφέρεται περσικὴ στολὴ τῶν Ἑλλήνων, ὁ δ' ἐκδότης ὑπολαμβάνει ὅτι αὕτη ἀναμφιβόλως εἶναι ἡ θυλακοειδὴς βράκα. Τὸ σπουδαιότατον τοῦτο διὰ τὴν σπουδὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ἐνδύματος κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα χωρίον, μὴ περιλαμβανόμενον ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Γρηγορᾶ τῆς Βόννης, δὲν κρίνομεν ἄσκοπον νὰ παραθέσωμεν ὧδε: «Τί δ' ἄν τις φαίη καὶ περὶ τῶν ἐνδυμάτων, ὅσα κἂν τούτοις παρενομήθη, καὶ ὅπως ἐκτετόπισται τοῦ γνωρίμου τε καὶ συνήθους πολιτείας, ὡς μηδὲ γινώσκεσθαι ἔτι ὅστις Ῥωμαίων καὶ ὅστις τῶν ἄλλως ἐχόντων γενῶν· *οὔτε γὰρ περσική τις ἄκρατος ἡ στολὴ γέγονεν ἤδη Ῥωμαίοις*, οὔτε λατινικὴ τελέως, οὔτε μήν τις γοτθικὴ καθάπαξ, οὔτε εἴτις Τριβαλλῶν καὶ ἅμα Μυσῶν καὶ Παιόνων, ἀλλ' ἐκ πασῶν τῶν διαπασῶν εἰπεῖν τῆς μουσικῆς ἐκείνης ἁρμονίας καὶ ἀρετῆς ἐπὶ τῶν ἡμετέρων ἀντέστραπται χρόνων εἰς ἅπαν τοὐναντίον μῖγμα καὶ συμφόρημα. Καὶ ὁρῶμεν τῶν ἱερῶν περιβόλων εἴσω τοὺς τῶν φίλων παῖδας τὴν μὲν κεφαλὴν ἐοικότας Λατίνοις, *τὸ δὲ σῶμα πᾶν περσικῶς τε καὶ μηδικῶς ἐσταλμένον*, καὶ τοὐναντίον τι εἰς τὴν ὑστεραίαν τοὺς αὐτούς, νῦν μὲν ἄλλως, νῦν δ' ἄλλως, νῦν δ' οὐτετέρως [γρ. αὖθ' ἑτέρως] τρόπον δέ τινα τερατωδέστερον»[4]. Εἰς ταῦτα ὁ ἐκδότης Parisot σημειώνει: «L' attirail médo-persan, qui

---

teinisch-romanisches Wörterbuch 1901, ἀρ. 1531. *Thurneysen* Keltoromanisches, Berlin 1884 σ. 47. *Holder* Altceltischer Sprach-schatz λ. braca, bracatus 9. *G. Meyer* Neugriech. Studien III σ. 19.

1) *Χριστοφορίδου* Λεξικὸν τῆς ἀλβανικῆς σ. 50.

2) Ἡ παλαιοτάτη καθ' ὅσον γινώσκω μνεία τῆς λέξεως (πλὴν ἐννοεῖται τῶν εἰς τὸ γαλατικὸν ἔνδυμα ἀναφερομένων χωρίων) εἶναι ἐν παπύρῳ τοῦ Δ' αἰῶνος πιθανῶς, ὅπου μεταξὺ ἄλλων ἐνδυμάτων ἀναφέρονται καὶ βρακία (*Nicole* Les papyrus de Genève ἀρ. 80 στ. 6).

3) Περιστερόπουλα βρακᾶτα (*Ἱεροφίλου σοφιστοῦ* περὶ τροφῶν κύκλος ἐν Notices et extraits des manuscrits τ. XI μέρ. 2 σ. 193).

4) *Νικηφόρ. Γρηγορ.* ΛΖ' 2 ἐν Notices et extr. des manuscrits τ. XVIII μέρ. 2 σ. 26. 28. Ὀρθῶς ὁ ἐκδότης παρατηρεῖ ὅτι περσικὴν ἢ μηδικὴν στολὴν λέγων ὁ συγγραφεὺς ἐννοεῖ τὴν τουρκικήν, λατινικὴν δὲ τὴν τῶν λατινικῶν ἐθνῶν τῆς δύσεως, γοτθικὴν δὲ τὴν τῶν Γερμανῶν ἢ τῶν Οὔγγρων, καὶ ὅτι Τριβαλλοὺς καὶ Μυσοὺς καὶ Παίονας ὀνομάζει τοὺς Σέρβους, τοὺς Βουλγάρους καὶ πιθανῶς τοὺς Βλάχους.

choque tant la susceptibilité de notre auteur, était *sans doute* le pantalon bouffant et ample (dont les orientaux ont donné la mode à l' Europe) car les *braccae*, malgré certaine ressemblance, diffèrent essentiellement du pantalon orientale par l' étroitesse»[1]). Ἀλλ' ἡ ἑρμηνεία αὕτη εἶναι ἁπλῆ εἰκασία, οὐδαμοῦ στηριζομένη· ἡ φράσις δὲ «τὸ σῶμα πᾶν ἐσταλμένον» ἐμφαίνει μᾶλλον ὅτι πρόκειται περὶ τελείας ἐνδυμασίας ἀνατολικῆς, οἷα λ.χ. τὰ *καβάδια* καὶ ὄχι περὶ μέρους μόνον αὐτῆς.

Ὅθεν καὶ ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Γρηγορᾶ οὐδόλως βεβαιοῦται, ἂν ἡ βράκα ἦτο σύνηθες καὶ εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἔνδυμα. Ἡ ἐπικράτησις δ' ὅμως τοῦ ἐνδύματος τούτου ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας καὶ κατὰ τοὺς ὕστερον χρόνους εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, τὰς νήσους καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον (προπάντων εἰς τὰς πόλεις) εἶναι ἔνδειξις, ὅτι καὶ εἰς τὸν βυζαντινὸν κόσμον ἦτο ἴσως γνωστή. Ἀλλὰ μέχρις ὅτου εὑρεθῶσι μαρτυρίαι ῥηταὶ ἢ μνημεῖα τῆς τέχνης, ἐξ ὧν τοῦτο νὰ βεβαιωθῇ, ὀφείλομεν νὰ ἐπέχωμεν περὶ τοῦ ζητήματος.

Περὶ δὲ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἐνδύματος τούτου ἐν Κρήτῃ, ὁ Κ. πιστεύει ὅτι καὶ «πρὸ τοῦ Μίνωος ὑπῆρχεν ἐν Κρήτῃ βράκα», ὡς μαρτυροῦσιν αἱ σωζόμεναι ἀρχαιότητες. Ταῦτα βεβαίως δὲν δύνανται νὰ ὑποστηριχθῶσι σοβαρῶς. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐπὶ τῆς λάρνακος τῆς ἁγίας Τριάδος, τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου μνημείου τῆς προϊστορικῆς Κρήτης, ἀπεικονίζονται ἄνδρες καὶ γυναῖκες φέρουσαι ἔνδυμα, τὸ ὁποῖον ἐπιπόλαιος παρατηρητὴς ἠδύνατο νὰ ὑπολάβῃ ὡς θυλακοειδῆ βράκαν. Ἀλλὰ τὸ ἔνδυμα τοῦτο ἀνεγνώρισεν εὐστοχώτατα ὁ πρὸ ὀλίγου δημοσιεύσας τὸ μνημεῖον Ἰταλὸς ἀρχαιολόγος Paribeni καὶ ἀπέδειξεν ὅτι εἶναι βραχεῖα δερματίνη ἐσθής, λευκὴ μετ' ἐρυθρῶν μαλλίων[2]).

Καὶ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους τῆς ἀρχαιότητος φαίνεται πιστεύων ὁ Κ. ὅτι οἱ Κρῆτες ἐφόρουν βράκας, συνάγει δὲ τοῦτο διὰ περιέργου συλλογισμοῦ. Οἱ Λύκιοι, λέγει, ἦσαν Κρῆτες, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον Α', 173. Ζ', 92 (ὁ Ἡρόδοτος δὲν λέγει τοῦτο, ἀλλ' ὅτι κατήγοντο ἐκ Κρήτης)· ἀλλ' οἱ Λύκιοι ἐφόρουν ἀναξυρίδας, ἤτοι παραπλησίαν τῇ βράκᾳ ἀμφίεσιν· ὅθεν καὶ οἱ Κρῆτες. Ἔπειτα κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους παρέλαβον τὰς βράκας παρὰ τῶν Ρωμαίων καὶ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους παρὰ τῶν σταυροφόρων.

Διὰ τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας ἀκολουθεῖ τὴν μόνην ὀρθὴν μέθοδον, ἐξετάζων τὰς μαρτυρίας συγγραφέων. Ἀναφέρει δὲ πρὸς βεβαίωσιν τῆς βρακοφορίας τῶν Κρητῶν διὰ τὸ 1570 τοὺς «Κρητικοὺς γάμους», διὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος τὰς μαρτυρίας τοῦ Tournefort καὶ τοῦ Dapper, καὶ διὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα ὑπερμεσοῦντα τὴν μαρτυρίαν τοῦ Βρουζὲν (ἀγνώστου εἰς ἐμέ)[3]).

---

1) Αὐτ. σ. 126 σημ. 43.

2) Monumenti dei Lincei τ. XIX σ. 18—24. Πρβλ. καὶ *Ξανθουδίδου* Ὁ κρητικὸς πολιτισμός, Ἀθ. 1904 σ. 102—103 (Ἀθηνᾶς τ. ΙϚ'), ὅστις χάριν σαφηνείας λέγει ὅτι ἡ λευκὴ στρογγύλη κάτω ἐσθὴς τῆς γυναικὸς εἶναι «ἐν σχήματι σημερινῆς κρητικῆς βράκας» καὶ ὅτι αἱ λευκαὶ ἐσθῆτες τῶν νέων εἶναι «βρακοειδεῖς».

3) Ὑπὸ τὴν ἑλληνικὴν ταύτην μεταγραφὴν Βρουζὲν εἶναι δύσκολον νὰ διακριθῇ τί ὄνομα

Καὶ οἱ μὲν «Κρητικοὶ γάμοι» (εἶναι δ' οὗτοι τὸ μυθιστόρημα τοῦ Σπ. Ζαμπελίου, γραφὲν τῷ 1871) δὲν εἶναι βεβαίως πηγὴ εἰδήσεων διὰ τὸν ΙϚ' αἰῶνα. Ὁ δὲ Δάππερ, ὅστις δὲν περιέγραψε τὴν Κρήτην κατὰ τὸ 1706, ὡς λέγει ὁ Κ., ἀλλ' εἶναι παλαιότερος [1]), μαρτυρεῖ μᾶλλον ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἐπεσκέφθη τὴν Κρήτην, οἱ Σφακιανοὶ τοὐλάχιστον (περὶ τῆς ἐνδυμασίας τῶν ἄλλων Κρητῶν δὲν κάμνει λόγον), ἐφόρουν ἔνδυμα διάφορον τῆς βράκας· καὶ ὁ Κρὴς μεταφραστὴς τοῦ περὶ Κρήτης μέρους τῆς περιηγήσεως αὐτοῦ παρατηρεῖ ὅτι σήμερον «καὶ κατὰ τοῦτο τὸ εἶδος τῆς ἐνδυμασίας εἶναι μεγάλη διαφορά, ἐπειδὴ (οἱ Σφακιανοὶ) ἐνδύονται ἤδη, καθὼς καὶ οἱ λοιποὶ Κρῆτες καὶ οἱ λοιποὶ νησιῶται» [2]).

Διὰ τῆς συναγωγῆς καὶ ἐξετάσεως τῶν παλαιοτέρων μαρτυριῶν περὶ τοῦ κρητικοῦ ἐνδύματος θὰ δυνηθῶμεν ἀσφαλῶς νὰ μάθωμεν τὴν προέλευσιν καὶ τοὺς χρόνους τῆς ἐπικρατήσεως τῆς βράκας ἐν τῇ νήσῳ. Ὅπως δὲ παράσχωμεν συμβολήν τινα εἰς τὴν μελέτην τοῦ ζητήματος, καταγράφομεν ὧδε ὅσας εἰδήσεις ἐκ προχείρου ἐρεύνης ἠδυνήθημεν νὰ περισυναγάγωμεν.

Εἰς τὰς ἀστυνομικὰς διατάξεις τῆς βενετικῆς διοικήσεως τῆς Κρήτης τοῦ 1339, τὰς σκοπούσας τὴν περιστολὴν τῆς πολυτελείας ἐν τῇ ἐνδυμασίᾳ, οὐδὲν ἀναφέρεται τὸ σχετικὸν πρὸς τὴν βράκαν [3]).

Μεταξὺ τῶν ἑξήκοντα προσωπογραφιῶν Κρητῶν, τὰς ὁποίας ἐκ κρητικῶν ἐκκλησιῶν τοῦ ΙΔ' μέχρι τοῦ ΙϚ' αἰῶνος ἀντέγραψεν ὁ Γερόλα [4]), ἀπεικονιζομένων μὲ ποικιλωτάτας ἀμφιέσεις, οὐδεμία ὑπάρχει Κρητὸς βρακοφόρου.

Ἐν κρητικῷ συμβολαίῳ τοῦ 1487 μισθώσεως ὑπηρέτου ὁ κύριος ὑπόσχεται νὰ δίδῃ εἰς τὸν ὑπηρέτην κατ' ἔτος πλὴν τοῦ εἰς μετρητὰ μισθοῦ καὶ ἐνδύματα ἕνα γαμπᾶν, μίαν ῥασογουνέλλαν, ἓν ζουπόνι λινόν, ἓν ζεῦγος ὑποδημάτων καὶ δύο ὑποκάμισα [5]).

Εἰς τὴν Ἀφήγησιν τοῦ Κρητὸς στιχουργοῦ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος Σαχλίκη ἀπαντᾷ ἡ λέξις *κουρτσοβάδιν*, ἥτις, ὡς ὁ ἐκδότης Παπαδημητρίου εἰκάζει, σημαίνει τὴν βράκαν [6]). Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἁπλῆ εἰκασία.

Ὁ περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙϚ' αἰῶνος ἐπισκεφθεὶς τὴν Κρήτην Belon ἐδημοσίευσε περιγραφὴν τῆς κρητικῆς ἀνδρικῆς ἐνδυμασίας μετ' εἰκόνος [7]). Ἀποτελεῖται αὕτη ἀπὸ λευκὸν χιτῶνα *(πουκαμίσα)*, ζωννύμενον διὰ πλατείας δερμα-

---

ὑποκρύπτεται, ἀφοῦ μάλιστα οὐδὲ ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ βιβλίου, οὐδ' ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει, ἀναφέρεται.

1) Τὸ φλαμανδικὸν πρωτότυπον τῆς περιγραφῆς αὐτοῦ ἐξεδόθη ἐν Ἀμστελοδάμῳ τῷ 1688, ἡ δὲ γαλλικὴ μετάφρασις τούτου ἐν Χάγῃ καὶ Ἀμστελοδάμῳ τῷ 1703.

2) *Δάπερ* Ἀκριβὴς περιγραφὴ τῆς Κρήτης, μεταφρασθεῖσα ὑπὸ Μ. Βερνάρδου, Ἀθ. 1836 σ. 239.

3) *J. Jegerlehner* ἐν Byzant. Zeitschrift 1904 σ. 464—6.

4) *G. Gerola* Monumenti Veneti nell' Isola di Creta, Venez. 1905—1908.

5) *Σάθα* Μεσαιων. Βιβλιοθ. τ. Ϛ' σ. 656.

6) *Στεφάνου Σαχλίκη* Ἀφήγησις παράξενος, ἐκδ. Συν. Παπαδημητρίου, Odessa 1896 στ. 186 σ. 22. Βλ. καὶ σ. 146—7.

7) *Belon* Les observations de plusievrs singvlaritez, 1555 κεφ. 20 φ. 38.

τίνης ζώνης, ἐχούσης πρὸς τὰ ἔμπροσθεν πλατὺν κόμβον· καὶ ἀπὸ ὑποδήματα ὑψηλά, φθάνοντα μέχρι τῆς ζώνης, εἰς ἣν προσδένονται· ὁ ἀπεικονιζόμενος κρατεῖ τόξον, φέρει δ' ἐπὶ τοῦ ὤμου φαρέτραν πλήρη βελῶν, καὶ εἰς τὸ πλευρὸν ἔχει πήραν [1]). Τὴν αὐτὴν περιγραφὴν τῆς ἐνδυμασίας εὑρίσκομεν καὶ παρὰ τῷ Δάππερ.

Ἐκ τούτων συνάγεται, ὅτι ὄχι μόνον ἡ βράκα δὲν διετέλεσεν «ἀπὸ ἀμνημονεύτων χρόνων τὸ γραφικὸν τῶν Κρητῶν ἔνδυμα», ὡς φρονεῖ ὁ Κ., ἀλλὰ τοὐναντίον πρὸ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως τοῦ 1669 δὲν εἶναι βέβαιον ἂν ἦτο γνωστὴ εἰς τοὺς Κρῆτας.

ΟΙ ΔΙΚΗΓΟΡΟΙ ΕΝ ΚΡΗΤΗι ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΙΕ΄ ΑΙΩΝΑ *

Στ. Ξανθουδίδου Ὁ ποιητὴς Σαχλίκης καὶ οἱ δικηγόροι Κρήτης πρὸ πέντε αἰώνων. (Ἐν τῷ περιοδικῷ ***Παναθήναια*** Ἔτος Θ' 1909 τ. ΙΗ' σ. 177—180).

Μετὰ βραχεῖαν εἰσαγωγὴν περὶ τοῦ Κρητὸς ποιητοῦ Στεφάνου Σαχλίκη, καὶ τοῦ βίου τῶν Κρητῶν, μάλιστα τῶν χωρικῶν κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα ὑπερμεσοῦντα, ὡς παραστατικώτατα διαγράφεται εἰς τὴν «Παράξενον ἀφήγησιν» τοῦ ποιητοῦ, ὁ Ξανθουδίδης ἐκ τῶν ἐν τῇ Ἀφηγήσει εἰδήσεων περὶ τῆς ἐξασκήσεως τοῦ δικηγορικοῦ ἐπαγγέλματος ὑπὸ τοῦ Σαχλίκη ἀπήρτισε πλήρη καὶ ἐναργῆ εἰκόνα τοῦ βίου καὶ τοῦ ἤθους τῶν ἐν Κρήτῃ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους δικηγόρων *(ἀβουκάτων* ἢ *ἀβουγαδόρων)*. Ἐμπειρότατος γνώστης καὶ τῶν κρητικῶν πραγμάτων καὶ τοῦ κρητικοῦ ἰδιώματος, ὁ Ξανθουδίδης δὲν περιωρίσθη εἰς ἁπλῆν τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ ποιήματος, ὅπου παραθέτει ταῦτα, ἀντιγραφὴν ἐκ τῆς καλλίστης ἐκδόσεως τοῦ Συνόδη Παπαδημητρίου (ἐν Ὀδησσῷ 1896), ἀλλ' ἐπήνεγκε καὶ οὐκ ὀλίγας διορθώσεις καὶ μεταβολάς. Ταύτας δέ, γράφων χάριν τῶν πολλῶν, δὲν ἔκρινεν ἀναγκαῖον νὰ δηλώσῃ, ἀλλὰ φαίνονται μόνον ὅταν παραβληθῶσι τὰ ἐν τοῖς *Παναθηναίοις* ἀποσπάσματα πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Παπαδημητρίου ἐκδοθὲν κείμενον. Τινὲς τῶν διορθώσεων εἶναι εὐστοχώταται· ὡς λ. χ. στ. 305: «καὶ ὡσὰν ⟨ἀρχὴν⟩ ἐμπῇ κανεὶς νὰ πᾷ νὰ ταξιδεύσῃ» —παρὰ Ξ.: «Κι' ὡσάν τε (=καὶ ὡσὰν ὅταν) πρωτομπῇ κανεὶς νὰ πᾷ νὰ ταξιδέψῃ». Στ. 332 «δίδε [Χειρ. δίδη] καὶ δόσια νὰ ἀγαπᾷ» (Παπαδ.) «λίτες (=δίκας) καὶ δόσια νὰ γαπᾷ» (Ξ.).

Ὀφείλομεν δ' ὅμως νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι τὸ σύστημα, ὅπερ ἀκολουθεῖ ὁ Ξανθουδίδης εἰς τὴν διόρθωσιν τοῦ κειμένου τοῦ Σαχλίκη, ζητῶν νὰ προσαρμόσῃ αὐτὸ ἐν πᾶσι πρὸς τὸ σημερινὸν κρητικὸν ἰδίωμα, δὲν δύναται νὰ τύχῃ ἀμερίστου ἐπιδοκιμασίας. Οἱ ἐκδόται δημωδῶν μεσαιωνικῶν κειμένων δὲν πρέπει νὰ παρεκκλίνωσι τοῦ θεμελιώδους κριτικοῦ κανόνος, καθ' ὃν ἐν

---

1) Τόξον ὡς ὅπλον τῶν Κρητῶν ἀναφέρεται μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΗ' αἰῶνος (*Jeannaraki* Ἄσματα κρητικὰ σ. 7. ἀρ. 10). Καὶ ὁ Δάππερ κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΖ' αἰῶνος κυριώτατον ὅπλον τῶν Σφακιωτῶν ἀναφέρει τὸ τόξον.

* Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογραφίᾳ 1910 τ. Β' σ. 133—6.

τῇ ἐκδόσει ἐπιζητεῖται ἡ ἀποκατάστασις τοῦ κειμένου ὡς ἐγράφη ὑπὸ τοῦ συγγραφέως. Ὅθεν ἡ μεταβολὴ τῶν ἐν τῷ χειρογράφῳ τοῦ Σαχλίκη τύπων ὅσοι δὲν συμφωνοῦσι πρὸς τὸ σημερινὸν κρητικὸν ἰδίωμα δὲν εἶναι πάντοτε ἀναμφισβητήτως ἀναγκαία· διότι πρέπει νὰ εἴμεθα βέβαιοι πρῶτον μὲν ὅτι οἱ σημερινοὶ τύποι ἦσαν ἐν χρήσει καὶ κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα καὶ δεύτερον ὅτι δὲν μετέβαλεν αὐτοὺς σκοπίμως ὁ ποιητὴς ὁ ἴδιος. Τοιαῦται δὲ σκόπιμοι μεταβολαὶ ἐν δημοτικοῖς κειμένοις εἶναι συνηθέσταται καὶ σπανίως ἐν αὐτοῖς παρατηρεῖται πλήρης συμφωνία τοῦ γραπτοῦ λόγου πρὸς τὸν προφορικόν. Προέρχονται δὲ κατὰ τὸ πλεῖστον αἱ μεταβολαὶ αὗται ἐκ τῆς ἐπηρείας τοῦ σχολείου. Ὁ Σαχλίκης, ὡς μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἴδιος, ἐφοίτησεν εἰς τὸ σχολεῖον μέχρι τῆς μειρακικῆς ἡλικίας, καὶ δὲν φαίνεται παράδοξον ὅτι ἄλλους μὲν τύπους τῆς δημώδους ἀνεπιγνώστως μετέβαλλε κατὰ τὰ σχολικὰ διδάγματα, ἄλλους δ' ἐξ ἀμαθείας διέφθειρεν, ὑπολαμβάνων ὅτι διορθώνει αὐτούς. Ἐν τῷ χειρογράφῳ ἀπαντῶμεν χαρακτηριστικώτατα δείγματα τῆς ἡμιμαθείας τοῦ ποιητοῦ, τὰ ὁποῖα διὰ τῶν διορθώσεών του ἐξηφάνισεν ὁ Ξανθουδίδης. Οὕτω λ. χ. γράφει *νάπτης* (στ. 327), *νάπτες* (στ. 306. 307), νὰ *πέπτῃ* (στ. 361), ἅτινα ὁ Ξ. ἄνευ ἀνάγκης διορθώνει *ναύτης*, *ναῦτες*, *νὰ πέφτῃ*· μὴ δὲν συνέβη ν' ἀκούσῃ καὶ σήμερον ἀκόμη ἀπὸ τὸ στόμα ἡμιμαθῶν παραπλησίους τύπους; νομίζοντες οὗτοι ὅτι ὁ φθόγγος *φτ* προῆλθεν ἐκ χυδαίας παραφθορᾶς τοῦ *πτ* δὲν λέγουσι πολλάκις *πτηνὸν* (φθηνό), *απτὸς* (αὐτός), κττ.; Ἐπίσης δὲν φαίνονται ἀναγκαῖαι αἱ διορθώσεις λέξεων δι' ἀφαιρέσεως ἢ ἀποκοπῆς συλλαβῶν πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ μέτρου· διότι οἱ στίχοι εἶναι κατ' ἐπίφασιν μόνον ὑπέρμετροι, ἀποκαθίσταται δὲ τὸ μέτρον διὰ τῆς συνιζήσεως, ἥτις οὐδὲ κἂν νὰ δηλωθῇ εἶναι ἀναγκαῖον· οὕτω περιττὴ εἶναι ἡ διόρθωσις τοῦ *νὰ ἀγαπᾷ* εἰς *νὰ γαπᾷ*, τοῦ *καὶ ἔπαιρνε* (στ. 295) εἰς *κ' ἔπαιρνε* καὶ πολλῶν ἄλλων τοιούτων. Τινῶν διορθώσεων πάλιν δὲν εἶναι εὔκολον νὰ διαγνωσθῇ ὁ λόγος. Οὕτω λ. χ. ἐνῷ τὸ *καλὸν σακκοῦλιν* (στ. 291) διορθώνει ὁ Ξ. *καλὸ σακκοῦλι*, τὴν λέξιν *πλήρωμα* πολλάκις γράφει *πλήρωμαν* καὶ ἐν στ. 324 ἀφήνει ὡς ἔχει ὀρθῶς ἐν τῷ χειρογράφῳ *πλήρωμα*. Τὸν στ. 309: «καὶ ἐκεῖνοι ποῦ εἶναι ἀμάθητοι κοίτονται σκοτισμένοι» (ναυτιῶντες) διορθώνει: «καὶ κεῖνοι ποῦ ναι ἀμάθητοι *κάθουνται* σκοτισμένοι». Καὶ τὸν στ. 310: «καὶ ἐγὼ ἔστεκα καὶ ἐθεώρουν τους, *ὡσὰν ξένον παραμῦθιν*» διορθώνει «κ' ἐγὼ στεκα καὶ θώρουν τους *καὶ τοὺς ἐσυντηροῦσα*». Ἀλλὰ διὰ τῆς τολμηροτάτης καὶ ὅλως περιττῆς ταύτης διορθώσεως ἐξωβέλισε δημώδη παροιμιακὴν ἔκφρασιν, τῆς ὁποίας τὴν χρῆσιν καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους μαρτυρεῖ αὐτὸς οὗτος ὁ στίχος τοῦ Σαχλίκη. Ἐν τῷ ἀνεκδότῳ μέρει τῆς ἐμῆς συλλογῆς τῶν Παροιμιῶν ἔχω καταγράψῃ ταύτην ὡς μεσαιωνικὴν ἐκ τοῦ Σαχλίκη (λ. παραμῦθι 10). Ὅτι δὲ δὲν εἶναι αὐθαίρετος εἰκασία ὁ χαρακτηρισμὸς ὡς παροιμιώδους φράσεως τοῦ ἡμιστιχίου τούτου τοῦ Σαχλίκη μαρτυροῦσι σημεριναὶ παροιμίαι ἐν τῇ αὐτῇ συλλογῇ μου λ. παραμῦθι 3: «Γιὰ ψέματα μοῦ φαίνεται, γιὰ ξένο παραμῦθι» (Κεφαλληνίας παρὰ Σπ. Παγώνῃ) καὶ ἀρ. 4: «Κάθ'τ' σὰν ξένο παραμῦθ'» (Τήνου παρ' Ἀδ. Ἀδαμαντίου).

ΤΑ ΕΘΙΜΑ ΤΟΥ ΘΕΡΟΥΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΠΟΡΑΣ*

Τἀγροτικὰ ἔθιμα τοῦ θερισμοῦ καὶ τῆς σπορᾶς, ἂν καὶ πολλὴν ἔχουσι σπουδαιότητα τὰ πλεῖστα ἐκ τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος ἔχοντα τὴν προέλευσιν καὶ εἰς ἰδέας καὶ παραστάσεις πρωτογενεῖς καὶ ἀξέστους βασιζόμενα, δὲν ἠξιώθησαν παρ' ἡμῖν τῆς προσηκούσης προσοχῆς. Σποράδην μόνον εὑρίσκονται δημοσιευμέναι ἀτελεῖς τινες περὶ τούτων εἰδήσεις, περὶ ὧν κατωτέρω θὰ διαλάβωμεν διὰ βραχέων. Ὅθεν πολλὰς χάριτας ὀφείλομεν εἰς τὸν Ἐπιμελητὴν τῶν ἀρχαιοτήτων κ. Δ. Εὐαγγελίδην, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν διαμονήν του ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ παρατηρήσας περιέγραψε πιστῶς τοιαῦτα ἔθιμα, καὶ προθύμως δημοσιεύομεν τὴν περιγραφὴν αὐτοῦ, ἐλπίζοντες ὅτι αὕτη θὰ παράσχῃ ἀφορμὴν καὶ εἰς ἄλλους τῶν ἡμετέρων ἀναγνωστῶν νὰ μᾶς ἀποστείλωσιν ὁμοίας ἀνακοινώσεις ἐκ διαφόρων ἑλληνικῶν τόπων [1]).

---

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογραφίᾳ 1912 τ. Γ' σ. 676—682.

1) Ἡ ἀνακοίνωσις τοῦ κ. Δ. Εὐαγγελίδου, δημοσιευθεῖσα αὐτ. σ. 675 κέ., ἔχει οὕτω: «***Συνήθια τοῦ θέρου καὶ τῆς σπορᾶς*** *(Ἐπίδαυρος, δήμου Ἀσκληπιείου).* Ὅταν ἀποθερίσουν, ἀφήνουν 'σὲ μιὰ ἄκρη τοῦ χωραφιοῦ ἕνα κομμάτι τετράγωνο ἀθέριγο καὶ ἔχουν τὸ συνήθιο νὰν τὸ *σταυρώνουν*. Στέκονται 'ς τὶς τέσσερις ἄκρες τοῦ τετραγώνου τέσσερις σταχολόγοι, ἄντρες, κ' ἐκεῖνος ποῦ τὸ σταυρώνει πέντε. Ἕνας σταχολόγος ἀρχινάει καὶ κόβει πρῶτα μιὰ γραμμὴ ἀπὸ τὴ μιὰ ὥς 'ς τὴν ἄλλη ἄκρη καὶ πάει θερίζοντας 'ς τὴν ἄλλη κ' ἔτσι οἱ θερισμένες ἀράδες εἶναι σὰ σταυρός. Αὐτὰ τὰ στάχυα τὰ κάνουν ἕνα χερόβολο καὶ τὸ λένε *σταυρὸ* καὶ λένε πῶς εἶναι τ' ἀφεντικοῦ τὰ γένεια, ἐπειδὴς, ὅταν ἀρχινᾶν τὸ θέρο, ξουριζόνται καὶ κόβουν τὰ μαλλιά τους κι' ὅσο νὰ τελειώσουν δὲ ματαξουριζόνται. Μονάχα ἅμα κόψουν τὸ σταυρό, πάει νὰ πῇ τὰ γένεια τ' ἀφεντικοῦ, τότες κι' αὐτοὶ ξουριζόνται.

Ἅμα κάμουν τὸ *σταυρὸ* οἱ ἄλλοι τέσσερις σταχολόγοι ἀρπάζουν ὅλοι ἀντάμα τὸν ἀφεντικὸ καὶ τὸν σηκώνουν ψηλὰ φωνάζοντα: τάξε! τάξε! κι' ὁ ἀφεντικὸς τάζει εἴτε μιὰ κόττα εἴτε κρασὶ εἴτε ὅ τι ἄλλο θέλει.

Κείνη τὴ χεράδα λοιπὸν ποῦ κόψανε τὴν πάνε 'ς τὸ σπίτι καὶ τὴν κρεμᾶνε 'σὲ μιὰ γωνιὰ ἢ 'ς τὸ κεντρὶ (τὸ μεσοχῶρι, τὸ μεσότοιχο.—'Σ τὸ Ἀδάμι, ἕνα χωριὸ τοῦ δήμου Ἀσκληπιείου, τὸ κεντρὶ τὸ λένε *ἀφαΐτη*) τοῦ σπιτιοῦ ὥς 'ς τὴν παραμονὴ τοῦ Σταυροῦ. Τότες, τὶς 13 τοῦ Τρυγητῆ στουμπᾶνε τὴ χεράδα καὶ τὸ στάρι τὸ βαίνουνε μὲ μιὰ πετσέτα καὶ τὸ λένε μαζὶ *βαγιούλι*. Τὸ πρωὶ τοῦ Σταυροῦ καθεμιὰ νοικοκυρὰ μὲ τὸ βαγιοῦλι της σημαδεμένο γιὰ νὰν τὸ γνωρίζῃ ἀπὸ τῶν ἀλλωνῶν πάει 'ς τὴν ἐκκλησιὰ καὶ τὸ βαίνει μέσα 'ς ἕνα πανέρι μπροστὰ 'ς τὸν ἅγιο δῆμο. Ἅμα τὸ βλογήσῃ ὁ παπᾶς, τὸ παίρνουν καὶ τὸ ἀνακατεύουν μὲ τὸ σπόρο. Κείνη τὴν ἡμέρα ποῦ θὰ σπείρουν κατόπι, βαίνουν μέσα 'ς τὸ σακκὶ τὸ σπόρο ἕνα ῥόϊδο ἀλάκερο καὶ πρωὶ πρωΐ, γιὰ νὰ μὴν κάμουν κακὸ ἀπάντημα, πάνε 'ς τὸ χωράφι. Ζεύουν τὰ βόιδια καὶ πρὶν ἀρχινήσουν τὸ σπόρο παίρνουν τὸ ῥόϊδο καὶ τὸ βαρᾶν ἀπάνω 'ς τὸ *ὑνὶ* τοῦ ἀλετριοῦ (τὴν ὕνιν), ἀνακατεύουν κάμποσα σπειριὰ ῥόϊδο μὲ τὸ σπόρο 'ς τὴν ποδιά τους καὶ τὸν πετᾶνε λέγοντα: καλὰ μπαρκέτια! Ἅμα ῥήξουνε μιὰ σποριὰ δηλ. ἕνα στρέμμα, κάθουνται καὶ τρῶνε τ' ἄλλο ῥόϊδο κ' εὐκειῶνται.

Ὅταν φύγῃ ὁ ζευγολάτης καὶ πάει 'ς τὸ χωράφι γιὰ τὸ σπόρο, ἡ νοικοκυρὰ τὸ παρατηράει ποιὸς θὰ ῥθῇ 'ς τὸ σπίτι κείνη τὴν ἡμέρα καὶ τὸν καλοκαρτεράει, κόβει ῥόϊδα, βαίνει σταφίδα, τραγάλια καὶ ἐκεῖνος εὐκειέται καὶ λέει: χρόνια πολλά, καλὰ μπαρκέτια, χίλια κουβέλια ἢ χίλια μόδια.

Τὴν ἴδια τὴν ἡμέρα ποῦ βγαίνουνε 'ς τὸ σπόρο δὲ δίνουνε τίποτες ὄξω ἀπὸ τὸ σπίτι,

Αἱ ἐν Ἐπιδαύρῳ συνήθειαι ἀναφέρονται προπάντων εἰς τὰ τελευταῖα δράγματα τῶν σταχύων, ἐξ ὧν κατασκευάζουσι δέσμην καλουμένην *σταυρόν*. Παρόμοιαι συνήθειαι ἐπικρατοῦσι πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Λέσβῳ ἐκ τῶν πρώτων σταχύων πλέκουσι δέσμην (*ψάθαν*), τὴν ὁποίαν ἀναρτῶσιν εἰς τὰ εἰκονίσματα [1]). Ἐν Ῥόδῳ μετὰ τὸ πέρας τοῦ θερισμοῦ «ἕκαστος γεωργὸς ἐκλέγων δέσμην ἐκλεκτῶν σταχύων ἀναρτᾷ ταύτην εἰς τὴν μεγάλην δοκὸν τῆς οἰκίας, τὴν συγκρατοῦσαν τὰς λοιπὰς δοκούς» (*μεσιά*) [2]). Ἐν Κῷ ὁμοίως κατασκευάζουν δέσμην ἢ πλέκουν πλεξίδας ἐκ σταχύων σίτου ἢ κριθῆς καὶ τὰς ἀναρτῶσιν εἰς τὰ εἰκονοστάσια ὡς *ἁγιοτικὰ* [3]) (ὡς ἔχοντα δηλ. θρησκευτικὸν χαρακτῆρα, ὡς καθιερωμένα).

Τὸ πέρας τοῦ θερισμοῦ καὶ παρὰ πολλοῖς ἄλλοις λαοῖς ἐπιστέφεται διὰ παραπλησίων ποικιλωτάτων τελετῶν, τῶν ὁποίων πλουσίαν συναγωγὴν ἀπεταμίευσεν ὁ W. Mannhardt. Πολλαχοῦ εἰς τὴν τελευταίαν ἅμαξαν τῆς συγκομιδῆς τοῦ νέου καρποῦ ἐπιτίθεται ὁ λεγόμενος Μάϊος τοῦ θερισμοῦ, τουτέστι δένδρον ἢ κλάδος δένδρου, κοσμούμενος προπάντων μὲ στάχυς καὶ ταινίας· οὗτος φέρεται εἰς τὴν οἰκίαν, στήνεται εἰς τὴν στέγην ἢ εἰς τὴν καπνοδόχον ἢ εἰς τὸν σιτοβολῶνα καὶ ἀφήνεται ἐκεῖ ὁλόκληρον τὸ ἔτος [4]). Ἐνιαχοῦ τῆς Ῥωσίας ἀντὶ τῶν τελευταίων οἱ πρῶτοι ἀμηθέντες στάχυες (ὡς ἐν Λέσβῳ) θεωροῦνται ἱεροί. Αὐτὴ ἡ οἰκοδέσποινα τοὺς θερίζει, τοὺς φέρει εἰς τὴν οἰκίαν καὶ τοὺς θέτει παρὰ τὰς ἁγίας εἰκόνας, γίνεται δὲ χρῆσις αὐτῶν, ὡς ἐν Ἐπιδαύρῳ, καὶ εἰς τὴν σποράν. Διότι οἱ στάχυες οὗτοι ἀλωνίζονται χωριστά, καί τινες τῶν κόκκων αὐτῶν ἀναμιγνύονται μὲ τοὺς κόκκους τῆς προσεχοῦς σπορᾶς [5]).

Ὡς βάσις τῶν συνηθειῶν τούτων, καθὰ εἴκασεν ὁ Mannhardt, ὑπόκειται ἡ παράστασις, ὅτι ὁ δαίμων τοῦ σίτου, ἐκδιωκόμενος ἐκ τῶν τελευταίων θερισθέντων ἢ ἀλωνισθέντων σταχύων, παραμένει καθ' ὅλον τὸν ἄλλον χρόνον εἰς τὸν σιτοβολῶνα, μὲ τὴν νέαν δὲ σπορὰν ἐπανέρχεται εἰς τοὺς ἀγροὺς ὅπως ἐκ

κι' ὅσο νὰ τελειώσουν πάλε τὸ σπόρο δὲ δίνουν φωτιὰ ὄξω, γιατί, λέει, βγαίνει τὸ στάρι δαυλίτη. Αὐτὸ εἶναι ἀπὸ τὰ συνήθια ποῦ τά χουν οὗλον τὸν καιρό, ὅπως ὅταν τὸ βράδυ δώσουν καρδέλι ὄξω, δὲν τὸ δίνουν ἀλάκερο, ἀλλὰ κόδουνε μιὰ μπουκιὰ καὶ τὴ βαίνουν πίσω ἀπὸ τὴν πόρτα 'ς τὸν παραστάτη ἢ 'ς τὶς τέμπλες (*Τέμπλες* εἶναι πῆχες ἀπὸ πελεκημένη βένια (δέντρο) ποῦ τὶς βαίνουν 'ς τὴ σκεπὴ κάτου ἀπὸ τὰ κεραμίδια. Κι' ἀφοῦ τό ἦφερε ὁ λόγος, ἂς ποῦμε ὅτι τὰ κεραμίδια ἐκεῖ ποῦ τρέχουν τὰ θεϊκὰ νερὰ (τὰ νερὰ τῆς βροχῆς) τὰ λένε *ῥεῦτες* (ὁ *ῥεύτης*) καὶ ὅταν σταλάζῃ τὸ σπίτι λένε πῶς κάπου εἶναι μιὰ ῥέψα)».

1) *Rouse* ἐν Folk-lore, London 1896 σ. 147 μετ' εἰκόνος. (Ὁ Rouse προσθέτει ὅτι ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἡ *ψάθα* λέγεται *σιτάρι*). *Georgeakis et Pineau* le Folk-lore de Lesbos σ. 310 (ὅτι ἡ δέσμη τῶν σταχύων διατηρεῖται μέχρι τοῦ ἐπιόντος θέρους ἀνηρτημένη παρὰ τὰ εἰκονίσματα).

2) Ῥοδιακὸν ἡμερολόγιον 1912, ἐν Ῥόδῳ σ. 226.

3) *I. E. Ζαρράφτου* Θαλύσια τῆς Κῶ, ἐν Σάμῳ 1906 σ. 37.

4) *W. Mannhardt* Wald- u. Feldkulte τ. I σ. 190 κέ.

5) *Ralston* Songs of the Russian People σ. 249 κέ.

νέου ἡ ζωοποιὸς δύναμις ἐπιδράσῃ εἰς τοὺς ἀναβλαστάνοντας στάχυς [1]). Παραλλαγαὶ δὲ τῆς παραστάσεως ταύτης εἶναι ὅτι εἰς τὸν θεριζόμενον ἀγρὸν ἢ εἰς τὸ ἀλώνιον ὁ ξένος ἢ ὁ διαβάτης ἢ καὶ αὐτὸς ὁ κύριος τοῦ ἀγροῦ ὑπολαμβάνονται ὡς προσωποποιΐα τοῦ σίτου, ὡς ὁ δαίμων τοῦ σίτου· καὶ οἱ θερισταὶ προσποιοῦνται ὅτι θὰ τὸν μεταχειρισθοῦν ὡς αὐτὸν τοῦτον τὸν σῖτον, ὅτι δηλ. θὰ τὸν θερίσουν, θὰ τὸν δέσουν καὶ θὰ τὸν ἀλωνίσουν [2]). Ὡς ἀρχαιότατον τύπον τῶν τοιούτων παραστάσεων ἀνεγνώρισεν εὐστόχως ὁ Mannhardt τὸν ἑλληνικὸν μῦθον περὶ τοῦ Λιτυέρσου καὶ τοῦ Ἡρακλέους, ὅστις ἦτο ἴσως ἡ μυθικὴ διάπλασις παρομοίων ἀγροτικῶν συνηθειῶν τῆς Φρυγίας.

Καὶ ἐν τῇ συνηθείᾳ τῆς Ἐπιδαύρου διαφαίνονται ἀμυδρῶς τὰ ἴχνη τῆς μυθικῆς παραστάσεως τοῦ Λιτυέρσου. Τὸν ἀθέρα τῶν σταχύων ταυτίζουσι πρὸς τὰ γένεια τοῦ δεσπότου, τοῦτον δὲ συλλαμβάνουσιν οἱ θερισταὶ καὶ μετέωρον αἴροντες ἀπαιτοῦσι λύτρα. Πρὸς τὰ γένεια τοῦ ἰδιοκτήτου ταυτίζουν τοὺς στάχυς καὶ ἐν Ῥωσίᾳ, ὅπου ἀφήνεται μικρὸν τεμάχιον τοῦ ἀγροῦ ἀθέριστον, ἐκ δὲ τῶν σταχύων κατασκευάζουν πλέγμα, τὸ ὁποῖον καλεῖται ἡ πλεξίδα τῶν γενειῶν τοῦ Βόλου [3]). Ἄλλα δὲ ὅμοια ἔθιμα εὐρωπαϊκῶν λαῶν ἐξηγοῦνται ἐκ τῆς συνταυτίσεως τοῦ ἰδιοκτήτου ἢ διαβάτου πρὸς τὸν δαίμονα τοῦ σίτου. Ἐν τῷ καντονίῳ Ζυρίχῃ τῆς Ἑλβετίας οἱ θερισταὶ περιδένουν τὸν ἐρχόμενον ἢ διαβαίνοντα οἰκοκύρην τοῦ ἀγροῦ μὲ στάχυς, ἐπίσης καὶ εἰς τὸν διερχόμενον ξένον θέτουν βρόχον ἐκ σταχύων εἰς τὸν τράχηλον ἢ δένουν αὐτὸν μὲ στάχυν ἀπὸ τὸ κομβίον τοῦ ἐνδύματός του καὶ δὲν τὸν ἀφήνουν ἂν δὲν πληρώσῃ λύτρα. Ἐν Hasling τῆς Κάτω Βαυαρίας ἂν διέλθῃ κατὰ τὸ ἀλώνισμα ὁ οἰκοκύρης οἱ ἐργάται ἐπιπίπτουσι κατ' αὐτοῦ, τὸν δένουν μὲ στάχυς καὶ τὸν κρατοῦν μέχρις ὅτου τοὺς κεράσῃ ζύθον. Ἐνιαχοῦ τοῦ Danzig ἂν τὴν πρώτην ἢ τὴν τελευταίαν ἡμέραν τοῦ θερισμοῦ (πρὸ πάντων δὲ ταύτην) ἔλθῃ εἰς τὸν ἀγρὸν ὁ οἰκοκύρης ἢ ξένος, τὸν δένουν μὲ στάχυς [4]). Ἐν Anhalt ὅταν ὁ οἰκοκύρης ἢ εἷς τῶν οἰκείων του, ἢ ὁ ἐπιστάτης ἢ καὶ ξένος ἔλθῃ τὸ πρῶτον εἰς τὸν ἀγρὸν μετὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ θερισμοῦ, ἡ σύζυγος τοῦ ἀρχιεργάτου *τὸν δένει* μὲ στάχινον σχοινίον ἢ μὲ στέφανον σταχύων καὶ ἀνθέων, δηλ. δένει τὸ σχοινίον ἢ τὸν στέφανον εἰς τὸν βραχίονά του καὶ δὲν τὸν λύνει, ἂν δὲν πληρώσῃ λύτρα [5]). Ἐν Κρακοβίᾳ τῆς Γαλικίας ὅταν μεταβῇ ὁ οἰκοκύρης εἰς τὸν ἀγρόν του κατὰ τὸν θερισμόν, ἂν εἶναι ἄγαμος, θέτουν τὰ ὡραιότερα τῶν κορασίων (τῶν ἐργατριῶν) βρόχον ἀπὸ στάχυς εἰς τὸν λαιμόν του [6]). Ἐν Solör τῆς Νορβηγίας ὅστις ἤθελεν ἔλθῃ εἰς τὸν ἀγρόν, οἰκοκύρης ἢ ξένος, δένεται μ' ἕνα στάχυν καὶ πρέπει νὰ πληρώσῃ διὰ νὰ λυθῇ. Ἐν δὲ τῇ χώρᾳ τοῦ Soest ὁ

1) *W. Mannhardt* Mythogische Forschungen σ. 25 κἑ.

2) *Mannhardt* αὐτ. σ. 44 κἑ. *Frazer* the golden Bough [2] τ. II σ. 235 (μεταφρ. Toutain τ. III σ. 285).

3) *Ralston* ἔνθ. ἀν. σ. 251 παρὰ *Frazer* ἔνθ. ἀν. τ. II σ. 236.

4) *Mannhardt* Mythologische Forschungen σ. 33.

5) Zeitschr. d. Ver. f. Volkskunde 1897 σ. 153—4.

6) *Mannhardt* ἔνθ. ἀν. σ. 34.

οἰκοκύρης τὴν πρώτην φορὰν ποῦ ἔλθῃ εἰς τὸν τόπον τῆς κατεργασίας τοῦ λιναριοῦ περιτυλίσσεται ὅλος μὲ λινάριον[1]). Ἐν Putanges τῆς Νορμανδίας δένουν τὸν οἰκοκύρην εἰς τὸ τελευταῖον δράγμα τῶν σταχύων. Πρὸς τοῦτο αἱ ἐργάτιδες ἐπιπίπτουν κατ᾿ αὐτοῦ, τὸν ἁρπάζουν ἀπὸ τὰς χεῖρας, τοὺς πόδας, τὸ ἄλλο σῶμα, τὸν ρίπτουν κατὰ γῆς καὶ τὸν ἐξαπλώνουν ἐπὶ τοῦ δράγματος τῶν σταχύων, ἔπειτα δὲ προσποιοῦνται ὅτι τὸν δένουν καὶ τοῦ ὁρίζουν τί φαγητὰ θὰ παραθέσῃ εἰς τὸ συμπόσιον τοῦ πανηγυρισμοῦ τῆς ἀποπερατώσεως τῆς ἐργασίας. Μόνον δ᾿ ὅταν δεχθῇ τὸν ἀφήνουν ἐλεύθερον[2]).

Ἄξια πολλῆς προσοχῆς, μὴ παρατηρηθέντα ἀλλαχοῦ, εἶναι τῶν ἐθίμων τῆς Ἐπιδαύρου τὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐλογίας καὶ τῆς ἀναμίξεως τοῦ σίτου τοῦ τελευταίου δράγματος μετὰ τοῦ σπόρου, καθὼς καὶ τὸ τῶν καταχυσμάτων. Ὁ προσωποποιούμενος δαίμων τοῦ σίτου συνεχίζει τὴν ἐνέργειάν του εἰς τὴν νέαν βλάστησιν, διαιωνιζόμενος διὰ τῆς ἀναμίξεως τῶν κόκκων τοῦ τελευταίου δράγματος, εἰς τοὺς ὁποίους πιστεύεται ὅτι ἐνοικεῖ, μετὰ τῶν κόκκων τῆς τελευταίας σπορᾶς. Ἡ δὲ συνήθεια τοῦ νὰ ραίνῃ διὰ καταχυσμάτων ἡ σύζυγος τὸν γεωργὸν ἐπανερχόμενον ἐκ τῆς σπορᾶς μᾶς ὁδηγεῖ εἰς κατανόησιν τῆς ἐν ἀρχῇ ἐννοίας τῶν καταχυσμάτων. Ταῦτα γινώσκομεν ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐσυνήθιζον κατὰ τὴν πρώτην εἴσοδον τῆς νύμφης εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ συζύγου καὶ κατὰ τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν οἰκίαν νεωνήτου δούλου. Παρ᾿ ἡμῖν δὲ σήμερον συνηθίζονται κατὰ τοὺς γάμους καὶ τὰς βαπτίσεις. Ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ρωμαίοις, τοῖς Ἰνδοῖς, τοῖς Ἰουδαίοις καὶ πλείστοις ἄλλοις λαοῖς εἶναι ἔθιμον κοινότατον εἰς τὴν τέλεσιν τῶν γάμων[3]). Νῦν ἐκ τοῦ ἐθίμου τῆς Ἐπιδαύρου μανθάνομεν ὅτι καὶ κατὰ τὴν σπορὰν συνηθίζονται τὰ καταχύσματα. Ὅθεν εὐλόγως δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι τὰ καταχύσματα δὲν εἶναι, ὡς εἴκασεν ὁ Samter[4]), θυσία πρὸς ἐξιλασμὸν τῶν δαιμόνων, καὶ ἀποτροπὴν τῆς ἐπηρείας αὐτῶν ἀπὸ τῶν νεονύμφων καὶ τοῦ παιδίου, ἀλλὰ μᾶλλον πρᾶξις τῆς συμπαθητικῆς μαγείας, σκοποῦσα τὴν εὐόδωσιν τῆς σπορᾶς ἐν ταῖς ἀγροτικαῖς ἐργασίαις, τὴν γονιμότητα τοῦ ἀνδρογύνου ἐν τοῖς γάμοις καὶ τὸν πολλαπλασιασμὸν τῶν παίδων ἐν τῇ γεννήσει καὶ τῇ βαπτίσει. Ἡ γεωργικὴ ἐργασία τῆς σπορᾶς καὶ ἡ τῆς παιδοποιίας εἶναι ἔννοιαι συναφεῖς καὶ πολλάκις ταυτίζονται, μετὰ πολλῆς δὲ πιθανότητος ὁ Mannhardt[5]) ὑπεστή-

---

1) Αὐτ. σ. 35—6.

2) *J. Lecœur* Esquisses du bocage Normand, 1887 τ. II σ. 240 κέ. παρὰ *Frazer* the golden Bough [2] τ. II σ. 232.

3) Βλ. συναγωγὴν τῶν μαρτυριῶν παρὰ *Mannhardt* ἔνθ. ἀν. σ. 354 κέ. Ἄλλας πλείστας μαρτυρίας ἔχομεν περισυλλέξῃ, τὰς ὁποίας κρίνομεν περιττὸν ν᾿ ἀναγράψωμεν ἐνταῦθα, διότι ὁ προσήκων τόπος αὐτῶν εἶναι ἐν τῇ ἐξετάσει τῶν γαμηλίων ἐθίμων.

4) *E. Samter* Geburt, Hochzeit u. Tod, Lpz. 1911 σ. 171 κέ.

5) *Mannhardt* ἔνθ. ἀν. σ. 372. Τὴν γνώμην τούτου ἀσπάζεται καὶ ὁ *van Gennep* ἐν Revue de l' hist. des religions 1910 τ. 62 σ. 205. 352 ἀντικρούων ἐπίσης τὴν γνώμην τοῦ Samter.

ρίζει ὅτι ἤδη ἀπὸ τῶν παλαιοτάτων χρόνων ὁ συνειρμὸς τῶν ἰδεῶν τούτων ἦτο εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐναργής.

Ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα τινὰ ἔθιμα ἑλληνικὰ κατὰ τὸν θερισμὸν ἐθιζόμενα, φέροντα ἐπίσης τύπον πολιᾶς ἀρχαιότητος, τὰ ὁποῖα ἐκ διαφόρων δημοσιευμάτων γινώσκομεν. Ταῦτα δὲν θεωροῦμεν ἄσκοπον ν' ἀναγράψωμεν ἐνταῦθα, ὅπως συμπληρωθῶσι, βεβαιωθῇ δὲ καὶ ἡ διάδοσις αὐτῶν εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας δι' ἀνακοινώσεων τῶν ἑταίρων τῆς ἡμετέρας Ἑταιρείας.

Τοιοῦτο εἶναι τὸ ἔθιμον τῆς παρασκευῆς καὶ τῆς καταναλώσεως τοῦ ἐκ τοῦ νέου σίτου ἄρτου. Εἰς τὰ Λακκοβίκια τῆς Μακεδονίας ἐκ τῆς νέας ἐσοδείας τὸν Ἰούλιον κατασκευάζουν τὸν πρῶτον μέγαν καὶ λεπτόν, φέρουν δὲ τοῦτον αἱ γυναῖκες εἰς τὴν βρύσιν ἢ εἰς φρέαρ. Ἐκεῖ δὲ ἀφοῦ τὸν βρέξουν μὲ νερὸν τῆς βρύσης, τὸν διανέμουν εἰς τοὺς τυχαίως διαβαίνοντας ἐκεῖθεν. Ὁ ἄρτος οὗτος λέγεται *τσιτζιρόκλικου*, ἤτοι *κολλίκι* (ἀρχ. κόλλιξ) τοῦ τέττιγος [1]), διότι θεωρεῖται τρόπον τινὰ ὡς ἀφιερωμένος εἰς τὸν τέττιγα, ὅστις ὑποτίθεται διὰ τοῦ ᾄσματος αὐτοῦ ζητῶν μοῖραν ἐκ τῆς συγκομιδῆς [2]). Τὸ ᾆσμα ἑρμηνεύεται ὡς ἑξῆς: «Λωνίζετε, θερίζετε | καὶ μένα κλίκι κάμετε, | καὶ ῥῆξτε το 'ς τὴ βρύση | νὰ πάω νὰ τὸ πάρω, | νὰ κάτσω νὰ τὸ φάω | μαζὶ μὲ τὰ παιδιά μου | νὰ πέσω νὰ πεθάνω» [3]).

Ἡ βρῶσις τοῦ πρώτου ἄρτου συνδέεται παρὰ πλείστοις λαοῖς πρὸς μαγικὰς τελετάς· πολλαχοῦ ἐκ τοῦ τελευταίου δράγματος κατασκευάζεται πίττα, ἐνίοτε ἀνθρωπόσχημος, τὴν ὁποίαν τρώγουν οἱ τοῦ οἴκου [4]). Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ ὁ πρῶτος ἐκ τῆς συγκομιδῆς γενόμενος ἄρτος ἐλέγετο *θάργηλος* [5]) ἢ *θαλύσιος* [6]), καὶ αἱ ἑορταὶ τῶν ἀρχαίων, αἱ ἐκ τούτων ἔχουσαι τὰ ὀνόματα, πρώτην ἀφετηρίαν εἶχον πιθανῶς τοιαύτας τελετάς. Περὶ μὲν τῶν Θαλυσίων εἶναι

---

1) *Τσίντζιρας* ὁ τέττιξ (ἴσως ἐκ τοῦ κουτσοβλαχικοῦ τσίντζεαρε=ζώσιμον). Συνηθεστέρα ἡ λ. *τζίτζικας* (σλοβ. τζούτζικα=μηλολόνθη).

2) *Γουσίου* ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 47, ἐκ τούτου *Abbott* Macedonian Folklore σ. 60 καὶ ἐξ ἀνακοινώσεως πρός με Ι. Πρωΐου. — Ἡ παρὰ τὴν βρύσιν διανομὴ τοῦ ἄρτου ἴσως εἶναι λείψανον προσφορᾶς ἐν ἀρχῇ τοῦ ἄρτου εἰς τὴν πηγήν. Ἐπὶ ἄλλων περιστάσεων διετηρήθησαν παρ' ἡμῖν πολλὰ ἔθιμα προσφορῶν ἢ θυσιῶν εἰς πηγὰς καὶ φρέατα.

3) *Γούσιος* αὐτ. (Τὸ ᾆσμα εἶναι παρεφθαρμένον διὰ γλωσσικῶν παραδιορθώσεων). Ἐν Ὑδροῦντι τὸ ᾆσμα τοῦ τέττιγος ἀναφέρει τὰς αὐτὰς γεωργικὰς ἐργασίας χωρὶς τὴν αἴτησιν τοῦ ἄρτου: «Θερίετε τσαὶ ἀλωνίετε, | τί ὁ χειμῶνας ἔρκεται». (*Morosi* ἐν Archivio glottologico italiano 1870 σ. 96). Ἐν Στενημάχῳ τὸ ᾆσμα τῆς χελιδόνος περιέχει τοιαύτην αἴτησιν, ἀλλ' οὐδὲν κοινὸν ἔχει αὕτη πρὸς τὸν θερισμόν· ἡ χελιδὼν ἐρχομένη τὴν ἄνοιξιν πρὸ τοῦ Πάσχα ὑποτίθεται ζητοῦσα μέρος τῶν κατασκευαζομένων διὰ τὴν ἑορτὴν ἄρτων: «Ζυμώνετε καὶ πλάνετε | καὶ μένα τσιορεκάκι· | χωρίζετε καὶ ῥάπτετε | καὶ μένα γελεκάκι». (Πανδώρ. τ. ΙΑ' σ. 450. Καὶ τὸ ᾆσμα τοῦτο δὲν ἀποδίδει πιστῶς τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα).

4) *W. Mannhardt* Wald- u. Feldkulte τ. I σ. 205. 218. *Frazer* the golden Bough [2] τ. II σ. 318 κἑ. (γαλλ. μεταφρ. Toutain τ. II σ. 73 κἑ.).

5) *Κράτης* παρ' *Ἀθηv*. Γ' 114 A.

6) *Εὐσταθ*. εἰς Ἰλ. I 530.

βέβαιον ὅτι ἤγοντο ἐπὶ τῇ συγκομιδῇ τοῦ σίτου [1]), ἂν δὲ τὰ Θαργήλια εἶχον τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα ἐν ἀρχῇ ἢ ἂν τοὐναντίον ἀνέκαθεν ἤγοντο πρὸ τοῦ θερισμοῦ πρὸς ἐξιλασμὸν καὶ ἀποτροπὴν πάσης ἐπηρείας ἀπὸ τῆς συγκομιδῆς τῶν καρπῶν εἶναι ζήτημα ἀμφιλεγόμενον [2])· πάντως δὲ ἡ σημασία τῆς λ. θάργηλος μαρτυρεῖ τὴν συνάφειαν τῆς ἑορτῆς πρὸς τὸν πρῶτον ἐκ τῆς συγκομιδῆς ἄρτον.

Εἰς τὸ Ζ′ εἰδύλλιον τοῦ Θεοκρίτου, τὸ ἐπιγραφόμενον Θαλύσια, κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν ἐν τῇ νήσῳ Κῷ ἑορτὴν τῶν Θαλυσίων, μνημονεύεται ἔθιμόν τι κατὰ τὸ πέρας τοῦ ἀλωνίσματος ἐθιζόμενον, τοῦ ἐμπηγνύειν πτύον εἰς τὸν συναθροισθέντα σωρὸν τοῦ λικμηθέντος σίτου· «ἆς (Δάματρος ἀλωάδος) ἐπὶ σωρῷ | αὖθις ἐγὼ πάξαιμι μέγα πτύον» (στ. 155—6). Οἱ σχολιασταὶ βεβαιώνουν, ὅτι τὸ ἔθιμον τοῦτο ἦτο παλαιότατον, ἀνάγοντες τὴν πρώτην ἀρχὴν αὐτοῦ εἰς τὸν Τριπτόλεμον [3]). Ἐν Κῷ παρέμεινεν ἡ συνήθεια αὕτη μέχρι τῆς σήμερον. «Ὅταν τελειώσῃ ὁ γεωργὸς τὸ ἁλώνιόν του καὶ σωρεύσῃ τὸν ἀλωνισμένον καὶ καθαρισμένον καρπόν του, εἴθισται νὰ κάμνῃ ἕνα σταυρὸν μεγάλον ἐπὶ τοῦ σωροῦ μὲ τὸ πτυάριόν του καὶ ἐπὶ τῆς κορυφῆς αὐτοῦ νὰ ἐμπήγῃ τοῦτο μὲ τὴν εὐχήν· *Κι' ἀπὸ χρόνου καλύτερα !* ἢ *Χίλια μόδια !* Πρὸ πεντήκοντα μάλιστα ἐτῶν ἐν τοιαύτῃ ἀκμῇ σωρῶν ἁλωνίων ἀνέμενον καὶ τὸν ἁγιασμὸν τοῦ ἱερέως μετὰ τοῦ ἀρχιερέως ἢ τοῦ διάκου αὐτοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον τότε πρῶτον ἔδιδον ἀπὸ τὸν ἡγιασμένον σωρὸν ποσόν τι κεκανονισμένον δι' ἐπιχορήγησιν ἀρχιερατικὴν ὡς ἀπαρχήν» [4]).

Περὶ τὸν σωρὸν τοῦ ἁλωνίου καὶ ἄλλη μαγικὴ τελετὴ γίνεται ἐν τῷ χωρίῳ Γούβαις τοῦ δήμου Ἱστιαίων τῆς Εὐβοίας. Μετὰ τὸ πέρας τῆς περισυναγωγῆς τοῦ *λειώματος* εἰς ἐπιμήκη καὶ ὑψηλὸν σωρόν, *λαμνὶ* καλούμενον, «ἡ οἰκοδέσποινα κρατοῦσα λάγηνον προσφέρει ὕδωρ εἰς ἕνα ἕκαστον ἵνα νιφθῇ. Κ' ἐκεῖνος νιπτόμενος ῥαντίζει τὸ γέννημα καὶ τὸ ἁλώνιον κύκλῳ, εὐχόμενος *καὶ τοῦ χρόνου !* Ἐν τέλει δ' ἡ οἰκοδέσποινα πλαγίως κρατοῦσα τὴν λάγηνον δρομαίως περιτρέχει τὸν σωρὸν χωρὶς νὰ πέσῃ οὐδὲ σταγὼν ὕδατος κατὰ γῆς, εὐχομένη καὶ αὐτὴ νὰ γίνῃ τοῦ χρόνου τόσος ὁ σωρός, ὅσος εἶναι ὁ κύκλος, τὸν ὁποῖον ἔκαμεν» [5]).

Τελευταῖον ἀναγράφομεν περίεργον συνήθειαν τῆς Λέσβου, ἥτις συμφωνεῖ πρὸς μυθικὰς παραστάσεις κοινὰς εἰς πλείστους λαούς. Ὅταν θερίζωνται δύο παρακείμενοι ἀγροί, οἱ θερισταὶ ἁμιλλῶνται πρὸς ἀλλήλους πότεροι νὰ τελει-

---

1) *M. P. Nilsson* Griechische Feste σ. 330 κέ.

2) Βλ. *Mannhardt* Mytholog. Forschungen σ. 124—138. *A. Mommsen* Feste der Stadt Athen σ. 468 κέ. *Harrison* Prolegomena σ. 76 κέ. *Nilsson* ἔνθ. ἀν. σ. 105 κέ.

3) «Εἰώθασι γὰρ ἐκτρίψαντες τοὺς καρποὺς καὶ σωροὺς ποιήσαντες τὸ πτύον πήσσειν». «Ὅταν δὲ λικμῶνται καὶ σωρεύωσι τὸν πυρόν, κατὰ μέσον πηγνύουσι τὸ πτύον καὶ τὴν θρινάκην κατέθεντο. Τὴν δὲ αἰτίαν εἶχον ἐκ Τριπτολέμου». (Σχολ. Θεοκρ. Ζ′ 155. 156).

4) *Ι. Ε. Ζαρράφτου* Θαλύσια ἐν Κῷ σ. 37.

5) *Γ. Δροσίνη* Ἀγροτικαὶ ἐπιστολαί, Ἀθ. 1882 σ. 59—60. Παραπλήσιον ἔθιμον αἰτωλικὸν θὰ δημοσιεύσωμεν εἰς ἑπόμενον τεῦχος [[Βλ. Λαογραφ. Δ′, 415—6]].

ώσωσι τὸ ἔργον πρῶτοι διὰ νὰ κυνηγήσουν *τὸ λαγὸ* εἰς τὸν ἄλλον ἀγρόν. Πιστεύουν δὲ ὅτι τὸ προσεχὲς ἔτος ἡ συγκομιδὴ θὰ εἶναι ἀφθονωτέρα [1]). Ἐκ ποικίλων συνηθειῶν καὶ ἐκ φράσεων πλείστων εὐρωπαϊκῶν λαῶν συνάγεται ὅτι ὑπῆρχεν ἡ δοξασία ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ σίτου ἐπιφαίνεται ὑπὸ τὰς μορφὰς διαφόρων ζῴων καὶ συλλαμβάνεται ἢ φονεύεται εἰς τὸ τελευταῖον δράγμα τῶν σταχύων [2]). Ὑπὸ τὴν μορφὴν δὲ λαγωοῦ φαντάζονται ἐπίσης ἐπιφαινόμενον τὸ πνεῦμα τοῦτο πολλαχοῦ. Ἐν Γερμανίᾳ, Ὁλλανδίᾳ, Σουηδίᾳ, Ἰταλίᾳ καὶ Γαλλίᾳ λέγουσι περὶ τοῦ θερίζοντος τοὺς τελευταίους στάχυς, ὅτι *σκότωσε τὸ λαγὸ* [3]). Ἐν Anhalt ὅταν ἐλάχιστοι ἀπολείπονται πρὸς ἀποθέρισιν, οἱ θερισταὶ λέγουν «Τώρα θάρθῃ ὁ λαγός» ἢ «κύττα πῶς πηδᾷ ὁ λαγός» [4]), καὶ καθόλου ἐν Γερμανίᾳ *λαγὸς* εἶναι ἓν τῶν πολλῶν ὀνομάτων, δι' ὧν δηλοῦται τὸ τελευταῖον δέμα [5]). Ἐν Galloway τῆς Σκωττίας κατὰ τὸ τέλος τοῦ θερισμοῦ ἀφήνουν ἀθέριστον μικρὸν μέρος, τὸ ὁποῖον λέγουν *κόψιμο τοῦ λαγοῦ* καὶ διαγωνίζονται οἱ θερισταὶ τίς ν' ἀποκόψῃ τοὺς στάχυς, ῥίπτων ἐξ ἀποστάσεώς τινος τὸ δρέπανόν του· καὶ ἐν τῇ νοτίῳ Ayrshire τὸ τελευταῖον δράγμα καλεῖται λαγὸς καὶ θερίζεται καθ' ὃν καὶ ἐν Galloway τρόπον [6]). Ἐν τοῖς Βοσγίοις τῆς Γαλλίας λέγουν περὶ τοῦ ἀνδρὸς ἢ τῆς γυναικὸς ποῦ ἐθέρισε τὸ τελευταῖον δράγμα ὅτι *ἔπιασε τὸ λαγό* [7]). Ἐν Νορβηγίᾳ κατὰ τὸν ἀποθερισμὸν διανέμεται οἰνόπνευμα, τὸ ὁποῖον λέγεται αἷμα τοῦ λαγοῦ (Hareblod) ἀπὸ τοῦ τελευταίου θερισθέντος δράγματος [8]). Ἐν Birk τῆς Τρανσιλβανίας οἱ θερισταί, ὅταν φθάσουν εἰς τὸ τελευταῖον μέρος τοῦ ἀγροῦ, φωνάζουν *Ἔχουμε τὸ λαγό* [9]). Ἐν Aurich τῆς Ἀνατ. Φρεισίας ὁ θερίζων τοὺς τελευταίους στάχυς λέγεται ὅτι *κόβει τὴν οὐρὰ τοῦ λαγοῦ* [10]). Ἐνιαχοῦ δὲ τῆς Γαλλίας τὸ μὲν πνεῦμα τοῦ σίτου ὑπονοεῖται ἐπιφαινόμενον ὑπὸ τὴν μορφὴν ἄλλου ζῴου, καὶ δὴ ἀλώπεκος, ἀλλ' αἱ θεριστικαὶ συνήθειαι εἶναι παρεμφερέσταται πρὸς τὴν λεσβιακήν. Οἱ θερισταὶ τοῦ αὐτοῦ τόπου φιλοτιμοῦνται ποῖος νὰ τελειώσῃ πρῶτος διὰ *νὰ στείλῃ τὴν ἀλεποῦ* εἰς τὸν παρακείμενον ἀγρόν. Ὁ θεριστής, ὅστις θερίζει τὸ τελευταῖον δράγμα, λέγεται ὅτι *ἔχει τὴν ἀλεποῦ* [11]).

---

1) *Georgeakis et Pineau* Folk-lore de Lesbos σ. 310.

2) *Mannhardt* Die Korndämonen. Τοῦ αὐτοῦ Roggenwolf und Roggenhund, Danzig 1865 (2 ἐκδ. 1866). Τοῦ αὐτοῦ Wald- u. Feldkulte τ. II σ. 318 κέ. Τοῦ αὐτοῦ Mythologische Forschungen σ. 29 κέ. 103 κέ. *Frazer* the golden Bough [2] τ. II σ. 261 κέ.

3) *Mannhardt* Myth. Forsch. σ. 29.

4) Zeitschr. d. Ver. f. Volkskunde 1897 σ. 154.

5) *Mannhardt* die-Korndämonen σ. 3.

6) *Frazer* ἔνθ. ἀν. 269.

7) *Sauvé* Folk-lore des Hautes-Vosges σ. 191 παρὰ *Frazer* αὐτ.

8) *Mannhardt* Myth. Forsch. 29. Kornd. 5.

9) *G. A. Heinrich* Agrarische Sitten u. Gebräuche unter den Sachsen Siebenbürgers σ. 21 παρὰ *Frazer* αὐτ. σ. 270.

10) *Frazer* αὐτ. σ. 260.

11) Revue des traditions populaires 1887 τ. II σ. 427 (Bourgogne). 500 (Bresse). *L. Pineau* Le folk-lore de Poitou σ. 500—1 (Poitou).

ΣΥΡΤΟΣ ΚΑΙ ΤΡΑΤΤΑ*

Φίλε κ. Συντάκτα τῶν «Ἔξω τῶν Ἀθηνῶν» [1],

Ἐπίτρεψόν μοι νὰ ἐπανορθώσω μικρὸν ἀρχαιολογικὸν λάθος, ὅπερ ἐν τῷ σημερινῷ φύλλῳ σου παρεισέφρησεν.

Ὁ χορός, ὃν περιγράφεις, πολλῷ ἀπέχει τοῦ πυρριχίου, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον εἶναι ἀρχαιότατος. Εἶναι ὁ *συρτός*, ἐγχώριος μεγαρικὸς χορός, ὡς καταδεικνυσιν ἡ ἀκόλουθος ἐπιγραφὴ τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀντωνίνων, ἐν Μεγάροις εὑρεθεῖσα, συμπεριληφθεῖσα δ' ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ *Boeckh* (C. Inscr. Gr. I σ. 790 ἀρ. 1625, 47): «καὶ τὴν τῶν *συρτῶν* πάτριον ὄρχησιν θεοσεβῶς ἐπετέλεσε». Ἕτερος χορὸς συνηθέστατος ἐν Μεγάροις, ἡ *τράττα*, ἥτις ἀγνοῶ πόσον τοῦ συρτοῦ διαφέρει, εἶναι ἐπίσης ἀρχαῖος, καὶ τὸ περιεργότερον, εἶναι ἀπαράλλακτος μὲ ἀπεικονίσεις χορῶν ἐπὶ τάφου τοῦ ἐν Τυρρηνίᾳ Ῥούβου (*Raoul-Rochette* Peintures antiques inédites σ. 434 πίν. 15. Βλ. καὶ Bulletino dell' Ist. archeol. 1834 σ. 242)· ὁμοιάζει δέ πως καὶ νεαπολιτικῷ τινι ἀναγλύφῳ, παριστῶντι ὀρχουμένας γυναῖκας (*Ed. Gerhard u. Panofka* Neapels antike Bildwerke τ. I σ. 82—83 ἀρ. 275. *Panofka* Lettera all' abb. Maggiore. Palermo 1825). Τὴν ὁμοιότητα ταύτην παρετήρησε καὶ ὁ τὰ Μέγαρα ἐν Πανδώρᾳ (τ. ΙΒ' σ. 413 κέ.) περιγράψας Σ. [Ν. Δραγούμης], ὅστις καὶ τὰς ἀρχαίας τυρρηνικὰς εἰκόνας παρατίθησιν, ἐκ τοῦ Raoul-Rochette ἀναμφιβόλως παραλαβών.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν μεγαρικῶν χορῶν· ὁ δ' ἀρχαῖος πυρρίχιος, καίτοι ἐπακριβῶς δὲν εἰξεύρομεν ὁποῖός τις ἦν, φαίνεται ἀναλογῶν μὲ τὸν παρ' ἡμῖν *ἀρβανίτικον* ἢ *τσάμικον*.

Ἀθῆναι 28 Αὐγούστου 1874.

Ν. Γ. Πολίτης

Υ. Γ. Συγγνώμην διὰ τὰς παραπομπάς.

Υ. Γ. 2ον. Μὴ τυχὸν δημοσιεύσῃς τὴν παροῦσαν.

ΤΑ ΕΘΙΜΑ ΤΗΣ ΠΡΩΤΟΧΡΟΝΙΑΣ**

Τὴν ἀρχὴν τῶν κατὰ τὴν παραμονὴν καὶ τὴν ἡμέραν τῆς πρώτης τοῦ ἔτους τελουμένων παρ' ἡμῖν δυνάμεθα ν' ἀναζητήσωμεν εἰς τὰς ἑορτὰς τῶν Καλανδῶν κατὰ τοὺς πρώτους βυζαντινοὺς χρόνους· τῶν ἑορτῶν τούτων γραφικωτάτην περιγραφὴν παρέχει ἡμῖν ὁ σοφιστὴς Λιβάνιος, σφοδρότατον δὲ

* Ἐδημοσιεύθη ἐν Ἐφημερίδι (Κορομηλᾶ) τῆς 30 Αὐγούστου 1874 σ. 3.

1) Ἐν τῇ αὐτῇ ἐφημερίδι τῆς 28 Αὐγούστου περιγράφων ἀνώνυμος ἐν ἄρθρῳ ὑπὸ τὸν τίτλον τοῦτον τὴν μεγαρικὴν *τράτταν* παρετήρει ὅτι «Περὶ τοῦ χοροῦ τούτου ἄνδρες ἀρχαιολόγοι καὶ ὁ ἡμέτερος Α. Ρ. Ῥαγκαβῆς ἀπεφάνθησαν, ὅτι εἶναι αὐτὸς ὁ ἀρχαῖος πυρρίχιος».

** Ἐδημοσιεύθη ἀνωνύμως ἐν τῇ ἐφημερίδι «Ἄστει» τῆς 3 Ἰανουαρίου 1895.

κατ' αὐτῶν φιλιππικὸν ἐξεφώνησεν ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος ἐν Ἀντιοχείᾳ (τῷ 387) ὁ τοῦ Λιβανίου μαθητὴς Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος. Ὡς ἐκ τοῦ λόγου τούτου «ἐν ταῖς καλάνδαις» φαίνεται, ἡ ἑορτὴ συνίστατο πρὸ πάντων εἰς «διαβολικὰς παννυχίδας», ἃς διήρχοντο εὐθύμως ἐν σκώμμασι καὶ λοιδορίαις καὶ χορείαις νυκτεριναῖς, ἐν εὐωχίαις, πότοις καὶ κύβοις. Ἀγῶνες πότου αὐτόχρημα ἐγίνοντο ἐν τοῖς καπηλείοις, καὶ μετὰ τὸ μεσονύκτιον «γυναῖκες καὶ ἄνδρες φιάλας καὶ ποτήρια πληρώσαντες μετὰ πολλῆς τῆς ἀσωτίας τὸν ἄκρατον πίνουσιν». Αἱ προσπάθειαι τῆς ἐκκλησίας πρὸς ἐκρίζωσιν τῶν ἐθίμων τούτων, ἅτινα ὡς εἰδωλολατρικὰ καὶ ἀντιχριστιανικὰ ἐστιγματίζοντο διὰ τῶν κανόνων οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν συνόδων καὶ τῶν ἀναπτύξεων τῶν ὑπομνηματιστῶν αὐτῶν, συνετέλεσαν βεβαίως κατά τι εἰς περιορισμὸν τινῶν τῶν ἐθίμων, εἰς ἐξαφάνισιν παντελῆ ἄλλων, ἀλλὰ καὶ τὰ περισωθέντα ἀποδεικνύουσιν ὁπόσον βαθέως ἦσαν ἐρριζωμένα ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ λαοῦ τὰ κατάλοιπα τοῦ ἐθνικοῦ παρελθόντος του.

Ἐκ τῶν ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος περισωθέντων ἐθνικῶν ἐθίμων ἄξιον ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι τὸ τῶν μεταμφιέσεων, ὅπερ σφοδρότερον παντὸς ἄλλου ἐπολεμήθη ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας. Ἐν Θρᾴκῃ συνηθίζονται μέχρι τοῦδε μεταμφιέσεις καὶ μιμικαὶ πράξεις, διατηροῦσαι ἀμετάλλακτον τὸν ἀρχαϊκὸν αὐτῶν τύπον, καὶ ἐνέχουσαι τῆς δραματικῆς ποιήσεως τὰ σπέρματα, ὡς αἱ ἑορταὶ τῶν ἐν Ἀττικῇ ἀγροτῶν πρὸ τοῦ Θέσπιδος. Οἱ *Καλόγεροι*, ὡς λέγονται ἐνιαχοῦ τῆς Θρᾴκης οἱ αὐτοσχέδιοι ὑποκριταὶ τοῦ διονυσιακοῦ στοιχειώδους δράματος, σκοποῦσι διὰ τῶν παραστάσεων αὐτῶν νὰ ἐπισύρωσι τὴν εὐλογίαν τοῦ θεοῦ εἰς τοὺς ἀγρούς· αἱ πράξεις, ἃς μιμοῦνται, συνίστανται εἰς τὴν γέννησιν παιδίου (τοῦ ἀρχαίου Διονύσου), εἰς τὴν ἀνατροφὴν αὐτοῦ ὑπὸ τῆς γραίας Βάβας (ἡ ἀρχαία Βαυβώ), εἰς τὴν ἐνηλικίωσίν του καὶ εἰς τοὺς γάμους μετὰ κόρης ἁρπαγείσης· ἑσμὸς ἀλλοκότως ἐνδεδυμένων ὀπαδῶν, ἐπεχόντων τὴν θέσιν τῶν παλαιῶν σατύρων, διασκεδάζει διὰ τῶν ἀγροικικῶν σκωμμάτων, τῶν μορφασμῶν καὶ τῶν κωμικῶν ὀρχήσεων τοὺς θεωμένους· ἡ τρίτη πρᾶξις τοῦ δράματος συνίσταται εἰς θρησκευτικὴν πρᾶξιν σοβαράν, τὴν κατασκευὴν καινουργοῦς ἀρότρου καὶ τὴν ἐπίσκεψιν τῶν ἀγρῶν. Ἀλλαχοῦ αἱ τοιαῦται μεταμφιέσεις δὲν διατηροῦσι τὸν καθαρῶς ἀγροτικὸν χαρακτῆρα· ἐνιαχοῦ τῆς Μακεδονίας οἱ μετημφιεσμένοι καλοῦνται *ρουκαντζάρια* (;)· ἐν Θεσσαλίᾳ τὸ δρᾶμα ἢ μᾶλλον ἡ φάρσα τῆς πρώτης ἑβδομάδος τοῦ ἔτους ὑπόθεσιν ἔχει τὴν ἀπαγωγὴν κόρης. Τὴν κόρην ἀγαπᾷ Γενίτσαρος, ἀλλ' ἀντίζηλον ἔχει ἕνα Ἀράπην· ὁ Γενίτσαρος θυμώνει, τραυᾷ τὴν πιστόλα του, πληγώνει τὸν Ἀράπην, μετανοεῖ ὅμως διὰ τὴν πρᾶξίν του, προσκαλεῖ ἰατρόν, οὗτος ἀρνεῖται νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὴν πρόσκλησιν τοῦ Γενίτσαρου καὶ εἰς αὐτὰς τὰς παρακλήσεις τῆς κόρης· ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐξαναγκάζει αὐτὸν ὁ Γενίτσαρος δι' ἀπειλῶν, ἀνασπῶν τὴν μάχαιράν του, καὶ θεραπεύει τὸν τραυματίαν ὁ ἰατρὸς θέτων στάκτην εἰς τὴν μύτην του. Ἀναμιγνύεται εἰς πάσας τὰ περιπετείας τοῦ δράματος καὶ ἡ ζηλότυπος σύζυγος τοῦ Ἀράπη, ἡ Ἀραπίνα, ἐνῷ τὰ *γιατρόπουλα*, οἱ μαθηταὶ τοῦ ἰατροῦ, καὶ τὰ *ζεμπέκια*, τοῦ Γενίτσαρου οἱ δορυφόροι, φαιδρύνουσι διὰ τῶν ὀρχήσεων αὐτῶν τὴν παράστασιν, καταλήγουσαν πάντοτε εἰς τὴν αἴτησιν χρη-

μάτων (quête). Ἐννοεῖται ὅτι τὸν ἀμετάβλητον τοῦτον κάναβον (canevas) τοῦ δράματος, ποικίλλουσι δι' αὐτοσχεδίων διαλόγων καὶ σκωμμάτων.

Τὴν παραμονὴν ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος παῖδες περιερχόμενοι ψάλλουσιν ᾄσματα ἑορταστικά, ὁποῖα καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους συνηθίζοντο, ὡς μαρτυρεῖ ὁ κατὰ τὴν Ι' ἑκατονταετηρίδα ζήσας ποιητὴς Τζέτζης. Τὰ ᾄσματα ἀφηγοῦνται πῶς τὸν Ἅγιον Βασίλειον παρακαλοῦσιν ἐρχόμενον ἐκ Καισαρείας νὰ εἴπῃ τὸ *ἀλφαβητάρι*, δηλαδὴ ᾆσμα ἀκροστιχίδα ἔχον τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου, καὶ καταλήγουσιν εἰς εὐχὰς καὶ αἰτήσεις χρημάτων. Ἰδοὺ ἓν εἰς παλληκάρι:

Ἔλα κι' ἂς τὸ τιμήσουμε τοῦτο τὸ παλληκάρι,
ποῦ ἔχει πλάταις γι' ἄρματα κι' ἁρμοὺς γιὰ τὸ λιθάρι,
καὶ χέρια γοργογύριστα νὰ ῥήχνῃ τὴ σαΐτα,
νὰ σαϊτεύῃ τὰ πουλιά, νὰ πιάνῃ τὰ περδίκια.
Πέντε ξανθαὶς τὸν ἀγαποῦν καὶ δέκα μαυρομάταις.
Νὰ ζήσῃ χρόνους ἑκατὸ καὶ νὰ τοὺς ἀπεράσῃ,
κι' ἀπ' ἐγγονοὺς πουκάμισα νὰ ζήσῃ νὰ χαλάσῃ.
Ἅπλωσ', ἀφέντη μου, ἅπλωσε 'ς τὴν ἀργυρῆ σου τσέπη,
κι' ἂν εὕρῃς ἄσπρα δός μάς τα, φλουριὰ μὴν τὰ λυπᾶσαι.

Τῶν κατὰ τὴν πρωτοχρονιὰν ὅμως ἐθίμων τὰ πλεῖστα καὶ κυριώτατα ἀπορρέουσιν ἐκ τῆς δοξασίας, ὅτι τότε ἀποκαλύπτεται ἡ τύχη ἑκάστου καθ' ὅλον τὸ ἔτος, καὶ καταλλήλως εἶναι δυνατὸν νὰ μεταστραφῇ αὕτη, οἱαδήποτε καὶ ἂν εἶναι, εἰς ἀγαθὴν διά τινων συμβολικῶν πράξεων. Ὡς τὰ πρῶτα συναπαντήματα καὶ οἱ πρῶτοι οἰωνοὶ κατὰ τὴν αὐγὴν ἑκάστης ἡμέρας δεικνύουσιν ὁποία θὰ εἶναι ἡ τύχη καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν, οὕτω καὶ ἡ πρώτη τοῦ ἔτους, κατὰ τὰς δημώδεις δοξασίας, ἀποκαλύπτει τὴν καθ' ὅλον τὸ ἔτος τύχην.

Ἐν Παρνασίδι πιστεύουσιν, ὅτι τὴν ἑσπέραν τῆς παραμονῆς τῆς Α' τοῦ ἔτους αἱ Μοῖραι κατερχόμεναι λούονται εἰς τὰς πηγὰς καὶ κτενίζουσι διὰ χρυσῶν κτενῶν τὴν πλουσίαν κόμην των. Κατὰ τὴν ὥραν λοιπὸν τοῦ λυκόφωτος αἱ παρθένοι τοῦ χωρίου, φέρουσαι ὑδρίαν καὶ τρυβλίον πλῆρες γλυκισμάτων καὶ ῥώδιον, μεταβαίνουσιν εἰς τὴν πηγήν· καὶ τὰ μὲν γλυκίσματα θὰ προσφέρωσιν εἰς τὰς Μοίρας, ἵνα γευθεῖσαι αὗται εὐχαριστηθῶσι καὶ καταστήσωσι τὰς παρθένους γλυκαῖς καὶ μελιτάταις καθ' ὅλον τὸ ἔτος· τὴν δὲ ὑδρίαν θὰ γεμίσωσιν *ἀμίλητο* νερὸ ἀπὸ τὴν πηγήν, ὅπερ ἐπιτυγχάνεται, ἂν μὴ ἐκστομίσωσι μηδὲ λέξιν καθ' ὅλον τὸν δρόμον μέχρι τῆς ἐπανόδου εἰς τὴν οἰκίαν. Ἀπὸ τὸ νερὸν τοῦτο ποτίζουσιν ὅλους τοὺς ἐν τῇ οἰκίᾳ των, σκορπίζουσι δὲ εἰς τὴν στέγην αὐτῆς ἄμμον, τὴν ὁποίαν ἔλαβον ἀπὸ τῆς πηγῆς, διὰ νὰ εἰσέλθῃ ἡ εὐτυχία. Καὶ θραύουσιν ἐπὶ τοῦ πατώματος τὸ ῥώδιον, διὰ νὰ πληρωθῇ ὁ οἶκος καθ' ὅλον τὸ ἔτος ἀγαθῶν ἀφθόνων ὡς οἱ κόκκοι τοῦ ῥωδιοῦ. Παῖδες προσπαθοῦσι διὰ παντοίων τεχνασμάτων νὰ ἐξαναγκάσωσι τὰ κοράσια νὰ ὁμιλήσωσι τρώγοντες γλυκά.

Τὸ σύμβολον τοῦ ῥωδίου εἶναι κοινὸν ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Ἀθη-

γαις θραύοντες αὐτὸ ἐπιλέγουσιν: *Ὅσα σπυριὰ ἔχει τὸ ῥόιδο, τόσα καλὰ νὰ χυθοῦν εἰς τὸ σπίτι μας τοῦτο τὸ χρόνο.* Καὶ προσθέτουσιν ἐπῳδὴν πρὸς ἀποτροπὴν τῶν κακῶν: *Ὄξω ψύλλοι, ὄξω κορέοι, ὄξω τὰ κακὰ τοῦ κόσμου· μέσα ὑγεία, μέσα εὐτυχία, μέσα τὰ καλὰ τοῦ κόσμου.* Ἐν Χίῳ συνηθίζουσι πρὸς τούτοις διὰ βαρυτέρου συμβόλου νὰ ἐκφράζωσι τὰς εὐχάς των. Οἱ ἐπισκεπτόμενοι κατὰ τὴν Α' τοῦ ἔτους τοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους των φέρουσιν ἕκαστος καὶ λίθον βαρύν, εὐχόμενοι ν' ἀποκτήσωσιν οἱ ἐν τῇ οἰκίᾳ ἴσον τὸ βάρος χρυσόν. Λέγουσι δὲ καὶ ταύτην τὴν προσφώνησιν πρὸς τὸν ἅγιον Βασίλειον, τὸν τιμώμενον κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἅγιον: *Καλὴ μέρα, κὺρ Βασιλέ· ἤφερές μας γερωσύνη; — Κουκκιά, ῥοβίθια, φασούλια, σιτάρι, ῥιφάκια* (ἐρίφια), *πρόβατα, νυφάδες καὶ τὸ βάρος σας μάλαμα.* Διότι οἱ Χιῶτες, φαίνεται, τὸ ἐμπορικώτατον φῦλον τῆς Ἑλλάδος καὶ πρακτικώτατον, ὅλην τὴν εὐτυχίαν εἰς τὸ μάλαμα συγκεντρώνουσι.

Τὸν αὐτὸν σκοπόν, τὴν ἀποκάλυψιν τῆς τύχης καθ' ὅλον τὸ ἔτος, ἔχει καὶ ἡ βασιλόπιττα· τὴν κόπτουν τὴν παραμονὴν εἰς τὸ δεῖπνον, ἢ τὴν Α' τοῦ ἔτους εἰς τὸ γεῦμα, εἰς τεμάχια ἴσα τὸν ἀριθμὸν πρὸς τοὺς ἐν τῇ οἰκίᾳ καὶ ἐπὶ ἓν ἐπὶ πλέον, ἀνῆκον εἰς τὸν οἶκον, ἤτοι τὸ σύνολον τῆς οἰκογενείας ἐκεῖνος, εἰς οὗ τὸ τεμάχιον θὰ εὑρεθῇ τὸ ἀργυροῦν κερμάτιον ἢ τὸ χρυσοῦν νόμισμα, προμηνύεται, ὅτι θὰ εἶναι εὐτυχὴς καθ' ὅλον τὸ ἔτος. Ἐν Ζαγορίῳ τῆς Ἠπείρου πλὴν τοῦ νομίσματος ἐμβάλλουσιν εἰς τὴν πίτταν καὶ σταυρού, ἐκ καλάμης σίτου, ἐκ κλήματος καὶ ἐκ κρανιᾶς. Μετὰ τὸ γεῦμα μοιράζουσιν ἀνὰ ἓν τεμάχιον εἰς πάντα τῆς οἰκογενείας τὰ μέλη καὶ ἐκ τοῦ εὑρήματος φαίνεται ποῖος θὰ ἔχῃ τύχη (νόμισμα) καὶ ποῖος θὰ εὐδοκιμήσῃ εἰς τὴν γεωργίαν, τὴν οἰνοποιίαν ἢ τὴν ποιμενικήν. Ἐν Ζακύνθῳ ἀντὶ βασιλόπιττας κατασκευάζουσι κολλοῦραν τὰ Χριστούγεννα.

ΤΑ ΠΡΟ ΧΡΙΣΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΑ

Κύριε Διευθυντὰ τῆς «Ἑστίας»,

Πολὺ περίεργα εἶναι ὅσα γράφει ἐν τῷ χθεσινῷ σας φύλλῳ ὁ «Ἑκάεργος» διὰ «τὰ πρὸ Χριστοῦ Χριστούγεννα», οὐχὶ ὅμως καὶ ἀκριβῆ. Νομίζω δ' ὅτι μεγάλη ἐπιβάλλεται προσοχὴ εἰς τὸν ἀναλαμβάνοντα ν' ἀνακοινώσῃ εἰς τοὺς πολλοὺς διὰ δημωδῶν δημοσιευμάτων πορίσματα τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης, πάντοτε μέν, μάλιστα δ' ὅταν ταῦτα ἔχωσιν ἄμεσον σχέσιν πρὸς θρησκευτικὰς παραδόσεις καὶ δοξασίας. Ὅθεν ἀναγκαίαν κρίνω τὴν ἐπανόρθωσιν τῶν πλημμελῶς ὑπὸ τοῦ Ἑκαέργου γραφέντων, τοῦτο δὲ θὰ κάμω διὰ βραχέων, περιττὸν ἄλλως καὶ ἄκαιρον θεωρῶν νῦν τὸν μακρότερον περὶ τοιούτων ζητημάτων λόγον.

Ἀναζητῶν ὁ Ἑκάεργος εἰς ἄλλας παλαιοτέρας θρησκείας ἑορτὰς ὁμοίας πρὸς τὰ Χριστούγεννα τῶν Χριστιανῶν καὶ μύθους παραπλησίους πρὸς τὰ περὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ παραδεδομένα, βεβαιοῖ ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἑώρταζον τὴν γέννησιν τοῦ Διονύσου καὶ τοῦ Ἡρακλέους τὴν 25 Δεκεμβρίου ἑκάστου ἔτους, ἐμυθολόγουν δ' ὅτι ἐγεννήθησαν ἀμφότεροι ἐκ παρθένων, οὗτος μὲν τῆς Ἀλκμήνης, ὁ δὲ Διόνυσος τῆς Σεμέλης.

Ταῦτα εἶναι ἀνυπόστατα. Τὸ δόγμα περὶ παρθενογενῶν θεῶν ἢ ἡρώων ἦτο παντελῶς ἄγνωστον εἰς τοὺς Ἕλληνας· περὶ τῆς Ἀλκμήνης μάλιστα ἐμυθολόγουν ὅτι ἐγέννησε δύο παῖδας διδύμους, τῷ Διὶ μὲν τὸν Ἡρακλέα, μιᾷ νυκτὶ πρεσβύτερον, τῷ Ἀμφιτρύωνι δὲ τὸν Ἰφικλέα. Ὁ λέγων δ' ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἦγον ἑορτήν τινα τὴν 25 Δεκεμβρίου ἐλέγχεται ἀγνοῶν ὅτι αἱ ἡμέραι τῶν ἑλληνικῶν μηνῶν δὲν συμπίπτουσι πρὸς ἡμέρας τοῦ Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου, ὅπερ παρὰ τῶν Ρωμαίων ἔχουσι παραλάβει τὰ σημερινὰ εὐρωπαϊκὰ ἔθνη, διότι οἱ Ἕλληνες κατὰ σελήνην ἦγον τὸν ἐνιαυτόν· καὶ ἐπηνώρθουν μὲν τὴν διαφορὰν τοῦ σεληνιακοῦ πρὸς τὸ ἡλιακὸν ἔτος δι' ἐμβολίμων μηνῶν, ἀλλὰ δὲν ἦτο δυνατὸν βεβαίως, ἀκριβῶς ἕνεκα τῶν ἐμβολίμων τούτων μηνῶν, νὰ ἐπέλθῃ πλήρης συνταύτισις τῶν ἡμερῶν τῶν ἡλιακῶν καὶ τῶν σεληνιακῶν μηνῶν.

Ἂς ὑποθέσωμεν ὅμως ὅτι ἐννοεῖ ὁ Ἑκάεργος, ὡς ἀντιστοιχούσας πρὸς τὰ

---

* Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ ἐφημερίδι «Ἑστίᾳ» τῆς 2 Ἰανουαρίου 1898, ὡς ἀπάντησις εἰς ἀρθρίδιον δημοσιευθὲν ἐν τῇ αὐτῇ ἐφημερίδι τῆς 29 Δεκεμβρίου 1897 ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον καὶ μὲ τὴν ὑπογραφὴν Ἑκάεργος.

Χριστούγεννα ἑορτὰς ἀγομένας ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὰς χειμερινὰς τροπὰς τοῦ ἡλίου εἰς τιμὴν τῶν γενεθλίων τοῦ Διονύσου καὶ τοῦ Ἡρακλέους. Ἀλλὰ περὶ μὲν τοῦ Ἡρακλέους γινώσκομεν ὅτι ἐγεννήθη ἐν τετράδι, δηλαδὴ τὴν τετάρτην ἡμέραν τοῦ μηνός, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἤγετο, ἐν Θήβαις μόνον, ἑορτὴ τὰ *Ἡράκλεια*· διότι πᾶσαι αἱ ἄλλαι εἰς τιμὴν τοῦ Ἡρακλέους ἀγόμεναι ἑορταὶ οὐδεμίαν εἶχον εἰς τὴν γέννησιν αὐτοῦ ἀναφοράν.

Τίνα ὅμως μῆνα ἐπιστεύετο ὅτι ἐγεννήθη ὁ Ἡρακλῆς; Πιθανώτατα τὸν ὑπὸ τῶν Δελφῶν *Ἡράκλειον* καλούμενον, ὅστις ἀντιστοιχῶν πρὸς τὸν Ἀττικὸν Θαργηλιῶνα ἦτο μὴν θερινός. Εἰς τιμὴν δὲ τοῦ Διονύσου ἤγοντο ἐν Ἀττικῇ κατὰ μῆνα Ποσειδεῶνα, ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὸν Δεκέμβριον, τὰ κατ' ἀγροὺς Διονύσια, ἐν ἡμέραις ὁριζομέναις ἑκάστοτε ὑπὸ τῶν δημοτῶν ἐν ἑκάστῳ δήμῳ. Καὶ αὗται δ' ἦσαν χαριστήριαι τῷ θεῷ διὰ τὴν δωρεὰν τοῦ νέου οἴνου. Κατὰ δὲ τὰς χειμερινὰς τροπὰς τοῦ ἡλίου μόνον ἐν Δελφοῖς ἔθυον οἱ ἱερεῖς εἰς τὸν μυθευόμενον τάφον τοῦ Διονύσου· ἀλλ' ἡ θυσία αὕτη οὔτε ἑορτὴ ἦτο, οὔτε σχέσιν τινὰ οἱανδήποτε δύναται νὰ ὑποτεθῇ ἔχουσα πρὸς τὴν γέννησιν τοῦ Διονύσου ἢ πρὸς τὴν χριστιανικὴν ἑορτὴν τῶν Χριστουγέννων. Καὶ ἡ *ἔγερσις Ἡρακλέους* ἡ ἐν Τύρῳ κατὰ τὰς χειμερινὰς τροπὰς πανηγυριζομένη οὐδεμίαν πρὸς ταύτην φαίνεται ἔχουσα σχέσιν.

Τί δ' εἶναι πάλιν αἱ παράδοξοι ἐκεῖναι καὶ εἰς πάντα μέχρι τοῦδε ἄγνωστοι ἀποκαλύψεις τοῦ Ἑκαέργου περὶ «*ἀνεξαρτήτων λατρευτῶν* τοῦ θείου ἐν Αἰθιοπίᾳ, Αἰγύπτῳ, Σκυθίᾳ, Γερμανίᾳ, Ἱσπανίᾳ, ἐν ταῖς δυτικαῖς Ἰνδίαις (!) κλπ.», οἵτινες ἑώρταζον τὴν γέννησιν τοῦ Σωτῆρός των Ἡρακλέους καθ' ἕκαστον ἔτος τῇ 25 Δεκεμβρίου; Ἀνεκάλυψε λοιπὸν θιάσους ὀργεώνων (διότι αὐτοὺς ὑποθέτομεν ὅτι ἐννοεῖ λέγων ἀνεξαρτήτους λατρευτὰς) καὶ λατρείαν τοῦ Ἡρακλέους καὶ ἐν ταῖς Δυτικαῖς Ἰνδίαις, ἤτοι ἐν τῇ πρὸ τοῦ Κολόμβου Ἀμερικῇ; Ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἀνακάλυψις θὰ ἔλυε τὸ ζήτημα περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν αὐτοχθόνων Ἀμερικανῶν, καὶ θ' ἀπεδίδετο ὁριστικῶς εἰς τοὺς Ἕλληνας ἡ τιμὴ τῆς ἀνακαλύψεως τῆς Ἀμερικῆς, ἀφοῦ ἡ ἑλληνικὴ λατρεία εἶχεν εἰσαχθῇ εἰς αὐτὴν ἀπὸ τῶν παλαιοτάτων χρόνων! Δυστυχῶς ὅμως ταῦτα τοὐλάχιστον τὰ περὶ ἑορτῆς τοῦ ἐκ παρθένου δῆθεν γεννηθέντος Ἡρακλέους ἐν ταῖς Δυτικαῖς Ἰνδίαις προῆλθον ἐκ συγχύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ θεοῦ καὶ τῶν θεῶν τῶν παλαιῶν Μεξικανῶν Κουετζαλκοάτλ καὶ Οὐιτζιλοπόχτλι, οἵτινες ἐπιστεύετο ὅτι ἐκ παρθένων ἐγεννήθησαν.

Εἰς παραπλησίαν σύγχυσιν πρέπει ν' ἀποδώσωμεν καὶ τὰ περὶ αἰγυπτιακῶν ἑορτῶν τελουμένων τῇ 25 Δεκεμβρίου καὶ περὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Ὥρου ἐκ τῆς παρθένου Ἴσιδος. Συνηθεστάτη ἐπίκλησις τῆς Ἴσιδος ἦτο «Μήτηρ Θεοῦ», ὡς ὠνομάζετο παρ' Αἰγυπτίοις ἑκάστοτε καὶ ἡ μήτηρ τοῦ βασιλεύοντος Φαραώ· καὶ ὁ εἰκονικὸς τύπος τῆς Θεοτόκου θηλαζούσης τὸν Χριστὸν ἐπλάσθη κατὰ μίμησιν τῶν ἀπεικονίσεων τῆς Ἴσιδος φερούσης τὸν Ὧρον, ὡς καὶ ἡ χριστιανικὴ παράστασις τοῦ δρακοντοκτόνου Ἁγίου Γεωργίου ἐλήφθη ἐξ ὁμοίων εἰκόνων τοῦ Ὥρου. Καὶ ἐπίθετα τοῦ Χριστοῦ ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ὕμνοις φέρονται ὅμοια πρὸς τὰ ἐπίθετα τοῦ Ὥρου ἐν τοῖς αἰγυπτιακοῖς (π. χ. ἥλιος τῆς δικαιοσύνης, παιδίον νέον ὁ πρὸ αἰώνων θεὸς κτλ.). Ἀλλ'

οὔτε ἡ Ἶσις ἐλέγετο παρθένος, οὔτε ἡ γέννησις τοῦ Ὥρου ἐπανηγυρίζετο κατὰ τὰς χειμερινὰς τροπὰς τοῦ ἡλίου, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐαρινὴν ἰσημερίαν.

Καὶ τὰ περὶ τῆς ἑορτῆς τῆς γεννήσεως τοῦ ἐκ παρθένου γεννηθέντος Ταμμούζ, κατὰ τὴν 25 Δεκεμβρίου παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἀσσυρίοις καὶ Βαβυλωνίοις δὲν εἶναι ἀκριβέστερα τῶν ἄλλων. Ταμμοὺζ εἶναι τὸ καὶ ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ ἀπαντῶν συριακὸν καὶ ἑβραϊκὸν ὄνομα τοῦ φοινικικοῦ θεοῦ Ἀδώνιδος. Οὗτος οὔτε ἐκ παρθένου ἐμυθολογεῖτο γεννηθείς, οὔτε ἡ ἑορτή του ἤγετο κατὰ Δεκέμβριον.

Τὰ Ἀδώνια ἦσαν ἑορτὴ εἰς μνήμην τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ θεοῦ τῆς βλαστήσεως Ἀδώνιδος, ἐτελοῦντο δ' ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσι τῆς Ἑλλάδος περὶ τὰ τέλη τοῦ Μαρτίου περίπου, ἐν δὲ ταῖς ἀσιατικαῖς πόλεσι καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατὰ φθινόπωρον λῆγον, καὶ παρετείνοντο ἐπὶ μίαν ἑβδομάδα ὡς ἑορτὴ πένθιμος διὰ τὰ πάθη τοῦ θεοῦ, μετὰ δὲ τὴν πάροδον τῶν πενθίμων ἡμερῶν ἐπανηγυρίζετο ἐν ὀργιαστικῇ χαρᾷ ἡ ἀνάστασις αὐτοῦ. Ὁ δὲ τῶν Βαβυλωνίων Θεὸς Δομούζι δὲν φαίνεται ἔχων σχέσιν πρὸς τοῦτον τὸν Ταμμούζ, ὥς τινες ὑποθέτουσιν· ἐμυθολογεῖτο δ' οὗτος ἐρωμένος τῆς Ἰστάρτ, τῆς Οὐρανίας Ἀφροδίτης τῶν Βαβυλωνίων.

Ὀρθότερα φαίνονται τὰ περὶ ὁμοιότητος τοῦ Κρίσνα τῶν Ἰνδῶν καὶ τοῦ Χριστοῦ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Ἑκαέργου, διότι ἐν πλείστοις συμπίπτουσιν αἱ ἰνδικαὶ καὶ αἱ χριστιανικαὶ παραδόσεις περὶ τῆς γεννήσεως καὶ τῆς παιδικῆς ἡλικίας ἑκατέρου. Ὁμιλῶν ὅμως περὶ Χριστουγέννων πρὸ Χριστοῦ ὤφειλε νὰ γινώσκῃ ὅτι τὰ περὶ Κρίσνα ἰνδικὰ ποιήματα, καὶ πρὸ πάντων ἡ Βαγαβάθα Γιτά, εἶναι μεταγενέστερα τοῦ Χριστιανισμοῦ, καὶ ὅτι ἡ λατρεία τοῦ Κρίσνα ἐν Ἰνδικῇ μόλις περὶ τὸν ἕβδομον αἰῶνα μετὰ Χριστὸν ἐπαγιώθη. Διὰ τοῦτο πολλοὶ εὐλόγως παραδέχονται ὅτι τὰς ὁμοίας πρὸς τὰς χριστιανικὰς παραδόσεις διηγήσεις περὶ τοῦ Κρίσνα παρέλαβον οἱ Ἰνδοὶ ποιηταὶ παρὰ Χριστιανῶν.

Ἀναμφίλεκτος ὅμως εἶναι ἡ σύμπτωσις τῆς ἑορτῆς τῶν Χριστουγέννων πρὸς τὴν ἑορτὴν τῶν γενεθλίων ἄλλου θεοῦ τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Τούτου φαίνεται ἔχων γνῶσίν τινα, ἀλλ' ἀσαφεστάτην, ὁ Ἑκάεργος. «Οἱ Μέθριοι», λέγει, «ἱερεῖς τῆς ἀρχαίας Περσίας ἐπίσης ἑώρταζον τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ των κατ' ἔτος τῇ 25 Δεκεμβρίου». Ἀλλ' οἱ Μέθριοι εἶναι πρόσωπα ἀνύπαρκτα, διότι οἱ τῶν Περσῶν ἱερεῖς, οἱ καὶ τὸν Μίθραν τιμῶντες, ὠνομάζοντο Μάγοι. Οὗτος δ' ὁ περσικὸς θεὸς Μίθρας, ὁ θεὸς τοῦ φωτὸς καὶ τῆς δικαιοσύνης, ὁ ταυτιζόμενος τῷ ἡλίῳ, ἐγένετο κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους θεὸς παγκόσμιος. Ἡ λατρεία αὐτοῦ διεδόθη καθ' ἅπαν τὸ ἀχανὲς ρωμαϊκὸν κράτος, περιλαβοῦσα στοιχεῖα πολλὰ καὶ ἐξ ἄλλων θρησκευμάτων ἐν τοῖς μυστηρίοις, ἅτινα ἐμυοῦντο οἱ θιασῶται αὐτοῦ. Πρὸς τὴν λατρείαν δὲ τὴν μιθραϊκήν, καὶ οὐχὶ πρὸς τὴν ἑλληνικὴν θρησκείαν, ἐπάλαισεν ὁ χριστιανισμὸς καὶ ταύτην κατασυντρίψας ἐθριάμβευσεν. Ἡ μιθραϊκὴ ἦτο ἡ τῶν ρωμαίων αὐτοκρατόρων θρησκεία ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Σεβήρου, μάλιστα δὲ ἀπὸ τοῦ Αὐρηλιανοῦ. Τὸ κατὰ τὰ ἐγκαίνια τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἱδρυθὲν ἐν τῷ Μυλλιαρίῳ ἄγαλμα δὲν ἦτο τοῦ Ἀπόλλωνος, ἀλλὰ τοῦ Ἡλίου Μίθρα, ὁ δ' ἐν τῷ Αὐγου-

σταίῳ ἀνδριὰς τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου δὲν ἀπεικόνισεν αὐτὸν ἐν σχήματι τοῦ Ἀπόλλωνος ἀλλ' ἐπίσης ἐν σχήματι τοῦ Ἡλίου Μίθρα. Καὶ ὁ Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης δὲν ἐπεχείρησε ν' ἀναστηλώσῃ τὴν λατρείαν τῶν παλαιῶν ἑλληνικῶν θεῶν, ἀλλὰ τούτου τοῦ συμμίκτου θεοῦ τῶν Ρωμαίων καὶ τῶν βαρβάρων, τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν δεισιδαιμόνων, ὃν καὶ ἀνυμνεῖ ἐν τῷ περισωθέντι λόγῳ του «εἰς τὸν βασιλέα Ἥλιον».

Ἡ θρησκεία λοιπὸν αὕτη, ἡ ἐχθίστη τῷ χριστιανισμῷ, παρουσιάζει πολυπληθεῖς ὁμοιότητας πρὸς τοῦτον ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς μάλιστα τύποις τῆς λατρείας. Αἱ ἐπικλήσεις τοῦ θεοῦ Μίθρα δὲν διαφέρουσι τῶν χριστιανικῶν· διότι καλεῖται οὗτος δημιουργός, δεσπότης τῶν πάντων, ἀκατάληπτος, παντοδύναμος, μέγας. Οἱ θιασῶται τῶν μιθραϊκῶν μυστηρίων εἶχον ἱεραρχίαν, ἐβαπτίζοντο, ἐνήστευον, μετελάμβανον, ἔχριον τὸ μέτωπον διὰ μύρου. Ἐπίστευον εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καὶ εἰς τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν, εἰς τὴν ὕπαρξιν παραδείσου πρὸς ἀμοιβὴν τῶν ἀγαθῶν καὶ κολάσεως πρὸς αἰώνιον τιμωρίαν τῶν κακῶν. Εἶχον ἠθικὰς ἐντολάς, ἐκήρυσσον τὴν ἁγνότητα καὶ τὴν ἀποχὴν τῶν ἐμψύχων.

Ὅθεν οὐδόλως ἄπορον ὅτι καὶ ἡ ἑορτὴ τῶν γενεθλίων τοῦ Μίθρα ὁμοιάζει πρὸς τὰ Χριστούγεννα. Ἤγετο αὕτη ἐν σπηλαίῳ, διότι ἐν σπηλαίῳ ἐπιστεύετο γεννηθεὶς ὁ Μίθρας, τὴν 25 Δεκεμβρίου, καὶ ἐλέγετο ἑορτὴ τῶν γενεθλίων τοῦ ἀνικήτου Ἡλίου (Natalis Solis invicti). Πόθεν τοιαύτη ὁμοιότης συνεζητήθη ὑπὸ πολλῶν, ἀλλ' ἐπαρκῶς δὲν ἐξηγήθη ἀκόμη. Τὰ κυριώτατα δὲ συγγράμματα περὶ τῆς λατρείας τοῦ Μίθρα εἶναι τὸ τοῦ Lajard (1847 καὶ 1867) καὶ τοῦ F. Cumont (ἐν Βρυξέλλαις 1896) γαλλιστὶ ἀμφότερα γεγραμμένα.

Ἐν Ἀθήναις τὴν 30 Δεκεμβρίου 1897.

ΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΓΕΝΝΗΣΙΝ

Αἱ ἔγκυοι γυναῖκες ἐν Ἀθήναις πρὸς εὐτοκίαν ἐξολισθαίνουσιν ἔκ τινος λείου βράχου κάτωθι τοῦ λόφου τῶν Νυμφῶν [1]. Ἀλλαχοῦ ἀφήνουσι νὰ τὰς τύπτωσιν οἱ ἄνδρες κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Βαΐων, τελουμένην τὴν πρώτην πρὸ τοῦ Πάσχα Κυριακὴν [2], καὶ τὸ ἔθιμον τοῦτο ἐνθυμίζει ἡμῖν τὴν ἀρχαίαν ρωμαϊκὴν τελετὴν τῶν Λουπερκαλίων (Lupercalia), καθ' ἣν νέοι περιτρέχοντες, ἔτυπτον σκύτεσι τὰς ἀπαντώσας, αἵτινες ἄσμεναι ἐδέχοντο τὰ κτυπήματα, πρὸς εὐτοκίαν συντείνοντα αὐτὰ νομίζουσαι [3]. Ἐπιστάσης δὲ τῆς ὥρας τοῦ τοκετοῦ ἀφήνουσιν ἀνοικτὰς τὰς θύρας εἴς τινα μέρη κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Sonnini [4], ὅπως μὴ ἐπιτείνωνται αἱ ὠδῖνες τῆς γεννώσης· ἐνῷ ἀλλαχοῦ κλείουσιν ἐπιμελῶς τὰς θύρας καὶ ἐξ αἰδοῦς, καὶ ὅπως μὴ τὰ πονηρὰ πνεύματα εἰσδύσαντα βλάψωσι τὴν λεχώ [5]. Ἡ τίκτουσα κρατεῖ εἰς τὰς χεῖρας φυτόν τι, ὅπερ ὡς ἐκ τῆς ὁμοιότητος τοῦ σχήματός του πρὸς χεῖρα *χέρι τῆς Παναγίας* ἀποκαλεῖται, ἢ ῥαίνεται δι' αὐτοῦ ὑπὸ τῆς μαίας [6]. Πάντες δὲ ἐπι-

---

* Ἐδημοσιεύθη ἐν Νεοελληνικοῖς Ἀναλέκτοις 1872 τ. Α' σ. 374—384.

1) *Bartholdy* Bruchstücke zur nähern Kenntniss Griechenlands σ. 355. Voyage en Grèce, tr. française τ. II σ. 57. *Λευκίου* Ἀνατροπὴ τῶν δοξασάντων κλπ. 1843 σ. 43. «Αἱ νῦν ἔγκυοι τῶν Ἀθηνῶν γυναῖκες ἐν τῷ προσπελάζειν τῷ τοκετῷ, εἰς τὸν πλησίον τοῦ *Χῶρος Διὸς* πάλαι ὄντα Εἰλειθυίας ναὸν ἀπίασι, καὶ μετὰ τὸ προσεύξασθαι, ἐπί τινος λείας τε καὶ κατωφεροῦς καθήμεναι πέτρας, κατολισθαίνουσιν, εὐτοκίας τυχεῖν ἐκ τούτου οἰόμεναι». *Wachsmuth* Das alte Griech. im neuen σ. 71. [[Ἐκτενέστερος λόγος περὶ τούτου ἐν Λαογρ. Σύμμ. Β', 285 κέ.]].

2) Βλ. ὅσα ἄλλοτε ἐγράψαμεν ἐν Πανδώρας τ. ΙΗ' (1867) φύλλ. 417. [[Πρβλ. καὶ Λαογρ. Σύμμ. Β', 302 κέ.]].

3) *Juvenal.* II, 142 κέ. *Preller* Römische Mythol. Μέρ. IV. κεφ. 4. Πανδώρα ἔνθ. ἀν. [[Λαογρ. Σύμμ. Β', 308]].

4) *Sonnini* Voyage en Grèce et en Turquie 1801 τ. II. σ. 81 [[Λαογρ. Σύμμ. Β', 300 καὶ σημ. 5]].

5) Ἐρατὼ τ. Α' σ. 78: «Ὅταν αἱ ὠδῖνες καταλάβωσιν αὐτὴν (τὴν ἐπίτοκον), κλείεται ἡ θύρα τοῦ δωματίου, ἐν ᾧ εὑρίσκεται, καὶ οὐδεὶς δύναται νὰ εἰσέλθῃ ἐπί τινα χρόνον, ἵνα μή, ἀνοιγείσης τῆς θύρας, κακοποιόν τι πνεῦμα εἰσπηδήσῃ ἐκεῖ· ἐν ἄλλῳ δὲ δωματίῳ συγγενεῖς ἄλλοι παραμένουσι πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν διαταγῶν τῆς μαίας». [[Λαογρ. Σύμμ. Β', 300, 5]].

6) *Σκ. Βυζαντίου* Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῆς διαλέκτου, λ. χέρι· «χέρι τῆς Παναγίας ὀνομάζουν αἱ γυναῖκες εἶδός τι φυτοῦ, τὸ ὁποῖον ἐκθέτουσιν εἰς τὰς γέννας, σεβόμεναι, καὶ μὲ αὐτὸ ῥαντίζουν τὸ οἴκημα τῶν λεχώνων. Ἂν δὲν ἀπατῶμαι, αὐτὸ πρέπει νὰ εἶναι ἡ *Γλυκυσίδη*, τὴν ὁποίαν κατὰ τὸν Ἡσύχιον καὶ Ἀθήναιον, ἐσέβοντο καὶ τὸ πάλαι

καλοῦνται τὴν Παναγίαν καὶ τὸν ἅγιον Ἐλευθέριον, ὅστις προστάτης τῶν νεογνῶν θεωρεῖται [1], ὡς οἱ ἀρχαῖοι ἐπεκαλοῦντο τὴν θεὰν τοῦ τοκετοῦ Εἰλείθυιαν [2]. Ὅταν δὲ ἡ γυνὴ δοκιμάζῃ δυσκολίας καὶ ὠδῖνας πολλὰς κατὰ τὸν τοκετόν, ὁ σύζυγός της κατὰ προτροπὴν τῆς μαίας τύπτει διὰ τοῦ ὑποδήματός του τὴν ἀσθενῆ τρὶς τὰ νῶτα, ἐκφωνῶν «ἐγὼ σὲ φόρτωσα κ' ἐγὼ σὲ ξεφορτώνω» ἢ «κι' ὁ Θεὸς νὰ σὲ ξεφορτώσῃ» [3].

Ἄξιον δὲ νὰ μὴ παραλείψωμεν τὴν συνήθειαν τῶν ποιμενίδων γυναικῶν τοῦ τίκτειν ἐν ὑπαίθρῳ. Μὴ εὐποροῦσαι αὗται τῶν ἐπιτηδείων πρὸς συντήρησίν των κατὰ τὸν τοκετόν, ἅτε ἐν ὑπαίθρῳ διαιτώμεναι, τίκτουσιν ὑπὸ δένδρον ἢ θάμνον καὶ ἔπειτα ἀναλαμβάνουσαι ἀταράχως τὸ νήπιον ἐν τῇ ποδιᾷ ἐπανέρχονται παρὰ τῷ συζύγῳ. Τοιοῦτό τι ἐγένετο, ὡς ἀναφέρει ὁ Διόδωρος [4], ὑπὸ τῶν γυναικῶν ἐν Λιγυστικῇ· ἔγκυοι αὗται οὖσαι καὶ μετὰ τῶν ἀνδρῶν ἀντὶ μισθοῦ συνεργαζόμεναι, ὅταν κατελαμβάνοντο ὑπὸ τῶν ὠδίνων, ἀπήρχοντο ὑπό τινα θάμνον, ὅπου καὶ ἔτικτον. Ἐπανήρχοντο δέ, ὑπὸ τὸν θάμνον τὸ βρέφος καταλείπουσαι, καὶ ἂν ἐλάμβανον ἄδειαν καὶ τὸν μισθὸν παρὰ τοῦ μισθωσαμένου ἀπήρχοντο πρὸς περίθαλψιν τοῦ τέκνου των, ἐν ἐναντίᾳ δὲ περιπτώσει ἔμενον ἐργαζόμεναι μέχρι τέλους τοῦ ἔργου.

κι γυναῖκες. Ἡ περιγραφὴ τοῦ Διοσκορίδου μὲ πείθει τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσον ἡ μορφὴ τοῦ φυτοῦ ὁμοιάζει μὲ δάκτυλα, ὅθεν λέγεται προσέτι καὶ Πεντόδορον ἢ Πεντόροδον κατὰ τὸν Ἡσύχιον, Ἰδαῖοι δάκτυλοι καὶ ἐπὶ πᾶσι Παιονία ἡ ῥίζα του μάλιστα». *Wachsmuth* ἔνθ. ἀν. σ. 71. *B. Schmidt* Das Volksleben d. Neugr. σ. 36. Περὶ τῆς Παιωνίας βλ. *Γαλην.* τ. XIV σ. 418, 4. 5 Kühn. Περὶ τῆς Γλυκυσίδης *Θεόφραστ.* φυτ. ἱστ. Θ' 9. *Plin.* Hist. Nat. XXV, 4 καὶ τοῦ Πεντορόδου *Διοσκορίδ.* III, 157. *Plin.* XXV, 4. XXVII, 10. *Ἡσύχ.* ἐν λ. Περὶ δὲ τῶν ἐν χρήσει παρὰ τοῖς ἀρχαίοις πρὸς εὐτοκίαν φυτῶν βλ. *Welcer* Kleine Schrift. τ. III σ. 194. [[Πρβλ. Λαογρ. Σύμμ. Β' 296—7]].

1) *Bybilakis* Neugriechisches Leben σ. 2. [[Πληρεστέραν ἀναγραφὴν τῶν ἁγίων βοηθῶν βλ. ἐν Λαογρ. Σύμμ. Β', 309 κέ.]].

2) *Θεοκρίτ.* ΙΖ', 71. Ἐκ τούτου ὁρμηθεὶς ὁ Βυβιλάκης ἔνθ. ἀνωτέρω προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς Εἰλειθυίας παραφθαρὲν τοῦ Ἁγ. Ἐλευθερίου τὸ ὄνομα, πάνυ ἀπιθάνως ὡς καὶ ὁ *Sanders* (Das Volksleben der Neugriechen σ. 305) καὶ ὁ *Wachsmuth* (ἔνθ. ἀν. σ. 72) παρετήρησαν.

3) *Sonnini* ἔνθ. ἀν. σ. 92. *Bybilakis* ἔνθ. ἀν. σ. 41. [[Λαογρ. Σύμμ. Β', 302]].

4) *Διόδωρ. Σικελ.* Δ', 20. [[Ἄλλαι μαρτυρίαι περὶ τοκετοῦ καθ' ὁδὸν ἢ ἐν ὑπαίθρῳ παρ' ἀρχαίοις: *Ποσειδώνιος παρὰ Στράβωνι* Γ' 165 καὶ ἐν FHG. III, 275, 53. *Αἰλιαν.* Ζ. ἱστ. Ζ', 12. (Βλ. καὶ *Kalkmann* Pausanias der Perieget σ. 7). *Ἀριστοτ.* θαυμ. ἀκ. 91 (93). Ἡ μήτηρ τοῦ Ὀδυσσέως καθ' ὁδὸν ἐγέννησε (*Westermann* Mythogr. σ. 183. *Εὐσταθ.* εἰς Ὀδύσσ. 1871, 21. Σχολ. Ὀδυσ. Α' 75 καὶ 21. *Τζέτζ.* εἰς Λυκόφρ. 786. Ἐτυμ. μ. 615, 39. *Hercher* ἐν Jahrbücher Fleckeisens Supplem. I, 228). Πρόσθες (*Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ;*) Διδασκαλ. ἑρμην. ἐν Rev. des Etudes grecq. 1893 σ. 89. Νῦν «ἐν Σαμοθράκῃ οὐδέποτε γεννᾷ ἐν τῷ οἴκῳ της ἡ ἐν ὥρᾳ τοκετοῦ εὑρεθεῖσα γυνή, ἀλλ' ἐν συγγενικῇ γειτνιαζούσῃ, φόβῳ μὴ ὁ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτῆς παραμένων *δαίμων* ἢ αὐτὴν κακοποιήσῃ, ἢ τὸ νεογνὸν ἀποπνίξῃ. Ἐπιστρέφει δ' εἰς τὸν ἴδιον οἶκον μετὰ εἰκοσαήμερον περίπου» (ΚΠ. Σύλλ. ΙΘ', 148). Καὶ ἐν Ζακύνθῳ ὅταν γυναικός τινος ἀποθνήσκουσι τὰ τέκνα, πηγαίνει «νὰ γεννήσῃ εἰς τὸ παχνὶ τοῦ βοδιῶνε, γιατὶ 'ς τὸ παχνὶ τοῦ βοδιῶνε ἐγεννήθη καὶ ὁ Χριστός» (Κατ' ἀνακοίνωσιν Σ. Α. Καλογεροπούλου 1888=Λαογρ. Ἀρχ. ἀρ. 839 σ. 11)]].

Ἅμα γεννηθέντος τοῦ παιδίου ἡ μαῖα ἀποκόπτει τὸν ὀμφαλόν του [1]), καὶ τὸ λούει, συμπαραστατουσῶν καὶ ἄλλων συγγενῶν [2]). Τὸ λουτρὸν τῶν νηπίων ἐσυνηθίζετο καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἔνθα σε, λέγει ὁ ὁμηρικὸς ὕμνος εἰς τὸν Ἀπόλλωνα, ἐν τῇ περιγραφῇ τοῦ τοκετοῦ τῆς Λητοῦς,

ἔνθα σέ, ἤιε Φοῖβε, θεαὶ λόον ὕδατι καλῷ
ἁγνῶς καὶ καθαρῶς, σπάρξαν δ' ἐν φάρεϊ λευκῷ
λεπτῷ νηγατέῳ· περὶ δὲ χρύσεον στρόφον ἧσαν [3]).

---

1) [[Πλειότερα περὶ ἀποκοπῆς τοῦ ὀμφαλοῦ βλ. εἰς τὸ ἑπόμενον ἄρθρον]].

2) Ἐρατὼ 1861 τ. Α' σ. 78: «Ἐν σκάφῃ δὲ χέεται ὕδωρ, ὅπου ἡ μαῖα καὶ αἱ εὐειδέσταραι τῶν ἐκεῖ γυναικῶν ῥίπτουσιν ἅλας καθαρόν, ἵνα τὸ βρέφος προσκτήσηται πᾶν στοιχεῖον καλλονῆς, εἰς ἐκείνας ἐνυπαρχούσης. Διὰ τοῦ ἁλατισμένου τούτου ὕδατος λούεται τὸ βρέφος· εἰς τὸ ὕδωρ ῥίπτονται νομίσματα ἀνήκοντα εἰς τὴν μαῖαν, ὡς ἀντιμισθία της». [[Βλ. καὶ *Rouse* ἐν Folklore 1896 τ. VII σ. 145 περὶ παρομοίας συνηθείας καὶ ἐν Λέσβῳ κατὰ τὴν γ' μετὰ τὴν γέννησιν ἡμέραν. (Πρβλ. καὶ *Georgeakis et Pineau* Le Folklore de Lesbos σ. 331. Rev. d. trad. popul. 1892 τ. 7 σ. 327)]]. *Σακελλαρίου* Κυπριακὰ τ. Α' [[ἐκδ. 1855]] σ. 287—288. [[Πρβλ. καὶ ἐκδ. 1890 Α', 734—5]]. «Ἔθος δ' ἐστὶ τοῖς Κυπρίοις ἅμα παιδίον γεννᾶται, οἱ ἐν τῷ οἴκῳ συγγενεῖς καὶ φίλοι ἅλας σακχάρει, ἐλαίῳ καὶ οἴνῳ ἀναμιγνύντες, δίδουσιν αὐτὰ τῇ μαίᾳ μετὰ τῆς εὐχῆς των· καὶ δι' αὐτῶν ἅπαν ἀλείφει τὸ σῶμα τοῦ βρέφους... Καὶ εἰ μὲν ἦν θέρος, λούουσιν ἀμέσως τὸ βρέφος ἐν θερμῷ λουτρῷ ἑπτὰ ἀμύγδαλα ἐν τῷ ὕδατι θέτοντες, ἅπερ φυλάττουσιν, ἕως οὗ ὁ παῖς ἡλικιωθῇ, καὶ σπάσας αὐτὰ φάγῃ... Ἐκβαλόντες δ' αὐτὸ τοῦ λουτροῦ μυρσίνην ἔν τε ταῖς μασχάλαις, δακτύλοις καὶ μηροῖς θέτουσιν, ἵνα μὴ συγκαίηται... Δέσασα δ' ἡ μαῖα τὸ βρέφος θέτει αὐτὸ ἐν τῇ κλίνῃ ἐπί τινος τῆς μητρός του περισκελίδος παρὰ τὸ προσκεφάλαιον, ἵνα ὑπήκοον τῇ μητρὶ αὐτοῦ γένηται». [[Καὶ ἐν Μάνῃ «le nouveau-né est lavé avec une décoction de plantes aromatiques et saupoudré de la tête aux pieds de sel, de poivre et de myrte broyés ensemble» (*Yemeniz* La Magne et les Maïnotes ἐν Rev. d. deux Mondes 1865 σ. 21)]]. Τὸ *ἁλατίζειν* τὸ γενόμενον τέκνον ὡς συνήθεια τῶν Μανιατῶν ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ *Stephanopoli* Voyage en Grèce 1797—1798 τ. I σ. 293). Περὶ δὲ τῆς αὐτῆς καὶ ἄλλων παραπλησίων συνηθειῶν γράφει τὰ ἀκόλουθα ὁ *Sonnini* (Voyage en Grèce et en Turquie 1801 τ. II σ. 100): «Aussitôt que l' enfant est né, on le lave avec de l'eau tiédie; on le couvre ensuite, des pieds au cou, d' une couche de sel, que l' on regarde comme un sûr preservatif contre les vers et les autres maladies de la peau. Après l' avoir enveloppé de langes, on le couche et l' on place à ses côtés un pain et un pilon, ou tout autre morceau de boi façonné: le pain doit empêcher l' enfant de souffrir de la faim tout le temps qu' il vivra, et l' effet du pilon est de le rendre aussi tranquille qu' un morceau de bois. Dans d' autres contrées de l' Orient, la mère prend son enfant nouveau né, et la sage-femme un mortier de bronze, dont elle frappe trois coups assez forts près de l' oreille de l' enfant, afin, dit-on, d' ouvrir l' organe de l' ouïe et de prevenir la surdité». [[Περὶ ἁλατίσματος τοῦ νεογνοῦ βλ. Λαογρ. Σύμμ. Β', 295. Πρόσθες καὶ *Ι. Σαραντίδου Ἀρχελάου* Ἡ Σινασός σ. 68. *Paton* Holy names of the Eleusinian Priests ἐν Transact. of the internat. Folk-lore Congress 1892 σ. 209—10. Πρβλ. καὶ Rev. de l'hist. d. Relig. 1900 τ. 42 σ. 456. Schweiz. Arch. f. Volksk. 1913 σ. 6—7. Τὸ ἅλας, μὲ τὸ ὁποῖον θὰ πασπαλίσουν τὸ νεογέννητον, τὸ κοπανίζουν αἱ γυναῖκες τοῦ ἁγ. Ἰωάννου κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ *Ukert* (Bild. v. Griechenl. σ. 159)]].

3) Ὁμηρικ. Ὕμν. Α 120 κέ. Βλ. καὶ *Εὐριπίδ.* Ἴωνα 1493. *Καλλιμάχ.* Ὕμν. εἰς Δία 5. 17. *Λυκόφρ.* Κασσανδρ. 5. 319.

Τὸ βρέφος σπαργανοῦται ἀκολούθως ἐντὸς στενῶν καὶ μακροτάτων λωρίδων, *φασκιῶν* καλουμένων [1]), ὅπως καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐγίνετο [2])· ἐν Κάσσῳ οὕτως ἐσπαργανωμένον διαδιβάζεται ἄνωθεν τῆς σκάφης ἐν ᾗ ἐλούσθη τρὶς ἐναλλὰξ ἀπὸ τῶν χειρῶν τῆς μαίας εἰς ἄλλης τινὸς συγγενοῦς εἰς τὸ ἀπέναντι ἱσταμένης μέρος· ἐν ἑκάστῃ δὲ διαβάσει ἐκφωνεῖται, *τὸν ποταμὸν ἐπέρασες τίποτα δὲν φοβᾶσαι*· εἶτα φέρεται εἰς τὴν μητέρα παρὰ τῆς μαίας εὐχομένης αὐτῇ *καλορρίζικο, καλὰ σαράντα*. Ἡ μαῖα προσκαλεῖ μετὰ ταῦτά τινα τῶν ἐκεῖ γυναικῶν νὰ φέρῃ ὕδωρ, δι᾽ οὗ νίπτει τὰς χεῖρας αὐτῆς, λέγουσα συγχρόνως τὸ *Κύριε ἐλέησον* τεσσαρακοντάκις· νιφθεῖσα δὲ δοξάζει τὸν Ὕψιστον τὸν καταξιώσαντα αὐτὴν νὰ δεχθῇ εἰς χεῖρας νέον ἄνθρωπον· ἡ ἐργασία αὕτη λέγεται *σαραντόνεια* [3]).

Ταῦτα πάντα διαπράττονται ἐν τῷ κεκλεισμένῳ δωματίῳ, ἐν ᾧ οὐδεὶς εἰσέρχεται μέχρις οὗ ὁ ἱερεὺς εὐλογήσῃ τὸ τέκνον [4]). Ἡ θύρα ἤδη πρῶτον ἀνοίγεται εἰς τὸν λειτουργὸν τοῦ Ὑψίστου, ὅστις ἐλθὼν ἀναγινώσκει τὴν ἁρμοδίαν εὐχήν, καὶ μετὰ ταῦτα ἡ θύρα ἀνοίγεται τοῖς πᾶσιν. Σημειωτέον δὲ ὅτι εἰς τὸν ὡραιότερον ἐπιτρέπεται νὰ ἀσπασθῇ πρῶτος τὸ βρέφος ἵνα μεταδώσῃ αὐτῷ μέρος τοῦ κάλλους του, καὶ εἰς τὴν ἐγκρατεστέραν καὶ σωφρονεστέραν νὰ τὸ πρωτοθηλάσῃ ἤ, κατὰ τὴν ἐγχώριον ἐν Κάσσῳ λέξιν, *βρωματίσῃ*, ἵνα καὶ τὸ τέκνον ὁμοιάσῃ αὐτῇ. Ὁ ἱερεὺς καὶ πάντες οἱ παρευρισκόμενοι λαμβάνουσι διάφορα τρωγάλια καλούμενα *γεννητούρια*, εὐχόμενοι πᾶσαν μὲν εὐτυχίαν εἰς τὸ τεχθέν, ἀνάρρωσιν δὲ εἰς τὴν τεκοῦσαν [5]).

---

1) Ἐκ τοῦ λατινικοῦ fascia. Ἡ λέξις ἦτον εὔχρηστος παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις Ἕλλησιν καὶ παρὰ τῷ πλήθει, ὡς μαρτυρεῖ Ἐτυμολογικὸν τὸ μέγα (σ. 749,41). Ὁ *Σχολιαστὴς* τοῦ Ἀριστοφάνους (εἰς Πλοῦτ. 558) τὴν λέξιν ταινίαν ἐξηγεῖ διὰ τοῦ *φασκία*· Ὁ δὲ *Πολυδεύκης* (Β΄ 166. Βλ. καὶ *Ἡσυχ.* λ. Πόδια καὶ Τελαμὼν) ἀναφέρει ὅτι τὴν ζώνην οἱ Ρωμαῖοι φασκίαν καλοῦσι. [[Περὶ τῆς λ. βλ. *G. Meyer* Neugriech. Stud. III, 68. Ἡ λ. *καταφασκιώνω* ἀπαντᾷ ἐν Γύπαρι Γ΄ 68 σ. 227 Σάθα, *γεννοφάσκια* δὲ λέγονται ἐν Χίῳ τὰ σπάργανα (*Πασπάτη* Χιακ. γλωσσάρ. σ. 119), καὶ *φαρσιὰ* ἐν Σινασῷ (*Ι. Σαρανπίδου Ἀρχελάου* Σινασὸς σ. 69) καὶ ἐν Συλάτοις Καππαδοκίας (*Φαρασοπούλου* Τὰ Σύλατα σ. 125). *σ'ορoπάν'* δὲ καὶ *σειροπάν'* αὐτ. «ἡ ὀθόνη, δι᾽ ἧς περιβάλλεται τὸ βρέφος» (αὐτ. σ. 124)]]. Ἐν Κύπρῳ ἐκ καλογνώμονος ἐν τῷ οἴκῳ συγγενοῦς λαμβάνουσιν ὑποκάμισον ἢ ἄλλο τι τοιοῦτον, ὅπερ καίοντες ἐν τῷ μέσῳ περῶσι αὐτὸ εἰς τὸν λαιμὸν τοῦ βρέφους, μέχρις οὗ τὸ ἐκπλύνωσιν. (*Σακελλαρίου* ἔνθ. ἀν. σ. 228 [[ἐκδ. 1890 Α΄, 734]]).

2) Ὁμηρικ. ὕμν. 126:

Αὐτὰρ ἐπειδή, Φοῖβε, κατέβρως ἄμβροτον εἶδαρ,
οὔ σέ γ᾽ ἔπειτ᾽ ἴσχον χρύσεοι στρόφοι ἀσπαίροντα,
οὐδ᾽ ἔτι δεσμά σ᾽ ἔρυκε.

Βλ. καὶ *Πλάτων*. Νόμ. Ζ΄ 2 σ. 789 a τ. II St.· ἐν Σπάρτῃ δὲν ἐσπαργάνουν τὰ βρέφη (*Πλουτάρχ.* Λυκοῦργ. 89).

3) Ἐρατὼ τ. Α΄ σ. 78.

4) Ἀναγινώσκει τὰς *εὐχὰς εἰς γυναῖκα λεχὼ τῇ α΄ ἡμέρᾳ τῆς γεννήσεως τοῦ παιδίου αὐτῆς*, εὑρισκομένας ἐν τοῖς Εὐχολογίοις καὶ Ἁγιαστηρίοις. [[Πάντες δὲ οἱ παρευρεθέντες κατὰ τὸν τοκετὸν θεωροῦνται ἀκάθαρτοι, «διὸ δὲν δύνανται νὰ ἐξέλθωσι τῆς οἰκίας πρὶν ὁ ἱερεὺς ἁγιάσῃ τούτους δι᾽ εὐχῶν» (*Π. Γ. Μακρῇ* Τὸ Κατιρλὶ σ. 99). Πρβλ. καὶ κατωτέρω σ. 218]].

5) Ἐρατὼ τ. Α΄ σ. 79. [[Βλ. καὶ Λαογρ. Σύμμ. Β΄, 249, 1]].

Ταυτοχρόνως, ἂν τὸ γεννηθὲν εἶναι ἄρρεν, ὁ πατὴρ πυροβολεῖ πολλάκις ἀπὸ τοῦ παραθύρου, καὶ ὅλοι οἱ φίλοι καὶ συγγενεῖς εἰς ἔνδειξιν χαρᾶς ἐκκενοῦσιν ὅπλα ἐκ τῶν οἰκιῶν των. Τοῦτο συνήθως γίνεται ἐν Μάνῃ [1]). Ἰδοὺ τί λέγει ὁ κατὰ τὴν παρελθοῦσαν ἑκατονταετηρίδα περιγράψας τὴν χώραν ταύτην Μανιάτης Νηφάκης.

Γιὰ τὰ παιδία τὰ μικρά, ὁπόταν γεννηθοῦσι
χυλόπιτταις μοιράζουσι, γιὰ νὰ τὰ εὐχηθοῦσι,
'ς τὴν πόρτα ὅλοι τρέχουσι, καὶ τουφεκιαῖς βαροῦσι
καὶ νὰ τοὺς βγάλουσι χυλὸ νὰ φᾶσι καρτεροῦσι.
Ἐκεῖ καὶ χήραις τρέχουσι καὶ καλομοίραις πᾶσι
νὰ τὸ καλομοιράνουσι χυλόπιτταις νὰ φᾶσι·
οἱ καλομοίραις λέγουσι· καλῶς ἦλθε, νὰ ζήσῃ,
νὰ γένῃ καλὸ 'ς τ' ἄρματα, καὶ τοὺς ἐχθροὺς νὰ σβύσῃ.
Αἱ χήραις πάλι στέκουνται 'σὰν παραπονεμμέναις
καλαὶς εὐχαὶς τοῦ δίδουσι κ' ἐκείναις οἱ καϊμέναις:
Ἡμεῖς ἄντρα δὲν ἔχομε νὰ σᾶς τὸ ντουφεμίσῃ,
μόν' ὁ Θεὸς ποῦ τὄδωσε νὰ σᾶς τὸ ντουφεμίσῃ [2]).

Χοροὺς καὶ κρότους ἐπὶ τῇ γεννήσει ἀρρένων τέκνων ἐποίουν καὶ κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχήν [3])· καὶ τοῦτο διότι γενικῶς ἐξετίμων καὶ νῦν εἰσέτι ἐκτιμῶσι τὰ ἄρρενα τέκνα τῶν θηλέων, ὅπως καὶ οἱ Ἄραβες [4]) καὶ ὅλοι σχεδὸν οἱ φιλοπόλεμοι λαοί [5]).

---

1) *Stephanopoli* Voyage en Grèce κεφ. XXXII (Naissance des enfants à Maïna) τ. I σ. 293. [[Βλ. καὶ *Yemeniz* ἐν Rev. d. deux mondes 1865 τ. 56 σ. 21. Καὶ ἐν Γιάννιτσᾳ τῆς Μεσσηνίας ὅταν τὸ γεννηθὲν εἶναι ἄρρεν ῥίπτουσι πυροβολισμοὺς εἰς ἔνδειξιν χαρᾶς (κατ' ἀνακοίνωσιν Γ. Βελμάχου), κατὰ δὲ τὸν *Ι. Βελανιδιώτην* ἐν Νέᾳ Σιῶνι 1907 τ. ϛ' σ. 1119 «συνεχεῖς πυροβολισμοὶ ἀγγέλλουσι τὴν γέννησιν, χαιρετῶσι δὲ οἱ συγγενεῖς τὸ ἄγγελμα στέλλοντες τρεῖς ὀκάδας οἶνον, ἂν δὲ εἶναι ἀρσενικὸν στέλλουν καὶ γλυκύσματα, ἰδίως δίπλαις». Ἐν Λέρῳ τρεῖς πυροβολισμοὶ ἀγγέλλουσι τὴν γέννησιν ἄρρενος, εἷς δὲ θήλεος. (*Οἰκονομοπούλου* Λεριακὰ σ. 84). Βλ. καὶ *Ukert* Bild. v. Griech. σ. 133. Περὶ πυροβολισμῶν πρβλ. *Samter* Geburt, Hochzeit u. Tod σ. 39 κἑ. 46 κἑ.]].

2) *Νηφάκη* Ἱστορία τῆς Μάνης ὅλης ἐν *Maurer* Das griech. Volk 1835 τ. III σ. 10.

3) *Ἀνν. Κομνην.* Ἀλεξ. ϛ', 8 σ. 297: «τίκτεται καὶ τούτοις ἄρρεν. Εὐθὺς οὖν οἱ μὲν γονεῖς ἐγεγήθησαν· τὸ δὲ ὑπήκοον ἅπαν ἐσκίρτων, συνέχαιρον ἀλλήλοις, ἐγεγήθησαν, καὶ ἦν ἰδεῖν τὰ βασίλεια χαρμονῆς ἀνάπλεω». *Νικήτ. Χωνιάτ.* Ε' σ. 220: «καὶ ἅπας ἦν ἐν κρότοις καὶ χαρμοναῖς» ἐπὶ τῇ γεννήσει ἄρρενος.

4) Πρβλ. Κοράνιον κεφ. ϛ'. ἐδάφ. 46 καὶ τὴν γαλλικὴν μετάφρασιν αὐτοῦ ὑπὸ Kasimirisky 1856 σ. 8. [[XVI, 59—64. XLIII, 16. Πρβλ. LXXXI, 8]].

5) [[Περὶ προτιμήσεως τῶν ἀρρένων ἀπὸ τὰ θήλεα παρὰ διαφόροις λαοῖς βλ. *A. de Gubernatis* Storia comparata degli usi natalizi, Milano 1878 σ. 48 κἑ. Πρβλ. καὶ *Grimm* Deutsch. Rechtsalt. σ. 403 (ἐν Ἑλβετίᾳ). *Michelet* Orig. d. droit. franç. 1838 I, 22. Καὶ ἐκ πολλῶν παροιμιῶν καταφαίνεται πόσον κοινὴ εἶναι παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ ἡ τοιαύτη προτίμησις. Τὰς σχετικὰς παροιμίας βλ. ἐν τῷ ἀνεκδότῳ μέρει τῶν Παροιμιῶν *Ν. Γ. Πολίτου* λ. θηλυκό. Πρβλ. προσέτι καὶ τὰ δημώδη ναναρίσματα, ὡς λ. χ. ἐν Βύρωνι Α', 77 ἀρ. 8. 11. 12 κἑ. Γύπαριν Δ' 106 κἑ. σ. 254 Σάθα. Σπαρτ. ἡμερολ. 1904 σ.

Τὸ βρέφος πρὶν εἰσέτι βαπτισθῇ καλεῖται *Δράκος*[1]), καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο δίδεται ὡς εὐχὴ τρόπον τινὰ εἰς τὸ παιδίον, ὅπως ἀνδρεῖον καὶ ρωμαλέον καταστῇ[2])· διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν εἴς τινα μέρη καλεῖται *Σιδέρης*[3]) ὅπως ὡς σίδερον ἰσχυρὸν καταστῇ[4]). Ἐντίθεται δὲ εἰς κοιτίδα *(κούνια)*[5]), ἥτις ἀλλαχοῦ

---

70 (ἐν Λακεδαίμονι). Συμφορὰ θεωρεῖται ἡ γέννησις κόρης (*Theodoridis* Sexuelles Fühlen u. Werten 1919 σ. 87 κἑ.), ἐν Ἠπείρῳ δὲ κάμνουσι μαγγανείας διὰ νὰ γεννήσῃ πολλὰ θηλυκὰ ἡ ἐχθρά των (Ζωγρ. Ἀγ. Α', 16, ια') καὶ ἐν Καρατσὸλ Τιρνάβου φθονεραὶ γειτόνισσαι προσέφευγον εἰς μάγισσαν ἵνα ἐμποδίσωσι τὴν γέννησιν ἀρσενικοῦ, συχνὰ δ' αἱ ἐπίτοκοι προσφεύγουσιν εἰς τὰς μαίας ἢ τὰς ἀθιγγανίδας διὰ ν' ἀποτρέψωσι τὰ κωλύματα πρὸς γέννησιν ἄρρενος τέκνου (κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Β. Γιαννακοπούλου)]].

1) *Δράκος* ἢ *Δράκοντας*, ἡ κόρη *δρακοῦλα* καὶ *δράκαινα* ἢ *δρακόντισσα*. *Wachsmuth* Das alte Griechenland im neuen σ. 34. 62. 77· ὁ δεύτερος τύπος τῆς λέξεως καὶ οἱ δύο τελευταῖοι εἰσὶν ἀνύπαρκτοι.

2) Ὁ *Βενιζέλος* (ἐν Εὐαγγελικῷ Κήρυκι 1870 σ. 478—479) ἀπιθάνως ζητεῖ τὴν ἐξήγησιν τῆς συνηθείας εἰς τὴν ἰδέαν τῶν ἀρχαίων ὅτι ὁ ὄφις ἦν σύμβολον ὑγείας. [[Καὶ ὁ *Mannhardt* (Wald- u. Feldkulte II, 64 κἑ.) ἀπιθάνως σχετίζει τὸ ὄνομα τοῦτο πρὸς τὴν ἰδέαν ὅτι τἀρτιγενῆ τέκνα, προτοῦ λάβωσι ψυχήν, ἔχουσι μορφὴν ζῴου, ἰδίως ὄφεως. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν συγγραφέως τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἔν τινι διαμερίσματι τοῦ Crain ἐπίστευον ὅτι πολλάκις γυναῖκες ἀντὶ παίδων γεννῶσιν ὄφεις, οἵτινες ἀναλαμβάνουσιν ἀνθρωπίνην μορφὴν τυπτόμενοι διὰ ῥάβδου. Κατὰ δὲ τὰς ἀρχαίας γερμανικὰς παραδόσεις τὸ παιδίον ἐθεωρεῖτο ἄνθρωπος, ἀφ' ἧς ἐλάμβανε τὸ ὄνομα ἢ ἐγεύετο φαγητοῦ τινος. *Λέων* ὀνομάζεται τὸ νεογέννητον ἐν *Ἀριστοφ*. Θεσμοφ. στ. 514. Πλὴν τοῦ *δράκος*, *δρακοῦλα* ἐν Λάστᾳ τῆς Γορτυνίας καλεῖται καὶ *κοτσιωνὰ* (*Λάσκαρη* Λάστα σ. 283), ἐν δὲ Σκιάθῳ (;) «*κούτρης* (ἤτοι κέσφος [;]=κεφαλᾶς) καλεῖται... τὸ ἀβάπτιστον ἄρρεν, *κοσσοῦ* δὲ τὸ θῆλυ. Δράκος καὶ δρακοῦλα καλοῦνται τὰ βαπτισμένα βρέφη, κατόπιν δυσχεροῦς τινος ἢ ἐπιφόβου καὶ ἀντιπαθοῦς νόσου, οἷον σπασμῶν, ἐπιληψίας κτλ. λαμβάνοντα τὴν προσηγορίαν ταύτην ὡς ἀλεξιτήριον καὶ φυλακτικὸν κατὰ πάσης βασκανίας» (*Παπαδιαμάντη* Στὴν ἄγι' Ἀναστασά ἐν Ἀκροπόλει 4 Ἀπριλ. 1891=Ἡ Μάγισσες, ἐκδ. Φέξη 1912 σ. 62, 1). Περὶ τοῦ πρὸ τοῦ βαπτίσματος ὀνόματος βλ. *Paton* Holy names of the Eleusinian Priests ἐν Transact. of the Intern. Folkl. Congress 1892 σ. 205. Πρβλ. καὶ Π. Π. Δ', 574. Λαογρ. Σύμμ. Β', 247]].

3) Ἐν Φιλιππουπόλει πρὶν ἢ βαπτισθῇ ὀνομάζουσι τὸ βρέφος «*Σιδέρην*, οἱονεὶ σιδηροῦν, ὑγιές, εὐχετικῶς». Πανδώρ. τ. ΙΑ' σ. 448.

4) Εἰς πολλὰς ἄλλας ἀλληγορικὰς πράξεις ἀναμιγνύουσι τὸν σίδηρον εἰς ἐπίτευξιν σταθερᾶς ὑγείας. Οὕτως τὸν κεφαλόδεσμον τῆς λεχοῦς δένουσιν εἴς τι σχοινίον προσαρτῶντες τεμάχιον σιδήρου, ὅπως διαμένῃ ὑγιὴς ὡς τὸ σίδηρον. (*Wachsmuth* ἔνθ. ἀν. σ. 73)· οἱ δὲ προσερχόμενοι εἰς τὸν κοιτῶνά της τὴν προσαγορεύουσιν ἀποκαλοῦντες αὐτὴν εὐχετικῶς *σιδεροκέφαλη!* Ὅταν δ' ἀφήνῃ τὴν κλίνην της κατὰ πρῶτον πατεῖ ἐπὶ σιδήρου, ὅπως καταστῇ ἰσχυρὰ ὡς αὐτὸ (*Sonnini* ἔνθ. ἀν. σ. 99). Οἱ δεισιδαίμονες ὅταν γεύωνται πρωτοφανῆ ὀπωρικά, πατῶσιν ἐπὶ σιδήρου λέγοντες *γερὸν μὲ ηὗρε, γερὸν καὶ νὰ μὲ ἀφήσῃ*. (*Χ. Μεγδάνου* Ὁ λύχνος τοῦ Διογένους σ. 275).

5) [[Ἡ λ. ἦτο ἐν χρήσει ἤδη ἀπὸ τῆς Ζ' ἑκατ.: «καὶ τοῖς μικροῖς βρέφεσι σὺν ταῖς *κούναις* αὐτῶν». (*Γεωργίου* Βίος ὁσίου Θεοδώρου 141 ἐν *Θεοφ. Ἰωάννου* Μνημ. ἁγιολ. σ. 488). Περὶ τῆς παραγωγῆς της ἐκ τοῦ λατ. *cunae* βλ. *Κοραῆ* Ἄτ. Δ', 489. Γενικῶς βλ. *Grasberger* Erziehung u. Unterricht im klass. Altert. I, 120. *Hermann* Alterth. IV, 293, 3. Κενὴ κούνια βρέφους ἐὰν κινηθῇ, σημαίνει θάνατον τοῦ βρέφους καὶ ὅτι ἡ κούνια θὰ μείνῃ ἔρημος (*Καραγιάννη* Δεισιδαιμ. δοκίμ. σ. 134). Ἡ πρόληψις αὕτη εἶναι κοινὴ καὶ εἰς ἄλλους λαούς: θεωρεῖται κακὸν νὰ κινῆται ἡ κούνια κενὴ (Mélusine I, 439. 128 ἐν Ἑλβετίᾳ), διότι οὕτω τὸ παιδὶ χάνει τὴν ἡσυχίαν του (Zeitschr. f. deutsch. Mythol. II, 100 ἐν Βαυαρίᾳ), ἢ κλαίει (Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1913 σ. 278,

μὲν εἶναι ἁπλοῦν σκαφίδιον, ἀλλαχοῦ δὲ δερματίνη, *νάκα* καλουμένη [1]). Ἐν αὐτῇ κινοῦσα ἡ μήτηρ τὸ τέκνον της, καὶ *ναναρίσματα* ἐπᾴδουσα [2]) ἀποκοιμίζει αὐτό. Παρομοίαν συνήθειαν τῶν Ἑλληνίδων μητέρων ἀναφέρει καὶ ὁ Πλάτων: «ἡνίκα γὰρ ἄν που βουληθῶσι κατακοιμίζειν τὰ δυσπνοοῦντα τῶν παιδίων αἱ μητέρες, οὐχ ἡσυχίαν αὐτοῖς προσφέρουσιν, ἀλλὰ τοὐναντίον κίνησιν, ἐν ταῖς ἀγκάλαις ἀεὶ σείουσαι, καὶ οὐ σιγὴν ἀλλά τινα μελῳδίαν, καὶ ἀτεχνῶς οἷον καταυλοῦσι τῶν παιδίων [3])».

Ἐσυνήθιζον οἱ ἀρχαῖοι κατὰ τὴν γέννησιν τέκνου νὰ ἀναρτῶσιν ἐπὶ τῶν θυρῶν, εἰ μὲν ἦν ἄρρεν στέφανον ἐλαίας, εἰ δὲ θῆλυ ἔρια, πρὸς δήλωσιν τῶν ἀσχολιῶν τοῦ φύλου των [4]). Ἤδη, ὅταν γεννηθῇ ἄρρεν, θέτουσιν ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον αὐτοῦ μάχαιραν, ὅταν δὲ θῆλυ ἠλακάτην [5]), δηλοῦντες δι'

---

20 ἐν Schleswig-Holstein· πρβλ. καὶ Schweiz. Arch. f. Volksk. 1917 σ. 33, 10, ὅπου καὶ ἄλλα παράλληλα), ἢ ἐπέρχεται εἰς τὴν κούνια τὸ Dogelli (;) (αὐτ. σ. 39, 12), ἢ διότι θὰ πονέσῃ τὸ στομάχι τοῦ παιδιοῦ (Rev. d. trad. pop. 1894 σ. 113 ἐν Mentonnais), ἢ διότι παθαίνει τὸ παιδὶ (αὐτ. 1897 σ. 520 ἐν Κορσικῇ. 1903 σ. 53 ἐν Ῥωμουνίᾳ), ἢ διότι οὕτω λικνίζει τις πονηρὸν πνεῦμα (Zeitschr. d. österr. Ver. f. Volksk. III 117, 118 Βλάχων Βουκοβίνας), ἢ θὰ γεννηθῇ ταχέως ἄλλο παιδίον εἰς τὴν οἰκογένειάν του (αὐτ. σ. 118, 184 ὁμοίως). Ἐν Χίῳ πιστεύουσιν ὅτι ἂν δύο ἄνδες ἢ δύο γυναῖκες λικνίσωσι ταυτοχρόνως τὸ νεογνόν, σημεῖον ὅτι τοῦτο θὰ ἔλθῃ εἰς δεύτερον γάμον (*Κανελλάκη* Χιακὰ ἀνάλ. σ. 364). Ἐν Ῥωμουνίᾳ ἐὰν ἄλλος κοιμηθῇ εἰς κοιτίδα νεογνοῦ, πιστεύεται ὅτι τοῦτο χάνει τὸν ὕπνον του (Rev. d. trad. pop. 1903 σ. 53)]].

1) Ἡ *νάκα* ἐν Μάνῃ κατασκευάζεται ἐκ δέρματος προβάτου, μήκους τριῶν ποδῶν· ἐν τῇ ἄκρᾳ θέτεται προσκεφάλαιον ἐμποδίζον ὅπως μὴ ἑνοῦνται αἱ τὰ ἄκρα συγκρατοῦσαι ῥάβδοι· κρεμᾶται δὲ ἐξ ἥλων, ἢ φέρεται εἰς τὰ νῶτα τῆς μητρός (*Stephanopoli* ἔνθ. ἀν. σ. 294—295. [[Πρβλ. καὶ *Yemeniz* ἔνθ. ἀν. σ. 21—2. *Κουκουλὲ* Οἰνουντ. σ. 84—5. *Ukert* Bild v. Griech. σ. 133—4]]). Ἡ λέξις νάκα εἶναι ἀρχαία· *νάκα* (*Πίνδαρ.* Πυθ Δ', 58. *Θεόκριτ.* Ε', 2. *Ἡρόδοτ.* Β', 42. *Λουκιαν.* π. Συρ. Θεοῦ 55) καὶ *νάκη* ἐσήμαινον τὸ αἴγειον δέρμα (Ἐτυμολ. μ. ἐν λ. Ὀδυσσ. ξ, 530. *Λυκόφρ.* 1310. *Παυσαν.* Δ', ια', 3. *Stephan.* Observat. in Virgiliana, Theocr. Imitation σ. 53 κἑ.). Ὁ *About* (La Grèce contemporaine κεφ. IV, 7) περιγράφει εἶδος κοιτίδος ἐκ σκάφης. [[Ἐν Κύμῃ «οἱ χωρικοὶ τοποθετοῦσι τὸ βρέφος των ἐντὸς μικροῦ καὶ ἐλαφροῦ σκαφιδίου», τὸ ὁποῖον λέγεται *μελούτη*, ἤ, «κρεμῶσι δὲ τοῦτο ἐκ τῶν ὤμων πρὸς τὴν πλάτην, ἢ ὡς λέγουσι ζαλίκα, καὶ οὕτω φέρουσι τὸ βρέφος των» (Δοκίμιον περὶ τοῦ γλωσσ. ἰδιώματος τῆς Κύμης καὶ τῶν περιχώρων. Γλωσσ. ἑταιρ. 1903). Ἐν Νισύρῳ σάκκος τετράγωνος «ἐξ αἰγοτρίχων... καὶ φέρων ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν ἀνὰ ἓν δέμα» ὀνομάζεται *ἀνάεμα*, τό, «χρησιμεύει δὲ... ὡς λίκνον ἢ κοιτὶς τῶν βρεφῶν, ὅπερ ἀναρτῶσι αἱ μητέρες ἐπὶ τοῦ ὤμου νανουρίζουσιν αὐτά» (ΚΠ. Σύλλ. ΙΘ', 190. Βλ. καὶ *Γ. Παπαδοπούλου* Νίσυρος σ. 82). Ἐν Συλάτοις Καππαδοκίας τὸ λίκνον λέγεται *νανοῦδ'*, «ἐκ τοῦ νανουρίζω» (*Φαρασοπούλου* Τὰ Σύλατα σ. 121)]].

2) Περὶ αὐτῶν γενήσεται λόγος ἐν τῷ τετάρτῳ τόμῳ τοῦ περὶ τοῦ βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων συγγράμματός μου ἐν τοῖς περὶ δημοτικῶν ᾀσμάτων. [[Τοῦ συγγράμματος τούτου ἐξεδόθησαν μόνον τὸ α' καὶ β' μέρος τοῦ Α' τόμου]].

3) *Πλάτων.* Νομ. Ζ' σ. 790 d. II St.

4) *Ἡσύχ.* ἐν λ. στέφανον ἐκφέρειν. [[Νῦν «ἔν τισι κώμαις» τῆς Κύπρου «κρεμῶσιν κάνναβιν εἰς τὴν θύραν τοῦ δωματίου τῆς λεχοῦς, ὡς σημεῖον τῆς αὐτῆς λυτρώσεως ἀπὸ τοῦ τοκετοῦ» (*Σακελλαρίου* Κυπρ. 1890 Α', 734)]].

5) *Pouqueville* Voyage en Grèce τ. IV σ. 160. [[Περὶ ἠλακάτης ὡς συμβόλου τῆς

ἀμφοτέρων τούτων φανερῶς τὰ ἔργα, περὶ ἃ μέλλουσι νὰ ἀσχοληθῶσι τὰ τέκνα ἡλικιωθέντα [1]).

Οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι προσέρχονται κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας, κομίζοντες δῶρα [2]), καὶ πολλὰ τῷ νεογεννηθέντι καὶ τῇ μητρὶ ἐπευχόμενοι [3]). Ἐν δὲ τῇ οἰκίᾳ παρατίθεται τράπεζα ἢ γλυκύσματα, δι' ὧν εὐωχοῦνται οἱ ἐπισκεπτόμενοι [4]).

Ἐν Κύπρῳ μετὰ πέντε ἕως ἑπτὰ ἡμέρας ἀπὸ τῆς γεννήσεως ἔρχεται πάλιν ἡ μαῖα, σηκώνει τὴν λεχὼ καὶ προπορευομένη σταυροὺς ποιεῖ εἰς ἁπάσας τὰς γωνίας καὶ θύρας τῆς οἰκίας, ἵνα ἀπομακρύνῃ πᾶν πονηρὸν ὄν, λέγουσα πρὸς τὴν λεχὼ *Κυρὰ οἰκοκυρά, ὅπως ἐγὼ δὲν σοῦ ἔκαμα κακὸ μήτε σὺ καὶ 'ς τὸ*

γυναικὸς καὶ τῶν γυναικείων ἔργων βλ. *Michelet* Origines du droit français, Brux. 1838 I, 43—4]].

1) *Θ. Βενιζέλος* ἐν Εὐαγγελικῷ Κήρυκι 1870 σ. 476.

2) *Ἐρατὼ* τ. Α' σ. 80 ἐν Κάσῳ «οἱ συγγενεῖς καὶ οἱ φίλοι κομίζουσι κατ' ἔθος διάφορα γλυκύσματα σίτου κλπ. καλούμενα *κανίσκια*. Τούτων μέρος λαμβάνει ἡ μαῖα, ἀναγκαζομένων τῶν κομισασῶν αὐτὰ *κανισκοφόρων* καλουμένων, νὰ τὰ μεταφέρωσιν εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς». Πανδώρα τ. ΙΑ' σ. 548 : Ἐν Φιλιππουπόλει «τὰς ἀκολούθους ἡμέρας στέλλουσιν ὅλοι οἱ συγγενεῖς γλυκύσματα καὶ διάφορα φαγητὰ εἰς τὴν *λεχῶσαν*. καὶ ὅταν ἔλθωσιν εἰς δευτέραν ἐπίσκεψιν, φέρουσι δῶρόν τι εἰς τὸ βρέφος, νόμισμα ἢ κόσμημά τι». Βλ. καὶ *Πούλιου* περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ γένους τῶν Ἑλλήνων σ. 33. *Γεννίκια* (*Wachsmuth* ἔνθ. ἀν. σ. 72), ἐν Ἠπείρῳ *πογονίκια* (*Ι. Λαμπρίδου* Ζαγοριακὰ σ. 169) καὶ παρ' Ἀλβανοῖς πογκανὶκ (*Hahn* Albanesische Studien τ. I σ. 149). Βλ. καὶ *Stephanopoli* ἔνθ. ἀν. σ. 293. [[Βλ. καὶ τὰ ἐν Λαογρ. Συμμ. Β', 248, 7 εἰς ἃ πρόσθες καὶ τὴν τοῦ Χατζιδάκη, ὁμοίαν τῆς τοῦ Πανταζίδου ἐτυμολογίαν τῆς λ. *πογονίκια* ἐν Ἀρχ. νεωτ. ἑλλ. γλ. Α' α' σ. ιζ', ὡς καὶ τὰς μαρτυρίας περὶ τοῦ ἐθίμου ἐν Ἠπείρῳ ἐν Ζ. Ἀγ. Α', 51 καὶ *Ἀραβαντινοῦ* Γλωσσάρ. σ. 77, πρὸς δὲ ὅτι ἐν Λακκοβικίοις τῆς Μακεδονίας «μετὰ τὸν τοκετὸν κατασκευάζονται ἐξ ἀζύμου καὶ μέλιτος αἱ λεγόμεναι ἀλαγγῖται», αὐτὰς δὲ ἢ «πλακούντια ἢ ἄλλο τι γλύκυσμα» φέρουσιν εἰς τὴν λεχὼ συγγενεῖς καὶ φίλοι «ἀπὸ τῆς ἡμέρας τοῦ τοκετοῦ μέχρι τῆς τεσσαρακοστῆς» (*Γουσίου* Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 54). Ἐν Αἰβισίῳ εἰς τὴν λεχὼ πέμπονται ὑπὸ τῶν συγγενῶν καγιμέρια καὶ ἄλλα γλυκύσματα (*Παρ. Ἐλευθερίου* ἐν Ξενοφάν. Δ', 178)]].

3) Ἐρατὼ τ. Α' σ. 79—80 : «Καθ' ὅλας τὰς ἡμέρας ἀπὸ τῆς γεννήσεως μέχρι τῆς βαπτίσεως, ἥτις λαμβάνει χώραν συνήθως μετὰ ὀκτὼ ἢ δέκα ἡμέρας, ἅπαντες οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι πορεύονται καὶ εὔχονται τῇ λεχῷ, λαμβάνοντες γλυκύσματα ἀφθόνως ἐπὶ τῆς τραπέζης παρατεθειμένα». Εἰς Ῥούμελην, Ἄγραφα, Τσομέρκα κλπ. αἱ προσερχόμεναι γυναῖκες εὔχονται εἰς τὴν μητέρα: *Νὰ σὲ ζήσῃ τὸ παιδί, νὰ σὲ γίνῃ ἀρματωλὸς καὶ καπετάνιος καὶ νὰ τοῦ βγάλουν καὶ τραγοῦδι*· πρὸς ἃ ἡ μήτηρ ἀποκρίνεται: *Μόνο νὰ ζήσῃ καὶ ἂς γίνῃ καὶ καλόγερος* (*Τρ. Μπάρα* Ἀναμνήσεις φιλοπάτριδος 1861 σ. 171. *Wachsmuth* ἔνθ. ἀν. σ. 72). Τὰς εὐχὰς τῶν Μανιατισσῶν βλ. ἐν τῷ ἄνω παρατεθέντι χωρίῳ τοῦ Νηφάκη. Βλ. καὶ *Pègues* Hist. et phenomènes du volcan de Santorine σ. 347. [[Βλ. καὶ Λαογρ. Σύμμ. Β', 249 καὶ σημ. 1 καὶ 2]].

4) *Bybilakis* Neugriech. Leben σ. 6. Πανδώρα τ. ΙΑ' σ. 448. [[*Σακελλαρίου* Κυπρ. 1890 Α', 735. *Παρ. Ἐλευθερίου* ἔνθ. ἀν.]]. Ἐν Μάνῃ παραθέτουσι χυλόπιτταις ὡς ἐκ τῶν στίχων τοῦ Νηφάκη βλέπομεν. Συμπόσιον τῶν γενεθλίων συνηθίζεται καὶ παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς (*Hahn* Alban. St. I σ. 149), ἐγίνετο δὲ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις κατὰ τὴν δεκάτην ἀπὸ τῆς γεννήσεως ἡμέραν (*Bekker* Anecd. Gr. σ. 237. *Ἀθην.* ΙΕ', 8) ἴσως δὲ καὶ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν ἀμφιδρομίων (πρβλ. *Ἀθην.* Θ' σ. 370 d).

παιδί μου. Ἐξελθοῦσαι δὲ τῆς θύρας τῆς οἰκίας εἴτ' ἄνδρα, εἴτε γυναῖκα ἀπαντήσωσι, δίδουσιν αὐτῷ λεπτά, ἢ ὁλόκληρον ἄρτον· καὶ εἰ μὲν ὁ ἀπαντώμενος εἶναι ἀνήρ, τὸ μετ' αὐτὸ γενησόμενον λέγεται ὅτι θέλει εἶσθαι ἄρρεν, ἢ τἀνάπαλιν [1]). Ἡ συνήθεια αὕτη εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὰ *ἀμφιδρόμια* τῶν ἀρχαίων [2]), ἅτινα ἤγοντο τὴν δεκάτην ἀπὸ τῆς γεννήσεως, ἢ ἴσως καὶ ἄλλην ἡμέραν, διότι περὶ τῆς ἡμέρας διαφωνοῦσιν οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς [3])· κατ' αὐτὰ περιτρέχοντες ἔθετον ὄνομα τῷ παιδίῳ [4])· σήμερον τὴν ὀγδόην ἡμέραν *(οἱ ὀχτὼ)* ἡ μαῖα πορεύεται εἰς τὴν ἐκκλησίαν, μετὰ τοῦ βρέφους, ὁ δὲ ἱερεὺς ἀναγινώσκει τὴν ἐν τῷ Εὐχολογίῳ «εὐχὴν εἰς τὸ κατασφραγῖσαι βρέφος λαμβάνον ὄνομα τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ μετὰ τὴν γέννησιν αὐτοῦ [5])». Τὸ βάπτισμα, περὶ οὗ θέλομεν ὁμιλήσει εἰς τὰ περὶ *ὀνομάτων*, τελεῖται συνήθως τὴν ὀγδόην ἡμέραν, ὡς καὶ ἡ εὐχὴ αὕτη ἀναφέρει [6]) ἢ καὶ τὴν ἑβδόμην [7])· εἰς πολλὰ δὲ μέρη ἀργότερον. Νεαρά τις ὅμως τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος ὑπαινίσσεται ὅτι πρὶν ἢ παρέλθωσι τεσσαράκοντα ἡμέραι οἱ παῖδες ἄνευ ἀνάγκης δὲν βαπτίζονται [8]).

Κατὰ τὴν τεσσαρακοστὴν ἡμέραν ἡ λεχώ, ἥτις μέχρι τοῦδε δὲν ἐκκλησιάζετο, οὔτε μετελάμβανε τῆς θείας κοινωνίας, πορεύεται εἰς τὴν ἐκκλησίαν [9]), ἔνθα ὁ ἱερεὺς ἀναγινώσκει τὰς εὐχὰς «εἰς τὸ ἐκκλησιάσαι τὸ παιδίον μεθ' ἡμέρας τεσσαράκοντα [10])». Ἡ συνήθεια αὕτη ἐλήφθη ἐκ τῆς ἀρχαιότητος [11]), παρὰ τῶν χριστιανῶν [12]).

Ἐν Φιλιππουπόλει ὅταν *χρονίσῃ* τὸ παιδίον, τότε οἱ συγγενεῖς ἢ οἱ γείτονες λάθρᾳ κλέπτουσιν αὐτὸ ἀπὸ τῆς μητρός του, τὸ ἐνδύουσιν ἀλλοκότως πως,

---

1) *Σακελλαρίου* Κυπριακὰ τ. Α' [[ἐκδ. 1855]] σ. 289. [[ἐκδ. 1890 σ. 735. Καὶ ἐν Ζατούνῃ πιστεύεται ὅτι ὅταν «αἱ γυναῖκες παίρνουν ταῖς εὐχαῖς», ἂν μὲν ἀπαντήσουν ἄνδρα θὰ κάμουν ἀρσενικόν, ἂν δὲ γυναῖκα θηλυκόν. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Π. Κασιμάτη, 1894). Ἀναλόγους γαλλικὰς δοξασίας βλ. ἐν Rev. d. trad. popul. 1893 σ. 285 (Ἀνδεγαυΐας). 1895 σ. 581 (Ἄνω Βρετάνης). 1903 σ. 450 (Ille et-Vilaine). Ἄλλα προγνωστικὰ γένους βλ. εἰς τὰς Συμπληρωματικὰς Σημειώσεις, κατωτέρω σ. 216]].

2) [[Βλ. καὶ Λαογρ. Συμμ. Β' 245—250]].

3) *Schneider* ad Aristotel. Hist. Animal. VII, 11 τ. I, 557.

4) Σχολ. Ἀριστοφ. Λυσιστρ. 757. *Σουίδ*. Ἐτυμολ. μ. καὶ *Ἡσύχ*. λ. Ἀμφιδρόμια. *Πλάτων*. Θεαίτ. σ. 160 e.

5) Τὸ Εὐχολόγιον σημειοῖ. «Ἰστέον ὅτι τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ μετὰ τὴν γέννησιν, προάγεται ἐν τῷ ναῷ τὸ βρέφος παρὰ τῆς μαίας, καὶ ἵσταται πρὸ τῶν πυλῶν τοῦ ναοῦ».

6) Ἐρατὼ τ. Α' σ. 79. *Πούλιος* ἔνθ. ἀν. σ. 33.

7) Πανδώρ. ΙΑ' σ. 448.

8) «Περὶ τῶν τεκουσῶν γυναικῶν πότε λαμβάνει τῶν θείων μυστηρίων καὶ πότε τὰ βρέφη βαπτίζονται ἄχρι τῶν μ' ἡμερῶν ἄνευ ἀνάγκης». (Jus Graeco-Romanum, Pars III collatio II nov. 17 σ. 89 ed. Zachariae v. Ligenthal. (Lips. 1857).

9) *Wachsmuth* σ. 73—74. *Bybilakis* σ. 7. *Guys* Voy. litt. en Grèce 1776. Πανδώρα Θ', 448. Παρ' Ἀλβανοῖς *Hahn* αὐτ. 149. Θεοφρ. ιδ'. [[Βλ. καὶ κατωτέρω σ. 218]].

10) Τὸ Εὐχολόγιον σημειοῖ : «Τῇ τεσσαρακοστῇ ἡμέρᾳ πάλιν προσάγεται τὸ βρέφος τῷ ναῷ ἐπὶ τῷ ἐκκλησιασθῆναι. Προσάγεται δὲ παρὰ τῆς μητρός, ἤδη κεκαθαρμένης καὶ λελουμένης οὔσης, παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος ἀναδέχεσθαι τοῦτο κατὰ τὸ βάπτισμα».

11) *Pitiscus* de fest. Graecorum v. 675 κλπ.

12) *Censorinus* σ. 28, 2 ed. Ot. Jahn.

ὁπλίζοντες αὐτὸ καὶ περιδέοντες διὰ μηρύματος (θελειᾶς) βάμβακος ἐρυθροῦ χρώματος, φερομένου ἀπὸ τοῦ ὤμου ὑπὸ τὴν ἑτέραν μασχάλην, συνάπτοντες τὰ δύο ἄκρα διὰ κλείθρου, καὶ οὕτω μετημφιεσμένον φέρουσιν αὐτὸ εἰς τὴν μητέρα. Καὶ τότε τὸ παραδίδουσιν αὐτῇ, ἀνοίγοντες τὸ κλεῖθρον, ὅταν ὑποσχεθῇ αὐτοῖς ἑστίασιν [1]).

Τὸ παιδίον θηλάζεται συνήθως μὲν μέχρι τοῦ εἰκοστοῦ μηνὸς ἀπὸ τῆς γεννήσεως· δὲν εἶναι ὅμως καὶ σπάνιον νὰ ἴδῃ τις ἐν Ἑλλάδι μητέρας τετραετῆ καὶ πενταετῆ παιδία θηλαζούσας [2]). Τοῦτο ἐν Μάνῃ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ συνηθίζεται· *ἔφαγε πόλυκο* (ἄφθονον) *βυζί*, λέγεται ἐπὶ τῶν ρωμαλέων [3]). Ὁ Ἰουβενάλης λέγει ὅτι τοῦτο συνέβαινε παρὰ τοῖς ἀρχαιοτάτοις ἀνθρώποις potanda ferens infantibus ubira magnis [4]). Σιτίζουσι δὲ διὰ στερεᾶς τροφῆς τὸ παιδίον, μασῶσαι τὴν τροφὴν καὶ εἰς τὸ στόμα τοῦ παιδὸς ἐντιθεῖσαι, ὅπως καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐποίουν [5]), καὶ οἱ Ἀλβανοὶ ἔτι καὶ νῦν συνηθίζουσι [6]).

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

[[Ἐκ τῶν ἀνεκδότων σημειώσεων, αἵτινες θὰ ἐχρησιμοποιοῦντο ὑπὸ τοῦ συγγραφέως εἰς τὴν ἀνασύνταξιν ἐπὶ νέων δεδομένων «Τῶν κατὰ τὴν γέννησιν», ὅσαι δὲν προσετέθησαν εἰς τὰς ὑποσημειώσεις ἀνωτέρω, ἀναγράφονται ὧδε.

Γενικὰ ὡς καὶ περιγραφὰς τῶν νεοελληνικῶν ἐθίμων κατὰ τὴν γέννησιν βλ. *Ukert* Bild. v. Griechenl. σ. 132—7. Modern greek Birth-customs ἐν Folk-lore 1894 τ. 5ος σ. 338—9 (συμπληρωματικὰ παρὰ κυρίας ἐκ Θεσσαλονίκης εἰς τὰ τῆς *Garnett* Women of Turkey σ. 69 κἑ.). Κατὰ τόπους : *Καμπούρογλου* Ἱστ. Ἀθ. Α', 199. Πλάτων 1880 τ. Β' σ. 366—7 (Παρνασσίδος προλήψεις). *Κουκουλὲ* Οἰνουντ. σ. 82 κἑ. *Ἠλ. Τσιτσέλη* Προλήψεις καὶ ἔθιμα κατὰ τοὺς τοκετοὺς καὶ τὰς βαπτίσεις ἐν Δελτ. Ἱστορ. καὶ ἐθνολ. ἑταιρ. Ϛ', 63—72 (Κεφαλληνίας). *Zallony* Tine σ. 84 κἑ. 118 κἑ. *Βάλληνδα* Κυθν. σ. 109—111. *Rouse* ἐν Folklore 1896 τ. 7 σ. 144 (Λέσβου). *Γ. Μαυρῆ* Ἔρως, γάμος, γέννησις, βάπτισις ἐν Κάσῳ ἐν Ἑβδομάδι 1889 ἀρ. 26 σ. 4—6 (λογοκλοπία ἐκ τοῦ ἡμερολογίου «Χρό-

---

1) Πανδώρα ΙΑ' σ. 448.

2) *Strahl* Das alte und das neue Griechenland σ. 200. [[Πρβλ. καὶ Θυσίαν Ἀβραὰμ στ. 377 σ. 239 Legrand. 44 Ἀντωνιάδου : «τρεῖς χρόνους, γιέ μου σοῦδιδα τὸ γάλα τῶ βυζιῶ μου»]].

3) [[Ἀντιθέτως ἐν Λέσβῳ νομίζεται ὅτι παιδίον θηλάσαν ἐπὶ πολὺν χρόνον γίνεται ἠλίθιον ἢ κακὸν ἢ ἔχει κακὸ μάτι (*Georgeakis et Pineau* Le Folk-lore de Lesbos σ. 332)]].

4) *Juvenal* VI, 9. [[Τριετὴς ἡ θύλασις ἐν ἀρχαίᾳ Χαλδαίᾳ καὶ Αἰγύπτῳ (*Maspero* Hist. anc. d. peupl. d' Orient I, 739 σ.). Αἱ Λαπωναὶ καὶ αἱ Τουγκούσιαι θηλάζουσι τὰ τέκνα των μέχρις οὗ γεννήσωσιν ἕτερον, ἐπὶ 3 καὶ 4 πολλάκις ἔτη (*Klemm* Allg. Culturgesch. III, 57) καὶ ἐν Ῥωσίᾳ ὅσον μακρότερος ὁ θηλασμός, τόσον καλύτερον θεωρεῖται (Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1907 σ. 168)]].

5) *Θεόφραστ.* Χαρακτῆρες 20. *Ἀριστοφ.* Ἱππ. 717. *Ἀθήν.* ΙΒ', 40. [[Πρβλ. καὶ *Ἀποστόλ.* 855. *Μιχ. Ἀκομινᾶτ.* Α' σ. 125 Λάμπρου. Ἰατρὸν τοῦ λαοῦ Α' σ. 46 κἑ.]].

6) *Hahn* Albanesische Studien τ. I σ. 149.

νου» 1867 σ. 72 κέ.). *Μπιλιώτη-Κατοὶ* ἡ νῆσος Ῥόδος Β', 300—4. Ζωγρ. Ἀγὼν Α', 211 (Σύμης). *Σακελλαρίου* Κυπριακά (Ἀθ. 1890) Α', 734—6. Θρᾳκικὴ Ἐπετηρὶς 1897 σ. 194—5 (Σαράντα Ἐκκλησιῶν). Ξενοφάνης 1906 Γ', 272—9 (Ἡ γέννησις καὶ βάπτισις ἐν Βουρδουρίῳ ἄλλοτε καὶ νῦν). *Παρασκ. Ἐλευθερίου* αὐτ. Δ', 177—180 (Λιβισίου). *Ι. Σαραντίδου Ἀρχελάου* Ἡ Σινασός σ. 68—70.

Παρ' ἀρχαίοις βλ. *Hermann* Antiqu. 3ης ἐκδ. IV, 286 κέ. *Welcker* Ueber die Entbindung bei den Griechen ἐν Kl. Schr. III, 185 κέ. Παρὰ Βυζαντινοῖς: *Ψελλοῦ* Ἐπιστολὴ 157 ἐν *Σάθα* Μεσ. Βιβλ. Ε', 409 κέ. Παρ' Ἀλβανοῖς: *J. E. Pisco* Gebräuche bei der Geburt und Behandlung der Neugeborenen bei den Albanesen ἐν Mitteil. d. anthropol. Gesellsch. in Wien 1896 τ. 26 σ. 141—6. Ἐν ἐκτάσει περὶ δημώδους μαιευτικῆς κτλ. βλ. Ἰατρικὴν Μέλισσαν 1857 τ. Ε' σ. 404 κέ.

Μαντικὴ πρὸς γνῶσιν τοῦ γένους ἐμβρύου ἢ τοῦ ἑπομένου τέκνου. Ἐν Λακεδαίμονι: Σπαρτ. ἡμερολ. 1904 σ. 70. Ἐν Λάστᾳ Γορτυνίας (ἀπὸ τοῦ ἐπιπλέοντος ἐλαίου ἐν τῇ κολυμπήθρᾳ): *Λάσκαρη* Λάστα σ. 282. Εἰς τὰς νοτίους Σποράδας: *Rouse* ἐν Folklore 1899 σ. 182. Ἐν Σύμῃ (ἐκ τῆς χωρίστρας βρέφους): Ζωγράφ. Ἀγ. Α', 212 § 17. Ἐν Κρήτῃ (ὕφασμα ὑφαινόμενον ἐπὶ 40 ἡμέρας): Κρητικὸς Ἀστὴρ Δ', 667. Ἐν Ζακύνθῳ («ἐὰν ὁ κομίζων τὴν ἕδραν τοῦ τοκετοῦ, τὸ *σελλί*, εἰσαγάγῃ ταύτην εἰς τὴν οἰκίαν τῆς ὠδινούσης μὲ τὸ ἄνω μέρος, θὰ γεννηθῇ ἄρρεν, ἐὰν μὲ τὸ κάτω θῆλυ»): ΑΟΔΟ 1904 ἀρ. 46 σ. 755. («Καθ' ἣν στιγμὴν τίκτει ἡ γυνή, ἐὰν διέλθῃ πρὸ αὐτῆς ἄλλη γυνή, θὰ τέξῃ καὶ αὐτὴ τέκνον τοῦ αὐτοῦ γένους») αὐτ. Ἐν Πάργᾳ (ἀναβολεὺς ἢ πτερνιστὴρ ἀνηρτημένος παρὰ τὴν κλίνην, σημεῖον ὅτι θὰ γεννηθῇ ἀρσενικόν): *(Salvator)* Parga σ. 21. Ἐν Γκιουμουλτζίνᾳ (εὕρεσις καρφίτσας, ἀγόρι, βελόνης, κόρη): Λαογρ. Β', 413, 66.67. Βλαχοφώνων: αὐτ. Ϛ', 186.

Τὸ εἰς τὸ κοίλωμα τοῦ ἀντιοῦ ἐν τῷ ἐργαλείῳ ξύλον τὸ καλούμενον *γκάρδιο* ἢ *κάρδος*, ὅταν ἀποτελειώσαντος καὶ διπλωθέντος τοῦ ὑφάσματος ἐκβάλωσι, δίδουσιν εἰς ἔγκυον, κρατοῦσα δὲ τοῦτο ἐκείνη προοιωνίζεται ἐκ τοῦ συναπαντηθέντος πρώτου προσώπου ἂν θὰ γεννήσῃ ἄρρεν ἢ θῆλυ (Κορινθία, κατ' ἀνακοίνωσιν Ι. Σταματούλη). Ἐν Κεφαλληνίᾳ λέγουσι περὶ κόρης *μαννοσέρνει*, ἐννοοῦντες ὅτι, ἂν ἡ μάννα ἔκαμνε θηλυκά, θηλυκὰ θὰ κάμνῃ καὶ ἡ κόρη καὶ τἀνάπαλιν· καὶ μάλιστα, ἂν κατὰ σειράν, κατὰ τὴν αὐτὴν σειρὰν καὶ ἡ κόρη. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Σπ. Παγώνη).

Ξένα: Βρετάνης: Rev. d. trad. pop. 1892 σ. 37—8. 39. 1897 σ. 520. 1905 σ. 320 ἀρ. 7. 8. 9.

Προγνωστικὰ γένους ἐκ τῶν φάσεων τῆς σελήνης. Ἐν Ἀθήναις πιστεύουσιν ὅτι ἂν γεννηθῇ ἀρσενικὸ εἰς τὴ χάση τοῦ φεγγαριοῦ, τὸ δεύτερο παιδὶ θὰ εἶναι θηλυκό, ἂν εἰς τὴ γιόμιση, πάλιν ἀρσενικό· καὶ τἀνάπαλιν. Ξένων λαῶν ἀνάλογα προγνωστικὰ ἐκ τῶν φάσεων τῆς σελήνης βλ. ἐν Rev. d. trad. pop. 1893 σ. 94—6 (Ἀνδεγαυίας). 1894 σ. 555 (Νορμανδίας). 1895 σ. 370 (Πικαρδίας). 1897 σ. 520. 1900 σ. 98. 369. 589 (Νάντης). 1901 σ. 578. 1903 σ. 428.

Μαγικαὶ πράξεις πρὸς καθορισμὸν ἢ μεταβολὴν γένους ἐμβρύου. Διὰ νὰ γεννήσουν ἀρσενικά. (Πρβλ. καὶ Σχολ. Αἰσχ. Ἱκέτ. 823: «ἀρσενογόνον γὰρ τὸ ὕδωρ τοῦ Νείλου»). Ἐν Λευκάδι (πατῶσι γυμνόποδες ὕννὶ ἀρότρου ἐν ἐκκλησίᾳ): *Pfister* ἐν Arch. f. Religionswiss. 1906 σ. 541—2· πρβλ. καὶ *O. Weinreich* ἐν Hess. Bl. f. Volksk. 1911 σ. 212—3. Ἐν Ζακύνθῳ: βλ. κατωτέρω σ. 223, 6, καὶ ἄλλα ἀνάλογα ἐν ΑΟΔΟ 1904 ἀρ. 46 σ. 755. Ἐπίσης «γυνὴ θέλουσα νὰ τέξῃ τέκνον τοῦ αὐτοῦ γένους τῆς τεκούσης δέον νὰ φάγῃ τὸν ὀμφάλιον λῶρον τοῦ τέκνου ἐκείνης» αὐτ. Ἀποτροπὴ γεννήσεως θήλεως: Ἐν Οἰνοῦντι: *Κουκουλὲ* Οἰνουντ. σ. 83. «Ὁ κουκουλόσπορος τρωγόμενος παρὰ θηλυγόνου γυναικὸς μεταβάλλει τὰ τῆς συλλήψεως εἰς ἄρρενα καὶ τἀντίστροφον»: Φοῖβος 1898 σ. 85.

Ἀφομοίωσις ἐμβρύου πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς ἐγκύου βλεπόμενα. Ὁ *Laguilletière* (Α-

thènes ancienne et nouvelle 1676 σ. 254) διηγεῖται ὅτι ἡ σύζυγος ἑνὸς Γιαννίτσαρου, 4 ἢ 5 ἔτη πρὸ τῆς εἰς Ἀθήνας περιηγήσεώς του, ἔτεκε τέρας μὲ κεφαλὴν λέοντος, διότι συχνὰ διήρχετο πρό τινος μαρμαρίνου λέοντος παρὰ τὸ Θησεῖον ἐστημένου καὶ μετὰ προσοχῆς μεγάλης τὸν παρατήρει. Ἐν Λέσβῳ πιστεύεται ὅτι τὸ παιδὶ θὰ ὁμοιάσῃ μὲ ἐκεῖνον, τὸν ὁποῖον θὰ ἴδῃ ἡ ἔγκυος κατὰ τὸ πρῶτον σκίρτημα (*Georgeakis et Pineau* Le Folklore de Lesbos σ. 329). Ἐν Σινασῷ Καππαδοκίας ἡ ἔγκυος «ἀποφεύγει τὴν ὄψιν τεράτων... ὅταν δὲ σκιρτήσῃ τὸ ἔμβρυον προσβλέπουσι πρὸς εἰκόνα τινὰ ἢ πρὸς ὡραῖόν τι ἀντικείμενον, ἵνα ἀποκτήσῃ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου κανονικὰ» (*Ι. Ἀρχελάου Σαραντίδου* Σινασὸς σ. 67—8). Καὶ ἐν Ῥωμουνίᾳ πιστεύεται ὅτι ἡ θεωρία αἰσχρῶν ἢ καλῶν ἔχει ῥοπὴν ἐπὶ τοῦ ἐμβρύου (Rev. d. trad. pop. 1902 σ. 522).

Κίσσησις. *Λέξις*: «πιθυμητούρια» ἐν Κεφαλληνίᾳ: Δελτ. ἱστορ. ἑταιρ. Ϛ', 64. «κακοψυχῶ» ῥ. καὶ οὐσ. «κακοψυχιὰ» ἐν Σινασῷ Καππαδοκίας: *Ι. Σαραντίδου Ἀρχελάου* Σινασὸς σ. 68. 238· (ἐπὶ τῶν θηλαζουσῶν μεταχειρίζονται τὴν λ. «μουσουντῶ»· αὐτ. σ. 69. 254).

Ξέναι δοξασίαι περὶ κισσήσεως καὶ ἐπιρροῆς αὐτῆς ἐπὶ τοῦ τέκνου: *A. de Gubernatis* Usi natalizi σ. 41. *R. Schmidt* Beiträge z. Indisch. Erotik, Lpz. 1902 σ. 393. Γαλλικαί: Rev. d. trad. pop. 1892 σ. 38 ἀρ. 6. 7 (Βρετάνης). 1894 σ. 111 (Mentonnais). 465 (Κορσικῆς). 1897 σ. 517 (ὁμοίως). 1902 σ. 611 (Beaugé). 1906 σ. 259 (γαλλική). Jahresbericht d. geogr.-ethnol. Gesellsch. in Zürich 1909 σ. 109 κέ. Γερμανικαί: Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1891 σ. 183 (Βρανδεμβούργου). *Cortils y Vieta* Ethologia de Blánes σ. 76—7. Ῥωμουνικαί: Rev. d. trad. pop. 1902 σ. 522. Βλάχων Βουκοβίνας: Zeitschr. d. österr. Ver. f. Volksk. III, 117, 164.

Θέσις γυναικὸς ἐν τῷ τοκετῷ. Γενικῶς βλ. *H. H. Ploss* Ueber die Lage und Stellung der Frau während der Geburt bei verschiedenen Völkern, Lpz. 1872.

Θέσις τῆς τικτούσης ἐν γόνασι παρ' ἀρχαίοις Ἕλλησι καὶ ἄλλοις λαοῖς: Athenisch. Mitteilungen 1885 τ. X σ. 185 κέ. Ἐν Λακωνίᾳ νῦν (;) αὐτ. σ. 186. Γονατίζουσαι γεννῶσιν αἱ γυναῖκες καὶ ἀλλαχοῦ: *Samter* Geburt, Hochzeit u. Tod σ. 14. Ἐναντίον τοῦ γονατίζειν καὶ ὑπὲρ τοῦ σκαμνίου οἱ ἀρχαῖοι ἰατροί: αὐτ. σ. 15.

Σκαμνί (πρβλ. τὴν θέσιν τῶν ἀρχαίων ὠδινουσῶν, ἐν γούνασι, Εἰλείθυια ἐν γόνασι κλπ: *Samter* σ. 6 κέ.). Παρ' Αἰγυπτίοις: *Maspero* Hist. anc. d. peupl. d' Orient I, 82 σημ. Παρ' ἀρχαίοις καὶ βυζαντινοῖς: «δίφροι λοχειαῖοι» (*Ἀρτεμίδ.* Ε' 73 σ. 268, 16 H.) «λοχαῖοι δίφροι» (*Σουίδ.* ἐν λ.). «μαιευτικὸς δίφρος» (*Μοσχίων* κεφ. 47). «καὶ ἀνέστη ἐκ τοῦ λοχηφόρου δίφρου» ἡ αὐτοκράτειρα Εὐδοξία, Ε' αἰ. (*Μάρκου διακόνου* Βίος Πορφυρίου 44 σ. 39,5. Πρβλ. *Σωραν.* 21, 68 σ. 236 Rose). «κυοφόρος δίφρος» (Βίος Ἀλεξάνδρου 513 σ. 71 Wagner). Βλ. καὶ *Ploss* ἔνθ. ἀν. σ. 20—36 (μετὰ παραπομπῶν εἰς ἀρχαίους συγγραφεῖς). Das Weib [9] II, 175. *Marx* ἐν Ath. Mitteil. 1885 τ. X, 186. 188.

Παρ' ἡμῖν ἦτο κοινὴ ἡ χρῆσις τοῦ σκαμνιοῦ παλαιότερον, ὡς μαρτυρεῖ καὶ τὸ σκωπτικὸν ᾆσμα τοῦ 1862: «Τοῦ Σκούφου τὸ καπέλλο τὸ βάλανε σκαμνὶ | νὰ κάτσῃ ἡ Ἀμαλία νὰ κάμῃ τὸ παιδί». Ὁ *Ploss* ἔνθ. ἀν. σ. 22. παραθέτει πληροφορίαν ἰατροῦ ἐξ Ἀθηνῶν, καθ' ἣν ἡ χρῆσις τοῦ *σκαμνιοῦ* ἐν τῇ νεωτέρᾳ Ἑλλάδι εἰσήχθη εἰς μεταγενεστέραν σχετικῶς ἐποχήν, κατηργήθη δ' ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τοῦ ἰατροῦ Σχίβα (Schivas). Ἐν Ζακύνθῳ *σελλί* λέγεται ἡ ἕδρα τοῦ τοκετοῦ: ΛΟΔΟ 1904 ἀρ. 46 σ. 755.

Ἐν Ἰκαρίᾳ ἡ ἐπίτοκος «ἐξαπλοῦται ἐν τῷ μέσῳ τοῦ δωματίου ἐπὶ τοῦ χώματος»: *Σταματιάδου* Ἰκαριακὰ σ. 107. Βλ. αὐτ. καὶ περὶ κλίνης τῆς λεχοῦς.

Λοχεία συζύγου (couvade). Περὶ τοῦ ἐθίμου τῆς λοχείας τοῦ συζύγου, περὶ οὗ μαρτυρεῖ τὸ τοῦ *Πλουτάρχου* (περὶ τῶν παρ' Ἀλεξανδρ. παροιμ. 10 σ. 8 Crusius): «Τιβαρηνοὶ τῶν γυναικῶν τεκουσῶν αὐτοὶ τὰς κεφαλὰς δέονται καὶ κατακλίνονται», πρὸς ὃ πρβλ. καὶ *Ἀπολλ. Ῥόδ.* Β' 1012 κέ., βλ. παρὰ τοῖς ἀρχαίοις *Gruppe* Griech. Mythol. σ. 904. *Roscher's* Lex. I, 1046. *Pauly-Wissowa* Real-Enc. II, 808. Γενικῶς καὶ παρὰ

διαφόροις λαοῖς βλ. *Peschel* Völkerkunde σ. 26—7. *S. Reinach* Cultes, mythes et religions I, 141 κἑ. *Frazer* Le Totémisme, γαλλ. μεταφρ. σ. 111. *Hellward* Culturgeschichte σ. 36—7. *H. Kunike* Das sogenannte Männerkindbett ἐν Zeitschr. f. Ethnologie 1911 σ. 546 κἑ. (ἔνθα καὶ πλήρης βιβλιογραφία). *Friedrichs* Das männliche Wochenbett ἐν Ausland 1890 ἀρ. 41—45. *Ciszewski* Kuvada (Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1907 σ. 214). *Kohler* Ueber die Couvade ἐν Zeitschr. f. vergl. Rechtswissenschaft τ. 26 σ. 458 κἑ. *Walt. W. Skeat* Malay Magic, Lond. 1900 σ. 344 (ἐν τῇ χερσονήσῳ τῆς Μαλάκκας). Rev. de l' hist. d. relig. 1899 τ. 39 σ. 323 (παρὰ τοῖς Βορείοις Ἰνδοῖς). 1900 τ. 42 σ. 453. 456. 457—8. 1903 τ. 47 σ. 86. 88. Zeitschr. f. Ethnol. 1909 σ. 649 κἑ.

Τὰ περὶ διατηρήσεως τοῦ ἐθίμου τῆς ἐπφάσεως ἐν τοῖς Πυρρηναίοις εἶναι ψευδῆ κατὰ τὸν *Murray* ἐν Academy 1892 τ. II σ. 567. Καὶ ὁ *Karutz* ἐν Verhandl. d. Berl. Gesellsch. f. Anthrop. 1899 σ. 293 παρατηρεῖ ὅτι δὲν ἐδυνήθη ν' ἀνεύρῃ ἴχνη τοῦ ἐθίμου παρὰ τοῖς Βάσκοις.

Λεχὼ ἀκάθαρτος. Βλ. *A. de Gubernatis* Storia comparata degli usi natalizi, Milano 1878 σ. 26 κἑ. *Th. Wächter* Reinheitsvorschriften im griechischen Kult, 1910 σ. 25. (Εἴσοδος αὐτῆς εἰς τὸ ἱερὸν μετὰ τὴν κάθαρσιν : αὐτ.). Arch. f. Religionswiss. 1914 σ. 405. Rev. de l' hist. d. relig. 1899 τ. 39 σ. 323 (ἱερότης αὐτῆς). Rev. d. trad. pop. 1892 τ. 7 σ. 540 κἑ. (προλήψεις καὶ δοξασίαι περὶ λεχωίδων ἐν ἐκτάσει). Παρ' Ἀλβανοῖς : *Hahn* Alb. Stud. I, 149. (Πρβλ. καὶ *Dora d' Istria* Les femmes en Orient βιβλ. IV ἐπ. 4).

Σαράντισμα. Γενικῶς βλ. *Samter* Geburt, Hochzeit u. Tod. σ. 22. 37. *L. Sommer* Das Haar in Religion u. Aberglauben d. Griechen 1912 σ. 44. *Wächter* ἔνθ. ἀν. σ. 29 κἑ. 33 κἑ. 35. Τὴν δεκάτην ἡμέραν ἁγνεύει ἡ λεχώ, παρ' ἀρχαίοις : *Εὐριπ.* Ἠλ. 654. Λεχὼ παρ' ἀρχαίοις 40 ἡμέρας : Arch. f. Religionswiss. 1910 σ. 17—8. Διὰ νὰ εἰσέλθῃ εἰς ἱερόν : *Wächter* ἔνθ. ἀν. σ. 29 κἑ. 33 κἑ. Ὅτι ἡ τεκοῦσα δὲν ἐπετρέπετο νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν ναὸν ἐπὶ 40 ἡμέρας, βλ. ἐπιγραφὴν Ἐρέσου Λέσβου ἀρχῶν Β' αἰ. π.Χ. : «αὔταν δὲ [τὰν τετό]κοισαν ἀμέραις τεσσαράκοντα» ἐν *Ziehen* Leges grec. sacr. II, 1 σ. 303 ἀρ. 117. Πρβλ. καὶ σ. 305—6. *Kretschmer* ἐν Jahresh. d. österr. arch. Instit. 1902 σ. 141. 142. 143. Ἐπὶ 40 ἡμέρας ἀκάθαρτος: «ἀπὸ φθορείων ἡμε[ρῶν] μ'» ἐπιγραφὴ Λίνδου Β' αἰ. μ. Χ. (;) ἐν *Dittenberger* Sylloge [2] ἀρ. 567, 12. Βλ. καὶ Arch. f Religionswiss. 1909 σ. 224. 225 (ἀπὸ φθορᾶς) καὶ ὅτι ἑβραϊκὴ ἐπίδρασις αἱ 40 ἡμέραι (αὐτ. σ. 227). Ἄλλη ἐπιγραφὴ αὐτ. σ. 232—3. Ὅτι ἀκάθαρτος καὶ ἀνὴρ θίγων λεχώ : «ἀπὸ... τεκούσης γυναικὸς δευτεραῖος» (*Dittenberger* 566, 7. Πρβλ. καὶ *Εὐριπ.* Ἰφ. Τ. 381). Ἀκαθαρσία γυναικὸς ἀπὸ φθορᾶς (ἀμβλώσεως) 40 ἡμέραι, ἐκ τῶν *γυναικείων* (καταμηνίων) 7 ἡμέραι : *Dittenberger* II [2] 633. (Πρβλ. καὶ τὴν δεισιδαιμονίαν τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, καθ' ἣν γυνὴ εἰς τὴν περίοδόν της δὲν πρέπει νὰ εἰσέλθῃ εἰς ἐλαιοτριβεῖον, οὐδὲ εἰς κῆπον, οὐδὲ εἰς λέμβον : Folk-lore 1907 τ. 18 σ. 330).

Περὶ καθάρσεως τὴν 40ὴν ἡμέραν καὶ πότε ἐξ ἀνάγκης γίνεται πρότερον βλ. τὴν νεαρὰν Λέοντος, ἧς μνεία ἐγένετο καὶ ἀνωτέρω σ. 214, ἐν Jus graeco-romanum III, 89—91 ed. Zachar. v. Ligenthal. (Πρβλ. καὶ *Βαλσαμῶνα* ἐν *Ῥάλλη καὶ Ποτλῇ* Σύντ. θείων καὶ ἱερ. καν. Δ', 9, ὡς καὶ *Βλάσταριν* αὐτ. Ϛ', 106).

Μαρτυρίας περὶ τοῦ ὅτι ἡ λεχὼ θεωρεῖται ἀκάθαρτος ἐπὶ 40 ἡμέρας παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ βλ. ἐν *I. Σαραντίδου Ἀρχελάου* Σινασός σ. 68 (καὶ ὑποκειμένη εἰς ἐπηρείας). Ζ. Ἀγ. Α', 429 («διπλοσαραντίδια» ἐν Κρήνῃ Μ. Ἀσίας). Folk-lore 1890 τ. I σ. 523 (Καλύμνου). *W. R. Paton* αὐτ. 1900 τ. XI σ. 221 (ὁμοίως). Πρβλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 209, 4. Ἐν Ἄνδρῳ (;) λέγουσιν ὅτι, ὅταν λεχὼ ἐξέρχεται τῆς οἰκίας πρὶν σαραντίσῃ, «ραγίζουν τὰ βουνὰ» καὶ πολλὰ συμβαίνουν δυστυχήματα (Κατ' ἀνακοίνωσιν Γ. Δροσίνη).

Παρ' ἄλλοις λαοῖς : Ἐν Τοσκάνῃ καὶ Βενετίᾳ : *A. de Gubernatis* ἔνθ. ἀν. σ. 147. Ἐν Ἰαπωνίᾳ ἐπὶ 15 ἡμέρας ἡ λεχὼ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐγγίσῃ οὐδένα καὶ μετὰ παρέλευσιν 40

μεταβαίνει εἰς ναόν (αὐτ.). Εἴς τινας φυλὰς τῆς νοτίου Ἰνδικῆς καταλείπουσι μόνην τὴν λεχῶνα μετὰ τοῦ νηπίου (αὐτ.). Παρὰ Λάπωσι βλ. *Klemm* Allg. Culturgesch. III, 57. Ἐν Ῥωσίᾳ 40 ἡμέρας ἡ λεχὼ δὲν μεταβαίνει εἰς τὴν ἐκκλησίαν (Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1907 σ. 167—8). Ἐπὶ 6 ἑβδομάδας ἀκάθαρτος ἐν Σιλεσίᾳ (Mitteil. d. schles. Gesellsch. f. Volksk. VII σ. 101 κέ. = Volkskundl. Zeitschriftenschau f. 1905 σ. 27). Ὁμοίως παρὰ τοῖς Syrj (Journal de la société Finno-Ougrienne XXV, 4 σ. 16).

Ἐπήρεια δαιμόνων ἐπὶ τῆς λεχοῦς. (Βλ. Λαογρ. Σύμμ. Β', 300, 5. 309 κέ.). Αἱ ἔγκυοι εἶναι ἐκτεθειμέναι εἰς τὴν ἐπήρειαν τῶν Μοιρῶν, τῶν Καλοτυχῶν καὶ τῶν Νεράϊδων. Ἡ καλὴ μαῖα ἐννοεῖ τὴν προσέλευσιν τούτων, ἀλλ' οὐδὲν δύναται νὰ ἐνεργήσῃ κατ' αὐτῶν, φοβουμένη μὴ τὴν πνίξωσιν οἱ Καλότυχαις (Καρατσόλ Τιρνάβου κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Β. Γιαννακοπούλου). Περὶ ἐπηρείας δαιμόνων ἐν γένει βλ. *Samter* Geburt, Hochzeit u. Tod σ. 22 κέ. 37. *Wächter* Reinheitsvorschriften im gr. Kult. RGVV. IX, 1 σ. 28. Rev. d. l' hist. d. Relig. 1900 τ. 42 σ. 453.

Ἀποτρεπτικὰ κατὰ τῶν δαιμόνων. Σάρωθρον, σκόρδον, τουφέκι, μπαροῦτι, μιτάρια' ὑπὸ τὸ προσκέφαλον τῆς λεχοῦς: *Κουκουλὲ* Οἰνουντιακὰ σ. 83. Ἀλλαχοῦ: σαρίδια, ξέσματα κτλ.: Rev. d. trad. pop. 1891 τ. VI σ. 43. Μέταλλα, σίδηρος, μαχαῖρι μαυρομάνικο: Arch. f. Religionswiss. 1907 X, 43—4. Βλ. καὶ αὐτ. 1905 σ. 5. Περὶ προφυλάξεως τῆς λεχοῦς ἀπὸ δαιμονικῶν ἐπηρειῶν παρὰ Ρωμαίοις βλ. *Preller* Röm. Mythol. σ. 332. Δι' ἀνημμένου κηρίου: *Roscher's* Lex. I, 850 λ. Cantalifera (= *Liebrecht* Zur Volksk. σ. 31 κέ.). Κανδήλα, φῶς ἀπαραίτητον εἰς δωμάτιον λεχοῦς πρὸς ἀποσόβησιν δαιμόνων: *Samter* ἔνθ. ἀν. σ. 69 κέ. Περὶ προφυλάξεως τῆς λεχοῦς ἀπὸ τῆς ἐπηρείας δαιμόνων διὰ τῆς διατηρήσεως ἀσβέστου πυρὸς ἢ φωτὸς ἐν τῷ κοιτῶνι βλ. *Πολίτου* Παραδ. σ. 1319. (Πρβλ. καὶ *Wächter* ἔνθ. ἀν. σ. 27).

«Ἐντὸς τοῦ θαλάμου ὅπου κεῖται ἡ λεχώ... οὐδεὶς ἐκ τῶν ἔξωθεν τοῦ οἴκου εἰσέρχεται νύκτωρ πρὶν ἢ διασκελίσῃ ἢ ψαύσῃ διὰ τῶν δακτύλων τὴν φλόγα» (*Βαλαωρίτου* Ποιήματα 1891 Β', 342—3. 1907 Γ', 258). Καὶ ἐν Ἀκαρνανίᾳ ὁμοίως ἕκαστος τῶν εἰσερχομένων διασκελίζει τὸν ἐν τῷ κοιτῶνι ἀνημμένον δαλὸν διὰ νὰ καθαρισθῇ (Κατ' ἀνακοίνωσιν Εὐστ. Σταΐκου). Ἐν Ζακύνθῳ δὲ ἐγγίζει τὸ πῦρ (ΑΟΔΟ 1904 ἀρ. 46 σ. 755). Πρβλ. καὶ Ζωγρ. Ἀγ. Α', 15, μθ' (Ἠπείρου). Ἐν Ἀλβανίᾳ τηρεῖται εἰς τὴν οἰκίαν τῆς λεχοῦς διαρκῶς πῦρ, ἐξ οὗ δὲν δανείζουν εἰς τοὺς γείτονας οὔτε δαλόν, οὔτε ἄνθρακα, ὁ δὲ εἰσερχόμενος νύκτωρ ὀφείλει νὰ πηδήσῃ πρὸ τῆς θύρας πυρὰν (*Hahn* Alb. Stud. I, 149).

Ἐξορκισμοὶ κατὰ τῶν πονηρῶν πνευμάτων τῶν πειραζόντων τὰς γυναῖκας, ἰδίως τὰς λεχῶνας: Atharvasamhita VIII, 6 ἐν *Webers* Ind. Stud. V, 252 κέ.

Ἀντιβασκάνια. Προφυλάξεις λεχοῦς ἀπὸ βασκανίας, ἐν Ῥόδῳ: *Μπιλιώτη—Κατρὲ* Ῥόδος Β', 301. Δένεται ἡ κεφαλὴ τῆς λεχοῦς καὶ τοῦ νεογνοῦ διὰ καλυμμάτων πολυχρώμων: *Φαρασοπούλου* Σύλατα σ. 40. Ἡ λεχὼ μέχρι σχεδὸν τοῦ καθαρμοῦ της φέρει φλωρίον ἢ ἄλλο τι ἐπὶ τῆς κεφαλῆς της ἵνα μὴ βασκανθῇ, ἐν Λακκοβικίοις: *Γουσίου* Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 54.

Διάπλασις κρανίου βρέφους. Ἐν Χίῳ ὑπάρχει ἡ συνήθεια τοῦ κυλινδροῦν τὸ κρανίον τοῦ βρέφους διὰ νὰ εἶναι κατάλληλον διὰ τὸ καλπάκι. Γνωστότατον ἐπίσης εἶναι ὅτι εἰς τινα μέρη τῆς Ἠπείρου τὸ ἐπιπεδώνουν ἐπιλέγοντες «*καὶ σιμιτζῆς 'ς τὴν Πόλη*», ὅπερ περιέπεσεν εἰς παροιμιώδη ἔκφρασιν. Περὶ διαπλάσεως τοῦ κρανίου ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ Ἠπείρῳ βλ. *Γ. Χ[ρυσοβέργη]* Τὸ ἐπιδόρπιον τοῦ γραμματοφάγου, 1885 σ. 33. Περὶ τῆς συνηθείας ταύτης βλ. *Waitz* Anthropol. d. Naturvölker I, 98. Γενικώτερα δὲ αὐτ. III, 54 κέ. 324. IV, 388. VI, 26. Παρὰ διαφόροις λαοῖς βλ. *Peschel* Völkerkunde σ. 23. Ἐν Ἄνω Βρετάνῃ: *P. Sebillot* Coutumes populaires de la Haute-Bretagne. Par. 1886 σ. 14. Ἐν Wallon: Bulletin de Folklore 1893 II, 143. Ἐν Ὠβέρνῃ: Revue d. trad. popul. 1903 σ. 280. Μαγαδασκάρῃς: Λαογρ. Β', 7—8. Ταΐτῃς: Re-

vue d. trad. popul. 1900 σ. 161—2. Ἐν Νέαις Ἑβρίδαις : αὐτ. 1893 σ. 51. Μαρτυρίας ὅτι καὶ οἱ ἀρχαῖοι Αἰγύπτιοι ὡς καὶ ἄλλοι ἀσιατικοὶ λαοὶ παρεμόρφουν τὸ κρανίον βλ. ἐν *Maspero* Hist. anc. des peupl. d' Orient II, 149. 150 καὶ σημ. 2, ὅτι δὲ οἱ Οὖννοι ὤξυνον αὐτὸ βλ. ἐν *Am. Thierry* Hist. d'Attila ἐκδ. 4. I, 8. 259 σημ.

Χάραγμα βρέφους. Ἐν Καλύμνῳ, ἂν εἶναι τὸ βρέφος μελανιασμένο, τὸ χαράσσει ἡ μαῖα εἰς τὸν αὐχένα ὅσον νὰ βγάλῃ αἷμα, καὶ φεύγει ἔτσι τὸ κακὸ αἷμα ποῦ φέρνει τὴ μελανάδα. Λέγουν τοῦτο *μελίζει* (;) τὸ βρέφος. (Folk-Lore 1890 τ. I, 524). Πρβλ. καὶ Ἰατρὸν τοῦ λαοῦ Α', 142 κἑ. Revue de l'hist. d. relig. 1900 τ. 42 σ. 456.

Πέτρα ῥιζιμιά. Σχετικῶς πρὸς τὴν ἐν Λαογρ. Συμμ. Β', 247 ἀναφερομένην συνήθειαν ἐν Μάνῃ τοῦ ἐπιθέτειν τὸ νεογνὸν εἰς *πέτραν ῥιζιμιὰ* βλ. καὶ *Dieterich* Mutter Erde. *Samter* Geburt. Hochzeit u. Tod σ. 1 κἑ. Πρβλ. καὶ Arch. f. Religionswiss. 1905 σ. 6 κἑ.

Θηλασμός. Ἐν Σύμῃ πρώτη πρέπει νὰ θηλάσῃ τὸ βρέφος ἀμφιθαλὴς γυνὴ (Ζ. Ἀγ. Α', 211 § 1). Ἐν Ζακύνθῳ λεχὼ βυζαινομένη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ τέκνου της δὲν πρέπει νὰ εἴπῃ ὅτι ἔχει πολὺ γάλα. Τοὐναντίον οἱ παρευρεθέντες δέον νὰ εἴπωσι : «τὸ παιδὶ ἔφερε τὸ ψωμάκι του» (ΑΟΔΟ, Ἀκροπόλεως, 1904 ἀρ. 46 σ. 755). Ἐν ταῖς νήσοις τοῦ Αἰγαίου, διὰ ν' αὐξήσῃ τὸ γάλα ἡ γυναῖκα πρέπει νὰ πάρῃ τὴν φοῦσκα μπαρμπουνιοῦ (; the grey nullet) καὶ νὰ τὴν βάλῃ 'ς τοὺς ὤμους της : Folk-Lore 1907 τ. XVIII σ. 330.

Νεογνοῦ περιποίησις. Παρ' ἀρχαίοις βλ. *Σωρανοῦ* Περὶ γυναικείων (περὶ τῆς τοῦ βρέφους ἐπιμελείας) σ. 248 κἑ. Rose. Παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἕλλησιν βλ. Ἰατρὸν τοῦ Λαοῦ Α', 113 κἑ. Ἐν Ἰκαρίᾳ : *Σταματιάδου* Ἰκαριακὰ 1893, σ. 107.

Δεισιδαιμονίαι. *Περὶ ἐγκύων.* Ζακύνθου : ΑΟΔΟ 1904 ἀρ. 46 σ. 755, ἔνθα καὶ ὅτι, ὅταν ἡ γυνὴ κοιλοπονάῃ, δὲν ἐπιτρέπεται ἡ εἴσοδός τινος εἰς τὸ δωμάτιον γιὰ τὰ ἀερικά, πρὸς ἣν πρβλ. τὴν τῆς Κάσου ἐν Λαογρ. Συμμ. Β', 300, 5. Καλύμνου ἐν Folk-Lore 1890 τ. I, 523. Σύμης ἐν Ζ. Ἀγ. Α', 216, 83. Παρ' Ἀλβανοῖς βλ. *Hahn* Alban. Studien I, 148. Beaugé Γαλλίας ἐν Rev. d. trad. popul. 1905 τ. XX σ. 363 (ὅτι κακὸν ἡ ἔγκυος νὰ ζυγίζεται). Ἀπαγορεύσεις πράξεων κατὰ τὴν ἐγκυμοσύνην, ὅπως μὴ πάθῃ τὸ παιδίον βλ. ἐν *S. Reinach* Cultes, mythes et religions I, 141.

Περὶ λεχωΐδων. Βλ. ἐν ἐκτάσει *Καραγιάννη* Δεισιδαιμονίας δοκίμιον σ. 264—9. 270. 271. Ἐν Ἀθήναις, κατ' ἀνακοίνωσιν Μαριάννης Καμπούρογλου, ἡ λεχὼ ἅμα ἔβγῃ, προτοῦ σαραντίσῃ ἀπὸ τὸ σπίτι της πρέπει νὰ πιάσῃ τὸ σίδερο τῆς πόρτας ἢ νὰ κρατῇ σίδερο. Καὶ ἐν Ἀκαρνανίᾳ, κατ' ἀνακοίνωσιν Εὐθ. Σταΐκου, ὅταν ἐμβαίνῃ εἰς κανένα σπίτι ἡ λεχὼ προτοῦ σαραντίσῃ, βαστᾷ σίδερο, γιατὶ ἀλλοιῶς «τὰ γυαλικὰ ῥαΐζουν». (Πρβλ. καὶ τὴν ἀνακοίνωσιν Γ. Δροσίνη, ἀνωτέρω σ. 218). Ἐν Ῥεκούνῃ Γορτυνίας δὲν ἐπιτρέπεται νὰ εἰσέρχωνται πολλοὶ ταυτοχρόνως εἰς κοιτῶνα λεχοῦς ἐκ φόβου βασκανίας καὶ διὰ νὰ μὴ ἐκστομισθῇ τυχὸν ὑπό τινος λόγος περὶ ἀσθενείας, ἐξ ἧς ἀφεύκτως προσβάλλεται ἡ λεχὼ (παρὰ Μ. Παπαπολυχρονίου διὰ Κ. Κασιμάτη). Ἐν Ζατούνῃ Γορτυνίας πιστεύουν ὅτι, ὅταν λεχῶνα ἴδῃ νύμφην ἢ γαμπρόν, παθαίνει (παρὰ Κ. Κασιμάτη 1894). Ἐν Γορτυνίᾳ, κατ' ἀνακοίνωσιν Ν. Λάσκαρη, δὲν πρέπει νὰ δρασκελίζουν τὴν λεχώ, διότι θὰ δυστοκήσῃ, τοῦ νεογνοῦ ἔχοντος λῶρον περὶ τὸν τράχηλον. Ἕτεραι δεισιδαιμονίαι : Ζακύνθου ΑΟΔΟ 1904 ἀρ. 46 σ. 755. Ἠπείρου Ζ. Ἀγ. Α' σ. 14—15, ιδ'. μθ'. νς'. 192, 6. Γκιουμουλτζίνης Λαογρ. Β', 414, 81—85. 415, 86. Λακκοβικίων *Γουσίου* Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 75. Συλάτων Καππαδοκίας *Φαρασοπούλου* Τὰ Σύλατα σ. 40—41. Τσεσμὲ ΚΠ. Σύλλ. ΙΘ', 139—40. Λέσβου *Georgeakis et Pineau* Le Folklore de Lesbos σ. 327. 328. Καλύμνου Folk-Lore 1890 τ. I, 523. Βλ. προσέτι καὶ Ἀθηνᾶν (Ναυπλίου) 1831 σ. 107, ἔνθα καὶ προσπάθεια πρὸς λογικὴν ἐξήγησιν τῆς δεισιδαιμονίας νὰ μὴ ἀφήνεται ἀνοικτὴ τὴν νύκτα ἡ οἰκία ὅπου λεχώ.

Προλήψεις περὶ λεχωΐδων ἐν Ἀλβανίᾳ βλ. *Hahn* Alban. Studien I, 149. *Dora*

d'Istria Les femmes en Orient βιβλ. IV ἐπ. 4. Ἐν Γερμανίᾳ βλ. *Grimm* Deutsche Mythologie III, 452 abergl. 538. Προσέτι Revue d. trad. popul. 1891 τ. VI σ. 40. 42.

Εὐχή. Ἐν Στεμνίτσῃ, ὅταν θὰ πάῃ ἡ γυναῖκα νὰ πάρῃ τὶς εὐχές, παίρνει κ' ἕνα παιδὶ ἐμπρός (παρὰ Κ. Κασιμάτη 1894). Αἱ λεχῶνες, ὅταν μάλιστα κάνουν ἀγόρι, παίρνουν ἐμπρὸς τὴν εὐχὴ (πρὶν σαραντίσουν δηλ.) γιὰ νὰ πηγαίνουν ὀμπρὸς τἀγόρια (παρὰ Μαρίας Ν. Πολίτου). Ἐν Βόλῳ δὲ πιστεύεται ὅτι ὅσο προτύτερα ἀπὸ τὸ σαράντισμα παίρνει ἡ λεχῶνα τὴν εὐχή, τόσες μέρες κόβει τοῦ παιδιοῦ. Τρόπον ἀναγνώσεως εὐχῆς κατ' οἶκον βλ. ἐν *Α. Παπαδιαμάντη* ἡ Φόνισσα, ἔκδ. Φέξη 1912 σ. 126. Εὐχὴ εἰς τὸ παιδίον καὶ σφράγισις αὐτοῦ, τῶν ἑπτὰ ἡμερῶν τῆς λοχείας πληρωθεισῶν (*Μάρκου διακόνου* Β. Πορφυρίου 45 σ. 39). Ξένα βλ. ἐν Revue d. trad. pop. 1891 τ. VI, 45.

Περὶ βρεφῶν. Ἐν Ἀκαρνανίᾳ, κατ' ἀνακοίν. Εὐστ. Σταΐκου, τὰ παιδιὰ δὲν τ' ἀφήνουν ποτὲ μοναχά. Οἱ διαβόλοι καὶ οἱ νεράϊδες φοβοῦνται τὴ μάννα, ἀλλ' ἅμα λείψῃ ἡ μάννα, ἁρπάζουν τὰ παιδιά, ἐν Ἄνδρῳ δέ, ὅταν ἀναγκάζωνται νὰ τ' ἀφήσωσι μόνα, τοῖς ἀφήνουσιν ἐν σάρωθρον «γιὰ συντροφιά» (Γ. Δροσίνης). (Πρβλ. καὶ ἀνωτέρω *ἀποτρεπτικὰ κατὰ τῶν δαιμόνων* σ. 219). Ἄλλαι προλήψεις περὶ βρεφῶν : ἐν Σύμῃ Ζ. Ἀγ. Α', 212. Ἐν ταῖς νήσοις τοῦ Αἰγαίου Folk-Lore 1907 τ. XVIII, 330 (πρβλ. καὶ *Hygin.* Fabulae, 74). Ἐν Μαύρῳ ὄρει, παρὰ τὰ Πυρηναῖα : *Nore* Coutumes, mythes et traditions des provinces de France σ. 89. Ἐν τῷ Mentonnais τῆς Γαλλίας : Revue d. trad. populaires 1894 τ. IX, 113, ἐν Poitou, ὡς καὶ παρ' ἡμῖν, αὐτ. 1905 τ. XX σ. 321. Βλ. προσέτι *Samter* Geburt, Hochzeit u. Tod σ. 36, ἔνθα καὶ γενικώτερα]].

ΔΟΞΑΣΙΑΙ ΠΕΡΙ ΟΜΦΑΛΟΥ

Ἀναγράφομεν ὧδε ὅσα γινώσκομεν τῶν παρ' ἡμῖν περὶ τοῦ ὀμφαλοῦ δοξασιῶν καὶ συνηθειῶν, ἐλπίζοντες ὅτι οἱ ἀναγνῶσται τῆς *Λαογραφίας* θὰ συμπληρώσωσι ταῦτα διὰ τῆς ἀνακοινώσεως τῶν παρατηρουμένων εἰς διαφόρους ἑλληνικὰς χώρας.

Α'. Ἡ ἀποκοπὴ τοῦ ὀμφαλίου λώρου γίνεται, ὡς εἰκός, εὐθὺς κατὰ τὸν τοκετόν, οὕτω δὲ καὶ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐγίνετο. Κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα ὁ Ψελλὸς (Ἐπιστ. 157 παρὰ *Σάθα* Μεσ. βιβλιοθ. τ. Ε' σ. 409) διὰ νὰ παραστήσῃ τὴν ὑπερβολὴν τῆς χαρᾶς πατρὸς ἐπὶ τῇ γεννήσει ἄρρενος, ἐκφράζει τὴν ἀμφιβολίαν, ἂν διὰ νὰ τὸ περιπτυχθῇ οὗτος ἀνέμενε νὰ καθάρῃ πρότερον καὶ σπαργανώσῃ αὐτὸ ἡ ὀμφαλοτόμος (μαῖα). Ἐπικρατοῦσι δὲ νῦν διάφοροι κατὰ τόπους συνήθειαι. Ἐν Ἀθήναις ὁ διὰ ψαλίδος ἀποκοπτόμενος ὀμφάλιος λῶρος ἀπορρίπτεται ὁμοῦ μὲ τὸ *ὕστερο* (τὴν ὑστέραν) ἀλλὰ κατ' ἐξαίρεσιν ὁ τοῦ πρωτοτόκου νομίζεται, ὅτι πρέπει νὰ διατηρηθῇ καὶ φυλάττεται μὲν ὑπὸ πολλῶν γυναικῶν ἀλλ' ὅμως χωρὶς νὰ λαμβάνεται μέριμνά τις περὶ διατηρήσεως αὐτοῦ, οὕτω δὲ μετά τινας ἡμέρας ἀπορρίπτεται ἐπερχομένης τῆς σήψεως. Ἐν Κύπρῳ, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ *Σακελλαρίου* (Κυπριακὰ τ. Α' σ.

---

* Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογραφίᾳ 1912 τ. Γ' σ. 698—701, ὡς ἀπάντησις εἰς προτασσομένην ἐπιστολὴν τοῦ W. H. Roscher, ἔχουσαν οὕτω : « ***Ἐρώτημα περὶ τῶν εἰς τὸν ὀμφαλὸν ἀναφερομένων νεοελληνικῶν δοξασιῶν.*** Ἀσχολούμενος εἰς συγγραφὴν ἔργου περὶ τοῦ ὀμφαλοῦ καθόλου καὶ τῶν περὶ τούτου θρησκευτικῶν παραστάσεων (*ὀμφαλὸς γῆς* κτλ.), ἐπεθύμουν νὰ γινώσκω ἂν καὶ παρὰ τοῖς *σημερινοῖς* Ἕλλησι φέρονται ἀκόμη δοξασίαι περὶ τοῦ ὀμφαλοῦ καὶ τοῦ ὀμφαλίου λώρου (πρβλ. *Ploss* Das Kind [2] I, 15 κἑ. II, 199 κἑ. *Wuttke* Aberglaube § 579 κλπ.) καθὼς ἐπίσης καὶ ἂν ὁ ὀμφαλὸς θεωρεῖται πάντοτε ὡς τὸ κέντρον τοῦ σώματος καὶ ἂν διεσώθησαν ἴχνη τῆς ἀρχαίας παραστάσεως περὶ ὀμφαλοῦ τῆς γῆς (οἵα ἡ περὶ τοῦ ἐν Δελφοῖς κλπ.). *Ἐν Λειψίᾳ. W. H. Roscher*». Εἰς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην προσετίθεντο ἐν ὑποσημειώσει ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως τῆς Λαογραφίας τὰ ἑξῆς : « Ἐκ τῶν μνημονευομένων συγγραφέων, ὁ πρῶτος διαλαμβάνει (Ι σ. 15—8) περὶ ἀποκοπῆς τοῦ ὀμφαλίου λώρου παρὰ πολλοῖς λαοῖς μετὰ δεισιδαιμόνων ἐνίοτε τελετῶν, περὶ τῆς διατηρήσεως καὶ τῶν δεισιδαιμόνων χρήσεων αὐτοῦ, καταδεικνύων ὁπόσον συμφωνοῦσιν αἱ παραστάσεις διαφόρων λαῶν περὶ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ῥοπῆς, ἣν νομίζουσιν ὅτι ἔχει εἰς τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου ὁ μόνον πρὸς τὴν ζωὴν τοῦ ἐμβρύου χρησιμεύων ὀμφάλιος λῶρος· ἐν δὲ τ. II σ. 199—200 προσθέτει καὶ ἄλλα τινὰ συμπληρωματικά, ἐν οἷς καὶ ὅτι οἱ Ἀρμένιοι κατὰ τὴν τομὴν τοῦ ὀμφαλίου λώρου διὰ μαχαίρας κρατοῦσι κάτωθεν τεμάχιον ἄρτου ἢ νόμισμα. Ὁ δὲ Wuttke ἀναγράφει τὰς δεισιδαίμονας συνηθείας τῶν Γερμανῶν».

734), εὐθὺς κατὰ τὸν τοκετὸν ἡ μαῖα «καινούργιον ψαλίδιον ἢ μαχαίριον λαβοῦσα κόπτει δι' αὐτοῦ ὡς παρ' ἡμῖν [1]) τὸ ἔντερον τοῦ ὀμφαλοῦ τοῦ βρέφους· τοῦτο δὲ [ὄχι βεβαίως ὁ λῶρος, ἀλλὰ τὸ ψαλίδιον] μετὰ πολλῶν ἄλλων δώρων ἔκτοτε γίνεται κτῆμα τῆς μαίας». Ἐν Λέσβῳ περιτυλίσσουν τὸν ἀποκοπέντα ὀμφάλιον λῶρον εἰς παννίον καὶ τὸν ρίπτουν εἰς τὸ σχολεῖον ἢ τὴν ἐκκλησίαν ἢ τοὺς ἀγρούς, πιστεύοντες ὅτι τὸ παιδίον θὰ γίνῃ ἂν εἰς τὸ σχολεῖον ἔπεσεν ὁ λῶρος διδάσκαλος, ἂν εἰς τὴν ἐκκλησίαν παπᾶς, ἂν εἰς τοὺς ἀγροὺς γεωργός. Διὰ τοῦτο ὅταν παιδίον τι συχνάζῃ πολλάκις εἴς τινα τόπον, ἡ μήτηρ του τῷ λέγει θυμωμένη «Τοὺν ἀφαλό σ' ρῆξαν αὐτοῦ;» [2]). Ὁμοίως ἐν Βουρδουρίῳ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας «ὁ ὀμφαλὸς καταπίπτων ἔπρεπε νὰ ρίπτηται εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὅπως τὸ παιδίον ἀγαπᾷ αὐτὴν καὶ γίνῃ εὐλαβής, ἢ ἐθάπτετο εἰς γωνίαν τινὰ τῆς οἰκίας διὰ νὰ μὴ ἔχῃ *τὸ μάτι ἔξω*, ἀλλὰ νὰ ἀγαπᾷ τὴν οἰκίαν καὶ τὴν ἐν αὐτῇ διαμονήν [3]). Ἐν Σινασῷ δὲ τῆς Καππαδοκίας «ἀφοῦ πέσῃ ὁ ὀμφάλιος λῶρος, λαμβάνεται καὶ φέρεται ἢ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἢ ἐν τῇ σχολῇ καὶ κρύπτεται εἰς ὀπήν τινα, διότι πιστεύουσιν ὅτι διὰ τοῦ τρόπου τούτου ὁ παῖς καθίσταται εὐσεβὴς ἢ φιλομαθής» [4]). Ἐν Σύμῃ ὁ ὀμφαλὸς κόπτεται, τιθέμενος ἐπὶ τοῦ σκληροῦ τοῦ ἄρτου [5]) (*πανωπέτσι* ἐν Σύμῃ, ἡ κοινῶς διὰ σλαβικῆς λέξεως λεγομένη *κόρα*). Ἐν Ζακύνθῳ τὸν ὀμφάλιον λῶρον, ἀλλὰ μόνων τῶν ἀρρένων «φυλάττει ἡ μήτηρ, ζυμώνει δὲ μετ' ἀλεύρου καὶ δίδει εἰς σκύλλον ἐν ἡμέρᾳ Σαββάτου διὰ νὰ κάνῃ ἀρσενικά» [6]).

Β'. Περί τινων γαστρικῶν νόσων, μάλιστα δὲ τῆς διαρροίας, πιστεύουν ὅτι προέρχονται ἐκ χαλαρώσεως τοῦ ὀμφαλοῦ, καὶ λέγουν περὶ τοῦ πάσχοντος ὅτι «τοῦ λύθη ὁ ἀφαλός του». Συνήθως πρὸς θεραπείαν προσφεύγουσιν εἰς γραΐδια, τὰ ὁποῖα ἠξεύρουν «νὰ βάνουν τὸν ἀφαλό» [7]). Ὁ ἰατρὸς Κ. Μαυρογιάννης περιγράφει τὸν τρόπον τοῦτον τῆς θεραπείας ὡς ἑξῆς: «Τὸ γραΐδιον εἰσάγον τὸν λιχανὸν τῆς δεξιᾶς εἰς τὴν οὐλὴν τοῦ ὀμφαλοῦ, τὴν εἰσστρέφει ὡς

= 1) Ὁ Σακελλάριος, Κυνουριεὺς ὤν, ἀναφέρεται βεβαίως εἰς τὰ ἐν Κυνουρίᾳ συνηθιζόμενα.

2) *Georgeakis et Pineau* Le folk-lore de Lesbos σ. 331—2. (Τὴν φράσιν τῶν μητέρων, γαλλιστὶ μεταφρασμένην ἐν τῷ κειμένῳ, ἐσημείωσα κατὰ πληροφορίαν τοῦ φιλτάτου συναδέλφου Γρ. Ν. Βερναρδάκη). Δεικνύει δ' ἡ φράσις αὕτη τὴν πίστιν περὶ τοῦ μυστηριώδους συνδέσμου τοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ ἀποκοπὲν μέλος αὐτοῦ. Τὴν αὐτὴν ἔννοιαν φαίνεται ὅτι ἔχει καὶ ἡ παροιμιώδης κεφαλληνιακὴ φράσις: «Σοῦ φαίνεται καὶ κεῖ τοῦ κόψανε τἀφάλι» (*Πολίτου* Παροιμ. Β' 663 λ. ἀφαλός 2), συχνάζει δηλ. εἰς ἐκεῖνον τὸν τόπον.

3) Ξενοφάνης, Ἀθ. 1906 τ. Γ' σ. 275. Καὶ ἐνταῦθα ὑπόκειται ἐπίσης ἡ δοξασία περὶ τοῦ συνδέσμου τοῦ ὀμφαλίου λώρου πρὸς τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου.

4) *Ι. Σαραντίδου Ἀρχελάου* Ἡ Σινασός, Ἀθ. 1899 σ. 68.

5) Ζωγράφ. ἀγὼν Α' σ. 211.

6) ΛΟΔΟ [Ἀπ' ὅλα δι' ὅλους] Ἀθ. 1904 ἀρ. 46 σ. 755.

7) *Πολίτου* Παροιμίαι Β' 663, ὅπου καὶ περὶ τῆς μεταφορικῆς χρήσεως τῆς φράσεως «Τοῦ λύθη ὁ ἀφαλός». Ἐν Σιατίστῃ *ξινουφαλίζουμι* = ξεκαρδίζομαι (ʼς τὰ γέλοια). Βλ. *Μπουντώνα* Μελέτην περὶ τοῦ γλωσ. ἰδιώμ. Βελβεντοῦ ἐν Ἀρχ. νεωτ. ἑλλ. γλώσσ. Α' β' σ. 76.

ἀνατρέπεται δάκτυλος χειροκτίου, καὶ περιενδύουσα οὕτω τὸν δάκτυλόν της μὲ τὴν σάρκα τοῦ παιδός, περιστρέφει κύκλον δεξιόθεν καὶ κύκλον ἀριστερόθεν ἐντὸς τῆς κοιλίας· ἰδοὺ ὁ ὀμφαλὸς δεδεμένος καὶ ἐστρεμμένος. Ἡ ἐγχείρησις αὕτη εἶναι κοινοτάτη· τὴν ἐκτελοῦσι καὶ οἱ ἀσθενεῖς ἐφ' ἑαυτῶν, συνθλῶντες οὕτω τὰ σπλάγχνα τῆς κοιλίας, ὥστε νὰ προξενήσωσι διαφόρους βλάβας, τῶν ὁποίων βραδέως συναισθάνονται τὰ ἀποτελέσματα» [1]). Ἐπὶ γαστρικῶν δὲ πόνων σφοδρῶν ἐπιθέτουν ἐπὶ τοῦ ὀμφαλοῦ σικύας, ὅθεν καὶ ἡ παροιμιώδης φράσις «Περιπατεῖ μὲ τὸ καυκὶ (ἢ μὲ τὸ γυαλὶ) 'ς τὸν ἀφαλό», λεγομένη ἐπὶ φιλασθένου ἢ τοῦ περιελθόντος εἰς ἔνδειαν [2]).

Γ'. Ὁ ὀμφαλὸς δεικνύει τὸ μέσον τοῦ σώματος. «Ἡ Γοργόνα ἀπὸ τὴ μέση καὶ κάτω ἤτανε ψάρι» καὶ «ἡ φώκια ἀπὸ τὸν ἀφαλὸ καὶ κάτω ἦταν ψάρι» λέγονται πρὸς δήλωσιν τοῦ αὐτοῦ πράγματος [3]).

Δ'. Ἴχνη τῆς ἀρχαίας παραστάσεως περὶ ὀμφαλοῦ τῆς γῆς, ἀκραιφνῶς δημώδη, διετηρήθησαν ἐν τῇ παραδόσει περὶ τοῦ ὀμφαλοῦ τῆς θαλάσσης. Εἰς τὸ κέντρον τῆς θαλάσσης, 'ς τὸν ἀφαλὸ τῆς θάλασσας, ὑπάρχει δίνη, καὶ ἐκεῖ εὑρίσκεται ἡ Φώκια, ἡ μήτηρ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου [4]). Τοὐναντίον λογία φαίνεται ἡ προέλευσις τῆς παραδόσεως περὶ τοῦ Γολγοθᾶ, καὶ δὴ περὶ τοῦ τόπου ὅπου ἐπήχθη ὁ σταυρός, ὡς ὀμφαλοῦ τῆς γῆς. Ἂν καὶ ἀναφέρουσι ταύτην συγγραφεῖς, οἵτινες φαίνονται ἐπαναλαμβάνοντες λαϊκὰς δοξασίας, ὡς ὁ Ἰωαννίτης στιχουργὸς τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΗ' αἰῶνος Μάνθος Ἰωάννου [5]) καὶ ὁ Προυσαεὺς Χρύσανθος [6]), ἀλλ' ὅμως ἀνευρίσκομεν αὐτὴν εἰς παλαιοτέρους ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς Ἕλληνας καὶ Λατίνους [7]). Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ παρὰ

---

1) Εὐρωπαϊκὸς ἐρανιστής, Ἀθ. 1841 Ἔτ. Α' φυλλ. Γ' σ. 234.

2) Π. Π. Β' 663.

3) *Πολίτου* Παραδόσεις σ. 307. 309. 310.

4) Αὐτ. σ. 310 ἀρ. 554: «'Σ τὸν ἀφαλὸ τῆς θάλασσας, ἐκεῖ ποῦ τὸ νερὸ γυρίζει γύρω γύρω καὶ γίνεται μιὰ τρῦπα μέσ' 'ς τὴ μέση».

5) *Μάνθου Ἰωάννου* Συμφορὰ καὶ αἰχμαλωσία τοῦ Μωρέως (Βενετ. 1820 σ. 50): «ἐκεῖ ναι ὀμφαλὸς τῆς γῆς».

6) *Χρυσάνθου τοῦ ἐκ Προύσης* Προσκυνητάριον Ἱερουσαλήμ. Ἔκδ. 6' (ἡ πρώτη ἔκδοσις ἔγινεν ἐν Βιέννῃ 1780) 1837 σ. 57: «Ἐξερχόμενοι ἀπὸ τὸ ἅγιον κουβούκλιον καὶ ὁδεύοντες κατὰ ἀνατολὰς βήματα εἴκοσι τρία, εἶναι κάγκελα σιδηρᾶ μὲ πόρταν, ὑποκάτω μιᾶς μεγάλης καμάρας, ἀπὸ τὴν ὁποίαν βαστάζονται οἱ δύο κουμπέδες τοῦ θείου ναοῦ· τὴν ὁποίαν καμάραν βασιλικὴν ὀνομάζουσι· καὶ εἰσερχόμενοι αὐτοῦ εἶναι τὸ καθολικὸν καὶ ἡ ἐκκλησία τῶν ὀρθοδόξων. Εἰς τὸ μέσον τῆς ἐκκλησίας εἶναι ἓν μάρμαρον τετράγωνον, ἀπὸ δύο σπιθαμαῖς ἡ κάθε πλευρὰ αὐτοῦ, καὶ εἰς τὴν μίαν τρυπημένον, ὑπερέχει καὶ ἀπὸ τὸ ἔδαφος δάκτυλα πέντε· *αὐτὸς ὁ τόπος λέγεται ὁ ὀμφαλὸς τῆς γῆς*». Βλ. καὶ *Ἀνωνύμου* Ἀπόδειξιν περὶ τῶν Ἱεροσολύμων 1 ἐν *Migne* Patr. gr. τ. 133 στ. 976: «καὶ ἀποκάτω τῆς τρούλλας εἰς τὸ ἔδαφος εἶναι *ὁ ὀμφαλὸς τῆς γῆς, ἡ μέση τοῦ κόσμου* καὶ κρέμεται πολυκάνδηλον».

7) *Σωφρόν. Ἱεροσολυμίτ.* (Ζ' ἑκ.) Ἀνακρεόντειον εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν 29 κέ. ἐν *Christ et Paranikas* Anthol. carm. christ. σ. 46: «Ζάθεον *μεσόμφαλόν* τε πέτραν... ὅθι τὸ ξύλον πεπήγει». *Περδίκα* Ἔκφρασις περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν *Migne* Patr. gr. τ. 133 στ. 965: «Καὶ τόπος βόμβον ἐξηχῶν, ὡς λόγος, *γῆς τὸ μέσον*, | ἄλλοι δὲ φάσκουσιν αὐτὸν

τούτοις ἐστηρίχθη εἰς παλαιοτέραν ἰουδαϊκὴν παράστασιν [1]). Ὁ δὲ παρὰ Νικηφόρῳ τῷ Καλλίστῳ (ΙΒ' ἑκατ.) χαρακτηρισμὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὡς ὀμφαλοῦ τῆς γῆς εἶναι προδήλως ῥητορικὴ μεταφορικὴ ἔκφρασις [2]).

κολάσεως τὸν χῶρον, | καὶ τὸ τῆς γῆς μεσαίτατον τοῦ βήματος ἐν μέσῳ». *Tertullian.* Adv. Marc. II : «Hic (ἐν Γολγοθᾷ) medium terrae est».

1) Ὁ *Κύριλλος Ἱεροσολύμων* (Δ' ἑκ.), ἂν γνήσιον ἔργον τούτου εἶναι αἱ Κατηχήσεις, τοιαύτην ἔννοιαν ἀποδίδει εἰς τὸ ψαλμικὸν ῥητὸν «εἰργάσω σωτηρίαν ἐν μέσῳ τῆς γῆς» λέγων : «Τῆς γὰρ γῆς τὸ μεσώτατον ὁ Γολγοθᾶς οὗτός ἐστιν· οὐκ ἐμὸς ὁ λόγος, προφήτης ἐστὶν ὁ φήσας, εἰργάσω κτλ.» (Κατήχ. ιγ' 28 τ. Β' σ. 84 ἐκδ. Δ. Κλεόπα, ἐν Ἱεροσολύμοις 1868). Ἀλλ' ὅτι εἶναι ἰουδαϊκὴ ἡ παράστασις τῶν Ἱεροσολύμων ὡς ὀμφαλοῦ τῆς γῆς συνάγεται ἐκ τοῦ Ἰωσήπου.

2) *Νικηφ. Καλλίστου Ξανθοπούλου* (ΙΒ' ἑκατ.) Περὶ συστάσεως τοῦ σεβασμίου οἴκου τῆς ἐν Κων)πόλει Ζωοδόχου πηγῆς, 1802 σ. 3: «Τίς οὐκ οἶδε τὸν τῆς οἰκουμένης *ὀφθαλμόν*, τὴν Κωνσταντινούπολιν φημί, *τὸν ὀμφαλὸν τῆς γῆς*, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν τὴν καρδίαν ταύτης, τὸ καιριώτατον». Περὶ τῶν δοξασιῶν δυτικῶν συγγραφέων τῶν μέσων χρόνων περὶ τῶν Ἱεροσολύμων ὡς κέντρου τῆς γῆς, καθὼς καὶ περὶ τῶν δοξασιῶν ἄλλων λαῶν περὶ ὀμφαλοῦ τῆς γῆς βλ. *F. Liebrecht* Des Gervasius von Tilbury Otia imperialia σ. 54.

*ΑΡΚΑΔΙΚΑΙ
ΠΡΟΛΗΨΕΙΣ ΚΑΙ ΔΟΞΑΣΙΑΙ*

Ἐκ Ζευγολατειοῦ τοῦ δήμου Κορυθίου τῆς Μαντινείας.

1. Γιὰ νὰ ζήσῃ τὸ παιδὶ πρέπει νὰ τὸ περάσῃς ἀπὸ τρούπιο λιθάρι.

2. Τὰ παιδιὰ ἅμα δὲν περπατοῦν ἐνωρὶς τὰ βάνουν 'ς ἕνα κοφίνι καὶ τὰ γυρίζουν 'ς τὴ γειτονιὰ καὶ τὰ διακονεύουν (ζητοῦν ἐλεημοσύνην ψωμὶ κ.τ.λ.) γιὰ νὰ πάρουν ξένη δύναμη.

3. Ἂν εἶναι βαριὰ κανένας ἄρρωστος φωνάζουν οἱ δικοί του. «Π ο ῦ λ ο ς εἶναι τὄνομά του! Π ο ῦ λ ο ς εἶναι τὄνομά του!» Ἂν ζήσῃ τοῦ μένει αὐτὸ τὸ ὄνομα (Π ο ῦ λ ο ς) καὶ ὄχι τὸ βαφτιστικό.

4. Τοῦ ἐπιληπτικοῦ ὅταν εὑρίσκεται εἰς παροξυσμὸν δὲν τοῦ μιλοῦν τὄνομά του.

5. Μνιανῆς τῆς πέθαν' ὁ ἄντρας· ὅταν βγῆκαν ὅλοι ἔξω μὲ τὸ λείψανο, ἔσπασε τὸ κεραμίδι μὲ τὰ κάρβουνα καὶ τὸ λιβάνι καὶ κ α τ ο ύ ρ η σ ε ἀπάνου.

6. Στὸ Ζευγολατειὸ εἶναι νιὰ πέτρα ποῦ δὲν κοτάει κανεὶς νὰ τὴ μετακινήσῃ, γιατὶ τοῦ ψοφᾶν τὰ ζῷα ἢ παθαίνει ἄλλο κακό. Στὰ παλαιὰ χρόνια τὰ ζῷα ψόφαγαν καὶ τὸ χωριὸ δὲν ἔβλεπε προκοπὴ ἀπὸ τὸ στοιχειὸ πόβγαινε κεῖ ποῦ εἶναι ἡ πέτρα. Κάποιος τοὺς εἶπε κ' ἔζεψαν δύο μικρὰ δαμαλάκια 'ς ἕνα μικρὸ ἀλετράκι καὶ ὄργωσαν τὸ χωργιὸ τριγύρω τρεῖς φορὲς κ' ὕστερα σταμάτησαν κεῖ ποῦ εἶναι ἡ πέτρα. Ἄνοιξαν τότε ἕνα λάκκο κ' ἔθαψαν μέσα ζωντανὰ τὰ δαμαλάκια μὲ τἀλέτρι κ' ἔβαλαν ἀπάνου τὴν πέτρα.

Κάποιος τώρα προχτὲς πῆγε νὰ μετακινήσῃ τὴν πέτρα καὶ τοῦ ψόφησε τὸ ἄλογο.

(Τἀνωτέρω μοὶ ἀνεκοινώθησαν ὑπὸ τοῦ συναδέλφου μου Ι. Θ. Χριστοπούλου).

Ἐπ. Γ. Παππαμιχαὴλ
Δημοδιδάσκαλος

1. Περὶ τῆς συνηθείας ταύτης, ἥτις καὶ παρὰ πλείστοις λαοῖς ἐπικρατεῖ, θὰ διαλάβωμεν εἰς τὸν ὑπομνηματισμὸν τοῦ ἐν Λαογραφίας Γ' 385—9 δημοσιευθέντος κεφαλαίου νομοκάνονος [1]). Πρβλ. Λαογραφ. Γ' σ. 385, 17: «ἢ πε-

* Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογραφίᾳ 1912 τ. Γ' σ. 686—691.

1) [[Ὁ ὑπομνηματισμός οὗτος, ὅστις ἀγγέλλεται καὶ ἐν τέλει τῶν προτασσομένων εἰς τὸν δημοσιευθέντα νομοκάνονα (Λαογρ. Γ' 384), δὲν συνετάχθη ὑπὸ τοῦ συγγραφέως. Ἐκ

ροῦσι τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τρύπαις ὅπου ταῖς κατασκευάζουν εἰς τοὺς ὄχθους τῆς γῆς».

2. Ἡ συνήθεια εἶναι ἀπόρροια τῆς δοξασίας, ὅτι τὰ δι' ἐπαιτείας λαμβανόμενα ἔχουσι πρόσθετον ἰδιαιτέραν τινὰ δύναμιν. Τὴν δοξασίαν ταύτην ἔχουσι καὶ οἱ Γερμανοί [1]). Καθόλου δὲ πάντα τὰ πράγματα, τὰ κατ' ἐξαιρετικὸν τρόπον προσκτώμενα πιστεύεται ὅτι προσλαμβάνουσι καὶ ἐξαιρετικὴν δύναμιν, οἷον τὰ κλεπτόμενα [2]). Ἐν Βοημίᾳ πρὸς θεραπείαν τῶν ἀτροφικῶν παιδίων ἐπαιτοῦσιν ἀπὸ ἐννέα σπίτια ἄλευρον, κάμνουν πίτταν καὶ τὴν ἐκθέτουν εἰς σταυροδρόμι [3]). Προπάντων δὲ εἰς τὸν ἄρτον ἀποδίδεται μεγάλη δύναμις, διότι εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν τροφή, ὅθεν καὶ ὁ συνήθης παρ' ἡμῖν ὅρκος, ὃν λέγουσιν ἀπτόμενοι ἄρτου: «Μὰ τὴ δύναμή του!» [4]). Ἡ δύναμις ἑκάστου πιστεύουν ὅτι εἶναι συναφὴς πρὸς τὴν ἀνήκουσαν εἰς αὐτὸν τροφήν, διὸ ὁ παρέχων εἰς ἄλλον ἐκ τῆς τροφῆς του ὑποτίθεται ὅτι παρέχει καὶ μέρος τῆς δυνάμεώς του. Ὅλη δὲ ἡ δύναμις τοῦ ἀνθρώπου ὑποτίθεται ὅτι συγκεντροῦται εἰς τὴν τελευταίαν *μπουκιὰν* τοῦ ψωμίου αὐτοῦ, τούτου δ' ἕνεκα, ἂν ἄλλος τις φάγῃ αὐτήν, *παίρνει τὴ δύναμή του* ἢ τοῦ ἀφαιρεῖ τὸν νοῦν [5]). Ἀπήχησις τῆς δεισιδαίμονος ταύτης δοξασίας εἶναι ἡ συνηθεστάτη προτροπὴ εἰς τὰ παιδία: «Φάε τὴ μπουκιά σου, νὰ μὴ σοῦ πάρῃ κανεὶς ἄλλος τὴ δύναμή σου». Καὶ ἐν Βρανδεμβούργῳ πιστεύουν ὅτι ἡ τελευταία *μπουκιὰ* ἔχει τὴν μεγαλυτέραν δύναμιν [6]).

3. Τὸ ὄνομα θεωρεῖται στενῶς συνδεδεμένον μετὰ τοῦ φέροντος αὐτό, ἀνθρώπου, ζῴου ἢ πράγματος, ἐκπροσωποῦν πάντοτε τὸν φέροντα [7]), καὶ διὰ τοῦτο κατὰ τὰς δεισιδαίμονας δοξασίας πολλῶν λαῶν μεταβάλλεται ἢ ἀποκρύπτεται, πρὸς ἀποφυγὴν δαιμονικῶν ἐπηρειῶν [8]). Κατὰ τὸν μεσαίωνα οἱ Ἰουδαῖοι εἰς βαρείας ἀσθενείας ἤλλασσον τὰ ὀνόματά των [9])· καὶ νῦν πολλοὶ Ἰουδαῖοι ἐξακολουθοῦσι νὰ μεταβάλλωσι τὸ ὄνομα τοῦ ἑτοιμοθανάτου πρὸς παραπλάνησιν τοῦ ψυχοπομποῦ ἀγγέλου [10]). Οἱ Ἰάπωνες ὁσάκις ἀσθενεῖ παι-

---

τῶν ἀφορωσῶν ὅμως εἰς τὴν συνήθειαν ταύτην σημειώσεων ἀπηρτίσθη ἡ ἀνωτέρω ἐν σ. 94 κἑ. β' παρεκβολικὴ σημείωσις εἰς τὴν πραγματείαν περὶ τῶν «Ἀσθενειῶν κατὰ τοὺς μύθους τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ»]].

1) *Wuttke* Der deutsche Aberglaube [3] § 203 σ. 146.

2) Πρβλ. Λαογραφ. Γ', 18 κἑ. [[=Μαγικαὶ τελεταὶ πρὸς πρόκλησιν μαντικῶν ὀνείρων περὶ γάμου Ϛ', 4. 7. 8 (ἀνωτέρω σ. 121. 123. 124)]].

3) *Wuttke* αὐτ. § 545 σ. 361.

4) Ἐν Κεφαλληνίᾳ: Νεοελλ. ἀνάλ. Β' σ. 403, καὶ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος.

5) *Μ. Π. Βρετοῦ* Ἐθνικὸν ἡμερολόγιον 1863 σ. 54 (Λέσβου;).

6) Zeitschrift d. Ver. f. Volksk. 1891 σ. 189.

7) Βλ. *Gruppe* Griech. Mythol. σ. 883.

8) *Abt* die Apologie des Apuleius σ. 33.45 (Religionsgesch. V. u. V. IV, 2).

9) *C. Meyer* Aberglaube des Mittelalters σ. 229 (παρὰ *Abt* αὐτ. σ. 23). *Eisenmenger* I σ. 489 (παρὰ *F. Nork* Real-Wörterbuch f. Bibelforscher etc. 1845 τ. III σ. 248).

10) Mittheilungen d. anthropologischen Gesellschaft in Wien. Sitzungsberichte 1895 σ. 2.

δίον ἐπιβάλλουν εἰς αὐτὸ ἄλλο ὄνομα, ὅπως τὸ προφυλάξουν δι' ἀποπλανήσεως τῶν πονηρῶν πνευμάτων [1]). Οἱ δὲ Μογγόλοι τῆς Καμτσαδάλεν ἐν ἀσθενείᾳ μεταβάλλουν ἐπίσης τὸ ὄνομα τοῦ νοσοῦντος πρὸς ἐξαπάτησιν τοῦ δαίμονος τῆς νόσου [2]). Ἐν Σιὰμ ἂν ἔχῃ ὁ νοσῶν ὡραῖον ὄνομα, τὸ ἀντικαθιστῶσι δι' ἀσχήμου, ὅπως φοβηθῇ ἢ βδελυχθῇ ὁ δαίμων [3]). Οἱ Δαϊάκοι τοῦ Βόρνεο ὁμοίως καὶ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν τῆς ἀποτροπῆς τοῦ πονηροῦ πνεύματος μεταβάλλουν τὸ ὄνομα τοῦ νοσοῦντος παιδίου [4]).

Παρ' ἡμῖν ἡ μεταβολὴ τοῦ ὀνόματος συνάπτεται μὲ τὴν δεισιδαίμονα πρᾶξιν τῆς εἰκονικῆς πωλήσεως τοῦ ἀσθενοῦς, ἕνεκα δὲ τούτου ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πάντοτε εἶναι τὸ ἐπιτιθέμενον νέον ὄνομα, *Ποῦλος* ἐκ τοῦ *πουλῶ* (θηλ. ἡ *Ποῦλο*). Ἡ μεγάλη χρῆσις, ἐν Πελοποννήσῳ ἰδίως, τοῦ ὀνόματος τούτου (ὅπερ δὲν πρέπει νὰ συγχέηται πρὸς τὴν πατρωνυμικὴν κατάληξιν *—πουλος*) μαρτυρεῖ τὴν εὐρεῖαν διάδοσιν τῆς συνηθείας. Ἡ πώλησις ἔχει τὴν ἔννοιαν τῆς ἀπωλείας τῶν δικαιωμάτων τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ πωληθέντος καὶ τῆς διαρρήξεως παντὸς συνδέσμου μετ' αὐτοῦ, μεταβιβαζομένου εἰς ἄλλην οἰκογένειαν καὶ διαφεύγοντος οὕτω τὴν δίωξιν τοῦ ἀλάστορος δαίμονος τοῦ πατρῴου οἴκου. Πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν γίνεται καὶ ἡ βάπτισις ὑπὸ τοῦ τυχόντος ἀναδόχου, ἀναδόχου δηλ. μὴ ἐκλεγομένου ὑπὸ τῶν γονέων τοῦ βαπτιζομένου τοῦ παιδίου, τοῦ ὁποίου τὰ προηγηθέντα ἀδέλφια ἀπέθανον ἐν μικρᾷ ἡλικίᾳ. Πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ κακοῦ καὶ πρὸς σωτηρίαν τοῦ ἐπιζῶντος, ῥίπτεται τοῦτο εἰς τὴν ἐκκλησίαν [5]), ὅπου ὁ βουλόμενος τὸ ἀναλαμβάνει, γινόμενος ἀνάδοχος αὐτοῦ κατὰ τὴν βάπτισιν. Ἡ πρᾶξις ἔχει προδήλως τὸν συμβολικὸν χαρακτῆρα ἀπορρίψεως τοῦ παιδίου ὑπὸ τῆς οἰκογενείας του καὶ ἐκθέσεως, εἰσποιήσεως δὲ τοῦ ἐκθέτου εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ ἀναδόχου [6]). Ἐν Ἠπείρῳ, ὡς ἀνέ-

---

1) *Klemm* Allgemeine Culturgesch. τ. III σ. 78.

2) *H. Ploss* Das Kind [2] τ. I σ. 175.

3) *Bastian* Siam σ. 219 (παρὰ *Ploss* αὐτ.).

4) *Ploss* αὐτ.—*S. Reinach* Cultes, mythes et religions 1905 τ. I σ. 119. *R. Andree* Ethnographische Parallelen 1878 σ. 176. 1889 σ. 109—110.

5) Ἡ φράσις εἶναι «τὸ ρηξε τὸ παιδὶ 'ς τὴν Παναγιά» ἢ ἄλλο οἱονδήποτε ὄνομα ἁγίου, εἰς ὃν εἶναι ἀφιερωμένη ἡ ἐκκλησία.

6) Ὁ ἀνάδοχος ἐπέχει θέσιν πατρὸς καὶ παιδαγωγοῦ τοῦ ἀναδεκτοῦ καὶ πνευματικὸς πατὴρ αὐτοῦ καλεῖται. (Βλ. καὶ *Κ. Μ. Ῥάλλη* Περὶ τῶν ἀναδόχων κατὰ τὸ δίκαιον τῆς ἀνατ. Ἐκκλησίας ἐν Ἐπιστημον. ἐπετηρ. Δ' σ. 163 κέ.). Ῥητῶς δὲ ὡς υἱοθεσία χαρακτηρίζεται ὑπὸ βυζαντινῶν συγγραφέων ἡ βάπτισις: *Προκόπ.* Ἀνέκδ. 1 σ. 281 Bev. 14 Βόνν. «λούσας μὲν ὁ Βελισσάριος τὸ θεῖον λουτρὸν καὶ χερσὶν ἀνελόμενος ἐνθένδε οἰκείαις *εἰσποιητὸν* ἐποιήσατο ξὺν τῇ γυναικὶ *παῖδα*». (Ὁ Ῥάλλης ἔνθ. ἀν. σ. 165 ὑπολαμβάνει ὅτι πρόκειται περὶ πραγματικῆς υἱοθεσίας· ἀλλ' ὅτι περὶ τοῦ βαπτίσματος μόνον πρόκειται, ὡς εἰσποιήσεως χαρακτηριζομένου, σαφῶς καταφαίνεται ἐκ τῶν ἐπαγομένων: «ᾗπερ εἰσποιεῖσθαι Χριστιανοῖς νόμος» καὶ «ἅτε παῖδα ὄντα *ἱερῷ λόγῳ*». Βλ. καὶ *Νικηφόρ. Κ/πόλεως* Ἱστορ. σύντ. σ. 6 Bonn: «σκήπτεται δὲ Ἡράκλειος τῷ θείῳ λουτρῷ τὸν υἱὸν καθαγνίζειν, *υἱοθετεῖσθαι* δὲ αὐτὸν ὑπὸ Κρίσπου». (Ὅπως προσελκύσῃ δηλ. ὁ Ἡράκλειος τὸν Κρίσπον τὸν ἐκάλεσε διὰ νὰ βαπτίσῃ τὸν υἱόν του· περὶ υἱοθεσίας τοῦ πορφυρογεννήτου παιδὸς ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Κρίσπου κατάδηλον εἶναι ὅτι δὲν πρόκειται).—Περίεργος εἶναι δοξασία τις

γραψα εἰς τὰς ἐμὰς Παραδόσεις σ. 1288—9, ἡ μαῖα ἢ τις συγγενὴς τῆς μητρὸς παραλαμβάνει τὸ νήπιον εὐθὺς μετὰ τὴν γέννησιν καὶ τὸ ἐκθέτει εἰς τρίστρατον, αὕτη δὲ κρύπτεται ἐκεῖ που πλησίον. Τὸν πρῶτον δὲ διαβάτην, ὃν ἴδῃ, καλεῖ «Στάκα, νουννέ!» καὶ ἐκεῖνος ἀποκρίνεται «Νὰ σταθοῦν τῆς μάννας τὰ παιδιά». Τοῦτο ἐπαναλαμβάνεται τρίς. Καὶ ὁ διαβάτης ὀφείλει νὰ βαπτίσῃ τὸ παιδίον· ἂν δ' εἶναι τυχὸν ἀλλόθρησκος, Μουσουλμᾶνος ἢ Ἰουδαῖος, ἐκλέγει οὗτος ἀνάδοχον χριστιανόν, καταβάλλων αὐτὸς τὰς δαπάνας τῆς βαπτίσεως. Ἐνιαχοῦ ἡ βάπτισις συνάπτεται μετὰ τῆς πωλήσεως. Οὕτως εἰς τὴν Μάνην, ὡς ἐπίσης εἰς τὰς Παραδόσεις ἀναφέρω, «ὁ πατέρας ποῦ τοῦ πεθαίνουν τὰ παιδιά, παίρνει ἐκεῖνο ποῦ τοῦ μένει καὶ εἶναι ἀβάφτιγο καὶ τὸ γυρίζει 'ς τοὺς δρόμους διαλαλῶντας: «Πουλῶ τὸ παιδί μου, | γιὰ κοῦρα καὶ γιὰ προκοπή μου». Ὅποιος θέλει νά τ' ἀγοράσῃ παίρνει μιὰ φοῦχτα ῥύζι ἀζύγιστο ἀπὸ τὸν μπακάλη, καὶ τοῦ δίνει γι' αὐτὸ μιὰ δραχμὴ ἀσημένια. Αὐτὸ τὸ ῥύζι τὸ βράζει, παίρνει καὶ μία φέτα ψωμί, βάνει ἀπάνω μιὰ δραχμὴ καὶ τὰ δίνει τοῦ πατέρα. Ὕστερα παίρνει τὸ παιδὶ καὶ τὸ βαφτίζει· καὶ τὸ ψωμὶ τὸ βάνουν 'ς τὸ προσκέφαλο τοῦ παιδιοῦ». Ἐν Λακκοβικίοις τῆς Μακεδονίας ἡ πώλησις γίνεται ὕστερον, ἂν ἀποδειχθῇ ἀτελεσφόρητος ἡ ἐνέργεια διὰ τῆς βαπτίσεως τοῦ παιδίου ὑπὸ τοῦ τυχόντος ἀναδόχου. Ἡ μαῖα ἐκθέτει τὸ νεογνὸν πρὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας. Ὁ πρῶτος δὲ ὅστις θὰ διέλθῃ ἐκεῖθεν καὶ θὰ εὕρῃ αὐτὸ ὑποχρεοῦται νὰ γίνῃ ἀνάδοχος. Ἂν δὲ καὶ μετὰ τοῦτο τὰ τέκνα ἀποθνήσκουν, ἐπιβάλλεται εἰς τὴν μητέρα ὅταν θὰ εἶναι ἑτοιμόγεννος νὰ μεταβῇ εἰς ξένην οἰκίαν καὶ ἐκεῖ νὰ γεννήσῃ[1]). Εὐθὺς δὲ μετὰ τὸν τοκετὸν ἡ μαῖα παραλαβοῦσα τὸ νεογνόν, θέτει αὐτὸ ἐντὸς μεγάλου μανδηλίου καὶ τὸ περιφέρει πρὸ τῶν συνηγμένων εἰς τὸν κοιτῶνα τῆς λεχοῦς συγγενῶν γυναικῶν, λέγουσα «παιδὶ πουλῶ». Τότε μία τις τῶν παρισταμένων γυναικῶν τὸ ἀγοράζει ἀντὶ ἀργυρῶν τινων παράδων καὶ τὸ ἀποδίδει εἰς τὴν μητέρα[2]).

Εἰς τὰς Παραδόσεις σ. 1289 ἐσημείωσα ὅτι ἡ συνήθεια τῆς βαπτίσεως τοῦ παιδίου, ἐκτιθεμένου εἰς τρίστρατον, πρὸς σωτηρίαν του ὑπὸ τοῦ πρώτου διαβάτου ἐπιχωριάζει καὶ παρὰ Βουλγάροις, ὡς δ' ἔκ τινος σερβικοῦ παραμυθίου συνάγεται ἦτο γνωστὴ καὶ εἰς τοὺς Σέρβους. Ὁ δ' Abbott ἀναφέρει ὅτι ἡ αὐτὴ συνήθεια ὑπῆρχεν ἄλλοτε καὶ ἐν Σκωτίᾳ. Τὴν δὲ συνήθειαν τῆς πωλήσεως, ὡς παρετήρησα αὐτόθι, εὑρίσκομεν καὶ ἐν Κούβᾳ. Ἡ ἔγκυος γυνή, ἥτις πολλὰς ὑπέστη ἐκτρώσεις, πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ κινδύνου νέας ἐκτρώσεως, πωλεῖ τὸ μέλλον νὰ γεννηθῇ παιδίον εἰς φίλην της ἀντὶ ἑνὸς βασιλικοῦ σολδίου. Ἐν Βοσνίᾳ δὲ καὶ Ἑρζεγοβίνῃ πρὸς προφύλαξιν τοῦ παιδίου ἀπὸ θανάτου

τῶν χωρικῶν τῶν Κάτω Ἄλπεων περὶ τῆς ἐπηρείας τοῦ ἀναδόχου ἐπὶ τοῦ αναδεκτοῦ, ὅτι ὁ ἀνάδοχος μεταδίδει εἰς τοῦτον τὰ φυσικὰ ἐλαττώματα αὐτοῦ. (*Nore* Coutumes, mythes et traditions des provinces de France σ. 6). [[Πρβλ. καὶ τὴν παροιμίαν «ζουρλὸς νουνὸς (ἢ παπᾶς) σὲ βάφτισε». Π. Π. λ. μωρὸς 37. Βλ. καὶ βαφτίζω 1 τ. Γ' σ. 74]].

1) [[Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 207, 4]].

2) *Γουσίου* ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 75. Ἐκ τούτου *Abbott* Macedonian Folklore σ. 138.

(έννοεῖται πιθανῶς ἂν τὰ πρὸ αὐτοῦ γεννηθέντα ἀπέθανον) ἡ μήτηρ πωλεῖ αὐτὸ εὐθὺς μετὰ τὸν τοκετὸν εἰς ἄλλην γυναῖκα ἀντὶ ἑνὸς κερματίου. Τὸ νόμισμα ῥάπτεται εἰς τὴν σκούφιαν τοῦ παιδίου, τὸ ὁποῖον πολλάκις φέρει αὐτὸ μέχρις ἥβης· προσαγορεύει δὲ τὸ ἀγορασθὲν τὴν ἀγοράσασαν, μητέρα καὶ αὕτη τὸ ἀγαπᾷ καὶ τὸ περιποιεῖται ὡς ἴδιον τέκνον [1]).

Ἡ ἀφιέρωσις τοῦ νοσοῦντος πρὸς σωτηρίαν εἴς τινα ἅγιον γίνεται ἐν Θρᾴκῃ κατὰ περίεργον τύπον, τὸν τῆς πωλήσεως αὐτοῦ εἰς τὸν ἅγιον [2]). Πρὸς θεραπείαν ἀσθενείας τοῦ παιδίου ἢ πρὸς πρόληψιν ταύτης, ἢ πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ζωῆς αὐτοῦ, ἂν οἱ γονεῖς ἔχουν τὸ ἀτύχημα ν᾽ ἀποθνήσκουν τὰ τέκνα των, ἢ καὶ ἁπλῶς ὅπως τύχουν τῆς προστασίας τῆς Παναγίας, φέρουν τὰ παιδία (ἐνίοτε δὲ καὶ ἐνηλίκους) εἰς τὴν μεγάλην πανήγυριν τῆς Παναγίας. Ἐκεῖ δ᾽ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ περιφέρει αὐτοὺς ὁ νεωκόρος πρὸς πώλησιν διαλαλῶν: *Ὁ δεῖνα σκλαβάκι τῆς Παναγίας.* Ὁ ἀγοραστὴς καταβάλλει ποσόν τι εἰς τὸ *παγκάρι* τῆς ἐκκλησίας [3]), καὶ τότε περιβάλλουσι τὸν λαιμὸν τοῦ πωληθέντος διὰ λεπτοῦ μεταλλικοῦ σύρματος, ὅπερ ἀφαιρεῖται ὑπό τινων τῶν γονέων τὴν αὐτὴν ἑσπέραν καὶ ἀναρτᾶται εἰς τὰ εἰκονίσματα, καὶ ἐπιστρέφεται κατὰ τὴν ἐξαγόρασιν· ὑπὸ ἄλλων δ᾽ ἀφίεται ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας, περὶ τὰς τεσσαράκοντα. Ὁ χρόνος πρὸς ἐξαγόρασιν τοῦ πωληθέντος ἐκ τῆς ἐκκλησίας δὲν ὁρίζεται, καὶ ἄλλοι μὲν ταχέως ἐξαγοράζουν ἑαυτούς, ἄλλοι δὲ καὶ μετὰ παρέλευσιν πολλῶν ἐτῶν· οὕτω μία νεᾶνις, πωληθεῖσα κατὰ τὴν παιδικήν της ἡλικίαν, ἐπεζήτει πάντοτε τὴν εὐκαιρίαν νὰ μεταβῇ εἰς Σηλυβρίαν διὰ ν᾽ ἀποτίσῃ τὸ πρὸς τὴν Παναγίαν χρέος της· ἄλλος δέ τις νέος ἐπερίμενε νὰ κερδήσῃ πολλὰ χρήματα διὰ νὰ ἐξαγοράσῃ ἑαυτόν [4]).

Ἀντὶ τῆς πωλήσεως, ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος *τάσσονται* εἰς τὸν ἅγιον ἤτοι ἀφοσιοῦνται εἰς αὐτὸν κατ᾽ εὐχὴν *(τάμα)*, ἀναλαμβάνοντες νὰ δουλεύωσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ εἰς τὰ κτήματα αὐτῆς· οἱ οὕτω ἀφοσιούμενοι λέγονται ἐν Πελοποννήσῳ *ταματάρηδες* ἢ *ταματαραῖοι*, καὶ θεωροῦνται ὡς δοῦλοι τοῦ ἱεροῦ τοῦ ἁγίου εἰς ὃν ἀφωσιώθησαν (ἐν Κύπρῳ μάλιστα *σκλάβωμα* καλεῖται ἡ τοιαύτη ἀφοσίωσις) καὶ ἐργάζονται ἀμισθὶ ἐν τῷ ἱερῷ ἐφ᾽ ὅσον ηὐχήθησαν χρόνον. Τῶν δὲ παιδίων, ἀνικάνων ὄντων πρὸς ἐργασίαν, ἡ ἀφοσίωσις συνίσταται εἰς τὴν ἀμφίεσιν καλογερικῶν ῥάσων. Περὶ τοῦ ἐθίμου τούτου διέλαβον ἐκτενῶς ἐν Παροιμ. τ. Γ' σ. 490—1, εἰς ταῦτα δὲ προσθέτω καὶ τὰ ἑξῆς: Ὅτι καὶ ἐν Ἄρτῃ «ὅταν οἰκογενείας τινὸς ἀσθενήσῃ τὸ ἄρρεν τέκνον καὶ ἐν

---

1) Zeitschrift d. österr. Vereins f. Volksk. τ. VI σ. 207.

2) Αἱ συνηθέσταται κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἰκονικαὶ πωλήσεις δούλων ἢ ἀνάθεσις αὐτῶν εἰς ναοὺς εἶχον ἄλλον σκοπόν. (Βλ. *K. F. Hermann* Griech. Antiqu. τ. II τμ. I· *Thalheim* Rechtsaltertümer [4] σ. 26 καὶ τοὺς αὐτόθι ἀναγραφομένους συγγραφεῖς). Ὅθεν δὲν φαίνεται ἔχον συνάφειαν πρὸς ταύτας τὸ σημερινὸν ἑλληνικὸν ἔθιμον.

3) Ὁ περιγράφων τὰ κατὰ τὸ ἔθιμον τοῦτο δὲν διευκρινεῖ ὑπὸ τίνος καταβάλλεται τὸ τίμημα, ἂν δίδεται πρὸς ὄφελος τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἂν ἡ ἐκκλησία δὶς εἰσπράττει τοῦτο, κατὰ τὴν πώλησιν δηλ. καὶ κατὰ τὴν ἐξαγοράν. Ἐπίσης δὲν καθορίζεται ἂν τὸ κατὰ τὴν ἐξαγορὰν καταβαλλόμενον εἶναι προαιρετικὸν ἢ ἴσον πρὸς τὸ τῆς πωλήσεως.

4) Θρᾳκικὴ ἐπετηρὶς 1896 σ. 67—8.

τῇ ἀσθενείᾳ του κινδυνεύσῃ, μετονομάζουσιν αὐτὸ οἱ γονεῖς καλόγηρον, ἀφιερώνοντες οὕτως αὐτὸ εἰς τὸν θεόν»[1]). Ἐν Λέσβῳ δὲ ὁσάκις ἀσθενήσῃ τις τῶν τῆς οἰκογενείας βαρέως, ἡ μήτηρ καὶ αἱ θυγατέρες τάζουν νὰ φορέσουν μαῦρα ἐπὶ ἔτος ἢ ἐπὶ ἓξ μῆνας καὶ νὰ νηστεύσουν ἐπὶ μίαν ἢ δύο ἑβδομάδας[2]).

4. Ἡ ἐκφώνησις τοῦ ὀνόματος εἶναι ἐπιβλαβής, διότι παραδίδει ὁ ἐκφωνῶν τὸν πάσχοντα εἰς τὰ πονηρὰ πνεύματα. Πρβλ. *Frazer* The golden Bough [3] τ. I σ. 410 κέ.

5. Σκοπὸς τῆς μαγικῆς ταύτης πράξεως εἶναι, ὡς πιστεύουν ἐν Μαντινείᾳ, ἡ ἀποτροπὴ καὶ ἐκφόβησις τοῦ Χάρου. (Βλ. ὅσα παρετηρήσαμεν ἐν Παρνασσῷ τ. ΙΖ' σ. 85 [[=Λαογρ. Σύμμ. Β' σ. 280]]).

6. Ἡ πέτρα τοῦ Ζευγολατειοῦ εἶναι βεβαίως ἱδρυμένη ἐπὶ τοῦ τόπου, ὅπου ἔγινεν ὁ κατάδεσμος τῆς ἐπιζωοτίας διὰ τῆς περιφερικῆς ἀροτριάσεως τοῦ χωρίου καὶ τῆς καταχώσεως τῶν τελεσμάτων. Ἡ κίνησις τοῦ ἐπικειμένου εἰς τὸν κατάδεσμον λίθου πιστεύεται ὅτι ἐπιφέρει πάντοτε συμφοράς. (Βλ. τὴν πραγματείαν ἡμῶν περὶ Ἀσθενειῶν ἐν Δελτίῳ ἱστορ. ἑταιρ. 1883 τ. Α' σ. 10 κέ. [[=ἀνωτέρω σ. 74 κέ.]]).

---

1) *Σεραφεὶμ Βυζαντίου* μητροπ. Ἄρτης, Δοκίμιον ἱστορικῆς περιγραφῆς τῆς Ἄρτης, Ἀθ. 1884 σ. 187. Οὗτος παρατηρεῖ ὅτι τὸ αὐτὸ γίνεται καὶ ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν, καλούντων τὸν ἀσθενῆ παῖδα *dervisin*. Πρβ. πρὸς ταῦτα ὅσα περὶ ὁμοίου μουσουλμανικοῦ ἐθίμου ἐσημείωσα ἐν Παροιμ. Γ' σ. 491.

2) *Georgeakis et Pineau* Le folk-lore de Lesbos σ. 348.

‛Ο ΓΑΜΟΣ

ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΝΕΩΤΕΡΟΙΣ ΕΛΛΗΣΙΝ *

Οἱ γάμοι ἐγίνοντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν μικρᾷ ἡλικίᾳ, εἰς ἐκεῖνα πρὸ πάντων τὰ μέρη, ἔνθα δὲν ἐξετάζεται τόσον ἡ μέλλουσα οἰκονομικὴ τῆς οὕτω σχηματισθείσης οἰκογενείας κατάστασις, ὅσον ἡ εὐδαιμονία καὶ σωματικὴ εὐεξία τῶν συζύγων. Ἐν Μάνῃ οἱ μονογενεῖς πρὸ πάντων υἱοί, παῖδες ἔτι ὄντες, νυμφεύονται ὅπως μὴ *ἀπολεσθῇ τὸ ὄνομά των*, οὐδόλως δὲ σπάνιοι εἰσὶν οἱ ἀρραβῶνες μελλονύμφων ἐν τῇ γαστέρι τῆς μητρὸς ἔτι ὄντων [1]· παρ' Ἀλ-

---

* Ἐδημοσιεύθη ἐν Παρθενῶνι 1871 ἔτ. Α' σ. 335—340. Ἡ διεύθυνσις τοῦ περιοδικοῦ ὑπεσημείωσε τὰ ἑξῆς: «Ἀναβάλλοντες κατ' αἴτησιν τοῦ συγγραφέως διὰ τὸ προσεχὲς φυλλάδιον τὸ τέλος τῆς περὶ Κληδόνων πραγματείας, δημοσιεύομεν σήμερον τὰ ἀνωτέρω, ἀπόσπασμα ὄντα ἐκ τοῦ *γάμου*, κεφαλαίου τοῦ περὶ ἠθῶν καὶ ἐθίμων τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων συγγράμματος τοῦ κ. Ν. Γ. Πολίτου, παραλιπόντες τὰς σημειώσεις». [[Αἱ ὑποσημειώσεις προσετέθησαν ἐνταῦθα, παραληφθεῖσαι ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ χειρογράφου, αἱ δὲ νεώτεραι προσθῆκαι διακρίνονται τεθεῖσαι, ὡς καὶ ἐν τοῖς προηγουμένοις, ἐντὸς διπλῶν ἀγκυλῶν]].

1) [[Μνηστεία παιδίσκης ἐν Αἰγίνῃ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Θ' αἰ. ἀναφέρεται ἐν Βίῳ τῆς ὁσίας Θεοδώρας (τέλος Θ' αἰ.) 5 σ. 3 καὶ 45 σ. 27 Arsenij. 5 σ. 3 καὶ 45 σ. 26 Kurtz. «Τὸ αἴτιον τῆς περὶ τὴν μνηστείαν ταχύτητος τοῦτο ἦν» ἐν § 3: Ἐπειδὴ πολλοὶ τὴν ἐζήτουν εὐπατρίδαι, ὁ δὲ πατήρ της ἤθελεν ὡς τάχιστα ν' ἀπαλλαγῇ τῶν περὶ τοῦ γάμου αὐτῆς μεριμνῶν, σκοπῶν νὰ γίνῃ μοναχός. Ἐν § 45 «ἑπτὰ δὲ ἐτῶν γενομένη ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἀνδρὶ νομίμως συζεύγνυται». Ἐν ἑλληνικῷ κώδικι τῆς ΙϚ' ἑκατ. (ἀρ. 62 τῆς ἐν Μονάχῳ δημοσίας Βιβλιοθήκης) Δημήτριος ὁ Χωματιανὸς (ΙΓ' ἑκ.) ἐν ἐπιστολῇ (φ. 35 β) «Περὶ ἀνήβου κόρης μνηστευθείσης τινί, εἰ ἔξεστι μετὰ τὴν νόμιμον ἡλικίαν συναφθῆναι ταύτην τῷ μνηστευομένῳ αὐτήν· καὶ περὶ τῶν ἐν τῷ ζ' ἔτει τῆς ἡλικίας τῆς κόρης γινομένων μνηστειῶν· πρὸς τὸν ῥῆγα Σερβίας κὺρ Στέφανον» γράφει: (φ. 36 β): «ἡ μὲν παλαιοτέρα νομοθεσία συνεχώρει γίνεσθαι τὴν μνηστείαν διὰ μόνης συναινέσεως καὶ δόσεως ἀρραβώνων τῆς κόρης οὔσης ἑπταετοῦς· συμπληρουμένου δὲ τοῦ δωδεκάτου ἔτους τῆς ἡλικίας αὐτῆς, τότε καὶ ὁ γάμος ἐξετελεῖτο· καὶ ἡ κόρη ἔκτοτε οὐ μνηστή, ἀλλὰ γαμετὴ ὠνομάζετο». Ἀνήβων γάμοι (μόνον τὰ γαμήλια συμβόλαια): *Ἀνν. Κομν.* Η' 9 σ. 240 Β Paris. Βλ. καὶ Byz. Zts. 1912 σ. 172. Ἀρραβῶνες βρεφῶν, ἐν Καππαδοκίᾳ βλ. ἐν Παρνασσῷ τ. ΙΕ' σ. 603. Πρβλ. καὶ κρητικὴν μαντινάδα ἐν *Φραντζεσκάκη* Ἀριάδνη σ. 13 δίστ. 5. Ἀρραβῶνες εἰς ἡλικίαν νεαρὰν παρὰ Ῥωμαίοις: *Marquardt* Röm. Privataltert. I, 38. Ὀκταέτις νύμφη: *Orelli* n. 2647. Παρὰ Βουλγάροις: Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1915 σ. 330, παρὰ Κόπταις: *Savary* Lettres sur l' Egypte 1786 τ. III σ. 53. Ἐν Γεωργίᾳ πρότερον, παρὰ πολλοῖς λαοῖς τοῦ Καυκάσου, ἰδίως δὲ παρὰ τοῖς Ἰγκούχοις, πρὶν ἔτι γεννηθῶσι τὰ παιδία ἠρραβώνιζον αὐτά, ὅπως οἱ δεσμοὶ τῶν οἰκογενειῶν συσφιγχθῶσιν εἴτε δι' ἄλλους λόγους (Journ. Asiatique 1831 τ. VIII σ. 108). Βλ. περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος καὶ Zeitschr. f. Völkerpsychol. III, 162]].

βανοῖς, ὧν τὰ ἔθιμα ἕνεκα τοῦ χαρακτῆρος τῆς φυλῆς των πολὺ ὁμοιάζουσι πρὸς τὰ τῶν Μανιατῶν, ὁ πρωτότοκος υἱὸς ἅμα γίνῃ τριετὴς εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ ἀρραβωνισθῇ· διότι νομίζουσιν ὅτι εἰς τοὺς μνηστῆρας εἶναι ἵλεως ὁ οὐρανός [1]). Ἡ τοιαύτη συνήθεια ἐπικρατεῖ καὶ ἐν Ζαγορίῳ τῆς Ἠπείρου, ὁ δὲ Χασιώτης ἔν τινι περὶ τῆς χώρας ταύτης μονογραφίᾳ ψέγει αὐτήν [2]), γνώμονα ἴσως λαμβάνων τὰ παρ' ἡμῖν κοινωνικὰ ἔθιμα, οὐχὶ νομίζω ὀρθῶς ποιῶν· διότι κατωτέρω δὲν δύναται νὰ μὴ ὁμολογήσῃ « ὅτι πολὺ ὀλίγαι συνέβησαν τοιούτων γάμων κακαὶ συνέπειαι, καὶ ὀλίγιστα ἀκούονται παράπονα ». Ἡ ἐκκλησία καὶ οἱ ἐν ἰσχύϊ νόμοι διατάττουσιν ὅπως ἡ τοῦ γάμου ἱεροτελεστία γίνεται μεταξὺ ἀρρένων ἀνωτέρας ἡλικίας τῶν δεκαὲξ ἐτῶν καὶ θηλέων τῶν δεκατεσσάρων. Οἱ δὲ νόμοι οὗτοι εἰς τὰ πλεῖστα τῆς Ἑλλάδος μέρη τηροῦνται [3]).

Καὶ συνάπτονται μὲν συνήθως οἱ γάμοι μεταξὺ προσώπων τῆς αὐτῆς τάξεως [4])· «ὁ φτωχὸς φτωχὴν ἐπῆρε καὶ ὁ θεὸς πολλὰ καλὰ τῶν ἔδωσε», λέγει μία δημώδης παροιμία [5])· ἀλλὰ δὲν ἔλειψε νὰ κατανοήσῃ καὶ ὁ λαὸς τὴν παντοδύναμον τοῦ πλούτου ἐν τῷ κόσμῳ ἐπιρροήν, καὶ ἐν ἄλλῃ παροιμίᾳ ἀποφαίνεται: «Σὲ πλούσιο σπίτι τὸ παιδί σου βάλε καὶ προῖκα μὴ γυρεύῃς» [6]). Ἐνίοτε ἡ κοινὴ γνώμη τὸ κάλλος προτιμότερον τῆς προικὸς θεωρεῖ, ὡς ἐν

---

1) *Hahn* Alban. Stud. I, 143

2) Ἐν Χρυσαλλίδι 1866 Γ', 13: «Ἀλλὰ περὶ γάμου πρῶτον ἐπιλαμβανόμενοι δὲν δυνάμεθα εὐθὺς ἐξ ὑπαρχῆς νὰ μὴ ἀποδοκιμάσωμεν καὶ ψέξωμεν τοὺς Ζαγορισίους, ὧν οἱ πλεῖστοι θῦμα γινόμενοι τῶν τε γυναικῶν καὶ ἰδεῶν τινων οὐδεμίαν ὑπόστασιν ἐχουσῶν, νυμφεύουσι τὰ τέκνα των εἰς μικρὰν ἡλικίαν. Νέος δεκαπενταετής, ἵνα μὴ εἴπωμεν καὶ μικρότερος, καὶ κόρη δωδεκαετὴς ὑπὸ τῶν γονέων των καὶ συγγενῶν ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐνίοτε συγκαταθέσεως συνέρχονται εἰς γάμον· καὶ πρὸ τῆς ἡλικίας ταύτης συνήθως γίνεται ὁ ἀρραβών».

3) [[Εὐλογία γάμου μετ' ἀνηλίκου γυναικὸς ἀναφέρεται ὑπὸ *Νικήτα Θεσσαλονίκης* (ΙΒ' ἑκατ.) Ἐρωτήσεις 13 ἐν Βυζαντ. Χρονικοῖς II, 384. Καὶ ἐν προικοσυμφώνῳ τοῦ ΙΕ' (;) αἰ. νύμφη 13 ἐτῶν (Byz. Zeitschr. τ. V σ. 114). Ἐν ταῖς Ἀσσίζαις τῆς Κύπρου ὁρίζεται ὅτι τοὐλάχιστον 13 ἐτῶν πρέπει νὰ εἶναι ὅ τε ἀνὴρ καὶ ἡ γυνὴ (Β', 148. 149 ἐν *Σάθα* Μεσ. Βιβλ. ϛ' 363. 364), ἐν δὲ τοῖς ἑλληνικοῖς νόμοις τῆς Κύπρου 12 ἐτῶν (αὐτ. σ. 524). Ἐν Καππαδοκίᾳ ὥρα γάμου τῶν κορασίων τὸ 13ον ἔτος (Παρνασσὸς ΙΕ', 603), τῶν δὲ ἀνδρῶν ἐν Σύμῃ, μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, μετὰ τὰ τριάκοντα (Βλ. *Χαβιαρᾶν* ἐν ΚΠ Συλλ. ΚΕ', 157, ὅστις ἀναφέρει καὶ τὸν λόγον τῆς τοιαύτης συνηθείας). Περὶ ὥρας γάμου παρ' ἀρχαίοις καὶ νεωτέροις Ἕλλησι βλ. *Σίττλ* εἰς Ἡσιόδ. Ἔργ. 696. Ἐν ἀρχαίᾳ Γόρτυνι ἡ γυνὴ 12 ἐτῶν (*Hermann* Rechtsaltert. σ. 13. Βλ. καὶ *Leist* Gräcoital. Rechtsgeschichte σ. 66). Γενικῶς περὶ ἡλικίας γάμου παρ' ἀρχαίοις βλ. *Hermann* Privataltert. σ. 36. 267. *Iv. Müller* Griech. Privataltert. σ. 446 b. *Becker-Göll* Charicles III, 352 κέ. Παρὰ διαφόροις λαοῖς: *Peschel* Völkerkunde σ. 227—9. Πρβλ. καὶ *Waitz* Anthrop. I, 125—6]].

4) [[Παρ' ἀρχαίοις βλ. *Hermann* Privataltert. σ. 267 καὶ τοὺς αὐτόθι ἐν τῇ σημ. 2 ἀναφερομένους συγγραφεῖς. *Becker-Göll* Charicles III, 346. 359]].

5) *Bybilakis* Neugriechisches Leben σ. 29. [[Ἐν τῷ ἀνεκδότῳ μέρει τῶν Παροιμιῶν *Ν. Γ. Πολίτου* ἀναγράφεται ὁ ὀρθότερος τύπος τῆς παροιμίας ὡς καὶ ἄλλαι παραλλαγαὶ αὐτῆς ἐν λ. φτωχός 110 6. 111. 156. 157]].

6) [[Αὐτ. λ. προῖκα 20]].

τῇ ἑξῆς παροιμίᾳ, ἧς ἀνάλογον ἰδέαν εὑρίσκομεν ἔν τινι ἐπιγράμματι τῆς Παλατινῆς Ἀνθολογίας·

Ποῦ πάρει χίλια 'πέρπυρα [1]) *καὶ κακοειδῆ γυναῖκα*
τὰ χίλια πᾶν 'ς τ' ἀνάθεμα κ' ἡ κακοειδὴ πομένει [2]).

Ἀλλὰ πλειότεραι εἰσὶν αἱ παροιμίαι ἐν αἷς μυκτηρίζεται ὁ οἰκογενειακὸς βίος ὡραίων, ἀλλὰ πενήτων συζύγων, ἐνῷ ἐξαίρεται ἡ τῶν ἀσχήμων ἀλλὰ πλουσίων εὐδαιμονία [3]).

Οἱ γάμοι συνάπτονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μεταξὺ οἰκογενειῶν εἰς τὴν αὐτὴν κατοικουσῶν χώραν· διότι «παποῦτσι ἀπὸ τὸν τόπον σου κι' ἂς εἶν' καὶ μπαλωμένο» [4]), λέγει παροιμιαζόμενος ὁ λαὸς συμφώνως πρὸς τὸ Ἡσιόδειον

Τὴν δὲ μάλιστα γαμεῖν ἥτις σέθεν ἐγγύθι ναίει [5])

καὶ νόμον τινὰ Ἀττικὸν κωλύοντα τὸν μετὰ ξένης γάμον ἀστοῦ Ἀθηναίου [6]).

Ἐκ τῆς αὐτῆς οἰκογενείας νυμφεύονται τὰ τέκνα ἀναλόγως τῆς ἡλικίας των, πρὸ πάντων αἱ θυγατέρες· σπανιώτατα δὲ ἢ μᾶλλον οὐδέποτε παρὰ τοῖς σταθεροῖς εἰς τὰ πάτρια ἐμμένουσι, νυμφεύεται ἡ νεωτέρα πρὸ τῆς πρεσβυτέρας αὐτῆς ἀδελφῆς [7]). Τὸ ἔθιμον τοῦτο εὑρίσκομεν καὶ εἰς τὴν ἀπωτάτην ἀρχαιότητα παρὰ τοῖς Σημιτικοῖς λαοῖς· ἰδοὺ τί λέγει ἡ Πεντάτευχος: «Εἶπε δὲ Λάβαν· οὐκ ἔστιν οὕτως ἐν τῷ τόπῳ ἡμῶν δοῦναι τὴν νεωτέραν πρὶν ἢ τὴν πρεσβυτέραν» [8]).

---

1) *Ὑπέρπυρον*, βυζαντινὸν νόμισμα ἀντιστοιχοῦν πρὸς 9 περίπου δραχμάς (Βλ. καὶ *Ducange* Glossarium ad Script. med. et inf. Latin. λ. Hyperperum).

2) *Bybilakis* ἔνθ. ἀν. [[Βλ. καὶ Π. Π. λ. κακοειδής]].

3) *Βενιζέλ.* Παροιμ. δημώδεις σ. 343, 2—4 (πρβλ. καὶ σ. 35, 462—3. 56, 58):

—Ὀμορφέ μου καὶ καλέ μου, τ' ἔχουμε νὰ φᾶμε βράδυ;
—Ἀσχημέ μου κι' ἀπρεπέ μου, τί θὰ πρωτοφᾶμε βράδυ;

πρβλ. καὶ *Καλλικτῆρα Μαντήσιον* ἐν Ἀνθολογ. Παλατ. XI, 6:

Πτωχοῦ ἐστι γάμος κυνέα μάχα, εὐθὺ κυδοιμός,
λοιδορίαι, πλαγαί, ζημία, ἔργα, δίκαι.

[[ΠΠ. Β' 582 κέ. λ. ἄσχημος 1—6. Καὶ ἐν τῷ ἀνεκδότῳ μέρει λ. ὄμορφος 2. 4. 5. 8. 10—14. 15α. 16. 17]].

4) *Pègues* Histoire et phénomènes du volcan et des îles volcaniques de Santorin 1852 σ. 344 (ἐν Θήρᾳ). [[Διαφόρους παραλλαγὰς τῆς παροιμίας βλ. ἐν τῷ ἀνεκδότῳ μέρει τῶν Παροιμιῶν *Ν. Γ. Πολίτου* λ. τόπος 19. 28—32 κ.ἀ. Περὶ τῆς δυσκολίας ἐπιμιξίας μετὰ ξένων ἐν Ἀθήναις βλ. *Καμπούρογλου* Ἱστορ. Ἀθην. Α', 201. Εἰς τὰ Ψαρὰ οὐδέποτε ἤρχοντο εἰς ἐπιγαμίαν μὲ ξένον, εἰ μὴ μόνον ἂν ἐπείθοντο περὶ τῆς καλῆς αὐτοῦ διαγωγῆς, περὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ νὰ συντηρῇ οἰκογένειαν καὶ περὶ τῆς ἀποφάσεώς του νὰ ἀποκατασταθῇ εἰς τὰ Ψαρὰ (Χρυσαλλὶς Β', 264). Ἐν Ῥόδῳ: Ξενοφάνης 1910 Ζ', 49]].

5) *Ἡσιόδ.* Ἔργ. καὶ Ἡμέρ. 698.

6) *Δημοσθέν.* κτ. Νεαίρας σ. 1350. *Πλάτ.* Νόμ. Δ' σ. 721. ϛ' σ. 773.

7) [[Οὐδὲ οἱ ἀδελφοὶ προτοῦ ὑπανδρεύσουν τὰς ἀδελφάς των· περὶ τοῦ ἐθίμου τούτου ἐν Ῥόδῳ βλ. *Μπιλιώτη-Κατρὲ* Ἡ νῆσος Ῥόδος Β' 285]].

8) Γένεσ. ΚΘ' 26.

Περὶ τοῦ γάμου τῶν τέκνων των, τῆς προικὸς καὶ τῶν τοιούτων φροντίζουσιν οἱ γονεῖς, χωρὶς νὰ λάβωσιν ὑπ' ὄψιν τὴν συγκατάθεσιν ἢ ἁπλῶς τὴν γνώμην αὐτῶν [1]). Τὸ αὐτὸ ἐγίνετο ἐν τῇ συναφῇ γάμων καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις λαοῖς, παρὰ τοῖς ὁποίοις ἡ τῶν ἠθῶν ἁπλοϊκότης καθίστα δυνατὴν τὴν ὕπαρξιν εὐδαίμονος συζυγικοῦ βίου καὶ ἐν τοῖς οὕτω συναφθεῖσι συνοικεσίοις.

Πηλεὺς θήν μοι ἔπειτα γυναῖκα γαμέσσεται αὐτός [2]),

λέγει ὁ Ἀχιλλεὺς παρ' Ὁμήρῳ· σαφέστερον δὲ ἡ Ἑρμιόνη παρ' Εὐριπίδῃ λέγει:

Νυμφευμάτων μὲν τῶν ἐμῶν πατὴρ ἐμὸς
μέριμναν ἕξει κοὐκ' ἐμὸν κρίνειν τόδε [3]).

Ὅτι τοιοῦτον ἔθιμον καὶ παρὰ Ρωμαίοις ὑπῆρχε δεικνύουσιν οἱ ἑξῆς τοῦ Τερεντίου στίχοι ἐν οἷς υἱός τις, ὁ Πάμφιλος, λέγει:

Praeteriens modo
mi apud forum: «uxor tibi ducenda est, Pamphile, hodie,
[inquit para;
abi domum». — Id mihi visus est dicere: «abi cito, et
[suspende te» [4]).

Ὁμοίως οἱ γάμοι γίνονται παρ' Ἀλβανοῖς [5]) καὶ Σέρβοις· παρὰ τοῖς τελευταίοις συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ ἔρχονται εἰς λόγους μετὰ τῶν γονέων ἢ πλησιεστάτων συγγενῶν τῆς νύμφης, ἧς ἡ συγκατάθεσις οὔτε κἂν ζητεῖται [6]).

Ἀνάλογος συνήθεια εἶναι ἡ εἰς ὀλίγα μόνον μέρη πρὸ ἀρκετῶν χρόνων ἐθιζομένη, τοῦ ἀγοράζειν τὴν νύμφην, ἀναλογοῦσα πρὸς τὴν τῶν Ρωμαίων coëm-

---

1) *Χουρμοῦζ*. Κρητικ. σ. 27: «οἱ γονεῖς[ἀποφασίζουν τὸ συνοικέσιον, καὶ ἐκ μέρους τοῦ ἀνδρὸς ζητεῖται ἡ γυνή· ὅταν οἱ γονεῖς καὶ ἐν ἐλλείψει οἱ συγγενεῖς τῆς νέας τὸ δεχθῶσιν, ἀποφασίζεται ἡ ἡμέρα τοῦ ἀρραβῶνος». Πανδώρ. Θ', 509: «Αἱ κηδεστίαι συνήθως γίνονται ἐκ συνθήκης τῶν γονέων· διότι μὴ οὔσης συγχωρητῆς τῆς μεταξὺ νέου καὶ νεάνιδος διακοινώσεως αἰσθημάτων, σπανίως γίνεται γάμος ἐκ συμπαθείας... Ἡ νεᾶνις δὲ ὡς πρὸς τοῦτο δὲν ἔχει ἰδίαν θέλησιν, οὐδὲ κἂν ἐρωτᾶται».[[Πρβλ. καὶ *La Guilletière* Lacédemone ancienne et nouvelle 1676 σ. 16: «Aujourd' huy le mariage des filles grecques... est toujours conclu avant qu'on ait consulté leur coeur, et elles ne choisissent jamais de mary que par les yeux de leurs parens», ὅστις παραβάλλει πρὸς τὰ ἔθιμα τῶν ἀρχαίων Σπαρτιατῶν. Βλ. καὶ *Λουκᾶ* Φιλολογ. ἐπισκ. σ. 75]].

2) Ἰλιάδ. I, 394. Βλ. καὶ Ὀδ. δ, 10.

3) *Εὐριπίδ*. Ἀνδρομ. 987.

4) *Terent*. Andr. πρ. I σκ. V στ. 18 κἑ.

5) *Hahn* Albanesiche Studien I σ. 143: «Der Vater verheirathet seine Söhne nach seinem Willen, und ohne sie über die Wahl der Braut irgend zu Rathe zu ziehen». Βλ. καὶ σ. 195: «Eine so strenge (οἵα ἡ πατρικὴ ἐξουσία παρὰ Ρωμαίοις) väterliche Gewalt scheint sich nur in der Rica (Ἀλβανικὴ χώρα) zu finden, denn an anderen Orten ist die Einwilligung des jungen Mannes erforderlich; die Mädchen dagegen werden nirgends um ihre Neigung befragt».

6) *Dora d' Istria* Scènes de la vie Serbe ἐν Indépendance hellénique (ἐφημερ. τῶν Ἀθηνῶν) ἔτ. Γ' ἀρ. 110.

ptio[1]). Τοῦτο μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐγίνετο παρὰ Μανιάταις, παρ' οἷς ἡ σύζυγος ἠγοράζετο ἀντὶ μικρᾶς ποσότητος γροσίων[2]) · ἐν Τεγέᾳ τῆς Ἀρκαδίας πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως ἐτελεῖτο πανήγυρις ἐν πλατείᾳ πεδιάδι πρὸ τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ τῆς Ἀλέας ἴσως Ἀθηνᾶς, εἰς χριστιανικὴν μετατραπέντος ἐκκλησίαν, καὶ ἕδραν τοῦ ἐπισκόπου κατὰ τὸν Μεσαίωνα (*Παλαιοεπισκοπή*). Ἐκεῖ καὶ γάμοι κατὰ τὰς μαρτυρίας πολλῶν γερόντων συνήπτοντο τοῦ γαμβροῦ ἀγοράζοντος τὴν νύμφην, καὶ οἴκαδε μετ' αὐτῆς ἀπερχομένου μετὰ τὴν ἱεροτελεστίαν.—Ὁ About σαρκαστικῶς διηγεῖται τὴν ἱστορίαν ἀγωνιστοῦ τινος τοῦ 1821, καὶ ὑπουργοῦ τοῦ Ὄθωνος μετὰ ταῦτα χρηματίσαντος, ὅστις, ὡς οἱ τοῦ Ὁμήρου ἥρωες, ἠγόρασε μίαν γυναῖκα μεταξὺ τῶν αἰχμαλώτων, ἣν μετέπειτα ἐνυμφεύθη[3]). Παρ' Ἀλβανοῖς, ὡς ὁ Hahn διηγεῖται[4]), ὁ γαμβρὸς ἀγοράζει τὴν νύμφην, καὶ τὸ πρῶτον σάββατον πρὸ τῆς τελετῆς τοῦ γάμου ἀποστέλλει αὐτῇ

---

1) [[Κατὰ τὸν *J. Marquardt* Römische Privataltert. I, 32 ἡ coëmptio ἦτο συμβολικὴ μᾶλλον ἀγορὰ τῆς νύμφης. Περὶ τῆς coëmptio βλ. καὶ *Pauly-Wissowa* Real-Enc. ἐν λ. Εἰδικώτερον δὲ περὶ ἀγορᾶς τῆς γυναικὸς βλ. Zeitschr. f. Völkerpsychologie III, 154. *Peschel* Völkerkunde σ. 236 κἑ. *Reinach* Cultes, mythes et religions I, 118. *Theodoridis* Sexuelles Fühlen u. Werten σ. 83 κἑ. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι: *Hermann* Privataltert. σ. 262. *Iv. Müller* Gr. Privataltert. σ. 446 a. 446 b. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἰνδοῖς: *Weber's* Indische Studien V, 284 σημ. 343. ἰδίως 407. Παρ' Ἑβραίοις: Γέν. λα' 35. λδ' 12. Ἔξοδ. κβ' 15 κἑ. Βασιλ. Α', ιη', 23. 25. Παρὰ Γερμανοῖς: *Grimm* Deutsch. Rechtsaltertümer [3] σ. 420 κἑ. Νόμος σαξωνικὸς διέτασσε ὁ σύζυγος νὰ πληρώνῃ εἰς τοὺς γονεῖς τῆς νύμφης τριακόσια solidi (αὐτ. σ. 422). Ὁ Rotho ὁρίζει τοῖς νικηθεῖσι Λιθουανοῖς νὰ νυμφεύωνται δι' ἀγορᾶς, ὡς ἐποίουν οἱ Δανοί, διότι οὕτως ἐνόμιζεν ὅτι οἱ γάμοι καθίστανται στερεώτεροι (*Saxo Grammat.* V, 88. *Grimm* αὐτ. σ. 421—2). Περὶ ἀγορᾶς τῆς γυναικὸς βλ. προσέτι *L. Feer* Le mariage par l'achat dans l'Inde aryenne ἐν Journ. Asiatique Μάϊος 1885. *Schulenburg* Die Spuren des Brautraubes, Brautkaufes und ähnlicher Verhältnisse in den französischen Epen des Mittelalters, Rostock 1894. *Michelet* Origines du droit français I, 24]].

2) Πρβλ. *Fallmerayer* Geschichte Moreas I σ. 303 κἑ. [[Βλ. καὶ *Dora d' Istria* Excursions en Roumélie et en Morée 1863 I, 545. Ἑβδομὰς 1887 ἀρ. 25. Ἐν Κύπρῳ: *Λουκᾶς* ἔνθ. ἀν. Ἐπίσης ἐν Βιζύῃ ἀγοράζουν τὴν νύμφην· ἤρχισεν ὅμως νὰ εἰσάγεται ἡ συνήθεια τῆς προικὸς (Ἡμερολογ. Ἀνατολῆς 1885 σ. 83). Εἰς τὸ ᾀδόμενον ἐν Καταφυγίῳ, μετὰ τὴν ὑπόδεσιν τῶν ὑποδημάτων, δώρων τοῦ γαμβροῦ, ᾆσμα: «Τώρ' ἡ νύφη εἶναι δική μας, τώρα τὴν *ἀγοράσαμε*» (Ἑστία 1883 ΙΕ', 360) ὑπεμφαίνεται λείψανον τοιούτου ἐθίμου. Περὶ τοῦ ἐθίμου τούτου παρ' ἄλλοις λαοῖς βλ. Rev. d. trad. popul. 1895 X, 617. Folk-lore 1898 IX, 106 κἑ. Rev. de l' hist. d. relig. 1899 τ. 39 σ. 145. Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1915. σ. 335. *Bastian* Rechtsverhältnisse σ. 178. 180—1 σημ. 1 (γάμος δι' ἀγορᾶς παρ' ἀγρίοις λαοῖς)]].

3) *About* La Grèce contemporaine κεφ. IV § 4: «Au sac de je ne sais quelle bourgade de la Morée, de Corinthe si je ne me trompe, un jeune Pallicare acheta pour cent piastres turques une des femmes qui faisaient parti du butin. Il vécut longtemps avec elle; puis il l' épousa quand il eut le temps; puis il devint ministre du roi Othon. Sa femme, qui n' est plus jeune, comme on peut le croire, s'est toujours bien conduite. Pour cent cinquante francs environ (au taux où était la piastre en ce temps-là), le Pallicare avait acheté, sans le savoir, une somme incalculable de vertus domestiques».

4) *Hahn* Alban. Stud. I, 144.

τὰ φορέματά της καὶ 100 γρόσια, ὅπως τὸ ἔθιμον ἐκπληρωθῇ.—Ἡ τῶν γυναικῶν πρᾶσις ἦν φαίνεται ἔθιμον τῶν ἀρχαιοτάτων καὶ βορβάρων λαῶν. «Τοὺς γὰρ ἀρχαίους νόμους λίαν ἁπλοῦς εἶναι καὶ βαρβαρικοὺς (λέγει ὁ Ἀριστοτέλης) [1]· ἐσιδηροφόρουν γὰρ τότε οἱ Ἕλληνες, καὶ τὰς γυναῖκας ἐωνοῦντο παρ' ἀλλήλων».

Τούτου ἔθιμον παραπλήσιον, ἀρχαιοτάτης καταγωγῆς, εἶναι ὁ ἄνευ προικὸς γάμος, παρὰ Μανιάταις μόνον τηρούμενον· ὡς καὶ ὁ Καλαποθάκης ἀναφέρει [2], «ὁ πατὴρ ἢ οἱ τῆς νύμφης συγγενεῖς οὐ μόνον οὐδεμίαν ἄλλην προῖκα, πλὴν τῶν ἐνδυμάτων, ἅτινα ἀναλόγως τῆς ἑαυτῶν καταστάσεως εἱμποροῦν νὰ εἶναι πολλὰ ἢ ὀλίγα, δίδουσιν, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῦ νυμφίου λαμβάνουσιν, ὁ μὲν πενθερὸς ἂν μὲν εἶναι ἀνωτέρας ἢ ἴσης γενεᾶς μὲ τὴν τοῦ γαμβροῦ πολλὰς ἢ ὀλίγας δραχμὰς κατὰ τὴν συμφωνίαν (ἐνίοτε μεταξὺ τῶν πτωχοτέρων 50 γρόσια)· ἔπειτα ἀριθμόν τινα σφακτῶν καὶ ἀνάλογον ἀριθμὸν ἄρτων ἀρκετὰ μεγάλων, καὶ διπλασίας τούτων ὀκάδας οἴνου. Κατόπιν ἐν τῷ παραδίδοσθαι τὴν νύμφην, ὁ νυμφίος, ὅστις οὐδέποτε πρὸ τῆς στιγμῆς ταύτης δύναται νὰ πλησιάσῃ τὴν νύμφην καὶ νὰ συνομιλήσῃ μετ' αὐτῆς, εἶναι ὑπόχρεως νὰ δώσῃ δραχμάς τινας πρὸς τὸν παραδίδοντα αὐτῷ τὴν νύμφην καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς στενωτέρους συγγενεῖς αὐτῆς, ἐκ τούτων δὲ αἱ μὲν πρὸς τὸν παραδιδόντα διδόμεναι καλοῦνται *παραδοτικά*, αἱ δ' εἰς τοὺς συγγενεῖς τῆς νύμφης *παλληκαριάτικα* [3]). Σημειωτέον ὅτι ὁ θελήσας νὰ λάβῃ σύζυγον ἀνωτέρας οἰκογενείας, οὐ μόνον λίαν ἀκριβὰ πληρόνει αὐτήν, ἀλλὰ καὶ ὑπήκοος σχεδὸν τοῖς συγγενεῦσι τῆς νύμφης γίνεται· ἂν ὅμως ὁ γαμβρὸς εἶναι ἀνωτέρας οἰκογενείας, τότε ἀντὶ νὰ δίδῃ λαμβάνει παρὰ τοῦ πενθεροῦ αὐτοῦ, καὶ εἶναι ὑπόχρεως νὰ ὑπερασπίζηται αὐτόν τε καὶ τοὺς λοιποὺς συγγενεῖς του ἐν πάσαις περιστάσεσι». Τὸ ἔθιμον τοῦτο ἔσχεν ἰσχὺν νόμου, καὶ ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ συλλέξαντος τὰς νομικὰς τῆς Ἑλλάδος συνηθείας Παύλου Καλλιγᾶ [4]).

Τὸ ἔθιμον τοῦτο ἐπεκράτει καὶ παρὰ Σέρβοις. Ἡ νύμφη δὲν ἔφερε τῷ συζύγῳ της προῖκα, ἀλλ' ὁ ἀνὴρ ἦν ὑποχρεωμένος νὰ προσφέρῃ τοῖς γονεῦσιν αὐτῆς ἔδνα. Μόνον ὁ κῶδιξ τοῦ Δανιὴλ Β' Πέτροβιτς ἀναγνωρίζει ὡς νόμιμον τὸν θεσμὸν τῆς προικός [5]).

Εἴπαμεν ὅτι τὸ ἔθιμον τοῦτο ἦν ἀρχαιότατον. Παρ' Ὁμήρῳ, ὡς γνωστόν, ὁ μνηστὴρ ἔδιδεν ἔδνα εἰς τὸν πατέρα τῆς νύμφης [6]). Νόμος δέ τις τοῦ Λυ-

---

1) *Ἀριστοτέλ.* Πολιτ. Β'. ε', 11. [[Πρβλ. καὶ *Ἡρακλείδ.* Π. πολιτ. 28 (ἔθιμον Θρᾳκῶν νὰ πληρώνῃ ὁ ἀνήρ)]].

2) Ἐν Εὐτέρπῃ τ. Δ' σ. 477.

3) *Παλληκαριάτικον* λέγεται προσέτι καὶ ἡ ἰδιαιτέρα δωρεά, ἣν ὑποχρεοῦται νὰ δίδῃ πᾶσα χήρα νυμφευομένη ἄγαμον (*Καλλιγᾶ* Σύστημα τοῦ Ρωμαϊκοῦ δικαίου τ. Δ' σ. 140).

4) *Καλλιγᾶ* Περὶ Ἐθίμων ἐν Εὑρετηρίῳ Ἑλλην. Νομολογίας (Παράρτ. Θέμιδος), ὑπὸ *Ν. Ἰωαννίδου* τ. Γ' σ. 295 [[=*Παύλου Καλλιγᾶ* Μελέται 1899 Α', 211]].

5) *Dora d' Istria* ἔνθ. ἀν.

6) Ἰλ. Α, 249 κέ. Π, 178. 190. Χ, 472. Ὀδ. ζ, 159. λ, 282. υ, 342. Πρβλ. Ἰλ. Ι, 146. 288. Συνηθίζετο δὲ ὅπως καὶ ὁ πατὴρ δίδῃ προῖκα τινὰ εἰς τὴν κόρην του, ἥτις *ἔδνα* ὁμοίως ἐκαλεῖτο (Ὀδ. α, 277. β, 53. 196. Ἰλ. Ν, 382. *Πινδ.* Ὀλυμπ. θ', 11. *Εὐριπ.* Ἀνδρομ.

κούργου ἐκέλευε *γαμεῖν ἀπροίκους* [1])· ὁ δὲ Σόλων κατὰ Πλούταρχον [2]) «τῶν ἄλλων γάμων ἀφεῖλε τὰς φερνάς, ἱμάτια τρία, καὶ σκεύη μικροῦ νομίσματος ἄξια κελεύσας, ἕτερον δὲ μηδὲν ἐπιφέρεσθαι τὴν γαμετήν».—Παρ' Ἑβραίοις αἱ γυναῖκες δὲν ἔφερον προῖκα πρὸς τοὺς ἄνδρας, ἀλλ' οὗτοι προσέφερον γαμήλια δῶρα [3])· ὡσαύτως καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Γερμανοῖς [4]), ὧν ὁ καθ' ὅλου βίος καὶ χαρακτὴρ πολλὰς ἀναλογίας πρὸς τὸν τῶν Μανιατῶν παρουσιάζει.

Περὶ προικὸς τοῦ λόγου γενομένου θέλω εἴπει τινὰ ἐνταῦθα [5]), σημειῶν ὅτι τὰ περὶ αὐτῆς ἔθιμα ὑπὸ νομικὴν ἔποψιν ἀναφέρει καὶ ὁ Maurer.

Ἡ προὶξ κυρίως συνίσταται εἰς χρηματικόν τι ποσόν, καὶ ἀκίνητα κτήματα· οὐχ ἧττον μέγα μέρος αὐτῆς ἀποτελοῦσι καὶ ἀρκετὰ ἔπιπλα τοῦ οἴκου, καὶ ἱματισμὸς (*σκουτισμός, σκουτικό*), καὶ διάφορα τῆς πολυτελείας κοσμήματα ὑπὸ τῶν γονέων τῇ νύμφῃ δωρούμενα· ταῦτα ἐκθέτουσιν ἐπί τινας ἡμέρας εἰς τὴν οἰκίαν τῆς νύμφης, ὅπως ἐρχόμενοι οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι παρατηρῶσι καὶ θαυμάζωσιν αὐτά [6]). Τὸ ἀνωτέρω παρατεθὲν τοῦ Πλουτάρχου χωρίον δεικνύει ὅτι καὶ παρ' ἀρχαίοις ἐδίδοντο ὡς προὶξ ἱμάτια καὶ σκεύη. Ἡ Κλυταιμνήστρα παρ' Εὐριπίδῃ φέρει ἐν ὀχήμασι τὴν προῖκα τῆς κόρης της Ἰφιγενείας [7])· πρὸς καλυτέραν δὲ τῶν παρ' ἀρχαίοις καὶ παρ' ἡμῖν ἐθιζομένων σύγκρισιν παραθέτω τὸ ἑξῆς τοῦ Εὐριπίδου χωρίον [8]), ἐν ᾧ ὁμιλεῖ ἡ νέα τοῦ Νεοπτολέμου σύζυγος Ἑρμιόνη:

Κόσμον μὲν ἀμφὶ κρατὶ χρυσέας χλιδῆς
στολμόν τε χρωτὸς τῶν δὲ ποικίλων πέπλων,
αὐτῶν Ἀχιλλέως οὐδὲ Πηλέως ἄπο

---

2. 153).[[Βλ. καὶ *I. W. G. van Oordt* De nuptiis ἐν Mnemosyne 1898 τ. 26 σ. 287 κἑ. (περὶ τῆς ἀγορᾶς νύμφης παρ' Ὁμήρῳ ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν αὐτὴν συνήθειαν Κάφρων)]].

1) *Αἰλιαν.* Ποικ. Ἱστ. ϛ', 6. *Πουτάρχ.* Λακεδ. ἀποφθ. 11 σ. 277.

2) *Πλουτάρχ.* Σόλ. 20.

3) Γέν. ΚΔ', 22. 53. ΚΘ', 15—19. 27—29. ΛΔ', 2. Βασιλ. Α', ιη', 23—25.

4) *Tacit.* Germ. 18. «Dotem non uxor marito, sed uxori maritus offert. Intersunt parentes et propinqui, ac munera probant; munera non ad delicias muliebres quaesita, nec quibus nova nupta comatur; sed boves et frenatum equum at scutum cum framea gladioque. In haec munera uxor accipitur, atque invicem ipsa armorum aliquid viro adfert. Hoc maximum vinculum, haec arcana sacra, hos conjugales Deos arbitrantur».

5) Περὶ τῆς προικὸς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις βλ. *Pauly* Encyclopädie ἄρθρ. dos [[*Hermann* Privataltert. σ. 262. 263 κἑ. *Iv. Müller* Gr. Privataltert. 446 d. 447 c. *Becker-Göll* Charicles III, 316. 356 κἑ.—Μαρτυρίας περὶ τῆς προικὸς παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ βλ. ἐν ὑποσημειώσει κατωτέρω]].

6) Πρβλ. *Guys* Voyage littéraire en Grèce τ. I σ. 249 κἑ. : «La plus grande partie de la dot consiste en pierreries et en habits qu'on étale avec faste;... Les Grecs tirent aujourd'hui beaucoup de vanité de cet étalage qui se fait toujours dans l'appartement même où les parents de la fiancée reçoivent les visites».

7) *Εὐριπίδ.* Ἰφιγ. Αὐλ. 610.

8) *Εὐριπίδ.* Ἀνδρ. 147 κἑ.

δόμων ἀπαρχὰς δεῦρ' ἔχουσ' ἀφικόμην,
ἀλλ' εἰς Λακαίνης Σπαρτιάτιδος χθονὸς
Μενέλαος ἡμῖν ταῦτα δωρεῖται πατὴρ
πολλοῖς σὺν ἕδνοις, ὥστ' ἐλευθεροστομεῖν [1]).

Ἡ προῖξ συνεφωνεῖτο μεταξὺ τῶν γονέων τῶν μελλονύμφων, πρότερον μὲν ἰδιωτικῶς ἤδη δὲ ἐνώπιον συμβολαιογράφου, τὰ δὲ συντασσόμενα συμβόλαια *προικοσύμφωνα* καὶ *προικοχάρτια* [2]), ἢ ἐπὶ τὸ ξενικώτερον *κόπιαις* [3]) καλοῦνται. ἐν δὲ Κωνσταντινουπόλει *τράχωμα* λέγουσι τὰς ἐν τοῖς συνοικεσίοις διδομένας τῷ γαμβρῷ παρὰ τῆς νύμφης χρηματικὰς ἐπιδόσεις [4]).

Ἡ προῖξ κομίζεται ἐπὶ ἵππων συγχρόνως μὲ τὴν συνοδίαν τοῦ γαμβροῦ, παραλαμβάνοντος τὴν νύμφην. Ἐν Κερασοῦντι ὅμως συνηθίζουσι νὰ πέμπωσιν οἱ γονεῖς τῆς νύμφης «τὴν πρωΐαν τῆς τρίτης φορτώσαντες εἴς τινα γυναῖκα τὸ κιβώτιον αὐτῆς, περιέχον τὴν προῖκα, συνισταμένην εἰς ὡρισμένην ποσό-

1) Τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἐκφράζει καὶ ἡ σημερινὴ παροιμία «Ἡ νύφη μὲ χωρὶς προικιὰ μιλᾷ καὶ συλλογιέται» (*Βενιζέλ.* σ. 102) ἀνάλογος πρὸς τὴν «Νύμφη ἄπροικος, παρρησίαν οὐκ ἔχει».

2) Πρβλ. *Hahn* Alban. Stud. I, 195. [[*Βενετοκλέους* Βραχ. παρατηρ. σ. 41—2]].

3) [[Καὶ *ἀβαντάρια* ἐν Μήλῳ (Νεοελλ. Ἀνάλεκτα Α', 319 κέ.). Ἄλλαι λέξεις πρὸς δήλωσιν τοῦ προικοσυμφώνου : *ἀρεσκειὰ* ἐν Ἠπείρῳ «διότι κατ' ἀρέσκειαν τῶν γονέων παραχωροῦνται τὰ προικῷα» (*Ἀραβαντινοῦ* Ἠπειρ. γλωσσάρ. σ. 25), ἐν δὲ Νισύρῳ λέγεται *ἀγκλαβή*, ἡ καὶ «γίνεται τὴν ὀγδόην ἡμέραν πρὸ τοῦ γάμου ἐνώπιον τοῦ ἀρχιερατικοῦ ἐπιτρόπου καὶ τῶν γονέων καὶ πολλῶν οἰκείων καὶ φίλων» (ΚΠ. Σύλλ. ΙΘ', 190). Ἐν Βελθάνδρῳ στ. 1023 σ. 158 Legrand ἀναφέρεται ὅτι ὁ ῥήγας «ἔγραψε προικοσύμφωνον κόρης τῆς Φαιδροκάλας». Περὶ προικοσυμφώνων παρ' ἀρχαίοις βλ. *Hermann* Privataltert. σ. 261—2. 265. *Iv. Müller* Griech. Privataltert. 447 c. *Becker-Göll* Charicles III, 355. Βλ. καὶ τὰς ἐπιγραφὰς ἐν «Ἀθηναίῳ» τ. II σ. 235· ῥουχισμὸς (ἐσθής) κλπ. CIG. 2335 b. Παρὰ Βυζαντινοῖς : *Ferrari* Diritto matrimoniale secondo le Novelle di Leone il Filosofo ἐν Byz. Zeitschr. 1909 σ. 162. Παλαιὰ προικοσύμφωνα βλ. αὐτ. 1896 τ. V σ. 114—5 (τοῦ ΙΕ' αἰ. ἐν Ἀχρίδι). Ἁρμονία 1900 σ. 695—704 (*Α. Μηλιαράκη* Προικοσύμφωνον συνταχθὲν ἐν Σύρῳ τῷ 1597). ΚΠ. Σύλλ. ΚΕ', 159—160 (συμαϊκὰ τοῦ ΙΖ', ΙΗ' καὶ ΙΘ' αἰ.). Μικρασιατ. ἡμερολ. 1913 σ. 349—351 (Σίφνου καὶ Ἄνδρου τοῦ ΙΗ' αἰ.). Φύσις 1909 τ. Θ', 270 (Σύρου-καθολικῶν-τοῦ 1710). *Πασπάτη* Χιακ. γλωσσάρ. σ. 33—5 (χιακὸν τοῦ 1720 καὶ προικολαβὴ τοῦ 1793). Ἑστία 1882 τ. ΙΔ', 712—3 (Αἴνου τοῦ 1806). Ἐπίσης πολλὰ χιακὰ ἐν *Κανελλάκη* Χιακὰ ἀνάλ. σ. 394—7. 404—6. 413 κέ. 456 κέ. 480 κέ.]].

4) Βίος Γρηγορίου τοῦ Ε' πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἀθ. 1853 σ. 26 καὶ ἐν Πανδώρᾳ ΙΒ', 124. Τὴν λέξιν ταύτην παράγουσιν ἐκ τοῦ *τράγημα* (τράγωμα) «ὡς ἂν εἴποις χάριν δῆθεν τραγημάτων εἰς τὴν νύμφην διδόμενα, κατὰ τὸ ἑλληνικὸν *ἔδνον* ἐκ τοῦ *ἔδω*, τρώγω, *ἔδανον*», ἢ ὀρθότερον «ἐκ τοῦ λατινικοῦ tractus, tractatus, σύνθημα, συμφώνημα». [[Ἐν τῷ Ἰμπερίῳ καὶ Μαργαρόνᾳ ἀπαντᾷ ὁ ῥηματικὸς τύπος τῆς λ. : « δουκάτα *τραχωμένα* » (στ. 606 σ. 274 Λάμπρου. Βλ. καὶ σ. 368 ἐν λ. τραχωμένα). Περὶ τῆς λ. βλ. προσέτι *Ἀναστ. Ν. Ζιάκα* Περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς λέξεως τράχωμα ἐν Νεολόγῳ 1894 ἀρ. 7606. *Καμπούρογλου* Μνημεῖα Β', 378 κέ. καὶ ἐν Παρνασσῷ 1894 τ. ΙΖ' σ. 161 κέ. *Σβορώνον* ἐν Διεθνεῖ Ἐφημ. Νομισμ. Ἀρχαιολ. 1899 σ. 352 κέ. ἰδίως 357 κέ. *Θ. Ν. Φιλαδελφέα* ἐν Ἁρμονίᾳ 1901 σ. 265 κέ.]].

τητα ἐνδυμασιῶν [1])· οἱ πλουσιώτεροι δίδουσιν ὅσα ἂν θέλωσιν· εἰς τὴν κομίσασαν δὲ τὸ κιβώτιον τοῦτο δίδοται μικρόν τι ποσὸν χρημάτων. Ἀνοίγεται δὲ ἐνώπιον πολλῶν συγγενῶν καὶ φίλων συναθροισθέντων ἐπὶ τούτῳ» [2]).

Ἐκτὸς τῆς κεκανονισμένης προικὸς καὶ ἄλλα δῶρα συνηθίζονται νὰ δίδωνται, μέρος αὐτῆς ἀποτελοῦντα· τοιαῦτα εἶναι ἡ *προγαμιαία δωρεά*, τὰ *ἐμβατήκια*, τὰ *ἀνακαλυπτήρια* καὶ τὰ *ἀπανωπροίκια*. Ἡ προγαμιαία δωρεὰ εἶναι ἡ αὐτὴ μὲ τὰ *προγάμια* τῶν ἀρχαίων, δῶρα πρὸ τοῦ γάμου διδόμενα [3]). *Ἐμβατήκια* δὲ λέγονται τὰ εἰς τὸν γαμβρὸν ἢ τὴν νύμφην ὑπὸ τῶν πενθερῶν δωρούμενα κτήματα, ὅταν οὗτοι ἐμβαίνωσιν εἰς τὴν οἰκίαν των (τὸ *πεθερικό*) [4]). Τὰ *ἀνακαλυπτήρια* παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐδίδοντο, «ὅτε τὴν νύμφην πρῶτον ἐξάγουσι τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ» [5]). Καὶ νῦν «τῇ τρίτῃ τοῦ γάμου ἡμέρᾳ οἱ συγγενεῖς καὶ οἰκεῖοι φίλοι δῶρα τοῖς νεονύμφοις προσφέρουσιν» [6]). Ἐν Κερασοῦντι τὴν τρίτην ἀπὸ τοῦ γάμου ἡμέραν ἀρχίζουσι τὰ χαρίσματα· εἰς τὴν νύμφην προσφέρουσαν εἰς πάντας τοὺς ἐν τῇ οἰκίᾳ ποτήριον οἰνοπνεύματος, χαρίζουσιν ἕκαστος φλωρίον ἴσης ἢ διαφόρου ἀξίας, ῥίπτοντες αὐτὸ ἐντὸς τοῦ ποτηρίου, ὅταν πίωσι τὸ οἰνόπνευμα. Ἡ νύμφη ἀναλαμβάνουσα τὸ ποτήριον φιλεῖ καὶ πάλιν

---

1) [[Καὶ παρ' ἀρχαίοις τὴν ἑπομένην τοῦ γάμου ἡμέραν ὁ πενθερὸς ἔπεμπε τῷ γαμβρῷ παντοειδῆ οἰκιακὰ σκεύη· ταῦτα διά τινος πομπῆς, ὁδηγούμενα ὑπὸ λειχείμονος παιδὸς καὶ κόρης (*Schoemann* Griech. Alterth. II, 559)]].

2) Πανδώρ. τ. Θ' σ. 518. [[Ἐν Γιάννιτσᾳ τῆς Καλαμάτας κατὰ τὴν ὡρισμένην ἡμέραν τοῦ γάμου γίνεται τὸ προικοπαράδομα καὶ τελεῖται τὸ μυστήριον ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς νύμφης (κατ' ἀνακοίνωσιν Γ. Βελμάχου, ἱερέως). Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἱεροτελεστίας, τοῦ νυφοστολιοῦ, τῶν συγχαρητηρίων, ἀναχωροῦντος τοῦ γαμβροῦ ἀκολουθοῦντες οἱ συγγενεῖς του παραλαμβάνουσιν ἕκαστος ἓν τῶν προικῴων πραγμάτων, ἅτινα ἐν συνοδείᾳ κομίζουσιν εἰς τοῦ γαμβροῦ. Προπορεύεται δὲ εἷς κρατῶν κόκκινον ῥοῦχον, ἀντικαθιστῶν τὸ ἀλλαχοῦ συνηθιζόμενον *φλάμπουρο* (αὐτόθεν). Περὶ προικοπαραδόσεως ἐν Χίῳ βλ. *Πασπάτη* Χιακ. γλωσσάρ. σ. 301—2· (πρβλ. περὶ τῆς λ. *προικανάδοχος* καὶ *Ξανθουδίδην* ἐν Λεξικογρ. Ἀρχ. Α', 172—3)]].

3) *Πολυδεύκ.* Γ', 38. *Τζέτζ.* εἰς Λυκόφρ. 516. *Κωνστ. Μανασ.* Χρον. 5567. *Δούκ.* Βυζαντιν. Ἱστ. σ. 16 d. [[«Ἡ προγάμου δωρεά, ἤγουν τὸ *κανίσκι*» ἐν Ἑλληνικοῖς νόμοις Κύπρου παρὰ *Σάθα* Μεσαιων. Βιβλ. Ϛ', 528 (βλ. καὶ σ. 583). Ἐν Καρπάθῳ *γαμβρίκιον* λέγεται ἡ εἰς τὸν μελλόνυμφον, *νυμφίκιον* δ' ἡ εἰς τὴν νύμφην προγαμιαία δωρεά (Ζωγρ. Ἀγ. Α'. 321)]].

4) *Χουρμούζ.* Κρητικ. σ. 29: «Ἐπιστρέφοντες δὲ εἰς τὴν οἰκίαν τους στέκονται ἔξωθεν τῆς θύρας ἐντὸς τῆς ὁποίας στέκει ἡ πενθερὰ τῆς νύμφης τὴν ὁποίαν ἐρωτοῦν τί χαρίζει εἰς τὴν νύμφην της; αὐτὴ λέγει· τῆς χαρίζω τὸ δεῖνα ἀμπέλι· ἢ 10, 20, 30 ῥίζας ἐλαίας εἰς τὸ δεῖνα μέρος». Ἐρατὼ τ. Α' σ. 115: «Εἰσερχόμενον τὸν γαμβρὸν ἀσπάζεται ὁ πενθερὸς καὶ δωρεῖται αὐτῷ δῶρόν τι κινητὸν ἢ ἀκίνητον πολλάκις κτῆμα, καλούμενον *ἐμβατήκιον*». *Wachsmuth* Das alte Gr. im neuen σ. 94—95: «Hierauf entwickelt sich eine weitere Scene mit den Schwiegerältern der Braut, welche derselben bedeutende Geschenke an Oelbäumen oder Weinstöcken u.s.w. versprechen müssen (ἐν Ἤλιδι)». [[Ἐν Καρπάθῳ *ἐμπατίκι* λέγεται ἡ διδομένη τῷ μελλονύμφῳ δωρεὰ ἐν τῇ εἰσαγωγῇ του εἰς τοὺς γάμους πρὸς στεφάνωσιν (Ζωγρ. Ἀγ. Α', 322). *Ἐμπασίδιον* ἐν Χίῳ «τὰ προγαμιαῖα ἢ τὰ προικῷα δῶρα» (*Πασπάτη* Χιακ. γλωσσάρ. σ. 148)]].

5) *Ἡσύχ.* λ. Τί περὶ τῶν ἀνακαλυπτηρίων λέγει ὁ *Ἁρποκρατίων* βλ. κατωτέρω.

6) *Χ. Πουλίου* Περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ γένους τῶν Ἑλλήνων σ. 32.

τὴν χεῖρα τοῦ δόντος. Ἔρχονται δὲ καὶ διάφοροι συγγενεῖς καὶ φίλοι, καὶ ποιοῦσιν ὁμοίως [1]). Ἐν Κύπρῳ *ἐξημέρωμα* λέγονται, ὡς διδόμενα ὑπὸ τοῦ νυμφίου τῇ νύμφῃ περὶ τὴν αὐγὴν τῆς ὑστεραίας τοῦ γάμου [2]), ὁμοιάζουσι δ' οὕτω πρὸς τῶν ἀρχαίων τὰ *ἐπαύλια* «τὰ μετὰ τὴν ἐρχομένην ἡμέραν τοῦ γάμου δῶρα παρὰ τοῦ τῆς νύμφης πατρὸς φερόμενα τοῖς νυμφίοις ἐν σχήματι πομπῆς» [3]).

Ἀλλαχοῦ προσφέρονται τῇ νύμφῃ δῶρα πρὸ τῆς τελετῆς τοῦ γάμου, ἢ εὐθὺς ἅμα περατωθῇ ἡ ἱεροτελεστία [4]). *Κάπου δ' ἀλλοῦ*, λέγει ὁ Α. Ἀντω-

---

1) Πανδώρ. Θ', 518.

2) *Σαριπόλου* Σύστημα ποινικῆς νομοθεσίας, 1868 τ. Α' σ. 381. [[Βλ. καὶ *Λουκᾶ* Φιλολ. Ἐπισκέψεις σ. 93. *Σίμου Μενάρδου* Περὶ πλουμιστήρας ἐν Ἀγῶνι (ἐφ. Ἀθηνῶν) 28 Δεκεμβρίου 1901 καὶ ἐν Ἀληθείᾳ (Κύπρου) 1 Ἰαν. 1902]].

3) *Εὐστ.* εἰς Ἰλιάδ. Ω, 29 σ. 1337, 43. [[Ἐτυμ. Μ. λ. ἐπαύλια. *Σουΐδ.* ἐν λ. *Deubner* Ἐπαύλια ἐν Jahrb. d. deutsch. arch. Instit. 1900 σ. 151]]. Ὅμοια φαίνεται εἶναι τὰ τῶν ἀρχαίων *προσφθεγματήρια* (*Πολυδεύκ.* Γ', γ', 36) καὶ *ὀπτήρια* (*Ἡσύχ.* λ.). Περὶ τῶν ἀνακαλυπτηρίων ὁ Ἁρποκρατίων λέγει τὰ ἑξῆς ἐν λ.: «δῶρα διδόμενα ταῖς νύμφαις παρά τε τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῶν οἰκείων καὶ φίλων, ὅταν τὸ πρῶτον ἀνακαλύπτωνται». [[Περὶ ἐπαυλίων βλ. καὶ *Becker-Göll* Charicles III, 377 κἑ. *Hermann* Privatalt. 278 κἑ. *Deubner* ἔνθ. ἀν. σ. 146 κἑ. *Bruckner* Athenische Hochzeitsgeschenke ἐν Ath. Mittheil. 1907 σ. 91 κἑ. *Pauly-Wissowa* Real-Enc. V, 2 σ. 2716 ἐν λ. VIII, 2 σ. 2131]].

4) [[Ἐν Φέρραις, κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν γάμων «ἑκάστη προσκεκλημένη ὀφείλει νὰ προσφέρῃ εἰς τὴν νύμφην ὡς δῶρον ἓν ἀγγεῖον πλῆρες τοῦ εἴδους, οὗ εὐπορεῖ, οἷον σίτου, κριθῆς, φασουλίων, σικάλεως καὶ τῶν ὁμοίων» (ΚΠ. Σύλλ. Η', 547). Ἐν Κύπρῳ κατὰ τὸ *πλούμισμα τοῦ κρεβατιοῦ* καὶ ἐνῷ ᾄδεται τὸ ᾆσμα τοῦ *πλουμίσματος*, οἱ συγγενεῖς ῥίπτουσιν ἐπὶ τοῦ στρώματος χρυσοῦν ἢ ἀργυροῦν τι νόμισμα (*Λουκᾶ* Φιλ. ἐπισκ. σ. 78—80). Δῶρα τῶν συγγενῶν κατὰ τοὺς γάμους ἐν Σινασῷ Καππαδοκίας βλ. *Ἀρχελάου-Σαραντίδου* Σινασὸς σ. 70. Περὶ τῆς ἐπικρατούσης συνηθείας νὰ προσφέρωσιν οἱ προσκεκλημένοι δῶρα μαρτυρεῖ καὶ γαμήλιον ᾆσμα τῆς Κύπρου (*Λουκᾶς* σ. 85. *Σακελλαρίου* Κυπρ. Α', 723), ἐν ᾧ γίνεται μνεία *κανισκιῶν* τῶν καλεσμένων, προσέτι δὲ καὶ ἡ λακωνικὴ παροιμία «Ἄκουσες λάδι; τρέχα. Ἄκουσες στεφάνι; φεύγα» (Παρνασσὸς ΙΕ', 639. ΠΠ. λάδι 1) λεγομένη ἐπὶ τῶν «διωκόντων τὰς ὠφελείας καὶ φευγόντων τὰς ζημίας», διότι οἱ σπεύδοντες εἰς γάμους ζημιοῦνται, καθὸ «ὑπόχρεοι νὰ ῥίπτωσιν εἰς τὸν δίσκον τῶν ἱερέων», κατὰ τὴν ἐπεξήγησιν τῆς παροιμίας ὑπὸ τοῦ Νεστορίδου (αὐτ.). Ἐν Κυθήροις *ἔπαθλα* λέγονται τὰ προσφερόμενα ἐν καιρῷ γάμου (Πανδώρ. ΙΒ', 478), ἐν δὲ Λέρῳ *ξένια* τὰ ὑπὸ τῶν νεονύμφων διδόμενα πρὸς τὰ πενθερικὰ δῶρα (*Οἰκονομοπούλου* Λεριακὰ σ. 70. 81). Παλαιότερον, ἐν Καρυαῖς τῆς Κορσικῆς, «μετὰ τὴν τελετὴν τοῦ γάμου, ὅταν οἱ νεόνυμφοι ἐπέστρεφον ἐκ τῆς ἐκκλησίας εἰς τὴν οἰκίαν, τότε ἀντὶ νὰ καθίσωσιν ἐπὶ καρεκλῶν ἢ ἀνακλίντρων, ἐκάθηντο ἐπὶ δύο σακκίων, ἅτινα ἦσαν πλήρη σίτου, οἱ δὲ συγγενεῖς καὶ φίλοι αὐτῶν, ἐρχόμενοι εἰς χαιρέτησίν των, ἔθετον ἓν ὁποιονδήποτε δῶρον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἢ ἐπὶ τοῦ ὤμου τῆς νύμφης» (*Φαρδὺ* Ἱστορ. τῆς ἐν Κορσικῇ ἑλλην. ἀποικίας, 1888 σ. 99). Καὶ παρὰ τοῖς χριστιανοῖς τῆς Ῥωμυλίας, κατὰ τὸν *Paspati* (Etudes sur les Tchinghianés 1870 σ. 288), «il est d'usage d'offrir aux personnes, qui sont sur le point de se marier, des offrandes, soit en habillements, soit en bijoux. Le parrain qui, pendant la cérémonie du mariage tient les couronnes des fleurs posées sur la tête des mariés, est tenu de leur donner quelque objet de valeur; c'est cette offrande que plusieurs nomades chrétiens appellent *kiribé*, grec moderne κουμπαριάτικα». Περὶ προσφορῶν συγγενῶν καὶ φίλων παρ' ἀρχαίοις βλ. *Becker-Göll* Charicles III, 379. *Schömann*

νιάδης ἐν τῇ Κρητηΐδι [1]).

Κάπου δ' ἄλλου νεανίαι τὰ δῶρα συλλέγουσιν, ὅσα
φέρουσι φίλοι πιστοί, κηδεσταί, συγγενεῖς καὶ ἑταῖροι,
μέλλοντες ἔπαινον πάλιν ν' ἀκούσουν εἰς πλῆθος διστίχων.
Ἄδουν καὶ πλέκουν στεφάνην χρυσῆν νομισμάτων ἀρχαίων,
ἥντινα κόρη μικρὰ πρὸς τὴν νύμφην ἐν ὥρᾳ θὰ φέρῃ.

Τελουμένου τοῦ μυστηρίου, ὁ πατὴρ πρῶτος ἀσπάζεται τοὺς στεφάνους, δίδει τὴν εὐχήν του ἐπισήμως εἰς τοὺς στεφομένους, καὶ ἀναρτᾷ εἰς τὸν λαιμὸν τῆς νύμφης χρυσᾶ νομίσματα. Τὸ αὐτὸ πράττει ἡ μήτηρ καὶ ἅπαντες οἱ συγγενεῖς βαθμηδόν, καθὼς καὶ οἱ παρευρισκόμενοι ἅπαντες δίδουσι χρηματικὰ δῶρα εἰς τὴν νύμφην [2]). Εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ῥούμελης τίθεται δίσκος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς νύμφης καὶ ἐπ' αὐτοῦ οἱ περιεστῶτες ῥίπτουσι νομίσματα, ἅτινα ὕστερον τρυπᾷ ἡ νύμφη καὶ κοσμεῖ τὸ *φέσι* ἢ τὸν λαιμόν της [3]).

Griech. Altert.[3] II, 559. Πρβλ. καὶ Ἡσύχ. λ. λεκανίδες, «κεράμεαι λοπάδες, καὶ ἐν αἷς ἄνθρυπτὰ (κατὰ διόρθωσιν τοῦ Salvasius *εὔθρυπτα*) ἔφερον τοῖς νεογάμοις». *Φωτίου* λ. λεκανεῖς σ. 213, 9. *Miller* Lexiques gr. ἐν Annuaire de l'Assioc. Et. gr. 1874 σ. 251 λ. ἀθρίμματα. Μαρτυρίας περὶ τῆς συνηθείας τῆς προσφορᾶς δώρων κατὰ τοὺς γάμους παρὰ διαφόροις λαοῖς βλ. *Nore* Coutumes, mythes et tradit. des provinces de France σ. 62 (Aude Λαγκεδόκης). Rev. d. trad. pop. 1904 σ. 354—5 (Κάτω Βρετάνης). Rev. d. l'hist. d. relig. 1910 τ. 62 σ. 329 κέ. (Σαβοΐας). Arch. per le trad. popol. τ. 22 σ. 293. 294 (Ἰταλίας). Zeitschr. d. œsterr. Ver. f. Volksk. IX, 158—9 (Μοραβίας). Journ. Asiatique 1831 τ. VIII σ. 115 (Γεωργίας). Συμβολικὰ δῶρα ἐν Μαριαῖς Ζακύνθου βλ. *B. Schmidt* Die Insel Zakynthos σ. 31. Βλ. καὶ ὅσα περὶ τῶν κατὰ τὴν μνηστείαν δώρων ἀναφέρονται ἐν Λαογρ. Συμμ. Β', 224 σημ. 2 καὶ 254]].

1) *Ἀντωνιάδου* Κρητηΐς σ. 9 [[δ' ἐκδ. σ. 15]].

2) Ἐρατὼ τ. Α' σ. 116. *Χουρμούζ.* Κρητικὰ σ. 29 : «οἱ γονεῖς τῆς νύμφης, καὶ ἐν ἐλλείψει οἱ πλησιέστεροι συγγενεῖς της, ἀσπάζονται τὸ εὐαγγέλιον, ἔπειτα τὸν νυμφίον καὶ τέλος τὴν νύμφην θέτοντες εἰς τοὺς ὤμους της μανδήλια ἢ ἄλλα χαρίσματα· ὁμοίως καὶ οἱ γονεῖς ἢ οἱ συγγενεῖς τοῦ νυμφίου· ἔπειτα οἱ ἄνωνοί καὶ τέλος οἱ περιεστῶτες, οἵτινες κρεμοῦν εἰς τὸν λαιμὸν τῆς νύμφης διάφορα νομίσματα περασμένα εἰς κλωστάς». [[Βλ. καὶ Δελτ. Ἱστ. Ἑτ. Α', 529, 3. Καὶ ἐν Μεγαλοπόλει «αἱ φίλαι καὶ συγγενεῖς τῆς νύμφης καὶ τοῦ γαμβροῦ, καθ' ὃν χρόνον φιλοῦσι τὰ στέφανα, δωροῦσιν ἓν μεταξωτὸν μανδήλιον εἰς τὸν γαμβρὸν καὶ συνοδεύουσιν τὸ δῶρόν των μὲ ἓν μικρὸν ῥάπισμα» (Ἀρκαδ. Ἐπετ. 1903 σ. 76). Παρόμοιον ἔθιμον καὶ ἐν Λάστᾳ (*Λάσκαρη* Λάστα σ. 107). Ἐν Βυσωκᾷ Καλαβρύτων ἡ πενθερὰ ῥίπτει εἰς τὸν δεξιὸν ὦμον τοῦ γαμβροῦ *μπόλιαν* ἢ ποικιλόχρωμον μανδήλιον (Δελτ. Ἱστ. Ἑτ. Α', 130). Ἐν Σκύρῳ δὲ ἑκάτερος τῶν δύο παρανύμφων προσφέρει μεταξωτὸν ὕφασμα, ῥιπτόμενον ἐπὶ τῶν ὤμων τῶν νεονύμφων (*Κωνσταντινίδου* Ἡ νῆσος Σκῦρος σ. 164)]].

3) *Buchon* La Grèce continentale et la Morée σ. 236 : « Sa tête (τῆς νύμφης) et ses épaules étaient recouvertes d'un épais voile ou plutôt d'un châle, et sur sa tête était posée une large coupe d'argent... en arrivant devant la mariée, chacun de nous déposa sur la coupe, placée sur sa tête, une petite pièce d'argent ou d'or, antique ou moderne, grecque ou française. Les pièces d'or et d'argent recueillies ce jour-là sont ensuite percées, passées dans un fil d'argent et ajustées de manière à former un bonnet fort gracieux, composé parfois des monnaies antiques les plus rares».

Ἐν Πελοποννήσῳ μετὰ τὸ τέλος τῆς ἱεροτελεστίας κάθηται ἡ νύμφη εἰς γωνίαν τινὰ τῆς αἰθούσης, οἱ δὲ πλησιέστεροι συγγενεῖς ἀσπαζόμενοι αὐτὴν τῇ δωροῦσιν ἀδαμάντινον δακτύλιον.

Ὁ Lebrun περιγράφει ἕτερον τρόπον τοῦ δίδειν τοῖς μελλονύμφοις δῶρα, σωζόμενον μέχρι τοῦ νῦν εἰς πολλὰ μέρη. Πρὶν ἢ ἀρχίσῃ ἡ ἱεροτελεστία φέρουσι μεγάλον δίσκον εἰς τὸν ἱερέα, ὅστις τὸν θέτει πρὸ τῶν περιεστώτων καὶ ἐρωτᾷ αὐτοὺς ἂν ἔχωσι δῶρόν τι νὰ κάμωσιν εἰς τὸν γαμβρὸν καὶ τὴν νύμφην. Πρῶτος ὁ παράνυμφος (le Compère ou Parrain qui est comme le Paranymphe) θέτει τὸ δῶρόν του εἰς τὸν δίσκον καὶ μετ᾿ αὐτὸν πάντες οἱ προσκεκλημένοι ἕκαστος κατὰ τὴν περιουσίαν του ἢ τὴν ἐλευθεριότητά του. Τινὲς μὲν δίδουσιν ἓν χρυσοῦν δουκάτον, ἄλλοι ἓν τάληρον, καὶ οἱ πενέστεροι ἓν γρόσιον (vingt huit soûs) [1]). Ἄλλοι δίδουσι πράγματα διὰ τὸ οἰκοκυρεῖον, ὡς μανδήλιον, λυχνίας, μαγειρικὰ σκεύη καὶ τὰ τοιαῦτα. Ὅταν ὅλοι προσήνεγκον τὰ δῶρά των ὁ παράνυμφος συλλέγει ὅλα τὰ χρήματα, τὰ δένει εἰς ἓν μανδήλιον καὶ τὰ θέτει εἰς τὴν ποδιὰν τῆς νύμφης, βάλλει δὲ κατὰ μέρος τὰ ἔπιπλα [2]).

Ἀπανωπροῖκι λέγεται τὸ ὑπὸ τοῦ πενθεροῦ εἰς τὸν γαμβρὸν διδόμενον κτῆμα, ὅταν ἡ κόρη του δὲν ἦτο παρθένος. Ἀνωτέρω δὲ ἐποιησάμεθα μνείαν τοῦ *παλληκαριάτικου*, δωρεᾶς ὑπὸ χήρας διδομένης εἰς γαμβρόν, ὅστις συνέρχεται μετ᾿ αὐτῆς εἰς γάμον, τὸ πρῶτον νυμφευόμενος.

Ὁ γαμβρὸς εἶναι ὑπόχρεως νὰ ἀγοράσῃ τὴν νυμφικὴν ἐσθῆτα ἥντινα πέμπει εἰς τὴν νύμφην διὰ παιδός, εἰς ὃν ἡ νύμφη προσφέρει δῶρόν τι [3]). Ἐν Κερασοῦντι τὴν Κυριακὴν τοῦ γάμου πέμπονται εἰς τῆς νύμφης τὰ *σινία*. Εἶναι δὲ ταῦτα δύο δίσκοι, ἐφ᾿ ὧν τίθενται διὰ τὴν νύμφην ὑποδήματα καὶ καλύπτρα, ἥτις πρότερον μὲν ἦν ἐριοῦχον ἢ ὕφασμα διάχρυσον, καὶ ἐλέγετο *τουβάκι*, τανῦν δὲ εἶναι μεταξίνη (τουρκιστὶ τσαρτσάφ). Τούτους φέρουσιν ἐπὶ κεφαλῆς νεάνιδες ἢ συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ, συνοδευόμεναι ὑπὸ τῶν γυναικῶν. Ἀφοῦ δὲ παρατεθῶσιν αὐτοῖς τρωγάλια καὶ τράπεζα, τίθενται ἐν τοῖς αὐτοῖς δίσκοις

---

1) [[Εἰς τρυβλίον ῥίπτουσι τὴν παραμονὴν διάφορα νομίσματα, *χαρίσματα* τῆς νύμφης καλούμενα, ἐν Καρυαῖς Καβακλῆ (*Λουλουδοπούλου* Ἀνέκδ. συλλογὴ σ. 182). Ἀργυροῦν νόμισμα ἐν Ὕδρᾳ πρὸ τῆς στέψεως (*Γ. Δ. Κριεζῆ* Ἱστορία τῆς νήσου Ὕδρας. Πάτραι 1860 σ. 203). Ἐν Σαράντα Ἐκκλησίαις οἱ προσκεκλημένοι ἐπήγνυον τὰ χρηματικά των δῶρα ἐπὶ τοῦ ἄρτου, ὅστις μετὰ ἅλατος προσεφέρετο ἐντὸς δίσκου εἰς τὴν νύμφην μετὰ τὴν εἴσοδον αὐτῆς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ· ἐκ τοῦ ἄρτου τούτου μίαν *βούκαν* ἔτρωγε ἡ ἰδία, τὴν δ᾿ ἄλλην προσέφερε εἰς τὸν γαμβρόν (Θρ. Ἐπετ. 1897 σ. 193)]].

2) *Lebrun* Voyage au Levant σ. 153.

3) [[Ἐν Καρυαῖς Καβακλῆ ἡ νυμφικὴ στολὴ γίνεται ἐκ μέρους τοῦ πατρὸς τοῦ γαμβροῦ, παρὰ δὲ τοῖς μετοίκοις ἐκ μέρους τοῦ πατρὸς τῆς νύμφης (*Λουλουδοπούλου* Ἀνέκδ. συλλ. σ. 59). Ἐν Βουρδουρίῳ πλὴν τῆς νυμφικῆς ἐσθῆτος δι᾿ ἐξόδων τοῦ γαμβροῦ παρεσκευάζοντο καὶ τὰ ἐνδύματα τῶν διαφόρων μελῶν τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ, προσκαλουμένου εἰδικῶς ῥάπτου. (Ξενοφάν. Γ', 165). Πρὸ τῶν ἀρραβώνων, ἐν Νισύρῳ, ὁ μνηστὴρ φέρει εἰς τὴν οἰκίαν του ῥάπτριαν, διὰ νὰ κόψῃ τὰ φορέματα τῆς μνηστῆς (*Γ. Παπαδοπούλου* Γεν. περιγρ. Νισύρου σ. 58)]].

ἀπὸ μέρους τῆς νύμφης ὑποκάμισά τινα διὰ τὸν γαμβρόν, τὸν παράνυμφον, τοὺς γονεῖς, τοὺς ἀδελφοὺς καὶ ἄλλους τινὰς συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ [1]).

Ἡ χρηματικὴ ποσότης ἡ διδομένη ὡς προὶξ [2]) δὲν εἶναι παντάπασιν ὑπέρογκος· ὁ Γάλλος About ὁ πάντα ἐν Ἑλλάδι περιπαίζων, διότι μέτρον τὴν εὐρωπαϊκὴν κοινωνίαν νὰ λαμβάνῃ συνηθίζει, ποιεῖ μετ' εἰρωνείας λόγον καὶ τῶν μικροσκοπικῶν προικῶν [3])· ἀλλ' ὡς ὁ Βρετὸς παρατηρεῖ [4]), ἡ προὶξ πολλάκις καταντᾷ τύπος ἁπλοῦς τοῦ συνοικεσίου, ἂν καὶ δὲν λείπουσιν οἱ προικοθῆραι· τὰ τοιαῦτα ὅμως συνοικέσια δὲν εἶναι ἐκ τῶν εὐτυχεστέρων [5]). Ἐν τούτοις, ὡς ἐν πάσῃ κοινωνίᾳ συνήθως συμβαίνει, πολλαπλασιαζομένων τῶν ἀναγκῶν, ηὐξάνετο καὶ τὸ ποσὸν τῆς προικός· κατὰ τὸν [[προ]]παρελθόντα μάλιστα αἰῶνα, τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1737, ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Νεόφυτος ἀπηύθυνε πατριαρχικὸν γράμμα περὶ ὅρου προικοδοσίας πρὸς τὸν μητροπολίτην Ἀθηνῶν, ἐν ᾧ ἐπὶ ποινῇ ἀφορισμοῦ ὡρίζετο εἰς 1500 γρόσια μετὰ τοῦ ἀναγ-

---

1) Πανδώρα τ. Θ' σ. 510.

2) [[Περὶ προικὸς γενικῶς βλ. *Grimm* Deutsche Rechtsaltert. [4] σ. 429 κέ. *Theodoridis* Sexuelles Fühlen und Werten, Leipzig 1920 σ. 84 κέ. Μαρτυρίας περὶ τῆς κατὰ τόπους συνηθείας νὰ δίδεται προὶξ ἢ ὄχι, εἰς τί συνίσταται αὕτη κτλ. βλ. *Εὐχτάλ* παρὰ *Βικέλα* Διαλέξεις καὶ ἀναμνήσεις σ. 311 (Ῥούμελη). *Λάσκαρη* Λάστα σ. 112 § 14. 114. *Κουκουλὲ* Οἰνουντιακὰ σ. 94. 98 (Οἰνοῦς). *Γ. Δ. Κριεζῆ* Ἱστορία τῆς νήσου Ὕδρας, Πάτραι 1860 σ. 199. *B. Schmidt* Die Insel Zakynthos σ. 89—90. *Λαμπρίδου* Ἠπειρ. μελετήμ. Γ', 57. Δ' 33—4. Ζ', 22 (Ἤπειρος). Ἀκρόπολις φιλολογικὴ 1888 σ. 605. 606 (αὐτ.) *Μ. Γ. Κωνσταντινίδου* Ἡ νῆσος Σκῦρος, Ἀθ. 1901 σ. 163. *Βάλληνδα* Κυθνιακὰ σ. 112. *Γάσπαρη* Ἡ νῆσος Ἀμοργός, 1895 σ. 66. *Σταματιάδου* Ἰκαριακὰ σ. 108. (Βλ. καὶ σ. 154 κέ. ἐν προικοσυμφώνοις). Χιακὰ Χρονικὰ *Ἀμάντου* Α', 82 (Χίος). *Οἰκονομοπούλου* Λεριακὰ σ. 77. 97. ΚΠ. Σύλλ. ΚΕ', 159—160 (Σύμη). *Σακελλαρίου* Κυπρ. 1890 Α', 719—720. *Ι. Πρωΐου* Γαμήλια ἤθη καὶ ἔθιμα ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν Ἐθν. Ἀγωγῇ 1901 σ. 108. *Abbott* Maced. Folkl. σ. 148. *Λουλουδοπούλου* Ἀνέκδ. συλλ. σ. 181 (Καρυαὶ Καβακλῆ). Ἀκρόπολις φιλολογικὴ 1888 σ. 791 (Βιτώλια). Θρᾳκ. Ἐπετ. 1897 σ. 192. 194 (Σαράντα Ἐκκλησίαι). ΚΠ. Σύλλ. Η', 547 (Φέρραι Θρᾴκης). *Π. Γ. Μακρῆ* Τὸ Κατιρλί, Κ/π. 1888 σ. 93. Ξενοφάνης Δ', 231—2 (Λιβίσιον). Αὐτ. Γ', 163 κέ. (Βουρδούριον). Αὐτ. Δ', 426 (Μαλακοπὴ Καππαδοκίας). Παρνασσὸς ΙΕ', 603 (Καππαδοκία). *Σ. Φαρασοπούλου* Τὰ Σύλατα σ. 36. Βύρων 1878 Γ', 558 (Σινώπη τοῦ Πόντου). Παρὰ Βουλγάροις βλ. Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1915 σ. 336. Μνείαν προικὸς εἰς δημ. ᾄσματα βλ. *Πολίτου* Ἐκλ. ἀρ. 136. 137. Κληρονομικὰ ἔθιμα: *Μ. Γεδεὼν* Κανονικαὶ διατάξεις Α', 146 κέ. 149 κέ. Β', 81 κέ. *Οἰκονομοπούλου* ἔνθ. ἀν. σ. 97 κέ. (ἐν Λέρῳ). *Παπαδοπούλου* Γενικὴ περιγραφὴ Νισύρου 1909 σ. 59. ΚΠ. Σύλλ. ΚΕ', 160—161. *Michaud et Poujoulat* Corresp. d'Orient, Bruxelles 1835 IV, 134]].

3) *About* La Grèce contemporaine κεφ. IV § 3: «Un jeune homme cherche non seulement une femme, mais une dot. Malheureusement les dots sont plus rares que les femmes. Une fille qui a six mille francs en argent et l'habitude de porter des plumes, n'est pas un mauvais parti».

4) *Duvray* Les Grecs modernes. Moeurs, coutumes, usages, littérature, politique, religion, commerce, marine etc. Bruxelles 1863 σ. 18 κέ.

5) [[Παράπονα κατὰ προικοθηρῶν κτλ. βλ. ἐν Γύπαρι πρ. Ε' στ. 225 κέ. σ. 274 Σάθα. Ὀλέθρια κοινωνικὰ ἀποτελέσματα ἀπληστίας γαμβρῶν ἐν Ῥόδῳ βλ. *Μπιλιώτου-Κοτζιᾶ* Ἡ νῆσος Ῥόδος Β', 284]].

καίου ἱματισμοῦ ὁ ἀνώτατος ὅρος τῆς προικός [1]). Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἀποσπῶμεν τὰ κατωτέρω, ἐν οἷς ἐν ἐκτάσει ἐκτίθενται αἱ περὶ προικὸς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην συνήθειαι.

«Ἐπειδὴ τοιγαροῦν καὶ οἱ τῆς Πολιτείας καὶ ἐπαρχίας ταύτης (τῶν Ἀθηνῶν) χριστιανοὶ ἔφθασαν ἤδη περιπεσεῖν τοιαύτῃ τινὶ κοινῇ δυστυχίᾳ τε καὶ δυσπραγίᾳ ἐξ ὑπερβολῆς καὶ ἀμετρίας, τὴν ἀρχὴν λαβούσῃ ἐν ταῖς διδομέναις προικοδοσίαις ταῖς θυγατράσιν αὐτῶν· ἐπικρατησάσης καὶ γὰρ ἄνωθεν συνηθείας ἐν τῇ πολιτείᾳ ταύτῃ μὴ μόνον δίδοσθαι ἄσπρα μετρητὰ ταῖς εἰς γάμον ἐκδιδομέναις θυγατράσιν αὐτῶν, ἀλλὰ προσέτι προικοδοτεῖσθαι ταύταις καὶ πράγματα, καὶ κτήματα, ἐλαιόδενδρα δηλαδή, ἀμπέλια, χωράφια, μάλαγμα, μαργαριτάριον, καὶ φορέματα ῥουχικὰ οὐ τῆς τυχούσης τιμῆς ὄντα, καὶ διὰ τὸ ἀδιόριστον εἶναι τὴν τούτοις δόσιν, εἰς ὑπέρογκόν τινα αὔξησιν τοῦ πράγματος κατὰ μικρὸν προκεχωρηκότος φιλοτιμίαις σφαλεραῖς τῶν ἀσταθμήτῳ λογισμῷ ἀδιακρίτως εἰς ἐπιδείξεις ματαίας φερομένων ἠθῶν, οἱ τέως ἐμπολιτευόμενοι χριστιανοὶ βιαζόμενοι ἑκόντες ἀέκοντες ἀκολουθεῖν τῇ τοιαύτῃ ἀταξίᾳ τῆς ὑπερβολῆς, ἐφ' ᾧ διασῶσαι ἕκαστος τὸ τῆς ἧς ἔτυχε τάξεως ἐν τῷ πολιτικῷ καταστήματι ἔντιμον, μυρίων κακῶν ἀθρόον ἐν πείρᾳ γίνονται· αὐτοί τε γὰρ ὑποπίπτουσιν ἐσχάτῃ δυστυχίᾳ ἀναγκαζόμενοι ἐκκενῶσαι πᾶσαν αὐτῶν τὴν περιουσίαν εἰς τὴν προικοδοσίαν τῶν θυγατέρων αὐτῶν, καὶ τὸ λοιπὸν τῆς ζωῆς αὐτῶν ἐν ἐνδείᾳ ἐσχάτῃ ἀτίμως διαβιῶσαι, οὐ μήν, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἄρρενας αὐτῶν παῖδας ἀπρονοήτους καὶ ἀκυβερνήτους καταλιμπάνειν, καὶ ἀδίκως ὑστερεῖν αὐτοὺς τῆς ἀνηκούσης ἀπὸ πατρικῆς φιλοστοργίας, καὶ νομικῆς διατάξεως κοινῆς καὶ ἰσομοίρου ἐκ τῆς αὐτῆς περιουσίας συμμεθέξεως μετὰ τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν . . . Κἀντεῦθεν διέγνωσαν, ὅπως ἡ μὲν πρώτη προικοδοσία ὑπάρχῃ διωρισμένη εἰς χίλια πεντακόσια γρόσια, δηλαδὴ πάντων τῶν προικοδοτουμένων πραγμάτων εἰς μέσον προτιθεμένων, τῶν μουλκίων,

1) Ἐδημοσιεύθη ἐν Ἐθνικῷ Ἡμερολογίῳ ὑπὸ *Μ. Π. Βρετοῦ* 1864 σ. 233—237. [[Γενικῶς περὶ κανονικῶν διατάξεων καὶ ὅρων προικοδοσιῶν βλ. *Μ. Γεδεὼν* Αἱ κατὰ τῆς πολυτελείας καὶ τῶν προικῶν ἐθνικαὶ ἐνέργειαι κατὰ τοὺς τελευταίους τέσσαρας αἰῶνας ἐν ΚΠ. Συλλ. 1891 τ. ΚΑ' σ. 49—55, εἰδικῶς δέ: Διαταγαὶ Γάμων, Ἐν ἔτει σωτηρίῳ 1767 (Λόγοι Σαμουήλ, Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Πρβλ. καὶ *Ἀθ. Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου*, Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν σ. 410). Διαταγαὶ γάμων καὶ προικοδοσιῶν. Ὅροι καὶ κανόνες, Κων/πολις 1827. *Μ. Γεδεὼν* Κανον. διατάξεις Α', 70—3. 218. 257—260. 305—310. 314—339. Β', 78—80. 129—136. 145—8. 437—451. *Τοῦ αὐτοῦ* Γράμμα [πατριαρχικὸν] κατὰ προικοδοσιῶν ἐν Φιλολ. Ἠχῷ 1896 ἀρ. 1 σ. 17—19. *Δ. Α. Παναγιωτίδου* Κῶδιξ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος κατὰ προικοδοσιῶν ἐν τῇ ἱερᾷ μητροπόλει Παραμυθίας καὶ ἱστορικαί τινες ἐξ αὐτοῦ σημειώσεις ἐν ΚΠ. Συλλ. ΚΖ', 307—312. Κανονισμὸς τῶν προικῶν ἐν Λιασκοβέτζι τῆς Ἠπείρου, δημοσ. ὑπὸ *Σπ. Λάμπρου* ἐν Νέῳ Ἑλληνομνήμονι Ι', 193—5 (ἐκ νομοκάνονος ΙΗ αἰ.). Προικὸς καὶ γαμηλίων ἐθίμων κανονισμὸς ἐν τῇ μητροπόλει Λαρίσης διὰ διατάξεως τοῦ μητροπολίτου Λαρίσης καὶ τῶν παρεδρευόντων ἐπισκόπων Τρίκκης καὶ Ἐλασσῶνος, δημοσ. ὑπὸ *Α. Μομφερράτου* ἐν Ἐφημερίδι (Κορομηλᾶ) 31 Μαΐου 1889. Πρβλ. καὶ *Δ. Γρ. Καμπούρογλου* Οἱ προικοθῆραι τοῦ παρελθόντος αἰῶνος καὶ τὰ τραχώματα ἐν Παρνασσῷ 1894 ΙΖ', 161—7. *Θ. Ν. Φιλαδελφέως* Τὰ ἀθηναϊκὰ τραχώματα ἐν ἔτει 1734, ἐν Ἑβδομάδι 1884 Α', 105—6. *Τοῦ αὐτοῦ*. Περὶ τραχώματος ἐν Ἁρμονίᾳ 1901 σ. 258—268]].

τοῦ μαλάγματος, τοῦ μαργαριταρίου, τοῦ χαλκώματος, τοῦ στάγκου, ἔτι δὲ καὶ τῶν διωρισμένων σὺν τούτοις ῥουχικῶν, ἤτοι δέκα ὑποκαμισοβράκων καὶ οὐ πλειόνων, δέκα μπολίων, δύο κραββατοστρωσίων μετὰ τῶν ἐπακολουθούντων αὐτοῖς νυμφικῶν κοσμημάτων, καὶ λοιπῶν τῶν ἐπιδιδομένων μέχρι καὶ τοῦ μικροτάτου... Μετὰ δὲ τοῦτον εἶναι, καὶ γίνεσθαι καὶ δευτέρας, καὶ τρίτης τάξεως προικοδοσίαι, αἵτινες ἔχωσι μένειν ἀδιόριστοι μὲν κατὰ τὸν ἀριθμὸν ἔμπης ὀλιγωτέρας καὶ κατωτέρας ποσότητος καὶ ὑποβεβηκυίας τῇ πρώτῃ...»[1]).

Ἅμα οἱ γονεῖς *δώσωσι λόγον*, ὡς συνήθως καλεῖται ἡ συγκατάθεσις αὐτῶν εἰς τὸν ὑπὸ τῶν *προξενητριῶν* προταθέντα γάμον[2]), τελεῖται συμπεφωνημένην τινὰ ἡμέραν ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς νύμφης ὁ ἀρραβών. Ὁ μνηστὴρ μετὰ τῶν γονέων αὐτοῦ, τοῦ παρανύμφου (*κουμπάρου*)[3]) καί τινων συγγενῶν ὑπὸ περι-

---

1) [['Ανάλογος εἰς πτωχὰς προίξ: «δοθήτωσαν ὑπέρπυρα ρ' τινὶ παιδὶ θηλυκῷ πένητι πρὸς τὸ ὑπανδρευθῆναι» ('Εκ διαθήκης ἐν Κρήτῃ τοῦ 1502 ἐν *Σάθα* Μεσ. Βιβλ. Ϛ', 683]].

2) *Λουκᾶ* Φιλολογ. 'Επισκ. σ. 77. [[*Σακελλαρίου* Κυπρ. Α', 719.—Συνήθως οἱ γάμοι συνομολογοῦνται διὰ προξενειᾶς ἢ πάντως διὰ μεσολαβήσεως προξενητῶν. Μαρτυρίας περὶ τούτου ὡς καὶ τρόπους, καθ' οὓς γίνεται ἡ προξενειὰ βλ. *Καρκαβίτσα* Λυγερὴ 1896 σ. 19 κέ. 1920 σ. 18 κέ. 'Εστία 1882 ΙΔ', 579 ('Αθῆναι ἐπὶ Τουρκοκρατίας). Δελτ. 'Ιστ. 'Ετ. Α', 124 (Βυσωκὰ Καλαβρύτων). *Κουκουλὲ* Οἰνουντ. σ. 93—4. Πιτταχὸς 1878 σ. 202 ('Ηπειρος). 'Ημερολ. Σκόκου 1910 σ. 362—3 (Βελβεντός). *Λουλουδοπούλου* 'Ανέκδ. συλλ. σ. 171 (Καρυαὶ Καβακλῆ). 'Εθν. 'Αγωγὴ 1901 σ. 122 (Μακεδονία). *Abbott* Maced. Folkl. σ. 148 (αὐτ.) *Γουσίου* Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 57 (Λακκοβίκια). *Βάλληνδα* Κυθν. σ. 111. *Οἰκονομοπούλου* Λεριακὰ σ. 79. *Γ. Παπαδοπούλου* Γεν. περιγρ. Νισύρου σ. 57. *Σακελλαρίου* Κυπρ. 718—9. 'Ημερολ. Σκόκου 1908 σ. 312—6 (Λαογρ. Α', 404—5 ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τοὺς παλαιοτέρους χρόνους). *Π. Γ. Μακρῆ* Κατιρλὶ σ. 93. Δελτ. 'Ιστ. 'Ετ. Α', 527 ('Αμισός). Ξενοφάν. Γ', 164 (Βουρδούρι). 'Εστία 1889 ΚΖ', 46 ('Ικόνιον). Ξενοφάν. Δ', 428 (Μαλακοπὴ Μ. Καππαδοκίας). Αὐτ. σ. 231 (Λιβίσιον). Ἡ αἴτησις γίνεται ἐκ μέρους τοῦ γαμβροῦ (*Βάλληνδα* Κυθν. σ. 111. *Λαμπρίδου* 'Ηπειρ. μελετ. Γ', 57. *Σ. Φαρασοπούλου* Τὰ Σύλατα σ. 13). Περὶ προμνηστριῶν παρ' ἀρχαίοις βλ. *Γρ. Παλιουρίτου* 'Αρχαιολ. ἑλλ. Β', 209. *Becker-Göll* Charicles III, 354 κέ. *Hermann* Privatalt. σ. 261. 'Απόφασις γάμου διὰ προξενητῶν στελλομένων εἰς τὴν οἰκίαν τῆς νύμφης, παρ' ἀρχαίοις 'Ινδοῖς: Haas ἐν *Weber's* Ind. St. V, 181. 236. 288. 291 κέ. 380. Περὶ προξενειᾶς γενικῶς καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς βλ. καὶ *Reinsberg-Düringsfeld* Ethn. Curiositäten, Lpz. 1879 σ. 1—19. Rev. d. trad. pop. VIII, 402 (παρὰ τοῖς 'Ανναμίταις). *Nore* Coutumes des provinces de France σ. 187 (ὅτι ἐν Pont-l'Abbé τῆς Βρετάνης οἱ προξενηταί, ὅπως ἐπιτύχωσι, φοροῦσι δύο εἰδῶν κάλτσαις. 'Ομοίως καὶ ἐν Κύθνῳ: *Βάλληνδα* Κυθν. σ. 111. Εἴς τινας ἄλλας ἐπαρχίας τῆς Γαλλίας ἐν γένει ὁ τοιαύτας περικνημίδας φορῶν πιστεύεται ὅτι ἐξουδετεροῖ τὰ μάγια: Nore αὐτ. σ. 285)]].

3) *Κουμπάρος*. «*Κόμπαρος*, ὃς συνέζευκται εἰς ὑπηρεσίαν τινί, ὁμοίως τὴν αὐτὴν ἐκτελῶν χρείαν» ἐξηγεῖ ὁ Σουΐδας ἐν λ. Τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἔχει ἡ ταυτόσημος τῇ ξενικῇ καὶ μέχρι τοῦ νῦν σῳζομένη παρ' ἡμῖν ἑλληνικὴ λ. *σύντεκνος*, ἥτις εἴς τινα τῆς 'Ελλάδος μέρη σημαίνει ἐπίσης καὶ τὸν παράνυμφον. Περὶ τῆς λ. *κουμπάρος*, ἐκ τοῦ λατινικοῦ παραγομένης βλ. *Pashley* Travels in Crete τ. II, σ. 197. *Iken* Eunomia τ. III σ. 101. Πρβλ. καὶ *Du Cange* Glossar. Latinit. ἐν λλ. commater, commaternitas, compater, compaternitas καὶ compateratus. [[*Τοῦ αὐτοῦ* Glossar. Graecit. στ. 1113 λ. παράνυμφος]]. Ὁ κουμπάρος λέγεται διὰ λατινιζούσης ἐπίσης λ. καὶ *νονός*, ὅθεν καὶ τὸ ἀλβανικὸν *νοῦνι*, πληθ. νουνέρε-τε (*Hahn* Alban. Stud. III, 86). Κουμπάρος διορίζεται ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ συνήθως ὁ ἀνάδοχος αὐτοῦ, καὶ τούτου μὴ ζῶντος ὁ υἱός του, ἢ ἕτερος τοῦ

ληπτικὸν ὄνομα *συμπεθεριὸ* καλουμένων[1]), ἔρχονται ἐκ τῆς νύμφης, ὅπου ἁπλῶς ἀνταλλάσσουσι δακτυλίδια, μὴ τελουμένης τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἀρραβῶνος[2]), ἥτις συνήθως τελεῖται τὴν Κυριακὴν τοῦ γάμου, πρὸ τῆς τοῦ γάμου ἀκολουθίας[3]). Ὁ ἀρραβὼν ἐτελεῖτο καὶ παρὰ Ρωμαίοις, arra sponsalia κα-

---

γαμβροῦ φίλος (Πανδώρ. Θ', 509. *Χουρμούζη* Κρητικ. σ. 28 [[βλ. καὶ Λαογρ. Σύμμ. Β', 231 καὶ σημ. 4]]), ἡ δὲ σύζυγός του *κουμπάρα* ἢ *κουμπάρισσα* λεγομένη συμπαραστατεῖ καὶ αὐτὴ εἰς τὰς τελετὰς τοῦ ἀρραβῶνος καὶ τοῦ γάμου καὶ τὰς ἄλλας ἑτοιμασίας· εἰς τὰς νήσους, ὅταν μάλιστα αἱ νυμφευόμεναι ἦσαν πρωτότοκοι, συνηθίζετο νὰ ἔχωσι τρεῖς ἢ τέσσαρας ἢ καὶ πλειοτέρους κουμπάρους (*Tournefort* Voyage du Levant τ. I σ. 124. *Χουρμούζη* αὐτ.). Ὅμοιοι πρὸς τοὺς κουμπάρους ἦσαν οἱ *παράνυμφοι* ἢ *πάροχοι* τῶν ἀρχαίων (Ἐτυμολογ. μέγ. σ. 145, 31. *Εὐσταθ.* Εἰς Ἰλιάδ. Ζ, 420 σ. 652, 42: «ὁ συναπάγων τὴν νύμφην ἢ πεζῇ ἢ ἐφ' ἁμάξης». *Schoemann* Griech. Altert.³ II, 557 [[βλ. καὶ *Hermann-Blümner* Privataltert. σ. 272. 273. 274. *Iw. Müller* Gr. Privataltert. σ. 447 d]], πρὸς δὲ τὰς κουμπάρας αἱ *νυμφεύτριαι*: «Νυμφεύτρια, ἡ παράνυμφος, ἀττικῶς» (*Μοῖρις* σ. 269. *Θωμ. Μαγιστρ.* σ. 633 λ. νυμφεύτρια)· «ἡ διοικουμένη τὰ περὶ τὸν γάμον γυνή» (*Πολυδεύκ.* Γ', 41)· «ἡ συμπεμπομένη ὑπὸ τῶν γονέων τῇ νύμφῃ παράνυμφος» (*Φώτιος* λ. Νυμφεύτρια) ἢ *νυμφοστόλοι*: «νυμφοστόλος, ἡ παράνυμφος» (*Ψευδοχρυσοστομ.* τ. V σ. 744 e Paris). Παρὰ Ρωμαίοις ὑπῆρχον ἐπίσης παράνυμφοι (pronuba) ἐν ταῖς τοῦ γάμου τελεταῖς (*Marquardt* Römische Privataltert. τ. I σ. 47 κέ.). [[Ὁ βυζαντινὸς *Θεοφάνης* ἀναφέρει ὅτι εἰς τὸν γάμον τοῦ αὐτοκράτορος Μαυρικίου «*παρενύμφευσε* Μαρίτης ὁ εὐνοῦχος» (σ. 388—9 Bonn. 252 De Boor). Περὶ παρανύμφου παρὰ χριστιανικοῖς καὶ ἄλλοις λαοῖς βλ. *Herzog* Realencyklopädie f. protestant. Theologie u. Kirche II, 345—6]]. Παρ' Ἀλβανοῖς παράνυμφοι γίνονται οἱ *βλάμιδες* ἢ ἀδελφοποιτοὶ τῶν συζύγων (*Hahn* ἔνθ. ἀν. I, 145), ὅπως συνήθως καὶ παρὰ τοῖς ποιμέσι τῆς Ρούμελης (*Buchon* La Grèce Continentale σ. 235). [[Κατὰ τὸν *Pouqueville* (Hist. de la Régénerat. de la Grèce, Par. 1824 I, 84. 1825 I, 100. Génève 1825 I, 61. Bruxelles 1843 I, 64) παρὰ τῶν Ἑλλήνων παρέλαβον οἱ Ἀλβανοὶ τὸ ἔθιμον τοῦ κουμπάρου]]. Ἐννοεῖται ὅτι καὶ μόνον γυναῖκες δύνανται νὰ ὦσι κουμπάραι, ἤτοι νὰ συμμετάσχωσι τῶν ἐκκλησιαστικῶν τελετῶν. [[Ἐν Βελθάνδρῳ (στ. 1033—4 σ. 159 Legrand) ἀνὴρ εἶναι ὁ κουμπάρος τοῦ γαμβροῦ, γυνὴ δ' ὁ τῆς νύμφης. Πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ὁ κουμπάρος ἀγοράζει τὰ στέφανα καὶ τὰς λαμπάδας τοῦ γάμου]].

1) Ἡ λέξις *συμπένθερος* καὶ *συμπενθεριάζειν* ἦσαν εὔχρηστοι καὶ παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς· παρ' Ἀλβανοῖς τὸ *συμπεθεριὸ* λέγεται κρουσκερὶ (*Hahn* ἔνθ. ἀν. σ. 143).

2) [[Ἄνευ ἱεροτελεστίας οἱ ἀρραβῶνες κατὰ διαταγὴν τῆς συνόδου (Ἐγκύκλιοι Ἱερᾶς συνόδου σ. 63 ἀρ. 11. σ. 88 ἀρ. 286). Ἱερὰ εὐλογία μνηστείας ἐν Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ νεαραῖς περὶ μνηστείας (Ἑστία 1889 τ. ΚΗ' σ. 232 α. 232 β. 233 α). Πρβλ. καὶ *Ducange* στ. 124 λ. ἀρραβῶνες (ἀρραβωνίζεσθαι)]].

3) Παρατιθέμεθα ἐνταῦθα περιγραφάς τινας ἀρραβώνων: *Χουρμούζη* Κρητικὰ σ. 27—28· «ὁ ἄνδρας μὲ μερικοὺς συγγενεῖς του καὶ τὸν ἱερέα τοῦ χωρίου πηγαίνει εἰς τὴν οἰκίαν τῆς γυναικός, καὶ μετὰ τὸν συνήθη χαιρετισμόν, παρουσιάζεται ἡ νέα, κρατοῦσα εἰς μὲν τὴν ἀριστερὰν χεῖρα ἓν πιάτο μὲ ὀπωρικά, καὶ μὲ ἓν ῥακοπότηρον, ἔχουσα καὶ ἓν χειρόμακτρον εἰς τὸν μικρὸν δάκτυλον τῆς ἀριστερᾶς, εἰς δὲ τὴν δεξιὰν κρατεῖ δοχεῖον μὲ ῥακή· κερνᾷ λοιπὸν πρῶτον τὸν ἱερέα, ἔπειτα τοὺς γεροντοτέρους καὶ τελευταῖον τὸν ἀρραβωνιστικόν της· εὐχόμενοι ὅλοι τὸ *καλὰ ξετελέσματα* ἀλλάζουσιν ἔπειτα τὰ δακτυλίδια καὶ ἀναχωροῦν· τὸν ἀρραβῶνα αὐτὸν ὀνομάζουν δακτυλίδωμα». Πανδώρα τ. Θ' σ. 509: «Ἀφοῦ ἀμφοτέρωθεν συναινέσωσιν, ἔρχονται ἀπὸ μέρους τοῦ νέου εἰς τῆς νεάνιδος εἰς ἱερεύς, ὁ ἀνάδοχος ἢ ὁ μέλλων παράνυμφος (κουμβάρος) τοῦ νέου μετὰ συγγενῶν, ἵν' ἀρραβωνίσωσι τοὺς νέους... Ἀφοῦ δ' ὁ ἱερεὺς εὐλογήσῃ, ἀνταλλάσσονται τὰ δακτύλια· καὶ τὸ μὲν τῆς

λούμενος [1]).

Μετὰ τὸν ἀρραβῶνα οἱ μνηστῆρες βλέπουσιν ἀλλήλους συνεχῶς· ἡ τῶν ἠθῶν δὲ αὐστηρότης κανονίζει τὰς συνεντεύξεις ταύτας, ἐν αἷς πολλάκις συμπα-

---

νεάνιδος δίδοται εἰς τὸν παράνυμφον, τὸ δὲ τοῦ νέου κρατῶν ἐπ' ἄρτου ὁ αὐτὸς παράνυμφος κομίζει εἰς τὴν μητέρα τῆς νεάνιδος. Ὁρίζεται δ' ἡ προθεσμία ἡ μέχρι συζεύξεως· παρατίθεται τράπεζα, καὶ γίνεται πρόποσις ὑπὲρ τῶν νέων· διανέμονται πεφρυγμένα λεπτοκάρυα καὶ γλυκύσματα εἰς τοὺς ἀπὸ τοῦ γαμβροῦ ἐλθόντας, οἵτινες μετὰ ταῦτα ἀναχωροῦσιν» *Fauriel* Chants pop. de la Gr. τ. I σ. XXXIV: «La soirée d'un jour convenu, les parents des deux futurs se réunissent, avec un prêtre, soit chez le père du jeune homme, soit chez celui de la fille. On dresse le contrat civil du mariage, après quoi deux jeunes filles introduisent la future épouse voilée, et la présentent à son futur, qui la prend et la conduit par la main devant le prêtre. Celui-ci bénit le jeune couple, après qu'ils ont échangé leurs anneaux. Cela fait, la fiancée se retire, et les parents restent ensemble à se réjouir et à boire à la santé des futurs époux». *Saint-Sauveur* Voyage pittoresque etc. τ. II σ. 42. Ἐν Κύπρῳ ἐπίσης προσφέρεται κατὰ τοὺς ἀρραβῶνας γεῦμα εἰς τοὺς συγγενεῖς (*Λουκᾶ* Φιλολ. ἐπισκ. σ. 77). [[Ἐν δήμῳ Οἰτύλου καὶ ἐν μέσῃ Μάνῃ κερνῶσι κρασὶ καὶ ῥήχνουν μερικὰ τουφέκια. Εἰς δὲ τὰ μεσόγεια τῆς Κρήτης, κατὰ τὸν *Κουκουλὲν* ἐν Λαογρ. Α', 307, «ὁ γαμβρὸς κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ ἀρραβῶνος προσφέρει εἰς τὸν πενθερὸν νωπὸν καὶ μέγαν ἰχθύν, ὅστις... τρώγεται κατὰ τὸν δεῖπνον τῆς ἑσπέρας τοῦ ἀρραβῶνος». Παρὰ τοῖς Ἕλλησι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐσυνηθίζετο νὰ νηστεύωσιν ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας αἱ μεμνηστευμέναι γυναῖκες (*Theodoridis* Sexuelles Fühlen u. Werten σ. 16, 2). Ἐν Πόντῳ δέ, κατὰ τὸν *Α. Α. Παπαδόπουλον* ἐν Λαογρ. Ϛ', 60—61, ἡ μνηστὴ ἔχει καθῆκον νὰ περιποιῆται τοὺς ἐπισκεπτομένους συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ. Εἰς τὰ Ἀνώγεια τῆς Κρήτης ἰδιαίτερον διακριτικὸν τῶν μεμνηστευμένων παρθένων εἶναι ὅτι «εἰς τὴν ζώνην, ἥτις περιβάλλει τὴν ὀσφὺν των, φέρουν μικρὴν καὶ κομψὴν μάχαιραν, ἥτις δίδεται παρὰ τοῦ μνηστῆρος ὡς ἀρραβών, συμβολίζων τὴν προστασίαν καὶ τὴν ἀπειλὴν τοῦ ἄρρενος» (*Ι. Κονδυλάκης* ἐν Ἑστίᾳ 26 Ἰουνίου 1896 σ. 2). Ἰδιαιτέραν στολὴν ἔφερον ἄλλοτε αἱ μεμνηστευμέναι καὶ ἐν Καρυαῖς Καβακλῆ, ἧς περιγραφὴν βλ. ἐν *Λουλουδοπούλου* Ἀνεκδ. συλλ. σ. 173. Ἐν Βιτωλίοις δὲ ἡ ἐν ὥρᾳ γάμου προσεπέρραπτε ἐπὶ τοῦ φορέματος κατὰ τὸ ἀνώτερον μέρος τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος κέντημά τι κυκλοτερὲς (Ἀκρόπολις φιλολογικὴ 1888—9 σ. 791 6). Περιγραφὰς τῶν κατὰ τοὺς ἀρραβῶνας βλ. προσέτι: *Γ. Δ. Κριεζῆ* Ἱστ. τῆς νήσου Ὕδρας σ. 198 (ἐν Ὕδρᾳ πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως). *Μ. Γ. Κωνσταντινίδου* Ἡ νῆσος Σκῦρος σ. 163—4. *Georgeakis et Pineau* Le Folk-lore de Lesbos σ. 313—4. *Οἰκονομοπούλου* Λεριακὰ σ. 81. 84. *Παπαδοπούλου* Γεν. περιγρ. Νισύρου σ. 58. *Σακελλαρίου* Κυπρ. 1890 Α', 719. Φιλία (περιοδικὸν Μεγίστης) τ. Α' (Η') 1909 σ. 34—5 (ἐν Καστελλορίζῳ). Ἐθν. Ἀγωγὴ 1901 σ. 123 (ἐν Μακεδονίᾳ). *Abbott* Maced. Folkl. σ. 150 κέ. (αὐτ.). *Λουλουδοπούλου* Ἀνέκδ. συλλ. σ. 171—4 (ἐν Καρυαῖς Καβακλῆ). Ἡμερολ. Ἀνατολῆς 1885 σ. 83—86 (ἐν Βιζύῃ). Θρᾳκ. Ἐπετ. 1897 σ. 192 (ἐν Σαράντα Ἐκκλησίαις). Ξενοφάν. Β', 284—5 (ἐν Συλάτοις). Αὐτ. Δ', 232—3 (ἐν Λιβισίῳ). *Ι. Σαραντίδου Ἀρχελάου* Ἡ Σινασός σ. 76—8. Δελτ. Ἱστ. Ἐτ. Α', 527—8 (ἐν Ἀμισῷ). Γενικῶς περὶ ἀρραβώνων: *Δ. Π. Παπούλια* Ἱστορικὴ ἐξέλιξις τοῦ ἀρραβῶνος ἐν τῷ ἐνοχικῷ δικαίῳ, Λιψία 1911. *G. Ferrari* ἐν Byz. Zeitschr. 1909 σ. 167 κέ. Πρβλ. καὶ αὐτ. 1899 σ. 546. Βλ. καὶ τὰς ὑπὸ τοῦ *Μομφερράτου* ἐν Ἑστίᾳ 1889 τ. ΚΗ' σ. 232—3 δημοσιευθείσας Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ νεαρὰς περὶ μνηστείας]].

1) Sponsalia: *Gell.* N. Att. IV, 4. *Isidor.* Orig. IX, 7, 3. *Ulpian.* Digest. XXIII, 1. 2. *Plaut.* Aul. II, 2. 77. *Trin.* II, 4. 98. V, 2. 33—39. *Curcul.* V, 2, 74. *Poenul.* V, 3, 37. (*J. Marquardt* Röm. Privatalt. I, 38 κέ.). Arra sponsalia (*Juvenal* VI, 27. *Plin.* Nat. Hist. XXXIII, 1. *Isidor.* Origin. XIX, 22, 4. *Tertullian.* Apologet. 6) ἐπειδὴ εἰς ὅλας τὰς συναλλαγὰς σχεδὸν ἀντήλλασσον δακτύλια (*Marquardt* αὐτ. 39—40).

ρίσταται ἡ μήτηρ ἢ τις τῶν τῆς κόρης συγγενῶν. Ἐν Κάσῳ ὁ *ἁρμαστής*, ὡς καλεῖται ὁ μνηστὴρ [1]), δύναται νὰ εἰσέρχηται εἰς τὸν οἶκον τῆς *ἁρμαστῆς*,

---

1) Ἐκ τοῦ *ἁρμάζω*. Παρ' *Ἡροδότῳ* (ϛ', 65) ἁρμοσάμενος=ἀρραβωνίσας. [[«(Κάτων) ἡρμόσατο Λεπίδαν» (*Πλουτάρχ.* Κάτ. 7 σ. 762)]]. Ἡρμοσμένη=μεμνηστευμένη ἐν ταῖς Πράξεσι Παύλου καὶ Θέκλης (Β' αἰ. μ. Χ.) ἐν *Tischendorf* Act. apost. apocr. σ. 44 § 15 σ. 46. [[«Ἁρμόζω σφίσιν ἀλλήλους»=νυμφεύω (*Ἀππιαν.* Συρ. 61). «εἶναι γὰρ αὐτῷ ἡρμοσμένην πρὸς γάμον» (*Πρίσκου Πανίτου* ἀπ. 16 ἐν *Müller* FHG. IV, 99). «συνηρμόσθησαν ἀλλήλοις» ἐπὶ γάμου (*Ἰουστινιαν.* νεαρ. 97 (74) § 1 σ. 523 Lingenthal). «ὁρμασάμενος»=μνηστευθεὶς (*Θεοφάν.* σ. 460 Bonn. 298 De Boor· κατωτέρω σ. 461 Bonn. 299 De Boor «ἡ μεμνηστευμένη»)· «ὁ ὁρμασάμενος αὐτὴν»=«ὁ μνηστευσάμενος αὐτήν», τῶν δύο τούτων λέξεων ἀδιαφόρως χρῆσις ἐν τῷ αὐτῷ κειμένῳ (Βίος ὁσίας Εὐφροσύνης 12, Η' αἰ., ἐν Anal. Bolland. II, 201 (1883). «συναρμόσαι» (*Ἄνν. Κομν.* Η' 9 σ. 241 d Paris). «καὶ ἡρμώθη αὐτόν». ([*Γεωργ. ἁμαρτ.*] (ΙΒ' αἰ.) ϛ' 14 σ. 886 Muralt). «ὁρμαστός» (Μαρτύριον ἁγ. Νηρέου καὶ Ἀχιλλέου, ΙΒ' αἰ., σ. 17, 8 Achelis), «ὁρμαστάς» (αἰτιατ.) (αὐτ. 20, 17)· «ἐνηρμόζετο» ἡ κόρη τῷ υἱῷ ἐκείνου· ἐπὶ γάμου (*Παχυμέρ.* Γ', 3 σ. 175). «καὶ αὐτὸς ἑτέραν τῷ υἱῷ ἁρμόσεται» (*Καντακουζ.* Γ', 48 σ. 291 Bonn). Καὶ ἐν Ἀσσίζαις Κύπρου : «πρὶν ὁρμαστοῦν εἰς τὴν ἁγίαν τοῦ Χριστοῦ... ἐκκλησίαν»· «ἡ καλὴ ἅρμα». (Α', 151 ἐν *Σάθα* Μεσ. Βιβλ. ϛ', 112). «γυναῖκα ἁρμασμένη ἢ χαριτωμένη» (αὐτ. 154 σ. 116). «ἡ καλὴ ὁρμασία» (Β', 148 σ. 363). «ὁ ἄνδρας καὶ ἡ γυναῖκα πιαστοῦν εἰς ὁρμασίαν» (σ. 364). «τὸ δίκαιον τῆς ἁρμασίας, διὰ πόσαις αἰτίαις ἠμπορεῖ μετὰ ταῦτα νὰ χωριστῇ ἀφὸν γένῃ» (164 σ. 375). «ἐὰν εἷς ἄνθρωπος λάβῃ μίαν γυναῖκα εἰς ὁρμασίαν» (171 σ. 380). «νὰ ὁρμαστῇ καμμίαν» (148 σ. 364). «τοὺς ὥρμασεν» (ὁ ἱερεὺς) (149 σ. 364). «νὰ ὁρμαστῇ εἰς τὴν ἐκκλησίαν» (151 σ. 367). «περὶ τῆς γυναικὸς ὅπου ὁρμάζεται ἕτερον ἄνδραν» (155 σ. 370). Καὶ ἐν Ἑλληνικοῖς νόμοις Κύπρου 39 (*Σάθα* αὐτ. σ. 529) : «ἐπειδὴ ὡρίσαμεν τῇ μνηστῇ δωρεῖσαι, ἤγουν τῆς χαρτωμένης, οὐχὶ δὲ τῆς ὁρμαστικῆς» (χαρτωμένη ἡ μνηστὴ ἴσως μετὰ τὴν σύνταξιν τῶν γαμικῶν συμβολαίων). Βλ. καὶ Θησαυρὸν *Ἐρρ. Στεφάνου* λ. ὁρμάζω. *Ducange* στ. 123 λ. ἁρμασία. *Χατζιδάκι* Γλωσσ. μελέται Α', 613—4. Ἐν Κύπρῳ ἀπαντᾷ νῦν ὁ τύπος *ἁρμάζω*, ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ νυμφεύω (*Σακελλαρίου* Κυπρ. 1868 Γ' 247. 1891 Β', 471—2. 703—4), ἐπίσης *ἁρμασιά*, ἡ ὁ γάμος, *ἁρμασμένη* ἔγγαμος γυνὴ (αὐτ. 1891 Β', 704). Ἐν Δωδεκανήσῳ *ἁρμαστός*, *ἁρμάζω*=μνηστήρ, μνηστεύω (*Dieterich* Spr. u. Volksüberl. d. südl. Sporad. στ. 164—5), ἐν Λέρῳ *ἁρμαστὸς* καὶ θηλ. —ή, ὁ ἀρραβωνιαστικός, —ή (*Οἰκονομοπούλου* Λεριακὰ σ. 67) καὶ ἐν Ἀμοργῷ *ἁρμαστός*=ὁ ἐρωμένος (*Γάσπαρη* Ἡ νῆσος Ἀμοργὸς σ. 79). Καὶ βουλγαριστὶ armasbam, armosbam (*D. Matow* Gritschko-bilgarcki Studii, Sofia 1893 σ. 6), ἀλλὰ καὶ rabunisbam (αὐτ. σ. 7). Ἄλλαι λέξεις πρὸς δήλωσιν τοῦ μνηστῆρος καὶ τῶν παραγώγων αὐτοῦ : *σιαστικὸς* (ἐκ τοῦ σιάζω) ἐν Ἠπείρῳ (*Ἀραβαντινοῦ* Ἠπειρ. γλωσσάρ. σ. 82), *σιαστικὴ* ἐν Χίῳ (*Πασπάτη* Χιακ. γλωσσάρ. σ. 320) καὶ ἐν Μεγάροις (*Βάλληνδα* Πάρεργα σ. 107). Ἐν κώδικι τῆς μητροπόλεως Σερρῶν ἀπαντᾷ καὶ τὸ ῥ. *ἰσιάζω* ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ ἀρραβωνίζω καὶ *ἰσιασμὸς* (*Παπαγεώργιος* ἐν Byz. Zeitschr. 1894 III, 284). Ὁμοίως ἐν τῷ αὐτῷ κώδικι «*συβάζω*, ἐσυβάστηκαν (ἠρραβωνίσθησαν, νῦν *συνιβάζομαι* καὶ *συνιβαστικὴ* ἡ ἀρραβωνιστική)...*σύμφωνα ψιλὰ* πολλαχοῦ (ὁ ἀρραβών)· *ψιλοὶ λόγοι* (συμφωνία καὶ ἀρραβών)» (αὐτ.). Ἐπίσης *σνίβασμα*, ὁ ἀρραβών, ὁ δὲ μνηστὴρ *σνιβασκός*, θηλ. *σνιβασκὴ* ἐν νοτιοανατολ. Μακεδονίᾳ (Ἐθν. Ἀγωγὴ 1901 σ. 123 α), *συββάζω* ἀρραβωνίζω ἐν τοῖς βλαχοφώνοις χωρίοις τῆς Ἠπείρου (Ζωγρ. Ἀγ. Α', 55), «κόρη ἀσύβαστη» ἡ ἀμνήστευτος, ἐν Ἠπείρῳ (*Ἀραβαντιν.* ἔνθ. ἀν. σ. 26) καὶ *καλή*, ἡ μνηστὴ (αὐτ. σ. 45), *πρόθεση* δὲ ἐν ᾄσματι Χίου (*Πασπάτη* ἔνθ. ἀν. σ. 301). Ἐν Βιζύῃ ὁ ἀρραβὼν ὠνομάζετο *παζαρλίκι*, διότι συνηθίζετο νὰ παζαρεύουν τὴν δαμαλίδα (δηλ. τὴν νύμφην) (Ἡμερ. Ἀνατολ. 1885 σ. 82· πρβλ. ἀνωτέρω σ. 236 σημ. 2). Ὀνομασίας τοῦ ἀρραβῶνος ἐν τῇ κοινῇ γλώσσῃ βλ. καὶ ἐν τ. Β' σ. 225, 1 καὶ 253—5]].

καὶ νὰ χορεύῃ μετ' αὐτῆς [1]). Ἀρχαιότερον, καὶ νῦν εἰς εὐάριθμά τινα μέρη, ἡ μνηστὴ ἀπέφευγε τὸν μέλλοντα σύζυγόν της καὶ ἐν μεγάλῃ αὐστηρότητι ἐγίνοντο αἱ συνεντεύξεις αὐτῶν ἐπὶ παρουσίᾳ πάντοτε καὶ τῶν γονέων τῆς νύμφης. "Οσον μακρὸν καὶ ἂν ᾖ τὸ μεταξὺ τῶν ἀρραβώνων καὶ τοῦ γάμου διάστημα, οἱ μνηστῆρες δὲν εἶναι ἐπιτετραμμένον οὔτε νὰ βλέπωνται οὔτε νὰ συναντῶνται, λέγει ὁ Fauriel [2]). Ἐν Κερασοῦντι καὶ μετὰ τὸν ἀρραβῶνα οὐδέποτε συνεχωρεῖτο τοῖς νέοις συμπεριφορά. Καὶ ἐσπούδαζε μὲν ὁ νέος ὅπως βλέπῃ τὴν μνηστὴν αὐτοῦ, ἀλλ' αὕτη πάντοτε ἐκρύπτετο καὶ ἀπὸ αὐτῶν τῶν συγγενῶν του. Ἀλλὰ τὸ ἔθος τοῦτο ἐκλείπει κατ' ὀλίγον, ἐσημείου τῷ 1859 ὁ περιγράψας τὰ κατὰ τοὺς ἐν Κερασοῦντι γάμους [3]).

[[Ἐνταῦθα περατοῦται τὸ ἐν Παρθενῶνι δημοσιευθὲν ἀπόσπασμα τῆς περὶ τοῦ «Γάμου παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἕλλησι» μελέτης. Ἡ συνέχεια εἶναι ἀνέκδοτος]].

Ὁ ἀρραβὼν θεωρεῖται ἱερὰ ὑπόσχεσις, ἡ δὲ διάλυσις αὐτοῦ ὕβρις καὶ προσβολὴ καθ' ὁλοκλήρου τῆς οἰκογενείας [4])· ἀλλὰ σπάνια εἰσὶ τὰ παραδείγματα διαλύσεως, καὶ ταῦτα εἰς τὰς πόλεις ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπαντῶσι.

Τὸ μεταξὺ ἀρραβώνων καὶ τῆς τελετῆς τοῦ γάμου χρονικὸν διάστημα εἶναι ἀόριστον, βραχὺ ἢ μακρὸν κατὰ τὰς περιστάσεις [5]). Ἐν Κερασοῦντι συμπλη-

---

1) Ἐρατὼ τ. Α' σ. 113. [[Καὶ ἐν Λέσβῳ ὁ μνηστὴρ εἰσέρχεται ἐλευθέρως εἰς τὴν οἰκίαν τῆς μνηστῆς του (*Georgeakis et Pineau* Le Folklore de Lesbos σ. 314). Ἐν Σκύρῳ μετὰ τὴν ὑπὸ τῆς μνηστῆς προσκόμισιν πίττας ἐπὶ πλαστῆρας εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ μνηστῆρος, δύναται αὕτη νὰ εἰσέρχηται ἐλευθέρως ἐκεῖ (*Μ. Γ. Κωνσταντινίδου* Ἡ νῆσος Σκῦρος σ. 164)]].

2) Fauriel ἔνθ. ἀν. [[Ἐν Βυσωκᾷ Καλαβρύτων δὲν ἐπιτρέπεται ἡ εἴσοδος τοῦ μνηστῆρος εἰς τὴν οἰκίαν τῆς μνηστῆς, οὐδὲ συνάντησις αὐτῶν κατορθοῦται (Δελτ. Ἱστ. Ἐτ. Α', 126). Ἐλευθέρα συναναστροφὴ τῶν μελλονύμφων πολλαχοῦ δὲν ἐπιτρέπεται (*Βάλληνδα* Κυθν. σ. 111—2. Ἡμερολ. Σκόκου 1910 σ. 364. *Abbott* Maced. Folkl. σ. 154. Δελτ. Ἱστ. Ἐτ. Α', 528. Ἑστία 1886 ΚΖ', 46 ε), ἐνιαχοῦ δὲ οὐδὲ κἂν ἁπλῆ συνδιάλεξις (*Γουσίου* Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 57—8)]].

3) Πανδώρα τ. Θ' σ. 510. [[Ἐν Συλάτοις τοῦ νομοῦ Ἰκονίου ἡ μελλόνυμφος ἐκρύπτετο ἀπὸ τοῦ μνηστῆρος (*Φαρασοπούλου* Σύλατα σ. 34), ἐν Λιβισίῳ δὲ καὶ ἀπὸ τῶν συγγενῶν αὐτοῦ (Ξενοφάν. Δ', 233)· ὁμοίως ἐν Σινασῷ (*Ι. Σαραντίδου Ἀρχελάου* Σινασὸς σ. 78) καὶ ἐν Μακεδονίᾳ (Ἐθν. Ἀγ. 1901 Δ', 123), ἔνθα ὅμως εἰς τὰ ΝΑ μέρη αὐτῆς οἱ μνηστευθέντες δὲν κρύπτονται, ἀλλὰ δύνανται λίαν ἐλευθέρως νὰ συνδιαλέγωνται, παρούσης ὅμως καὶ τῆς μητρὸς (αὐτ.). Ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἐν Ἀθήναις ἡ νύμφη παρέμενεν ἄγνωστος εἰς τὸν γαμβρὸν μέχρι τῆς στιγμῆς τῆς στέψεως (*Δ. Γρ. Κ[αμπούρογλου]* ἐν Ἑστίᾳ 1882 ΙΔ', 579. 595)]].

4) *About* ἔνθ. ἀν. κεφ. IV § 2. Βλ. καὶ *Duvray* ἔνθ. ἀν. σ. 16. [[Ἀλεξίου Κομνηνοῦ νεαραὶ περὶ μνηστείας, δημοσιευθεῖσαι ὑπὸ *Μομφεράτου*, ἐν Ἑστίᾳ 1889 ΚΗ', 233 α. Ἐν δήμῳ Οἰτύλου καὶ ἐν μέσα Μάνῃ θανάσιμος ὕβρις θεωρεῖται ἡ διάλυσις τοῦ ἀρραβῶνος· πολλοὶ ἐπέρχονται φόνοι ἕνεκα τούτου· τὸν νέον δὲ μνηστῆρα φονεύει ὁ ἀπορριφθεὶς καὶ ἁρπάζει τὴν κόρην, ἐγκαυχώμενος ὅτι τοῦ τὴν ἥρπασε· καὶ ἂν ἀκόμη νυμφευθῇ πολλάκις, τὴν ἁρπάζει καὶ τὴν νυμφεύεται. Ἂν ὁ μνηστὴρ διαλύσῃ τὸν ἀρραβῶνα, ἡ οἰκογένεια τῆς νύμφης ἐκδικεῖται τὴν ὕβριν]].

5) *Fauriel* σ. XXXIV. Πανδώρα Θ', 509. Ἐρατὼ Α' 113. [[Ἀλεξίου Κομνηνοῦ νεα-

ρωθείσης τῆς ὁρισθείσης προθεσμίας, στέλλονται πάλιν ἀπὸ τοῦ γαμβροῦ συγγενεῖς, ἵνα εἰδοποιήσωσιν ὅτι προσεχῶς ἄρχονται τοῦ γάμου. Τοῦτο δὲ λέγεται *λόγος* ἢ *λογόπαρμα*. Καὶ τότε δὲ προσφέρονται αὐτοῖς τρωγάλια καὶ οἶνος [1].

Προτέλεια ἐκάλουν οἱ ἀρχαῖοι τὰς πρὸ τοῦ γάμου μίαν ἡμέραν [2] ἢ πλειοτέρας [3]) γενομένας θρησκευτικὰς τελετάς, ἤτοι εὐχὰς καὶ θυσίας τοῖς γαμηλίοις θεοῖς [4]. Ἀνάλογα τούτοις εἰσὶ τὰ πρὸ τοῦ γάμου παρ' ἡμῖν τελούμενα προπαρασκευαστικὰ ἔθιμα, ἅτινα καταγράφομεν ἐνταῦθα.

Τὴν πρώτην Κυριακὴν ἢ ἑορτὴν πρὸ τοῦ γάμου [5] πολυπληθὴς ὁμήγυρις ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, συγγενῶν καὶ φίλων, φερόντων στολὰς πολυτελεῖς, ἐξέρχονται ἐν Κάσῳ εἰς τὰ λεγόμενα *καλέσματα* [6]· οἱ πεζοὶ ἕπονται, οἱ ἔφιπποι προηγοῦνται, λυρισταὶ δὲ μετὰ αὐλητῶν ἀποτελοῦσι τὴν μουσικὴν τοῦ μικροῦ τούτου στρατοῦ, ὅστις μετὰ τῶν σημαιοφόρων αὐτοῦ καὶ πάσης τῆς ἀναγκαίας προμηθείας τῶν τροφίμων περιέρχεται τὰς κώμας ἐν μέσῳ πυροβολισμῶν πρὸς

ραὶ ἐνθ. ἀν. σ. 232 6]]. Κατὰ τὸν *Λουκᾶν* (σ. 77) ἐν Κύπρῳ προσέρχονται εἰς τὸν γάμον μετὰ ἓν ἢ δύο ἔτη ἀπὸ τῆς τελετῆς τῶν ἀρραβώνων. Ὁμοίως καὶ παρὰ τοῖς Ρωμαίοις πολλάκις μακρὸς ἐμεσολάβει χρόνος μεταξὺ τῶν ἀρραβώνων καὶ τοῦ γάμου (*Marquardt* Röm. Privatalt. τ. I σ. 38). [[Ἐν Οἰνοῦντι ἓν ἔτος τὸ πολὺ διαρκεῖ ὁ ἀρραβὼν (*Κουκουλὲ* Οἰνουντ. σ. 95), οὐχὶ ὀλιγώτερον δὲ τῶν 12 μηνῶν ἐν Βελβεντῷ (Ἡμερ. Σκόκου 1910 σ. 364), μακρὸν χρόνον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν Παξοῖς (*Salvator* Paxos σ. 86) καὶ ἐν Σκύρῳ (*Μ. Γ. Κωνσταντινίδου* Σκῦρος σ. 164). Ἀντιθέτως ἐν Καρυαῖς Καβακλῆ μικρὸν εἶναι τὸ χρονικὸν διάστημα μεταξὺ ἀρραβώνων καὶ γάμου (*Λουλουδοπούλου* Ἀνέκδ. συλλ. σ. 171), ἐπίσης ἐν Κύθνῳ (*Βάλληνδα* Κυθν. σ. 111). Ἐν Μαλακοπῇ δὲ τῆς Καππαδοκίας ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τοὺς ἀρραβῶνας ἐγίνετο ὁ γάμος (Ξενοφάν. Δ', 428). Ἀόριστος ἡ διάρκεια τοῦ ἀρραβῶνος ἐν Λακκοβικίοις (*Γουσίου* Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 57) καὶ ἐν Νισύρῳ (*Γ. Παπαδοπούλου* Γεν. περιγρ. Νισύρου σ. 58—9)]].

1) Πανδώρα Θ', 510.

2) *Ἡσύχ.* λ. γάμων ἔθη.

3) Ὡς ἐξάγεται ἐξ *Εὐριπίδου* Ἰφιγ. Αὐλ. 707.

4) *Schoemann* Griech. Altert. II, 553 (γ' ἐκδ.).

5) *Bybilakis* Neugriechiches Leben σ. 34: «Sind die Eltern beiderseits einverstanden, so laden sie schon 8 Tage vor der Hochzeit die Verwandten und Freunde zu dieser Festlichkeit ein».

6) [[Ἡ λ. ὁμοίως ἐν Κρήτῃ *κάλεσμα* καὶ *καλεσμένος*, ὁ κεκλημένος, *καλεστής* «ὁ τοὺς ἐν τῷ γάμῳ καλῶν» καὶ τὸ ῥ. *καλιῶ* (Ἐφημ. Φιλομαθ. 1858 σ. 447). Πρβλ. καὶ *Σάθα* Βυζαντ. Θέατρ. σ. οζ'. Ἐν Ἠπείρῳ «*καλέστρα*, ἡ πρόσκλησις εἰς γάμον ἢ συμπόσιον» καὶ τὸ ῥ. *καλνάω* καὶ *καλῶ* (*Ἀραβαντινοῦ* Ἠπειρ. γλωσσάρ. σ. 45. 46). *Καλέστρα* ὅμως ἐν Σάμῳ «ἡ προσκαλοῦσα εἰς γάμους» (*Ζαφειρίου* Περὶ τῆς συγχρόνου σαμίας διαλέκτου σ. 77). *Καλεστῆδες* ἢ *καλετζῆδες* ἐν Συλάτοις οἱ καλοῦντες (Ξενοφάν. 1905 Β' 286. *Φαρασοπούλου* Σύλατα σ. 35). Ἄλλαι λέξεις πρὸς δήλωσιν τῶν καλεσμένων: *γαμιώτης* ἐν Κύθνῳ (*Βάλληνδα* Πάρεργα σ. 58), *γαμηλιώτης* ἢ *γαμουλιώτης* ἐν Κρήτῃ (Πανδώρα Κ', 303. Ἐφημ. Φιλομ. 1858 σ. 447), «*γαμουλιάταις*, οἱ παρευρεθέντες εἰς τελετὴν γάμου» ἐν Κυθήροις (Πανδώρα ΙΒ', 451), *μπουγτζιάνηδες* ἐν Λακκοβικίοις Μακεδονίας, *παραστόλια* δὲ ἢ *παραστεκάμενοι* οἱ προσκαλοῦντες (*Γουσίου* Πάγγαιον σ. 60)]].

ἔνδειξιν χαρᾶς ῥιπτομένων [1]). Κήρυκες δὲ φωνάζουσιν «*ἂς εἶσθε καλεσμένοι εἰς τὸν γάμον τοῦ δεῖνα*». Ἐν δ' ἑκάστῃ κώμῃ, ἐν εὐρυχώρῳ ἱστάμενοι χώρῳ καὶ ὁμαλῷ, σχηματίζουσι χορόν, ὅστις εὐρύνεται προσερχομένων καὶ ἐκ τῶν κατοίκων τῆς κώμης ἐκείνης ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν· οὕτω δὲ πάσας περιελθόντες τὰς κώμας, καὶ πάντας τοὺς κατοίκους σχεδὸν τῆς νήσου προσκαλέσαντες, ἐπανέρχονται εἰς τὸν οἶκον τοῦ γαμβροῦ, ὅπου καὶ διαλύονται εὐχηθέντες αὐτῷ [2]). Ἀλλαχοῦ αἱ προσκλήσεις γίνονται πεμπομένων διὰ παιδὸς ὑπὸ τῶν γονέων τῶν μνηστήρων πρὸς τοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους τῶν γραμματίων προσκλήσεως, συνοδευομένων μὲ φιάλην οἴνου [3])· ἀλλαχοῦ, μετὰ τὴν ὑλοτομίαν τὴν Παρασκευήν, γράφουσι τὸν κατάλογον τῶν προσκεκλημένων, ὃν δίδουσιν εἰς ἐπίτηδες ἀνθρώπους ἐπιφορτιζομένους νὰ κάμωσι τὰς προσκλήσεις [4]). Οἱ δὲ

---

1) Ἐν πάσῃ ἐπισήμῳ περιστάσει, κατ' ἐξοχὴν δ' ἐν συμποσίοις καὶ πανηγύρεσι, πυροβολοῦσιν ἐν Ἑλλάδι εἰς ἔνδειξιν χαρᾶς. Πυροβολισμοὶ εἰς ἐκδήλωσιν χαρᾶς ἐν τοῖς γάμοις συνηθίζοντο καὶ ἐν Γεωργίᾳ (Journal Asiat. 1831 τ. VIII σ. 113). [[Καὶ ἐν Ἄνω Βρετάνῃ τῆς Γαλλίας διὰ πυροβολισμοῦ χαιρετίζεται ὁ γαμβρὸς καὶ ἡ νύμφη· λέγουσι δὲ ὅτι τοῦτο γίνεται «pour tuer la misère, si les jeunes gens devaient en avoir» (Rev. d. trad. pop. 1892 τ. VII σ. 99). Ἄλλας μαρτυρίας περὶ πυροβολισμῶν βλ. ἐν Rev. d. l'hist. d. relig. 1910 τ. 62 σ. 202 (ἐν Σαβοΐᾳ· καὶ ἔννοια αὐτῶν). Mélusine I, 93 (ἐν Ain τῆς Γαλλίας). Arch. per lo studio delle tradiz. popol. XXII, 292 (Ἰταλία). Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1900 σ. 170 (Γερμανία). Γενικῶς περὶ πυροβολισμῶν κατὰ τοὺς γάμους βλ. *Samter* Geburt, Hochzeit u. Tod σ. 43 κἑ. Μαρτυρίαι περὶ πυροβολισμῶν κατὰ τὰς διαφόρους φάσεις τοῦ γάμου παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ: Δελτ. Ἱστ. Ἐθν. Ἑταιρ. Α' 129. 131 (Βυσωκὰ Καλαβρύτων). *Κανδηλώρου* Ἀρκαδ. Ἐπετ. 1903 σ. 73. 77 (χωρία Μεγαλοπόλεως). *Λάσκαρη* Λάστα σ. 104. Ἐπιθεώρησις πολιτικὴ καὶ φιλολογικὴ 1882 Γ' σ. 58 (Σεβεδίκος Δωρίδος). Ἑβδομ. 1889 φ. 25 σ. 4 α (χωρίον παρὰ τὸν Ἀχελῷον). *Λουλουδοπούλου* Ἀνέκδ. Συλλογὴ σ. 173 (κατὰ τοὺς ἀρραβῶνας ἐν Καρυαῖς Καβακλῆ). *Γαβαλᾶ* Σίκινος σ. 43. *Γάσπαρη* Ἀμοργὸς σ. 66. *Georgeakis et Pineau* Le Folk-lore de Lesbos σ. 314 (κατὰ τοὺς ἀρραβῶνας). *Κ. Ἀμάντου* Χιακὰ Χρονικὰ 1911 Α', 82 (Παρπαριὰ Χίου). *Σταματιάδου* Ἰκαριακὰ σ. 112. *Γ. Παπαδοπούλου* Γενικὴ περιγραφὴ Νισύρου σ. 60. *Wescher-Μανωλακάκη* Δωρικὸν ψήφισμα Καρπάθου σ. 57 (Κάρπαθος). Κατὰ τὴν γέννησιν βλ. ἀνωτέρω σ. 210]].

2) Ἐρατὼ τ. Α' σ. 114. [[Καὶ ἐν Τήλῳ «τὸ ἑσπέρας ἔτι τῆς παραμονῆς ὁ γαμβρός, οἱ παράνυμφοι καὶ ἄλλοι περιέρχονται μετὰ λύρας καὶ ᾄδοντες καὶ προσκαλοῦσιν ὅλον ἀνεξαιρέτως τὸ χωρίον εἰς τὸν γάμον» (Ζωγρ. Ἀγ. Α', 266 β)]].

3) *Fauriel* ἔνθ. ἀν. Σημειωτέον ὅτι νῦν ἐν ταῖς πόλεσιν αἱ προσκλήσεις γίνονται, ὡς εἰκός, δι' ἐντύπων προσκλητηρίων γραμμάτων.

4) *Buchon* La Grèce contin. σ. 233—4. Ἐν Κύπρῳ τοὺς εἰς τοὺς γάμους προσκεκλημένους συνηθίζουσι νὰ καλῶσι πέμποντες πρὸς αὐτοὺς λαμπάδα καὶ μανδήλιον (*Λουκᾶ* Φιλολ. ἐπισκ. σ. 90). Ἐν Φέρραις ὁ πενθερός, κρατῶν *τσότραν* πλήρη οἴνου, «περιέρχεται εἰς τὰς οἰκίας καὶ θερμοπωλεῖα κιρνῶν», πᾶς δὲ κερασθεὶς θεωρεῖται προσκεκλημένος (ΚΠ. Σύλλ. Η', 548). Πολλαχοῦ δὲ τῆς Πελοποννήσου οἱ γονεῖς τῶν μελλονύμφων ἀποστέλλουσι πρὸς πρόσκλησιν κανελλογαρύφαλλα καὶ σακχαρικὰ διὰ συγγενοῦς παιδὸς ἢ κόρης. [[Εἰς τὴν Γιάννιτσαν τῶν Καλαμῶν αἱ πλησιέστεραι συγγενεῖς ἀμφοτέρων τῶν μελλονύμφων συνάζονται αἱ μὲν τοῦ γαμβροῦ εἰς τούτου τὴν οἰκίαν, αἱ δ' ἄλλαι εἰς τὴν τῆς νύμφης τρεῖς ἡμέρας πρὸ τοῦ γάμου, διὰ νὰ κατασκευάσουν ταῖς *δίπλαις*· αὗται ἀποστέλλονται εἰς τοὺς συγγενεῖς ἀνὰ μία εἰς ἕκαστον ἀντὶ προσκλήσεως εἰς τὸν γάμον, ὁ δὲ λαβὼν δίπλαν θεωρεῖται προσκεκλημένος· συναθροίζονται δὲ κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ γάμου οἱ μὲν προσκε-

προσκεκλημένοι ὑποχρεοῦνται νὰ πέμψωσί τι διὰ τὸ συμπόσιον τῶν γάμων. Ἐν Κρήτῃ στέλλουσιν ἕνα κριὸν καὶ μία φουρνιὰ ψωμιά [1]). Ἀλλαχοῦ κριὸν ἢ πρόβατον ζῶντα καὶ ταινίαις κεκοσμημένα, ἢ ἁπλῶς ἓν τέταρτον προβάτου [2]). Ὁ *Ζῆδρος* [3]), λέγει δημοτικόν τι ᾆσμα,

Ὁ Ζῆδρος κάνει τὴ χαρά, χαρὰ γιὰ τὸν ὑγιό του,
κ' ἐκάλεσε τὴν κλεφτουριά, τὰ δώδεκα πρωτάτα,
τὸ Λάπα δὲν ἐκάλεσε, τὸ μαῦρο ψυχοπαῖδι.
Ὅλοι παγαίνουν κάλεσμα [4]) *κριάρια μὲ κουδούνια*
κι' ὁ Λάπας πάει ἀκάλεστος μὲ ζωντανὸ ἀλάφι,
'ς τ' ἀσῆμι καὶ 'ς τὸ μάλαμα καὶ 'ς τὸ μαργαριτάρι [5]).

Οἴκοθεν δ' ἐννοεῖται ὅτι τὰ δῶρα ταῦτα, ἢ *καλέσματα* ὡς τὰ ἀποκαλεῖ τὸ ἀνωτέρω ᾆσμα, εἰσὶν ἀνάλογα τῇ λαμπρότητι τῶν γαμηλίων τελετῶν καὶ τῇ καταστάσει τῶν προσκεκλημένων. Ἐν Ἀλβανίᾳ οἱ προσκεκλημμένοι φέρουσι μίαν κουλούραν, μίαν *τσίτσα κρασὶ* καὶ ὀλίγα χρήματα· ἡ χρηματικὴ ποσότης συνίσταται εἰς 20 παράδες μέχρι 10 γροσίων· οἱ δὲ συγγενεῖς, οἵτινες δὲν φέρουσιν ἄλλο τίποτε εἰς τὸν γάμον, δίδουσι 10—20 γρόσια [6]). Ἡ συνήθεια τῶν καλεσμάτων ὑπάρχει καὶ ἐν Νορμανδίᾳ τῆς Γαλλίας, ἔνθα, ὅταν πτωχός τις νυμφεύηται, προσκαλεῖ πάντας σχεδὸν τοὺς βουλομένους, ὧν ἕκαστος δεχόμενος τὴν πρόσκλησιν ὀφείλει ἀναλόγως τῆς καταστάσεως αὐτοῦ νὰ φέρῃ ἄρτον,

---

κλημένοι τῆς νύμφης εἰς τὴν οἰκίαν αὐτῆς, οἱ δὲ τοῦ γαμβροῦ εἰς τὴν οἰκίαν τούτου καὶ τὸν συνοδεύουσιν εἰς τῆς νύμφης (Κατ' ἀνακοίνωσιν Γ. Βελμάχου, ἱερέως). Ἄλλοι τρόποι προσκλήσεως κατὰ τόπους: Ὀλύμπια 1896 Α', 244 (Τσιβέρι Ἄργους). Δελτ. Ἱστ. Ἐτ. Α', 127. 128. (Βυσωκὰ Καλαβρύτων). *Κουκουλὲ* Οἰνουντιακὰ σ. 98. Ἐπιθεώρ. πολιτικὴ καὶ φιλολογικὴ 1882 Γ', 58 (Σεβεδῖκος Δωρίδος). *Λαμπρίδου* Ἠπειρ. μελετ. Γ', 57. Ζ', 22. Ἡμερολ. Σκόκου 1910 σ. 365 (Βελβεντός). Ἑστία 1883 ΙΕ', 359 (Καταφύγιον Ὀλύμπου). Ἐθν. Ἀγωγὴ 1901 σ. 138—9 (Μακεδονία). *Γουσίου* Πάγγαιον 58. 59 (Λακκοβίκια Μακεδονίας). Ἀκρόπολις φιλολογικὴ 1888 σ. 791 (Βιτώλια). *Γάσπαρη* Ἀμοργὸς σ. 66. *Wescher-Μανωλακάκη* Δωρ. Ψήφ. Καρπάθου σ. 56. 57. *Σακελλαρίου* Κυπρ. Α', 722 (Κύπρος). *Π. Γ. Μακρῆ* Κατιρλὶ σ. 94. *Ρ. Ἐλευθεριάδου* Σινασὸς σ. 78. *Φαρασοπούλου* Τὰ Σύλατα σ. 35. 38. Ξενοφάν. 1905 Β', 286 (Σύλατα). Αὐτ. 1906 Γ', 166 (Βουρδούριον)]].

1) *Bybilakis* αὐτ. [[Κατά τι κρητικὸν ᾆσμα, παρὰ *Jeannaraki* σ. 175 ἀρ. 232, ὁ προσκεκλημένος κομίζει πέρδικας, ἀγρίμια κ' «ἕνα ψωμὶ ἀσῆμι»]]. Ἐν Μήλῳ τὴν ἑσπέραν τοῦ Σαββάτου ἕκαστος τῶν συγγενῶν φέρει 12 ἄρτους, 1 ἀρνίον καὶ ἀγγεῖον μέγα πλῆρες οἴνου (Νεοελλ. Ἀνάλ. Α', 353). [[Πρβλ. Ἀρχ. Ἐπ. 1903 σ. 73. Ἐπιθ. πολ. φιλ. 1882 Γ', 58]].

2) *Fauriel* σ. XXXV. 66. Βλ. καὶ *Μανούσου* Τραγούδια ἐθνικὰ Α', 76.

3) Περὶ τοῦ ἁρματωλοῦ τούτου βλ. *Βαλαωρίτου* Ἀθανάσην Διάκον σ. 179—181 [[=Ποιήματα (1891) Β', 374 κἑ. (1907) Γ', 283 κἑ.]]. *Fauriel* Chants pop. I, 65—7. *Μανούσου* Α', 75—6.

4) Κάλεσμα, ἀλλαχοῦ κέρασμα.

5) *Fauriel* αὐτ. σ. 68. *Ζαμπελ.* Ἆσμ. δημ. σ. 704. *Passow* Carm. pop ἀρ. 16 α σ. 16 (βλ. καὶ ἀρ. 15 σ. 15). *Μανούσου* Α', 77.

6) *Hahn* Alban. Stud. I, 144.

κρέας, ᾠά, δι᾿ ὧν ἐφ᾿ ἱκανὸν χρόνον συντηρεῖται τὸ ζεῦγος τῶν νεονύμφων [1]).

Ὡρισμένην τινὰ ἡμέραν, συνήθως τὴν Πέμπτην ἢ τὴν Παρασκευὴν [2]) συγγενεῖς ἑκατέρωθεν συνελθόντες ἐπὶ τὸ αὐτό, πορεύονται εἰς τὰ ὄρη πρὸς ὑλοτομίαν τῶν ξύλων, δι᾿ ὧν θὰ φουρνίσωσι τοὺς ἄρτους τοῦ γάμου. Λύραι καὶ αὐλοὶ προηγοῦνται τῆς εὐθύμου συνοδείας, ἥτις ἀπέρχεται ἐν πομπῇ, ἀνὰ πᾶσαν πλατεῖαν ἱσταμένη καὶ στήνουσα χορόν. Μετὰ τὴν ὑλοτομίαν γεῦμα ἄφθονον καὶ οἶνος ἀποζημιοῦσι τοὺς ἐργασθέντας, οἵτινες ἐπανακάμπτουσιν εἰς τὸ χωρίον ᾄδοντες καὶ ὀρχούμενοι [3]). Ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι νέοι ἄγαμοι συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ ὑπάγουσι τὴν Παρασκευὴν νὰ κόψωσι τὰ τοῦ γάμου ξύλα, καινουργῆ σχοινία φέροντες ὅπως τὰ φορτώσωσι [4]), καὶ μετὰ τὴν ἐκ τοῦ δάσους ἐπιστροφὴν γίνονται αἱ εἰς τὸν γάμον προσκλήσεις. Ἐν Ἀλβανίᾳ ἡ Πέμπτη τῆς πρὸς τῆς Κυριακῆς τοῦ γάμου ἑβδομάδος εἶναι ἡ ἡμέρα τῆς ὑλοτομίας (*ντιτ 'ε ϱρούβετ ντάσμε*) καὶ κατ᾿ αὐτὴν ἐκ μέρους τῆς νύμφης προσκαλοῦνται νὰ κόψωσι τὰ ἀναγκαιοῦντα εἰς τὸν γάμον ξύλα, κράζοντος τοῦ προσκαλοῦντος *«γίνι φτουάϱε πεϱ ντϱου ντάσμε»*. Τὴν πρωΐαν τῆς αὐτῆς ἡμέρας αἱ προσκληθεῖσαι γυναῖκες ἀπέρχονται τραγῳδοῦσαι εἰς τὸ δάσος κρατοῦσαι εἰς τὰς χεῖρας μακρὰ ξύλα (*βίγε*), εἰς ἃ προσδένουσι θάμνους ἢ ἐρυθρὸν μανδήλιον, ἐπιστρέψασαι δὲ εἰς τὴν οἰκίαν πετῶσιν εἰς τὴν αὐλὴν τὸν θάμνον καὶ κάθηνται εἰς παρατεθὲν συμπόσιον [5]).

Μετὰ τὴν ὑλοτομίαν φέρουσιν εἰς τὸν μύλον τὸν ἀπαιτούμενον σῖτον διὰ τὰ συμπόσια τοῦ γάμου, ὅπως τὸν ἀλέσωσι, καὶ ὁ τοῦ γάμου σῖτος ἀλέθεται κατὰ προτίμησιν, παραβλεπομένης τῆς σειρᾶς τῶν ἄλλων [6]). Ἐν Ἀλβανίᾳ τὴν

---

1) Musée des familles 1840—1841 τ. VIII σ. 27. [[Παρ᾿ ἀρχαίοις βλ. *Becker-Göll* Charicles III, 369. *Hermann* Privataltert. σ. 272. Μνεία τῆς συνηθείας εἰς δημώδη ᾄσματα: Βελβεντοῦ ἐν Ἀρχείοις νεωτ. ἑλλ. γλώσσης Α΄, β΄ σ. 114 ἀρ. 1. 2. Κύπρου ἐν *Λουκᾶ* Φιλολ. ἐπισκ. σ. 85. *Σακελλαρίου* Κυπρ. Α΄, 723]].

2) *Wachsmuth* Das alte Griech. im neuen σ. 85: «Den Donnerstag und Freitag wird der für die bevorstehende Feier erforderliche Bedarf an Holz eingeholt, für die Braut von Weibern». [[Ἐν Βυσωκᾷ τῶν Καλαβρύτων τὴν Πέμπτην ἡ ὑλοτομία (Δελτ. Ἱστ. Ἑταιρ. Α΄, 127), «μίαν ἢ δύο ἡμέρας πρὸ τοῦ γάμου» ἐν Κύθνῳ (*Βάλληνδα* Κυθν. σ. 112), τὸ Σάββατον ἐν Δόβριανῃ Ἠπείρου (Δωδώνη 1896 σ. 119—120), τρεῖς ἡμέρας πρὸ τοῦ γάμου ἐν Καρπάθῳ (*Wescher-Μανωλακάκη* Δωρικὸν ψήφισμα Καρπάθου σ. 57). Βλ. προσέτι περὶ τοῦ ἐθίμου τούτου: *Λάσκαρη* Λάστα σ. 100. *Λαμπρίδου* Ἠπειρ. μελετ. Ζ΄ 22. *Παπαδοπούλου* Γενικὴ περιγραφὴ Νισύρου 1909 σ. 60. Ξενοφάν. Δ΄, 234 (ἐν Λιβισίῳ)]].

3) Ἐρατὼ Α΄ σ. 114.

4) *Buchon* ἔνθ. ἀν. σ. 233: «Le vendredi, dès le matin, les parents non mariés du futur partent du village, portant sur l' épaule une grosse corde toute neuve, tressée presque toujours avec les filaments de l' aloès ; ils vont dans la forêt voisine ramasser le bois nécessaire aux apprêts du repas. La corde neuve est destinée à retenir le bois en faisceau sur l' épaule. Souvent, dans les familles riches, on se contente de quelques branchages ramassés et rapportés au son de la musique et avec des chansons appropriés à la cérémonie».

5) *Hahn* ἔνθ. ἀν. I, 144.

6) [[Τὴν Τετάρτην καθαρισμὸς καὶ κοσκίνισμα τοῦ σίτου ἐν Ἀρκαδίᾳ, ᾀδομένων ᾀσμάτων

πρὸ τοῦ γάμου Δευτέραν ὑπάγουσιν εἰς τὸν μύλον, ἡ δὲ Δευτέρα ἐκείνη Δευτέρα τῶν ἀλεύρων καλεῖται (*χενν 'ε μίελιτ*) [1].

Ἐν Λευκάδι κατὰ τὴν Δευτέραν ἢ Τρίτην τῆς ἑβδομάδος, καθ' ἣν ὡρίσθη ὁ γάμος, δύο κοράσια ἐκ τῶν εὐειδεστέρων τοῦ χωρίου, ἀνδρικὰ ἐνδεδυμένα καὶ φέροντα εἰς τὴν ζώνην πιστόλιον, ζυμώνουσι τὰ καλούμενα *κουλλούρια* [2]) τοῦ γάμου. Ἐκ τῆς αὐτῆς δὲ ζύμης κατασκευάζουσι καὶ μέγα τι ἄλλο κουλλούριον, καλούμενον *πρωτόπλαστον*, ὅπερ περιτυλίσσουσιν ἐρυθρᾷ μετάξῃ, καὶ τηροῦσιν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ νυμφίου μέχρι τῆς τελετῆς τοῦ γάμου [3]). Μετὰ ταῦτα ἢ τὴν πρὸ τοῦ γάμου Κυριακὴν [4]), στέλλουσιν ἐκ μέρους τοῦ γαμβροῦ εἰς τὴν νύμφην τὴν λεγομένην *κουλλούραν τῆς νύφης*, ἣν πρέπει νὰ κομίσῃ παῖς ἀμφιθαλὴς (οὗ ἀμφότεροι οἱ γονεῖς ζῶσι, *μαννοκυρουδάτης*) [5]).

εἶτα ἀποστέλλεται πρὸς ἄλεσιν (*Κανδηλώρου* Ἀρχ. Ἐπετ. 1906 σ. 182). Ἐν Βουρδουρίῳ τὴν Παρασκευὴν συνηλικιῶται τοῦ γαμβροῦ ἐκοπάνιζον τὸν σῖτον (Ξενοφάν. Γ', 166). Περὶ τοῦ ἐθίμου τῶν *μικρῶν* καὶ *μεγάλων ἀλεσμάτων* ἐν Τήλῳ βλ. Ζωγρ. Ἀγ. Α', 265—6. Ἐν Κύπρῳ ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τοῦ γάμου γίνεται τὸ πλύσιμον τοῦ σίτου πρὸς κατασκευὴν τοῦ *ρεσιοῦ*, ὅπερ συνίσταται «ἐκ σίτου κοπανισμένου, κρέατος, λίπους, τυροῦ τετριμμένου καὶ ἀρωμάτων» (*Σακελλαρίου* Κυπρ. Α', 720· πρβλ. καὶ Β', 769. *Λουκᾶ* Φιλολ. Ἐπισκ. σ. 80). Ἐν Λιβισίῳ τὴν Τετάρτην ἐκοπάνιζον τὸν σῖτον, ἐξ οὗ κατεσκευάζετο τὸ *κεσκέκι*, φαγητόν τι μεμιγμένον μετ' αἰγείου κρέατος (Ξενοφάν. Δ', 234)]].

1) *Hahn* ἔνθ. ἀν.

2) Ἡ λέξις ἀρχαία : «*Κόλλιξ* ὁ ἄρτος, ὅθεν καὶ κολλούριον ἀπὸ τοῦ κολοβόν» λέγει ὁ Σουΐδας ἐν λ. καὶ ἀλλαχοῦ : «*Κολλούρια*, τὰ κολοβὰς ἔχοντα τὰς οὐράς. Τοῦτο δὲ καὶ ἐπὶ ἄρτων, καὶ ἐπὶ ἰατρικῶν φαρμάκων λέγεται»: καὶ : «*Κολλούριον*, ἄρτος μικρός»· καὶ «*Κουλλούριον*, εἶδος μελιττούτης»· «*κολλούρια*» : *Δημητρ. Κωνσταντινουπόλ.* Περὶ τῆς ἱεράκων ἀνατροφῆς 129 σ. 86 Rig. (Ὁ ἐν Μονάχῳ κῶδιξ φέρει *κουλλούρια* ed. Hercher. Ἀρχαιότερον δέ τι ἱερακοσόφιον ἀντὶ κουλλούρια ἔχει σφαίρας).—Βλ. καὶ Ἐτυμολογ. Μέγα σ. 526. *Ἀριστοφ.* Εἰρήν. 122. Βασιλειῶν Β', ς', 19. ιγ', 6 δίς. Γ', ιδ', 3 καὶ *Ψελλὸν* ἐν *Boissonade* Anecd. graeca τ. III σ. 221.

3) Ἐφημερὶς Φιλομαθῶν ἔτ. ΙϚ' 1868 σ. 1687. ΚΠ. Σύλλ. τ. Η' σ. 410—411. [[Ἑστία 1877 Δ', 701. Πρβλ. καὶ Λαογρ. Α', 310. Ποικίλλει κατὰ τόπους ἡ ἡμέρα τῆς παρασκευῆς τοῦ ἄρτου ἢ τῶν *κουλλουριῶν* τοῦ γάμου, ὡς καὶ τὰ κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἐθιζόμενα. Μαρτυρίας βλ. *Λάσκαρη* Λάστα σ. 100. *Κουκουλὲ* Οἰνουντιακὰ σ. 95. Ἐπιθ. πολιτ. καὶ φιλολ. 1882 Γ', 58 (Σαβαδῖκος Δωρίδος). Ἑβδομὰς 1889 φυλλ. 25 σ. 3 β (Ἀκαρνανία). *Λαμπρίδου* Ἠπειρ. μελετ. Ζ', 22. Ἡμερολ. Σκόκου 1910 σ. 364 (Βελβεντός). *Λουκοπούλου* Ἀνέκδ. συλλ. σ. 178—180 (Καρυαὶ Καβακλῆ). Ἐθν. Ἀγωγὴ 1901 σ. 138 (Μακεδονία). *Γουσίου* Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 58 (Λακκοβίκια). Ἑστία 1883 ΙΕ' 358—9 (Καταφύγιον Ὀλύμπου). Ἀκρόπολις φιλολογ. 1888 σ. 791 (Βιτώλια). Θρᾳκ. Ἐπετ. 1897 σ. 192 (Σαράντα Ἐκκλησίαι). Ἐπιθ. Κ]πόλ. 12 Ἰαν. 1889 (Ἀπολλωνιάς [Βαλουκεσὲρ ;]). *Wescher-Μανωλακάκη* Δωρ. ψήφ. Καρπάθου σ. 56. Ἐν Βουρδουρίῳ τὴν Παρασκευὴν παρεσκευάζοντο ἄρτοι καὶ τρόφιμα τοῦ γάμου (Ξενοφάν. Γ', 165), ἐν δὲ Γιάννιτσᾳ τῆς Καλαμάτας ἀπὸ τῆς Πέμπτης προσέρχονται οἱ συγγενεῖς εἰς τοῦ γαμβροῦ καὶ τῆς νύμφης πρὸς κατασκευὴν γλυκυσμάτων (Ν. Σιὼν 1907 Ϛ', 1119). Ἐν Κύθνῳ τὸ ἔθιμον τοῦ προζυμιοῦ ἐξέλιπε (*Βάλληνδα* Κυθν. σ.11:). Παρασκευὴ ἄρτων παρὰ Βουλγάρους: Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1915 σ. 337]].

4) *Wachsmuth* ἔνθ. ἀν. σ. 83.

5) [[Εἰς πλείστας πράξεις κατὰ τὸν γάμον χρησιμοποιεῖται ἀμφιθαλὴς (παῖς ἢ παρθένος). Μαρτυρίαι : *Καραγιάννη* Δεισιδ. δοκίμιον σ. 270, ιβ'. ιγ'. *Wescher-Μανωλακάκη* Δωρ.

Ὅπως ζυμώσωσι τὸν ἀπαιτούμενον διὰ τὸν γάμον ἄρτον ὑπάγουσι τρεῖς νεάνιδες συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ, αἱ ὡραιότεραι τοῦ χωρίου, ἵνα κομίσωσιν ἐκ τῆς πηγῆς *ἀμίλητο νερό* [1]. Καὶ αἱ τρεῖς, ἐνδεδυμέναι τὰ καλύτερα ἐνδύματά των καὶ φέρουσαι ἐπὶ κεφαλῆς τὰς λαγήνους των, ὀφείλουσι νὰ μὴ προφέρωσιν οὐδὲ λέξιν ἀπὸ τῆς οἰκίας τοῦ γαμβροῦ μέχρι τῆς πηγῆς. Φθᾶσαι ἐκεῖ ῥίπτουσι νομίσματά τινα εἰς τὸ ὕδωρ, ἐπικαλούμεναι τὰς Μοίρας, πληροῦσι τὰς στάμνους των καὶ ἐπιστρέφουσιν εἰς τὴν οἰκίαν τηροῦσαι τὴν αὐτὴν σιγήν, διότι κακὸν θεωροῦσιν οἰωνὸν καὶ μίαν μόνον ἂν ἐκστομίσωσι λέξιν. Τὸ ὕδωρ τοῦτο χρησιμεύει ὅπως ζυμωθῇ τὸ *προζύμι*, δι' οὗ θὰ κατασκευασθῶσιν οἱ ἄρτοι τοῦ γάμου [2]. Ἡ ἀδελφὴ τοῦ γαμβροῦ, ἐὰν ἔχῃ τοιαύτην ἄγαμον, ἢ ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει μία παρθένος ἐκ τῶν πλησιεστέρων συγγενῶν ἐπιφορτίζεται νὰ *ἀναπιάσῃ τὸ προζύμι*, ἐνῷ αἱ ἄλλαι συγγενεῖς τοῦ νέου, εἰς δύο στίχους τεταγμέναι, τραγῳδοῦσιν ᾄσματα κατάλληλα τῇ περιστάσει· μεθ' ὃ δειπνοῦσι καὶ χορεύουσι μέχρι τοῦ μεσονυκτίου [3]. Ἐν Ἀλβανίᾳ ἐκείνη, ἥτις *ἀναπιάνει τὸ προζύμι* πρέπει νὰ εἶναι νέα, ἧς ἀμφότεροι οἱ γονεῖς ζῶσιν [4].

Ἐν Κερασοῦντι ἀπὸ τῆς Πέμπτης [5] ἢ τῆς Παρασκευῆς ἄρχεται νὰ παίζῃ ἡ λύρα (τουρκιστὶ κεμεντσὲ) καὶ στήνονται χοροί. Ἀπὸ τῆς αὐτῆς δ' ἡμέρας ἡ

ψήφ. Καρπάθου σ. 57. 59. Πλάτων 1880 Β', 367, ι'. Ἑστία 1882 ΙΔ', 582. Δελτ. Ἱστ. Ἐτ. Α', 127. 128. 129—30. Ζωγρ. Ἀγ. Α', 213 § 27. *Λάσκαρη* Λάστα σ. 103. *Γ. Παπαδοπούλου* Γεν. παρ. Νισύρου σ. 60. Σπαρτ. ἡμερ. 1904 σ. 70. Λαογρ. Α', 310. Ἡμερολ. Σκόκου 1910 σ. 365. Ξενοφάν. Ζ', 49. Βλ. καὶ κατωτέρω. Ἐν Καστανιᾷ Κορινθίας ὑπάρχει πρόληψις ὅτι «τὰ μαλλιὰ τοῦ γαμπροῦ καὶ τῆς νύφης πρέπει νὰν τοὺς τὰ κρατῇ ἕνας ἀπὸ πίσω ποὺ νὰ χῃ μάννα καὶ πατέρα ὅσο νὰ τελειώσῃ τὸ στεφάνωμα, γιατὶ ὑστερώτερα τοὺς πέφτουν καὶ τὰ παιδιὰ γίνονται κασσιδιάρικα» (Κατ' ἀνακοίνωσιν Ι. Κωστοπούλου, δημοδ. 1888). Πρβλ. καὶ *Ῥωμαῖον* ἐν Λαογρ. Ζ', 361. Παρ' ἀρχαίοις ἀμφιθαλεῖς παῖδες ἢ παρθένοι ἐν θρησκευτικαῖς τελεταῖς, κατ' ἐπιγραφὴν Μαγνησίας ἐν *Dittenberger* Sylloge [3] 553 στ. 19. Βλ. καὶ *Hermann* Privatalt. σ. 275 καὶ σημ. 7. *Rossbach* Röm. Ehe σ. 138 κέ. *C. Pascal* Studii di antichità e mitologia, Mil. 1896 σ. 38 κέ. Παρὰ Βουλγάροις : Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1915 σ. 338. 342. 343]].

1) Βλ. τὰ περὶ Κληδόνων [[ἐν Παρθενῶνι Α', 578]].

2) [[Ἐν Ἀρκαδίᾳ παῖς ἀμφιθαλὴς οὐχὶ μονογενὴς κομίζει τὸ ὕδωρ ἐν ἀπολύτῳ σιγῇ· καθ' ὃν χρόνον δὲ λαμβάνεται τὸ ὕδωρ τοῦτο διὰ τὴν γαμήλιον ζύμην, συγγενὴς τοῦ μελλονύμφου ῥίπτει ἀργυροῦν νόμισμα ἐπὶ τῆς μαρμαρίνης τῶν ὑδάτων σκάφης, ὅπερ ἁμιλλῶνται τίς νὰ συλλάβῃ διὰ τῶν χειλέων του (Ἀρχ. Ἐπετ. 1906 σ. 183)]].

3) *Buchon* La Grèce continentale σ. 233. [[Ἐν Λακκοβικίοις τῆς Μακεδονίας τὸ *πρωτόψωμο* ζυμώνεται τὴν Πέμπτην ὑπὸ ἀμφιθαλοῦς παρθένου καὶ τριῶν πρωτοστεφάνων γυναικῶν, ᾀδομένων διαφόρων ᾀσμάτων. Εἶτα δι' ἀλεύρου προσπαθοῦσι ν' ἀλευρώσωσι τὸν γαμβρὸν ἢ τὴν νύμφην ἢ τοὺς ἐρχομένους εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ συγγενεῖς τῆς νύμφης καὶ τἀνάπαλιν (*Γουσίου* Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 58). Ἐν Βελβεντῷ ὁ γάμος ἀρχίζει κυρίως τὴν Τετάρτην μὲ τὰ *ἀλείμματα* : γυναῖκες καὶ παρθένοι ᾄδουσαι *ἀσπρίζουν* τὰς οἰκίας τῶν μελλονύμφων, πᾶς δὲ *ἀρσενικὸς* ἐμφανιζόμενος ἐκεῖ ἀλείφεται μὲ μικρὰν ποσότητα ἀσβέστου (Ἡμερολ. Σκόκου 1910 σ. 364)]].

4) *Hahn* Alban. Stud I, 144.

5) [[Ἐν Κύπρῳ τὴν Πέμπτην συγκαλοῦνται οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι ἵνα *στρώσωσι τὸ κρεβάτι*, μετὰ τοῦτο δὲ γίνεται τὸ *πλούμισμα* (*Λουκᾶς* σ. 78)]].

νύμφη εἰσέρχεται εἰς τὸν νυμφῶνα, ὅστις εἶναι παραπέτασμα κλεῖον γωνίαν τινὰ τοῦ δωματίου. Ἔρχονται δὲ ἤδη καὶ πολλαὶ συγγενεῖς καὶ φίλαι, προσφέρουσαι εἰς τὴν νύμφην διάφορα δῶρα οἷον ἐνδύματα, ζώνην, ὑφάσματα καὶ τὰ τοιαῦτα· πρὸς δὲ καὶ τὴν τουρκιστὶ καλουμένην *κινά*, δι᾽ ἧς καλλωπίζουσι τὴν νύμφην κατὰ τὸν τρόπον τῶν τουρκισσῶν γυναικῶν βάφουσαι τὰς χεῖρας αὐτῆς [1]). Τὴν Παρασκευὴν πέμπουσι καὶ ἀπὸ τοῦ γαμβροῦ τοιαύτην, ἣν κομίζει συγγενὴς συνοδευμένη καὶ ὑπ᾽ ἄλλων, καὶ ὑπὸ λύρας. Πάλαι φέρουσά τις τῶν ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς νύμφης τὴν βαφὴν ταύτην ἐπὶ κεφαλῆς ἐχόρευεν ἐν τῇ αἰθούσῃ, τῆς λύρας παιζούσης. Τὴν ἑσπέραν βάφουσι διὰ τῆς *κινᾶς* τὴν κεφαλὴν καὶ τὰς χεῖρας τῆς νύμφης, ἐνῷ γυναῖκες ᾄδουσι τραγούδιά τινα, ὧν ἑνὸς ἡ περίληψις εἶναι τοιαύτη τις: «Σὺ ἀπέρχεσαι πλέον ἀπὸ τῆς οἰκίας ταύτης· σὺ πλέον εἰς τὴν οἰκίαν ταύτην δὲν ἔρχεσαι, καὶ ἂν ἔρχεσαι, πολὺ δὲν δύνασαι νὰ διαμένῃς»· καὶ τύπτουσι μικρὰ τύμπανα (τουρκιστὶ *τέφ*) [2]), ὅλη δ᾽ αὕτη ἡ πρᾶξις λέγεται *κινάγματα* [3]). Ταῦτα ἐν Πανδώρᾳ πρὸ ὀκτωκαιδεκαετίας [[ἑβδομηκονταετίας]] περιγράφει ὁ Βαλαβάνης ὡς ἐθιζόμενα ἐν Κερασοῦντι. Ἀγνοοῦμεν δ᾽ ἂν μέχρι τοῦδε τηροῦνται.

Ἐν γένει δὲ κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας τελοῦνται τὰ προεόρτια τοῦ γάμου ἐν χοροῖς καὶ εὐθυμίαις [4])· ἐν Κρήτῃ συνάγονται αἱ παρθένοι τοῦ χωρίου εἰς τὴν οἰκίαν τῆς νύμφης διὰ νὰ στολίσωσι τὸν νυμφικὸν θάλαμον· καὶ τοὺς μὲν τοίχους καλύπτουσι μὲ καινουργεῖς σινδόνας, ἐπὶ τῶν ὁποίων θέτουσιν ἄρτους, φύλλα λεμονέας, πορτοκαλλέας, μύρτου καὶ δάφνης, ᾄδουσαι συγχρόνως διάφορα τραγούδια πρὸς ἔπαινον τῶν νεονύμφων· ἄνωθεν δὲ τῶν προσκεφαλαίων

---

1) Καὶ παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἐν Συρίᾳ ὅμοιος καλλωπισμός (ΚΠ. Σύλλ. Η΄, 496).

2) Τὸ μουσικὸν τοῦτο ὄργανον ὁμοιάζει τὰ μέγιστα πρὸς τὸ κύμβαλον τῶν διονυσιακῶν θεοτήτων καὶ τῶν ὀπαδῶν τῆς Κυβέλης.

3) Πανδώρα τ. Θ΄ σ. 510. [[Ἐν Μακεδονίᾳ μίαν ἑβδομάδα πρὸ τῆς στέψεως στέλλονται εἰς τὴν νύμφην οἱ *μπογιαίς*, δηλ. τὰ δῶρα τοῦ γαμβροῦ, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπάρχει καὶ μπογιὰ *κανὰ* ἢ *ὀκνὰ* λεγομένη, διὰ τῆς ὁποίας βάφεται ἡ κόμη τῆς νύμφης (Ἐθν. Ἀγωγὴ 1901 σ. 138). Ἐν Τσιβέρι (Ἄργους) ἡ νύμφη κρατεῖ ἐπὶ τῶν γονάτων μέγα ταψὶ πλῆρες κινά, αἱ δὲ προσερχόμεναι γυναῖκες βάφουσι τὰ νύχια των εἰς τὴν κινά, ῥίπτουσαι εἰς τὸ ταψὶ μίαν πεντάραν ἢ δεκάραν ἢ καὶ περισσότερα καὶ εὐχόμεναι «καλὰ στέφανα» (Ὀλύμπια 1896 Α΄, 253). Ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἐν Ἀθήναις ἐγίνετο τὸ λεγόμενον *κινά-γκεγκέσι*, περὶ οὗ βλ. Ἑστίαν 1882 τ. ΙΔ΄ σ. 582. Ἐν Θεσσαλίᾳ προσφέρεται ἔν τινι ἀγγείῳ ἡ *ὀκνὰ* εἰς τὰ ἔχοντα ξανθὴν τὴν κόμην κοράσια, δι᾽ αὐτῆς δὲ βάφουσι τὴν κόμην των, τινὰ δὲ καὶ τοὺς ὄνυχας τῶν χειρῶν (Κατ᾽ ἀνανοίνωσιν Κ. Β. Γιαννακοπούλου 1900. Πρβλ. καὶ Δελτ. Ἱστ. Ἐτ. Α΄. 128). Ἐν Σαράντα Ἐκκλησίαις τὴν Πέμπτην γίνεται τὸ βάψιμον τῆς κόμης τῆς νύμφης (Θρᾳκ. Ἐπετ. 1897 σ. 192). Ἐν Λέσβῳ τὴν παραμονὴν τοῦ γάμου συγκεντρώνονται εἰς τὴν οἰκίαν τῆς νύμφης νεάνιδες, αἵτινες βάφουσι τοὺς ὄνυχας αὐτῆς διὰ κινά, ψάλλουσαι καὶ σχετικὸν ᾆσμα (*Georgakis et Pineau* Folk-lore de Lesbos σ. 315—6). Τὴν αὐτὴν ἡμέραν εἴς τινα μέρη τῆς Κύπρου μετὰ τὸ λουτρὸν γίνεται τὸ *σχενίασμα*, ἤτοι ἀλείφουσι διὰ *σχενᾶς* (κνᾶ) τὴν κόμην, τὰς παλάμας καὶ τοὺς ὄνυχας τῶν τε χειρῶν καὶ ποδῶν τῆς νύμφης, παιανιζούσης μουσικῆς (*Σακελλαρίου* Κυπρ. Α΄, 726)]].

4) *Ἀντωνάδου* Κρητηΐς σ. 9. [[δ΄ ἐκδ. ἐν Χανίοις 1899 σ. 15]].

τῆς παστάδος θέτουσι τρία ἡμικύκλια ἀπὸ βάτον καὶ φύλλα μύρτου [1]) συμβολικῶς διὰ τούτων διαφόρους ἰδέας ἐκφράζουσαι, περὶ ὧν κατωτέρω θέλει γίνει λόγος. Ἀλλὰ καὶ ἡ τοῦ γαμβροῦ οἰκία στέφεται δι' ἀνθέων καὶ ῥόδων, πολλάκις δὲ καὶ ὅλαι αἱ τοῦ χωρίου οἰκίαι, ὅταν ὁ γάμος εἶναι ἐπίσημος [2]). Τὸ ἔθος τοῦτο τοῦ ἀναστέφειν τὰς θύρας εἶναι ἀρχαῖον· «οἰκέται δὲ περικύκλῳ δραμόντες, λέγει ὁ Πλούταρχος τελετήν τινα γάμου περιγράφων [3]), ἀνέστεφον ἐλαίᾳ καὶ δάφνῃ τὰς θύρας, οὐ μόνον τὰς τῆς Ἰσμηνοδώρας, ἀλλὰ καὶ τὰς τοῦ Βάκχωνος».

Τὴν πρωΐαν τοῦ Σαββάτου σφάζουσι πανηγυρικῶς τὰ διὰ τὸ συμπόσιον τοῦ γάμου ἀπαιτούμενα ζῷα [4]). Ἐν Λευκάδι σφάζουσι τράγον, καὶ ῥίπτουσι πυροβόλον, διακηρύσσοντες οὕτω τὴν ἔναρξιν τοῦ γάμου· οἱ δὲ ἀκούοντες λέγουσιν· *αἱματώθη ὁ γάμος* [5]). Ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι σφάζουσι κατὰ τὴν μεσημβρίαν τὸν βοῦν, τὴν ἀγελάδα καὶ τὰ πρόβατα, ἅτινα ἀπὸ τῆς Πέμπτης ἔχουσιν ἑτοιμάσει [6]). Ταῦτα ἀναλογοῦσι πρὸς τὰ *προτέλεια* τῶν ἀρχαίων, καθ' ἃ ἐτελοῦντο θυ-

---

1) *Χουρμούζη* Κρητικὰ σ. 28. [[Εἰς τὴν διακόσμησιν χρησιμοποιοῦνται καὶ παντοῖα ἄνθη ἢ ὀπῶραι τῆς ἐποχῆς (Παρνασσός 1879 Γ', 956. *Σακελλαρίου* Κυπρ. Α', 726), συνήθως δὲ καὶ κισσός (*Γουσίου* Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 59—60. Ἐθν. Ἀγωγὴ 1901 σ. 140). Ἐν Λιδισίῳ ἡ συλλογὴ τῶν δαφνῶν τοῦ γάμου ἐγίνετο ἐν πομπῇ τὴν Παρασκευὴν (Ξενοφάν. Δ', 234). Καὶ ἡ ἐσωτερικὴ θύρα τῆς οἰκίας τοῦ γαμβροῦ ἐδαφνοστολίζετο ἐν Παραμυθιᾷ τῆς Ἠπείρου, ἡ δὲ νύμφη εἰσερχομένη ὤφειλε νὰ διασκορπίσῃ τὰς δάφνας τῇδε κἀκεῖσε (Νεολόγου ἑβδομαδ. ἐπιθεώρ. 1892 Α', 664). Καὶ πολλαχοῦ τοῦ Languedoc στολίζουσι διὰ στεφάνων μύρτου καὶ δάφνης τὴν θύραν τῆς κατοικίας τῶν νεονύμφων (*Nore* Coutumes etc. σ. 63)]].

2) *Ἀντωνιάδου* Κρητηΐς σ. 66. [[δ' ἐκδ. σ. 73]] :

Πᾶσα δ' ἡ κώμη ὁμοῦ ἑορτάζει φαιδρὰ καὶ συγχαίρει·
εἶναι μὲ μύρτα παντοῦ στολισμένα τῆς θύρας τὰ ἄνω·
. . . .
Μίαν δὲ θύραν στεφάνη μὲ ῥόδα πολλὰ στεφανώνει·
εἶναι νυμφίου τὸ στέμμα, κ' ἡ νύμφη αὐτοῦ καταβαίνει.

3) *Πλουτάρχ.* Ἐρωτικὸς § 10.

4) *Wachsmuth* ἔνθ. ἀν. σ. 86. [[Τὴν δείλην ἐν Βυσωκᾷ : ΔΙΕ. Α', 128]].

5) Ἐφημ. Φιλομαθ. 1868 τ. ΙϚ' σ. 1687. ΚΠ. Σύλλ. Η', 411. [[Ἑστία 1877 Δ', 701]].

6) *Buchon* ἔνθ. ἀν. σ. 233 κέ. : «Le jeudi, on va en pompe choisir dans le troupeau le boeuf le plus gras ou la vache la meilleure, et les moutons destinés au repas de la noce ; on garnit leurs cornes et leur tête de guirlandes de fleurs ; puis, au son de tous les instruments, on les amène dans le village, on leur fait faire le tour de la paroisse en accompagnant leur marche de chants et de danses et on vient les placer en grande pompe dans l'étable... Le samedi, au moment où le soleil annonce midi, on se rend processionnellement à l' étable. On pare le boeuf destiné à la noce, on lui dore les cornes, on les entoure de guirlandes de fleurs ; on lui fait faire de nouveau, au bruit de la musique, le tour du village, et on l' amène dans la cour de la maison du marié, au milieu de laquelle on a planté solidement un poteau. Le boeuf est attaché à ce poteau par une corde toute neuve, pendant que les assistants, hommes et femmes, se tiennent alentour chantant la chanson du jour ; puis un homme, habillé de vêtements tout blancs, se présente, brandit son long cou-

σίαι καὶ δωρεαί [1]. Τὴν ἑσπέραν ἐν Λευκάδι ἑτοιμάζουσι σημαίαν τινά, καλουμένην σημαίαν *(μπαϊράκι)* τῆς παρθενίας [2], ἥτις φαίνεται ἔχουσα σχέσιν πρὸς τὴν παλαιότερον ἐν Ζαγορίῳ πρὸ τῆς νυμφικῆς συνοδίας περιαγομένην σημαίαν, ἐφ' ἧς ἦτον ἀπεικονισμένη ἰδίως ἡ Παναγία, ὡς ἔμβλημα παρθενίας [3]. Καὶ ἀλλαχοῦ ὅμως συνηθίζεται ἡ νυμφικὴ πομπὴ νὰ ἔχῃ σημαίαν ἰδίαν, καίτοι μηδεμίαν ἐγκρύπτουσαν συμβολικὴν σημασίαν. Ἐν Φέρραις ἡ συνοδία ἡ πορευομένη πρὸς παραλαβὴν τῆς νύμφης ἔχει σημαίαν ἐρυθρὰν περίχρυσον, ἣν κρατεῖ εἷς τῶν πλησιαιτάτων συγγενῶν τοῦ γαμβροῦ· ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ κατοικίᾳ τῆς νύμφης θέτουσιν ὡς σημαίαν μανδήλιόν τι εἰς δένδρον τῆς αὐλῆς ἢ ἄλλο προεξέχον μέρος [4].

Κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην λούουσι τὸν γαμβρὸν καὶ τὴν νύμφην [5]. Καὶ εἰς μὲν τοὺς τόπους ἔνθα ὑπάρχει λουτρῶν ἀπέρχεται εἰς αὐτὸν ὁ γαμβρὸς μετὰ τοῦ παρανύμφου καὶ ἄλλων πολλῶν συγγενῶν καὶ φίλων, ᾀδόντων καθ' ὁδὸν

---

teau et le lui enfonce adroitement dans la nuque, à la jonction de la moële épinière, aussi prestement que le ferait le plus habile matador des Castilles. Le boeuf tombe à l'instant au bruit des cris de joie ; en un clin d'œil le cou est tranché, la peau enlevée, et le boeuf est dépecé en quatre parties, qui, placées sur un linge blanc, sont portées solennellement dans le lieu destiné aux provisions de la noce. Le même soir, on donne un grand repas dans la maison du futur à tous les invités, et la nuit se passe en chants et en danses». [[Τὸ ψαλλόμενον ἐν Λακωνίᾳ ᾆσμα κατὰ τὴν σφαγὴν τῶν σφαγίων διὰ τὸν γάμον βλ. ἐν Πανδώρᾳ Κ', 113]].

1) *Ἀχιλλ. Τατ.* Λευκίππη καὶ Κλειτοφ. Β', 12. *Τιμ.* Λεξικ. σ. 224. *Γρηγορ. Ναζιανζην.* Στηλ. Α' σ. 68. Πρβλ. *Πολυδεύκ.* Γ', 58. *Bloomfield* ad Aeschyl. Agamemn. στ. 64.

2) Ἐφημ. Φιλομ. ἔνθ. ἀν. ΚΠ. Σύλλ. ἔνθ. ἀν. [[Ἑστία 1877 Δ', 701]].

3) *Λαμπρίδου* Ζαγοριακὰ σ. 180. [[Ἠπειρ. μελετ. Ζ', 22—3. Ἐν Παραμυθιᾷ ἡ σημαία φέρει ἐπὶ λευκοῦ πεδίου ἐρυθρὸν σταυρὸν μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς Ι. Χ. ΝΙΚΑ ἢ τὸν καβαλλάρην ἅγιον Γεώργιον (Νεολόγου ἑβδομ. ἐπιθεώρ. 1892 Α', 664. Πρβλ. καὶ *Λαμπρίδου* Ἠπειρ. μελετ. Γ', 57. Ἑστία 1883 ΙΕ', 359)]].

4) ΚΠ. Σύλλ. Η', 548. [[Ἐν Βυσωκᾷ τῶν Καλαβρύτων ἀμφιθαλὴς πρωτεξάδελφος τοῦ γαμβροῦ μετὰ καὶ ἄλλων φίλων καὶ συγγενῶν παραλαμβάνουσι τὴν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ σημαίαν, εἰς ἣν προσαρτῶσι μανδήλιον δωρηθὲν ὑπὸ τῆς νύμφης· εἰς τὴν αἰχμὴν δὲ τοῦ κοντοῦ ἐμπήγουσι μῆλον (Δελτ. Ἱστ. Ἐτ. Α', 128). Ἀλλαχοῦ τεμάχιον ἐρυθροῦ ὑφάσματος ἀντικαθιστᾷ τὸ φλάμπουρο (βλ. ἀνωτέρω σ. 240, 2. *Λουλουδοπούλου* Ἀνέκδ. συλλ. σ. 180). Ἐν Λιβισίῳ 8 ἡμέρας πρὸ τοῦ γάμου ἐστήνετο ἐκ τῆς καπνοδόχης τῆς οἰκίας τοῦ γαμβροῦ κοντὸς μήκους 4—5 μέτρων φέρων εἰς τὸ ἄκρον τριῶν εἰδῶν μεταξινα μανδήλια καὶ ἓν πορτοκάλι· οὗτος ἐλέγετο *σεοβελελί* καὶ ἐσήμαινε ὕπαρξιν γάμου (Ξενοφάν. Δ', 233). Ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς νύμφης, ἐν Καρυαῖς Καβακλῆ, τὸ Σάββατον παρεσκευάζετο παρόμοιος κοντός, ὀνομαζόμενος *μηλιά* (*Λουλουδοπούλου* αὐτ.) Φλάμπουρο παρὰ Βουλγάροις βλ. Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1915 σ. 339. 340]].

5) *Πούλιος* Περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ γένους τῶν Ἑλλήνων σ. 31. *Λαμπρίδου* Ζαγορ. σ. 180. [[Περιγραφὰς τῶν κατὰ τὸ λούσιμο τοῦ γαμβροῦ βλ. Ἑστία 1882 ΙΔ', 581. *Κουμανούδη* Στράτης Καλοπίχειρος [2] 179. Ὀλύμπια 1896 Α' 253—4. Ξενοφάν. Γ', 166. Τὴν Παρασκευὴν ἐλούετο ὁ γαμβρὸς ἐν Συλάτοις Καππαδοκίας (Ξενοφάν. Β', 285), τὴν ἑσπέραν τῆς παραμονῆς ἐν Σιάννᾳ τῆς Ῥόδου (αὐτ. Ζ', 49), τὴν πρωΐαν τῆς Κυριακῆς ἐν Καρυαῖς Καβακλῆ (*Λουλουδοπούλου* Ἀνέκδ. συλλ. σ. 186) κ. ἄ.]].

καὶ παιζούσης τῆς λύρας. Ἐν τῷ λουτρῶνι οἱ συνοδεύοντες τὸν γαμβρὸν οἰνοποτοῦσιν, ᾄδουσι καὶ χορεύουσι. Τὰ τραγούδια ἐξακολουθοῦσι καὶ κατὰ τὴν ἐπιστροφήν [1]. Ὅπου δὲ λουτρῶν δὲν ὑπάρχει, λούουσιν οἴκαδε τὴν κεφαλὴν μόνον τοῦ γαμβροῦ, ἐνῷ αἱ παριστάμεναι γυναῖκες ᾄδουσι διάφορα ᾄσματα, ὧν ἓν παρατιθέμεθα ἐνταῦθα :

Περνᾶμε 'πὸ τριανταφυλλιά,
ἐπέσαν τὰ τριαντάφυλλα, τὰ κόκκινα καὶ τ' ἄσπρα
κ' ἐπῆγαν νὰ τὰ μάσουνε, ῥοδόσταμο νὰ κάνουν·
νὰ λούσουν νύφη καὶ γαμπρὸ
καὶ πεθερὰ καὶ πεθερό,
νὰ γενοῦν συμπεθεριό [2].

Οὕτω περίπου ἐκτελεῖται καὶ τὸ λουτρὸν τῆς νύμφης [3]. Ἐν Κύπρῳ συμμετέχουσι καὶ αἱ παράνυμφοι ἐνίοτε καὶ βοηθοῦσιν εἰς τὴν καθαριότητα τῆς μελλονύμφου. Φέρουσι δ' ἐπ' ὤμων τὸ ὕδωρ τοῦ λουτροῦ τούτου ἐκ τῶν παρακειμένων κρηνῶν πλεῖσται κόραι διὰ τῶν ὑδριῶν αὐτῶν [4]. Τὸ ἔθιμον τοῦ λούεσθαι τοὺς μέλλοντας νὰ νυμφευθῶσιν εἶναι ἀρχαῖον [5]· τὸ ὕδωρ συνήθως ἠντλεῖτο ἐξ ὡρισμένων πηγῶν, ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ Ἰλισσοῦ, ἐν Θήβαις ἐκ τοῦ Ἰσμηνοῦ [6], ἐκομίζετο δὲ ὑπὸ συγγενοῦς τινος κόρης ἢ παιδός [7].

---

1) Πανδώρα Θ', 510.

2) *Χασιώτου* Συλλογὴ δημ. ᾀσμ. σ. 198. Βλ. καὶ αὐτ. σ. 40.

3) Πανδώρα Θ', 510 : «Τὸ Σάββατον ἀπέρχεται ἡ νύμφη εἰς τὸ λουτρὸν κεκαλυμμένη διὰ καλύπτρας, μετὰ συγγενῶν καὶ φίλων, συνοδευομένη μέχρι τινὸς ὑπὸ λύρας, ὅπου λούεται, ᾀδουσῶν τῶν μετ' αὐτῆς». *Guys* Voyage littéraire en Grèce τ. I σ. 254 : «Aujourd' hui, la veille des noces, la jeune mariée est menée au bain comme en triomphe, et plusieurs femmes l' accompagnent». Βλ. καὶ *Sonnini* Voyage en Grèce τ. II σ. 131. [[Πιττακὸς 1878 σ. 202. Ἑστία 1882 ΙΔ', 581. Περιγραφὰς λουτροῦ καὶ κομμώσεως νύμφης βλ. *Κουμανούδη* Στρ. Καλοπίχ. ² σ. 176. *Π. Γ. Μαχρῆ* Κατιρλῆ σ. 94. Ὀλύμπια 1896 Α', 253. Ξενοφάν. Γ', 167. Τὴν Τετάρτην ἔλουον τὴν νύμφην καὶ τὴν Παρασκευὴν διὰ λουτροῦ ἐν Σαράντα Ἐκκλησίαις (Θρ. Ἐπ. 1897 σ. 193), τὴν Πέμπτην ἐν Μακεδονίᾳ (Ἐθν. Ἀγ. 1901 σ. 138), τὴν ἑσπέραν τοῦ Σαββάτου ἐν Βουρικῇ Καλαβρύτων, τὰ δὲ κοράσια παραμένουσιν ἵνα λουσθῶσι μετὰ τῆς νύμφης (Δελτ. Ἱστ. Ἐτ. Α', 128). Τὴν αὐτὴν ἑσπέραν καὶ ἐν Σιάννᾳ Ῥόδου ἡ νύμφη λούεται καὶ κτενίζεται ὑπὸ νεανίδων *χαμαρωτρῶν* καλουμένων (Ξενοφάν. Ζ', 49)]].

4) *Λουκᾶς* σ. 84. [[*Σακελλαρίου* Κυπρ. Α', 725. Ἐν Λάστᾳ τὴν Κυριακὴν τὸ πρωὶ μεταβαίνουσιν εἰς τὴν βρύσιν, ὅπως λάβωσιν ὕδωρ διὰ τὸ λούσιμο, τὸ κτένισμα καὶ τὸ ξύρισμα τοῦ γαμβροῦ (*Λάσκαρη* Λάστα σ. 104). Ὁμοίως καὶ ἐν Οἰνοῦντι (*Κουκούλε* Οἰν. σ. 95—6)]].

5) [[Βλ. *Hermann* Privatalt. σ. 270. *Iv. Müller* Gr. Privatalt. σ. 447 c. *Roscher's* Lex. I, 2100. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἰνδοῖς ὑπαινιγμοὶ μόνον ἐν τῇ Atharva Veda : Μεταξὺ τῶν γαμηλίων τελετῶν ἡ ἄντλησις ὕδατος διὰ λουτρόν, ὅπερ εἶχε διττὸν σκοπόν, τὴν κάθαρσιν καὶ τὴν προφύλαξιν ἀπὸ μαγγανειῶν (*Haas* ἐν *Weber's* Ind. St. V, 278. Πρβλ. καὶ σ. 304. Τὸν αὐτὸν διττὸν σκοπὸν εἶχε καὶ τὸ κτένισμα καὶ ἡ κόμμωσις (αὐτ. σ. 278). Ὡς πρὸς τὸ λουτρὸν νύμφης βλ. προσέτι αὐτ. σ. 198. 294 κέ. 304. 381—2]].

6) *Πολυδ.* Γ', 43. *Εὐριπ.* Φοίν. 347 καὶ Σχολ. αὐτ.

7) *Ἁρποκρατίων* λ. λουτροφόρος. Βλ. καὶ *Θουκυδ.* Β', 15. *Becker* Charicles III,

Μετὰ τὸ λουτρὸν κτενίζουσι τὴν κόμην τῆς νύμφης[1]) αἱ φίλαι της[2]) ψάλλουσαι μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἀκόλουθα ᾄσματα:

Ἔχεις μαλλιὰ τετράξανθα, 'ς ταῖς πλάταις σου ῥιμμένα,
ποῦ σ' τὰ χτενίζουν οἱ ἄγγελοι μὲ τὰ χρυσᾶ τὰ χτένια[3])

—

Χρυσάργυρό μου χτένι κ' ἐλεφαντινό,
σῦρ' ἀγάλι' ἀγάλια, νὰ μὴν κόψῃς τρίχα,
γιατὶ τὴν ἔχω χάρη ἀπ' τὸν καλό νουνό μ'[4]).

Τὸ κτένισμα τῆς νύμφης, τὸ εἶδος τῆς κομμώσεως αὐτῆς οὐχὶ ἐπουσιώδη κατεῖχον θέσιν καὶ ἐν τοῖς γαμηλίοις ἐθίμοις τῶν Ρωμαίων[5]).

Τὴν ἑσπέραν τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἐν Κερασοῦντι ἔρχονται εἰς τῆς νύμφης ἱερεύς, διάφοροι συγγενεῖς καὶ ὁ παράνυμφος κομίζοντες ἀπὸ τοῦ γαμβροῦ δῶρόν τι, συνήθως σταυρὸν ἀργυροῦν ἢ χρυσοῦν καὶ φλωρίον· ἀνταλλάσσονται δὲ καὶ τὰ πρότερον δεδομένα δακτύλια, ἐπιβεβαιουμένου καὶ αὖθις τοῦ ἀρραβῶνος[6]).

Τὴν Κυριακὴν[7]) γίνεται τὸ ξύρισμα τοῦ γαμβροῦ καὶ τοῦ κουμπάρου ὑπὸ

---

300 κἑ. [[*Becker-Göll* Chariel. III, 364 κἑ]]. *Schoemann* Gr. Alt. II, 557. [[Πρβλ. καὶ *R. Schmidt* De Hymenaeo σ. 66 κἑ.]].

1) Τὸ πλέξιμον τῆς νύμφης (Πανδώρα Θ', 510).

2) *Wachsmuth* ἔνθ. ἀν. σ. 88.

3) *Εὐλαμπ.* 'Αμάραντος σ. 48. *Marcellus* Chants du peuple en Grèce II, 170. *Passow* σ. 457 ἀρ. 622, 1. *Kind* Μνημόσυνον σ. 20.

4) *Χασιώτης* σ. 197, 15. Ὅμοια ᾄσματα βλ. ἐν Πανδώρᾳ ΙΒ', 599 ('Ρόδος). Κ', 113 (Λακωνία).-Πρόσθες καὶ τὸ [[ἀνωτέρω ἐν σ. 43 παρατιθέμενον]] θεσσαλικὸν ᾆσμα, περὶ οὗ ὁ *Fauriel* (II, 233) σημειοῖ ὅτι ᾄδεται τὴν παραμονὴν τοῦ γάμου ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς νύμφης. «pendant que ses jeunes compagnes la peignent et lui nattent les cheveux», [[πρὸς δὲ τὰ ἐν 'Εστίᾳ 1883 ΙΕ', 62 ('Ρόδου), *Κουκουλὲ* Οἰνουντ. σ. 96, *Georgeakis et Pineau* Le Folk-lore de Lesbos σ. 316 (ἐν γαλλ. μεταφράσει) κ.τ.λ. Δύο ἐπίσης παιγνίδια τῆς μελλονύμφου, ὅταν τὴν κτενίζουν βλ. ἐν *Βλαστοῦ* Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ σ. 42. Περιγραφὴν κομμώσεως νύμφης ἐν 'Αθήναις ἐπὶ Τουρκοκρατίας βλ. ἐν 'Εστίᾳ 1882 ΙΔ', 593. 'Εν Λακκοβικίοις: *Γουσίου* ἔνθ. ἀν. σ. 59. Κόμμωσις νύμφης παρ' ἀρχαίοις 'Ινδοῖς βλ. *Haas* ἐν *Weber's* Ind. St. V, 202. 215—6. 278. 279. 385. 405—6]].

5) *Marquardt* Röm. Privatalt. I, 43—44.

6) Πανδώρα Θ', 510.

7) [['Ημερολ. Σκόκου 1910 σ. 365—6. 'Εθν. 'Αγωγὴ 1901 σ. 140. *Λουλουδοπούλου* ἔνθ. ἀν. σ. 181. *Γουσίου* ἔνθ. ἀν. σ. 59. Ξενοφάν. Δ', 234. 'Εστία ΚΖ', 47]]. Εἴς τινα μέρη τὴν ἑσπέραν τοῦ Σαββάτου: 'Εφημ. Φιλομ. ἔνθ. ἀν. ΚΠ. Σύλλ. Η', 411. [['Εστία 1877 Δ', 701]]. *Fauriel* τ. I σ. XXXV: «La veille de la noce, durant la nuit, les conviés se rendent, les uns chez le père de la fiancée, les autres chez celui du fiancé; et l'on s'apprête, dès-lors, de chaque côté, à la grande cérémonie. Un jeune homme, garçon pour l'ordinaire, et qui doit exercer, dans la cérémonie du jour, les fonctions du paranymphe, y prélude en faisant la barbe au futur. Cette opération se fait avec beaucoup de sérieux et d'appareil, en présence des jeunes filles conviées». [[Πρβλ. καὶ *Παπαδοπούλου* Γεν. περ. Νισύρου σ. 61. Δελτ. 'Ιστ.

νέου ἀγάμου, ψαλλομένων τῶν ἀκολούθων τραγῳδίων [1]:

Ἀργυρὸ ξουράφι καὶ μαλαματένιο
τραύα 'γαλι-γάλι σὲ γαμπροῦ κεφάλι,
τρίχα μὴν ἀφήσῃς καὶ τὸν ἀσκημίσῃς,
καὶ τὸν ἀσκημίσῃς 'ς τὰ πεθερικά του [2].

—

Μπαρμπέρης εἶν' ὁ πλάτανος, γαμπρὸς τὸ κυπαρίσσι,
καὶ νύφη τὸ κρυὸ νερὸ ἀπὸ καθάρια βρύση [3].

—

Ἀπάνου 'σὲ ψηλὸ βουνόν, ἀϊτὸς ἐρρήχνε τὴν φωνήν·
Βουνά μου, χαμηλώσετε, δένδρη μου, κλίνετε κορφαῖς,
ὁ κὺρ γαμβρὸς ξυρίζεται κλπ. [4])

Ἑταιρ. Α', 529. Ἐν Συλάτοις Καππαδοκίας τὸ ξύρισμα τοῦ γαμβροῦ καὶ τῶν συγγενῶν ἐγίνετο τὴν πρωΐαν τοῦ Σαββάτου. Καὶ ἐν Κύπρῳ ἡ κουρὰ τοῦ μελλονύμφου γίνεται τὴν πρωΐαν τοῦ Σαββάτου κατὰ τὸν *Λουκᾶν* (σ. 83), μετὰ μεσημβρίαν δὲ κατὰ τὸν *Σακελλάριον* (Κυπρ. Α', 725). Ἐν Κύθνῳ τὸ ἔθιμον τοῦ ξυρίσματος ἐξέλιπε (*Βάλληνδα* Κυθ. σ. 112). Περιγραφὴν τῶν κατὰ τὸ ξύρισμα ἐν Ἀθήναις ἐπὶ Τουρκοκρατίας βλ. ἐν Ἑστίᾳ 1882 ΙΔ', 594. Ξύρισμα γαμβροῦ καὶ γαμήλιον ᾆσμα παρ' Ἀρμενίοις βλ. ἐν Zeitschr. f. œsterr. Volksk. X, 103—4. Παρὰ Βουλγάροις Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1915 σ. 338]].

1) Σημειωτέον ὅτι εἰς ἑκάστην περίστασιν τοῦ γάμου ψάλλονται κατάλληλα ᾄσματα (πρβλ. καὶ *Fauriel* I σ. XXXVI), ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν ἐπικρατοῦσαν χαρὰν καὶ εὐθυμίαν ἀπεικονίζοντα καὶ διὰ τῆς πομπώδους αὐτῶν ἐκφράσεως ἀνυψοῦντά πως καὶ μεγαλοπρεπεστέραν ἀναδεικνύοντα πᾶσαν τῆς τελετῆς λεπτομέρειαν, ἀφ' ἑτέρου δ' ἐξηγοῦντα καὶ διασαφηνίζοντα τὸν συμβολικὸν χαρακτῆρα τῶν διαφόρων γαμηλίων ἐθίμων. Τὰ τοιαῦτα ᾄσματα εἶναι πολυπληθέστατα, οὐχὶ δὲ σπανίως ἐν αὐτοῖς εὕρηνται πολύτιμοι μαργαρῖται γνησίου καὶ ὑψηλοῦ ποιητικοῦ αἰσθήματος· ἐπιτυχῶς ἐμιμήθη ταῦτα ὁ Ζαμπέλιος ἐν τῷ ἀξιοσημειώτῳ αὐτοῦ μυθιστορήματι, τοῖς *Κρητικοῖς γάμοις*, περιγράφων τελετὴν γάμου ἐν Κρήτῃ. Κατὰ τὴν Κρητικὴν μέλισσαν [[τῆς Ἐλπίδος Μελαίνης, 1873]] (σ. 60) [[β' ἐκδ. 1888 σ. 39]] ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ πλεῖστα τῶν τοιούτων ᾀσμάτων, μάλιστα δὲ τὰ ἐγκωμιαστικὰ τοῦ νυμφίου καὶ τῆς νύμφης, αὐτοσχεδίως ψάλλονται ὑπὸ τῶν παιζόντων τὴν λύραν καὶ ὑπὸ γυναικῶν. Τραγούδια τοῦ γάμου ἐδημοσιεύθησαν ἐν πολλαῖς συλλογαῖς δημοτικῶν ᾀσμάτων, [[ὧν ἀναγραφὴν ἴδε ἐν παρεκβολικῇ σημειώσει]]. Τοῖς ᾄσμασι τούτοις ἀναλογοῦσι τὰ ἀρχαῖα ᾄσματα τοῦ Ὑμεναίου καὶ τὰ ἐπιθαλάμια. Σημειωτέον ὅμως ὅτι τὰ νῦν ᾀδόμενα, ἐκτὸς ὀλιγίστων ἐξαιρέσεων, ἰδίως τινῶν κατὰ τοὺς χοροὺς ᾀδομένων ἀστείων, εἰσὶ σεμνὰ καὶ μηδὲ ὑπαινιγμοὺς αἰσχροὺς ἐνέχοντα· ἐνῷ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τὰ τοῦ Ὑμεναίου ᾄσματα ἦσαν μὲν ἐν μέρει σοβαρὰ καὶ θρησκευτικοῦ χαρακτῆρος, τὰ πλεῖστα ὅμως ἦσαν ἀστεῖα, ἀσελγῆ καὶ ἄσεμνα (Βλ. *Schoemann* Gr. Alt. II, 558 καὶ τὰς εἰς τὸν Ἀριστοφάνη παραπομπὰς αὐτοῦ)· ἐπίσης καὶ τὰ ἐπιθαλάμια. Ἄσεμνα ὁμοίως ἦσαν καὶ τὰ παρὰ Ρωμαίοις ὑπὸ τῆς συνοδίας τῆς φερούσης τὴν νύμφην ψαλλόμενα (*Marquardt* ἔνθ. ἀν. I, 51. *Rossbach* Die Röm. Ehe 1853 σ. 341).

2) *Χασιώτης* σ. 40, 1.

3) Ἐφημ. Φιλομ. 1868 τ. ΙϚ' σ. 1687. ΚΠ. Σύλλ. Η', 370. [[Ἑστία 1877 Δ', 701]].

4) Πανδώρ. Θ', 510. Ἐν Ἀραχόβῃ Λακωνίας ψάλλουσι τὸ ἀκόλουθον, ὅταν λούουν καὶ ξυρίζουν τὸν γαμβρόν·

Φέρτε μου τὸ χρυσὸ ξανὶ καὶ ὁλόχρυσο λεγένι,

Κτενίζοντες δὲ τὸν γαμβρὸν ᾄδουσιν:

Ἀργυρό μου χτένι καὶ μαλαματένιο,
τραύα 'γάλι-γάλι σὲ γαμπροῦ κεφάλι [1]).

Μετὰ τοῦτο ἄρχεται ὁ καλλωπισμὸς τοῦ γαμβροῦ, ὅστις καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἴσως ἐγίνετο [2]). Στολίζεται δὲ ὁ γαμβρὸς ἐνδυόμενος ἢ αὐτὸς ἢ ὑπὸ τοῦ παρανύμφου τὰ *γαμπριάτικά* του, ἐνῷ κύκλῳ τραγουδοῦσιν οἱ περιϊστάμενοι [3]). Ἐν Κερασοῦντι τὸν γαμβρὸν ζωννύει ὁ παράνυμφος, ἀφοῦ ὁ πατήρ, ἢ ἐν ἐλλείψει τούτου ὁ πρῶτος τῶν συγγενῶν συνεπτυγμένην περιφέρῃ τρὶς τὴν ζώνην περὶ τὸν γαμβρόν. Μετὰ τὸ τέλος τοῦ στολίσματος πρῶτον μὲν οἱ γονεῖς, εἶτα δὲ καὶ οἱ συγγενεῖς ἀσπαζόμενοι τὸν γαμβρὸν δίδουσιν αὐτῷ δῶρόν τι· ἀσπάζονται δὲ καὶ τὸν παράνυμφον· ἔπειτα χορεύουσι τὸν χορὸν *κοτσαγκέλι*, ἐν τῷ μέσῳ τὸν γαμβρὸν καὶ τὸν παράνυμφον ἔχοντες, καὶ ᾄδοντες [4]).

Κατὰ τὸν αὐτὸν ἐπίσης καιρόν, ἀλλὰ μετὰ μείζονος ἐπιμελείας καὶ φρον-

---

νὰ λούσωμεν τὸν κὺρ γαμβρὸν καὶ τὸν καμαρωμένον.
Ποῦ νaὕρω ἀργυροξούραφον καὶ ὁλόχρυσην λουρίδα,
νὰ μπαρμπερίσω τὸ γαμπρὸ καὶ τὸν καμαρωμένον.
Φέρτε μου ἀργυροξούραφο καὶ ὁλόχρυσην λουρίδα,
νὰ μπαρμπερίσουν τὸν γαμπρὸν καὶ τὸν καμαρωμένον.
Ποῦ πέφτ' ἡ πόλη μακρυνό, ποῦ πέφτ' ἡ χώρα ἄλαργα; (Πανδώρα Κ', 113).

1) *Χασιώτης* σ. 40,3.

2) Πρβλ. *Πλουτάρχ.* Ἐρωτικ. 10: «ἅμα δὲ αἱ γυναῖκες ἔνδον αὐτοῦ τὸ χλαμύδιον ἀφαρπάσασαι περιέβαλον ἱμάτιον νυμφικόν».

3) Πανδώρα Θ', 510. Ἐρατὼ Α', 113 ἔνθα προστίθεται: «γυναῖκες δὲ *παστολογίστριαι* καλούμεναι ᾄδουσι δίστιχά τινα, δι' ὧν *παστολογοῦσι* τοὺς νυμφίους». Ἡ λέξις *παστὸς* διεσώθη ἐν Κρήτῃ (ἔνθα καὶ ᾄσματα *παστικὰ* [[βλ. κατωτέρω]]), ἀλλαχοῦ δὲ τῆς Ἑλλάδος μόνον ἐν τῇ παροιμίᾳ «ὅσα πάρῃ ἡ νύφη 'ς τὸν παστό».

4) Πανδώρ. Θ', 510—511. [[Ἐν Κύπρῳ οἱ μὲν ἄνδρες συρρέουσι περὶ τὸν νυμφίον, αἱ δὲ γυναῖκες περὶ τὴν νύμφην καὶ ἐνδύουσιν αὐτοὺς ὑπὸ τὸν ἦχον ᾀσμάτων (*Λουκᾶς* σ. 84. *Σακελλαρίου* Κυπρ. Α', 726). Ὁμοίως ἐν Δόδριανῇ τῆς Ἠπείρου (Δωδώνη 1896 σ. 119), Καταφυγίῳ Ὀλύμπου (Ἑστία 1883 ΙΕ', 359), Νισύρῳ (*Παπαδοπούλου* Γεν. περ. Νισύρου σ. 61), Καρπάθῳ (*Wescher-Μανωλακάκη* Δωρ. ψήφ. Καρπάθου σ. 57) κά.]]. Κατὰ τὴν αὐτὴν περίστασιν ᾄδονται ἐν Ἠπείρῳ καὶ τὰ ἑξῆς:

«*Γαμπρέ μου, ποιός σ' ἁρματώνει*
μὲ τὴν εὐχή, μὲ τὴν εὐχὴ
Ἀφέντης μου μ' ἁρματώνει
μὲ τὴν εὐχή, μὲ τὴν εὐχή». (*Χασιώτης* σ. 40, 4. [[Ἐθν. Ἀγωγὴ 1901 σ. 140]]). Βλ. καὶ Πανδώρ. Κ', 113 (Λακωνίας). [[Εἰς τὰ χωρία τῆς Κυζίκου «ὁ γαμπρός, τὴν ὥρα ποῦ τὸν ἀλλάζουν, πατάει μέσ' 'ς ἕνα *σινὶ* καὶ ἀφοῦ τόνε στολίσουνε τόνε σηκώνουν μαζὶ μὲ τὸ σινὶ καὶ σπάνουν ἀπάνω 'ς τὸ κεφάλι του ἕνα πλατὺ ψωμὶ ἐπὶ ταυτοῦ πλασμένο· τὸ ἴδιο κάνουν καὶ 'ς τὸ κεφάλι τῆς νύφης μετὰ τὸ στόλισμα» (Κατ' ἀνακοίνωσιν Μ. Φιλήντα 1906). Καὶ ἐν Κατιρλὶ Βιθυνίας ἐπὶ ὁμοίου χαλκοῦ σκεύους ἐνέδυον τὸν γαμβρὸν διὰ νὰ στερεώσῃ τὸ στέφανον (*Π. Γ. Μακρῇ* Κατιρλὶ σ. 94). Πρβλ. καὶ *Rouse* ἐν Folk-lore 1896 VII, 145. Ἐν Καρατσὸλ Τιρνάβου πρὶν ἢ στολισθῇ ὁ γαμβρὸς αἱ γυναῖκες χορεύουσι τὰ ἐνδύματα αὐτοῦ, κρατοῦσαι ἑκάστη ἀνὰ ἓν (Κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Β. Γιαννακοπούλου 1900). Ἡ ἔναρξις καὶ ἡ λῆξις τοῦ στολισμοῦ τοῦ γαμβροῦ ἀγγέλλεται διὰ πυροβολισμῶν ἐν Ἀκαρνανίᾳ (Ἑβδομὰς 1889 φ. 25 σ. 4 α)]].

τίδος [1]), στολίζουσι καὶ τὴν νύμφην ἐν τῇ οἰκίᾳ τῶν γονέων της [2]). Ἡ παράνυμφος ἐνδύει αὐτὴν τὰ *νυφιάτικά* της, τὴν ὡραιοτέραν δῆλον ὅτι ἐνδυμασίαν της [3]), τὴν ὁποίαν ἐπὶ πολὺν καιρὸν φυλάττει ἡ νύμφη κατὰ τὰς ἐπισήμους μόνον ἡμέρας φέρουσα αὐτήν. Ἐκτὸς τούτου ἐπιχρίουσι τὰς παρειάς της ἐνίοτε διὰ ψιμμυθίου, ὡς εἴδομεν ὅτι συνηθίζεται καὶ ἐν Κερασοῦντι, ὁ δὲ τοιοῦτος καλλωπισμὸς πολλάκις γίνεται διὰ τρόπου καὶ φιλοκαλίας λίαν παραδόξων [4]· ἐνδύουσαι δὲ τὴν νύμφην ᾄδουσιν:

Ὄντας σ' ἐγέννα ἡ μάννα σου, ὅλα τὰ δέντρ' ἀνθοῦσαν,
καὶ τὰ πουλάκια 'ς τοῖς φωλιαῖς κ' ἐκεῖνα κελαϊδοῦσαν

καὶ ὅταν τὴν στολίζωσιν:

Ὄντας σ' ἐγέννα ἡ μάννα σου, ὁ ἥλιος ἐκατέβη
καὶ σ' ἔδωκε τὴν εὐμορφιά, καὶ πάλι μετανέβη

---

1) [[Πρβλ. καὶ τὴν παροιμιώδη φράσιν]] *σὰ νύφη στολισμένη.*

2) Ἐρατὼ Α', 114. *Fauriel* I σ. XXXV: «Dans le même temps, les compagnes de la fiancée, réunies chez elle, l' aident à faire sa toilette de noce, la vêtissent de blanc, et lui couvrent le visage d' un long voile blanc aussi, et de l' étoffe la plus fine». [[Βλ. καὶ *Γ. Α. Κριεζῆ* Ἱστ. τῆς νήσου Ὕδρας σ. 202. *Λουλουδοπούλου* Ἀνέκδ. συλλ. σ. 182. *Γουσίου* Πάγγαιον σ. 59. Ἑβδομὰς 1889 φ. 25 σ. 3 γ. Ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ (Ε', 1203 κἑ.) οἱ *καλοπίχεροις* στολίζουν τὴν Ἀρετοῦσαν]].

3) Περιγγραφὴν ἐνδυμασίας νύμφης ἐν Μάνῃ βλ. ἐν *Stephanopoli* Voyage en Grèce τ. II σ. 9. Ζαγορίου ἐν Χρυσαλλίδι Δ', 14. [[Λακκοβικίων Μακεδονίας ἐν *Γουσίου* Πάγγαιον σ. 59. Ὕδρας ἐν *Κριεζῆ* ἔνθ. ἀν. Νισύρου: *Γ. Παπαδοπούλου* Ἡ πρὸ εἰκοσαετίας ἐνδυμασία τῆς νισυριακῆς νύμφης ἐν Ῥοδιακῷ ἡμερ. 1912 σ. 36—8. Περιγραφὴν ἐνδυμασίας γαμβροῦ ἐν Ἀθήναις ἐπὶ Τουρκοκρατίας βλ. ἐν Ἑστίᾳ 1889 ΙΕ', 594 β. Στολὴ γαμβροῦ καὶ νύμφης παρ' ἀρχαίοις: *Becker-Göll* Chariel. III, 373 κἑ. Ἐν Κύθνῳ συγγενεῖς καὶ φίλαι παρθένοι τὴν πρὸ τοῦ γάμου ἑβδομάδα βοηθοῦσι τὴν νύμφην νὰ ῥάψῃ τὴν νυμφικήν της στολὴν *(νυφοστόλι)* (*Βάλληνδα* Κυθν. σ. 112)]].

4) *Buchon* La Grèce contin. σ. 237: «Quant à son teint (de la mariée), il était impossible d'en juger, car elle était fardée comme la plus précieuse marquise de la cour de Louis XV. Au-dessus de ses deux sourcils étaient peints deux petits cercles d'or; au dessus des yeux était tracée une ligne bleuâtre qui les agrandissait encore; sur ses joues étaient répandues d' épaisses couches de rouge, et çà et là de petites mouches . . . [qui] sont un ornement et un trait de beauté fort appréciés en Grèce, et on ne manque jamais, dans les chansons populaires, de décrire les mouches qui parent les joues, le cou, les épaules et le sein des belles qu'on veut louer. Celles de la jeune fiancée de Méra étaient fort habilement posées». [[Περιγραφὴν παραδόξου φιλοκαλίας στολισμοῦ νύμφης ἐν Ἀθήναις ἐπὶ Τουρκοκρατίας βλ. ἐν Ἑστίᾳ 1883 ΙΔ', 582. 592 κἑ. Διὰ κηροῦ ἡγιασμένου, ὃν καπνίζουσι, βάφουσιν ἐν Κύπρῳ τὰ βλέφαρα τῆς νύμφης (*Σακελλαρίου* Κυπρ. Α', 726). Ἐν Ἰωαννίνοις κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ἐστολίζετο ἡ νύμφη διὰ ψιμμυθίου τὸ ἑσπέρας τῆς παραμονῆς (Προπύλαια *Ι. Βλαχογιάννη* Α', 143). Περὶ τῆς ἀρχαιότητος τῆς συνηθείας μαρτυρεῖ τὸ ἑξῆς χωρίον: «Τῆς γὰρ μνηστείας φημιζομένης ἐκείνην οὐκ εἶχον ὁρμίσκοι καὶ περιδέραιον, νίτρον τε καὶ κομμωτικὰ ἐπιτρίμματα καὶ ὅσα βλεπόμενα οἶδεν ἐπισπᾶσθαι νυμφίων ὀφθαλμοὺς πρὸς πλείονα τῆς ἐρωμένης ἔρωτα» (*Ἰω. Πετριτζοῦ* Βίος Συμεὼν τοῦ ἐν τῷ θαυμαστῷ ὄρει 1 σ. 9 Engelbert Müller, γραφεὶς πιθανῶς οὐχὶ μετὰ τὸν Ι' αἰ.). Παραμόρφωσις, ψιμμύθιον κττ. παρὰ Βουλγάροις: Zeitschr. Ver. Volksk. 1915 σ. 338]].

καὶ ὅταν τὴν ἀποστολίσωσι:

Σήμερα λάμπ' ὁ οὐρανός, σήμερα λάμπ' ἡ μέρα,
σήμερα στεφανώνεται ἀϊτὸς τὴν περιστέρα [1].

Κατά τι ἀρχαιότατον ἔθιμον [2], διατηρούμενον ἔτι παρ' ἅπασι σχεδὸν τοῖς εὐρωπαϊκοῖς λαοῖς, ἡ νύμφη καλύπτεται διὰ πέπλου λεπτοτάτου [3] χρυσοῖς ποι-

---

1) *Passow* σ. 457. *Kind* Μνημόσυνον σ. 22.

2) Τὴν ἀρχαιότητα τοῦ ἐθίμου τεκμηριοῖ ἡ διατήρησις αὐτοῦ παρὰ τοῖς πλείστοις λαοῖς. Σκοπὸν δ' εἶχεν ἡ χρῆσις τοῦ πέπλου, νομίζομεν, νὰ προφυλάττῃ τὴν νύμφην ἐκ τῆς δυσχεροῦς θέσεως, ἐν ᾗ θὰ εὑρίσκετο δειλὴ καὶ αἰδήμων παρθένος, τὸ πρῶτον ἐκτιθεμένη εἰς τὰ βλέμματα πάντων. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, ὡς κατωτέρω θὰ ἴδωμεν, καὶ μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ προσώπου αὐτῆς, ἡ νύμφη ὑποχρεοῦται νὰ *καμαρώνῃ*, ἤτοι νὰ νεύῃ ἀεὶ πρὸς τὰ κάτω τοὺς ὀφθαλμούς. [['Ως πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ πέπλου πρβλ. *Samter* Familienfeste σ. 36 κἑ. *Wünsch* ἐν Hess. Bl. f. Volksk. 1903 σ. 80—1. Rev. de l'hist. d. relig. 1903 τ. 47 σ. 88. Αὐτ. 1906 τ. 54 σ. 228 (ἐκ βαβυλωνιακῶν δοξασιῶν). *C. Fries* Kl. Beiträge zur griech. u. altoriental. Mythologie, Leipz. 1911 σ. 20 κἑ. *Dieterich* Mutter Erde [2] 1913. [3] 1925 σ. 102. *Roscher's* Lex. III, 1192 σημ. *Reinach* Cultes, mythes et religions I, 310. Γενικῶς: *Pley* De lanae in antiquorum ritibus usu (RGVV XI, 2) Giessen 1911 σ. 45. *Gubernatis* Usi nuziali, Mil. 1878 σ. 161—3 (ii, 6 Gli sposi velati)]]. Ὁ νυμφικὸς πέπλος ἦν ἐν χρήσει καὶ παρὰ τοῖς Ἑβραίοις, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς Γενέσεως. [[Βλ. καὶ *Herzog* Realencyclop. f. protestant. Theolog. u. Kirche III, 664]]. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι τὸ *θέριστρον*, λεπτοφυὲς θερινὸν ἔσθημα, ἐχρησίμευσεν ἀντὶ πέπλου νυμφικοῦ, ὡς μαρτυρεῖ *Γρηγόριος ὁ Νύσσης* (τ. I σ. 651 κἑ. Περὶ τοῦ θερίστρου βλ. καὶ *Seiler* εἰς Ἀλκίφρονα fr. 4 σ. 391): «περιβόλαιον νυμφικόν ἐστι τὸ θέριστον, συγκαλύπτον μετὰ τῆς κεφαλῆς καὶ τὸ πρόσωπον». Σημειωτέον προσέτι ὅτι *θέριστρον* μεταφράζουσιν οἱ Ο' (Γεν. ΚΔ', 65) τὴν ἑβραϊκὴν λ. τὴν σημαίνουσαν τὸ φόρεμα, δι' οὗ αἱ ἀνατολίτιδες γυναῖκες καλύπτουσι τὸ πρόσωπον καὶ μέρος τοῦ σώματος. Τοῦ νυμφικοῦ πέπλου μέμνηται καὶ ὁ *Αἰσχύλος* (Ἀγαμέμν. 1177—8): «καὶ μὴν ὁ χρησμὸς οὐκέτ' ἐκ καλυμμάτων ἔσται δεδορκὼς νεογάμου νύμφης δίκην». Ὁ δὲ *Λουκιανὸς* ἀναφέρει (Συμπόσ. 8 σ. 423) ὅτι ἡ νύμφη «πάνυ ἀκριβῶς ἐγκεκαλυμμένη» κατεκλίνετο ἐν τῷ συμποσίῳ παρ' ἰδιαιτέραν τράπεζαν μετὰ τῶν ἄλλων γυναικῶν. [[Βλ. καὶ *Hermann* Privatalt. σ. 272. *Iw. Müller* Gr. Privatalt. σ. 446 b. 447 d]].

3) *Fauriel* I σ. XXXV. Πρβλ. Πανδώρ. Θ', 512. *Πουλίου* Περὶ τῆς καταγ. τῶν Ἑλλήνων σ. 32. Ἐν Μάνῃ καὶ παρὰ τοῖς Ἑλληναλβανοῖς ὅμως καλύπτεται διὰ χονδροῦ μαλλίνου ὑφάσματος, *μπόλιας* (πρβλ. *Buchon* ἔνθ. ἀν. σ. 237 καὶ 238. [[*Ukert* Bild. v. Griechenl. σ. 212]]). [[Ἐν Ὕδρᾳ ἐπίσης *μπόλια* ὠνομάζετο ἡ νυμφικὴ καλύπτρα, ἥτις ἦτο λευκή, κεντημένη μὲ μαῦρα στίγματα εἰς τὰς δύο αὐτῆς ἄκρας καὶ εἶχε φούνταις καὶ κρόσια (*Γ. Δ. Κριεζῆ* Ἱστ. Ὕδρας σ. 202). Δι' ἀδιαφανοῦς ἐπίσης πέπλου ἐκαλύπτετο ἡ νύμφη ἐν Ἀμισῷ τοῦ Πόντου (Δελτ. Ἱστ. Ἐτ. Α', 529) καὶ ἐν Βουρδουρίῳ, καλουμένου *δουβάκ* (Ξενοφάν. Γ', 167), διὰ λεπτοῦ δέ, καλουμένου *κιβράκι*, ἐν Συλάτοις Καππαδοκίας (αὐτ. Β', 286. *Φαρασοπούλου* Τὰ Σύλατα σ. 37) καὶ Σινασῷ (*Ἀρχ. Σαραντίδου* Σινασὸς σ. 80. Πρβλ. καὶ *Γ. Ἐλευθεριάδου* Σινασὸς σ. 80). Ἐν Οἰνόῃ τοῦ Πόντου *μαφόρι(ν)* τό, ἐκαλεῖτο ὁ πέπλος δι' οὗ ἀπεκρύπτετο ἡ νύμφη ἀπὸ τὴν κοινὴν θέαν κατὰ τὴν ἐκ τῆς οἰκίας της ἔξοδον μέχρι τῆς ἀφίξεώς της εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ κατὰ τὴν στέψιν (Ἡ ἐν Οἰνόῃ διάλεκτος. Γλωσσ. Ἑταιρ. 1903). Ἄλλαι ὀνομασίαι τοῦ πέπλου: *ἀσανά* ἐν Λιβισίῳ Λυκίας (Ξενοφάν. Δ', 235), *ἄλια* ἐν Μαλακοπῇ (αὐτ. 431), *παρθενικό* ἐν Διξούρι (κατ' ἀνακοίνωσιν Σ. Δ. Παγώνη) κ.τ.λ.]].

κίλμασι κεκοσμημένου καὶ ἐρυθροῦ τὰ πολλά[1]). Ὁ πέπλος οὗτος ἐπὶ πολὺ καλύπτει τὸ πρόσωπόν της, μόλις δὲ μετὰ τὸ τέλος τοῦ συμποσίου τοῦ γάμου ἢ τοῦ χοροῦ ἀφαιρεῖ αὐτὸν ὁ παράνυμφος, καὶ παρουσιάζει διὰ πρώτην φορὰν τὸ πρόσωπον τῆς νύμφης εἰς τοὺς παρόντας[2]).

---

1) Κόκκινη σκέπη σιναζελίδικη=mit goldenen Tressen verbrämt (*Bybilakis* Neugriechisches Leben σ. 34). Ἐν Λέσβῳ ἕνεκα τοῦ χρώματος τούτου λέγεται *φνίκα*, ἴσως ἐκ τοῦ φοινίκα, φοινικίς (Πανδώρα ΙΓ', 471).—*Hahn* Alban. Stud. I, 196: «Bei den Neugriechen ist es (τὸ κάλυμμα) ein feuerrother durchsichtiger Frauenschleier mit Goldfransen gehüllt». Βλ. καὶ *Wachsmuth* Das alte Griechenl. im neuen σ. 89. [[Πρβλ. καὶ *Λουλουδοπούλου* Ἀνέκδ. συλλ. σ. 189. Ἐθν. Ἀγ. 1901 σ. 156. *Γουσίου* Πάγγ. σ. 59. Θρ. Ἐπ. 1897 σ. 193. *Σακελλαρίου* Κυπρ. Α', 734. Παλαιότερον ἐν Πολίτσιανῃ πρὸς τῇ κορώνᾳ, ἥτις ἀνῆκεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἐφόρουν αἱ νύμφαι ἐπὶ τῆς κεφαλῆς κάλυμμα χρυσοΰφαντον, ὡς καὶ ἐρυθρᾶν χλαμύδα (*Λαμπρίδου* Ἠπειρ. μελετ. Ζ', 25). Ἐν Μαλακοπῇ Μ. Καππαδοκίας πέπλον χρώματος ἐρυθροῦ, πρασίνου ἢ κυανοῦ, διαπεποικιλμένον διὰ τριχάπτων καὶ μικρῶν τρεμουσῶν ἐκ λευκοσιδήρου, ὅστις ἐκάλυπτε ὄχι μόνον τὴν κεφαλήν, ἀλλὰ καὶ τὸ πρόσωπον (Ξενοφάν. Δ', 429)]]. Ἐν Ἀλβανίᾳ συνηθίζεται ὁ ἐρυθρὸς νυμφικὸς πέπλος, ἐν Σκόδρᾳ μάλιστα καθήκει μέχρι ποδῶν (*Hahn* ἔνθ. ἀν. σ. 145. 196. Βλ. καὶ *Dora d' Istria* Περὶ τῶν ἐν Ἀνατολῇ γυναικῶν βιβλ. IV ἐπ. 4 τ. I σ. 258 μεταφρ. Σκουζέ). Ὅμοιον ἦν τὸ τῶν Ρωμαίων flammeum (*Rossbach* Die Röm. Ehe σ. 276. *Marquardt* Röm. Altert. I, 43 σημ. 208). Ἐρυθρὸν δὲ φαίνεται ὅτι ἦτο καὶ τὸ ἑλληνικὸν θέριστρον, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς Παλατ. Ἀνθολογίας (Ϛ', 254,3) «τὰκ κόκου βαφθέντα καὶ ὑστίνοιο (ὑσγίνοιο) θέριστρα» καὶ ἐκ τοῦ *Ἀχιλλέως Τατίου* (Λευκιπ. καὶ Κλειτοφ. Β', ια', 2) «ἐώνητο δὲ τῇ κόρῃ τὰ πρὸς τὸν γάμον· περιδέραιον μὲν λίθων ποικίλων, *ἐσθῆτα δὲ τὸ πᾶν πορφυρᾶν*». [[Βλ. καὶ *R. Schmidt* De Hymenaeo σ. 38 κέ. Παρὰ Βουλγάροις: Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1915 σ. 340]].

2) *Fauriel* I σ. XXXVI: «De retour à la maison de l' époux, et après quelques autres menues cérémonies, le cortège se met à table, à l' exception de la nouvelle mariée qui reste debout et toujours voilée. Mais vers le milieu du banquet, le paranymphe s' approche d'elle, dénoue le voile qui la cachait, et, pour la première fois, en ce moment, tous les assistants la voient à visage découvert». Βλ. καὶ τ. II σ. 231: «et c'est pendant cette cérémonie que les convives et assistants chantent le troisième morceau (τὸ ἑπόμενον ᾆσμα), dont le motif est d'avertir la jeune épouse des travaux et des devoirs qui l' attendent dans sa nouvelle position».

Ἡ περιστερούλα ἡ νύφη μας
κάθεται 'ς τὸν πόρο, καὶ τραγουδᾷ·
κι' οὐδὲ κιὸν φοβᾶται, οὐδ' ἄγωρον,
μόν' τὴν ἀνδραδέρφην τὴν πύρινην,
ὅπου τὴν σηκώνει πολλὰ ταχύ·
—Σήκου, κυρὰ νύφη, ὅτ' ἔφεξε,
πότε θὰ ζυμώσῃς ἐννιὰ ψωμιά;
νὰ ξεπροβοδήσῃς ἐννιὰ βοσκούς,
καὶ νὰ καρτερέσῃς ἄλλους ἐννιά;

(*Fauriel* II, 238. *Passow* σ. 456 ἀρ. 619).

[[Κατὰ τὸ γεῦμα, τὸν χορὸν καὶ τὸ δεῖπνον κεκαλυμμένη ἦτο ἡ νύμφη ἐν Μαλακοπῇ (Ξενοφάν. Δ', 431)]]. Ἐν Ζαγορίῳ τὴν νυμφικὴν καλύπτραν φέρει ἡ νύμφη μέχρι τοῦ πρώτου μετὰ τὸ στεφάνωμα δημοσίου χοροῦ, καὶ τὴν ἀφαιρεῖ ὕστερον ἐν τισι μὲν χωρίοις ὁ ἴδιος γαμβρός, συνήθως ὅμως παῖς τις συγγενής, εὐχόμενος τὴν εὐχὴν «πέντε υἱοὺς καὶ μιὰ μη-

Τὰ πρὸ τῆς ἱεροτελεστίας. Τὰ κατὰ τὴν ἱεροτελεστίαν τοῦ γάμου καὶ τὸ *νυφόπαρμα* παραλλάσσουσι κατὰ τόπους· καὶ ἀλλαχοῦ μὲν παραλαμβάνουσιν οἱ τοῦ γαμβροῦ συγγενεῖς τὴν νύμφην, τὴν φέρουσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἐκεῖθεν τελεσθέντος τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ· ἀλλαχοῦ ἡ ἱεροτελεστία γίνεται εἰς τὴν οἰκίαν τῆς νύμφης, ὁπόθεν ὁ γαμβρὸς παραλαμβάνει καὶ φέρει αὐτὴν εἰς τὴν οἰκίαν του· εἰς ἄλλα τέλος μέρη, κατ᾽ ἐξοχὴν δὲ εἰς τὰς πόλεις, γίνεται ἐπίσης ἡ ἱεροτελεστία ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς νύμφης, ὁ γαμβρὸς ὅμως δὲν παραλαμβάνει αὐτὴν ἀμέσως, ἀλλὰ μετὰ παρέλευσιν μακροῦ ἢ βραχέως χρονικοῦ διαστήματος, ὁριζομένου κατὰ τὰς περιστάσεις [1]). Σημειωτέον ὅμως ὅτι πολλάκις καὶ εἰς τὸ αὐτὸ μέρος ἅπαντες οἱ τρόποι οὗτοι συνηθίζονται, ἡ δὲ χρῆσις αὐτῶν κανονίζεται ὑπὸ τῆς ἑκάστοτε ἀνάγκης. Ἐν-

---

λιά» (*Ι. Λαμπρίδου* Ζαγοριακὰ σ. 181)· ἐν τισι χωρίοις τῆς Μέσα Μάνης ἐκαλύπτετο ἀπὸ τοῦ πατρικοῦ οἴκου μέχρι τοῦ τοῦ γαμβροῦ διὰ μακροῦ πέπλου (μπόλια) κατερχομένου μέχρι τῶν γονάτων. Ὅταν ἔφθανον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ, ἐκάθητο πάντοτε κεκαλυμμένη εἰς μίαν γωνίαν, ἔχουσα πλήρη τὴν ποδιάν αὐτῆς καρύων· ἕκαστος τῶν παρευρισκομένων τὴν ἐπλησίαζε καὶ τῇ ηὔχετο νὰ ἀποκτήσῃ «ἐννιὰ γυιούς καὶ μία κόρη». Ἡ νύμφη τότε προεκβάλλουσα ἐκ τοῦ πέπλου τοὺς δακτύλους αὐτῆς τῷ ἔδιδε καρύδια· εἷς δὲ εἶχε τὴν φροντίδα νὰ πληροῖ καρύων τὴν ποδιάν κενουμένην. [[Πλείονα συναφῆ πρὸς τὸ ἔθιμον τοῦτο βλ. ἐν Λαογρ. Συμμ. Β′ σ. 266—7]]. Τέλος ἀφοῦ πάντες οἱ παρευρισκόμενοι ἐπηύχοντο τὴν νύμφην, ὁ γαμβρὸς ἀνυπόμονος νὰ ἴδῃ τὴν σύζυγόν του παρώτρυνε τοὺς ἄλλους νὰ τὴν ἀποκαλύψωσιν, ἐκφωνῶν· «Ξεμπαμπουλῶστε τήνε γιαμὰ νὰ ἰδοῦμε τί διάτσος (διάβολος) ἔνε!» Τὸ ἔθιμον τοῦτο ἐξέλιπε νῦν. [[Καὶ ἐν Λάστᾳ τῆς Γορτυνίας *ἐξεμπουμπούλωνε* τὴν νύμφην ὁ πενθερὸς αὐτῆς ἤ, ἐν ἐλλείψει τούτου, ὁ μεγαλύτερος ἀδελφὸς (*Λάσκαρη* Λάστα σ. 108). Ἐν Καρυαῖς Καβακλῆ τὴν τρίτην ἡμέραν μετὰ τὴν στέψιν ἀφῄρει τὴν σκέπην τῆς νύμφης ὁ νοῦνος (*Λουλουδοπούλου* Ἀνέκδ. συλλ. σ. 189). Ἐπὶ τρεῖς μῆνας, ἐν Σινασῷ, φορεῖ τὸ *κιβράκι* ἡ νύμφη, ἀλλάσσουσα κατόπιν τοῦτο μὲ τὸ *τυλιγάδι*, λευκὸν κεφαλόδεσμον ἀφήνοντα ἐλεύθερον τὸ πρόσωπον (*Ῥίζου Ἐλευθεριάδου* Σινασὸς σ. 80), ἐν Κύπρῳ δὲ ἓν ἔτος ὁλόκληρον τὴν *κουρούκλαν* λεγομένην, τὴν ὁποίαν ἐπίσης φορεῖ καὶ ὁσάκις τίκτει (*Σακελλαρίου* Κυπρ. Α′, 734). Ἐπ᾽ ἀόριστον, ἐν Μαλακοπῇ τῆς Μ. Καπαδοκίας, ἔφερεν ἡ νύμφη τὸν πέπλον, μέχρις ὅτου ἤθελε δόξει τῷ πενθερῷ ἢ τῇ πενθερᾷ αὐτῆς ἢ τῷ παρανύμφῳ, ἀντικαθισταμένου τότε δι᾽ ἑτέρου καθημερινοῦ (Ξενοφάν. Δ′, 429). Κάλυψις προσώπου νύμφης παρὰ Βουλγάροις: Zs. Ver. Volksk. 1915 σ. 334. 337]].

1) [[Ἐν Μεσσηνίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ. Ἡ γυνὴ μένει κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον ἐν τῷ πατρικῷ οἴκῳ, αἰσχύνην δὲ φέρει, ἐὰν μείνῃ ἔγκυος πρὶν ἢ τὴν *πάρῃ* ὁ ἄνδρας της. Ἐν τοῖς δήμοις Φελλόης, Νωνάκριδος καὶ Κράθιδος τῶν Καλαβρύτων, καὶ ἐν τοῖς δήμοις Αἰγείρας καὶ Ἀκράτας τῆς Αἰγιαλείας (κατ᾽ ἀνακοίνωσιν Χ. Π. Κορύλλου), ἅμα τελειώσουν αἱ διαπραγματεύσεις καὶ μείνωσι τὰ μέρη σύμφωνα, τελεῖται μετ᾽ ὀλίγον καὶ ὁ γάμος, δηλ. μόνον τὸ μυστήριον· ὁ δὲ γαμβρὸς ἀμέσως μετὰ τὴν τέλεσιν τοῦ μυστηρίου ἀναχωρεῖ ἐκ τῆς οἰκίας τῆς νύμφης καὶ σπανίως ἐπανέρχεται ἐκεῖσε μόνος· ἐὰν δέ που τὸν συναντήσῃ καθ᾽ ὁδὸν ἡ νύμφη, φεύγει ταχέως ἢ κρύπτεται. Μετὰ παρέλευσιν χρόνου ἱκανοῦ πρὸς προετοιμασίαν τῆς προικὸς τῆς νύμφης καὶ τῶν λοιπῶν χρεωδῶν, πολλάκις μετὰ 6—12 μῆνας, προσκαλεῖται ὁ γαμβρός, καὶ τότε πηγαίνουν καὶ *παίρνουν* τὴν νύμφην μετὰ μουσικῶν ὀργάνων καὶ τῆς λοιπῆς πανηγύρεως. Τὸ τοιοῦτον ἔθιμον μετέφερον καὶ εἰς τὴν ἐπαρχίαν Πατρῶν οἱ ἐκ τῶν ἀνωτέρω δήμων ὁρμώμενοι ἔποικοι εἰς τοὺς μεταξὺ των γάμους. Ὅμοιον ἔθιμον καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Κρήτῃ (*Ἔφορος* παρὰ *Στράβωνι* Ι′, δ′, 20 σ. 482). Ὅτι ἡ in domum deductio ἦτο ἡ κατακλεὶς τοῦ γάμου βλ. *Leist* Gräco-ital. Rechtsgeschichte σ. 65]]

ταῦθα δὲ περιγράφομεν τὴν πρώτην συνήθειαν, καὶ διότι ἐστὶν ἡ μᾶλλον ἐν χρήσει καὶ διότι κατὰ τὰς λοιπὰς οὐδὲν τελεῖται ἰδιαίτερον.

Μετὰ λιτὸν πρόγευμα [1]) τὴν πρωΐαν τῆς Κυριακῆς συγγενεῖς καὶ φίλοι τοῦ γαμβροῦ ἀποτελοῦντες πολυπληθῆ συνοδίαν, *συμπεθεριό* [2]) ἢ *ψίκι* [3]) καλουμένην πορεύονται ὅπως παραλάβωσι τὴν νύμφην [4]). Μουσικὰ ὄργανα παίζονται καθ' ὅλην τὴν ὁδόν, καὶ *τραγουδιστάδες*, ἀοιδοὶ ἐξ ἑκατέρων τῶν φύλων, ᾄδουσι διάφορα ᾄσματα, ὡς τὰ ἑπόμενα:

'Σ τὸ κίνημά σου, σταυραϊτέ, 'ς τ' ὥριο σου καβαλίκι [5])
φέρνεις τὴ ῥοῦσα πέρδικα καὶ χαμαϊδὴ τρυγόνα,
φέρνεις τὰ ἄσπρα πρόβατα, φέρνεις τὰ ἄσπρα γίδια.

—

'Εκίνησε τὸ κάτεργο καὶ πάει τὸ κυπαρίσσι·
ποιὸς εἶν' ἄξιος καὶ γλήγορος νὰ πάῃ νὰ τὸ γυρίσῃ;

---

1) *Buchon* La Grèce continentale et la Morée σ. 234. [[*Λ. Παπαντωνίου* ἐν 'Αρκαδ. 'Επετ. 1903 σ. 73 (ἐν Μεγαλοπόλει). *Λάσκαρη* Λάστα σ. 106]].

2) [[*Συμπεθερικό* ἐν Καταφυγίῳ 'Ολύμπου ('Εστία 1883 ΙΕ', 359), *ἀσκέρι* ἐν Καρυαῖς Καδακλῆ (*Λουλουδοπούλου* 'Ανέκδ. συλλ. σ. 186). 'Εν Λέσβῳ *παρλῶ*=«συνοδεύειν τινὰ ἐν πομπῇ π. χ. θὰ παρλάξν τ νύφ τσὶ τοὺ γαbρό» (*Kretschmer* Der heutige lesbische Dialekt στ. 453)]].

3) 'Εκ τοῦ λατινικοῦ obsequium. Ἡ λέξις αὕτη ἦν εὔχρηστος παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς: «ὀψίκιον» (*Κωδινοῦ* π. κτισμάτων σ. 79 Bonn), [[«ὀψίκιν» (*Προδρόμου* Α', 112 σ. 41 Legrand), «ἀψίκιν»=ἀκολουθία νεκροῦ (Διήγησις 'Απολλωνίου στ. 533 σ. 265 Wagner). Βλ. καὶ *Du Cange* στ. 1072 λ. ὀφικεύειν. *Σάθα* Βυζαντ. θέατρ. σ. κε']]. Obsequium, obsicium ἡ τῶν βασιλέων καὶ μεγιστάνων πρὸ πάντων ἀκολουθία. Βλ. *Fabroti* Glossarium ad Cedrenum λ. ὀψίκιον ἐν *Migne* Patrol. gr. τ. 122 στ. 1386. [['Εν Γιάννιτσᾳ Καλαμάτας *ψίκι* λέγεται πίττα μετὰ ἀμνοῦ, κομιζομένη ὑπὸ τῶν συγγενῶν εἰς τῆς νύμφης τὴν Κυριακὴν τοῦ γάμου (Ν. Σιὼν Ϛ', 1119)]].

4) [[Μαρτυρίας περὶ τοῦ ἐθίμου τῆς πομπῆς πρὸς παραλαβὴν τῆς νύμφης ἢ καὶ τοῦ κουμπάρου βλ.: 'Ολύμπια 1896 Α', 263. Δελτ. 'Ιστ. 'Ετ. Α', 129. *Καρκαβίτσα* Λυγερὴ 1896 σ. 147 (β' ἐκδ. 1920 σ. 141 κέ.). *Λάσκαρη* Λάστα σ. 103. 106. 'Εβδομὰς 1889 φ. 25 σ. 4. Δωδώνη 1896 σ. 120—1. *Λαμπρίδου* 'Ηπειρ. μελετ. Γ', 57 (εἰς τὴν συνοδίαν δὲν εἶναι γυναῖκες). Ζ', 23. 'Εστία 1883 ΙΕ', 359. 'Ημερολ. Σκόκου 1910 σ. 365. 366. 'Εθν. 'Αγωγὴ 1901 σ. 140. *Γουσίου* Πάγγαιον σ. 60 κέ. Θρ. 'Επετ. 1897 σ. 194. *Λουλουδοπούλου* 'Ανέκδ. συλλ. σ. 186—7. *Κανελλάκη* Χιακὰ 'Ανάλ. σ. 140. *Π. Γ. Μακρῆ* Κατιρλὶ σ. 96. Ξενοφάν. Β', 286. Περιγραφὴ πομπῆς ἐν δημ. ᾄσμασι: *'Αραβαντινοῦ* σ. 284 κέ. ἀρ. 471. 472. *Χασιώτη* σ. 138 ἀρ. 9. ΚΠ. Σύλλ. Ζ', 224 β. Ζωγρ. 'Αγ. Α', 67, 24. Καὶ παρὰ τοῖς 'Αλβανοῖς τῆς Σικελίας πομπή: *Pitrè* Usi e costumi II, 68. Πρὸ τῆς ἐκκινήσεως τῆς συνοδίας πρὸς παραλαβὴν τῆς νύμφης, ἐν Κρήτῃ τελεῖται ἡ τελετὴ τῆς *ζόγιας*, περὶ ἧς βλ. *'Ελπίδος Μελαίνης* Κρητ. Μέλισσα 1873 σ. 57—9 (β' ἐκδ. 1888 σ. 36—8). Οἱ ἀποτελοῦντες τὴν γαμήλιον πομπὴν λέγονται ἐν Κρήτῃ *γαμηλιώταις*, ἐν Χίῳ *γαμοφόροι* καὶ *γαμοῦσοι* (Λεξ. 'Αρχ. Δ', 11—12. Πρβλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 251, 6). 'Εν Ματσούκᾳ (τοῦ Πόντου) αἱ συμμετέχουσαι τῆς γαμηλίου πομπῆς, τοῦ *γαμοστόλου* καλουμένου, καθ' ἣν μετεφέρετο ἡ νύμφη ἐκ τῆς πατρικῆς οἰκίας εἰς τὴν τοῦ γαμβροῦ, ἐλευχειμόνουν περιβαλλόμεναι εἶδος λευκῆς καλύπτρας, ἡ ὁποία κατήρχετο ὄπισθεν μέχρι τῶν κάτω ἄκρων (*Α. Α. Παπαδοπούλου* 'Ο ὑπόδουλος 'Ελληνισμὸς τῆς ἀσιατ. 'Ελλάδος 1919 σ. 132)]].

5) Τοῦτο λέγεται ὅταν ἔφιππος ὁ γαμβρὸς πορεύεται.

Περπάτει ἀστρί, περπάτει αὐγή, περπάτει νιὸ φεγγάρι,
περπάτει μῆλο κόκκινο, κυδῶνι μυρισμένο·
κ' ἐγὼ κοντά σου ἔρχομαι μὲ δυό, μὲ τρεῖς χιλιάδες
μὲ τοῦ παπάνου τοὺς ὑγιοὺς καὶ τοὺς καμαρωμένους [1])

—

Κίνα, δένδρι μ', κίνα,
κίνα, κυπαρίσσι,
πάν' νὰ φέρῃς νύφη
φοῦντα καρυοφύλλι.

—

Καλότυχη μοὺρ μάννα,
ὁπὄστειλες τὸν ἥλιο
νὰ φέρῃ τὸ φεγγάρι
νὰ λάμπῃ τοῦ σπιτιοῦ σου,
κι' ὅλης τῆς γειτονιᾶς σου.

—

Ἐσύ 'σαι πύργος μὲ γυαλιά, ≻αθρέφτης μὲ τσαρκέφια (πλαίσιον)
ἐσύ 'σαι τ' ὡραιότερο ἀπ' ὅλα σου τ' ἀδέρφια.

—

Γαμπρέ μου, τ' εἶσαι ῥόϊδινος κι' ὁ γρίβας [2]) *σ' ἱδρουμένος,*
καὶ τὰ παλληκαράκια σου βαρειὰ 'ν' ἀρματωμένα [3]).

Ὅταν ἡ κατοικία τῆς νύμφης εἶναι μακράν, εἰς ἄλλο χωρίον, ἡ συνοδία τοῦ γαμβροῦ πορεύεται ἔφιππος· τὴν συνοδίαν καὶ τὴν τάξιν, ἣν τηρεῖ κατὰ τὴν ὁδοιπορίαν, περιγράφει λεπτομερῶς ὁ Buchon [4]). Ἅμα φθάσῃ εἰς τὴν

---

1) Ἐφημερ. Φιλομ. 1869 ΙΖ' σ. 1756. Πανδώρα Κ', 113.

2) Φαιὸς ἵππος (gris). Ἡ συνήθεια τοῦ ὀνομάζειν τοὺς ἵππους ἐκ τοῦ χρώματός των ἦν ἐν χρήσει καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις.

3) *Χασιώτης* σ. 41—42 ἀρ. 5—8.

4) *Buchon* ἔνθ. ἀν. σ. 234—235: «Le dimanche, après un repas général du matin, on se dispose à partir en grande pompe pour conduire le futur à sa future, et ramener celle-ci dans la demeure de son époux. A la tête du cortège sont placés les papas aux longues barbes, montés sur de bons mulets; derrière eux s'avancent à cheval les archontes du village et les grands parents, moins le père du marié, qui reste à la maison et délègue pour ce jour-là ses fonctions au *nounos* ou compère; puis, après les notabilités, vient la masse des conviés, généralement vêtus de blanc en Roumélie, et presque tous montés sur des chevaux ou des ânes. En dernière ligne s'avance à pied le futur, la mangoura de berger en main, comme signe de son noble état de pasteur. A ses côtés marchent aussi ses deux assistants: à sa droite, le *nounos* ou parrain qui remplace son père; à sa gauche, le frère-fait (adelphopoiètos), remplissant l'office du garçon de noces dans nos campagnes; il porte et fait flotter au-dessus de la tête de son ami une bannière sur laquelle est brodée une vaste croix grecque, et qui est couverte de guirlandes de fleurs. La marche est fer-

οἰκίαν τῆς νύμφης ὑποδέχονται τὴν συνοδίαν οἱ συγγενεῖς τῆς νύμφης αἱ δὲ τῆς νύμφης γυναῖκες ἐξερχόμεναι εἰς προϋπάντησιν τοῦ νυμφίου ᾄδουσι πολλάκις τὸ ἑξῆς:

Καλῶς ἔρχεται, πὄρχεται
τοῦ Ῥήγα γυιός, τ' ἀρχόντ' ὁ γυιός [1]).
Κάτι πολὺ ἀργήσετε
συμπεθεροί, συμπεθεροί [2]),

αἱ δὲ παρακολουθήσασαι τὸν γαμβρὸν γυναῖκες ἀποκρίνονται:

Μᾶς ἄργησαν κι' ἀργήσαμεν,
συμπεθεροί, συμπεθεροί·
ἦταν ἡ τσέργα 'ς τὸ νερὸ
καὶ τὰ σκ' λαρίκια 'ς τὸ χρυσ'κό,
συμπεθεροί, συμπεθεροί [3]).

Τότε ψάλλουσιν ἐξ ὑπαμοιβῆς καὶ τὰ ἀκόλουθα ᾄσματα:

Μὲ γειά σ', γαμπρέ μ', τὰ ροῦχα σου νὰ τὰ καλοφορέσῃς
μὲ γειά σου καὶ τὴ νιόνυφη νὰ τὴν καλοκερδίσῃς.

—

Α *Πῶς πρέπ' ἡ φοῦντα ἡ κόκκινη 'ς τὰ πράσινα λιβάδια,*
ἔτσ' πρέπει καὶ ὁ νιόγαμπρος 'ς τὴ μέσ' τὰ παλληκάρια.
Β. *Πῶς πρέπ' ἡ φοῦντα ἡ κόκκινη 'ς τὰ πράσινα λιβάδια,*
ἔτσ' πρέπει καὶ ἡ νιόνυφη 'ς τὴ μέσ' ταῖς νιονυφάδαις [4]).

Ὁ γαμβρὸς εἰσερχόμενος εἰς τὸν οἶκον τῆς νύμφης ὀφείλει νὰ θέσῃ πρῶτον τὸν δεξιὸν πόδα εἰς τὴν φλιὰν τῆς θύρας, ὡς πράττει καὶ ἡ νύμφη ἅμα εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ εἰσέρχεται, περὶ οὗ κατωτέρω θὰ ὁμιλήσωμεν, ἐνιαχοῦ δὲ

---

mée par toutes les jeunes filles non mariées du village, à pied, avec leurs plus beaux atours et chantant tout le long du chemin la chanson de la mariée. L'air, le mouvement et les paroles de cette simple et gracieuse chanson me rappelèrernt nos chants populaires du Béarn et ceux de Brétagne dans les mêmes occasions». [['Ἐν Κύπρῳ ὁ γαμβρὸς μεταβαίνει ἔφιππος μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν εἰς τὴν κώμην τῆς νύμφης, συνοδεύει δὲ αὐτὸν ἡ νεολαία μετὰ τυμπάνων καὶ μουσικῶν ὀργάνων· ἀλλ' εὐθὺς ὡς φθάσῃ ἐκεῖ, οἱ προϋπαντῶντες αὐτὸν συγγενεῖς τῆς νύμφης ἀπαιτοῦσι νὰ εἰσέλθῃ πεζὸς εἰς τὴν κώμην, καθότι θεωρεῖται κακὸν ἐὰν ξένος νυμφίος εἰσέλθῃ ἔφιππος. Οἱ περὶ τὸν γαμβρὸν ἀνθίστανται καὶ συνάπτεται πάλη πεισματώδης καὶ πολλάκις αἱματηρὰ (*Λουκᾶ* Φιλ. ἐπισκ. σ. 87 κέ. *Σακελλαρίου* Κυπρ. Α', 727). Περιγραφὴν ἐφίππου συνοδίας ἐν Μεγαλοπόλει βλ. *Δ. Παπαντωνίου* ἔνθ. ἀν. σ. 73—5. Ἐν Μακεδονίᾳ: Ἐθν. Ἀγωγὴ 1901 σ. 156. Ἀκρόπολις φιλολ. 1888 σ. 792 (Βιτώλια). Ἐν Ἀμισῷ: Δελτ. Ἱστ. Ἐτ. Α', 530 (ἔφιπποι καὶ παρθένοι πεπλοφόροι—*παρανυφάδες*)]].

1) *Χασιώτης* σ. 42 ἀρ. 9.

2) Αὐτ. σ. 46 ἀρ. 25.

3) Αὐτ. σ. 46—47.

4) Αὐτ. σ. 47. [[Ἄσματα ᾀδόμενα ἐν Ῥόδῳ «ὅταν ἀψικεύουν τὴ νύφφη 'ς τὴν ἐκκλησία» βλ. ἐν Νέᾳ Ζωῇ Ἀλεξανδρ. 1909 τ. Ε' σ. 237]].

καὶ νὰ διαβῇ ἅλματι κούφῳ καινὸν πολύτιμον ἐφάπλωμα ἐστρωμένον ἐκεῖ [1]· ὁ πενθερὸς δωρεῖται αὐτῷ τότε ἀκίνητόν τι κτῆμα *ἐμβατήκιον* καλούμενον, οὗ ἀνωτέρω ἐποιησάμεθα μνείαν [2].

Ὁ γαμβρὸς παραλαμβάνει τότε τὴν νύμφην καί, πολυπληθοῦς συνοδίας ἀκολουθούσης, πορεύεται εἰς τὴν ἐκκλησίαν [3]. Εἴς τινα μέρη τότε γίνεται ὁ ἀποχωρισμὸς τῆς νύμφης ἀπὸ τῶν γονέων της, ἀλλαχοῦ ὅμως μετὰ τὴν ἱεροτελεστίαν τοῦ γάμου, ὥστε ἐκεῖ περὶ αὐτοῦ θὰ ὁμιλήσωμεν. Ἕως ὅτου δὲ φθάσωσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἔνθα οἱ πάντες περιμένουσι, λέγουσι πρὸς αὐτὴν διάφορα τραγούδια· ἂν τυχὸν δὲν ἔχῃ μητέρα, λέγουσι·

Νά ταν ἡ γῆ καφασωτή, νά χε καὶ παραθύρια,
νὰ σ' ἔβλεπεν ἡ μάννα σου 'ς τὰ μάτια καὶ 'ς τὰ φρύδια [4].

Ὅταν δὲ πλησιάσωσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ᾄδουσι:

Ἰκκλησιά μου κουκλουτή,
κουκλουτὴ καμαρωτή,
ὅπως δέχτ' κες τὰ κιργιὰ
τὴ μεγάλη Πασχαλιά,
δέξου καὶ τὸ νιόγαμπρο,
δέξου καὶ τὴ νιόνυφη [5].

Ἐνῷ ἡ νυμφικὴ οὕτω συνοδία πορεύεται εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἁπανταχόθεν οἱ κάτοικοι συρρέουσιν ἵνα ἴδωσι τὴν νύμφην· τοσούτῳ περίεργον δὲ τὸ θέαμα νομίζεται, ὥστε καὶ παροιμιακὴ ὑπάρχει ἔκφρασις «*δὲν εἶναι καμία νύφη*», ἐπὶ τῶν μετὰ σπουδῆς τρεχόντων νὰ ἴδωσι πρᾶγμά τι ἀνάξιον λόγου. Καὶ ᾆσμα δὲ ὑπὸ τῆς συνοδίας ψάλλεται τὴν συνήθειαν ταύτην ὑπαινιττόμενον, τὸ ἑξῆς:

Α. *Τρέχουν τὰ νερά, τρέχουν οἱ βρύσες,*
τρέχουν ἄρχοντες νὰ ἰδοῦν τὴ νύφη,
τ' ἀρχοντόπουλα καὶ τὴν ξιτάζουν·
ἄχ, νυφοῦλά μου καμαρωμένη,

---

1) Ἐρατὼ Α', 115.

2) [[Βλ. σ. 240 καὶ σημ. 4. Πρόσθες καὶ *Wescher-Μανωλακάκη* Δωρ. ψήφ. Καρπ. σ. 58]].

3) [[Ἐν Ἀθήναις ἐπὶ Τουρκοκρατίας πρώτη μετέβαινεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἡ συνοδία τῆς νύμφης, ἥτις ἀφήνετο ἐκεῖ μετ' εὐαρίθμων συγγενῶν, ἡ δὲ λοιπὴ συνοδία μετέβαινεν ὅπως παραλάβῃ καὶ τὸν γαμβρὸν (Ἑστία 1882 ΙΔ', 594). Ἐν Σουλάτοις ἰδίᾳ μετέβαινεν ὁ γαμβρὸς μετὰ τῶν συντέκνων, ἡ δὲ νύμφη ἐν πομπῇ (*Σ. Φαρασοπούλου* Τὰ Σούλατα σ. 37). Χωριστὰ ἀπὸ τὴν ἄλλην συνοδίαν καὶ ὀλίγα λεπτὰ μετὰ ταύτην μετέβαινον ἐν Βουρβουρίῳ ὁ πατὴρ καὶ οἱ ἄλλοι στενοὶ συγγενεῖς τῆς νύμφης (Ξενοφάν. Γ', 170). Ἐν Καρπάθῳ οἱ συγγενεῖς τῆς νύμφης παραλαμβάνουσι τὸν γαμβρὸν (*Wescher-Μανωλακάκη* σ. 57)]].

4) Πανδώρα ΙΓ', 471.

5) *Χασιώτη* σ. 47 ἀρ. 28.

ποιός σὲ μάθαινε καὶ καμαρώνεις ; [1])
Β. *Νῆῦρα πεθερὸ καμαρωμένο*
κ' ἔμαθα κ' ἐγὼ καὶ καμαρώνω [2]).

Ἐν τῇ γνωστῇ περιγραφῇ τῆς ἀπεικονίσεως τελετῆς γάμου ἐν τοῖς ἡρωϊκοῖς χρόνοις ὁ ποιητὴς τῆς Ἰλιάδος δὲν παρέλιπε καὶ τὴν λεπτομέρειαν ταύτην·

νύμφας δ' ἐκ θαλάμων. . . ἠγίνεον. . .
. . . . . αἱ δὲ γυναῖκες
ἱστάμεναι θαύμαζον ἐπὶ προθύροισιν ἑκάστη [3]).

Διερχομένης τῆς συνοδίας διὰ τῶν ὁδῶν, ἀπὸ τῶν παρακειμένων οἰκιῶν ῥαίνουσι τὴν συνοδίαν ἐν γένει, κατ' ἐξοχὴν δὲ τὸν γαμβρὸν καὶ τὴν νύμφην, εἰς σημεῖον εὐτεκνίας καὶ πλούτου, δι' ὀρύζης [4]), βαμβακοσπόρου, τρωγαλίων,

---

1) Ἡ νύμφη *καμαρώνει*, ἤτοι μένει πάντοτε τοὺς ὀφθαλμοὺς χαμαὶ νεύουσα, καὶ κατὰ τὴν ὁδὸν καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ εἰς τὴν οἰκίαν. [[Πρβλ. καὶ *Γ. Δ. Κριεζῆ* Ἱστ. Ὕδρας σ. 202. *Λαμπρίδου* Ἠπειρ. μελετ. Ζ', 23. *Σακελλαρίου* Κυπρ. Α', 728. Βραδέως καὶ σεμνοπρεπῶς, ἔχουσα ἡμικλείστους τοὺς ὀφθαλμοὺς πορεύεται ἡ νύμφη εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐν Λακκοβικίοις Μακεδονίας, τὸ προσποιητὸν δὲ τοῦτο βάδισμα καλεῖται *καμάρωμα* (*Γουσίου* Πάγγαιον σ. 60). Ἐν Κατιρλὶ Βιθυνίας κατὰ τὸ *καμάρι*, τὸ ὁποῖον ἐγίνετο μετὰ τὸ ἄλλασμα, ἡ νύμφη ἐκάθητο μὲ κλειστοὺς τοὺς ὀφθαλμούς, ἐσταυρωμένας τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ στήθους, μὴ τολμῶσα νὰ κινηθῇ, μηδὲ νὰ βήξῃ· ἐὰν ἐδείκνυε σημεῖόν τι ζωῆς, σφοδρῶς κατεκρίνετο καὶ ἐδυσφημεῖτο (*Π. Γ. Μακρῆ* Κατιρλὶ σ. 95—6)]]. Ἐν Φέρραις μάλιστα, ὅπως τὸ καμάρωμα ᾖ ἐντελές, κολλῶσι τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῆς διὰ κόλλας, οὕτω δὲ κρατεῖ αὐτοὺς πάντοτε κλειστοὺς (ΚΠ. Σύλλ. Η', 548). Τὸ καλῶς καμαρώνειν θεωρεῖται προτέρημα τῆς νύμφης· ἐν Μάνῃ λέγεται καὶ τὸ ἑξῆς ᾆσμα:

Νύφη μου τριὰ καμάρωσσο, τριὰ κάστρα σοῦ χαρίζω,
τὴν Πόλη καὶ τὴ Βενετιά, τὴ Χιὸ μὲ τὰ καράβια
καὶ τὴν Κωσταντινούπολη μὲ τὰ μαργαριτάρια. (ΚΠ. Σύλλ. Η', 504—5 ἀρ. 27). [[Τὴν ἡμέραν καθ' ἣν πρόκειται νὰ πάρωσι τὴν νύμφην ἐν μέσα Μάνῃ, αὕτη ἐγείρεται τὴν νύκτα ἐν τῷ πατρικῷ οἴκῳ καὶ προγευματίζει, ἐπειδὴ καμαρώνουσα δὲν δύναται νὰ φάγῃ τὴν ἐπίλοιπον ἡμέραν. Ἐν Σιάννᾳ Ῥόδου αἱ νεάνιδες αἱ λούζουσαι καὶ κτενίζουσαι τὴν νύμφην λέγονται *καμαρώτραις* (βλ. ἀνωτέρω σ. 260, 3). Ἔνδειξιν καμαρώματος παρ' ἀρχαίοις βλ. ἐν *Λουκιαν.* Ἡρόδοτ. 5 σ. 835]].

2) *Χασιώτης* σ. 45 ἀρ. 23. [[Παρόμοιον ᾆσμα Βελβεντοῦ βλ. ἐν Ἀρχ. νεωτ. ἑλλ. γλ. Α', β', 114 ἀρ. 4]].

3) Ἰλιάδ. Σ, 492—6.

4) Τὸ καταχέειν ὄρυζαν ἔχει συμβολικὴν ἔννοιαν στηριζομένην ἐπὶ τῆς ὁμοιότητος τῆς λέξεως *ῥύζι* μὲ τὴν λέξιν *ῥιζώνειν*· ῥαίνουσι λοιπὸν τοὺς νεογάμους διὰ νὰ *ῥιζώσουν*, νὰ γίνωσι μακρόβιοι καὶ εὐδαίμονες (Πρβλ. *A. Pap. Vreto* Memoria su di alcuni costumi tuttora esistanti nell' isola di Leucade, Napoli 1825 σ. 37). Τοῦτο ἐπιβεβαιοῖ καὶ τὸ ἀκόλουθον δημοτικὸν τοῦ γάμου δίστιχον (*Χασιώτης* σ. 48 ἀρ. 33):

Σπεῖρε ῥύζι νὰ ῥιζώσῃς
καὶ κριθάρι νὰ φυτρώσῃς.

Ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἰδέας στηρίζεται καὶ ἓν ἔθιμον εἴς τινα μέρη τῆς μέσα Μάνης συνηθιζόμενον. Ὅταν προπέμπωσι τὴν νύμφην, τὴν στιγμήν, καθ' ἣν ὁ πατὴρ μέλλει νὰ ἀποχωρισθῇ τῆς θυγατρός του παραδίδων αὐτὴν εἰς τὸν γαμβρόν, ὁ γαμβρὸς καὶ ἡ νύμφη, κρατοῦντες

λεκτῶν νομισμάτων, μυρτοφύλλων, ἀρωματικοῦ ὕδατος καὶ τῶν τοιούτων. Τοῦτο δὲ γίνεται καὶ ὅταν ἡ νύμφη εἰσέρχεται εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ [1].

τὰς χεῖρας ἀλλήλων, θέτουσι τὸν δεξιὸν πόδα ἐπί τινος ἑδραίου βράχου (*πέτρα ῥιζωμιά*)· τότε ὁ πατήρ, ἢ ὁ πλησιέστερος συγγενὴς τῆς νύμφης τούτου ἀποθανόντος, εὔχεται αὐτοῖς νὰ μείνωσι σταθεροὶ καὶ μακρόβιοι ὡς ὁ λίθος ἐκεῖνος, καὶ τέλος ὑπενθυμίζει τῇ νύμφῃ τὰ συζυγικὰ αὐτῆς καθήκοντα. [[Καὶ ἐν Τσιβέρι (Ἄργους) ὁ γαμβρὸς καὶ ἡ νύμφη πατῶσιν ἐπὶ μεγάλου λίθου τοποθετηθέντος πρὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας τοῦ γαμβροῦ, ἡ δὲ μήτηρ αὐτοῦ ἐπεύχεται :

Ὡσὰν τὸ βραχοπὸ γερὸ νὰ εἶστε στεριωμένοι
καὶ ὅσο ζοῦνε τὰ βουνὰ νὰ ζήσετε 'ς τὸν κόσμο

(Ὀλύμπια 1896 Α', 268). Ἐν ἀρχαίᾳ Ἰνδικῇ ἡ ῥιζιμιὰ πέτρα ἀπετέλει μίαν τῶν κυριωτέρων ἱεροτελεστιῶν τοῦ γάμου, σύμβολον ὑπερνικήσεως παντὸς ἐχθρικοῦ ἐμποδίου εἰς τὸ μέλλον (*Weber's* Ind. Stud. V, 318). Çânkhâyana I, 13, 12 (αὐτ. σ. 341). Λέγει ὁ γαμβρός : «Ἐμπρός, πάτησε ἀπάνω 'ς τὴν πέτρα· γερὴ νὰ σαι σὰν καὶ τούτη τὴν πέτρα. Πάτησε ἐκείνους ποῦ σ' ἐχθρεύονται· νίκησε ἐκείνους ποὺ σὲ μάχονται». Ὁμοίως καὶ ἄλλα Σοῦτρα. Pâraskara I, 7, 1 (αὐτ. σ. 357). Açvalâyana I, 7, 6 (αὐτ. σ. 365). Gobhila II, 2, 3. 4 (αὐτ. σ. 372). Ὅταν πατῇ τὸν λίθον ἡ νύμφη καὶ ὁ γαμβρὸς λαμβάνῃ τὴν χεῖρά της· «Βάζω τὴ γερὴ καὶ πιστὴ πέτρα γιὰ τὰ παιδιά σου 'ς τὸν κόρφο τῆς θείας γῆς· πάτησέ τη μὲ χαρὰ κι' ἀναγάλλιαση. Καὶ ὁ Σαβιτὰρ νὰ σοῦ χαρίζῃ πολλὰ χρόνια» (Abharvasamhitâ XIV, 47 κἑ. αὐτ. σ. 201. Πρβλ. καὶ *Haas* αὐτ. σ. 214. 294—5). Ἐν τῷ νομῷ τῶν Κάτω Ἄλπεων τῆς Γαλλίας «après la cérémonie religieuse, le plus proche parent du mari conduit l' épouse vers une pierre de forme conique qu' on designe sous le nom de *pierre des époux*, et la mariée s' y assied, posant le pied droit dans une entaille à cet effet dans la pierre, et tenant le gauche suspendu. C'est dans cette position qu' elle reçoit les félicitations et les embrassements des membres des deux familles, et chacun d' eux lui place alors un anneau au doigt» (*Nore* Coutumes, mythes et traditions des provinces de France σ. 7. κἑ. Βλ. καὶ *Monnier* Traditions populaires comparées 1854 σ. 792 κἑ). Περὶ πέτρας ῥιζιμιᾶς βλ. καὶ Folk-lore 1902 σ. 234 κἑ. Ἐπίθεσιν νεογνοῦ εἰς πέτραν ῥιζιμιὰν βλ. ἀνωτέρω σ. 220]]. Ἐν Ἀλβανίᾳ ῥαίνει τοὺς νεονύμφους, ἅμα εἰσερχομένους εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ, ἡ μήτηρ αὐτοῦ δι' ὀρύζης, εἰς σημεῖον εὐτεκνίας καὶ πλούτου (*Hahn* Alb. Stud. I, 146), ἐν δὲ τῇ Ἰνδίᾳ ἔρραινον μὲ πεφρυγμένην ὄρυζαν τοὺς ἀπερχομένους εἰς μάχην (Βαλαβαράτα βιβλ. II κεφ. ii δίστ. 7. βιβλ. V κεφ. iii δίστ. 14 μετ. *Γαλανοῦ*), [[καὶ ὑπὸ τοῦ συζύγου ἐτίθεντο εἰς τὴν χεῖρα τῆς νύμφης πεφρυγμέναι κριθαὶ καὶ ὄρυζα καὶ κατεσκευάζοντο μετ' εὐχῆς ὑπὲρ εὐδαιμονίας τοῦ οἴκου (*R. Schmidt* Beitr. z. ind. Erotik, 1902 σ. 675 κἑ. Βλ. καὶ σ. 681), ὁ δὲ νυμφαγωγὸς ἐξ ἀγγείου καινουργοῦς πλήρους ὕδατος, εἰς τὸ ὁποῖον ἐνετίθεντο κλῶνες δένδρου ἀρσενικὸν ἔχοντος ὄνομα καὶ ὀπὸν καὶ φύλλα καὶ τὸ ὁποῖον ἐκράτει ἀνὴρ σιωπῶν παρὰ τὴν ἑστίαν, ἔρραινε τοὺς νεονύμφους (αὐτ. σ. 680—2)]].

1) *Sonnini* Voyage en Grèce et en Turquie 1801 τ. II σ. 134 : «Κατὰ τὴν στιγμὴν καθ' ἣν οἱ νεόνυμφοι ἐξέρχονται τῆς οἰκίας των ἢ τῆς ἐκκλησίας, ἅμα εὐλογηθῶσι, ῥίπτουσιν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῶν σπόρους βάμβακος, ἢ χρήματα ὅταν εἶναι πλούσιοι, ἐπευχόμενοι οὕτω εὐτυχίαν καὶ μακροβιότητα». *Χουρμούζη* Κρητικὰ σ. 28—29: «ῥαίνουν τοὺς νυμφίους μὲ βαμβακόσπορον, μυρτόφυλλα καὶ πορτοκαλλόφυλλα». *Σκ. Βυζαντίου* Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῆς διαλέκτου 1835. β' ἐκδ. 1857 ἐν λ. ῥαίνω : «ἡ λέξις διεσώθη μόνον εἰς τοὺς γάμους, ὅπου ῥαίνουν τοὺς νεονύμφους μὲ λεπτὰ νομίσματα, μὲ ῥύζι, βαμβακόσπορον, ζαχαρωτὰ κλπ.». *Bybilakis* Neugriechisches Leben σ. 34 : «Die angekommene Gäste werden nun vorerst mit καλορρίζικα (Rosinen) und στρα-

Ἡ συνήθεια αὕτη διετηρήθη ἐκ τῆς ἀρχαιότητος [1].

γάλια und mit Wein in Fühle bewirthet» καὶ σ. 37—38: «Wir sammeln auf diesem Gange die aus allen Fenstern auf ihr und ihrer Gäste Haupt herabfallenden καλορρίζικα (Bonbons auch τὸ κόσκινον genannt)». Ἐρατὼ τ. Α΄ σ. 115: «παρθένοι ῥαίνουσι τοὺς μελλονύμφους καὶ τὸ περιϊστάμενον πλῆθος μὲ ἄνθη, μῦρα καὶ βαμβακόσπορον, τοῦτο δὲ ὡς εὐπορίας σύμβολον». *Wachsmuth* Das alte Griechenl. im neuen σ. 92: «Dabei werden aus allen Fenstern von Verwandten und Freunden Geldstücke, Reis, Baumwollensaamen, Zuckerwerk, auch *Nüsse* herabgeworfen». (Μὲ καρύδια ῥαίνουσι καὶ οἱ Βλάχοι: *Sulzer* παρὰ *Wachsmuth* αὐτ. [[Πρβλ. καὶ Zeitschr. österr. Ver. f. Volksk. III, 372 (Βλάχοι Βουκοβίνας). Ἐπίσης ἐν Gaillac τῆς Γαλλίας (*Nore* Coutumes etc. σ. 91. Πρβλ. καὶ *Quitard* Proverbes franç. σ. 225 κἑ.). Ὡς πρὸς τὴν συμβολικὴν ἔννοιαν τῶν καρύων ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ καὶ τῆς συνδέσεως αὐτῶν πρὸς ἰδέας ἔρωτος καὶ γάμου βλ. ἐν ἐκτάσει *W. Mannhardt* Frô-Donar ἐν Zs. f. deutsche Mythologie III, 95—104]]). *Ἀντωνιάδου* Κρητηΐς σ. 66 (δ΄ ἐκδ. σ. 73):

> *«Νύμφη γλυκεῖα, μικρὰ ἐπεβόων κοράσια, ζῆσε*
> *ἔτη πολλά, κ᾽ εἰς ἡμᾶς νὰ παρέχῃς ἀφθόνως τὸν πλοῦτον».*
> *Ἅμα δὲ ἄνθη πολλὰ καὶ εὐῶδες ἐρράντιζον ὕδωρ,*
> *τρέφοντ᾽ ἐλπίδ᾽ ἀμοιβῆς κερματίων χαλκῶν, ὅταν λύσῃ*
> *χαίρων γαμβρὸς βαλαντίου παχέος τὸ εὔλυτον δέμα.*

Πανδώρα Θ΄, 511: «Ῥίπτεται δ᾽ ἐπ᾽ αὐτοὺς ὀρύζιον ἀπὸ τῶν οἰκιῶν συγγενῶν καὶ ἄλλων, τῶν βουλομένων,...ὅταν δ᾽ ἔλθωσιν ὑπὸ τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ, ὁ πατὴρ ῥίπτει ἀπὸ θυρίδος ἐπὶ τοὺς νεονύμφους ὀρύζιον καὶ νομίσματα». Πανδώρα ΙΓ΄, 471: «Μόλις δὲ φθάσωσιν εἰς τὴν οἰκίαν καὶ ῥίπτουσιν ἀμέσως ἄνωθεν σῖτον ἢ καὶ ὀρύζιον πολλάκις, διὰ τῶν ὁποίων σημαίνεται ὅτι ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ἀφθονία μετὰ τοῦ γαμβροῦ συνεπεισέρχεται». Ἐν Κύπρῳ ῥαίνουσι κατὰ τὴν ἱεροτελεστίαν, ὅταν ψάλληται τὸ Ἡσαΐα χόρευε (*Λουκᾶ* σ. 89 [[καὶ εἰς ἄλλας περιστάσεις: *Σακελλαρίου* Κυπρ. Α΄, 728]]). Ἐν Λευκάδι «ἐπὶ τῆς στέγης τῆς οἰκίας τοῦ νυμφίου ἵσταται παῖς φέρων κάνιστρον πλῆρες βαμβακοσπόρου καὶ ὀρυζίου, ἐξ ὧν ῥιπίζει (;) τὴν κεφαλὴν τῆς προσερχομένης νύμφης» (ΚΠ. Σύλλ. Η΄, 411. [[Ἑστία 1877 Δ΄, 701]]). [[Τὴν Πέμπτην τὸ ἀπόγευμα αὐτόθι, ὅτε γίνονται τὰ *καρφώματα* τῶν στρωμάτων, ἡ μήτηρ τῆς νύμφης, ἢ ταύτης μὴ ζώσης ἡ πλησιεστέρα συγγενής, τοποθετεῖ ἐντὸς αὐτῶν μέγα κουλλοῦρι, τὸ *πρωτόπλαστο*, καὶ συγχρόνως ῥίπτει ἀμύγδαλα, κάρυα, λεπτοκάρυα, σταφίδα, σῦκα καὶ κουφέτα. Μεθ᾽ ὃ ἑκάστη τῶν προσκεκλημένων προσέρχεται καὶ ῥίπτει ἐκ τῶν αὐτῶν εἰδῶν, οὕτω δὲ μετ᾽ ὀλίγον σχηματίζεται σωρός. Τὸ στρῶμα ῥάπτεται προσωρινῶς. Τὸ δ᾽ ἀπόγευμα τῆς Δευτέρας, διανεμομένων τῶν καρπῶν εἰς ὅλους τοὺς προσκεκλημένους, ῥάπτονται στερεῶς τὰ στρώματα καὶ στρώνεται ἡ νυμφικὴ κλίνη (Κατ᾽ ἀνακοίνωσιν Σ. Δάλλα γυμνασιάρχου). Κατὰ τὸν χορὸν τοῦ Ἡσαΐου, ἐν Κυζίκῳ καὶ τοῖς πλησιοχώροις, ἐρρίπτοντο ὑπὸ στενῶν συγγενῶν γυναικῶν τοῦ κουμπάρου ῥύζι, κουφέτα καὶ ψιλοὶ παράδες, μάλιστα ἀσημένιοι (Κατ᾽ ἀνακοίνωσιν Μ. Φιλήντα). Ἄλλας μαρτυρίας, κατὰ τόπους, βλ. εἰς τὰς ἐν τέλει τῆς παρούσης μελέτης *συμπληρωματικὰς σημειώσεις*]].

1) «Ἔθος ἦν Ἀθήνησιν, ὅτε νεώνητος οἰκέτης εἰσάγοιτο εἰς τὴν οἰκίαν, τὸν δεσπότην ἢ τὴν δέσποιναν ἰσχάδων καὶ καρύων πλῆθος καταχεῖν αὐτοῦ, ἃ καταχύσματα ἐκάλουν» (*Σουΐδ.* λ. καταχύσματα. Βλ. καὶ Σχολ. Ἀριστοφάν. Πλοῦτ. 768. *Δημοσθ.* π. Στεφάνου σ. 617. *Ἁρποκρατίων* ἐν λ. *Θεμίστιος* XXIII σ. 294 c. *Ἀριστοφ.* Πλοῦτ. 768. [[*Πτολεμαίου* Περὶ διαφορᾶς λέξεων ἐν Hermes 1887 XXII, 401]]). «ὡσαύτως καὶ ἐπὶ τῶν πρῶτον πρεσβευόντων καὶ ἐπὶ τῶν θεωρῶν τοῦτο γίνεσθαι, ὅτε πρῶτον τοῦτον ἐποίουν ἢ ἁπλῶς τῶν ἐφ᾽ ὧν οἰωνίσασθαί τι ἀγαθὸν ἐβούλοντο· καὶ τοῦ νυμφίου παρὰ τὴν ἑστίαν τραγήματα κατέχεον, εἰς σημεῖον εὐετηρίας· ὡς καὶ Θεόπομπός φησιν ἐν Ἡδυχάρει:

Ἅμα φθάσωσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, τοποθετοῦνται πρὸ τῆς ὡραίας πύλης ὁ γαμβρὸς καὶ ἡ νύμφη, καὶ ὄπισθέν των ὁ κουμπάρος καὶ ἡ σύζυγός του, καὶ ἄρχεται ἡ ἱεροτελεστία τοῦ ἀρραβῶνος καὶ μετ᾽ αὐτὴν ἡ τοῦ στεφανώματος [1].

. . . .

φέρε σὺ τὰ καταχύσματα
ταχέως κατάχει τοῦ νυμφίου καὶ τῆς κόρης·

σύγκειται δὲ τὰ καταχύσματα ἀπὸ φοινίκων, κολλύβων, τρωγαλίων καὶ ἰσχάδων καὶ καρύων, ἅπερ ἥρπαζον οἱ σύνδουλοι» (*Σουίδ.* αὐτ. *Ἡσύχιος, Φώτιος* Λεξ. σ. 145, 6—17). Ὅμοια εἰσί, κατὰ τὸν Κοραῆ, τὰ *γεμίσια*, καταχύσματα ἐπὶ τῶν προβιβαζομένων εἰς τὰ σχολεῖα παίδων (*Κοραῆ* Ἄτακτα Γ', 55). [[Διὰ ζαχαρωτῶν *ῥαίνονται* οἱ παῖδες, ὁσάκις ἀλλάξωσι ταῖς φυλλάδαις (*Μ. Χ. Ἰωάννου* Θερμαϊς σ. 46)]].—Καὶ παρὰ Ρωμαίοις οἱ παῖδες κατέχεον κάρυα, ἴσως, ὡς οὐχὶ λίαν πιθανῶς παρατηρεῖ ὁ *Marquardt* (Röm. Privatalt. I, 51—52), ὅπως σημάνωσιν ὅτι παύει πλέον διὰ τὸν γαμβρὸν τῶν παιγνίων ὁ καιρός. [[Παρ' ἀρχαίοις βλ. προσέτι *Hermann* Privatalt. σ. 275. *Becker-Göll* Charicles III, 376. *Bruckner* ἐν Ath. Mitth. 1907 σ. 83—4. Πρβλ. καὶ *Gruppe* Griech. Mythol. σ. 1423—4. *Reisch* ἐν *Pauly-Wissowa* Realenc. I, 847. Παρὰ Ρωμαίοις: *Rossbach* Röm. Ehe σ. 104. 226]]. Ἐν Πολωνίᾳ ῥαίνει ὁ πατὴρ τοὺς μελλονύμφους διὰ κόκκων κριθῆς, σημαινόντων ἀφθονίαν τῶν γεωργικῶν καρπῶν, ἣν ἐπεύχονται αὐτοῖς (*Dora d'Istria* Αἱ γυναῖκες ἐν τῇ Ἀνατολῇ, Βιβλ. Β', ἐπιστ. 3 τ. II σ. 230 μεταφρ. Σκουζέ), ἐν Ρωσίᾳ δὲ διὰ τοῦ φυτοῦ βρυωνίας, εἰς σημεῖον ὅτι ὁ βίος αὐτῶν θὰ διέλθῃ εὐθύμως (*Gerebtzoff* Hist. de la civilisation en Russie τ. I κεφ. 16 παρὰ *Dora d'Istria* αὐτ.). [[Παρ' ἄλλοις λαοῖς, ὡς καὶ γενικῶς βλ. εἰς τὰς ἐν τέλει *συμπληρωματικὰς σημειώσεις*]].

1) [[Παραλείπονται τὰ περὶ ἱεροτελεστίας, στεφάνων, δακτυλίου τοῦ ἀρραβῶνος, κοινοῦ ποτηρίου καὶ κυκλικοῦ χοροῦ, ὧν πληρεστέρα ἀνάπτυξις ἐγένετο ἐν τῇ περὶ Γαμηλίων συμβόλων διατριβῇ (βλ. Λαογρ. Σύμμ. Β', 219—251. 253—267)]]. Περιγραφὴν τῆς ἱεροτελεστίας τοῦ γάμου βλ. ἐν *Baird* Modern Greece 1856 σ. 88 κέ. *Lebrun* Voyage au Levant 1714 σ. 153: «Le mariage des Grecs se fait de la manière que nous allons dire : on mène l' épouse dans une chambre à part après qu'on l'a bien parée, afin que les parens et les amis l' aillent voir. Après qu'elle a été trois ou quatre heures dans cet état, ses compagnes et ses bonnes amies viennent pour lui tenir compagnie, et elles se placent auprès d' elle, les unes à sa main droite et les autres à sa gauche. Alors on va querir le Papas ou Prestre grec, et l'on met dans la chambre un siège ou une petite table pour servir d' autel, et sur cette table une planche ou tableau, où est representé quelque Saint. Tout auprès il y a deux anneaux ou deux petites couronnes faites de laine, et enfin on y met deux cierges allumés. Après on fait venir l' époux dans la chambre, et on lui donne le haut bout de la mariée... Alors l'époux et l'épouse viennent devant le Prètre lequel avant que de lire le formulaire fait fumer, tant sur eux que sur tous les assistants, de l'encens ou quelques autres parfums. Cependant tous les assistants marmottent quelques prières, et font plusieurs signes de croix comme s' ils prioient pour ceux qui entrent dans l'état du mariage; après quoi le Papas leur lit le formulaire, et les marie, prenant premièrement l' anneau de dessus de l' autel, et après l' avoir benit et fait plusieurs signes de croix, il le met au petit doigt de la main droite de l'époux, et puis au petit doigt de l'épouse, ce qu'il réitère jusqu' à trois fois tant à l' un qu' à l' autre. Il fait la même chose des deux petites couronnes, qu' il leur met sur la tête. Lorsque cela est fait, ils s' entre-donnent la main, et on leur présente un verre de vin dont ils boivent chacun une gorgée et le

Ἐν Λευκάδι πρὶν ἢ ὁ ἱερεὺς ἀρχίσει τὴν τελετήν, ὁ νυμφίος πατεῖ τὸν δεξιὸν πόδα τῆς νύμφης [1]), καὶ διὰ χρυσοῦ, ἢ ἀργυροῦ νομίσματος σταυρώνει αὐτὴν εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ στῆθος· ἀκολούθως τίθησι τὸ νόμισμα ἐκεῖνο εἰς τὸ στόμα της, ὁπόθεν αὕτη τὸ λαμβάνει καὶ τὸ φυλάττει [2]).

Ἐν Οἰναίῳ, πόλει τοῦ Εὐξείνου Πόντου, μετὰ τὴν στέψιν νέος τις, ἀφοῦ ἐν τῷ προαυλίῳ τῆς ἐκκλησίας ἱστάμενος διανείμῃ οἶνον τοῖς παρευρισκομένοις, θραύει τὸ σκεῦος παρὰ τοὺς πόδας τῶν νεονύμφων [3])· ὡς δὲ εἴδομεν ἐν τῇ τοῦ Lebrun διηγήσει (σ. 275,1), ὁ ἱερεὺς δίδων τὸν οἶνον τοῖς νεονύμφοις ἔθραυε τὸ ποτήριον [4])· ἔν τισι χωρίοις τῆς Πελοποννήσου (Βλαχοχώρια) χέουσιν ὑψηλὰ ὕδωρ περιεχόμενον ἐν λαγήνῳ ἐπὶ καλῷ οἰωνῷ, καὶ ῥίπτουσιν ἔπειτα ὄπισθέν των τὴν λάγηνον. Αἱ τοιαῦται συνήθειαι προῆλθον ἴσως ἐκ τῆς ἰδέας, ὅτι δὲν πρέπει νὰ γίνηται ἄλλη τις οἱαδήποτε χρῆσις παντὸς σκεύους, οὗ ἐγένετο χρῆσις εἰς ἐπίσημόν τινα περίστασιν [5]). Ἡ ἰδέα αὕτη εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἀσιατική, εἰς πολλὰς δὲ περιστάσεις ἐφαρμόζεται παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν ἀνατολικῶν λαῶν [6]).

Ἀποχωρισμὸς τῆς νύμφης. Ἅμα ἐξέλθωσι τῆς ἐκκλησίας ἀποχωρίζεται ἡ νύμφη τῶν γονέων καὶ συγγενῶν της· εἴς τινα μέρη ὁ ἀποχωρισμὸς γίνεται

Parrain aussi. Quand le verre est vuide, le Papas le jette et le casse, et puis il leur étend une espèce de voile ou morceau d' étoffe de soie sur la tête, et les fait danser ou faire quelques mouvements semblables. Après que toutes ces cérémonies sont faites, les hommes se retirent et les femmes aussi, et ils s' en vont chacun à part se rejouir et faire les Noces. La compagnie est fort grande».

1) [[Ἐὰν «ἡ νύμφη πατήσῃ τὸν γαμβρόν, σημαίνει ὅτι τοῦ λοιποῦ θὰ ἔχῃ τοῦτον ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν της» ἐν Κρήτῃ (Κρητ. Ἀστὴρ Δ', 667). Ὡς πρὸς τὴν δοξασίαν ταύτην βλ. *Sartori* Sitte u. Brauch, Lpz. 1910 I, 87. Πρβλ. καὶ Zs. Ver. Volksk. 1915 σ. 28, 25. Παρὰ Βουλγάροις αὐτ. σ. 333]].

2) Ἐφημ. Φιλομ. ΙϚ' σ. 1687. ΚΠ. Σύλλ. Η', 411. [[Ἑστία 1877 Δ', 701. Πρβλ. καὶ Λαογρ. Σύμμ. Β', 224—5, 2 (ἐν τέλει τῆς σημειώσεως). Τὴν ἐπομένην τοῦ γάμου, ἐν Μακεδονίᾳ, ἡ νύμφη λαμβάνει διὰ τῶν ὀδόντων ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ γαμβροῦ χρυσοῦν νόμισμα, ὅπερ τῇ προσφέρει οὗτος ὡς δῶρον (Ἐθν. Ἀγωγ. 1901 σ. 158). Ὁμοίως ἐν Λάστᾳ, μετὰ τὸ *ξεμπουμπούλωμα* ὅμως ὑπὸ τοῦ πενθεροῦ (βλ. ἀνωτέρω σ. 266—7, 2), λαμβάνει ἡ νύμφη ἀπὸ τοῦ στόματος τούτου διὰ τοῦ στόματος ἀργυροῦν νόμισμα, σημάδι ἀγάπης καὶ σεβασμοῦ (*Λάσκαρη* Λάστα σ. 108—9). Ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἐν Ἀθήναις, ὁσάκις συνέπιπτε νὰ συναντηθῶσι δύο γαμήλιαι συνοδίαι καθ' ὁδόν, αἱ νύμφαι ἐπροχώρουν καμαρώνουσαι ἡ μὲν πρὸς τὴν δὲ καὶ κρατοῦσαι εἰς τὸ στόμα ἀργυροῦν νόμισμα (παρᾶν), προσεγγίζουσαι δὲ τὰ χείλη των, ἀντήλλασσον τῇ βοηθείᾳ τῶν ὀδόντων τὸ νόμισμα, τῶν συνοδευόντων ἀπευθυνόντων εὐχὰς (Ἑστία 1882 ΙΔ', 595)]].

3) Πανδώρα Θ', 519.

4) [[Ἄλλας μαρτυρίας περὶ τοῦ ἐπικρατοῦντος ἐνιαχοῦ ἐθίμου τῆς θραύσεως τοῦ ποτηρίου βλ. ἐν Λαογρ. Συμμ. Β' σ. 237. 261]].

5) [[Πρβλ. αὐτ. σ. 261]].

6) Ἁπλῶς χάριν περιεργείας ἀναγράφομεν παραπλησίαν τινὰ συνήθειαν τῶν Ἀθιγγάνων, οἵτινες κατὰ τοὺς γάμους ῥίπτουσιν ὑψηλὰ πήλινον ἀγγεῖον κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν συντριμμάτων αὐτοῦ τὰ ἔτη τῆς συζεύξεως ὁρίζοντας (*Φρεαρίτης* ἐν Πανδώρᾳ ΙΒ', 509).

κατὰ τὴν ἔξοδον τῆς νύμφης ἐκ τῆς πατρικῆς οἰκίας [1]), καὶ εἰς ἄλλα μέρη οἱ γονεῖς καὶ ἡ συνοδία τῆς νύμφης ὑπάγουσι μέχρι τῆς οἰκίας τοῦ γαμβροῦ, ὅπόθεν ἀναχωροῦντες τὴν δευτέραν τοῦ γάμου ἡμέραν ψάλλουσιν:

Ἤρθαν ἔξη, πάνουν πέντε,
καὶ τὸν κάλλιο τὸν κρατοῦνε,
γιὰ νὰ στρώνῃ, νὰ ξεστρώνῃ,
νὰ τιμάῃ τὸν πεθερό της,
νὰ τιμάῃ τὴν πεθερά της [2]).

Κατὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν γονέων ψάλλουσι καὶ τὸ ἑπόμενον ᾆσμα:

Α. *Φέγ' ἡ μαννοῦλά τ'ς, φέγει μὲ τὴν καρδιὰ καμμένη,*
φέγ' ἀφεντούλης τ'ς, φέγει, 'ς τὰ δάκρυα γιουμισμένος.
Β. *Σ' ἀφήνω τὴν καλονυχτιά, λαμπάδα μου γραμμένη,*
κ' ἐγὼ πάνω 'ς τὸ σπίτι μου μὲ τὴν καρδιὰ καμμένη [3]).

Τὴν συγκινητικὴν σκηνὴν τοῦ ἀποχωρισμοῦ περιγράφει ὡς ἀκολούθως ὁ Σπ. Ζαμπέλιος [4]), εἰς οὗ τὴν λεπτομερῆ καὶ γλαφυρὰν περιγραφὴν ὀλίγας μόνον σημειώσεις προστιθέμεθα.

«Μετὰ τὴν ἱερὰν Εὐχὴν τοῦ Στεφανώματος, ἡ *λιγερή*, τουτέστιν ἡ κόρη, ἡ νεόνυμφος, ὑπὸ δύο τῶν ὡραιοτέρων παρθένων ἢ παρανύμφων συνοδευομένη,

---

1) [[Κατὰ τὴν ἐκ τῆς πατρικῆς οἰκίας ἔξοδον ὤφειλεν ἡ νύμφη ν' ἀποχαιρετήσῃ αὐτὴν δι' ὑποκλίσεως τρὶς ἐν Σαράντα Ἐκκλησίαις (Θρᾳκ. Ἐπ. 1897 σ. 193). Ὁμοίως καὶ ἐν Καταφυγίῳ Ὀλύμπου, ἀφοῦ προηγουμένως ἱσταμένη πρὸ τῆς θύρας ἠσπάζετο τὴν χεῖρα πάντων τῶν ἐξερχομένων (Ἑστία 1883 ΙΕ', 360). Ἐν Μακεδονίᾳ ἱσταμένη εἰς τὴν κλίμακα καὶ στρέφουσα πρὸς ἀνατολὰς κάμνει τρεῖς βαθείας ὑποκλίσεις (*προσκύνημα*), ὅταν δὲ πρόκηται νὰ ἐξέλθῃ τῆς αὐλείου θύρας, νέοι κρατοῦντες δοχεῖα πλήρη ὕδατος ἐκκενοῦσιν αὐτὰ πρὸ τῶν ποδῶν της (Ἐθν. Ἀγ. 1901 Δ', 156). Καὶ ἐν Λακκοβικίοις τῆς Μακεδονίας ἐπὶ τῆς κλίμακος ποιεῖ τρεῖς ἐδαφιαίας ὑποκλίσεις καὶ διὰ τοῦ δεξιοῦ ποδὸς λακτίζει ποτήριον πλῆρες οἴνου (*Γουσίου* Πάγγ. σ. 60). Ἐν Βουρδουρίῳ μετὰ τὰς τρεῖς ὑποκλίσεις ἠσπάζετο τὰς χεῖρας τοῦ τε πενθεροῦ καὶ τοῦ πατρὸς αὐτῆς (Ξενοφάν. Γ', 169—170). Ἐν Μαλακοπῇ Μ. Καππαδοκίας κατὰ τὴν ἔξοδόν της ἐκ τῆς πατρικῆς οἰκίας ἀπεχαιρέτα τοὺς οἰκείους μὲ κατάλληλα κλαυθμηρὰ ᾄσματα, ἠσπάζετο τὸ κατώφλιον καὶ ἅμα τῇ εἰσόδῳ της εἰς τὸν περίβολον τῆς ἐκκλησίας, διευθυνομένη εἰς τοὺς τάφους τῶν προγόνων της προσηύχετο καὶ ἀπεχαιρέτα τὰς σκιὰς αὐτῶν ᾄδουσα ἐπίσης κλαυθμηρῶς (αὐτ. Δ', 429)]].

2) *Χασιώτης* σ. 49 ἀρ. 35. Ἐπειδὴ ἐν τῇ περικοπῇ τῆς πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολῆς (κεφ. Ε', 22—33), τῇ ἀναγινωσκομένῃ κατὰ τὴν ἱεροτελεστίαν τοῦ γάμου, διαγράφονται τὰ καθήκοντα τῆς γυναικός, ὀφειλούσης νὰ ὑποτάσσηται τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς καὶ νὰ φοβῆται αὐτὸν (Ε', 22. 33), ὅταν ἐξέρχωνται τῆς ἐκκλησίας αἱ συνοδεύουσαι τὴν νύμφην γυναῖκες ᾄδουσιν ἐπίσης τὰ ἑξῆς:

Τἄκουσες, κυρὰ νύφη, τί λέει τὸ βαγγέλιο,
τί λέει τὸ βαγγέλιο, τί μολογάει τὸ γράμμα.
Τίμα τὸν πεθερό σου, τίμα τὴν πεθερά σου. (*Χασιώτ.* σ. 47 ἀρ. 29).

3) Αὐτ. σ. 49 ἀρ. 36.

4) Σπ. *Ζαμπελίου* Πόθεν ἡ κοινὴ λέξις τραγουδῶ 1859 σ. 45—46.

προέρχεται κεκυφυῖα καὶ κατὰ βῆμα πρὸς ἄμφω τοὺς γονεῖς, ὅπως λάβῃ τὴν εὐλογίαν καὶ ἀσπασθῇ τὴν δεξιὰν αὐτῶν [1]).

»Τὴν στιγμὴν ταύτην ὁ χορὸς τῶν κορασίων διχοτομεῖται, τὰ δὲ μουσικὰ ὄργανα τονίζουσιν εἰς ἦχον λυπηρὸν τοὺς ἀποχαιρετισμούς. Διὰ τούτων, ἡ μὲν νύμφη προσαγορεύει τοὺς γονεῖς καὶ ἱκετεύει τὴν ἄφεσιν τῶν προηγουμένων ἁμαρτημάτων, οὗτοι δέ, ἀφοῦ παραινέσωσι τὴν θυγατέρα, ἐπεύχονται αὐτῇ πάντα τῆς γῆς τὰ ἀγαθά [2]).

---

1) Ἐν Αραχόβῃ τῆς Λακωνίας ᾄδεται τὸ ἑπόμενον ᾆσμα:

Ἁγιοσυμπεθέροι κι᾽ ἁγιοκουρσεμένοι,
γιὰ κοντοσταθῆτε, κοντοκαρτερεῖτε,
νὰ πατήσω σκάλα, ν᾽ ἀνεβῶ 'ς τὴ σέλλα,
ν᾽ ἀποχαιρετήσω τοὺς γλυκοὺς γονεῖς μου,
τὰ γλυκά μ᾽ ἀδέρφια καὶ τοὺς συγγενεῖς μου.
Γιά 'βγα, μαννουλά μ᾽, γιά 'βγα, γιά 'βγα νὰ ἰδῇς τὸν πύργο

(τὸ μέτρον διεφθαρμένον· πιθανῶς διορθωτέον: *Γιά 'βγα, μάννα μ᾽, γιά 'βγα, γιὰ νὰ ἰδῇς τὸν πύργο*, τοῦ ᾀσματίου τούτου μέτρον ἔχοντος τρίμετρον τροχαϊκὸν ἀκατάληκτον — ◡ — ◡ — ◡ ‖ — ◡ — ◡ — ◡)

πῶς τὸν δέρνει ὁ νότος καὶ τὸν κυματίζει,
ἔτσι δέρνει ὁ νοῦς μου πῶς νὰ χαιρετήσω
τὰ πεθερικά μου κι᾽ ὅλους (γρ. *καὶ*) *τοὺς συγγενεῖς μου.*

('Εφ. Φιλομ. ΙΖ' σ. 1757. Πανδώρα Κ' σ. 114).

Ἐν Ἠπείρῳ εἰς τὴν νύμφην ᾄδουσιν ἐξ ὑπαμοιβῆς:

Α. *Τί στέκεις, μῆλο κόκκινο,*
καὶ δὲν κινᾷς, δὲν ξεκινᾷς;
Β. *Ὅλου γιὰ τὸ ἀφέντη μου*
καὶ δὲν κινῶ, δὲν ξεκινῶ.
Α. *Τί στέκεις, μῆλο κόκκινο,*
καὶ δὲν κινᾷς, δὲν ξεκινᾷς;
Β. *Ὅλου γιὰ τὴ μαννουλά μου*
καὶ δὲν κινῶ, δὲν ξεκινῶ (*Χασιώτης* σ. 42 ἀρ. 10).

καί:

Α. *Φέγα, θύγου μ᾽, φέγα,*
φέγ᾽ ἀχ᾽ ταῖς αὐλαῖς μου, (δὶς
σύρε 'ς ταῖς δικαῖς σου.
Β. *Φέγω, μάννα μ᾽, φέγω,*
μὴ μὲ παραπαίρῃς,
φέγ᾽ ἀχ᾽ ταῖς αὐλαῖς σου,
πάνω 'ς ταῖς δικαῖς μου.
Βάι, χρυσό μ᾽ ἀιταῖρι,
γιὰ κοντοκαρτέρει
ν᾽ ἀποχαιρετήσω
τὸν καλὸ πατέρα
τὴν καλή μου μάννα (Αὐτ. σ. 43 ἀρ. 14).

2) Ἐν Ἀλαγονίᾳ Μεσσηνίας, ὡς ἐκ μέρους τῆς νύμφης ἀναχωρούσης ᾄδεται τὸ ἑξῆς:

»Νυφοῦλ', αὐτοῦ ποῦ θὲ νὰ πᾷς εἰς τὰ πεθερικά σου
σὰ δέντρ' ὁλόρθη νὰ σταθῇς, σὰ δυόσμο νὰ μυρίσῃς,
σὰν ἄλικη γαροφαλιὰ νὰ τοὺς μοσχοβολήσῃς!

»Ἐν ὀνόματι τῆς μητρός, συγκεκινημένης οὔσης, ἐκφωνεῖ ἑτέρωθεν ὁ χορός

»Δεκάξη χρόνια ἐπότιζα μηλίτσα 'ς τὴν αὐλή μου·
τώρα μοῦ τήνε παίρνουνε, ἅς πάγῃ 'ς τὴν εὐχή μου [1]).

»Τότε, ἐπὶ τῇ εὐχῇ τῶν γονέων, ἡ μὲν νεόνυμφος θρύπτεται τὴν καρδίαν, τρέπεται εἰς δάκρυα καὶ γογγυσμούς, οἱ δὲ γονεῖς συνθρηνοῦσι· κλαίουσι δὲ καὶ ἀδελφαί, καὶ ἐξαδέλφαι, καὶ ἑταῖραι, καὶ γείτονες [2]). Ἀλλ' ὁ θρῆνος ἀποβαίνει γενικὸς ἐν μέσῳ τοῦ γάμου, ἀλλὰ κοπετὸς ἐκρηγνύεται πανταχόθεν, καθ' ἣν στιγμὴν ἡ ἀρτίγαμος ἀποχαιρετίζει τοὺς συγκεκλημένους διὰ τοῦ χοροῦ, ὡς ἑξῆς:

»Ἀφήνω 'γειὰ τῆς συνοδιᾶς, καὶ σᾶς μου φιλενάδαις,
παγαίνω 'ς ἄλλη γειτονιὰ καὶ 'ς ἄλλους μαχαλάδες!
Ἔχετε 'γειὰ γειτόνισσαις καὶ νοικοκυροπούλαις,
παγαίνω 'ς ἄλλη γειτονιά, 'ς ἄλλαις γειτονοπούλαις! [3]).

Εὐχήσου με, μαννοῦλά μου, τώρα 'ς τὸ κίνημά μου,
ποῦ φεύγ' ἀπὸ τὸ σπίτι μας καὶ πάω σὲ ξένο σπίτι.
—Μὲ τὴν εὐχή μου, κόρη μου, κι' ὁ Θιὸς ἅς σὲ προκόψῃ.
—Εὐχήσου με, πατέρα μου, τώρα 'ς τὸ κίνημά μου κλπ.

Αἱ αὐταὶ δ' εὐχαὶ ἐπαναλαμβάνονται καὶ παρ' ὅλων τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας (ΚΠ. Σύλλ. Η', 505, 29. Ὅμοιον Λευκάδος: αὐτ. σ. 411).

1) Ἀλλαχοῦ:

Ἄσπρη κατάσπρη ζαμπακιά (ἢ μπαμπακιά), ποῦ εἶχα 'ς τὴν αὐλή μου,
τ' ν ἐσκάλιζα, τ' ν ἐπότιζα, νεἶχα χαρὰ μεγάλη,
τὴν ἔθρεφα τὴ ζάχαρη, τὴν πότιζα τὸ μόσχο,
κ' ἦρθε ξένος κι' ἀλλόξενος, ἦρθε καὶ μοῦ τὴν πῆρε.

(*Χασιώτης* σ. 44 ἀρ. 17. [[Πρβλ. καὶ *Πολίτου* Ἐκλ. ἀρ. 141 Α']]).

Ἤ: *Ἀνοῖξαν οἱ ἑφτὰ οὐρανοί, τὰ δώδεκα βαγγέλια*
κ' ἐπῆραν τὸ παιδάκι μου μέσ' ἀπ' τὰ δυό μου χέρια

(*Passow* σ. 458 ἀρ. 702, 6).

2) Πρβλ. καὶ *St. Sauveur* Voyage etc. τ. II σ. 44. *Fauriel* τ. I σ. XXXV. [[Ἀκρόπολις φιλολογ. 1888 σ. 792. Ἐθν. Ἀγ. 1901 Δ', 156. Ξενοφάν. Β', 286. Ἐν Βουρβουρίῳ ἐθεωρεῖτο ἐντροπὴ νὰ μὴ κλαίῃ ἡ νύμφη, ὅθεν πολλαὶ προσεποιοῦντο μᾶλλον ἢ ἔκλαιον πράγματι (αὐτ. Γ', 169). Προσποιητοὶ κλαυθμοὶ νύμφης καὶ ἐν *Κ. Λαπόντε* Καθρ. τῶν γυναικῶν, Λιψία 1766 Α' σ. 339. Παρ' ἄλλοις λαοῖς: *R. Schmidt* Beitr. z. indisch. Erotik, Lpz. 1902 σ. 680. Zs. Ver. Volksk. 1904 σ. 289. 384. 1915 σ. 334. 337. Rev. de l' hist. d. relig. 1910 τ. 62 σ. 200]].

3) Ἤ: *Ἀφήνω 'γειὰν 'ς τὸ μαχαλᾶ καὶ 'γειὰν 'ς τοὺς ἐδικούς μου,*
ἀφήνω καὶ 'ς τὴ μάννα μου τρία γυαλιὰ φαρμάκι·

»Πρὸς ὃν ἀποχαιρετισμὸν ὁ χορός, ἐκ τοῦ ἀπέναντι μέρους ἀπαντῶν, ἐπανειλημμένως ψάλλει :

»Σύρε, νυφοῦλα, 'ς τὸ καλό, καὶ 'ς τὴν καλὴν τὴν ὥρα,
ὅθεν περάσῃς νά 'βγουνε τριαντάφυλλα καὶ ῥόδα [1])».

Τὴν θλῖψιν τῆς μητρὸς ἐπὶ τῷ ἀποχωρισμῷ τῆς θυγατρός της κατὰ τοὺς γάμους ἀναφέρει καὶ ὁ Εὐριπίδης ἐν τοῖς ἑξῆς, ἔνθα δείκνυται ὅτι τὸ αἴσθημα τοῦτο ἀρχαιόθεν ἦν ἔμφυτον τῷ ἑλληνικῷ λαῷ :

Ἀποστολαὶ γὰρ μακάριαι μέν, ἀλλ' ὅμως
δάκνουσι τοὺς τεκόντας, ὅταν ἄλλοις δόμοις
παῖδας παραδιδῷ πολλὰ μοχθήσας πατήρ [2]).

Παραδίδουσιν ἀκολούθως τὴν νύμφην τῷ γαμβρῷ [3]), ἐνῷ ὁ χορὸς τραγουδεῖ τὸ ἀκόλουθον ᾆσμα :

Παρακαλῶ σε, κὺρ γαμπρέ,
τὴ νύφ' ὅπου σοῦ δίνουμε,
μὴ τὴν μαλώσῃς τίποτε·
τὴν ἔχ' ἀφέντης τ'ς μοναχὴ
κ' ἡ μάννα τ'ς ἀκριβώτερη,
τὴν ἔστειλαν 'ς τὴ Βενετιὰ
νὰ πὰν νὰ μάθῃ γράμματα,
καὶ γράμματα δὲν ἔμαθε
μοῦν' ἔμαθε καὶ ξόμπλιαζε
τ' ἄστρι μὲ τὸν Αὐγερινό,
τ' ἄστρι μὲ τ' ἄστρι ἐμάλωναν
κ' ἡ Πούλια τὰ ξεχώριζε [4]).

τό να νὰ πίνῃ τὸ ταχύ, τ' ἄλλο τὸ μεσημέρι,
τὸ τρίτο τὸ φαρμακερὸ ταῖς πίσημαις ἡμέραις

(*Fauriel* II, 236. *Passow* σ. 456 ἀρ. 618. [[Πρβλ. καὶ Ἐθν. Ἀγ. ἔνθ. ἀν.]]).

Ἢ : *Ἔχετε 'γειά, γειτόνισσαις, καὶ σεῖς γειτονοπούλαις,*
κ' ἐγὼ πάνω 'ς τὸ σπίτι μου μὲ τὴν καρδιὰ καμμένη

(*Χασιώτης* σ. 45 ἀρ. 19. Πρβλ. καὶ Πανδώρα ΙΑ', 449). Περὶ τοῦ πρώτου σημειοῖ τὰ ἑξῆς ὁ *Fauriel* (τ. II σ. 234) «Le second se chante au moment où la fiancée quitte la maison paternelle pour se rendre, avec son cortège, à l' église, et de là chez son mari. C'est proprement l'adieu de la fiancée à ses voisins et à ses proches».

1) Ὅμοιον καὶ ἐν Λευκάδι (ΚΠ. Σύλλ. Η', 411).

2) *Εὐριπίδ.* Ἰφιγ. Αὐλ. 687.

3) [[Πρὸ τῆς στέψεως ἐγίνετο ἡ ἐπίσημος παράδοσις τῆς νύμφης ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτῆς εἰς τὸν πατέρα τοῦ γαμβροῦ ἐν Βουρδουρίῳ (Ξενοφάν. Γ', 169). Ἐν Λάστᾳ Γορτυνίας μετὰ τὴν στέψιν παρεδίδετο ἡ νύμφη ὑπὸ τῶν συγγενῶν της εἰς τοὺς συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ, διδόντος τοῦ στενωτέρου ἐξ αὐτῶν *ἀσημένιο* (νόμισμα) εἰς τὸν στενώτερον συγγενῆ τῆς νύμφης, ὅπερ οὗτος ἔδενεν εἰς τὸ μαντῆλί της (*Λάσκαρη* Λάστα σ. 107). Ἐν Μεγαλοπόλει ἡ παράδοσις ἐγίνετο ἐκ μέρους τῶν ἀδελφῶν καὶ οἰκείων τῆς νύμφης, ζητούντων τὸ λεγόμενον *χαράτσι*· καὶ τότε ὁ γαμβρὸς ἔρριπτε χάλκινα κέρματα δύο ἕως τριῶν δραχμῶν κατὰ πρόσωπον τῆς νύμφης, διὰ νὰ εἶναι ὡς ἐπιστεύετο, πάντοτε αὕτη μὲ χρήματα εἰς τὴν τσέπην της καὶ διὰ τὸ καλὸ (*Κανδηλώρου* Ἀρχ. Ἐπετ. 1903 σ. 76)]].

4) *Χασιώτης* σ. 42 ἀρ. 11.

Οἱ συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ παραλαμβάνουσι τὴν νύμφην, ἥτις ποιεῖ ἀσθενῆ τινα ἀντίστασιν, ὡς καὶ οἱ γονεῖς της [1]. Ἐν Εὐβοίᾳ δὲ ὁ γαμβρὸς παραφυλάττει τὴν νύμφην ὅπως αἰφνιδίως τὴν ἁρπάσῃ [2]. Ἐν Φέρραις, ὅπως ἐκδηλωθῇ ὅτι βιαίως ἀποσπᾶται τῆς πατρικῆς ἑστίας ἡ νύμφη, ὀφείλει ὁ γαμβρὸς νὰ κατενέγκῃ κατὰ τῆς θύρας τῆς πενθερικῆς οἰκίας λάκτισμα προσερχό-

---

1) *Buchon* La Grèce continentale σ. 238 : «lorsque le repas est terminé, la fiancée se lève de son escabelle, entourée de sa mère et de ses parents, et s' avance jusqu' à la porte intérieure. Le fiancé l'attend en dehors, soulève la portière, saisit le bras de sa fiancée qui resiste mollement, et il l' arrache comme de force de la maison paternelle. Ses parentes, pendant ce temps, remplissent les fonctions du chœur antique et adresent, au nom de leur compagne, des adieux à sa mère, à son père, à ses frères et sœurs, parents et voisins, et elle demandent aussi en son nom la bénédiction de tous». Τὴν ἀντίστασιν ταύτην ὑπαινίσσονται καὶ τὰ ἑξῆς ᾄσματα :

Ἥλιε ἀνέβαινε περικατήβα,
κάτσε 'ς τὸ θρονί, δός μας τὴ νύφη·
ὅλοι βούλονταν νὰ μᾶς τὴ δώσουν
κι' ἀφεντούλης της δὲν μᾶς τὴ δίνει·
ὅλοι δύνονταν νὰ μᾶς τὴ δώσουν
κ' ἡ μαννούλά της δὲν μᾶς τὴ δίνει.

(*Χασιώτης* σ. 43 ἀρ. 12).

Ἄσπρη κατάσπρη βαμπακιὰ τὴν εἶχα 'ς τὴν αὐλή μου,
τὴ σκάλιζα, τὴν πότιζα, τὴν εἶχα γιὰ δική μου.
Μά 'ρθε ξένος κι' ἀπόξενος, ἦρθε καὶ μοῦ τὴν πῆρε.
—Κρύψε με, μάννα, κρύψε με, νὰ μὴ μὲ πάρῃ ὁ ξένος.
—Τί νὰ σὲ κρύψω, μάτια μου, ποῦ σὺ τοῦ ξένου εἶσαι·
τοῦ ξένου φόρια φόρεσε, τοῦ ξένου δακτυλίδια,
γιατὶ τοῦ ξένου εἶσαι καὶ σύ, κι' ὁ ξένος θὰ σὲ πάρῃ.

(Ἀλαγονίας. ΚΠ. Σύλλ. Η', 505, 28).

2) *Hahn* Alb. Stud. I, 196. [[Καὶ εἰς πολλὰ μέρη τῆς νοτιοανατολικῆς ἰδίως Μακεδονίας ἡ ἁρπαγὴ τῆς νύμφης γίνεται ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ κατόπιν συνεννοήσεως αὐτοῦ μετὰ τῶν γονέων της (Ἐθν. Ἀγ. 1901 σ. 158. Πρβλ. καὶ *Abbott* Maced. Folkl. σ. 150). Ἐν Κρήτῃ «τοῦ νυμφίου ἀπερχομένου πρὸς τὴν νύμφην, χορὸς ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτῆς σχηματίζεται, ἕτερος δὲ περὶ αὐτὸν ἐκ τῶν τοῦ νυμφίου καὶ ἁρπάζεται αἴφνης ἡ νύμφη· ἀπερχομένης δὲ ᾄδουσι : *Ἐπήραμέν το τὸ πουλί, | ὅπου κηλάδιε 'ς τὴν αὐγή | ἐπήραμεν τὴ ῥοδαρὰ | κι' ἀσχήμισε ἡ γειτονιά*» (Ἐφημ. Φιλομ. 1858 σ. 447). Πλαστὴ συμπλοκὴ ἐν Μάνῃ συμβολίζουσα ἁρπαγὴν τῆς νύμφης (Ἑβδομ. 1887 ἀρ. 25 σ. 2 γ). Ὁμοίως ἐν Κάτω Ἄλπεσι (*Nore* Coutumes etc. σ. 8· πρβλ. καὶ σ. 9), ἐν Ἰταλίᾳ (Arch. per le trad. popol. 1900 σ. 464), παρὰ Βουλγάροις (Zs. Ver. Volksk. 1915 σ. 333). Ἐν γαμηλίῳ ᾄσματι Καταφυγίου Ὀλύμπου (Ἑστία 1883 ΙΕ', 359 β) ὁ γαμβρὸς καλεῖ τὰ παλληκάρια του νὰ τὸν βοηθήσουν νὰ *πατήσῃ* τρία χωριά : «*κι' ἄσπρα ἂν πάρωμε, δικά σας θά ναι, | κόρη ἂν πάρωμε, δική μου θά ναι*».—Μὴ συγκατατιθεμένων τῶν γονέων εἰς τὸν γάμον, οὐχὶ σπανίως ἀπάγεται ἡ νέα (*Λάσκαρη* Λάστα σ. 114 κἑ. Ἀκρόπολις φιλολ. 1888 σ. 791. *Λουλουδοπούλου* Ἀνέκδ. συλλ. σ. 175. Πρβλ. καὶ *Καρκαβίτσα* Λυγερὴ σ. 103—4. β' ἐκδ. 1920 σ. 99—100). Ἐν Χιμάρᾳ ὁ ἀπάγων φέρει τὴν νέαν εἰς ἑτέρου χωρίου τὸν προὔχοντα, καὶ τίθεται ὑπὸ τὴν προστασίαν τούτου. Ἡ ἄρνησις τῆς προστασίας θεωρεῖται ἐπίμεμπτος (Ζωγρ. Ἀγ. Α', 207)]].

μενος [1]). Ἐκ τῆς συνηθείας τοῦ ν' ἀνθίσταται ἡ νύμφη προῆλθε καὶ ἡ παροιμία *τραβᾶτέ με κι' ἂς κλαίω, κι' ἂν κλαίω τί σᾶς κάνω;* [2]) ἥτις δὲν λέγεται μὲν εἰς τοὺς γάμους, ὥς τινες ἐνόμισαν, ἀλλ' ἐφαρμόζεται ἐπὶ τῶν προσποιουμένων ὅτι ἀρνοῦνται πρᾶγμά τι, ὅπερ ἐκ καρδίας ἐπιθυμοῦσιν. Ὡς δὲ καὶ ἡ συμβολικὴ ἀγορὰ τῆς νύμφης (ἡ coëmptio τῶν Ρωμαίων), περὶ ἧς ἀνωτέρω ὁμιλοῦμεν, καὶ τὸ ἔθιμον τοῦτο προέρχεται ἐκ τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς, ὅτε οἱ ἄνδρες ἠγόραζον ἢ ἥρπαζον τὰς συζύγους αὐτῶν· ἐντεῦθεν παράστασίς τις τούτου διετηρήθη ἔν τε τῇ σπαρτιατικῇ πολιτείᾳ [3]) καὶ ἐν Ρώμῃ [4]) πρὸς ἐκδήλωσιν τῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἀνδρός· καίτοι δ' ἀπολέσαν σχεδὸν πᾶσαν συμβολικὴν σημασίαν σώζεται ἔτι οὐ μόνον παρ' ἡμῖν, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς Βλάχοις [5]), τοῖς Κιρκασίοις [6]) καὶ εἴ που ἄλλοθι [7]).

Ἡ συνοδία τῆς νύμφης ἀπέρχεται [8]) ψάλλουσα θριαμβευτικῶς ᾄσματα ἐκ-

---

1) ΚΠ. Σύλλ. Η', 548. [[Ἐν Ῥεδενοχωρίοις Θεσσαλίας ὁ γαμβρὸς ἐμφανιζόμενος πρὸ τῆς πενθερικῆς οἰκίας ἐξέβαλλε μάχαιραν καὶ ὁρμῶν ἔφιππος παρὰ τὴν θύραν ἐκτύπα αὐτὴν ἢ τὰς κεράμους τῆς στέγης (Κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Β. Γιαννακοπούλου 1900)]].

2) *Βενιζέλου* Παροιμ. δημώδεις σ. 325 ἀρ. 592. *Wachsmuth* σ. 89. *Fauriel* τ. I σ. XXXV κέ.: «mais, en certains endroits, la douleur de la fiancée s' exprime par une formule d' usage, qui est devenue proverbiale, pour caractériser un chagrin de bienséance, à propos d'une chose que l' on désire au fond du cœur. Dans ce dernier cas, le paranymphe dit au cortège venu pour chercher la fiancée: «Laissez-la donc, puisqu' elle pleure». Alors celle-ci répond: «Emmenez-moi d' ici, et laissez-moi pleurer». Βλ. καὶ *Guys* Voyage en Syrie σ. 270. [[Κρητ. Ἀστὴρ 30 Ἀπριλ. 1907 σ. 20 (ἐν Κύπρῳ). Πρβλ. καὶ *Waitz* Anthop. I, 360. II, 388. Παραλλαγὰς τῆς παροιμίας βλ. εἰς τὸ ἀνέκδοτον μέρος τῶν Παροιμιῶν ἐν λ. κλαίω ἀρ. 57—9. 63—7]].

3) Βλ. *Schœmann* Gr. Alterth. [3] I, 280. II, 561. [[Ἁρπαγὴ παρ' ἀρχαίοις: *Hermann* Privatalt. σ. 272. *Iv. Müller* Gr. Privatalt. σ. 446 b. *Becker-Göll* Char. III, 368. *Roscher* Juno u. Hera σ. 76—7. *Τοῦ αὐτοῦ* Lex. I, 2100· πρβλ. καὶ 2264 κέ.]].

4) Πρβλ. *Festus* σ. 289 a καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἁρπαγῆς τῶν Σαβίνων παρθένων. [[*Marquardt* Röm. Privatalt. I, 50]].

5) *Hahn* ἔνθ. ἀν. I, 196. *Dora d' Istria* Α' ἐπ. 3 τ. I σ. 38.

6) *Montemont* ἐν Hist. des voyages τ. V σ. 18.

7) [[Παρὰ Σλάβοις: Zs. Ver. Volksk. 1906 σ. 222 (πρβλ. καὶ *Rambaud* La Russie épique σ. 98, ὅτι ἐν τοῖς ἀρχαίοις ῥωσικοῖς ᾄσμασι πολλάκις γίνεται μνεία τοῦ γάμου δι' ἁρπαγῆς τῆς νύμφης). Βουλγάροις: Zs. Ver. Volksk. 1915 σ. 333—7. Ἐν τῷ δουκάτῳ τοῦ Berg: Αὐτ. 1900 σ. 171. Ἐν Κορσικῇ: Rev. trad. pop. 1897 σ. 521. Ἐν Πολυνησίᾳ (πραγματικὴ καὶ πλαστή): *Waitz* Anthrop. VI, 126, Μελανησίᾳ: αὐτ. σ. 633. Ἐν Ταΐτῃ: Rev. trad. pop. 1900 σ. 162. Παρ' ἀγρίοις καὶ ἡμιαγρίοις λαοῖς: *J. Lubbock* Entstehung der Civilisation κεφ. 3 σ. 85 κέ., ἐν Εὐρώπῃ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τοὺς νεωτέρους χρόνους αὐτ. σ. 96 κέ. Γενικῶς περὶ τοῦ ἐθίμου βλ. *Gubernatis* Usi nuziali σ. 179—182 (ii, 15: Il rapimento della sposa). *Waitz* ἔνθ. ἀν. I, 360. 516. *Peschel* Volkskunde σ. 235 κέ. *Dargun* Das Mutterrecht und die Raubehe, Breslau 1883. Rev. de l' hist. des relig. 1903 τ. 47 σ. 85. 88. *Van Gennep* αὐτ. 1910 τ. 62 σ. 325. Βλ. καὶ Arch. f. Religionswiss. 1899 σ. 356]].

8) [[Ἐν Μαλακοπῇ πρὸ τῆς μεταβάσεως εἰς τὸν οἶκον τοῦ γαμβροῦ, ἡ συνοδία ὤφειλε νὰ διέλθῃ πρὸ τῶν οἰκιῶν τοῦ παρανύμφου καὶ τῶν πλησιεστέρων συγγενῶν τοῦ γαμβροῦ, ἔνθα προσεφέροντο εἰς τὴν νύμφην δῶρα (Ξενοφάν. Δ', 430). Ἐν Μεγαλοπόλει θεωρεῖται

φράζοντα τὴν χαρὰν ἐπὶ τῇ ἁρπαγῇ τῆς ὡραίας *πέρδικας* [1]) ὑπὸ τοῦ χρυσοῦ *ἀϊτοῦ*, ὡς εἰκονικῶς ἀποκαλοῦσι τὴν νύμφην καὶ τὸν γαμβρόν [2]). Ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου οἱ τῆς νύμφης συγγενεῖς αἰτιῶνται τοὺς γονεῖς διότι ἀφήνουσιν οὕτω τὸ τέκνον των. *Ἀνάθεμά σε*, ᾄδουσι πρὸς τὴν μητέρα τῆς νύμφης ἀπευθυνόμενοι,

Ἀνάθεμά σε, μάννα μου, καὶ σέν' καὶ τ'ς προξενιαῖς σου,
ποῦ κάλεσες τοὺς ξένους νὰ πάρουν τὸ παιδί σου,
νὰ πάρουν καὶ τὸ βιό σου, νὰ πιοῦν καὶ τὸ κρασί σου [3]).

Ὅταν εἰς ἄλλο χωρίον κατοικῇ ὁ γαμβρός, ἀναβαίνει ἡ νύμφη, ὡς καὶ ἡ λοιπὴ συνοδία, εἰς ἵππον, οὗ τὰς ἡνίας κρατεῖ νέος ἄγαμος [4]). Ὁ Guys ἀνα-

---

καλὸν ἐπανερχομένη ἡ συνοδία νὰ *σταυρώσῃ* που τὸν δρόμον, ὃν ἠκολούθησεν ἐρχομένη (Ἀρκαδ. Ἐπετ. 1903 σ. 78). Ὁμοίως καὶ ἐν Ζατούνῃ (Κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Κασιμάτη 1894)]].

1) [[Καὶ ὁ *Θεόδωρ. Πρόδρομος* (Ἀμάραντος ἐν Not. et extr. d. manuscrits VIII, 2 σ. 126) πρὸς πέρδικα καὶ κυπάρισσον ἐν ἀνακρεοντείῳ ᾄσματι παραβάλλει τὴν νύμφην]].

2) *Σ τούταις ταῖς αὐλαῖς, 'ς τούταις ταῖς πόρταις,*
Ἥλιος ἔλαμψε κι' ἀιτὸς ἐμπῆκε,
κόρην ἅρπαξε καὶ πίσω βγῆκε.

(*Χασιώτης* σ. 44 ἀρ. 15. Πρβλ. καὶ ἀρ. 16).

Ἐπήραμε τὴν πέρδικα τὴν πενταπλουμισμένη
κι' ἀφήκαμε τὴ γειτονιὰ σὰ χώρα κουρσεμένη.

(*Passow* σ. 458 ἀρ. 622, 5. *Bybilakis* σ. 38. *Ἐλπίδος Μελαίνης* Κρητ. Μέλισσα 1873 σ. 62. [[1888 σ. 40. *Πολίτου* Ἐκλ. ἀρ. 144 Β']]). Μικρὸν παραλλάσσει δίστιχον παρὰ *Jeannaraki* σ. 202 ἀρ. 264· μετὰ τοῦτο ψάλλουσι καὶ ᾆσμα, τὸ γνωστὸν ἐκεῖνο οὗ πολλαὶ παραλλαγαί, [[ὧν ἀναγραφὴν βλ. εἰς *Πολίτου* Ἐκλ. 75 Ε']] τὸ ἀφηγούμενον περὶ τοῦ συλληφθέντος αἰχμαλώτου τριῶν ἡμερῶν γαμβροῦ, ὅστις μετὰ πολλῶν ἐτῶν δουλείαν μαντεύων ὅτι νυμφεύεται ἡ σύζυγός του ἀναστενάζει, στέκεται τὸ καράβι καὶ ἀνευρίσκει εἶτα αὐτὴν (*Jeannaraki* ἀρ. 264. 265).

Ἐπήραμε τὴ ῥοδαριή, ὁποῦ 'κανε τὰ ῥόδα,
κι' ἀφήκαμε τὴ γειτονιὰ σὰν κουρσεμένη χώρα.

Πρὸς τὴν μητέρα τῆς νύμφης:

Ἐπήραμε τὴν πέρδικα τὴν πενταπλουμισμένη
κι' ἀφήκαμε τὴ μάννα της κλιτὴ καὶ χολιασμένη.

(*Ἰασεμίδης* ἐν μεταφράσει τοῦ Ἐγχειριδίου τῆς θρησκείας καὶ μυθολογίας τῶν Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων τοῦ *W. Stoll* 1865 σ. 75).

Ποιὸς ἦταν ὁ προξενητὴς ποῦ νά 'χε φάῃ κανέλλα,
π' ἀντάμωσε χρυσὸν ἀιτὸν μὲ κάργια πελιστέρα·
ἡ πελιστέρα ἦταν χρυσῆ κι' ἀιτὸς περιγραμμένος,
παίρνει νερὸ 'ς τὰ νύχια της καὶ χιόνι 'ς τὰ φτερά της.

(*Χασιώτης* σ. 45 ἀρ. 20).

3) *Χασιώτης* σ. 45 ἀρ. 21.

4) [[Ἐν Κύπρῳ ὁ γαμβρὸς θέτει ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὴν νύμφην εἰς τὰ ὀπίσθια τοῦ ἵππου του (*Σακελλαρίου* Κυπρ. Α', 728)]].

φέρει ὅτι εἰς πολλὰ χωρία ἡ νύμφη φέρεται ἐπὶ ἅρματος συρομένου ὑπὸ βουβάλων [1]), ὅπως καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐσυνηθίζετο [2]).

Ἡ συνοδία προχωρεῖ ἐν μεγάλῃ πομπῇ [3]), καὶ ἐν τῷ ἤχῳ πολλῶν μουσικῶν ὀργάνων [4]), περίεργον παρουσιάζουσα θέαμα, ὅταν μάλιστα κατέρχεται

---

1) *Guys* Voy. littér. en Grèce I, 267 : «Dans les villages et à la campagne, la mariée est conduite, au son des instrumens, sur un charriot traîné par des buffles». [[Βλ. καὶ *Λουλουδοπούλου* Ἀνέκδ. συλλ. σ. 183. 188. Θρ. Ἐπετ. 1897 σ. 194]].

2) *Παυσαν*. Θ', γ', 1 : «Ἥραν ἐφ' ὅτῳ δὴ πρὸς τὸν Δία ὠργισμένην ἐς Εὔβοιάν φασιν ἀναχωρῆσαι· Δία δὲ ὡς οὐκ ἔπειθεν αὐτήν, παρὰ Κιθαιρῶνα λέγουσιν ἐλθεῖν δυναστεύοντα ἐν Πλαταιαῖς τότε· εἶναι γὰρ τὸν Κιθαιρῶνα οὐδενὸς σοφίαν ὕστερον· οὗτος οὖν κελεύει τὸν Δία ἄγαλμα ξύλου ποιησάμενον *ἄγειν ἐπὶ βοῶν ζεύγους ἐγκεκαλυμμένου, λέγειν δέ, ὡς ἄγοιτο Πλάταιαν τὴν Ἀσωποῦ*· καὶ ὁ μὲν ἔπρασσε κατὰ τὴν παραίνεσιν τοῦ Κιθαιρῶνος. Ἥρα δὲ ἐπέπυστό τε αὐτίκα, καὶ αὐτίκα ἀφίκετο. Ὡς δὲ ἐπλησίαζε τῇ ἁμάξῃ, καὶ τοῦ ἀγάλματος τὴν ἐσθῆτα περιέρρηξεν, ἥσθη τε τῇ ἀπάτῃ ξόανον εὑροῦσα, καὶ διαλλαγὰς ποιεῖται πρὸς τὸν Δία». Τὸν μῦθον τοῦτον παρέλαβεν καὶ ὁ Πλανούδης εἰς τὸν ὑπ' αὐτοῦ συγγραφέντα βίον τοῦ μυθογράφου Αἰσώπου.

3) *Guys* ἔνθ. ἀν. σ. 254 : «On voit aujourd' hui, dans la marche des Grecs, la même pompe, le même cortège, et la même musique. Elle est ouverte par des danseurs, par des instrumens, et par des chanteurs qui entonnent l' épithalame. La mariée, chargée d'ornemens, les yeux baissés, et soutenue par des femmes, ou par deux de ses proches parens, marche avec une lenteur affectée qui doit la gêner beaucoup. On s' empresse jusqu' à l' impatience pour la voir». *Ἀντωνιάδου* Κρητηΐς σ. 66 (δ' ἔκδ. σ. 72—3) :

Κι' ἔφθαν' ἐκεῖ συνοδία· ἡ νύμφη ἐμπρὸς καὶ κατόπιν
ἵππευον πλῆθος πολὺ γυναικῶν εἰς λαμπροὺς ἡμιόνους,
οὓς τῶν ἀνδρῶν αἱ παλάμαι πορεῖς μετὰ τάχους ἐποίουν,
πλήττουσαι μ' ἥσυχον τρόπον τὰ νῶτα κτηνῶν νωθρῶν.
Ἔφερον πέπλους μετάξης μὲ χρῶμα πορφύρας αἱ νέαι,
κι' ἅπαντες ᾄσματα ᾖδον, ὑμνοῦντες συζύγων τὴν πίστιν,
ὄλβιον ἔρωτος τέλος καὶ γῆρας λευκαῖνον τὰς τρίχας.

Buchon σ. 228—9 : «je distinguai une cinquantaine d' hommes à cheval, puis d' autres hommes à pied rangés autour d'une bannière flottante ; un nombreux cortège des femmes terminait la marche». σ. 238 : «Douze gardiens, choisis dans la famille de la mariée, sont chargés de l' accompagner et de la confier au mari, ainsi que l' eût fait la mère, aussitôt que la cérémonie religieuse qui suit l' arrivée du cortège est accomplie. Le cortège, deployant la même pompe qu' à son arrivée, emmène aussi la fiancée et ses douze gardiens dans le village et à la demeure du marié».

4) *Wachsmuth* Das alte Griechenl. im neuen σ. 93. [[Ἡ συνοδία παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐν ᾄσμασι καὶ ἤχῳ αὐλῶν ἐπορεύετο :]] Πρβλ. Ἰλιάδ. Σ, 494—5. [[*Πολυδ*. Δ', 80. *Schœmann* Gr. Alt. [3] II, 558. Περὶ ἀγωγῆς νύμφης παρ' ἀρχαίοις βλ. *Becker-Göll* Chariel. III, 370 ἑξ. *Iv. Müller* Gr. Privatalt. 446 b. *Hermann* Privatalt. 272 ἑξ. Παρὰ Ρωμαίοις συνοδία φέρουσα τὴν νύμφην εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ μετ' αὐλητῶν καὶ δαδούχων : *Marquardt* Röm. Privatalt. I, 50—51. Πομπὴ γαμήλιος καὶ ᾄσματα παρ' Ἑβραίοις : *Herzog* Realenc. III, 664]].

ἐξ ὀρέων [1]). Ὅταν εἶναι νύξ, καὶ τοῦτο συνήθως συμβαίνει καθ' ἣν περίστασιν ἡ τοῦ στεφανώματος ἱεροτελεστία τελεῖται εἰς τὴν οἰκίαν τῆς νύμφης, προπορεύονται δᾳδοῦχοι [2]), ὅπως καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὑπὸ τὸ φῶς δᾴδων ἦγον γάμους [3]). Ἐν δὲ τῇ Κερασοῦντι ὅταν ἡ νύμφη πηγαίνῃ εἰς τὴν ἐκκλησίαν, προπορεύεται γραῖά τις γυνὴ λαμπαδηφοροῦσα, *παραμάννα* ἢ *παρανύμφισσα* καλουμένη [4])· νομίζομεν δὲ ὅτι καὶ αἱ κατὰ τοὺς γάμους ἁπτόμεναι λαμπάδες ἔχουσί τινα ἀναλογίαν πρὸς τὰς δᾷδας τοῦ ὑμεναίου [5]). Ὁ Guys

---

1) Βλ. Ἰόνιον ἀνθολογίαν σ. 400. *Ζαμπελίου* Ἆσμ. δημ. σ. 753. *Tommaseo* Canti popol. IV, 135. *Passow* σ. 335 ἀρ. 456:

> *Θωρεῖς ἐκεῖνο τὸ βουνὸ ποῦ ναι ψηλὸ καὶ μέγα;*
> *ἀπό 'κει κατεβάζανε τῆς ὀρφανούλας γάμο,*
> *μὲ τετρακόσια δυ' ὄργανα, μὲ χίλιους συμπεθέρους·*
> *οἱ συμπεθέροι 'ς τὰ χρυσὰ κι' ὅλοι καβαλαρέοι,*
> *κ' ἡ νύφη 'ς τὰ μεταξωτά, γαμπρὸς 'ς τὰ κατηφένια.*

Πρβλ. καὶ ΚΠ. Συλλ. Ζ', 224 β.

2) *Guys* ἔνθ. ἀν.: «Le brillant flambeau de l' hyménée, ce flambeau, si connu, si célèbre,... n' a pas été oublié par les Grecs modernes. On le porte devant les nouveaux époux, et dans la chambre nuptiale, où il brûle, jusqu' à ce qu' il soit entièrement consumé. Ce seroit même un mauvais présage, s' il venoit à s' éteindre par quelque accident. Aussi y veille-t on avec autant de soin que les Vestales en avoient pour le feu sacré». [[Βλ. καὶ *Mathieu* La Turquie et ses différents peuples 1857 II, 90]]. Κακῶς ὁ *Wachsmuth* (ἔνθ. ἀν.) θεωρεῖ ψευδῆ τὰ ἀνωτέρω τοῦ *Guys*, διότι καὶ μέχρι τοῦ νῦν εἰς πολλὰ μέρη ἐπικρατεῖ ἡ τοιαύτη συνήθεια.

3) Ἰλιάδ. Σ, 492:

> *Νύμφας δ' ἐκ θαλάμων δαΐδων ὕπο λαμπομενάων*
> *ἠγίνεον ἀνὰ ἄστυ, πολὺς δ' ὑμέναιος ὀρώρει.*

Βλ. καὶ *Ἀριστοφάν.* Εἰρήν. 1317 κλπ.

4) Πανδώρα Θ', 511. [[Ἐν Ἄνδρῳ *παρανύφη* ὀνομάζεται ἡ συνοδεύουσα τὴν νύμφην παρθένος (*Dieterich* Sprache u. Volksüberl. d. südl. Sporaden σ. 232), *παραγένυμφοι* δὲ ἐν Πωγώνι Ἠπείρου αἱ συνοδεύουσαι τὴν νύμφην τρεῖς γυναῖκες, αἵτινες παραμένουσιν ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ γαμβροῦ μέχρι τῆς ἐπαύριον τοῦ γάμου (*Λαμπρίδου* Ἠπειρ. μελετ. Ζ', 23—4· *φυλάκτρια* ἐν Κουρέντοις: αὐτ. Γ', 57). Ἐν Ἀμισῷ *παρανυφάδες* αἱ ἔφιπποι πεπλοφοροῦσαι γυναῖκες καὶ παρθένοι αἱ συνοδεύουσαι τὸν γαμβρὸν κατὰ τὴν εἰς τὴν οἰκίαν τῆς νύμφης μετάβασίν του (Δελτ. Ἱστ. Ἐτ. Α', 530), *παραστόλια* δ' ἐν Μακεδονίᾳ δύο σιγῶσαι καὶ ἀκίνητοι παρθένοι ἑκατέρωθεν τῆς νύμφης ἱστάμεναι εἰς τὸ *νυφοστόλι* (Ἐθν. Ἀγ. 1901 σ. 140)]].

5) Λαμπάδας μετεχειρίζοντο εἰς τοὺς γάμους των καὶ οἱ Ρωμαῖοι (*Πλουτάρχ.* Κεφαλ. Ρωμ. καταγρ. 2). [[Ἐν *Κωνστ. Πορφυρογεννήτου* Ἐκθ. βασ. ταξ. σ. 204, 20. 208, 18 Bonn γίνεται μνεία κηρῶν κατὰ τὴν στέψιν. Κηροὺς ἀναφέρει καὶ Ἀκολουθία τοῦ γάμου ἐν κώδ. Ἐθν. Βιβλιοθ. ἀρ. 849 τοῦ ΙΖ' αἰ.: «καὶ δίδωσι (ὁ ἱερεὺς) αὐτοὺς (γρ. αὐτοῖς, τοῖς νεονύμφοις) κηροὺς ἁπτομένους» (φ. 1). «εἶτα ἀλλάσσουν ἐκ τρίτου (τοὺς δακτυλίους), ὁμοίως καὶ τὰ κηρία» (φ. 4 β). «Εἰσέρχονται ἐν τῷ ναῷ μετὰ κηρῶν ἁπτομένων, προπορευομένου τοῦ ἱερέως μετὰ θυμιατοῦ» (φ. 5). Δᾷδες παρ' Ἑβραίοις: *Herzog* Realenc. f. protenst. Theol. III, 664. Γενικῶς: *Hock* Gr. Weihegebräuche σ. 111. *Samter* Geburt, Hochzeit u. Tod σ. 75. Λαμπάδες ἰσομεγέθεις ἀναστήματι ἐν Ἰκαρίᾳ: *Σταμα-*

ἀναφέρει προσέτι [1]) ὅτι εἶδε σωζομένας εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς γάμους τὰς ἀρχαίας *λαμπαδηδρομίας* [2]), παρεξηγήσας ἴσως παιδαριώδη τινὰ παίγνια τῶν φερόντων τὰς δᾷδας.

Καθ' ὁδὸν ψάλλουσι τὰ κατωτέρω ᾄσματα, ἀναλογοῦντα πρὸς τῶν ἀρχαίων τὸν ὑμέναιον, ὅστις ἐπίσης καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐν ὁμοίᾳ περιστάσει ἐψάλλετο [3]).

Ἐδᾶ 'ς τὸν ἐξεκινισμό, τρεῖς ποταμοὶ κινοῦσι,
ὁ γεῖς ὑπάει ἀνατολή, κι' ἄλλος ὑπάει δύση
κι' ὁ τρίτος ὁ καλύτερος σὲ περιβόλι μπαίνει,
ποτίζει δένδρ' ἀρίθμητα, μηλιαῖς καὶ κυπαρίσσια,
μὰ μιὰ μηλιά, γλυκομηλιὰ δὲν σώνει νὰ ποτίσῃ.
Κινᾷ ἡ μηλιὰ καὶ ψύγεται [4]) *καὶ κιτρινοφυλλιάζει.*
Ἄλλη μηλιὰ τήνε θωρεῖ, κι' ἄλλη μηλιὰ τῆς λέγει·
«Μηλιά, εἰντά 'χεις καὶ ψύγεσαι καὶ κιτρινοφυλλιάζεις ;
Μηλιά, νερὸ σοῦ λείφθηκε ἢ κλῶνος σοῦ τσακίσθη ;
—Μηδὲ νερὸ μοῦ λείφθηκε γῆ κλῶνος μοῦ τσακίσθη,
μ' ἀνδρόγυνο 'ς τὸ βλάψιμον [5]) *'ς τὴ ῥίζα μου εὐλογήθη·*
κ' ἐμνώξασι 'ς τοὺς κλώνους μου νὰ μὴ ξεχωρισθοῦσι,
καὶ τώρα ξεχωρίζονται κι' αὐτοὶ θὰ μαραθοῦσι» [6]).

πάδου Ἰκαριακὰ σ. 109. Ἐν Συλάτοις Καππαδοκίας τὴν παραμονὴν τοῦ γάμου κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ γαμβροῦ μεθ' ἁπάσης τῆς συγγενικῆς αὐτοῦ συνοδίας εἰς τὴν οἰκίαν τῆς μελλονύμφου καὶ μετὰ μικρὰν θρησκευτικὴν ἱεροτελεστίαν, προσέφερε αὐτῷ ἡ πενθερὰ τὰ νενομισμένα δῶρα, ἐν οἷς ἐπρώτευε μεγάλη λαμπὰς κεκοσμημένη διὰ διαφόρων ποικιλοχρόων ταινιῶν καὶ τεχνητῶν ἀνθέων κίτρου (Ξενοφάν. Β', 285). Δᾷδας ἀνημμένας προσφέρει καὶ ἐν Πογώνι Ἠπείρου ἡ κουμπάρα τῇ νύμφῃ κατὰ τὴν εἴσοδον αὐτῆς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ, ἃς ἡ νύμφη ῥίπτει μετ' ὀλίγον εἰς τὸν κλίβανον (*Λαμπρίδου* Ἠπειρ. μελετ. Ζ', 24)]].

1) *Guys* ἔνθ. ἀν. σ. 229 : «J' ai vu jouer encore, à un mariage grec, un jeu très ancien, qui se faisoit aux noces les plus distinguées. On portoit, en courant, des flambeaux et des torches jusqu' au but convenu entre les acteurs; celui qui laissoit éteindre sa torche perdoit et payoit l' amende imposée par le Roi du jeu, au profit de celui qui portoit son flambeau allumé jusqu' au bout de la carrière».

2) *Ἡροδότ.* Ϛ', 105. Η', 98. Σχολ. Ἀριστοφ. Βατρ. 131. Ἐτυμολ. μ. λ. Λαμπ. *Ἁρποκρατίων* λ. Λαμπάς. *Πλάτων* Πολιτ. σ. 328. [[*Pauly - Wissowa* Realenc. XII, 1 στ. 569—577 καὶ τοὺς αὐτόθι ἀναφερομένους συγγραφεῖς]].

3) *Φωτ.* Βιβλιοθ. κῶδ. 239 σ. 321. Πρβλ. Ἰλιάδ. Σ, 490. *Εὐστάθ.* εἰς Ἰλιάδ. Ε, 420. *Πολυδεύκ.* Γ', 41. *Ἡσιόδ.* Ἀσπ. Ἡρ. 273. Κατὰ τὸν *Ἀριστοφάνην* συνέχαιρον καὶ συνευφήμουν οἱ ἀπαντῶντες νυμφικὴν συνοδίαν, ὅπως καὶ παρ' ἡμῖν εἰς πολλὰ μέρη γίνεται : «εὐφημεῖν χρὴ καὶ τὴν νύμφην ἔξω τινὰ δεῦρο κομίζειν, | δᾷδάς τε φέρειν, καὶ πάντα λεὼν ξυγχαίρειν κἀπικελεύειν» (Εἰρ. 1317).

4) ξηραίνεται.

5) παράνομον.

6) *Ἰασεμίδης* ἔνθ. ἀν. σ. 75—6. [[Παραλλαγὰς τοῦ ᾄσματος τούτου βλ. εἰς *Πολίτου* Ἐκλ. ἀρ. 127 σ. 292 α' ἐκδ. 325 κέ. β' ἐκδ.]]. Τὴν ἰδέαν περὶ τοῦ ξηρανθέντος δένδρου

Πρὸς δὲ καὶ τὸ ἑξῆς ἂν πολὺ ἀπέχουσιν αἱ οἰκίαι:

Ἡ Ἀγαπὼ μ' ἀπάντηξε κ' ἐδερνομούρισέ με[1]).
— Ποῦ πάεις, ψεύτη τοῦ φιλιοῦ καὶ κομπωτὴ τ'ς ἀγάπης,
—Ἂν ἤμουν ψεύτης τοῦ φιλιοῦ καὶ κομπωτὴς τ'ς ἀγάπης,
πῶς μοῦ δωκες τὰ χείλη σου κ' ἐγλυκοφίλησά τα;
— Κι' ἂν σοῦ δωκα τὰ χείλη μου κ' ἐγλυκοφίλησές τα,
νύχτα 'το ποιὸς μᾶς ἔβλεπε, κι' αὐγὴ ποιὸς μᾶς ἐθώργει;
— Τ' ἄστρον τ'ς αὐγῆς τὸ λαμπυρὸ ἐκεῖνο μᾶς ἐθώργει,
καὶ τ' ἄστρον ἐχαμήλωσε καὶ τό πε τοῦ θαλάσσου
καὶ τὸ θαλάσσι τοῦ κουπιοῦ, καὶ τὸ κουπὶ τοῦ ναύτη,
κι' ὁ ναύτης τὸ διαλάλησε 'ς ὅλην τὴν οἰκουμένη.
Κόκκινο χεῖλι ἐφίλησα κ' ἔβαψε τὸ δικό μου
καὶ 'ς τὸ μαντῆλι τό συρα κ' ἔβαψε τὸ μαντῆλι,
καὶ 'ς τὸ ποτάμι τό πλυνα κ' ἔβαψε τὸ ποτάμι,
καὶ τὸ ποτάμι πήγαινε 'ς ὄμορφο περιβόλι,
ποτίζει δέντρ' ἀρίθμητα, μηλιαῖς καὶ κυδωνίτσαις,
μὰ μιὰ μηλιά, γλυκομηλιὰ δὲν φτάνει νὰ ποτίσῃ.
Κινᾷ ἡ μηλιὰ καὶ ψύγεται καὶ κιτρινοφυλλιάζει,
κι' ἄλλη μηλιὰ τήνε ῥωτάει ἀπ' ἄλλο περιβόλι:
—Τ' ἔχεις, μηλιά, καὶ ψύγεσαι καὶ κιτρινοφυλλιάζεις;
μηλιά, νερὸ σοῦ λείφθηκε ἢ κλῶνος σοῦ τσακίσθη;
γι' ἀνδρόγυνο 'ς τὸ βλάψιμο 'ς τὴν ῥίζα σου εὐλογήθη;
—Μηδὲ νερὸ μοῦ λείφθηκε... κτλ. ὡς ἀνωτέρω[2]).

Ὅταν πλησιάσωσιν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ, ᾄδουσι συμβουλεύοντες τὴν νύμφην:

Αὐτοῦ ποῦ ζύγωσες νὰ μπῇς,
Ἥλιος φεγγάρι νὰ φανῇς[3]).

ἀποτεινόμενοι δὲ πρὸς τὴν οἰκίαν ᾄδουσι:

Παραθυράκια μου χρυσά, παρμάκια μ' ἀσημένια,

ἐκ τῆς ἀθετήσεως τῶν ὑπ' αὐτὸ δοθέντων ὅρκων ἐξέφερε καὶ ὁ ποιητὴς Ἀχ. Παράσχος ἐν τῷ ποιηματίῳ «Ἀναμνήσεις» (ἐν *Εἰρην. Ἀσωπίου* Ἀττικ. ἡμερολογ. 1866 σ. 175. *Παράσχου)* Παρνασσὸς 1868 σ. 610). Τὸ ᾆσμα σκοπεῖ νὰ ἐμπνεύσῃ ἀμοιβαίαν πίστιν καὶ ἀγάπην εἰς τοὺς νεονύμφους, δεικνῦον εἰκονικῶς τὰ κακὰ τῆς παραβιάσεως τοῦ ὅρκου των.

1) μὲ ἐπέπληξε παραπονουμένη.

2) *Ἰασεμίδης* αὐτ. σ. 76. [[*Πολίτου* Ἐκλ. ἀρ. 125. 126. 127]]. Τὰ δύο ταῦτα ᾄσματα πολλάκις συγχέονται, ὡς φαίνεται καὶ ἐν Χρυσαλλίδι (τ. Β' σ. 753), ἔνθα ἀτελῆ ἐδημοσιεύθησαν. Οἱ δὲ στίχοι οἱ ἐκφράζοντες τὴν μεγάλην πορφυρότητα τῶν χειλέων τῆς ἐρωμένης διὰ τρόπου ὅλως εἰς τὴν ἀσιατικὴν ποίησιν ἰδιάζοντος, ἀπαντῶσι καὶ εἰς ἕτερον δημοτικὸν ᾆσμα (*Fauriel* II, 98. *Passow* σ. 357 ἀρ. 476). [[Πρβλ. καὶ τὴν σημείωσιν εἰς *Πολίτου* Ἐκλ. ἀρ. 126]].

3) Χασιώτης σ. 48 ἀρ. 30.

δεχθῆτε τὴ νυφοῦλά σας ποῦ ἔρχετ' ἀπ' τὰ ξένα,
ποῦ ἔρχετ' ἀπ' τὴ μάννα της πολλὰ θαραπαμένη,
ποῦ ἔρχετ' ἀπ' τ' ἀδέρφια της πολλὰ θαραπαμένη [1]).

Ἀκολούθως δι' ᾀσμάτων προσκαλοῦσι τοὺς ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ γαμβροῦ γονεῖς αὐτοῦ νὰ ἐξέλθωσιν ὅπως ὑποδεχθῶσι τὴν νύμφην.[2]) :

Ἔβγα, κυρὰ καὶ πεθερά,
γιὰ νὰ δεχτῇς τὴν πέρδικα,
νὰ τὴν ἰδῇς πῶς περπατεῖ,
πῶς περπατεῖ λεβέντικα·
ἔχει τὴ μέση της λιανὴ
σὰν τὸ καθάργιο τὸ βεργί,
ἔχει καὶ τὸ κορμάκι της
σὰν κυπαρίσσι ψηλωτό [3])·

---

1) Ἐφημ. Φιλομ. τ. ΙΖ' σ. 1756. Πανδώρα Κ', 113.

2) [[Ἐν Ἀμφίσσῃ, ὅτε φέρουσι τὴν νύμφην ἐξ ἄλλου μέρους, ἔφιππός τις, προτρέχων τῆς συνοδίας, φθάνει εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ καὶ δίδει εἰς τοὺς οἰκείους τὴν εἴδησιν ὅτι ἔρχεται ὁ γαμβρὸς μετὰ τῆς νύμφης, οἱ δὲ οἰκεῖοι τότε φιλοδωροῦσιν αὐτόν, τὸν *σχαριάτην* (Ἐφημ. Φιλομ. 1857 τ. Ε' σ. 148). Ἐν Καρατσόλ Τιρνάβου, ὅτε ἡ συνοδία τοῦ γαμβροῦ διευθύνεται πρὸς παραλαβὴν τῆς νύμφης, ἀποσπῶνται ἐξ αὐτῆς οἱ *συχαριάται*, ἔφιπποι, ἢ πεζοὶ ἐὰν ἡ ἀπόστασις εἶναι μικρά, καὶ σπεύδουσι νὰ συγχαρῶσι τὴν οἰκογένειαν. Ἐν τῇ οἰκίᾳ τότε τῆς νύμφης προσφέρεται εἰς αὐτοὺς μανδήλιον λευκὸν καὶ οἶνος, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐπανερχόμενοι κερνῶσι καὶ τοὺς λοιποὺς (Κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Β. Γιαννακοπούλου 1900). Πρβλ. καὶ Θρ. Ἐπ. 1897 σ. 194]].

3) Χασιώτης σ. 48 ἀρ. 31. [[Πρβλ. καὶ Ἐθν. Ἀγ. 1901 σ. 157]]. Ἀλλαχοῦ λέγονται καὶ τὰ ἑξῆς ᾄσματα :

Πρόβαλε, μάννα τοῦ γαμπροῦ καὶ πεθερὰ τῆς νύφης,
νὰ ἰδῇς τὸν ἀκριβό σου γυιὸ καὶ τὴ χρυσῆ σου νύφη.
(*Ἰασεμίδης* ἔνθ. ἀν. σ. 76)

Πρόβαλε, μάννα τοῦ γαμπροῦ καὶ πεθερὰ τῆς νύφης,
ν' ἀποδεχτῇς τὸ νιὸ γαμπρὸ καὶ τὴν καινούργια νύφη.
—Χίλια καλῶς ἐκόπιασε τὸ ξένο 'ς τὸ χωριό μας,
κ' ἐμεῖς τὸ καμαρώνομε σὰν νά τον ἐδικό μας.
(*Jeannaraki* σ. 204)

Παρέβγα, μάννα τοῦ γαμπροῦ καὶ πεθερὰ τῆς νύφης,
νὰ ἰδῇς τὸν πεπανό σου γυιό, τὴν πεπανή σου νύφη.
—Νύφη, κι' ἂν εἶσ' ἀρχόντισσα, κι' ἂν εἶσ' ἀρχοντοποῦλα,
ῥῆξε φλωριὰ 'ς τὴν πόρτα σου, λογάρια 'ς τὴν αὐλή σου.
(Μάνης)

Sortez, sortez, heureuse belle-mère
pour recevoir cette jolie perdrix,
qui s' avance avec pas léger et cœur léger,
et vient se placer dans une jolie cage,
où elle chantera et chantera mélodieusement,
de manière à vous donner longue joie
et à ce que vous vous félicitiez de votre bonheur, etc.
(*Buchon* σ. 239)

ἀποτείνουσι δὲ καὶ συμβουλὰς πρὸς τὴν νύμφην περὶ τοῦ τρόπου τῆς συμπεριφορᾶς πρὸς τοὺς γονεῖς τοῦ συζύγου της καὶ ἐν γένει περὶ τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου [1]). Ἐνταῦθα δ' ἀνάγεται καὶ ἡ παροιμία *Νύφη μου, ὄχι καθὼς ἔμαθες, ἀλλὰ καθὼς ηὗρες* [2]), νοοῦσα ὅτι πρέπει νὰ συμμορφωθῇ καθ' ὁλοκληρίαν πρὸς τὰς συνηθείας τῆς νέας της οἰκογενείας.

Εἴσοδος εἰς τὴν νέαν οἰκίαν. Κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς νύμφης εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ τελοῦνται πολλαὶ συμβολικαὶ πράξεις [3]) σκοποῦσαι νὰ ὑπομνήσωσιν αὐτῇ τὰ καθήκοντα, ἅτινα εἰς τὸ ἑξῆς ἀναλαμβάνει. Τὰς τοιαύτας πράξεις περιγράφομεν ἐνταῦθα, ὡς εἰς διαφόρους τόπους συνηθίζονται.

Ἐν Ζαγορίῳ συντρίβουσι τὸ σάγμα τῆς ἡμιόνου, ἐφ' ἧς ἐφέρετο ἡ νύμφη [4])·

---

1) *Ἐδῶ ποῦ ρθες, νυφοῦλα μου, 'δῶ 'ς τὰ πεθερικά σου,*
σὰν κυπαρίσσι νὰ σταθῇς, σὰν βέργα νὰ λυγίσῃς,
σὰν μαστραπᾶς βενέτικος νὰ μᾶς συχνοκεράσῃς.
Γιὰ τίμα την τὴν πεθερά, νά σαι καλὴ νυφοῦλα,
γιὰ τίμα τον τὸν πεθερό, νά σαι καμαρωμένη,
τίμα τ' ἀνδρός σου τὴ σειρὰ νά σαι καμαρωμένη.

('Εφημ. Φιλομ. καὶ Πανδώρα ἔνθ. ἀν.)

Ἔμπα, νύφη, 'ς τὸ κελλάρι,
πάρε μῆλο, πάρε ρόιδο,
πάρε δροσερὸ σταφύλι,
νὰ δροσί'ς τὴν πεθερά σου,
νὰ δροσί'ς τὸν πεθερό σου,
ἀντραδέρφι' ἀντροξαδέρφια.

(*Χασιώτης* σ. 48 ἀρ. 32)

Ἔβγα, μαννοῦλα τοῦ γαμπροῦ καὶ πεθερὰ τῆς νύφης,
νὰ ἰδῇς τὸν ἀκριβό σου γυιό, μιὰ πέρδικα ποῦ φέρνει.
—Καλῶς ἦρθε κ' ἡ ἄνοιξη, τ' ὄμορφο καλοκαῖρι,
καλῶς ἦρθε κι' ὁ νιόγαμπρος μὲ τὸ χρυσό του ταῖρι.
Νύφη μου, ξάστερο νερὸ καὶ ξέλαμπρο φεγγάρι,
τὸ ἰταῖρί σοῦ ναι ζηλευτὸ κι' ὄμορφο παλληκάρι.
'Σ τὸ σπίτι τὸ πεθερικό, 'ς τὴ γειτονιὰ ποῦ ἦρθες,
σὰν κυπαρίσσι νὰ σταθῇς, σὰ δέντρο νὰ ῥιζώσῃς,
καὶ σὰ μηλιὰ γλυκομηλιὰ ν' ἀνθίσῃς, νὰ καρπίσῃς,
νὰ κάμῃς τοὺς ἐννιὰ ὑγιοὺς καὶ μιὰ γλυκομηλίτσα.
Ἂν θέλῃς, νύφη, νὰ χαρῇς μέσ' 'ς τοῦ γαμπροῦ τὸ σπίτι,
ῥῆξε φλωριὰ 'ς τὴν πόρτα σου, κι' ἀσῆμι 'ς τὴν αὐλή σου
καὶ 'ς τὰ πορτοπαράθυρα ῥῆξε μαργαριτάρι.

('Αλαγονίας. ΚΠ. Σύλλ. Η', 505, 30. [[Πρβλ. καὶ *Πολίτου* 'Εκλ. 145]]).

2) *Βενιζέλου* Παροιμ. σ. 173, 71. [[ΠΠ. νύφη 40. Πρβλ. καὶ βρίσκω 8 τ. Γ' σ. 268]].

3) Πρβλ. ἐκτὸς τῶν ἐνταῦθα ἀναφερομένων ἀρχαίων ἐθίμων *Πλουτάρχ.* Γαμ. παραγγ. 1. 2. 27. Ρωμαϊκ. κεφάλ. 1. 2. 87. [[Βλ. καὶ *Hermann* Privatalt. σ. 275. 276. Πράξεις κατὰ τὸν γάμον συμβολικὴν ὑποκρύπτουσαι ἔννοιαν ἐν Γαλλίᾳ: *Nore* Coutumes etc. σ. 7]].

4) *Ι. Λαμπρίδου* Ζαγοριακὰ σ. 183.

κατὰ Πλούταρχον [1]) «ἐν Βοιωτίᾳ καίουσι πρὸ τῆς θύρας τὸν ἄξονα τῆς ἁμάξης, ἐμφαίνοντες δεῖν τὴν νύμφην ἐμμένειν ὡς ἀνῃρημένου τοῦ ἀπάξοντος» [2]).

Ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη, κοσμοῦσι τὴν οἰκίαν τῆς νύμφης, ὅπως καὶ παρ' ἀρχαίοις, διὰ φύλλων λεμονέας, πορτοκαλέας, μύρτου καὶ δάφνης· ἐκτὸς τούτων θέτουσιν εἰς τὴν κλίνην στεφάνους ἐκ βάτου καὶ ἄρτους· ἐννοοῦσι δὲ διὰ μὲν τῶν φύλλων ὅτι τῶν νεονύμφων ἡ ἀγάπη πρέπει νὰ εἶναι εὐώδης ὡς αὐτά, διὰ δὲ τῆς βάτου τὴν πολυγονίαν καὶ διὰ τοῦ ἄρτου τὴν εὐτυχίαν [3]).

Ἡ πενθερὰ παρουσιάζει τῇ νύμφῃ ἓν πινάκιον περιέχον μέλι, διὰ τοῦ ὁποίου αὕτη χρίει ἐμβάπτουσα τὸν μικρὸν δάκτυλον τῆς δεξιᾶς χειρὸς τὴν θύραν τετράκις τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ σταυροειδῶς σχηματίζουσα· τοῦτο δὲ ἐννοεῖ ὅτι ἡ νύμφη πρέπει νὰ ᾖ προσηνὴς καὶ γλυκεῖα ὡς τὸ μέλι [4]). Ἐν Κρήτῃ

---

1) *Πλουτάρχ*. Κεφαλ. Ρωμ. καταγρ. 29. [[Βλ. καὶ *Becker-Göll* Charicl. III, 372]].

2) [[Ἐν Καρυαῖς Καβακλῆ μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ὑπῆρχεν ἡ συνήθεια νὰ θραύωσι τὸν ἄξονα τῆς ἁμάξης, ἐφ' ἧς ἐπέβαινον οἱ νεόνυμφοι (*Λουλουδοπούλου* Ἀνέκδ. συλλ. σ. 185). Ἐν Σαράντα Ἐκκλησίαις ἔκλεπτον τὸν ζυγὸν ἢ ἕνα τῶν τροχῶν, ὃν παρέδιδον ἀντὶ ἀμοιβῆς (Θρᾳκ. Ἐπ. 1897 σ. 194). Ἀλλὰ καὶ οἱονδήποτε ἄλλο ἀντικείμενον ἔκλεπτον οἱ συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ ἐκ τῆς οἰκίας τῆς νύμφης, κατὰ συνήθειαν ἀναφερομένην ὑπὸ *L. Viola* ἐν Παρνασσῷ 1880 Δ', 266, διότι ἐνόμιζον ὅτι συναποκομίζουσα ἡ νύμφη ἓν οἱονδήποτε ἀντικείμενον, μετέφερε «τὴν εὐτυχίαν, τὴν χαρὰν καὶ τὴν εὐεστὼ ἀπὸ τῆς μιᾶς οἰκογενείας εἰς τὴν ἄλλην». Ἐν Ἀθήναις ἐπὶ Τουρκοκρατίας τὴν τρίτην ἡμέραν ἀπὸ τοῦ γάμου κατὰ τὰς ἐπισκέψεις τοῦ γαμβροῦ εἰς τὰς συγγενικὰς οἰκίας, οἱ συνοδεύοντες αὐτὸν ἔκλεπτον ὄρνιθας, νήσσας καὶ ἰνδιάνους, οὓς μεταφέροντες εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ ἔτρωγον (Ἑστία 1882 ΙΔ', 596). Ἐν Βουρδουρίῳ οἱ στολίζοντες τὸν γαμβρὸν ἥρπαζαν πράγματά του μεταχειρισμένα, οἷον καπνοσύριγγας, κομβολόγια κ.τ.τ. (Ξενοφάν. Γ', 169)]].

3) *Χουρμούζ*. σ. 28.

4) Αὐτ. σ. 29. *Buchon* σ. 238. *Wachsmuth* σ. 95. [[*Ross* Erinnerungen σ. 60. ΔΙΕ Α', 131 (ἐν Βυσωκῇ Καλαβρύτων). Ἐν Κρήτῃ βλ. Λαογρ. Σύμμ. Β', 240, 3. Ὁμοίως ἐν Ἀθήναις ἐπὶ Τουρκοκρατίας διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου ἡ νύμφη ἔχριε σταυροειδῶς τὸ ἀνώφλιον, τὰς δύο πλευρὰς καὶ τὸν οὐδὸν τῆς θύρας τῆς οἰκίας τοῦ γαμβροῦ, οὗτος δὲ διὰ *μαυρομάνικου* μαχαιρίου ἐχάρασσε τρὶς τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ, ὅπου ἡ νύμφη ἤλειψε μέλι, καὶ εἶτα ἐνεπήγνυε τὴν μάχαιραν εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς θύρας (Ἑστία 1882 ΙΔ', 595. Πρβλ. καὶ αὐτ. 1877 Δ', 559 α, ἔνθα γίνεται μνεία ὅτι ἐν Κρήτῃ τοὺς τρεῖς σταυροὺς ἐχάρασσον οἱ παρευρισκόμενοι ἄνδρες). Ἐν Καρυαῖς Καβακλῆ ἐμβάπτουσα ἡ νύμφη τὸν δείκτην εἰς μέλι προσφερόμενον αὐτῇ ὑπὸ παρθένου ἔχριε σταυροειδῶς τὸ ἀνώφλιον τῆς θύρας ἔξωθεν καὶ ἔσωθεν (*Λουλουδοπούλου* Ἀνέκδ. συλλ. σ. 185), ἐν δὲ Βιτωλίοις διὰ τοῦ λειχανοῦ ἐμβαπτομένου ἐσχημάτιζε σταυρὸν εἰς ἐξωτερικὴν γωνίαν τῆς οἰκίας καὶ ἐδέχετο τρεῖς συγκρούσεις τῆς κεφαλῆς της πρὸς τὸν τοῖχον, δι' οὗ ἐδηλοῦτο ὅτι ὤφειλε νὰ εἶναι προσκεκολλημένη εἰς τὸν νέον οἶκόν της (Ἀκρόπολις φιλολ. 1888 σ. 792). Διὰ μέλιτος χρίει ἡ νύμφη τὴν θύραν τῆς οἰκίας τοῦ γαμβροῦ ὡσαύτως ἐν Οἰνοῦντι (*Κουκουλὲ* Οἰνουντ. σ. 100) καὶ ἐν Παραμυθιᾷ τῆς Ἠπείρου (Νεολόγου ἑβδομ. ἐπιθ. 1892 Α', 664), ἐν δὲ Καρπάθῳ παρθένοι πρωτότοκοι ἀμφιθαλεῖς τοὺς παραστάτας τῶν οἰκιῶν (*Wescher-Μανωλακάκη* Δωρ. ψήφ. Καρπ. σ. 57). Πρβλ. καὶ κατωτέρω σ. 291 σημ. 3. 4. Ἐν Λέσβῳ τὴν 1ην Μαΐου γραῖα σταυρώνει μὲ μέλι τὰς θύρας τῶν οἰκιῶν καὶ τὰ μέτωπα τῶν γυναικῶν διὰ νὰ εἶναι σὰν τὸ μέλι εἰς τὰ ὄμματα τῶν ἀνθρώπων (Rev. tr. pop. 1893 VIII, 327)]]. Κατὰ τὸν *Πλούταρχον* (Γαμ. παραγγ. 1. Πρβλ. Σόλ. § 20) «ὁ Σόλων ἐκέλευε τὴν νύμφην τῷ νυμφίῳ συγκατακλίνεσθαι μήλου κυδωνίου καταφαγοῦσαν, αἰνιττόμενος, ὡς ἔοικεν, ὅτι δεῖ τὴν ἀπὸ στόματος καὶ φωνῆς χάριν, εὐάρμοστον εἶναι πρώτην καὶ ἡδεῖαν». Σημειωτέον δὲ ὅτι συνήθως μεταχειριζόμεθα

νέα κόρη προσφέρει τῇ νύμφῃ νὰ γευθῇ πλακοῦντα ἐκ μέλιτος, καρύων καὶ σησάμου, εὐτεκνίαν διὰ τούτου ἐπευχομένη [1]), ὅπως καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐσυνηθίζετο [2]). Παρὰ δὲ τοῖς νομαδικοῖς φύλοις τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ἀλείφει ἡ νύμφη τὸ κατώφλιον μὲ βούτυρον, τὴν ἀφθονίαν, ἣν ἡ οἰκία τοῦ συζύγου της τῇ προσφέρει, ἐννοοῦσα [3]), ὡς καὶ παρὰ Ρωμαίοις ἡ νύμφη ἤλειφε τὸ κατώφλιον μὲ λίπος χοίρου ἢ λύκου [4]).

Εἰς τὰ αὐτὰ μέρη ἡ νύμφη ῥίπτει εἰς τὴν οἰκίαν σῖτον, πρὸς ἐκδήλωσιν τῆς

τὴν ἔκφρασιν *μέλι στάζει ἡ γλῶσσά του* ἐπὶ προσηνοῦς καὶ στωμύλου ἀνδρός. [[Περὶ τῆς παροιμιώδους ταύτης ἐκφράσεως βλ. ΠΠ. Δ', 45 λ. γλῶσσα 47, ἔνθα ἀναγράφονται αἱ ἀνάλογοι μεταφοραὶ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ὡς καὶ πολλαὶ ἐκ τῶν νεωτέρων γλωσσῶν]].

1) *Bybilakis* σ. 38. *Wachsmuth* σ. 95—6. *Ἀντωνιάδου* Κρητηΐς σ. 66 (δ' ἐκδ. σ. 73):

εὔθυμος δὲ πενθερὰ κατασπάζετ' αὐτὴν (τὴν νύμφην) *εἰς τὰ χείλη,*
κόρην αὐτὴν εἰς τὸ μέλλον καλοῦσα κι' ἀκούουσα μήτηρ.
Φέρει πινάκιον, ἔνθα εἰς μέλι μ' ἀδάμαντος χρῶμα
εἶναι καρύων τὸ ἔνδον· αὐτὸ δ' ἡ παρθένος κατόπιν
μόνη 'ς τοὺς νέους αὐτῆς συγγενεῖς χαριέντως προσφέρει,
ἵνα γευθέντες γλυκεῖαν ὡς μέλι τὴν βλέπουν ἐν οἴκῳ.
Αὖθις δὲ χρίει τετράκις μ' αὐτὸ τῆς οἰκίας τὴν θύραν.

Καὶ ἐν Κυθήροις: *Saint-Sauveur* Voyage etc. τ. III σ. 366: «Elle (ἡ μήτηρ τοῦ γαμβροῦ) fit ensuite partager aux époux un petit pain fait de farine de blé de Turquie, pétri avec du miel, en prononçant ces mots: *Puissiez-vous, comme les abeilles, qui portent continuellement du miel dans leur ruche, porter l' abondance dans votre famille!*» [[Περὶ τῆς ἐκτάσεως τοῦ ἐθίμου βλ. Λαογρ. Σύμμ. Β', 240 καὶ σημ. 3, ἰδίως σ. 266—7, εἰς ἃ πρόσθες καὶ τὰς ἑξῆς μαρτυρίας: Ἑστία 1882 ΙΔ', 595 (Ἀθῆναι ἐπὶ Τουρκοκρατίας). ΔΙΕ. Α', 131 (Βυσωκὰ Καλαβρύτων). Ὀλύμπια 1896 Α', 269 (Τσιβέρι Ἄργους). Ἐπιθ. πολιτ. καὶ φιλολ. 1882 Γ', 58 (Σεβεδῖκος Δωρίδος). Ἑβδομὰς 1889 Ϛ' φ. 25 σ. 4 6 (Ἀχελῷος). Πιττακὸς 1878 σ. 203. Καὶ ἐν Γιάννιτσᾳ τῆς Καλαμάτας κατὰ τὴν εἴσοδον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ ἵσταταί τις εἰς τὴν θύραν κρατῶν γλύκισμα, δι' οὗ ταγίζει τοὺς νεονύμφους (Κατ' ἀνακοίνωσιν Γ. Βελμάχου ἱερέως). Ὁμοίως εἰς τοὺς ὀρεινοὺς δήμους τῆς Μαντινείας ἡ πενθερὰ κρατοῦσα ἀγγεῖον πλῆρες μέλιτος καὶ ἀμυγδάλων δίδει ἀνὰ ἓν μελιτωμένον ἀμύγδαλον εἰς τοὺς νεονύμφους καὶ τὸν κουμπάρον, ἐνῷ τὰ κοράσια ψάλλουσι τὸ *μέλωμα τῆς νύφης* (Κατ' ἀνακοίνωσιν Ν. Τριανταφυλλάκου). Ἀνὰ μία χουλιαριὰ μέλιτος προσφέρεται καὶ ἐν Κορσικῇ μετὰ τὸ πέρας τῆς ἱεροτελεστίας ὑπὸ ἁπασῶν τῶν γυναικῶν τοῦ χωρίου εἰς τοὺς νεονύμφους ὑποχρέους νὰ τὸ φάγωσι (Rev. trad. pop. 1894 IX, 466)]].

2) [[Βλ. τὰς μαρτυρίας ἐν Λαογρ. Συμμ. Β', 240, 2]].

3) *Buchon* σ. 238. *Heuzey* Le Mont Olympe et l' Acarnanie σ. 278. [[Ἐν Καβαζηκίῳ (παρὰ τὰς Φέρρας), πρὶν ἢ εἰσέλθῃ ἡ νύμφη εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἀλείφει διὰ βουτύρου τὰς παραστάδας τῆς θύρας ἐν σχήματι σταυροῦ (ΚΠ. Σύλλ. Η', 548 β), ἐν Μακεδονίᾳ δὲ διὰ βουτύρου καὶ μέλιτος τὸν οὐδὸν καὶ τὰς παραστάδας τοῦ νυμφικοῦ θαλάμου (Ἐθν. Ἀγωγὴ 1901 σ. 157)]].

4) *Servius* ad Vergil. Aen. IV, 19, 458. *Plin.* Hist. Nat. XXVIII, 9. [[*Festus* λ. uxor. *Donat.* ad Terent. Hecyr. act. I sc. II, 60. *Isidori* Orig. IX, 7. *Πλουτάρχ.* Ρωμ. κεφ. 31. *Marquardt* Röm. Privatalt. I, 52. *Brisson* de ritu nuptiali σ. 193. Καὶ παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς ἡ νύμφη ἔχριε διὰ βουτύρου τὸν ἄξονα, τοὺς τροχοὺς καὶ τοὺς βόας τῆς ἁμάξης ἐπιλέγουσα ἐδάφια τῆς Ῥιγβέδας (Çânkhâyana I, 15 3 κέ. ἐν *Weber's* Ind. Stud. V, 344). Περὶ ἐπαλείψεως τῶν παραστάδων διὰ μέλιτος ἢ βουτύρου βλ. *Samter* Familienfeste σ. 80 κέ. πρβλ. καὶ σ. 3]].

ἀφθονίας, καὶ ἡ πενθερὰ περνᾷ εἰς τὰς χεῖράς της δύο *κουλλούρια* διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν [1]). Ἐν Λευκάδι ὀφείλει ἡ νύμφη νὰ καταφέρῃ τρία κτυπήματα πελέκεως, ὑπὸ τοῦ συζύγου της δοθέντος, ἐπὶ τῶν τεσσάρων μερῶν τῆς θύρας [2]) καὶ ἀλλαχοῦ ἡ πενθερὰ δένει τοὺς νεονύμφους μὲ ἡνία ἵππων, διὰ νὰ δείξῃ τὸ ἀδιάσπαστον καὶ ἀχώριστον τοῦ συζυγικοῦ βίου [3]).

Εἰς πολλὰ μέρη ἡ νύμφη εἰσέρχεται εἰς τὴν οἰκίαν ἀνάρπαστος διὰ νὰ μὴ πατήσῃ ἐπὶ τοῦ κατωφλίου τῆς θύρας, ὅπερ κακὸς οἰωνὸς θεωρεῖται, ὅπως καὶ παρὰ Ρωμαίοις ἄλλοτε [4]). Ἐνίοτε θέτουσι τάπητα, ἢ κόσκινον, ἢ τάπητα ἐπὶ

---

1) *Buchon* σ. 238—9. [[Ἐν Ἠπείρῳ εἰσερχομένη ἡ νύμφη σπείρει ῥύζι διὰ νὰ ῥιζώσῃ καὶ κριθὴν διὰ νὰ τεκνοποιήσῃ γλήγορα (Ζ. Ἀγ. Α΄, 14, ιε΄). Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 272, 4. 273, 1. Κουλλοῦραν θέτει ἡ πενθερὰ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς νύμφης ἐν Βελδεντῷ (Ἡμερολ. Σκόκου 1910 σ. 368). Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ γαμβροῦ καὶ τῆς νύμφης ἐν Καρυᾷ τοῦ Ὀλύμπου (Λαογρ. Σύμμ. Β΄, 266). Ἐν Καταφυγίῳ τοῦ Ὀλύμπου ἐπιτίθεται ἄρτος καὶ τολύπη ἐρίου ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς νύμφης ὑπὸ μεσήλικος γυναικὸς ἐπὶ εὐτεκνίᾳ διακρινομένης (Ἑστία 1883 ΙΕ΄, 361). Ἄρτον ἐζυμωμένον μετὰ μέλιτος κόπτει ἡ νύμφη ἐπὶ τῆς κεφαλῆς της πρὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας τοῦ γαμβροῦ ἐν Λακκοβικίοις τῆς Μακεδονίας (*Γουσίου* Πάγγ. σ. 61). Πρβλ. καὶ Ἐπιθ. πολιτ. καὶ φιλολογ. 1882 Γ΄, 59 (ἐν Σεβεδίκῳ Δωρίδος). Ἄλλας μαρτυρίας περὶ τοῦ ἐθίμου νὰ κόπτεται ἄρτος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ γαμβροῦ ἢ τῆς νύμφης βλ. ἐν Λαογρ. Σύμμ. ἔνθ. ἀν. Πρβλ. καὶ *Βλαστοῦ* Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ σ. 142. *Λουλουδοπούλου* Ἀνέκδ. συλλ. σ. 186 (οἱ μπράτιμοι ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῶν θλῶσιν ἓν *πρωτόψωμο* καὶ τὸ διαμοιράζονται). Κατὰ τὸν *L. Viola* (ἔνθ. ἀν.) ἔν τισι χωρίοις εἰσερχομένη ἡ νύμφη εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ ῥίπτει ὑπὲρ τοὺς ὤμους της τρεῖς ἄρτους κομισθέντας ὑπ' αὐτῆς ἐκ τοῦ πατρικοῦ οἴκου, εἰς δὲ τὴν κορωνίδα τῆς θύρας ἐμπηγνύει μάχαιραν. Ἐν Παραμυθιᾷ τῆς Ἠπείρου ἡ νύμφη ῥίπτει κουλλοῦραν ἐπὶ τῆς στέγης τῆς χαμηλῆς πάντοτε οἰκίας (Νεολόγου ἑβδομ. ἐπιθ. 1892 Α΄, 664), ἐν δὲ Πογώνι κατατεμαχίζει κουλλοῦραν προσφερθεῖσαν αὐτῇ μετὰ πινακίου πλήρους ὀρύζης ὑπὸ παιδὸς καὶ διασκορπίζει τὰ τεμάχια καὶ τὴν ὄρυζαν εἰς τοὺς συνηγμένους πρὸ τῆς οἰκίας. Ἡ δὲ πενθερὰ τὴν ὑποδέχεται προσφέρουσα δύο λαγήνους οἴνου καὶ δύο ἄρτους (*Λαμπρίδου* Ἠπειρ. μελετ. Ζ΄, 24)]].

2) *A. Pap. Vreto* Memoria etc. σ. 38. Κάμνουσι δὲ τοῦτο κατὰ τὸν Βρετὸν «per esprimere la permanenza, che dovree fare in casa di suo marito». [[Πρβλ. καὶ Ἐφ. Φιλομ. ΙϚ΄, 1687. ΚΠ. Σύλλ. Η΄, 411. Ἑστία 1877 Δ΄, 701 (βλ. τὸ χωρίον κατωτέρω σ. 294 σημ. 3). Ἐν Καρυαῖς τῆς ἐπαρχ. Καβακλῆ κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς νύμφης καὶ ἐνῷ γίνεται ὑπὸ τοῦ *νούνου* ἡ καταγραφὴ τῶν δώρων αὐτῆς, ὑπαγορεύοντος τοῦ πενθεροῦ της, εἷς τῶν παρευρισκομένων διὰ πελέκεως κτυπᾷ στῦλον τῆς οἰκίας τρίς, «ἐξορκίζων τοιουτοτρόπως πᾶν κακὸν πνεῦμα ἐκ τῆς οἰκίας» (*Λουλουδοπούλου* Ἀνέκδ. συλλογὴ σ. 184). Καὶ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἄρτης πρὶν ἡ εἰσέλθῃ ἡ νεόνυμφος εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ, προχωρεῖ εἷς ἐκ τῶν ἀκολουθούντων αὐτὴν καὶ κτυπᾷ διὰ πελέκεως ἐπὶ τῆς θύρας σταυροειδῶς λέγων μεγαλοφώνως: *Κόβω, κόβω.* —*Τί κόβεις;* ἐρωτῶσιν οἱ λοιποί.—*Τὸν ἀστέρα τῆς νύφης* (*Σεραφεὶμ* Δοκίμιον ἱστορ. περιλήψεως Ἄρτης σ. 186—7. Πρβλ. καὶ *Ρωμαῖον* ἐν Λαογρ. Ζ΄, 357). Βιαίως, δι' ὁρμητικῆς ὠθήσεως ὑπ' αὐτῆς τῆς θύρας, εἰσήρχετο ἡ νύμφη εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ ἐν Συλάτοις Καππαδοκίας (Ξενοφάν. Β΄, 286) καὶ ἐν Σινασῷ (*Ῥίζου Ἐλευθεριάδου* Σινασὸς σ. 78. *Ι. Ἀρχελάου Σαραντίδου* Σινασὸς σ. 80)]].

3) *Wachsmuth* σ. 95.

4) *Plaut.* Casina πρ. IV σκ. 4, 1. *Πλουτάρχ.* Ρωμαϊκ. κεφαλ. 29 σ. 271 c: «Διατί τὴν γαμουμένην οὐκ ἐῶσιν αὐτὴν ὑπερβῆναι τὸν οὐδὸν τῆς οἰκίας, ἀλλ' ὑπεραίρουσιν οἱ προπέμποντες; πότερον, ὅτι τὰς πρώτας γυναῖκας ἁρπάσαντες, οὕτως εἰσήνεγκαν, αὐταὶ

κοσκίνου, ἅτινα ὑποχρεοῦται νὰ ὑπερπηδήσῃ [1]. Ὅταν δ' ἡ νύμφη ἀναβᾶσα τὴν κλίμακα μέλλῃ νὰ προβῇ, πρέπει νὰ προτείνῃ τὸν δεξιὸν πόδα ἵνα ᾖ ἡ εἴσοδος αἰσία (καλορρίζικος) [2]· ἡ δὲ συνήθεια αὕτη παρέμεινεν ἐξ ἀρχαίων δοξασιῶν [3].

δὲ οὐκ εἰσῆλθον ; ἢ βούλονται δοκεῖν εἰσιέναι βιαζομένας, οὐχ ἑκούσας, ὅπου μέλλουσι διαλύειν τὴν παρθενίαν ; ἢ σύμβολόν ἐστι τοῦ μηδὲ ἐξιέναι δι' αὐτῆς, μηδὲ καταλιπεῖν τὴν οἰκίαν, εἰ μὴ βιασθείη, καθάπερ καὶ εἰσῆλθε βιασθεῖσα ;» [[*Servius* ad Verg. Bucol. VIII, 24. *Isidor.* Orig. IX, 7. 12. *Lucan.* Pharsal. II, 358. *Rossbach* Untersuchungen über die röm. Ehe 1853 σ. 360. *Becker* Gallus II, 17. *Marquardt* Röm. Privatalt. I, 52. Πολλαχοῦ τοῦ Languedoc ἡ νύμφη διέρχεται κούφῳ ποδὶ τὸ κατώφλιον, νομίζουσα ὅτι οὕτω θὰ εἶναι κυρία ἐν τῷ οἴκῳ (*Nore* ἔνθ. ἀν. σ. 63). Καὶ ἐν Γασκώνῃ ἀνάρπαστος εἰσέρχεται (Musée des familles 1840 VII, 331). Ἄλλας μαρτυρίας περὶ τῆς συνηθείας τῆς ὑπερβάσεως τοῦ κατωφλίου βλ. ἐν Mélusine I, 439. Zeitschr. Ver. Volksk. 1915 σ. 341, 2. Παρ' Ἰαβαίοις καὶ Σουδανοῖς βλ. Arch. f. Religionsw. 1908 σ. 135. Γενικῶς: *W. Crooke* The lifting of the Bride ἐν Folk-lore 1902 σ. 226 κἑ. 238 κἑ. (Πρβλ. καὶ Hessische Blätter für Volkskunde 1903 σ. 16*). *Samter* Geburt, Hochz. u. Tod σ. 136 κἑ. Rev. de l' hist. des religions 1898 τ. 37 σ. 413. Zs. Ver. Volksk. 1915 σ. 26, 14. Βλ. καὶ Haas ἐν *Weber's* Ind. Stud. V, 203. Ὁ *Zachariä* ὑποθέτει ὅτι σημασίαν ἔχει οὐχὶ ἡ μὴ πάτησις τοῦ κατωφλίου, ἀλλ' ἡ μεταρσίωσις τῆς νύμφης, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ τοῦ γαμβροῦ. Διὰ τοῦτο δὲ δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ λείψανον τοῦ δι' ἁρπαγῆς γάμου, ἀφοῦ καὶ ὁ γαμβρὸς ἀνυψοῦται (Arch. f. Religionswiss. 1908 σ. 136). Πρβλ. καὶ τὴν συνήθειαν τοῦ νὰ πηδῶσιν ὁ γαμβρὸς καὶ ἡ νύμφη ὑπὲρ λίθον (*W. Crooke* ἔνθ. ἀν. σ. 227 κἑ.)]].

1) *Douglas* Resemblance between the ancient and modern Greeks 1813 σ. 112. *Sonnini* Voyage en Grèce et en Turquie τ. II σ. 136. *Bybilakis* σ. 39 (πασχαλίδες). *Guys* τ. I σ. 260: «La mariée, chez les Grecs, est encore soutenue par des femmes, ou par les hommes qui l'accompagnent ; et à la porte du mari il se fait une autre cérémonie aussi ridicule que le passage du sueil qu'il ne falloit pas toucher. Dès que la mariée arrive, on étend un tapis sur un crible, et on la fait marcher dessus, en entrant chez son mari. Si le crible, sur lequel elle ne manque pas de s' appuyer fortement, ne crevoit pas sous ses pieds, on auroit contre elle des soupçons qui allarmeroient son epoux ; mais il est tranquille et content, après l' épreuve du crible». [[Ἐν Καρυαῖς τῆς ἐπαρχίας Καβακλῆ (Φιλιππούπολις) «πλησίον ἀλλήλων ἱστάμενοι οἱ νεοστεφεῖς καὶ εὑρισκόμενοι ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ τάπητος σύρονται βιαίως πρὸς τὰ ἐντὸς χωρὶς νὰ θέσωσι τὸν πόδα των ἐπὶ τῆς γῆς» (*Λουλουδοπούλου* Ἀνέκδοτος συλλογὴ σ. 185). Ἐν Μαλακοπῇ τῆς Καππαδοκίας ἡ νύμφη προσκυνοῦσα τρὶς ἠσπάζετο ἐπίσης τρὶς τὸ κατώφλιον (Ξενοφάν. Δ', 430). Καὶ ἐν Ἰκονίῳ γονυπετοῦσα ἠσπάζετο τὸ κατώφλιον (Ἑστία 1889 ΚΖ', 47), ἐν δὲ Καλαμωτῇ Χίου τὸ δεξιὸν μέρος τῆς θύρας (*Κανελλάκη* Χιακ. ἀνάλ. 140, 3). Ἐν Σινασῷ ἐποίει τρεῖς ἐδαφιαίας ὑποκλίσεις πρὸ τῆς θύρας (*Ι. Ἀρχελάου Σαραντίδου* Σινασὸς σ. 80). Ὁμοίως καὶ ἐν Λακκοβικίοις Μακεδονίας (*Γουσίου* Πάγγ. σ. 61). Πρβλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 277 σημ. 1]].

2) Πανδώρα Θ', 511. *Ι. Λαμπρίδου* Ζαγοριακὰ σ. 182. [[Ἐθν. Ἀγωγὴ 1901 σ. 157. Ἡμερολ. Σκόκου 1910 σ. 368 (ἐν Βελβεντῷ). Περὶ τῆς συνηθείας ταύτης βλ. *Samter* Familienfeste σ. 3. Πρβλ. καὶ *R. Schmidt* Beiträge zur indischen Erotik σ. 689]]. Ἐκ τῆς συνηθείας ταύτης προῆλθον καὶ αἱ παροιμίαι «Νύφη πάτα μὲ τὸ δεξί» καὶ «Νύφη, τὸ δεξὶ ποδάρ' ἐμπρός.—Δὲν ἔχω σκοπὸ νὰ πολυκαθήσω» (*Βενιζέλ.* Παροιμ. 173, 72—3). [[Π. Π. λ. νύφη 41. 42]].

3) Ὁ Πυθαγόρας διέτασσε νὰ εἰσέρχωνται εἰς τοὺς ναοὺς διὰ τοῦ δεξιοῦ ποδὸς καὶ νὰ ἐξέρχωνται διὰ τοῦ ἀριστεροῦ (*Ἰαμβλιχ.* β. Πυθαγόρ. 28).

Ὅταν εἰσέλθῃ ἡ νύμφη εἰς τὴν οἰκίαν, ἐν μὲν Οἰναίᾳ τοῦ Εὐξείνου πόντου θυσιάζουσιν ἀλέκτορα [1], ἐν δὲ Ζαγορίῳ κριόν [2], ἀρχαῖον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἔθιμον ἀκολουθοῦντες.

Εἰς τὴν θύραν κεῖται ὑνίον ἀρότρου καὶ ἄλλα γεωργικὰ ἐργαλεῖα, ἐφ' ὧν πατεῖ ἡ νύμφη, δεικνύουσα ὅτι θὰ συμμετέχῃ τοῦ λοιποῦ ὅλων τῶν ἐργασιῶν [3].

---

1) Πανδώρα Θ', 519. [[Καὶ ἐν Κύπρῳ ὁ γαμβρὸς σφάζει ἐπὶ τοῦ κατωφλίου ὄρνιθα (*Λουκᾶς* σ. 89—90. *Σακελλαρίου* Κυπρ. Α', 727). Ὁμοίως καὶ ἐν Τήνῳ (Κατ' ἀνακοίνωσιν Στυλιανῆς Καραλῆ 1888 καὶ Ἀδ. Ἀδαμαντίου)]].

2) *Ι. Λαμπρίδου* Ζαγοριακὰ σ. 183.

3) *Saint-Sauveur* Voyage pittoresque etc. dans les isles τ. III σ. 366 : «Après toutes les formalités d' usage, l' épouse fut conduite chez son mari par un nombreux cortège de parens et amis des deux familles. Au devant de la porte de la maison, on avoit placé divers instrumens d' agriculture liés ensemble, et une charrue dont le soc étoit tourné en dehors. La mère de l' époux se présente pour recevoir sa bru. Cette réunion, lui dit-elle, vous indique l' obligation où vous êtes de partager avec votre mari les travaux de la campagne; vos mains doivent conduire cette charrue dont le soc est pour vous la première marche d' entrée dans cette maison ; et en même tems, elle lui tendit la main, et l' aida à monter sur le soc». *Bybilakis* σ. 38 : «Bei ihrem Eintritt ins Haus wird das am Eingange liegende Pflugschareisen (γυνὶ noch heutzutage gennant), von den jungfräulichen Füssen der Braut betreten». Ἐφημ. Φιλομαθ. ΙϚ' σ. 1687. [[ΚΠ. Σύλλ. Η', 411 β. Ἑστία 1876 σ. 701 Λευκάδος]] : «Παρὰ τῇ θύρᾳ δὲ ἐκτίθενται διάφορα γεωργικῆς ἐργαλεῖα, ἐν οἷς διαπρέπει τὸ ὑνίον (χυδ. γενί), εἷς δὲ τῶν οἰκείων προσφέρει τῇ νύμφῃ πέλεκυν, δι' οὗ κτυπᾷ τρὶς τὴν θύραν σταυροειδῶς, πατοῦσα συγχρόνως τὸ παρακείμενον ὑνίον». Ἐντεῦθεν καὶ ἡ παροιμία *Βρῆκ' ἡ νύφη μας τὸ ὑνὶ 'ς τὴν πόρτα*, [[περὶ ἧς, ὡς καὶ περὶ τοῦ ἐθίμου βλ. ὅσα σημειοῦνται ἐν ΠΠ. Γ', 281. Πρόσθες καὶ *Ρωμαίου* Τὸ ὑνὶ κατὰ τὸν γάμον ἐν Λαογρ. Ζ', 346—368, ὅστις καὶ περὶ τῆς ἐκτάσεως τοῦ ἐθίμου πραγματεύεται ἐν σ. 347 (πρβλ. καὶ σ. 356). Ἄλλαι μαρτυρίαι : *Γουσίου* Πάγγ. σ. 61 (ἐν Λακκοβικίοις). Εἴς τινα μέρη τῆς Μακεδονίας ἡ νύμφη πατεῖ ἐπὶ σιδηροῦ ἀντικειμένου (Ἐθν. Ἀγ. ἔνθ. ἀν.). Ἐν Σεδεδίκῳ τῆς Δωρίδος ἐπὶ μαχαιρίου, δι' οὗ ἐποίησε προηγουμένως ἐντομὰς εἰς τὴν θύραν (Ἐπιθ. πολιτ. φιλολ. 1882 Γ', 59). Σημειωτέον ὅτι ἐνιαχοῦ καὶ ὁ γαμβρὸς πρὶν εἰσέλθῃ εἰς τὸν οἶκον τοῦ πενθεροῦ του σταυρώνει διὰ μαχαιριδίου τὴν θύραν, τρὶς ἐν Γιάννιτσᾳ Καλαμάτας (Νέα Σιὼν Ϛ', 1119), τετράκις ἐν Μεγαλοπόλει (Ἀρχ. Ἐπετ. 1903 σ. 75), ἐν δὲ Καλαμωτῇ Χίου διασκελίζει ἀξίνην (*Κανελλάκη* Χιακ. ἀνάλ. σ. 140, 3). Πρβλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 290, 4. Ἐν Ἤλιδι διέρχεται ἡ νύμφη κάτωθεν μαυρομάνικου μαχαιρίου, ἐμπηχθέντος εἰς τὸ ὑπέρθυρον (*Καρκαβίτσα* Λυγερή, 1896 σ. 166.β' ἐκδ. σ. 162). Ἐν Λάστᾳ τῆς Γορτυνίας ἡ νύμφη «ἐπιανώτανε ἀπὸ τὸ σιδερένιον κάδουρα τῆς πόρτας» (*Λάσκαρη* Λάστα σ. 108). Ὑνὶ μετὰ δρεπάνου καὶ πίττας ἐντὸς σάκκου λαμβάνει εἰς χεῖράς της ἐν Μεγαλοπόλει (Ἀρχ. Ἐπετ. 1903 σ. 78). Μετὰ θυμιάματος ἐπὶ ὑνίου ὑποδέχεται τὸν γαμβρὸν ἐν Καρπάθῳ ἡ μήτηρ τῆς νύμφης (*Wescher-Μανωλακάκη* Δωρ. ψήφ. Καρπ. σ. 58). Περὶ τοῦ ἐπιχωριάζοντος εἴς τινα μέρη τῆς Ἰταλίας ἐθίμου νὰ δίδηται εἰς τὴν νύμφην ἢ νὰ εὑρίσκῃ αὐτὴ σάρωθρον βλ. τὰ ἐν ΠΠ. Γ', 281, εἰς ἃ πρόσθες ὅτι καὶ ἐν Βερώνῃ παρὰ τὴν εἴσοδον τῆς οἰκίας τίθεται σάρωθρον πρὸς διάγνωσιν τῆς φιλεργίας, ἐὰν τὸ σηκώσῃ, ἢ τῆς ὀκνηρίας τῆς νύμφης (Arch. per le trad. popol. 1899 σ. 123, 11. Πρβλ. καὶ αὐτ. 1905 σ. 292). Ἐν Γασκώνῃ τὴν νύμφην ὑποδέχεται εἰς τὴν θύραν ἡ προμάμμη, προσφέρουσα εἰς αὐτὴν σάρωθρον, σημεῖον τῶν μελλουσῶν ἐνασχολήσεών της (Musée des familles 1840 VII, 331). Εἴς τι χωρίον παρὰ τὸν Ἀχελῷον προσφέρεται *ῥόκα* καὶ *ῥόκα* πλήρης βάμβακος (Ἑβδομ. 1889 φ. 25 σ. 4 β)]].

καὶ κτυπῶσα ἀκολούθως σταυροειδῶς ῥόδι ἐπὶ τῆς θύρας σκορπᾷ τοὺς κόκκους ἐντὸς τῆς οἰκίας πρὸς ἐπίτευξιν γονιμότητος [1]), διότι τὸ ῥόδι καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐθεωρεῖτο σύμβολον τοῦ γάμου καὶ τῆς εὐτεκνίας [2])· ἐν Λευκάδι μετὰ τοῦτο τῇ προσφέρεται ἀγγεῖον πλῆρες ὕδατος, ἐξ οὗ πιοῦσα τρὶς ἐκ τριῶν διαφόρων μερῶν, χύνει τὸ λοιπὸν εἰς τὰ ὀπίσω [3]).

---

1) Ἐφημ. Φιλομαθῶν ΙϚ', 1687. [[ΚΠ. Σύλλ. Η', 411. Ἑστία 1877 Δ', 701]]. *Χουρμούζης* σ. 29. *Ἀντωνιάδου* Κρητηΐς σ. 66 [[δ' ἐκδ. σ. 73]]. Πανδώρ. ΙΓ', 471. [[Ῥόδι ἔθραυσεν ἡ νύμφη ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου ἐν Ἰκονίῳ (Ἑστία 1889 ΚΖ', 47). Ἐν Κύπρῳ ἔρριπτεν αὐτὸ κατὰ τοῦ ἀνωφλίου, κατὰ μὲν τὸν *Λουκᾶν* (σ. 89) ὁ γαμβρὸς διαχεόμενον ἐπὶ τῆς νύμφης, κατὰ δὲ τὸν *Σακελλάριον* (Κυπρ. Α', 728) συγγενής τις καὶ ἐσκόρπιζε ἔμπροσθεν τῶν νεονύμφων. Ἀλλαχοῦ ἡ νύμφη ῥίπτει μεθ' ὁρμῆς χαμαὶ ἢ ἐντὸς τῆς οἰκίας ῥόδι (βλ. Ἀρκ. Ἐπετ. 1903 σ. 79. Ν. Σιὼν Ϛ', 1120. Ἑβδομ. 1889 φ. 25 σ. 4 6), εἰς ὃ ἐν Μεσσηνίᾳ ἐμβάλλονται ἐνίοτε ἀργυρᾶ ἢ χρυσᾶ νομίσματα. Ἐν Κρήτῃ «ὅταν μετὰ τὴν στέψιν ὁδηγῶσι τοὺς νυμφίους εἰς τὴν κατοικίαν των, πρὸ αὐτῶν εἰσέρχεταί τις, σκορπᾷ εἰς ὅλην τὴν οἰκίαν ἓν *ῥόγδι* καὶ λέγει *ὡς ἐσκόρπισε τὸ ῥόγδι τοῦτο ἔτσι νὰ σκορπίσωσι* (νὰ ἔλθωσι) *καὶ τὰ καλὰ ἐδῶ μέσα*» (Κρητικὸς Ἀστὴρ Δ', 667). Ἐν Λάστᾳ τῆς Γορτυνίας ἡ νύμφη *ἐπάτα* ἐπὶ τοῦ κατωφλίου μὲ τὸ δεξὶ πόδι ῥόδι, «σημάδι ὁμονοίας» (*Λάσκαρη* Λάστα σ. 108), ἐν Τήλῳ δὲ (Ζωγρ. Ἀγ. Α', 266) καὶ ἐν Λιδισίῳ (Ξενοφάν. Δ', 235) ἀμφότεροι οἱ νεόνυμφοι. Ἀντὶ ῥοδίου ἄλλοτε πατᾷ ἡ νύμφη μῆλον ἢ κυδῶνι (ἐν Λαγκαδίοις καὶ Ζατούνῃ τῆς Γορτυνίας, κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Κασιμάτη 1894). Μῆλον, εἰς ὃ ἔχουσιν ἐντεθῇ νομίσματα, ῥίπτεται ὑπὸ τῆς νύμφης ἐν τῷ μέσῳ συνηθροισμένων γυναικῶν, ἐκείνη δ' ἥτις κατορθώσῃ νὰ τὸ πάρῃ, φυλάσσει αὐτὸ ὡς αἴσιον (*Λουλουδοπούλου* Ἀνέκδ. συλλ. σ. 187). Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν μετάβασιν τοῦ γαμβροῦ πρὸς παραλαβὴν τῆς νύμφης ἐνιαχοῦ παρόμοια συνηθίζονται· οὕτω, ἐν μὲν Σιάννᾳ Ῥόδου ἡ πενθερὰ θέτει παρὰ τὸ κατώφλιον ῥόδι, ὅπερ οὗτος ὑποχρεοῦται νὰ θρυμματίσῃ διὰ τῶν ποδῶν (Ξενοφάν. Ζ', 49), ἐν δὲ Καρπάθῳ διὰ τοῦ δεξιοῦ ποδὸς πατεῖ καὶ κατασυντρίβει ὁ γαμβρὸς ῥόδι ἀποτεθειμένον εἰς μίαν τῶν γωνιῶν τοῦ ἐν τῇ εἰσόδῳ στρωθέντος ἐπίτηδες ἐφαπλώματος (*Wescher-Μανωλακάκη* Δωρ. ψήφ. Καρπ. σ. 58). Ἐν Καταφυγίῳ τοῦ Ὀλύμπου ὁ γαμβρὸς σταθεὶς πρὸ τῆς θύρας χαιρετᾷ διὰ τριῶν κλίσεων τῆς κεφαλῆς, καὶ ῥίπτει ἐπ' αὐτῆς μῆλον (Ἑστία 1883 ΙΕ', 360)]].

2) Βλ. *Welker* Griech. Götterlehre τ. II σ. 319. [[Τὰ ῥόδια ὀνομάζει «εὐρωστίας αἴσια σύμβολα» ὁ *Θεόδωρος Ὑρτακηνὸς* (τέλη ΙΓ'—ἀρχ. ΙΔ' ἑκατ.) ἐπ. 83 ἐν Notices et extraits de manuscrits τ. VI σ. 41, ὅστις πολλάκις, ὡς ἐκ τῶν ἐπιστολῶν του φαίνεται, προσφέρει τῷ βασιλεῖ ἀριθμόν τινα ῥοΐδων συμβολικῶς διάφορα ἐπευχόμενος οὕτω]].

3) Ἐφημ. Φιλομαθῶν ἔνθ. ἀν. [[ΚΠ. Σύλλ. Η', 411—2. Ἑστία ἔνθ. ἀν. σ. 702. Καὶ ἐν Μακεδονίᾳ ἡ νύμφη μετὰ τῆς πενθερᾶς αὐτῆς ἀνέρχονται τὴν κλίμακα τῆς οἰκίας κρατοῦσαι ὁμοῦ δοχεῖον, ἐξ οὗ χύνουσιν ὕδωρ καθ' ὅλην τὴν ἀνάβασιν (Ἐθν. Ἀγ. 1901 σ. 157. Πρβλ. καὶ *Γουσίου* Πάγγ. σ. 61). Ἐν Λάστᾳ τῆς Γορτυνίας ἡ νύμφη εἰς τὸ προαύλιον χύνει σταυροειδῶς ὕδωρ ἀπὸ *κανάτι* ἐπὶ τῆς κεφαλῆς της (*Λάσκαρη* σ. 107)· ὁμοίως καὶ ἐν Μεγαλοπόλει (Ἀρκαδ. Ἐπετ. 1903 σ. 78). Ὕδωρ χυνόμενον εἰς ἄλλην περίστασιν βλ. ἀνωτέρω σ. 276. Εἰς τοὺς Καραγκούνηδες ἐπικρατεῖ ἡ συνήθεια νὰ λακτίζῃ ἡ νύμφη κατὰ τὴν εἴσοδόν της εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ λάγηνον πλήρη ὕδατος, διὰ νὰ φέρῃ τὸ ποδαρικό της ἀφθονίαν. Ὁμοίως καὶ ἡ ὑποκρινομένη τὴν νύμφην λακτίζει τὴν λάγηνον τοῦ Κλήδονα (Ἑστία 1890 Α', 268 6, 7). Ἐν Λακκοβικίοις τῆς Μακεδονίας λακτίζει ἡ νύμφη διὰ τοῦ δεξιοῦ ποδός της ποτήριον πλῆρες οἴνου, ὅταν ὅμως ἐξέρχεται ἐκ τῆς πατρικῆς οἰκίας (βλ. ἀνωτέρω σ. 277, 1)]]. Ἐν Ζαγορίῳ ἐπικρατεῖ καὶ ἡ συνήθεια τοῦ νὰ εἰσάγηται ἡ νύμφη μετὰ τοῦ γαμβροῦ εἰς ὑπόγειόν τι, ὅπου ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ γόνατος ἑκάστου ἐπιτίθενται τρεῖς κόκκοι σίτου, οὓς πρῶτος ὁ νυμφίος, χωρὶς νὰ στηριχθῇ, ἀφαιρεῖ διὰ τῆς γλώσσης του ἀπὸ τοῦ γόνατος καὶ μασσᾷ, κατόπιν δ' ἡ νύμφη· ἡ πρᾶξις αὕτη ὑποδεικνύει ὅτι μόνον

Εὐωχίαι καὶ διασκεδάσεις. Ἀφοῦ ὅλα ταῦτα ἀκριβῶς ἐκτελεσθῶσιν, εἰσέρχονται ἅπαντες [1]· κάθηνται δὲ ἡ νύμφη μὲ τὸν γαμβρὸν εἰς τὴν νυμφικὴν παστάδα, πλουσίοις ὑφάσμασιν ἐστρωμένην, νεάνιδες δὲ κύκλῳ ᾄδουσιν ᾄσματα *παστικὰ* ἐν Κρήτῃ λεγόμενα [2], ἀναλογοῦντα δὲ πρὸς τῶν ἀρχαίων τὰ ἐπιθαλάμια. Στρώννυνται ἀκολούθως αἱ τράπεζαι, συνήθως μὲ δύο, εἰς ὧν τὴν μίαν κάθηνται οἱ ἱερεῖς, οἱ παράνυμφοι καὶ οἱ προὔχοντες τοῦ χωρίου, εἰς δὲ τὴν ἄλλην οἱ λοιποί [3], ἐνίοτε δὲ τρεῖς, μία διὰ τοὺς ἄνδρας, ἑτέρα διὰ τὰς γυ-

---

δι' ἱδρώτων καὶ ἀγώνων θὰ πορίζωνται τὰ πρὸς τὸ ζῆν (*Λαμπρίδου* Ζαγοριακὰ σ. 188). [["Ετερον ἔθιμον, ἐπιχωριάζον εἰς τὴν Πελοπόννησον ἰδίως, εἶναι νὰ εἰσάγωνται οἱ νεόνυμφοι εἰς τὴν οἰκίαν διὰ μανδηλίου ἢ τσεμπέρας. Οὕτω ἐν Μεσσήνῃ καὶ Καλαμάτᾳ εἰσάγει αὐτοὺς ἡ μήτηρ τοῦ γαμβροῦ περιβάλλουσα ἀμφοτέρων τοὺς αὐχένας διὰ μεταξίνου μανδηλίου. Ἐν Βυσωκᾷ τῶν Καλαβρύτων γυνὴ ἢ κόρη συγγενὴς τοῦ γαμβροῦ (ΔΙΕ Α', 131). Ἐν Οἰνοῦντι ἡ μήτηρ τοῦ γαμβροῦ, ἐὰν δὲν εἶναι χήρα, προσδένουσα τὰς χεῖρας ἢ τὰς κεφαλὰς τῶν νεονύμφων φέρει αὐτοὺς πρὸς τὴν θύραν (*Κουκουλὲ* Οἰνουντ. σ. 99—100). Μετὰ τῶν νεονύμφων συνέλκεται ὑπὸ τῆς μητρὸς τοῦ γαμβροῦ καὶ ὁ κουμπάρος ἐν Μεγαλοπόλει (Ἀρχ. Ἐπετ. 1903 σ. 79)· ὁμοίως καὶ ἐν Ἀνδριτσαίνῃ διὰ μεταξίνου μανδηλίου ἢ *τζεβρὲ* (κατ' ἀνακοίνωσιν Π. Θεοδωροπούλου), εἰς δὲ τοὺς ὀρεινοὺς δήμους τῆς Μαντινείας καὶ ἐνιαχοῦ τῆς Γορτυνίας καὶ διὰ πισκιριοῦ ἢ σαλίου, διὰ τοῦ ὁποίου καὶ καλύπτονται ὑπὸ τῆς μητρός. Ἐν Γιάννιτσᾳ Καλαμάτας καλύπτει αὕτη τοὺς νεονύμφους διὰ τσεμπέρας λευκῆς (Ν. Σιὼν Ϛ', 1120). Ἐν χωρίῳ παρὰ τὸν Ἀχελῷον ἡ πενθερὰ σύρει ἐκ τοῦ λαιμοῦ διὰ μεταξωτοῦ μανδηλίου τὸν γαμβρὸν πρὸς τὴν νύμφην κατὰ τὴν μετάβασίν του πρὸς παραλαβὴν αὐτῆς, ἀμφότεροι δὲ μετὰ τὴν στέψιν ὁδηγοῦνται εἰς τὰς ἐπίτηδες κοσμηθείσας ἕδρας των συρόμενοι ἐκ τῆς ὀσφύος μὲ τὸ *καρυοφύλλι* (Ἑβδομὰς 1889 φ. 25 σ. 4)]].

1) [[Ἐν Λευκάδι τότε ὀφείλουσι πάντες οἱ παρευρισκόμενοι νὰ συγχορεύσωσι μετὰ τῶν νεονύμφων τοὺς καλουμένους *τρεῖς γύρους*, ᾄδοντες ζωηρῶς τὸ ἑξῆς πεντάστιχον:

Ἔχω γυιό, κάνω χαρά,
κάν' ἡ νύφη μας παιδιά,
κάνω καστροφαμελιά,
πέντε γυιοὺς καὶ μιὰ μηλιὰ
κι' ἄλλη μιὰ ῥοδακινιά.

(ΚΠ. Σύλλ. Η', 412)]].

2) *Χουρμούζης* σ. 29. Ὁ *Bybilakis* σ. 40 παραθέτει τὸ ἑξῆς:

Νύφη μου, κυρὰ νύφη μου, πολλὴ νά 'ν' ἡ ζωή σου,
κι' ὥστε νὰ στέκῃ ὁ Βρύσινας (ὄρος), *νὰ στέκῃ τὸ κορμί σου* κλπ.

Βλ. καὶ *Ἀντωνιάδου* Κρητ. σ. 66 [[δ' ἐκδ. σ. 73]]:

Εἶτα δ' ἐντείνουν χορόν, καί τις φίλη παρθένος ἀρχίζει
κάλλη τῆς νύμφης ὑμνοῦσα τὸν ἴδιον πόνον νὰ ψάλλῃ.

[[Τοιαῦτα ᾄσματα βλ. ἐν *Ἐλπίδος Μελαίνης* Κρητ. Μέλισσῃ 1873 σ. 61. 1888 σ. 39 κἑ. *Βλαστοῦ* Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ σ. 141—2. Καὶ ἐν Λέρῳ *παστικὰ* λέγονται τὰ τραγούδια τοῦ γάμου τὰ ᾀδόμενα τὴν πρωΐαν μετὰ τὸν γάμον, *παστὸς* δὲ κατ' ἐπέκτασιν ὁ γάμος (*Οἰκονομοπούλου* Λεριακὰ σ. 70), ἀλλὰ καὶ «τοὺς ἔστησαν εἰς τὸν *παστόν*» λέγεται διὰ τὸ «στήσιμον τῶν νυμφίων πρὸ τῆς τραπέζης, ὅπως τελεσθῇ τὸ μυστήριον τοῦ γάμου» (αὐτ. σ. 93). Ἐν Καρπάθῳ «*παστολο(γ)ῶ, παστολό(γ)ισμα*, τὸ δι' ᾀσμάτων ἐξυμνεῖν τοὺς νεονύμφους ἐν τοῖς γάμοις» (Ζωγρ. Ἀγ. Α', 325). Πρβλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 263, 3]].

3) *Χουρμούζης* αὐτ.

ναῖκας[1]) καὶ ἄλλη εἰς τὴν αὐλὴν διὰ τοὺς προσερχομένους, ἐπειδὴ ἀπαίσιον θεωρεῖται νὰ μὴ συμμεθέξῃ ὁ βουλόμενος εἰς τὴν εὐωχίαν τῶν γάμων[2]). Ἐν Ἀραχόβῃ πρὶν ἢ καθίσωσιν εἰς τὴν τράπεζαν καλοῦν ἕνα ἕκαστον κατὰ τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν τάξιν του δι' ἰδιαιτέρων ᾀσμάτων[3]). Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ συμποσίου παραδίδονται εἰς μεγάλην εὐθυμίαν, οἵαν δύνανται νὰ διεγείρωσιν οἶνος καὶ ἐδέσματα ἄφθονα[4]), καὶ ψυχικὴ διάχυσις, ἐπεύχονται δὲ μυρία καλὰ τοῖς νεονύμφοις καὶ τῷ κουμπάρῳ[5])· τὸ συμπόσιον διαδέχεται χορὸς ζωηρός.

---

1) Τὸ ἔθιμον τοῦ ἰδιαιτέρως δειπνῆν τὰς γυναῖκας εἶναι ἀρχαῖον, ὡς μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τοῦ ἀνωτέρω (σ. 265, 2) μνημονευθέντος χωρίου τοῦ *Λουκιανοῦ* (Συμπόσ. 8 σ. 423). Εἰρήσθω δ' ἐν παρόδῳ ὅτι προσφυέστερον ἠδύνατο νὰ φέρῃ τὸ ἔθιμον τοῦτο τοῦ χωρὶς τῶν ἀνδρῶν καθίζειν ἐν τοῖς συμποσίοις τὰς γυναῖκας ὁ *Hahn* (Alb. St. I, 197) πρὸς ἐξήγησιν τοῦ ὁμοίου ἀλβανικοῦ ἐθίμου, ἀντὶ τῆς διηγήσεως τοῦ *Ἡροδότου* (Α', 146) περὶ τῶν Καείρων γυναικῶν· καὶ τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον μνείαν τούτου ποιεῖται καὶ ὁ *Μένανδρος* παρ' *Ἀθηναίῳ* (ΙΔ' σ. 644 d):

τέτταρας ποιεῖν τραπέζας τῶν γυναικῶν εἶπά σοι,
ἓξ δὲ τῶν ἀνδρῶν, τὸ δεῖπνον δ' ἐντελὲς καὶ μηδενὶ
ἐλλιπές· λαμπροὺς γενέσθαι βουλόμεθα τοὺς γάμους.

[[Βλ. καὶ *Schoemann* Gr. Alt. [3] II, 558 καὶ τοὺς αὐτόθι μνημονευομένους συγγραφεῖς. Ἐν Σινασῷ ἡ νύμφη ἔτρωγεν ἰδιαιτέρως μετὰ τῶν συγγενῶν αὐτῆς (*Ι. Σαραντίδου Ἀρχελάου* Σινασὸς σ. 81), ἐν δὲ Νισύρῳ εἰς τὸ γεῦμα παρακάθηνται μόνον οἱ ἄνδρες (*Γ. Παπαδοπούλου* Γεν. περ. Νισ. σ. 63)]].

2) Πανδώρα ΙΓ', 471. Ἰδοὺ περιγραφὴ συμποσίου τοῦ γάμου κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ὑπὸ τοῦ περιηγητοῦ *Lebrun* Voyage au Levant σ. 153: «Les mets, qui sont fort abondans, se servent dans de petits plats; et l' on en change raisonnablement pendant le repas. Quand la compagnie est si grande, ils n' ont point de table, et comme ils s' asseient tous à terre, tous les conviéz ont une serviette pour s' essuier les mains, qui est si longue, qu' elle s' étend à la ronde sur les genoux de toute la compagnie». Περὶ τοῦ χειρομάκτρου τούτου *πισκίρι* ἢ *μεσάλα* λεγομένου βλ. *Hahn* I, 145.

3) Ἐφημερ. Φιλομαθῶν ΙΖ' σ. 1757. Πανδώρα Κ', 114.

4) Ἐν Μέσα Μάνῃ, ὅπου μεγίστη ἀνυδρία ὑπάρχει, οἱ πλουσιώτεροι γάμοι διακρίνονται ἐκ τῆς ποσότητος τῶν δεξαμενῶν, ἃς διαθέτουσι πρὸς χρῆσιν τῶν προσκεκλημένων. «Lorsqu' un Cacavouglien se marie, λέγει ὁ *Saint-Sauveur* (Voyage historique, littéraire et pittoresque dans les isles du Levant τ. III σ. 369—370), l' affaire la plus importante est de sonder la citerne, partie principale de la dot qu' il donne à son épouse. Plus on a consommé d' eau dans le repas des noces, plus on passe pour riche. Cette prodigalité fait du bruit, et on ne manque pas d' instruire tout le canton de la quantité d' eau qui a été bue». *Pouqueville* Voyage en Grèce τ. V σ. 601. *Ξένου* Ἡρωῒς τῆς ἑλλην. Ἐπαναστάσεως τ. Β' σ. 110—111. Ἐν παρόδῳ ἐνταῦθα σημειοῦμεν ὅτι ἐν τῷ μυθιστορήματί του τούτῳ ὁ Ξένος πολλὰς ἐσφαλμένας περὶ Μάνης εἰδήσεις ἔχει, ἐκ συγγραμμάτων εὐρωπαίων περιηγητῶν ἀκρίτως ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀρυόμενος αὐτάς.

5) Ἡ συνηθεστέρα πρόποσις εἶναι «νὰ ζήσουν, νὰ καλογεράσουν»—«Εἰς ὑγείαν τοῦ κουμπάρου κλπ.». [[Ἐν Ἀκαρνανίᾳ: «Τοῦτο τὸ ποτηράκι τὸ πίνω εἰς ὑγείαν καὶ εὐτυχίαν τοῦ νεονύφων, γειά τους καὶ χαρά τους, νὰ προκόψουν, καὶ εἰς τῶν ἀποδέλοιπων» (Κατ' ἀνακοίνωσιν Εὐστ. Σταΐκου). Ἄλλας προπόσεις βλ. ἐν ΔΙΕ Α', 132. *Λάσκαρη* Λάστᾳ σ. 109. Πιττάκῳ 1878 σ. 203—4. Ἐθν. Ἀγωγῇ 1901 σ. 139. *Βλαστοῦ* Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ σ.

καθ' ὃν πρῶτον ἤδη χορεύει ὁ γαμβρὸς μετὰ τῆς νύμφης, ᾄδων :

Τώρα δοξάζω τὸ Θεὸ
ποὺ πιάνω χέρι δροσερό[1],

ἐνῷ ἐξ ἄλλου μέρους καὶ οἱ περιϊστάμενοι, πρὸς αὐτὸν ἀποτεινόμενοι, ᾄδουσιν:

Αὐτὸ τὸ χέρι ποῦ κρατεῖς,
—Γιωργάκη, Γιωργάκη,—
γιὰ μὴν τὸ παρασφίγγῃς,
Γιωργάκη, ἔτσι νὰ ζήσῃς·
γιατὶ τ' ν πονοῦν τὰ δάχτυλα
—Γιωργάκη, Γιωργάκη—
ἀπὸ τὰ δαχτυλίδια,
Γιωργάκη, ἔτσι νὰ ζήσῃς[2].

«Μετὰ τὴν παῦσιν τοῦ χοροῦ καὶ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ πλήθους, φέρεται ἡ νύμφη ὑπὸ τῆς μητρός της εἰς τὸν νυμφικὸν θάλαμον[3], πρὸς τὴν ὁποίαν, ἀφοῦ ἐπιτάξῃ τὴν πρὸς τὸν ἄνδρα ὑποταγὴν καὶ ἀφοσίωσιν, καὶ παραστήσῃ αὐτῇ τὸν ἱερὸν σκοπὸν τοῦ γάμου, ἐξέρχεται. Ταύτης ἐξελθούσης ἔρχεται ὁ γαμβρὸς ὑπὸ τῆς μητρός του καὶ αὐτὸς ὁδηγούμενος, πρὸς τὸν ὁποῖον, ἀφοῦ ἐπιτάξῃ τὴν πρὸς τὴν γυναῖκα ἀγάπην καὶ φρόνησιν, ἀπομακρύνεται, χωρὶς διόλου νὰ εἰσέλθῃ ἔνθα ἡ νύμφη ἤδη εὑρίσκεται. Μετὰ δύο ἢ τρεῖς ὥρας ἄρχεται πάλιν ἡ συρροὴ τῶν ἀνθρώπων· ὁ δὲ γαμβρός, ἀφοῦ πρῶτον ἡ ἰδία αὐτοῦ μήτηρ πλύνῃ καὶ ἐνδύσῃ αὐτὸν καὶ θέσῃ εἰς τοὺς κόλπους του τὸ φυλακτήριον ὅπως μὴ μαγευθῇ καὶ βασκανθῇ, ἐξέρχεται εἰς ὑποδεξίωσιν αὐτῶν. Τὰ αὐτὰ καὶ εἰς τὴν νύμφην ἐκ μέρους τῆς μητρὸς αὐτῆς καὶ τῆς πενθερᾶς γίνονται, πρὶν ἢ ἐμφανισθῇ ἐν τῷ μέσῳ τῶν γυναικῶν»[4].

Ἀλλὰ τὸ κύριον τοῦ γάμου συμπόσιον ἐν Κάσῳ γίνεται ἄλλην ἡμέραν μετὰ τὴν τοῦ γάμου Κυριακήν, ἑορτὴν συνήθως. Κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην μάγειροι προσκαλοῦνται οἱ ἐπιτηδειότεροι, χοῖροι καὶ βόες οὐκ ὀλίγοι θύονται, δι' ὧν παντοδαπὰ παρασκευάζονται ὄψα· οἱ κλίβανοι ἑτοιμάζουσιν ἄρτους διὰ τῶν ὡς ἀνωτέρω εἴρηται ὑλοτομηθέντων ξύλων, καὶ ἐν γένει πᾶσα φροντὶς καὶ προσπάθεια καταβάλλεται, ὅπως εὐχαριστηθῶσιν οἱ τιμήσοντες τὸν γάμον ἔκ τε τῆς

---

127 κ.ἑ.]]. Παρ' Ἀλβανοῖς «ρόφοῖνε κjόφσινε ε τρασεγουάσινε !»=νὰ ζήσουν καὶ νὰ περάσουν εὐτυχισμένα (*Hahn* Alb. St. I, 145), ἀνταποκρίνονται δὲ «Πολύχρονος», χαιρετισμὸς ἐκ τῶν βυζαντινῶν χρόνων παραμείνας, περὶ οὗ ἰδοὺ τί λέγει ὁ *Henry de Valenciennes* (Continuation de la Chronique de Geoffroi de Ville-Hardoin σ. 294 Buchon): «Et quant li emperères entra en Thèbes, dont peussiés oir un si grant *polucrone* de Palpas et d' Alcontes, et d' ommes et de fames».

1) Πανδώρα ΙΑ', 449.

2) *Χασιώτης* σ. 49 ἀρ. 34.

3) [[Εἰσαγωγὴ ὑπὸ πενθερᾶς εἰς τὸν νυμφικὸν θάλαμον παρ' ἀρχαίοις : *Hermann* Privaltalt. σ. 275. Ἐν Πυργίῳ Χίου ὡδήγουν τὴν νύμφην οἱ γονεῖς, ὁ κουμπάρος, ὁ σύντροφος καὶ ἡ συντρόφισσα (*Κανελλάκη* Χιακὰ ἀνάλ. σ. 141)]].

4) Ἐν Λέσβῳ. Πανδώρα ΙΓ', 471—2.

ἀφθονίας καὶ τῆς λαμπρότητος. Ἤδη πᾶς τις ἔρχεται μετὰ τῆς οἰκογενείας του τὴν λαμπροτέραν περιβεβλημένος ἐσθῆτα· ἑκάστη γυνὴ δὲ κομίζει σίτου μόδιον. Ἀφοῦ ἱκαναὶ φθάσωσιν εἰς τὸν οἶκον τῆς *χαρᾶς* καὶ εὐχηθῶσι τοὺς νυμφίους, σχηματίζουσι χορόν, καὶ ἐν τῷ οἴκῳ καὶ ἐν τῷ ὑπαίθρῳ. Περὶ δὲ μεσημβρίαν παρατίθεται ἡ τράπεζα [1]), *τάβλα* καλουμένη, ὅπου οἱ *γαμηλιῶται* καθέζονται χωριστὰ τῶν γυναικῶν. Πέντε καὶ ἕξ οἶκοι δὲν χωροῦσι τοὺς συμπότας πολλάκις. Καὶ οἱ μὲν γέροντες κατέχουσι τὴν καλυτέραν θέσιν τῆς τραπέζης, οἱ δὲ νεώτεροι συγγενεῖς τῶν νυμφίων οἰνοχοοῦσιν. Εἶναι ἀληθῶς τὸ συμπόσιον τοῦτο εὐχάριστον ἀρχαϊκόν, εἰκὼν τῶν ὁμηρικῶν συμποσίων ζῶσα. Οἱ γεραίτεροι ᾄδουσιν ᾄσματα, κατ᾽ ἀρχὰς μὲν περιστρεφόμενα εἰς ἐπαίνους καὶ εὐχὰς ὑπὲρ τῶν νυμφίων, κατὰ μικρὸν δὲ ἀναπολοῦντα τὰς νεανικὰς αὐτῶν ἡμέρας, καθ᾽ ἃς καὶ οὗτοι ποτὲ εὑρίσκοντο εἰς θέσιν παραπλήσιον τῇ τῶν νυμφίων. Τῶν νεωτέρων δὲ τὸ ᾆσμα ἀποπνέει ἔρωτα, χαράν, ἐλπίδας. Ἀφοῦ δὲ χορτασθῶσιν ἅπαντες καὶ σίτου καὶ οἴνου, εὐχηθῶσιν εἰς τοὺς νυμφίους, καὶ τραγῳδήσωσιν, ἐγείρονται καὶ ἀπέρχονται εἰς μέρος τι ὕπαιθρον ὁμαλὸν καὶ εὐρύχωρον, ὅπου σχηματίζουσι χορόν· ἐνταῦθα πρόκειται νὰ εὐφημισθοῦν οἱ νυμφίοι, καὶ πᾶς εἰς τὸν γάμον ἐλθὼν ὀφείλει νὰ χορεύσῃ, ὥστε ἕνεκα τούτου σχηματίζεται κύκλος τεράστιος. Περὶ τὴν δευτέραν μετὰ μεσημβρίαν νεανίαι καὶ παρθένοι ἀπέρχονται, οἱ μὲν συνοδεύοντες τὸν γαμβρόν, αἱ δὲ τὴν νύμφην· σχηματίζουσι δὲ δύο πτέρυγας, οὕτως εἰπεῖν, ὧν πυροβολισταὶ καὶ μουσικοὶ προηγοῦνται, καὶ οὕτω προσέρχονται εἰς τὸν χορόν, εἰς ὃν λαμβάνει μέρος ὁ γαμβρὸς καὶ ἡ νύμφη παρ᾽ αὐτῷ, ὁ σύζυγος παρὰ τῷ συζύγῳ, ὁ ἀδελφὸς παρὰ τῇ ἀδελφῇ, καὶ οὕτω καθεξῆς πᾶσα τάξις καὶ ἡλικία. Οἱ λυρισταὶ καὶ οἱ αὐληταὶ εὑρίσκονται ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κύκλου, ὡς καί τινων ἄλλων περιέργων θεατῶν πλῆθος, οἵτινες δὲν δύνανται νὰ χορεύσωσιν. Ἕκαστος λυριστὴς προσέρχεται εἰς τὸν γαμβρὸν καὶ τὸν ἐπαινεῖ, *εὐφημίζει*, γονατίζων ἐνώπιον αὐτοῦ, εἶτα δὲ εἰς ἅπαντας τοὺς χορευτάς, παρ᾽ ὧν λαμβάνει δῶρα· ἑπομένως προσφέρονται γλυκύσματα, ὧν τὸ ἐγχώριον εἶναι ἄλευρος μετὰ μέλιτος συμπεφυρμένος, *ζυμόμελι* καλούμενον. Ἀφοῦ δὲ οἱ λυρισταὶ γονατίσωσιν ἐνώπιον ὅλων, οἱ χορευταὶ λάβωσιν ὅλοι *ζυμόμελι*, διαλύεται ὁ χορός, τοῦ γαμβροῦ πρώτου ἀπερχομένου μετὰ τῆς νύμφης [2]).

---

1) *Ἀντωνιάδου* Κρητηΐς σ. 7 [[δ' ἐκδ. σ. 14]]:

Τράπεζαν στρώνουσιν ἄλλοι, μακρὰν ὡς κατάρτιον πλοίων
λίθων ἐπάνω σανίδας ἐρείδοντες· κ᾽ ἕδρας
φέρουν παχείας δοκούς, ἑκατέρωθεν θέτοντες ταύτας.
Πέριξ δὲ πάντες καθίζουν, ὁπόσοι κληθέντες εἰς γάμον,
ἔφερον τράγον ἢ ἄρνα ἢ ἄρτων πεντάδα μιγάδων,
εἴτε καὶ οἶνον γλυκὺ τῆς Κισσάμου τ᾽ ἀμπέλινον νᾶμα.
Ἄσματα ψάλλουν κατόπιν, ἀρχαίων ῥυθμῶν μελῳδίαν,
ἣν τινα ζῶσαν εἰσέτι τῆς Κρήτης τὰ ὄρη τηροῦσι.

2) Ἐρατὼ Α΄, 116—8. [[Ὅτι γάμος δὲν νοεῖται ἄνευ εὐωχιῶν καὶ διασκεδάσεων μαρτυροῦσιν ἱκαναὶ παροιμίαι, ὧν ἀναγραφὴν βλ. ἐν ΙΙΙΙ. λ. γάμος, καὶ δὴ ὑπ ἀρ. 15. 16. 23. 30. 33. Ξεφάντωσις μετὰ τὸ στεφάνωμα ἀναφέρεται καὶ ἐν Βελθάνδρῳ στ. 1035 σ.

Τὰ συμπόσια τοῦ γάμου ἐσυνηθίζοντο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις· ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἡ Ἀθηνᾶ παρ' Ὁμήρῳ ἐρωτᾷ τὸν Τηλέμαχον ἅμα εἶδε τὸ θορυβῶδες τῶν μνηστήρων συμπόσιον:

Τίς δαίς, τίς δ' ὅμιλος ὅδ' ἔπλετο; τίπτε δέ σε χρεώ;
εἰλαπίνη, ἠὲ γ ά μ ο ς; ἐπεὶ οὐκ ἔρανοι τάδε γ' ἐστίν [1])

καὶ ἀλλαχοῦ ἀναφέρεται ἑστίασις, ἣν ὁ Μενέλαος ποιεῖ ἐπὶ τῷ γάμῳ τῶν τέκνων του [2]). Γνωστὰ δὲ τὰ παρὰ Γάλλοις ὅμοια, τὰ festins des noces καλούμενα [3]).

---

159. 1336—7 σ. 168 Legrand, ἐν *Πετρίτση* Διγεν. στ. 2101 κἑ. σ. 196 Λάμπρου· συμπόσιον γάμου ἐν Στάθῃ πρ. Γ' στ. 360 κἑ. σ. 166 Σάθα (βλ. καὶ στ. 551 σ. 175). Περιγραφὰς τῶν κατὰ τὰ συμπόσια τοῦ γάμου ἐθιζομένων βλ. ἐν περιοδικῷ Ὀλύμπια 1896 Α', 269 (Τσιβέρι Ἄργους). *Γουσίου* Πάγγ. σ. 61. Χιακ. Χρονικ. (*Ἀμάντου*) 1911 Α', 83 (Παρπαριᾶς Χίου). *Σταματιάδου* Ἰκαριακὰ σ. 110. *Γαβαλᾶ* Σίκινος σ. 43, καὶ μετὰ τῶν κατ' αὐτὰ ᾀδομένων ᾀσμάτων: Ἑστία 1883 ΙΕ', 361 (Καταφυγίου Ὀλύμπου). Ἡμερ. Σκόκου 1910 σ. 368 (Βελβεντοῦ). *Λουλουδοπούλου* Ἀνέκδ. συλλ. σ. 185—6 (Καρυῶν Καβακλῆ). Ἐν Σεβεδίκῳ Δωρίδος ἡ νύμφη κερνᾷ τοὺς συνδαιτυμόνας (Ἐπιθ. πολιτ. φιλολογ. 1882 Γ', 59)· ὁμοίως καὶ ἐν Λακκοβικίοις Μακεδονίας (*Γουσίου* ἔνθ. ἀν.), ἐν δὲ Κατιρλὶ Βιθυνίας ὁ γαμβρὸς (*Π. Γ. Μακρῆ* Κατιρλὶ σ. 96). Ἐν Λάστᾳ Γορτυνίας τοῦ συμποσίου προεδρεύει ὁ κουμπάρος (*Λάσκαρη* Λάστα σ. 109), ἐν Νισύρῳ δὲ τὴν θέσιν τοῦ συμποσιάρχου κατεῖχεν ὁ ἑκάστοτε ἀρχιερατικὸς ἐπίτροπος, ὅστις ὤφειλε νὰ εὐλογήσῃ πάντας τοὺς συνδαιτυμόνας (*Γ. Παπαδοπούλου* Γεν. περιγρ. Νισύρου σ. 63). Οἱ προσκεκλημένοι τῆς νύμφης, ἀναχωροῦντες μετὰ τὴν εἰς τὴν οἰκίαν εἴσοδον τῶν νεονύμφων, δὲν συμμετέχουσιν εἰς τὸ γαμήλιον συμπόσιον ἐν Μακεδονίᾳ (Ἐθν. Ἀγ. 1901 Δ', 157). Ἐν Κύπρῳ τὸ γενικὸν συμπόσιον παρετίθετο τὴν μεσημβρίαν τῆς Δευτέρας, τὴν δὲ Τρίτην εἰς τοὺς ἱερεῖς (*Λουκᾶ* σ. 94)]].

1) Ὀδυσσ. α, 225.

2) Ὀδυσσ. δ, 3 κἑ. [[Μαρτυρίαι περὶ γαμηλίου τραπέζης παρ' ἀρχαίοις Ἕλλησι: *Πλουτάρχ.* Συμποσ. προβλ. Δ', γ', 2 σ. 667 a. *Becker-Göll* Charicles III, 356. 368 κἑ. 380 κἑ. *Schoemann* Gr. Alt. [4] II, 558. 560. *Hermann* Privataltert. 271. 272. *Iv. Müller* Gr. Privataltert. 446 b. 447 c. d. Παρὰ Ρωμαίοις: *Marquardt* Röm. Privatalt. I, 49—50. Παρὰ Βυζαντινοῖς: *Ῥάλλη καὶ Ποτλῆ* Σύνταγμ. Ε', 387. 388. Παρ' Ἰνδοῖς: *Haas* ἐν *Weber's* Ind. Stud. V, 326. Περὶ τῆς σημασίας τοῦ γαμηλίου συμποσίου βλ. Rev. de l' hist. des relig. 1910 τ. 62 σ. 325 κἑ. Γενικῶς: *Gubernatis* Usi nuziali σ. 199—209 (ii, 22. Cibi e banchetti nuziali)]].

3) [[Ἐν Landernau τῆς Βρετάνης ἕκαστος τῶν κεκλημένων φέρει τὸ φαγητόν του (*Nore* Coutumes σ. 194). Βλ. καὶ Rev. de l' hist. d. relig. 1910 τ. 62 σ. 327. Γαμήλια γεύματα ἐξ ἐράνου συνηθίζονται καὶ παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ. Οὕτω ἐν χωρίῳ παρὰ τὸν Ἀχελῷον οἱ κεκλημένοι κομίζουσι τὰ τρόφιμα διὰ τὸ δεῖπνον τοῦ γάμου (Ἑβδομ. 1889 φ. 25 σ. 4 β—γ), ὡς καὶ διὰ τὸ τῆς παραμονῆς (αὐτ. σ. 3 β—γ). Ἐν τοῖς περὶ τὰ Βιτώλια χωρίοις κατὰ τὸ συμπόσιον τῆς ἑσπέρας τῆς Κυριακῆς οἱ προσκεκλημένοι ἔφερον ἄρτον μέγαν ἐψημένον ὑπὸ τὴν γάστραν, ἐν ταψὶ μετὰ μαγειρεύματος ἐκ κρέατος ἢ ἐξ ἰχθύων καὶ τὴν τσότραν (Ἀκρόπολ. φιλ. 1889 σ. 791). Καὶ ἐν Κύθνῳ οἱ κεκλημένοι προσήρχοντο παρεσκευασμένον ἔχοντες φαγητόν τι πρὸς τῷ ὑπὸ τῶν νεονύμφων παρατεθειμένῳ (*Βάλληνδα* Κυθν. σ. 112). Ἐν Ἰκαρίᾳ τὰ τρόφιμα ἐκομίζοντο ὑπὸ τοῦ κουμπάρου καὶ τῶν συγγενῶν (*Σταματιάδου* Ἰκαριακὰ σ. 109). Τὰ προσφερόμενα ἐν Παρπαριᾷ Χίου ὑπὸ τῶν κεκλημένων μικρὰ χρηματικὰ δῶρα (ἀπὸ ἑνὸς γροσίου μέχρι μετζητίου), ὅταν ἀσπάζωνται τοὺς νεονύμφους ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐξοδεύονται τὴν ἑσπέραν εἰς τὰ παιχνίδια καὶ τὸν χορόν

Ἡ Δευτέρα διέρχεται ἐν χοροῖς καὶ διασκεδάσεσιν [1]· ἐν Κρήτῃ λούουσιν ὅτε γαμβρὸς καὶ ἡ νύμφη τοὺς πόδας εἰς κρήνην καὶ συνέλκουσιν ἀμφότεροι πίτταν· ὁ λαβὼν τὸ μεγαλύτερον τεμάχιον θὰ εἶναι εὐτυχέστερος καὶ θὰ ζήσῃ περισσότερον [2]).

Τὴν τρίτην ἡμέραν φίλαι καὶ συγγενεῖς τῆς νύμφης τὴν παραλαμβάνουσι καὶ τὴν φέρουσιν εἰς τὴν πηγὴν ἢ τὸ φρέαρ, ὅπου πανηγυρικῶς ἀντλοῦσιν ὕδωρ [3]). Ἀλλαχοῦ κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν γίνονται τὰ πρὸς τοὺς νεονύμφους

εἰς δὲ τὸ τραπέζι τοῦ *ἀντίγαμου* τρώγονται ὄρνιθες ἀφαιρεθεῖσαι ἀνὰ μία ἐξ ἑκάστου αὐτῶν (Χιακ. Χρονικὰ Α΄, 83). Παρὰ τοῖς Βλάχοις τὸ συμπόσιον τῶν γάμων εἶναι εὐτελέστατον (*Εἰχτὰλ* παρὰ *Βικέλα* Διαλέξ. σ. 309—310)]].

1) *Wachsmuth* σ. 99. Κακῶς ὁ Wachsmuth ἀναφέρει ἐγερτικὰ ᾄσματα, ἐνῷ τοιαῦτα δὲν ὑπάρχουσι, τὸ δὲ ὑπ' αὐτοῦ ἀναφερόμενον *Τώρα τὰ πουλιά, τώρα τὰ χελιδόνια* κλπ. δὲν ᾄδεται εἰς τοιαύτην περίστασιν. [[Τὸ ᾆσμα τοῦτο περιλαμβάνεται καὶ ἐν *Πολίτου* Ἐκλογαῖς (ἀρ. 147 Α΄), ἔνθα σημειοῦται ὅτι ᾄδεται κατὰ τὰς ἑωθινὰς ὥρας. Πρβλ. καὶ Λαογρ. Α΄, 318. Καὶ ἐν Κύθνῳ τῇ ὑστεραίᾳ τοῦ γάμου, πρωΐας ἔτι οὔσης, οἱ *γαμῶται* μετὰ μουσικῆς ἐλθόντες ᾄδουσι πρὸ τοῦ νυμφῶνος τὰ *ξυπνητούρια* (*Βάλληνδα* Κυθν. σ. 113).—Κατὰ τὸν ἐπακολουθοῦντα τὸ γαμήλιον γεῦμα χορόν, ἐν Λακκοβικίοις τῆς Μακεδονίας ὁ γαμβρὸς συνεχόρευε μετὰ τῆς νύμφης, τοῦ κουμπάρου καὶ τῶν γονέων (*Γουσίου* Πάγγ. σ. 61). Εἰς τὴν δυτικὴν Μακεδονίαν ὁ χορὸς γίνεται εἰς πλατεῖάν τινα· καὶ τὸν σύρει πρῶτον μὲν ὁ πενθερὸς καὶ ἡ πενθερά, ἔπειτα δὲ ὁ γαμβρὸς καὶ ἡ νύμφη (Ἐθν. Ἀγ. 1901 σ. 157). Ἡ μήτηρ τοῦ γαμβροῦ προεξῆρχε τοῦ χοροῦ ἐν Μαλακοπῇ Μ. Καππαδοκίας (Ξενοφάν. Δ΄, 430). Ἐν ὑπαίθρῳ γίνεται ὁ χορὸς καὶ ἐν Κύθνῳ, ὁ δὲ γαμβρὸς πρῶτος τὸν *ἀνοίγει* σύρων τὴν νύμφην (*Βάλληνδα* Κυθν. σ. 112—3). Ἐν Ἀμοργῷ πρῶτον λαμβάνουσι μέρος οἱ νεόνυμφοι, παράνυμφοι καὶ συγγενεῖς καὶ εἶτα οἱ λοιποὶ (*Γάσπαρη* Ἀμοργὸς σ. 67). Ἐν Ἰκαρίᾳ χορεύει ἕκαστος πρῶτον μετὰ τοῦ νυμφίου, εἶτα μετὰ τῆς νύμφης καὶ κατόπιν μετὰ τῆς παρανύμφου (*Σταματιάδου* Ἰκαρ. σ. 109· βλ. καὶ αὐτ. σ. 112—3 περιγραφὴν τῶν κατὰ τὸν χορὸν καὶ ᾀσμάτων). Εἰς πλατεῖάν τινα γίνεται ὁ χορὸς ἐν Νισύρῳ καὶ κατ' ἀρχὰς ὁ πρῶτος παράνυμφος χορεύει τὴν νύμφην μετὰ τοῦ γαμβροῦ εἰς τὸ ἔμπροσθεν μέρος τοῦ χοροῦ (*Γ. Παπαδοπούλου* Γεν. περιγρ. Νισύρου σ. 62· βλ. καὶ αὐτ. σ. 64—7 : χορὸς κατὰ τὴν δευτέραν ἡμέραν καὶ ᾆσμα κατ' αὐτόν). Ἐν Σαράντα Ἐκκλησίαις εἰς τὸν χορὸν ἅπαξ μόνον ἐλάμβανε μέρος ἡ νύμφη καὶ ἔκαμνε τρεῖς γύρους (Θρᾳκ. Ἐπ. 1897 σ. 193). Ἐν Καρυαῖς Καβακλῆ ἐγίνετο καὶ χορὸς μετημφιεσμένων (*Λουλουδοπούλου* Ἀνέκδ. συλλ. σ. 188)]].

2) *Ἀντωνιάδου* Κρητηΐς σ. 69 κέ.

3) *Fauriel* I σ. XXXVI—XXXVII : «Le troisième jour, les parentes et les amies de la mariée vont la prendre chez elle, en grande pompe, pour la conduire à la fontaine du lieu. En y arrivant, elle remplit d' eau un vase neuf qu' elle a apporté à cet effet, et jette dans la fontaine différentes provisions mêlées avec des miettes de pain ; après quoi commencent les danses en rond autour de la fontaine. Ces danses sont censées le dernier acte des fêtes du mariage, et la contrainte jusque-là obligée des deux époux cesse enfin». *Wachsmuth* σ. 100 : «Den dritten Tag bildet den Schluss der gesammten Festlichkeiten noch eine eigenthümliche Feier, welche folgendermassen vor sich geht. In festlichem Zuge wird die Neuvermählte nach der Quelle oder dem Brunnen geführt, woraus sie in Zukunft ihren Wasserbedarf zu entnehmen hat. Dieser Akt ist so obligatorisch, dass er auch dann nicht unterlassen werden darf, wenn zufällig das Wasser dasselbe bleibt als das war, aus welchem die Vermählte bisher geschöpft hat. An der Quelle angekommen muss sie diese feier-

δῶρα, ὡς ἀνωτέρω διελάβομεν. Ἐν Λευκάδι τὴν πρωΐαν τῆς Τρίτης, ἐξαρτήσαντες τὸν νυμφικὸν χιτῶνα τῆς νύμφης (φέροντα ἤδη τὰς κηλῖδας τῆς παρθενίας) εἰς τὴν κορυφὴν σημαίας, πορεύονται πάντες εἰς πηγὴν ἢ φρέαρ· ἐκεῖ δὲ πλύναντες τὸν χιτῶνα, καὶ φαγόντες τὸ πρωτόπλαστον κουλλούριον, δίδουσι τέλος εἰς τοὺς γάμους [1]· ἐν Μάνῃ συνηθίζουσι νὰ πυροβολῶσι τὸν χιτῶνα

---

lich begrüssen und in hohler Hand aus ihr trinken, dann wirft sie einige Geldstücke, auch verschiedene Esswaaren in dieselbe hinein. Hierauf folgt ein von Gesang begleiteter Rundtanz um die Quelle». Ὅμοια συνηθίζουσι καὶ οἱ Ἀλβανοί (*Hahn* Alb. St. I, 147). [[Καὶ ἐν Γιάννιτσᾳ Καλαμάτας τὴν τρίτην ἀπὸ τοῦ γάμου ἡμέραν ὁδηγεῖται ἡ νύμφη εἰς τὴν βρύσιν τοῦ χωρίου, παρευρισκομένων πολλῶν συγγενῶν, ἰδίως γυναικῶν· ἔχουσι μαζί των ἕν ψωμί, τυρὶ καὶ ἀγγεῖον οἴνου, ἡ δὲ νύμφη δεδεμένα ἐντὸς μανδηλίου σῖτον, ὄρυζαν, σταφίδας καί τινα κερμάτια, ἅτινα ῥίπτει εἰς τὴν πηγὴν καὶ νίπτεται, οἱ δὲ παῖδες βουτοῦν νὰ πάρουν τὰ χρήματα. Εἶτα τρώγουσιν ὅλοι τὸ ψωμίον, τὸν τυρὸν καὶ πίνουσι τὸ κρασί, τὸ δὲ κενωθὲν ἀγγεῖον τοῦ οἴνου πληροῦσιν ὕδατος, ἐξ οὗ κατὰ τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν οἰκίαν εἰς γεμίζει δύο ποτήρια, ὧν τὸ ἓν δίδει εἰς τὸν γαμβρόν, τὸ δ' ἄλλο εἰς τὴν νύμφην. Μὲ τὸ ὕδωρ τοῦτο καταβρέχουσιν ἀλλήλους διὰ νὰ εἶναι δροσεροὶ πάντοτε (Κατ' ἀνακοίνωσιν Γ. Βελμάχου, ἱερέως). Βλ. καὶ Ν. Σιὼν Ϛ', 1120. Πρβλ. καὶ *Λαμπρίδου* Ἠπειρ. μελετ. Ζ', 25. Δωδώνη 1896 σ. 119. ΚΠ. Σύλλ. Η', 549. *Ἐλπίδος Μελαίνης* Κρητ. Μέλισσα σ. 62—3 (β' ἐκδ. σ. 40). *Βλαστοῦ* Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ σ. 139—140. Ἐν Μακεδονίᾳ τὴν Τετάρτην τὸ πρωῒ ἡ νύμφη λαβοῦσα ἀγγεῖόν τι περιέρχεται ἁπάσας τὰς κρήνας τοῦ χωρίου καὶ ἀντλεῖ ἐξ ἑκάστης ὀλίγον ὕδωρ (Ἐθν. Ἀγ. 1901 σ. 158). Ἡ ἄντλησις ὕδατος ἐγίνετο τὴν ὀγδόην μετὰ τὸν γάμον ἡμέραν, κατὰ τὴν *ἀντίχαρα*, ἐν Συλάτοις Ἰκονίου (*Σ. Φαρασοπούλου* Τὰ Σύλατα σ. 39. Ξενοφάν. Β', 287) καὶ ἐν Σινασῷ (*Ρ. Ἐλευθεριάδου* Σινασός σ. 81. *Ι. Ἀρχελ. Σαραντίδου* Σινασός σ. 81). Ξένα παράλληλα βλ. ἐν Zs. f. Ethnologie 1909 σ. 671. Ἐν Στεμνίτσῃ Γορτυνίας «ὅταν θὰ ἐπήγαινε ἡ νύφη γιὰ νερό, θὰ ἔπαιρνε κ' ἕνα παιδὶ κοντά» (κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Κασιμάτη), ἔρριπτε δέ, ἐν Λάστᾳ, εἰς τὸν σωλῆνα ἀργυροῦν κέρμα (25—100 λεπτ.), τὸ ὁποῖον ἔπαιρνε τὸ παιδὶ (*Λάσκαρη* Λάστα σ. 112). Πρβλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 256, 2. Ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐθίμου βλ. *Wünsch* ἐν Strena Helbigiana 1900 σ. 342—3. Περὶ προσφορᾶς εἰς πηγὰς ὑπὸ νύμφης πρβλ. καὶ *Grimm* Deutsch. Myth. [4] σ. 484 κέ. 497]].

1) Ἐφημερὶς Φιλομαθῶν ΙϚ' σ. 1687. ΚΠ. Σύλλ. Η', 412. [[Ἑστία 1877 Δ', 702. Πολλαχοῦ συνηθίζετο ἡ ἐπίδειξις τῶν σημείων τῆς παρθενίας (πρβλ. καὶ τὴν ἑπομένην σημείωσιν. Βλ. καὶ Ἑβδομ. 1887 ἀρ. 25 σ. 2 γ ἐν Μάνῃ): Ἐν Τσιβέρι Ἄργους τὴν ἐπαύριον περιφέρουσι ταῦτα ἐπὶ δίσκου ἀνθοστολίστου εἰς τοὺς συμπεθέρους, οἵτινες ῥίπτουσιν ἐπ' αὐτοῦ δῶρόν τι ἢ ἀργυρᾶ κέρματα (Ὀλύμπια 1896 Α', 286). Καὶ ἐν Λάστᾳ τῆς Γορτυνίας *κερνάγανε* οἱ κεκλημένοι τὰ ἐπιδεικνυόμενα εἰς αὐτοὺς *σημάδια* (*Λάσκαρη* Λάστα σ. 109). Εἴς τινα χωρία τῆς Λευκάδος τὴν Τρίτην μετὰ τὸν γάμον περὶ τὴν 10ην π. μ. ὑπὸ τὴν συνοδίαν τῶν προσκεκλημένων καὶ τῶν μουσικῶν ὀργάνων ἐφέρετο ἐπὶ δίσκου κεκαλυμμένου διὰ μεταξίνου μανδηλίου τὸ αἱματωμένον ὑποκάμισον τῆς νύμφης εἰς τὴν μητέρα αὐτῆς (κατ' ἀνακοίνωσιν Σ. Δάλλα, γυμνασιάρχου· κατ' ἄλλην ὅμως εἴδησιν, ἐν Λαογρ. Α', 318, ἐκρεμᾶτο τὴν πρωΐαν τῆς Δευτέρας εἰς τὴν θύραν τοῦ νυμφικοῦ θαλάμου). Ἐν Γιάννιτσᾳ Καλαμάτας ἔπρεπε νὰ μείνῃ ἐκτεθειμένον εἰς κοινὴν θέαν κατὰ τὴν δευτέραν καὶ τρίτην ἡμέραν, ἐνόσῳ διήρκει ἡ εὐωχία (Κατ' ἀνακοίνωσιν Γ. Βελμάχου). Ἐν Μισενικόλᾳ Καρδίτσης μετὰ τὸν γάμον συνεκροτεῖτο συμβούλιον γραϊδίων πρὸς ἐξέτασιν τῶν ἀσπρορρούχων τῆς νύμφης (παρὰ Α. Λαδιᾶ). Ἡ παράνυμφος, ἐν Σαράντα Ἐκκλησίαις, ἐπεσκέπτετο τὴν ἐπιοῦσαν τοῦ γάμου τὴν συζυγικὴν κλίνην καί, ἂν μὲν εὕρισκεν ἐπὶ τῶν σινδόνων κηλῖδας αἵματος, διεκήρυττε τὴν ἁγνότητα τῆς νύμφης, εἰδ' ἄλλως ἐπετρέπετο τῷ γαμβρῷ νὰ καταλίπῃ ταύτην, ὡς σπιλωθεῖσαν προηγουμένως (παρὰ Στ. Ψάλτου). Τὸ

τοῦτον [1]), καὶ ἐν Κερκύρᾳ, ὡς διηγεῖται ὁ Saint-Sauveur [2]), τὸν ἔθετον ἐπὶ τραπέζης ἐν μέσῳ γλυκυσμάτων καὶ φιαλῶν οἴνου καὶ ἐχόρευον πέριξ αὐτῆς [3]).

Καὶ κατὰ τὴν τρίτην ἡμέραν ἐξακολουθοῦσι τὰ συμπόσια καὶ αἱ διασκεδάσεις [4]), ὁ δὲ γαμβρὸς οἰκουρεῖ, διότι κακὸν νομίζεται *νὰ περάσῃ τρίστρα-*

θιμον τοῦ ἐπιδεικνύειν τὸ ὑποκάμισον τῆς νύμφης ἀναφέρεται καὶ ἐν Βελθάνδρῳ στ. 1041 κέ. (*Ellissen* Analekten τ. V σ. 108. Βλ. καὶ σ. 248).

1) [[Εἰς τὰ παρὰ τὸν Ταΰγετον χωρία διαρκοῦντος τοῦ γαμηλίου συμποσίου ὁ γαμβρὸς μετὰ τῆς νύμφης ἀποσύρονται εἰς τὸν νυμφικὸν θάλαμον. Μετὰ τοῦτο, θέτει ὁ γαμβρὸς ἐντὸς δίσκου ἢ κανίστρου τὸ αἱματωμένον ἐσώβρακον τῆς νύμφης καὶ παραδίδει αὐτὸ εἰς τὴν μητέρα του, ἢ τὴν πενθεράν του, ἢ τὴν συμπενθέραν τοῦ συνοικεσίου. Αὕτη μεταβαίνει εἰς τοὺς δαιτυμόνας, οἵτινες τὸ *κερνᾶνε*, ἤτοι ῥίπτουσιν εἰς τὸν δίσκον κοσμήματα ἢ χρήματα· τὰ χρήματα εἶναι δῶρον εἰς τὴν περιφέρουσαν τὸν δίσκον. Κατόπιν οἱ δαιτυμόνες πυροβολοῦσι τὸ ἐσώβρακον, πετῶντες αὐτὸ εἰς τὸν ἀέρα καὶ σημαδεύοντες αὐτὸ (Κατ' ἀνακοίνωσιν Ξενοφ. Στελλάκη). Καὶ ἐν Μαλιτσίνᾳ Λακεδαίμονος ἐπυροβόλουν τὴν Δευτέραν τὸ ὑποκάμισον τῆς νύμφης (Κατ' ἀνακοίνωσιν Δ. Γραφειάδου). Ἐν Καλαβρύτοις, καθ' ἣν ὥραν ἐγερθῇ τῆς κλίνης ὁ γαμβρός, ῥίπτουσιν ἕνα τουφέκι, εἰς σημεῖον ὅτι ἡ νύμφη εὑρέθη παρθένος (Κατ' ἀνακοίνωσιν Α. Κωνσταντινοπούλου). Διὰ πυροβολισμῶν ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ ῥιπτομένων ἐξηγγέλλετο ἡ παρθενία τῆς νύμφης καὶ ἐν Γιαννίτσοις Καλαμάτας (κατ' ἀνακοίνωσιν Γ. Βελμάχου), ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι (Ἡμερολ. Σκόκου 1908 σ. 203), ἐν Σαράντα Ἐκκλησίαις (κατ' ἀνακοίνωσιν Σταμ. Ψάλτου), ἐν Καστελλορίζῳ (Παρνασσὸς 1878 Β', 885), ἐν Κύπρῳ (*Λουκᾶ* Φιλολ. ἐπισκ. σ. 93) κ. ἀ. Οἱ συγγενεῖς, εἰς ἐκδήλωσιν χαρᾶς, ἀνταπήντων διὰ πυροβολισμῶν ἐν Τσιβέρι Ἄργους (Ὀλύμπια ἔνθ. ἀν.), τοὺς δ' ἐξαγγελτικοὺς τῆς τιμιότητος τῆς νύμφης πυροβολισμοὺς ὑπεδέχοντο ἐν χοροῖς καὶ ὀργάνοις εἰς τὰ νοτιανατολικὰ καὶ νοτιοδυτικὰ χωρία τῆς Λευκάδος (κατ' ἀνακοίνωσιν Σ. Δάλλα), ἐν Λάστᾳ τῆς Γορτυνίας (*Λάσκαρη* Λάστα σ. 111) κ. ἀ]].

2) *Saint-Sauveur* Voyage τ. II σ. 41. [[Ἐν Κύπρῳ οἱ παράνυμφοι ἀποκομίζοντες ἐκ τοῦ νυμφικοῦ θαλάμου τὰς σινδόνας ἐχόρευον αὐτὰς ἐνώπιον τῶν κεκλημένων (*Λουκᾶς* ἔνθ. ἀν.)]].

3) [[Ἐν Μεσσήνῃ, Φιλιατροῖς, Μεγαλοπόλει κ.τ.λ. τὴν δευτέραν μετὰ τὸν γάμον ἡμέραν οἱ συγγενεῖς τῆς νύμφης ἐν συνοδίᾳ βιολίων καὶ ᾄδοντες ἢ χορεύοντες περιήρχοντο τὴν πόλιν, κεκαλυμμένοι τὴν κεφαλὴν διὰ λευκοῦ μανδηλίου, ὑποδηλοῦντος τὴν ἀποδειχθεῖσαν τῆς νύμφης ἁγνότητα (Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀδ. Ἀδαμαντίου). Ἐν Κύθνῳ ὑπῆρχεν ἡ παιγνιώδης συνήθεια νὰ *σαμαρώνουν* τὴν ἐπιοῦσαν τὸν παράνυμφον, πρὸς ὑπόδειξιν ὅτι κατελύθη ἡ παρθενία τῆς νύμφης (*Βάλληνδα* Κυθν. σ. 113). Περὶ ἐλέγχου τῆς ἁγνείας τῆς νύμφης παρ' ἄλλοις λαοῖς ὡς καὶ γενικῶς βλ. εἰς τὰς ἐν τέλει τῆς παρούσης μελέτης *συμπληρωματικὰς σημειώσεις*]].

4) [[Βλ. καὶ *Γαβαλᾶ* Σίκινος σ. 43—4. Ἐν Γιαννίτσοις Καλαμάτας μετὰ τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ καὶ τὰς εἰς τὸ *νυφοστόλι* εὐχὰς ἄρχεται ἡ εὐωχία παρατεινομένη μέχρι τῆς νυκτός, ὅταν θ' ἀπέλθωσιν οἱ νεόνυμφοι εἰς τὸν κοιτῶνα· οἱ δὲ προσκεκλημένοι, πρὸ πάντων οἱ ἔχοντες *κανίστρι* (δηλ. κρέας, μίαν πίτταν καὶ δύο ὀκάδας οἴνου) πρέπει νὰ μείνωσι μέχρι τῆς τρίτης ἡμέρας εὐθυμοῦντες (Κατ' ἀνακοίνωσιν Γ. Βελμάχου). Ἐν Μακεδονίᾳ διὰ μὲν τοὺς ξένους αἱ ἑορταὶ τῶν γάμων λήγουσι συνήθως τὴν ἑσπέραν τῆς Κυριακῆς, διὰ δὲ τοὺς συγγενεῖς ἐξακολουθοῦσι μέχρι τῆς πρωΐας τῆς Τετάρτης (Ἐθν. Ἀγωγὴ 1901 σ. 157), καὶ κατὰ τὸν *Abbot* (Maced. Folkl. σ. 156) παρατείνονται ἐπὶ ὁλόκληρον δεκαπενθήμερον. Ἐν τοῖς περὶ τὰ Βιτώλια χωρίοις αἱ ἑστιάσεις τῶν συγγενῶν καὶ φίλων παρὰ τῷ γαμβρῷ ἤρχοντο ἀπὸ τοῦ Σαββάτου καὶ ἔληγον τὴν Τρίτην, αἱ δὲ τῆς νύμφης τὴν Δευτέραν (Ἀκρόπολ. φιλολ. 1888 σ. 791). Οἱ χοροὶ καὶ τὰ τραγούδια διαρκοῦσιν ὁλόκληρον ἑβδομάδα συνήθως ἐν Παρπαριᾷ Χίου (Χιακὰ χρονικὰ *Ἀμάντου* 1911

τον[1]). Ὁ Pouqueville περιγράφων τὴν τρίτην ἡμέραν τοῦ γάμου ἐν Κορίνθῳ καὶ Μεγάροις κατὰ τὸ 1816, λέγει ὅτι ἡ κραιπάλη ἔφθανεν εἰς τὸν ἔσχατον βαθμόν, οἱ δὲ συνδαιτυμόνες τόσον εἶχον μεθύσει, ὥστε ἔπινον εἰς τὰ ὑποδήματά των (babouches). Ὁ νονός, ὅστις διευθύνει τὰ τοῦ συμποσίου, δὲν διέτασσε πλέον, καὶ ἄφηνε τοὺς συνδαιτυμόνας νὰ πράττωσιν ὅ τι ἤθελον· παραβάλλει δ' ἐπὶ τέλους τὴν ἡμέραν ταύτην μὲ τὰς ἀλογίας τῶν ἀρχαίων [2]). Τὰς τοιαύτας παρεκτροπὰς ἴσως ἔχουσα ὑπ' ὄψιν ἡ ἐν Λαοδικείᾳ σύνοδος (397 μ. Χ.) ἐκανόνισε τὰ ἑξῆς: «Ὅτι οὐ δεῖ Χριστιανοὺς εἰς γάμους ἀπερχομένους βαλλίζειν ἢ ὀρχεῖσθαι, ἀλλὰ σεμνῶς δειπνεῖν ἢ ἀριστᾶν, ὡς πρέπει Χριστιανοῖς» [3]).

Ὀκτὼ ἡμέρας μετὰ τὸν γάμον τελεῖται ὁ *ἀντίγαμος* ἢ ἡ *ἀντίχαρα*, ὁπότε εὐωχοῦνται οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι εἰς τὸν οἶκον τοῦ γαμβροῦ· τὸ συμπόσιον γίνεται δι' ἐξόδων του, ἐνῷ τὸ συμπόσιον τοῦ γάμου ὁ πατὴρ τῆς νύμφης παραχωρεῖ· ἀλλαχοῦ δὲ καὶ ὁ ἀντίγαμος ὑπὸ τοῦ πατρὸς τῆς νύμφης δίδεται [4]).

Α', 83). Ἐν Τήλῳ ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας αἱ ἑστιάσεις καὶ οἱ χοροί, ἐπαναλαμβάνονται δὲ τὴν ὀγδόην καὶ τὴν τεσσαρακοστὴν ἀπὸ τοῦ γάμου ἡμέραν (Ζωγρ. Ἀγ. Α', 266). Τὴν τρίτην ἀπὸ τοῦ γάμου ἡμέραν οἱ νεόνυμφοι ἀναλαμβάνουσι τὰς ἐργασίας των ἐν Τσιβέρι (Ὀλύμπια 1896 Α', 287). Καὶ ἐν Κρήτῃ κατὰ τὸν ΙΔ' καὶ ΙΕ' αἰῶνα πολυτελέσταται ἦσαν αἱ ἑορταὶ τῶν γάμων, τὰ δὲ συμπόσια διήρκουν πολλάκις ἕνα μῆνα· ὅθεν καὶ ἀστυνομικοὶ περιορισμοὶ προεκλήθησαν (βλ. Byzant. Zs. 1904 XIII, 448. 463. 465, 23. 24). Ὁ κατὰ τὴν πρώτην πεντηκονταετηρίδα τοῦ Ζ' αἰῶνος ζήσας *Θεοφύλακτος ὁ Σιμοκάτης* (Ἱστ. Α', 10 σ. 52 Bonn. 58 De Boor) ἱστορεῖ ὅτι κατὰ τοὺς γάμους τοῦ Μαυρικίου μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως Τιβερίου ἡ πόλις «ἐπανηγύριζεν ἐν ἡμέραις ἑπτά»]].

1) Ἐρατὼ Α', 118.

2) *Pouqueville* Voyage en Grèce 1820 κεφ. 109 σ. 130.

3) Λαοδικείας κανὼν 53 ἐν Συντάγματι θείων κανόνων ἐκδ. *Ῥάλλη καὶ Ποτλῆ* Γ', 219, [[Βλ. καὶ τοὺς ἑρμηνευτὰς (αὐτ. σ. 220)· πρβλ. καὶ καν. 54 καὶ ἑρμηνευτὰς (αὐτ. σ. 220—1). Φωτίου νομοκάν. ΙΓ', 24 (αὐτ. Α', 326). Ὅτι ἠπράκτησεν ὁ κανὼν μαρτυρεῖ ὁ Βαλσαμὼν (αὐτ. Γ', 220)· βλ. καὶ]] *Ματθ. Βλαστάρεως* Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον Γ' κεφ. 7 (αὐτ. Ϛ', 163). [[Ἐκ τῶν ἑρμηνευτῶν (ἔνθ. ἀν.) μαρτυρεῖται χρῆσις κροτάλων ἢ κυμβάλων κατὰ τοὺς γάμους. (Πρβλ. καὶ ΠΠ. Γ', 376—7 λ. γάμος 30). Ἄλλα μουσικὰ ὄργανα κατὰ τοὺς γάμους παρὰ Βυζαντινοῖς: Βλ. *Νικήτ. Χωνιάτ.* (σ. 655 Bonn, ἐν περιγραφῇ ἑορτασμοῦ γάμου ἐν Ἀντιοχείᾳ τῷ 1196): «Ἦν οὖν, ὡς ἐν ταῖς τοιαύταις εἴθισται τελεταῖς, ὁμάδος ἀνθρώπων θαλιαζόντων, κύμβαλά τε δι' ὅλης τῆς νυκτὸς ἐκείνης ἀλαλάζοντα καὶ τύμπανα περικτυπούμενα καὶ ὀρχησταὶ τὼ πόδε παρενσαλεύοντες καὶ χοροὶ γυναίων τοῖς ὑμεναίοις πρόσφορα ᾄδοντες» (κατὰ δὲ τὸ χγρ. τοῦ Μονάχου 250: «καὶ κατὰ τὴν συνήθειαν ἦν σύναξις τῆς ὅλης χώρας ἐκεῖ, κύμβαλά τε καὶ βούκινα καὶ τύμπανα δι' ὅλης ἠλάλαζον τῆς νυκτός»). Κατὰ τοὺς γάμους τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως Καντακουζηνοῦ «σάλπιγγες ἤχησαν ἐπιπλεῖστον καὶ αὐλοὶ καὶ σύριγγες καὶ ὅσα πρὸς τέρψιν ἐξεύρηται ἀνθρώποις» (*Καντακουζ.* Γ', 95 σ. 588 Bonn). Παίγνια θυμελικά: *Ῥάλλη καὶ Ποτλῆ* ἔνθ. ἀν. Β', 356 κἑ. Γ', 220. Ε', 388]].

4) *Χουρμούζης* σ. 29. *Bybilakis* σ. 47. Ἐρατὼ Α', 118. Πανδώρα Θ', 518. *Ἀντωνιάδου* Κρητ. σ. 33. [[β' ἐκδ. σ. 40. *Λαμπρίδου* Ζαγορ. σ. 184. Ἄλλαι μαρτυρίαι περὶ τῆς κατὰ τόπους τελέσεως τοῦ *ἀντιγάμου* μετὰ 8 ἡμέρας: *Γ. Δ. Κριεζῆ* Ἱστορ. Ὕδρας σ. 201 (ὁπότε καὶ παρεδίδετο ὑπὸ τοῦ πατρὸς τῆς νύμφης ἡ ὑποσχεθεῖσα προὶξ εἰς τὸν γαμβρόν). *Βάλληνδα* Κυθν. σ. 113 (βλ. *τοῦ αὐτοῦ* Πάρεργα σ. 46). *Γάσπαρη* Ἀμοργὸς σ. 61. *Λουκᾶ* Φιλολ. Ἐπισκ. σ. 95 (ἐν Κύπρῳ· βλ. καὶ *Σακελλαρίου* Κυπρ. Α', 733). Τὴν ἐπιμένην τοῦ γάμου ἐγίνετο ὁ ἀντίγαμος ἐν Καρπάθῳ (*Wescher-Μανωλακάκη* Δωρ. ψηφ-

Μετὰ εἴκοσιν ἢ τριάκοντα ἡμέρας ἀπὸ τοῦ γάμου στέλλονται εἰς τὸν παράνυμφον 15—20 ἄρτοι καθαροί, καὶ ἓν ἢ ἥμισυ ἀρνίον ψητόν, τὰ δὲ δῶρα ταῦτα καλοῦνται ἐν Κρήτῃ *μπόλια* ἢ *πέτσα* [1]· ἀλλαχοῦ πέμπουσιν εἰς τὸν κουμπάρον ὑποκάμισα καὶ ἀρνία ζωντανά.

Τὴν δευτέραν Κυριακὴν ἀπὸ τοῦ γάμου τὸ *ἀνδρόγυνον* [2]), διότι οὕτως εἰς τὸ ἑξῆς καλοῦνται οἱ σύζυγοι, ὑπάγουσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὅπως λειτουργηθῶσι, καὶ ἐπισκέπτονται ἀκολούθως τοὺς συγγενεῖς καὶ τοὺς εἰς τὴν τελετὴν τοῦ γάμου παρευρεθέντας.

⌜ Συνήθης καιρὸς τῆς τελέσεως τῶν γάμων εἶναι ὁ χειμών [3]), τὴν ἐποχὴν

Καρπ. σ. 59), ἐν Σάμῳ (*Ν. Ζαφειρίου* Περὶ τῆς συγχρ. σαμίας διαλέκτου σ. 69)· ὁμοίως καὶ ἐν Λιβισίῳ, συνιστάμενος εἰς τὴν παραλαβὴν ἐκ τῆς οἰκίας τῆς νύμφης καὶ μεταφορὰν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ τῶν χαλκῶν σκευῶν καὶ τῶν κιβωτίων, μεθ' ὃ ἐπηκολούθει χορός (Ξενοφάν. Δ', 235). *Ἀντίχαρα* ἐλέγετο ὁ πανηγυρισμὸς κατὰ τὴν ἑβδόμην μετὰ τὸν γάμον ἡμέραν, ἐν Πόντῳ (Ἀρχ. νεωτ. ἑλλ. Α', γ', 103, ἔνθα καὶ *ἑφτά*, τά, ἐκαλεῖτο), ἐν Σινασῷ (*Ρ. Ἐλευθεριάδου* Σινασὸς σ. 80. *Ι. Ἀρχελάου Σαραντίδου* Σινασὸς σ. 81), ἐν Συλάτοις Ἰκονίου (Ξενοφάν. Β', 278· πρβλ. καὶ *Σ. Φαρασοπούλου* Τὰ Σύλατα σ. 39), ἐν Χίῳ (*Κανελλάκη* Χιακ. ἀνάλ. σ. 142· βλ. καὶ Χιακὰ Χρονικὰ Β', 107, ὅτι εἰς Μεστὰ Χίου καὶ *ὀχτάδα* καλεῖται), ἐν Καρυαῖς Καβακλῆ (*Λουλουδοπούλου* Ἀνέκδ. συλλ. σ. 189, ἔνθα καὶ *ἐπιστρόφια*). Συνήθης ἐπίσης ὀνομασία τοῦ ἀντιγάμου εἶναι καὶ *(ἐ)πιστρόφια*, τά, ὡς ἐπὶ παραδείγματι ἐν Ἀθήναις ἐπὶ Τουρκοκρατίας (Ἑστία 1882 ΙΔ', 596, ἔνθα καὶ *ὀχτώμερα* ἐκαλοῦντο), ἐν Ἤλιδι (Νουμᾶς 1908 ἀρ. 296 σ. 6, γινόμενα μετὰ 8 ἢ καὶ περισσοτέρας ἡμέρας), ἐν Λάστῃ Γορτυνίας (*Λάσκαρη* Λάστα σ. 112), ἐν Ἠπείρῳ (*Ἀραβαντινοῦ* Γλωσσάρ. σ. 76), ἐν Σιατίστῃ (*π'στρόφια*: Ἀρχ. νεωτ. ἑλλ. Α', 6', 101), ἐν Λακκοβικίοις Μακεδονίας (*πιστροφίκια*, τοῦ γεύματος παρατιθεμένου ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ κουμπάρου, εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ ὁποίου ἡ νύμφη δίδει δῶρα, ἀντιδωρουμένη παρ' αὐτῆς: *Γουσίου* Πάγγ. σ. 62). Ἐν Οἰνοῦντι τὸ ἑσπέρας τῆς ἑπομένης τοῦ γάμου ὁ γαμβρὸς ἀποστέλλει εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ πενθεροῦ ἕνα ἀμνόν, μίαν πίτταν καὶ οἶνον, παραλαμβάνων δὲ τοὺς στενωτέρους του συγγενεῖς καὶ τὴν νύμφην μεταβαίνει ἐκεῖ καὶ διασκεδάζουν· τὴν δ' ἑπομένην τὴν αὐτὴν φιλοξενίαν ὑποχρεοῦται νὰ παράσχῃ εἰς τοὺς συγγενεῖς τῆς νύμφης· αἱ δύο αὗται ἐπισκέψεις λέγονται *πιστρόφια* (*Κουκουλὲ* Οἰνοῦντ. σ. 100). Ἐπίσης ἐν Βυσωκῷ Καλαβρύτων τὴν ἐπαύριον τοῦ γάμου τελοῦνται τὰ ἐπιστρόφια, ὅπως ἀναγγελθῇ εἰς τοὺς γονεῖς τῆς νύμφης ἡ ἁγνεία ταύτης (ΔΙΕ Α', 132). Τέλος *πιστρόφια* ἐν Τσιβέρι ὀνομάζουσι τὰ γλυκύσματα, ἅτινα παρασκευάζουσιν οἱ συμπέθεροι καὶ τὰ φέρουν τὴν ἑπομένην τοῦ γάμου εἰς τοὺς νεονύμφους εὐχόμενοι εἰς αὐτοὺς «νὰ εἶναι στερεωμένοι» καὶ νὰ κάμουν «καλοὺς κληρονόμους» (Ὀλύμπια 1896 Α', 286). Ἀντίγαμος παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς τῆς Βηρυτοῦ: ΚΠ. Σύλλ. Η', 496. Παρὰ τοῖς Νοτιοσλάβοις: Zs. Ver. Volksk. 1915 σ. 337. Παρ' ἀρχαίοις τὰ *ἀπαύλια* (Πολυδ. Γ', 39. Βλ. καὶ *Hermann* Privatalt. σ. 277)]].

1) *Χουρμούζης* σ. 29—30.

2) Περὶ τῆς λέξεως βλ. *Τζέτζ.* εἰς Λυκοφρ. 603. *R. O. Müller* Die Etrusker βιβλ. III κεφ. 2 σημ. 6 (τ. II σ. 21. 1828).

3) [[Ἐν Μακεδονίᾳ τὸ φθινόπωρον καὶ ὁ χειμών (Ἐθν. Ἀγωγὴ 1901 σ. 138), καὶ δὴ ὁ περὶ τὴν ἑορτὴν τοῦ Ἁγ. Δημητρίου (26 Ὀκτωβρίου) χρόνος (*Abbott* Maced. Folkl. σ. 155). Ἐπίσης ἐν τοῖς περὶ τὰ Βιτώλια χωρίοις οἱ γάμοι τελοῦνται συνήθως κατὰ τὰ μέσα τοῦ φθινοπώρου (Ἀκρόπολ. φιλολ. 1888 σ. 791), καὶ ἐν Λάστῃ καλύτερος μὴν θεωρεῖται ὁ Ὀκτώβριος (*Λάσκαρη* Λάστα σ. 106, 9). Κατὰ τὸ θέρος τελοῦνται συνήθως οἱ γάμοι ἐν Καταφυγίῳ Ὀλύμπου (Ἑστία 1883 ΙΕ', 357). Ἐποχαὶ γάμου τακταὶ παρὰ Βουλγάροις: Zs. Ver. Volksk. 1915 σ. 338]].

δὲ ταύτην ἐθεώρουν κατάλληλον διὰ γάμους καὶ οἱ ἀρχαῖοι [1]), οἱ Ἀθηναῖοι μάλιστα Γαμηλιῶνα ἐπωνόμασαν διὰ τοὺς πολλοὺς κατ' αὐτὸν τελουμένους γάμους τὸν πρὸς τὸν Ἰανουάριον ἀναλογοῦντα μῆνα. Δὲν τελοῦνται δὲ γάμοι καὶ κατὰ τὰς τέσσαρας τοῦ ἔτους νηστείας, διότι ἀπαγορεύονται ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας [2]). Προσέτι ὡς ἀπαίσιος καὶ δυστυχημάτων πρόξενος θεωρεῖται, ὡς ἔκ τινος δημοτικοῦ ᾄσματος ἐξάγομεν [3]), καὶ ὁ κατὰ Μάιον γάμος [4])· ὁμοίως καὶ παρὰ τοῖς Ρωμαίοις ἐνομίζετο [5]), καὶ μέχρι τοῦ νῦν εἰς πολλὰ ἔθνη ἡ πρόληψις αὕτη διετηρήθη [6]).

Εἰρωνικὰ ᾄσματα σαρκάζοντα τὸν γαμβρὸν διὰ τὰς φροντίδας, ἃς αναλαμ-

---

1) *Ἀριστοτέλ.* Πολιτ. Ζ', 15. [[Βλ. καὶ *Becker-Göll* Charicles III, 360 κέ. *Hermann* Privatalt. σ. 269 κέ. *Iv. Müller* Gr. Privatalt. σ. 447 c]].

2) «Ὅτι οὐ δεῖ ἐν τῇ Τεσσαρακοστῇ γάμους ἢ γενέθλια ἐπιτελεῖν» (Λαοδικείας καν. 52 ἐν *Ράλλη καὶ Ποτλῇ* Συντ. Γ', 219). [[Βλ. καὶ Πατριάρχην Μανουὴλ πρὸς τὸν Δυρραχίου (1240—5) αὐτ. Ε', 116.—Οὐδὲ ἐν Bagnes τῆς Ἑλβετίας τελοῦνται γάμοι κατὰ τὴν μεγάλην Τεσσαρακοστὴν (Schweiz. Arch. f. Volksk. 1912 σ. 222). Ἐν Σύμῃ δὲν νυμφεύονται τὴν ἑβδομάδα τῆς *τυρινῆς*, διὰ νὰ μὴ *τυραννοῦνται* (Ζωγρ. Ἀγ. Α', 213 § 33)]].

3) *Passow* Carm. pop. σ. 338 ἀρ. 458. [[*Jeannaraki* Ἆσμ. κρητ. σ. 225 ἀρ. 289]].

4) [[Βλ. γενικῶς *Δ. Πανταζῆν* ἐν Ἐφ. Φιλομαθ. 1867 ΙΕ', 1233. Ἐν Μακεδονίᾳ μετὰ παραλληλισμοῦ πρὸς ὁμοίαν πρόληψιν ἄλλων λαῶν: *Abbott* Maced. Folkl. σ. 155 κέ. Ἐν Κρήτῃ: Κρητ. Ἀστὴρ Δ', 667, ἐν Κύπρῳ: *Σακελλαρίου* Κυπρ. Α', 722. Ὁ Μάιος καὶ ὁ Σεπτέμβριος θεωροῦνται ἀπαίσιοι ἐν Κερκύρᾳ (Ἑστία 1890 Α', 270), ἐν δὲ Λάστᾳ πλὴν τῶν δύο τούτων μηνῶν καὶ ὁ Ἰούνιος (*Λάσκαρη* ἔνθ. ἀν.). Ἐπίσης ἀποφεύγουσι τὴν τέλεσιν γάμων ἐν δισέκτῳ ἐνιαυτῷ (*Abbott* ἔνθ. ἀν. *Σακελλαρίου* ἔνθ. ἀν.). Ἐν Κύπρῳ οἱ γάμοι τελοῦνται μετὰ τὴν πανσέληνον (αὐτ. Βλ. καὶ *Λουκᾶ* σ. 77), ἐν δὲ Μακεδονίᾳ πληθούσης σελήνης (*Abbott* ἔνθ. ἀν.). Ἀποφράδες δὲ ἡμέραι θεωροῦνται ἡ Δευτέρα (διότι ὁ γάμος *δευτερώνει*: αὐτ.), ἡ Τρίτη, ἡ Τετάρτη. (Βλ. καὶ ΠΠ. Γ', 382 λ. γάμος 51). Καὶ ἐν Λομβαρδίᾳ ἀποφρὰς θεωρεῖται ἡ Τετάρτη (*Bernoni* Credenze popolari veneziane 1874 σ. 58). Ὁμοίως ἐν Γερμανίᾳ, Ἑλβετίᾳ (Βλ. Schweiz. Arch. f. Volks. 1917 XXI σ. 42, 33 καὶ τοὺς αὐτόθι μνημονευομένους συγγραφεῖς)]].

5) *Ovid.* Fast. V, 486 κέ. *Πλουτάρχ.* Ρωμ. κεφαλ. 86: «οὐ γαμοῦσιν οὖν ἐν τῷ Μαΐῳ περιμένοντες τὸν Ἰούνιον, ὃς εὐθύς ἐστι μετὰ τὸν Μάιον». [[Ὁ Ἰούνιος ἦτο μὴν ἀφιερωμένος τῇ Juno, ὡς ἐν Ἀθήναις ἐνυμφεύοντο τὸν Γαμηλιῶνα, ἀφιερωμένον τῇ Ἥρᾳ γαμηλίᾳ (*Roscher* Juno u. Hera σ. 66. Βλ. καὶ σ. 92)]].

6) «Noces de mai, noces mortelles» (Γαλλικὴ παροιμία: *Quitard* Proverbes sur les femmes etc. σ. 366). [[Καὶ ἄλλη ἀρχαία γαλλ. παροιμία: «Si le commun peuple dit vray | La mauvaise s' espouse en may» (*Leroux de Lincy* Le livre des proverbes français 1852 I, 71). Ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τὸν Μάιον γάμοι δὲν γίνονται, διότι, ὡς λέγουσιν οἱ χωρικοί, εἶναι ὁ μὴν τῆς Μαρίας (*Ed. du Méril* ἐν Rev. archéol. 1860 II, 93), ἢ ὁ μὴν τῶν ἐρώτων τῶν ὄνων (*Monnier* Tradit. populaires comparées 1854 σ. 289. Zeitschr. f. deutsch. Mytholog. II, 419—420. Βλ. καὶ *Nore* Coutumes etc. des provinces de France σ. 90). Ὁμοίως καὶ ἐν Νορμανδίᾳ ἀποφεύγουσι τοὺς γάμους κατὰ τὸν μῆνα τοῦτον, διότι τὰ γεννώμενα παιδία νομίζουσιν ὅτι εἶναι ἐπιρρεπῆ εἰς παραφροσύνην (αὐτ. σ. 242). Καὶ ἐν Ἰταλίᾳ δὲν γίνονται γάμοι κατὰ τὸν Μάιον, ὡς ἀναφέρει ὁ συγγραφεὺς τοῦ ΙΗ' αἰ. *Carmelli* (Storia di varj costumi sacri e profani etc. Venezia 1751 τ. II σ. 221)· ἐπίσης καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ (Notes and Queries I, 467 παρατιθ. ὑπὸ *Ed. du Méril* ἔνθ. ἀν.). Διὰ τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν νεωτέραν Ἀγγλίαν βλ. προσέτι *Ed. du*

δάνει, καὶ διὰ τὴν αἰφνιδίαν μεταβολήν, ἥτις ἐν αὐτῷ συνέβη, μεταβληθέντι ἀπὸ ἀμερίμνου νεανίου εἰς ἐμφρόντιδα σύζυγον, ὑπάρχουσιν ὀλίγα, ὧν ἓν ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Βενιζέλου [1]) καί τινα ὑπάρχουσιν ἀνέκδοτα.

ΠΑΡΕΚΒΟΛΙΚΗ ΣΗΜΕΙΩΣΙΣ

[[*Ἀναγραφὴ τῶν συλλογῶν γαμηλίων ᾀσμάτων κατὰ χρονολογικὴν τάξιν μέχρι τοῦ 1918.*

1. *C. Fauriel* Chants populaires de la Grèce moderne. Paris 1825. τ. II σ. 233—243.
2. *N. Tommaseo* Canti popolari. Venezia 1842. τ. III σ. 92 κέ.
3. *Γ. Εὐλαμπίου* Ἀμάραντος. Πετρούπολις 1843. σ. 48—51 (ἐκ τοῦ Fauriel).
4. *J. A. Buchon* La Grèce continentale et la Morée. Paris 1843 σ. 239 (μετάφρ. 1 ᾆσμ.).
5. *D. Sanders* Das Volksleben der Neugriechen. Mannheim 1844 σ. 104 (ἐκ τοῦ Fauriel).
6. Ἰωνιά. Ἀθῆναι 1846 σ. 64.
7. *Th. Kind* Μνημόσυνον. Leipzig 1849 σ. 20—22 (ἐκ τοῦ Fauriel).
8. *Ἀντ. Μανούσου* Τραγούδια ἐθνικά. Κέρκυρα 1850. Β', 100—2 (ὁμοίως).
9. *M. de Marcellus* Chants du peuple en Grèce. Paris 1851. τ. II σ. 170—5 (ὁμοίως).
10. Πανδώρα. Σύγγραμμα περιοδικόν. Ἀθ. 1853 τ. Δ' σ. 436 ἀρ. 6 (1 ἑωθινόν).
11. Ἐφημερὶς τῶν Φιλομαθῶν. Ἀθῆναι 1857 τ. Ε' σ. 52 (1 γαμήλιον Λέσβου).
12. — 1858 τ. ϛ' σ. 447 (1 γαμήλιον Κρήτης).
13. Πανδώρα 1859 τ. Θ' σ. 510. 511—2. 519 (ἀποσπ. 3 ᾀσμ.).
14. *Σπυρ. Ζαμπελίου* Πόθεν ἡ κοινὴ λέξις τραγουδῶ. Ἀθ. 1859 σ. 46.
15. *Arn. Passow* Τραγούδια Ρωμαίικα. Lipsiae 1860 σ. 445—6 ἀρ. 596. 597 σ. 455—464 ἀρ. 617—620. 622—630. σ. 469—470 ἀρ. 637 (διάφορα ᾄσματα καὶ δίστιχα ἐκ προγενεστέρων συλλογῶν, τὰ πλεῖστα δ' ἐκ τῶν κατὰ τοὺς χορούς τῶν γάμων ᾀδομένων ἀστείων).
16. *Τριαντ. Μπάρτα* Ἀναμνήσεις φιλοπάτριδος. Παρίσιοι 1861 σ. 164 (1 ᾆσμα).
17. Πανδώρα 1861 τ. ΙΑ' σ. 449 (1 ᾆσμα καὶ 1 δίστ. Φιλιππουπόλεως).
18. — 1862 τ. ΙΒ' σ. 599—600 (Ῥόδου).
19. — 1863 τ. ΙΓ' σ. 471 (1 δίστ. καὶ 1 ᾆσμα Λέσβου).
20. *C. Wachsmuth* Das alte Griechenland im neuen. Bonn 1864 σ. 88. 89. 98 (3 ᾀσμ. ἐκ προγενεστέρων συλλογῶν ἐν γερμανικῇ μεταφράσει). σ. 99 (1 ᾆσμα).
21. *H. W. Stoll* Ἐγχειρίδιον τῆς θρησκείας καὶ μυθολογίας τῶν Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων, μεταφρασθὲν ὑπὸ Περ. Ἰασεμίδου. Ἀθ. 1865 σ. 75—6 (4 δίστ.).
22. *Γ. Χρ. Χασιώτου* Συλλογὴ τῶν κατὰ τὴν Ἤπειρον δημοτικῶν ᾀσμάτων. Ἀθ. 1866 σ. 40—54. σ. 134 ἀρ. 3. σ. 197—200 (ἀρκετὰ τοῦ γάμου, ἐν οἷς κατέταξεν, ὡς ὁ *Passow* καί τινα ἀστεῖα τοῦ χοροῦ).

Méril Etudes d' Archéologie σ. 121. Ἐν Ἀγγλίᾳ ἡ ἔννοια τῆς ἀπαγορεύσεως ἀπωλέσθη διὰ τοῦ χρόνου, ἀλλ' οὐχ ἧττον ὑφίσταται ἔτι διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι ὑπῆρξε ποτὲ (*Tylor* Civilisation primitive κεφ. III τόμ. I σ. 82). Πρβλ. καὶ *Abbott* ἔνθ. ἀν. Βλ. γενικῶς καὶ *Bächtold* ἐν Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1913 σ. 108]].

1) *Βενιζέλου* Παροιμ. σ. 216.

23. *J. M. Firmenich-Richartz* Τραγούδια ρωμαΐκά. Berlin 1867 τ. II σ. 152—8 (ἐκ τοῦ *Fauriel* καὶ *Kind*).
24. *Μιχαὴλ Σ. Λελέκου* Δημοτικὴ Ἀνθολογία. Ἀθ. 1868 σ. 70—71 ἀρ. 5. σ. 139—146 (26 ᾀσμ.).
25. Ἐφημερὶς τῶν Φιλομαθῶν 1868 τ. ΙϚ′ σ. 1687 (1 δίστ. καὶ 1 ᾆσμα Λευκάδος).
26. — 1869 τ. ΙΖ′ σ. 1756—7 (καὶ ἐκ ταύτης Πανδώρα 1869 τ. Κ′ σ. 113—4).
27. Ἀσπίς, ἐφημερὶς Σπάρτης 1869 καὶ Δρεπάνη, ἐφημερὶς Ἀθηνῶν 1869 ἀρ. 1 (3 ᾀσμ. Ἀλαγονίας).
28. *Ν. Δ. Βλαχάκη* Ἡ λεσβία Σαπφώ. Ἀθ. 1870 σ. 195 (λόγιον).
29. *Ι. Λαμπρίδου* Ζαγοριακά. Ἀθ. 1870 σ. 159 (ἐκ τοῦ *Ζαμπελίου* ἐνθ. ἀν.). 185—9 (ἐκ τοῦ *Χασιώτου* σ. 40 κἑ.).
30. *Θ. Οἰκονόμου* Γραμματικὴ τῆς τσακωνικῆς. Ἀθ. 1870 σ. 47—8 (1 τσακωνικόν).
31. *Ι. Κ. Δρακιώτη* Ὁ κώνωψ Ὀλύμπου καὶ Μακεδονίας. Ἀθ. 1870 σ. 165—7 (9 ᾀσμ. Κασάνδρας).
32. Κρητικὴ Μέλισσα, ἐκδοθεῖσα ὑπὸ *Ἐλπίδος Μελαίνης*. Ἀθ. 1873 σ. 57—9. 61—2 (β′ ἐκδ. 1888 σ. 36—40. Τῆς γερμανικῆς μεταφράσεως : *Elpis Melena* Kreta-Biene. München 1874 σ. 50—6).
33. Ὁ ἐν Κ/πόλει ἑλλ. φιλολογ. Σύλλογος. Κ/πολις 1874 τ. Η′ σ. 275—6 (1 Μαδύτου).
34. — σ. 411—2. 417 (10 ᾀσμ. Λευκάδος συλλογῆς Ι. Ν. Σταματέλου. Βλ. καὶ ἀρ. 44).
35. — σ. 504—5 (5 ᾀσμ. Μάνης καὶ Ἀλαγονίας συλλογῆς Ν. Γ. Πολίτου).
36. — σ. 595—8 (17 ᾀσμ. Ῥαψιάνης Θεσσαλίας συλλογῆς Ι. Κ. Παγούνη).
37. *Γ. Λουκᾶ* Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις. Ἀθ. 1874 σ. 78 (1 ᾆσμα). 78 κἑ. (ἄλλα γαμήλια διηγηματικά).
38. Βύρων, μηνιαῖον περιοδικὸν σύγγραμμα. Ἀθ. 1874 τ. Α′ σ. 237 (1 ᾆσμα).
39. Ὁ ἐν Κ/πόλει ἑλλ. φιλολογ. Σύλλογος 1875 τ. Θ′ σ. 344—6 (5 ᾀσμ. Κεσσάνης καὶ Μαλγάρων).
40. *Ε. Ι. Κ[ρητικίδου]* Σαμιακὰ ἔθιμα. Ἑρμούπολις 1875 σ. 24. 25. 26. 27. 29.
41. Ἀθήναιον. Σύγγραμμα περιοδικόν. Ἀθ. 1875 τ. Δ′ σ. 92—100 (16 ᾀσμ. ποιμένων τῆς Ὄθρυος=Ἑστία 1887 τ. Γ′ σ. 387—390).
42. *Anton Jeannaraki* Ἄσματα κρητικά. Leipzig 1876 σ. 202—4 ἀρ. 264. 265. σ. 212 ἀρ. 274 (παραλλαγὴ τοῦ ἐν *Λουκᾶ* Φιλολ. ἐπισκ. σ. 78). σ. 240—6 ἀρ. 302—5.
43. *Ν. Γ. Πεταλᾶ* Ἰδιωτικὸν τῆς θηραΐκῆς γλώσσης. Ἀθ. 1876 σ. 15. 24. 35. 49. 57. 74. 85. 109. 117. 129. 136 (11 δίστ.).
44. Ἑστία. Ἀθ. 1877 τ. Δ′ σ. 701—2 (ᾄσματα Λευκάδος συλλογῆς Ι. Ν. Σταματέλου· τὰ αὐτὰ ὡς ἐν ἀρ. 34 ἐν ἄλλῃ τάξει).
45. *Bernhardt Schmidt* Griechische Märchen, Sagen und Volkslieder. Leipzig 1877 σ. 180—3 ἀρ. 40—43. σ. 192 ἀρ. 56.
46. Παρνασσός. Σύγγραμμα περιοδικόν. Ἀθ. 1878 τ. Β′ σ. 883—5 (16 δίστ. καὶ 5 ᾀσμ. Καστελορρίζου).
47. *Ρ. Ἐλευθεριάδου* Σινασός. Ἀθ. 1879 σ. 79 (1 ᾆσμα).
48. *Ἰω. Μιχαὴλ* Μακεδονικά. Ἑρμούπολις 1879 σ. 4—6. 8 (ἐκ προγενεστέρων συλλογῶν).
49. Πλάτων. Σύγγραμμα περιοδικὸν παιδαγωγικὸν καὶ φιλολογικόν. Ἀθ. 1879—1880 τ. Β′ σ. 47—9. 146—8 (ἐν μελέτῃ *Π. Παπαζαφειροπούλου* Περὶ γάμου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἐθιζομένων παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἕλλησι. 10 ᾀσμ. Νυμφασίας Γορτυνίας, ἀναδημοσιευθέντα ἐν τῇ Περισυναγωγῇ· βλ. ἀρ. 65).
50. — 1880 τ. Β′ σ. 527 (1 ᾆσμα Ἀμισοῦ).
51. Ἐφημερὶς τῶν Φιλομαθῶν 1880 τ. ΚΗ′ σ. 58 (1 Λιβισίου).

52. *Π. Ἀραβαντινοῦ* Συλλογὴ δημωδῶν ᾀσμάτων τῆς Ἠπείρου. Ἀθ. 1880 σ. 165 ἀρ. 247. σ. 183–194 ἀρ. 283–316. σ. 200 ἀρ. 331. σ. 246 ἀρ. 414. σ. 288 ἀρ. 476.
53. *Ἀντ. Ν. Σιγάλα* Συλλογὴ ἐθνικῶν ᾀσμάτων. Ἀθ. 1880 σ. 296–8 (κρητικὰ δίστιχα). 503–510 (Θήρας, ὧν τὰ πλεῖστα σχολαστικά).
54. *Ν. Κατραμῆ* Φιλολογικὰ ἀνάλεκτα Ζακύνθου. Ζάκυνθος 1880 σ. 476 (1 ᾆσμα).
55. Νεοελληνικὰ Ἀνάλεκτα τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ. Ἀθ. 1881 τ. Β' φ. Ζ' σ. 463–6 (54 δίστιχα Θήρας).
56. Ἀττικὸν ἡμερολόγιον *Εἰρ. Ἀσωπίου* τοῦ 1882. Ἀθ. 1881 Ἔτ. ΙϚ' σ. 291 (1 ᾆσμα).
57. Ἑστία 1882 τ. ΙΔ' σ. 582 (1 εὐχετ.). 596 (1 ἀπόσπ.).
58. — 1883 τ. ΙΕ' σ. 62 (1 ᾆσμα Ῥόδου).
59. — σ. 358–361 (36 Καταφυγίου τοῦ Ὀλύμπου).
60. Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρίας τῆς Ἑλλάδος. Ἀθ. 1884 τ. Α' σ. 727–8 ἀρ. 10 (1 Φερτακαίνων Καππαδοκίας).
61. Παρνασσός 1885 τ. Θ' σ. 377–9 (52 δίστιχα Θήρας).
62. Ἀττικὸν ἡμερολόγιον *Εἰρ. Ἀσωπίου* τοῦ 1887. Ἀθ. 1886. Ἔτ. ΚΑ' σ. 607–8 (2 γαμήλια βλαχοποιμένων μετὰ προσθήκης ὑπὸ τοῦ Μ. Λελέκου 4 νόθων στίχων ἐν τέλει· εἴς τινα ἀντίτυπα ἀποσχισθὲν τὸ φύλλον, ἐφ' οὗ τὰ 2 ταῦτα γαμήλια, ἀντικατέστη δι' ἑτέρου μὲ τὴν αὐτὴν σελίδωσιν, περιέχοντος ποίημα τοῦ Ἀχ. Παράσχου).
63. Δελτίον Ἱστορ. Ἐθνολ. Ἑταιρίας 1887 τ. Β' σ. 501. 502 (Φολεγάνδρου).
64. *Ἐπ. Ι. Σταματιάδου* Σαμιακά. Ἐν Σάμῳ 1887 τ. Ε' σ. 268. 275–8. 280–2. 288. 289–294. 296–300.
65. *Π. Παπαζαφειροπούλου* Περισυναγωγή. Ἐν Πάτραις 1887 σ. 32–35. 37. 39–40. 43–45. 152 ἀρ. 138. 153 ἀρ. 140 (βλ. ἀν. ἀρ. 49).
66. *Μιχ. Λελέκου* Ἐπιδόρπιον. Ἀθ. 1888 τ. Α' σ. 115–120.
67. Ὁ ἐν Κ/πόλει ἑλλ. φιλολογ. Σύλλογος. Κ/πολις 1888 τ. ΙΗ' σ. 224–7 (3 πλήρη Βυσσάνης καὶ πολλά, ὧν σημειοῦται μόνον ἡ ἀρχή).
68. Ἑβδομάς. Ἐπιθεώρησις κοινωνικὴ καὶ φιλολογική. Ἀθ. 1888 τ. Ε' φ. 44 σ. 6 (6 ᾆσμ. Νισύρου).
69. *Οἰκονομοπούλου* Λεριακά. Ἀθ. 1888 σ. 82–3 (15 δίστ.).
70. *Π. Γ. Μακρῆ* Βιθυνικαὶ Σκιαγραφίαι. Τὸ Κατιρλί. Κ/πολις 1888 σ. 94–5 (8 δίστ.).
71. *Ι. Λαμπρίδου* Ἠπειρωτικὰ μελετήματα. Τεῦχος ζ'. Πωγωνιακά. Ἀθ. 1889 σ. 23–5 (6 ἀποσπ.)
72. *Ἐμμ. Ι. Γεωργιάδου* Ζίτσα. Ἀθ. 1889 σ. 47–52 (9 ᾆσμ.).
73. *Σωτ. Κρινοπούλου* Τὰ Φερτάκαινα. Ἀθ. 1889 σ. 26 (6 δίστ. λογίας προελεύσεως).
74. Ἐπιθεώρησις Κωνσταντινουπόλεως 12 Ἰανουαρίου 1889 (1 ᾆσμα).
75. Πλάτων 1889 τ. ΙΑ' σ. 84–7 (ἐκ τῆς Ἑβδομάδος τ. Ε' φ. 44 σ. 6. Βλ. ἀρ. 68).
76. Ἑβδομὰς 1889 τ. Ϛ' φ. 25 σ. 3–4 (2 ᾆσμ. καὶ 1 δίστ.).
77. Ἀριστοτέλης Θεσσαλονίκης 1889 τ. Α' σ. 34 (3 ᾆσμ.).
78. Ἐπὶ τὰ πρόσω 6 Ἰουλίου 1889.
79. Ὁ ἐν Κ/πόλει ἑλλ. φιλολ. Σύλλογος. 1890 τ. ΙΘ' σ. 201–3 ἀρ. 1–20 (Νισύρου συλλογῆς Γ. Παπαδοπούλου).
80. — σ. 237–8 (5 δίστιχα Σύμης συλλογῆς Δημοσθ. Χαβιαρᾶ).
81. Ἑβδομὰς 1890 τ. Ζ' φ. 37 σ. 3–5 (11 ᾆσμ. Ἠπείρου).
82. Δελτίον Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρίας 1890 τ. Γ' σ. 335. 352 (7 δίστιχα Πάτμου).
83. *Ἀθ. Α. Σακελλαρίου* Τὰ Κυπριακά. Ἀθ. 1890 τ. Α' σ. 719–725. 727. 730–733.
84. *Κωνστ. Ν. Κανελλάκη* Χιακὰ Ἀνάλεκτα. Ἀθ. 1890 σ. 131–4. 143–8.
85. Σάλπιγξ. Οἰκογ. καὶ φιλολ. περιοδ. Ἀθ. 1891. Περίοδ. Β', ἔτ. Β', τόμ. Α' σ. 25 (3 ᾆσμ. Θήρας).

86. Ζωγράφειος Ἀγών. Κ/πολις 1891 τ. Α΄ σ. 79 ἀρ. 34—6 (3 δίστιχα ἐκ τοῦ *Ζαμπελίου* Πόθεν ἡ κοινὴ λέξις τραγουδῶ· βλ. ἀν. ἀρ. 14). σ. 96—7 ἀρ. 85—9. σ. 101—2 ἀρ. 106—113 (Ἠπείρου).

87. — σ. 267—9. (1 Ῥόδου καὶ 26 δίστιχα Τήλου).

88. Ὁ ἐν Κ/πόλει ἑλλ. φιλολ. Σύλλογος 1891 [εἰς τὸ ἐξώφυλλον 1892] τ. ΚΑ΄ σ. 346—9 (63 ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δίστιχα Καστελορρίζου συλλογῆς Ἀχιλλ. Σ. Διαμαντάρα).

89. Ἀρχεῖα νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἀθ. 1892 τ. Α΄ τεῦχ. β΄: *Εὐθ. Μπουντώνα* Μελέτη περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος Βελβεντοῦ σ. 114—8 (19 ᾆσμ.).

90. *Παύλου Γ. Βλαστοῦ* Ὁ Γάμος ἐν Κρήτῃ. Ἀθ. 1893 σ. 31—4 (31 δίστ.). 40 (9 δίστ.). 42—8 (58 δίστ.). 50—1 (23 δίστ.). 58 (1 δίστ.). 59 (1 δίστ.). 74—5 (11 δίστ.). 83 (1 ᾆσμα). 89—90 (10 δίστ. καὶ 1 ᾆσμα). 93—7. (2 ᾆσμ. καὶ 26 δίστ.). 132—7 (τραγούδια τῆς Τζόγιας). 137—9 (15 δίστ.). 141—2 (παστικά).

91. *Ἐπαμ. Ι. Σταματιάδου* Ἰκαριακά. Σάμος 1893 σ. 111—3.

92. *G. Georgeakis et Léon Pineau* Le Folk-lore de Lesbos. Paris 1894 σ. 227—232. 315—8 (8 ᾆσμ. ἐν γαλλικῇ μεταφράσει).

93. Δωδώνη. Εἰκονογραφημένον ἠπειρωτικὸν ἡμερολόγιον. Ἔτος Α΄ 1896. Ἀθ. 1895 σ. 119—121 (δίστιχα καὶ ἀποσπ. Δρόβιανης Ἠπείρου).

94. Ζωγράφειος Ἀγών. Κ/πολις 1896 σ. 29—30 (δίστιχα Λέσβου).

95. — σ. 50 (5 ᾆσμ. ᾀδόμενα κατὰ τοὺς γάμους, ὄχι εἰδικῶς γαμήλια).

96. Τὰ Ὀλύμπια. Ἑβδομαδιαία ἀθηναϊκὴ ἐπιθεώρησις 1896. Ἔτος Α΄ σ. 253—4. 268—9 (2 ᾆσμ. καὶ 5 δίστ. Τσιβεριοῦ Ἄργους).

97. Δωδώνη. Ἔτος Β΄ 1899 σ. 110—113 (Ἠπείρου).

98. — σ. 170—171 (2 ᾆσμ. Παραμυθιᾶς).

99. *Σ. Θ. Λακίδου* Ἱστορία τῆς ἐπαρχίας Βιζύης καὶ Μηδείας. Κ/πολις 1899 σ. 129 ἀρ. 17 (παραλλαγὴ τοῦ ἐν *Λουκᾶ* Φιλολ. ἐπισκ. σ. 85—7).

100. *Ι. Σαραντίδου Ἀρχελάου* Ἡ Σινασός. Ἀθ. 1899 σ. 170, 12 (1 παιδικὸν χορευτικὸν ᾀδόμενον εἰς τὸ τέλος τῆς ἑσπερίδος τοῦ γάμου).

101. Σπαρτιατικὸν ἡμερολόγιον *Μ. Ι. Θεοδωροπούλου*. Σπάρτη 1899. Ἔτ. Α΄ 1900 σ. 85 (1 ᾆσμα).

102. *Ἀστερίου Δ. Γουσίου* Τὰ τραγούδια τῆς πατρίδος μου. Ἀθ. 1901 σ. 22—24 ἀρ. 37—42 (Λακκοβικίων).

103. Ἐθνικὴ Ἀγωγή. Ἀθ. 1901 τ. Δ΄ σ. 140. 156—7 (8 ᾆσμ. Μακεδονίας).

104. Ἀρκαδικὴ Ἐπετηρὶς *Τ. Χ. Κανδηλώρου* Τεῦχος Α΄ 1903. Ἀθ. 1903 σ. 74—78 (7 ᾆσμ. Μεγαλοπόλεως).

105. Ἀλήθεια Λεμησσοῦ 1 Ἰανουαρίου 1903 (5 ὀλιγόστιχα περιχώρων Κ/πόλεως).

106. *G. F. Abbott* Macedonian Folklore. Cambridge 1903 σ. 151—186.

107. *Σπ. Ἀναγνώστου* Λεσβιακά. Ἀθ. 1903 σ. 245—9.

108. *Μιλτ. Α. Λουλουδοπούλου* Ἀνέκδοτος συλλογή. Βάρνα 1903 σ. 172. 178—180. 182—187. 189—190 (Καρυῶν, ἐπαρχίας Καβακλῆ).

109. *Hubert Pernot* Rapport sur une mission scientifique en Turquie. Paris 1903 (ἐν Nouvelles Archives des Missions Scientifiques τ. XI) σ. 190—200 ἀρ. 66—77.

110. *Νικ. Ι. Λάσκαρη* Ἡ Λάστα καὶ τὰ μνημεῖά της. Μέρος Β΄. Πύργος [1904;] σ. 100—108. (Βλ. καὶ ἀρ. 126. 136).

111. Ὁ Νουμᾶς. Ἐφημερίδα πολιτική - κοινωνική - φιλολογική. Ἀθ. 1904 χρόνος Β΄ ἀρ. 114 σ. 7 (2 ᾆσμ.).

112. Ἡμερολόγιον Ἐθνικῶν Φιλανθρωπικῶν Καταστημάτων τοῦ 1905. Ἔτ. Α΄. Κ/πολις 1904 σ. 376 (1 ᾆσμ.).

113. *P. Kretschmer* Der heutige lesbische Dialekt. Wien 1905 στ. 549 (1 ᾆσμα). 550—2 (ἕτερά τινα δίστιχα ἀναμὶξ μετ' ἄλλων).
114. Ὁ Νουμᾶς Ἀθ. 1905 χρόνος Γ' ἀρ. 148 σ. 10 κέ. (3 ᾆσμ., 10 δίστ.).
115. Ὁ Πύρρος, ἑβδομαδιαία ἐφημερὶς 1905. Ἔτος Β' 24 Μαρτ. ἀρ. 100 σ. 2 (3 ᾆσμ.). 8 Ἀπριλ. ἀρ. 102 σ. 3 (2 ᾆσμ.). 15 Ἀπρ. ἀρ. 103 σ. 2 (3 ᾆσμ.). 28 Μαΐου ἀρ. 109 (4 ᾆσμ.).
116. *Γεωργ. Δ. Παχτίκου* 260 δημώδη ἑλληνικὰ ᾄσματα. Ἀθ. 1905 τ. Α' ἀρ. 12. 19. 22. 31. 41. 44. 45. 47. 48. 51. 59. 68. 73. 86. 90. 111α. 136. 137. 150. 196. 213. 222. 238. 239. 246.
117. *N. Tommaseo* Canti popolari greci tradotti ed illustrati da — con copiose aggiunte ed una introduzione per cura di *Paolo Emilio Pavolini*. Milano - Palermo - Napoli [1905] σ. 151—2 ἀρ. 145—8. σ. 156 ἀρ. 151—2 (ἐκ τοῦ *Tommaseo* ἀρ. 18. 92. 93. *Passow* ἀρ. 622. Ἀρχ. νεωτ. ἑλλ. Α', β', 114, 4. 116, 13).
118. Ἀρκαδικὴ Ἐπετηρὶς *Τ. Χ. Κανδηλώρου*. Ἀθ. Τεῦχος Β' 1906 σ. 182—4 (3 ᾆσμ. καὶ 7 δίστ. Ἀρκαδίας).
119. *[L. Salvator]* Parga. Prag 1907 σ. 31 (4 δίστ. μετὰ γερμ. μεταφρ.).
120. Φόρμιγξ 1907. Περίοδ. Β', ἔτ. Β' τεῦχ. Α' σ. 13 (μετὰ μουσικῆς).
121. Ξενοφάνης. Σύγγραμμα περιοδικόν. Ἀθ. 1907 τ. Δ' σ. 235 (3 δίστ. Αἰδιψίου).
122. Μακεδονικὸν ἡμερολόγιον. Ἀθ. Ἔτος Α' 1908 σ. 212 (4 ᾆσμ.).
123. Κρητικὸς Ἀστήρ. Ἐν Χανίοις 1908. Ἔτος Β' ἀρ. 37 σ. 287 (ἐκ τοῦ *Βλαστοῦ* Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ σ. 83).
124. Παράρτημα Φόρμιγγος μουσικόν. Ἀθ. 1908 Περίοδ. Β', ἔτ. Γ', φ. 8 σ. 1—6 (5 ᾆσμ. Κρώμνης εἰς ἐκκλησιαστικὴν παρασημαντικήν).
125. — φ. 12 σ. 67—71 (6 ᾆσμ. Καστελορίζου εἰς ἐκκλησιαστικὴν παρασημαντικήν).
126. *Νικ. Ι. Λάσκαρη* Ἡ Λάστα καὶ τὰ μνημεῖά της. Μέρος Δ'. Πύργος 1908 σ. 345—6 ἀρ. 4 (1 ᾆσμ.). (Βλ. καὶ ἀρ. 110. 136).
127. *Φαίδωνος Ι. Κουκουλὲ* Οἰνουντιακά. Ἐν Χανίοις 1908 σ. 95—7. 99—100 (11 ᾆσμ., 2 δίστ.).
128. Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον Ἀθ. 1908. Ἔτος Β' 1909 σ. 211. 213—215. 217—220. 222. 224—5 (τὰ πλεῖστα ἐκ τοῦ *Abbott*· βλ. ἀνωτέρω ἀρ. 106).
129. Κυθηραϊκὴ Ἐπετηρὶς *Διονυσίου Σ. Ἀλβανάκη*. Ἔτος Α' 1909. Κύθηρα 1909 σ. 94 (1 ᾆσμ.).
130. Ἀκρόπολις. Ἀθῆναι 26 Ἀπριλίου 1909 σ. 4 (4 ᾆσμ.).
131. Νέα Ζωή. Ἀλεξάνδρεια 1909 Ἔτ. Ε' σ. 235—8. 277—280 (Ῥόδου).
132. Ὁ ἐν Κ/πόλει ἑλλ. φιλολογ. Σύλλογος 1909 τ. ΛΑ' σ. 151 ἀρ. 12 (1 Ῥογδιᾶς Κρήτης).
133. Λαογραφία. Ἀθ. 1909 τ. Α' σ. 310—320 (23 ᾆσμ. Λευκάδος).
134. — σ. 357 (ἐκ τοῦ *Λακίδου*· βλ. ἀν. ἀρ. 99. Πρβλ. καὶ σ. 646 ἀρ. 73).
135. *Γ. Παπαδοπούλου* Γενικὴ περιγραφὴ Νισύρου. Νίσυρος 1909 σ. 59—60. 61. 64—7.
136. *Ν. Ι. Λάσκαρη* Ἡ Λάστα καὶ τὰ μνημεῖά της. Μέρος Ε'. Πύργος 1909 σ. 452 ἀρ. 20 (1 ᾆσμα). (Βλ. καὶ ἀρ. 110. 126).
137. *Ν. Βακαλοπούλου* Ὁ Συλλαῖος. Πρωτότυπος ἀσιατικὴ μυθιστορία. Σμύρνη 1909 τ. Α'—Δ' σ. 291—2 (1 ᾆσμα).
138. *Δ. Κ. Ψιμοπούλου* Λαϊκαὶ ἠθιμοτυπίαι. Καρδίτσα 1909 σ. 27—8. 31. 34. 36. 40. 46—7 (11 ᾆσμ.).
139. *Ἀριστ. Κριάρη* Κρητικὰ ᾄσματα. Ἐν Χανίοις 1909 σ. 160. 162—4 (τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ ᾀδόμενον ὡς γαμήλιον). 175. 196. 232.
140. Κρητικὴ Στοὰ *Ι. Δ. Μουρέλλου*. Ἡράκλειον 1909 ἔτ. Β' σ. 119. 121 (ἀποσπ. 3 ᾆσμ.).

141. Ἐθνικὸν Ἡμερολόγιον *Κωνστ. Φ. Σκόκου* τοῦ 1910. Ἀθ. 1910. Ἔτ. ΚΕ΄ σ. 363—4. 366—8 (8 ᾄσμ. Βελβεντοῦ. Τὰ αὐτὰ καὶ ἐν Μικρασιατικῷ ἡμερολογίῳ *Ε. Σ. Σβορώνου* 1910 σ. 219—228).
142. Λαογραφία. Ἀθ. 1910 τ. Α΄ σ. 622—3 ἀρ. 41. 644—5 ἀρ. 70 (2 ᾄσμ. Σωζοπόλεως).
143. — τ. Β΄ σ. 56—9 (9 ᾄσμ. Γκιουμουλτζίνας).
144. — σ. 399—404 (22 ᾄσμ. καὶ δίστ. Βουρβούρων Κυνουρίας).
145. — σ. 434—446 (31 ᾄσμ. Κουτσοβλάχων Σαμαρίνας).
146. *Χρ. Ἀποστολίδου* Ἄσματα καὶ χοροὶ κυπριακοί. Λεμεσὸς Κύπρου [1910] σ. 1—5.
147. *Κ. Α. Ψάχου* Δημώδη ᾄσματα Σκύρου. Ἀθ. 1910 σ. 8. προλ. καὶ 36—7 (1 πατινάδα τοῦ γάμου εἰς βυζαντινὴν καὶ εὐρωπαϊκὴν παρασημαντικήν).
148. Κρητικὴ Στοὰ *Ι. Δ. Μουρέλλου* 1911 ἔτ. Γ΄ σ. 25—7 (1 ᾆσμα καὶ 7 δίστιχα Κρήτης).
149. Χιακὰ Χρονικὰ *Κ. Ἀμάντου*. Ἀθ. 1911. [Α΄] σ. 82 (1 δίστ.).
150. Λαογραφία Ἀθ. 1911 τ. Β΄ σ. 605—6 (9 δίστ. Ἴου).
151. Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον Ἀθ. 1912. Ἔτος Ε΄ 1912 σ. 213—222 (20 ᾄσμ. Κουτσοβλάχων Βλάτσης Μακεδονίας).
152. Ῥοδιακὸν ἡμερολόγιον 1912. Ῥόδος. Ἔτος Α΄, τ. Α΄ σ. 93—4. 95—6 (Ῥόδου).
153. *Α. Ι. Παρχαρίδου* Ἱστορία τῆς Κρώμνης. Ἐν Τραπεζοῦντι 1912 σ. 112 κέ. (4 ᾄσμ. καὶ 41 δίστ.).
154. Μουσική, εἰκονογρ. μουσικοφιλολογ. περιοδικόν. Κ/πολις 1912. Ἔτ. Α΄ σ. 184 (ἀρ. 72). 187 (1 ᾆσμα Ῥόδου μετὰ μουσικῆς).
155. — 1913. Ἔτ. Β΄ σ. 91 (ἀρ. 192). 96 (1 ᾆσμα Πύργου Δέρκων μετὰ μουσικῆς).
156. *Μ. Γ. Μιχαηλίδου* Καρπαθιακὰ δημοτικὰ ᾄσματα (Κων/πολις) 1913 σ. 65—70 (56 δίστ.).
157. Λαογραφία. Ἀθ. 1913 τ. Δ΄ σ. 90—91 ἀρ. 34 (1 ᾆσμα Ἄργους). σ. 138—140 ἀρ. 115—7 (3 ᾄσμ. Κορινθίας καὶ Αἰγίνης). σ. 142 ἀρ. 121 (5 δίστ. Ἄργους).
158. — σ. 163—4 ἀρ. 44. σ. 173 ἀρ. 65 (2 ᾄσμ. Αἰγουριοῦ συλλογῆς Δ. Εὐαγγελίδου).
159. — 1914 τ. Δ΄ σ. 548—558 (8 ἑλληνικὰ καὶ 7 βλάχικα ᾄσματα βλαχοφώνων Πίνδου).
160. Μικρασιατικὸν ἡμερολόγιον τοῦ ἔτους 1914. Ἐν Σάμῳ 1914 τ. Η΄ σ. 340—3 (διάφορα δίστιχα Περγάμου, τὸ ἓν μετὰ μουσικῆς).
161. Μουσική. Κ/πολις 1914. Ἔτ. Γ΄ σ. 17. 26 (1 ᾆσμα Βιθυνίας μετὰ μουσικῆς). 196. 205 (3 ᾄσμ. Βασιλικοῦ Θρᾴκης μετὰ μουσικῆς).
162. *A. J. B. Wace and M. S. Thompson* The Nomads of the Balkans. London 1914 σ. 277—9 (9 ᾄσμ. Σαμαρίνας).
163. *Ν. Γ. Πολίτου* Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἀθ. 1914 σ. 177—182 ἀρ. 136—147 (β΄ ἐκδ. 1925 σ. 197—203).
164. Λαογραφία 1915 τ. Ε΄ σ. 12. 28—32. 35—9. 41—44 (28 ᾄσμ. καὶ δίστ. Ἠπείρου).
165. — σ. 88 ἀρ. 65. σ. 111—114 ἀρ. 103—7. σ. 109—110 (8 ᾄσμ. Τσουμέρκων).
166. — σ. 160—3 (11 ᾄσμ. Ἀρκαδίας).
167. — 1916 τ. Ε΄ σ. 573 ἀρ. 22 (1 Βουρβούρων Κυνουρίας).
168. — 1917 τ. Ϛ΄ σ. 158 ἀρ. 14 (1 Χασίων Μακεδονίας).
169. — 1918 τ. Ϛ΄ σ. 637 ἀρ. 5 (1 Πατρῶν)]].

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

[[Ἐκ τῶν ἀνεκδότων σημειώσεων, αἵτινες θὰ ἐχρησιμοποιοῦντο ὑπὸ τοῦ συγγραφέως εἰς τὴν ἀνασύνταξιν καὶ συμπλήρωσιν τῆς περὶ «Γάμου παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἕλλησι» πραγματείας, πλὴν τῆς ἀναγραφῆς τῶν περὶ γάμου ἢ γαμηλίων ἐθίμων διαλαβόντων παρατίθενται ὧδε καὶ μαρτυρίαι συμπληρωματικαὶ εἰς τὰ περὶ καταχυσμάτων (βλ. ἀν. σ. 272—275) καὶ ἐλέγχου ἁγνείας τῆς νύμφης (βλ. ἀν. σ. 302—303), ὡς καί τινες ἄλλαι περὶ ἐθίμων ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐπικρατούντων, περὶ ὧν δὲν γίνεται λόγος ἀνωτέρω.

Γενικῶς περὶ γάμου βλ. *Chateaubriand* Le Génie du christianisme μέρ. Α', βιβλ. ι', κεφ. 7—10. *Gubernatis* Storia comparata degli usi nuziali in Italia e presso gli altri popoli Indo-europei. II^a edizione. Milano 1878. *Ch. Letourneau* L'évolution du mariage et de la famille. Paris 1888. *Th. Achellis* Die Entwicklung der Ehe 1893. *J. Kohler* Zur Urgeschichte der Ehe. Totemismus, Gruppenehe, Mutterrecht. Stuttgart 1897. *L. Tillier* Le Mariage, sa génèse et son évolution. Paris 1897. *Jul. Burghold* Ueber die Entwicklung der Ehe. Breslau 1902. *C. Pascal* Fatti e leggende di Roma antica 1903 σ. 7—15 (περὶ θεοτήτων τοῦ γάμου Consus καὶ Talassius καὶ περὶ περιλειμμάτων παλαιῶν ἐθίμων τοῦ γάμου). *Reinach* Cultes, mythes et religions. 1905 τ. I σ. 111—121 (L'origine du mariage). *Sartori* Sitte und Brauch τ. I. Lpz. 1910. *Schrader* Reallexikon der Indogermanichen Altertümer λ. Heirat. Heiratsalter (καὶ τοὺς αὐτόθι ἀναφερομένους συγγραφεῖς). Πρβλ. καὶ *Winternitz* Das altindische Hochzeitsrituell mit Vergleichung der Hochzeitsgebräuche bei den übrigen indogermanischen Völkern ἐν Denkschriften der k. Akademie der Wissenschaften, Wien 1892 σ. 114 κέ. *Zachariä* Zum altindischen Hochzeitsritual ἐν Wiener Zts. für die Kunde des Morgenlandes τ. XVII σ. 136 κέ. 211 κέ.

Κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους: Σάθα Βυζαντ. θέατρον σ. ξζ' κέ. (Δ' ἑκατ.). *Θεοφύλ. Σιμοκάτ.* Α', 10 σ. 51 κέ. Bonn. σ. 57 κέ. De Boor (Βασιλικοὶ γάμοι τοῦ Μαυρικίου καὶ τῆς θυγατρὸς τοῦ αὐτοκράτορος Τιβερίου· σπουδαιοτάτη περιγραφή, διότι ἐξ αὐτῆς διδασκόμεθα πολλὰς λεπτομερείας τῆς ἱεροτελεστίας καὶ τῆς γαμηλίου ἑορτῆς). Βίος βασιλίδος Θεοφανὼ 10—11 ἐν *Kurtz* Zwei griechische Texte über die heilige Theophano σ. 6 (γάμος Λέοντος ϛ' καὶ Θεοφανοῦς). *Κωνστ. Πορφυρογεννήτου* Ἔκθ. βασιλ. τάξ. Α', 39 σ. 196 κέ. Bonn («Ὅσα δεῖ παραφυλάττειν ἐπὶ στεφανώματι βασιλέως»). Α', 81 σ. 379 («Ὅσα δεῖ παραφυλάττειν ἐπὶ νυμφαγωγίᾳ»). Α', 82 σ. 380 («Ὅσα δεῖ παραφυλάττειν εἰς στεφάνωμα»). *Ψελλοῦ* Ἐπιστ. 83. 84 ἐν *Σάθα* Μεσ. Βιβλ. Ε' σ. 318—24. Βέλθανδρος στ. 1022—1047. 1323 κέ. σ. 158—9. 168 Legrand. *Καντακουζην.* Γ', 95 σ. 587 κέ. Bonn.

Εἰδήσεις καὶ περιγραφαὶ νεοελληνικῶν ἐθίμων: Lebrun Voyage au Levant 1714 σ. 153. *Guys* Voyage littéraire en Grèce. 1776 τ. I σ. 254 κέ. *Sonnini* Voyage en Grèce et en Turquie 1801 τ. II σ. 134 κέ. *Pouqueville* Voyage en Morée 1805 τ. I σ. 312—4. *Douglas* An essay on certain points of ressemblance between the ancient and modern Greeks. 1813 σ. 109—117. 170 κέ. *Pouqueville* Voyage dans la Grèce. 1820 τ. I σ. 382 κέ. τ. IV σ. 130. *Fauriel* Chants populaires de la Grèce 1824 τ. I σ. XXXIV—XXXVII (τῆς γερμανικῆς μεταφράσεως Müller σ. XX.—Τὴν περιγραφὴν τοῦ Fauriel ἀκολουθεῖ καὶ ἡ *Dora d'Istria* Περὶ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ γυναικῶν Βιβλ. Ε', ἐπιστ. 6, τ. Α' σ. 334—7 μεταφρ. Αἰμιλίας Σκουζέ). *Ukert* Bilder von Griechenland. 1833 σ. 140—151. Le Magasin universel. Paris 1834 τ. I ἀρ. 12. 13 σ. 94. 110—111. *Bowen* Mount Athos, Thessaly and Epirus. Lond. 1852 σ. 174—7. *Edm. About* La Grèce contemporaine (α' ἐκδ.) 1852 κεφ. IV §§

2. 3. 4. *X. Landerer* Ueber die Gebräuche bei der Hochzeitsfeiern der Griechen und Albanesen ἐν Ausland 1856 σ. 813—6. *H. Mathieu* La Turquie et ses différents peuples 1862 τ. II σ. 90. *Duvray* Les Grecs modernes (extrait de la Semaine universelle). Bruxelles 1882 σ. 16—21. *Curt Wachsmuth* Das alte Griechenland im neuen. 1864 σ. 81 κἑ. *Zecchini* Quadri della Grecia moderna² 1866 σ. 297—329 (XVI. La scelta dello sposo e i matrimoni in Grecia). *Χαρ. Πουλίου* Περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ γένους τῶν νῦν Ἑλλήνων. 1870 σ. 31—36 (μετατυπωθέντα καὶ ἐν Ἐφημ. Φιλομαθῶν 1870 τ. ΙΗ' σ. 2060—2). *Ν. Γ. Πολίτου* Ὁ γάμος παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἕλλησιν ἐν Παρθενῶνι 1871 τ. Α' σ. 335—340 (ἡ ἀρχὴ τῆς ἀνωτέρω πραγματείας) *Θ. Λάζου* Οἱ γάμοι παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ νεωτέροις Ἕλλησιν ἐν Ἰλισσῷ (περιοδ. συγγράμματι Ἀθηνῶν) 1871 τ. Γ' σ. 167—8. *Ida u. Otto von Reinsberg-Düringsfeld* Hochzeitsbuch. Brauch und Glaube der Hochzeit bei den christlichen Völkern Europas. Leipzig 1871 σ. 56—9 (μετ' εἰκόνος. Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ *Pouqueville* Voyage en Morée, τῶν συλλογῶν ᾀσμάτων *Fauriel* - μεταφρ. Müller - , *Tommaseo*, *Kind* Anthologie 1861 καὶ χειρογράφων ἀνακοινώσεων Ἐπαμ. Μεταξᾶ ἐκ Κεφαλληνίας). *Θεοδ. Β. Βενιζέλου*. Περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. 1873 σ. 35—41. *A. de Gubernatis* ἔνθ. ἀν. (τινὰ ἑλληνικὰ ἐκ τοῦ *Zecchini* Quadri della Grecia). *Ph. Sakellarios* Die Sitten und Gebräuche der Hochzeit bei den Neugriechen, verglichen mit denen der alten Griechen. Halle 1880. *O. Ernst* Neugriechische Familien- und Kirchenfeste ἐν Unsere Zeit 1881 II. 616—9. *Α. Α. Λασπόπουλος* ἐν Ἐπιθεωρήσει πολιτικῇ καὶ φιλολογικῇ 1883 σ. 106—8. *Εὐστ. Ι. Λορίκου* Διάκοσμος. Κ/πολις 1890 σ. 3—11. *Ν. Γ. Πολίτου* Γαμήλια σύμβολα ἐν Ἐπετ. Ἐθν. Πανεπ. 1906 Γ' σ. 111 κἑ. (=Λαογρ. Σύμμ. Β', 218—267. *Κ. Ρωμαίου* Τὸ ὄννι κατὰ τὸν γάμον ἐν Λαογρ. Ζ', 346—368.

Κατὰ τόπους. ΑΤΤΙΚΟΒΟΙΩΤΙΑΣ: Ἀθῆναι: *Chandler* Travels in Asia Minor and Greece II. 169 κἑ. (γ' ἐκδ. 1817 σ. 152· γαλλικῆς μεταφρ. 1806 III, 58—9). New Monthly Magazine Ἰούλιος 1828 (καὶ ἐκ τούτου Revue Britanique 1828 τ. XXI σ. 119. Ausland 1858 ἀρ. 228. 229). *M. Baird* Modern Greece. A narrative of a residence and travels in that country: with observations on its antiquities, literature, language, politics and religion. New-York 1856 σ. 88—98. *Δ. Γρ. Κ[αμπούρογλου]* Ἀθηναϊκά. Γάμοι ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἐν Ἑστίᾳ 1882 τ. ΙΔ' σ. 579—583. 592—598. *Τοῦ αὐτοῦ* Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων 1889 Α', 202 κἑ. *W. Miller* Greek life and country. London 1905 σ. 88—91. (σ. 91 κἑ. ἐπαρχιῶν).—*Δ. Γρ. Καμπούρογλου* Μνημεῖα τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων 1892 Γ', 229—234 (Ἀμαρουσίου). *Ι. Καρακατσάνη* Ἔθιμα χωρικῶν τῆς Ἀττικῆς. Ὁ γάμος ἐν Ἑστίᾳ 1881 τ. ΙΒ' σ. 601—3 (Κερατέας καὶ παρακειμένων χωρίων). *Καρ(αγιάλιος)*. Ὁ γάμος ἐν Κερατέᾳ ἐν Ἑστίᾳ 25 Ἰανουαρίου 1895. *Π. Α. Φουρίκη* Γάμος καὶ γαμήλια σύμβολα παρὰ τοῖς ἀλβανοφώνοις τῆς Σαλαμῖνος ἐν Λαογρ. τ. Θ' σ. 507—563. *L. Ross* Erinnerungen und Mittheilungen aus Griechenland ἐν *R. Prutz* Deutsches Museum 1854 ἀρ. 36· ἰδιαιτέρως Berlin 1862 σ. 58—60 (Λεβαδείας). Νέα Ἐφημερὶς 29 Αὐγούστου 1886 σ. 3 (Ἀραχόβης Λεβαδείας). *J. Buchon* La Grèce continentale et la Morée. 1843 σ. 228—240 (ποιμένων Χαιρωνείας).—ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ: *Αελέκου* Δημοτικὴ Ἀνθολογία 1852 σ. 13—21 (Κορινθίας. Βλ. καὶ ἐκδ. 1868 σ. 139 κἑ.). *Carnarvon* Reminiscences of Athens and the Morea. Lond. 1869 σ. 79—82 (Ἀργολίδος). *Ν. Α. Ἀντωνοπούλου* Ἕνας γῦρος στὸ Τουβέρι ἐν Ὀλυμπίοις 1896 τ. Α' σ. 243—6. 253—4. 262—3. 268—9. 286—7. *Γ. Α. Κριεζῆ* Ἱστορία τῆς νήσου Ὕδρας πρὸ τῆς (ἑλληνικῆς) Ἐπαναστάσεως. Πάτραι 1860 σ. 197—209. *Δημ. Παπανικολάου* Τὰ κατὰ τὸν γάμον ἔθιμα ἐν Βυσωκᾷ τῶν Καλαβρύτων ἐν Δελτίῳ Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρίας τ. Α' σ. 122—133. *Α. Παπαντωνίου* Ἡ τελετὴ τοῦ γάμου ἀνὰ τὰ χωρία τῆς Μεγαλοπόλεως ἐν Ἀρκαδικῇ Ἐπετηρίδι *Τ. Χ. Κανδηλώρου* 1903 τ. Α' σ. 73—9. *Τοῦ αὐτοῦ* Γαμήλια ᾄσματα, προπόσεις, εὐωχίαι χωρικῶν Ἀρκάδων αὐτ. 1906 τ. Β' σ. 182—5. *Ν. Ι. Λάσκαρη* Ἡ Λάστα καὶ τὰ μνημεῖά της σ. 99—115. *Π. Παπαζαφειροπούλου* Περὶ γάμου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἐθιζομένων παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἕλλησιν (ἐν

Νυμφασίᾳ τῆς Γορτυνίας) ἐν Πλάτωνι 1879 τ. Β' σ. 45—9. 145—153. *Τοῦ αὐτοῦ* Περισυναγωγὴ σ. 27—57 (ἀνατύπωσις τοῦ προηγουμένου μετά τινων προσθηκῶν· ἐξ αὐτοῦ δὲ *Μ. Γ. Λάμιτσα* Νεοελληνικὰ ἔθιμα τοῦ γάμου ἐν 'Αττικῷ ἡμερολογίῳ 1889 σ. 102—112). *'Επ. Γ. Παπαμιχαὴλ* 'Ο γάμος 'ς τοῦ Βούρβουρα τῆς Κυνουρίας ἐν Λαογρ. Β', 399—404. *Κουκουλὶ* Οἰνουντιακὰ σ. 93—100. *Saint-Sauveur* Voyage historique, littéraire et pittoresque dans les isles. Paris, an VIII (1800) τ. III σ. 369—370 (Μάνης). *Dimo et Nicolo Stephanopoli* Voyage en Grèce, Paris an VIII (1800) τ. II σ. 1—13 (αὐτ.). *'Ιωσ. Βαλανιδιώτης* ἐν Νέᾳ Σιῶνι 1907 τ. Ϛ' σ. 1119—1121 (Γιάννιτσα Καλαμάτας).—ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ : *Saint-Sauveur* ἔνθ. ἀν. τ. II σ. 41 κἑ. (Κερκύρας). *Théotoki* Détails sur Corfou. 1826 σ. 119—120. *('Ανωνύμου)* Descrizione d' una cerimonia nuziale celebratasi in Corfù il 12 Agosto 1863, Corfù 1863 (περιγραφὴ γάμου ἀνωτέρας τάξεως· συνήθεις ἐθιμοτυπίαι). *[Salvator]* Paxos σ. 86—7. *A. Papadopulo Vreto* Memoria su di alcuni costumi antichi tuttora esistenti nell' isola di Leucade, 1825 σ. 26—39. *Ι. Ν. Σταματέλου* 'Ο γάμος τῶν χωρικῶν τῆς Λευκάδος ἐν 'Εφημερ. Φιλομαθῶν 1868 ἔτ. ΙϚ' σ. 1687 (ἐκ ταύτης δὲ μετά τινων προσθηκῶν ἐν 'Ελλ. Φιλολογ. Συλλόγῳ Κ/πόλεως 1874 τ. Η' σ. 410—412 καὶ ἐν 'Εστίᾳ 1877 τ. Δ' σ. 701—702). *Εὐστ. Γ. Πολίτου* 'Ο γάμος ἐν Λευκάδι ἐν Λαογρ. Α', 308—320. *Saint-Sauveur* ἔνθ. ἀν. τ. III σ. 366 (Κυθήρων).—ΡΟΥΜΕΛΗΣ : *Ε. Δ.* Περὶ τοῦ γάμου τῶν ποιμένων τῆς Ὄθρυος ἐν 'Αθηναίῳ 1875 τ. Δ' σ. 89—101 (='Εστία 1877 τ. Γ' σ. 386—390. Νεολόγου ἑβδομαδιαία 'Επιθεώρησις 1894 τ. Γ' σ. 938—9. 948. 965—8). *'Αθ. Κάομα* Περὶ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων τοῦ χωρίου Σεβεδίκου τῆς ἐπαρχίας Δωρίδος ἐν 'Επιθεωρήσει πολιτικῇ καὶ φιλολογικῇ 1882 τ. Γ' σ. 58—9. *Δαπ.* Μικρὰ ἱστορία, διήγημα ἐν 'Εβδομάδι 1889 τ. Ϛ' ἀρ. 25 σ. 2—4. ἀρ. 26 σ. 1—4 (χωρίου παρὰ τὸν 'Αχελῷον).—ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ : *Στυλ. Βίου* Τὰ κατὰ τὸν γάμον ἔθιμα ἐν 'Αγίῳ Γεωργίῳ τοῦ Πηλίου ἐν Λαογρ. τ. Ε' σ. 643—5.—ΗΠΕΙΡΟΥ : *Γρηγορίου Παλιουρίτου* 'Αρχαιολογία ἑλληνικὴ τ. Β' σ. 197—211 (Κεφάλαιον περὶ γάμου τῶν 'Ελλήνων μετὰ συγκρίσεως ἐν παρόδῳ πρός τινα ὅμοια ἠπειρωτικὰ γαμήλια ἔθιμα). *('Ανωνύμου)* Ἡ Ἤπειρος. Ἤθη καὶ ἔθιμα αὐτῆς καὶ ἰδίως τῶν 'Ιωαννίνων ἐν Πιττακῷ 1878 σ. 201—4. *Δ. Δ. Π(αναγιωτίδου)* Ἤθη καὶ ἔθιμα τοῦ τμήματος Παραμυθίας ἐν Θεσπρωτίᾳ ἐν Νεολόγου ἑβδομ. 'Επιθεωρ. 1892 τ. Α' σ. 664. *Χ. Χρηστοβασίλη* 'Ο γάμος καὶ τρεῖς ἐπαρχίαι τῆς δούλης 'Ηπείρου ἐν 'Ακροπόλει φιλολογικῇ 1888 ἔτ. Α' σ. 605—6 (ἐν ἐπαρχίᾳ Κουρέντων, Ἄνω Τσάμικου καὶ Ζαγορίου). *Γ. Χασιώτου* Περὶ Ζαγορίου ἐν Χρυσαλλίδι 1886 τ. Δ' σ. 13—14. *Ι. Λαμπρίδου* Ζαγοριακὰ 1870 σ. 177—190. *Τοῦ αὐτοῦ* 'Ηπειρ. μελετήματα τεῦχ. Γ' 1888 σ. 56—7 (ἐν Τσαρκοβίστᾳ). τεῦχ. Ζ' σ. 22—5 (ἐν Πωγωνίῳ). *Γ. Ζηκίδου* Ἔθιμα τοῦ γάμου ἐν Βυσσάνῃ ἐν ΚΠ. Συλλ. ΙΗ', 222—7. *'Επ. Ι. Γεωργιάδου* Ἡ Ζίτσα σ. 47—52. Δωδώνη 1896 σ. 119—121 (Δρόβιανης). *'Αλ. Γεωργίτση* Ἤθη, ἔθιμα κλπ. Χιμαραίων. Τὰ κατὰ τὸν γάμον ἐν Ζωγρ. 'Αγῶνι 1891 τ. Α' σ. 206—8. —ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ : *'Ιω. Μιχαὴλ* Μακεδονικά. 'Ερμούπ. 1879 σ. 1—17. *Ι. Πρωίου* Γαμήλια ἤθη καὶ ἔθιμα ἐν Μακεδονίᾳ ἐν 'Εθνικῇ 'Αγωγῇ 1901 τ. Δ' σ. 108—110. 122—4. 138—140. 156—8. *G. F. Abbott* Macedonian Folklore σ. 147—191 (καὶ ἐλευθέρα μετάφρασις ὑπὸ *Ζ. Μ. Κουσώρη* ἐν Μακεδ. ἡμερολ. 1909 σ. 208—227, περὶ ἧς βλ. Λαογρ. Α', 401). *Α. Κωνσταντινίδου* Μακεδονικὴ ζωή. Γαμήλια ἔθιμα ἐν 'Αθηνῶν μηνιαίῳ παραρτήμ. τ. Δ' σ. 3681—3691. *'Ιω. Αρακιώτου* 'Ο κώνωψ 'Ολύμπου καὶ Μακεδονίας 1870 σ. 74—84 (Λιτοχώρου· ἐμμέτρως). *Γ. Παπαγεωργίου* 'Ο γάμος ἐν Καταφυγίῳ τοῦ 'Ολύμπου ἐν 'Εστίᾳ 1883 τ. ΙΕ' σ. 357—361. *Ν. Δ. Χαρισίου ('Ολυμπίου)* Ἤθη καὶ ἔθιμα ἑλληνικά.·'Ο γάμος ἐν Βελβενδῷ τῆς Μακεδονίας ἐν Μικρασιατικῷ ἡμερ. *Ε. Σ. Σβορώνου* 1910 σ. 219—229. *Ι. Γ. 'Αντωνιάδου* 'Ο γάμος ἐν Βελβενδῷ ἐν 'Ημερολ. *Σκόκου* 1910 σ. 362—8 (σχεδὸν ἀντιγραφὴ τοῦ προηγουμένου). *Δ. Κ. 'Ρούφου* Τὰ ἔθιμα τοῦ Βουρβούσκου τῆς Μακεδονίας ἐν Πόρρῳ (ἐφημ. 'Αθηνῶν) 1905 ἔτ. Β' ἀρ. 99. 100. 102. 103. 106. 109. *Κ. Γκ.* Τελετὴ γάμων παρὰ τοῖς πέριξ τῶν Βιτωλίων χωρικοῖς ἐν 'Ακροπόλει φιλολογικῇ 1888 σ. 791—2. *Μ.* Γάμος ἐν Λεχόβῳ ἐν Μακεδον. ἡμερολ. 1911 ἔτ. Δ' σ. 236—8. *'Ιω. Αρακιώτου* ἔνθ. ἀν. σ. 157—161 (Κασσάνδρας). *'Αστ. Δ. Γουσίου* Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα,

Λακκοδηκίων τοπογραφία, ἤθη, ἔθιμα καὶ γλῶσσα. Λιψία 1894 σ. 55—62. *Στ. Κουμανούδη* Στράτης Καλοπίχειρος [2] σ. 174—185. [3] σ. 197—207 (Σερρῶν).—ΘΡᾼΚΗΣ καὶ ΑΝΑΤΟΛ. ΡΟΥΜΕΛΗΣ. Κων/πόλεως: *Schweiger* Neue Reisebeschreibung nach Constantinopel. 1608 σ. 222 κέ. *Domer* Diary of a tour in Greece, Turkey etc.[1] Lond. 1842 τ. I σ. 125—9. *Στίλπ. Κυριακίδου* Τὰ κατὰ τὸν γάμον ἔθιμα ἐν Γκιουμουλτζίνῃ ἐν Λαογραφίᾳ τ. Β' σ. 48—59. *Σ. Α. Μανασσείδου* Ἔθιμα καὶ μαγγανεῖαι. Ἐν Φέρραις καὶ τοῖς περιχώροις αὐτῆς. 2. Γαμήλια ἔθιμα ἐν ΚΠ. Συλλ. τ. Η' σ. 547—9. *Κ. Ν. Χατζοπούλου* Ἡ ἐπαρχία 40 Ἐκκλησιῶν. Περὶ ἀρραβώνων καὶ γάμων ἐν Θρᾳκικῇ Ἐπετηρίδι 1897 ἔτ. Α' σ. 192—4. *Α. Χουρμουζιάδου* Περὶ ἀναστεναρίων. Κ/πολις. 1874 σ. 24—5 (Σωζουαγαθοπόλεως). *Μιλτ. Α. Λουλουδοπούλου* Ἀνέκδοτος συλλογὴ ἠθῶν, ἐθίμων, ᾀσμάτων, προλήψεων, δεισιδαιμονιῶν, παροιμιῶν, αἰνιγμάτων κτλ. τῶν Καρυῶν (ἐπαρχίας Καβακλῆ). Ἐν Βάρνῃ 1903 σ. 167—190. *Βλ. Γ. Σκορδέλη* Ἀνάλεκτά τινα περὶ τῆς ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως ἐν Πανδώρᾳ 1861 τ. ΙΑ' σ. 448—9. *Ἰω. Νικολάου* Ἡ Ὀδησσός (Βάρνα). Ἐν Βάρνῃ 1894 σ. 217—222.—ΒΟΡΕΙΩΝ ΣΠΟΡΑΔΩΝ. *Α. Παπαδιαμάντη* Οἱ Ἐλαφροΐσκιωτοι, διήγημα ἐν Ἀκροπόλει 25 Δεκεμβρ. 1892 (=Ὁ Παντάρφανος 1912 σ. 50—2· ἐν Σκιάθῳ;). *Μ. Γ. Κωνσταντινίδου* Ἡ νῆσος Σκῦρος, 1901 σ. 163—6.—ΚΥΚΛΑΔΩΝ. *Ἀντ. Βάλληνδα* Κυθνιακά. Ἑρμούπ. 1882 σ. 111—3. *Ἀριστ. Μ. Ταταράκη* Ὁ Γάμος ἐν Νεοελληνικοῖς Ἀναλέκτοις τ. Α' σ. 349—354 (Μήλου). *Ζαφ. Α. Γαβαλᾶ* Περὶ τῆς νήσου Σικίνου. Ἀθ. 1885 σ. 43—4. *J. Th. Bent* The Cyclades, or life among the insulares Greeks. Lond. 1885 σ. 133—8 (Θήρας· οὐδὲν νέον· κυρίως ἐξ ἄλλων παραλαμβάνει). 189—191 (Σικίνου). *Pègues* Histoire et phénomènes du volcan et des iles volcaniques de Santorin 1852 σ. 394—412. *Α. Π.* Εἷς γάμος ἐν Θήρᾳ ἐν Σάλπιγγι, οἰκογ. καὶ φιλολογ. περιοδ. Ἀθ. 1891 Περίοδ. Β' ἔτ. Β' τ. Α' σ. 8—9. 24—5. *Ν. Γ. Γάσπαρη* Ἡ νῆσος Ἀμοργός, Ἀθ. 1895 σ. 66—7. *Tournefort* Relation d'un voyage du Levant. 1717 τ. I σ. 124 κέ. (Μυκόνου).—ΝΗΣΩΝ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ. *Γ. Α. Γώγου* Ἔθιμα τῶν ἐν Λέσβῳ γάμων ἐν Πανδώρᾳ 1863 τ. ΙΓ' σ. 469—472. *Pontès* Notes sur la Grèce. 1864 σ. 205—210 (ἐν Μυτιλήνῃ κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1830). *Georgeakis et Pineau* Le Folk-lore de Lesbos. 1894 σ. 313—320. *Ἀλεξ. Ἀκριβοῦ* Νομικαὶ σημειώσεις. Τὰ ἐν Μυτιλήνῃ περὶ μνηστείας ἔθιμα ἐν Ἁρμονίᾳ Σμύρνης 2. 3 Μαρτίου 1900. *Κανελλάκη* Χιακὰ ἀνάλεκτα. 1890 σ. 137—142. *Ν. Καπιγιολδάση* Ὁ γάμος παρὰ Σιδερουντίοις ἐν Νεολόγου ἑβδομαδιαίᾳ ἐπιθεωρήσει 1893 τ. Β' σ. 809 (ἔθιμα χιακά. Προδήλως δὲν εἶναι ἀκριβῆ, ἀλλ' ἀστεῖα, ἴσως λεγόμενα ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς χώρας πρὸς διασυρμὸν τῶν ἀξέστων χωρικῶν). *Κ. Ν. Παπάδη* Ἐντυπώσεις ἐκ Παρπαριᾶς ἐν Χιακοῖς Χρονικοῖς *Κ. Ἀμάντου* 1911 τεῦχ. Α' σ. 81—3. *Μιχ. Ι. Κεφάλα* Πῶς ἐγίνοντο οἱ γάμοι εἰς τὴν Καλλιμασιὰν πρὸ τοῦ 1865 αὐτ. 1914 τεῦχ. Β' σ. 89—92. *Ἐπ. Ι. Σταματιάδου* Σαμιακά. Σάμος 1887 τ. Ε' σ. 267—300.—ΝΟΤΙΩΝ ΣΠΟΡΑΔΩΝ. *Τοῦ αὐτοῦ* Ἰκαριακά. Σάμος 1893 σ. 108—112. *Μ. Η. Μαλανδράκη* Ἤθη καὶ ἔθιμα ἐν Πάτμῳ ἐν Δελτ. Ἱστορ. ἐθνολ. ἑταιρ. 1890 τ. Γ' σ. 331—6. *Οἰκονομοπούλου* Λεριακὰ 1888 σ. 79 κέ. *Michaud et Poujoulat* Correspondance d'Orient. Bruxelles 1835 τ. IV σ. 133 κέ. (Κῶ). *Γ. Παπαδοπούλου* Γενικὴ γεωγραφικὴ καὶ ἱστορικὴ περιγραφὴ ἀρχαία καὶ νεωτέρα τῆς νήσου Νισύρου. 1909 σ. 57—67. *Α. Χαβιαρᾶ* Ἔθιμα κατὰ τοὺς γάμους τῆς νήσου Τήλου ἐν Ζωγρ. Ἀγῶνι 1891 τ. Α' σ. 265—7. *Τοῦ αὐτοῦ* Συμαϊκά. Τὰ κατὰ τὴν μνηστείαν καὶ τὸν γάμον αὐτ. σ. 212—3. *Μπιλιώτου—Κοτσὶ* Ἡ νῆσος Ῥόδος 1881 τ. Β' σ. 292—5. *Ἀναστ. Γ. Ἀναστασιάδου* Ἤθη καὶ ἔθιμα ἐν Ῥόδῳ ἐν Ξενοφάνει 1910 τ. Ζ' σ. 49—50. *Ἀποστ. Γ. Ταμπίκου* Περιγραφὴ τοῦ γάμου ἐν Σορόνῃ τῆς Ῥόδου ἐν Φόρμιγγι τ. Η' ἀρ. 9. *Τοῦ αὐτοῦ* Πῶς στολίζεται ἡ νυμφικὴ κλίνη (παστός) ἐν τοῖς χωρίοις Ῥόδου ἐν Ῥοδιακῷ ἡμερ. 1912 σ. 93 κέ.; *Wescher-Μανωλακάκη* Δωρικὸν ψήφισμα Καρπάθου 1878 σ. 56—60. *Μανωλακάκη* Καρπαθιακὰ 1896 σ. 117—121. Οἱ γάμοι ἐν Κάσῳ ἐν Ἐρατῷ 1861 τ. Α' σ. 111—118 (ἐκ τούτου: *Μ. Μ.* ἐν ἡμερολ. Χρόνῳ Κων/πόλεως 1867 σ. 72—6. Πανδώρα 1867 ΙΖ', 487—9. Ἑβδομὰς 1889 τ. Ϛ' ἀρ. 26 σ. 4—5). *Δ. Σπυρίδη* Ἔθιμα τοῦ γάμου ἐν Μεγίστῃ (Καστελορρίζῳ) ἐν Παρνασσῷ 1878 τ. Β' σ. 882—6. *Μ. Γ. Πετρίδου* Ἡ ζωὴ 'ς τὸ Κα-

σπελόρριζο. 5. Ὁ γάμος ἐν Νουμᾷ 1905 ἀρ. 148 σ. 9—11.—ΚΡΗΤΗΣ. *Bybilakis* Neugriechisches Leben. 1840 σ. 29—43. *Μ. Χουρμούζη Βυζαντίου* Κρητικά. 1842 σ. 27—30. *Spratt* Travels and researches in Crete. Lond. 1865 τ. I σ. 170—173. *Ἐλπίδος Μελαίνης* Κρητικὴ μέλισσα. 1873 σ. 57—63 (β' ἐκδ. 1888 σ. 36—40). *Παύλου Γ. Βλαστοῦ* Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ. Ἤθη καὶ ἔθιμα Κρητῶν. 1893 (πλουσιωτάτη συλλογὴ ἐθίμων, μετὰ παρενταθειμένων ᾀσμάτων, παροιμιῶν κλπ.).—ΚΥΠΡΟΥ. *J. Bramsen* Travels in Egypt, Syria, Cyprus etc. Lond. 1820 [2] τ. I σ. 306—7. *Γ. Λουκᾶ* Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις τῶν ἐν τῷ βίῳ τῶν νεωτέρων Κυπρίων μνημείων τῶν ἀρχαίων. Ἀθ. 1874 τ. Α' σ. 66—96. *Ἀθ. Α. Σακελλαρίου* Τὰ Κυπριακά. Ἀθ. 1890 τ. Α' σ. 717—734. *Ἰω. Γ. Χατζηιωάννου* Ὁ γάμος ἐν Κύπρῳ ἐν Κρητικῇ Στοᾷ 1909 Β' σ. 118—124. *Magda H. Ohnefalsch-Richter* Griechische Sitten und Gebräuche auf Cypern. Berlin 1913 σ. 231—243. *Ξ. Π. Φαρμακίδου* Γαμήλιον κυπριακὸν ἔθιμον ἐν Λαογρ. Ε', 402.—ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ. *Ι. Ν. Βαλαβάνη* Τὰ ἐν Κερασοῦντι περὶ τὸν γάμον ἔθιμα ἐν Πανδώρᾳ 1859 τ. Θ' σ. 509—512. 518—9. *Γ. Ἀργυροῦ* Σύντομος περιγραφὴ τῆς Ἀμισοῦ καὶ τῆς περὶ αὐτὴν χώρας. β'. Περὶ γάμων ἐν Πλάτωνι 1880 τ. Β' σ. 523—8. *Ι. Δ. Κονδυλάκη* Γαμήλια ἔθιμα τῶν περὶ τὴν Ἀμισὸν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας οἰκούντων Ἑλλήνων ἐν Δελτ. Ἱστ. Ἐθνολ. Ἑταιρίας 1884 τ. Α' σ. 526—530. *Π. Γ. Μακρῆ* Βιθυνικαὶ σκιαγραφίαι. Τὸ Κατιρλὶ καὶ αἱ πέριξ αὐτοῦ κῶμαι. Κ/πολ. 1888 σ. 92—98. *Εὐστρ. Ι. Δράκου* Ἔθιμα συγχρόνων Ἑλλήνων. Α'. Οἱ ἀρραβῶνες. Β'. Οἱ γάμοι ἐν Νεολόγῳ Κ/πόλεως 5 Μαΐου καὶ 7 Ἰουνίου 1889. *Ι. Κ. Γρίβα* Τὰ κατὰ τὴν Ἀπολλωνιάδα [Βαλουκεσέρ ;] ἐν Ἐπιθεωρήσει Κων/πόλεως 12 Ἰανουαρίου 1889 (συντομωτάτη, κακογραμμένη, ἀσαφὴς περιγραφή). *Παρ. Ἐλευθερίου* Πραγματεία περὶ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων τῆς κωμοπόλεως Λιβισίου κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους ἐν Ξενοφάνει 1907 τ. Δ' σ. 231—5. *Κλ. Σ. Ἰατρίδου* Ἤθη καὶ ἔθιμα ἐν Ἀνατολῇ. Ἡ μνηστεία ἐν Βουρδουρίῳ ἄλλοτε καὶ νῦν. Ὁ γάμος — ἐν Ξενοφάνει 1905—6 τ. Γ' σ. 72—82. 163—171. 202—211. *Ἰωακ. Βαλαβάνη* Ὁ γάμος παρὰ τῇ ἑλληνικῇ κοινότητι Ἰκονίου ἐν Χαρᾷ Κ/πόλεως 1878 Α' σ. 103—4. *Τοῦ αὐτοῦ* Ἤθη καὶ ἔθιμα. Ἀρραβὼν καὶ γάμος ἐν Ἰκονίῳ ἐν Ἑστίᾳ 1889 τ. ΚΖ' σ. 45—7. *Σ. Φαρασοπούλου* Τὰ Σύλατα. Μελέτη τοῦ νομοῦ Ἰκονίου ὑπὸ γεωγραφικήν, φιλολογικὴν καὶ ἐθνολογικὴν ἔποψιν. Ἀθ. 1895 σ. 29—40. *Σάββα Χωλοπούλου* Μονογραφικὴ ἱστορία Ζήλης ἢ Συλάτας ἐν Ξενοφάνει 1905 τ. Β' σ. 284—7. *(Ἀνωνύμου)* Ἤθη καὶ ἔθιμα . . . τῶν ἐν ἀποκέντροις Καισαρείας Καππαδοκίας οἰκούντων ὀρθοδόξων χριστιανῶν αὐτ. τ. Α' σ. 372—380. *Δημ. Μακρῆ* Ἡ Μαλακοπὴ αὐτ. τ. Δ' σ. 426—431. 518—520. *Ῥίζου Ἐλευθεριάδη* Συνασός, ἤτοι μελέτη ἐπὶ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων αὐτῆς. Ἀθ. 1879 σ. 74—82. *Ι. Σαραντίδου Ἀρχελάου* Ἡ Σινασός. Ἀθ. 1899 σ. 76—81.—ΚΟΡΣΙΚΗΣ. *Dimo et Nicolo Stephanopoli* ἔνθ. ἀν. σ. 11.

Ἄλλων λαῶν. Ἀλβανῶν. *Chandler* Travels in Greece and Asia minor 1817 [3] τ. II σ. 153—4. 1825 τ. II σ. 169—170 (γαλλ. μεταφρ. 1806 τ. III σ. 59—60). *Hahn* Albanesische Studien 1853 τ. I σ. 143—7. *Α. Λευτεραίου* Ἀλβανικὰ ἔθιμα. Γάμος ἐν Παρνασσῷ 1892 τ. ΙΔ' σ. 281 κέ.—Μαυροβουνίων : *D. Ciàmpoli* Intorno al Montenegro. Amori e nozze ἐν Nuova Antologia 1896 τ. 65 σ. 588—621.—Ῥωμούνων : *Ad. Flachs* Rumänische Hochzeits- und Totenbräuche. Berlin 1899. — Βουλγάρων καὶ ἄλλων σλαβικῶν λαῶν : *J. Kohler* ἐν Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1915 σ. 329—345.—Ῥώσων : *Krek* Russische Hochzeitsbräuche (Analecta Graeciensia. Festschr. zu 42 Versammlung deutscher Philologen in Wien. Graz 1893). *Th. Volkov* Rites et usages nuptiaux en Ukraine. Paris 1893 καὶ ἐν Anthropologie II, 160—180. 408—487. 537—587. III, 541—8.—Ἀρμενίων : *Lady Montagu* Letters and Works, Lond. 1837 τ. II σ. 53—4.—Χριστιανῶν Συρίας : *H. Guys* Voyage en Syrie κεφ. XXII. 1855 σ. 267—276. *Αἰμιλίας Μαρούτζη* Περὶ τῆς ἐν Συρίᾳ τελετῆς τῶν γάμων ἐν Πανδώρᾳ τ. ΙΔ' σ. 33—4. 122—4). *Ν. Γ. Πολίτου* Ἤθη καὶ ἔθιμα ἄλλων νήσων καὶ τόπων ἐν ΚΠ. Συλλ. 1874 τ. Η' σ. 495—6.

Καλύμματος ἐπίθεσις κατὰ τὴν κυκλικὴν ὄρχησιν. Ἐν Λευκάδι, ἀφοῦ ὁ ἱερεὺς θέσῃ

ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν νυμφίων τοὺς στεφάνους, εἷς τῶν συγγενῶν καλύπτει ἐκ τῶν ὄπισθεν τὴν κεφαλὴν καὶ τοὺς ὤμους τούτων δι' ὑφάσματος μεταξίνου ἢ μαλλίνου 12—15 πήχεων, τὸ ὁποῖον καλεῖται *στεφανοσκέπασμα* καὶ εἶναι δῶρον τοῦ παρανύμφου. τὸ χρησιμοποιεῖ δὲ βραδύτερον ἡ νύμφη εἰς φόρεμα (Κατ' ἀνακοίνωσιν Σ. Δάλλα γυμνασιάρχου). Ἐν δὲ Κυζίκῳ καὶ τοῖς πλησιοχώροις «'ς τὸ χορὸ τοῦ Ἠσαΐα ἔρριχταν ἀπάνου στὸν ὦμο τῶν νυμφίων ἕνα πολύτιμο κουμάσι (τσόχα, φασονὲ κτλ.), ποῦ τοὺς τὸ ἔκανε δῶρο ὁ κουμπάρος καὶ τὸ λέγανε *στεφανάτικο*» (Κατ' ἀνακοίνωσιν Μ. Φιλήντα). Ἄλλαι μαρτυρίαι: *Douglas* An essay on certain points of ressemblance between the ancient and modern Greeks σ. 111. Ἑστία 1882 ΙΔ', 595 α. Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 242, 2 (ἐν Σκύρῳ). Περὶ τοῦ ἐθίμου βλ. *Reinach* Cultes, mythes et religions I, 310 κέ. *Hock* Griechische Weihegebräuche σ. 130. Παρὰ Βουλγάροις: *Strausz* Die Bulgaren σ. 325, Ἀλβανοῖς Σικελίας: *Pitrè* Usi e costumi del popolo siciliano II, 67. 68.

Καταχύσματα. Εἰς διαφόρους περιστάσεις τοῦ γάμου, κατὰ τόπους: Ἑστία 1882 ΙΔ', 581. 582. 594. 595 (Ἀθῆναι ἐπὶ Τουρκοκρατίας). Ἑστία 25 Ἰανουαρ. 1895 (Κερατέα). *Ross* Erinnerungen σ. 59 (Λεβάδεια). Ὀλύμπια 1896 Α', 262—3. 269 (Τσιβέρι Ἄργους). Δελτ. Ἱστ. Ἐτ. Α' 129. 131 (Βυσωκὰ Καλαβρύτων). *Καρκαβίτσα* Λυγερὴ α' ἐκδ. 1896 σ. 161. β' ἐκδ. 1920 σ. 158 (Λεχαινά). *Γ. Δ. Γεωργοπούλου* Περὶ τοῦ γάμου τῶν ἀρχ. Ἑλλήνων. Τρίπολις 1880 σ. 11 σημ. 60 (Ἀρκαδία). *Κανδηρώρου* Ἀρκ. Ἐπ. 1903 σ. 76. 78 (Μεγαλόπολις). *Παπαζαφειροπούλου* Περισυναγωγὴ σ. 37. 42—3. 47 (Γορτυνία). *Λάσκαρη* Λάστα σ. 100. 103. 112. *Κουκουλὲ* Οἰνουντιακὰ σ. 99. Νέα Σιὼν ϛ', 1120 (Γιάννιτσα Καλαμάτας). Ἐπιθ. πολιτ. καὶ φιλολογ. 1882 Γ', 58—9 (Σαβεδίκος Δωρίδος). Ἑβδομ. 1889 ϛ' φ. 25 σ. 3 β. 3 γ. 4 α (Αἰτωλοακαρνανία). Λαογρ. Α', 315 (Λευκάς). *Γρ. Παλιουρίτου* Ἀρχαιολ. ἐλλ. Β', 209 (Ἤπειρος). *Λαμπρίδου* Ἠπειρ. μελετ. Ζ', 21 (Πωγώνι Ἠπείρου). Ἐθν. Ἀγωγὴ 1901 σ. 156 (Μακεδονία). *Abbott* Maced. Folkl. σ. 177 (αὐτ.) *Γουσίου* Πάγγαιον σ. 61 (Λακκοβίκια Μακεδονίας). Θρᾳκικὴ Ἐπετηρὶς 1897 σ. 193 (Σαράντα Ἐκκλησίαι). *Βάλληνδα* Κυθνιακὰ σ. 112. *Γάσπαρη* Ἀμοργὸς σ. 97. *Κοραῆ* Ἄτ. Γ', 54—5 (Χίος). *Κανελλάκη* Χιακ. ἀνάλ. σ. 140. 141. *Σταματιάδου* Ἰκαριακὰ σ. 112. *Τοῦ αὐτοῦ* Σαμιακὰ Ε', 285. Ζωγρ. Ἀγ. Α', 266 ε (Τήλου). *Παπαδοπούλου* Γεν. περιγρ. Νισύρου σ. 62. Ξενοφάν. Ζ', 49 (Σιάννα Ῥόδου). *Wescher-Μανωλακάκη* Δωρ. ψήφ. Καρπ. σ. 58 (Κάρπαθος). *Μανωλακάκη* Καρπαθιακὰ σ. 119. Ἐφημ. Φιλομ. 1858 ϛ', 448 λ. παστικὰ (Κρήτη). *Βλαστοῦ* Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ σ. 66. 88—9. *Π. Γ. Μακρῆ* Κατιρλὶ σ. 93—4. Ἐπιθ. Κ/πόλ. 12 Ἰαν. 1889 (Ἀπολλωνιὰς [Βαλουκεσέρ;]). Ξενοφάν. Γ', 171 (Βουρδούρ). Αὐτ. Β', 286. 287 (Σύλατα). *Φαρασοπούλου* Τὰ «Σύλατα σ. 38. Ἑστία 1889 ΚΖ', 47 (Ἰκόνιον). Ξενοφάν. Δ', 430 (Μαλακοπὴ Μ. Καππαδοκίας). Αὐτ. 235 (Αιβίσιον).—Ὅτι κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἔβαλλον διὰ μήλων ἢ ῥόδων μαρτυρεῖται ἐκ *Ψελλοῦ* ἐπ. 84 παρὰ *Σάθα* Μεσ. Βιβλ. Ε', 321. Ἐν *Πετρίτση* Διγενῇ (στ. 1093 σ. 160 Λάμπρου) ῥάντισμα μὲ ῥοδόσταμα εἰς προϋπάντησιν ἐρχομένων.

Ξένα. Ἐν Γαλλίᾳ: *Nore* Coutumes, mythes et traditions des provinces de France σ. 63. 290. Mélusine I, 93. 439, ἐν Σαβοΐα: Rev. de l'hist. des relig. 1910 τ. 62 σ. 204 κέ., ἐν Κορσικῇ: Rev. d. trad. pop. 1897 XX, 521, ἐν Blonay Ἑλβετίας: Schw. Arch. f. Volksk. 1911 σ. 95, ἐν Ἰταλίᾳ: Arch. per le tradiz. popol. XXII, 294. 295. 297—8 (σημ.), παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις τῆς Βουκοβίνας: Zs. f. öst. Volksk. VII, 118, παρὰ Βουλγάροις: Zs. Ver. Volksk. 1915 σ. 337, ἄλλοις σλαβικοῖς λαοῖς αὐτ. σ. 341, παρὰ τοῖς Σλάβοις τῆς Βαλτικῆς: *Schrader* Reallex. d. indogerm. Altert. λ. Heirat § 12. 9. Περὶ τῆς ἐννοίας τῶν καταχυσμάτων βλ. *Mannhardt* Mythol. Forschungen σ. 351 κέ. 366—371. Zs. Ver. Volksk. 1895 σ. 391, 3. *R. Wünsch* ἐν Hess. Bl. f. Volksk. 1903 σ. 79—80. *Hock* Griech. Weihegebräuche σ. 92. 110. *Zachariae* ἐν Wien. Zs. für d. Kunde des Morgenlandes XVII, 139. XX, 293. Ὁ αὐτὸς ἐν Zs. Ver. Volksk. 1907 σ. 470. Arch. f. Religionsw. 1908 σ. 411. *Samter* Familienfeste σ. 1 κέ., ἰδίως σ. 13. *P. Stengel* Opferbräuche der Grie-

chen σ. 30. Rev. de l'hist. d. relig. 1910 τ. 67 σ. 352. *Wächter* Reinheitsvorschriften (RGVV. XI, 1) σ. 13. 33, 2. 123, 4. *Samter* Geburt, Hochzeit u. Tod σ. 171 κέ. 195. *Dieterich* Mutter Erde β' καὶ γ' ἐκδ. σ. 102. *Köchling* De coronarum apud antiquos vi atque usu (RGVV. XVI, 2) σ. 63. 71. *Scheftelowitz* Das stellvertretende Huhnopfer (RGVV. XIV, 3) σ. 13—6. Zs. Ver. Volksk. 1915 σ. 337—8. Βλ. καὶ γενικῶς *Schrader* ἔνθ. ἀν. Πρβλ. καὶ *R. Schmidt* De Hymenaeo σ. 25.

Καταχύσματα ἔχοντα εὐχετικὴν σημασίαν, εἰς ἄλλας περιστάσεις: ΚΠ. Σύλλ. Θ', 338. 339. Ἐν Κρήτῃ οἱ *μπουναμάδες* κατὰ τὴν πρώτην τοῦ ἔτους συνίστανται εἰς τραγήματα, ὀπώρας ξηράς, καρύδια, ἀμύγδαλα, σταφίδας καὶ πορτοκάλια (*Ι. Κονδυλάκης* ἐν Ἑστίᾳ 1 Ἰανουαρ. 1897. Φιλολ. παράρτ. σ. 3). Συναφῆ ἔννοιαν πρὸς τὰ καταχύσματα ἔχει καὶ ἡ διασπορὰ κόκκων ῥοιᾶς (βλ. ἀν. σ. 295 καὶ σημ. 1), συνηθιζομένη ἐν Κύθνῳ κατὰ τὴν πρωτοχρονιάν (*Βάλληνδα* Κυθν. σ. 116).

Παλαιὰ ὑποδήματα. Περὶ τοῦ ἐθίμου τοῦ ῥίπτειν παλαιὰ ὑποδήματα κατὰ τοὺς γάμους βλ. *James E. Crombie* Shoethrowing at weddings ἐν Folk-lore 1895 VI, 258—281. *Caland* ἐν Arch. f. Religionsw. 1908 σ. 137. Zs. Ver. Volksk. 1911 σ. 414. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι: *Samter* ἐν N. Jahrb. f das kl. Alt. 1907 XIX, 132 κέ.

Γλυκάσματα. Κατὰ τὸν γάμον γίνεται γενικώτερον διανομὴ κουφέτων. Μνεία τούτων ἤδη ἐν Συναξαρίῳ τῶν γυναικῶν (στ. 888 σ. 403 Krumbacher): «*εἰς χαμὸν μηδὲν ὅπως | καὶ κουφέτα νὰ μὴ φᾶς*». Βλ. προσέτι *Guys* Voyage litt. en Grèce 1776 I, 266. Ἐν Ζακύνθῳ οἱ νυμφευόμενοι ἐμοίραζον κάρυα (Παρνασσὸς ΙϚ', 74), ἐν δὲ τῇ ἐπαρχίᾳ Σωζουαγαθουπόλεως κάρυα διενέμοντο εἰς τὰ παιδία κατὰ τὴν ἐν τῇ βρύσει τελετὴν (βλ. ἀνωτέρω σ. 301, 3) τὴν τρίτην μετὰ τὸν γάμον ἡμέραν (*Χουρμουζιάδου* Περὶ ἀναστεναρίων σ. 24—5). Ἐν Κρήτῃ εἰς τοὺς γαμηλιώτας μοιράζονται κουλλούρια μεγάλα (*Ἐλπίδος Μελαίνης* Κρητ. Μέλισσα 1873 σ. 62. 1888 σ. 40). Ἀλλαχοῦ γλυκύσματα, ὡς λ. χ. ἐν Ἀμοργῷ (*Γάσπαρη* Ἀμοργὸς σ. 66), καὶ ἐν Καρπάθῳ, ἔνθα *παρθενόκουκκα* ὀνομάζονται (Ζωγρ. Ἀγ. Α', 325). Ἐν Τήλῳ τὴν ἑσπέραν τῆς παραμονῆς προσφέρεται εἰς τοὺς παρευρισκομένους *μελιτοκοῦννι*, κατασκευαζόμενον ἐκ μέλιτος, σησαμίου καὶ ἀμυγδάλων, τὸ ὁποῖον, τρώγοντες οὗτοι ἐπεύχονται: *ἔτσι κ' ἡ μοῖρά του γλυκειά* (αὐτ. σ. 266). Ἐν Παρπαριᾷ Χίου, μετὰ τὴν λῆξιν τῆς ἱεροτελεστίας, περιφέρονται ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας μερικὰ πιάτα *καρυδόμελο*, ἐκ τοῦ ὁποίου ὑποχρεοῦνται οἱ παρεστῶτες νὰ λάβωσι ἀνὰ μίαν κουταλιὰν διὰ νὰ εὐχηθοῦν, κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν δὲ εἰς τὴν οἰκίαν ὁ ἱερεὺς μοιράζει τὰ *σησαμοκόλικα* (Χιακὰ Χρονικὰ 1911 Α', 83). Ἐν Βυσωκᾷ Καλαβρύτων ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ γαμβροῦ περιφέρονται ἀγγεῖα πλήρη μέλιτος, σῦκα καὶ οἶνος, οἱ δὲ προσκεκλημένοι γευόμενοι διὰ τῶν δακτύλων τὸ μέλι εὔχονται εὐτεκνίαν καὶ εὐζωίαν (ΔΙΕ. Α', 131)· κατὰ δὲ τοὺς ἀρραβῶνας ἡ μνηστὴ προσφέρει καρύκευμά τι μετὰ μέλιτος καὶ οἶνον (αὐτ. σ. 125). Διανομὴ ἄρτου κλπ. βλ. Λαογρ. Σύμμ. Β', 266.

Πορτιάτικο. Τάματα. Ἐν Γιάννιτσᾳ Καλαμάτας, ὅταν ὁ γαμβρὸς μετὰ τῆς συνοδίας του πηγαίνῃ πρὸς παραλαβὴν τῆς νύμφης, δύο συγγενεῖς ταύτης ἵστανται πρὸ τῆς θύρας καὶ ἐμποδίζουσιν εἰς αὐτὸν τὴν εἴσοδον, ἐὰν δὲν πληρώσῃ τὸ *πορτιάτικο*, 5 δραχμὰς ἢ περισσοτέρας (Κατ' ἀνακοίνωσιν Γ. Βαλμάχου. Βλ. καὶ Νέα Σιὼν Ϛ', 1119). Καὶ ἐν Μακεδονίᾳ ἂν ὁ παράνυμφος δὲν κάμῃ *τάματα*, δηλ. δὲν ὑποσχεθῇ διάφορα δῶρα, δὲν ἀνοίγεται ἡ θύρα εἰς τὴν συνοδίαν (Ἐθν. Ἀγωγὴ 1901 σ. 156). Ἐν Λακκοβικίοις κατὰ τὴν αὐτὴν περίστασιν φιλοδωροῦνται αἱ παρὰ τὴν νύμφην παρθένοι (*ζυμώστραις*) ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ, ἄλλως δὲν ἀνοίγουσι (*Γουσίου* Πάγγ. σ. 60).

Ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς νεονύμφους μετὰ τὴν τέλεσιν τοῦ μυστηρίου ἀπεκλείετο ἐν Λιβισίῳ ἡ εἴσοδος εἰς τὴν οἰκίαν, ἐὰν δὲν ἔδιδεν ὁ παράνυμφος τὸν ζητούμενον *τράγον* (Ξενοφάν. Δ', 235)·

Ἐν Ἀθήναις ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἵνα ἀπομακρύνῃ ὁ γαμβρὸς ἐκ τῆς νυμφικῆς παστάδος τοὺς καταλαμβάνοντας ἐνίοτε αὐτὴν στενοὺς συγγενεῖς του, ὤφειλε νὰ *τάξῃ* αὐτοῖς εὐωχίαν (Ἑστία 1882 ΙΔ', 596).

Ἀνοικτικιά ἐν Καρπάθῳ λέγεται τὸ «δῶρον, ὅπερ δίδοται τῷ νυμφίῳ ὑπὸ τῆς πενθερᾶς τὴν ἐπιοῦσαν τοῦ γάμου, ἂν τῇ ἀνοίξῃ τὸν νυμφικὸν θάλαμον» (Ζωγρ. Ἀγ. Α', 320).

Ἐν Συλάτοις Καππαδοκίας ἐπιστρέφουσα ἐκ τῆς πηγῆς ἡ νύμφη εὑρίσκει κλειστὴν τὴν θύραν· τάζει διὰ νὰ τῆς ἀνοίξῃ ὁ γαμβρός (Ξενοφάν. Β', 287).

Ξένα ἀνάλογα. Συμβολικὰ ἐμπόδια εἰς τὸν γαμβρόν· ὀφείλει νὰ πληρώσῃ διὰ νὰ τὸν ἀφήσουν (ἰταλικά) : Arch. per le tradiz. popol. 1900 σ. 460. 462. Ἐμπόδια ὑπὸ συγγενῶν νύμφης νὰ διέλθῃ ἡ γαμήλιος πομπὴ ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας εἰς τοῦ γαμβροῦ (Σαβοΐα): Rev. de l' hist. des relig. 1910 τ. 60 σ. 207. Πρβ. καὶ *Samter* Geburt, Hochzeit u. Tod σ. 162 κἑ.

Εἰς τινα μέρη τῆς δυτικῆς Μακεδονίας τὴν Δευτέραν μετὰ τὸν γάμον συνηθίζεται τὸ λεγόμενον *κρέμασμα*. Οἱ μπράτιμοι περιτυλίσσουσι διὰ σχοινίου τὴν νύμφην κατὰ τὴν ὀσφὺν καὶ ἀνασύροντες ἀπό τινος δοκοῦ τῆς οἰκίας κρατοῦσιν αὐτὴν μετέωρον· τὴν καταβιβάζουσι δὲ μόνον ἀφοῦ *τάξῃ* τι, συνήθως φαγώσιμον. Πολλάκις ἀναρτῶσι καὶ ὅλους τοὺς οἰκείους, οἵτινες ὑπὸ τὸν αὐτὸν ὅρον ἀπαλλάσσονται (Ἐθν. Ἀγωγὴ 1901 σ. 158).

Ἐν Ῥομπάταις Ἠπείρου, ἂν δὲν τάξωσιν εἰς αὐτὴν ὁ πενθερὸς καὶ ἡ πενθερά, δὲν εἰσέρχεται ἡ νύμφη εἰς τὴν νέαν οἰκίαν (*Λαμπρίδου* Ἠπειρ. μελετ. Ζ', 24). Ὁμοίως καὶ ἐν Σαράντα Ἐκκλησίαις, πρὶν ἢ δωρήσωσιν αὐτῇ τι (Θρᾳκ. Ἐπετ. 1897 σ. 193).

Ῥάπισμα νεονύμφων κλπ. Ἐν Κερκύρᾳ ὁ πενθερὸς ὑποδεχόμενος τὸν γαμβρὸν τῷ ἔδιδε σφοδρὸν ῥάπισμα (*Saint-Sauveur* Voy. hist. II, 46). Ἀλλαχοῦ ἐρράπιζε τοῦτον ἡ πενθερά, ὡς ἐν Σαβαδίκῳ Δωρίδος (Ἐπιθ. πολιτ. φιλολ. 1882 Γ' 58), καὶ ἐν Καρυαῖς Καβακλῆ τρίς (*Λουλουδοπούλου* Ἀν. συλλ. σ. 188). Ἐν Λακκοβικίοις Μακεδονίας, ὅταν ὁ γαμβρὸς μεταβαίνῃ πρὸς παραλαβὴν τῆς νύμφης, ἡ ἀδελφὴ ταύτης ἢ ἄλλη τις συγγενὴς κερνᾷ αὐτὸν ποτήριον οἴνου, εἶτα προσδένει περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ μανδήλιον καὶ τὸν ῥαπίζει (*Γουσίου* Πάγγ. σ. 60). Ἐν Βυσωκᾷ Καλαβρύτων μία ἐκ τῶν θείων τῆς νύμφης κατέφερεν ἰσχυρὸν ῥάπισμα ἐπὶ τῶν παρειῶν τοῦ γαμβροῦ, τὸν ὁποῖον προσεπάθει νὰ προφυλάξῃ εἷς ἐκ τῶν ἐξαδέλφων του (ΔΙΕ. Α', 130). Μετὰ τὴν στέψιν ἐρραπίζετο παλαιότερον ὁ γαμβρός, ἐν μὲν Λάστᾳ τῆς Γορτυνίας ὑπὸ τῶν συγγενισσῶν καὶ φίλων τῆς νύμφης (*Λάσκαρη* Λάστα σ. 107), ἐν δὲ τῷ χωρίῳ Τροχῷ τῆς Καππαδοκίας ὑπὸ ἁπάντων τῶν κατοίκων κατὰ τὸν ἀσπασμὸν τῶν νυμφικῶν στεφάνων (*Φαρασοπούλου* Σύλατα σ. 39). Κατὰ τὴν αὐτὴν περίστασιν, ἐν Μεγαλοπόλει, ῥάπισμα φιλικὸν βλ. ἀν. σ. 242, 2. Εἰς Κούρεντα θεραπευτικῶς κτυπᾷ ἐπὶ τοῦ αὐχένος τὸν εἰσερχόμενον νυμφίον ὁ πενθερὸς (*Λαμπρίδου* Ἠπ. μελετ. Γ', 57). Ἐν Ζατούνῃ τῆς Γορτυνίας τὴν νύμφην, ὅταν τὴν πάρουν, «τὴν καθίζουν σὲ βαρέλι καὶ τὴ χτυποῦν μπάτσαις» (Κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Κασιμάτη). Εἰς τοὺς ὀρεινοὺς δήμους τῆς Μαντινείας (κατ' ἀνακοίνωσιν Ν. Τριανταφυλλάκου) καὶ εἰς τὰ περὶ τὴν Μεγαλόπολιν χωρία (Ἀρκ. Ἐπετ. 1903 σ. 77) ἐνῷ ἡ νύμφη πορεύεται πρὸς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ, σκώπτεται καὶ παντοειδῶς παρενοχλεῖται, τὴν προστατεύει δὲ ὁ κουμπάρος διὰ τοῦ μαστιγίου του ἀπωθῶν τοὺς πειράζοντας αὐτὴν οἰκείους καὶ φίλους τοῦ γαμβροῦ. Ἐν Ἀμοργῷ γρονθοκοποῦν τοὺς παρανύμφους ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ μυστηρίου (*Γάσπαρη* Ἀμοργὸς σ. 67).

Ἐν Βουλγαρίᾳ τὴν νύμφην κτυπᾷ ὁ γαμβρὸς διὰ τῆς ζώνης αὐτοῦ (Zs. Ver. Volksk. 1915 σ. 333).

Συμβολικαὶ πράξεις. *Βρέφος εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς νύμφης.* Κατὰ τὴν ἄφιξιν τῆς νύμφης εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ τίθεται εἰς τὰς ἀγκάλας αὐτῆς, ἐν τοῖς χωρίοις τῆς Μεγαλοπόλεως, βρέφος (Ἀρκαδ. Ἐπετ. 1903 σ. 78), ἄρρεν ἀμφιθαλὲς ἐν Λακεδαίμονι, ὅπερ αὕτη ἀσημώνει (Σπαρτ. ἡμερολ. 1904 σ. 70). Καὶ ἐν Οἰνοῦντι ἀσημώνει ἀρσενικὸ παιδὶ τιθέμενον ἐπὶ τῶν γονάτων της (*Κουκουλὲ* Οἰνουντ. σ. 100). Ἐν Μακεδονίᾳ παρουσιάζουσιν εἰς αὐτὴν πρῶτον ἄρρενα παῖδα καὶ εἶτα κορασίδα, οὓς φιλοδωρεῖ (Ἐθν. Ἀγ. 1901 σ. 157). Δύο νήπια, ἄρρεν καὶ θῆλυ, ἐπέθετον ἐπὶ τῆς νύμφης καὶ ἐν Ἀπολλωνιάδι [Βαλουκεσέρ;] (Ἐπιθ. Κ/πόλ. 12 Ἰανουαρ. 1889). Κατὰ τὴν βιαίαν εἴσοδον τῆς νύμφης εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ (βλ. ἀνωτέρω σ. 292, 2), ὤθει αὕτη τὴν θύραν διὰ βρέφους, ὅπερ ἐδίδετο

αὐτῇ εἰς τὰς ἀγκάλας, ἐν Συλάτοις Καππαδοκίας (Ξενοφάν. Β', 286) καὶ ἐν Σινασῷ (*Ῥίζου Ἐλευθεριάδου* Σινασός σ. 78. *I. Ἀρχελάου Σαραντίδου* Σινασός σ. 80).—Πρβλ. ὡς πρὸς τὸ ἔθιμον καὶ *R. Schmidt* Z. Indisch. Erotik σ. 688 κἑ.

Ἀγόρι εἰς τὴν κλίνην. Ἐν Ἀκαρνανίᾳ εἰς τῶν νεονύμφων τὴν κλίνην ρίπτουσιν ἀμφιθαλῆ ἀγόρια, ἵνα καὶ οὗτοι ποιήσωσιν ἄρρενα (Κατ' ἀνακοίνωσιν Εὐστ. Σταΐκου). Καὶ ἐν Τσιδέρι Ἄργους κυλίουσιν ἐπὶ τῆς κλίνης ἀγόρια, πρὸ τοῦ κατακλιθῶσιν οἱ νεόνυμφοι (Ὀλύμπια 1896 Α', 269). Ἐν Λιβισίῳ ἐκάθιζον παιδία ἐπὶ τῶν προικιῶν, ὅτε ἐγίνετο ἡ ἔκθεσις αὐτῶν (Ξενοφάν. Δ', 234).

Τὴν κλίνην τῶν νεονύμφων στρωννύει πάντοτε, ἐν Παρνασίδι, γυνὴ ἄρρενα ἔχουσα τέκνα, ἥτις ἐντὸς τῆς στρωμνῆς ἐντίθησι τρεῖς ἥλους καὶ τρεῖς ἀμυγδάλας· τοῦτο ὑπονοεῖ τὴν γέννησιν ἀρρένων (Πλάτων Β', 367, θ').

Περιστέρια. Ἐν Τήνῳ κατὰ τὴν στέψιν ζεῦγος περιστερῶν ἀφίεται ἐλεύθερον εἰς τὴν αἴθουσαν (Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀδ. Ἀδαμαντίου). Καὶ ἐν Ἀθήναις ἐπὶ Τουρκοκρατίας προσεφέρετο τοῖς νεονύμφοις ζεῦγος ζωντανῶν λευκῶν περιστερῶν (Ἑστία 1882 ΙΔ', 596), ὡς δεῖπνον πιτσούνιον ψητόν, τὴν δ' ἐπαύριον τοῦ γάμου ζεῦγος πιτσουνίων ἑψημένων (αὐτ.)· ἐν Κύπρῳ βραστῶν μετὰ τοῦ ζωμοῦ των (*Σακελλαρίου* Κυπρ. Α', 730· βλ. καὶ *Λουκᾶ* Φιλολ. ἐπισκ. σ. 93). Ἄλλας εἰδήσεις περὶ παραθέσεως κοινῆς τροφῆς εἰς τοὺς νεονύμφους περιστερῶν βλ. ἐν Λαογρ. Συμμ. Β', 265 (Ζ').

Μαγικαὶ πράξεις. Σούρσιμο ποδιοῦ νύμφης: Ὀλύμπια 1896 Α', 253 γ (Τσιδέρι Ἄργους). *Λουκᾶ* Φιλολογ. ἐπισκέψεις σ. 89.

Καρφὶ ἐπιτίθεται εἰς τὴν κόμην τῆς νύμφης ὑπὸ κόρης μητρὸς πρωτοστέφανης διὰ νὰ μὴ πέφτουν τὰ μαλλιά (*Κουμανούδη* Στρ. Καλοπίχειρος [2] σ. 176. [3] σ. 199· πρβλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 255—6 σημ. 5). Ἡ λαβοῦσα πρώτη κτένιον νύμφης ὑπανδρεύεται τάχιστα (αὐτ. [2] σ. 178. [3] σ. 199).

Ἄλλαι μαγικαὶ πράξεις: Κρητ. Ἀστὴρ Δ', 667 (Κρήτης).

Ἁγνεία τῆς νύμφης καὶ ἔλεγχος ταύτης. Γενικῶς βλ. *Ellissen* Analekten V, 248. *Gidel* Etudes sur la littérature grecque moderne σ. 144 κἑ. *Peschel* Völkerkunde σ. 229. *Ploss* Das Weib [7] I, 484 κἑ. 488 κἑ. Rev. de l'hist. des relig. 1898 τ. 37 σ. 413 κἑ. *Schrader* Reallex. der indogerm. Altert. λ. Keuschheit § 6 κἑ. *Ἀδαμαντίου* ἐν Λαογρ. Γ', 130 κἑ. *Theodoridis* Sexuelles Fühlen und Werten σ. 68 κἑ.

Ἐν Λαογρ. Α', 402, ἔνθα ὁ λόγος περὶ τοῦ ἐλέγχου τῆς ἁγνείας τῆς νύμφης, ἀναφέρεται ὅτι τὸ ἔθιμον «ὑπῆρχε καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν, ὡς ἐκ πολλῶν σαφεστάτων τεκμηρίων συνάγεται, μάλιστα δ' ἐξ αὐτῆς τῆς λέξεως *ὑμέναιος* (ὑμήν), τῆς μετωνυμικῶς δηλούσης καὶ τὸν δαίμονα τοῦ γάμου καὶ τὸ γαμήλιον ᾆσμα». Ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν ἐτυμολογίαν τῆς λ. διίστανται αἱ γνῶμαι ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχαίων. Σχετικῶς, ὡς καὶ περὶ τοῦ δαίμονος ὑμεναίου βλ. *Τζέτζη* Χιλιάδ. ΙΓ' στ. 588 κἑ. 597. *Koester* De cantilenis popularibus veterum Graecorum. Berolini 1831 σ. 61. *Schmidt* De Hymenaeo σ. 21, 2. *Koerber* De Graecorum hymenaeis et epithalamiis, Vratisl. 1877 σ. 10. *Pape* λ. ὑμέναιος. Rendiconti dei Lincei V, iv 1895 σ. 555. *Daremberg-Saglio* Dict. des antiquités λ. Hymenaeos. *Roscher* Lex. I, 2801 ἐν λ. *Pauly-Wissowa* XVII, 126 λ. Hymen, Hymenaios. *Usener* Götternamen σ. 326. *W. Kroll* Die Altertumswissenschaft σ. 439—440. *Bruckner* ἐν Athenische Mitteil. 1907 σ. 90. *P. Maas* ἐν Philologus LXVI, 590—6. *Kretschmer* ἐν Glotta I, 386.

Περὶ ἐλέγχου τῆς ἁγνείας τῆς νύμφης παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι βλ. *Bruckner* ἐν Athen. Mitteil. 1907 σ. 89 κἑ. Περὶ δὲ τῆς γαμηλίου ἐπιφωνήσεως ἐκκόρει κόρι κορώνην βλ. *Koester* ἔνθ. ἀν. *Hermann* Opusc. II, 328 (De Aeschyli Danaedum fabula). *L. Deubner* ἐν Hermes 1913 τ. 48 σ. 299 κἑ.

Παρ' ἄλλοις λαοῖς: *Ricaut* Histoire de l'église grecque 1710 σ. 435 (Ἀρμένιοι, Ἕλληνες, Τοῦρκοι, Ἑβραῖοι). Schweizer. Archiv f. Volksk. 1913 σ. 23 (Ἑβραῖοι). *Ami Boué* La Turquie d' Europe 1840 τ. II σ. 470 (Τοῦρκοι). *Strausz* Die Bulga-

ren σ. 327. Zs. Ver. Volksk. 1901 σ. 439. 1915 σ. 343—4 (Βούλγαροι). Αὐτ. 1901 σ. 438 κἑ. (Ῥῶσοι καὶ ἄλλοι Σλάβοι). 1905 σ. 438—9 (ὁμοίως). Αὐτ. 1901 σ. 167 (Ῥουθηνοὶ Βουκοβίνας). Archiv. per le tradiz. popol. 1899 σ. 45 (ἐν Νεαπόλει). *Carnoy et Nicolaïdès* Folklore de Constantinople 1894 σ. 187—8 (Ἀτσίγγανοι Κωνσταντινουπόλεως). *Savary* Lettres sur l'Egypte 1786 τ. III σ. 38 (Ἄραβες Αἰγύπτου). Verhandl. d. Berl. Gesellschaft f. Anthropologie 1894 σ. 465—6 (ὁμοίως). Rev. de l'hist. des religions 1912 τ. 61 σ. 190 (Ἀβησσινοί). Αὐτ. σ. 192 (παρὰ τοῖς Gouragué χριστιανοῖς ἐν Ἀβησσινίᾳ). *B. Schidlof* Sexualleben der Australier und Ozeanier Lpz. 1908 σ. 232 κἑ. 236. 239 κἑ. (ἐν Σαμόᾳ). *Waitz* Anthropol. IV, 132 (ἐν τῷ ἀρχαίῳ Μεξικῷ).

Jus primae noctis. Ἐν Ἠπείρῳ καὶ Θεσσαλίᾳ κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα : *Λαμπρίδου* Ἠπειρ. μελετ. Γ', 10. Ἐν Μακεδονίᾳ Ἀλβανοί : Folklore 1903 σ. 420.

Ν. Εφημ. Δ', 14 … Λλ αρ. 2343, σ. 363.

Δεισιδαιμονίαι. Ἐὰν τὴν αὐτὴν ἡμέραν γίνωσι δύο ἢ πλείονες γάμοι, αἱ νύμφαι, ἂν συναντηθῶσι μέχρι τῆς ὀγδόης ἡμέρας, ὀφείλουσι καλύπτουσαι τὸ πρόσωπον διὰ μανδηλίου ν' ἀσπασθῶσιν ἀλλήλας ἐπιλέγουσαι· «Νὰ χαίρεσαι τὸν ἄνδρα σου κ' ἐγὼ τὸν ἐδικό μου» (Γιάννιτσα Καλαμάτας παρὰ Γ. Βελμάχου), ἐν Σίφνῳ δέ, ὅταν δύο γάμοι γίνωσι συγχρόνως, δὲν πρέπει ἡ μία νύμφη νὰ ἴδῃ τὴν ἄλλην πρὸ τῆς παρελεύσεως 40 ἡμερῶν, ἄλλως ἡ μία ἐκ τῶν δύο θ' ἀποθάνῃ (παρὰ Σ. Δουκάκη 1888). Ἐν Λέσβῳ, ἂν τὴν ἰδίαν Κυριακὴν γίνωσι πολλοὶ γάμοι, πιστεύουσιν ὅτι κάποιος ἐκ τῶν νυμφευθέντων τὴν ἡμέραν ἐκείνην θ' ἀποθάνῃ (*Georgeakis et Pineau* Folkl. de Lesbos σ. 341). Ἐν Παρνασίδι δὲν ἐπιτρέπεται εἰς νεονύμφους νὰ εἰσέλθωσιν εἰς ἐκκλησίαν, ἔνθα τελεῖται γάμος, ἐὰν δὲν ἔχωσι παρέλθει 40 ἡμέραι ἀφ' ἧς ἐνυμφεύθησαν (Πλάτων Β', 367, η'), ἄλλως, ἐν Τσιβέρι Ἄργους, ὀφείλουσι νὰ *ξαναστεφανωθοῦν* (Ὀλύμπια 1896 Α', 263 γ).

Χῆροι, χῆραι καὶ χαροκαμένοι προσερχόμενοι πρὸς ἀσπασμὸν τῶν στεφάνων ἔθετον λευκὸν μαντῆλι εἰς τὴν κεφαλὴν (Κύζικος καὶ πέριξ παρὰ Μ. Φιλήντα).

Δεισιδαιμονίαι κατὰ τὴν ἱερολογίαν : Νέα Σιὼν Ϛ', 1119.

«Τρεῖς μέραις δὲ βζ'ιαίννει οὔτε ἡ νύφφη οὔτε ὁ γαμπρὸς ὄξω 'πού τὸ σπίτι [πρβλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 303—4]· ὥσπου σαραντώσῃ, (δ)ὲλ λαρζ'ιαίρνουσι (ἀπομακρύνονται) μονασ'σί τως παρὰ μόνο μὲ συντροφσιά» (ἐν Καλύμνῳ παρὰ Ι. Κλ. Ζερβοῦ).

Ἐν Λέσβῳ τὴν ὑστεραίαν τοῦ γάμου πηγαίνουν τὸν γαμβρὸν εἰς ἐξωκκλήσιον καὶ τρίβουν τὰς χεῖρας καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ μὲ τσουκνίδαις (*Rouse* ἐν Folklore 1896 VII, 145).

Ἑτέρας προλήψεις βλ. ἐν Ζωγρ. Ἀγ. Α', 14, ιε' (Ἠπείρου). 213 § 28—33 (Σύμης).

ΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΕΛΕΥΤΗΝ)

«Ἄξιόν γε παρατηρεῖν τὰ ὑπὸ τῶν πολλῶν ἐν τοῖς πένθεσι γινόμενα καὶ λεγόμενα».
(*Λουκιαν.* περὶ Πένθους § 1)

Ἡ ἐκπλήρωσις τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων διὰ τοὺς ἀποθανόντας θεωρεῖται χρέος ἱερώτατον, ὑπό τε τῆς κοινωνίας καὶ τῆς θρησκείας ἐπιβαλλόμενον εἰς τοὺς συγγενεῖς, καὶ ἐν ἐλλείψει τούτων εἰς πάντα ἄνθρωπον. Διότι, οἱ ταφῆς στερηθέντες, ὡς ἀλλαχοῦ ἀνεφέραμεν, νομίζεται ὅτι περιπλανῶνται εἰς τὴν γῆν οἰκτρὰς ὑποφέροντες βασάνους, ὡς ἐπίστευον καὶ οἱ ἀρχαῖοι ὅτι περὶ τὰ ὕδατα τῆς Στυγὸς οὗτοι περιεπλανῶντο. Μετὰ θρησκευτικῆς εὐλαβείας ἐκτελοῦσι λοιπὸν οἱ συγγενεῖς τὰ πρὸς τὸν νεκρὸν καθήκοντα, οὐδὲν παραλείποντες, διότι ἔλλειψιν ἀγάπης καὶ φιλανθρωπίας τὸ τοιοῦτο θεωροῦσι· καὶ διὰ τοῦτο δυστύχημα μέγιστον θεωρεῖται τὸ ἐν ξένῃ γῇ, μακρὰν τῶν συγγενῶν καὶ φίλων, ἀποθνήσκειν. *Τί γιὰ τ' ἐσᾶς*, λέγει κλέφτης τις ἐν δημοτικῷ ᾄσματι πρὸς τοὺς συντρόφους του,

Τί γιὰ τ' ἐσᾶς στερεύομαι μάννα καὶ συγγενάρια,
μάννα γιὰ τὴν κεροδοσιά, γυναῖκα γιὰ τὸ ξόδι,
παπάδες καὶ πνεματικοὺς γιὰ τὸ καλὸ τὸ σχώριο [1]).

Ὅταν ἀσθενής τις κινδυνεύῃ νὰ ἀποθάνῃ, προσκαλεῖται ὁ ἱερεύς, ὅπως ἐξομολογήσῃ αὐτόν, τῷ μεταδίδει δὲ τῆς θείας κοινωνίας, καὶ ἀναγινώσκει τὰς εὐχὰς τῶν ψυχορραγούντων [2])· ἡ εὐχὴ λέγεται *ἀνάπαυσις*, ἐξ οὗ καὶ ἡ

---

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Παρθενῶνι 1872—3 ἔτ. Β' σ. 1137—1144. 1193—1200.

1) *Ζαμπελ.* Ἆσμ. Δημ. τῆς Ἑλλάδος σ. 695. *Passow* Carm. popul. σ. 119. Καὶ ὁ Λατῖνος ποιητὴς Τίβουλος, μακρὰν τῆς πατρίδος του Ρώμης ἐν τῇ νήσῳ Κερκύρᾳ ἐξόριστος ὢν τὴν αὐτὴν ἰδέαν ἐκφράζει: (Eleg. I, iii, 5 κέ.).

..... Non hic mihi mater
quae legat in maestos ossa perusta sinus ;
Non soror, Assyrios cineri quae dedat odores,
et fleat effusis ante sepulcra comis.

2) [[Ἐν Κύπρῳ θέτουσι τὸν ψυχορραγοῦντα κατὰ γῆς ἐπὶ σάκκου, ὡς σημείου ταπεινοφροσύνης (*Σακελλαρίου* Κυπρ. Α', 736). Περὶ τοῦ ἐθίμου τῆς ἀποθέσεως ἑτοιμαθανάτου κατὰ γῆς παρὰ Ρωμαίοις καὶ ἄλλοις ἀρχαίοις καὶ νεωτέροις λαοῖς, ὡς καὶ περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ἐθίμου βλ. *Samter* Antike und moderne Totengebräuche ἐν Neue Jahrb. f. d klass. Altertum 1905 XV, 36 κέ.]].

λέξις *ἀνεπαύθη ὁ νεκρός*, τὸν ἀνέπαυσε καὶ αἱ τοιαῦται [1]). Ἂν δὲ ὁ ψυχορραγῶν ἀγωνιᾷ, ἀποσπῶσι τοὺς ἥλους ἐκ τῶν μανδάλων τῶν θυρῶν, ὅπως ταχύτερον ἡ ψυχὴ ἐκβῇ καὶ μὴ τυραννῆται [2]). Προσεύχονται δὲ πάντες οἱ ἐν τῇ οἰκίᾳ ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς τοῦ ἀποθνήσκοντος, καὶ οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ προσέρχονται ὅπως ἀμοιβαίως συγχωρηθῶσι, διότι ἀπάνθρωπον καὶ ἀντιχριστιανικὸν θεωρεῖται τὸ ἀρνεῖσθαι συγχώρησιν τῷ ἐκπνέοντι [3]). Ἐκ τοῦ χρόνου δὲ τῆς ἀγωνίας καὶ ἡ τοῦ ἀνδρὸς ἀρετὴ κρίνεται· διότι τῶν δικαίων ἡ ψυχὴ εὐκόλως καὶ ἀσμένως ἐξέρχεται τοῦ σώματος, ἐνῷ τῶν ἁμαρτωλῶν ἀγωνιᾷ καὶ προσπαθεῖ νὰ μείνῃ ἔτι ἐν τῷ θνητῷ αὐτῆς ἐνδιαιτήματι [4]) τὸ πλῆθος τῶν παρισταμένων δαιμόνων τρομάζουσα. «Οἷον ἀγῶνα ἔχει ἡ ψυχὴ χωριζομένη τοῦ σώματος!» λέγει ἡ νεκρώσιμος ἀκολουθία· «πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τὰς χεῖρας ἐκτείνουσα, οὐκ ἔχει τὸν βοηθοῦντα· πρὸς τοὺς ἀγγέλους τὰ ὄμματα στρέφουσα, ἄπρακτα καθικετεύει».

Ὅταν δὲ τέλος ἐκπνεύσῃ ὁ ἀσθενής, ἀνοίγουσι τὰ παράθυρα καὶ τὰς θύρας τῆς οἰκίας ὅπως οἱ ἄγγελοι ἀκωλύτως εἰσέρχωνται [5]). Διότι πιστεύουσιν ὅτι ἄγγελοι τὰς ψυχὰς παραλαμβάνουσι [6]). Εἰς σημεῖον δὲ τοῦ θανάτου ἀνάπτουσι

---

1) *Ι. Πρωτοδίκου* Περὶ τῆς παρ' ἡμῖν ταφῆς μετὰ σημειώσεων καὶ παραβολῶν πρὸς τὴν ταφὴν τῶν ἀρχαίων. Ἐν Ἀθ. 1860 σ. 10.

2) *Χαρ. Μεγδάνου* Ὁ λύχνος τοῦ Διογένους ἢ ἠθικοὶ χαρακτῆρες 1818 σ. 273. [[Ἐν Σύμῃ γυρίζουν νεκρικὰ (μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς δυσμὰς) τὸν ψυχορραγοῦντα, ἵνα μὴ ἀγωνιᾷ. Ἢ λύουσι τοὺς κόμβους τῶν ἐνδυμάτων του, μανδηλίου, ζώνης κτλ. (Ζωγρ. Ἀγ. Α', 216, 82. Πρβλ. γενικῶς περὶ τοῦ ἐθίμου: *Samter* Geburt, Hochzeit u. Tod σ. 128 κἑ.). Ἄλλαι μαγγανεῖαι πρὸς ἀνακούφισιν τῆς ἀγωνίας, ἐν Βουρδουρίῳ: Ξενοφάν. Γ', 335. Ἀφαίρεσις κεράμων τῆς στέγης (γερμ. δοξασία): *Grimm* Deutsch. Myth. III, 459 ἀρ. 721· γαλλ. τῶν Landes: Rev. trad. pop. VIII, 225]].

3) [[Ἐν Κύθνῳ, ἂν ἡ τοῦ ἑτοιμοθανάτου ἀγωνία διαρκέσῃ ἐπὶ πολύ, ὑπολαμβάνουσιν ὅτι «εἶναι ἀσυγχώρητος παρ' ἀδικηθέντος, ὅς δέον νὰ τῷ συγχωρήσῃ τὸ ἀδίκημα, ἂν ἐπιζῇ, εἰδὲ καὶ εἶναι ἐν τοῖς τεθνεῶσιν, ἀνάγκη νὰ καπνισθῇ ὁ ἀγωνιῶν διὰ τοῦ σαβάνου εἴτε διὰ τῆς τέφρας ἐκείνου» (*Βάλληνδα* Κυθν. σ. 113)]].

4) *Πρωτοδίκ.* ἔνθ. ἀν. σ. 10.

5) *Sonnini* Voyage en Grèce et en Turquie τ. II σ. 156. Ὁ *Wachsmuth* (Das alte Griech. im neuen, σ. 107) ἀναφέρων τὸ τοιοῦτον ἔθιμον, ὅπερ εἰς Ἀθήνας, ὡς λέγει, ἤκουσε, νομίζει ὅτι γίνεται, ὅπως εὐκολώτερον ἡ ψυχὴ ἐξέρχεται. Καθ' ὅσον ἐξήτασα, καίτοι τὸ ἔθιμον τοῦτο πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἐν χρήσει, ἀγνοεῖται ἡ αἰτία δι' ἣν γίνεται. [[Κατὰ γερμανικὴν δοξασίαν τὰ παράθυρα ἀνοίγονται, ἵνα μὴ παρεμποδίζηται ἡ ψυχὴ κατὰ τὴν ἀπομάκρυνσίν της (*Grimm* ἔνθ. ἀν. σ. 440 ἀρ. 191. σ. 457 ἀρ. 664. Πρβλ. καὶ *Rochholz* Deutsch. Glaube I, 171. *Kuhn u. Schwartz* Norddeutsch. Sagen σ. 435 ἀρ. 295. Zs. Ver. Volksk. 1891 σ. 218). Ὁμοία δοξασία ἐν Σαβοΐᾳ: Rev. de l'hist. des relig. 1910 τ. 62 σ. 337, ἐν Mentonnais: Rev. trad. pop. IX, 117, ἐν Ἰταλίᾳ: *A. de Gubernatis* Usi funebri σ. 47. Γενικῶς περὶ τοῦ ἐθίμου βλ. αὐτ. σ. 48. *Liebrecht* Volkskunde σ. 371—3. *Bastian* Der Mensch II, 322—3 (Ausgang der Seele aus der Hütte). Zs. Ver. Volksk. 1901 σ. 267. *Lefèvre* La Religion σ. 172. Ἐν Σύμῃ δὲν κλείεται ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἡ θύρα τοῦ δωματίου, ἐν ᾧ ἀπεβίωσέ τις, ἵνα μὴ κατακλεισθῇ ὁ ἄγγελος (Ζωγρ. Ἀγ. Α', 216, 85). Ἐν Κύπρῳ ἀνοίγονται αἱ θύραι τοῦ δωματίου, ἐν ᾧ τίθεται ὁ νεκρός (*Σακελλαρίου* Κυπρ. Α', 737)]].

6) *Πρωτόδικος* σ. 11. Περὶ τῆς δοξασίας ταύτης ἐν ἐκτάσει ὁμιλοῦμεν ἐν τῷ β' μέρει

λαμπάδας καὶ θυμιῶσι λίβανον [1]), ὅπως καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ρωμαῖοι ἐποίουν [2]). Ὁ βαρῶνος Ow ἀναφέρει [3]) ὅτι σφάζουσιν ἀλέκτορα τὴν στιγμὴν ἐκείνην, ὅπως δηλαδὴ ἔκαμεν ὅταν ἀπέθνησκεν ὁ Σωκράτης, ἀλέκτορα εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν θυσιάσας [4]), ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον, ὡς καὶ ὁ Wachsmuth ὀρθῶς παρατηρεῖ [5]), δὲν εἶναι παντάπασιν ἀκριβές.

Οἱ πλησιέστεροι συγγενεῖς κλείουσι τὰ ὄμματα καὶ τὸ στόμα τοῦ ἀποθανόντος, ἐπισύροντες τρὶς ἠρέμα τὴν χεῖρα ἐπὶ τοῦ προσώπου [6]), ὅπως καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες [7]) καὶ Ρωμαῖοι [8]) συνήθιζον. Φράζουσι δὲ τὸ στόμα καὶ τὰ

τοῦ α' τόμου τῆς ἡμετέρας Μελέτης ἐπὶ τοῦ βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, ἐν τῷ περὶ Χάρου κεφαλαίῳ [[σ. 302 κέ.]].

1) *Πρωτόδικος* αὐτ. [[*Λουκᾶ* Φιλολ. ἐπισκ. σ. 97. *Σακελλαρίου* ἔνθ. ἀν. Πρβλ. καὶ τὴν παροιμίαν ἐν ΙΙΙ. Δ', 454 λ. ξίνω 12. *Hock* Griech. Weihegebräuche σ. 14]].

2) *Paulus* σ. 18: «Acerra ara quae ante mortuum poni solebat, in qua odores incedebant».

3) *Ow* Aufzeichnugen eines Jahres am Hafe zu Athen τ. I σ. 165.

4) *Πλάτων* Φαίδων τ. I σ. 118 a ed. St.

5) *Wachsmuth* ἔνθ. ἀν. σ. 107.

6) *Πρωτόδικος* ἔνθ. ἀν. σ. 11. [[Βλ. καὶ *Abbot* Maced. Folkl. σ. 193. *Γουσίου* Πάγγ. σ. 62. *Βάλληνδα* Κυθν. σ. 113. *Γαβαλᾶ* Σίκινος σ. 44. *Σακελλαρίου* Κυπρ. Α', 736. Ἐν Καρπάθῳ λέγεται *κάλυμμα* τὸ κλείειν τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν νεκρῶν, ὑπάρχει δὲ καὶ κατάρα: *ποῦ νὰ σὲ καλύψουσι!* (Ζωγρ. Ἀγ. Α', 323). Γενικῶς περὶ τῆς συνηθείας βλ. Rev. de l'hist. des relig. 1905 τ. 51 σ. 8—9. *Wundt* Völkerpsychologie II, 2 σ. 187. Arch. f. Religionswiss. 1914 σ. 496.—Ἐν Κρήτῃ ὑπάρχει ἡ δοξασία ὅτι, ἐὰν ἔχῃ ὁ νεκρὸς τὸν ἕνα ἢ ἀμφοτέρους τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀνοικτούς, θὰ ἀκολουθήσῃ αὐτὸν μετ' ὀλίγον εἰς τὸν τάφον στενὸς συγγενής του (Παρνασσὸς Η', 412), ἢ ἕτερος ἐκ τοῦ αὐτοῦ χωρίου (Κρητ. Ἀστὴρ Δ', 667—8), διὸ καὶ ἐνιαχοῦ ἀπομακρύνουσι τοὺς νεωτέρους καὶ εὐμορφωτέρους ἀπὸ τῶν βλεμμάτων θνήσκοντος (*Βρετοῦ* Ἐθν. ἡμερολ. 1863 σ. 54). Ἡ αὐτὴ δοξασία καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς· βλ. *Bernoni* Credenze popol. veneziane 1874 σ. 22. Arch. par le tradiz. popol. 1899 σ. 124 (Βερώνης). *Reinsberg-Düringsfeld* Ethn. Curiositäten II, 113 (Βενετίας). Rev. trad. pop. 1894 IX, 117 (ἐν Mentonnais). Αὐτ. 1905 XX, 197 (Quimper). Mélusine I, 456. *Rochholz* Deutsch. Glaube I, 196. Zs. Ver. Volksk. 1892 σ. 187—8 (Σλάβων). Αὐτ. 1912 σ. 163. 26 (Ρωμούνων κοιλάδος Harzbach Τρανσυλβανίας). Zs. oesterr. Ver. Volksk. III, 118, 192 (Βλάχων Βουκοβίνας). *Wuttke* Deutsch. Abergl. § 298. Βλ. καὶ Arch. f. Religionsw. 1914 σ. 480.—Κατ' ἄλλην δοξασίαν παραμένουσιν ἀνοικτοὶ οἱ ὀφθαλμοὶ νεκροῦ, ἐὰν δὲν εἶδε κατὰ τὴν τελευταίαν του ὥραν πρόσωπον φίλον, ὅπερ σφόδρα ἐπεθύμει νὰ ἴδῃ (*Βιζυηνοῦ* Τὸ μόνον τῆς ζωῆς μου ταξίδιον ἐν Ἑστίᾳ ΙΖ', 390=ἔκδ. Σιδέρη σ. 26). Ἄλλας ὁμοίας ξένας δεισιδαιμονίας βλ. ἐν Zs. Ver. Volksk. 1900 σ. 118. 1915 σ. 29—30 § 34 καὶ τοὺς αὐτόθι ἀναφερομένους συγγραφεῖς. Πρβλ. καὶ *Abbott* Maced. Folkl. σ. 199 καὶ σημ. 2. Zs. Ver. Volksk. 1904 σ. 20. 21 κέ. Αὐτ. 1901 σ. 313. 1914 σ. 163, 27. Rev. trad. pop. 1895 X, 278]].

7) *Γέρας θανόντων* τοῦτο λέγεται παρ' Ὁμήρῳ (Ὀδυσσ. ω, 296. *Hermann* Griechische Privatalterthüm. σ. 199 σημ. 3 [[γ' ἔκδ. σ. 362]]). *Τοῦ σφάλισε τὰ μάτια* λέγουσι νῦν, ὡς οἱ ἀρχαῖοι ἔλεγον *ὄσσε* ἢ *ὀφθαλμοὺς καθαιρεῖν* (Ἰλιάδ. Λ, 452. Ὀδυσ. λ, 425. ω, 295) καὶ *συγκλείειν ὄμμα* (*Εὐριπ.* Ἑκάβη 430. Ἴων 241). [[Βλ. καὶ *Στοβ.* Μ', 8 σ. 69 Meineke. Παρ' Ἑβραίοις: Γέν. ΜϚ', 4]].

8) *Vergil* Aen. IX, 487. *Lucanus* Phars. III, 740. *Plin.* N. H. XI, 37 § 150. *Se-*

ὦτα διὰ βάμβακος, τὸ δὲ ἔθιμον τοῦτο συνηθίζεται καθ' ἅπασαν τὴν 'Ανατολήν, κατὰ τὸν Sonnini [1]).

Γυναῖκες *σαβανώτριαι* [2]) καλούμεναι λούουσιν ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν συγγενοῦς τὸν νεκρὸν μὲ ὕδωρ καὶ οἶνον [3]), ὡς καὶ παρ' ἀρχαίοις ἐλούετο καὶ μὲ ἀρώματα ἠλείφετο ὁ νεκρός [4])· περιτυλίσσουσι δ' ἀκολούθως αὐτὸν μὲ λευκὸν ὕφασμα, τὸ *σάβανον* [5]), ὅπερ ἔχει ἀναλογίαν πρὸς τὸ *φᾶρος*, δι' οὗ ἐπὶ 'Ομή-

---

nec. Contr. IX, 27 σ. 268 Burs. *Ovid.* Trist. III, iii, 44. Heroid. I, 113. X, 120. [[Βλ. καὶ *Baumeister* Denkmäler I, 308. 309]]. 'Ελέγετο δὲ τοῦτο operire, premere, claudere, condere oculos morientibus. [[Μαρτυρίαι παρὰ Βυζαντινοῖς: «ὀφθαλμοὺς καθελεῖν καὶ στόμα συνελεῖν καὶ περιστεῖλαι» (*'Ιω. Χρυσοστόμ.* 'Ομιλ. εἰς τοὺς ἀνδριαντ. ΚΑ', 1 τ. 49 στ. 212 Migne). «καὶ μέλλων καθαιρεῖν τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ συγκλείειν τὰ χείλη» (*Μιχαὴλ 'Ακομιν.* Α' σ. 204 Λάμπρου). «οὐ χεῖρες θνηταὶ καθεῖλον ὄμματα σά» (αὐτ. Α', 302). Βλ. καὶ *Λεόντ. Νεαπόλ.* σ. 52, 21 Gelzer. *Χριστόφ. Μυτιληναῖον* 77, 51 σ. 49 Kurtz. 'Εκκλησ. Κήρυκα Δ', 200 κἑ. Βίον τῆς ὁσίας Μελάνης 68 (Ε' αἰ.) ἐν Anal. Bolland. 1903 σ. 49, 5]].

1) *Sonnini* Voyage en Grèce et en Turquie 1801 τ. II σ. 156. Τοῦτο δὲ ὅπως μὴ ἡ ὄψις τοῦ νεκροῦ μείνῃ ἀγρία (*'Αντωνιάδου* Κρητηΐς σ. 345 [[δ' ἐκδ. σ. 350]]).

2) [['Εν Χίῳ *λαζαρώτρ(ι)α*, ἡ (Πανδ. Η', 442. *Κανελλάκη* Χιακ. ἀνάλ. σ. 355). Πρβλ. καὶ *Ducange* στ. 781 λ. Λάζαρος (λαζαροῦν· λαζάρωσις· λαζάρωμα)]].

3) *Bybilakis* Neugriechisches Leben 1840 σ. 63. *Guys* Voyage littéraire en Grèce 1776 τ. I σ. 285. *Ι. Λαμπρίδου* Ζαγοριακὰ σ. 197. *M. P. Vrèto* Mélanges néohelléniques 1856 σ. 29. [[*Βάλληνδα* Κυθν. σ. 114. *Σακελλαρίου* Κυπρ. Α', 737. 'Εν Σικίνῳ μόνον δι' οἴνου (*Γαβαλᾶ* Σίκινος σ. 44). Περὶ πλυσίματος δι' οἴνου τῶν ὀστῶν κατὰ τὴν ἀνακομιδὴν βλ. κατωτέρω]]. Κατὰ τὸν *Πρωτόδικον* (ἔνθ. ἀν. σ. 11) οὐδέποτε τοὺς νεκροὺς μύροις χρίουσιν ἢ λούουσιν ἄνευ ἀνάγκης· λούουσι δὲ χλιαρῷ ὕδατι, ἂν ἀκαθαρσία τις ἐκ τῆς ἀσθενείας ἔμεινεν. [[Περὶ τῆς χρήσεως μύρων βλ. *Κ. Καλλίνικον* ἐν 'Εκκλησιαστικῷ Κήρυκι 1914 Δ', 201. 202. Ἕτεραι μαρτυρίαι περὶ νεκρικοῦ λουτροῦ:]] *H. Mathieu* La Turquie τ. II σ. 113. [[*Α. Α. Παπαδοπούλου* 'Ο ὑπόδουλος 'Ελληνισμὸς σ. 130 (ἐν Πόντῳ)]]. Τοὺς νεκροὺς λούουσι καὶ οἱ 'Αρμένιοι καὶ οἱ Τοῦρκοι καὶ ὅλοι οἱ λαοὶ τῆς 'Ανατολῆς. (*Ricaut* Hist. de l'église grecque σ. 437). [["Οτι εὐρύτατα εἶναι διαδεδομένη ἡ συνήθεια ἁπανταχοῦ τοῦ κόσμου βλ. Λαογρ. Σύμμ. Β', 273 σημ. 4· πρβλ. καὶ σ. 270 καὶ σημ. 8. Γενικώτερον βλ. *Sartori* ἐν Zs. Ver. Volksk. 1908 σ. 354 κἑ. Πρβλ. καὶ *Theodoridis* Sexuelles Fühlen u. Werten σ. 16, 1]]. Τοὺς ἀποθανόντας κληρικοὺς λούουσι δύο ἱερεῖς βοηθούμενοι καὶ ὑφ' ἑνὸς διακόνου. [[Πρβλ. καὶ *Maltzew* Begräbnisritus σ. XXXIII]].

4) 'Οδυσ. ω, 44 κἑ. [['Ιλ. Σ, 350. Ω, 582]]. *Εὐριπ.* Φοίνισσ. 1667. *'Ισαῖος* π. Φιλοκτήτου κλήρου σ. 143 καὶ 209 *Λουκιαν.* π. Πένθους 11. [[Βλ. καὶ *Iv. Müller* Gr. Privatalt. σ. 363 a. Παρὰ Βυζαντινοῖς: *Μιχ. 'Ακομινάτ.* Β' σ. 236, 12 Λάμπρου. Πρβλ. γενικῶς καὶ *Κ. Καλλίνικον* ἔνθ. ἀν. Παρ' 'Εβραίοις: Πράξ. 'Αποστ. θ', 37. 'Εν ἀρχαίᾳ 'Ινδικῇ ἐμύρωνον τὸν νεκρόν, ἔκειρον τὴν κόμην αὐτοῦ καὶ τὸ γένειον, ἔκοπτον τοὺς ὄνυχας (Açvalâyana παρὰ *Gubernatis* Usi funebri σ. 48). Καὶ ἐν ταῖς γερμανικαῖς χώραις κείρουσι τὴν κόμην καὶ κόπτουσι τοὺς ὄνυχας (*Rochholz* Deutsch. Glaube I, 181 κἑ.). Λουτρόν, ξύρισμα καὶ ἐνδυμασία νεκροῦ παρὰ τοῖς Νοτιοσλάβοις: Zs. Ver. Volksk. 1891 σ. 154]].

5) 'Η λέξις ἀπαντᾷ καὶ παρὰ Κλήμεντι τῷ 'Αλεξανδρεῖ· εἶναι δὲ λατινικὴ sabanum, savanum. [[Βλ. καὶ *Ducange* Gl. Gr. στ. 1313 ἐν λ. *Κοραῆ* Ἄτ. Β', 422—3. 'Εν Διηγήσει τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγ. 'Αρτεμίου τῆς ΙΑ' ἑκατ., παρὰ *Papadopulo-Kerameus* Varia graeca sacra σ. 12, ἡ λ. σημαίνει τὰ λουτρικὰ ὀθόνια. *Σαβανοκαστέρης* καὶ *σαβανοκράτης* ἐν Γορτυ-

ρου περιένδυον τοὺς νεκροὺς [1]) καὶ πρὸς τὰ λευκὰ τῶν θνησκόντων ἐνδύματα, ἅτινα πολλοὶ συγγραφεῖς ἀναφέρουσι [2]).

Μετὰ τοῦτο στολίζουσι τὸν νεκρὸν ἐνδύοντες αὐτόν, ὡς καὶ οἱ ἀρχαῖοι συνήθιζον [3]), μὲ τὰ καλύτερά του ἐνδύματα [4]), πρὸ πάντων μὲ ὅσα δὲν εἶχε φορέσει [5])· ἂν δὲ εἶναι γυνὴ ἡ ἀποθανοῦσα τῆς φοροῦσι τὴν νυμφικὴν αὐτῆς ἐσθῆτα [6]). Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν νέων ἐπιθέτουσι στέφανον ἐξ ἀνθέων ἐπὶ δὲ τῆς τῶν ἐγγάμων τὰ στέφανα τοῦ γάμου [7]), ὃ ἔθιμον καὶ παρ' ἀρχαίοις ἐπε-

νίᾳ ὁ ἑτοιμοθάνατος (Κατ' ἀνακοίνωσιν Ν. Λάσκαρη)]]. Ἔχει δὲ τὸ σάβανον τριῶν πήχεων μῆκος καὶ τὸ περῶσιν εἰς τὸν λαιμὸν τοῦ νεκροῦ κατάσαρκα (*Πρωτόδικος* σ. 12). Ἐν Κύπρῳ λέγεται *μύζαρον* (*Ἀθ. Σακελλαρίου* Κυπριακὰ τ. Α' σ. 288 [[ἐκδ. 1890 Α', 737), διὰ τῆς τουρκικῆς δὲ λ. *μπουχασὶ* δηλοῦται ἐν κρητικῷ διστίχῳ παρ' *Ἐλπ. Μελαίνης* Κρητ. Μέλισσῃ σ. 36, 2 (β' ἐκδ. σ. 23, 2). Γενικῶς περὶ σαβάνου βλ. *Κ. Καλλίνικον* ἔνθ. ἀν. σ. 202—3. Ἐνιαχοῦ, ὡς ἐν Θρᾴκῃ, Πόντῳ, Κύπρῳ, Βουρδουρίῳ κ. ἀ., σάβανα ἐφέροντο ὑπὸ τῶν προσκυνητῶν ἐξ Ἱερουσαλὴμ πρὸς χρῆσιν αὐτῶν ἢ τῶν συγγενῶν καὶ φίλων (Βλ. *Βιζυηνὸν* ἔνθ. ἀν. σ. 403=ἐκδ. Σιδέρη σ. 30. Ἀρχ. νεωτ. ἑλλ. γλ. Α', γ', 14. *Σακελλαρίου* ἔνθ. ἀν. Ξενοφάν. Γ', 336). Καὶ οἱ Βάσκοι τοὺς ἀποθνήσκοντας γέροντας ἐνδύουσι συνήθως δι' ἐνδύματος ἡγιασμένου, ἀγοραζομένου ἐκ μοναστηρίου (Verh. Berl. Gesellsch. f. Anthropol. 1899 σ. 293)]].

1) Ἰλιάδ. Ψ, 352 κέ. Ὀδυσσ. β, 97 κέ. τ, 138 κέ. ω, 132.

2) *Πανσαν.* Δ', ιγ', 1. *Ἀρτεμιδώρ.* Ὀνειροκριτ. Β', 3. *Becker* Charicles τ. II σ. 172. [[Βλ. καὶ νόμον Ἰουλίδος τῆς Κέω στ. 2 κέ. ἐν Ἀρχαιολ. Ἐφημερ. 1859 σ. 1837 ἀρ. 3527 (=*Roehl* Inscr. Att. ἀρ. 395). Πρβλ. καὶ Inscriptions juridiques grecques I σ. 15. *Prott-Ziehen* Leges graec. sacr. II, 1 σ. 263 (πρβλ. καὶ σ. 219). Περιτύλιξις νεκροῦ εἰς σινδόνα παρ' Ἑβραίοις: *Ματθ.* κζ', 59. *Μάρκ.* ιε', 46. *Λουκ.* κγ', 53]].

3) *Αἰλιαν.* Ποικιλ. Ἱστορ. Α', 16.

4) *Guys* ἔνθ. ἀν. τ. I σ. 296. *Vreto* ἔνθ. ἀν. κλπ. *Ricaut* Hist. de l'église grecque 1610 σ. 295.

5) *Πρωτόδικος* σ. 11. [[Βλ. καὶ *Abbott* Maced. Folkl. σ. 193. *Κανελλάκη* Χιακ. ἀνάλ. σ. 335. *Georgeakis et Pineau* Folk-lore de Lesbos σ. 321. *Γουσίου* Πάγγ. σ. 62. Ξενοφάν. Γ', 336. Δ', 236. Ζωγρ. Ἀγ. Α', 48 λ. νεκροπάπουτσα. Ἐν Βουρδουρίῳ ὁ νεκρὸς ἐθάπτετο μετὰ τῶν ἐνδυμάτων του, πλὴν τοῦ καλύμματος τῆς κεφαλῆς καὶ τῶν περιποδίων, τὰ ὁποῖα ἀφαιρούμενα ἐδίδοντο εἰς τὸν νεκροθάπτην (Ξενοφάν. Γ', 339—340). Κοινὸν ἦτο ἐν Ψαροῖς εἴς τε τοὺς ἄνδρας καὶ τὰς γυναῖκας, ὅτε ἔφθανον εἰς τὴν πρεσβυτικὴν αὐτῶν ἡλικίαν, νὰ προετοιμάζῃ ἕκαστος τὰ τοῦ θανάτου· τουτέστιν ἔθετον ἐντὸς κιβωτίου ἐνδυμασίαν νέαν, ὑποδήματα, παννὶ διὰ σάβανον καὶ τὰ τῆς ταφῆς ἔξοδα, πολλοὶ δὲ καὶ τοὺς τάφους αὐτῶν κατεσκεύαζον (*Χρυσαλλὶς* Β', 164). Γενικῶς περὶ στολισμοῦ τῶν νεκρῶν βλ. *Κ. Καλλίνικον* ἔνθ. ἀν. σ. 201. 202 κέ. Καὶ ἐν ταῖς ρωμαϊκαῖς ἐπαρχίαις τὸν νεκρὸν ἐνδύουσι καινουργῆ ἐνδύματα (*Gubernatis* Usi funebri σ. 50). Ὁμοίως καὶ οἱ Γιακοῦται τῆς Σιβηρίας (Rev. hist. religions 1902 τ. 46 σ. 209). Ἐν Παλαιᾷ Ἀργοβίᾳ τῆς Ἑλβετίας τὰ κάλλιστα ἐνδύματα (*Rochholz* Deutsch. Glaube I, 185)]].

6) *Tournefort* Relation d'un voyage du Levant. τ. I σ. 127. *Sonnini* ἔνθ. ἀν. Ὁ *Wachsmuth* (ἔνθ. ἀν. σ. 119) ὑποθέτει ὅτι τοῦτο ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Βαλσαμῶνος ἀναφερόμενον ἐν ἑρμηνείᾳ τοῦ ρς' Καρθαγένης, ὅτι οἱ ἐπιτάφιοι ἐπιθαλάμιοι θὰ καταντήσωσι.

7) *A. P. Vreto* Memoria su di alcuni costumi nell' isola di Leucade σ. 41. *M. P. Vréto* Mélanges néohelléniques σ. 30. [[Στέφανον θέτουσιν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν νεογάμων ἢ τῶν μεμνηστευμένων ἐν Μακεδονίᾳ (*Abbott* ἔνθ. ἀν.). Ἐπὶ τῆς ἄκρας τοῦ φερέτρου πρὸς τὴν κεφαλήν, ἐὰν ὁ θανὼν εἶναι ἄγαμος ἢ νεόνυμφος, οὐχὶ ὅμως προβεβη-

κράτει [1]). Πάντων τούτων ἐκτελεσθέντων, θέσαντες τὸν νεκρὸν ἐπὶ τάπητος ἢ σινδόνης, φέρουσιν ἐκ τῶν τεσσάρων ἄκρων κρατοῦντες καὶ ἀποθέτουσιν ἐπὶ κλίνης χθαμαλῆς καὶ στενῆς [2]) ἐπὶ τούτῳ παρασκευασθείσης ἐν τῷ μέσῳ τῆς αἰθούσης, ἢ χαμαὶ εἰς τὸ ἔδαφος [3])· *(βάνουν τὸ νεκρὸ στὴ μέση)*, ὅπερ εἶναι ἡ *πρόθεσις*, τὸ *προτίθεσθαι τὸν νεκρὸν* τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων [4]) καὶ Ρωμαίων [5]). Σπανίως εἴς τινας περιστάσεις, πρὸ πάντων ὅταν ὁ νεκρὸς ἀπέθανε διὰ βιαίου θανάτου, ἐκτίθεται ἢ πρὸς τὰ πρόθυρα τῆς οἰκίας [6]), ὡς καὶ παρ' ἀρχαίοις [7]), ἢ εἰς τὸ ὕπαιθρον· καὶ εἰς τὸ ἔθιμον τοῦτο ἀναφέρονται οἱ ἀκόλουθοι στίχοι δημοτικοῦ τινος ᾄσματος:

Ὅταν θέλω ν' ἀποθάνω
μιὰ παραγγελιὰ θὰ κάνω,
νὰ μὲ βάλουν 'ς τὸ κρεβάτι,
νὰ μὲ βγάνουν 'ς τὸ χαγιάτι,
νἄρτουν ὅλοι νὰ μὲ ἰδοῦνε,
κι' ὅλοι νὰ μὲ λυπηθοῦνε [8]).

κυίας ἡλικίας, ἐν Χίῳ (*Κανελλάκη* ἔνθ. ἀν. σ. 339). Περὶ στεφάνου ἀγάμων πρβλ. κα *Wolters* ἐν Ath. Mitth. 1896 σ. 369, 1. Ἐν Βασσαρᾷ καὶ Βερβίτσῃ Λακωνίας ὁ στέφανος κατατίθεται ὑπὸ τοῦ ἀναδόχου (*Κουκουλὲ* Οἰνουντ. σ. 102). Ἐν Παραμυθιᾷ κατὰ τὴν κηδείαν μεμνηστευμένου προηγεῖτο ἡ σημαία, ἥτις θὰ ἐχρησίμευεν εἰς τοὺς γάμους του (Νεολόγ. ἑβδομ. ἐπιθ. 1892 Α', 664), ἐν δὲ Λιβισίῳ τῆς Λυκίας, ἂν ὁ νεκρὸς ἦτο νέος ἄγαμος, ᾖδοντο γαμήλια ᾄσματα (Ξενοφάν. Δ', 236). Ἄδηλον, ἂν ἡ συνήθεια τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων νὰ ἐπιθέτωσι λουτροφόρους ἐπὶ τῶν τάφων τῶν ἀγάμων προῆλθεν ἐξ ἀναλόγων ἰδεῶν· βλ. Λαογρ. Σύμμ. Β', 278, 5. *Wolters* Rothfigurige Lutrophoros ἐν Ath. Mitth. 1891 σ. 399 κἑ. Πρβλ. καὶ Zs. Ver. Volksk. 1905 σ. 232—3]].

1) *Λουκιαν*. π. πένθους § 11. τ. II σ. 927 ed. Reitz. *Becker* Charicles II σ. 172. *Franz* Elementa epigraph. Graec. σ. 331. *Curtius* Inscript. ἐν Rheinisches Museum f. Philologie 1843 σ. 104. [[Βλ. καὶ *Κλήμ. Ἀλεξανδρ*. Παιδαγ. Β', 8 σ. 213 Potter καὶ τὴν σημείωσιν 31 παρὰ *Migne* τ. VIII σ. 484. *Bötticher* Baumcultus σ. 320. *Hock* Griech. Weihegebräuche σ. 8. 9 κἑ. 12. *Wächter* Reinheitsvorschriften im griech. Kult (RGVV. IX, 1) σ. 44, 2. *Köchling* De coronarum apud antiquos vi atque usu (RGVV. XIV, 2) σ. 52. 60. 96. *Weicker* Der Seelenvogel σ. 16]].

2) «Ἄνω λίαν μακρᾶς κιβωτοῦ» κατ' *Ἀντωνιάδην* (Κρητηΐς σ. 345 [[δ' ἐκδ. σ. 350]]).

3) *Πρωτόδικος* σ. 11. [[Βλ. καὶ *Βάλληνδα* Κυθν. σ. 114. *Γαβαλᾶ* Σίκινος σ. 44. *Georgeakis et Pineau* ἔνθ. ἀν. Περιγραφὴν προθέσεως ἐν ἠπειρωτικῷ ᾄσματι βλ. Ζωγρ. Ἀγ. Α', 112 ἀρ. 147]].

4) Ἡρόδ. Ε', 8. *Εὐριπίδ*. Ἄλκηστ. 664. Ἱκέτιδ. 53. *Δημοσθένης* σ. 1071, 1. *Λυσίας* σ. 131, 35.

5) Βλ. *Marquardt* Römische Privatalterthüm. τ. I σ. 353—354 καὶ τοὺς αὐτόθι ἀναφερομένους συγγραφεῖς.

6) *Guys* ἔνθ. ἀν. I σ. 287. *Wachsmuth* Das alte Griechenland im neuen σ. 108.

7) Ἰλιάδ. Τ, 212 κλπ. *Pers.* Sat. 3: «in portam rigides calces extendit». *Hermann* Griechische Privatalterthüm. σ. 198. [[[3] σ. 363—4]]. Διὰ τοὺς Ρωμαίους βλ. *Becker* Gallus τ. III σ. 52.

8) Λιανοτράγουδα ἐκδ. Τεφαρίκη 1868 σ. 299.

Καὶ ἡ μὲν κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ ἀνέχεται διὰ προσκεφαλαίων [1]), οἱ δὲ πόδες εἰσὶ δεδεμένοι διὰ ταινιῶν μελανοῦ χρώματος [2]), ὅπερ ὁμοιάζει πρὸς τὴν συνήθειαν τῶν ἀρχαίων τοῦ νὰ κοσμῶσι μὲ ταινίας τοὺς νεκροὺς [3]). Τὸ πρόσωπον ἀσκεπὲς πάντοτε μένον [4]), στρέφεται πρὸς ἀνατολὰς [5])· αἱ δὲ χεῖρες *σταυρώνονται*, καὶ ἐπ' αὐτῶν τίθεται εἰκών τις ἁγίου [6]). Παρὰ τὴν νεκρικὴν κλίνην ἀνάπτονται δύο λαμπάδες μία πρὸς τὴν κεφαλήν, καὶ ἑτέρα πρὸς τοὺς

---

1) [['Ως προσκεφάλαιον νεκρικὸν χρησιμοποιεῖται ἐν Θρᾴκῃ τὸ γαμήλιον, πλῆρες ἀνθέων τοῦ γάμου, ἐπιμελῶς φυλασσόμενον (*Βιζυηνὸς* ἔνθ. ἀν.=ἐκδ. Σιδέρη σ. 31). Ἐν Βαμβακοῦ τὸ προσκεφάλαιον πληροῦται φύλλων καρύας, ἐν Βασσαρᾷ ἀχύρων, ἐν δὲ Βρεσθένοις φύλλων ἐλαίας (*Κουκουλὲ* Οἰνουντ. σ. 101). Ὁμοίως καὶ ἐν Λεωνιδίῳ φύλλων ἐλαίας (*Λέφνερ* ἐν Λαογρ. Ζ', 39), ἐν δὲ Κύπρῳ ἀνθέων καὶ εὐωδῶν φύλλων (*Σακελλαρίου* Κυπρ. Α', 737). Ἐνιαχοῦ ἀφαιρεῖται τὸ προσκεφάλαιον κατὰ τὴν ταφὴν καὶ ἀντικαθίσταται διὰ σάκκου χώματος (*P. von Melingo* Griechenland in unseren Tagen 1892 σ. 195=*Dieterich* Mutter Erde [2] 127 κέ. [3] 129 κέ.). Προσκεφάλαιον καὶ στρῶμα παρ' ἀρχαίοις: βλ. νόμον τῶν Λαβυαδῶν ἐν Δελφοῖς στ. 11—12 παρὰ *Prott-Ziehen* Leges graecorum sacrae II, 1 σ. 217· βλ. καὶ σ. 219]].

2) *Πρωτόδικος* σ. 11. [[Βλ. γενικῶς περὶ δέσεως ποδῶν νεκροῦ Zs. Ver. Volksk. 1901 σ. 266. Πρβλ. καὶ κατωτέρω σημ. 6]].

3) Σχολ. εἰς *Εὐριπίδ.* Φοινίσ. 1626.

4) *Guys* ἔνθ. ἀν. σ. 296. [[Βλ. καὶ *Καλλίνικον* ἔνθ. ἀν. σ. 244—5. Καὶ ἐν τῷ νομῷ Var τῆς Γαλλίας ἐκθέτουσι τὸν νεκρὸν μὲ ἀνοικτὸν πρόσωπον (*Nore* Coutumes etc. σ. 10). Ἐν Κύπρῳ ἐπικαλύπτεται διὰ σινδόνης τό τε σῶμα καὶ τὸ πρόσωπον (*Σακελλαρίου* ἔνθ. ἀν.). Κεκαλυμμένος ὁ νεκρὸς καὶ παρ' ἀρχαίοις (Νόμος Ἰουλίδος τῆς Κέω στ. 10—12 ἔνθ. ἀν.: «Τὸν θανό(ν)τα (δὲ φέρεν κ)ατακεκαλυμμένον *σιωπῇ* μέ(χ)ρι (ἐπὶ τὸ σ)ῆμα». *Prott-Ziehen* ἔνθ. ἀν. σ. 263. 264. Νόμος τῶν Λαβυαδῶν ἐν Δελφοῖς στ. 13—15 αὐτ. σ. 217· βλ. καὶ σ. 219. Πρβλ. καὶ *Wächter* Reinheitsvorschriften σ. 53. *S. Reinach* Cultes, mythes et religions I, 303)]].

5) *Πρωτόδικος* σ. 12. [[*Γ. Παπαδοπούλου* Γεν. περιγρ. Νισύρου σ. 69. Ξενοφάν. Δ', 236. Ἐν Βουρδουρίῳ ὁ νεκρὸς ἐτοποθετεῖτο συνήθως ἔχων τὸ πρόσωπον ἐστραμμένον πρὸς τὴν θύραν, οὕτως ὥστε τὰ βλέμματα τῶν εἰσερχομένων προσέπιπτον εὐθὺς ἐπ' αὐτοῦ (αὐτ. Γ', 336—7). Πρβλ. καὶ ὁμοίαν γερμανικὴν συνήθειαν ἐν Zs. Ver. Volksk. 1899 σ. 54]]. Ἴσως τὸ *ἀνὰ πρόθυρα ἐστραμμένος* τῶν ἀρχαίων, περὶ οὗ βλ. σ. 328 σημ. 6 καὶ 7. [['Ως πρὸς τὴν συνήθειαν τοῦ ἐκφέρειν τοὺς νεκροὺς μὲ τοὺς πόδας πρὸς τὰ ἐμπρὸς βλ. Zs. Ver. Volksk. ἔνθ. ἀν. καὶ 1901 σ. 153. 1901 σ. 323]].

6) *Ἀντωνιάδης* ἔνθ. ἀν. [[Ἐν Κύπρῳ δένουσι τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πό[δ]ας διὰ καννάβεως (*Σακελλαρίου* ἔνθ. ἀν.). Μνεία δέσεως χειρῶν ἐν *Γρηγορίου τοῦ κληρικοῦ* Διηγήσει περὶ τῆς μεταθέσεως τοῦ λειψάνου τῆς ὁσίας Θεοδώρας 7 σ. 41 Kurtz (τέλους Θ' ἑκ.): «τὸ τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ στήθους, ὡς ἐπὶ τῶν κατοιχομένων εἴθισται, δεσμοῦν σιμικίνθιον». Καὶ ἐν Βίῳ τῆς ὁσίας Μελάνης 68 (τῆς Ε' ἑκ.) ἐν Anal. Bolland. 1903 σ. 49, 2 κέ.: «Τὸ δὲ ἅγιον αὐτῆς λείψανον οὐκέτι τῶν κοσμούντων ἐδέετο· οἵ τε γὰρ πόδες αὐτῆς ἐκτεταμένοι ὑπῆρχον, καὶ αἱ χεῖρες τῷ στήθει αὐτῆς προσκεκολλημέναι καὶ τὰ βλέφαρα εὐφυῶς μεμυκότα». Βλ. καὶ τὰς μαρτυρίας περὶ δέσεως χειρῶν, ποδῶν καὶ σιαγόνων παρὰ *Κ. Καλλινίκῳ* ἔνθ. ἀν. σ. 200. 201. Τὰ ἐν τάφοις τῆς μυκηναίας περιόδου εὑρεθέντα μολύβδινα σύρματα καὶ τὰ ἐν τάφοις τῆς ἱστορικῆς περιόδου χρυσᾶ ἐλάσματα σκοπὸν εἶχον, κατὰ τὴν εἰκασίαν τοῦ *Σκιᾶ* (Ἐφημερ. Ἀρχαιολ. 1895 σ. 208—9), νὰ συγκρατῶσι τὴν κάτω σιαγόνα τοῦ νεκροῦ, ἐφαρμοζομένων τῶν κρικοειδῶν ἄκρων ἐπὶ τῶν ὤτων. Βλ. καὶ *Wolters* ἐν Ath. Mitt. 1896 σ. 367 κέ. Πρβλ. καὶ *Χριστόφ. Μυτιληναῖον* 77, 54 σ. 49 Kurtz. Arch. f. Religionswiss. 1914 σ. 496—7]].

πόδας, διὰ κεχρωματισμένων ταινιῶν περιτετυλιγμέναι [1]). Οὕτω δὲ ποιήσαντες περικυκλοῦσι τὸ λείψανον κλαίουσαι αἱ γυναῖκες καὶ οἱ λοιποὶ συγγενεῖς, καὶ παραμένουσι μέχρι τῆς ἐκφορᾶς ᾄδουσαι *μοιρολόγια*, περὶ ὧν ἐκτενέστερον ἐν τοῖς περὶ μοιρολογίων ὁμιλοῦμεν [2]).

Ὁ Fauriel ἀναφέρει ὅτι αἱ γυναῖκες ἅμα κλείσωσι τὰ ὄμματα καὶ τὸ στόμα τοῦ νεκροῦ, ἀποχωροῦσιν εἰς γείτονα οἰκίαν συγγενοῦς ἢ φίλου των, ὅπου ἀλλάσσουσι, λευκὰ ὡς διὰ γάμον ἐνδύματα φοροῦσαι, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι φυλάττουσι τὴν κεφαλὴν ἀσκεπῆ καὶ λυτὴν τὴν κόμην. Ἐνῷ δὲ οὕτω ἐνδύονται, ἄλλαι γυναῖκες καταγίνονται διὰ τὸν στολισμὸν τοῦ νεκροῦ, ἐπιστρέφουσι δέ, ἀφίνουσαι τὰς θύρας τῆς οἰκίας ἀνεῳγμένας ὅπως εἰσέρχωνται οἱ γείτονες [3]).

Εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος διετηρεῖτο τὸ ἀρχαῖον ἔθιμον τοῦ θέτειν νόμισμα ἐπὶ τῶν χειλέων τοῦ νεκροῦ [4]). Τοῦτο κατ' ἐξοχὴν συνηθίζεται ἐν Μακεδονίᾳ [5]), Θρᾴκῃ [6]), εἴς τινα μέρη τῆς Ἑλλάδος [7]), καὶ εἰς Μικρὰν

---

1) *Πρωτόδικος* σ. 11. [[Βλ. καὶ *Σακελλαρίου* ἔνθ. ἀν. Ξενοφάν. Γ', 336. Ἐν Λέσβῳ λαμπάδες ἢ κανδῆλαι (*Georgeakis et Pineau* Le Folk-lore de Lesbos σ. 321). Πρβλ. καὶ *Κ. Καλλινίκου* ἔνθ. ἀν. σ. 201. Περὶ λαμπάδων ἢ λυχνιῶν παρὰ τὸν νεκρὸν βλ. *Sartori* ἐν Zs. Ver. Volksk. 1907 σ. 361 κέ. *Samter* Geburt, Hochzeit u. Tod σ. 76 κέ. Βλ. καὶ γενικώτερον *τοῦ αὐτοῦ* Antike u. moderne Totengebräuche ἐν N. Jhb. f. d. klass. Altert. 1905 XV, 34—6. (Πρβλ. καὶ *C. Fries* Zum antiken Totenkult αὐτ. σ. 623). *Wächter* ἔνθ. ἀν. σ. 44. *A. de Gubernatis* Usi funebri σ. 54]].

2) [[Ἐν Μεσολογγίῳ «συναθροίζονται ἵνα δῆθεν διανυκτερεύσωσι τὸν νεκρὸν ἐκ περάτων τῆς πόλεως καὶ κατασκηνοῦσιν εἰς τὸ πένθιμον δωμάτιον πᾶσαι αἱ φίλαι, συγγενεῖς καὶ γνωσταὶ γυναῖκες καί τινες ἐξ ἐπαγγέλματος. Κάθηνται πέριξ τοῦ νεκροῦ. Ἐπ' ἀρκετὸν κλαίουσι μὲ μαῦρα δάκρυα ἑκάστη τὸν ἰδικόν της καὶ μετ' ὀλίγον τὰ δάκρυα σταματοῦν, ἡ μαστίχα τὸ κοινῶς λεγόμενον *ἀντίψυχο* ἀρχινάει, τὸ ῥακοπότηρο περιέρχεται ἀπὸ χειρὸς εἰς χεῖρα, ἡ γλῶσσα λύεται» κτλ. (Κυριακὴ Μεσολογγ. 21 Δεκεμβρ. 1897). Ἐν Χίῳ κάθηνται εἰς εὐτελῆ καθίσματα ἐκ σανίδων ἢ ἐπὶ πινακίων ξυλίνων ἐξ ἐκείνων, ἐν οἷς θέτουσι τοὺς πρὸς ἕψησιν ἄρτους, διότι θεωρεῖται ἀνάρμοστον πρὸς τὴν περίστασιν νὰ κάθηνται ἐπὶ καρεκλῶν (*Κανελλάκη* Χιακ. ἀνάλ. σ. 335—6)]].

3) *Fauriel* Chants Populaires de la Grèce moderne σ. XXXVIII.

4) *Λευκίου* Ἀνατροπὴ τῶν δοξασάντων κλπ. σ. 30: «ἐν πολλοῖς τόποις τῆς Ἑλλάδος ἐντιθέασιν τῷ τοῦ νεκροῦ στόματι νομισμάτιον». *Vréto* Mélanges Néohelléniques σ. 30: «L'obole de Charon est encore mise religieusement sous la langue des morts dans certaines parties de la Grèce». Βλ. καὶ τὸ περὶ Χάρου ἄρθρον [[ἐν Νεοελλην. Μυθολογ. σ. 266 κέ. καὶ τὰς αὐτόθι μαρτυρίας. *Tozer* Researches in the highlands of Turkey II, 330—1]].

5) *Πρωτόδικος* σ. 14. [[Βλ. καὶ *Abbott* Maced. Folklore σ. 193. Πολλάκις τὸ νόμισμα τίθεται εἰς τὸν κόλπον τοῦ νεκροῦ (αὐτ. Βλ. καὶ *Γουσίου* Πάγγ. σ. 62, 1), ἢ εἰς τὸ θυλάκιον αὐτοῦ (ἐν Γριντάδαις τῆς ἐπαρχίας Γρεβενῶν: Λαογρ. Ϛ', 127)]].

6) *Βλάσιος Γ. Σκορδέλης*, ἐν Πανδώρᾳ τ. ΙΑ' σ. 449. [[Ἐν τῇ περιοχῇ τῶν Σαράντα Ἐκκλησιῶν τὸ ἔθιμον κατὰ μικρὸν ἐξηλείφθη, διατηρηθὲν μόνον εἰς ὀλίγα χωρία, ὁ δακτύλιος ὅμως ἐθεωρεῖτο ἀπαραίτητος· οὗτος ἔφερε τὰ ἀρχικὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ νεκροῦ καὶ τὴν χρονολογίαν τοῦ θανάτου (Θρᾳκ. Ἐπετηρὶς 1897 σ. 196), ἐν δὲ τῇ ἐπαρχίᾳ Σωζοαγαθουπόλεως ὀβολὸν ῥίπτουσιν εἰς τὸν τάφον (*Χουρμουζιάδου* Περὶ τῶν Ἀναστεναρίων σ. 25)]].

7) *Stephani* Reise durch das nördliche Griechenland σ. 38 [[πέραν τῆς Ὄθρυος

Ἀσίαν[1]), ὅπου καὶ *περατίκιον* καλεῖται[2]). Τὸ ἔθιμον τοῦτο εἶναι ἀρχαιότατον· ὁ Λουκιανὸς ὡς γνωστὸν πολλαχοῦ μέμνηται αὐτοῦ[3]), ἐκτὸς δὲ τούτου καὶ πολλοὶ ἄλλοι Ἕλληνες[4]) καὶ Λατῖνοι συγγραφεῖς[5])· σῴζονται προσέτι ἱκανὰ ἀπεικονίσματα νεκρῶν φερόντων ὀβολὸν εἰς τὸ στόμα ἐπὶ διαφόρων μνημείων τῆς τέχνης[6])· καὶ νομίσματα δὲ εὑρέθησαν ἐπὶ νεκρῶν εἰς πολλοὺς ἑλληνικοὺς καὶ

ἐν Θεσσαλίᾳ, συνήθεια ὅμως, ἣν δὲν δύναται νὰ βεβαιώσῃ. Ἐν Μεσενικόλᾳ Καρδίτσης λέγεται ὑπὸ γερόντων τινῶν, ὅτι πρὸ ἀμνημονεύτων χρόνων ἐπεκράτει συνήθεια νὰ θέτωσιν εἰς τὸ στόμα τοῦ νεκροῦ καὶ ἕνα *παρᾶν* (Κατ' ἀνακοίνωσιν Α. Λαδιᾶ). Κατ' ἄλλην ἀνακοίνωσιν Θεοδ. Λ. Πρασίδου, ἐκ Τυρνάβου (1888) κατὰ τὸν ἐνταφιασμὸν εἷς τῶν πλησιεστέρων συγγενῶν ἔθετεν ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ νεκροῦ μικρὸν νόμισμα, καὶ οὕτω μετὰ ταῦτα ἐκάλυπτον τὸν τάφον. Εἴς τινα δὲ χωρία τῆς Θεσσαλίας, κατὰ τὸν αὐτόν, ἔθετον εἰς τὸ θυλάκιον τοῦ νεκροῦ «ἀργυρᾶν τουρκικὴν εἰκοσάραν». Ἄλλος, πρὸ εἰκοσιπενταετίας, εἶδε περικλειόμενον εἰς τὰ χείλη τοῦ νεκροῦ ἀργυροῦν τουρκικὸν μετζίτιον. Ἐν Κωμηλίῳ τῆς Λευκάδος παλαιότερον ὁ ὀβολὸς τοῦ Χάρου ἦτο συνήθως γαζέτα βενετικὴ (ΚΠ. Σύλλ. Η', 453 6 σημ. *). Ἐν Καλαρρύταις τῆς Ἠπείρου ἔθετον ἕνα παρᾶν εἰς τὸ στόμα τοῦ νεκροῦ καὶ ἐν τῷ τάφῳ κύπελλον μέλιτος· τὸ ἔθιμον ὅμως κατηργήθη ὡς εἰδωλολατρικόν, προτροπῇ τοῦ ἁγίου Κοσμᾶ (Κατ' ἀνακοίνωσιν Π. Λάμπρου). Οἱ εἰς τὰς θερινὰς τοῦ Βραδέτου νομὰς διερχόμενοι μετὰ τῶν ποιμνίων αὐτῶν ἔθετον, μέχρι τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, εἰς τὸ στόμα τῶν νεκρῶν ὀβολὸν (*Λαμπρίδου* Ἠπειρ. μελετήμ. Η', 37)]].

1) [[Βλ. καὶ Βύρωνα 1878 Γ', 558 (ἐν Σινώπῃ τοῦ Πόντου). *Α. Α. Παπαδοπούλου* Ὁ ὑπόδουλος Ἑλληνισμός σ. 131]].

2) *Πρωτόδικος* σ. 14. Ἀνάλογος ἡ λέξις πρὸς τὴν ἀρχαίαν πορθμήϊον. [[Πρβλ. καὶ Λόγον *Παχωμίου τοῦ Ρουσάνου* ἐν Δελτ. Ἱστ. Ἑτ. Α', 108 : «ὡς ἐναποτίθενταί τι κέρμα ἐν τῇ χειρὶ τοῦ τελευτήσαντος διὰ πέραμα»]].

3) *Λουκιαν*. π. Πένθους § 10 (τ. II σ. 926 Reitz) : «ἐπειδάν τις ἀποθάνῃ τῶν οἰκείων, φέροντες ὀβολὸν εἰς τὸ στόμα κατέθηκαν αὐτῷ, μισθὸν τῷ πορθμεῖ τῆς ναυτιλίας γενησόμενον». Βλ. καὶ Νεκρικ. Διαλογ. ΙΑ', 4. Κατάπλους § 18.

4) *Παυσαν*. Ι', κη', 1. *Ἀριστοφ*. Βάτραχ. 140. Σχολ. αὐτ. καὶ εἰς Λυσιστρ. 599. *Ἡσύχ*. λ. Δανάκη. [[Βλ. καὶ *Hermann-Blümner* Privatalt. σ. 367 κἑ. *Waser* ἐν *Pauly-Wissowa* Realenc. III σ. 2177 λ. Charon. *Willamowitz* Charon und die Charongroschen ἐν Hermes 1898 τ. 34 σ. 227 κἑ. *Σβορῶνον* ἐν Διεθν. Ἐφημ. νομισματ. Ἀρχαιολ. Η', 323 κἑ. Θ', 187. ΙΔ', 126 (ὁ χαρώνειος ὀβολὸς εἰς τὸ στόμα, ὡς ἐπέχοντος τούτου θέσιν βαλαντίου). Γενικῶς περὶ τοῦ ἐθίμου βλ. *Gruppe* Griech. Mythol. σ. 759, 7. 878, 1· πρβλ. 405, 3. *Schwartz* Prähistor. Studien σ. 354. 355. *Liebrecht* Zur Volkskunde σ. 94. *A. de Gubernatis* Storia comparata degli usi funebri indo-europei 1873 σ. 49—51. *Andree* Ethnogr. Parallelen σ. 24 κἑ (Die Totenmünze). *F. S. Krauss* Die Volkskunde σ. 111. *Tylor* Primitive Culture I, 494 (=*Abbott* Maced. Folkl. σ. 194). *Samter* Geburt, Hochzeit u. Tod σ. 203. *Dieterich* Mithrasliturgie[2] σ. 235. *A. Reinach* L'obole de Charon ἐν Rev. d'Ethnographie et de Sociologie 1914. Πολλῆς μελέτης ἄξιον : *P. Sartori* Die Totenmünze ἐν Arch. f. Religionswiss. 1899 σ. 205 κἑ.]].

5) *Juvenal* III, 267. *Vergil.* Aen. VI, 299 κἑ. [[*Marquardt* Privatleben der Römer[2] I, 349]].

6) *Gerhard* Antik. Bildwerke πίν. 109. *Panofka* Gemmen mit Inschriften in den Königl. Museen zu Berlin, Haag, Kopenhagen κλπ. ἐν Πρακτικοῖς τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου 1851 πιν. III. εἰκ. 31. [[*Pottier* Les Lécythes blancs σ. 57, ὅστις ὅμως ἐσφαλμένως ἀναφέρει παράστασιν ἐν ἀγγείῳ Ἀρχ. ἑταιρείας ἀρ. 2967, διότι ἡ παράστασις δὲν εἶναι ὀβολοῦ, ἀλλὰ τοῦ ἀντίχειρος τοῦ νεκροῦ. Βλ. *Wolters* ἐν Ath. Mitt. 1891 XVI, 403]].

ρωμαϊκοὺς τάφους [1]).

Οὐ μόνον δὲ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι καὶ Ρωμαίοις συνηθίζετο τοῦτο, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς Γερμανοῖς [2]) καὶ τοῖς Βλάχοις [3]). Ἀκόμη δὲ μέχρι τοῦ νῦν ἀπαντᾷ παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς [4]) καὶ τοῖς κατοίκοις τοῦ Morvan ἐν Γαλλίᾳ, ἔνθα οἱ χωρικοὶ θέτουσι νόμισμα εἰς τὴν χεῖρα τοῦ νεκροῦ πρὶν ἢ τὸν θάψωσιν [5])· ἀνάλογον εἶναι καὶ τὸ ἔθιμον τῶν χωρικῶν τοῦ Jura, οἵτινες ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ ἔθετον ξύλινον σταυρὸν καὶ ἐπ' αὐτοῦ νόμισμα [6]). Ὁ Πούλιος νομίζει [7]) ὅτι ἀντὶ τοῦ ὀβολοῦ «διὰ τὸ χριστιανοὺς εἶναι τοὺς κατοίκους, κήρινον σταυρὸν τῷ στόματι τοῦ νεκροῦ ἐντιθέασιν» [8]). Ἀλλ' ἡ συνή-

---

1) *Stackelbery* Die Gräber der Hellenen πίν. IV σ. 42. *Braun* ἐν Jahrbücher des rhein. Vereines f. Alterth. τ. XVII, σ. 1΄0 κἑ. [[*Ross* Reisen auf den griechischen Inseln des ägäischen Meers 1840 I, 79 (ἐν τάφοις Ἀνάφης). III, 18 (Μήλου). Νέος Ἑλληνομν. 1905 Β΄. 258--9 (ἐν τάφῳ ἀθηναϊκῷ τῶν μέσων τοῦ Γ' αἰῶνος μ. Χ. χρυσοῦν νόμισμα παρὰ τὸ στόμα τοῦ νεκροῦ). Μικρὰ νομίσματα παρὰ τὸ κρανίον τοῦ νεκροῦ εὑρέθησαν καὶ εἰς δύο χριστιανικοὺς τάφους, τοῦ Ϛ' πιθανῶς αἰῶνος, ἐν Ὀλυμπίᾳ (*Bötticher* Olympia [2] σ. 37).

2) *Grimm* Deutsche Myth. σ. 791 (β' ἐκδ.) [[(694 δ' ἐκδ. Βλ. καὶ III, 441 abergl. 207, πρβλ. καὶ σ. 248). *Rochholz* Deutscher Glaube I, 189—192. *Simrock* Deutsch. Myth. § 148 σ. 605. Zts. f. deutsch. Myth. IV, 266. Verhandl. d. Berliner Gesellsch. f. Anthropologie 1889 σ. 29. Zts. Ver. Volksk. 1897 σ. 130. Hessische Blätter f. Volksk. 1902 σ. 159. 1903 σ. 189. Ἐνιαχοῦ, κατὰ παρανόησιν τοῦ ἐθίμου, σκοπὸς τοῦ ὀβολοῦ ἡ παρεμπόδισις τοῦ νεκροῦ ἀπὸ τοῦ νὰ ῥοφήσῃ τὸ αἷμα ζώντων (Zts. Ver Volksk. 1900 σ. 132). Πρβλ. αὐτ. 1906 σ. 96 (ἐν Κουγιαβίᾳ Πολωνίας)]].

3) *Schott* Valachische Märchen σ. 302. [[Οἱ Βλάχοι τῆς Βουκοβίνας ἐμβάλλουσι εἰς τὸν τάφον χρυσοῦν νόμισμα διὰ ν' ἀγοράσῃ ὁ νεκρὸς τὴν θέσιν του ἐν τῷ Ἅδῃ καὶ μὴ τοῦ τὴν διεκδικῇ ἄλλος (Zts. f. œsterr. Volksk. III, 182). Οἱ Ρωμοῦνοι τῆς Τρανσυλβανίας θέτουσιν εἰς τὴν χεῖρα ἢ ὑπὸ τὴν γλῶσσαν ἢ ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον ἢ ἐν τῇ κόμῃ τοῦ νεκροῦ χρυσοῦν νόμισμα, φόρον εἰς τὸν διάβολον ἱστάμενον ἐν ταῖς γεφύραις τῆς πρὸς τοὺς οὐρανοὺς ὁδοῦ (*W. Schmidt* Das Jahr u. seine Tage σ. 39). Ἐν Ρωμουνίᾳ παρὰς εἰς τὴν χεῖρα τοῦ νεκροῦ ἢ ἐπὶ τοῦ στήθους του (*V. Alexandri* Chants popul. de la Roumanie 1855 σ. XXXIX). Ἐν Βουλγαρίᾳ εἰς τὸ στόμα (*Schischmanov* Légendes religieuses bulgares σ. 62). Ἐν κεντρικῇ Σερβίᾳ θέτουσιν ἐπὶ τοῦ φερέτρου χρυσᾶ τινα νομίσματα (Zs. Ver. Volksk. 1908 σ. 315). Οἱ Ἀρμένιοι θάπτουσι τοὺς νεκροὺς θέτοντες εἰς τὴν χεῖρα αὐτῶν κηρίον καὶ ἀργυροῦν νόμισμα (Zs. f. oesterr. Volksk. X, 105)]].

4) *Hahn* Albanesische Studien τ. I σ. 151.

5) *Baudieu* Le Morvan τ. I σ. 33. [[Κατὰ τὸν μεσαίωνα καὶ νῦν ἔτι πολλαχοῦ τῆς Γαλλίας διετηρήθη τὸ ἔθιμον τοῦ ὀβολοῦ (*Melleville* Hist. de la ville de Laon I, 179. *Nore* Coutumes des provinces de France σ. 198. 243. 291. *Ed. du Meril* ἐν Rev. archéol. 1860 II, 94. Rev. trad. popul. 1893 σ. 226. 1895 σ. 108. 1906 σ. 170. 1909 σ. 232). Ὅτι οὐχὶ σπάνιον κατὰ τὸν μεσαίωνα εἰς πολλοὺς τόπους τῆς Εὐρώπης τὸ τιθέναι ὀβολὸν εἰς τὰ χείλη τοῦ νεκροῦ βλ. *Piper* Mythologie des christl. Kunst τ. I μ. I σ. 230]].

6) *D. Monnier* Moeurs et usages singuliers de Jura σ. 22.

7) Χ. *Πουλίου* Περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ γένους τῶν νῦν Ἑλλήνων, 1870 σ. 26.

8) [[Ἐν Λέσβῳ κήρινος σταυρὸς τίθεται ὑπὸ τοῦ ἱερέως εἰς τὸ στόμα τοῦ νεκροῦ, ἵνα μὴ βρικολακιάσῃ (*Rouse* ἐν Folk-lore 1896 VII, 146). Διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν, ἐν Χίῳ, ἡ

θεια αὕτη ἔχει, νομίζομεν, μᾶλλον σχέσιν πρὸς τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν ἔθιμον τοῦ φράττειν τὸ στόμα τοῦ νεκροῦ διὰ βάμβακος, οὐδεμίαν δ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ ἀρχαῖον τοῦ θέτειν ὀβολόν.

Ἔθιμόν τι, τὸ θραύειν τὰ πήλινα ἀγγεῖα, ἅτινα περιεῖχον τὰ φάρμακα, ἅμα ὁ ἀσθενὴς τελευτήσῃ [1]), φαίνεται ἀνῆκον εἰς τὴν βυζαντινὴν ἐποχήν· τοῦτο δὲ συμπεραίνομεν, διότι ὁ λαὸς νομίζει ὅτι διὰ τοῦ κρότου τῶν θραυομένων τούτων ἀγγείων ἐκδιώκονται οἱ δαίμονες, ὅσοι περιτρέχουσι, ζητοῦντες νὰ σύρωσι διὰ τῆς βίας εἰς τὴν κόλασιν ψυχάς [2]), ἡ δὲ πρόληψις αὕτη ἔχει μεσαιωνικόν τινα χαρακτῆρα [3]).

Ὁ νεκρὸς θάπτεται ὅσον τὸ δυνατὸν ταχύτερον [4]), ὡς καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις [5]), οὐχὶ ὅμως ποτὲ μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου [6]). Τέσσαρες ἄνδρες συγγενεῖς ἢ φίλοι τοῦ θανόντος θέτουσι τὸ πτῶμα εἰς τὴν νεκρικὴν θήκην, *νεκροθήκην* ἢ *θήκην* [7]) καὶ *ξυλοκρέβατον* [8]) συνήθως καλουμένην, καὶ ἐκφέρουσιν αὐτὸ ἐκ τῆς οἰκίας [9]), ἐν μέσῳ σπαρακτικῶν κραυγῶν τῶν γυναικῶν, αἵτινες τὸ ὕστατον αὐτὸ χαιρετῶσι· αἱ κραυγαὶ αὗται ἐπὶ τῇ ἐξόδῳ τοῦ νεκροῦ λέγονται *ξόδι* [10]), ἐκ τῆς λέξεως *ἐξόδου*, ἥτις εἴς τε τὴν Παλαιὰν Διαθήκην φέρεται μὲ

λαζαρώτρια θέτει ἐπὶ τοῦ στόματος τοῦ νεκροῦ σταυρὸν ἐκ κηροῦ ἢ βάμβακος (*Κανελλάκη* Χιακὰ ἀνάλ. σ. 335). Ἐνιαχοῦ τοῦ Πόντου ἐπετίθετο πλακοῦς κήρινος φέρων ἐγκεχαραγμένον σταυρὸν (*Α. Α. Παπαδοπούλου* ἔνθ. ἀν.)]].

1) *Pouqueville* Voyage dans la Grèce τ. VI σ. 146.

2) *Ἀντωνιάδου* Κρητηΐς σ. 347. [[δ' ἔκδ. σ. 352. Βλ. καὶ Λαογρ. Σύμμ. Β', 280]].

3) [[Περὶ τοῦ ἐθίμου τούτου βλ. ἐν ἐκτάσει Λαογρ. Σύμμ. τ. Β' σ. 268—283]].

4) *H. Mathieu* La Turquie et ses différents peuples τ. II σ. 113 : «C'était faire injure aux défunts que de les garder trop longtemps à la maison». [[Βλ. καὶ *Κανελλάκη* Χιακὰ ἀνάλ. σ. 336—7. *Γουσίου* Πάγγ. σ. 63. *Abbott* Maced. Folklore σ. 197. Ἀνάλογον συνήθειαν ταχείας ταφῆς εἰς ἄλλους λαοὺς βλ. ἐν Zs. Ver. Volksk. 1904 σ. 23]].

5) Ἰλιάδ. Ψ, 71. *Εὐστάθ.* εἰς Ἰλιάδ. Θ', 410. *Ἰσαῖος* π. Φιλοκτ. Κλήρου σ. 143.

6) *Πρωτόδικος* σ. 13.

7) Αὐτ. σ. 14. [[Ἐν Βουρδουρίῳ ἡ θήκη κατεσκευάζετο ἐκ τοῦ προχείρου εἰς τὴν οἰκίαν, μὴ πωλουμένων ἑτοίμων (Ξενοφάν. Γ', 337)]].

8) [[Ἡ λ. ἐν τῇ σημασίᾳ τοῦ φορείου παρὰ *Ἰωάννῃ Ἀποκαύκῳ* (Συνοδ. γράμματα 7 ἐν Βυζαντίδι Α', 22). Ἐν Ἀμοργῷ λέγεται *καντελέτον* (*Γάσπαρη* Ἀμοργὸς σ. 73), ἐν Χίῳ δὲ *λατέρι* (*Πασπάτη* Χιακ. γλωσσάρ. σ. 209). Ὀνομασίαι βυζαντιναὶ ἀναφέρονται ὑπὸ *Α. Καλλινίκου* ἐν Ἐκκλ. Κήρ. Δ', 201]]. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις (ληνός, πύελος, δροίτη, λάρναξ, σορός: *Πολυδεύκ.* Γ', 150) κατεσκευάζοντο συνήθως ἐξ ξύλου κυπαρίσσου (*Θουκυδ.* Β', 310. Πρβλ. *Plin.* Nat. Hist. XXXV, 46). [[Παρ' ἡμῖν πολλαχοῦ, ἰδίως εἰς τὰ χωρία, μετεχειρίζοντο κοινὸν φέρετρον (Βλ. καὶ *Κανελλάκη* σ. 338. Λαογρ. Γ', 475. Ξενοφ. Γ', 338). Τοῦτο, σύνηθες ἔτι ἐν Γιδᾶ Μακεδονίας (κατ' ἀνακοίνωσιν Δ. Λουκοπούλου), εἶχε σχῆμα κλίμακος· ὅμοιον πιθανῶς καὶ παρ' ἀρχαίοις (Βλ. Λεξικογράφους λλ. κλῖμαξ, κλιμακοφόρος)]].

9) [[*Σηκωτάδες* ἐν Χίῳ οἱ βαστάζοντες τὸ φέρετρον (*Κανελλάκη* σ. 339)]].

10) [[«Ἐξόδιον καὶ χυδαϊκῶς ξόδι, ἡ τοῦ νεκροῦ ἐκφορά· ἔτι δὲ καὶ ἡ τῶν συγγενῶν καὶ φίλων ἐν ταῖς πενθίμοις ἡμέραις εἰς τὴν τοῦ ἀποθανόντος οἰκίαν συνέλευσις παρ' ἡμῖν [ἐν Ἠπείρῳ] λέγεται» (*Γ. Κ[ρομμύδη]* Διατριβὴ σ. 62). Ἐν Ἀμοργῷ τὰ *ξόδια*=ἐπικήδειος τελετὴ εἰς θανόντα ἢ πνιγέντα μακρὰν τῆς πατρίδος του (*Γάσπαρη* Ἀμοργὸς σ. 81). Ἐν

τὴν αὐτὴν σημασίαν [1]), καὶ εἰς τὰ βαρβαρογραικικὰ ποιήματα ἀπαντᾷ [2]).

Τὸ λείψανον περιφέρεται διὰ τῶν κυριωτέρων ὁδῶν τῆς πόλεως [3]), πενθίμως κρουμένων τῶν κωδώνων τῆς ἐκκλησίας [4]). Τὴν νεκρώσιμον πομπὴν κάλλιστα περιγράφει ὁ Ἀντωνιάδης ἐν τοῖς ἑξῆς:

Ἔμπροσθεν βαίνουσιν παῖδες, καλάθους εἰς χεῖρας κρατοῦντες,
ἔνθα τεμάχια εἶναι τυροῦ κ' ἐκλεκτοὶ διπυρῖται·
κι' ἄλλοι πλησίον αὐτῶν εἰς ἀγγεῖα κομίζουσιν οἶνον,
ὅστις σπονδὴν τῶν νεκρῶν εἰς καιροὺς παλαιοὺς ἐνθυμίζει,...
(Ταύτην τὸ ἔθνος ἡμῶν μ α κ α ρ ί α ν καλεῖ τῶν θανόντων)...
Εἶτα δὲ σύμπαν τὸ πλῆθος σιγῶν τοὺς θανόντας προπέμπει.
Κ' ἤδη βαδίζουν· ἐν ὕμνοις πενθίμοις τὴν πλάνην τοῦ κόσμου
ψάλλουσι ψάλται· σεμνοὶ δ' ἱερεῖς πρὸς τὸν ὕψιστον τείνουν
τὤμμα, καὶ λέγουν εὐχὰς εἰς ψυχῆς σωτηρίαν· κ' οἱ ἄνδρες,
δύο ποιήσαντες τάξεις μακρὰς ἑκατέρωθεν, τὤπλον
στρέφουσι κάτω, τὴν γῆν ὡς νὰ θέλουν μ' αὐτὸ νὰ τρυπήσουν,
ἥτις σκληρῶς πρὸς τὸ σπλάγχνον αὐτῆς ἐπισύρει ἐκεῖνον,
ὅστις ὑπῆρξε λατρείας εἰκὼν εἰς τὴν Κρήτην, δι' ἔζη.
Γόοι σκληροὶ γυναικῶν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Δράκου σπαράττουν
πᾶσαν καρδίαν δεινῶν ὑποστᾶσαν ὁμοίων τὰ πάθη,
οἷα σπανίως ἐλλείπουν· καθότι τίς εἶναι ἐκεῖνος,
ὅστις δὲν εἶδε θανόντ' ἀδελφὸν ἢ γονέα ἢ τέκνον;... [5]).

τῇ αὐτῇ σημασίᾳ ἐν Σύμῃ *ξόδι* (ΚΠ. Σύλλ. ΙΘ', 243). Ἄλλαι σημασίαι παρὰ *K. Dieterich* Sprache u. Volksüberl. d. südl. Sporaden στ. 219—220. Βλ. καὶ *Γ. Παπαδοπούλου* Γεν. περιγρ. Νισύρου σ. 93]].

1) *Σκαρλ. Δ. Βυζαντίου* Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς Ἑλληνικῆς λ. ξόδι.

2) Βλ. Διήγησιν Ἀπολλωνίου τοῦ Τυρίου στ. 395 ἐν *Wagner* Medieval greek Texts 1870 τ. I σ. 75. Βλ. καὶ Θρῆνον εἰς τὴν μεγάλην Παρασκευὴν ἐν *Christ et Paranikas* Antholog. carmin. Christianorum σ. 93: «ἢ ποῖα ᾄσματα μέλψω, τῇ σῇ *ἐξόδῳ* οἰκτίρμον;» [[*Ἰουλιανοῦ* λόγ. Η' «ἐπὶ τῇ *ἐξόδῳ* τοῦ ἀγαθωτάτου Σαλλουστίου παραμυθητικὸς εἰς ἑαυτόν»]].—*ἐξόδιον* (*Γ. Κωδιν.* π. θεαμάτων σ. 47 Bonn). [[*Λεόντ. Νεαπόλ.* σ. 52, 18. 23 Gelzer (πρβλ. καὶ σ. 171). Βλ. καὶ *Ducange* λ. ἔξοδος (ἐξόδιον· ἐξοδιάζειν· ἐξοδιαστικόν). *Σάθα* Βυζαντ. θέατρ. σ. κδ' κἑ.]].

3) Τοῦτο καὶ ἐν Ῥώμῃ ἐγίνετο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Βλ. *Διονυσ. Ἁλικαρνασ.* Ν', 39: «Καὶ τὴν ἐκφορὰν τοῦ σώματος διὰ τῶν ἐπιφανεστάτων τῆς πόλεως ποιησάμενοι στενωπῶν». [[Ἀπαγόρευσις ἐν Κρήτῃ τῷ 1365 ταφῆς ἐντὸς τῆς πόλεως, μεγάλης συνοδίας κηδειῶν, ψαλμῳδιῶν καθ' ὁδόν, περιαγωγῆς τοῦ νεκροῦ διὰ μεγάλων ὁδῶν (Byz. Zeitschr. 1904 σ. 467)]].

4) [[Κρούσεως κωδώνων μνεία παρὰ *Σαχλίκη* Γραφαῖς στ. 162—3 σ. 83 Wagner: «κι' ἀφῶν ἐξεψυχήσῃ | κροῦν οἱ καμπάναις δυνατά». στ. 160. 163 σ. 84: «κι' ἂν ἀποθάνῃ καὶ πτωχός.... καμπάναις δὲν τὸν κροῦσιν». Βλ. γενικῶς *Κ. Μ. Ῥάλλην* ἐν Ἐπιστημον. Ἐπετηρίδι 1913 Θ', 87 κἑ. Περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ἐθίμου: *Samter* Geburt, Hochzeit u. Tod σ. 62 κἑ. *Sartori* ἐν Zs. Ver. Volksk. 1897 σ. 368—9]]. Ὅταν ὁ νεκρὸς εἶναι ἐπίσημος, πυροβολοῦσιν ἀπὸ καιρὸν εἰς καιρὸν Βλ. *Ἀντωνιαδ.* Κρητηΐδα σ. 354 [[δ' ἐκδ. σ. 360. Βλ. καὶ *Κουκουλὲ* Οἰνουντ. σ. 102]].

5) *Ἀντωνιάδ.* αὐτ. σ. 353—354. [[δ' ἐκδ. σ. 359—360. Περιγραφὰς νεκρωσίμου πομ-

Τὸ λείψανον δὲν παρακολουθοῦσιν οἱ δεισιδαίμονες συγγενεῖς ὅταν εἶναι ὁ πρῶτος τῆς οἰκίας νεκρός [1]. Ἐκ δὲ τῆς ἀκολουθούσης τὸ φέρετρον συνοδίας προπορεύονται μὲν οἱ ἄνδρες, ἕπονται δὲ λυσίκομοι αἱ γυναῖκες [2], ὡς καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐγίνετο [3]. Ἅμα φθάσωσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ νεκροταφείου ψάλλεται ἡ νεκρώσιμος ἀκολουθία [4], καὶ ταύτης τελευτώσης διὰ τοῦ ᾄσματος «Δότε τελευταῖον ἀσπασμόν, ἀδελφοί, τῷ θανόντι» προσέρχονται ἅπαντες καὶ ἀσπάζονται τὸν νεκρὸν εἰς τὰ χείλη καὶ τὸ μέτωπον [5]. Φέρουσιν ἀκολούθως τὸν νεκρὸν εἰς τὸν τάφον, ὅπου ἐνθέτουσιν αὐτὸν οἱ νεκροθάπται, εἰς δὲ ἱερεὺς ἐκφωνῶν τὸ τῆς Γραφῆς «Γῆ εἶ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύ-

---

πῆς βλ. καὶ ἐν Ξενοφάν. Γ', 338. *Abbott* Maced. Folkl. σ. 199—200. Γενικῶς περὶ ἐκφορᾶς νεκροῦ βλ. *Κ. Καλλίνικον* ἔνθ. ἀν. σ. 240 κἑ.]].

1) *Χ. Μεγδάνου* Ἠθικοὶ χαρακτῆρες 1818 σ. 273. [[Ἐν Λακεδαίμονι ὁ πατὴρ δὲν παρακολουθεῖ τὴν κηδείαν ἄρρενος τέκνου του, διότι τοῦτο ποιῶν δὲν ἔχει ἐλπίδα νὰ γεννήσῃ ἄλλο ἄρρεν (Σπαρτ. ἡμερολ. 1904 σ. 70). Ἐν Χίῳ οἱ οἰκεῖοι κατὰ τὸ ἥμισυ τῆς ἀπὸ ἐκκλησίας μέχρι τάφου ὁδοῦ ἐπιστρέφουσιν εἰς τὴν οἰκίαν (*Κανελλάκη* Χιακ. ἀνάλ. σ. 339)]].

2) [[ΚΠ. Σύλλ. ΙΘ', 239. *Γ. Παπαδοπούλου* Γεν. περιγρ. Νισύρου σ. 69. Ἐν Χίῳ εἰς τινα μὲν χωρία αἱ γυναῖκες παρακολουθοῦσι μέχρι τοῦ τάφου, εἰς ἄλλα ἀναμένουσιν ἐν ὡρισμένῳ μέρει ἵν' ἀσπασθῶσι τὸν νεκρὸν (*Κανελλάκη* σ. 338). Διερχομένης κηδείας κλείονται τὰ παράθυρα τῶν οἰκιῶν, αἱ προθῆκαι τῶν καταστημάτων κλπ. (*Wachsmuth* σ. 120). Βλ. καὶ Rev. de l'hist. des relig. 1919 τ. 62 σ. 339—340. *Wächter* Reinheitsvorschriften σ. 53. Πρβλ. καὶ *Prott-Ziehen* Leges graec. sacrae II, 1 σ. 264]].

3) Νόμος Ἀττικὸς ἐκέλευε «βαδίζειν τοὺς ἄνδρας πρόσθεν, ὅταν ἐκφέρωνται, τὰς δὲ γυναῖκας ὄπισθεν» (*Δημοσθέν.* πρὸς Μακάρτατον § 62. *Λυσίας* π. Ἐρατοσθένους φόν. α' σ. 111. [[Ὡς πρὸς τὰς ἀκολουθούσας γυναῖκας βλ. νόμον Ἰουλίδος τῆς Κέω στ. 18—20 παρὰ *Prott-Ziehen* ἔνθ. ἀν. II, 1 σ. 260· πρβλ. καὶ σ. 265. *Iv. Müller* Gr. Privatalt. σ. 463 b]]. Ἐν Ρώμῃ γυναῖκες ἠκολούθουν κοπτόμεναι τὸ λείψανον (*Serv.* ad Aen. III, 67. *Cicer.* de legg. II, 23. 59. *Plin.* Nat. Hist. XI, 37 § 157), αἱ δὲ θυγατέρες λυσίκομοι ἠκολούθουν τῶν γονέων των τὸ φέρετρον (*Πλούταρχ.* Ρωμαϊκ. κεφ. 11. *Petron.* Satyr. 111).

4) [[Περὶ νεκρωσίμου ἀκολουθίας βλ. *Ζαμπελίου* Ἆσμ. δημοτ. σ. 152—160. ΚΠ. Σύλλ. 1895 ΚΔ', 131. *Τοῦ Παμφίλου Μελισσηνοῦ* Τυπικὸν τῆς νεκρωσίμου ἀκολουθίας ἐν Ἐκκλ. Ἀληθείᾳ 1905 ΚΕ', 33 κἑ. 80 κἑ. 117 κἑ. (ἀξιόλογοι παρατηρήσεις). *Καλλίνικον* ἔνθ. ἀν. σ. 280 κἑ.]].

5) Βλ. *St. Sauveur* Voyage historique etc. dans les isles 1800 τ. II σ. 54. [[Ἐν Χίῳ πρῶτον κλίνουσι πρὸς τὴν κεφαλὴν τοῦ νεκροῦ ἐκφωνοῦντες «ὁ Θεὸς συχωρέσοι σου», ἔπειτα πρὸς τὴν δεξιὰν πλευράν, μετὰ ταῦτα πρὸς τοὺς πόδας καὶ τελευταῖον πρὸς τὴν ἀριστερὰν πλευράν, καὶ ἀφοῦ ἀσπασθῶσι τὴν ἐπὶ τοῦ στήθους τοῦ νεκροῦ εἰκόνα, ἔπειτα ἀσπάζονται τοῦτον ἐπὶ τοῦ μετώπου (*Κανελλάκη* σ. 339). *Ἀνεσπάζομαι, ἐνεσπάστηκα* τὸ ῥ. ἐν Χίῳ (Χιακὰ Χρονικὰ *Ἀμάντου* Β', 104). Ἐν Σύμῃ ἡ ἔγκυος δὲν ἀσπάζεται τὸν νεκρὸν (Ζωγρ. Ἀγ. Α', 216, 83). Μνεία τελευταίου ἀσπασμοῦ : «Αὐτός τε ὁ ἱεράρχης ἀσπάζεται τὸν κεκοιμημένον, καὶ μετ' αὐτὸν οἱ παρόντες ἅπαντες» (*[Ψευδο]Διονυσίου Ἀρεοπαγ.* Περὶ ἐκκλ. ἱεραρχ. Ζ', 2). Καὶ ἐν Βίῳ τῆς ὁσίας Θεοδώρας 44 σ. 26 Arsenij. 44 σ. 26 Kurtz : «Ἡνίκα δὲ τὸν τελευταῖον ἀσπασμὸν τῷ ἱερῷ σώματι μετὰ ψαλμῳδίας τε καὶ αἰδοῦς πάντες ἀπένεμον» (ἐν κηδείᾳ μοναχῆς). Βλ. καὶ *Ducange* Gloss. Latin. λ. osculum. *Sittl* Die Gebärden der Griechen und Römer σ. 72. 73 καὶ τοὺς αὐτόθι συγγραφεῖς. Πρβλ. καὶ Γέν. ν', 1]].

σει» ἐπιχέει ὀλίγον ὕδωρ ἐπὶ τοῦ τάφου ἐκ λαγήνου, ἥτις μετὰ ταῦτα θραύεται [1]), καὶ δρᾶκα χώματος· τοῦτο δὲ ποιοῦσιν ὅλοι οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι τοῦ θανόντος ἐπιφωνοῦντες «Θεὸς σχωρέσοι τον!» [2]) Εἴς τινα μέρη ἀφοῦ τοποθετήσωσι τὸν νεκρὸν ἐντὸς τοῦ λάκκου ῥίπτουσιν ἐπ' αὐτοῦ ἀνημμένους ἄνθρακας, ἐπιχύνοντες καὶ κανδήλιον, ὅπερ λαμβάνουσιν ἐκ τῆς παρακειμένης κατοικίας [3]). Ἀλλαχοῦ πρὶν ἢ τὸν τάφον καλύψωσι βάλλουσιν ἐπὶ τοῦ στόματος κεραμίδα, ἐφ' ἧς εἶναι κεχαραγμένος σταυρὸς ἢ *πεντάλφα*, εἰς ὧν τὰς γωνίας ἐγγράφεται τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Παναγίας [4]), κατὰ τὴν ἐν χρήσει παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς συγκοπὴν [Ι. Χ. Μ(ήτηρ) Θ(εοῦ) Ν(ικᾷ). Ἰ(ησοῦς) Ν(αζωραῖος) Β(ασιλεὺς) Ἰ(ουδαίων)].

Οἱ τάφοι εἶναι ἁπλούστατοι ἀνακαλοῦντες εἰς τὴν μνήμην τοὺς ἀρχαιοτάτους τύμβους· ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ καίεται θυμίαμα [5]) καὶ ἀνάπτεται ἐπί τινα χρόνον κανδήλιον, ὅπερ καὶ ἐν τῷ οἴκῳ γίνεται, ἐπὶ τεσσαράκοντα ὅλα ἡμερονύκτια καῖον ἀδιακόπως, καὶ *ἀκοίμητον* διὰ τοῦτο καλούμενον [6]). Ἀλλαχοῦ εἰς τὸ μέρος ἔνθα ἐξεψύχησεν ὁ νεκρὸς ἅπτουσιν ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας [7])

---

1) *Pouqueville* Voyage dans la Grèce τ. IV κεφ. 132 σ. 409.

2) [[Βλ. Λαογρ. Σύμμ. τ. Β' σ. 268—9. 269, 1. Δρὰξ χώματος παρ' ἀρχαίοις: *Iw. Müller* Privatalt. σ. 462 c. *Roscher* Lex. II, 234. *Stengel* Kultusalt. σ. 216 κἑ. Παρ' Ἀρμενίοις: Zs. oesterr. Ver. f. Volksk. X, 106· παρὰ Γερμανοῖς: *Grimm* Deutsch. Myth. III, 458 abergl. 699· ἐν Iglau: Zs. Ver. Volksk. 1896 σ. 410· παρ' ἄλλοις λαοῖς: αὐτ. 1904 σ. 34. Βλ. καὶ γενικώτερον αὐτ. σ. 30. *Sartori* Sitte u. Brauch I, 150]]. Ὅμοιος ὁ Ἀττικὸς νόμος ὁ κελεύων τοὺς ἀτάφῳ περιτυχόντας σώματι ἐπιβάλλειν αὐτῷ γῆν (*Αἰλιαν.* Ποικ. Ἱστ. Ε', 14).

3) *Πρωτόδικος* σ. 14.

4) *Πρωτόδικος* αὐτ. *Tournefort* Relation d'un Voyage du Levant τ. I σ. 126. [[Ἐν Λιβισίῳ ὁ ἱερεὺς ἐπέθετεν ἐπὶ τοῦ στόματος κέραμον, ἐφ' οὗ ἐχάρασσε σταυρὸν (Ξενοφάν. Δ', 237)· ὁμοίως καὶ ἐν Βουρδουρίῳ, ἀλλὰ τελευταίως ὁ κέραμος εἶχεν ἀντικατασταθῆ ὑπὸ κηρίνου σταυροῦ παρασκευαζομένου ὑπὸ τοῦ ἱερέως (Αὐτ. Γ', 339· πρβλ. ἀνωτέρω σ. 332 καὶ σημ. 8). Ἐνιαχοῦ τίθεται ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἐπὶ τοῦ στόματος τοῦ νεκροῦ τεμάχιον τοῦ θραυομένου ἐπὶ τοῦ τάφου ἀγγείου (*Γ. Α. Σωτηρίου* ἐν Ἀρχαιολ. Δελτίῳ Β', 138, 2). Ἐν Ῥόδῳ θέτουσι τεμάχιον κεραμίδος, ὅσον τὸ δυνατὸν ἀρχαίας, ἐφ' ἧς χαράσσουσι πεντάλφαν (*Μπιλιώτη-Κοτρὲ* Ῥόδος Β', 305). Ἄλλην χρῆσιν πεντάλφας εἰς παρομοίαν περίστασιν βλ. ἀνωτέρω σ. 182. Ἐν Κύμῃ ὁ ἱερεὺς ἐγγράφει εἰς ὄστρακον (*βήσσαλο*) τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ, τὸ ῥίπτει δὲ εἰς τὸν τάφον. Ἐντεῦθεν ἡ κατάρα: «Νὰ σὲ γράψουνε 'ς τὸ βήσσαλο»]].

5) *Wachsmuth* Das alte Griechenl. σ. 124.

6) *Πρωτόδικος* σ. 15. *Bybilakis* Neugriechisches Leben σ. 68: «wird ein Licht an das Kopfende seines (τοῦ νεκροῦ) Grabes gesetzt».

7) *Χ. Μεγδάνου* Λύχνος Διογένους ἢ Ἠθικοὶ χαρακτῆρες, 1818. σ. 273: «καὶ εἰς τὸν ἐνταφιασμὸν τοῦ νεκροῦ διατάσσει ὁ δεισιδαίμων νὰ βάλωσι θυμίαμα, καὶ ὀβολὸν εἰς τὸ στόμα του· καὶ εἰς τὸν τόπον ὅπου ἐξεψύχησεν ἅπτει λύχνον τρεῖς νύκτας κατὰ συνέχειαν, καὶ παραθέτει κουκίον μὲ καθαρὸν νερόν, καὶ ἄλλα τοιαῦτα κάμνει». *Bybilakis* ἔνθ. ἀν. σ. 67—68: «bei den Griechen Sitte, eine Lampe ἀκοίμητον λύχνον in der Ecke der Stube fortwährend brennend zu erhalten, wo der Verstorbene sein Leben ausgehaucht hat».

ἢ καὶ ἐπὶ πολὺ λύχνον, καὶ θέτουσιν ἄρτους καὶ ἀγγεῖα μὲ ὕδωρ [1]), ὅπως αἱ ψυχαὶ ἐπιστρέφουσαι τρώγωσι καὶ μὴ παραπονῶνται. *Ἄλλα ἀγγεῖα*, λέγει ὁ ποιητὴς τῆς Κρητηΐδος Ἀντωνιάδης,

θέτουσι μ' ὕδωρ, διττοὺς προσαρμόζοντες ἄρτους
ἵν' ἀπομένουν τοῦ οἴκου ἐντός· καὶ κανδήλιον δ' ἅμα
ἄσβεστον ἔχον τὸ φέγγος, μὴ τύχῃ καὶ στρέψουν ὀπίσω
πάλιν αἱ δύο ψυχαί, καὶ τὸν τόπον προσβλέψουν ἐκεῖνον
ἔρημον, ἄνευ τροφῆς κι' ἄνευ πόσεως, κ' εἴπουν μὲ πόνον:
«Φεῦ! ἐπελάθοντο τόσον ταχέως ἡμῶν, καὶ καμμίαν
μέριμναν πλέον δὲν ἔχουν ὁπόσων ἀνάγκη μᾶς θλίβει!»
Οὕτω καὶ σήμερον ἔτι φρονοῦν ὅτι κάτω τοῦ τάφου
τρώγουν θανόντες καὶ πίνουν [2]).

Ἐν Κρήτῃ ἀποτίθεται ἐπὶ τοῦ τάφου λάγηνος πλήρης ὕδατος καὶ ἀφίεται ἐκεῖ ἡμέρας τεσσαράκοντα· διότι κοινὴ δόξα ὑπάρχει ὅτι ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἡ ψυχὴ περιφερομένη ὅπου παρευρέθη ζῶσα, πίνει ἐκ τοῦ ὕδατος τούτου ἐπανερχομένη τὸ ἑσπέρας [3]). Τοῦτο δ' ἔχει ἴσως σχέσιν πρὸς τὴν πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος σωζομένην συνήθειαν τοῦ κενοῦν ὑδρίαν πλήρη ὕδατος κατὰ τὴν θύραν ἅμα τῇ ἐξόδῳ τοῦ λειψάνου, ὅπως λάβῃ ἀναψυχήν τινα τὸ πνεῦμα τοῦ νεκροῦ [4]). Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐπεκράτει παρομοία τις ἰδέα, ἣν ἀναφέρει ὁ Λουκιανός [5]): «τρέφονται δὲ ἄρα ταῖς παρ' ἡμῶν χοαῖς καὶ τοῖς καθαγιζομένοις ἐπὶ τῶν τάφων· ὡς εἴ τῳ μὴ εἴη καταλελειμμένος ὑπὲρ γῆς φίλος ἢ συγγενής, ἄσιτος οὗτος νεκρὸς καὶ λιμώττων ἐν αὐτοῖς πολιτεύεται».

Τὸ σχετικὸν πρὸς ταῦτα ἔθιμον τῶν ἀρχαίων τοῦ σπένδειν ἄκρατον οἶνον

---

1) *Χ. Μεγδάνος* ἔνθ. ἀν. [[Πλείονα περὶ λυχνίας ἐπὶ τοῦ τάφου ἢ ἐν τῷ δωματίῳ, ἔνθα ἐξεψύχησεν ὁ νεκρός, καὶ ἀγγείου ὕδατος μετὰ ἢ ἄνευ ἄρτων βλ. Λαογρ. Σύμμ. Β', 278—9. Ἐν Χίῳ εἰς τὸ μέρος, ἔνθα ἐξεψύχησεν ὁ θανών, ἀνάπτουσιν ἐπὶ 40 νύκτας λυχνίαν (*Κανελλάκη* σ. 341). Ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἐν Κυθήροις (Γλωσσάρ. Κυθήρων ἐν Πανδ. ΙΕ', 133 λ. ῥουφιανέλα). Ἄλλαι μαρτυρίαι ἐν Λαογρ. Συμμ. Β', 52, 5. 55, 2. Λυχνία ἐπὶ τοῦ τάφου καὶ θυμίαμα κατὰ πᾶσαν ἑορτὴν ἐν Κατιρλὶ Βιθυνίας: *Π. Γ. Μακρῆ* Τὸ Κατιρλὶ σ. 101. Πρβλ. καὶ τὸ δίστιχον ἐν *Σταματιάδου* Σαμ. Ε', 315: *«Φέρτε κανδῆλι φιρφιρὶ μὲ μυρωδᾶτο λάδι, | ν' ἀνάβουμε 'ς τὸ μνῆμά του ἀπάνω κάθε βράδυ»*. Ἀκοίμητον φῶς εἰς τὸν τάφον παρὰ Βυζαντινοῖς: *Παχυμέρ.* Μιχ. Παλαιολ. Β', 21 σ. 125 Bonn. *Ἰωάννου τοῦ Κομνηνοῦ* Τυπικὸν τῆς μονῆς τοῦ Παντοκράτορος ἐν Ν. Ἑλληνομν. *(Λάμπρου)* Ε', 397. Γενικῶς περὶ λυχνίας ἐπὶ τοῦ τάφου ἢ ἐν τῇ οἰκίᾳ βλ. *Riess* ἐν Rhein. Museum 1894 σ. 182 κέ. *Sartori* Feuer und Licht im Totengebrauche ἐν Zs. Ver. Volksk. 1907, ἰδίως σ. 373 κέ. 375 κέ. 379 κέ.]].

2) *Ἀντωνιάδ.* Κρητηΐς σ. 347. [[δ' ἐκδ. σ. 353]].

3) Πανδώρα τ. ΙΖ' σ. 331. *Bybilakis* ἔνθ. ἀν. σ. 67: «hieraus müssen wir uns die bei den Griechen übliche Sitte erklären, vierzig Tage lang nach dem Tode für den Verstorbenen ein mit Wasser gefülltes Gefäss hinzustellen». [[Βλ. καὶ Λαογρ. Σύμμ. Β', 55, 2]].

4) *Πρωτόδικος* σ. 13. [[Βλ. καὶ Λαογρ. Σύμμ. Β', 270 κέ.]].

5) *Λουκιαν.* π. πένθους § 9. (τ. ΙΙ σ. 926 Reitz).

τοῖς νεκροῖς [1]) διεσώθη καὶ παρ' ἡμῖν· εἰς τιμὴν τῶν ἀποθανόντων χύνουσιν ἐνίοτε εἰς τὴν γῆν μέλανα οἶνον [2]), ἐν δὲ Μακεδονίᾳ, Τραπεζοῦντι, Καππαδοκίᾳ, καὶ ἀλλαχοῦ ἴσως συνηθίζουσι τὰς αὐτὰς τῶν ἐναγισμάτων ἡμέρας, ἀφοῦ ψάλωσι μικρὸν τρισάγιον, νὰ σπένδωσιν οἶνον τοῖς νεκροῖς [3])· ἐν δὲ τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ δι' ἐπίτηδες ὀπῆς ἐντὸς τῶν τάφων ἐγχέουσιν οἶνον [4]).

Οἱ νεκροὶ θάπτονται εἰς τὸν περίβολον τῶν ἐκκλησιῶν, ἀρχαιότερον μὲν ἐντὸς τῶν χωρίων, νῦν δὲ κατά τι βασιλικὸν διάταγμα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μακρὰν τῶν οἰκιῶν. Εἰς εὐεργέτας τῶν ἐκκλησιῶν, εἰς ἱερεῖς, ἢ εἰς μεγάλους ἄρχοντας, κατ' ἐξαιρετικὴν χάριν ἐπετρέπετο νὰ θάπτωνται καὶ ἐντὸς αὐτῶν τῶν ἐκκλησιῶν [5])· ἐνίοτε τῶν προὐχόντων ἢ τῶν εὐπορωτέρων τὰ μνήματα κοσμεῖ ἁπλῆ πλάξ, ἢ καὶ ἀψὶς (καμάρα) τὸν τάφον ἐπιστέγουσα [6])· καὶ ὁ μὲν τάφος *μνῆμα* [7]), *μνημοῦρι* [8]), *λάκκος* καὶ *τάφος* καλεῖται [9]), τὸ δὲ νεκροτα-

---

1) *Λουκιαν.* π. πένθους § 19 σ. 931. Πρβλ. *Becker* Charicles τ. III σ. 121. [[*Becker-Göll* Char. III, 160]]. *Hermann* Griechische Privatalterth. § 39 σημείωσις 32. [[[3] σ. 372. Βλ. καὶ *Hock* Gr. Weihegebräuche σ. 13 κέ.]].

2) *Ἀνθ. Γαζῆ* Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης τ. Γ' λ. Σπονδή.

3) *Πρωτόδικος* σ. 17.

4) *Felows* Travels in Asia minor σ. 241 (γερμ. μεταφρ.). [[Βλ. ἐκτενέστερον Λαογρ. Συμμ. Β', 276 κέ., πρὸς δὲ *Lawson* Mod. greek Folkl. σ. 536. *Α. Α. Παπαδοπούλου* Ὑπόδ. Ἑλληνισμός σ. 131. Ἐν Καρυᾷ Ὀλύμπου δι' οἴνου ῥαίνει τρὶς τὸν τάφον ὁ ἱερεὺς ἑκάστοτε κατὰ τὰ μνημόσυνα (Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀθ. Κ. Οἰκονομίδου). Σπονδὴ οἴνου καὶ θυσία ἀμνῶν ἐν Καδακλῇ: Λαογρ. Γ', 163. Θυσία περιστερῶν ἐν τοῖς τάφοις καὶ κατὰ τὰ μνημόσυνα: *Ῥάλλη καὶ Ποτλῆ* Σύνταγμα θείων καὶ ἱερῶν κανόνων Ε', 387]].

5) [[Τὸ κεφάλαιον 212 τοῦ νομοκάνονος τοῦ Μαλαξοῦ ἀπαγορεύει τὴν ταφὴν ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας (*Κ. Ι. Δυοβουνιώτου* Ὁ νομοκάνων τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ 1916 σ. 79). Ἐν Ζακύνθῳ καὶ ταῖς λοιπαῖς Ἰονίοις νήσοις πρὸ τῆς ἑνώσεως οἱ νεκροὶ ἐθάπτοντο ἐντὸς τῶν ἐκκλησιῶν, οὐχὶ ὅμως καὶ οἱ αὐτόχειρες (*B. Schmidt* Die Insel Zakynthos σ. 92). Ἀπαγόρευσις ταφῆς ἐντὸς οἰκιῶν κλπ. ἐν Ἀσσίζαις Κύπρου Α', 268. Β', 266 (παρὰ *Σάθα* Μεσ. Βιβλ. Ϛ', 223. 473 κέ.). Τάφοι οἰκογενειακοί: *Λαμπρίδου* Ἠπειρωτ. μελετ. Ζ', 25—6. Ξενοφάν. Ζ', 50. Νεκροταφεῖα ἐκτὸς τῆς πόλεως: *Wächter* Reinheitsvorschriften im griech. Kult σ. 53]].

6) «Καὶ τὸν εἴχασι θαμμένον εἰς τὸν ἅγιον Γεώργιον (Κρήτη)... καὶ τοῦ εἴχασι καμάραν καμωμένην» (*Pashley* Travels in Crete τόμ. II σ. 226 [[= *Πολίτου* Παραδ. ἀρ. 965 σ. 597]]. *Ἀντωνιάδου* Κρητηΐς σ. 120 [[δ' ἐκδ. σ. 127]]:

Μνημεῖον δ' ἐκείνη (ἡ καμάρα)
ἦτο πλουσίου ἀνδρὸς τεθαμμένου πρὸ χρόνων ἐκεῖθι.

[[Μαρμάρινον μνῆμα ἐν σαμιακοῖς διστίχοις παρὰ *Σταματιάδου* Σαμιακοῖς Ε', 315. 324. 325. Πρβλ. καὶ τὸ ᾆσμα ἐν *Dieterich* Sprache u. Volksüberl. d. südl. Sporaden στ. 308, 32 κέ.]].

7) [[Βλ. περὶ τῆς λ.: *Fr. Eichler* Σῆμα und μνῆμα in älteren griechischen Grabinschriften ἐν Ath. Mitteil. 1914 σ. 138—143]].

8) [[Ἐν παλαιαῖς χριστιανικαῖς ἐπιγραφαῖς: *μνῆμα, μνημεῖον, μεμόριον, κοιμητήριον, μνημόριον, μεμούριον* (*Strazzula* ἐν Rivista di storia antica 1897 σ. 117). *Μνημόριν* ἐν ἐπιτυμβίᾳ ἐπιγραφῇ Λαοδικείας (Βλ. *W. M. Ramsay* ἐν Ath. Mittheil. 1888 σ. 251). Πρβλ. καὶ Ἁρμονίαν 1900 σ. 34]].

9) [[Ἕτεραι ὀνομασίαι: *μνημειό, ταφειό, θαφειό* (*Χατζιδάκις* ἐν Ἀθηνᾷ ΚΘ', 183), *θαφγιὸ* ἐν Χίῳ (*Πασπάτη* Χιακ. γλωσσάρ. σ. 356), *κιβοῦρι* (βλ. ΙΙΙ. Δ', 284. *Ducange*

φεῖον *κοιμητήρι* [1]), καὶ *περιβόλι* [2]), εἰρωνικῶς δὲ *μεγάλη μάνδρα* καὶ *θυμαράκια*.

Ἐν δὲ τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ [3]) πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἐχαράσσετο ἐπὶ τῶν τάφων σύμβολόν τι τὸ ἐπάγγελμα τοῦ νεκροῦ ἐμφαῖνον. Οὕτως ἐπὶ τοῦ τάφου τῶν ναυτικῶν ἔγλυφον κώπην ἢ πλοιάριον, ἐπὶ τοῦ τῶν λιθοξόων σφύραν, καὶ οὕτω καθεξῆς [4]). Ἐν Σμύρνῃ μάλιστα ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς σώζονται ἔτι μέχρι τοῦ νῦν τοιοῦτοι τάφοι [5]).

στ. 651 λ. κιβώριον), *μορμόρ'* ἐν Συλάτοις Καππαδοκίας (*Φαρασοπούλου* Τὰ Σύλατα σ. 121). *Ἀγκιώματα* δ' ἐν Ἠπείρῳ, αἱ περὶ τοὺς τάφους τιθέμεναι πέτραι (*Ἀραβαντινοῦ* Ἠπειρ. γλωσσάρ. σ. 25), «αἷς περιστέλλουσιν ἐν κιβωρίου σχήματι τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς ἐν τοῖς τάφοις» (*Γ. Κ[ρομμύδη]* Διατριβὴ σ. 323)]].

1) *Wachsmuth* Das alte Griechenland im neuen σ. 125. [[Βλ. καὶ *Ducange* στ. 676]].

2) *Πρωτόδικος* σ. 15. [[*Θαφτικὸ* ἐν Ἠπείρῳ (*Ἀραβαντινοῦ* ἔνθ. ἀν. σ. 42)]].

3) [[Καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει κτλ. ἐπὶ τάφων τῶν ἐκεῖθεν καταγομένων]].

4) Πρβλ. *H. Mathieu* La Turquie et ses différents peuples τ. II σ. 115: «Les Grecs couvrent ordinairement les tombes des emblèmes d'une profession du defunt».

5) [[Συνήθως ἐπὶ τοῦ τάφου τίθεται σταυρός, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ξύλινος. Ἐν τῷ δήμῳ Οἰνοῦντος ἐπὶ τοῦ τάφου τῶν νέων τὸ λεγόμενον *μπαϊράκι*, ἤτοι σταυρός, εἰς οὗ τοὺς τρεῖς βραχίονας ἐμπήγνυνται πορτοκάλια, μῆλα, ἄνθη καὶ ἐξαρτῶνται *μισίναις*, ἤτοι μανδήλια μεταξωτά· ἐπὶ τοῦ τῶν νεανίδων, ἐν Βασαρᾷ, θέτουσι τεμάχιον ὑφάσματος «γιὰ νὰ κάνῃ ἡ τσοῦπα τὰ προικιὰ 'ς τὸν ἄλλον κόσμο» (*Κουκουλὲ* Οἰνουντ. σ. 102). Κόσμησις τοῦ τάφου διὰ δενδρολιβάνου, βασιλικοῦ καὶ ἄλλων ἀρωματωδῶν φύλλων καὶ ἀνθέων, ἐν Κύπρῳ (*Σακελλαρίου* Κυπρ. Α', 739), διὰ δάφνης καὶ διαφόρων ἀνθέων, ἐν Κατιρλὶ τῆς Βιθυνίας (*Π. Γ. Μακρῆ* Τὸ Κατιρλὶ σ. 101). Καὶ παρ' ἀρχαίοις Ἕλλησι στέψις τῶν τάφων σελίνοις (*Πλουτάρχ.* Τιμολ. 26 σ. 248), ἄνθεσι (*Λουκιαν.* Νιγριν. 30 τ. I σ. 72), ῥόδοις (*Ἀλκίφρ.* Α', 36, 5). Στέφανοι εἰς τάφους νεκρῶν: *Λουκιαν.* Χάρ. ἢ ἐπισκοπ. 22 τ. I σ. 519. Φιλοψ. 21 τ. III σ. 50. Π. πένθ. 19 τ. III σ. 931. Ἀλεξ. 30 τ. II σ. 238 καὶ *Jacobitz* αὐτ. Βλ. καὶ *Hock* Gr. Weihegebräuche σ. 15. Παρὰ Ρωμαίοις ῥόδα καὶ ἄνθη εἰς τοὺς τάφους, προσφορὰ εἰς τοὺς Manes (*Roscher* Lex. II, 2322).—Ἄνθη εἰς νεκρούς: ἐν Λακκοβικίοις τῆς Μακεδονίας, κατὰ τὴν πρόθεσιν στολίζουσι τὸν νεκρὸν δι' ἀνθέων τῆς ἐποχῆς (*Γουσίου* Πάγγ. σ. 62), ἐν δὲ Νισύρῳ εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον προσέρχονται αἱ συγγενεῖς, γειτόνισσαι καὶ φίλαι κρατοῦσαι ἄνθη διὰ νὰ θέσωσιν ἐπὶ τοῦ νεκροῦ (*Γ. Παπαδοπούλου* Γεν. περιγρ. Νισύρου σ. 69). Ἄνθη καὶ ὀπωρικὰ παρὰ τοῖς Βλαχοφώνοις τῆς Πίνδου (Λαογρ. Ϛ', 186). Κατὰ τὰ ξημερώματα, ἐν Οἰνοῦντι, ἀποκαλύπτουσι τὸν καθ' ὅλην τὴν νύκτα κεκαλυμμένον νεκρὸν καὶ τὸν στολίζουσι θέτοντες ἐντὸς τοῦ φερέτρου του βασιλικόν, τριαντάφυλλα, μῆλα, κυδώνια, πορτοκάλια καὶ κανελλογαρούφαλα (*Κουκουλὲ* Οἰνουντ. σ. 101). Καὶ ἐν Θρᾴκῃ διὰ βασιλικοῦ, θρύμβου, ἑλιχρύσου, μυροφόρων καὶ ἄλλων ἀνθέων συνήθιζον νὰ κοσμῶσι τοὺς γέροντας νεκρούς (*Βιζυηνοῦ* Τὸ μόνον τῆς ζωῆς μου ταξίδιον ἐν Ἑστίᾳ ΙΖ', 403=ἐκδ. Σιδέρη σ. 30). Ἐν Γιάννιτσᾳ Καλαμάτας ὅταν ἀποθάνῃ τις προσέρχονται αἱ συγγενεῖς κομίζουσαι δέσμην ἀνθέων, ἑκάστη δὲ εἰσερχομένη εἰς τὴν θύραν προσαγορεύει γεγωνυίᾳ τῇ φωνῇ τὸν νεκρὸν διὰ τοῦ ὀνόματος τῆς συγγενείας: ἀδελφέ μου, ἐξάδελφέ μου κ.τ.τ. (παρὰ Γ. Βελμάχου).—Δένδρα εἰς τοὺς τάφους. Κυπάρισσος καὶ βρύσις ἐν ᾄσματι Ἰκαρίας (*Σταματιάδου* Ἰκαριακὰ σ. 147). Βλ. παρ' ἀρχαίοις *Hock* ἔνθ.ἀν. σ. 16. *Köchling* De coronarum apud antiquos vi atque usu (RGVV. XIV, 2) σ. 60]].

Σπάνια εἰσὶ τὰ παραδείγματα τῶν θαπτομένων κατ' ἰδίαν παραγγελίαν εἰς τὰ κτήματά των [1]). Συνήθως ὅμως οἱ ποιμένες καὶ οἱ ἀγροδίαιτοι, ἂν πλησίον τοῦ τόπου, ἔνθα ἀπέθανον, δὲν ὑπάρχῃ παρεκκλήσιόν τι, θάπτονται ἐπὶ λόφων ἢ τῆς κορυφῆς ὀρέων. Γνωστὰ δὲ τὰ δημοτικὰ ᾄσματα τὰ περιγράφοντα τάφους κλεφτῶν· ὁ κλέφτης τὴν αὐτὴν ἐκφράζει πάντοτε εὐχήν, νὰ ταφῇ ὄρθιος μετὰ τοῦ ὅπλου του, ὅπως δύνηται εὐκόλως νὰ πολεμῇ καὶ ἓν παράθυρον νὰ ἀνοιγῇ ἐπὶ τοῦ τάφου του ὅπως χαιρετᾷ τὰ πτηνὰ κατὰ τὴν ἄνοιξιν, καὶ τοὺς διερχομένους συντρόφους του [2]). Ὁ δὲ ναύτης παρὰ τὸ προσφιλὲς αὐτοῦ στοιχεῖον ζητεῖ νὰ ὀρυχθῇ ὁ τάφος του, ὅπως ἀκούῃ τὰ μέχρι τοῦ νῦν διατηρούμενα ἀρχαϊκὰ παρακελεύσματα τῶν ναυτοπαίδων *εἶα μῶλα* καὶ τὸν ἁρμονικὸν τῶν κυμάτων ῥόχθον, ὃν τοσάκις ζῶν ἀσμένως ἠκροάσθη [3]).

---

1) *Πρωτόδικ.* αὐτ.

2) *Παιδιά μου μὴ μ' ἀφίνετε 'ς τὸν ἔρημον τὸν τόπο*
γιατ' εἶν' τ' ἀρκούδια καὶ μὲ τρῶν, οἱ λύκοι καὶ μὲ πίνουν (γρ. δὲ *μ' ἀφίνουν*).
Γιὰ πάρτε με καὶ σύρτε με ψηλὰ σὲ μιὰ ῥαχοῦλα,
κόψτε κλαδιὰ καὶ στρῶστέ μου καὶ βάλτε με νὰ κάτσω,
καὶ φκιάστε μου τὸ μνῆμά μου νὰ παίρνῃ δυὸ νομάτους,
νὰ στέκ' ὀρθὸς νὰ πολεμῶ καὶ δίπλα νὰ γεμίζω.
Κι' ἀπ' τὴ δεξιά μου τὴ μεριὰ ἀφῆστε παραθύρι,
νὰ μπαινοβγαίνουν τὰ πουλιά, τῆς ἄνοιξης τ' ἀηδόνια,
νὰ φέρνουν χαιρετίσματα ἀπὸ τὸ Μπουκοβάλα.

(*Passow* ἀριθ. 104 σ. 84).

Παιδιὰ μὲ τὰ χαντσάρια σας φτιάστε μου τὸ κιβοῦρι,
φτιάστε μου τὸ κιβοῦρι μου ἴσα μὲ δυὸ νομάτους
νὰ στέκ' ὀρθὸς νὰ πολεμῶ κι' ὁλόρτος νὰ γεμίζω.
Καὶ 'ς τὴ δεξιά μου τὴ μεριὰ ν' ἀφῆστε παραθύρι,
νὰ κρούζ' ὁ ἥλιος τὸ ταχύ, τὴ νύχτα τὸ φεγγάρι,
νὰ λάμπουν τὰ τσαπράζια μου, ν' ἀστράφτῃ τὸ σπαθί μου,
κι' ὅταν περνοῦν κλεφτόπουλα νὰ μὲ καλημερίζουν·
—Καλή σου μέρα, Γιώτη μου.—Καλὸ 'ς τὰ παλληκάρια.

(*Ζαμπελ.* Ἆσμ. δημ. σ. 606. *Passow* ἀρ. 119 σ. 95).

Μόν' κλεῖστέ μου τὰ μάτια μου, φιλῆστε μ' ἕνας ἕνας
καὶ κόψτε κλαριά, στρῶστέ μου, κλαριὰ προσκεφαλάρι,
φτιάστε καὶ τὸ κιβοῦρι μου πλατὺ γιὰ δυὸ νομάτους,
νὰ στέκ' ὀρθὸς νὰ πολεμῶ, καὶ δίπλα νὰ γεμίζω.

(*Ζαμπελ.* σ. 695. *Passow* ἀρ. 154 σ. 119). Πρβλ. *Passow* ἀρ. 131 σ. 105 (*Ζαμπελ.* σ. 703. *Εὐλαμπ.* Ἀμάραντος σ. 22). ἀρ. 156 σ. 120 καὶ ἀρ. 165 σ. 125 (*Tommaseo* Canti Popolari τ. III σ. 340) [[Βλ. καὶ *Πολίτου* Ἐκλογαὶ ἀρ. 43 καὶ τὰς αὐτόθι σημειουμένας παραλλαγάς. Συναφῶς πρὸς τὸ παράθυρον εἰς τὸν τάφον βλ. *H. Vischer* Die Religion der Naturvölker I, 147]].

3) *Τὸν ναύκληρο παρακαλῶ καὶ τὸν καραβοκύρη,*
νὰ μὴ μὲ θάψουν 'ς ἐκκλησιά, μηδὲ 'σὲ μοναστῆρι,
μόνε 'ς τὴν ἄκρη τοῦ γιαλοῦ, 'ς τὸν ἄμμον ἀπὸ κάτω.
Ἐκεῖ οἱ ναύταις νἄρχωνται ν' ἀκούω τὴ φωνή τους.
Ἔχετε 'γειάν, σύντροφοι μου, καὶ σύ, καραβοκύρη,

Ὁ λαὸς σέβεται τοὺς τάφους, καὶ οὔτε κάθηται οὔτε πατεῖ ἐπ' αὐτῶν, νομίζων προσβλητικὸν τοῦτο διὰ τοὺς ἀποθανόντας [1]). Ἐξ αἰτίας τῆς δοξασίας ταύτης ἀναφέρονται τὰ ἀκόλουθα εἰς δημοτικὰ ᾄσματα :

Πέρνα δεξιὰ καὶ θὲ ναὐρῇς δυὸ μνήματα χτισμένα.
Μὴν τὰ πατήσῃς, Γιῶργό μου, τί κλαίουν καὶ τὰ δυό τους,
καὶ βγάνουν ἄγριαις φωναῖς καὶ μπουμπουνάει ὁ λόγγος·
—Τί φταῖμε τὰ δυὸ ἔρημα τὰ κακοσκοτωμένα ;
Ποιὸς εἶναι κ' ἤρτε καὶ πατεῖ τὴν πλάκα τοῦ μνημάτου ;
Δὲν φτάνει κτλ.
Μὸν ἤρτονε νὰ χάσωμε καὶ τὸν γλυκύ μας ὕπνο [2]).

καὶ

Κ' ἕνα μνῆμ' ἦτον ξέχωρα ξεχωριστὰ 'πὸ τ' ἄλλα,
δὲν τό εἶδα καὶ τὸ πάτησα ἀπάνου 'ς τὸ κεφάλι,
κι' ἀκούω τὸ μνῆμα καὶ βογγᾷ καὶ βαρυαναστενάζει·
«Ἂν εἶσαι Τοῦρκος, πάτει με· Ὀβριός, κορνιάχτισέ με...
Δὲν ηὗρες τόπο νὰ διαβῇς καὶ δρόμο νὰ περάσῃς ;
Μόν' ἦλθες καὶ μὲ πάτησες ἀπάνου 'ς τὸ κεφάλι.
Τάχα δὲν ἤμουν κ' ἐγὼ υἱός, δὲν ἤμουν παλληκάρι κλπ. [3]).

καὶ ἐν παραλλαγῇ τοῦ ἀνωτέρω ᾄσματος :

Δὲν τό 'δα καὶ τὸ πάτησα ἀνάμεσα ἀπ' τὰ μάτια
κ' εἶχε τὰ μάτια τ' ἀνοιχτὰ κ' ἐμπῆκε χῶμα μέσα [4]).

Οἱ ἐκ τῆς κηδείας ἐπανερχόμενοι νίπτονται ὅπως καθαρισθῶσι τοῦ μολύσματος [5]), κατ' ἀρχαιοτάτην συνήθειαν· «οἱ ἐπὶ τὴν οἰκίαν τοῦ πενθοῦντος

Gruyt

καὶ σὺ ἔ α λ έ σ α μου γλυκό, γλυκότερο ἔ α μ ό λ α.
Ἔλυωσαν τὰ ματάκια μου, ἔλυωσαν καὶ δὲ βλέπω.

(*Fauriel* Chants popul. de la Gr. τ. II σ. 106. *Passow* σ. 275 ἀρ. 391). [[Ἀναγραφὴν τῶν παραλλαγῶν βλ. ἐν Λαογρ. Δ', 170]].

Καὶ μένα νὰ μὲ θάψετε πίσω 'π τὸν ἅγιο Γιώργη,
ν' ἀκούω τὰ μουτσόπουλα, ποῦ λὲν ἐ λ έ σ α ἰ α λ έ σ α.
(*Passow* σ. 275 ἀριθ. 391 α).

Ὁ Γερμανὸς Conze, ἐξ οὗ τὸ ᾆσμα ὁ Passow παρέλαβε, μὴ γνωρίζων καλῶς τὴν γλῶσσαν, ὡς καὶ ἐξ ἄλλων ᾀσμάτων ὑπ' αὐτοῦ δημοσιευθέντων φαίνεται, ἴσως ἔγραφε κακῶς ἀντὶ

ν' ἀκούω τὰ μουτσόπουλα νὰ (ἢ ποῦ) λὲν τὸ ἔγια—λέσα.

1) [[Πρβλ. καὶ *Ἡσίοδ.* Ἐργ. 750 καὶ *Σίττλ* αὐτ. 751. *Senec.* Tro. 1087. *Γρηγορ. Ναζιανζ.* Ἐπιγρ. 51, 3. *Wächter* Reinheitsvorschriften σ. 53. Ἱερότης τοῦ τάφου παρὰ Ρωμαίοις : *Roscher* Lex. II, 236]].

2) *Passow* ἀρ. 148 σ. 114. *Σακελλαρ.* Κυπρ. τ. Γ' σ. 24.

3) *Passow* ἀρ. 149 σ. 115.

4) *Passow* σ. 116. [[Ἀναγραφὴν τῶν παραλλαγῶν βλ. ἐν Λαογρ. Ϛ', 572]].

5) *Πρωτόδικος* σ. 13. *Κοραῆ* Ἄτακτα τ. Β' σ. 404 κἑ. *Pouqueville* Voyage en Grèce τ. VI σ. 147. [[Βλ. καὶ Λαογρ. Σύμμ. Β', 273 καὶ τὰς αὐτ. ἐν σημ. 2 μαρτυρίας]].

ἀφικνούμενοι, λέγει ὁ Πολυδεύκης [1]), ἐξιόντες ἐκαθαίροντο, ὕδατι περιρραινόμενοι, τὸ δὲ προὔκειτο ἐν ἀγγείῳ κεραμέῳ, ἐξ ἄλλης οἰκίας κεκομισμένον, τὸ δὲ ὄστρακον ἐκαλεῖτο ἀρδάνιον» [2]). «Ἔθος ἦν, λέγει καὶ ὁ τοῦ Ἀριστοφάνους σχολιαστής [3]), μετὰ τὸ ἐκκομισθῆναι τὸ σῶμα, καθαρμοῦ χάριν ἀπολούεσθαι τοὺς οἰκείους τοῦ τεθνεῶτος». Ἀλλὰ καὶ ἐν Ῥώμῃ παρομοία συνήθεια ἦν ἐν χρήσει [4]).

Ἐν Κρήτῃ μετὰ τὴν κηδείαν ἐπιστρέφουσιν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀποθανόντος ὅλοι οἱ συγγενεῖς καὶ οἷοι δήποτε ἄλλοι [5]), καὶ ἐκεῖ κάμνουσι τὰ *πορθόρια* ἢ *πορθιάτικα*. Εἶναι δὲ ταῦτα δεῖπνον ἐκ κυάμων συγκείμενον, ἑκάστου τῶν δαιτυμόνων φέροντος μέρος εἰς τὸ συμπόσιον· κατ' ἐξαίρεσιν δὲ εἰς τὴν περίστασιν ταύτην καταλύεται ἔλαιον καὶ νηστήσιμος ἂν εἶναι ἡ ἡμέρα. Εἴς τινα δὲ πεδινὰ χωρία τῆς Κρήτης οἱ συγγενεῖς παύουσι τὰς ἐργασίας των [6]), καὶ μετὰ τὸ περίδειπνον, εἰς ὃ μόνον ζυμαρικὰ φέρουσι, παίζουσι τὰ *παλαίθια* (ἀμάδες) [7]).

Τὴν δὲ ἑσπέραν τῆς κηδείας καὶ τὰς ἑπομένας δύο παρατίθεται δεῖπνον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ θανόντος εἰς ἅπαντας τοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους, ἕκαστος δὲ τῶν δαιτυμόνων εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ φέρῃ φαγητόν [8]), διότι ἀπαγορεύεται νὰ ἀνάπτηται πῦρ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ τεθνεῶτος [9])· εἰς τὴν τράπεζαν

---

1) *Πολυδεύκ.* Η', 65.

2) Βλ. καὶ *Ἡσύχ.* λ. Ἀρδάνιον. *Ἀριστοφάν.* Ἐκκλησ. 1033.

3) Σχολ. Ἀριστοφ. Νεφ. 838.

4) *Becker* Gallus τ. III σ. 378. [[Βλ. πλείονας μαρτυρίας παρ' ἀρχαίοις καὶ ἄλλοις λαοῖς ἐν Λαογρ. Συμμ. Β', 273—5]].

5) [[Ἐν Γιάννιτσα Καλαμάτας, κατὰ τὴν ἐπάνοδον, εἷς φέρει τὴν σινδόνα, ἥτις ἐκάλυπτε τὸ λείψανον, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ σύρεται ὀλίγον μέχρι τῆς οἰκίας (Κατ' ἀνακοίνωσιν Γ. Βελμάχου). Ἐν Σύμῃ αἱ συνοδεύσασαι τὴν κηδείαν γυναῖκες δὲν ἐπιστρέφουσιν εἰς τὴν οἰκίαν των, ἀλλ' εἰς τὴν τοῦ τεθνεῶτος διὰ «νὰ πάρουν πίσω τὰ ἄμποδα τοῦ ἀγγέλου», καθότι νομίζουσιν ὅτι ἄλλως ὁδηγοῦσι τὸν ἄγγελον τοῦ θανάτου ἀπὸ τοῦ νεκροταφείου εἰς τὴν οἰκίαν των (ΚΠ. Σύλλ. ΙΘ', 242. Ζωγρ. Ἀγ. Α', 217 § 87). Καὶ ἐν Κορσικῇ οἱ ἐκ τῆς κηδείας ἐπανερχόμενοι οὐδένα ἐπισκέπτονται, διότι πιστεύεται ὅτι φέρουσι δυστυχίαν ἢ θάνατον (Rev. trad. pop. IX, 467). Ἐν Πιτσιρλὶ καὶ Τεπετζὶκ τῆς Ἐρυθραίας δὲν ἐπανήρχοντο διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ, δι' ἧς διῆλθεν ἡ κηδεία, ὅπως μὴ ἀποθάνωσι καὶ ἄλλοι. Ὁ δὲ ἱερεὺς ὤφειλε νὰ μείνῃ δύο ὥρας κατ' ἐλάχιστον μετὰ τὴν ταφὴν εἰς τὸν περίβολον τοῦ ναοῦ καὶ νὰ ἐπανέλθῃ ἐπίσης δι' ἄλλης ὁδοῦ (ΚΠ. Σύλλ. ΙΘ', 139). Ὡς πρὸς τὴν πρόληψιν τῆς δι' ἄλλης ὁδοῦ ἐπανόδου πρβλ. Zs. Ver. Volksk. 1901 σ. 269]].

6) [[Παῦσις πάσης ἐργασίας μέχρι τῆς ταφῆς τοῦ νεκροῦ παρά τισι λαοῖς: Zs. Ver. Volksk. 1900 σ. 118 κέ.]].

7) Παρὰ Α. Μιχελιδάκη δ. φ.

8) Κατὰ τὸν *Guys* (Voyage littéraire en Gr. 1776 τ. I σ. 289) εἰς τὸν πλησιέστερον συγγενῆ ἀνατίθεται ἡ περὶ τοῦ δείπνου φροντίς.

9) *Stephanopoli* Voyage en Grèce τ. II κεφ. 37 (Les funerailles· ἐν Μάνῃ) σ. 35. [[Καὶ ἐν Mentonnais τῆς Γαλλίας δὲν ἀνάπτουσι πῦρ ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ νεκροῦ, οὐδὲ τρώγουσι κρέας (Rev. trad. pop. IX, 117). Παραπλήσιον τὸ περσικὸν ἔθος τοῦ νὰ σβέννηται ἐπὶ ἐννέα ἡμέρας πᾶν πῦρ ἐν τῇ οἰκίᾳ τεθνεῶτος, ν' ἀνάπτηται δὲ τὴν δεκάτην ἡμέραν νέον πῦρ (*Roscher* Lex. II, 2525). Περὶ τῆς καταθλιπτικῆς ἐπηρείας τοῦ πυρὸς ἐπὶ τῆς ψυχῆς βλ. *Sartori* ἐν Zs. Ver. Volksk. 1907 σ. 370—1 σημ. 4]].

ἐστρωμμένην κατὰ γῆς κάθηνται πρῶτοι οἱ ἱερεῖς καὶ μετ' αὐτοὺς οἱ πρεσβύτεροι καὶ οὕτω καθεξῆς ἀναλόγως τῆς ἡλικίας· ἀρχίζουσι δὲ τὸ φαγητὸν μετὰ τὴν εὐλογίαν τοῦ ἱερέως, λέγοντες *ὁ Θεὸς συγχωρέσοι καὶ ἐλεήσοι τὴν ψυχήν του* [1]· τὸ δεῖπνον τοῦτο λέγεται *παρηγοριά* [2]), διότι οἱ προσερχόμενοι παρηγοροῦσι τοὺς τεθλιμμένους εἰς τὴν οἰκίαν [3]), ὅπως διὰ τοὺς ἀρχαίους λέγει ὁ

1) *Stephanopoli* ἔνθ. ἀν.

2) *Λευκίου* 'Ανατροπὴ κλπ. σ. 30. 'Ο *Vréto* (Mélanges néohelléniques σ. 35) ἐσφαλμένως συγχέει τὴν *παρηγοριὰν* μὲ τὴν *μακαρίαν*. [[Αἱ δύο λέξεις πολλάκις συγχέονται (βλ. καὶ κατωτέρω σ. 352, 2 περὶ *μακαρίας*). 'Εν Μακεδονίᾳ *μακάριο* ἢ *μακαριὰ* λέγεται τὸ μετὰ τὴν ταφὴν κοινὸν γεῦμα, περὶ οὗ βλ. *Γουσίου* Πάγγ. σ. 64. *Abbott* Maced. Folkl. σ. 203—4. Καὶ ἐν Ἄρτῃ *μακαριὰ* τὸ μετὰ τὴν κηδείαν ἐξ ἐράνου γεῦμα, ἐπαναλαμβανόμενον καὶ ἄλλας ἡμέρας μέχρι τῆς ἐνάτης ἀπὸ τῆς τελευτῆς (*Σεραφεὶμ* Δοκίμιον ἱστορικῆς τινος περιλήψεως Ἄρτης καὶ Πρεβέζης σ. 187—8)]]. *Eybilakis* ἔνθ. ἀν. σ. 67. *Neigebaurer u. Aldenhoven* Handbuch für Reisende in Griechenland σ. 231. [[Τὴν *παρηγοριὰν* ἀνάγουσιν εἰς τὰ Πάθη τοῦ Χριστοῦ πολλαὶ παραλλαγαὶ τοῦ θρήνου τῆς Μεγ. Παρασκευῆς· βλ. ΚΠ. Σύλλ. Η', 404 στ. 97 κέ.: «*βάλε κρασί μία' 'ς τὸ γυαλί*, λέγει ὁ Χριστὸς εἰς τὴν Παναγίαν, *κι' ἀφράτο παξιμάδι | καὶ δεῖξε ταῖς παρηγοριεῖς τὰ παρ'ηγοριῶνται οἱ μάνναις*». Αὐτ. ΙΘ', 201: «*γιὰ φέρτε μου γλυκὸ κρασὶ κι' ἀφράτο παξιμάδι, | νὰ κάμω τὴν παρηγοριὰ γιὰ νὰ τὴν εὕρ' ὁ κόσμος*». Βλ. καὶ *'Αραβαντιν*. Δημ. ᾆσμ. 'Ηπείρ. σ. 125 ἀρ. 157 στ. 21 κέ. *Μανωλακάκη* Καρπαθιακὰ σ. 268 ἀρ. 93. *Μιχαηλίδου* Καρπαθιακὰ δημοτικὰ ᾄσματα 1913 σ. 83 ἀρ. 59 στ. 25 κέ. (=*Τοῦ αὐτοῦ* Δημοτ. τραγ. Καρπ. 1928 σ. 252 ἀρ. 47). Πρβλ. 'Ανατολ. 'Επιθεώρ. Σμύρνης 1873 Β', 32. *Κανελλάκη* Χιακ. ἀνάλ. σ. 97. 100. ΚΠ. Σύλλ. Θ', 359 ἀρ. 9: «*Βάλε κρασὶ 'ς τὸ μαστραπᾶ κι' ἀφράτο παξιμάδι, | νὰ μακαρίσουν τὸ Χριστὸ νὰ τὸ βρῇ ὁ κόσμος οὗλος*»]].

3) *Πρωτόδικος* σ. 16. [[Ποικίλλουν κατὰ τόπους τὰ ἐθιζόμενα κατὰ τὸ περίδειπνον, ὅπερ *νεκρόδειπνον* καὶ νῦν ἐνιαχοῦ καλεῖται (Βλ. *Κοραῆ* Ἄτ. Δ', 302. Ξενοφάν. Ζ', 50). 'Εν τῇ ἐπαρχίᾳ Κουρέντων, κατὰ τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν οἰκίαν ὁ οἰκοδεσπότης σφάζει ἓν ἢ πλείονα *σφαχτά*, ἀναλόγως τῆς κοινωνικῆς του θέσεως καὶ τοῦ χωρίου· κατασκευάζει δ' ἐξ αὐτῶν δύο φαγητά, ὧν τὸ ἕτερον ἐπάναγκες νὰ εἶναι κρέας μὲ ῥύζι· καὶ ἐκ τῶν συγγενῶν ἑκάστη οἰκογένεια φέρει *κανίσκι*, ἤτοι μίαν πίτταν (τυρόπιτταν συνήθως), ψωμὶ καὶ κρασί. Τὸ περίδειπνον λέγεται τὸ *κοινό*, μετέχουσι δ' οὐ μόνον ἡ οἰκογένεια καὶ οἱ συγγενεῖς, ἀλλὰ καὶ ὁ τυχὼν καὶ οἱ πτωχοί. Τὸ κοινὸ ἐξακολουθεῖ μέχρι τῶν τεσσαράκοντα ἡμερῶν. Μὲ κανίσκια ἔρχονται καὶ συγγενεῖς ἐξ ἄλλων χωρίων. 'Εν Μαλιτζίνῃ τῆς Λακεδαίμονος (κατ' ἀνακοίνωσιν Δ. Γραφειάδου), τὸ ἑσπέρας τῆς ἡμέρας τῆς κηδείας πηγαίνουν οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ συγγενεῖς τοῦ ἀποθανόντος μὲ ἑτοιμασίαν φαγητοῦ, συντρώγουν καὶ παρηγοροῦν τοὺς οἰκείους. Τὴν ἐνάτην πάλιν ἡμέραν μετὰ τὸν θάνατον πηγαίνουν οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι, καὶ ἐξ ἄλλων χωρίων, εἰς τὴν οἰκίαν καί, πρὶν ἢ εἰσέλθουν, φωνάζουν ἔξωθεν, κατόπιν μοιρολογοῦν καὶ μετὰ ταῦτα τρώγουν. 'Ενιαχοῦ τῆς Γορτυνίας ἑκάστη συγγενικὴ οἰκογένεια μαγειρεύει ἐκ περιτροπῆς καὶ κομίζει τὰ τρόφιμα διὰ τὸ περίδειπνον. 'Εν Λαγκαδίοις οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι στέλλουσιν εἰς τὴν πενθοῦσαν οἰκογένειαν γλυκὰ «διὰ νὰ γλυκάνουν τὸ Χάρο»· ἄλλος χαλβᾶ καὶ ῥακί, ἄλλος κουραμπιέδες καὶ οἰνοπνευματώδη ποτά. 'Εν Μισενικόλᾳ Καρδίτσης (κατ' ἀνακοίνωσιν Α. Λαδιᾶ), ἅπαντες οἱ συγγενεῖς τοῦ νεκροῦ κάμνουσι πλακούντια καὶ τρώγουσιν αὐτὰ ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ νεκροῦ μετὰ τὴν κηδείαν· κρέατα δὲν συνηθίζουσι νὰ τρώγωσι. 'Εν 'Αθήναις τὴν πρώτην ἡμέραν τρώγουσι μόνον ψάρια. Καὶ ἐν Ἄρτᾳ ἡ *μακαριὰ* συνίσταται ἐξ ἰχθύων, οὐχὶ δ' ἐκ κρεάτων ποτὲ (*Σεραφεὶμ* ἔνθ. ἀν.). Οὐδ' ἐν Σύμῃ κρεωφαγοῦσιν ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ θανόντος πρὸ τῆς παρελεύσεως τεσσαράκοντα ἡμερῶν ἀπὸ τοῦ θανάτου του (Ζωγρ. 'Αγ. Α', 217 § 88)· τὸ δὲ περίδειπνον συνίσταται ἀπαραιτήτως ἐκ τριῶν ἄρτων, τυροῦ ἢ ἰχθύος παστοῦ, τριῶν κρομμύων καὶ οἴνου, τὸ τρώγουσι δὲ μόνον οἱ ἐκκλησιάρχαι καὶ οἱ νεκροθάπται· ἐν τῇ οἰκίᾳ οἱ συγγενεῖς πίνουν

Λουκιανὸς [1]) «καὶ πάρεισιν οἱ προσήκοντες, καὶ τοὺς γονέας παραμυθοῦνται τοῦ τετελευτηκότος». Καὶ ἡ μὲν *παρηγοριὰ* εἶναι τῶν ἀρχαίων τὸ *περίδειπνον* «ἡ ἐπὶ τοῖς ἀποθανοῦσιν ἑστίασις» τελούμενον μετὰ τὴν ταφὴν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀποθανόντος ἢ τοῦ πλησιεστέρου συγγενοῦς [2]). Τὰ δὲ *πορθόρια* μᾶλλον ὁμοιάζουσι πρὸς τοὺς ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου ἀναφερομένους *τάφους*, ἤτοι ἐπικήδεια δεῖπνα [3])· οὐχ ἧττον δὲ καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Αἰγυπτίοις ἐτελοῦντο συμπόσια

κανέλλαν (αὐτ. § 90). Ἐν Νισύρῳ *περιβοργιὰ* (=παρηγοριὰ) ὀνομάζεται ζωμὸς οἱοσδήποτε, ὃν φίλοι, γείτονες ἢ συγγενεῖς φέρουσι πρὸς τοὺς πενθοῦντας εἰς τὴν οἰκίαν (πρβλ. καὶ *Παπαδοπούλου* Γεν. περιγρ. Νισύρου σ. 70) Ἄλλαι εἰδήσεις μαρτυροῦσαι τὴν ἔκτασιν τοῦ ἐθίμου τῶν νεκρικῶν δείπνων καὶ τὰ κατ' αὐτά : *H. Mathieu* La Turquie et ses différents peuples II, 114. *Γρηγ. Παλιουρίτου* Ἀρχαιολ. ἑλλην. Β', 269. *Παπαζαφειροπούλου* Περισυναγωγὴ σ. 186. *Κουκουλὲ* Οἰνουντ. σ. 102. *Lamarre-Picquot* Souvenirs (éd. Pernot 1918) σ. 65 (ἐν Πάργᾳ). Ζωγρ. Ἀγ. Α', 206 (Χιμάρα). Λαογρ. Γ', 163 (Καβακλῆ). *Βάλληνδα* Κυθν. σ. 114. *Georgeakis et Pineau* Folkl. de Lesbos σ. 322. *Πασπάτη* Χιακὸν γλωσσάρ. σ. 275 λ. παρηγοριές. *Κανελλάκη* Χιακ. ἀνάλ. σ. 340—1. *Σακελλαρίου* Κυπρ. Α', 738. *Π. Γ. Μακρῇ* Τὸ Κατιρλὶ σ. 100. Ἐπιθεώρησις Κων/πόλεως 12 Ἰανουαρ. 1889 (ἐν Ἀπολλωνίᾳ [Βαλουκεσέρ;] ὅτι μετὰ τὴν ταφὴν «μεταβαίνουσι πάντες οἱ συνοδεύσαντες τὴν κηδείαν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ νεκροῦ, ἔνθα παρατίθεται πολυποίκιλος τράπεζα»). Ξενοφάν. Γ', 340 (ἐν Βουρδούρ). *Morosi* Studi sui dialetti greci della terra d'Otranto. Lecce 1870 σ. 94. *Pellegrini* Il dialetto greco-calabro di Bova. Tor. 1880 σ. VI—VII (ἐν ταῖς ἑλλην. διαλέκτοις τῆς κάτω Ἰταλίας ἡ *παρηγοριὰ* λέγεται parafsomia ἢ parassomia). *Φαρδὺ* Ἱστορ. τῆς Κορσικῆς σ. 99. Νεκρικὸν δεῖπνον κατὰ τὰ μνημόσυνα ἐν Κιουπέκκλησε τοῦ Πόντου (Ἀρχ. νεωτ. ἑλλ. γλ. Α', γ', 108), κατὰ τὸ τεσσαρακονθήμερον καὶ τὸ ἐτήσιον μνημόσυνον, ὡς καὶ κατὰ τὴν ἀνακομιδὴν τῶν λειψάνων, παρὰ τοῖς Βλαχοφώνοις τῆς Πίνδου (Λαογρ. Ϛ', 187). Πρβλ. καὶ *Ῥάλλη καὶ Ποτλῆ* Σύντ. Ε', 387. Παρ' ἀρχαίοις : *Iw. Müller* Gr. Privatalt. σ. 463 a ([2] σ. 219). Περίδειπνα κατὰ τὴν τρίτην, ἕκτην, ἐνάτην καὶ τεσσαρακοστὴν ἡμέραν παρὰ τοῖς Αττοῖς (Arch. f. Religionsw. 1914 σ. 490)]].

1) *Λουκιαν.* π. πένθους § 24.

2) *Πολυδεύκ.* Η', 66. 146 Ϛ', 101. Ἐτυμολογ. Μέγ. σ. 699, 43. *Ἀρτεμιδώρ.* Ὀνειροκριτ. Ε', 82. *Ἀθην.* Η' σ. 344 b. Ζ' σ. 290 c. [[*Iw. Müller* Gr. Privatalt. σ. 463 d. ([2] 223)]]. Πρβλ. *Cicer.* de legg. II, 22. *Le Bas* Monuments recouv. par la comm. de Morée τ. II σ. 207—215. *Varro* apud Nonnius σ. 549. *Hieronym.* Opera IV, 266 h. (Colonn. 1616) «Moris est lugentibus, ferre cibos et praeparare convivium, quae Graeci περίδειπνα vocant, et a nostris vulgo appellantur parentalia». Περὶ τῶν περιδείπνων παρὰ Ρωμαίοις βλ. ἐν ἐκτάσει *Marquardt* Römische Privatalterth. τ. I σ. 382. [[*Roscher*-Lex. II, 236 κἑ.]].

3) Ἰλιάδ. Ψ, 29 : *αὐτὰρ ὁ (Ἀχιλλεὺς) τάφον μενοεικέα δαίνυ.*
πολλοὶ μὲν βόες ἀργοὶ ὀρέχθεον ἀμφὶ σιδήρῳ
σφαζόμενοι, πολλοὶ δ' ὄϊες καὶ μηκάδες αἶγες,
πολλοὶ δ' ἀργιόδοντες ὕες θαλέθοντες ἀλοιφῇ,
εὑόμενοι τανύοντο διὰ φλογὸς Ἡφαίστοιο·
πάντῃ δ' ἀμφὶ νέκυν κοτυλήρυτον ἔρρεεν αἷμα.

Ἰλιάδ. Ω, 801 : *αὐτὰρ ἔπειτα*
εὖ συναγειρόμενοι δαίνυντ' ἐρικυδέα δαῖτα
δώμασιν ἐν Πριάμοιο, διοτρεφέος βασιλῆος.
Ὣς οἵγ' ἀμφίεπον τάφον Ἕκτορος Ἱπποδάμοιο.

[[Πρβλ. καὶ *Iw. Müller* Gr. Privatalt. σ. 462 b ([2] 215). *Τσούντα* Μυκῆναι σ. 15)]]

ἐν τῷ μεταξὺ τῆς ταριχεύσεως καὶ τῆς ταφῆς [1]), καὶ παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς μετὰ τὴν κηδείαν [2]), ἐκτὸς δὲ τούτων παρὰ τοῖς Ἑβραίοις [3]), τοῖς Σλάβοις [4]), τοῖς Σκώττοις [5]), τοῖς Γάλλοις [6]) κλπ.

Τὰ ὑπὲρ τῶν τεθνεώτων μνημόσυνα [7]) καίτοι ἀντιμαχόμενα πρὸς τὰ δόγματα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἥτις δὲν παραδέχεται καθαρτήριον [8]), τελοῦνται ὅμως ἀκριβῶς κατὰ προσδιωρισμένας ἐποχάς, ἐπειδὴ νομίζεται ὅτι μεγάλως τὴν ψυχὴν τῶν ἀποθανόντων βλάπτει ἡ τούτων ἔλλειψις [9]). Τὸ τῶν μνημοσύνων ἔθος εὑρίσκομεν καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα· «ἀγύρται καὶ μάντεις, λέγει ὁ Πλά-

---

1) *Wilkinson* Manners and customs of the ancient Egyptians τ. II σ. 356.

2) *Feydeau* Usages funèbres et sepultures τ. I σ. 268 κἑ. [[Παρὰ τοῖς Πέρσαις καὶ ἄλλοις νεωτέροις λαοῖς : Rev. hist. relig. 1899 τ. 39 σ. 246]].

3) *Ἱερεμ.* ΙϚ', 7. Θ', 40. *Ἰεζεκιὴλ* ΚΔ', 17. [[Βλ. καὶ *Κοντογόνου* Ἑβρ. ἀρχαιολ. σ. 361. Παρὰ τοῖς Σημίταις καὶ τοῖς Ἰνδογερμανοῖς : *Schultze* Ebräisch. Mythol. 1875 § 60]].

4) *Chodzko* Contes Slaves σ. 331. [[Βλ. καὶ *Dostojevski* Ἔγκλημα καὶ Τιμωρία Βιβλ. Ε' κεφ. β']].

5) Ἐν τῇ Μνηστῇ τοῦ Λαμερμοὺρ ὁ *Walter Scott* περιγράφει τὰς κραιπάλας, αἵτινες ἐν Σκωττίᾳ ἐγίνοντο μετὰ τὴν ταφὴν εὐγενοῦς.

6) Περὶ τῶν ἐπικηδείων δείπνων τῶν τελουμένων ἐν πολλαῖς ἐπαρχίαις τῆς Γαλλίας πρὸ τοῦ πτώματος βλ. *Laprade* Erreurs et préjugés des paysans ἐν L'Illustration τ. XIX σ. 11. [[Πρόσθες καὶ τὰς ἑξῆς μαρτυρίας : Mélusine I, 94. *Nore* Coutumes, mythes et traditions des provinces de France σ. 11 (ἐν Argentière). 244 (ἐν Νορμανδίᾳ). 291 (ἐν Ain). Rev. trad. pop. 1895 X, 199 (ἐν Auxois). 1896 XI, 589 (ἐν τοῖς περιχώροις τοῦ Μέτς). Rev. hist. relig. 1910 τ. 62 σ. 342 κἑ. (ἐν Σαβοΐᾳ). Παρ' ἄλλοις λαοῖς : Arch. per le tradiz. popol. 1900 σ. 468 (ἐν Ἰταλίᾳ). Bulletin de Folklore, Liège 1898 σ. 12 κἑ. 14 κἑ. 22 κἑ. (ἐν Βελγικῇ). Rev. trad. pop. 1909 XXIV, 467 (ἐν Messin τῆς Ἑλβετίας). *Rochholz* Deutsch. Glaube I, 204 (πολλαχοῦ τῆς Ἑλβετίας καὶ ὅτι ἡ ἐν Ἀρελάτῃ σύνοδος κατεδίκασεν ὡς ἀντιχριστιανικὸν καὶ ἀπάνθρωπον ἔθιμον τὴν περὶ τοὺς τάφους κραιπάλην). Zs. Ver. Volksk. 1899 σ. 55 (ἐν ταῖς Marschen τῆς Γερμανίας). Am Ur-Quell I, 48 (Dithmarch ἐν Holstein). *W. Schmidt* Das Jahr u. seine Tage σ. 41 (παρὰ τοῖς Ρωμούνοις τῆς Τρανσυλβανίας pomeana). Zs. oesterr. Volksk. VI, 64 (ἐν Βοσνίᾳ καὶ Ἑρζεγοβίνῃ). Rev. hist. relig. 1901 τ. 44 σ. 112—3 (παρὰ τοῖς Ἀρμενίοις). Αὐτ. 1900 τ. 42 σ. 33 (παρὰ τοῖς Ἀλγογκίνοις τῆς Ἀμερικῆς). Παρὰ τοὺς τάφους συμπόσια : La tradition 1895 σ. 106 κἑ. Rev. trad. pop. 1900 σ. 153—4. Zs. Ver. Volksk. 1901 σ. 19. Arch. f. Religionswiss. 1914 σ. 488 κἑ. Περὶ τῆς συνηθείας νὰ κομίζωσιν οἱ συγγενεῖς τὰς τροφὰς βλ. *Waitz* Anthropol. III, 196]].

7) [[Γενικῶς περὶ μνημοσύνων βλ. *Νεκταρ. Κεφαλᾶ* Μελέτη περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ περὶ τῶν ἱερῶν μνημοσύνων, Ἀθ. 1901. *S. Reinach* L'origine des prières pour les morts ἐν Cultes, mythes et religions I, 316 κἑ. *H. Usener* Heil. Theodosios σ. 135 κἑ. *K. Krumbacher* Studien zu den Legenden des heil. Theodosios σ. 341 κἑ. 353 κἑ.]].

8) [[*Pègues* Hist. et phénomènes du volcan et des îles volcaniques de Santorin 1852 σ. 520. 529—530]]. Ὁ *Tournefort* (Voyage du Levant III σ. 263) λέγει τοῦτο περὶ Ἀρμενίων. Πρβλ. καὶ *Voltaire* Dictionnaire philosophique ἄρθρ. Purgatoire.

9) [[Πρβλ. παράδοσιν Σαλαμῖνος ἐν *Πολίτου* Παραδ. ἀρ. 927 σ. 567—9 καὶ παραπλησίαν παρὰ *Λεοντίῳ Νεαπόλ.* σ. 52—3 Gelzer]].

των [1]), ἐπὶ πλουσίων θύρας ἰόντες πείθουσιν ὡς ἔστι παρὰ σφίσι δύναμις ἐκ θεῶν ποριζομένη θυσίαις τε καὶ ἐπῳδαῖς, εἴτε τι ἀδίκημά του γέγονεν αὐτοῦ ἢ προγόνων, ἀκεῖσθαι μεθ' ἡδονῶν τε καὶ ἑορτῶν ... βίβλων δὲ ὅμαδον παρέχονται Μουσαίου καὶ Ὀρφέως, Σελήνης τε καὶ Μουσῶν ἐγγόνων, ὥς φασι, καθ' ἃς θυηπολοῦσι, πείθοντες οὐ μόνον ἰδιώτας ἀλλὰ καὶ πόλεις, ὡς ἄρα λύσεις τε καὶ καθαρμοὶ ἀδικημάτων διὰ θυσιῶν καὶ παιδιᾶς ἡδονῶν εἰσὶ μὲν ἔτι ζῶσιν, εἰσὶ δὲ καὶ τελευτήσασιν, ἃς δὴ τελετὰς καλοῦσιν, αἳ τῶν ἐκεῖ κακῶν ἀπολύουσιν ἡμᾶς, μὴ θύσαντας δὲ δεινὰ περιμένει». Τὴν δοξασίαν ταύτην ὑπαινίσσονται καὶ οἱ ἑξῆς στίχοι τοῦ Ὁμήρου [2]):

Στρεπτοὶ δέ τε καὶ θεοὶ αὐτοί,
τῶν περ καὶ μείζων ἀρετὴ τιμή τε βίη τε.
Καὶ μὲν τοὺς θυέεσσι καὶ εὐχωλῇς ἀγανῇσιν
λοιβῇ τε κνίσῃ τε παρατρωπῶσ' ἄνθρωποι
λισσόμενοι, ὅτε κέν τις ὑπερβήῃ καὶ ἁμάρτῃ.

Ὅτι καὶ παρ' Ἑβραίοις ἡ τοιαύτη ὑπῆρχε πρόληψις ἐξάγομεν ἐκ τῆς βίβλου τῶν Μακκαβαίων, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ἰούδας ἔπεμψεν ἐκ τῶν λαφύρων τοῦ πολέμου δισχιλίας ἀργυρᾶς δραχμὰς διὰ τὰ ἁμαρτήματα τῶν τεθνεώτων [3]).

Τὰ μνημόσυνα τελοῦνται τὴν τρίτην, ἐνάτην, καὶ τεσσαρακοστὴν ἡμέραν μετὰ τὸν θάνατον, πρὸς δὲ εἰς τὸ τέλος τῆς τριμηνίας, τῆς ἑξαμηνίας καὶ τοῦ ἔτους [4]). Μετὰ τὴν τοῦ ἔτους παρέλευσιν γίνονται μνημόσυνα ὑπὲρ ὅλων τῶν

---

1) *Πλατ.* Πολιτ. Β' § 7. (τ. II σ. 364 b. e. 365 a ed. St.).[[Πρβλ. καὶ *Reinach* ἔνθ. ἀν. I, 312 κἑ. 316 κἑ.]].

2) Ἰλιάδ. I, 497 κἑ.

3) Μακκαβ. Β', ιβ', 43. 45. [[Libri apocryphi vet. Testam. ed. Fritzsche σ. 318. —Ὁ *S. Reinach* (ἔνθ. ἀν.) ὑποστηρίζει ὅτι τὸ ἔθιμον τῶν μνημοσύνων ἦτο ἄγνωστον παρ' Ἑβραίοις, καθότι ἡ μόνη περὶ αὐτοῦ μαρτυρία ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ εἶναι ἡ ἐν τῷ Β' βιβλίῳ τῶν Μακκαβαίων· περὶ δὲ τῆς ἐπιδράσεως αἰγυπτιακῶν δοξασιῶν ἐπὶ τοῦ γράψαντος αὐτὸ βλ. ὅσα ὁ αὐτὸς λέγει αὐτ. σ. 312. 322 κἑ. Ὅτι μόλις κατὰ τὸν Α' π. Χ. αἰῶνα εἰσήχθη εἴς τινας ἑβραϊκὰς κοινότητας τὸ ἔθιμον βλ. αὐτ. σ. 325]].

4) Πρβλ. καὶ *Ricaut* Hist. de l'église Grecque 1710 σ. 299. [[Βλ. καὶ *Κοραῆ* Ἀτ. Δ', 122. Νομοκάν. ἐν Foklore 1894 V, 277. Ἄλλαι μαρτυρίαι κατὰ τόπους: Ἐθν. Ἀγωγὴ 1902 Ε', 247 κἑ. Λαογρ. Γ', 476 (Μάνη). *Abbott* σ. 205. 207 κἑ. *Κανελλάκη* σ. 340. 341. *Οἰκονομοπούλου* Λεριακὰ σ. 85—6. Δελτ. Ἱστ. Ἑταιρ. Γ', 337—8 (Πάτμος). Ζωγρ. Ἀγ. Α' 116 § 84 (Σύμη). *Γάσπαρη* Ἀμοργὸς σ. 73. Ξενοφάν. Γ', 341 (Βουρδοὺρ). Ἐν Σινασῷ τῆς Καππαδοκίας τὰ μνημόσυνα διεκρίνοντο εἰς μικρὰ (*ἄμωμαις*) καὶ μεγάλα, ἅτινα *καρίσκια* μὲν ἐλέγοντο ὅταν διενέμοντο καὶ τροφαὶ εἰς πτωχούς, *μνημόσυνα* δ' ὅταν μόνον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ κόλλυβα καὶ εἶτα γεῦμα προσεφέρετο ἐν τῷ οἴκῳ· ὑποχρεωτικὰ μνημόσυνα τὰ τριήμερα, ἐννεάμερα, σαραντάημερα, τρίμηνα, ἑξάμηνα, ἐννεάμηνα, χρονιάτικα, δίχρονα καὶ τρίχρονα, τὰ κατόπιν προαιρετικὰ (*Ἀρχελάου Σαραντίδου* Σινασὸς σ. 82). Ὀνομασία τῶν μνημοσύνων ἐν Κύθνῳ: *τρίτα, νιάμερα, σαράντα, ξάμηνα, χρόνια* καὶ τὸ μετὰ δύο ἔτη *διπλόχρονα* (*Βάλληνδα* Κυθν. σ. 114. Πάρεργα σ. 63. 64). *Χρονογύρια* τά, ἐν Οἰνόῃ τοῦ Πόντου, τὸ ἐπέτειον μνημόσυνον (Ἡ ἐν Οἰνόῃ διάλεκτος, Γλωσσ. ἑταιρ. 1903). Ἐν Χιακοῖς ἐγγράφοις τοῦ ΙΗ' αἰ. εὕρηται ὁ τύπος *μνημονήματα* καὶ *μνημοσήματα*, ἐν ἐγγράφῳ δὲ τοῦ 1612 *ἐνμνημόσυνα* (*Πασπάτη* Χιακὸν γλωσσάρ. σ. 237). Ὁμοίως ἐν ἐγγράφῳ τοῦ 1702: *μνημόσυνον ταγιστόν*, τὸ μετὰ ποικίλων σακχαρωτῶν καὶ ἐδεσμάτων τελούμενον (Αὐτ. σ.

τεθνεώτων τῆς οἰκογενείας [1]) τὴν πρώτην μὲν Παρασκευὴν τῆς ἀπόκρεω διὰ τοὺς λαϊκούς, τὴν δευτέραν δὲ Παρασκευὴν διὰ τοὺς ἱερωμένους, καὶ κατὰ τὴν Παρασκευὴν τῆς Πεντηκοστῆς ἥτις καὶ *Ρουσαλιοῦ* λέγεται, καὶ περὶ ἧς ὁμιλοῦμεν ἰδιαιτέρως [2]). Γενικῶς δὲ αἱ τοιαῦται Παρασκευαὶ λέγονται *τῶν ψυχῶν* ἢ *ψυχοπαράσκευα* [3]). Αἱ ἱεροτελεστίαι λέγονται *συλλείτουργα*, ὅταν πολλοὶ ἱερεῖς τελοῦσι τὴν λειτουργίαν καὶ *δεσποτικὴ λειτουργία*, ὅταν εἰς τὴν τελετὴν παρίσταται καὶ ἀρχιερεύς. Ἐκτὸς τούτων συνήθη εἶναι καὶ τὰ *σαρανταλείτουργα*, ἤτοι διανομὴ τεσσαράκοντα ἀρτίσκων, κηρίων καὶ λιβάνου εἰς τεσσαράκοντα ἱερεῖς ὅπως τελέσωσι δεήσεις ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς τοῦ ἀποθανόντος [4]).

---

353). Τὰ *ἱκανά*, ἐν Χίῳ, τὰ μετὰ θάνατον ἀφιέμενα χρήματα διὰ μνημόσυνα, κόλλυβα καὶ τῶν ἱερέων τὰ ὀφειλόμενα (Αὐτ. σ. 168). *Ψυχομοῖρι* καὶ *ψυχομερίδιον*, ἐν Κύθνῳ, τὸ τρίτον τῆς τοῦ ἀποθανόντος περιουσίας, ὃ ἐδίδετό ποτε εἰς τὸν ἀρχιερέα ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς (*Βάλληνδα* Πάρεργα σ. 122). Ἐν Συλάτοις Καππαδοκίας *μερίδα* ἐλέγετο τὸ φυλλάδιον, ἐν ᾧ ἐγράφοντο «τὰ ὀνόματα τῶν ζώντων καὶ νεκρῶν, ὅπως ἀναγνώσῃ αὐτὰ ὁ ἱερεὺς ἐν τῇ θείᾳ λειτουργίᾳ» (*Φαρασοπούλου* Τὰ Σύλατα σ. 120). Εἰς τὰ χωρία τῆς Τήνου ὁ κληροδοτῶν μικρὰν ἐκκλησίαν (ἐξωκκλῆσι) εἰς τὸν κληρονόμον του, ὀφείλει νὰ κληροδοτήσῃ καὶ ἕνα ἀγρὸν *γιὰ τὸ λάδι τῆς ἐκκλησιᾶς*· ὁ δὲ κληρονόμος ὑποχρεοῦται εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἁγίου, ἐπ' ὀνόματι τοῦ ὁποίου τιμᾶται ἡ ἐκκλησία, μετὰ τὴν θείαν λειτουργίαν νὰ φέρῃ κάνιστρον πλῆρες τεμαχίων ἄρτου, τυροῦ, ᾠῶν βρασμένων καὶ τεμαχισμένων καὶ οἶνον, τὰ ὁποῖα διανέμει εἰς τοὺς κεκλημένους εἰς μνημόσυνον τοῦ κτήτορος τῆς ἐκκλησίας *γιὰ τὸ μακάριο* (Παρὰ Στυλιανῆς Καραλῆ 1888)]].

1) [[Βλ. καὶ *Σακελλαρίου* Κυπρ. Α', 712—5]].

2) Βλ. Ἀνατολικὴν Ἐπιθεώρησιν. Σύγγραμμα περιοδικόν. Ἔτος Α', σ. 97—101. [[Ὅτι κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους μνημόσυνα κατὰ τὴν Τεσσαρακοστὴν ἐτελοῦντο μόνον τὰ Σάββατα βλ. *Βαλσαμῶνα* εἰς Λαοδικείας καν. 51 ἐν *Ῥάλλη καὶ Ποτλῆ*-Συντάγμ. Γ', 219]].

3) Πρβλ. *Ricaut* ἔνθ. ἀν. (2 ψυχοπαράσκευα). [[Ὡς πρὸς τὰ *ψυχοσάββατα* βλ. Προμηθέα Βόλου 1893 Ε', 400. *Οἰκονομοπούλου* Λεριακὰ σ. 86. *Abbott* σ. 208 (πρβλ. καὶ *v. Negelein* ἐν Zs. Ver. Volksk. 1904 σ. 29). Ξενοφάν. ἔνθ. ἀν. Ἀνάλογος συνήθεια καὶ παρ' ἀρχαίοις : *Μαρίνου* β. Πρόκλου 36 σ. 89. Ἡμέραι ψυχῶν καὶ δεῖπνα παρὰ τοὺς τάφους ἐν Βοσνίᾳ καὶ Ἐρζεγοβίνῃ : Zs. oesterr. Ver. Volksk. VI, 64—5]].

4) [[Εἰς τινα χωρία τοῦ Πηλίου πλὴν τῶν *σαρανταλείτουργων* συνηθίζονται καὶ τὰ καλούμενα *δωδεκαλείτουργα* ἢ *σκουτέλια*, ἅτινα διὰ τοὺς δευτερονύμφους εἶναι ὑποχρεωτικῶς διπλᾶ (Προμηθεὺς Βόλου ἔνθ. ἀν.). Ἐν Λέρῳ *σαραντάρια* λέγονται «τὰ μνημόσυνα τῶν ὀνομάτων τῶν ἀποθαμένων τῆς οἰκογενείας ἐπὶ τεσσαράκοντα κατὰ σειρὰν λειτουργίας· πέμπουσι δ' ἐπὶ τούτῳ δοχεῖον πλῆρες σίτου καὶ λαμπάδα, ἐμφυομένην ἐν αὐτῷ, ἐπαρκῆ δὲ τὸ μέγεθος, ὅπως ἀνάπτηται κατὰ τὰς 40 ταύτας ἱερολογίας» (*Οἰκονομοπούλου* ἔνθ. ἀν.). Κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κηδείας, ἐν Σινασῷ τῆς Καππαδοκίας, διενέμοντο εἰς τοὺς ἱερεῖς χρήματα, *σαρανταρίκια* λεγόμενα, ὅπως ἐπὶ 40 ἡμέρας μνημονεύωσι τὸν ἀποθανόντα (*Ι. Σαραντίδου Ἀρχελάου* Σινασὸς σ. 81). Ταῦτα ἐν Πάτμῳ λέγονται *σαραντάρια* (Δελτ. Ἱστ. Ἐθν. Ἑταιρ. Γ', 337). Σαρανταλείτουργα παρὰ Βυζαντινοῖς βλ. Βίον τῆς ὁσίας Θεοδώρας (τέλους Θ' ἑκ.) § 46 σ. 27 Arsenij. σ. 26 Kurtz : «ἑπτὰ εὐλαβεστάτους ἱερεῖς παρεσκεύασε (ἡ θυγάτηρ τῆς ὁσίας) ποιεῖν τὰ κατὰ τὴν παράδοσιν τῆς ἁγίας ἐκκλησίας ὑπὲρ τῶν κατοιχομένων γινόμενα τεσσαρακοστά, αἰτησαμένη καθ' ἡμέραν ἕνα τούτων ἐνταῦθα παραγενόμενον τὴν θείαν ἐπιτελεῖν λειτουργίαν». (Παρὰ Kurtz ἐλλείπει τὸ *τεσσαρακοστά*). Πρόθεσις καὶ σαρανταλείτουργον ἐν διαθήκῃ ἐκ Μήλου τοῦ ἔτους 1748 : Ν. Ἑλληνομν. *Λάμπρου* Ε', 445.—Μνημόσυνα αἰώνια κατὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΖ' αἰ. ἐν Χίῳ : *Κανελλάκη* Χιακ. ἀνάλ. σ. 426—440 (ἐκ κωδίκων τῆς μονῆς τῶν Μουδῶν)]].

Αἱ τοιαῦται τελεταὶ ἦσαν καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐν χρήσει· τὰ *τρίτα*, ὧν μνείαν ποιοῦνται πολλοὶ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς [1]), παραγγέλλονται καὶ ὑπὸ τῶν ἀποστολικῶν κανόνων: «Ἐπιτελείσθω δὲ τρίτα τῶν κοιμωμένων ἐν ψαλμοῖς» [2]). Τὴν ἐνάτην ἡμέραν (*ἔνατα*) παρετίθετο συμπόσιον μεγαλύτερον παρ' Ἕλλησιν [3]), ὡς καὶ παρὰ Ρωμαίοις [4]). Ἀντὶ δὲ τῆς τεσσαρακοστῆς, ὡς παρ' ἡμῖν γίνεται, «τοῖς τετελευτηκόσιν ἤγετο ἡ τριακοστὴ διὰ θανάτου ἡμέρα, καὶ ἐλέγετο *τριακὰς* [5])».

---

1) *Ἀριστοφάν.* Λυσιστρ. 613. *Ἰσαῖος* π. Μενεκλ. κλήρου § 37. *Πολυδεύκ.* Η', 146.

2) [[Μαρτυρίαι περὶ μνημοσύνων παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς: «εἰς τὰ *τρίτα* τοῦ παιδός» (*Λεόντ. Νεαπόλ.* σ. 55, 2 Gelzer). Ἔνατα: Βλ. *Παχυμέρ.* Α', 19 σ. 55 Bonn (περὶ μνημοσύνου τοῦ βασιλέως Θεοδώρου τοῦ Λάσκαρη τὴν ἐνάτην ἡμέραν). *Νικηφ. Γρηγορ.* Α', 3 σ. 65 Bonn (τῷ 1258). ΙΒ', 3. 4 σ. 578 (τῷ 1341). *Καντακουζην.* Γ', 1 σ. 14 Bonn (περὶ τοῦ μνημοσύνου τοῦ βασιλέως Ἀνδρονίκου τοῦ νέου τῷ 1341): «μετὰ δὲ τὴν ἐνάτην τῶν ἐπὶ τοῖς τετελευτηκόσι συνήθως γεγενημένων ἱλασμῶν»· αὐτ. σ. 15—6 (περιγραφὴ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει μνημοσύνου). «ταῖς λειτουργίαις τὰ *τρίτα* καὶ τὰ *ἐννέα* καὶ τὰ λοιπά» (Ἀποκάλυψις Θεοτόκου ἐν *Vassiliev* Anecd. graec.-byzant. σ. 133). «τελέσασα τὰ τοῦ — ἀνδρὸς *τρίτα* καὶ *ἔνατα*» (Βίος ὁσίας Θεοδώρας 20 σ. 12 Arsenij.—Ἐλλείπει ἐκ § 20 σ. 12 Kurtz). «Τὰ *τεσσαρακοστά*» (Βίος τῆς ὁσίας Μελάνης 56 ἐν Anal. Bolland. 1903 σ. 39· τοῦ Ε' αἰ.). «*τριταίαν, ἐνναταίαν* καὶ *τεσσαρακοστήν*» (*Τιμαρίων* § 39 ἐν *Ellissen* Anal. IV, 83). «τρεῖς συνάξεις κατ' ἐνιαυτόν» (*Λεόντ. Νεαπόλ.* σ. 53, 8 Gelzer). Βλ. καὶ *Ducange* στ. 387 λ. ἐνιαύσια, ἔννατα. στ. 940 λ. μνημόσυνον. στ. 1612—3 λ. τρίτα. Ἐν χειρογρ. τοῦ Ἁγ. Ὄρους βλ. *Lambros* Catalogue of the greek mss on Mount Athos τ. I σ. 15 κἑ. ἀρ. 101 (20), 25—9. σ. 23 ἀρ. 149 (22), 24—6. 28. σ. 25 ἀρ. 176 (49), 3. σ. 260 ἀρ. 2917 (243), 23. σ. 289 ἀρ. 3230 (157), 12. σ. 294 ἀρ. 3261 (188), 2. 5. 7. Ἐν κρητικαῖς διαθήκαις τῶν ἐτῶν 1497, 1499, 1500 καὶ 1502: *Σάθα* Μεσ. βιβλ. ϛ' σ. 667, 6 κἑ. 669, 23 κἑ. 669—670. 671, 5. 682, 23 κἑ. Διάταξις ἐν διαθήκῃ περὶ μνημοσύνων τοῦ διαθέτου καὶ τῶν οἰκείων: *Μιχαὴλ Ἀτταλειάτου* Διάταξις παρὰ *Σάθα* Μεσ. Βιβλ. Α', 20. 22, τῶν κτητόρων καὶ τῶν οἰκείων: αὐτ. σ. 33. (*Nissen* Die Diataxis des Michael Attaleiates σ. 44). Προσένεξις ἕνεκα τοῦ μνημονεύεσθαι: αὐτ. σ. 32. (*Nissen* σ. 44). Διάδοσις νομισμάτων ἐν μνημοσύνοις: αὐτ. σ. 23. Βλ. καὶ *Ἰωάννου τοῦ Κομνηνοῦ* Τυπικὸν τῆς μονῆς τοῦ Παντοκράτορος φ. 14 б. 15 α ἐν Ν. Ἑλληνομν. *Λάμπρου* Ε', 396. 397.—Ὡς δικαιολογίαι τῶν τακτῶν ἡμερῶν τῶν μνημοσύνων ποικίλαι ἐφέροντο ὑπὸ θεολογούντων ἢ μή· καὶ ἢ ἐσχετίζοντο πρὸς τὰς περιοδείας τῆς ψυχῆς, ἢ πρὸς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα καὶ τὴν διάπλασιν τοῦ ἐμβρύου, ἢ πρὸς τὴν ἐπιφάνειαν καὶ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Χριστοῦ: βλ. *Ἰω. Λυδοῦ* Περὶ μηνῶν Δ', 26 σ. 84—6 Wünsch. (Byz. Zeitschr. 1901 X, 453—4. *Krumbacher* Byz. Litteraturgesch.[2] σ. 620, ἑλλ. μεταφρ. Β', 428). *Amphilochios von Ikonion* Rede über die unfruchtbaren Bäume, zum ersten Mal herausg. v. *B. Z.* Jurjew 1901 § 49 σ. 39—40. *Φιλίππου Μονοτρόπου* ἐν *Migne* Patr. gr. τ. 127 στ. 877. *Vassiliev* ἔνθ. ἀν. σ. 320. Γενικῶς ὡς πρὸς τοὺς ἀριθμοὺς τοὺς προσδιορίζοντας τὰς ἡμέρας τῶν μνημοσύνων βλ. *v. Negelein* ἐν Zs. Ver. Volksk. 1901 σ. 17 κἑ. 1904 σ. 29. *Rohde* Kl. Schriften I σ. X σημ. 1. Πρβλ. καὶ Wochenschr. f. kl. Philolog. 1892 σ. 996. Rev. hist. relig. 1899 τ. 39 σ. 238 κἑ. 252. Λαογρ. Σύμμ. Β' σ. 52, 5. 55, 2]].

3) *Ἰσαῖος* π. Κιρων. Κλήρου § 39. [[Βλ. γενικῶς ὡς πρὸς τὰ ἔνατα *Leist* Gräco-ital. Rechtsgeschichte σ. 34 κἑ.]].

4) *Plaut.* Aulul. II, 45. Pseudal. III, 2. 4 κἑ.—*(novemdialia)*. *Becker* Gallus τ. III σ. 378 (γ' ἐκδ.).

5) *Ἡσύχ.* [[*Ἁρποκρατ.*]] λ. Τριακάς. Βλ. καὶ *Πολυδεύκ.* Α', 66. [[Βλ. καὶ νόμον Γαμβρείου τῆς Μυσίας ἐν CIG ἀρ. 3562 στ. 9—11: «ἐπιτελεῖν δὲ τὰ νόμιμα τοῖς ἀποι-

ὅτε καὶ τῇ Ἑκάτῃ προσεφέροντο δεῖπνα [1]). Τὰ δὲ εἰς τὸ τέλος τοῦ ἔτους τελούμενα, ἀναλογοῦσι πρὸς τῶν ἀρχαίων τὰ *γενέσια* [2]).

Κατὰ τὰ μνημόσυνα διανέμονται *κόλλυβα*, ἅτινα *σπερνά* [3]) καὶ *συγχώρια* [4]) λέγονται διότι ἕκαστος τρώγων ἐξ αὐτῶν εὔχεται εἰς τὸν Θεὸν νὰ συγχωρήσῃ τὴν ψυχὴν τοῦ ἀποθανόντος [5]). Ἡ χρῆσις τῶν κολλύβων εἶναι ἀρχαία καὶ ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Βυζαντινοῦ Νικηφόρου τοῦ Καλλίστου [6]), συγγραφέως ἐκ-

---

χομένοις ἔσχατον ἐν τρισὶ μησίν». Ἐν Ἰουλίδι τῆς Κέω ἀπηγορεύθη τὸ ἔθιμον διὰ νόμου: «ἐπὶ τῷ θανόντι τριηκόσ(τια μὲ π)οιε͂ν» (Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1859 ἀρ. 3527 στ. 20—21= *Prott-Ziehen* II, 1 ἀρ. 93 A. Βλ. καὶ αὐτ. σ. 265. *Dareste* Inscr. juridiques grecques σ. 16). Παρ' Ἀργείοις ἐτελεῖτο θυσία τῷ Ἀπόλλωνι ἅμα τῷ θανάτῳ, τὴν τριακοστὴν δὲ ἀπὸ τοῦ θανάτου ἡμέραν τῷ Ἑρμῇ (*Πλουτάρχ.* Ἑλλ. κεφ. 24. Βλ. καὶ *Roscher* Lex. I, 2374)]].

1) *Ἀθην.* Ζ' σ. 325 a. *Boeckh* Corpus Inscriptionum Graecarum τ. I σ. 550. ἀρ. 1031, 12. [[Κοινὸν δεῖπνον τῶν συγγενῶν κατὰ τὴν 30ὴν ἡμέραν: *Bekker* An. gr. σ. 268, 19 κἑ.]].

2) *Ἀμμων.* π. Ὁμηρ. λέξεων λ. γενέσια. [[Γενικῶς περὶ τῶν ἐπιμνημοσύνων τελετῶν παρ' ἀρχαίοις βλ. *Iw. Müller* Gr. Privatalt. σ. 463 d. (β' ἐκδ. σ. 223). Πρβλ. καὶ *Hock* Gr. Weihegebräuche σ. 15 κἑ.]].

3) *Ricaut* ἔνθ. ἀν. Ἡ λ. *σπερνά* συνηθίζεται ἐν Πελοποννήσῳ πρὸ πάντων. [[Καὶ ἐν Ἑπτανήσῳ· βλ. *N. Δραγούμην* ἐν Πανδ. Γ', 431. *B. Schmidt* Volksl. Neugr. σ. 56. 57. *H. Τσιτσέλην* ἐν Ἑστίᾳ 1890 Β', 237. Οἱ Καλλιασαῖοι (Τροπαίων Γορτυνίας) τὰ ὀνομάζουσι *σπυριά* (Κατ' ἀνακοίνωσιν N. Λάσκαρι)]].

4) *Εὐλαμπίου* Ἀμάραντος σ. VII. [[Ἐν Ἠπείρῳ *'σχώριο* τὰ διανεμόμενα κατὰ τὰ ψυχοσάββατα ἢ τὰ μνημόσυνα κόλλυβα, ἐκ σίτου ἑψητοῦ καὶ τετραγώνων μεγάλων τεμαχίων ἄρτου· καλοῦνται ἐπίσης καὶ *κομμάτια*· πρὸς δὲ *ἀνάπαψο*=μικρὰ τετράγωνα τεμάχια ἄρτου διανεμόμενα τοῖς πτωχοῖς κατὰ τὰ μνημόσυνα (Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀλ. Α. Παπαγιαννοπούλου), ἢ *ἀναπάψιμο* (Ζωγρ. Ἀγ. Α', 33), *ἀναπαψίματα*, τὰ (*Ἀραβαντινοῦ* Ἠπειρ. γλωσσάρ. σ. 20). Ἄλλαι ὀνομασίαι: *ψυχούδια* ἐν Διμιτσάνῃ· *μπούλια* ἐν Βρουλιᾷ Σελλασίας· *παηγύρι* ἐν Κεφαλληνίᾳ (*H. Τσιτσέλης* ἔνθ. ἀν.)· *ἀπαλεριά* καὶ *ἀπαλαριά*, ἡ, ἐν Χίῳ, «τὰ συνήθη γλυκύσματα καὶ ἐδώδιμα προσφερόμενα τοῖς εὑρισκομένοις ἐν τοῖς μνημοσύνοις» (*Πασπάτη* Χιακ. γλωσσάρ. σ. 75). *Φουγάσσα*, ἐν Τήνῳ, «ἡ μακαριά, τὸ συχώριον, ψωμίον διανεμόμενον τὴν Κυριακὴν ἀπολείτουργα ὑπὲρ ψυχῆς ἀποθανόντος» (*Βάλληνδα* Πάρεργα σ. 117). Ἁπανταχοῦ σχεδὸν τῆς Ἑλλάδος τὰ κόλλυβα λέγονται καὶ ἁπλῶς *σιτάρι* (Βλ. Π. Π. Α', 571)]].

5) [[Γενικῶς περὶ κολλύβων βλ. *Π. Καρολίδην* ἐν Ἁρμονίᾳ 1900 σ. 205—6. Πρβλ. καὶ Annuaire de l'Assoc. pour l'encourag. des études grecques 1874 σ. 376, 1. *Samter* Familienfeste σ. 13. *Timoschenk* Βυζαντιναὶ παροιμίαι. Βαρσοβία 1895 (ρωσιστί) σ. 20 σημ. 3. (Βλ. καὶ ΠΠ. Α', 572, 1). Περὶ τῆς ἔριδος τῶν ἐν Ἄθωνι μοναχῶν περὶ κολλύβων βλ. *Ἰεζ. Βελανιδιώτου* Ἀνέκδοτος πατριαρχικὴ ἐγκύκλιος τοῦ ἐθνομάρτυρος Γρηγορίου τοῦ Ε' ἐν Ἐκκλησ. Φάρῳ 1911 Η', 197—204. *L. Petit* La grande controverse des colybes ἐν Echos d'Orient 1898 II, 321—331 (=Byz. Zeitschr. 1900 IX, 614). Πρβλ. καὶ *Σταματιάδου* Ἰκαρ. σ. 80]].

6) *Νικηφόρ. Καλλίστ.* Ἐκκλησιαστ. Ἱστορ. X, 12. [[Βλ. καὶ *Ducange* στ. 686—7 λ. κόλυβον]]. Ὁ *Wachsmuth* (ἔνθ. ἀν. σ. 122) νομίζει ὅτι συμβολικῶς ἐκφράζει τὴν τῶν νεκρῶν ἀνάστασιν, συμπεραίνων τοῦτο ἐκ τοῦ ἑξῆς χωρίου τοῦ Εὐαγγελίου (*Ἰωάνν.* ΙΒ', 24): «Ἐὰν μὴ ὁ κόκκος τοῦ σίτου πεσὼν εἰς τὴν γῆν ἀποθάνῃ, αὐτὸς μόνος μένει· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ, πολὺν καρπὸν φέρει». [[Βλ. καὶ *Ukert* Gemälde σ. 279. *Maltzew* Begräbnis-ritus σ. XXXII]].

κλησιαστικῆς ἱστορίας· ἡ δὲ παράδοσις ἐν τῷ συναξαρίῳ τῶν Ἁγίων Θεοδώρων, ὧν ἡ μνήμη τελεῖται τὴν πρώτην ἑβδομάδα τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς, ἀναφέρει ὅτι τὸ πρῶτον ἐγνώσθησαν κατ' ἔμπνευσιν τῶν ἁγίων τούτων ἐπὶ τῶν χρόνων Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου [1]. Ἡ λέξις εἶναι ἀρχαία· «*κόλλυβος*, σμικρὸς ἀρτίσκος» ἑρμηνεύει ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοφάνους [2], τρωγάλια δὲ ὁ Ἡσύχιος ἐξηγεῖ.

Τὰ κόλλυβα κατασκευάζονται ἐκ καλῶς κεκαθαρισμένου σίτου βραζομένου εἰς χύτραν ἔνθα τίθενται καὶ φύλλα λεμονέας ὅπως μεταδώσωσιν ἄρωμά τι· τὸν οὕτω βεβρασμένον σῖτον ἀναμιγνύουσι μὲ πεφρυγμένον σήσαμον καὶ θέτοντες αὐτὸν εἰς πολλὰ μικρὰ πινάκια κοσμοῦσι διὰ κόκκων ῥώδου, ἀμυγδάλων, ἀσταφίδων, πετροσελίνων καὶ τῶν τοιούτων καὶ τὸν ἀποστέλλουσιν εἰς διαφόρους γείτονας, οἵτινες τρώγουσι συγχωροῦντες τὸν νεκρόν [3]· εἰς τοὺς γείτονας στέλλουσι προσέτι καὶ *χυλόν*, εἶδος ἀφεψήματος κατασκευαζομένου ἐκ τοῦ ζωμοῦ τῶν κολλύβων καὶ ἀλεύρου, σησάμου, σταφίδων καὶ μέλιτος [4]. Ἐν δὲ τῇ

---

1) [[Βλ. καὶ *Σάθα* Εἰσαγ. εἰς τὸ Κρητ. θέατρ. σ. σνϛ'. *Hip. Delehaye* Les légendes grecques des saints militaires, 1909 σ. 16. 25. 148 κἑ. 150. Πρβλ. καὶ *Μανουὴλ Φιλῆ* Carm. Γ', 71 τ. II σ. 136 Miller]].

2) Εἰς Πλοῦτ. 768. [[Κόλλυβα ἐν τῇ λατρείᾳ τοῦ μηνός : IG III, 74 στ. 24. (=*Dittenberger* Sylloge [2] ἀρ. 633. [3] ἀρ. 1042. Βλ. καὶ *Prott-Ziehen* II, 1 σ. 149 σημ. 8. Πρβλ. καὶ Ρωμαῖον ἐν Ath. Mitteil. 1914 τ. 29 σ. 234). Περὶ τῆς λ. βλ. *Σβορῶνον* ἐν Διεθν. Ἐφημ. νομισμ. Ἀρχαιολ. ΙΔ', 124 κἑ. καὶ περὶ τῆς μεταπτώσεως τῆς σημασίας της αὐτ. σ. 128. *Matow* Gritschko-bilgarcki Studii, Sofia 1893 σ. 14—5]].

3) [[Περὶ τοῦ τρόπου παρασκευῆς κολλύβων βλ. προσέτι Ἑστίαν 1890 Β', 237 (ἐν Κεφαλληνίᾳ). *Μπιλιώτη-Κατρὲ* Ῥόδος Β', 305—6. *Σταματιάδου* Σαμιακὰ Ε', 306, 2. Ξυνόροδα εἰς τὰ κόλλυβα : *Π. Γεννάδιος* ἐν La Nature 1886 σ. 186. Ὁ *Πτωχοπρόδρομος* περιγράφων τὰς ἀνάγκας τῆς οἰκογενείας του λέγει πρὸς τοῖς ἄλλοις :

Οὐ θέλουν εἰς τὰ κόλλυβα τῶν προτελευτησάντων
ἀμύγδαλα, ῥοΐδια, καρυδοκουκουνάρια,
καὶ κανναβοῦριν καὶ φακὴν καὶ στραγαλοσταφίδας ;

(ἐν Rev. Archéol. 1875 τ. 29 σ. 62).

Ἄλλαι μαρτυρίαι περὶ κολλύβων παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ ἢ τῶν κατὰ τὴν παρασκευὴν αὐτῶν ἐθιζομένων : Ἐθν. Ἀγωγὴ 1902 σ. 248 (Σαλαμίς). *Abbott* Maced. Folkl. σ. 201. 208 κἑ. Λαογρ. Ϛ', 136 (Κηπουριὸ Γρεβενῶν). *Βάλληνδα* Κυθνιακὰ σ. 114. *Κανελλάκη* Χιακὰ ἀνάλ. σ. 340. Δελτ. Ἱστ. Ἐθν. Ἑτ. Γ', 337 κἑ. (Πάτμος). *Οἰκονομοπούλου* Λεριακὰ σ. 85. Ζωγρ. Ἀγ. Α', 216 § 84 (Σύμη). Ξενοφάν. Γ', 341. 342 (Βουρδούρ). Πολλὰ περὶ κολλύβων, ἑορτασίμων καὶ ἐπιμνημοσύνων, περὶ τῆς πρὸς μαντικὴν χρησιμοποιήσεως αὐτῶν, τοῦ τρόπου τῆς διανομῆς κτλ. βλ. ἐν τῷ διηγήματι τοῦ Παπαδιαμάντη Ἅγια καὶ πεθαμένα (Ἀκρόπολ. 11 Φεβρουαρ. 1896=*Α. Παπαδιαμάντη* Οἱ μάγισσες ἐκδ. Φέξη 1912 σ. 33 κἑ.). Ἑορταστικὰ κόλλυβα παρὰ Βυζαντινοῖς βλ. *Παχυμέρ.* Μιχ. Παλ. Ϛ', 12 σ. 453 Bonn. Κανίσκια διὰ κολλύβων καὶ ἐν ὡρισμέναις ἡμέραις : *Ἰω. Κομνηνοῦ* Τυπικὸν ἐν Ν. Ἑλληνομν. Ε', 396. Μολυβδόβουλλον Κωνσταντίνου Ῥογερίου ἐν Διεθν. Ἐφημ. νομισμ. Ἀρχαιολ. 1907 Γ', 347. Κόλλυβα ὡς τροφή : Βίος ὁσίου Θεοδώρου (ἐκ κώδ. τοῦ ΙΒ' αἰ.) § 6 φ. 196 παρὰ *Θεοφ. Ἰωάννου* Μνημ. ἁγιολ. σ. 366]].

4) *Πρωτόδικος* σ. 16. [[Βλ. καὶ *Κοραῆ* Ἄτ. Δ', 301. ΚΠ. Σύλλ. Η', 494]].

Κάσσῳ [1]) καὶ τῇ Κρήτῃ [2]) κατασκευάζουσι πίτταν (*ψυχόπιττα* [3]), *ἄρτος*) ἣν ἐμβάπτοντες ἐντὸς μέλιτος διανέμουσι μετὰ τῶν κολλύβων τοῖς γείτοσι.—Μέγα μέρος τοῦ σίτου θέτουσιν εἰς μέγαν δίσκον (*πλαδένα* ἐκ τοῦ *ἁπλάς*), καὶ κοσμοῦσι μετὰ μεγάλης φιλοκαλίας διὰ σακχαρικῶν, ῥώδων, ἀμυγδάλων, πετροσελίνου, κινναμώμου, πεφρυγμένων ἐρεβίνθων κλπ., τὸν δὲ δίσκον τοῦτον φέρουσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ διανέμουσι μετὰ τὸ τέλος τοῦ μνημοσύνου [4]). Οἱ περιηγηταὶ Sonnini καὶ Saint-Sauveur περιγράφουσιν ὡς ἑξῆς τοιαύτας προσφορὰς κολλύβων ἐπὶ τῶν τάφων θετομένων: «Φέρουσιν, λέγει ὁ πρῶτος [5]), εἰς τὸν τάφον συχνὰς προσφοράς, πλακούντων, οἴνου, ὀρύζης, καρπῶν καὶ τῶν τοιούτων, ἐστολισμένας δι' ἀνθέων καὶ ταινιῶν· ἐκεῖ τὰς διανέμουσι καὶ τὰς τρώγουσι, καὶ τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ φαγητοῦ, ἐξ οὗ ἔτι καὶ νῦν προσπαθοῦσι νὰ προσφέρωσιν εἰς τὸν νεκρόν, καλεῖται κόλιβα». «Ἀνὰ πᾶσαν τριμηνίαν, λέγει ὁ ἕτερος [6]), φέρουσιν ἐπὶ τοῦ τάφου ἐψημένον σῖτον, ἄρτους, πλακοῦντας, οἶνον καὶ ἔλαιον· προσεκάλουν θρηνοῦντες τὸν νεκρόν, νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὸ φαγητόν· ὁ δὲ παπᾶς τῆς ἐκκλησίας, ἔνθα ἦν ὁ νεκρὸς τεθαμμένος, δὲν ἔλειπε νὰ ἐπωφεληθῇ τῆς περιστάσεως». Αἱ πληροφορίαι αὗται, αἵτινες εἰσὶν ὀλίγον παραμεμορφωμέναι ἕνεκα ἀγνοίας τῶν καθ' ἡμᾶς ἐθίμων, ἀναφέρονται κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν δοξασίαν, καθ' ἣν οἱ νεκροὶ τρώγουσιν ἐκ τῶν εἰς αὐτοὺς προσφερομένων, περὶ ἧς ἐκτενῆ ποιούμεθα λόγον ἐν τοῖς περὶ Βρικολάκων καὶ ἐν τοῖς περὶ Ρουσαλιοῦ.

Οἱ Ἰνδοὶ εἶχον ἔθιμον, ἀνάλογον πρὸς τὴν χρῆσιν τῶν κολλύβων. Οἱ νόμοι τοῦ Μανοῦ διατάσσουσι πρὸς τιμὴν καὶ ἀνάπαυσιν τῶν νεκρῶν προσφορὰν ἐξ ὀρύζης ἢ ἐξ ἄλλου εἴδους ὀσπρίων ἢ ὕδατος ἢ γάλακτος, μετὰ ῥιζῶν καὶ καρπῶν, ἣν ἀφοῦ τιμήσῃ τοὺς θεούς, τούς τε οὐρανίους καὶ ἐφεστίους, τοὺς ἁγίους, τοὺς νεκροὺς καὶ ζῶντας, νὰ τρώγῃ ὁ οἰκοδεσπότης μετὰ τῶν περὶ αὐτόν [7]). Τὸ δ' ἔθιμον τοῦ μοιράζειν κόλλυβα ἐθίζεται καὶ ἐν Ἀλβανίᾳ [8]).

Ἀνάλογος συνήθεια εἶναι ἡ *μακαρία*, οἶνος μετὰ διπύρων καὶ ἀρτίσκων [9]),

---

1) *Πρωτόδικος* σ. 17.

2) *Bybilakis* σ. 69.

3) [[Βλ. καὶ *Κοραῆ* Ἄτ. Δ', 706. Κατὰ τὸν *Κανελλάκην* (Χιακ. ἀνάλ. σ. 337) *ψυχοπίτα* καὶ *ψύτση*, «συνιστάμενον ἢ ἀπὸ πίττας ἢ ἄρτους, τυρόν, μέλι, ἐλαίας κ.τ.λ.» καὶ διανεμόμενον μετὰ τὴν κηδείαν]].

4) *Tournefort* Voyage du Levant τ. I σ. 193 ἑξ. *Théotoky* Détails sur Corfou σ. 54. [[Στολισμὸς κολλύβων: Ζωγρ. Ἀγ. Α', 382 λ. βαράκι. Πρβλ. καὶ δύο δημ. ᾄσματα περιγράφοντα τὸν στολισμὸν τοῦ δίσκου, τὸ ἓν παρὰ *B. Schmidt* Griech. Märchen, Sagen u. Volkslieder σ. 158 ἀρ. 17, τὸ δ' ἕτερον ἐν ΚΠ. Σύλλ. Η', 427 ἀρ. 21 καὶ τὴν ὑποσημείωσιν αὐτ., πρὸς δὲ καὶ τὸ δίστιχον παρὰ *Σταματιάδῃ* ἔνθ. ἀν. σ. 325]].

5) *Sonnini* Voyage en Gr. et en Turquie 1801 τ. II σ. 153.

6) *St. Sauveur* Voyage historique etc. dans les isles. An VII (1799) τ. II σ. 55—56.

7) Lois de Manou, livre XI, traduction Loiseleurs Deslongchamps σ.186—187.

8) *Hahn* Albanesische Studien τ. I σ. 151.

9) *Κοραῆς* εἰς *Ἡλιοδώρ.* Αἰθιοπικὰ τ. Β' σ. 75.

ἢ μετὰ τυρῶν καὶ ἄρτου [1]), διανεμόμενος ἐν ταῖς ἐκφοραῖς [2]). Ἡ λέξις εἶναι

---

1) *Πρωτόδικος* σ. 14. Πρβλ. καὶ *Ricaut* Hist. de l'église grecque 1710 σ. 298. «Enfin (μετὰ τὸν τελευταῖον ἀσπασμόν) chacun mange un morceau de pain, et boit un verre de vin, en souhaitant du repos à l'âme de leur ami, et de la consolation à la famille affligée»

2) [['Εν τῇ ἐπαρχίᾳ Κουρέντων βράζουν σῖτον εἰς λέβητας μεγάλους καὶ μοιράζουν αὐτὸν μετ' ἄρτου εἰς τοὺς πτωχοὺς παρὰ τὸν τάφον. 'Εν Τήνῳ κατὰ τὴν πρόθεσιν ἐν τῇ οἰκίᾳ εἷς τῶν συγγενῶν ἢ φίλων προσφέρει εἰς τοὺς περὶ τὸν νεκρὸν ὀλοφυρομένους συγγενεῖς τὸ λεγόμενον *θιάσο*, ἤτοι ἐκχύλισμα ὀρύζης καὶ ἀμυγδάλων, ἐπιπασσόμενον μὲ κανέλλαν καὶ παρατιθέμενον ἐντὸς κυπέλλων μετὰ τῆς δυνατῆς πολυτελείας, ὡς ἀναψυκτικόν· ἐν δὲ τοῖς χωρίοις, ἐνόσῳ ὁ νεκρὸς εὑρίσκεται ἐν τῇ οἰκίᾳ, οἱ φίλοι ἢ καί τινες τῶν συγγενῶν ἑτοιμάζουσιν ἐντὸς τοῦ μαγειρείου τὰ λεγόμενα *ξεροτήγανα*, ἤτοι λεπτὰ φύλλα ζύμης, τὰ ὁποῖα περιπτύσσουσι κυλινδροειδῶς καὶ τηγανίζουσι μὲ ἔλαιον, γεμίζουσι δ' ἐξ αὐτῶν κάνιστρα καὶ στέλλουσιν εἰς τὸ νεκροταφεῖον, ἔνθα μετὰ τὸν ἐνταφιασμὸν διανέμονται ἀνὰ ἓν εἰς τοὺς παρευρισκομένους *γιὰ τὸ συχώριο* (Κατ' ἀνακοίνωσιν Στυλιανῆς Καραλῆ). Καὶ ἐν Χίῳ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἑτοιμάζουσι τὰ λεγόμενα *φροῦτα*, εἴς τινα δὲ χωρία τὸ *ψυχοπίττι* (βλ. ἀνωτέρω σ. 351 σημ. 3) καὶ εἰς τὸ Πυργὶ *πιλάφι* λαδερόν, τὸ ὁποῖον προσφέρεται εἰς πάντας τοὺς κατοίκους (*Κανελλάκης* ἔνθ. ἀν.). Τὸ πιλάφι συνηθίζεται καὶ ἐν Ἀραβανίῳ καὶ ἄλλοις χωρίοις τῆς Καππαδοκίας (αὐτ. σημ. 1). Ὁμοίως ἐν Βουρδοὺρ τὸ διδόμενον εἰς τοὺς παρακολουθήσαντας τὴν κηδείαν *ψυχικὸ* συνίστατο ἐκ τεμαχίου ἄρτου μετὰ σταφίδων ἢ ἀπὸ πιλάφι (Ξενοφάν. Γ', 340). Ἅμα τῷ πέρατι τῆς ταφῆς, ἐν Μάνῃ, παρέχεται εἰς τοὺς παρακολουθήσαντας τὴν κηδείαν ἡ *πιάτα*, πλήρης βραστῆς φάβας, εἰς ἣν ἐμβάπτων ἕκαστος τεμάχιον ἄρτου *σχωρνᾷ* τὸν νεκρὸν (Λαογρ. Γ', 475—6). Ἐν Κύθνῳ δὲ γλύκασμα μετὰ ῥακῆς, τὸ «*συχώριο*» (*Βάλληνδα* Κυθν. σ. 114), κόκκοι βρασμένης κριθῆς καὶ οἶνος, «*τὸ ψωμὶ τοῦ πεθαμένου*», ἐν Θεσσαλίᾳ, κατὰ τὸν *Heuzey* ἐν Comptes rendus des séances de l'Académie des inscriptions et des belles-lettres 1868 IV, 226. Εἰς Γιάννιτσαν τῆς Καλαμάτας μετὰ τὴν ταφὴν διανέμονται εἰς τοὺς συνοδεύσαντας τὸ λείψανον ἐκ τῶν κομισθέντων κολλύβων καὶ οἴνου, ἂν δ' ὁ θανὼν ἦτο γέρων καὶ εὔπορος, χάλκινα κερμάτια (Κατ' ἀνακοίνωσιν Γ. Βελμάχου ἱερέως). Ὁμοίως ἐν Χίῳ μετὰ τὴν ταφὴν διανέμονται χρήματα, πρὸς δὲ ἄρτος, τυρὸς καὶ ἕτερα ἐδέσματα (*Πασπάτη* Χιακ. γλωσσάρ. σ. 223 λ. μακαριά. Βλ. καὶ σ. 394 λ. ψίχι), εἰς δὲ τὸ χωρίον Παρπαριὰ σοῦπα «μὲ κανένα συκαλάκι 'ς τὴ *μακαριὰ* τοῦ συχωρεμένου», ἄρτος καὶ «κανένα μεταλλικάκι» (Χιακ. Χρον. Α', 84), ἄρτος ἢ χρήματα εἰς τοὺς πτωχοὺς ἐν Λέσβῳ (*Georgeakis et Pineau* Folkl. de Lesbos σ. 321—2), χρήματα ὡς *μαρτυριάτικα* ἐν Συλάτοις Καππαδοκίας (*Φαρασοπούλου* Τὰ Σύλατα σ. 41). Κατὰ τὴν ἐκ τοῦ ναοῦ ἔξοδον ἄρτος καὶ οἶνος προσφέρεται ἐν Ῥόδῳ εἰς τοὺς παρισταμένους (*Μπιλιώτη-Κοτζιᾶ* Ῥόδος Β', 305). Εἰς τοὺς ἐπιστρέφοντας δ' εἰς τὴν οἰκίαν διανέμονται ἐκ κανίστρων σῦκα, ἄρτος, ὀπῶραι καὶ διάφορα γλυκύσματα, ἐν Ἀμοργῷ (*Γάσπαρη* Ἀμοργὸς σ. 73), σταφίδες, ἀμύγδαλα κ.τ.τ. ἐν Λευκάδι (ΚΠ. Σύλλ. Η', 428), ἄρτος, τυρός, ἢ ἐν καιρῷ νηστείας ἐλαῖαι καὶ οἶνος, ἐν Κύπρῳ, τοῦτο δὲ λέγεται *παρηγορκὰ* (*Σακελλαρίου* Κυπρ. Α', 738), καφὲς καὶ ῥακὴ ἐν Χίῳ (*Κανελλάκη* σ. 339), ἢ καφὲς καὶ οἰνόπνευμα ἐν Λιβισίῳ (Ξενοφάν. Δ', 237) κ. ἀ. *Μακάρια* ἐν Συλάτοις ἐκαλοῦντο τὰ διανεμόμενα φαγητὰ εἰς τοὺς κατοίκους τοῦ χωρίου κατὰ τὴν πρώτην Κυριακὴν μετὰ τὴν ταφήν, ὡς καὶ τὴν τεσσαρακοστὴν ἡμέραν (*Φαρασόπουλος* ἔνθ. ἀν.).—Ἀνάλογοι συνήθειαι ἄλλων λαῶν: Εἴς τινας δήμους τῶν κάτω Ἄλπεων φέρουσιν εἰς τὸ κοιμητήριον ἀσκὸν οἴνου, δι' οὗ κερνῶσι τοὺς παρευρεθέντας (*Nore* Coutumes, mythes et traditions des provinces de France σ. 11). Ἐν Escoussens (παρὰ τὰ Πυρηναῖα) εἰς κάλαθον θέτουσιν ἄρτον καὶ φιάλην οἴνου, ἃ μετὰ τὴν κηδείαν δίδουσιν εἰς τὸν πτωχότερον τῆς ἐνορίας (αὐτ. σ. 94). Διανομὴ τροφίμων ἐν Σαβοΐᾳ: Rev. hist. relig. 1910 τ. 62 σ. 342, εἰς πτωχοὺς ἐν Βελγικῇ: Bulletin de Folklore, Liège 1898 σ. 13. Διανομὴ ἄρτου εἰς τοὺς

ἀρχαία καὶ κατὰ τὸν Ἁρποκρατίωνα [1]) ἐσήμαινε τὰ νεωστὶ ἀληλεσμένα ἄλφιτα, μέλιτι ἀναδεδευμένα καὶ ἀσταφίσι καὶ χλωροῖς ἐρεβίνθοις μεμιγμένα, ἃ τοῖς τὰ ἱερὰ τελοῦσιν ἔνεμον. Παρὰ δὲ τοῖς χωρικοῖς, πλὴν τῶν ἄλλων, ἐπικρατεῖ ἡ συνήθεια τοῦ τελεῖν κρεωδαισίαν τὴν πλησιεστέραν ἐπίσημον ἑορτήν, τὴν ἐγγίζουσαν πρὸς τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν συμπληροῦται ἔτος ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ οἰκείου αὐτῶν, ὅτε φέρουσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν κρέας, ὀπτὸν συνήθως, καὶ ἄρτον εἰς τεμάχια ἐντὸς κανῶν, καὶ οἶνον καὶ διανέμουσι πᾶσι κοινῶς τοῖς συνεκκλησιασθεῖσιν, ἵνα συγχωρήσωσι τὸν τελευτήσαντα [2]).

Ὁ θάνατος ἐπὶ ξένης γῆς θεωρεῖται τὸ μέγιστον τῶν δυστυχημάτων. Πολλὰ δημοτικὰ ᾄσματα οἰκτείρουσι τὸν ἀποθνήσκοντα εἰς τὴν *ξενιτειάν*, ὅπου οὔτε προσηκόντως τελοῦνται τὰ ἐπικήδεια οὔτε αὐτὴ ἡ ταφὴ γίνεται ὡς πρέπει. Ἰδοὺ πῶς δύο τούτων ἐκφράζονται.

Παρακαλῶ σε, Κύριε μου, καὶ προσκυνῶ σε, Θέ μου,
τοῦ ξένου δός του ξενιτειὰ κι' ἀρρώστια μὴν τοῦ δίνεις,
τί ἡ ἀρρώστια θέλει στρώματα, θέλει προσκεφαλάδια,
θέλει μαννοῦλα 'ς τὸ πλευρό, γυναῖκα 'ς τὸ κεφάλι,
θέλει κι' ἀρσενικὸ παιδὶ κρυὸ νερὸ νὰ φέρνῃ.
'Γὼ τὸ εἶδα μὲ τὰ μάτια μου 'ς ἕναν ἀπεθαμμένον.
Τὸν πῆγαν καὶ τὸν ἔθαψαν σὰν τὸ σκυλὶ 'ς τὸν τάφο
δίχως θυμιάμα καὶ κερί, δίχως παπᾶ καὶ ψάλτη [3]).

καί :

Θέ μου, μεγαλοδύναμε, μεγάλο τ' ὄνομά σου !
τοῦ ξένου δός του ξενιτειά, κι' ἀρρώστεια μὴ τοῦ δίνεις·
γὴ ἀρρώστια θέλει στρώματα, θέλει προσκεφαλάδια,
θέλει μαννάδες κι' ἀδερφαῖς, ἀδέρφια κι' ἀξαδέρφια.
Νά εἶχα τὸν οὐρανὸ χαρτί, τὴ θάλασσα μελάνι,
γιὰ νά γραφα τὰ ντέρτια μου καὶ τὰ παράπονά μου.
Μὰ τί εἶδαν τὰ ματάκια μου, μὰ τί εἶδαν τὰ καϊμένα,
τοὺς ξένους πῶς τοὺς θάφτουνε, τοὺς ξένους πῶς τοὺς πᾶνε,
χωρὶς λιβάνι καὶ κερί, χωρὶς παπᾶ καὶ ψάλτη [4]).

πτωχούς : Arch. per le tradiz. popol. 1898 σ. 47. Προσφορὰ ἄρτων κατὰ τὰς κηδείας ἐνηλίκων ἐν Ἰταλίᾳ : Αὐτ. 1900 σ. 467. Ἄρτος καὶ οἶνος μοιραζόμενος κατὰ τὴν ταφήν, παρὰ τοῖς Ῥωμούνοις τῆς Τρανσυλβανίας : *W. Schmidt* Das Jahr und seine Tage σ. 41]].

1) *Ἁρποκρατίων* λ. Νεήλατα.

2) *Πρωτόδικος* σ. 17. [[Πρβλ. καὶ *Βάλληνδα* Κυθν. σ. 115. *Σταματιάδου* Ἰκαριακὰ σ. 114—5]].

3) [[*Kind* Anthol. σ. 140 ἀρ. 10]]. *Ζαμπελ.* Ἄσματα Δημοτικὰ σ. 726. *Passow* σ. 249 ἀριθμ. 341.

4) *Χασιώτη* Συλλογὴ τῶν κατὰ τὴν Ἤπειρον δημοτ. ᾀσμάτων σ. 86 ἀρ. 21. [[Βλ. καὶ *Μανούσου* Τραγ. ἐθν. Β', 70. 85. *Passow* σ. 271 ἀρ. 385. *Ἀραβαντινοῦ* Δημ. ᾀσμ. Ἠ-

Ὅταν τις ἀπέθνησκεν εἰς ξένην χώραν, πρώτιστον τῶν συγγενῶν καθῆκον ἐνομίζετο ἡ ἀνακομιδὴ τῶν ὀστῶν τοῦ τεθνεῶτος, ἢ καὶ αὐτοῦ τοῦ πτώματος ἡ εἰς τὴν πατρῴαν γῆν μετακόμισις, ἐὰν ἡ χώρα, ἐν ᾗ ἀπέθανεν, ἀπεῖχεν ὀλίγον διάστημα. Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ ἀποθνήσκοντες, ὡς ἐνθερμοτέραν εὐχὴν τὴν εἰς τὴν πατρίδα ταφὴν αὐτῶν ἐξέφραζον.

Δημήτριος ὁ Χαριτόπουλος, Ἕλλην ἐκ Στερεᾶς Ἑλλάδος γράφων ἐν Ζακύνθῳ (7 Ἰουνίου 1708) τὴν διαθήκην του, ἀπευθύνει τὰς ἑξῆς παρακλήσεις πρὸς τὸν ἀδελφόν του: «Καὶ ἂν δώσῃ ὁ Πανάγαθος καὶ πανοικτίρμονας Θεὸς νὰ ἐλευθερωθῇ τὸ δυστυχισμένο γένος μας ἀπὸ τὸν τρομερό, καὶ ἀπάνθρωπο, καὶ ἀντίχριστο, καὶ ἀνελεήμονον Ἀγαρηνόν, νὰ ξεθάψῃ τὰ κόκκαλά μου, καὶ τὰ κόκκαλα τοῦ μακαρίτου ἀδερφοῦ μας Φιλοθέου, ποῦ τὰ ἔχω κρυμμένα μὲ μία σακκούλα ᾽ς τὴ σπηλιά, ποῦ ἐγνωρίζει, καὶ νὰ τὰ θάψῃ μαζὶ καὶ κοντὰ ᾽ς τὰ κόκκαλα τῶν γονιῶν μας εἰς τὴν ἐκκλησιὰ τῆς πατρίδος μας· μὰ τὸ ξαναλέγω, ᾽σὰν ἐλευθερωθῇ, καὶ ὄχι τώρα ποῦ εἴμαστε σκλάβοι. Καὶ ἂν κάμῃ ἔτσι νἄχῃ τὴν εὐχὴ τοῦ Φιλοθέου καὶ ἐμένα, ἀλλέως τὴν κατάρα μας· γιατὶ ἔτσι μὲ ὥρκισε ᾽ς τὸ Εὐαγγέλιο ὁ μακαρίτης Φιλόθεος ὡσὰν ἐξεψύχου» [1]). Ἔν τινι δημοτικῷ ἀνεκδότῳ ᾄσματι τῆς Μάνης, μήτηρ τις λέγει πρὸς τὴν κόρην της· Προτιμῶ νὰ ξενιτευθῇς, καὶ εἰς ξένην νὰ ταφῇς χώραν, ἢ νὰ κάμω ὅ,τι θέλεις·

Καλλί᾽ ἔχω νὰ ξενιτευθῇς,
κι᾽ ἀλλοῦθε νὰ ξενοθαφτῇς,
παρὰ νὰ τὸν εἰδώξουμε
τὸν ξέν᾽ ἀπὸ τὸ σπίτι μας.

Ἐν γένει δὲ εὑρίσκομεν τοιαύτας ἰδέας ἐπικρατούσας παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι [2]) καὶ τοῖς Ἑβραίοις [3]).

πείρ. σ. 207 ἀρ. 344. Ζωγρ. Ἀγ. Α΄ σ. 184 ἀρ. 10. σ. 311 ἀρ. 37. *Πασαγιάννη* Μανιάτικα μοιρολόγια σ. 171 ἀρ. 225]].

1) Χρυσαλλὶς τ. Γ΄ σ. 525. *Κ. Ν. Σάθα* Τουρκοκρατουμένη Ἑλλὰς 1869 σ. 411. Ὁ ποιητὴς Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης, δημοσιεύων τὴν διαθήκην ταύτην, λέγει: «Ἡ ὡς ἐκ θαύματος διασωθεῖσα διαθήκη τοῦ... Δημητρίου Χαριτοπούλου, περιουσία ἀνεκτίμητος καὶ πολιτικὸν Εὐαγγέλιον περιέχον ἐν τῇ ἁπλοϊκωτέρᾳ αὐτοῦ διατυπώσει τὸ σύμβολον τῆς ἐθνικῆς πίστεως κλπ.» (Ἀθανάσης Διάκος 1867 σ. 163. 174—175. [[Ποιήματα 1891 Β΄, 358. 369—370. Βίος καὶ ἔργα 1908 Γ΄, 271. 280]]).

2) Κατὰ τὸν *Πλούταρχον* (Ἀγησίλ. 40) λακωνικὸν ἔθος ἦτο «τῶν μὲν ἄλλων ἐπὶ ξένης ἀποθανόντων αὐτοῦ τὰ σώματα κηδεύειν καὶ ἀπολείπειν, τὰ δὲ τῶν βασιλέων οἴκαδε κομίζειν». Οὕτω μετηνέχθη τὸ λείψανον τοῦ Ἀγησιλάου ἐξ Αἰγύπτου εἰς Σπάρτην (*Πλουτάρχ.* Ἀγησίλ. 40. *Corn. Nep.* Agesil. VIII, 7). Ἐπίσης τὸ τοῦ Φιλοποίμενος (*Πλουτάρχ.* Φιλοποίμ. 21. *Justin.* XXXII, i, 6 κέ.), τὰ ὀστᾶ τοῦ Κίμωνος (*Πλουτάρχ.* Κίμ. 19,4. *Ἡροδότ.* Ϛ΄, 103. *Παυσαν.* Α΄, κε΄, 11), τοῦ Θησέως (*Πλουτάρχ.* Θησ. 36. Κίμ. 8. *Διοδωρ. Σικελ.* Δ΄, 62), τοῦ Θεμιστοκλέους (*Θουκυδ.* Α΄, 138. *Πλουτάρχ.* Θεμιστοκλ. 32. *Nep.* Themist. X, 5), τοῦ Εὐμένους (*Πλουτάρχ.* Εὐμέν. 19. *Nep.* Eumen. XII, 4), Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ (*Πλουτάρχ.* Δημήτρ. 53) καὶ ἄλλων· τὸ αὐτὸ λέγεται παρ᾽ Ὁμήρῳ περὶ Σαρπηδόνος (Ἰλιάδ. Π, 666 κέ.).

3) «Ποιήσεις με ἐπ᾽ ἐμὲ ἐλεημοσύνην καὶ ἀλήθειαν, λέγει ὁ Ἰακὼβ τῷ Ἰωσήφ, τοῦ μή θάψαι με ἐν Αἰγύπτῳ· ἀλλὰ κοιμηθήσομαι μετὰ τῶν πατέρων μου, καὶ ἀρεῖς με ἐξ

Ἐτέλουν δὲ τακτικῶς καὶ τὰ μνημόσυνα τῶν οὕτως ἀποθνησκόντων· ὁ Fauriel μάλιστα ἀναφέρει ἔθιμόν τι, ὅπερ ἂν καὶ ἀρχαῖον φαίνεται [1]), δὲν εἶναι ὅμως ἤδη ἐν χρήσει. Ὅταν τις ἀποθάνῃ εἰς τὰ ξένα, λέγει οὗτος [2]), θέτουσιν ἐπὶ τῆς νεκρικῆς κλίνης ὁμοίωμά τι αὐτοῦ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἁρμόζουσι τινὰ τῶν ἐνδυμάτων τοῦ θανόντος· καὶ εἰς τὸ ὁμοίωμα ἐκεῖνο θρηνοῦσιν, ὡς θὰ ἐθρήνουν ἂν ἀληθὲς πτῶμα πρὸ αὐτῶν εἶχον [3]). Τὰ εἰς παρομοίας περιστάσεις ἐκφωνούμενα μοιρολόγια εἶναι πως τῶν ἄλλων θλιβερώτερα [4])· καὶ νομίζουσι μεγάλην δυστυχίαν, ὅταν συγγενής τις ἀποθάνῃ μακρὰν εἰς ξένην γῆν, διότι δὲν δύνανται νὰ περισυνάξωσιν ἡμέραν τινὰ τὰ λείψανά του, ὅπως εἰς τὸν κοινὸν τῶν πατέρων τάφον τὰ καταθέσωσιν. Ὅμοιον ἔθιμον ἀπαντᾷ καὶ παρ' Ἀλβανοῖς [5]).

Οἱ Ἕλληνες τρέφουσιν ἄκρον σεβασμὸν εἰς τὰ λείψανα τῶν προγόνων, καὶ μετ' ἐπιμελείας φυλάττουσιν αὐτὰ ἐν ἐπίτηδες σάκκοις μετὰ τὴν ἀνακομιδὴν [6]). Οἱ κάτοικοι τῆς Πάργας, ὅταν ἡ ἀτυχὴς αὕτη πόλις ἐπωλήθη εἰς τὸν

Αἰγύπτου, καὶ θάψεις με ἐν τῷ τάφῳ αὐτῶν» (Γένεσ. ΜΖ', 29 κἑ. Βλ. καὶ ΜΘ', 29 κἑ. καὶ Ν', 21 : «καὶ συνανοίσατε τὰ ὀστᾶ μου ἐντεῦθεν μεθ' ὑμῶν»).

1) Ὅμοιον ἴσως εἶναι τὸ ἀρχαῖον τῶν κενοταφίων ἔθιμον, καὶ τῆς προθέσεως τῶν ὀστῶν· «ἐπεὶ δ' ἐκομίσθη τὰ ὀστᾶ τοῦ «ἀδελφοῦ, οὐ *προὔθετο*, οὐδ' ἔθαψεν», λέγει ὁ *Ἰσαῖος* (π. Ἀστυφίλου κλήρου α', 7).

2) *Fauriel* Chants populaires de la Grèce τ. I σ. XL.

3) [[Βλ. καὶ *Π. Γ. Μακρῆ* Τὸ Κατιρλί σ. 100. Πρβλ. ΚΠ. Σύλλ. ΙΘ', 243 καὶ τὴν ἀνωτέρω σ. 333, 10 παρατιθεμένην σημασίαν τῆς λ. *ξόδια* ἐν Ἀμοργῷ. Ὁ ἐν τῇ Ἐθνικῇ Πινακοθήκῃ πίναξ τοῦ Νικηφόρου Λύτρα «Ψαριανὸ μοιρολόγι» παριστᾷ τοιαύτην σκηνήν]].

4) [[Βλ. *Βάλληνδα* Κυθν. σ. 115. Πρβλ. καὶ αὐτοσχέδιον μοιρολόγι Νισύρου ἐν Ζωγρ. Ἀγ. Α', 408—9 ἀρ. 2]].

5) *Hahn* Albanesische Studien τ. I σ. 152.

6) Ἡ ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων, ἤτοι ἡ τῶν ὀστῶν ἐκ τοῦ τάφου ἀνόρυξις, γίνεται συνήθως μετὰ τὴν λῆξιν τριῶν ἐτῶν ἀπὸ τῆς ταφῆς, καὶ κοινῶς λέγεται *ξέχωσμα* καὶ *ἄνοιγμα* (*τὸν ξεχώσανε τὸν νεκρό*). [[Ἐν Λέσβῳ ἐνίοτε καὶ μετὰ παρέλευσιν διετίας (*Georgeakis et Pineau* Folkl. Lesbos σ. 322· βλ. καὶ σ. 346). Ἐν Μάνῃ μετὰ πάροδον ἔτους (Λαογρ. Γ', 476), ἐν δὲ Νισύρῳ μετὰ ἓν ἔτος καὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας (*Γ. Παπαδοπούλου* Γεν. περιγρ. Νισύρου σ. 70—71). Ἐν Βουρδοὺρ ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων ἐγίνετο μόνον ὁσάκις ἐπρόκειτο νὰ ἐνταφιασθῇ ἐν τῷ αὐτῷ τάφῳ ἕτερος νεκρός (Ξενοφάν. Γ', 342)]]. Γίνεται δὲ ἡ ἀνόρυξις ἐπὶ παρουσίᾳ ἱερέως τινός, ὅστις φροντίζει περὶ τῆς ἐπιμελοῦς συλλογῆς τῶν ὀστῶν. Ταῦτα συλλέξαντες καὶ καθαρίσαντες τοῦ ἐπικολλήσαντος χώματος θέτουσιν ἐντὸς λευκοῦ ὑφάσματος καὶ μετ' αὐτοῦ ἐντὸς κιβωτίου ἐκ ξύλου κυπαρισσίνου, ἀφοῦ πρότερον πλύνωσι δι' εὐώδους μέλανος οἴνου, φέρουσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὅπου, τελεσθέντος μνημοσύνου, ἀσπάζονται πάντες οἱ συγγενεῖς τὸ κρανίον, καὶ τελευταῖον καταθέτουσιν αὐτὰ οὕτως ἔχοντα ἐν τῷ *κοιμητηρίῳ* (*Πρωτόδικος* σ. 17. 18) ἢ μᾶλλον *χωρευτηρίῳ*. [[*Κοιμητῆρι* ἐν Μακεδονίᾳ (*Abbot* Maced. Folkl. σ. 210), ἐν Νισύρῳ (*Γ. Παπαδόπουλου* ἔνθ. ἀν. σ. 71), ἐν Λέσβῳ (*Georgeakis et Pineau* σ. 322), ἐν Βουρδοὺρ (Ξενοφάν. ἔνθ. ἀν.) ὀνομάζεται ὁ τόπος, ἔνθα φυλάσσονται τὰ ἐκταφέντα ὀστᾶ]]. Ἐκεῖ δὲ παρατηροῦσιν ἐὰν ἀπεσυνετέθη καθ' ὁλοκληρίαν τὸ σῶμα ἢ οὔ, ἐξ οὗ, ὡς ἐν τοῖς περὶ Βρικολάκων εἴπομεν [[ἐν Ἰλισσῷ 1870 Β', 404]], ἐξάγουσι περὶ τῶν ἀρετῶν ἢ κακιῶν τοῦ θανόντος. [[Περὶ τῆς συνηθείας ταύτης βλ. καὶ τὰς ἑξῆς μαρτυρίας : *Ch. Swan* Journal of a Voyage up the Mediterranean, Lond. 1826 I, 191. *Abbott* ἔνθ. ἀν. σ. 210 κἑ. Λαογρ. Γ',

Ἀλῆ πασᾶ ὑπὸ τῶν Ἄγγλων, ἔκαυσαν τὰ λείψανα τῶν πατέρων των, ὅπως μὴ ἀτιμασθῶσιν ὑπὸ τῶν Τούρκων· ἰδοὺ πῶς δημοτικόν τι ᾆσμα περιγράφει τὴν συγκινητικὴν ταύτην πρᾶξιν:

Βλέπεις ἐκείνη τὴ φωτιά, μαῦρο καπνὸ ποῦ βγάνει ;
ἐκεῖ καίγονται κόκκαλα, κόκκαλα ἀντρειωμένων,
ποῦ τὴν Τουρκιὰ τρομάξανε καὶ τὸ βεζίρη κάψαν.
Ἐκεῖ ναι κόκκαλα γονιοῦ, ποῦ τὸ παιδὶ τὰ καίει,
νὰ μὴν τὰ βροῦνε Λιάπηδες, Τοῦρκοι μὴν τὰ πατήσουν [1]).

Ὅτι τοιαῦτα αἰσθήματα ἐπεκράτουν καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐξάγομεν ἐκ τῶν γνωστοτάτων τοῦ Αἰσχύλου στίχων:

Ὦ παῖδες Ἑλλήνων ἴτε
ἐλευθεροῦτε πατρίδα.....
θήκας τε προγόνων [2]).

Τὸ πένθος ἐπὶ τῷ θανάτῳ συγγενοῦς (*θλῖψις*) διαρκεῖ πλειότερον ἢ ὀλιγώτερον χρόνον κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς συγγενείας, καὶ τὴν στοργήν, ἣν πρὸς αὐτὸν ἔτρεφον· συνήθως διαρκεῖ ἓν ἔτος διὰ τοὺς ἐγγυτέρω τῷ γένει ὄντας, ὡς γονεῖς, σύζυγον καὶ τέκνα, τρεῖς μῆνας διὰ τοὺς ἀπωτέρω, καὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας διὰ τοὺς φίλους καὶ σχετικούς [3]). Οἱ πενθοῦντες τρέφουσι μακρὸν τὸν πώγωνα [4]), καὶ μελανειμμονοῦ-

---

476—7. *Ἀρχελάου Σαραντίδου* Σινασός σ. 82. Ἀνακομιδὴ ὀστῶν παρ' ἄλλοις λαοῖς: *Abbott* σ. 213 κἑ. *Rochholz* Deutch. Glaube I, 219 κἑ. *H. Vischer* Religion bei den Naturvölkern I, 145. Zts. Ver. Volksk. 1902 σ. 15. Arch. f. Religionswiss. 1904 σ. 266. 1906 σ. 385 κἑ.]].

1) *Ugo Foscolo* Parga σ. 443. *Ζαμπέλ.* σ. 641. *[Ἀραβαντινοῦ]* Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου τ. Β' σ. 205. *Passow* σ. 168. ἀρ. 222. [[*Πολίτου* Ἐκλ. ἀρ. 9 Α]].

2) *Αἰσχύλ.* Περσ. 402. 405.

3) *Πρωτόδικος* σ. 17. *Vréto* Mél. néohell. σ. 36. [[Βλ. καὶ Χρυσαλλίδα Β', 264. *Abbott* Maced. Folkl. σ. 204. Μακρότατον καὶ αὐστηρότατον τὸ πένθος ἐν Ἀτταλείᾳ (*Δ. Ε. Δανιήλογλου* Περιήγησις εἰς τὴν Παμφυλίαν, Κων/πολ. 1855 σ. 173). Ἐπὶ πολλὰ ἔτη παρὰ τοῖς Νισυρίοις καὶ μάλιστα ταῖς γυναιξὶ (*Γ. Παπαδοπούλου* Γεν. περ. Νισύρου σ. 70). Ἐν Λέσβῳ τὸ πένθος διαρκεῖ ἐφ' ὅσον ὁ νεκρὸς παραμένει ἐν τῷ τάφῳ, ἤτοι δύο ἢ τρία ἔτη, μέχρι τῆς ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων (*Georgeakis et Pineau* ἔνθ. ἀν. σ. 322). Διάρκεια πένθους παρ' ἀρχαίοις: βλ. νόμον Γαμβρείου Μυσίας στ. 11—13 (CIG ἀρ. 3562. *Dittenberger* [2] ἀρ. 1219). *Iw. Müller* Gr. Privatalt. σ. 464 b. (β' ἐκδ. σ. 225—6)]].

4) [[Ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας δὲν ἐξυρίζοντο ἐν Ψαροῖς (Χρυσαλλ. ἔνθ. ἀν.). Καὶ ἐν Κύθνῳ (*Βάλληνδα* Κυθν. σ. 115), Μακεδονίᾳ (*Abbott* ἔνθ. ἀν. *Γουσίου* Πάγγ. σ. 64) κ.ἀ. δὲν ξυρίζονται, ἐν δὲ Βουρδοὺρ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας οὐδὲ ἔκειρον τὴν κόμην (Ξενοφάν. Γ', 340). Ἄλουστοι καὶ ἀκτένιστοι παραμένουσιν ἐν Ἰκαρίᾳ (*Σταματιάδου* Ἰκαριακὰ σ. 114) καὶ ἐν Στεμνίτσῃ (κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Κασιμάτη 1894). Ἐν Ἠπείρῳ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, κατὰ τὴν μαρτυρίαν *Γρ. Παλιουρίτου* (Ἀρχαιολ. ἑλλην. Β', 262), οἱ πενθοῦντες ἄφηνον μακρὰν τὴν κόμην, ἐκούρευον δὲ καὶ τὴν χαίτην τῶν ἵππων]]. Ὁ Λάκων Νικήτας Νηφάκης κατὰ τὴν [[προ]]παρελθοῦσαν ἑκατονταετηρίδα ζήσας, ἰδοὺ τί λέγει περὶ

σιν[1]), ὡς καὶ οἱ ἀρχαῖοι[2]), καὶ ὅλα τὰ ἔθνη σχεδὸν ἐποίουν καὶ ποιοῦσι[3]). Αἱ δὲ γυναῖκες καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦ ἔτους διαμένουσιν οἴκαδε, ἂν δὲ σπουδαία ἀνάγκη τύχῃ νὰ ἐξέλθωσιν, ἐξέρχονται διὰ μελανοῦ πέπλου κεκαλυμμέναι[4]), δὲν πορεύονται εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἀπέχουσι πάσης διασκεδάσεως, οὔτε ᾄσματα ψάλλουσαι[5]). Αἱ ἐσθῆτές των εἰσὶ μέλαιναι καὶ ἐν τῇ ἀτημελήτῳ

τῶν Μανιατῶν, ὅταν θέλωσι νὰ ἐκδικηθῶσι τὸν θάνατον φονευθέντος συγγενοῦς των:

Δὲν θέλουν νὰ ἀλλάξουσι, δὲν θέλουν νὰ πλυθοῦσι,
καὶ μήτε μπαρμπερίζονται ἂν δὲν δικαιωθοῦσι.
Τοὺς βλέπεις μὲ τὰ γένεια καὶ καταλερωμένους,
'σὰν βρικολάκους ἄγριους καὶ πάντ' ἀρματωμένους. ('Ιστορία τῆς Μάνης

ὅλης, στ. 259 κέ. ἐν *G. L. Maurer* Das Griechische Volk τ. III σ. 101). Καὶ ἐν Σερβίᾳ τὸ μὴ κείρεσθαι τὸν πώγωνα θεωρεῖται σημεῖον πένθους (*Dora d' Istria* Les femmes en Orient, βιβλ. III ἐπ. 2 τ. I σ. 207 μεταφρ. Αἰμ. Σκουζέ). [[Περὶ κουρᾶς τῆς κόμης καὶ ξυρίσεως τοῦ πώγωνος εἰς ἔνδειξιν πένθους παρ' ἀρχαίοις καὶ νεωτέροις λαοῖς βλ. *L. Sommer* Das Haar in Religion und Aberglauben der Griechen 1912 σ. 64 κέ. *Samter* Geburt, Hochzeit u. Tod σ. 179 κέ. *Waitz* Anthropol. III, 196. 387. *Andree* Enthnogr. Parallelen σ. 150—152. Ξύρισμα καὶ κούρευμα κατὰ τὸ ἐπέτειον μνημόσυνον παρὰ τοῖς Χεβσούροις τῶν Καυκασίων: Arch. f. Religionswiss. 1899 σ. 293]].

1) [['Εν Κόθνῳ αἱ μὲν στενώταται συγγενεῖς ἐνδύονται κατάμαυρα, αἱ δ' ἄλλαι ἓν τῶν ἐνδυμάτων φοροῦσι μαῦρον, ἢ τῆς κεφαλῆς, ἢ τοῦ λαιμοῦ, ἢ τῆς ποδιᾶς, ἐνῷ οἱ ἄνδρες μαυρίζουσι τῆς κεφαλῆς τὸ κάλυμμα, ἀποφεύγουσι δὲ τὰ ἀνοικτὰ χρώματα (*Βάλληνδας* ἔνθ. ἀν.). 'Εν Βουρδοὺρ τὸ τελείως μαυροφορεῖν δὲν ἦτο ἐν χρήσει, ἀπέφευγον δ' ὅμως καὶ ἐκεῖ τὰ ζωηρὰ χρώματα, αἱ δὲ γυναῖκες ἐκάλυπτον τὴν κεφαλὴν διὰ μαύρου κεφαλοδέσμου (Ξενοφάν. ἔνθ. ἀν.). 'Εν Λακκοβικίοις τῆς Μακεδονίας αἱ γυναῖκες καλύπτουσι πλέον τοῦ συνήθους τὸ πρόσωπόν των διὰ τῆς καλύπτρας, ἄνδρες δὲ καὶ γυναῖκες φέρουσι παλαιὰ ἐνδύματα κινοῦντα τὸν οἶκτον (*Γούσιος* ἔνθ. ἀν. καὶ ἐξ αὐτοῦ *Abbott* ἔνθ. ἀν.). 'Ανάλογον συνήθειαν ἐπικρατοῦσαν ἐν ταῖς νήσοις τοῦ Αἰγαίου κατὰ τὴν ΙΖ' ἑκατ., ὅτι δηλ. αἱ πενθοῦσαι μητέρες καὶ αἱ χῆραι δὲν ἤλλασσον ἐνδύματα καὶ ἐσώρρουχα, μέχρις ὅτου κατέπιπτον ταῦτα εἰς ῥάκη, ἀναφέρει ὁ ἰησουΐτης μοναχὸς *Robert Sauger* ἐν τῇ ἀνωνύμως ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθείσῃ Histoire nouvelle des anciens ducs et autres souverains de l'Archipel, Paris 1698 καὶ 1699 σ. 389. Καὶ ἐν Λιβισίῳ οἱ γονεῖς τοῦ θανόντος δὲν ἤλλασσον ἐνδύματα ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας (Ξενοφάν. Δ', 237)]].

2) [['Ιπποκράτ. Π. ἱερ. νόσ. σ. 589 Kühn]]. *Εὐριπ.* 'Ελέν. 1087. 'Ιφιγ. Αὐλ. 1438. 'Ισαῖος π. Νικοστράτου κλήρου 7. *Πλουτάρχ.* Περικλ. 38. [[Πρβλ. καὶ *Ιω. Müller* ἔνθ. ἀν. σ. 462 c. (β' ἐκδ. σ. 216)]]. Περὶ τῶν Ρωμαίων βλ. *Juvenal* X, 245. *Propert.* V, 7. 28. *Macrob.* Saturn. III, xv, 4. *Tacit.* Annal. III, 2. [[Περὶ τῶν Βυζαντινῶν βλ. *Κωνστ. Μανασσῆ* Παραμυθητικὸν ἐν Βυζ. Χρον. 1900 σ. 642. *Νικήτ. Χωνιάτ.* σ. 402 Bonn (κῶδ. 250 Μονάχ.: «καὶ τὴν στολὴν αὐτῆς εἰς μαῦρον μετήμειψεν ἱματισμόν»). *Νικηφ. Γρηγορ.* Εἰς τὴν ἁγ. Θεοφανὼ 7 σ. 29 Kurtz (λύπη ἐπὶ τῇ ἀπαιδίᾳ). Λευκὰ οἱ βασιλεῖς: βλ. *Παναρέτου* Χρονικὸν 29 ἐν Νέῳ 'Ελληνομν. Δ', 282]].

3) Πρβλ. *Carmeli* Storia di varj costumi sacri e profani dagli antichi fino a noi parvenuti 1761 τ. I σ. 207 κέ. βιβλ. I κεφ. 12. (Del vestir nero nella morte di alcuno). [[Βλ. καὶ *Waitz* ἔνθ. ἀν. I, 365. III, 196. Γενικῶς περὶ τοῦ μέλανος χρώματος ὡς πενθίμου βλ. Zs. Ver. Volksk. 1913 σ. 152]].

4) *Πρωτόδικος* σ. 17. [[Βλ. καὶ ἀνωτέρω σημ. 1]].

5) [[Βλ. *R. Sauger* ἔνθ. ἀν. *Π. Γ. Μακρῆ* Τὸ Κατιρλὶ σ. 101. Ξενοφάν. Γ', 340. *Abbott* ἔνθ. ἀν. Λαογρ. Γ', 476. 'Εν Στεμνίτσῃ τῆς Γορτυνίας «ὅταν κανένας παθαίνῃ συγ-

ἐνδυμασίᾳ των ἐκδηλοῦσι τὴν ψυχικὴν αὐτῶν θλῖψιν [1]). Τὴν τοιαύτην παρὰ ταῖς γυναιξὶ τῆς θλίψεως ἐκδήλωσιν ἄριστα εἰκονίζουσι τὰ ἑξῆς δημοτικῶν ᾀσμάτων τεμάχια:

Νὰ πῆτε τῆς ἀγάπης μου, τῆς ἀγαπητικῆς μου,
νὰ μὴν ἀλλάξῃ τὴ Λαμπρή, 'ς τὴν ἐκκλησιὰ μὴν πάῃ,
νὰ μὴν τὰ πλέξῃ τὰ μαλλιά, νὰ μὴν τὰ ῥήξῃ πίσω,
νὰ μὴν τὰ βάλῃ τὰ φλωριά, νὰ μὴν τὰ καμαρώσῃ,
γιατ' εἶναι ὁ Μῆτρος ἄρρωστος καὶ θέλει νὰ πεθάνῃ [2]).

καί:

Ν' ἀγκουρμαστῶ τὴ Λούκαινα, τὴ μαύρη τὴν Διαλέττα,
πῶς κλαίει, πῶς μοιριολογᾷ, πῶς χύνει μαῦρα δάκρυα.
Σὰν τὴν τρυγόνα χλίβεται, σὰν τὸ παπὶ μαδιέται,
σὰν τοῦ κοράκου τὰ φτερὰ μαυρίζ' ἡ φορεσιά της [3]).

καί:

Τοὺς κλαῖνε χώραις καὶ χωριὰ τοὺς κλαῖνε βιλαέτια,
τοὺς κλαίγ' ἡ τσούπρα τοῦ παπᾶ, αὐτὴ ἡ μαυροματοῦσα,
αὐτ' ἡ φεγγαρομέτωπη καὶ χαμηλοβλεποῦσα,
μὲ τὰ μαλλάκια ξέπλεγα, τὰ χέρια σταυρωμένα.
Σὰν τὴν τρυγόνα θλίβεται, σὰν τὸ παπὶ μαδιέται [4]).

καί:

Νὰ μὴν ἀλλάξῃ τὴ Λαμπρὴ καὶ τὰ φλωριὰ μὴ βγάλῃ [5])
καὶ νὰ μὴν πλέξῃ τὰ μαλλιὰ 'ς τὴν ἐκκλησιὰ μὴν πάγῃ [6]).

Συνήθεις δὲ ἐκφράσεις

Σὰν τοῦ κοράκου τὸ φτερὸ μαυρίζ' ἡ φορεσιά της [7])

καί:

Σὰν περδικούλα (ἢ τρυγόνα) θλίβεται καὶ σὰν παπὶ μαδιέται [8]).

Ἐν Κρήτῃ ὅμως καὶ ἐν πολλαῖς ἄλλαις τοῦ Αἰγαίου πελάγους νήσοις κεί-

---

γενής, δὲν πάει 'ς τὴν ἐκκλησιὰ ἕως νὰ περάσουν 40 ἡμέραις» (παρὰ Κ. Κασιμάτη ἐξ ἀνακοινώσεως μαθητοῦ 1894). Ἀσιτία τῶν πενθουσῶν ἐπὶ τριήμερον ἐν Νισύρῳ (*Γ. Παπαδόπουλος* ἔνθ. ἀν.)]].

1) [[Ῥυπαρότης ἐνδύματος πένθους δηλωτικὴ εἰς δημώδη μοιρολόγια: «*καὶ βάλε τὰ χηριάτικα τὰ λεροφορεμένα*» (Ἠπείρου. ΚΠ. Συλλ. Η', 279). «*Χήρα, ποῦ κάθεσαι ψηλά, κατέβα παρακάτω | καὶ κάθησε 'ς τοῖς ἄσχημαις, 'ς τοῖς λεροφορεμέναις*» (*Παπαζαφειροπούλου* Περισυναγ. σ. 190, 2. *Λάσκαρη* Λάστα σ. 560, 2). Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 357, 1]].

2) *Passow* Carmina popularia σ. 123 ἀρ. 162. [[Βλ. καὶ Ἀρχ. νεωτ. ἑλλ. γλ. Α', β', 113 ἀρ. 14]].

3) *Passow* σ. 49 ἀρ. 55.

4) *Ζαμπελ.* σ. 661 ἀρ. 78. *Passow* σ. 140 ἀρ. 190.

5) Κακὴ γραφὴ ἀντὶ *βάλη*.

6) *Ζαμπελ.* σ. 640 ἀρ. 52. *Passow* σ. 28 ἀρ. 31.

7) *Ζαμπελ.* σ. 650. *Marcellus* Chants du peuple en Grèce τ. I σ. 180. *Fauriel* Chants popul. τ. II σ. 188. *Passow* σ. 189 ἀρ. 254. σ. 255 ἀρ. 350.

8) Αὐτ.

ρουσιν αἱ χῆραι τὴν κόμην, δι' ὃ καὶ ἡ ὑβριστικὴ προσφώνησις *κουρεμένη* θεωρεῖται καὶ βαρεῖα κατάρα [1]. Αἱ χῆραι δὲ καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἔκειρον τὴν κόμην, εἰς δήλωσιν πένθους [2].

Ἀρκεταὶ προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίαι συνδέονται μὲ τὰς περὶ νεκρῶν δοξασίας, ὧν ἱκανὰς ἐν τοῖς περὶ βρικολάκων ἐξεθέσαμεν [3]· ἐκτὸς τούτων, ἐν Ἀντιπάρῳ, ὅταν ἀποθάνῃ ἄνθρωπος, τὴν πρώτην, τὴν δευτέραν καὶ τὴν τρίτην ἡμέραν οὐδεὶς τολμᾷ νὰ πατήσῃ ἔξω τοῦ κατωφλίου εὐθὺς μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου μέχρι τῆς ἀνατολῆς [4], καὶ τοῦτο διότι νομίζουσιν ὅτι αἱ ψυχαὶ πλανῶνται τὴν νύκτα καὶ κακοποιοῦσιν ὅν τινα ἀπαντήσωσιν.

Ἐν Σύρᾳ πιστεύουσιν ὅτι δὲν *πηγαίνει σὲ καλὸ* ἅμα σκουπίσωσι τὴν οἰκίαν, ἐν ᾗ ἀπέθανέ τις, πρὶν ἢ παρέλθωσι τρεῖς ἡμέραι· τούτων δὲ παρελθουσῶν σκουπίζουσι καὶ θάπτουσι τὰ σαρώματα [5]. Ἐνῷ τοὐναντίον ἀλλαχοῦ εὐθὺς ἅμα ἐκφέρουσι τὸν νεκρὸν καθαρίζουσιν ὅλην τὴν οἰκίαν [6].

---

1) [[Περὶ τῆς προελεύσεως τῆς ὑβριστικῆς σημασίας τῆς λέξεως *κουρεμένη* πρβλ. Λαογρ. Σύμμ. Β', 339—340. Ἐν Ἠπείρῳ καὶ Ὀλύμπῳ ἡ χήρα λέγεται *κουριμαδιὰ* ἢ *κουρεμαδιὰ* (Βλ. *Χασιώτη* σ. 83 ἀρ. 18. *Οἰκονομίδου* Τραγ. τοῦ Ὀλύμπου σ. 32). Ἐν Κρήτῃ κείρει τὴν κόμην αὐτῆς καὶ ἡ μήτηρ τοῦ νεκροῦ· βλ. Ἐφημερίδα (Κορομηλᾶ) 22 Μαΐου 1894 σ. 2: «Ἐπάνω του [τοῦ νεκροῦ τοῦ δολοφονηθέντος Λιάπη] ἀδρανῆ ἐπέκειντο τὰ ὅπλα του καὶ τὰ *μαλλιὰ* τῆς Σφακιανῆς μητρός του, ἥτις κατὰ τὸ ἔθιμον τοῦ τόπου της ἐξέφρασε διὰ τῆς προσφορᾶς ταύτης τὸ βαθύτατον, τὸ ἀπελπιστικὸν πένθος». Ἐν Χιμάρᾳ ἡ μήτηρ, ἡ ἀδελφὴ καὶ ἡ σύζυγος τοῦ θανόντος κείρουσι τὴν κόμην μέχρι τοῦ μέσου τοῦ ὠτός, αἱ δὲ λοιπαὶ συγγενεῖς μέχρι τρίτης ἐξαδέλφης λύουσι τοὺς πλοκάμους των (Ζωγρ. Ἀγ. Α', 205). Περὶ τῆς συνηθείας τοῦ λύειν τὴν κόμην εἰς δήλωσιν πένθους μαρτυροῦσι καὶ δημώδη τινα ᾄσματα (Βλ. *Χασιώτ.* σ. 119 ἀρ. 45. Ἑστία 1890 Β', 401 6), ἐν δὲ Στερεᾷ Ἑλλάδι τὸ θηλ. *ξέπλεη* κατήντησε νὰ σημαίνῃ τὴν χήραν, καὶ κατάρα ἐκ τούτου *νὰ σὲ ἰδῶ ξέπλεη!* (*[Γ. Αἰνιὰν]* ἐν Ἀθηνᾷ Ναυπλίου 1831 σ. 79. Ἐφ. Φιλομ. 1859 ΙΖ', 994). Γενικῶς περὶ ἀποκοπῆς τῆς κόμης βλ. Rev. hist. relig. 1900 τ. 42 σ. 43 κἑ.]].

2) *Εὐριπίδ.* Ἑλέν. 1187—1188. [[*Φιλοστράτ.* ἐπ. 16 ἐν Epistol. gr. ed. Hercher σ. 473]].

3) [[Βλ. Ἰλισσὸν 1870 Β', 401 κἑ. 450 κἑ. Γ', 3 κἑ. καὶ τὸν ἀνέκδοτον Γ' τόμον τῶν Παραδόσεων]].

4) *Βάλληνδα* Τὸ ἐν Ὠλιάρῳ (Ἀντιπάρῳ) ἄντρον ἐν Πανδώρᾳ τ. Ζ' σ. 299.

5) Παρ' Α. Χούμη (ἐκ Σύρας).][Βλ. καὶ Ζωγρ. Ἀγ. Α', 216 § 86 (Σύμης). Arch. f. Religionswiss. 1914 σ. 499. Ἐν Τήνῳ δὲν σαρώνουν τὴν οἰκίαν μέχρι τῆς ἐπιούσης (Παρὰ Στυλιανῆς Καραλῆ 1888).

6) *Wachsmuth* Das alte Griechenland im neuen σ. 120. Τὸ ἔθιμον τοῦτο ἀναφέρει ὡς γινόμενον ἐν Ἀθήναις. [[Βλ. περὶ τοῦ ἐθίμου: *Samter* ἐν N. Jahrb. f. d. kl. Alt. 1905 XV, 39 κἑ. *Τοῦ αὐτοῦ* Geburt. Hochzeit u. Tod σ. 31 κἑ. Zs. Ver. Volksk. 1901 σ. 264 κἑ. *Fehrle* ἐν Hessische Blätter f. Volksk. 1912 XI, 216—7. Πρβλ. καὶ *Wuttke* Deutsch. Glaube σ. 465 (=*Prott-Ziehen* Leg. gr. sacr. II, 1 σ. 265). Arch. f. Religionswiss. 1914 σ. 490. 499]].

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΗ ΣΗΜΕΙΩΣΙΣ

[|*Βιβλιογραφία τῶν περὶ τῶν κατὰ τὴν τελευτὴν πραγματευθέντων.*

Γενικῶς περὶ τῶν κατὰ τὴν τελευτὴν ἐθίμων βλ. *Chateaubriand* Le Génie du Christianisme μέρ. Δ' βιβλ. α', κεφ. 10—12 (κηδεία)· βιβλ. β' (τάφοι). *A. de Gubernatis* Storia popolare degli usi funebri Indo-europei. Milano 1873. *Frazer* ἐν Journal of the anthropological Institute of Great Britain and Ireland τ. XV σ. 64—101 (περὶ τῶν ἐπικηδείων συνηθειῶν θεωρουμένων ὡς μαρτυριῶν τῶν πρώτων πνευματιστικῶν ἰδεῶν). *E. Samter* Antike und moderne Totengebräuche ἐν N. Jahrb. f. das klass. Altertum 1905 τ. XV σ. 34—45. *C. Fries* Zum antiken Totenkult αὐτ. σ. 623—4. *K. Καλλινίκου* Ἡ φροντὶς τῶν νεκρῶν ἐν τῷ Χριστιανισμῷ ἐν Ἐκκλησ. Κήρυκι 1914 τ. Δ' σ. 200—205. 240—245. 281—285. 358—363. 395—399. *Hastings* Encyclop. of Religion and Ethics τ. IV σ. 411—511 (Death and disposal of the Dead).

Παρ' ἀρχαίοις: Βλ. *Hermann-Blümner* Privataltertümer IV σ. 361 κἑ. *Iw. Müller* Griechische Privataltertümer σ. 461 c—464 c ([2] σ. 211-227). *Erw. Rohde* Psyche[1] σ. 200κἑ. [9] καὶ [10] I σ. 216 κἑ. *Körte* Εἴδωλον ἐν *Pauly-Wissowa* Realenc. V, 2084 κἑ. Πρβλ. καὶ *F. B. Jevons* Greek Law and Folk-lore ἐν Classical Review 1895 IX, 247—250 (ἐπεξήγησις διατάξεων νόμου Ἰουλίδος τῆς ἐν Κέῳ διὰ δεισιδαιμονιῶν γερμανικῶν προπάντων).

Νόμοι περὶ κηδειῶν: Λαβυαδῶν ἐν Δελφοῖς (*Dittenberger* Sylloge[2] ἀρ. 438. *Dareste* Inscriptions juridiques grecques II, 174 κἑ. ἀρ. 28. *Prott-Ziehen* Leges graec. sacrae II, 1 σ. 217 κἑ. ἀρ. 74). Ἰουλίδος τῆς Κέω (Ἀρχ. Ἐφημ. 1859 σ. 1837 κἑ. ἀρ. 3527—9. *Roehl* ICA ἀρ. 395. Inscript. juridiques I, 10 κἑ. ἀρ. II. *Dittenberger*[2] ἀρ. 877/8. [3] ἀρ. 1218. *Prott-Ziehen* II, 1 σ. 260 κἑ. ἀρ. 93). Γαμβρείου Μυσίας (CIG. ἀρ. 3562. Inscript. juridiques I, 18 κἑ. ἀρ. III. *Dittenberger*[2] ἀρ. 879. [3] 1219. *Prott-Ziehen* II ἀρ. 193).—Μαρτυρίας περὶ νόμων ἀρχαίων βλ. παρὰ *Dareste* Inscript. jurid. I σ. 12 κἑ.

Παρὰ Βυζαντινοῖς: Κωνστ. Πορφυρογεννήτου Ἔκθ. βασιλ. τάξ. Α', 60 σ. 275—6.

Εἰδήσεις καὶ περιγραφαὶ νεοελληνικῶν ἐθίμων: Ricaut Histoire de l' estat présent de l' Eglise grecque et de l' Eglise armenienne, traduite de l' anglais par M. de Rosemond, 1692 καὶ 1710 σ. 294—299. *Guys* Voyage littéraire en Grèce 1776 τ. I σ. 278—299. *Sonnini* Voyage en Grèce et en Turquie 1801 τ. II σ. 152—7. *Douglas* An essay on certain points of ressemblance between the ancient and modern Greeks, 1813 σ. 133—7. *Fauriel* Chants popul. de la Grèce 1824 τ. I σ. XXXVII—XLII. (Τὴν περιγραφὴν τοῦ Fauriel ἀκολουθεῖ καὶ ἡ *Dora d' Istria* Περὶ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ γυναικῶν Βιβλ. Ε', ἐπιστ. 6, τ. Α' σ. 341—2 μεταφρ. Αἰμιλίας Σκουζέ). *Pouqueville* Voyage en Grèce 1827 τ. VI σ. 146—7. (Ἐκ τοῦ *Pouqueville* μετάφρ. *Braun* Wanderungen in Griechenland 1842 τ. II σ. 52—55). *Ukert* Bilder von Griechenland 1833 σ. 276—282. *Bybilakis* Neugriechisches Leben, 1840 σ. 63—70. Ausland 1841 σ. 93—4 (Einiges über Feste und Festlichkeiten in heutigen Griechenland. 3. Leichen- und Regräbnisfeierlichkeiten). *Λευκίου* Ἀνατροπὴ 1843 σ. 30—32. *Marino Papadopoulo-Vrèto* Mélanges néohelléniques 1856 σ. 27—37. Ausland 1859 σ. 1151—2 (Ritus bei den Regräbnissen der jetzigen Griechen). *I. Πρωτοδίκου* Περὶ τῆς παρ' ἡμῖν ταφῆς μετὰ σημειώσεων καὶ παραβολῶν πρὸς τὴν ταφὴν τῶν ἀρχαίων, Ἀθ. 1860. *Mathieu* La Turquie et ses différents peuples 1862 τ. II σ. 113—5. *Wachsmuth* Das alte Griechenland im neuen 1864 σ. 105—114. 117—125. *Zecchini* Quadri della Grecia moderna [2] 1866 σ. 273—296 (XV. Dei funerali greci). *O. Ernst* Neugriechische Familien- und Kirchenfeste ἐν Unsere

Zeit 1881 τ. II σ. 619—621. *E. M. Edmonds* Notes on greek Folk-lore: Burial Customs ἐν Folklore-Journal 1884 τ. II σ. 168—171. *Ἠλιακοπούλου* Νεκρικαὶ τελεταὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ τοῖς νεωτέροις Ἕλλησι ἐν Παρνασσῷ 1893 τ. ΙΕ' σ. 841—7. *W. Miller* Greek Life in town and country. Lond. 1905 σ. 95—6. *Deschamps* La Grèce d' aujourd' hui σ. 327.

Κατὰ τόπους: R. Kleinpaul Οἱ νεκροὶ τῶν Ἀθηνῶν ἐν Ἑστίᾳ 1882 τ. ΙΓ' σ. 97—100. *H. Belle* ἐν Le Tour du Monde 1877 τ. 33 σ. 123 (Κηδεία ἐν Λεβαδείᾳ· σ. 121 εἰκών). *Π. Παπαζαφειροπούλου* Περισυναγωγή σ. 181—9 (Γορτυνίας). *Κουκουλὲ* Οἰνουντιακὰ σ. 101—2. *Dimo et Nicolo Stephanopoli* Voyage en Grèce. Paris, an VIII (1800) τ. II σ. 33—6 (Μάνης). *Α. Κ. Ζαφειρακοπούλου* Ἔθιμα τῆς κηδείας ἐν Μάνῃ ἐν Λαογρ. Γ', 473—7. *Saint-Sauveur* Voyage historique, littéraire et pittoresque dans les isles. Paris, an VIII (1800) τ. II σ. 49—56 (Ἑπτανήσου). *Théotoky* Détails sur Corfou σ. 42 (101. 264). 65—7. *Α. Λασκαράτου* Ἡ διαθήκη μου ἐν Ποιητικῷ Ἀνθῶνι Ζακύνθου 1886 τ. Α' σ. 1—4 (ἀναφέρονται ἔθιμά τινα κατὰ τὴν τελευτὴν ἐν Κεφαλληνίᾳ[;]). *A. Papadopulo-Vreto* Memorie su di alcuni constumi degli antichi Greci tuttora esistenti nell' isola di Leucade, 1825 σ. 39—49. *Ι. Ν. Σταματέλος* ἐν ΚΠ. Συλλόγῳ 1874 τ. Η' σ. 428. *Ἀθ. Κάρμα* Περὶ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων τοῦ χωρίου Σεβεδίκου τῆς ἐπαρχίας Δωρίδος ἐν Ἐπιθεωρήσει πολιτικῇ καὶ φιλολογικῇ 1882 τ. Γ' σ. 59. *Β. Βήκα* Ἔθιμα παρὰ τοῖς Βλαχοφώνοις (τῆς Πίνδου). Κατὰ τὴν ταφὴν νεκροῦ ἐν Λαογρ. Ϛ', 186—7. *Ι. Λαμπρίδου* Ζαγοριακὰ 1870 σ. 191—202. *Ἀλεξ. Γεωργίτση* Ἤθη, ἔθιμα κλπ. Χιμαραίων. Ἔθιμα ἐπὶ θανάτῳ ἐν Ζωγρ. Ἀγῶνι 1891 τ. Α' σ. 205—6. *Ἰω. Μιχαὴλ* Μακεδονικά, Ἑρμούπ. 1879 σ. 17—22. *G. F. Abbott* Macedonian Folklore σ. 192—215. *Ἀστ. Δ. Γουσίου* Ἡ κατὰ τὸ Παγγαῖον χώρα. Λακκοβηκίων τοπογραφία, ἤθη, ἔθιμα καὶ γλῶσσα, Λιψία 1894 σ. 62—4. *Ἰω. Κ. Δρακιώτου* Ὁ Κώνωψ Ὀλύμπου καὶ Μακεδονίας 1870 σ. 85—9 (Λιτοχώρου· ἐμμέτρως). *Κ. Ν. Χατζοπούλου* Ἡ ἐπαρχία 40 Ἐκκλησιῶν ἐν Θρᾳκικῇ Ἐπετηρίδι 1897 ἔτ. Α' σ. 196. *Α. Χουρμουζιάδου* Περὶ ἀναστεναρίων. Κ/πολις 1874 σ. 25—6 (Σωζουαγαθοπόλεως). *Βλ. Γ. Σκορδέλη* Ἀνάλεκτά τινα περὶ τῆς ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως ἐν Πανδώρᾳ 1861 τ. ΙΑ' σ. 419. *Ἰω. Νικολάου* Ἡ Ὀδησσός (Βάρνα). Ἐν Βάρνῃ 1894 σ. 232—6. — *Βαλληνδα* Κυθνιακά, Ἑρμούπολις 1882 σ. 118—5. *Zallony* Voyage à Tine 1809 σ. 120—123. *Tournefort* Relation d' un voyage du Levant, Paris 1717 τ. I σ. 126—130 (Μήλου). 130—131 (Μυκόνου). *Γαβαλᾶ* Περὶ τῆς νήσου Σικίνου, 1885 σ. 44. *Εὐστρ. Ι. Δράκου* Ἔθιμα συγχρόνων Ἑλλήνων. Ε'. Αἱ κηδεῖαι ἐν Νεολόγῳ Κ/πόλεως 9 Ἰουνίου 1889 (Μοσχονησίων). *Rouse* ἐν Folklore 1896 τ. VII, 145 (Λέσβου). *Georgeakis et Pineau* Le folk-lore de Lesbos, 1894 σ. 321—2. *Κανελλάκη* Χιακὰ ἀνάλεκτα 1890 σ. 335—341. *Κ. Ν. Παπάδη* Ἐντυπώσεις ἐκ Παρπαριᾶς (Χίου) ἐν Χιακοῖς Χρονικοῖς *Κ. Ἀμάντου* 1911 τεῦχ. Α' σ. 84. *Ἐπ. Ι. Σταματιάδου* Ἰκαριακά, Σάμος 1893 σ. 113—5. *Μ. Η. Μαλανδράκη* Ἤθη καὶ ἔθιμα ἐν Πάτμῳ. Περὶ τῶν κηδειῶν καὶ τῶν μνημοσύνων ἐν Δελτίῳ Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρείας Γ', 337—8. *Οἰκονομοπούλου* Λεριακὰ 1888 σ. 85 κἑ. *Γ. Παπαδοπούλου* Γενικὴ γεωγραφικὴ καὶ ἱστορικὴ περιγραφὴ ἀρχαία καὶ νεωτέρα τῆς νήσου Νισύρου 1909 σ. 69—71. *Δημοσθ. Χαβιαρᾶ* Συμαϊκά. Α', 5. Τὰ κατὰ τὴν τελευτὴν ἐν Ζωγρ. Ἀγῶνι 1891 τ. Α' σ. 216—7 (πρὸ πάντων προλήψεις). *Σ. Ν. Σταματάκη* Ἀλληλογραφία ἐκ Κρήτης ἐν Ἄστει 25 Ἰουνίου 1896 σ. 4 (κηδεία πολεμιστοῦ θανόντος ἐν μάχῃ, ἐν Κρήτῃ). *Γ. Λουκᾶ* Φιλολογ. ἐπισκέψεις τῶν ἐν τῷ βίῳ τῶν νεωτέρων Κυπρίων μνημείων τῶν ἀρχαίων. Ἀθ. 1874 τ. Α' σ. 96—9. *Ἀθ. Α. Σακελλαρίου* Τὰ Κυπριακά. Ἀθ. 1890 τ. Α' σ. 736—9. *Magda H. Ohnefalsch-Richter* Griechische Sitten und Gebräuche auf Cypern. 1913 σ. 243—5. *Α. Α. Παπαδοπούλου* Ὁ ὑπόδουλος Ἑλληνισμὸς τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος 1919 σ. 130—132 (Πόντου). *Π. Γ. Μακρῆ* Βιθυνικαὶ σκιαγραφίαι. Τὸ Κατιρλὶ καὶ αἱ πέριξ αὐτοῦ κῶμαι. Κ/πολις 1888 σ. 99—101. *Ch. Swan* Journal of a voyage up the Mediterranean, Lond. 1826 τ. I σ. 219—222 (Σμύρνης). *Παρ. Ἐλευθερίου* Πραγματεία περὶ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων τῆς κωμοπόλεως Λιβισίου κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους. Ε'. Ἔθιμα ἐν τῷ θανάτῳ ἐν Ξενοφάνει

1907 τ. Δ' σ. 236—8. *Κλ. Ἰατρίδου* Τὰ κατὰ καὶ μετὰ θάνατον ἐν Βουρδουρίῳ ἄλλοτε καὶ νῦν ἐν Ξενοφάνει 1906 τ. Γ' σ. 335—342. *Σ. Φαρασοπούλου* Τὰ Σύλατα, Ἀθ. 1895 σ. 41. *Ι. Σαραντίδου Ἀρχελάου* Ἡ Σινασός, Ἀθ. 1899 σ. 81—2.

Ἄλλων λαῶν : Ἀλβανῶν : *Hahn* Albanesische Studien 1853 τ. I σ. 150—2. Ρωμούνων : *Ad. Flachs* Rumänische Hochzeits- und Totengebräuche. Berlin 1899]].

ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ ΚΑΙ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ

Σελ. 4 σημ. 1 στ. 3 πρόσθες : [[=Λαογρ. Σύμμ. Β', 292]].
» 11 » 1 » 17 γράφε : χοιρογρύλλου ἦχον
» 32 » 12 εἰς τὸ τέλος πρόσθες : [[*Carnarvon* Reminiscences of Athens and the Morea σ. 56. *Pasqualigo* Proverbi veneti σ. 215 : «Quando l' arco celeste tra al rossin, poco formento e molto vin ; se 'l tra al verde e al zalin, assà ogio e poco vin»]].
» 33 » 6 πρόσθες : [[*W. Menzel* Mythologische Forschumgen σ. 241 (Die Mythen des Regenbogens)]].
» 34 στ. 14 πρόσθες : [[τόξον τοῦ Ἴνδρα (*W. Menzel* ἔνθ. ἀν. σ. 237. 260)]].
» 42 » 14 γράφε : scirocco
» 42 σημ. 3 πρόσθες : [[*A. Maidhof* ἐν Glotta 1919 X, 9]].
» 42 » 4 » : [[*Καλλιμ.* Ὕμν. Ἀρτ. 114 : «Βορέαο κατᾶιξ». Βλ. καὶ *Roscher* Hermes σ. 19. 20]].
» 45 » 3 στ. 3 πρόσθες : Πρβλ. καὶ στ. 869 κέ.
» 46 » 4 εἰς τὸ τέλος πρόσθες : [[Βλ. καὶ *Baumeister* Denkmäler III, 2117 κέ. *Roscher's* Lex. I, 803, 2 κέ.]].
» 48 » 5 πρόσθες : [[Ἄγριος βορέας : *Roscher's* Lex. I, 808]].
» 49 » 5 ἐν ἀρχῇ πρόσθες : [[Νότος ὡς νεανίας ἐν τῷ ὡρολογίῳ Κυρρήστου· ἄλλαι νεανικαὶ μορφαὶ ἀνέμων : *Baumeister* Denkm. III, 2115 κέ.]].
» 51 στ. 5 γράφε : μειλίγματα
» 69 σημ. 7 στ. 3 γράφε : vulg. II σ.
» 77 στ. 9 γράφε : ἅτινα ἐθύοντο
» 81 σημ. 1 εἰς τὸ τέλος πρόσθες : [[Πρβλ. καὶ Λαογρ. Α', 389 σημ. 1. Βλ. καὶ *Π. Γνευτοῦ* Τραγούδια δημοτικὰ τῆς Ῥόδου 1926 σ. 34—5]].
» 85 » 3 πρόσθες : [[Πρβλ. *Πολύαιν.* Β', 15]].
» 86 στ. 13 γράφε : ἕκτῳ δὲ τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ Ε'.
» 86 σημ. 3 πρόσθες : [[*Λέων Γραμματ.* σ. 184 Bonn]].
» 95 στ. 25 γράφε : κατὰ τὴν Bent
» 96 » 20 » : δι' ὑποκαμίσου
» 96 » 22 » : *προσκελλημένα* (τὰ διασκελισθέντα)
» 97 » 30 » : Κατσανοχώρια
» 98 » 26 » : τσάτζαλου
» 113 » 1 » : 12. *Σάμος*.

Σελ. 120 στ. 13 γράφε : κάτι τι ἀπ' ἐπάνω

» 121 » 31 » : νὰ μοῦ εἰπῇ

» 149 » 3 » : ἡ ὕβρις

» 149 σημ. 6 στ. 1 γράφε : 198. «Ὄντα

» 153 στ. 5 γράφε : ὅποιας βγάλουμε

» 161 σημ. 4 στ. 3 γράφε : Λαογραφ. Γ'

» 162 στ. 2 γράφε : ὠμοπλατοσκοπία

» 165 » 17 » : [[προ]]παρελθόντος.

» 207 σημ. 4 εἰς τὸ τέλος πρόσθες : Περὶ τούτου ὅμως βλ. κατωτέρω σ.229.

» 208 στ. 3 γράφε : ἀρχαιότητα· *ἔνθα σε,*

» 210 » 16 καὶ 17 γράφε : *ντουφεκίσῃ.*

» 212 » 11 γράφε : ἠλακάτην

» 212 σημ. 5 στ. 1 γράφε : ἠλακάτης

» 213 » 2 » 17 » : κατιμέρια.

» 214 » 1 » 1 μετὰ τὸ : σ. 735 πρόσθες : Ὅτι οὐχὶ πρὸς τὴν λεχώ, ἀλλὰ πρὸς τὸ στοιχειὸ τοῦ σπιτοῦ ἀποτείνεται ἡ μαῖα, ζητοῦσα τὸν ἐξευμενισμὸν αὐτοῦ, βλ. Λαογρ. Σύμμ. Β' σ. 246 καὶ σημ. 5. 250. *Νοικοκύρηδες τοῦ σπιτιοῦ* καλοῦνται καὶ ἐν Ἀραχόβῃ καὶ Μακεδονίᾳ τὰ στοιχειὰ τοῦ οἴκου (βλ. *Πολίτου* Παραδ. σ. 1074).

» 214 σημ. 9 στ. 2 γράφε : *Θεοφρ.* ΙϚ'.

» 215 στ. 11 γράφε : ubera

» 215 » 25 μετὰ τὸ : (Λέσβου). πρόσθες : *Σταματιάδου* Σαμιακὰ Ε', 198—203. *Μαλανδράκη* Ἤθη καὶ ἔθιμα ἐν Πάτμῳ ἐν ΔΙΕ Γ', 336.

» 216 » 2 μετὰ τὸ : (Σύμης). πρόσθες : *Εὐστρ. Ι. Δράκου* Ἔθιμα συγχρόνων Ἑλλήνων Γ'. Ἡ γέννησις ἐν Νεολόγῳ Κ/πόλεως 8 Ἰουνίου 1889 (Μοσχονησίων).

» 219 » 8 γράφε : Β', 246. 300, 5.

» 220 » 24 » : Β', 300, 5 καὶ ἀνωτέρω σ. 206, 5.

» 232 σημ. 1 στ. 19 γράφε : τ. III σ. 39.

» 233 » 3 στ. 13 μετὰ τὸ : 352 κέ. πρόσθες : *Schrader* Reallex. d. indogerm. Altert. λ. Heiratsalter.

» 236 » 2 στ. 3 πρόσθες : Ἐν Μακεδονίᾳ : *Μιχαὴλ* Μακεδονικὰ σ. 2.

» 240 » 1 στ. 3 γράφε : Alterth.^{2} II,

» 240 » 3 εἰς τὸ τέλος πρόσθες : *Wescher - Μανωλακάκη* Δωρ. Ψήφ. Καρπ. σ. 56.

» 247 » 3 στ. 7 γράφε : *ξετελέματα.*

» 251 » 6 στ. 11 » : Πάγγαιον σ. 59. 60

» 255 » 2 εἰς τὸ τέλος πρόσθες : [[Πρβλ. Λαογρ. Σύμμ. Β', 266, 1]].

» 255 » 3 στ. 11 μετὰ τὸ : σ. 56. πρόσθες : Ζωγρ. Ἀγ. Α', 266 (Τήλου).

» 268 » 4 στ. 13 μετὰ τὸ : 36—8). πρόσθες : *Βλαστοῦ* Γάμος σ.132—7.

Σελ. 271 σημ. 3 στ. 6 μετὰ τό: 170). πρόσθες: Καὶ ἐν Μεγαλοπόλει ('Αρκαδ. 'Επετ. 1903 σ. 75).

» 272 » 2 εἰς τὸ τέλος πρόσθες: Καταφυγίου 'Ολύμπου ἐν 'Εστίᾳ 1883 ΙΕ', 360.

» 277 » 1 εἰς τὸ τέλος πρόσθες: Πρβλ. καὶ ΔΙΕ Α', 529.

» 282 » 8 στ. 1 γράφε: εἰς τὸν_οἶκον.

» 284 » 2 στ. 5 γράφε: *ὡς ἄγοιτο γυναῖκα Πλάταιαν»*

» 284 » 3 » 9 » : *ἡμιόνους*

» 285 » 4 » 5 μετὰ τό: Γ', 57 πρόσθες: . *'Αραβαντινοῦ* Γλωσσάρ. σ. 95).

» 288 στ. 4 γράφε: γονεῖς.

» 296 » 5 » : μὲν δύο.

» 302 σημ. 1 στ. 13 μετὰ τό: Βελμάχου). πρόσθες: 'Εν Κύπρῳ τὴν δευτέραν ἡμέραν ἐγένετο ἐπὶ τῶν τοίχων τῆς οἰκίας ἔκθεσις τῶν σινδόνων (*Σακελλαρίου* Κυπρ. Α', 732).

» 302 » 1 στ. 18 μετὰ τό: Ψάλτου). πρόσθες: 'Εν Χίῳ ἡ διαπίστωσις τῆς παρθενίας τῆς νύμφης ἐγίνετο ὑπὸ τῶν πενθερῶν, τῶν συγγενῶν καὶ φίλων, οἵτινες καὶ ἔρριπτον χρήματα ἐπὶ τῆς στρωμνῆς (*Κανελλάκη* Χιακὰ ἀνάλ. σ. 142).

» 302 » 1 εἰς τὸ τέλος πρόσθες:]]

» 303 » 1 στ. 14 μετὰ τό: Ψάλτου), πρόσθες: ἐν Χίῳ (*Κανελλάκη* ἔνθ. ἀν. σ. 141),

» 306 νὰ διορθωθῇ ὁ ἀριθμὸς τῆς σελίδος.

» 313 στ. 37 γράφε: littéraire de la Grèce. 1776 τ. I σ. 243 κέ. 1783 τ. I σ. 232 κέ.

» 314 » 43 γράφε: "Ενας γάμος στὸ

» 316 μετὰ τὸν στ. 35 πρόσθες: Περὶ Ψαρῶν καὶ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων αὐτῶν ἐν Χρυσαλλίδι Γ', 263—4. *Τοῦ αὐτοῦ*

» 317 εἰς τὸ τέλος τοῦ στ. 34 πρόσθες: *Ν. Β. Φαρδὺ* "Υλη καὶ σκαρίφημα ἱστορίας τῆς ἐν Κορσικῇ ἑλληνικῆς ἀποικίας 1888 σ. 99.

» 322 στ. 32 γράφε: Σύμης)]].

» 329 σημ. 4 εἰς τὸ τέλος πρόσθες: Λαογρ. Σύμμ. Α', 112—3.

» 332 » 1 » » γράφε: 37)]].

ΠΙΝΑΞ
ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΤΕΡΩΝ ΣΥΝΤΕΤΜΗΜΕΝΩΝ ΛΕΞΕΩΝ

Ἀκρόπολ. φιλ(ολ). Ἀκρόπολις φιλολογική, ἐκδιδ. κατὰ Κυριακήν, Ἀθῆναι.

Ἀρκ. Ἐπετ. Ἀρκαδικὴ Ἐπετηρὶς Κανδηλώρου. Ἀθῆναι.

ΔΙΕ ἢ ***Δελτ. ἱστ. Ἑτ.*** Δελτίον τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Ἀθήναις.

Ἑβδ(ομ). Ἑβδομάς. Ἐπιθεώρησις κοινωνικὴ καὶ φιλολογική. Ἀθῆναι.

Ἐθν. Ἀγ. Ἐθνικὴ Ἀγωγή, Διευθυντὴς Γ. Δροσίνης. Ἀθῆναι.

Ἐπιθ. Κων/πόλ. Ἐπιθεώρησις Κωνσταντινουπόλεως.

Ἐπιθ. πολιτ. φιλολ. Ἐπιθεώρησις πολιτικὴ καὶ φιλολογική, ἑβδομαδ. περιοδικόν, Ἀθῆναι.

Ἐφ. Φιλομ. Ἐφημερὶς τῶν Φιλομαθῶν, φιλολογικὴ καὶ τῆς δημ. ἐκπαιδεύσεως. Ἀθῆναι.

Ζ. Ἀγ. Ζωγράφειος Ἀγών, ἤτοι μνημεῖα τῆς ἑλλ. ἀρχαιότητος ζῶντα ἐν τῷ νῦν ἑλληνικῷ λαῷ (Παράρτημα Περιοδικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως).

Zs. oest. Volksk. Zeitschrift für oesterreichische Volkskunde.

Zs. Ver. Volksk. Zeitschrift des Vereins für Volkskunde.

Θρ. Ἐπ. ἢ ***Θρακ. Ἐπετ.*** Θρᾳκικὴ Ἐπετηρίς, ἐτήσιον δημοσίευμα τῆς ἐν Ἀθήναις Θρᾳκικῆς ἀδελφότητος. Ἀθῆναι.

ΚΠ. Σύλλ. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἑλληνικὸς φιλολογικὸς Σύλλογος. Σύγγραμμα περιοδικὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Λεξ. Ἀρχ. Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον τῆς μέσης καὶ νέας ἑλληνικῆς (Παράρτημα τῆς Ἀθηνᾶς). Ἀθῆναι.

ΠΠ *Ν. Γ. Πολίτου* Παροιμίαι.

Rev. tr. pop. Revue des traditions populaires.

Σπαρτ. ἡμερολ. Σπαρτιατικὸν ἡμερολόγιον Μ. Ι. Θεοδωροπούλου, Σπάρτη (Ἀθῆναι).

Schweiz. Arch. f. Volksk. Schweizerisches Archiv für Volkskunde.

Hess. Bl. f. Volksk. Hessische Blätter für Volkskunde.

ΠΙΝΑΞ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

(Οἱ ἀριθμοὶ δηλοῦσι σελίδας. Ἀριθμὸς μετὰ κόμμα δηλοῖ ἀριθμὸν ὑποσημειώσεως, π.χ. 158,3=σελὶς 158 ὑποσημείωσις 3. Ὁσάκις ὁ ἀριθμὸς τῆς σελίδος ἀκολουθεῖται ὑπὸ τοῦ κἑ. σημαίνει ὅτι ἡ παραπομπὴ ἐπεκτείνεται μέχρι καὶ τῆς ἑπομένης μόνον σελίδος. Ἐὰν ἡ παραπομπὴ ἐπεκτείνεται εἰς περισσοτέρας σελίδας, σημειοῦται ὁ ἀριθμὸς τῆς πρώτης καὶ τῆς τελευταίας σελίδος, ἑνούμενοι διὰ συνδετικῆς γραμμῆς, π. χ. 109 — 114 = ἀπὸ σελίδος 109 μέχρι σελίδος 114. Κεραία — δηλοῖ ἐπανάληψιν τοῦ λήμματος. Τὰ συντετμημένα ***βλ. λ.***=*βλέπε τὴν λέξιν καὶ* ***βλ. λλ.*** = *βλέπε τὰς λέξεις. Ὀνόματα ἁγίων ζητητέα εἰς τὰς λλ. ἅγιος, ἁγία, ἅγιοι).*

ἀβαντάριο (προικοσύμφωνα) 239, 3.
ἀβάπτιστα παιδία : ὡς τελώνια 3, 3. — συνθηρευταὶ ἀγρίου κυνηγοῦ 61. Ἀβαπτίστων ὀνόματα 211.
ἀβουγαδόρος, ἀβουκάτος 189.
About 244.
ἄγαλμα : δαμαλοφόρου 77 κἑ. — Ἑρμοῦ κριοφόρου Καλάμιδος 78 κἑ. — Ἀπόλλωνος Κανάχου 78. — Ἁρπυίας (Λοιμοῦ ἢ Σφιγγός ;) 85. Ἀγάλματα Ἡλίου Μίθρα 204 κἑ.
ἀγγεῖα : βεβλαστημένων σπόρων βλ. πινάκια, σπορὰ ἐν ἀγγείοις. Ἀγγείου θραῦσμα ἐπὶ τοῦ στόματος νεκροῦ 336, 4 (πρβλ. ὀβολὸς Χάρωνος). Ἀγγείων θραῦσις βλ. λ.
ἄγγελος θανάτου 342, 5. Ἄγγελοι παραλαμβάνουσι ψυχὰς 324. Ἄ. ἐν μετεωρολογικοῖς μύθοις 6. 13. 16 (βλ. καὶ : ἀρχάγγελοι). Ἄγγελοι ἀστραπῆς 7. 9, 7. 13, βροντῆς 7. 13, χαλάζης 7, 4, πλανητῶν 171.
Ἀγελὰς (Prişni) 46.
ἀγέννητον χαρτὶν 167 κἑ. 183.
ἁγία Ἀγάθη 135.
— ***Αἰκατερίνη*** 112.
— ***Βαρβάρα*** 135. — προστάτις κατὰ τῆς εὐλογίας 69. 90. — βοηθὸς εἰς δεδεμένους 69, 7. Ὄνυξ αὐτῆς 90, 3.
— ***Ἑλένη***. Λατρεία αὐτῆς ἐν Κύπρῳ 34, 14. Ζωνάρι αὐτῆς ἡ Ἶρις 34.
— ***Ἐλισάβετ*** 137, 3.
— ***Κυριακὴ*** 44, 4.
— ***Μαγδαληνὴ*** 30, 5.
— ***Μαργαρίτα*** 30, 5.
— ***Μαύρα*** προστάτις κατὰ τῆς εὐλογίας 69. 89. 90.
— ***Παρασκευὴ*** προστάτις κατὰ τῆς πανώλους 70. 83 κἑ., τῆς χολέρας 70.
ἁγιάσματα, τόπος ἐγκαταλείψεως καθαρμάτων 97. 98.
ἁγιασμὸς 151, 4. 196.
ἅγιοι : πρόξενοι ἀσθενειῶν 67, 3. — θεραπευταὶ 69 κἑ. 98. — βοηθοὶ ἐγκύων 70. 207. — διῶκται ἀσθενειῶν 69 κἑ. 74 κἑ. 83 κἑ. 89 κἑ. — καταπατοῦντες δράκοντα ἢ διάβολον 84, 2. — οὐροῦντες, ὡς παράστασις βροχῆς 30, 5. — ἐν ἐπῳδαῖς 70. 73. (Βλ. καί : ἀφιέρωσις, ἀφοσίωσις).
ἅγιοι Ἀνάργυροι 73. Θεραπευταὶ 98.
— ***Ἀπόστολοι*** 125.
ἅγιος Ἄκουφος θεραπεύει κώφωσιν 70.
— ***Ἀλέξιος*** ἀρωγὸς ἐν ἐπιδημίαις 69.
— ***Ἀνδρέας*** 128 κἑ. 131. 134. 135. 141. 142.
— ***Ἀρτέμιος*** θεραπευτὴς 84, 4. 98 (;).
— ***Βασίλειος*** 162. Ἐπίκλησις αὐτοῦ 115. 157. Προσφώνησις 201. Ἑορτὴ βλ. Πρωτοχρονιά.
— ***Βησσαρίων*** διώκτης πανώλους 69. 84.
— ***Βήσσουνας*** θεραπευτὴς βηχὸς 70.
— ***Γεώργιος*** 141. — βάλλων διὰ τῆς ἀστραπῆς τὸν διάβολον 5. — δρακοντοκτόνος 8. 203.
— ***Δημήτριος*** 305, 3.
— ***Ἐλευθέριος*** προστάτης ἐγκύων 70. 207.
— ***Ἔλμος*** (Ἔρασμος) 24.
— ***Εὐδόκιμος*** 98, 2.
— ***Ἠλίας*** ἐν μετεωρολογικοῖς μύθοις 6—10. 14 κἑ. 16.
— ***Θεόδωρος*** 350. Μαντικὴ κατὰ τὴν ἑορτὴν αὐτοῦ 116 κἑ. 119. 121—124. 125 κἑ. 145.
— ***Θεράπων*** θεραπευτὴς 70. 98. Ἐπωνυμία 98.
— ***Θωμᾶς*** 132. 134. 141.
— ***Ἰάκωβος*** βλ. ἅγιος Ἄκουφος.
— ***Ἰγνάτιος*** 157, 1.
— ***Ἰωάννης*** : θεραπευτὴς πυρετοῦ 69 κἑ. 98, πανώλους 70. Ἐπίκλησις 116, 3. Ἐπωνυμίαι : Κλήδονας 110. 116, 3. 120, Ῥιγανᾶς 118, Ῥιγολόος 70, 1. Ἑορτὴ ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Διοτροπιοῦ, τοῦ νηστευτῆ 70, 2. Ἔθιμα κατὰ τὴν ἑορτὴν

αὐτοῦ (24 Ἰουν.) 92. 107. 110 κέ. 113. 116, 3. 117. 118 κέ. 120. 131. 132. 133. 134 κέ. 158. 208, 2.
ἅγιος Κοσμᾶς 330, 7.
— *Λισσαῖος* σχετίζεται πρὸς λύσσαν 101.
— *Μᾶρκος* 159.
— *Ματθίας* 37. 130.
— *Μεδάρδος* κατουρλῆς 30, 5.
— *Νικόλαος* 135.
— *Πέτρος* 16. 137, 3.
— *Σπυρίδων* διώκτης πανώλους 70.
— *Τιμόθεος* διώκτης πανώλους 70, 3.
— *Τρύφων* διώκτης ζωΰφίων 84, 4.
— *Χαράλαμπος*: προστάτης κατὰ τῆς πανώλους 69. 74 κέ. 84. 90. Ποκαμισάκι ἁ. Χ. 75. Λείψανον ἰατρεύει νόσους 84.
ἁγιοτικὰ (καθιερωμένα) 192.
ἀγκλαβὴ (προικοσύμφωνον) 239, 3.
ἁγνεία: νύμφης 302 κέ. 304, 4. 321 κέ. Ἁγνείας πεῖρα 96. 293, 1.
ἀγορά: γυναικὸς 235 κέ. 237. 282. — παιδὸς συμβολικὴ 229. 230. — ἀπαζάρευτα ἐν μαγικῇ πράξει 130. — ἀζύγιστα ὁμοίως 229.
ἀγόρι βλ. ἄρρην.
ἀγριαγκυνάρα. Μαντικὴ δι' ἀ. 118. 132. 134. 135.
ἀγριελαίας φύλλα πρὸς ἐμπυροσκοπίαν 155. (Βλ. καί: ἐλαία).
ἄγριος: κυνηγὸς 53. 61. Ἀγρία θήρα (die wilde Jagd) 55. 61. 62 (βλ. μανικὴ στρατιά. Πρβλ. θύελλα).
ἀγυρμοί 154. 200.
ἀγωνία ἐπιθανάτιος 324.
ἀδελφικοῦ ἐξορκισμός 91.
ἀδελφοποιτοὶ ὡς παράνυμφοι 246, 3. 269, 4.
ἀδελφῶν σειρὰ γάμου 234.
ἀδιατάρακτον (silentium) 142. (Βλ. σιωπή).
ἀδράκτι: κατὰ τὸν γάμον 294, 3. Ἀνάρτησις ἀ. εἰς λυγαριὰν 98.
ἀδρασκέλισμα βλ. διασκελισμός.
Ἀδώνια 136. 137. 204.
Ἄδωνις 204. Ἀ. κῆποι 125. 135—8. Ἀ. λατρεία 136.
ἀέρας 41 κέ. (βλ. ἄνεμος). — ὁ ἀνεμοστρόβιλος 57.
ἀερικὸν (ὁ ἀνεμοστρόβιλος) 51, 2. — (νόσος) 91. Ἀερικὰ (δαιμόνια) 220.
ἀερόλιθοι 18. 19. 21.
ἀζύγιστα βλ. ἀγορά.
Ἄη Βασίλης (μαντικὴ δι' ἐμπυροσκοπίας) 153. 157. (Βλ. καί: ἅγιος Βασίλειος).
ἆηται 46.
ἀθάνατο νερὸ 49.
Ἀθηνᾶς γέννησις 19. Ἀθανᾶς Διὸς λίθος 19 κέ.
Aijeke 6.
αἷμα πρὸς μαγικὴν γραφὴν 170. 171. 172. 173.
Αἴολος 29. 45, 1. 46.
ἀκαθαρσία: λεχοῦς 209. 218 κέ. — γυναικὸς ἀπὸ φθορᾶς ἢ ἐκ τῶν καταμηνίων 218. (Βλ. καὶ κάθαρσις).
ἀκαλύφη βλ. τσουκνίδαις.
Ἄκμων 20.
ἀκοίμητον: φῶς βλ. λ.
ἀκολουθία: ἀρραβῶνος 247. 275. — γάμου 267. 275. — νεκρώσιμος 335.
Ἀκρίτας βλ. Διγενὴς Ἀκρίτας.
ἀκροχορδόνες 67 κέ. 93.
ἀκταίας: ἐξορκισμὸς 65. — κλάδοι πρὸς μαντείαν 135.
ἀλαγγῖται κατὰ τὴν γέννησιν 213, 2.
ἅλας: ἡγιασμένον 130. — ὡς ἀποτρεπτικὸν 151. — εἰς περιποίησιν νεογνοῦ 208, 2. (Βλ. καί: ἐμπυροσκοπία).
ἁλάτισμα νεογνοῦ 208, 2.
ἀλείμματα κατὰ τὸν γάμον 256, 3.
ἀλέκτορος: περιαγωγὴ 79 (πρβλ. περιάρωσις). — θυσία 294. 325 (;). — αἷμα 170. (Πρβλ. ὄρνις).
Ἀλέξανδρος (ὁ μέγας) 224. Σχέσις πρὸς Νεράιδας 55 κέ.
ἀλέσματα γαμήλια 254 κέ.
ἀλεύρωμα κατὰ τὸν γάμον 256, 3.
ἅλια (καλύπτρα νύμφης) 265, 3.
Ἀλκμήνη 202.
Allen T. W. 173 κέ. 176 κέ.
ἀλμυροκουλλούρα βλ. ἁρμυροκουλλούρα.
ἄλυσσον 103. — τὸ πετραῖον 104.
ἀλφαβητάρι βλ. ἄσματα.
ἀλωνισμοῦ ἔθιμα 196.
ἀλώπηξ ὡς πνεῦμα σίτου 197.
ἀμάδες βλ. παλαίθια.
Ἀμαλθείας: κέρας βλ. λ.
Ἀμαλία βασίλισσα 217.
ἅμαξα γαμήλιος 290. (Βλ. καί: ἅρμα).
ἀμάραντος πρὸς μαντείαν 134 κέ.
ἀμβροσία 33.
Amburbiale, Amburbium 77.
ἀμελέτητα (εὔφημον ὄνομα νόσων) 81.
ἀμίλητα 125. 173. (Πρβλ. σιωπή).
ἀμίλητο νερὸ 106. 110. 111. 123. 124. 133. 142 κέ. 200. 256. (Πρβλ. σιωπή).
ἅμιλλα θεριστῶν 196 κέ.
ἅμματα ὡς ἀναθήματα βλ. κόμβοι.
ἄμμου διασπορὰ 200.
ἄμποδα τοῦ ἀγγέλου 342, 5.
ἀμύγδαλα: ἐν λουτρῷ νεογνοῦ 208, 2. — κατὰ τὸν γάμον 273, 1. 291, 1. 319. 321. — ὡς μποναμάδες 319. Μαντικὴ δι' ἀ. 119.
Ἀμφιάρειον 139. 142.
ἀμφιδρόμια 213, 4. 214.
ἀμφιθαλὴς 146. 147. 220. 255. 256. 259, 4. 290, 4. 320.
Ἀμφιτρύων 202.
ἄμωμαις (μικρὰ μνημμόσυνα) 346, 4.
ἀνάδοχος 228, 6. 246, 3. — ὁ τυχὼν βλ. βάπτισις.
ἀνάεμα (ἡ κούνια) 212, 1.
ἀναθήματα: πρὸς ἴασιν 98. — πρὸς εὐτοκίαν 100.
ἀνακαλυπτήρια 240. 241, 3.
ἀνακλάδισμα 93.
ἀνακομιδὴ λειψάνων 355 κέ. Δεῖπνον κατ' αὐτὴν 343, 3. — θανόντος ἐν ξένῃ 354.

ἀναξυρίδες 185. — Γαλατῶν 185. — Λυκίων 187.
ἀναπαύομαι. Ἀνεπαύθη ὁ νεκρός, τὸν ἀνέπαυσε 324.
ἀνάπαυσις (εὐχὴ ὑπὲρ ψυχορραγούντων) 323.
ἀναπάψιμο, ἀνάπαψο (ἄρτου τεμάχια διανεμόμενα εἰς μνημόσυνα) 349, 4.
ἀνάπιασμα προζυμιοῦ τοῦ γάμου 256.
ἀνάποδα ἐν μαγείᾳ 114.
Ἀναστάσεως : λαμπὰς βλ. λ.
ἀναστέφειν θύρας κατὰ τὸν γάμον 258.
ἀνατολὴ βλ. προσανατολισμός.
Ἀνατολικὸς (ἄνεμος) 41, 3. 42. 44.
ἀνδρόγυνον 305, 2.
Ἀνδρομέδα 8.
ἀνεμικαὶς 51. 54.
ἀνεμογαζοῦ, -δες 51. 54.
ἀνεμοζάλη 51. (Βλ. ἀνεμοστρόβιλος).
ἀνεμοκάπνιστος 57.
ἀνεμομαζώματα 52.
ἀνεμομαχία 37, 5.
ἀνεμοπυρώματος ἐξορκισμός 91.
ἀνεμορπὴ (ὁ Διάβολος) 52.
ἀνεμορρούφουλας, ἀνεμορρούφουλος 51. 57. (Βλ. ἀνεμοστρόβιλος).
ἄνεμος. Ἄνεμοι 41—50. Ὀνόματα 37. 41 κέ. Προσωποποιΐα 40. 41. 42. 43. 44—50. Δαίμων ἀ. 50. Φράσεις ἐνέχουσαι μυθολογικὴν ἔννοιαν 42 κέ. — πολεμᾷ, δέρνει, μαλλώνει 36. Ἰδιότητες ἀνέμων : ἀνθρωποφάγοι 44. 45, ἀδηφάγοι 45, 1. Ἀπεικόνισις 48. 50. Κατοικία 44 (βλ. καί : παλάτι). Ἄρρενες καὶ θήλεις 44. 46. Μάννα ἀνέμων 44. 45. Πατὴρ 45. Ἀνέμου νύμφη 60. Πάλη ἀνέμων 36—39. Συνταύτισις πρὸς Στοιχειὰ 37 κέ. 39. Ἐπιτίμησις 43. Σχέσις πρὸς χρώματα νεφῶν 49, 5. Ἄνεμοι ἀπεργαζόμενοι χάλαζαν καὶ βροχὴν βλ. Βοριᾶς, Νότος. — ἀναρπάζει ἀνθρώπους 57 κέ. 59. — ψυχοπομπὸς 58. — ταυτόσημος τῷ διαβόλῳ 52 κέ.—πρόξενος ἀσθενείας 67, 7 (πρβλ. πανώλης ὡς ἄνεμος). Ἀνέμου προμήνυμα 151, 5.
ἀνεμοσκορπίσματα 52.
ἀνεμοστρίφτουλας, ἀνεμοστρόβιλας 51.
ἀνεμοστρόβιλος 51—62. Δημώδη ὀνόματα αὐτοῦ 51. Διάβολος προξενεῖ ἀ. 51. 52. Νεράιδες ἐν ἀ. 54 κέ. 57. Μυθολογικαὶ παραστάσεις 51. 53 κέ. 55. 59 κέ. — ἀναρπάζει ἀνθρώπους 55. 57 κέ. 59. Ἐξιλασμὸς ἀ. 56 κέ. (Βλ. καί : ἀποτροπή, πυροβολισμοί).
ἀνεμοστρούβιλος, ἀνεμοστρούφιλος, ἀνεμοστρόφιλας, ἀνεμοστρόφιλος 51.
ἀνεμοτάραξις, ἀνεμοταραχὴ 51 (βλ. ἀνεμοστρόβιλος). Τρισέγγονον ἀνεμοταραχῆς 13, 4.
ἀνεμουρίζω 59, 2.
ἀνεμουχυρίδα (ἀνεμοστρόβιλος) 51, 1.
ἀνεπίστροφα 144. 324, 4. (Πρβλ. σταύρωμα δρόμου).
ἀνεσπάζομαι 335, 4.
ἄνθη : πρὸς μαντείαν 119, 4. 131. 132. 143 (βλ. καὶ πλαταγώνιον). — ὡς καταχύσματα 273, 1. — πρὸς γαμήλιον διακόσμησιν 258. — πρὸς κόσμησιν νεκροῦ, τάφων 339, 5. — πρὸς πλήρωσιν νεκρικοῦ προσκεφαλαίου 329, 1.
ἄνθρωπος. Αἷμα ἀ. πρὸς μαγικὴν γραφὴν 170. 171. Ἀ. (;) δέρμα πρὸς κατασκευὴν μαγικῆς μεμβράνης 168.
ἀνθρωπόσχημος πίττα 195.
ἄνοιγμα (ἡ ἀνακομιδὴ λειψάνων) 355, 6. — : θυρῶν πρὸς εὐτοχίαν 206. — παραθύρων κατὰ τὴν τελευτὴν 324. — θυρῶν οἰκίας νεκροῦ 330.
ἀνοικτικιὰ (δῶρον ἵνα ἀνοιχθῇ ὁ νυμφικὸς θάλαμος) 320.
ἀνομβρία ἔνδειξις θείας ὀργῆς 26 κέ.
ἀντιβασκάνια βλ. προβασκάνια.
ἀντίγαμος 300, 3. 304.
ἀντίδωρον Μεγάλης Πέμπτης πρὸς ὀνειρομαντείαν 120.
ἀντίχαρα 301, 3. 304.
ἀντίψυχο 330, 2.
Ἀντριανούλαινα 102.
ἀξίνη κατὰ τὸν γάμον 294, 3.
ἀπαγωγὴ 281, 2.
ἀπαζάρευτα βλ. ἀγορά.
ἀπαλαρέα, ἀπαλεριὰ 349, 4.
ἀπαντήματα 114. 191, 1. 200. 214. 216. 322.
ἀπανωπροῖκι 240. 243.
ἀπαρχὴ : ἄρτου 195. — ἀλωνισμένου καρποῦ 196.
ἀπαύλια 304, 4.
ἀπειλὴ : Ἡφαίστου, Ἑστίας 161. Ἀπειλαὶ κατὰ φυσικῶν φαινομένων 63, 2.
ἀπευχαὶ 73. 82. 91, 2. 93.
Ἀπόγειο (ἄνεμος) 38. 50.
ἀποκαλυπτήρια νύμφης 266. (Βλ. καὶ ξεμπουμπούλωμα).
Ἀπόκρεω ἔθιμα 92. 94. 113 κέ. 131. 144 κέ. 147. (Βλ. καὶ μακαρόνι).
ἀποκτενίδια πρὸς ὀνειρομαντείαν 117 κέ.
Ἀπόλλων 67. 78. 85. 348, 5.
ἀπονυχίδια ὡς καθάρματα 97.
ἀποπομπαῖος : τράγος 90. — γάτος 93.
ἀποπομπὴ ἀσθενειῶν 72—74. 91.
ἀπόστολος Πέτρος βλ. ἅγιος Πέτρος.
ἀποσύνθεσις βλ. λειώσιμο.
ἀποτρόπαια 99. — κεραυνοῦ 3. 18 κέ. 22. — δαιμόνων 219. 221. Πεντάλφα ὡς ἀποτρόπαιον 181. 182.
ἀποτροπὴ : κεραυνοῦ 3. — καταιγίδος 3. 63, 2. — ἀνεμοστροβίλου 54 κέ. — σίφωνος 63. — δαιμονίων 3. 24. 68, 2. 133, 2. — ἐπιφανείας νεκροῦ 99. — ἀσθενειῶν 69. 93. 99 (βλ. καί : κατόρυξις, μονομερίτικο πουκάμισο, περιάρωσις, περισχοινισμός). — βασκανίας 95. 158, 3. — μαγγανειῶν 69, 4. 99. 246, 2. — συνεπειῶν διασκελισμοῦ 94. 96. — συνεπειῶν ὀχείας ὑπὸ Καλλικαντζάρου 95. — τῶν ἐκ τοῦ κρότου τῆς πυρᾶς σημαινομένων 148. 150 κέ. (Πρβλ. πτύειν).

ἀποφράδες πρὸς γάμον 306, 4.
ἀπρίκατος 109.
ἀρά. Ὕλαι πρὸς γραφὴν μαγικῶν ἀρῶν 164. (Πρβλ. κατάραι).
ἀραβοσίτου κόκκοι πρὸς ἐμπυροσκοπίαν 156, 6. 157, 1.
ἀρανιά (καλύπτρα νύμφης) 265, 3.
Ἀράπης, Ἀραπίνα, πρόσωπα δραματικῆς παραστάσεως 199.
ἀράχνη ὡς οἰωνὸς 150, 5.
ἀρβανίτικος (χορός) 198.
ἀρβανίτισσα ἡ ἁγία Παρασκευὴ 83.
Ἀργέστης (ἄνεμος) 45, 3.
Ἄργης 2. 20.
ἀρδάνιον 342.
ἀρεσκειὰ (προικοσύμφωνον) 239, 3.
ἀρθρώσεις βλ. ἁρμοί.
ἀριθμοί : ἱεροὶ 23. — κλασματικοὶ 73. — προσδιορίζοντες ἡμέρας μνημοσύνων 348, 2. (Βλ. καί: τρία, τέσσαρα, πέντε, ἑπτά, ἐννέα, τριάκοντα, τεσσαράκοντα, ἑξήκοντα ἐννέα, ἑβδομήκοντα, ὀγδοήκοντα ὀκτώ, ἐνενήκοντα ἐννέα, ἑκατόν).
ἀρκλώματα (ὁ τάφος) 338, 9.
ἅρμα : ἁγίου Ἡλίου 6 κέ. 8. 9. — γαμήλιον 284 (βλ. καί : ἅμαξα).
— ἡ, *ἁρμάζω, ἁρμασιά, ἁρμασία, ἁρμασμένη* 249, 1.
ἁρμαστής, ἁρμαστή 249.
ἁρμαστός, ἁρμαστή, ἁρμόζω 249, 1.
ἁρμοὶ σώματος. Ἀριθμὸς αὐτῶν 73, 3.
ἁρμυροκουλλούρα 109—114. 119. 129 κέ. 142, 5. 144 κέ. 147. Ἐξήγησις τοῦ ὀνόματος 143.
ἁρμυροκούλλουρο 110.
ἁρμυροπιττάρι 111 κέ.
ἀροτρίωσις περιφερικὴ βλ. περιάρωσις.
ἄροτρον : ἐν περιαρώσει 75. 76. 226. — κατὰ τὰς παραστάσεις τῶν Καλογήρων 199.
ἁρπαγὴ νύμφης 281 κέ. 292, 4.
Ἅρπυιαι : θεότητες ἀνέμων 45. 50. 58. — καὶ υἱοὶ Βορέου 53. — δαίμονες θανάτου, ψυχοπομποὶ 58. Συσχέτισις πρὸς Νύμφας καὶ Νεράϊδας 59. Ἀπεικονίσεις 59. Ἁρπυίας ἄγαλμα βλ. λ.
arra sponsalia 247. 248, 1.
ἀρραβὼν 246—251. Δημώδεις ὀνομασίαι 249, 1. Διάρκεια, διάλυσις 250. Ἐπιβεβαίωσις 261. — νηπίων, ἀνήβων 232 κέ. Ἀ. ἀκολουθία, δακτύλιος βλ. λλ.
ἀρραβωνισμένων σχέσις 237. 248—250. Ἀρραβωνισμένης διακριτικὰ καὶ στολὴ 247, 3. Ἀρραβωνισμένου κηδεία 327, 7.
ἀρρενογονίας : ἐπιδιώξεως τρόποι 216. 221. 320 κέ. — κωλυμάτων ἀποτροπὴ 210, 5.
ἄρρην παῖς : ἐν μαγείᾳ 123. — κατὰ τὸν γάμον 320 κέ. Ἀρρένων τέκνων προτίμησις 210.
ἆρσις : ἀφεντικοῦ κατὰ τὸν θερισμὸν 191, 1. 193. — νύμφης κτλ. βλ. κρέμασμα.
Ἄρτεμις 62.
ἄρτος. Δύναμις ἄ. 227. — ἐκ τοῦ νέου σίτου 195. — πρὸς ὀνειρομαντείαν 128. — πρὸς γραφὴν μαγικῶν λόγων 166. — κατὰ τὴν γέννησιν 208, 2. 222, *. 223. — κατὰ τὸν γάμον 257. 263, 4. 290. 292, 1. 319 (βλ. καί : ζυμώματα). — κατὰ τὴν τελευτὴν 337. 351 κέ. — κατὰ τὰ μνημόσυνα 349, 4. 353. Ἄρτου δανεισμὸς βλ. λ.
ἀρχάγγελοι ἐν μετεωρολογικοῖς μύθοις 5. 7. (Βλ. ἄγγελοι).
Ἀσβὶν 24. 29.
ἀσήμωμα : νυμφικῆς κλίνης 241, 4. — σημαδιῶν παρθενίας βλ. κέρασμα. — βρέφους ὑπὸ νύμφης 320. (Πρβλ. νομίσματα).
ἀσθένειαι 64—100. Αἴτια καὶ προέλευσις 64—69. 74, 4. 101. 104. Ταύτισις πρὸς δαίμονας καὶ τόποι προελεύσεως 74. Ἀριθμὸς 73, 2. Εὐφημισμοὶ 81. 87. Προσωποποιΐα 74. 79—90. Παραδόσεις 74—76. 81—84. 87—90. Ἐξαπόλυσις 75. 76. 226. Δεισιδαίμονες συνήθειαι ἐν ἀ. 226. 227 κέ. 230 κέ. (Βλ. καί : ἀποτροπή, θεραπεία).
ἀσιτία πενθουσῶν 357, 5. (Πρβλ. νηστεία).
ἀσκέρι (συνοδία γαμήλιος) 268, 2.
Ἀσκληπιὸς 325.
ἀσκός : Αἰόλου 29. Ἀσκοὶ Νότου 28. — μέτρον βροχῆς 29. Νέφη ὡς ἀσκοὶ 15 κέ. 29 κέ.
ᾄσματα 13 κέ. 27. 29. 33. 38. 42. 47 κέ. 253. 235, 1. 323. 328. 354. — γαμήλια 43. 236, 2. 257. 260—265. 266, 2. 268 κέ. 270—272. 277. 278, 1. 279 κέ. 281, 1. 2. 283. 286—288. 289, 1. 296. 293. 301, 1. 306, κατὰ τὴν κηδείαν ἀγάμου 327, 7. Ἀσμάτων γαμηλίων συλλογαὶ 307—312. Νανουρίσματα 212. Ἀλφαβητάρι 200. — εὐχετικά, ἑορταστικὰ 154, 7. 200. Μοιρολόγια 330. 343, 3. 355. Δίστιχα 27. 65, 1. 337, 1. Ἀσμάτια 83, λατρευτικὰ 195, σκωπτικὰ 217. — περὶ τάφου κλεφτῶν 340, 2, ναυτῶν 340, 3. — μαρτυροῦντα σεβασμὸν τάφων 341, λειψάνων 356. — οἰκτείροντα ἀποθνήσκοντα εἰς ξενιτειὰν 353. — περιγράφοντα ἐκδηλώσεις πένθους 358. Κλῆσις δι' ᾀσμάτων ἐν γαμηλίῳ συμποσίῳ 297.
ἀσπασμός : νεογεννήτου 209. — νυμφικῶν στεφάνων 242. 320. 322. — νεονύμφων 242, 2. — γαμβροῦ 263. — νύμφης 243. — οἰκείων ὑπὸ νύμφης 277, 1. 278. — κατωφλίου ὑπ' αὐτῆς 277, 1. 293, 1. — ἀμοιβαῖος συναντωμένων νυμφῶν 322. — νεκροῦ 335. — κρανίου νεκροῦ 355,6.
ἄσπρισμα οἰκιῶν μελλονύμφων 256, 3.
ἄσπρο βλ. λευκόν.
ἀστέρας τῆς νύφης 292,2.(Πρβλ.γαστέρας).
ἀστερισμός : Διδύμων 26. — Σκορπίου, Ὠρίωνος 62, 5.
ἄστρα 44, 4. Ἐκ συγκρούσεως ἄ. ἡ ἀστραπὴ 4. 17. Νόσοι ἀπὸ ἄ. 74, 4. — δακτυλοδεικτεῖν, μετρεῖν βλ. λλ.
Ἀστραῖος 45.

ἀστραπή 2—17. Διαίρεσις 2. Γένεσις 4. 17. Μυθολογικαί παραστάσεις 4. 7. 9—15. 23. 36, 5. 40. — διώκει διάβολον 10, δράκοντα 9, 7. 10. 12, Λάμιαν 14 (βλ. καί φίδι). Κόρη τῆς ἀστραπῆς 13 κέ. Γιός αὐτῆς 13, 4. 14. (Πρβλ. κεραυνός).
ἀστραπόβολα (ὑπό κεραυνοῦ διερρωγότες βράχοι). Ἰαματική δύναμις ἀ. 3. 72.
ἀστραπόβολο, ἀστραπόβολος 13, 4. 17.
ἀστραποπελέκι 17.
ἀστραποπέλεκο 13, 4.
ἀστραπόπετρα 6. 17.
ἀστρονομικός (;) μῦθος 62, 5.
ἀστροπέλεκας 4. 17.
ἀστροπελέκι 2. 4, 4. 17 κέ. (Βλ. κεραυνός, κεραύνιοι λίθοι).
ἀστροπελέκιο 17.
ἀστροπέλεκο 13, 4. 17.
ἄστροφα 98. 110. 111. 129. 295.
ἀσύβαστη 249, 1.
ἀτημελησία εἰς δήλωσιν πένθους 357.
ἄτρακτος βλ. ἀδράκτι.
αὐγόν : πρός περίχρισιν μεμβρανῶν 164, 2. Μαγική χρῆσις αὐ. 94. 120. 166.
auguria impetatriva ἤ impetrita 139.
αὐληταί εἰς γάμον 251. 299.
αὐλοί εἰς γάμους 304, 3.
αὖραι. Προσωποποιΐα, ἀπεικόνισις 46.
auspicia βλ. *auguria*.
αὐτοχείρων τάφοι 338, 5.
ἀφαΐτης (ὁ μεσότοιχος) 191, 1.
ἀφαλός. Γύρισμα, λύσιμο ἀ. 223. Θεραπεία 223 κέ. (Βλ. καί ὀμφαλός).
ἀφιέρωσις εἰς ἅγιον 230.
ἀφοσίωσις εἰς ἅγιον 230 κέ.
Ἀφροδίτη 140, 3. Ἀ. κεστός ὡς παράστασις Ἴριδος (;) 35.
ἄχυρα πρός πλήρωσιν νεκρικοῦ προσκεφαλαίου 329, 1.
ἀψίκιν 268, 3. (Βλ. ψίχι).
ἀψίς βλ. δόξα, καμάρα.
Βάβα, πρόσωπον παραστάσεων Καλογέρων 199.
Βαγαβάθα Γιτά 204.
βάγια πρός κάπνισμα μαγευθέντος 69, 4.
βαγιούλι 191, 1.
Βαΐων ἑορτή 157, 3. 206.
βαμβακόσπορος ὡς κατάχυσμα 272. 273,1.
βάμβαξ : κατά τόν γάμον 294, 3. — κατά τήν τελευτήν 326. (Βλ. καί : νῆμα).
βαντιέρα 123.
βάπτισις 228, 6. Χρόνος τελέσεως 213, 3. 214. — ὑποχρεωτική ὑπό τυχόντος ἀναδόχου 228. 229. Συνδυασμός πρός εἰκονικήν πώλησιν 229. — μεμβράνης 167. (Πρβλ. ἀβάπτιστα).
Βαραβᾶς ἐν παραστάσει βροντῆς 16 κέ.
βαρβερίτσαις 68. (Βλ. ἀκροχορδόνες).
βασιλικός : πρός κόσμησιν νεκροῦ, τάφου 339, 5. Φύλλα β. πρός ἐμπυροσκοπίαν 153.
βασιλόπιττα 201. — πρός ὀνειρομαντείαν 115 κέ. 118. 130. (Βλ. καί : πίττα).
βασκανίας : ἀπευχή 82, 3. — θεραπεία 158, 3. Βάσκανον ὄμμα 215, 3. (Βλ. καί : ἀποτροπή, ἐπῳδαί, προβασκάνια).
βατόριζα ὡς ἀντιλυσσικόν 101.
βάτος πρός γαμήλιον διακόσμησιν 258. 290.
βάτραχος αἴρων νόσον 93.
Βαυβώ 199.
βελεμνῖται ὡς κεραύνιοι λίθοι 21.
Bent J. Th. 112, 2.
βήξ. Μεταβίβασις 93.
βήσσαλο εἰς τάφον 336, 4.
βιβλία μαγικά 140. 163 κέ. 182.
βλαγγάρα 80.
βλάμιδες 246, 3. (Βλ. ἀδελφοποιτοί).
βλάστησις. Μαντική ἐκ β. 125. 134 κέ. 137, 3. Ὑποβοήθεια ἐπιδόσεως β. 135.
Βλογιά, Βλογιαῖς βλ. Εὐλογία.
βόλι βλ. φίδι. Τοῦ θεοῦ τό — 17.
Βορεάδαι 50.
Βορεαῖος 46, 9.
Βορέας 41. 43, 2. 46. 47. (Βορέης 45, 3). Ἀπεικονίσεις 48. — ἁρπάζει Ὠρείθυιαν 61. Υἱοί αὐτοῦ 53. (Βλ. Βοριᾶς).
Βοριᾶς 37. 42. 43, 2. 44. 46. Προσωποποιΐα 46. 47—49. Χαρακτηρισμοί 47.48. Βασιλεύς ἀνέμων 47. Μάννα Βοριᾶ 45, 2. 49. Ἔρις πρός Ἥλιον 48 κέ. — ἀπεργάζεται χάλαζαν 44 (ρεμμονίζει τό χαλάζι 28. 46). Κύρ Βοριᾶ ᾆσμα 47 κέ., παραμύθι 49. (Βλ. Βορέας).
βόστρυχοι ὡς ἀναθήματα 100.
Wotan 5. 55.
βοτάναι ἰαματικαί λύσσης 101. 103 κέ. — πρός ὀνειρομαντείαν 132.
βούκινα εἰς γάμους 304, 8.
βούτυρον κατά τόν γάμον 291.
βράκα 184—189. Προέλευσις καί χρόνος ἐπικρατήσεως ἐν Κρήτῃ 188 κέ.
βράκαι, βράκες 185 κέ.
βρακᾶτος 186.
βρακί 185, 2.
βρακίον 185. 186, 2.
βράκος 185.
βρέφος. Ἀποκοπή ὀμφαλίου λώρου βλ. ὀμφάλιος λῶρος. Χάραγμα 220. Διάπλασις κρανίου 219 κέ. Φροντίς 208 κέ. 220. Ἀσπασμός πρῶτος 209. Σφράγισις 214. 221. Θηλασμός 209. 215. 220. Τροφή 215. Ἀβαπτίστου ὀνόματα 211. Δοξασίαι περί ἀρτιγεννήτων 211, 2. Δεισιδαιμονίαι 221. — κατά τό γάμον 320 κέ. Μνηστεία βρεφῶν 232 κέ. (Βλ. καί : γέννησις, γένος, δαίμονες, κούνια, πέτρα ριζιμιά).
βρικόλακες 32.
βρικολακιάσματος ἀποτρεπτικόν περίαπτον 332, 8. (Πρβλ. 332, 2).
βρονταριά 13, 4.
βροντή 2. Γένεσις 4, 4. Μυθολογικαί παραστάσεις 5. 6. 7. 8. 9. 15—17. Βροντῆς ἐγγόνι 13.
βροντῆροι 13, 4.
Βρόντης 2.
βροχή 26—30. Μυθολογικαί παραστάσεις 7. 9. 16. 28. Ἐκφράσεις πηγάσασαι ἐκ

τοιούτων παραστάσεων 26—30. — χρυσῆ 27. — μὲ αἷμα 4.
βρύσις βλ. κρήνη.
βρυωνία ὡς κατάχυσμα 274, 1.
βρωματίζω (πρωτοθηλάζω) 209.
γαδάρων : πάλη 40. Γαϊδούρας διασκελισμός 32.
γάλα : ὡς μείλιγμα 57 (πρβλ. μέλι καὶ —). —οὐράνιον 33.
γαμβρίκιον 240, 3.
γαμβρός. Λουτρὸν γ. 259 κέ. Καλλωπισμὸς 260, 4. 261—263. Στολισμὸς 263. Στολὴ 263. 264, 3. Ἀσπασμὸς 242, 2. 263. Εἰσαγωγὴ εἰς τὸν νυμφικὸν θάλαμον 298. — οἰκουρεῖ 303. 322. (Βλ. καί : νεόνυμφοι, εἴσοδος, ἐμπόδια, ῥάπισμα, τσουκνίδαις).
γαμήλια : ᾄσματα, δῶρα, ἐπιφώνησις, εὐχαί, κουφέτα, πλακοῦς, προπόσεις βλ. λλ.
Γαμηλιὼν 306.
γαμηλιώτης 251, 6. 268, 4. 299. 319.
γαμιώτης 251, 6. 301, 1.
γάμος 232—322. — ἀνήβων 232 κέ. — μονογενῶν 232. Κοινωνικὴ θέσις καὶ οἰκονομικὴ κατάστασις νυμφευομένων 233. Κάλλος στοιχεῖον προτιμήσεως 233 κέ. — μεταξὺ συμπατριωτῶν 234. Σειρὰ γ. ἀδελφῶν 234. Φροντὶς γονέων περὶ γάμου 235. Ἐποχαὶ τελέσεως γάμων 305 κέ. Προετοιμασίαι 254—256. Προεόρτια 256—264. Προλήψεις 255, 5. 321. 322. Βιβλιογραφία 313—317. (Βλ. καί : γαμβρός, νύμφη, νεόνυμφοι, καλέσματα, ἀκολουθία, κυκλικὸς χορός, κάλυψις, εὐωχίαι, κρήνης τελετή). — δαιμονικῶν ὄντων 60 (πρβλ. θύελλα). Μαντικὴ περὶ γάμου 105—135. 138. 141 κέ. 143—147. 156,6. 158. Ἔφοροι γάμων βλ. Μοῖραι.
γαμοστόλος 268, 4.
γαμουλιάτης, γαμουλιώτης 251, 6.
γαμοῦσοι, γαμοφόροι 268, 4.
γαμπᾶς 188.
γαμπριάτικα 263. (Βλ. στολὴ γαμβροῦ).
γαρμπῆς 41,3. 42.
γαρμπῖνος 41,3.
γαρυφάλλου χρῆσις εἰς μαντικὴν 135.
γαστέρας 80 κέ. (Πρβλ. ἀστέρας).
γάτα : ἕλκει κεραυνὸν 4. 8 (βλ. καί : στάκτη). Διασκελισμὸς ὑπὸ γ. 32. Αἷμα γ. 170. (Βλ. καί : ἀποπομπαῖος, Διάβολος, μαῦρος).
γέλως Ἡφαίστου, Ἑστίας 161.
γεμίσια (καταχύσματα) 274, 1.
γενέθλια 306, 2. — Μίθρα 204. 205.
γένεια τ' ἀφεντικοῦ 191, 1. 193. (Βλ. καί : πώγων).
γενέσια 349.
γενετίκια (δῶρα γενέθλια) 213, 2.
genii loci 39.
Γενίτσαρος, πρόσωπον δραματικῆς παραστάσεως 199.
Γεννάρη : ἐπίκλησις 115. 127. — προσωποποιΐα 140. (Βλ. καί : Ἰανουάριος).
γέννησις 206—221. Μαγικαὶ καὶ δεισιδαίμονες συνήθειαι κατ' αὐτὴν 208, 2 (βλ. καί : κλείσιμον θυρῶν). Μαγικὴ τελετὴ : ἐπὶ τῇ δεξιώσει νέου ἀνθρώπου 209, κατὰ τὴν πρώτην ἐπέτειον 214 κέ. Ἔθιμα κατὰ τὴν πρώτην ἀπὸ τῆς γ. ἑβδομάδα 213 κέ. Προσφορὰ ἐδωδίμων καὶ γλυκυσμάτων 209. 210. 213. Βιβλιογραφία 215 κέ. (Βλ. καί : τοκετός, λεχώ, βρέφος). Νέα — 96.
γεννητούρια (τρωγάλια γενέθλια) 209.
γεννοφάσκια 209, 1.
γένους : ἀλλαγὴ 31. Γενῶν ἑνότης 31, 3. — νεογεννήτου συμβολικὴ δήλωσις 212. — τεχθησομένου τέκνου πρόγνωσις 214. 216, μεταβολὴ ἢ καθορισμὸς 216 (πρβλ. ἀρρενογονία, θηλυγονία).
γεράνου διέλευσις 92.
γεῦμα ἀρραβῶνος 247, 3. (Βλ. δεῖπνα, συμπόσιον, τράπεζα, ἔρανος).
γέφυρα : αὐτοσχέδιος ἐν μαγικῇ τελετῇ 121. 144. 147. — ὁδοῦ οὐρανῶν 332,3.
γῆ. Πρόσψαυσις ἢ κίνησις ἐδάφους, μέσον ἐπικοινωνίας πρὸς ὑποχθονίους 141 κέ. Ἀπόθεσις κατὰ γῆς πίττας, ὁμοίως ἢ ὡς προσφορὰ 130. 142. Ἀπόθεσις κατὰ γῆς ἑτοιμοθανάτου 323, 2, νεκροῦ 328. Γῆς ὀμφαλὸς βλ. λ.
γητευταὶ πρόξενοι, θεραπευταὶ ἀσθενειῶν 68. (Πρβλ. γόητες, μάγοι).
Γιαννάκης βλ. Γιάννης, Κοντογιαννάκης.
Γιάννης. Φερώνυμοι ἐν μαγείᾳ 109. 121. 145. 146. —, Γιαννάκης, ἥρως ἀκριτικοῦ ᾄσματος 13, 4.
Γιαννιὰ 121.
Γιαννοῦ 146.
γιατρόπουλα, πρόσωπα δραματικῆς παραστάσεως 199.
γίγαντες, γιγαντομαχίαι 5.
γκάρδιο (ξύλον ἐργαλειοῦ) 216.
γλυκὰ καὶ μελιτέινα (τὰ ἐξωτικὰ) 55.
γλυκὺ (ἐπιληψία) 81. 92.— (κωλικόπονος παίδων) 81.
γλυκύσματα : κατὰ τὴν γέννησιν 210, 1. 213. — κατὰ τοὺς ἀρραβῶνας 247, 3. — κατὰ τὸν γάμον 291, 1. 299. 304, 4. 319 (βλ. καί : μέλι). Παρασκευὴ γαμηλίων γ. 255, 3. — κατὰ τὴν τελευτὴν 343, 3. 352, 2.
γλωσσόδημα 175.
γόητες 163. — , γόησσαι ἰατροὶ 66. 93. (Πρβλ. γητευταί, μάγοι).
Γολγοθᾶς ὡς ὀμφαλὸς γῆς 224 κέ.
Γοργόνα 224.
γουδί, γουδοχέρι κατὰ τὴν γέννησιν 208,2.
γουροῦνα μὲ τὰ γουρνόπλα 94.
γραῖγος, γραιγοτρεμουντάνα, γραικολεβάντε, γραῖκος 41, 3.
γραῖος 41, 3. 42.
γρίβας (ἵππου ὄνομα) 269.
Grimm περὶ πενταγράμμου 180.
γυμνότης ἐν μαγείᾳ 76. 77. 127. 130.
γυναικὸς θέσις βλ. θηλέων ὑποτίμησις.
δαίμονες 39. Ἐπίκλησις ὑπὸ μάγου 181,

182. — παραλαμβάνουσι ψυχὴν 333. — βλάπτουσι λεχώ 206. 219. 220, βρέφη 221 (βλ. καί : στοιχειὸ τοῦ σπιτιοῦ). — πρόξενοι ἀσθενειῶν 67, 4. 68. 81. 91 (βλ. καί : ἀσθένειαι : ταύτισις πρὸς δαίμονας).—προαγγέλλουσι θάνατον ἐν ἐπιδημίᾳ 82. — ἐν μετεωρολογικοῖς μύθοις 51. 53 κέ. 60. 61. Μάννα δ. 91. Δαιμονικὸ συνέδριο 60. — πλανητῶν 171. (Βλ. δαιμόνια, δαίμων. Πρβλ. διάβολος).
δαιμόνια : δασῶν 53. — φρεάτων 133, 2. Ἐξουσία ἐπὶ δ. 181.
δαίμων : ἀνέμου, σίτου βλ. λλ. — οἴκου βλ. στοιχειὸ τοῦ σπιτιοῦ. (Βλ. δαίμονες).
δακνιὰ βλ. μπουκιᾶς ἀπόκρυψις.
δακτυλίδωμα (ἀρραβὼν) 247, 3.
δακτύλιος : δῶρον εἰς τὴν νύμφην 243. — ἀρραβῶνος 247. 261. 275, 1. 285, 5. — νεκρικὸς 330, 6 (πρβλ. ὄνομα νεκροῦ). — τῆς τέχνης 181. — Σολομῶντος 182.
δακτυλοδεικτεῖν : τὸν οὐρανόν, τὴν Ἶριδα, τοὺς ἀστέρας 32. — τὴν σελήνην 32, 3.
Δαμαλᾶς (χωρίον)· παράδοσις 74.
δαμάλι βλ. μόσχος.
δαμαλίδα (ἡ νύμφη) 249, 1.
δαμαλοφόρος βλ. ἄγαλμα, Ἑρμῆς.
Δαναΐδων πίθος, κόσκινον 29.
δανεισμός: κατὰ τὴν ἔναρξιν σπορᾶς 191,1. — ἄρτου 191, 1. — πυρὸς 191, 1. 219.
δάς. Δᾶδες γαμήλιοι 285.
δαυλὶ πρὸς μεταβίβασιν ζωϋφίων 94.
δάφνη : συντελεστικὴ ἀγαθῶν ὀνείρων 143. — πρὸς ὀνειρομαντείαν 133. 143. — Πυθίας 141. Φύλλα δ. πρὸς μαγικὴν χρῆσιν 165. 166. — πρὸς γαμήλιον διακόσμησιν 257. 258, 1. 290. — πρὸς κόσμησιν τάφων 339, 5.
deductio in domum 267, 1.
δεῖπνα : ἐπικήδεια 342—345. — ἐπιμνημόσυνα 343, 3. 349, 1. — Ἑκάτης 349. (Βλ. γεῦμα, συμπόσιον, τράπεζα).
δενδρολίβανον πρὸς κόσμησιν τάφου 339,5.
δένδρον : ἐν μαγικῇ τελετῇ 128. 142 (βλ. καί : σεῖσις). Δένδρα εἰς τάφους 339, 5. Δ. ὡς κατοικητήρια ψυχῶν 99. Μεταβίβασις ἀσθενειῶν εἰς δ. 72. 92. Ἀνάρτησις καθαρμάτων εἰς δ. 72. 97—100. Δίοδος διὰ δένδρων 95. 96. 98.
δεξιὸς ποὺς : εἰς γαμηλίους συνηθείας 270. 272, 4. 295, 1. 293. Εἴσοδος διὰ δ. ποδὸς εἰς ναοὺς 293, 3.
δεξίωσις νέου ἀνθρώπου 209.
δέσιμο : ἀσθενείας 72. 76. 92. 98 (πρβλ. κατόρυξις). — τῆς Μοίρας 106. 140 (βλ. κατάδεσμος). (Πρβλ. κόμβοι μαγικοί).
δέσις : χειρῶν, σιαγόνων νεκροῦ 329, 6. — ποδῶν αὐτοῦ 329. — ἐκπροσωποῦντος δαίμονα σίτου 193 κέ. — συμβολικὴ νεονύμφων 292.
Δευτέρα 175. — ἀποφρὰς πρὸς γάμον 306, 4. Καθαρᾶς Δ. ἐπίκλησις 107. 108· ὀνειρομαντεία κατ' αὐτὴν 107. 108. 109. 110. 113. 119. 147.
Δημήτηρ καὶ Κόρη 136, 4.
διάβασμα : ἀσθενειῶν 69. — djnûn 68, 2.
διαβολομαζώματα 52.
διάβολος : εἰς σώματα γάτων 4. 8, σκύλων 8, ζῴων, ἀνθρώπων 5. — εἰς δένδρα 5. — εἰς φρέαρ 134. — εἰς τὰς γεφύρας τοῦ οὐρανοῦ 332, 3. — πρόξενος ἀσθενειῶν 67. 68. — ἐν μετεωρολογικοῖς μύθοις 4. 5—7. 13. 16. 52. 53 κέ. 60. 62. — ταὐτόσημος τῷ ἀνέμῳ 52 κέ. — οὐρεῖ τὸ ἀστροπελέκι 18. — καταπατούμενος ὑπὸ ἁγίου 84, 2. Διαβόλου ἐπίκλησις, ἐπιφάνεια βλ. λλ. (Πρβλ. δαίμονες. Βλ. καί : χαλκᾶς).
διαβολοσκορπίσματα 52.
διακόσμησις γαμήλιος 257 κέ. 290.
διαλυστῆρα 118. (Βλ. κτένιον).
διασκεδάσεις βλ. εὐωχίαι.
διασκελισμὸς 31 κέ. — πυρᾶς 219. — λεχοῦς 220. (Βλ. καί : ἀποτροπὴ συναπειῶν δ.).
διάττοντες ὡς τελώνια 25 κέ.
Διγενῆ Ἀκρίτα τάφος 95.
δίδυμοι βλ. ἀστερισμός, μόσχοι.
δίδω λόγον 246.
διήγησις εὐτράπελος περὶ λαχανοκλόπου 57.
δικηγόροι ἐν Κρήτῃ 189.
δίοδος : δι' ὀπῆς 3 κέ. 72. 94—97. 98. 226 κέ. — δι' ὑποκαμίσου 209, 1 (;). 363 (=96). — διὰ στενοῦ χώρου 72. 95 κέ. Ἄλλαι συναφεῖς συνήθειαι 95. 96. — ῥεύματος βλ. γέφυρα αὐτοσχέδιος.
Διονύσια τὰ κατ' ἀγροὺς 203.
Διόνυσος 199. 202. 203.
Διόσκουροι 24. 26.
δίπλαις : ἐπὶ τῇ γεννήσει ἄρρενος 210, 1. — ὡς προσκλητήριον γάμου 252, 4.
διπλοσαραντίδια 218.
διπλόχρονα (μνημόσυνα) 346, 4.
δίσεκτον ἔτος ἀποφεύγεται σύναψις γάμου 306, 4.
δίστιχα βλ. ᾄσματα.
διφθέραι πρὸς γραφὴν ἐπῳδῶν 165. (Βλ. καί : μεμβράναι).
δίφροι λοχειαῖοι 217.
δίωξις : ἑρπετῶν 12. — ζωϋφίων 92. 94. 201. — ἀσθενειῶν βλ. ἀποπομπή.
Δομοῦζι 204.
domus βλ. deductio.
δόξα, — τοῦ οὐρανοῦ (ἡ Ἶρις) 34. — (ἀψὶς) 98.
δοξάρι τοῆ καλογριᾶς, τοῆ γριᾶς (ἡ Ἶρις) 34.
Δρακολίμνη 39.
δρακοντοκτονίαι 8. 13.
δρακοπέλεκας (ἀστροπελέκι) 13, 4. 17, 7.
Δράκος, Δρακοῦλα (ὀνόματα ἀβαπτίστων) 211.
δράκων : ἐν μετεωρολογικοῖς μύθοις 8 κέ. 10 κέ. 12. 13. 23. 39 κέ. 41. 59. Ταύτισις πρὸς Λάμιαν 7. Σύγχυσις πρὸς Στοιχειὰ 39. Δράκος καὶ κόρη ἀστραπῆς 13 κέ.—καταπατούμενος ὑπὸ ἁγίου 84,2.
δραματικαὶ παραστάσεις 199.

δρασκέλισμα βλ. διασκελισμός.
δρέπανον : ἐν μαγικῇ τελετῇ 123. 124. 145. — κατὰ τὸν γάμον 294, 3.
δρημόνι βλ. ρεμμόνι.
Δριμόχολο (ἄνεμος) 42, 5.
δύναμις ἀνθρώπου συναφῆς πρὸς τροφὴν 227.
δωδεκαήμερον. Ἐμπυροσκοπία κατ' αὐτὸ 158.
δωδεκαλείτουργα 347, 4.
Δωδώνης λατρεία 141, 1.
δῶρα : γενέθλια 210, 1. 213. 223. — γαμήλια 236, 2. 238. 240—244. 253. 257. 261. 263. 282, 8. 285, 5. 299. 300, 3. 302. 304, 4. 305 (βλ. καί : ἀνοιχτικιά, φιλοδωρήματα). Δώρων νύμφης καταγραφὴ 292, 2. — κατὰ τὴν κηδείαν 327, 5.
δωρεὰ προγαμιαία 240.
ἑβδομήκοντα 73, 2. — δύο, — δύο ½ 73. — ἑπτά, — ἑπτὰ ½ 73, 2. 3.
ἐγκατάλειψις ἀσθενείας 72. 92. 93 κἑ. 97—99.
ἐγκοίμησις 139. 141. 142. 143.
ἔγκυος. Διασκελισμὸς ἑ. 31. Δεισιδαιμονίαι περὶ ἐγκύων 220. 335, 5. (Πρβλ. ἔμβρυον, ὠκυτόκια).
ἔδεσμα κοινὸν νεονύμφων 243, 1. 321.
ἔδνα 237.
Εἰλείθυια 206, 1. 207. 217.
εἴσοδος : νύμφης 270. 273, ὁρμητικὴ 292, 2. 320. — αὐτῆς αἰρομένης 292. Συμβολικαὶ πράξεις κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς νύμφης 289—295. 320 κἑ. — νεονύμφων 293, 1. 295, 3. — γαμβροῦ 270 κἑ.
Ἑκάτης δεῖπνα βλ. λ.
ἑκατὸν 73, 3.
ἔκθεσις παιδὸς 228. 229.
ἐκφορὰ νεκροῦ βλ. κηδεία. — μὲ τοὺς πόδας ἐμπρὸς 329, 5.
ἐλαία : πρὸς γαμήλιον διακόσμησιν 258. Φύλλα ἐ. πρὸς γραφὴν ἐπῳδῶν 166, πρὸς πλήρωσιν νεκρικοῦ προσκεφαλαίου 329, 1. Φύλλα ἢ κλάδοι ἐ. πρὸς ἐμπυροσκοπίαν 155. 157. 158. 162. Κλάδος ἐ. ἐν θεραπείᾳ βασκανίας 158, 3. Κλάδοι ἐ. κατὰ τὴν Πρωτοχρονιὰν 154, 7. Στέφανος ἐ. πρὸς δήλωσιν γεννήσεως ἄρρενος 212.
ἐλαῖαι εἰς κηδείαν 351, 3.
ἔλαιον πρὸς ἐπάλειψιν νεογνοῦ 208, 2. Ἐλαίου κατάλυσις βλ. λ.
ἐλάσματα : πρὸς γραφὴν ἐπῳδῶν 165. 166. — χρυσᾶ ἐν τάφοις 329, 6.
ἔλαφος αἴρουσα νόσον 92.
Ἑλένη, ἠλεκτρικὸν φλόγιον 25. (Βλ. καί : ἁγία Ἑλένη).
Ἐλευσίνια μυστήρια 136.
ἐλίχρυσος πρὸς κόσμησιν νεκροῦ 339, 5.
ἕλκους ἐξορκισμός 91.
Ἐλφ 54. 55.
ἐμβατίκιον (προγαμιαία δωρεὰ) 240. 271.
ἔμβρυον. Ἐπίδρασις ἐπὶ ἐ. τῶν ὑπὸ τῆς ἐγκύου θεωμένων 216 κἑ. Γένους ἐ. μεταβολὴ ἢ καθορισμὸς βλ. γένος.
ἐμπασίδιον, ἐμπατίκι 240, 4. (Βλ. ἐμβατίκιον).
ἐμπόδια εἰς νεονύμφους, παράνυμφον κτλ. 319 κἑ.
ἐμπυροσκοπία. Δημώδη ὀνόματα 153 κἑ. 156. — διὰ φύλλων 153. 155—158. 160. 161. 162. — διὰ κλάδων 155. 158. 159, 1. 160. 161. — διὰ σπόρων 156. 157, 1. 158. 160. 162. — διὰ καρυδίων 158 κἑ. — διὰ κόκκων ἅλατος 157. — παρ' ἀρχαίοις 160. 161. — κατὰ τοὺς μέσους χρόνους 161, 4.
ἐναρμόζω (μνηστεύω) 249, 1.
ἔνατα μνημόσυνα 348. (Βλ. καί : νιάμερα).
ἐνδυμασία : Κρητῶν 188 κἑ. — νύμφης, γαμβροῦ βλ. στολή. — νεκρώσιμος 327. — πενθούντων 356—358.
ἐνδύματα : ὡς καθάρματα 94. 97—99. — ὡς ἀποτρόπαια 99.
ἐνενήκοντα ἐννέα 91.
ἐνὶ 191, 1. (Βλ. ὀνί).
ἐνμνημόσυνα 346, 4.
ἐννέα 23. 73, 3. 75, 2. 117. 122. 132. (Βλ. καί : ἑξήκοντα ἐννέα, ἐνενήκοντα ἐννέα).
—, τὰ (μνημόσυνα) 348, 2. (Βλ. καί : νιάμερα).
ἐνταφιασμὸς βλ. ταφή.
ἐντόμων κόνις ἀντιλυσσικὴ 101. 103. (Πρβλ. ζωΰφια, ψυχαί).
ἐξαγόρασις ἀφιερωθέντος εἰς ἅγιον 230.
ἑξήκοντα ἐννέα 73.
ἐξημέρωμα (δῶρον γαμήλιον) 241.
ἐξόδιον 333, 10. 334, 2.
ἔξοδος (νεκροῦ) 333. 334, 2. (Βλ. καί : ξόδι).
ἐξορκισμός : τελωνίων 24. — πονηρῶν πνευμάτων 219. — ἀγγέλων πλανητῶν 171. — ἀνεμοστροβίλου 57. — ἀσθενειῶν 67, 4. 69, 4. 87. 88. 91—94. — ἀκταίας 65. — κάμπης 73, 4. Ὕλαι πρὸς γραφὴν ἐξορκισμῶν 164. (Πρβλ. ἐπῳδαί).
ἐξωτικά. Εὔφημον ὄνομα ἐ. 55.
ἐξωτικαῖς 56. Παράστασις αὐτῶν 59. (Βλ. νεράιδες).
ἑορταὶ πρβλ. ἅγιος Ἰωάννης, Ἀπόκρεω, Βαΐων, Εὐαγγελισμοῦ, Θεοφάνια, Καλάνδαι, Πάσχα, Πρωτομαγιά, Πρωτοχρονιά, Σταυροῦ, τροπαὶ ἡλίου, Χριστούγεννα. — ἀρχαῖαι 195 κἑ. 203 κἑ. (πρβλ. Ἀδώνια, Σκιροφόρια).
ἔπαθλα (δῶρα γαμήλια) 241, 4.
ἐπαιτεία : ὡς μαγικὸν μέσον 96 (;). 109 κἑ. 129. 131. 226. Σημασία αὐτῆς 227.
ἐπαύλια 241.
ἐπιθαλάμια ᾄσματα 262, 1. 296.
ἐπίκλησις : θεῶν καταχθονίων 141. — ἁγίων 112. 115. 116. 126. 140. 141. 157. — διαβόλου 128. — δαιμόνων 181. 182. — μοίρας 110. 116. 124. 256. — ἡμερῶν 107. 108. 140. — μηνῶν 115. 127. 140. — σελήνης 120. 127. 128. 140. 147. — ἐν ἐπῳδαῖς βλ. λ.

ἐπιληψία 226. (Βλ. καί: γλυκύ, καλό).

ἐπιστρόφια, τά 304, 4. (Βλ. ἀντίγαμος ἀντίχαρα).

ἐπιτάφιος. Σύγκρισις τελετῶν ἐπιταφίου πρός Ἐλευσίνια μυστήρια 136, πρός Ἀδώνια 136. 138. Πινάκια βεβλαστημένων σπόρων εἰς ἐπιταφίους 137. 138. Ἐπιτάφιοι τῷ Ἀδώνιδι βλ. Ἀδώνιδος κῆποι.

ἐπιφάνεια: θεοῦ εἰς ἐγκοιμώμενον 139. — διαβόλου 130. — Μοίρας (;) 107. 124. — μέλλοντος συζύγου 129. 130.

ἐπιφώνησις: γαμήλιος ἀρχαία 321. Ἐπιφωνήσεις κατά την δίοδον ἀνεμοστροβίλου 55 κἑ.

ἑπτά 23. 75, 2. 101. 110. 125. 168. 208, 2. 304, 4.

ἐπῳδαί: κατά τὴν δίοδον ἀνεμοστροβίλου 55 κἑ. — πρός ἀποτροπήν σίφωνος 63. — εἰς σελήνην 120. 127. 128. 147. — εἰς ἀσθενείας 65. 66. 68. 70. 73. 74. 80 κἑ. 99. — ἀποσκοποῦσαι ἀποπομπήν ἤ μεταβίβασιν ἀσθενείας 72. 80. 91—94. — κατά βασκανίας 73. 91. — πρός δίωξιν ἑρπετῶν 12, 7, ζωΰφίων 93. 94. 201. — εἰς ἀράχνην 150, 5. — εἰς γέρανον 92. — κατά τὴν συλλογήν λυσσόμυγας 101. — πρός πρόκλησιν ὀνείρων 106 — 108. 110. 111 κἑ. 114 κἑ. 116. 118. 12)—124. 126. 127. 128. 132. 140. 141. 146 κἑ. (βλ. καί: προσευχή). — ὅταν κροτῇ ἡ φωτιά 148. 149. 150 κἑ. —ἐν ἐμπυροσκοπίᾳ 157. — ἐν συνηθείαις γενεθλίοις 209. 213 κἑ. — μαγικαί 170. 171. 176. Ὕλαι πρός γραφήν ἐ. 164. 165. Ἐπίκλησις θείων ὀνομάτων ἐν ἐ. 70. Πεντάλφα ἐν ἐ. 179. (Πρβλ. ἐξορκισμός).

ἔρανος. Ἐξ ἐράνου γεύματα γαμήλια 253 κἑ. 300, 3. ἐπικήδεια 342. 343, 2. 345, 6.

Ἐριννύων ἱμάσθλη 15.

ἐρίου συμβολική χρῆσις 212. 292,1.

Ἔρις 80.

Ἑρμῆς 50. 58. 348, 5. — κριοφόρος 78 κἑ. — δαμαλοφόρος 79.

ἑρπετά βλ. δίωξις, φίδι.

ἐρυθρόν βλ. κόκκινον.

ἐρυσιπέλατος μαγική θεραπεία 182.

Ἕσπερος 44, 4.

Ἑστίας γέλως, ἀπειλή 161.

ἑστίασις βλ. γεῦμα, δεῖπνα, συμπόσιον, τράπεζα.

ἑτοιμοθανάτου: ἀπόθεσις χαμαί 323, 2. — συγχώρησις 324. — ἀγωνία, προσανατολισμός βλ. λλ.

Εὐαγγελισμοῦ κωδώνισμα 12.

εὐλογία: σίτου πρός σποράν 191, 1. 194. — νεογεννήτου 209.

Εὐλογία (Βλογιά, Βλογιαῖς) 89 κἑ. Εὐφημισμοί 81. 89. Προσωποποιία, παραδόσεις 81. 89 κἑ. Γαύτισις τῶν περί αὐτῆς παραδόσεων ταῖς περί πανώλους 82. 89. Ἅγιαι διώκτριαι αὐτῆς 69. 90. Ἐγκάλειψις εὐλογίας 94.

εὐτοκία βλ. ἀναθήματα, ὠκυτόκια.

εὐφημίζειν τόν γαμβρόν 299.

εὐφημισμοί: ἀσθενειῶν, ἐξωτικῶν βλ. λλ.

εὐφορία βλ. περιάρωσις.

εὐχαί: ἐν ἀσθενείᾳ 73 κἑ. Εὐχή συναπτομένη πρός κλάδου βλάστησιν 135. — ἐπ' εὐετηρίᾳ 154. 162. 201. — πρός εὐφορίαν 191, 1. 196. — κατά τήν γεῦσιν πρωτολείων 211, 4. — κατά τήν γέννησιν 209. 210. 213. — κατά τόν γάμον 242. 257, 3. 266, 2. 278 κἑ. 297. 303, 4. 304, 4. 319. 322.

— *ἐκκλησιαστικαί*: εἰς λεχὼ 209. 221.— εἰς νεογέννητον 214. 221.

εὐωχίαι: γενέθλιοι 213. — γαμήλιοι 296—300· διάρκεια αὐτῶν 301. 302, 1. 303 κἑ. (πρβλ. συμπόσιον). — κατά τόν ἀντίγαμον 304. — ἐπιτάφιοι 345, 5. 6.

Ἐφιάλτης 41.

ἐφτά, τά (ὁ ἀντίγαμος) 304, 4. (Πρβλ. ἑπτά).

ἐχεόδηκτοι 176 κἑ.

ζάχαρη πρός ἐπάλειψιν νεογνοῦ 208, 2.

ζαχαρωτά: ὡς προσκλητήρια γάμου 252,4. — ὡς καταχύσματα 273, 1. 274, 1.

ζεμπέκια, πρόσωπα δραματικῆς παραστάσεως 199.

Ζεύς 36. 79. 141, 1. 202. — ἐν ἀναφορᾷ πρός κεραυνόν 14. 15. 19 κἑ., βροντήν 15, ἀστραπήν 36, 5. — ὕει 26. — ὡς χρυσῆ βροχή 27. — διά κοσκίνου οὐρεῖ 30. — πρόξενος νόσων 67. Διός αἰγίς 29. Διός κώδιον 79. Χῶρος Διός 206, 1.

Ζέφυρος 41. 45, 1. 3. 46.

ζηληκούρτειν (νόσος ἵππων) 73.

ζίφος (ὁ σίφων) 63.

ζόγιας τελετή 268, 4.

ζουνάρι, τῆς καλόγριας τό — (ἡ Ἶρις) 34. (Βλ. ζωνάρι).

ζουπόνι λινόν 188.

ζυμόμελι (γλύκυσμα γαμήλιον) 299.

ζυμώματα γαμήλια 255 κἑ.

ζυμώστραις 319.

ζῶα: ὡς δαίμων σίτου 197. Μεταβίβασις ἀσθενειῶν εἰς — 72. 92 κἑ.

ζωνάρι τῆς Παναγίας, ζωνάριν τῆς ἁγ. Ἑλένης (ἡ Ἶρις) 34. (Βλ. ζώνη, ζουνάρι).

ζώνη: ὡς παράστασις Ἴριδος 34 κἑ. — ἐν μαγικῇ τελετῇ πρός πρόκλησιν ὀνείρου 122. 123. 124. 145 (βλ. κύκλος μαγικός, περίζωσις). — Κρητῶν 189.

ζωΰφια βλ. ἅγιος Τρύφων, δίωξις, πανώλης. (Πρβλ. ἔντομα).

ἠλακάτη βλ. ρόκα.

Ἠλέκτρη, μήτηρ Ἁρπυιῶν 45.

ἡλικία μνηστευομένων, νυμφευομένων 232 κἑ. Νομικός ὁρισμός αὐτῆς 233.

Ἥλιος 44, 4. Προσαγόρευσις Ἡ. 47, 2. Ἔρις μετά Βορρᾶ 48 κἑ. Χαρακτῆρες καβαλιστικοί Ἡ. 171. Μελάνι Ἡ. 172. — Μίθρας 204 κἑ.

ἡλιοτρόπιον βλ. τροπαί ἡλίου.

ἧλοι βλ. καρφιά.
ἡμέραι : ὡς μέλισσαι (;) 44, 4. Προσωποποιία 107. 108. 140. (Βλ. Δευτέρα, Τρίτη, Τετάρτη, Παρασκευή, Σάββατον).
ἡνίων συμβολική χρῆσις 292.
Ἥρα γαμηλία 306, 5.
Ἡράκλεια (ἑορτή ἐν Θήβαις) 203.
Ἡράκλειος (μήν) 203.
Ἡρακλῆς 8. 193. 202. 203.
ἡρμοσμένη (μεμνηστευμένη) 249, 1.
Ἡρωδιάς 54. Θυγάτηρ αὐτῆς 53.
ἥρωες παρθενογενεῖς 202.
Ἡσιόνη 8.
Ἡφαίστου γέλως, ἀπειλή 161.
Ἠώ, μήτηρ ἀνέμων 45.
θάλαμος νυμφικός. Στολισμός 257 κέ. Εἰσαγωγή εἰς αὐτόν νύμφης, γαμβροῦ 298.
θαλάσσης : ὀμφαλός βλ. λ.
Θαλύσια 195 κέ.
θαλύσιος 195.
θάνατος : ἐπί ξένης γῆς 323. 353 κέ. 355. Σημεῖον θ. 122. 131. 155. 156. 157. (Βλ. καί : τελευτή).
Θαργήλια 196.
Θαργηλιών 203.
θάργηλος 195. 196.
Θαύμας, πατήρ Ἁρπυιῶν 45.
θαφγιό, *θαφειό* (ὁ τάφος) 338,9.
θαφτικό (τό νεκροταφεῖον) 339, 2.
θεϊκός βλ. θεοτικός.
θεοί : βροντῆς 6. 9, 5. — ὑετοῦ 29. — πυρός 161. — ψυχοπομποί 58. — γαμήλιοι 140, 3. — παρθενογενεῖς, χθόνιοι βλ. λλ.
θεοπόντι, *θεοποντιά* 26.
θεός : ἐν μετεωρολογικοῖς μύθοις 4. 5 κέ. 10. 15 κέ. — ῥίχτει ἀστραπαῖς 14. — βρέχει 26 κέ. 28. — κατουράει 30. — προξενεῖ ἀσθενείας 66 κέ.— θεραπευτής ἀσθενειῶν 69.—ὡς τέρας ὀλέθρου 80. — ἐν ἐπῳδαῖς 70. Δακτυλοδεικτεῖν (;) θ. 32.
θεοτικὰ (δεήσεις) 69, 5.
θεοτικός. Θεοτική, θεϊκιά φωτιά 2, 2. Θεοτικό, θεϊκό νερό 26.
Θεοτόκος βλ. Παναγία.
Θεοφανίων ἔθιμα 154. 155.
θεραπεία ἀσθενειῶν 65, 3. 68. 101—104. 223 κέ., ὑπό τῆς θείας ἀντιλήψεως 69 κέ. (βλ. καί : ἅγιοι διῶκται), ὑπό μάγων 68 κέ., διά τῶν προξενησάντων αἰτίων 176 κέ. Θεραπεῖαι μαγικαί 68. 182. 227 (βλ. καί : ἀποπομπή, δέσιμο, δίοδος, ἐγκατάλειψις, ἐξορκισμός, κάρφωμα, μεταβίβασις).
θερισμοῦ : ἔθιμα 191—194. 195. 196 κέ. —τελεταί 135.
θέριστρον ὡς καλύπτρα 265, 2. 266, 1.
θερμασιά 72. *Θέρμη* 80, 6. 91. (Βλ. πυρετός).
θέρος. Τέλεσις γάμων τό — 305, 3. — βλ. θερισμός.
θήκη (φέρετρον) 333.
θηλασμός βρέφους 209. 215. 220.
θηλέων τέκνων ὑποτίμησις 210.
θηλυγονία διά μαγγανειῶν 210, 5. 216.
θήρα : ἀγρία βλ. λ.
θησαυρός : ὑπό τήν βάσιν τῆς Ἴριδος 33. Ἐξόρυξις θ. ὑπό μάγου 183.
θιάσο (ἀναψυκτικόν) 352, 2.
θιασῶται μιθραϊκῶν μυστηρίων 204. 205.
θλῖψις (τό πένθος) 356.
Θοδωρῆς. Φερώνυμος ἐν μαγείᾳ 123.
Θόρ 5. 20.
Θρακιᾶς 42. *Θρασκιάς* 42, 5.
θραῦσις : ἀγγείων κατά τόν γάμον 276, κατά τήν τελευτήν 226. 333. 336· σκοπός τοῦ ἐθίμου 231. — κοινοῦ ποτηρίου νυμφίων 275, 1. 276. — σάγματος νύμφης 289. — ἄξονος γαμηλίου ἁμάξης 290, 2.
θρῆνοι : ἐπί τῷ ἀποχωρισμῷ τῆς νύμφης 279. — κατά τήν πρόθεσιν νεκροῦ 330. — κατά τήν ἐκφοράν 333. 334. 335, 3. — γυναικῶν κατά τ' Ἀδώνια 136.
θρύμβος πρός κόσμησιν νεκροῦ 339, 5.
θύελλα : 53. 56. 58 κέ. Μυθολογική παράστασις θ. ὡς ἐναερίου νυμφικῆς πομπῆς 59 κέ. Παρόμοιαι παραστάσεις παρ' ἄλλοις λαοῖς 60 κέ. Ἅρπυιαι ὡς θύελλαι 58.
θυΐαι 46.
θυμαράκια (τό νεκροταφεῖον) 339.
θυμίαμα ἐπί τοῦ τάφου 336.
Thunar 20.
θυρῶν : ἄνοιγμα, κλείσιμον, κροῦσις βλ. λλ.
θυσίαι : εἰς θεότητας ἀνέμου 46. 56. Θυσία ἀμβούρβιος 77. — εἰς πηγάς ἤ φρέατα 195, 2. — εἰς τάφον Διονύσου 203. — κατά τόν γάμον 294. — κατά τήν τελευτήν 325 (;). 338, 4. 348, 5. — ἐπιμνημόσυνοι 338, 4. 348, 5.
Ἰαμίδαι 161.
Ἰανουάριος βλ. Γεννάρης. 1η Ἰανουαρίου 160 (βλ. καί : πρωτοχρονιά).
ἰάτραιναι 102. 223.
ἰατρικῆς δημώδους θεμελιώδεις δοξασίαι 66.
ἰατροί βλ. ἰάτραιναι, γητευταί, γόητες, μάγοι.
ἰατροσόφια 163 κέ. 183.
ἰγδίον βλ. γουδί.
Ἱεροσόλυμα ὡς κέντρον γῆς 225, 1. 2.
ἱεροτελεστία βλ. ἀκολουθία.
ἱκανὰ (χρήματα διά μνημόσυνα) 346, 4.
Ἴνδρας 13. 15. 16. 61.
Ἰουδαῖος περιπλανώμενος βλ. λ.
Ἰουλιανός ὁ Παραβάτης 205. 350.
Ἰούνιος ἀπαίσιος πρός γάμον 306, 4.
Ἱππολύτης ζώνη ὡς παράστασις Ἴριδος (;) 34 κέ.
Ἶρις 31—35. Δημώδη ὀνόματα 34. 35, 5. Ὀνομασίαι εἰς ἄλλας γλώσσας 34. 35. Παραστάσεις 34, μυθολογικαί 6. 34 κέ. Παράδοσις 31. Δοξασίαι 33. 35, 5. 63, 6, μετεωρολογικαί 32. Διασκελισμός Ἴ. 31. Δακτυλοδεικτεῖν Ἴ. 32. Θαυμάσιαι ἰδιότητες ἀντικειμένων εὑρισκομένων εἰς

τὴν βάσιν αὐτῆς 33. Ταύτισις αὐτῆς τῷ κέρατι τῆς Ἀμαλθείας (;) 33.
ἰσιάζω, ἰσιασμός (ἀρραβών) 249, 1.
Ἴσις 203 κέ.
Ἰστάρτ 204.
Iuppiter feretrius ἢ lapis 20.
jus primae noctis 322.
Ἰφικλῆς 203.
ἰχθύος βρῶσις: ὅρος πληρώσεως ὀνείρων 128. — ἐν περιδείπνῳ 343, 3.
καβάδια 187.
καβαλισταί 142.
καβαλιστικά: σημεῖα, χαρακτῆρες βλ. λλ.
Κάβειροι 24.
κάβουρας μεγάλος· παράδοσις περὶ αὐτοῦ 62. (Βλ. καί: καρκίνος).
— πόρτας 294, 3.
Καθαρά: Δευτέρα, Τρίτη, Τετάρτη βλ. λλ.
καθάρματα 92. 93. 94 (βλ. καί: ἀπονυχίδια, ἐνδύματα, κλωστή, μαντολόγια, ῥάκη, τρίχες). Κατάχωσις κ. 75. 76. 226. 231.
καθαρμοί 76. 79. 92.
κάθαρσις: μετὰ τὸν ἁλωνισμὸν 196. — μαίας 209. — λεχοῦς 218. — ἐπικοινωνούντων μετ' αὐτῆς 209, 4. 219. — συμμετασχόντων εἰς κηδείαν 341 κέ. Χρῆσις κεραυνίων λίθων εἰς καθάρσεις 18.
καιροί (οἱ ἄνεμοι) 37. 38. 41. 43. 44.
κακκάβι, κακκαβάκι 74. 75. (Βλ. λέβης).
κακοψυχιά, κακοψυχῶ 217.
καλαγκάθι 81.
Καλαϊσάκης Γ. Ἰακ. περὶ βράκας 181 κέ.
καλαμόριζα ὡς ἀντιλυσσικὸν 101.
κάλαμος πρὸς γραφὴν μαγικῶν λόγων 164. (Πρβλ. κονδύλιον).
Κάλανδα 158, 2.
Καλανδῶν ἑορταί 198 κέ.
Καλαντάρης (ὁ Γεννάρης) 115.
κάλεσμα τῆς Μοίρας 106. 140. (Βλ. κατάδεσμος).
καλέσματα (προσκλήσεις εἰς γάμον) 251 κέ. 254. — (συμβολὴ ἐδωδίμων) 253 (πρβλ. κανίσκι, κανίστρι).
καλεσμένος (εἰς γάμον) 251, 6. Ἄλλαι δημώδεις ὀνομασίαι κ. 251, 6. 268, 4.
καλεστής, καλέστρα, καλετζῆδες, καλεσῆδες 251, 6.
καλὴ (ἡ μνηστή) 249, 1.
καλιῶ βλ. καλῶ.
Καλλικάντζαροι 95.
καλλωπισμός: γαμβροῦ, νύμφης, νεκροῦ βλ. λλ.
καλνάω βλ. καλῶ.
καλὸ (ἡ ἐπιληψία) 81.
Καλογέρων παραστάσεις 199.
καλόγηρος, ὁ ἀφοσιωθεὶς εἰς ἅγιον 231.
Καλονόματαις 81.
καλορρίζικα 273, 1.
Καλοτσυράδαις 55, 6.
Καλότυχαις 219.
κάλτσαις βλ. παράταιραις.
κάλυμμα (κλείσιμον ὀφθαλμῶν νεκροῦ) 325, 6.
καλύπτρα: νύμφης 243. 264, 2. 265 κέ. — συμμετεχουσῶν γαμηλίου πομπῆς 268, 4 (πρβλ. 269, 4).
κάλυψις: μαντευομένης 133, 2. — νυμφίων 242, 2. 275, 1. 295, 3. 317 κέ. — χήρων εἰς γάμον 322. — ἑορταζόντων ἁγνείαν νύμφης 303, 3. — συναντωμένων νυμφῶν 322. — νεκροῦ 329, 4. 339, 5. — πενθούντων 357.
καλῶ (εἰς γάμον) 251, 6.
καμάρα ἐπὶ τοῦ τάφου 338.
καμάρι 272, 1. (Βλ. καμάρωμα).
καμάρωμα τῆς νύμφης 265, 2. 272, 1.
καμαρώτραις 260, 3. 272, 3.
καμμύειν ἐν μαγείᾳ 121. 147.
κάμπαι: πρόξενοι ἀσθενειῶν 65 (πρβλ. σκώληκες). Ἐξορκισμὸς κάμπης 73, 4.
κανὰ (κινὰ) 257, 3.
καναροσπόρου σπορὰ εἰς πινάκια 137.
κανδῆλαι: παρὰ τὸν νεκρὸν 330, 1. Κανδήλιον ἀκοίμητον βλ. φῶς ἀκοίμητον.
κανελλογαρύφαλλα: ὡς προσκλητήρια γάμου 252, 4. — πρὸς κόσμησιν νεκροῦ 339, 5.
κανθαρίδες αἴτιαι ἀσθενειῶν 65.
κανίσκι (συμβολὴ ἐδωδίμων) 213, 2. 241, 4. 313, 3 (πρβλ. καλέσματα, κανίστρι). — (προγαμιαία δωρεά) 240, 3. Κανίσκια (εἶδος μνημοσύνων) 346, 4, διὰ κολλύβων 350, 3.
κανισκοφόραις 213, 2.
κανίστρι (συμβολὴ ἐδωδίμων) 303, 4. Κάνιστρον μετ' ἐδωδίμων εἰς μνημόσυνον 346, 4. (Πρβλ. κανίσκι, καλέσματα).
κάνναβις εἰς σημεῖον λυτρώσεως ἀπὸ τοκετοῦ 212, 4.
καντελέτον (τὸ φέρετρον) 333, 8.
κάπνισμα: πρὸς ἐκδίωξιν *djinûn* 68, 2. — μαγευθέντος 69, 4. — βασκανθέντος 158, 3. — ἀγωνιῶντος 324, 3. — περιάπτου 175.
Καράγιαλης (ἄνεμος) 42, 7.
κάρδαμον ὡς ἀντιλυσσικὸν 104.
καρδίας γωνιῶν ἀριθμὸς 91.
κάρδος (ξύλον ἐργαλειοῦ) 216.
καρκίνος: ἐν παραδόσει 62. Δοξασία περὶ κ. 62, 4.
καρύδια: κατὰ τὸν γάμον 266, 2. 273, 1. 319. — ἐν γαμηλίῳ πλακοῦντι 291 (βλ. καὶ καρυδόμελο). — ὡς καταχύσματα 273, 1. 274, 1. — ὡς μπογαμάδες 319. Συμβολικὴ ἔννοια αὐτῶν 273, 1. (Βλ. καί: ἐμπυροσκοπία).
καρυδιᾶς φύλλα πρὸς πλήρωσιν νεκρικοῦ προσκεφαλαίου 329, 1.
καρυδόμελο κατὰ τὸν γάμον 319.
καρυοφύλλι κατὰ τὸν γάμον 295, 3.
καρυόφυλλον πρὸς ἐμπυροσκοπίαν 158.
καρφιὰ κατὰ τὸν γάμον 321.
κάρφωμα: ἀσθενειῶν 92. — βελόνης ὡς ἀποτρεπτικὸν 151. — μαχαίρας: πρὸς ἀποτροπὴν σίφωνος 63, ἐν μαγικῇ τελετῇ 122, κατὰ τὸν γάμον 290, 4. 292, 1. 294, 3.

καρφώματα τῶν στρωμάτων 273, 1.

κατάδεσμος 139. — δαίμονος 138. — Μοίρας 106—108. 114. 116, 3. 118. 121—124. 126. 127. 140. 141. 145—147. — ἀσθενείας βλ. δέσιμο, κατόρυξις. — στοιχειοῦ βλ. κατόρυξις. Κατάδεσμοι ἐν περιάπτοις 175 κἑ. Πεντάλφα εἰς καταδέσμους 183.

καταιγίδες 35—41. Φράσεις ἀπηχοῦσαι μυθικὰς ἰδέας περὶ κ. 35 κἑ. Μυθολογικαὶ παραστάσεις κ. 36—39. 60. Προσωποποιΐα 40. Προμήνυμα 151, 5. Ἀποτροπὴ κ. βλ. λ.

κατάλυσις ἐλαίου κατὰ τὰ πορθόρια 342.

κατάραι 17, 4. 17, 6. 17, 11. 52. 55, 5. 57. 59. 67. 80. 82. 153. 325, 6. 336, 4. 359. Πότε πιάνουν 52.

καταρράκται τοῦ οὐρανοῦ 27.

καταφασκιώνω 209, 1.

καταχύσματα 145. 191, 1. 194. 272—274. 318 κἑ. Ἀρχικὴ ἔννοια 194. 318.

Κατεβατὸς (ἄνεμος) 42. Προσωποποιΐα 50. Παραδόσεις 37 κἑ.

κατιμέρια κατὰ τὴν γέννησιν 213, 2.

κατοικία : Ἀνέμων 44. — Ἡλίου, Ἑσπέρου 44, 4. (Βλ. καί : παλάτι).

κατολίσθησις πρὸς εὐτοκίαν 206.

κατοπτρομαντεία 111. 115. 133 κἑ.

κάτοπτρον ἐν μαγικῇ τελετῇ πρὸς πρόκλησιν ὀνείρου 117 κἑ. 124. 126. 133.

κατόρυξις : ἀσθενειῶν 74. 75. 76. 226. 231. — ἐνδυμάτων νεκροῦ 99. — στοιχειοῦ 226.

κατουρλῆς, *κατουρλιᾶς* (ἐπὶ καιροῦ) 30.

κατουρλόκαιρος 30, 3.

κάτουρον βλ. οὖρον.

κατώφλιον 110. Ὑπερπήδησις κ. ὑπὸ νύμφης 292. Ἀσπασμὸς κ. βλ. λ.

καφὲς εἰς κηδείαν 352, 2.

κέγχρου σπορὰ εἰς πινάκια 137.

κεμέρι 35, 4.

κενοταφίων ἔθιμον 355, 1.

Κένταυροι 40.

κέντημα προσραπτόμενον ὡς διακριτικὸν ἀρραβωνισμένης 247, 3.

κεντρὶ (ὁ μεσότοιχος) 191, 1.

Κεραξώνη ; (ἡ Ἶρις) 34, 12.

κέραμος : μὲ πεντάλφαν ἐπὶ νεκροῦ 182. 336. — μὲ σταυρὸν ὁμοίως 336. Θραῦσις κ. κατὰ τὴν κηδείαν 226 (βλ. θραῦσις ἀγγείων).

κέρας Ἀμαλθείας (ἡ Ἶρις ;) 33.

κερασέας κλάδοι πρὸς μαντείαν 135.

κέρασμα 253, 4. — κατὰ τὸν ἀρραβῶνα 247, 3. — κατὰ τὸν γάμον 251. 252, 4. 276. 288, 2. 302, 1. 303, 1. 319.

κεραύνιοι λίθοι (ἀστροπελέκια) 18 κἑ. 20 κἑ. Μαγικαὶ καὶ ἰαματικαὶ ἰδιότητες αὐτῶν 18 κἑ. 22.

κεραυνὸς 2—14. 17—23. Δημώδη ὀνόματα 13, 4. 17. Προσωποποιΐα 4. Μυθολογικαὶ παραστάσεις 4—6. 8—13. 14. 17. 21—23. — διώκει διάβολον 10. 12. 13, δράκοντα 11. 13. 23. Δοξασία περὶ βλήματος κ. 17 κἑ. 22 κἑ. Ἀποτρόπαια καὶ ἀποτροπαὶ 3. 18 κἑ. 22. Ἐφέλκυσις κ. 3. 4. Κεραυνοβλήτων τόπων ἱερότης 3. Κεραυνοβλήτων ἀντικειμένων ἀλεξητήριοι καὶ ἰαματικαὶ ἰδιότητες 3 κἑ. (βλ. καί : ἀστραπόβολα). (Πρβλ. ἀστραπή, κεραύνιοι λίθοι).

Κέρβερος 5.

κεφαλαλγία 91. 99. 157, 2.

κεφαλονοικοκύρης 162.

κηδεία 333—336. Δεισιδαίμονες συνήθειαι κατ' αὐτὴν 226. 335. 342, 5 (βλ. καί : θραῦσις ἀγγείων, ὕδατος χύσις). Παῦσις ἐργασίας κατὰ τὴν κ. 342. Κάθαρσις συμμετασχόντων εἰς αὐτὴν 341 κἑ. Διανομὴ ἐδωδίμων ἢ ἀναψυκτικῶν 351 κἑ. Ἐπικήδεια : δεῖπνα, παιδιαὶ βλ. λλ. — μεμνηστευμένου, ἀγάμου 327, 7.

κῆποι : Ἀδώνιδος βλ. λ.

κηρίον : μαγικὸν 183. Κηροὶ γαμήλιοι 285, 5. — εἰς χεῖρα νεκροῦ 332, 3. (Πρβλ. λαμπάς, λύχνος).

κιβοῦρι 338, 9.

κιβράκι (καλύπτρα νυμφικὴ) 265, 3. 266,2.

κινὰ 257.

κινὰ-γκεγκέσι 257, 3.

κινάγματα γάμου 257. (Πρβλ. ψιμμυθίωσις).

κιόνουρα ἡ ὀρθοφυὴς ὡς ἀντιλυσσικὸν 103.

κίσσησις 217.

κισσὸς πρὸς γαμήλιον διακόσμησιν 258, 1.

κλάδοι. Μαντικὴ ἐκ βλαστήσεως αὐτῶν 134 κἑ. (Βλ. καί : ἐμπυροσκοπία, κτυπήματα).

κλαυθμοὶ νύμφης βλ. θρῆνοι.

κλειδαρότρυπα. Φύσημα εἰς — 96.

κλεῖθρον ἐν μαγικῇ τελετῇ 215.

κλεὶς χρυσῆ ὑπὸ τὴν βάσιν Ἴριδος 33.

κλείσιμον : θυρῶν κατὰ τὴν γέννησιν 206. 209. 220. — παραθύρων, προθηκῶν κατὰ τὴν διέλευσιν κηδείας 335, 2.

κλεφτῶν τάφος ἐν ᾄσμασι 340.

κλήδονας 105. 106. 111. 124 κἑ. 133. 142. Σύμβολα τοῦ κλ. πρὸς ὀνειρομαντείαν 120. (Βλ. καί : ἅγιος Ἰωάννης, λάκτισις).

κληδόνες 119. 141.

κληδονισμοὶ 105.

κλήματος : σταυρὸς εἰς τὴν βασιλόπιτταν 201. — σεῖσις βλ. λ.

κληρομαντεία 118 κἑ. 131

κλήρωσις ἀρχόντων 144.

κλῖμαξ (νεκροθήκη) 333, 8.

κλίνη : ἐν μαγικαῖς συνηθείαις πρὸς πρόκλησιν ὀνείρων 127. 128. 142. — λεχοῦς 217. — νυμφικὴ 296 · στολισμὸς αὐτῆς 257 κἑ., στρώσιμον 256, 5. 321, πλούμισμα 241, 4. 256, 5. — νεκρικὴ 328. 329. 355.

κλοπὴ : ὡς μαγικὸν μέσον 93. 109. 121. 123. 124. — βρέφους ὅταν χρονίσῃ 214 κἑ. — ἀντικειμένων κατὰ τὸν γάμον 290, 2. 300, 3. Σημασία κλοπῆς 227 (πρβλ. μυστικότης).

Κλυσ'έδρα (ἀλέαν.) 14.
κλωστή: πρὸς δέσιμο ἀσθενείας 72 (πρβλ. μετάξι, μπερσίμι). Κλωσταὶ ὡς καθάρματα 99. (Πρβλ. νῆμα).
coëmptio 235 κέ. 282.
κοιλιακὰ νοσήματα 66. 92.
κοιμητήρι (ὁ τάφος) 338, 8. — (τὸ νεκροταφεῖον) 339. — (ἡ ὀστεοθήκη) 355, 6.
κοινὸ (τὸ περίδειπνον) 343, 3.
κοινόν: ἔδεσμα, ποτήριον βλ. λλ.
κοιτίς βλ. κούνια.
κόκκινον χρῶμα ἐν μαγείᾳ 125. 133, 2. 215.
κοκκύτου κατάδεσμος 98.
κολλίκι (κόλλιξ) 195.
κόλλιξ, κολλούριον 255, 2.
κόλλυβα 349—351. Λέξις 350. Ἄλλαι ὀνομασίαι 124. 349. Παρασκευὴ κ. 350. Στολισμὸς 351. Διανομὴ 346, 4. 350 κέ. 352, 2. — ἑορταστικά, νεκρώσιμα 123, 2. 125. 126. 350, 3. — ὡς τροφὴ 350, 3. Χρῆσις πρὸς μαντικὴν 116 κέ. 121—124. 125 κέ. 130. 131. 134. 135. 144. 145. 350, 3. Ἔρις περὶ κολλύβων 349, 5. (Πρβλ. κρεωδαισία, σῖτος ἀντὶ κολλύβων).
κολόνα, κολονάκι ἐπὶ τόπου κατορύξεως ἀσθενειῶν 75. (Πρβλ. λίθος).
Κολονάκι θέσις ἐν Ἀθήναις 75.
κόμβοι: ὡς ἀναθήματα 100. — μαγικοὶ 106. 107 κέ. 113. 114. 118. 124. 140. 147 (πρβλ. δέσιμο, κατάδεσμος). Κόμβων λύσις πρὸς ἀνακούφισιν ἀγωνίας ἐπιθανατίου 324, 2.
κομμάτια (τὰ κόλλυβα) 349, 4.
κόμμωσις νύμφης 261, 4. (Βλ. κτένισμα).
κονδύλιον πρὸς γραφὴν μαγικῶν λόγων 165. (Πρβλ. κάλαμος).
Κοντογιαννάκης ὁ Σπιθολιόντας (ἥρως παραμυθιοῦ) 40.
κόπανος ὡς γέφυρα ἐν μαγικῇ τελετῇ 147.
κόπιαις (προικοσύμφωνα) 239.
κόρα (τὸ σκληρὸν τοῦ ἄρτου) 223.
κορέων δίωξις 201.
Κόρη βλ. Δημήτηρ.
Κορόξαινα 102.
κορώνα τῆς νύμφης 266, 1.
κόσκινον: μέτρον βροχῆς 27 κέ. Ἀνάλογοι ἀρχαῖαι δοξασίαι 29. — ὡς σύμβολον νέφους 28. Διὰ κ. σύρειν 28. 30. — κατὰ τὸν γάμον 273, 1. 292 κέ.
Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλὸς βλ. ἅγιος Κοσμᾶς.
κοσσοῦ (ὄνομα ἀβαπτίστου) 211, 2.
κοτσαγκέλι (χορὸς) 263.
κοτσιωνιὰ (ὄνομα ἀβαπτίστου) 211, 2.
couvade βλ. λοχεία ἀνδρός.
κουβάρι, ὄργανον κληρομαντείας 119.
κουβέντα 148, 2.
κουκκιὰ (τὰ κόλλυβα) 123. 124. (Πρβλ. κύαμοι).
κουκουλόσπορος μεταβάλλει γένος ἐμβρύου 216.
κούλουμα 109.
κουλλοῦρα: Χριστουγέννων 201. — τῆς νύφης 255. — κατὰ τὸν γάμον 292, 1. (Βλ. καί: ἄρτος, κουλλοῦρι).
κουλλοῦρι 255, 2. — πρωτόπλαστο βλ. λ. Κουλλούρια τοῦ γάμου 255. Κ. κατὰ τὸν γάμον 292. Κ. εἰς γαμηλιώτας 319.
κουμπαριάτικα 241, 4.
κουμπάρος, —α, —ισσα 246, 3. (Βλ. παράνυμφος).
κούνια 211 κέ. Λέξις 211, 5. Προλήψεις περὶ κ. 211, 5.
κουρά: θεριστῶν 191, 1. — νεκροῦ 326, 4. — ἐπὶ πένθει 356, 4. 358 κέ.
κουρεμαδιά, κουριμαδιὰ (ἡ χήρα) 359, 1.
κουρεμένη 359.
κουρούκλα (καλύπτρα νύμφης) 266, 2.
κουρτσοβάδιν 188.
κούτρης (ὄνομα ἀβαπτίστου) 211, 2.
κουφέτα: κατὰ τὸν γάμον 273, 1. 319. — ὡς καταχύσματα 145. 273, 1. — γαμήλια πρὸς ὀνειρομαντείαν 117. 131. 145.
κράνα πρὸς ἐμπυροσκοπίαν 155, 1. 156.
κρανείας: κλάδοι πρὸς ἐμπυροσκοπίαν 155. Κτυπήματα δι' αὐτῶν 154, 7. — σταυρὸς εἰς τὴν βασιλόπιτταν 201.
κρανίου διάπλασις βλ. βρέφος.
κρεβάτι βλ. κλίνη.
κρεβατίνα 111.
κρέμασμα τῆς νύμφης κτλ. 320.
crepitaculum 159, 4.
κρεωδαισία εἰς μνημόσυνον 353.
κρήνη: εἰς τάφους 339, 5. Κρήνης τελετὴ μετὰ τὸν γάμον 301. Βρέχεται εἰς κρ. ὁ ἐκ τοῦ νέου σίτου ἄρτος 195. (Πρβλ. πηγή).
κριθαρακίου ἐξορκισμὸς 91.
κριθή: ὡς κατάχυσμα 272, 4. 274, 1. Διασπορὰ κρ. κατὰ τὸν γάμον 272,4. 292, 1. Σπορὰ ἐν ἀγγείοις 135. 136. Χρῆσις ἐν μαγικῇ τελετῇ πρὸς πρόκλησιν ὀνείρων 122.
κρίνου ἐπίκρουσις 159, 8.
κριοῦ περιφορὰ περὶ τὸ τεῖχος πρὸς ἀποτροπὴν 77. 78 κέ. (πρβλ. περιάρωσις). — ἡ δέρματος αὐτοῦ χρῆσις εἰς καθαρμοὺς 79. — θυσία κατὰ τὸν γάμον 294.
κριοφόρος βλ. Ἑρμῆς.
Κρίσνα 204.
κρόκος 170, 2.
κρομμύων ἀνάρτησις εἰς δένδρα 98, 2.
Κρόνος 19. 20.
κρόταλα εἰς γάμους 304, 3.
κρότοι: πρὸς ἐκφοβισμὸν δαιμόνων 24. 333 (πρβλ. θραῦσις ἀγγείων κατὰ τὴν τελευτήν).— ἐπὶ τῇ γεννήσει ἄρρενος 210.
κροῦσις: θυρῶν κατὰ τὴν Πρωτοχρονιὰν 154, 7. — θύρας κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς νύμφης 292. 294, 3.
κτένιον: πρὸς ὀνειρομαντείαν 117 κέ. — νύμφης 321.
κτένισμα: ἐν κατοπτρομαντείᾳ 133. — νύμφης 260, 3. 5. 261. — γαμβροῦ 260, 4. 263. Ἀκτένιστοι οἱ πενθοῦντες 356,4.
κτίσις πόλεως βλ. περιάρωσις.
κτυπήματα: διὰ κλάδων 154. — πρὸς

εὐτοκίαν 206. 207. — νύμφης, παρανύμφου 320. (Πρβλ. κροῦσις, ῥάπισμα).
κύαμοι. Μαντικὴ διὰ κ. 118 κἑ. 131. 143 κἑ. Κλήρωσις διὰ κ. 144.
κυδώνιον: ὄργανον κληρομαντείας 131. — κατὰ τὸν γάμον 295, 1· παρ' ἀρχαίοις 290, 4. — πρὸς κόσμησιν νεκροῦ 339, 5.
Κυραζώνη; (ἡ Ἶρις) 34.
κυκλικὸς χορὸς 275, 1. 317 κἑ.
κύκλος: μαγικὸς 108. 122. 123. 124. 126. 145. — περὶ τὸ λαμνὶ 196.
Κύκλωπες κεραυνοῦ 2. 20.
κύμβαλα εἰς γάμους 304, 3.
κυνάρα ἀγρία βλ. ἀγριαγκυνάρα.
κυνηγός: ἄγριος βλ. λ.
κυπάρισσος εἰς τάφους 339, 5.
κὺρ Βοριᾶς βλ. Βοριᾶς.
κύτισος πρὸς ὀνειρομαντείαν 131.
κύων αἴρων νόσον 93. Διάβολος εἰς σώματα κ. βλ. διάβολος.
κώδικες μαγικοὶ 165. 173. 175. 176.
κώδωνες. Κροῦσις κ. κατὰ τὴν τελευτὴν 334.
κωδώνισμα τοῦ Εὐαγγελισμοῦ 12.
κωσταντινᾶτα ὑπὸ τὴν βάσιν τῆς Ἴριδος 33.
λάβρυς 20, 4.
Lawson 160.
λαβύρινθος 20, 4.
λαγὸς ὡς δαίμων σίτου 197.
λαζαρώτρια (σαβανώτρια) 326, 2. 332, 8.
λαζοῦριν (τὸ σίλφιον;) 172, 11.
λαιμὸς καίει· μαντικὴ ἐκ τούτου 151.
λάκκος (ὁ τάφος) 338.
λάκτισις: οἰκίας νύμφης ὑπὸ γαμβροῦ 281. — ποτηρίου οἴνου ὑπὸ νύμφης 277, 1. 295, 3. — λαγήνου ὕδατος ὑπ' αὐτῆς 295, 3. — λαγήνου τοῦ κλήδονα 295, 3.
λαλὰ (μάμμη) 44.
λαλαγγῖται βλ. ἀλαγγῖται.
Λάμια: ἀντὶ δράκοντος 7. — ἐν μετεωρολογικοῖς μύθοις 6—8. 14. 16. 62 κἑ. — καὶ γιὸς ἀστραπῆς 14.— τοῦ πελάγου 62.
λάμνα 165, 4.
λαμνὶ (σωρὸς λειώματος) 196.
λαμπαδηδρομίαι γαμήλιοι (;) 286.
λαμπάς: ἐπιταφίου 138. — Ἀναστάσεως ἐν ἐμπυροσκοπίᾳ 158. — ὡς προσκλητήριον γάμου 252, 4. — εἰς κόλλυβα 347, 4. Λαμπάδες γαμήλιοι 285, νεκρικαὶ 325. 329 κἑ. (Πρβλ. κηρίον).
Λαντέζαινα 83.
Λαπῖθαι 40.
λάρναξ ἁγ. Τριάδος Κρήτης 187.
λατέρα (φέρετρον) 333, 8.
λατρεία ὀργιαστικὴ 199.
λεβάντες (ἀπηλιώτης) 41, 3. 42.
λεβάντης, λεβαντίνι 41, 3.
λεβέτι (λέβης) 76.
λέβης ἐν κατορύξει ἀσθενειῶν 74 κἑ. 76.
λειτουργία δεσποτικὴ 347.
λειχήνα 65, 3.
λειψάνων: προγόνων σεβασμὸς 355 κἑ. — ἀνακομιδὴ βλ. λ. (Πρβλ. νεκρός).
λειώμα 196.
λειώσιμο νεκροῦ 355, 6.
λεκανομαντεία 173.
λεμονέας φύλλα πρὸς γαμήλιον διακόσμησιν 257. 290.
λεπίδιον τὸ πλατύφυλλον ὡς ἀντιλυσσικὸν 104.
λεπτοκάρυα: κατὰ τοὺς ἀρραβῶνας 247, 3. — κατὰ τὸν γάμον 273, 1.
λεροφορεμένα τὰ τῆς χηρείας ἐνδύματα 358, 1.
λευκὸν χρῶμα 79. 170. (Βλ. καί: λευχειμονία).
λευχειμονία: κατὰ τὸν γάμον 268, 4. 269, 4. — ἐπὶ πένθει 357, 2. — κατὰ τὴν πρόθεσιν νεκροῦ (;) 330. (Πρβλ. μελανειμονία).
λεχώ: ἀκάθαρτος 209. 218 κἑ. — παίρνει τοῖς εὐχαῖς 214, 1. 221. Περίοδος λ. καὶ μαίας ἐντὸς τῆς οἰκίας 213 κἑ. Δεισιδαιμονίαι περὶ λεχωΐδων 220 κἑ. Λεχοῦς: κλίνη, προβασκάνια, σαράντισμα βλ. λλ. (Βλ. καί: γέννησις, δαίμονες).
λεχῶσα 213, 2.
Λέων (ὄνομα νεογεννήτου) 211, 2.
Λίβας 37. 42.
Λιέσσοι (Ljeschi) ἐν μετεωρολογικοῖς μύθοις 40. 53. 60.
λίθος: ὡς παράστασις κεραυνοῦ 17. 19. 22. Λ. σχετιζόμενοι πρὸς κεραυνὸν 19 κἑ. Λ. κεραύνιοι βλ. λ. — Λιλὶθ βλ. λ. — ὡς σύμβολον εὐχῆς 201. — ἐπὶ τόπου κατορύξεως ἀσθενείας 226. 231 (πρβλ. κολόνα). Πάτημα λ. ἐν μαγικῇ τελετῇ 128. 142. (Πρβλ. πέτρα ῥιζιμιά).
Λιλὶθ λίθος 14.
λιμοῦ προσωποποιΐα 85.
λινάρι. Σπορὰ λ. πρὸς ὀνειρομαντείαν 135. Ἔθιμον κατὰ τὴν κατεργασίαν λ. 194.
λιναρόσπορος πρὸς ὀνειρομαντείαν 131. 132.
Λιοβόρι (ἄνεμος) 42, 5.
Λιοτροπιοῦ, τοῦ βλ. ἅγιος Ἰωάννης.
λίπος χοίρου ἢ λύκου κατὰ τὸν γάμον 291.
λιτανεῖαι πρὸς ἀποσόβησιν ἐπιδημιῶν 69. 90, 3.
Λιτυέρσης 193.
λογόπαρμα 251.
λόγος. Μαγικὴ δύναμις λ. 164. — γάμου 251. Λόγοι: φιλοὶ βλ. λ.
λοιμοῦ προσωποποιΐα 85. (Βλ. πανώλης).
λούγκα (ἐξοίδημα μασχάλης) 91.
Λουπερκάλια 206.
λουτρόν: βρέφους 208. — μελλονύμφων 259 κἑ. — ποδῶν νεονύμφων 301. — νεκροῦ 326. Ἄλουστοι οἱ πενθοῦντες 356, 4.
λουτροφόροι ἐπὶ τάφων ἀγάμων 327, 7.
λοχεία: ἀνδρὸς 217 κἑ. Λοχείας ἔθιμα βλ. λεχώ.
λυγαριά: ἐν καθαρμοῖς 92. Ἀνάρτησις καθαρμάτων εἰς λ. 98.
λυκοφαϊμένος (ὁ διάβολος) 7.
λυρισταὶ εἰς γάμον 251. 299.

λύσσα. Σκώληκες πρόξενοι λ. 101. 104. Θεραπεία 101—104. Μεταδίδασις 93.
λυσσαμαμοῦδιν, λυσσαμάμουδον 103.
λυσσαραῖοι, λυσσαρίναις 102, 1.
λυσσοκόκκαλο 103, 1.
λυσσομάμουδον 103.
λυσσόμυγα 101—104. Συλλογή, παρασκευή, χρῆσις 101.
λυσσόχορτο 103.
λύτρα : ἀφεντικοῦ κατὰ τὸν θερισμὸν 191,1. 193. 194. — βρέφους μονοετοῦς 215. — νεονύμφων, παρανύμφου κτλ. 319 κέ.
λύχνος : παρὰ νεκρὸν 330, 1. — εἰς δωμάτιον θανόντος 336 κέ. Μαντικὴ ἀπὸ φλογὸς λ. βλ. πυρομαντεία.
λῶρος : ὀμφάλιος βλ. λ.
μαγγανεῖαι 175 κέ. —, αἴτιον ἀσθενειῶν 68 κέ. — πρὸς θηλυγονίαν 210, 5. — πρὸς ἀνακούφισιν ἀγωνίας ἐπιθανατίου 324. Πεντάλφα ὡς φυλακτήριον ἀπὸ μαγικῆς ἐπηρείας 182. Ἀποτροπὴ μ. βλ. λ.
μαγεία : συμπαθητικὴ 135. 151. 194. 196. Μαγικαὶ πράξεις : πρὸς καθορισμὸν γένους ἐμβρύου 216, κατὰ τὸν γάμον 321. Μαγικαὶ τελεταί : κατὰ τὸν θερισμὸν 191, 1. 192 κέ., κατὰ τὸν ἀλωνισμὸν 196, κατὰ τὴν βρῶσιν τοῦ πρώτου ἄρτου 195, κατὰ τὴν γέννησιν βλ. λ. Μαγικαὶ τελεταὶ πρὸς πρόκλησιν μαντικῶν ὀνείρων 106—133. 134. 135. 141 κέ. 143. 144—147· ἐξήγησις λόγου καὶ ἀρχῆς αὐτῶν 138—143. Μαγικαὶ ὁδηγίαι περὶ χαράξεως πεντάλφας 181. 182 κέ. Μαγικοί : κώδικες, πάπυροι, βιβλία, κόμβοι, κύκλος, ῥάβδος, θεραπεῖαι βλ. λλ.
μάγοι 170. 181. 182. 183. — ἐν ἀνεμοστροβίλῳ 53. Μάγισσαι ὁμοίως 53. 54. Μάγισσαι ἐν μανικῇ στρατιᾷ 61. Μάγισσαι καταπαύουσι θυέλλας 63, 4, μεταμορφώνονται εἰς γάτας 32, 2. Μάγισσα μήτηρ τοῦ κὺρ Βοριᾶ 49. Μάγισσα πρόδρομος πανώλους 82. — πρόξενοι ἀσθενειῶν 68 κέ. — καὶ μάγισσαι θεραπευταὶ ἀσθενειῶν 68 κέ. (Πρβλ. γητευταί, γόητες).
Μάγοι (Περσῶν ἱερεῖς) 204.
μαγουλήθραις βλ. παρωτίδες.
μαέστρος 41, 3. (Βλ. μαΐστρος).
Μάιος, ἀπαίσιος πρὸς γάμον 306.· (Βλ. καί : Πρωτομαγιά).
— θερισμοῦ 192.
μαϊστραλάκι 41, 3.
μαΐστρος 41, 3. 42. — χαϊδεμένος 49, 5.
μαΐστρο τραμουντάνα 41, 3.
μακαρία, μακαριὰ 334. 349, 4. Λέξις 352 κέ. — (ἐδώδιμα προσφερόμενα εἰς παρακολουθήσαντας κηδείαν) 351 κέ. Μακαριά, μακάριο (τὸ μετὰ τὴν ταφὴν γεῦμα) 343, 2. 3. Μακάριο, μακάρια (ἐδώδιμα διανεμόμενα εἰς μνημόσυνον) 346, 4. 352, 2.
μακάριο βλ. μακαρία.
μακαρόνι τῶν Ἀπόκρεων πρὸς ὀνειρομαντείαν 113 κέ. 129 κέ. 145. 147.
μανδήλιον : ἐν μαγικῇ τελετῇ πρὸς πρόκλησιν ὀνείρου 125 κέ. (πρβλ. κύκλος μαγικός, περίζωσις). — ὡς προσκλητήριον γάμου 252, 4. — ὡς δῶρον εἰς συχαριάταις 288, 2. (Πρβλ. χρυσομάντηλο, μισίνα, μπόλια).
μάνδρα. Μεγάλη — (τὸ νεκροταφεῖον) 339.
μανδραγόρας 173, 2.
μανική : στρατιὰ 16. 61. 62 (βλ. ἀγρία θήρα). Μανικὰ πουλία, οἱ ξωθειαῖς 59.
μάννα : ἀνέμων, Βοριᾶ, δαιμόνων βλ. λλ.
Μάννα (ὁ Πλειστὸς ποταμὸς) 38.
μαννοκυρουδάτης 255.
μαννοσέρνει 216.
Mannhardt 192 κέ.
μανταλίδι 110.
μαντική : ἀρχαία 138—140. 159—161. — εἰς τακτὰς ἡμέρας 105—113. 115—119. 121—135. 137, 2. 141 κέ. 145. 153. 155—158. 159, 1. 160. 162. — περ γάμου βλ. λ. — ἐκ σωματικῶν παθήσεων 151. — ἐξ ἐπικρούσεως φύλλων ἀνθέων 159. — ἐκ τριγμοῦ ξύλων, ἐπίπλων, λίθων 160. (Βλ. καί : ὀνειρομαντεία, κατοπτρομαντεία, ὑδατομαντεία, κληρομαντεία, πυρομαντεία, ἐμπυροσκοπία, ἀπαντήματα, κληδόνες, οἰωνοί, παλμοί, βλάστησις, ἀγριαγκινάρα, κύαμοι, ὄνομα).
μάντις (;) 119, 4.
μαντολόγια 75. 76.
μαργαρῖται ἐξ ἀστραπῆς 18.
Μαρία. Φερώνυμοι ἐν μαγείᾳ 72. 75, 2. 123. 126.
Μαροὺτ 16. 45 κέ. 61.
Μάρτης (κεκλωσμένον νημάτιον) 72, 6.
Μαρτίου ἐπίκλησις πρὸς ὀνειρομαντείαν 127.
μαρτυρῖται εἰς κηδείαν 352, 2.
μάτι βλ. ὀφθαλμός. — κακό, μάτιασμα βλ. βασκανία.
ματραγούρα βλ. μανδραγόρας.
μαυρομάνικο μαχαῖρι : ἐν μαγικῇ τελετῇ 126. — ὡς ἀποτρεπτικὸν 219. — κατὰ τὸν γάμον 290, 4. 294, 3.
μαῦρος : γάτος 68, 3. 93. Μ. στάλα 17, 11. Μ. χρῶμα: ἐν μαγείᾳ 107 (βλ. καί: μαυρομάνικο), εἰς δήλωσιν πένθους 329 (βλ. καί: μελανειμονία).
μαφόρι(ν) (καλύπτρα νυμφική) 265, 3.
μάχαιρα : κατὰ τῆς ἀγρίας θήρας 61. — πρὸς κόψιμο σίφωνος 63. — ἐν μαγικῇ τελετῇ 121. 122. 126. 130. — εἰς δήλωσιν γεννήσεως ἄρρενος 212. — ὡς διακριτικὸν ἀρραβωνισμένης 247, 3. — κατὰ τὸν γάμον 290, 4. 294, 3. Μ. χάρφωμα βλ. λ. (Βλ. καί : μαυρομάνικο μαχαῖρι).
Μέγας (ἄνεμος) 37. 42.
μειλίγματα 1. 143. — εἰς Νεράιδας 56. — εἰς ἀνεμοστρόβιλον 57. — εἰς Μοίρας 56. 140. 200. — εἰς ὑποχθονίους δαίμονας 130. — εἰς πηγὴν 301, 3. (Πρβλ. προσφοραί).
μέλαν : Τυφώνιον 170. — γραφικὸν 169,

πρὸς γραφὴν μαγικῶν λόγων ἢ σημείων 164. 165. 171 — 173. — χρῶμα βλ. μαῦρος.
μελανειμονία : ὡς τάμα 231. — ἐπὶ πένθει 356 κἑ. (Πρβλ. λευχειμονία).
μελάνη βλ. μέλαν γραφικόν.
μελέτημα 118 κἑ. 120. 134. 155 κἑ. 158. 162. (Πρβλ. ὀνομάτισμα).
μέλι. Μεταφορικὴ ἔννοια τῆς λ. 290, 4. — κατὰ τὸν γάμον 290. 291. 319 (βλ. καί : ζυμόμελι). — κατὰ τὴν Πρωτομαγιάν 290, 4. — ἐν τῷ τάφῳ 330, 7. — οὐράνιον 33. — καὶ γάλα 55 κἑ.
μελίζει (;) τὸ βρέφος 220.
Μελιταριαῖς 81.
μελιτέινα βλ. γλυκά καὶ —.
μελιτοκοῦννι (γλύκυσμα) 319.
μελούτη (εἶδος κούνιας) 212, 1.
μέλωμα τῆς νύφης 291, 1.
μεμβράναι πρὸς γραφὴν 164. 165, 2, μαγικῶν λόγων 166—169. 171. 174. 175. 183.
μεμόριον, *μεμούριον* (ὁ τάφος) 338, 8.
μενσάλα βλ. μεσάλα.
μεντραγοῦρα βλ. μανδραγόρας.
μερίδα (φυλλάδιον μνημονευτέων ὀνομάτων) 346, 4.
μερομήνια 30, 5. 37.
μεσάλα 297, 2.
μεσιά (δοκὸς οἰκίας) 192.
μεσονύκτιον ἐν μαγείᾳ 121. 131. 132. 134. 141.
μεταβίβασις : ἀσθενειῶν 31 κἑ. 72. 80. 90. 92—94. 99. — ζωϋφίων βλ. διώξεις.
μέταλλα ὡς ἀποτρεπτικὰ 219. (Πρβλ. ἐλάσματα).
μεταμορφώσεις : μαγισσῶν 32, 2. — ἐν παραμυθίοις 49. — ἀφιερωμένων εἰς διάβολον 68, 3. Μεταμόρφωσις ὄφεως εἰς παῖδα 211, 2.
μεταμφιέσεις : κατὰ τὴν Πρωτοχρονιάν 154, 7. 199. — κατὰ τὸν γάμον 301, 2. Μεταμφίεσις βρέφους ὅταν χρονίσῃ 214 κἑ.
μετάξι πρὸς κατάδεσμον 76. 175. (Πρβλ. μπερσίμι).
μετεωρολογικαί : δοξασίαι περὶ Ἴριδος 32 κἑ. Μ. φαινόμενα, αἴτια νόσων 74, 4. Μ. μῦθοι, παραδόσεις βλ. λλ.
μετονομασία βλ. ὀνόματος ἀλλαγή.
μετρεῖν ἀστέρας 68.
μήκωνος φύλλου ἐπίκρουσις 159.
μηλιὰ (σημαία γαμήλιος) 259, 4.
μηλοβολία 318. (Πρβλ. καταχύσματα).
μῆλον : πρὸς μαντείαν 130 κἑ. 133. — πρὸς γραφὴν ἐπῳδῶν 166. — κατὰ τὸν γάμον 295, 1 (πρβλ. μηλοβολία). — πρὸς κόσμησιν νεκροῦ 339, 5.
μήν. Ἐπίκλησις μηνῶν 115. 127. 140. Προσωποποιΐα 140. — συνήθης πρὸς τέλεσιν γάμων 305, 3. Μῆνες ἀπαίσιοι πρὸς γάμον 306, 4.
μηνιγγῖτις 66, 4.
μήτηρ : ἀνέμων, Βοριᾶ, δαιμόνων βλ. λλ. — Θεοῦ 203.
Μῆτις 36.
Μίθρας 204 κἑ.
μιμικαὶ πράξεις κατὰ τὴν Πρωτοχρονιὰν 199.
μίνθη πρὸς ὀνειρομαντείαν 131.
Μίνωος γονὴ 30, 5.
μισίνα ἐπὶ τάφου 339, 5.
μιτάρια ὡς ἀποτρεπτικὸν 219.
μνῆμα 338, *μνημειὸ* 338, 9, *μνημεῖον* 338, 8. (Βλ. τάφος).
μνημονήματα (τὰ μνημόσυνα) 346, 4.
μνημόριν (ὁ τάφος) 338, 8.
μνημοσήματα (τὰ μνημόσυνα) 346, 4.
μνημόσυνα 345—349. Τόποι τῆς λ. 346, 4. Εἴδη 346, 4. 347. 348. — γενικὰ 346 κἑ. — λαϊκῶν, ἱερωμένων 347.—αἰώνια 347, 4. —κατὰ τὴν ἀνακομιδὴν 355, 6. — θανόντων ἐν ξένῃ 355 (πρβλ. ξόδια). Ἡμέραι τακταὶ μνημοσύνων 346 κἑ. Ἐξηγήσεις λόγου τακτῶν ἡμερῶν 348, 2. Κόλλυβα ἢ ἄλλα ἐδώδιμα διανεμόμενα εἰς — 346, 4. 349. 350 κἑ. 352, 2 (πρβλ. κρεωδαισία). Χοαὶ κατὰ τὰ — 338, 4. Ἐπιμνημόσυνα : δεῖπνα, θυσίαι βλ. λλ. (Πρβλ. τελεταὶ ἐπιμνημόσυνοι).
μνημοῦρι (ὁ τάφος) 338.
μνηστεία, *μνηστῆρες* βλ. ἀρραβών, ἀρραβωνισμένος.
μοῖρα : συνώνυμος γάμου 105. Μεγάλη Μ. 106. Μοίρας : ἐπίκλησις, ἐπιφάνεια, κατάδεσμος βλ. λλ.
Μοῖραι 56. 129. 200. 219. 256. — ἔφοροι γάμων 140. Μειλίγματα εἰς Μ. βλ. λ.
μοιρολόγια βλ. ᾄσματα.
μονογενῶν μνηστεία, γάμος 232.
μονομερίτικο : ἀλέτρι 76. — παννὶ 75. 76. — πουκάμισο 75.
μονοστέφανη 74. 75. 109. 110. 112. 116, 3. (Πρβλ. πρωτοστέφανη).
μορέας φύλλου ἐπίκρουσις 159, 6.
μορμόρ' (ὁ τάφος) 338, 9.
μόρου ἐξορκισμὸς 94.
μόσχοι : ἐν περιαρώσει 76. 77. 226. — δίδυμοι ὁμοίως 74 κἑ. Περιαγωγὴ μ. 77. 79.
μουδιάσματος μεταβίβασις 93.
μουσουντῶ 217.
μπαϊράκι : γάμου 259 (βλ. καί : σημαία). — ἐπὶ τοῦ τάφου 339, 5.
μπαροῦτι βλ. πυρῖτις.
Μπάτης (ἄνεμος) 42.
Μπελεγρίνα 83.
μπερσίμι πρὸς κατάδεσμον 116, 3. (Πρβλ. κλωστή, μετάξι).
μπιμπουσάρια βλ. μπουμπουσάρια.
μπογιαῖς, δῶρα γαμβροῦ 257, 3.
μπόλια (μανδήλιον) 242, 2. — (νυμφικὴ καλύπτρα) 265, 3. 266, 2. — (δῶρα εἰς παράνυμφον) 305.
μποναμάδες 319.
μπουγτζιάνηδες 251, 6.
μπουνιᾶς : ἀπόκρυψις πρὸς ὀνειρομαντείαν 113. 114. 115 κἑ. 130. — τελευταίας

σχέσις πρὸς δύναμιν ἑκάστου 227.
μπούλια (τὰ κόλλυβα) 349, 4.
μπουμπουναριὰ (βροντὴ) 2, 3.
μπουμπουνητὸ 2. (Βλ. βροντή).
μπουμπ(ου)νίζει 2, 3. 6.
μπουμπουσάρια 154, 7.
Μπούρτζι (τοπων.) 76.
μπουχασὶ (σάβανον) 326, 5.
μπράτιμοι 292, 1. 320.
μπρούσια 162.
μυγαλῆς δήγματα 177 κἑ.
μύζαρον (σάβανον) 326, 5.
μῦθοι : μετεωρολογικοί 1—63. — περὶ γιγαντομαχιῶν, τιτανομαχιῶν 5, δρακοντοκτονιῶν 8. 13. — ὑπεμφαίνοντες παράστασιν κεραυνοῦ 19.— σχετιζόμενοι πρὸς παράστασιν βροχῆς 30, 5. — ἀναγόμενοι εἰς παράστασιν ἀνεμοστροβίλου 53, θυέλλης 61 κἑ. — περὶ κινδύνου οὐρανίων θεῶν 36. — περὶ ἀγώνων φανταστικῶν ὄντων 40. — περὶ ψυχοπομπῶν θεοτήτων 58. Μῦθος ἀστρονομικὸς (;) 62, 5. Μῦθος Λιτυέρσου καὶ Ἡρακλέους 193.
μῦθος συναπτόμενος πρὸς ἐπῳδὴν κατὰ κωλικοπόνου 71.
μυλαβρὶς (λυσσόμυγα) 102. 103.
μυροφόροι πρὸς κόσμησιν νεκροῦ 339, 5.
μυρσίνη : εἰς περιποίησιν νεογνοῦ 208, 2. — πρὸς γαμήλιον διακόσμησιν 257. 258. 290. Μυρτόφυλλα ὡς καταχύσματα 273.
μύρωσις νεκροῦ 326.
μυστήρια : ἐλευσίνια 136. — μιθραϊκὰ 204. 205.
μυστικότης, ὡς ὅρος ἐπιτυχίας ἐν μαγείᾳ 112, 2. 113. 114. 115 κἑ. 118. 121. 124. 145. 147. (Πρβλ. κλοπή).
νάκα (κούνια) 212. Λέξις 212, 1.
ναναρίσματα βλ. ᾄσματα.
νανοῦδ' (ἡ κούνια) 212, 1.
Natalis Solis invicti 205.
ναυτῶν τάφοι ἐν ᾄσμασι 340.
νεκρικὰ γυρίζουν ψυχορραγοῦντα 324, 2. (Βλ. προσανατολισμός).
νεκρικός : δακτύλιος, κλίνη, λαμπάδες, προσκεφάλαιον βλ. λλ.
νεκρόδειπνον 343, 3. (Βλ. δεῖπνα ἐπικήδεια).
νεκροθήκη 333.
νεκρός : Φροντὶς 325—327. 329. 330. Κάλυψις 329, 4. 339, 5. Στεφάνωμα 327. Κόσμησις 329. 339, 5. Ἀπόθεσις χαμαὶ 328. Διανυκτέρευσις 330, 2. Προσαγόρευσις 339, 5. (Βλ. καί : κηδεία, ταφή, ἀσπασμός, ὀβολός, πρόθεσις, προσανατολισμός, χοαί). Νεκροὶ τρέφονται ἐκ τῶν εἰς αὐτοὺς προσφερομένων 337. 351. Νεκροὶ ἐν μετεωρολογικοῖς μύθοις 16. 61. Ἐπιφάνεια ν. 125.
νεκροταφείου ὀνόματα δημώδη 339. — θέσις 338, 5 (βλ. καὶ ταφῆς τόπος).
νέκταρ 33.
νεογνὸν βλ. βρέφος.
νεόνυμφοι : οἰκουροῦν 322. Ἐκκλησιασμὸς πρῶτος αὐτῶν 305. Ἐπισκέψεις 305 κἑ. (Βλ. γαμβρός, νύμφη, ἀσπασμός, δέσις, εἴσοδος, ἔδεσμα, ἐμπόδια, λουτρόν, πέτρα ῥιζιμιά, πήδημα, σαράντισμα).
νεράιδες 31. 219. 221. — βουνήσιαις καὶ θαλασσιναῖς 39. Πάλη αὐτῶν 39. Βασίλισσα ν. 62. — ἐν ἀνεμοστροβίλῳ 54 κἑ. 57. Χορὸς ν. 54. — προξενοῦν ἀνεμοστόβιλον 54, θυέλλας 56, σίφωνας 62. Μειλίγματα εἰς ν. 56. Σχέσις ν. πρὸς Μέγαν Ἀλέξανδρον 55 κἑ. (Βλ. ἐξωτικαῖς).
νερὸ βλ. ὕδωρ, ἀμίλητο νερό.
Νεφέλη (Priçni) 46.
νέφη. Μυθολογικαὶ παραστάσεις 16. 27. 29. Κόσκινον σύμβολον νέφους 28. Πάλη ν. 36. — ἀντλοῦντα ὕδωρ, ὡς παράστασις σίφωνος 63. Χρώματα ν. ἀνάλογα ἀνέμων 49, 5. (Βλ. καί : πυροβολισμοί).
νῆμα βαμβάκινον ἐν μαγικῇ τελετῇ 215. (Πρβλ. κλωστή).
νηστεία μαντευομένων 109. 113. 114. 116. 125. 142. 145. — μεμνηστευμένων 247, 3. — ὡς τάμα 231. (Πρβλ. ἀσιτία). Τέσσαρες νηστεῖαι 306.
νιάμερα 346, 4. (Βλ. ἔνατα).
Νοθιὰ 42. 46. (Βλ. Νότος).
νοικοκύρηδες τοῦ σπιτιοῦ 364 (=214, 1). (Βλ. στοιχειὸ τοῦ σπιτιοῦ).
νομίσματα : ὑπὸ τὴν βάσιν τῆς Ἴριδος 33. — μετὰ πεντάλφας 180. Νόμισμα εἰς τὴν βασιλόπιτταν 201. — ἐν λουτρῷ νεογνοῦ 208, 2. Νόμισμα κατὰ τὴν ἀποκοπὴν ὀμφαλίου λώρου 222, *. — ὡς γαμήλια χαρίσματα 240. 242. 243. — ὡς καταχύσματα 273. — ἐν συμβολικαῖς πράξεσι κατὰ τὸν γάμον 276. 280, 3. 295, 1. — ῥιπτόμενα εἰς πηγὴν 256. 301, 3. — διανεμόμενα κατὰ τὴν κηδείαν 352, 2. (Βλ. ὀβολὸς Χάρωνος. Πρβλ. ἀσήμωμα).
νονὸς 246, 3. 304. (Βλ. παράνυμφος).
νόσοι βλ. ἀσθένειαι.
νοτιὰ (ὑγρασία) 46, 3.
Νοτιὰ 42. 46, 2. ***Νοτία***, ***Νοτιᾶς*** 42. 46,3. (Βλ. Νότος).
Νότος (Νοθιά, Νοτιά, Νοτία, Νοτιᾶς) 37. 41. 42. Προσωποποιΐα 46. 49. Χαρακτηρισμοὶ 47, 8. 49. Ἀπεικόνισις 50. Παράδοσις 37. — ἀπεργάζεται βροχὴν 44. 46. Ἀσκοὶ Ν. 28. 29.
νταβᾶ σπινθηροβολία 153.
Ντόνα Κλίνα (παραμῦθι) 44.
νυκτερίδος σχέσις πρὸς πανώλη 82.
Νύμφαι 56 (;). 59.
νυμφεύτρια 246, 3.
νύμφης : λουτρὸν 259. 260. — καλλωπισμὸς 257. 260, 3. 5. 261. 264. — στολισμὸς 263 κἑ. — καμάρωμα 265, 2. 272, 1. — παράδοσις 237. 267. 280 κἑ. — ἀντίστασις 281 κἑ. — πάρσιμο 267—288. — ἀποχαιρετισμὸς 277, 1. 278. 279. — ἀσπασμὸς 242, 2. 243. — ἀποχωρισμὸς 271. 276—280. — κτυπήματα,

σκώμματα, τάματα, κρέμασμα 320. — εἰσαγωγὴ εἰς νυμφικὸν θάλαμον 298. — μετάβασις εἰς κρήνην 301. — συνάντησις μεθ' ἑτέρας 322. (Βλ. καί: νεόνυμφοι, ἁγνεία, ἀποκαλυπτήρια, ἁρπαγή, ἀστέρας, εἴσοδος, καλύπτρα, μέλωμα, σταύρωμα, στολή).
νυμφίκιον 240, 3.
νυμφικός: θάλαμος, στέφανος, στολή, χιτὼν βλ. λλ.
νυμφοστόλος 216, 3.
νυμφὼν 257.
νυφιάτικα 264. (Βλ. στολὴ νύμφης).
νυφόπαρμα 267. (Βλ. πάρσιμο).
νυφοστόλι 285, 4. 303, 4. — (στολὴ νύμφης) 264, 3.
ξάμηνα (μνημόσυνα) 346, 4.
ξαναστεφάνωμα 322.
Ξανθουδίδου διορθώσεις εἰς Σαχλίκην 189 κἑ.
ξάστρισμα 106. 125. 147.
ξελυσσαχτῆδες 102.
ξεμπουμπούλωμα 266, 2. 276, 2.
ξένια (δῶρα) 241, 4.
ξενιτειά 323. 353 κἑ. Θανόντες εἰς — βλ. ξόδια, πρόθεσις.
Ξένου Ἡρωῒς ἑλλ. Ἐπαναστάσεως 297, 4.
ξέπλεη (ἡ χήρα) 359, 1.
ξεροτήγανα μετὰ τὴν ταφὴν 352, 2.
ξέσματα ὡς ἀποτρεπτικὸν 219.
ξετελέματα 247, 3.
ξεφάντωσις κατὰ τὸν γάμον 299, 2. (Βλ. εὐωχίαι).
ξέχωσμα (ἀνακομιδὴ) 355, 6.
ξινουφαλίζουμι 223, 7.
ξόδι 333. 334, 1. 2.
ξόδια (τελετὴ ἐπιμνημόσυνος θανόντος ἐν ξένῃ) 333, 10. 355, 3.
ξόρκια βλ. ἐπῳδαί.
ξουθειαῖς βλ. ἐξωτικαῖς.
ξυλοκρέβατον 333.
ξυπνητούρια (ᾄσματα) 301, 1.
ξύρισμα: θεριστῶν 191, 1. — γαμήλιον 260, 4. 261 κἑ. — νεκροῦ 326, 4. — ἐπὶ πένθει 356, 4.
ξωθειαῖς βλ. ἐξωτικαῖς.
ὀβολὸς Χάρωνος 330—332. 336, 7. (Πρβλ. σταυρὸς εἰς στόμα νεκροῦ).
ὀγδοήκοντα ὀκτὼ 73, 3.
Ὀδίνος 53. 61.
ὀδονταλγία 64. 66. 93.
Ὀδυσσέως θάνατος 176.
οἰκοκυρὰ 213. (Βλ. νοικοκύρηδες).
οἰκοσκοπικὸν εἶδος ἀρχ. μαντικῆς 160 κἑ.
οἶνος: κατὰ τὴν γέννησιν 208, 2. 210, 1. — κατὰ τὸν γάμον βλ. κέρασμα, λάκτισις. — εἰς ἐπιθανατίους συνηθείας 326. 337. 338, 4. 352, 2. 353. 355, 6. Ἀποχὴ ἀπὸ οἴνου τῶν χρηστηριαζομένων 142. — οὐράνιος 33.
οἰωνισμοὶ 142. — αἰτητικοὶ 139.
οἰωνοὶ 122. 150, 5. 200.
οἰωνοσκοπία 142.
ὀκνὰ (κινὰ) 257, 3.
ὀκτὼ βλ. ὀγδοήκοντα ὀκτώ. Πρβλ. ὀχτώ.
Ὀκτώβριος πρὸς τέλεσιν γάμων 305, 3.
ὁμοίωμα ἐν ξένῃ θανόντος βλ. πρόθεσις.
ὀμφάλιος λῶρος. Ἀποκοπὴ 208. 222 κἑ. Δοξασίαι καὶ χρήσεις 216. 222, *. 223.
ὀμφαλός. Δοξασίαι 222—225. — γῆς 222, *. 224 κἑ. — θαλάσσης 224. — κέντρον τοῦ σώματος 222, *. 224. (Βλ. καί: ἀφαλός).
ὄνειρα. Εἴδη παρ' ἀρχαίοις 139. — ἰαματικὰ 139. 141. Αἴτησις ὀνείρων 140. 170. Πρόκλησις 139. 140. 142 (βλ. καί: μαγεία: μαγικαὶ τελεταὶ πρὸς πρόκλησιν μαντικῶν ὀνείρων). Πλήρωσις ὀ. 128.
ὀνειραιτητὸν 140.
ὀνειροκρίτριαι 123, 4. 126.
ὀνειρομαντεία 106. 138. — κατὰ τὴν ἀρχαιότητα 138—143. — περὶ γάμου βλ. μαγεία: μαγικαὶ τελεταὶ πρὸς πρόκλησιν μαντικῶν ὀνείρων. Συμφυρμὸς μετὰ κατοπτρομαντείας 110 κἑ. 115. 133, μετὰ ὑδατομαντείας 110 κἑ. 133.
ὀνειροπομπία 140.
ὄνομα. Σύνδεσις ὀ. μετὰ τοῦ φέροντος αὐτὸ 227. Ἀλλαγὴ ἢ ἀπόκρυψις 226. 227 κἑ. 231. Ἐκφώνησις ὀ. ἐπιβλαβὴς 86. 226. 231. Σημασία ὀ. ἐν μαγείᾳ βλ. Γιάννης, Θοδωρῆς, Μαρία. — νεκροῦ εἰς βήσσαλο 336, 4 (πρβλ. 330, 6). Μαντικὴ ἐξ ὀ. 113. 131. 135. Ὀνόματα μαγικὰ 168. 169, εὐκτικὰ 211, ἀποτρεπτικὰ 211, 2. 226. 228. Ὀνόματα ἵππων 269, 2.
ὀνομάτισμα: ἐν κατοπτρομαντείᾳ 134. — ἐν πυρομαντείᾳ 149 κἑ. (Πρβλ. μελέτημα).
ὄνος βλ. γάδαρος.
ὄνυξ: ἁγίας Βαρβάρας βλ. λ. Ὀνύχων νεκροῦ κοπὴ 326, 4. (Πρβλ. ἀπονυχίδια).
ὄπισθεν ἐν μαγείᾳ 106. 107. 124.
ὀπισθοβατεῖν ἐν μαγείᾳ 128.
ὁπλισμὸς Κρητῶν (ΙϚ'—ΙΗ' αἰ.) 189.
ὅπλον ὡς ἀποτρεπτικὸν 219. (Πρβλ. χαρυοφύλλι).
ὀπτήρια 241, 3.
ὀπῶραι: εἰς γαμήλιον διακόσμησιν 258, 1. — εἰς κόσμησιν νεκροῦ 339, 5. — ξηραὶ (βλ. καί: ἀμύγδαλα, καρύδια, λεπτοκάρυα, σταφίδες, σῦκα): ὡς μπομπάδες 319.
oracula 139.
ὄργανα: πρὸς γραφὴν μαγικῶν λόγων 164. 165. — μουσικὰ εἰς γάμους 304, 3.
ὀρεοπάρπαρον 172, 4.
ὅρκος ἐπάνω 'ς τὸ ψωμὶ 227.
ὁρμάζω, ὁρμασία, ὁρμαστή, ὁρμαστής, ὁρμαστική, ὁρμαστὸς 249, 1.
ὄρνις: αἴρουσα νόσον 92. Θυσία ὄ. κατὰ τὸν γάμον 294, 1. (Πρβλ. ἀλέκτωρ).
ὄρυζα βλ. ρύζι.
ὀρχήσεις κωμικαὶ εἰς δραματικὰς παραστάσεις 189.
ὀρχησταὶ κατὰ τοὺς γάμους 304, 3.
ὀστᾶ: πρὸς γραφὴν 165, 2, ἐπῳδῶν 166. Πλύσις ὀ. νεκροῦ 355, 6.

ὄστρακα πρὸς γραφὴν 165, 2, ἐπῳδῶν 166. (Πρβλ. βήσσαλο).
ὄστρια, ὄστρια γαρμπή, ὄστρια σιρόκο βλ. ὤστρια κτλ.
οὔβα (σουρβιά) 154.
οὐράνιον : ποτόν, τόξον βλ. λλ.
οὐρανός. Ἀνάβασις εἰς οὐ. 5. — ἐν μυθολογικαῖς παραστάσεσι βροχῆς 27. Ὀπαὶ οὐ. 27. 28 Δακτυλοδεικτεῖν οὐ. βλ. λ. — κατοικία θεοῦ 80. (Βλ. καί : πυροβολισμοί).
οὐρεῖν πρὸς ἀποτροπὴν 226.
οὔρησις θεῶν ἢ ἁγίων ὡς παράστασις βροχῆς 28. 30, χαλάζης 30.
οὖρον : διαβόλου 18. — θεῶν ἀέρος 30 (βλ. οὔρησις).
οὖς. Ὦτων νεκροῦ ἔμφραξις 325 κἑ.
ὀφθαλμῶν νεκροῦ κλείσιμον 325. 330.
ὄφις βλ. φίδι.
ὀχτάδα, ἡ (ὁ ἀντίγαμος) 304, 4.
ὀχτώ, οἱ (προσαγωγὴ βρέφους εἰς ἐκκλησίαν) 214.
ὀχτώμερα (ὁ ἀντίγαμος) 304, 4.
ὀψίκιν, ὀψίκιον 268, 3.
παζαρλίκι (ὁ ἀρραβὼν) 249, 1.
παιγνιώδης : μαντεία 159. Παιγνιώδη γαμήλια ἔθιμα 256, 2. 3. 276, 2. 295, 3. 301. 303, 3.
παιδιά : ἐπικρούσεως φύλλων 159. — ἐπικήδειος 342.
παιδίον. Δεισιδαίμονες συνήθειαι σχετικαὶ πρὸς καχεκτικὰ παιδία 95. 96. 226. 227. Ὁμοίως ὅταν ἀποθνήσκουν τὰ γεννώμενα τέκνα 75, 2. 207, 4. 228—230. Ἀρραβὼν καὶ γάμος παίδων 232 κἑ. (Πρβλ. βρέφος, γέννησις, λεχώ, σχολικὴ ζωή).
πάλα (τὸ μέτωπον) 101.
παλαίθια (ἁμάδες) 342.
παλαιογραφικὴ σταχυολογία 161—178.
παλάτι : τῶν Ὡρῶν 44, 4. — τοῦ κὺρ Βοριᾶ 49. — κρουσταλλένιο τοῦ Κατεβατοῦ 37. 38. 50. (Βλ. καί : κατοικία).
παλλάδια διιπετῆ 19. 20.
παλληκαριάτικο (δωρεὰ χήρας νυμφευομένης ἄγαμον) 237, 3. 243. Παλληκαριάτικα (ἀμοιβὴ συγγενῶν νύμφης κατὰ τὴν παράδοσιν αὐτῆς) 237 (πρβλ. παραδοτικά, χαράτσι).
παλμοὶ 151.
Παναγία : προστάτις πλεόντων 25. — βοηθὸς ἐπιτόκων 207. Θεοτόκου θηλαζούσης εἰκονικὸς τύπος 203. — ἐν ἐπῳδαῖς 70. Ζωνάρι Π. ἡ Ἶρις 31.
Πανδώρας πίθος 80.
πανηγύρι (τὰ κόλλυβα) 349, 4.
πανήγυρις Τεγέας 236.
παννί : μονομερίτικο βλ. λ.
πανοῦκλα 82. (Βλ. πανώλης).
πανώλης 82—88. Δημώδη ὀνόματα 82. Εὐφημισμοὶ 81. 87. Προσωποποιΐα 81. 82—85. 87 κἑ. 89. — ὡς ἄνεμος ἢ ζωΰφιον 65, 6. Μυθολογικαὶ παραστάσεις 70. 81. 82—84. 85—88. Παραδόσεις 76. 81. 82—84. 87 κἑ. 89. Προσιδοποιήσεις ἐπελεύσεως αὐτῆς 82. 83. 86. Προσφώνησις 82. Ἅγιοι διώκται π. 69 κἑ. 83 κἑ. 90. Ἐγκατάλειψις εἰς σταυροδρόμι 94. Κατόρυξις 74. 75. 76. Ἀποτροπὴ διὰ μονομερίτικου παννιοῦ 75. 76. Ἐξορκισμὸς 87. 88.
πανωπέτσι (κόρα ψωμιοῦ) 223.
πάπυροι μαγικοὶ 163 κἑ.
παραδόσεις : μετεωρολογικαὶ 4—16. 17 κἑ. 22. 23 κἑ. 31. 37—40. 44. 50. 51 κἑ. 54—57. 59—62. — περὶ ὀμφαλοῦ θαλάσσης 224. — περὶ κολλύβων 350. — περὶ ἀσθενειῶν βλ. λ.
παραδοτικὰ (ἀμοιβὴ παραδίδοντος νύμφην) 237. (Πρβλ. παλληκαριάτικα, χαράτσι).
παραθύρων : ἄνοιγμα, κλείσιμον βλ. λλ.
παραμάννα τῆς νύφης 285.
παραμύθια : τοῦ Κοντογιαννάκη τοῦ Σπιθολιόντα 40 κἑ. — ἐν οἷς ἐρωτήσεις πρὸς Ἀνέμους 44 κἑ., πρὸς Ἥλιον, Σελήνην, ἄστρα 44, 4. — περὶ Κὺρ Βοριᾶ 49. Ἡ Γουροῦνα καὶ ὁ Τριπόδης 57.
παρανυμφεύω 246, 3.
παρανύμφισσα 285.
παράνυμφος 246, 3. Ξύρισμα π. 261 κἑ. Σαμάρωμα 303, 3. Γρονθοκόπημα 320. Ἐμπόδια εἰς π. 319. — ὡς συμποσιάρχης 304.
παρανύφη 285, 4.
παρανυφσάδες 269, 4. 285, 4.
Παρασκευὴ (ἡμέρα) 126. 133. — ψυχῶν 347.
parassomia (ἡ παρηγοριά) 343, 3.
παραστάσεις : δραματικαὶ βλ. λ.
παραστεκάμενοι 251, 6.
παραστόλια 251, 6. 285, 4.
παράταιραις κάλτσαις πρὸς ἀποτροπὴν μαγγανειῶν 246, 2.
parafsomia (ἡ παρηγοριά) 343, 3.
παργένυμφοι 285, 4.
παρηγοριὰ (δεῖπνον ἐπικήδειον) 343 κἑ.
παρηγορκὰ (ἐδέσματα διανεμόμενα εἰς παρακολουθήσαντας κηδείαν) 352, 2.
παρθενία νύμφης βλ. ἁγνεία.
παρθενικὸ (καλύπτρα νύμφης) 265, 3.
παρθενογενεῖς : θεοὶ 202. 203. — ἥρωες 202.
παρθενόκουκκα (γλυκύσματα) 319.
παρθένος ζυμώνει ἁρμυροκουλλούραν 109,1.
Parjanya 29.
παρλῶ (συνοδεύω μελλονύμφους) 268, 2.
παροιμίαι 28. 32. 36. 46, 2. 47. 49, 5. 52. 92, 1. 185. 190. 215. 219. 223. 224. — σχετικαὶ πρὸς τὸν γάμον 233. 234. 239, 1. 241, 4. 282. 289. 293, 2. 294, 3. 299 2. — ἀρχαῖαι 29. 52, 5. 59. 94. 239, 1. — γαλλικαὶ περὶ γάμου κατὰ Μάιον 306, 6. Παροιμιώδεις φράσεις 64. 65. 264, 1. 271. 290, 4.
πάρσιμο νύμφης 267—288.
παρωτίδων μαγικὴ θεραπεία 122.
πασπάλισμα νεογνοῦ 208, 2.
παστὰς βλ. κλίνη νυμφική.

παστικὰ ᾄσματα 263, 3. 296.
παστολόγισμα 296, 2.
παστολογίστριαι 263, 3.
παστολογῶ, παστὸς 263, 3. 296, 2.
Πάσχα. Σπορὰ εἰς πινάκια κατ' αὐτὸ 137.
Πάτερ ἡμῶν ὡς ἐπῳδὴ 101.
πάτημα ποδὸς νυμφευομένων 276.
παχνὶ βλ. τοκετὸς ἐν φάτνῃ.
πεθερικὸ 240.
Πειρασμὸς (ὁ διάβολος) 5.
πέλεκυς : ὡς παράστασις κεραυνοῦ 17. 19. 20. 21. — διπλοῦς Λαβρανδέως Διὸς 20. Πελέκεις λίθινοι προϊστορικοὶ ὡς κεραύνιοι λίθοι 18 κέ. 20 κέ. — κατὰ τὸν γάμον 292. 294, 3.
πένθος. Διάρκεια 356. Τρόπος ἐκδηλώσεως 356—359. — ἱερὸν κατὰ τ' Ἀδώνια 136.
πεντάγραμμον 179. (Βλ. πεντάλφα).
πεντάλφα 179—183. — ὡς σύμβολον 179 κέ. Ἀπεικονίσεις 180—182. Μαγικὴ χρῆσις 179. 181—183. — ἐπὶ νεκροῦ 182. 336. Ὁδηγίαι περὶ χαράξεως π. 181. 183.
πέντε 123.
πεντέγραμμον 179. (Βλ. πεντάλφα).
πέπερι πρὸς πασπάλισμα νεογνοῦ 208, 2.
πέπλος βλ. καλύπτρα νύμφης.
περατίκιον 331. (Βλ. ὀβολός).
περγαμηναὶ βλ. μεμβράναι.
πέρδικα (ἡ νύμφη) 283.
περίαπτα : ἐκ κεραυνίων λίθων 18 κέ. 22. — ἐκ μο-ομερίτικου πουκάμισου 75. — μαγικὰ 175 κέ. — μετὰ πεντάλφας 179. 181. 182 κέ. Περίαπτον γαμβροῦ 298. Περίαπτον ἀποτρεπτικὸν βρικολακιάσματος 332, 8 (πρβλ. 332, 2).
περιάρωσις : πρὸς ἀποτροπὴν ἀσθενειῶν 74. 76. 77. 226. 231. — πρὸς εὐφορίαν, ἢ κατὰ τὴν κτίσιν πόλεως 77. Ἀνάλογοι συνήθειαι ἀρχαῖαι 77—79, ἄλλων λαῶν 76 κέ.
περιβόλι (τὸ νεκροταφεῖον) 339.
περιβοργιὰ (ἡ παρηγοριὰ) 343, 3.
περίδειπνον 344.
περίδεσις βρέφους διὰ θηλειᾶς, ὅταν χρονίσῃ 215.
περίζωσις καταδέοντος 106. 107. 118. 124. 125.
περικλυμένου ἐπίκρουσις 159, 6.
περιπλανώμενος Ἰουδαῖος ἐν ἀνεμοστροβίλῳ 54.
περιστέρια : μαγικὰ ἐν παραμυθίῳ 49. — κατὰ τὸν γάμον 321. Θυσία π. 338, 4.
περισχοινισμὸς πόλεως 76.
περονιὰ βλ. μπουκιᾶς ἀπόκρυψις.
Περπερούνα 26.
Περσεὺς 5. 8.
πέτρα ῥιζιμιὰ : ἐν μαγικῇ τελετῇ 123. 146. Ἐπίθεσις νεογνοῦ ἐπ' αὐτῆς 220. Πάτημα αὐτῆς ὑπὸ νυμφίων 272, 4 (πρβλ. λίθου πάτημα). — τρύπια βλ. δίοδος δι' ὀπῆς. — *τ'ς ἀστραπῆς* (ὁ κεραυνὸς) 17, 9.
πετράδια ὡς κεραύνιοι λίθοι 18.
πέτσα (δῶρα εἰς παράνυμφον) 305.
Πήγασος κομιστὴς κεραυνοῦ 15.
πηγή : ὡς τόπος ἐγκαταλείψεως καθαρμάτων 72. 97. 99. Ἀναθήματα εἰς πηγὰς 100. Θυσίαι, προσφοραὶ εἰς πηγὰς βλ. λλ. (Πρβλ. κρήνη).
πήδημα : γαμβροῦ 271. — νύμφης 292 κέ. — νεονύμφων 292, 4. — τῆς τύχης 156.
πιασμένος (ὁ παραλυτικὸς) 80.
πιάτα, ἡ : κατὰ τὴν κηδείαν 352, 2.
Pidju Pennu 29.
πιθυμητούρια (κίσσησις) 217.
πιλάφι ὡς μακαριὰ 352, 2.
πινάκια βεβλαστημένων σπόρων : εἰς ἐπιταφίους 137. 138. (Βλ. καί : σπορὰ ἐν ἀγγείοις).
πισκίρι 297, 2.
πιστρόφια, πιστροφίκια, π'στρόφια 304, 4. (Βλ. ἀντίγαμος, ἀντίχαρα).
πίττα : πρὸς ὀνειρομαντείαν 119, 4. 129. 130. Μαγικὴ χρῆσις π. 130. 142. 227. — ἐκ τοῦ νέου σίτου 195. — κατὰ τὸν γάμον 250, 1. 268, 3. 294, 3. 301. — κατὰ τὰ μνημόσυνα βλ. ψυχόπιττα. (Πρβλ. βασιλόπιττα, πλακοῦς).
πλαδένα (δίσκος κολλύβων) 351.
πλακοῦς : γαμήλιος πρὸς ὀνειρομαντείαν 131. — ἐκ μέλιτος προσφερόμενος τῇ νύμφῃ 291. — κήρινος μετὰ σταυροῦ εἰς στόμα νεκροῦ 332, 8. (Πρβλ. πίττα).
πλανῆται ἐν Σολομωνικαῖς 171—173.
πλὰξ ἐπὶ τοῦ τάφου 338.
πλαταγώνιον 159.
Πλειάδες 62.
πλέξιμον τῆς νύμφης 261, 1.
πλούμισμα : κλίνης νυμφικῆς βλ. λ.
πνεῦμα (ἄνεμος, ψυχή) 58. (Βλ. καί : δαίμονες, δαίμων).
Πνὺξ 95.
πογονίκια (δῶρα γενέθλια) 213, 2.
ποκάμισο βλ. ὑποκάμισον.
Poledniсe 59.
πολύχρονος (χαιρετισμὸς) 297, 5.
πομπή : γαμήλιος 268—272. 277. 282—286· τάξις αὐτῆς 269· συνάντησις αὐτῆς μεθ' ἑτέρας 276, 2. — νυμφικὴ ἐναέριος βλ. θύελλα (πρβλ. ἀγρία θήρα, μανικὴ στρατιά). — νεκρώσιμος 334· τάξις αὐτῆς 335.
πονέντε γαρμπή, πονέντε μαΐστρο 41, 3.
πονέντες, -ης 41, 3. — χαϊδεμένος 49, 5. (Βλ. πουνέντας).
πονόμματου ἐξορκισμὸς 91.
πορθιάτικα, πορθόρια (δεῖπνα ἐπικήδεια) 342. 344.
πορτιάτικο, διδόμενον ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ 319.
πορτοκάλια : ὡς μποναμάδες 319. — πρὸς κόσμησιν νεκροῦ 339, 5.
πορτοκαλόφυλλα : πρὸς γαμήλιον διακόσμησιν 257. 290. — ὡς καταχύσματα 273, 1.
Ποσειδεὼν 203.
ποτήριον κοινὸν νυμφίων 275, 1. 276.
ποτὸν οὐράνιον 33.

πουκαμίσα (κρητικὸν ἔνδυμα) 188.
πουκάμισο βλ. ὑποκάμισον.
πουλία: μανικὰ βλ. λ.
Ποῦλο (θηλ. τοῦ Ποῦλος) 228.
Ποῦλος (ὄνομα ἀποτρεπτικόν) 226. 228.
πουνέντες 42, *πουνέντης* 41. (Βλ. πονέντες).
πούς βλ. δεξιός, πάτημα, σούρσιμο. Ποδῶν νεκροῦ θέσις 329.
πράσινον χρῶμα 176.
πρῖνος πρὸς ἐμπυροσκοπίαν 158. 159, 1.
Prîni 46.
προβασκάνια: λεχοῦς καὶ] νεογνοῦ 219. Κεραύνιοι λίθοι ὡς — 18, 1.
προγάμια 240.
προγαμιαία δωρεὰ 240.
προζύμι ἄρτων γάμου 256.
πρόθεση (ἡ μνηστή) 249, 1.
πρόθεσις: νεκροῦ 328. 339, 5. 352, 2. — ὁμοιώματος ἐν ξένῃ θανόντος 355. — ὀστῶν αὐτοῦ 355, 1.
προικανάδοχος 240, 2.
προικοδοσίας ὅροι 244—246.
προικοθῆραι 244.
προικολαβὴ 239, 3.
προικοπαράδομα 240, 2. (Βλ. προικῴων παράδοσις).
προικοσύμφωνα, προικοχάρτια 239.
προικῴων ἔκθεσις 238. — μεταφορὰ 239 κέ. — παράδοσις 240, 2. 304, 4. — παραλαβὴ 304, 4.
προὶξ 233 κέ. 236, 2. 237—240. 244. 297, 4 (βλ. καί: ἀπανωπροῖκι). Παράδοσις πρ. 304, 4. Κανονισμὸς βλ. προικοδοσίας ὅροι.
προμνήστριαι 246, 2.
προξενειά, προξενηταί, προξενήτριαι 246, 2.
προπόσεις: κατὰ τοὺς ἀρραβῶνας 217, 3 (;). — κατὰ τὸν γάμον 297, 5.
προσανατολισμός: ἐν μαγείᾳ 124. — ἑτοιμοθανάτου 324, 2. — νεκροῦ 329.
προσευχή: πρὸς πρόκλησιν ὀνείρου 127. 128. 140. 144. 145 (βλ. ἐπῳδαί). — ὑπὲρ ἀναπαύσεως θνήσκοντος 324.
προσκάλεσμα τῆς Μοίρας 106. 140. (Βλ. κατάδεσμος).
προσκελλημένα (διασκελισθέντα) 363 (=96).
προσκεφάλαιον νεκρικὸν 329.
προσκλήσεις γάμου βλ. καλέσματα.
προσκύνησις: κατὰ τὴν δίοδον ἀνεμοστροβίλου 54 κέ. — νύμφης κατὰ τὸν ἀποχωρισμόν της 277, 1, κατὰ τὴν εἴσοδον εἰς τὴν νέαν οἰκίαν 293, 1.
προσφθεγματήρια 241, 3.
προσφοραί: εἰς Νεράιδας 56. — εἰς ὑποχθονίους δαίμονας 130. — εἰς πηγὰς 195, 2. 256. 301, 3. — εἰς Manes 339, 5. — εἰς νεκροὺς 351. (Πρβλ. μειλίγματα).
προσωποποιΐα: ἀνέμων, κεραυνοῦ, καταιγίδων, ἀσθενειῶν, λιμοῦ, ἡμερῶν, μηνός, σίτου βλ. λλ.
προτέλεια 251. 258.
προφήτης Ἐλισσαῖος, Ἠλίας βλ. ἅγιος Λισσαῖος, Ἠλίας.
πρωτογόνατος (πρωτότοκος) 125.
πρωτόλεια 211, 4.
Πρωτομαγιᾶς ἔθιμον 290, 4.
πρωτόπλαστο κουλλοῦρι 255. 273, 1. 302.
πρωτοστέφανη 96. 109. 123. 146. 147. 256, 3. 321. (Πρβλ. μονοστέφανη).
πρωτότοκος: ἐν μαγείᾳ 72. 121. 125. Ὀμφάλιος λῶρος πρ. 222.
Πρωτοχρονιά. Μαντικὴ κατ' αὐτὴν 106. 115 κέ. 117. 118. 130. 132 κέ. 141. 153. 155—158. 160. 162. Ἔθιμα κατ' αὐτὴν 154. 198—201. 319.
πρωτόψωμο 256, 3. 292, 1.
πτύειν: πρὸς ἀποτροπὴν 31. 55, 5. 93. 151. — πρὸς μεταδίδασιν βηχὸς 93.
πτύον ἐμπήγνυται εἰς λικμηθέντα σῖτον 196.
Πυθία 141.
πῦρ. Θεότητες π. 161. — ὡς ἀποτρεπτικὸν δαιμόνων 219. — δὲν ἀνάπτεται εἰς οἰκίαν τεθνεῶτος 342. Νέον — 342, 9. Πυρὸς δανεισμὸς βλ. λ. (Πρβλ. ἐμπυροσκοπία, πυρομαντεία).
πυρά: ἁγ. Ἰωάννου 113. 158. Ὑπερπήδησις π. τὴν Τυρινὴν 92.
Πυράκμων 20.
πυρετοῦ: προσωποποιΐα 80. 87. — θεραπευταὶ ἅγιοι 69 κέ. 98. — μεταδίδασις 80. 92. — ἀποπομπὴ 91. — ἐγκατάλειψις 94. 98. 99. — δέσιμο 72. — μαγικὴ θεραπεία 182.
πυρίτης λίθος 20.
πυρῖτις ὡς ἀποτρεπτικὸν 219.
Πυρκόοι 161.
πυροβολισμοί: πρὸς ἐκφοβισμὸν τελωνίων 24. — κατὰ δαιμονικῶν ὄντων 60. 61. — κατ' ἀνεμοστροβίλου 53, 5. — κατὰ σίφωνος 63. — κατὰ νεφῶν, οὐρανοῦ, οὐρανίων σωμάτων 61. 63, 2. — εἰς δήλωσιν χαρᾶς 252, 1. — κατὰ τὴν γέννησιν 210. — κατὰ τὸν ἀρραβῶνα 247, 3. — κατὰ τὸν γάμον 251. 252, 1. 258. 263, 4. 299. 303, 1. — νυμφικοῦ χιτῶνος 302. 303, 1. — κατὰ τὴν κηδείαν 334, 4.
πυρομαντεία. Φράσεις δηλοῦσαι τοὺς ἐκ τῶν καιομένων ἀνθράκων ἢ ξύλων κρότους 148. 149. 150, 2. 4. 151, 1. Δοξασίαι σχετικαὶ 148—152. 158. 160 κέ. Ἐπέκτασις τῶν δοξασιῶν τούτων ἐπὶ σωματικῶν παθήσεων διεγειρουσῶν συναίσθημα καύσεως 151. — ἀπὸ σπινθηροβολίας πυρὸς 149. 151. 152, μαγειρικῶν σκευῶν 152 κέ. — ἀπὸ φλογὸς λύχνου 151, 4. 153. 161.
πυροστιά βλ. σιδεροστιά.
πυρρίχιος 198.
πώγων μακρὸς ἐπὶ πένθει 356.
πώλησις: εἰκονικὴ ἀσθενοῦς 96. 228. 229. 230. — εἰς ἅγιον 230. — δούλων εἰς ναοὺς 230, 2.

πωμήριον 77.
ῥάβδος: πρὸς μεταδίδασιν ἀσθενείας 94. — ποὸς ἐμπυροσκοπίαν 161, 4. — μαγικὴ 211, 2.
ῥαίνω (ἐπὶ καταχυσμάτων) 272. 273, 1. 274, 1. (Πρβλ. ῥαντισμός).
ῥακὴ εἰς κηδείαν 352, 2.
ῥάκη: ὡς καθάρματα 72. 97—99. — ὡς ἀποτρόπαια 99 κέ. — ὡς ἀναθήματα 100. — πρὸς μαγικὴν γραφὴν 165. 166, 2. 170.
ῥακοχάρτιν (;) 166, 2.
ῥαντισμός: γεννήματος καὶ ἀλωνίου 196. — διὰ «χεριοῦ Παναγίας» πρὸς εὐτοκίαν 206. — ἀμοιβαῖος νεονύμφων 301, 3. — προϋπαντωμένων 318. — τάφου 338, 4 (πρβλ. χοαί). — ἐρχομένων εἰς οἰκίαν πενθοῦντος 312. (Πρβλ. ῥαίνω).
ῥάπισμα: γαμβροῦ 242, 2. 320. — νύμφης 320.
ῥασογουνέλλα (εἶδος ἐνδύματος) 188.
ῥέγκα πρὸς ὀνειρομαντείαν 129. 143.
Reinach S. περὶ μνημοσύνων παρ' Ἑβραίοις 346, 3.
ῥεμμόνι μέτρον βροχῆς 28.
ῥεμμονίζει τὸ χαλάζι ὁ Βοριᾶς 28. 46.
ῥέοι 254, 6.
ῥεύματος δίοδος βλ. γέφυρα αὐτοσχέδιος.
ῥεύτης (εἶδος κεράμου) 191, 1.
ῥέψα ἡ, 191, 1.
ῥήγνω, *ῥήχνω* 26, 5.
Ῥιγανᾶς, *Ῥιγολόος* βλ. ἅγιος Ἰωάννης.
ῥιζιμιά, *ῥιζιμιό*, *ῥιζωμιὰ* βλ. πέτρα.
ῥόδι: κατὰ τὴν σποράν 191, 1. Διασπορὰ κόκκων ῥ. 191, 1. 200 κέ. 295. 319. Συμβολικὴ ἔννοια ῥ. 295.
ῥοδοβολία 318. (Πρβλ. καταχύσματα).
ῥόδον. Ἐπίκρουσις φύλλου ῥ. 159, 6. 7. 9. Ῥόδα κατὰ τὸν γάμον 258, τὴν τελευτὴν 339, 5.
ῥοδόσταμα πρὸς ῥαντισμὸν 318. (Βλ. ὕδωρ ἀρωματικόν).
ῥοιὰ βλ. ῥόδι.
ῥόκα. Συμβολικὴ χρῆσις 212. 294, 3. — ἁγίας Παρασκευῆς 83.
ῥοκκοχάρτιν 166.
ῥουκαντζάρια (;) 199.
Ῥουσαλιοῦ 347.
ῥουσσούμπελης ἐξορκισμὸς 91.
ῥύζι: ὡς κατάχυσμα 272. 273, 1. 292, 1. Διασπορὰ ῥ. ὑπὸ τῆς νύμφης 272, 4. 292, 1. — ὡς μείλιγμα 301, 3.
ῥυπαρότης ἐνδύματος πένθους δηλωτικὴ 356, 4. 357. 358.
σαβανοκαρτέρης, *σαβανοκράτης* 326, 5.
σάβανον, *σαβανώτριαι* 326.
Σάββατον 39. 223. 347, 2.
σαγανάκια (δίνη ἀνέμου) 51.
σάγματος θραῦσις βλ. λ. (Πρβλ. σαμάρωμα).
Σαϊτάνηδες (διάβολοι) 4.
σάκχαρις, *σακχαρωτὰ* βλ. ζάχαρη, ζαχαρωτά.
σάλπιγγες εἰς γάμους 304, 3.
σαμάρωμα παρανύμφου 303, 3.
Samter περὶ καταχυσμάτων 194.
Σαμψὼν 5, 3.
σάπων πρὸς ὀνειρομαντείαν 119.
σαράκι, μεταφορικῶς 65, 1.
σαράντα βλ. τεσσαράκοντα.
— , τά, *σαραντάημερα* 346, 4. (Βλ. τεσσαρακοστά).
σαρανταλείτουργα 347.
σαραντάρια 347, 4. (Βλ. τεσσαρακοστά).
— , *σαρανταρίκια* (χρήματα διὰ σαρανταλείτουργα) 347, 4.
σαράντισμα: λεχοῦς 218 κέ. — νεονύμφων 322.
σαραντόνεια (τελετὴ γενέθλιος) 209.
σαρίδια ὡς ἀποτρεπτικὸν 219.
σάρωθρον: ὡς ἀποτρεπτικὸν 219. 221. — κατὰ τὸν γάμον 294, 3.
σάρωμα οἰκίας θανόντος 359.
Σατανᾶς βλ. Σαϊτάνηδες, Σεϊτάνης.
σάτυροι 199.
Σαχλίκης Στέφανος 189 κέ.
σειροπάν' (ἡ φασκιά) 209, 1.
σεῖσις δένδρου, θάμνου κ. τ. τ. ἐν μαγικῇ τελετῇ 111. 141 κέ. 147.
σεῖσμα οὐρανοῦ 27.
Σεϊτάνης (διάβολος) 4.
Σελήνη 44, 4. Προσαγόρευσις Σ. 47, 2. — ἐν ὀνειρομαντείᾳ 120. 127. 128. 140. 147. Πρωτόπεμπτον Σ. πρὸς μαγγανείας 175. Φάσεων Σ. σχέσις πρὸς πρόγνωσιν γένους 216, πρὸς τέλεσιν γάμων 306, 4. Χαρακτῆρες καββαλιστικοὶ Σ. 171. Μελάνι Σ. 172. Δακτυλοδεικτεῖν Σ. βλ. λ.
σέλινα πρὸς στέψιν τάφων 339, 5.
σελλὶ (ἕδρα τοκετοῦ) 216. 217.
Σεμέλη 202.
Σεπτέμβριος ἀπαίσιος πρὸς γάμους 306, 4.
σερβελελὶ (σημαία γαμήλιος) 259, 4.
σηκωτάδες (νεκροφόροι) 333, 9.
σημαία: γάμου 259. 269, 4 (βλ. καί: φλάμπουρο). Νυμφικὸς χιτὼν ὡς — 302. — εἰς κηδείαν μεμνηστευμένου 327, 7.
σημεῖα: καβαλιστικὰ 168. 169. 175. — ταχυγραφικὰ 173 κέ. 176. 177, 1. 3—6.
σήσαμον ἐν γαμηλίῳ πλακοῦντι 291.
σῆτα μέτρον βροχῆς 28.
σιαγόνων νεκροῦ δέσις 329, 6. Σιαγὼν: χοίρου βλ. λ.
σιαστικός, - ἡ (μνηστὴρ) 249, 1.
signum Salomonis 179.
Σιδέρης (ὄνομα ἀβαπτίστου) 211.
σιδεροκέφαλος 182. 211, 4.
σιδεροστιᾶς σπινθηροβολία 152 κέ.
σίδηρος: ὡς ἀποτρεπτικὸν 219. Συμβολικὴ χρῆσις 211, 4. 220. 294, 3. (Πρβλ. ὕνι).
Σιμοὺν 42.
σιναζελίδικη σκέπη 266, 1.
σινδών: εἰς περιτύλιξιν νεκροῦ 327, 2. Σινδόνες νυμφικαὶ βλ. χιτών.
σινὶ κατὰ τὸν γάμον 243. 263, 4.
σιρόκο λεβάντε 41, 3.
σιρόκος 41, 3. 44. (Βλ. σορόκος).
σιτάρι (δέσμη πρώτων σταχύων) 192, 1.

σιτάρι (κόλλυβα) 349, 4.
σῖτος. Προσωποποιΐα 193. 194. Δαίμων σ. 192 κέ. 194. Πνεῦμα σ. ὑπὸ μορφὴν ζῴου 197. — ἐν ἐθίμοις σπορᾶς 191, 1. 192. 194. — ἐν μαγικαῖς τελεταῖς πρὸς πρόκλησιν μαντικῶν ὀνείρων 117. 121 κέ. 125 κέ. 135. 141. 146 κέ. Σπορὰ σ. ἐν ἀγγείοις 124 κέ. 135. 136. 137 κέ. Κόκκοι σ. πρὸς ἐμπυροσκοπίαν 156. 158. 162. Καλάμη σ. εἰς βασιλόπιτταν 201. — ὡς κατάχυσμα 273, 1. Διασπορὰ σ. ὑπὸ νύμφης 291. — εἰς ἄλλα γαμήλια ἔθιμα 241, 4. 295, 3. — ὡς μείλιγμα 301, 3. — ἀντὶ κολλύβων 347,4.
σίφουνας, *σιφουνιάζουν*, *σιφουνίζουν*, *σιφουνικὸ* 62, 7.
σίφων 62 κέ.
σιωπή, ὅρος ἐπιτυχίας μαντείας 124. 128. 132. 141. 142 κέ. (Πρβλ. ἀμίλητα, ἀμίλητο νερό).
σκαμνὶ τοκετοῦ 217.
σκάφη ἐν γενεθλίῳ ἐθίμῳ 209.
σκέπη (πέπλος) 266, 1.
σκεύη μαγειρικὰ βλ. πυρομαντεία.
Σκιροφόρια 79.
σκλαβάκι τῆς Παναγίας 230.
σκλάβωμα (ἡ ἀφοσίωσις εἰς ἅγιον) 230.
σκορδινισμὸς βλ. ἀνακλάδισμα.
σκόρδον : ἐν ἀπευχῇ κατὰ βασκανίας 82, 3. Ἀνάρτησις σκόρδων εἰς λυγαριὰν 98. — ὡς ἀποτρεπτικὸν 219.
σκορδοῦλα (ἡ πανώλης) 82.
σκορπίος : ἐν μύθοις 62. Δοξασία περὶ σκ. 62, 4.
σκότος : ἐν μαγείᾳ 130. — πρὸς εὐδοκίμησιν σπορᾶς ἐν ἀγγείοις 137.
σκουτέλια (τὰ μνημόσυνα) 347, 4.
σκουτικό, *σκουτισμὸς* 238.
Σκοῦφος Γεώργ. (δήμαρχος Ἀθηναίων) 217.
σκυλίτσα (λυσσόχορτο) 103.
σκυλόγαμος ὡς ἀντιλυσσικὸν 102, 2.
σκύλος βλ. κύων.
σκώληκες αἴτιοι ἀσθενειῶν 64—66. 101. 104. Φράσεις σχετικαὶ 64. 80.
σκώμματα νύμφης 320.
σνιβασκός, *-ή*, *σνίβασμα* 249, 1.
Σολομὼν 165. Σφραγὶς Σ. 181. Δακτύλιοι Σ. 182.
Σολομωνικαὶ 163 κέ.
soma 33.
σορόκος 37. 41, 3. 42. Προσωποποιΐα 44 κέ. — γέρος 49, 5.
σ'ορπάν' (ἡ φασκιά) 209, 1.
σοῦβρον, *σοῦλβα* 154, 6.
σοῦρβα, *σούρουβα* 153 κέ.
σουρβιᾶς κλάδοι : πρὸς ἐμπυροσκοπίαν βλ. σοῦρβα. Κτυπήματα δι' αὐτῶν 154.
σοῦρβο πρὸς ἐμπυροσκοπίαν 155. 161.
σούρουβα βλ. σοῦρβα.
σούρσιμο ποδιοῦ νύμφης 321.
σπαλέττα ἐν μαγικῇ τελετῇ πρὸς πρόκλησιν ὀνείρου 107 κέ.
σπαραγγόριζα ὡς ἀντιλυσσικὸν 101.
σπαργάνωσις βρέφους 209.
σπερνὰ (τὰ κόλλυβα) 349.
Σπηλιὰ τοῦ γέρου (τοπων.) 90.
Σπιθολιόντας βλ. Κοντογιαννάκης.
sponsalia 248, 1.
σπορά : Ἔθιμα 191. 192. 194. — ὡς μαγικὸς τρόπος προκλήσεως μαντικῶν ὀνείρων 121—126. 131 κέ. 135. 141. 144. 145—147· συμβολικὸς ὁ χαρακτὴρ τῆς τοιαύτης σπορᾶς 134. — ἐν ἀγγείοις 125. 135—138 (βλ. καὶ βλάστησις).
σπόροι βλ. ἐμπυροσκοπία.
σπυριὰ (τὰ κόλλυβα) 349, 3.
Στάδιον παναθηναϊκόν. Δίοδος διὰ σύριγγος αὐτοῦ 72.
στάκτη ἕλκει κεραυνὸν 3 (βλ. καί : γάτα).
στάλα βλ. μαῦρος.
σταυροδρόμι 94. 121.(Βλ. καί : τρίστρατο).
σταυρός : ἐπὶ κεφαλῆς νεκροῦ 332. — εἰς στόμα νεκροῦ 332. 336 (πρβλ. στόματος νεκροῦ ἔμφραξις, ὀβολὸς Χάρωνος). — ἐπὶ τάφου 339, 5. — ἐκ δάφνης πρὸς ὀνειρομαντείαν 133. 143. — ἐκ καλάμης σίτου κτλ. εἰς τὴν βασιλόπιτταν 201. (Πρβλ. σταύρωμα).
— (δέσμη τελευταίων ἀμυθέντων σταχύων) 191, 1. 192.
Σταυροῦ, τοῦ (14 Σεπτ.) 191, 1.
σταύρωμα : χωραφιοῦ 191, 1. — λικμηθέντος σίτου 196. — νύμφης 276. — δρόμου 282, 8 (πρβλ. ἀνεπίστροφα). — — θυρῶν 290. 291, 3. 294, 3. — μετώπων γυναικῶν 290, 4. — χειρῶν νεκροῦ 329.
Σταφίδα Ἰω. Ἰατροσοφικὸν 163. 175.
σταφίδες : κατὰ τὸν γάμον 273, 1. — ὡς μείλιγμα 301, 3. — ὡς μπουαμάδες 319.
στάχυες. Καθιέρωσις στ. 191, 1. 192. Χρῆσις εἰς μαγικὰς τελετὰς θερισμοῦ 193 κέ.
στενώσεως μεταδίδασις 92.
Στερόπης 2.
στεφανιάτικο 318.
στεφανοκόλικα (γλύκυσμα γαμήλιον) 319.
στέφανος : ἀργυροῦς πρὸς διαπέρασιν βρέφους 96. — ἀνθέων πρὸς ὀνειρομαντείαν 132. 143. — ἐλαίας πρὸς δήλωσιν γεννήσεως ἄρρενος 212. — πρὸς γαμήλιον διακόσμησιν 258. 290. Στέφανοι νυμφικοὶ 275, 1, ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐγγάμου νεκροῦ 327. Στ. νυμφικῶν ἀσπασμὸς βλ. λ. — ἐπὶ τῆς κεφαλῆς νεκροῦ 327. — εἰς τάφους 339, 5.
στεφανοσκέπασμα 318.
στεφανώματος ἱεροτελεστία βλ. ἀκολουθία γάμου. (Πρβλ. ξαναστεφάνωμα).
στέψις : νεκρῶν, τάφων βλ. στέφανος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς νεκροῦ, εἰς τάφους.
στήλη βλ. κολόνα.
στοιχειά. Συνταύτισις πρὸς ἀνέμους 37 κέ. 39. Πάλη στ. ὡς μυθολογικὴ παράστασις καταιγίδος 37—39. Παραδόσεις περὶ πάλης στ. 39. Μετάπτωσις τῶν παραδόσεων τούτων εἰς δεισιδαιμονίαν 40. Στοιχειὸ τοῦ σπιτιοῦ 207, 4. 364 (=214, 1). (Βλ.

καί : συρμοί, κατόρυξις).
στολή : ἀρραβωνισμένης 247, 3. — νύμφης 243. 261 266, 1, πρὸς στολισμὸν νεκρᾶς 327. — γαμβροῦ 263. 264, 3.
στολισμός : γαμβροῦ, νύμφης, θαλάμου νυμφικοῦ, κλίνης νυμφικῆς βλ. λλ. — νεκροῦ 326, 4. 327. 330. (Πρβλ. διακόσμησις).
στόμα : ὡς βαλάντιον 331, 4. Κλείσιμον στ. νεκροῦ 325. 330. Ἔμφραξις στ. αὐτοῦ 325 κἑ. 333 (πρβλ. σταυρὸς εἰς στόμα νεκροῦ).
στραγάλια κατὰ τὸν γάμον 273, 1. (Πρβλ. τρωγάλια).
στρασπελέτζ'ι, στραποπελέκιν 17, 5.
στρατιά · μανική βλ. λ.
στρωμάτων : ἀναστροφὴ πρὸς πρόκλησιν ὀνείρου 128.— νυμφικῶν κάρφωμα 273, 1.
στρώσιμο : κλίνης νυμφικῆς βλ. λ.
στύλου οἰκίας νεονύμφου κροῦσις 292, 2.
Στὺξ 5. 35, 5. 323.
συββάζω (ἀρραβωνίζω) 249, 1.
συγχώρησις ἀποθνήσκοντος 324.
συγχώριο βλ. συχώριο.
σῦκα κατὰ τὸν γάμον 273, 1. 319.
συκῆς φύλλων μαντικὴ χρῆσις 120. 134.
συλλείτουργα 347.
συμπεθερικό 268, 2.
συμπεθεριό 247. 268.
συμπένθερος, συμπενθεριάζειν 247, 1.
συμποσιάρχης γαμηλίου συμποσίου 299, 2. 304.
συμπόσιον : γαμήλιον 266, 2. 296—300. 303 κἑ. — ἀντιγάμου 300, 3. 301. (Βλ. γεῦμα, δεῖπνα, εὐωχίαι, τράπεζα).
σύμφωνα : ψιλὰ βλ. λ.
συναπαντήματα βλ. ἀπαντήματα.
συναρμόζω (ἀρραβωνίζω) 249, 1.
συνέδριο δαιμονικὸ βλ. δαίμονες.
συνέπαρμα : ὑπὸ ἀνεμοστροβίλου (Νεράιδων κ.τ.τ.) 55. 57. 59. Φράσεις σχετικαὶ 57. Γένεσις τῆς δοξασίας 57 κἑ.
συνιβάζομαι, συνιβαστική 249, 1.
σύννεφα βλ. νέφη.
συνοδία γαμήλιος, νεκρώσιμος βλ. πομπή.
σύντεκνος 246, 3.
συντέλεια τοῦ κόσμου 36.
σύρειν τὸν πόδα βλ. σούρσιμο.
σύριγγες εἰς γάμους 304, 3.
σύρματα μολύβδινα ἐν τάφοις 329, 6.
συρμοὶ (στοιχειῶν, φαντασμάτων εἶδος) 51 κἑ.
συρτὸς (χορὸς) 198.
συχαριάταις 288, 2.
συχωρεμένη (ὁ λοιμός) 81. — (ἡ εὐλογία) 89.
συχώριο (τὰ κόλλυβα) 145. 349. — μετὰ τὴν ταφὴν 352, 2.
σφενδάμνου ἄνθη πρὸς ὀνειρομαντείαν 131.
σφῆνες (συγκλίνοντες κλάδοι δένδρων) 95.
Σφίγξ βλ. ἄγαλμα Σφ.
σφραγὶς Σολομῶντος 181.
σφάγισις : βρέφους βλ. λ.
σχαριάτης βλ. συχαριάταις.
Schwartz περὶ βροχῆς ὡς οὐρήσεως θεῶν ἢ ἁγίων 30, 5, περὶ τόξων θεῶν 34, 5.
σχενά, σχένιασμα 257, 3.
σχολικῆς ζωῆς ἔθιμα 274, 1.
τάβλα (τράπεζα γαμήλιος) 299.
ταγιστὸν μνημόσυνον 346, 4.
ταινίαι : κοσμητικαὶ 137. Χρῆσις τ. κατὰ τὴν τελευτὴν 329. 330.
τάκμαν 80.
τάμα (ἀφοσίωσις εἰς ἅγιον) 230. Τάματα πρὸς ἀπελευθέρωσιν ἢ ἄρσιν ἐμποδίων βλ. λύτρα.
ταματαραῖοι, ταματάρηδες 230.
Ταμμοὺζ 204.
ταρίχους ὄστρακα 166, 1.
ταφειὸ (ὁ τάφος) 338, 9.
ταφὴ νεκροῦ 335 κἑ. Χρόνος αὐτῆς 333. Τόπος 334, 3. 338. 340. — εἰς ξένην γῆν 353. Ταφῆς στερηθέντες 323.
τάφος 336—341. Ὀνομασίαι 338. Θέσις 338. 340. Ἁπλότης 336. 338. Σύμβολα ἐπὶ τ. 339. Κόσμησις 339, 5. Καῦσις θυμιάματος ἐπὶ τ. 336. Φῶς ἐπὶ τ. 336. 337, 1. Λάγηνος πλήρης ὕδατος ἐπὶ τ. 337. Προσφοραὶ (;) 351. Σεβασμὸς τ. 341. Δεῖπνα παρὰ τ. 345, 6. 347, 3. — κλεφτῶν, ναυτῶν κτλ. 340. Τάφοι οἰκογενειακοὶ 338, 5. 355.
— (ἐπικήδειον δεῖπνον) 344.
ταχυγραφία παλαιογραφικὴ βλ. σημεῖα ταχυγραφικά.
τελέσματα 76. 226. 231.
τελετή : κρήνης βλ. λ. Τελεταὶ ἐπιμνημόσυνοι 348 κἑ. (πρβλ. μνημόσυνα, ξόδια). Τελεταὶ καθάρσιοι βλ. καθαρμοί. Τελεταὶ μαγικαὶ βλ. μαγεία : μαγικαὶ τελεταί. Τελεταί : θερισμοῦ, πρὸς ὑποβοήθειαν βλαστήσεως βλ. λλ.
τελευτὴ 324—362. Δεισιδαίμονες συνήθειαι κατ' αὐτὴν 324. 336 κἑ. 342. 359 (βλ. καί : θραῦσις ἀγγείων). Βιβλιογραφία 360—362. (Βλ. καί : ἀγωνία, νεκρός, κηδεία, ταφή, μνημόσυνα, ἀνακομιδή, πένθος. Πρβλ. θάνατος).
Τελικλῆ τάσι (τοπων.) 95.
τελώνιο, τὰ ἠλεκτρικὰ φαινόμενα 3. Τελώνια, τὰ ἠλεκτρικὰ φλόγια 3, 3. 23—26. Δυσοίωνα 23 κἑ. Εὐοίωνα 24, 6. Δοξασίαι περὶ αὐτῶν 24. 25 κἑ. (Βλ. φλόγια ἠλεκτρικά). Τελώνια, διάττοντες ἀστέρες 25 κἑ. Τελώνια, ψυχαὶ ἀβαπτίστων 3, 3. Τελώνια *(djinûn)* πρόξενοι ἀσθενειῶν 68, 2.
τέμπλες (σανίδες στέγης) 191, 1.
τέντζερης σπινθηροβολία 152.
τέσσαρα 183.
τεσσαράκοντα 17. 18. 23. 74. 75. 96. 101. 125. 209. 214. 230. 336. 337. 356, 4. (Πρβλ. σαράντα τά, σαραντάημερα, σαρανταλείτουργα, σαραντάρια, σαράντισμα, τεσσαρακοστά).
τεσσαρακοστὰ (μνημόσυνα) 346, 4. 347, 4. 348, 2.
Τεσσαρακοστὴ μεγάλη 130. 144. 306.

347, 2.
Τετάρτη (ἡμέρα) 175. — ἀποφράς πρὸς γάμον 306, 4. Καθαρᾶς Τ. ἐπίκλησις 107. 108· ὀνειρομαντεία κατ' αὐτὴν 109. 119 (;).
τέττιγος λατρευτικὸν ᾆσμα 195.
τζήμια (κωσταντινᾶτα) 33.
τζίτζικας 195, 1.
τηγανίου σπινθηροβολία 152.
Τηλέγονος 176.
τηλέφιλον 159.
τιτανομαχίαι 5.
τοκετός : ἐν ὑπαίθρῳ 207. — ἐν ξένῃ οἰκίᾳ ὡς ἀποτρεπτικὸν 207, 4. 229. — ἐν φάτνῃ βοῶν ὁμοίως 207, 4. Λυτρώσεως ἀπὸ τοκετοῦ συμβολικὴ δήλωσις 212, 4. Θέσις τικτούσης 217. (Βλ. καί : γέννησις, ὠκυτόκια).
τοξεύματα βλ. πυροβολισμοί : κατὰ νεφῶν κτλ.
τόξον, οὐρανοῦ —, οὐράνιον —, τόξο τσῆ Παναγίας 34. —, ὅπλον Κρητῶν 189.
τουβάκι (καλύπτρα νύμφης) 243. Dουβάκ 265, 3.
τουφέκι ὡς ἀποτρεπτικὸν 219.
τραγήματα : ὡς καταχύσματα 274, 1. — ὡς μποναμάδες 319. (Πρβλ. τρωγάλια).
τράγος : ἀποτρέπων νόσον 93.—ἀποπομπαῖος βλ. λ.
τραγουδιστάδες εἰς γάμον 268.
τραμοντάνα, τραμουντάνα 41, 3. 42. 44. 46. (Βλ. Βοριᾶς).
τράπεζα : γενέθλιος 129. 213. — γαμήλιος 265, 2. 296 κἑ. 299. — ἐπικήδειος 312 κἑ. (Βλ. γεῦμα, δεῖπνα, συμπόσιον). Τραπέζης παράθεσις : πρὸς ὀνειρομαντείαν 128 κἑ., εἰς Μοίρας 129.
τράττα (χορὸς) 198.
τράχωμα 239. Δουκᾶτα τραχωμένα 239, 4.
τρεῖς γῦροι (χορὸς) 296, 1.
τρεμουντάνα 41, 3. (Βλ. τραμοντάνα).
τρία 56. 72. 74. 92. 96. 101. 106. 107. 108. 109. 111. 112. 114. 115. 116, 3. 118. 123. 124. 125. 129. 130. 142. 145. 147. 157. 209. 229. 290, 2. 292, 1. 2. 293, 1. 294, 3. 295. 321. 336. 337, 1. 356, 3. 359. (Πρβλ. τρίμηνα, τρίτα).
τριακάς (ἐπιμνημόσυνος τελετὴ παρ' ἀρχαίοις) 348.
τριάκοντα πρβλ. τριακάς. — ἐξ 125.
τρίμηνα (μνημόσυνα) 346, 4.
τρίπους βλ. σιδεροστιά.
Τριπτόλεμος 196.
τρίστρατο 93. 94. 110. 227. 229. 303 κἑ. (Βλ. καί : σταυροδρόμι).
τρίτα (μνημόσυνα) 346, 4. 348.
Τρίτη (ἡμέρα) 75, 2. — ἀποφράς πρὸς γάμον 306, 4. Καθαρᾶς Τρ. ἐπίκλησις 107. 108.
τριφύλλιον τετράφυλλον πρὸς ὀνειρομαντείαν 132.
τρίχες ὡς καθάρματα 97. 98.
τριχιά (κρησέρα) 111.
Τρόλλ 5. 53.
τροπαὶ ἡλίου : ἔθιμα κατ' αὐτὰς 105 κἑ. 135. 203. (Βλ. καί : ἅγιος Ἰωάννης).
τροφή. Σημασία τρ. ἐν ὀνειρομαντείᾳ 128 κἑ. Σχέσις τρ. πρὸς δύναμιν ἑκάστου 227. — βρέφους, νεκρῶν βλ. λλ.
τρυγὼν θαλασσία 176 κἑ.
τρυποπέρασμα 4, 1. 96. (Βλ. δίοδος δι' ὀπῆς).
τρωγάλια : κατὰ τὴν γέννησιν 209. — ὡς καταχύσματα 272. 274, 1. (Πρβλ. στραγάλια, τραγήματα).
Τσαγ/αλιάρς, ὁ ἅγιος Θεράπων 98.
τσακμάκισμα (ἡ ἀστραπὴ) 2, 2.
τσάμικος (χορὸς) 198.
τσίντζιρας (τέττιξ) 195, 1.
τσιτζιρόκλικου (ὁ ἐκ τοῦ νέου σίτου ἄρτος) 195.
τσουκάλα βλ. χύτρα.
τσουκνίδαις. Τρίψιμον τοῦ γαμβροῦ διὰ τσ. 322.
τυλιγάδι (κεφαλόδεσμος) 266, 2.
τυλωμάτων μεταβίβασις 93.
τύμπανα εἰς γάμους 304, 3.
Τυρινὴ βλ. Ἀπόκρεως.
τυρός : πρὸς ὀνειρομαντείαν 128. — κατὰ τὴν κηδείαν 351, 3. 352.
Τυφωεύς, Τυφῶν, Τυφὼς 36,5. 52,3. 56.
τύχης : ἀποκάλυψις καὶ μεταστροφὴ 200 κἑ. — πήδημα βλ. λ.
ὕαλος πρὸς γραφὴν ἐπῳδῶν 166.
ὕβρις 55, 5.
ὑγίεια (τὸ πεντάγραμμον) 179.
ὑγρὰ γραφικὰ βλ. μέλαν, χρώματα.
ὑγρομαντεία 165.
ὑδατομαντεία 111. 133. 134.
ὕδνα 18.
ὕδωρ : ἰαματικὸν 18. 22. — ὡς ὠκυτόκιον 22, 11. — ἀρωματικὸν πρὸς ῥαντισμὸν 273 (βλ. καί : ῥοδόσταμα). — εἰς ὃ μέρος ἐξεψύχησεν ὁ νεκρὸς 336. 7. 337. — ἐπὶ τοῦ τάφου 337. Ὕδατος ἄντλησις ὑπὸ τῆς νεονύμφου βλ. κρήνης τελετή. Ὕδατος χύσις : κατὰ τὸν γάμον 276. 277, 1. 295, κατὰ τὴν κηδείαν 336. 337. — οὐράνιον 33. (Βλ. καί : ἀμίλητο νερό).
ὗλαι πρὸς γραφὴν μαγικῶν λόγων 161. 165 —169. 171. 174. 175. 183.
ὑλοτομία ξύλων γάμου 252. 254. 298.
ὑμέναιος 262, 1. 286. 321.
ὑνί. Συμβολικὴ χρῆσις : κατὰ τὴν σποράν 191, 1, πρὸς ἀρρενογονίαν 216, κατὰ τὸν γάμον 294.
Untar 29.
ὑπέρπυρον 234, 1.
ὑποδήματα : Κρητῶν 189. Κτύπημα δυστοκούσης δι' ὑποδήματος 207. — παλαιὰ ῥιπτόμενα κατὰ τὸν γάμον 319.
ὑποκάμισον. Περιβολὴ βρέφους δι' ὑ. 209, 1 (πρβλ. δίοδος δι' ὑ.). — μονομερίτικο βλ. λ. — νύμφης βλ. χιτών. (Πρβλ. πουκαμίσα).
ὑποχθόνιοι βλ. χθόνιοι.
ὑστέρα 81, 1.

ὑφάσματα πρὸς γραφὴν μαγικῶν λόγων 165. 166. 170.
ὕψωμα βλ. ἀντίδωρον.
φάγουσα (φαγέδαινα) 80.
φακῆς σπορὰ εἰς πινάκια 137.
φαντασμάτων δίοδος βλ. συρμοί. (Πρβλ. φάσματα).
φαρμακοὶ 90.
φᾶρος πρὸς περιένδυσιν νεκροῦ 326 κἑ.
φαρσιὰ (αἱ φασκιαί) 209, 1.
φασκιαὶ 209. Λέξις καὶ δημώδη ὀνόματα 209, 1.
φάσματα ἐν μανικῇ στρατιᾷ 61.
φασόλια πρὸς μαντείαν 135.
φάτνη βλ. τοκετὸς ἐν φ.
Fées 54.
φέρετρον 333.
φθειρῶν δίωξις 94.
φθινόπωρον πρὸς τέλεσιν γάμων 305, 3.
φίδι. Ἀστραπή, βόλι κυνηγῷ φίδια 12. Δίωξις ὄφεων 12. Φόνος ὄφεως 12, 6. Νεογέννητον ὡς ὄφις 211, 2. —, μεταφορικῶς 65, 1 (βλ. καί : φιό).
φιλοδωρήματα : εἰς συχαριάταις 282, 2. — εἰς λυριστὰς 299.
φιό (συρμὸς ἀνέμου) 51, 5.
flammeum 266, 1.
Φλάμπορο (τοπων.) 56, 4.
φλάμπουρο κατὰ τὸν γάμον 240, 2. 259, 4. (Βλ. καί : σημαία).
φλεβῶν ἀριθμὸς 73.
φλόγια ἠλεκτρικὰ 3, 3. 23—25. Ἐξήγησις τοῦ φαινομένου ὑπὸ τῶν Ἐλεατῶν 24, 3. Μυθολογικαὶ παραστάσεις αὐτῶν 24 κἑ.
φλόξ : ἁγίου Ἔλμου (ἠλεκτρικὸν φλόγιον) 24. — μεγάλη καὶ λαμπρὰ αἴσιον 161. — λύχνου βλ. πυρομαντεία.
φνίκα (καλύπτρα νύμφης) 266, 1.
φουγάσσα (μακαριὰ) 349, 4.
φοῦρνος λαλεῖ· προμήνυμα ἐξ αὐτοῦ 151 κἑ.
Frazer 135—138.
φρέαρ. Θυσίαι, προσφοραὶ εἰς φρέατα 195, 2. Φρεάτων δαιμόνια βλ. λ. (Πρβλ. κρήνη, πηγή).
φροῦτα (παρασκεύασμα διανεμόμενον κατὰ τὴν κηδείαν) 352, 2.
φρῦνοι πρόξενοι ἀσθενειῶν 65.
φυλακτά, φυλακτήρια βλ. περίαπτα.
φυλάκτριαι (παράνυμφοι) 285, 4.
φύλλα : πρὸς γραφὴν ἐπῳδῶν 165. 166. — πρὸς γαμήλιον διακόσμησιν 257 κἑ. 290. — ὡς καταχύσματα 273. — πρὸς πλήρωσιν νεκρικοῦ προσκεφαλαίου 329, 1. — πρὸς κόσμησιν τάφου 339, 5. Φύλλου ἐπίκρουσις βλ. πλαταγώνιον. (Βλ. καί : ἐμπυροσκοπία).
φῦλον βλ. γένος.
φυματιώσεως μεταδίδασις 93.
φυτά : ἰαματικὰ λύσσης 101. 103 κἑ. Φυτῶν χρῆσις ἐν μαντικῇ 131. 134 κἑ. (βλ. καί : ἀγριαγκινάρα, βασιλικοῦ φύλλα). — ὡς ὠκυτόκια 206. — ἀρωματικὰ ἐν λουτρῷ νεογνοῦ 208, 2. — πρὸς γαμήλιον διακόσμησιν 257 κἑ. 290. — πρὸς κόσμησιν τάφου 339, 5. (Πρβλ. φύλλα)
Φώκια, μήτηρ μεγάλου Ἀλεξάνδρου 224.
φῶς : ὡς ἀποτρεπτικὸν δαιμόνων 219. — (ἀκοίμητον) ἐπὶ τοῦ τάφου ἢ εἰς δωμάτιον θανόντος 336 κἑ.
φωτιὰ (ἡ ἀστραπή) 2. (Πρβλ. πῦρ).
χαιρετισμὸς 297, 5. — πηγῆς ὑπὸ τῆς νύμφης 301, 3. Χαιρετισμοὶ Παναγίας ὡς ἀποτρεπτικὸν 133, 2.
χάλαζα 44. Μυθολογικαὶ παραστάσεις αὐτῆς 28. 30. 40. 46.
χαλασμὸς κόσμου 35 κἑ.
χαλκᾶς (ὁ διάβολος) 73.
χάραγμα βρέφους 220.
χαραδριὸς καταπίνει νόσον 72.
χαρακτῆρες καβαλιστικοὶ 171 κἑ. 174. 175. 176.
χαράτσι (ἀμοιβὴ παραδιδόντων νύμφην) 280, 3. (Πρβλ. παραδοτικά, παλληκαριάτικα).
χαρβασίλα 153. 155 κἑ.
χαρίσματα 240. 242, 2. 243. (Βλ. καί : δῶρα γαμήλια).
χαριτωμένη (ἀρραβωνισμένη) 249, 1.
Χάρου ἀποτροπή, ἐκφόβησις 231. (Πρβλ. Χάρων).
χάρτης πρὸς γραφὴν μαγικῶν λόγων 166.
χαρτίν : βαμπάκινον, πανπάκινον, ῥοκκοχάρτιν 166. — ἀγέννητον 167 κἑ. 183. — παρθένον, καθαρὸν 167. 169.
χαρτωμένη βλ. χαριτωμένη.
Χάρωνος : λέμβος 5. — ὀβολὸς βλ. λ. (Πρβλ. Χάρος).
χάση κόσμου 35 κἑ.
χαψιὰ βλ. μπουκιᾶς ἀπόκρυψις.
χειμαστὴς (ἄνεμος) 42, 5.
χειμὼν πρὸς τέλεσιν γάμων 305 κἑ.
χείρ. Χειρῶν νεκροῦ : σταύρωμα 329, δέσις 329, 6.
χειρόκτια μάγου 183.
χελιδὼν : αἴρουσα νόσον 92. Ἆσμα χ. 195, 3.
χέρι τῆς Παναγίας (φυτόν) ὡς ὠκυτόκιον 206.
χήρα : ἐν μαγικῇ πράξει 129, 4. Χήρας πένθος 357, 1. 358 κἑ.
χηριάτικα (ἐνδύματα χηρείας) 358, 1.
χθόνιοι θεοὶ 139. Ἐπικοινωνία πρὸς ὑποχθονίους 130. 141 κἑ.
χιτὼν νυμφικὸς 302 κἑ. (Βλ. ἁγνεία).
χοαὶ εἰς νεκροὺς 336. 337 κἑ.
χοίρου ῥύγχος ἢ σιαγὼν ὡς ἀποτρόπαιον 3. (Πρβλ. γουροῦνα).
χολέρα 88 κἑ. Εὐφημισμοὶ 81. Προσωποποιΐα, παραδόσεις 81. 88 κἑ. 90. Σύγχυσις τῶν περὶ χ. παραδόσεων πρὸς τὰς περὶ πανώλους 82. 88. Παράστασις αὐτῆς 89. Ἁγία διώκτρια χ. 69. Κατόρυξις χ. 76.
χορὸς 198. Χοροὶ ἐπὶ τῇ γεννήσει ἄρρενος 210. — μνηστήρων 250. Χοροὶ κατὰ τὸν γάμον 252. 254. 256. 257. 260. 263. 295, 1. 297 κἑ. 299. 301. 303, 4, με-

τημφιεσμένων 301, 1· τάξις γαμηλίου χ. 299. 301, 1. — περὶ τὸν νυμφικὸν χιτῶνα 303. — ἐπὶ τῇ ἁγνείᾳ τῆς νύμφης 303, 3. — ἐνδυμάτων γαμβροῦ 263, 4. — νυμφικῶν σινδόνων 303, 2. — κατὰ τὸν ἀντίγαμον 304,4.— κυκλικὸς βλ. λ. — δαιμονικῶν ὄντων ὡς παράστασις ἀνεμοστροβίλου 54. 60. —μαγισσῶν ὁμοίως 54. (Πρβλ. ὀρχήσεις).

Hraeswelgr 50.

χρηματισμοί 139.

Χριστός : ἐν μυθολογικῇ παραστάσει ἀστραπῆς 13. — ἐν ἐπῳδαῖς 70. 73. 91. 92. Παθῶν Χριστοῦ παραβολὴ πρὸς Ἐλευσίνια μυστήρια 136, 4. Χριστοῦ ἀπεικονίσεις, ἐπίθετα 203, ὁμοιότης πρὸς Κρίσνα 204.

Χριστούγεννα. Μαντικὴ κατ' αὐτὰ 106. 127. 129. 130. 135. 141. 155, 1. 156. 157. 159, 1. Κουλλοῦρα Χρ. βλ. λ. Ἔλεγχος ἀνακριβειῶν περὶ ὁμοιότητος Χρ. πρὸς ἄλλας ἀρχαίας ἑορτὰς 202—204. Ὁμοιότης πρὸς ἑορτὴν γενεθλίων Μίθρα 204 κἑ.

χρόνια, χρονιάτικα, χονογύρια (ἐπέτειον μνημόσυνον) 346, 4.

χρυσομάντηλο ἐν μαγικῇ τελετῇ πρὸς πρόκλησιν ὀνείρου 106 κἑ. 118. 124. (Πρβλ. κύκλος μαγικός, περίζωσις).

χρυσὸς εἰς τὴν Ἴριδα 33.

χρώματα : ὡς διακριτικὰ ἐν κληρομαντείᾳ 119. — πρὸς γραφὴν 169, μαγικῶν λόγων 170. 171. 172. (Βλ. καὶ: κόκκινον, λευκόν, μαῦρος, πράσινον).

Χτουργιαροῦ (τοπων.) 39.

χτυπαριαῖς (πλαταγώνιον) 159, 6.

χυλόπιτταις κατὰ τὴν γέννησιν 210. 213,4.

χυλός : κατὰ τὴν γέννησιν 210. — κολλύβων 350.

χύτρας σπινθηροβολία 152 κἑ.

χώματος δρὰξ ἐπὶ τοῦ τάφου 336.

χωνευτήρι (ἡ ὀστεοθήκη) 355, 6.

ψάθα (δέσμη πρώτων σταχύων) 192.

ψαλίδιον ἐν μαγικῇ τελετῇ 121. 126.

ψαλμοὶ ἐν μαγγανείαις 174. 175. 176.

ψάρι βλ. ἰχθύς.

ψίκι (συνοδία γαμήλιος) 268.
— (πίττα καὶ ἀμνὸς γάμου) 268, 3. (Πρβλ. ψίται).

ψιλὰ σύμφωνα, ψιλοὶ λόγοι (ἐπὶ ἀρραβῶνος) 249, 1.

ψιμμυθίωσις νύμφης 264. (Πρβλ. κινάγματα).

ψίτοι (ψυχοπίττι ;) 351, 1. (Πρβλ. ψίκι).

ψόφιος (λυσσόχορτο) 103.

ψύλλων δίωξις 92. 94. 201.

ψυχαὶ (ἔντομα) πρόξενοι ἀσθενειῶν 65.

ψυχή : καταλείπει κοιμώμενον σῶμα 16. Ἔξοδος ψ. θνήσκοντος 324. — παραλαμβάνεται ὑπὸ ἀγγέλων 324, ὑπὸ δαιμόνων 333. — μετὰ θάνατον συχνάζει ὅπου παρευρέθη ζῶσα 337. Περιοδειῶν ψ. συσχέτισις πρὸς τακτὰς ἡμέρας μνημοσύνων 348, 2. Ψυχαὶ πλανῶνται τὴν νύκτα καὶ κακοποιοῦν 359. Κατοικητήρια περιπλανωμένων ψ. 99. Σχέσις ψυχῆς πρὸς ἄνεμον 58. Ψυχαὶ ἀβαπτίστων βλ. τελώνια. Ψυχαὶ τεθνεώτων ἀποκαλύπτουσι μέλλον 142· συγκρούσεις αὐτῶν 40. Τῶν ψυχῶν (ἡμέραι) 347.

ψυχικὸ ὡς μακαριὰ 352, 2.

ψυχομερίδιον, ψυχομοῖρι 346, 4.

ψυχοπαράσκευα 347.

ψυχόπιττα 351. ***Ψυχοπίττι*** 351,3, 352,2.

ψυχοπομποὶ δυνάμεις καὶ θεότητες 58.

ψυχορραγῶν βλ. ἑτοιμοθάνατος.

ψυχοσάββατα 347, 3. Μαντικὴ κατὰ τὸ ψ. βλ. ἅγιος Θεόδωρος.

ψυχούδια (τὰ κόλλυβα) 349, 4.

ψωμὶ τοῦ πεθαμένου 352,2. (Πρβλ. ἄρτος).

ὠκυτόκια 22, 11. 206 κἑ.

ὠμοπλατοσκοπία 162.

ᾠὸν βλ. αὐγό.

ὧραι. Παλάτιον Ὡρῶν 44, 4. — πλανητῶν 172 κἑ. — εὔθετοι πρὸς μαγγανείας 175.

Ὠρείθυια 48. 61.

Ὠρίων 30, 5. 62.

Ὧρος 84, 2. 203 κἑ.

ὤστρια 41, 3. (Βλ. Νότος).

ὤστρια γαρμπή, ὤστρια σιρόκο 41, 3.

Ὦτος 41.

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΑΡΧΕΙΟΝ

000043